

श्रीमन्महाभारत

उद्योग पर्व.

અધ્યાય ૧ લો. શ્રીકૃષ્ણની સલાહ.

वैशंपायन उवाच—कृत्वा विवाहं तु कुरुप्रवीरास्तदाऽभिमन्योर्मुदिताः स्वपक्षाः ।
विश्रम्य रात्रावुषसि प्रतीताः सभां विराटस्य ततोऽभिजग्मुः ॥१॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! યાદવ તથા કૌરવોમાં મુખ્ય પાંડવો, અભિમન્યુનો વિવાહ કરી પ્રસન્ન થયા, અને એક રાત્રિ વિસામો ખાઇ સવારમાં ત્યાંથી વિરાટરાજાની સભામાં ગયા. મોટી સમૃદ્ધિવાળી, મણિના સમુદાય તથા ઉત્તમ રત્ન જડિત્ર વિચિત્ર પ્રકારનાં આસનોવાળી, પુષ્પના હારથી શોભાયમાન તથા સુગંધયુક્ત તે રમ્ય સભા હતી અને તેમાં આસન ઉપર વિરાટ તથા દ્રુપદ રાજા બેઠા. રાજાઓમાં વિવેકી તથા માન્ય બળરામ અને શ્રીકૃષ્ણ પણ વસુદેવ સહિત આસનો ઉપર બેઠા. તેમાં દ્રુપદરાજાની પાસે બળરામ સહિત સાત્યકિ બેઠા, ને મત્સ્યરાજાની અત્યંત નજીક શ્રીકૃષ્ણ તથા યુધિષ્ઠિર બેઠા. દ્રુપદરાજાના સર્વ પુત્રો, ભીમ, અર્જુન, નકુળ, સહદેવ, યુદ્ધમાં અત્યંત શૂરવીર પ્રદ્યુમ્ન તથા સાંબ વગેરે પણ ત્યાં નજીકજ આસનો ઉપર બેઠા. વિરાટના પુત્ર સાથે અભિમન્યુ બેઠો, ને સુવર્ણથી વિચિત્ર પ્રકારનાં સુંદર આસનો ઉપર, પરાક્રમ, રૂપ તથા બળથી પાંડવો સરખા શૂરવીર દ્રૌપદીના પાંચ પુત્રો બેઠા. એ રીતે શોભાયમાન આભરણ તથા વસ્ત્રવાળા મહારથિયો બેસી રહ્યા ત્યારે તે સમૃદ્ધિવાળી સભા નિર્મળ ગ્રહોથી આકાશ શોભે તેમ શોભવા લાગી. પુરૂષોમાં અત્યંત શૂરવીર સર્વ રાજાઓએ, બે ઘડી પર્યંત વિચિત્ર પ્રકારના સંબંધની વાતો કરી. પછી વિચાર કરતાં તેઓ શ્રીકૃષ્ણની સામું જોઇ બેસી રહ્યા. શ્રીકૃષ્ણે, પાંડવોના કાર્ય વાસ્તે ભેગા થયેલા રાજાઓમાં સિંહરૂપ સર્વને અર્થવાળાં આ પ્રમાણે વચનો કહ્યાં.

હે રાજાઓ ! પાસાની રમતમાં શકુનિએ છળથી યુધિષ્ઠિરને પરાજય પમાડી રાજ્ય હરણ કરી લીધું અને બાર વર્ષનો વનવાસ આપ્યો તે તમે જાણો છો. તે વખતે પૃથ્વી જીતવાને સમર્થ છતાં પણ, સત્યમાં જેની સ્થિતિ છે એવા ધર્મનિષ્ઠ પાંડવોએ, તેર વર્ષ, જે સાંભળે વ્રત ધારણ કર્યું. તેમાં વળી દુસ્તર અજ્ઞાતવાસનું વર્ષ, કોઇએ ન જાણે નિર્ભય થઇ કોણ પાસે કાઢયું. મહાત્મા પાંડવોએ વિવિધ પ્રકારના અસહ્ય ક્લેશ આસક્તિ વિનાના મહાત્મા વનમાં રહ્યા. એ પ્રમાણે શકુનિ આદિની શિખવણીથી સર્વાંય નહિ. તે તો ભાઇઓ સહિત પ્રાપ્ત થયેલા રાજ્યની ઇચ્છા રાખે છે. ધર્મપુત્ર તો કહેવાય, પણ તેમણે તો હંમેશ ક્ષત્રિયના થાય, તે રીતે યશ તથા ધર્મયુક્ત વિચાર જીતી લીધા છે. હવે કરેલી પ્રતિજ્ઞા પાળી પાંડવો

ઓનું રાજ્ય મળે તોપણ તેની ઇચ્છા કરે નહીં, પણ ધર્મથી એકાદ ગામ મળે તો તેના રાજાપણાને ઇચ્છે. તમે બધા રાજા જાણો છો તે રીતે એમના પિતા પાંડુરાજાનું રાજ્ય, ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોએ કપટથી લઇ લીધું છે તેથી ઉપાય રહિત યુધિષ્ઠિર મોટા અસહ્ય કષ્ટને પામ્યા છે. ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોએ કંઇ પોતાના તેજથી એમનો પરાજય કર્યો નથી, તોપણ ભાઇઓ સહિત યુધિષ્ઠિર તેઓનું શુભજ ઇચ્છે છે. એમણે જે રાજાઓને પીડી તેમને જીતીને રાજ્ય સંપાદન કરેલું છે, તેનીજ એઓ પ્રાર્થના કરે છે. બાળક પાંડવોનું રાજ્ય હરણ કરી લેવાને, દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા ઉગ્ર શત્રુરૂપ કૌરવોએ વિવિધ પ્રકારના ઉપાયો કરેલા, તે તમે યથાર્થ જાણો છો. કૌરવોનો વૃદ્ધિ પામેલો લોભ તથા યુધિષ્ઠિરની ધર્મજ્ઞતા અને સંબંધિપણું જોઇને, તમે એકઠા થઇ જુદા જુદા વિચાર કરો. પાંડવો તો ઠરાવેલા વખતને યથાર્થ પાળીને હજી સત્યને વળગી રહ્યા છે. જો રાજ્યાર્દ્ધ નહીં મળે તો બીજા ઉપાય કરવા માંડશે; ને તેથી વૃ[illegible]તરાષ્ટ્રના પુત્રોનો નાશ થશે. વળી રાજ્ય લાભ વાસ્તે કૌરવોએ પાંડવોને કરેલા અપ-કા[illegible]ઇને, સંબંધિયો પણ પાંડવોને મદદ કરશે. જો કૌરવો યુદ્ધમાં પાંડવોને બાધ કરશે, તે[illegible]ો પણ તેમને મારશે. કદી તમે એમ જાણતા હો, કે એ થોડા છે તેથી તેઓને [illegible] શકશે, તો સગાઓ સહિત બધા કૌરવોના નાશ વાસ્તે યત્ન કરશે. પણ હજી દુ[illegible]નો મત જાણાતો નથી, જે એ શું કરશે, માટે પારકો મત જાણ્યા વગર શું કરવું જોઇએ, એ જો તમે જાણતા હો, તો એક ધર્મશીલ પવિત્ર, કુલીન, સાવધાન તથા સમર્થ દૂત, કૌરવોને શાંત કરવા તથા યુધિષ્ઠિરને રાજ્યાર્દ્ધ અપાવવા સારૂ મોકલો. હે રાજન્! એવું શ્રીકૃષ્ણનું ધર્માર્થ યુક્ત, મધુર તથા સમવાક્ય સાંભળી બળદેવજીએ અત્યંત વખાણ કરી તે માન્ય રાખ્યું.

निशम्य वाक्यं तु जनार्दनस्य धर्मार्थयुक्तं मधुरं समं च ।
समाददे वाक्यमथाग्रजोऽस्य संपूज्य वाक्यं तदतीव राजन् ॥२८॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि सैनोद्योगपर्वणि पुरोहितयाने गुर्जरभाषायां प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

અધ્યાય ૨ જો. બળદેવજીનો મત.

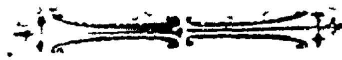
बलदेव उवाच—श्रुतं भवद्भिर्गदपूर्वजस्य वाक्यं यथा धर्मवदर्थवच्च ।
अजातशत्रोश्च हितं हितं च दुर्योधनस्यापि तथैव राज्ञः॥१॥

બળદેવજી કહે છે—ધર્મ તથા અર્થ જેમાં રહ્યાં છે, એવું શ્રીકૃષ્ણનું યથાર્થ વાક્ય તમોએ સાંભળ્યું; યુધિષ્ઠિરને તે હિતરૂપ તેમજ દુર્યોધન રાજાને પણ હિતરૂપ છે. કુંતિના પુત્ર-પુત્ર દુર્યોધનાદિકો રાજ્યનું અર્દ્ધ છોડી દઇ અર્દ્ધ રાજ્ય વાસ્તે યત્ન કરે છે, માટે ધૃતરાષ્ટ્રનો પુરૂષોમાં શૂરવીર પાંડવોને રાજ્ય આપી સુખી થઇ ભલે આપણી સાથે સંપથી રહે. એમ કરવાથી શાંત થઇ સુખ પામશે, ને અર્દ્ધ રાજ્ય પામી, સારી રીતે ચાલનાર બંધુઓ પ્રતિ અત્યંત ધનનો મત જાણવા અને તેને યુધિષ્ઠિર પણ સારી રીતે શાંતિ રહેશે. પ્રજાનું હિત થશે ને દુર્યો-પાંડવ વચ્ચે શાંતિ થાય, તો હું રાજી થાઉં. વાક્ય કહેવા સારૂ, જો કોઈ દૂત જાય, ને કૌરવ-
... તે દૂત એવી રીતે કરે કે, કૌરવોમાં

અગ્રેસર ભીષ્મ, મોટા પ્રભાવવાળા ધૃતરાષ્ટ્ર, પુત્ર સહિત દ્રોણાચાર્ય, વિદુર, કૃપાચાર્ય, કર્ણ તથા શકુનિ એટલાઓની વિનયથી આજ્ઞા લઈ, બીજા પણ જે બળ તથા નીતિશાસ્ત્રમાં કુશળ ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો તથા લોકમાં અત્યંત શૂરવીર, ધર્મ ઉપર પ્રીતિવાળા શાસ્ત્ર તથા અવસ્થાએ વૃદ્ધ હોય, તેમને ભેગા કરી કુંતિના પુત્ર યુધિષ્ઠિરનું જે રીતે કાર્ય થાય તે રીતે કહી દેખાડે. સર્વ અવસ્થાઓમાં બળવાન પાંડવોને કોપાવવા નહીં, કારણ તેઓ હવે પ્રતિજ્ઞા તરી ગયા છે, અને કૌરવોએ દ્યૂતમાં અશક્ત યુધિષ્ઠિરનું રાજ્ય હરણ કર્યું હતું. કૌરવોમાં શૂરવીર પાસાને નહીં જાણનાર યુધિષ્ઠિર રાજાને સર્વ સબંધિયોએ વાર્યા તોપણ પાસાની વિદ્યામાં ચતુર શકુનિને રમાડીને પોતે રમવા લાગ્યા. યુધિષ્ઠિર જીતે એવા રમનાર ઘણા જણ હતા તોપણ તેણે તે બધાને મૂકી શકુનિનેજ બોલાવ્યો; ત્યારે શકુનિએ તેમને પાસાની રમતમાં જીતી લીધા; કારણ તે હંમેશ પાસા ન જાણનાર સાથે રમતા હતા. તેમ છતાં હઠથી તેમણે હોડ કરવા માંડી માટે શકુનિનો કંઇ દોષ નથી. ધૃતરાષ્ટ્ર પ્રત્યે પ્રણામ કરી દૂને સામપૂર્વક કહેવું કે જેથી તેમનો પુત્ર દુર્યોધન, માની જઇ સ્વાર્થ સમજે; માટે કૌરવો પ્રત્યે યુદ્ધની આકાંક્ષા માં કરો; સામથી દુર્યોધનને બોલાવો, કારણ સામથી જીતેલો અર્થ અર્થને દેનાર થાય છે, પણ તે જ અર્થ જો યુદ્ધથી અન્યાયરૂપે મેળવાય તો અનર્થ કરે છે. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય! બળરામે આમ કહ્યું ત્યારે સાત્યકિ યાદવ ઉઠ્યો, ને તેના વાક્યને, નિંદીને ક્રોધથી આ પ્રમાણે બોલવા લાગ્યો.

एवं ब्रुवत्येव मधुप्रवीरे शिनिप्रवीरः सहसोत्पपात ।
तच्चापि वाक्यं परिनिंद्य तस्य समाददे वाक्यमिदं समन्युः ॥२५॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि सेनोद्योगपर्वणि बलदेववाक्ये गुर्जरभाषायां द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

અધ્યાય ૩ જો. સાત્યકિનો આક્ષેપ.

सात्यकिरुवाच—यादृशः पुरुषस्यात्मा तादृशं सप्रभाषते ।
यथारूपोऽतरात्मनि तथा रूपं प्रभाषसे ॥ १ ॥

સાત્યકિ કહે છે—પુરૂષનો જેવો આત્મા હોય તેવું તે બોલે છે; માટે જેવો તમારો અંતરાત્મા છે, તેવું તમે બોલો છો. શૂરવીર પુરૂષો તથા કુત્સિત પુરૂષો હોય ને તે બેઉ પુરૂષો દૃઢ પક્ષવાળા દેખાય એ સત્ય છે. એકજ કુળમાં નપુંસક અને મહા બળવાન થાય છે, જેમ એકજ વનસ્પતિમાં એક શાખા ફળવાળી અને એક ફળ વગરની હોય છે. હે લાંગલધ્વજ! હે માધવ! તમારાં વાક્યને હું નિંદતો નથી, પણ તમારાં વચન જે સાંભળે છે, તેઓને નિંદું છું, કારણ ધર્મરાજના કંઇ પણ દોષ સભાની વચમાં નિર્ભય થઇ કોણ બોલે? પાસા રમવામાં નિપુણ કૌરવો, પાસા રમી ન જાણનાર આસક્તિ વિનાના મહાત્મા યુધિષ્ઠિરને બોલાવીને જીત્યા, એ ધર્મથી જય કેમ કહેવાય નહિ. તે તો ભાઇઓ સહિત ઘેર રમતા યુધિષ્ઠિર પ્રત્યે જઇને જીતેલા હોય તો કહેવાય, પણ તેમણે તો હંમેશ ક્ષત્રિયના ધર્મમાં તત્પર યુધિષ્ઠિર રાજાને કપટથી જીતી લીધા છે. હવે કરેલી પ્રતિજ્ઞા પાળી પાંડવો

કેમ શરણાગત થાય અને વનવાસથી મુક્ત થયા માટે હવે પોતાના પિતામહના રાજ્યને કેમ ન મેળવે? જો અધર્મથી રાજ્યની કામના કરતા હોય, તો દુર્યોધનની યાચના કરે, પણ તેમ નથી, માટે તેઓ યાચના કરવા લાયક નથી. કૌરવો તો, "વનવાસથી નિવૃત થયેલા કુંતિના પુત્ર પાંડવોને વખત પુરો થયા વગર અમે ઓળખી લીધા છે," એમ કહી ફરીથી રાજ્ય હરણ કરી લેવા ઇચ્છે છે. ધર્મયુક્ત ભીષ્મ, દ્રોણ તથા વિદુરાદિએ સમજાવ્યા તોપણ પાંડવોને એમના પિતાનું રાજ્ય આપવાનો તેઓ નિશ્ચય કરતા નથી; માટે હું તો તેઓને સંગ્રામમાં તીક્ષ્ણ બાણોથી સમજાવી મહાત્મા બુદ્ધિમાન યુધિષ્ઠિરના પગમાં પાડીશ, અને તેઓ એમના પગમાં નહીં પડે, તો તે કારભારિયો સહિત યમપુરી પ્રત્યે જશે; કારણ કોપાવિષ્ટ થયેલા તથા યુદ્ધ કરવાને ઇચ્છતા મારા વેગને, જેમ વજ્રના વેગને પર્વતો સહન ન કરી શકે, તેમ તેઓ સહન કરવા સમર્થ નથી. વળી ગાંડીવ ધનુષ્ય ધરનાર અર્જુનને, ચક્રરૂપી આયુધ ધારણ કરનાર શ્રીકૃષ્ણને, તેમ ક્રોધે ભરાયેલા મને પણ યુદ્ધમાં કોણ સહન કરી શકે એમ છે? કોઇથી સહન ન થાય એવા ભીમસેનને, યમ તથા કાળની જેને ઉપમા અપાય એવી કાંતિવાળા તથા દૃઢ ધનુષધારી નકુળ અને સહદેવને, તથા શૂરવીર વિરાટ અને દ્રુપદને સહન કરવા કોણ સમર્થ છે? તેમજ જીવવા ઇચ્છનારો કયો પુરુષ, પૃષત્ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન સામે થશે? દ્રૌપદીની કીર્ત્તિ વધારનાર, પાંડવો સરખા પરાક્રમવાળા તથા મદોન્મત્ત પાંચ પુત્રોને કોણ સહન કરી શકશે? દેવતાઓથી પણ સહન થાય નહીં એવા મોટા ધનુષવાળા અભિમન્યુને કોણ સહન કરશે? વળી કાળ, સૂર્ય તથા અનળની ઉપમા દેવા લાયક ગદ, પ્રદ્યુમ્ન તથા સાંબને કોણ સહન કરી શકે એમ છે? માટે અમે બધા સંગ્રામમાં શકુનિ સહિત ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર તથા કર્ણને મારી, યુધિષ્ઠિરને રાજ્ય અભિષેક કરીશું. શસ્ત્ર લઇ સામા આવેલા શત્રુને મારવામાં અધર્મ નથી, પણ શત્રુ પાસે યાચના કરવી એ તો અધર્મરૂપ તથા અપકીર્ત્તિ કરનારૂં છે. યુધિષ્ઠિરના મનમાં ઇચ્છા હોય, તે પ્રમાણે તમે સાવધાન થઇ કરો, ને ધૃતરાષ્ટ્રે મૂકેલું રાજ્ય પાંડવોને પ્રાપ્ત થાઓ; કારણ હવે પાંડુના પુત્ર યુધિષ્ટિર કાં તો રાજ્ય પામે કે સંગ્રામમાં કૌરવો મરણ પામી પૃથ્વી ઉપર સુએ એજ થવાનું છે.

अद्यपांडुसुतो राज्यं लभतां वा युधिष्ठिरः ।
निहतावारणे सर्वे स्वप्स्यंति वसुधातले ॥ २३ ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि सेनोद्योगपर्वणि सात्यकिक्रोधवाक्ये गुर्जरभाषायां तृतियोऽध्यायः ॥ ३ ॥

અધ્યાય ૪ થો. દ્રુપદનો અભિપ્રાય.

द्रुपद उवाच—एवमेतन्महाबाहो भविष्यति न संशयः ।
न हि दुर्योधनो राज्यं मधुरेण प्रदास्यति ॥ १ ॥

દ્રુપદ કહે છે—હે મોટા હાથવાળા! એ એમજ થશે એમાં સંશય નહીં, કારણ દુર્યોધન સામથી રાજ્ય નહીં આપે; અને પુત્ર જેને પ્રિય છે એવા ધૃતરાષ્ટ્ર પણ તેને અનુસરશે. કૃપણતાથી ભીષ્મ તથા દ્રોણ અને મૂર્ખતાથી કર્ણ તથા શકુનિ પણ તેનેજ અનુસરશે.

બળદેવજીનું વાક્ય પણ મારી સમજણમાં ઠીક લાગે છે; કારણ ન્યાયને ઇચ્છતા પુરૂષે પ્રથમ એમજ કરવું જોઇએ. ધૃતરાષ્ટ્રનો પુત્ર કોમળ વચનથી વ્યવહરવા લાયક નથી, કારણ તે પાપબુદ્ધિવાળો હોવાથી કોમળ વચને સમજશે નહીં એમ હું માનું છું. પાપ બુદ્ધિવાળા દુર્યોધન આગળ કોમળ વચન બોલવું તે ગધેડા પ્રતિ કોમળ રહી ગાયો પ્રતિ તીક્ષ્ણ થવા બરાબર છે. વળી પાપી માણસ પાસે મૃદુ વચન બોલીએ છીએ ત્યારે તે એમ જાણે છે કે આપણે કોમળ ને મૂર્ખ છીએ. તે એમ પણ માને કે "હું જીતી ચૂકયો." માટે હે સમર્થ ! તમે કહ્યું એજ રીતે કરીશું, યત્ન કરો ને આપણાં સૈન્યો તૈયાર કરાવો. શલ્ય, ધૃષ્ટકેતુ, જયત્સેન તથા સર્વ કેકય દેશના રાજાઓ પ્રત્યે ઝડપે ચાલનારા દૂતો મોકલો, કારણ દુર્યોધન ચોતરફ દૂતોને મોકલશે, તો તે સર્વ રાજાઓ અગાઉથી જેની માગણી હશે, તેની તરફ જશે. માટે તેની પૂર્વેજ આપણે રાજાઓને બોલાવવા યત્ન કરો, કારણ આપણે મોટું કાર્ય કરવાનું છે. જલદી શલ્ય તથા તેને અનુસરતા સામંત રાજાઓ તરફ દૂતો મોકલો અને પૂર્વ સાગરવાસી ભગદત્ત રાજા તથા ઘણાક પરાક્રમવાળા ઉગ્ર, હાર્દિકય, અંધક શૂરવીર દીર્ઘપ્રજ્ઞ તથા રોચમાન ઇત્યાદિ રાજાઓને આપણી પક્ષે બોલાવો. વળી બૃહંતો, સેનાજિત, પ્રતિવિંધ્ય, ચિત્રવર્મા, સુવાસ્તુક, બાહ્લિક, મુંજકેશ, ચૈદ્યાધિપતિ, સુપાર્શ્વ સુબાહુ, મહારથિ પૌરવ, શક, પલ્હવ, દરદદેશના રાજાઓ, સુરારિ, નદીજ તથા કર્ણવેષ્ટ વગેરે રાજાઓ તરફ દૂતો મોકલો. નીલ, વીરધર્મા, પરાક્રમી ભૂમિપાલ, દુર્જય, દંતવક્ત્ર, રૂકમી, જનમેજય, આષાઢ, વાયુવેગ, પૂર્વશાલી, ભૂરિતેજા, દેવક, પુત્રો સહિત એકલવ્ય, કારૂષો, પરાક્રમી ક્ષેમમૂર્તિ, કાંબોજ, ઋષિક તથા પશ્ચિમ અનુપ દેશના રાજાઓ, જયત્સેન, કાશીરાજા, પંચનદો, દુર્દ્ધર્ષ, ક્રાથપુત્ર, પર્વતવાળી જમીનના રાજાઓ, જાનકિ, સુશર્મા, મણિમાન્ય, અતિમત્સક, પાંશુરાષ્ટ્રાધિપ, પરાક્રમી ધૃષ્ટકેતુ, તુંડ, દંડધાર, પરાક્રમી બૃહત્સેન, કદાપિ પરાજય પામેલા નહીં એવા શ્રેણિમાન, વસુમાન, મોટા પરાક્રમી બૃહદ્બલ, પારકા શહેરને જીતનાર બાહુ, પુત્ર સહિત પરાક્રમી સમુદ્રસેન, ઉદ્ભવ, ક્ષેમક, વાટધાન, શ્રુતાયુ, દઢાયુ, પરાક્રમી શાલ્વનો પુત્ર તથા યુદ્ધમાં દુર્મદ કલિંગોનો રાજા કુમાર, એટલા રાજાઓને હાલને હાલ દૂતો મોકલો, એમ મને રૂચે છે. હે રાજન્ ! આ મારો પુરોહિત વિદ્વાન બ્રાહ્મણ છે, તેને ધૃતરાષ્ટ્ર પાસે મોકલો ને એને જે રીતે દુર્યોધન, શાંતનુના પુત્ર ભીષ્મ, ધૃતરાષ્ટ્ર તથા રથિઓમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણને જે કહેવું હોય તે કહો.

यथा दुर्योधनो वाच्यो यथा शांतनवो नृप ।
धृतराष्ट्रे यथा वाच्यो द्रोणश्च रथिनांवरः ॥ २६ ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि सेनोद्योगपर्वणि द्रुपदवाक्ये गुर्जरभाषायां चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

અધ્યાય ૫ મો. પુરોહિત પ્રેષણ.

वासुदेव उवाच—उपपन्नमिदं वाक्यं सोमकानां धुरंधुरे ।
अर्थसिद्धिकरं राज्ञः पांडवस्यामितौजसः ॥ १ ॥

વાસુદેવ કહે છે—સોમક વંશમાં ધુરંધર દ્રુપદ રાજાએ આવુંજ બોલવું યુક્ત છે. આ

મહા પરાક્રમી પાંડુના પુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજાને અર્થની સિદ્ધિ કરનારૂં છે. સારી નીતિએ ચાલવાની ઇચ્છા રાખનાર આપણે એ કામ પૂર્વેજ કરવું જોઇએ, કારણ જે પુરૂષ એકદમ સાહસ કામ કરે તે બાળક બુદ્ધિવાળો કહેવાય. અમારે તો પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તનાર કૌરવ તથા પાંડવો વિષે સરખો સંબંધ છે. પાંડવ વિષે કુંતિદ્વારા અને કૌરવો વિષે દુર્યોધનની કન્યા સાંબે હરણ કરી તેથી સંબંધ થયેલ છે. તોપણ વિવાહ ઉપર બોલાવ્યા ત્યારે જેમ તમે બધા આવ્યા હતા, તેમ અમે પણ બધા આજ અહિં આવ્યા છીએ. હવે વિવાહ થયા એટલે પ્રસન્ન થઇ ઘર તરફ જઇશું. આપણે બધા છીએ તેટલામાં તે બેઉનું જે રીતે સમાધાન થાય તેમ કરવું જોઇએ. તમે રાજાઓમાં મોટા છો, તેમ અવસ્થા તથા શાસ્ત્ર જાણવાથી પણ મોટા છો, ને અમે બધા તો તમારા શિષ્ય સરખા છીએ, એમાં સંશય નહીં. વળી હંમેશ ધૃતરાષ્ટ્ર તમોને અધિક માને છે. તેમ કૃપ તથા દ્રોણાચાર્યના પણ તમે મિત્ર છો, માટે હાલજ પાંડવોનું જેથી હિત થાય એવું કહેણ મોકલો. જે રીતે તમે મોકલશો તેજ રીતે અમારો સર્વનો નિશ્ચય છે. જો દુર્યોધન ન્યાય પ્રમાણે શાંત થઇ માને તો, કૌરવ પાંડવોમાં ભાઇપણું કાયમ રહેવાથી પરસ્પર મોટો ક્ષય ન થાય. પણ જો ગર્વિષ્ઠ દુર્યોધન મોહથી ન માને તો પ્રથમ બીજા રાજાઓ પ્રત્યે દૂતો મોકલી પછી અમને બોલાવજો. ગાંડીવ ધનુષવાળો અર્જુન ક્રોધાવિષ્ટ થશે, એટલે મૂઢ તથા મંદ બુદ્ધિવાળો દુર્યોધન નાશ પામશે.

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય! પછી પૃથ્વીપતિ વિરાટે જેનો સત્કાર કર્યો છે એવા શ્રીકૃષ્ણ, બંધુ તથા પોતાના ગણો સહિત દ્વારકાં તરફ પધાર્યા. તે પછી યુધિષ્ઠિરાદિ સર્વ ભાઇઓ તથા પૃથ્વીપતિ વિરાટરાજા સંગ્રામની સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરાવવા લાગ્યા. બાંધવો સહિત વિરાટ તથા દ્રુપદે સર્વ રાજાઓ પ્રતિ દૂતો મોકલ્યા, ત્યારે કુરૂકુળમાં સિંહરૂપ પાંડવ, મત્સ્ય તથા દ્રુપદ રાજાનાં વચનથી મહા બળવાન રાજાઓ પ્રસન્નતાથી મોટાં સૈન્યો સહિત આવના લાગ્યા. તે સાંભળી ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો પણ રાજાઓને ભેગા કરવા લાગ્યા. હે રાજન્! એ રીતે કૌરવ તથા પાંડવો વાસ્તે પ્રયાણ કરનાર રાજાઓની ચતુરંગિણી સેનાઓથી સમગ્ર પૃથ્વી વ્યાપ્ત થઇ ગઇ. પછી ચોતરફથી શૂરવીર રાજાઓનાં સૈન્યો, પર્વત તથા વન સહિત જાણે પૃથ્વીને ચલાયમાન કરતાં હોય નહીં તેની પેઠે આવવા લાગ્યાં; યુધિષ્ઠિરના મતને અનુસરતા દ્રુપદ રાજા, પોતાની બુદ્ધિ તથા અવસ્થાએ કરી વૃદ્ધ પોતાના એકપુરોહિતને કૌરવો પ્રતિ મોકલવા લાગ્યા.

ततः प्रज्ञावयोवृद्धं पांचाल्यः स्वपुरोहितं ।
कुरुभ्यः प्रेषयामास युधिष्ठिरमते स्थितः ॥ १८ ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि सेनोद्योगपर्वणि पुरोहितयाने गुर्जरभाषायां पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

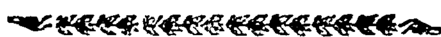
અધ્યાય ૬ ઠ્ઠો. બુદ્ધિમાન દૂત.

**द्रुपद उवाच—भूतानां प्राणिनः श्रेष्ठाः प्राणिनां बुद्धिजीविनः ।
बुद्धिमत्सुनराः श्रेष्ठा नरेष्वपि द्विजातयः ॥ १ ॥**

દ્રુપદ કહે છે—હે પુરોહિત ! જેમ ભૂતોમાં પ્રાણીયો શ્રેષ્ઠ છે; પ્રાણિયોમાં બુદ્ધિથી જીવનાર અને બુદ્ધિથી જીવનારાઓમાં મનુષ્ય શ્રેષ્ઠ છે અને મનુષ્યમાં બ્રાહ્મણ શ્રેષ્ઠ છે તથા બ્રાહ્મણોમાં પણ વિદ્વાન શ્રેષ્ઠ છે; વિદ્વાનોમાં પણ સિદ્ધાંત જાણનારાઓ શ્રેષ્ઠ છે. સિદ્ધાંત જાણનારાઓમાં પણ આચરણ કરનારા શ્રેષ્ઠ છે; તથા તેઓમાં વળી બ્રહ્મવેત્તાઓ શ્રેષ્ઠ છે: તેમ તમે સિદ્ધાંત જાણનારાઓમાં મુખ્ય છો એવી મારી મતિ છે. વળી કુળ, અવસ્થા તથા શાસ્ત્રથી પણ તમે અત્યંત શ્રેષ્ઠ છો, અને બુદ્ધિથી તો બૃહસ્પતિ તથા શુક્રાચાર્ય જેવા છો. જેવા આચરણવાળો કૌરવ દુર્યોધન છે, તથા જેવી રીતે કુંતિનો પુત્ર યુધિષ્ઠિર વર્તે છે, તે પણ તમે જાણો છો: ધૃતરાષ્ટ્ર જાણવા છતાં પણ તેના પુત્રોએ પાંડવોને ઉછેર્યા, ત્યારે વિદુરજીએ તેને સમજાવ્યો, તોપણ તે પોતાના પુત્રોનેજ અનુસર્યો. પાસા નાખવામાં કુશળ શકુનિએ, ક્ષત્રિયનું વ્રત પાળનાર; પવિત્ર તથા પાસાની વિદ્યામાં અજાણ્યા ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરને બુદ્ધિપૂર્વક બોલાવ્યા પછી પાસે રમાડી છેતરીને રાજ્ય લઇ લીધું. હવે પોતાની મેળે કોઇ અવસ્થાને વિષે નહીં આપે માટે તમે ધૃતરાષ્ટ્રના પ્રત્યે ધર્મયુક્ત વચન કહેશો તો, જરૂર તેમના યોદ્ધાઓનાં મન ફેરવી નાખશો. વિદુરજી પણ તમારા વાક્યને ટેકો આપશે, ને તે વાક્ય ભીષ્મ, દ્રોણ તથા કૃપાચાર્યાદિને પણ ભેદ પમાડશે: વળી પ્રધાનાદિ ભેદ પામશે; યોદ્ધાઓ વિમુખ થશે, એટલે તેઓને ફરીથી એક મત કરવાના કામમાં કૌરવો પડશે, એટલામાં એકાગ્ર બુદ્ધિવાળા પાંડવો સુખેથી સેનાનું કામ તથા સેનોપયોગી પદાર્થોનો સંચય કરી લેશે. એ રીતે કૌરવો પોતામાં ભેદ પામશે, ને તમે પણ ત્યાં વિલંબ કરશો, એટલે તેઓ સેના સંબંધી કામ કરી શકશે નહિ. મુખ્ય તો આપણને એજ પ્રયોજન છે, અને તમારા સંગથી ધૃતરાષ્ટ્ર પણ તમારૂં વચન માનશે. ધર્મયુક્ત તમે, ધર્મયુક્ત કામ કરતાં કૃપાળુ જનો પાસે પાંડવોના ક્લેશો કહી એમના પ્રાચીનોએ આચરણ કરેલો કુળધર્મ વૃદ્ધ જનો પાસે કહેતાં, કૌરવોના મનને ભેદશો એમાં સંશય નહિ, તેમાં તમને કંઇ ભય નથી, કારણ તમે વેદ જાણનારા બ્રાહ્મણ છો, અને દૂત કર્મમાં યોજના કરાયેલા છો: વિશેષે કરી તમે પુષ્પયુક્ત જયને મુહૂર્તે, યુધિષ્ઠિરને અર્થની સિદ્ધિ થવા વાસ્તે સત્વર કૌરવો પ્રતિ જાઓ. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ રીતે મહાત્મા દ્રુપદ રાજાએ કહ્યું, ત્યારે વૃત્તસંપન્ન પુરોહિતે હસ્તિનાપુર શહેર પ્રત્યે જવાની તૈયારી કરી. પછી નીતિ તથા શાસ્ત્રાર્થમાં નિપુણ વિદ્વાન પુરોહિત શિષ્યોને લઇને પાંડવોના હિત વાસ્તે કૌરવો પાસે ગયા.

शिष्यैः परिवृतो विद्वान् नीतिशास्त्रार्थकोविदः ।
पांडवानां हितार्थाय कौरवान् प्रतिजग्मिवान् ॥ १९ ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि सेनोद्योगपर्वणि पुरोहितयाने गुर्जरभाषायां षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

અધ્યાય ૭ મો. દુર્યોધન ને પાર્થનું દ્વારકાગમન.

वैशंपायन उवाच—पुरोहितं ते प्रस्थाप्य नगरं नागसाह्वयं ।
दूतान्प्रस्थापयामासुः पार्थिवेभ्यस्ततस्ततः ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ રીતે દ્રુપદ રાજાએ હસ્તિનાપુર તરફ પુરોહિતને મોકલી, ચોતરફ રાજાઓ ઉપર દૂતોને મોકલ્યા. પછી કુરૂ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા તથા પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ કુંતિના પુત્ર અર્જુન દ્વારકા તરફ ગયા. હવે વૃષ્ણિ, અંધક તથા ભોજ કુળના હજારો યાદવ સહિત બળદેવજી તથા લક્ષ્મિનાપતિ શ્રીકૃષ્ણ દ્વારકા રહેલા હતા. પછી મોકલેલા છુપા દૂતોથી ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યોધનને, સર્વ પાંડવોનું ચેષ્ટિત જાણવામાં આવ્યું, અને વાયુ સરખા વેગવાળા ઘોડાઓ જોડી શ્રીકૃષ્ણ દ્વારકાં ગયા એમ પણ સાંભળવામાં આવ્યું. થોડુંક સૈન્ય લઇ દુર્યોધન દ્વારકાં ગયો. તેજ દિવસે કુંતિના પુત્ર અર્જુન પણ મનોહર દ્વારકાંપુરી પોહોંચ્યા. હવે પુરૂષમાં સિંહરૂપ અને કુરૂ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા તે બેઉજણા, દ્વારકાંમાં શ્રીકૃષ્ણના ઘર પ્રત્યે જઇ તેમને સુતેલા જોઇ તેમની પાસે ગયા. તેમાં જ્યાં શ્રીકૃષ્ણ સુતા હતા ત્યાં પ્રથમ દુર્યોધન જઇ તેમના ઓશિકાની તરફ શ્રેષ્ઠ આસન ઉપર બેઠો. તે પછી ઉદાર ચિત્તવાળા અર્જુન ગયા, તે પણ તેમને સુતેલા જોઇ નમ્ર થઇને, તેમના ચરણારવિંદની બાજુ પર બેઠા. એટલામાં જાગ્રત થયેલા મધુસૂદન શ્રીકૃષ્ણે પ્રથમ અર્જુનને જોયો, પછી દુર્યોધનને જોઇ "તમે ભલે આવ્યા" એમ કહી તેઓનો ઘટતો સત્કાર કરી, તેમને આવવાનું કારણ પૂછ્યું. ત્યારે જાણે હસતો હોય નહીં તે રીતે દુર્યોધને શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું કે, હે માધવ ! આ કજીઆમાં તમો મને સહાયતા આપવા યોગ્ય છો. કારણ કે તમોને અર્જુન તથા મારે વિષે સરખી મિત્રતા છે, ને અમારો સંબંધ પણ તમારે વિષે સરખો છે. હું તમારી પાસે અગાઉથી આવ્યો છું, સત્પુરૂષો અગાઉથી આવનારનેજ ભજે છે. હે જનાર્દન ! તમે લોક વિષે સત્પુરૂષોમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ છો, ને હંમેશ તેવા મનાયલા પણ છો, વાસ્તે સત્પુરૂષના વ્રતને પાળો.

શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે, અહિં મારી પાસે પહેલાંથી તું આવ્યો એમાં સંશય નહીં, પણ હે રાજન્ ! મેં તો પ્રથમ અર્જુનને દીઠો માટે તું જેમ પ્રથમ આવ્યો, તેમ મેં એને પ્રથમ જોયો છે તેથી સહાયતા તો બેઉને કરીશ, પણ પ્રથમ બાળકોને ગમતું કરવું એમ શ્રુતિ કહે છે માટે અર્જુન તારાથી નાનો છે વાસ્તે પ્રથમ એને ગમતું કરવું યોગ્ય છે. મારા સરખા પરાક્રમી મોટા સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરનારા અને કોપથી સહન થાય નહીં એવા નારાયણ નામથી વિખ્યાત દશ લાખ ગોપ એકના સૈનિક થાય, અને શસ્ત્ર જેણે મૂકી દીધું છે તથા સંગ્રામમાં યુદ્ધ ન કરનારો હું બીજી બાજુ રહું. હે પાર્થ ! એ બેમાંથી જે એક તારા મનને ગમે તે તું આગળથી માગ, કારણ ધર્મથી તને ઇચ્છિત વસ્તુ પ્રથમ આપવી લાયક છે.

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ રીતે શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું ત્યારે કુંતિના પુત્ર અર્જુને, સંગ્રામમાં શસ્ત્ર નહીં ધરનાર, શત્રુને મારનાર, પોતાની ઇચ્છાથી મનુષ્યો વિષે પ્રગટ થયેલા અને સર્વ ક્ષત્રિય તથા દેવ દાનવમાં અગ્રેસર નારાયણ રૂપ શ્રીકૃષ્ણને માગી લીધા. દુર્યોધને પછી સર્વ સૈન્ય માગી લીધું. દુર્યોધન રાજા, દશ લાખ યોદ્ધાઓને પામી શ્રીકૃષ્ણને શસ્ત્ર વગર સહાય કરનાર જાણીને, પરમ હર્ષ પામ્યો, ને ત્યાંથી સૈન્ય સાથે લઇ મહા બળવાન બળદેવજી પાસે ગયો, અને તેમને પોતાને આવવાનું કારણ નિવેદન કરી દેખાડ્યું. બળદેવજીએ તેને આવી રીતે કહ્યું કે, હે મનુષ્યમાં વ્યાઘ્રરૂપ ! જે રીતે તું જાણે છે તે રીતે બધું થવા યોગ્ય છે. મેં પૂર્વે તારે વાસ્તે વિરાટ રાજાને ત્યાં વિવાહ સમયે નિગ્રહ કરી કૃષ્ણને વારંવાર કહ્યું હતું જે, "આપણે બેઉ સાથે સંબંધ એક સરખોજ છે, પણ તે વાક્ય

કૃષ્ણના માન્યામાં બરોબર આવ્યું નહીં, ને તેના વિના ક્ષણ માત્ર પણ હું રહી શકું નહીં. વાસ્તે હું અર્જુનની વા તારી કોઇની સહાયતા નહીં કરું, એમ મેં નિશ્ચય કર્યો છે; માટે હે પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ ! તું સર્વ રાજાઓથી પૂજાયલો ભરત વંશમાં ઉત્પન્ન થયો છે, વાસ્તે જા, ક્ષત્રિય ધર્મથી યુદ્ધ કર.

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજયરાય ! એ રીતે બળદેવજીએ કહ્યું ત્યારે દુર્યોધન; તેમને મળી શસ્ત્ર વગરના કૃષ્ણને જાણી; સંગ્રામમાં અર્જુનને હું જીતેલોજ છું એવું માનવા લાગ્યો. પછી ત્યાંથી ધૃતરાષ્ટ્રનો પુત્ર દુર્યોધન રાજા કૃતવર્મા પાસે ગયો. ત્યારે તેણે એક અક્ષૌહિણી સેના આપી જે લઇને ભયંકર સૈન્યથી વિંટાયલો દુર્યોધન, પ્રસન્ન થઇ સંબંધીઓને અત્યંત હર્ષ આપતો પોતાને ઘેર ગયો. પછી પિતાંબર ધારણ કરનાર જગત કર્તા જનાર્દન ભગવાને અર્જુનને પૂછ્યું કે, યુદ્ધ નહીં કરનાર મને તું કયી બુદ્ધિનો આશ્રય કરીને વર્યો ? તે સાંભળી અર્જુને કહ્યું કે, તમો તે બધાઓને મારવા સમર્થ છો, એમાં સંશય નહીં. હે પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ ! હું પણ એકલો તે બધાઓને મારવા સમર્થ છું, પણ તમે જો શસ્ત્ર ધારણ કરેલ હો, તો લોકમાં તમે કીર્ત્તિમાન હોવાથી તે બધો યશ તમને પ્રાપ્ત થશે, માટે યશની ઇચ્છાવાળો હું શસ્ત્ર વગરના તમોને વર્યો છું; જેથી મને યશ પ્રાપ્ત થાય. તમારે મારૂં સારથિપણું કરવું, એવી હમેશ મારા મનમાં આશા છે: માટે ઘણા કાળથી ઇચ્છા કરેલું મારૂં કામ તમો કરવા લાયક છો. તે સાંભળી શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે, હે પાર્થ ! મારી સાથે તું જે યશ વાસ્તે સ્પર્દ્ધા કરે છે તે યુક્ત છે, હું તારૂં સારથિપણું કરીશ, આ તારૂં કામ પૂર્ણ થાઓ. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ રીતે પ્રસન્ન થઇ શ્રેષ્ઠ યાદવોથી વિંટાયલા અર્જુન ત્યાંથી શ્રીકૃષ્ણ સહિત પાછા યુધિષ્ઠિર પાસે ગયા.

एवं प्रमुदितः पार्थः कृष्णेन सहितस्तदा ।
वृतो दाशार्हप्रवरैः पुनरायाद्युधिष्ठिरं ॥ ३९ ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि सेनोद्योगपर्वाणि कृष्णसारथ्यस्वीकारे गुर्जरभाषायां सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

અધ્યાય ૮ મો. શલ્યે યુધિષ્ઠિરને આપેલું વચન.

वैशंपायन उवाच—शल्यः श्रुत्वा तु दूतानां सैन्येन महतावृतः ।
अभ्ययात्पांडवान् राजन् सहपुत्रैर्महारथैः ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! હવે શલ્યરાજા, દૂતોનાં વચન સાંભળી મોટા સૈન્યથી વિંટાઇને મહારથિ પુત્ર સહિત પાંડવો તરફ આવવા લાગ્યો, તેની સેનાનો ફેલાવો આશરે ૭ ગાઉમાં હતો. હે રાજન્ ! તે એવી મોટી સેનાને, મહા પરાક્રમી શલ્યરાજા પોષણ કરતો હતો. હવે વિચિત્ર પ્રકારનાં કવચ, ધ્વજ, ધનુષ, રથ, વાહન તથા આભરણવાળા, નાના પ્રકારની માળા તથા શસ્ત્ર ધારણ કરનારા અને પોતાના દેશ સરખા વેષ તથા ઘરેણાંવાળા હજારો શૂરવીર ક્ષત્રિયો જેની સેનાના નાયકો છે એવો તે મહાત્મા શલ્યરાજા, પ્રાણિયોને વ્યથા પમાડતો અને પૃથ્વીને કંપાવતો હોય નહીં તેમ મોટી સેનાને વિસામો આપતાં ધીરે ધીરે જે દેશમાં પાંડવો હતા ત્યાં જતો હતો. હે રાજન્ ! મહારથિને જતો સાંભળી તેની

સામે જઇ દુર્યોધને તેનો સત્કાર કરવા માંડ્યો. તે એવી રીતે કે, તેના સત્કાર વાસ્તે રમણીય સ્થાનોમાં રત્નજડિત શોભાયમાન સભાઓ કરાવી, તેમાં વિવિધ પ્રકારના શીલ્પિયો પાસે ક્રીડાનાં સ્થાનકો કરાવ્યાં, તથા સુગંધી માળાઓ, નાના પ્રકારનાં માંસો, અને ખાવા પીવાના ઉત્તમ પદાર્થો રખાવ્યા. વળી તેમાં મનને હર્ષ વધારનાર વિવિધ પ્રકારના કુવા, નાના પ્રકારની વાવો તથા પાણીનાં ટાંકાં પણ કરાવ્યાં. હવે તે પહેલાં મુકામ પ્રત્યે આવેલા શલ્ય રાજાનો, દુર્યોધનના કારભારીઓએ ચોતરફથી દેવતાઓની પેઠે સત્કાર કર્યો. પછી ત્યાંથી ક્ષત્રિયમાં શ્રેષ્ઠ શલ્યરાજા, દેવતાના ઘર સરખી શોભાયમાન બીજી ખેપ પર આવ્યો, તો ત્યાં પણ અમાનુષ નાના પ્રકારના કલ્યાણરૂપ વિષયોથી પોતાના આત્માને ઇંદ્રથી પણ અધિક માની, પ્રસન્ન થઇ તેણે પૂછ્યું કે, યુધિષ્ઠિરના જે નોકરોએ આ સભાઓ બનાવી હોય તેમને અહિં બોલાવો, મારે કંઇ આપવાનું છે. જે કંઈ હું પ્રસન્નતાથી તેમને આપું તે યુધિષ્ઠિર પણ સ્વીકાર કરે. તે સાંભળી વિસ્મય પામેલા દુર્યોધને કહ્યું કે, અત્યંત પ્રસન્ન થયેલો શલ્ય આ વખતે પોતાનું જીવિત પણ આપી દે, વાસ્તે તેની પાસે જાઓ. તે સાંભળી છુપો રહેલો દુર્યોધન મામા પાસે આવી ઉભો રહ્યો. તેને જોઇ “ આ એનો યત્ન છે ” એમ જાણી મદ્રદેશનો રાજા શલ્ય તેને મળી પ્રસન્નતાથી કહેવા લાગ્યો કે, જે તારી ઇચ્છા હોય તે માગ. તે સાંભળી દુર્યોધને કહ્યું કે, હે કલ્યાણરૂપ ! તમે સત્યવાણીવાળા થાઓ, ને હું એ વર માગુ છું કે, તમે મારી સેનાના નાયક થાઓ.

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! તે સાંભળી શલ્ય બોલ્યો કે, ઠીક તેમ કરીશ, વળી બીજું શું કરૂં ? ત્યારે ગાંધારીના પુત્ર દુર્યોધને વારંવાર નમી કહ્યું કે, એજ ઘણું કર્યું ! પછી શલ્યે કહ્યું કે હે મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ દુર્યોધન ! તું તારા શહેર પ્રત્યે જા. હું શત્રુને દમન કરનાર યુધિષ્ઠિર રાજાને જોવા સારૂ જઇશ. તેને જોઇ પાછો તારી પાસે આવીશ; કારણ પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ પાંડુના પુત્ર યુધિષ્ઠિરને જરૂર મળવું જોઇએ. દુર્યોધન બોલ્યો કે, હે રાજન્ ! પાંડવોને જોઇ તમે સત્વર પાછા આવજો, કારણ હે રાજેંદ્ર ! મને આપેલા વરને સંભારો અમે તમારે આધીન છીયે. શલ્યે કહ્યું કે હે રાજન્ ! તારૂં કલ્યાણ થાઓ, હું જલદી પાછો આવીશ, તું તારા શહેર પ્રત્યે જા. એમ કહી દુર્યોધન તથા શલ્ય રાજા પરસ્પર મળ્યા. પછી દુર્યોધન શલ્યની આજ્ઞા માગી પોતાના શહેર પ્રત્યે ગયો. શલ્ય પણ પાંડવોને દુર્યોધનનું કર્મ કહેવા સારૂ, જ્યાં તેઓ રહેતા હતા તે ઉપપ્લવ્ય શહેરમાં ગયો. ત્યાં સેનાના પડાવ પાસે જઇ તે મોટા હાથવાળા શલ્યે સર્વ પાંડવોને જોયા. પાંડવોએ વિધિથી તેને પાદ્ય અર્ઘ્ય આપી એક ગાય નિવેદન કરી, તે ગ્રહણ કરી પરમ હર્ષયુક્ત શલ્ય રાજા, યુધિષ્ઠિર, ભીમસેન, અર્જુન તથા પોતાની બહેનના પુત્ર નકુળ અને સહદેવ, એ સર્વને મળી આપેલા આસન ઉપર બેઠા; પછી યુધિષ્ઠિર પ્રત્યે તે કહેવા લાગ્યા કે, હે કુરૂનંદન ! હે રાજાઓમાં સિંહરૂપ ! તમે કુશળ છો ? હે જય કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ ! અરણ્યવાસથી તમે મુક્ત થયા તે બહુ સારૂં થયું. હે રાજેંદ્ર ! તમે ભાઇયો તથા દ્રૌપદી સહિત, મનુષ્ય વિનાના વનમાં નિવાસ કર્યો, તે કોઇથી ન બને એવું કર્મ કર્યું ? વળી હે ભારત ! તમે જે ભયંકર અજ્ઞાતવાસ કર્યો, તે પણ કોઇથી ન બને એવું કર્મ કર્યું અને ત્યાં રાજ્યથી ભ્રષ્ટ થયેલા તમોને દુઃખજ હોય, સુખ ક્યાંથી હોય ? હે શત્રુને તપાવનાર ! હવે ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોએ આપેલા મોટા દુઃખનો અંત આવ્યો, માટે શત્રુને મારી સુખ પામશો. હે તાત ! હે મહારાજ ! તમે લોકના સિદ્ધાંત જાણો છો તેથી કાંઇપણ લોભ

વાસ્તે કરતા નથી. હે ભારત ! હે યુધિષ્ઠિર ! પ્રાચીન રાજાઓના માર્ગોને ઇચ્છો, અને દાન, તપ તથા સત્ય વિષે તત્પર રહો. હે યુધિષ્ઠિર ! ક્ષમા, દમ, સત્ય અહિંસા તથા આશ્ચર્યરૂપ રૂડો પરલોક, એ તો તમારે વિષેજ રહ્યાં છે. હે રાજન્ ! તમે કોમળ, દાન દેનાર, બ્રાહ્મણ જેને વ્હાલા છે એવા દયાળુ તથા ધર્મમાં તત્પર છો. ધર્મ તમારે વિષે રહેલો છે, એમ ઘણો લોક જાણે છે. હે શત્રુને તપાવનાર ! હે તાત ! સર્વ જગત તમારૂં જાણેલુ છે. હે રાજન્ ! તમે આ કષ્ટનો પાર પામ્યા, એ બહુ સારૂં થયું. હે સમર્થ ! દુષ્કર કર્મ કરનાર, ધર્મના આશ્રયભૂત તથા ધર્માત્મા તમોને નાના ભાઇયો સહિત હું જોઉં છું, એ ઘણું સારૂં થયું.

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ રીતે કહી શલ્ય રાજાએ, યુધિષ્ઠિરને પોતાનો દુર્યોધન સાથે થયેલો સમાગમ, તેણે કરેલી સેવા તથા તેને પોતે આપેલું વરદાન, ઇત્યાદિ બનેલી સર્વ હકીકત કહી દેખાડી. તે સાંભળી યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે, હે રાજન્ ! પ્રસન્ન થયેલા તમોએ વાણીથી દુર્યોધન સાથે પ્રતિજ્ઞા કરી, તે ઠીક કર્યું, તમારૂં કલ્યાણ થાઓ. હે પૃથ્વીના પતિ ! એક કામ તમારે મારૂં કરવું, એવી હું ઇચ્છા રાખું છું. તે કામ કરવા યોગ્ય નથી તોપણ તમે તે કરવા લાયક છો. હે વીર ! મારી ઉપર નજર રાખી હું વિનંતિ કરૂં તે સાંભળો. હે મહારાજ ! યુદ્ધમાં તમે વાસુદેવ સરખા છો, માટે કર્ણ તથા અર્જુનનું રથમાં બેસી યુદ્ધ થાય, તે વખતે કર્ણનું સારથિપણું તમારે કરવું. જો મારૂં પ્રિય ઇચ્છતા હો તો અર્જુનની રક્ષા કરવી. અમારો જય થાય માટે કર્ણના તેજનો વધ કરવો. હે માતુલ ! એ કામ કરવા યોગ્ય નથી તોપણ તમે કરવા લાયક છો. શલ્યે કહ્યું કે હે પાંડવ ! તમારૂં કલ્યાણ થાઓ. મહાત્મા સૂતના પુત્ર કર્ણના સંગ્રામમાં તેનો તેજવધ કરવા સારૂ તમે મને કહો છો, તે પ્રમાણે કરવા હું સંગ્રામમાં તેનો સારથિ થઇશ. મને વાસુદેવ ભગવાન સરખો માનો છો. હે કુરૂકુળમાં સિંહરૂપ ! સંગ્રામમાં જે સમયે કર્ણ યુદ્ધ કરશે, તે સમયે હું તેને પ્રતિકૂળ તથા અહિતનાં વચન કહીશ. હે પાંડવ ! તે ગર્વ તથા તેજ રહિત થશે ને તમે તેને મારી શકશો, એ હું સત્ય કહું છું. હે તાત ! તમે મને કહો છો તે જ રીતે હું કરીશ, અને બીજું પણ જે મારાથી બનશે તે તમારૂં પ્રિય કરીશ. અહા ! દ્યૂતવિષે દ્રૌપદી સહિત તમે દુઃખને પ્રાપ્ત થયા તથા સૂતપુત્ર કર્ણે કઠોર વચન કહ્યાં. જટાસુર તથા કીચકથકી દ્રૌપદીને ક્લેશ થયો એ રીતે દમયંતીની પેઠે તેને પણ ઘણું દુઃખ પડ્યું ! હે વીર ! એ સર્વ દુઃખ પાછળથી સુખરૂપ થશે, એ વિષે તમારે શોચ કરવો નહીં, કારણ વિધાતા અત્યંત બળવાન છે. હે યુધિષ્ઠિર ! મહાત્મા પુરૂષો દુઃખ પામે છે, દેવતાઓ પણ દુઃખને પ્રાપ્ત થાય છે. હે ભારત ! હે રાજન્ ! સ્ત્રી સહિત મહાત્મા દેવતાઓના રાજા ઇંદ્રે પણ દુઃખ અનુભવ્યું હતું.

इंद्रेण श्रूयते राजन् सभार्येण महात्मना ।
अनुभूतं महद्दुःखं देवराजेन भारत ॥ ५४ ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि सेनोद्योगपर्वणि शल्यवाक्ये गुर्जर-भाषायामष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

અધ્યાય ૯ મો. ઇન્દ્રને પડેલું દુઃખ.

युधिष्ठिर उवाच ॥ कथमिंद्रेण राजेंद्र सभार्येण महात्मना ।
दुःखं प्राप्तं परं घोरमेतदिच्छामि वेदितुं ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર કહે છે—હે રાજેંદ્ર! મહાત્મા ઈંદ્ર સ્ત્રીસહિત કેવી રીતે ભયંકર દુઃખને પ્રાપ્ત થયો તે હું જાણવા ઇચ્છું છું. તે સાંભળી શલ્યે કહ્યું કે–હે રાજન્! સ્ત્રીસહિત ઈંદ્ર કેવી રીતે દુઃખ પામ્યો, તે ઉપર એક પ્રાચીન ઇતિહાસ કહું તે સાંભળો. દેવતાઓમાં શ્રેષ્ઠ મોટા તપવાળા ત્વષ્ટા નામે પ્રજાપતિ હતા. તેમણે ઈંદ્રના દ્રોહથી ત્રણ મસ્તકવાળો એક પુત્ર ઉત્પન્ન કર્યો. તે મહા કાંતિમાન વિશ્વરૂપ નામના પુત્રે, સૂર્ય, ચંદ્ર તથા અગ્નિની જેને ઉપમા અપાય એવા ભયંકર ત્રણ મુખથી ઈંદ્રના સ્થાનકની પ્રાર્થના કરવા માંડી. વિશ્વરૂપ એક મુખથી વેદ ભણતો, બીજા મુખથી મદિરા પીતો અને ત્રીજા મુખથી સર્વ દિશાઓને જાણે પીતો હોય નહીં તેમ જોતો હતો. તે કોમળ હૃદયવાળો, ઈંદ્રિયોને નિયમમાં રાખનાર અને ધર્મ તથા તપવિષે તત્પર રહેતો. હે શત્રુને દમન કરનાર! એ રીતે બીજાથી દુઃખે કરી ન બને એવા દુષ્કર તપને કરનાર તથા તેજવાળા વિશ્વરૂપનું તપોબળ તથા સત્ય જોઈ, “આ ઈંદ્ર થશે!” એવી શંકાથી ઈંદ્રને ખેદ થયો. તે વિચારવા લાગ્યો કે, કેવી રીતે ભોગ ભોગવવામાં તે જોડાય, ને તપ કરવું છોડી દે; કારણ તે વધશે તો બધા ત્રિલોકને ગળી જશે. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ! એ રીતે બુદ્ધિમાન્ ઈંદ્રે ઘણીક તરેહથી વિચાર કરી, ત્વષ્ટાના પુત્રને લોભાવવા વાસ્તે અપ્સરાઓને આજ્ઞા કરી. હે અપ્સરાઓ! જે રીતે તે ત્રણ મસ્તકવાળો વિશ્વરૂપ કામભોગને વિષે જોડાય, તે રીતે તેને લોભાવો. જાઓ રૂડા શૃંગાર સજો અને સુંદર વેષ ધરી મનોહર હાર પહેરી રૂડા કટિપશ્ચાદ્ ભાગવાળી તમે સર્વ, હાવભાવ યુક્ત સૌંદર્યથી તેને લોભાવી મારો ભય શમાવો, તમારૂં કલ્યાણ થાઓ. હે શ્રેષ્ઠ સ્ત્રિયો! હે અબળાઓ! હું મારા આત્માને સ્વસ્થ જાણતો નથી, માટે મારા મહા ઘોર ભયનો તમે જલદી નાશ કરો. તે સાંભળી અપ્સરાઓએ કહ્યું કે, હે બળને મારનાર! હે ઈંદ્ર! જે રીતે તમે ભયને નહીં પ્રાપ્ત થાઓ, તે રીતે તેને લોભાવવા અમે યત્ન કરશું. હે દેવ! આ તપનો ભંડાર અને નેત્રે કરી જાણે બાળી નાખતો હોય નહીં, એ રીતે બેઠેલા તેને લોભાવવા સારૂ અમે સર્વ એકઠી થઇ જઇયે છીયે. તેને વશ કરવા તથા તમારો ભય ટાળવા અમે યત્ન કરશું.

શલ્યે કહ્યું–હે યુધિષ્ઠિર! પછી ઇંદ્રે જેને આજ્ઞા આપી છે એવી અપ્સરાઓ, વિશ્વરૂપની આગળ જઇ વિવિધ પ્રકારના હાવભાવથી તેને લોભાવવા લાગી, નિરંતર પોતાનાં અંગનું સૌંદર્ય તેને દેખાડવા લાગી તોપણ તે મહાત્મા વિશ્વરૂપ જરાએ મોહ પામ્યો નહિ. તે ઈંદ્રિયો વશ કરી પૂર્વ સમુદ્ર જેવો શાંત થઇ બેસી રહ્યો. અપ્સરાઓએ ઘણોક યત્ન કર્યો, પણ અંતે હારીને તેઓ સર્વ ઈંદ્ર પાસે પાછી ગઈ, અને હાથ જોડી ઈંદ્રને કહેવા લાગી કે, હે સમર્થ! દુઃખથી સહન ન થાય એવા એ તપસ્વી બ્રાહ્મણને, અમે ધૈર્યથી ચલાયમાન કરવા સમર્થ નથી. હે ભગવાન! હવે તમારે જે કંઇ કરવું હોય તે કરો. અપ્સરાઓનાં વચન સાંભળી ‘બહુ સારૂં,’ એમ કહી ઈંદ્રે તેઓને રજા આપી. હે યુધિષ્ઠિર! એ રીતે મહા બુદ્ધિમાન્, પ્રતાપવાન તથા દેવતાઓના રાજા શૂરવીર ઈંદ્રે, બોલતા રહી જઇ મનમાં વિચાર કર્યો કે, ત્રણ મસ્તકવાળા બ્રાહ્મણને મારવાનો વજ્ર વિના બીજો ઉપાય નથી; એથી

તે જલદી નાશ પામશે. આગળ વધેલો શત્રુ દુર્બળ હોય તોપણ બળવાને તેની ઉપેક્ષા કરવી નહીં, એમ શાસ્ત્રબુદ્ધિથી તેને મારવાનો મનમાં દૃઢ નિશ્ચય કરીને, ઇંદ્રે અગ્નિ જેવું ભયંકર જેનું રૂપ છે એવું વજ્ર ક્રોધથી ત્રણ મસ્તકવાળા વિશ્વરૂપ પર મૂક્યું. વજ્રથી હણાયલો તે વજ્રથી કપાયલું પર્વતનું શિખર પડે તેમ પૃથ્વી ઉપર પડ્યો, પણ તપેલો ઇંદ્ર, વજ્રથી નાશ પામી સૂતેલા પર્વત સરખા વિશ્વરૂપને જોઇને સુખ પામ્યો નહીં; કારણ, હે યુધિષ્ઠિર! તેના મનને એમ થયું કે, "આ મારેલો છે તોપણ જીવતા જેવો કાંતિમાન દેખાય છે ને એનાં મસ્તક પણ જીવતાં હોય તેવાં તાજાં લાગે છે" એને જોઇ તે વિચાર કર્યા કરતો હતો એટલામાં હે મહારાજ! જે અરણ્યમાં વિશ્વરૂપ પડ્યો હતો ત્યાં એક સુતાર ખભે ફરશી લઇને આવ્યો. તેને જોઇ ઇંદ્રે કહ્યું કે, મારા વચનથી તું આ સૂતેલાનું મસ્તક કાપી નાંખ. તે સાંભળી સુતારે કહ્યું કે, આ અત્યંત મોટા ફળવાળી ફરશી ભાગી પડે અને હું સત્પુરૂષોએ નિંદા કરેલું કર્મ કરવા સમર્થ નથી. ત્યારે ઇન્દ્રે કહ્યું કે, તું ભય માં રાખ. મારા કહ્યા પ્રમાણે કર, ને મારા પ્રસાદથી તારૂં શસ્ત્ર વજ્ર સરખું થશે. તે સાંભળી સુતાર બોલ્યો કે, આ ઘોર કર્મ કરનાર તું કોણ છે? તે હું જાણવા ઇચ્છું છું, માટે મને યથાર્થ કહે? ઇન્દ્રે કહ્યું કે હે સુતાર! હું દેવતાઓનો રાજા ઇન્દ્ર છું ને મારૂં કહ્યું કર, કંઇપણ વિચાર કર નહીં. સુતારે કહ્યું કે, હે ઇન્દ્ર! આવાં ક્રૂર કર્મથી તું લજ્જા નથી પામતો ને આ ઋષિના પુત્રને મારી બ્રહ્મહત્યાનો ભય રાખતો નથી? તે સાંભળી ઇન્દ્રે કહ્યું કે, પવિત્ર થવા વાસ્તે હું દુષ્કર ધર્મ પાળીશ. આ મોટો પરાક્રમી મારો શત્રુ હતો, તેથી વજ્રે કરી મેં એને માર્યો, તોપણ હે સુતાર! હજી હું ભય પામું છું, માટે તું એનાં માથાં કાપી નાંખ, હું તારી ઉપર અનુગ્રહ કરીશ. મનુષ્યો યજ્ઞમાં તને પશુનાં મસ્તકરૂપી ભાગ આપશે, માટે મારૂં પ્રિય કર.

શલ્યે કહ્યું—હે યુધિષ્ઠિર! આ વચન સાંભળી સુતારે કુવાડાથી તેનાં ત્રણે માથાં કાપી નાખ્યાં. ઇંડાંથી જેની ઉત્પત્તિ છે એવાં પક્ષિયો તેમાંથી નિકળ્યાં. જે મુખથી તે વેદ ભણતો તથા સોમ પાન કરતો તે મુખમાંથી કપિંજલ નામનાં પક્ષિયો, ને જેણે કરી તે સર્વ દિશાઓને પીતો હોય નહીં એમ જોતો હતો, તે મુખમાંથી તેતર નામનાં પક્ષિયો અને મદિરા પીવાનું જે તેનું ત્રીજું મુખ હતું તેમાંથી કલવિંક તથા શ્યેન નામનાં પક્ષિયો નિકળ્યાં. એ રીતે તેનાં માથાં કપાયાં ત્યારે તાપ જેનો ટળી ગયો છે એવો ઇંદ્ર, પ્રસન્ન થઇ સ્વર્ગે ગયો. સુતાર પણ પોતાના ઘર પ્રત્યે ગયો. પછી દૈત્યનો શત્રુ ઇન્દ્ર, શત્રુને મારી પોતાના આત્માને કૃતાર્થ માનતો હતો, તેટલામાં "ઇન્દ્રે પોતાના પુત્રને માર્યો" તેની ત્વષ્ટા—પ્રજાપતિને ખબર પડી. ક્રોધથી રાતાં થયાં છે નેત્ર જેનાં એવા તે પ્રજાપતિ આવી રીતે વચન બોલ્યા કે, નિરંતર તપશ્ચર્યા કરનાર, ક્ષમાવાન તથા જીતેંદ્રિય એવા મારા પુત્રને અપરાધ વગર ઇન્દ્રે મારી નાખ્યો વાસ્તે તેના નાશ માટે હું વૃત્રને ઉત્પન્ન કરૂં છું. લોકો મારા તપોબળ તથા પરાક્રમને જુઓ. પાપ બુદ્ધિવાળો દુરાત્મા ઇન્દ્ર શિક્ષા પામે એમ કહી અત્યંત મોટા યશવાળા તથા ક્રોધથી તપેલા ત્વષ્ટા—પ્રજાપતિ, આચમન લઇ અગ્નિમાં હોમ કરીને, ભયંકર વૃત્રાસુરને ઉત્પન્ન કરી તેને કહેવા લાગ્યા કે, હે ઇન્દ્રના શત્રુ! મારા તપના પ્રભાવથી તું અત્યંત વૃદ્ધિ પામ. સૂર્ય તથા અગ્નિની જેને ઉપમા અપાય એવો વૃત્રાસુર સ્વર્ગને સ્તંભન કરી વૃદ્ધિ પામ્યો. ઉદય પામેલા કાળસૂર્ય સરખો તે, "હું

ત્વષ્ટાને પૂછવા લાગ્યો. ત્વષ્ટાએ કહ્યું કે, ઇન્દ્રને મારી નાખ. ઋષિનાં વચન સાંભળી તે સ્વર્ગ ભણી ગયો. હે કુરૂસત્તમ! ત્યાં ક્રોધ પામેલા વૃત્ર તથા ઇન્દ્રનું મોટું ભયંકર યુદ્ધ થવા લાગ્યું. કોપેલો શૂરવીર વૃત્રાસુર, દેવતાના રાજા ઇન્દ્રને ઝાલી, પોતાનું મોઢું ફાડી તેને ગળી ગયો. સંભ્રાંત થઈ મહા બળવાન દેવતાઓએ વૃત્રાસુરને નાશ કરનારી જૃંભિકા ઉત્પન્ન કરી જેથી તે બગાસાં ખાવા લાગ્યો. આવરણ રહિત થયેલા તેના મુખમાંથી, બળનો શત્રુ ઇન્દ્ર પોતાનાં અંગ સંકોચી બહાર નિકળ્યો, ત્યારથી જૃંભિકા લોકના પ્રાણનો આશ્રય કરી રહી, ને બહાર નિકળેલા ઇન્દ્રને જોઈ સર્વ દેવતાઓ પ્રસન્ન થયા. હે ભરતર્ષભ! ક્રોધથી અત્યંત તપેલા વૃત્ર તથા ઇન્દ્રનું ફરીથી ભયંકર યુદ્ધ પ્રવર્તમાન થયું. પછી જ્યારે ત્વષ્ટાના તેજથી બળવાન વૃત્ર વૃદ્ધિ પામ્યો, ત્યારે ઇન્દ્ર યુદ્ધથી નિવૃત્ત થયો. તેને જોઈ દેવતાઓ અત્યંત ખેદ પામ્યા. હે ભારત! ત્વષ્ટાના તેજથી મોહ પામેલા સર્વે દેવતાઓ ઇન્દ્ર સહિત મુનિયો સાથે વિચાર કરવા લાગ્યા. હે રાજન્! પછી મંદરાચળના શિખર ઉપર બેઠેલા, વૃત્રના વધને ઇચ્છતા તથા મોહથી ભય પામેલા સર્વ દેવતાઓએ, "હવે શું કરવું" એવું વિચારી, અવિનાશી મહાત્મા વિષ્ણુને સંભાર્યા.

जग्मुः सर्वे महात्मानं मनोभिर्विष्णुमव्ययं ।
उपविष्टा मंदराग्रे सर्वे वृत्रवधेप्सवः ५९ ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि सेनोद्योगपर्वणि इंद्रविजये गुर्जरभाषायां नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

અધ્યાય ૧૦ મો. વૃત્રનો ઇન્દ્રથી વધ.

इंद्र उवाच—सर्वं व्याप्तमिदं देवा वृत्रेण जगदव्ययं ।
नह्यस्य सदृशं किंचित्प्रतिघाताय यद्भवेत् ॥ १ ॥

ઇન્દ્ર કહે છે—હે દેવતાઓ! આ જગત બધું વૃત્રે કરી વ્યાપ્ત થઇ ગયું, એને મારવા યોગ્ય કોઇ શસ્ત્ર પણ છે નહીં કે જેથી એ નાશ પામે. હું પૂર્વે સમર્થ હતો, પણ હાલ અસમર્થ થઇ ગયો છું; કારણ મારાથી આ પીડા સહન થાય એમ નથી, માટે હવે કેમ કરવું તે કહો, તમારૂં કલ્યાણ થાઓ. હે દેવતાઓ! હાલ મારો નિશ્ચય કહું તે સાંભળો. મહાત્મા, ઘણાંક પરાક્રમવાળો, તેજસ્વી વૃત્ર હાલ દેવ, અસુર તથા મનુષ્ય સહિત ત્રિલોકને ગળી જાય એમ છે; વાસ્તે આપણે વિષ્ણુના સ્થાનકે જઇ, મહાત્મા સાથે વિચાર કરીને દુરાત્મા વૃત્રને મારવાનો ઉપાય પૂછીએ. શલ્યે કહ્યું કે હે યુધિષ્ઠિર! ઇન્દ્રનાં વચન સાંભળી ઋષિગણો સહિત, વૃત્રના ભયથી પીડાયલા દેવતાઓ, શરણ થવા લાયક મહા બળવાન વિષ્ણુની પાસે ગયા. દેવોના નિયંતા વિષ્ણુની તેઓ સ્તુતિ કરવા લાગ્યા કે, હે વિષ્ણુ! પૂર્વે ત્રણ પગલે કરી ત્રણ લોકને અતિક્રમણ કરીને તમે મોટા દૈત્ય બલિરાજાને બાંધી ઇંદ્રને દેવતાઓનો અધિપતિ કર્યો હતો. દૈત્યો પાસેથી અમૃત લઈ તેમને માર્યા હતા. હે વિષ્ણુ! તમે સર્વ દેવતાઓના પ્રભુ છો, આ સર્વ જગત તમારાથી વ્યાપ્ત છે, સર્વ લોક જેને નમસ્કાર કરે છે, એવા દેવના પણ દેવ તમે છો માટે હે દેવતાઓમાં ઉત્તમ! તમે ઇંદ્ર સહિત દેવતાઓના રક્ષક થાઓ. હે અસુરનો નાશ કરનાર! હમણાં આ સર્વ જગત વૃત્રથી

વ્યાપ્ત થઇ ગયું છે. આવી દેવતાઓની સ્તુતિ સાંભળી વિષ્ણુએ કહ્યું કે, તમારૂં દેવતાઓનું ઉત્તમ હિત મારે જરૂર કરવું જોઇએ, માટે એવો ઉપાય બતાવીશ કે જેથી વૃત્ર નાશ પામે. ઋષિ તથા ગંધર્વો સહિત તમે સર્વ દેવતાઓ, જ્યાં વિશ્વરૂપ ધારણ કરનાર વૃત્ર છે ત્યાં જાઓ, ને તેની સાંત્વના કરી તેની સાથે સ્નેહ કરો. જરૂર તમે જીતશો. હે દેવતાઓ! મારા તેજથી ઇંદ્રનો જય થશે, કારણ એના વજ્ર નામના ઉત્તમ આયુદ્ધમાં કોઇ ન દેખે તે રીતે હું પ્રવેશ કરીશ. હે ઉત્તમ દેવતાઓ! ઋષિ તથા ગંધર્વો સહિત તમે જઇને, વૃત્ર સાથે સંધિ કરો, વખત નહીં લગાડો.

શલ્યે કહ્યું કે—હે યુધિષ્ઠિર! વિષ્ણુએ આમ કહ્યું ત્યારે ઋષિઓ તથા મહા પરાક્રમી દેવતાઓ, એકઠા થઇ ઇંદ્રને આગળ કરી તેજે કરી પ્રજ્વલિત દશે દિશાઓને તપાવતો અને સૂર્ય તથા ચંદ્રની પેઠે ત્રિલોકીને ગળતો હોય નહીં એવા વૃત્રને જોઇ તેની પાસે ગયા. પછી ઋષિયો તેને આવું પ્રિય વચન કહેવા લાગ્યા કે, હે દૂર્જય! તારા તેજથી સર્વ જગત વ્યાપ્ત થઇ ગયું છે તોપણ હે બળવાનમાં શ્રેષ્ઠ! હજી તું ઇંદ્રને જીતવા સમર્થ થયો નથી અને તમને બેઉને યુદ્ધ કરતાં ઘણો કાળ વીતી ગયો છે. દેવ, અસુર તથા મનુષ્ય ઇત્યાદિ બધી પ્રજા પીડા પામે છે માટે હે વૃત્ર! તારૂં ઇંદ્ર સાથે હંમેશ સખાપણું થાઓ જેથી તને સુખ થશે, ને તું શાશ્વત ઇંદ્રલોકને પામીશ. ઋષિનાં વચન સાંભળી મહા બળવાન વૃત્રાસુર, સર્વ ઋષિયોને મસ્તકથી પ્રણામ કરી આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે, હે ઋષિયો! હે નિષ્પાપ! તમે તથા ગંધર્વો સર્વે મોટાં ભાગ્યવાળા છો, ને તમે જે કહ્યું તે સર્વ મેં સાંભળ્યું. હવે હું કહું તે તમે સાંભળો. મારે તથા ઇન્દ્રને કેમ સંધિ થાય? કારણ કે હે દેવતાઓ! બે તેજસ્વીને કેવી રીતે સખાપણું થાય? તે સાંભળી ઋષિયોએ કહ્યું કે, એકવાર સત્પુરૂષની સંગતની ઇચ્છા રાખવી, પછી જે થવાનું હોય તે થાય. સત્પુરૂષની સંગત મૂકવી નહીં, વાસ્તે તેની ઇચ્છા રાખવી. સત્પુરૂષની સંગતિ દઢ તથા નિત્ય છે, ધીર પુરૂષો અર્થ સંબંધી કષ્ટને વિષે તેને અર્થરૂપ કહે છે, માટે સત્પુરૂષની સંગતિ મોટા અર્થવાળી છે. ધીર પુરૂષો સત્પુરૂષને નથી મારતા, તેમ આ ઇન્દ્ર સત્પુરૂષને સંમત છે, ને મહાત્મા પુરૂષોના નિવાસરૂપ છે, એ સત્યવાદી નિંદવા લાયક નથી. ધર્મને જાણનાર તથા સૂક્ષ્મ નિશ્ચયવાળો છે. હે વૃત્ર! એની સાથે તારે સંધિ થાઓ, તું વિશ્વાસ રાખ, અન્યથા બુદ્ધિ માં કર.

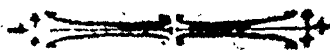
શલ્યે કહ્યું કે, ઋષિયોનાં વચન સાંભળી મહા કાંતિમાન વૃત્રે કહ્યું કે, તમે તપસ્વિયો અવશ્ય કરી મારે માનવા લાયક છો. પણ હું કહું તે બધું દેવતાઓ કરે તો, હે બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ! તમે કહો છો તે બધું હું કરૂં. સુકાથી, લીલાથી, પાષાણથી, કાષ્ટથી અને શસ્ત્ર તથા અસ્ત્રથી દિવસે વા રાત્રિએ, દેવતાઓ સહિત ઇન્દ્ર મને મારે નહીં, એ વાત જો તે સ્વીકારે તો તેની સાથે મને સંધિ કરવી રૂચે છે. હે ભરતર્ષભ! તે સાંભળી ઋષિયોએ કહ્યું કે, ઠીક, ઇન્દ્ર તેમ કરશે. એ રીતે સંધાન થયું ત્યારે વૃત્ર અત્યંત હર્ષિત થયો, ને હંમેશ ઇન્દ્રની સાથે રહેવા લાગ્યો. ઇન્દ્ર પ્રસન્ન થયો, પણ તેને મારવાના ઉપાય મનમાં ચિંતન કર્યા કરતો હતો. ઉદ્વિગ્ન ચિત્તથી છિદ્ર ખોળતા ઇન્દ્રે, તે મોટા અસુરને સમુદ્રને કાંઠે જોયો. તે વખતે સંધ્યાકાળ હતો, તેથી તે દારૂણ મુહૂર્તમાં મહાત્મા ઋષિયોનું વરદાન યાદ કરીને, ઇન્દ્રે વિચાર કર્યો જે, હાલ ભયંકર સંધ્યાકાળ છે એટલે એ દિવસ પણ નથી ને રાત્રિ પણ નથી; માટે આ વખત મારૂં સર્વસ્વ હરણ કરનાર આ શત્રુ મારવા લાયક છે. મોટી કાયા-

વાળા તથા બળવાન અસુરને જો છેતરીને ન મારૂં તો મારૂં શ્રેય થાય નહીં એમ વિચારી ઇન્દ્રે વિષ્ણુનું સ્મરણ કર્યું. તેણે સમુદ્ર વિષે પર્વતની જેને ઉપમા અપાય એવું ફીણ જોયું, એટલે વિચાર્યું કે, આ ફીણ સુકું પણ નથી ને લીલું પણ નથી માટે એ લઇ વૃત્ર ઉપર જોરથી મારૂં એટલે ક્ષણ માત્રમાં નાશ પામશે, એમ વિચારી વજ્ર વડે તે ફીણ વૃત્રાસુર ઉપર નાંખ્યું; તરત ફીણમાં વિષ્ણુએ પ્રવેશ કરી તેનો નાશ કર્યો. એ રીતે વૃત્રાસુરને માર્યો, એટલે દિશાઓ પ્રકાશમાન થઈ, કલ્યાણકારક વાયુ વાવા લાગ્યો અને પ્રજા પણ આનંદ પામી. દેવ, ગંધર્વ, યક્ષ, રાક્ષસ, મોટા સર્પો તથા ઋષિયો વિવિધ પ્રકારનાં સ્તોત્રથી ઇન્દ્રની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. પછી સર્વ ભૂતોએ જેને નમસ્કાર કર્યો છે, એવા દેવતાઓ સહિત ધર્મજ્ઞ ઇન્દ્રે, શત્રુને મારી પ્રસન્ન થઇ સર્વ ભૂતોનું સાંત્વન કર્યું અને સર્વ ભુવનમાં શ્રેષ્ઠ વિષ્ણુની પૂજા કરી.

એ પ્રમાણે મહા પરાક્રમી દેવતાઓને ભય પમાડનાર વૃત્રાસુરને માર્યો, પણ અસત્યે જેને પરાભવ પમાડ્યો છે એવો ઇન્દ્ર અત્યંત દુઃખિત મનવાળો થયો. ત્રણ મસ્તકવાળા વિશ્વરૂપની બ્રહ્મહત્યાએ તો પૂર્વેજ પરાભવ પમાડ્યો હતો, તેથી તે ઇન્દ્ર લોકો પાસે જઇ બેભાન થઇ ગયો; પોતે ઇન્દ્ર છે, પણ પાપથી પરાભવ પામ્યો, તેથી એને "આ ઇન્દ્ર છે" એમ કોઇ જાણી શકતું ન હતું. બ્રહ્મહત્યાના ભયથી પીડાયલો દેવતાઓનો રાજા ઇન્દ્ર નાસી જઇ ચેષ્ટા કરતા સર્પની પેઠે પાણીમાં છુપાઇ રહ્યો. પૃથ્વી, સુકાઇ ગયાં છે વૃક્ષ તથા વન જેમાં એવી નાશ પામ્યા સરખી થઇ ગઈ, નદીના પ્રવાહ બંધ થઈ ગયા તથા તળાવો પાણી વગરનાં થઇ ગયાં. સર્વ પ્રાણિઓ અનાવૃષ્ટિના ભયથી અત્યંત ક્ષોભ પામવા લાગ્યા, દેવતાઓ તથા મહર્ષિયો અત્યંત ત્રાસ પામવા લાગ્યા. રાજા વિના સર્વ જગત ઉપદ્રવથી પરાભવ પામવા લાગ્યું. બીનેલા દેવતાઓ "હવે અમારો રાજા કોણ થશે?" એમ કહેવા લાગ્યા અને સ્વર્ગના દેવર્ષિયો પણ ઇન્દ્ર વગરના થયા, તોપણ કોઇ દેવતાઓનું રાજ્ય કરવાની મતિ કરતો ન હતો.

दिविदेवर्षयश्चापि देवराजविना कृताः ।
नस्म कश्चनदेवानां राज्ये वै कुरुते मतिं ॥ ५० ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि सेनोद्योगपर्वणि वृत्रवधेइंद्रविजयोनाम गुर्जरभाषायां दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

અધ્યાય ૧૧ મો. નહુષ–ઈન્દ્રને ઈન્દ્રાણીને ભય.

शल्य उवाच ॥ ऋषयोथाब्रुवन्सर्वे देवाश्च त्रिदिवेश्वराः ।
अयं वै नहुषः श्रीमान् देवराज्येऽभिषिच्यतां ॥ १ ॥

શલ્ય કહે છે—પછી સ્વર્ગના ઇશ્વર સર્વ દેવતા તથા ઋષિયો, "આ શોભાયમાન નહુષ રાજાને દેવતાઓના રાજ્ય ઉપર અભિષેક કરો" એમ કહેવા લાગ્યા. તેજસ્વી યશસ્વી તથા નિરંતર ધર્મિષ્ઠ છે, એમ કહી તેની પાસે જઈ કહેવા લાગ્યા કે, હે પૃથ્વીપતિ! અમારો તું રાજા થા. તે સાંભળી હે રાજન્! પિતૃ સહિત દેવ તથા ઋષિગણ પ્રત્યે,

પોતાના હિતને ઇચ્છનાર નહુષરાજા કહેવા લાગ્યો કે, હું દુર્બળ છું, તેથી તમારૂં રક્ષણ કરવા જેટલી મારી શક્તિ નથી. જે બળવાન હોય તે તમારો રાજા થાય, કારણ ઇન્દ્ર નિરંતર બળવાન રહે છે. એવાં તેનાં વચન સાંભળી ફરીથી ઋષિયો છે મુખ્ય જેમાં એવા સર્વ દેવતાઓ તેને કહેવા લાગ્યા કે, હે નહુષ! અમારા તપોબળે કરી તું સ્વર્ગના રાજ્યની રક્ષા કર. હે રાજેંદ્ર! અમોને પરસ્પર દારૂણ ભય થાય છે, માટે તું સ્વર્ગનો રાજા થા. તારા આત્માને રાજ્યનો અભિષેક કર. દેવ, દાનવ, યક્ષ, ઋષિ, રાક્ષસ, પિતૃ, ગંધર્વ તથા ભૂત, એ સર્વને જો તું જોઇશ, તો એઓનું તેજ ગ્રહણ કરીને બળવાન થઇશ. સર્વદા ધર્મથી ચાલતો સર્વ લોકનો અધિપતિ તું થા. સ્વર્ગમાં બ્રહ્મર્ષિ તથા દેવતાઓની રક્ષા કર. એમ કહી તેને સ્વર્ગના રાજ્યનો અભિષેક કર્યો. નહુષ રાજા ધર્મ પ્રમાણે ચાલી સર્વ લોકનો અધિપતિ થયો. એ રીતે અત્યંત દુર્લભ વર પામી સ્વર્ગમાં રાજ્ય પામીને, નહુષ રાજા હંમેશ ધર્માત્મા થઇ પછી કામાસક્ત મનવાળો થયો. ઇન્દ્રના બગિચા સરખા સર્વ દેવતાઓના બગીચાઓમાં, કૈલાસ, હિમાલય, મંદરાચળ, શ્વેત પર્વત, સહ્યાદ્રિ, મહેંદ્ર તથા મલયાચળ પર્વતો ઉપર અને સમુદ્રો તથા નદિયો વિષે અપ્સરાઓ તથા દેવકન્યાઓથી વિંટાયલો દેવતાઓનો રાજા નહુષ, વિવિધ પ્રકારની ક્રીડાઓ કરવા લાગ્યો અને કાન તથા મનને પ્રિય લાગે એવી વિવિધ પ્રકારની કથાઓ, સર્વ વાદિત્રો તથા મધુર શબ્દવાળું ગાયન સાંભળવા લાગ્યો. ઇન્દ્ર થયેલા નહુષને વિશ્વાવસુ, નારદ, ગંધર્વ તથા અપ્સરાઓના ગણ અને મૂર્તિમાન છ ઋતુઓ સેવતાં હતાં. તેની પાસે મનને આનંદ પમાડનાર સુખરૂપ શીતળ વાયુ વાતો હતો. ક્રીડા કરતો દુરાત્મા નહુષ રાજા કોઇ સમય ઇન્દ્રની પ્રિય સ્ત્રીને જોઇ સર્વ સભાસદો પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે, ઇન્દ્રની સ્ત્રી શું કરવા મારી પાસે નથી આવતી. દેવતાઓનો ઇન્દ્ર તથા સર્વ લોકનો રાજા હવે હું બનેલો છું માટે શચી નામની ઇન્દ્રની સ્ત્રી મારા ઘર પ્રત્યે આવો!

આ વાત સાંભળી ખેદ યુક્ત જેનું મન છે એવી ઇન્દ્રની સ્ત્રી શચી બૃહસ્પતિ પાસે જઇ કહેવા લાગી કે, હે બ્રાહ્મણ! નહુષ થકી મારી રક્ષા કરો! હું તમારે શરણે આવી છું! હે બ્રહ્મન્! તમે મને સર્વ લક્ષણસંપન્ન કહો છો, તેમ પૂર્વે દેવરાજની સ્ત્રી અત્યંત સુખ ભોગવનારી, હંમેશ સૌભાગ્યશાળી, એકની એક સ્ત્રી અને પતિવ્રતા કહી છે, તે તમારી વાણી સત્ય કરો! હે ઇશ્વર! હે ભગવન્! કંઇ પણ તમારૂં કહેલું પૂર્વે વૃથા થયું નથી માટે હે બ્રાહ્મણમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ! તમારૂં કહેલું વચન સત્ય થાઓ! ઇન્દ્રાણીનાં વચન સાંભળી ભયથી મોહ પામેલી તેને બૃહસ્પતિએ કહ્યું કે હે દેવરાણી! તેં કહ્યું છે તે સત્યજ થશે. થોડા વખતમાં તું અહિં આવેલા દેવતાના રાજા ઇન્દ્રને જોઇશ માટે તારે નહુષથી બ્હીવું નહીં, એ હું તને સત્ય કહું છું. થોડા વખતમાં ઇન્દ્રથી તને મેળાપ કરાવીશ. એ રીતે બૃહસ્પતિએ કહ્યું. પછી ઇન્દ્રાણી અંગિરાના પુત્ર બૃહસ્પતિને શરણે ગયેલી છે એવું સાંભળી, નહુષ રાજા કોપાયમાન થયો.

अथ शुश्राव नहुषः शक्राणीं शरणं गतां ।
बृहस्पतेरांगिरसस्युक्रोधसनृपस्तदा ॥ २६ ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि सेनोद्योगपर्वणि शक्राणीभये गुर्जरभाषायामेकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

અધ્યાય ૧૨ મો. ઈન્દ્રાણી પર આપત્તિ.

शल्य उवाच ॥ क्रुद्धं तु नहुषं दृष्ट्वा देवा ऋषिपुरोगमाः ।
अब्रुवन्देवराजानं नहुषं घोरदर्शनं ॥ १ ॥

શલ્ય કહે છે—ઋષિયો જેમાં મુખ્ય છે એવા દેવતાઓ, ભયંકર દર્શનવાળા દેવના રાજા નહુષને કોપ પામેલો જોઇ તેને કહેવા લાગ્યા કે, હે દેવરાજ! હે સમર્થ! ક્રોધને તજી દ્યો; કારણ તમે ક્રોધ પામો છો, તેથી અસુર, ગંધર્વ, કિન્નર તથા સર્પો સહિત જગત ત્રાસ પામે છે, માટે હે સાધો! આ ક્રોધ માં કરો, કારણ તમારા સરખા પુરૂષો ક્રોધ કરતા નથી. શચી તમને પરસ્ત્રી છે, માટે હે દેવતાઓના ઇશ્વર! પ્રસન્ન થાઓ, ને પરસ્ત્રીના સંગરૂપ પાપથી મનને નિવૃત્તિ પમાડો. તમે દેવતાઓના રાજા છો, માટે ધર્મથી પ્રજાને પાળો, ને તમારૂં કલ્યાણ થાઓ. એવી રીતે દેવ તથા ઋષિયોએ કહ્યું તોપણ કામથી મોહિત થયેલા નહુષે તેમનાં વચન ગ્રહણ ન કર્યાં ને ઇન્દ્રનો ઉદ્દેશ કરી દેવતાઓ પ્રત્યે આવાં વચન કહેવા લાગ્યો કે, અહલ્યા નામની મોટા યશવાળી ઋષિની સ્ત્રીને, તેનો ભર્તા જીવતો છતાં ઇન્દ્રે ધર્ષણ કરી, તેને તમે કેમ વાર્યો નહીં? વળી પૂર્વે બીજાં પણ ઘણાંક ક્રૂર કર્મ તેણે કર્યાં છે. વિશ્વરૂપને માર્યો, વૃત્રાસુરની મિત્રાઇ કરી છળ કર્યો તે વખતે તમે તેને ન વાર્યો માટે શચી મારી પાસે આવે એમાં એનું પરમ હિત છે ને હે દેવતાઓ! એમ કરેથી અમારૂં હંમેશ કલ્યાણ થશે. તે સાંભળી દેવતાઓ બોલ્યા કે હે સ્વર્ગના પતિ! તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે ઇન્દ્રાણીને અહિં આણી આપશું માટે હે શૂરવીર! હે દેવતાઓના રાજા! તમે ક્રોધ મૂકી પ્રસન્ન થાઓ.

શલ્યે કહ્યું કે, હે યુધિષ્ઠિર! એટલાં વચન તેને કહી ઋષિયો સહિત દેવતાઓ, ઇન્દ્રાણીને ઉદ્દેશી બૃહસ્પતિ પાસે અશુભ વચન કહેવા લાગ્યા કે,હે વિપ્રેંદ્ર! તમારા ઘર પ્રત્યે ઇન્દ્રાણી શરણે આવી છે, તે અમે જાણીએ છીએ. હે દેવર્ષિમાં ઉત્તમ! તમે તેને અભય દીધું છે, તોપણ ઋષિ તથા ગંધર્વો સહિત દેવતાઓ તમને પ્રસન્ન કરી કહે છે કે, ઇન્દ્રાણી નહુષને આપો. ઇન્દ્રથી પણ મહા કાંતિમાન દેવતાઓનો રાજા નહુષ આજ સર્વથી અધિક છે. એને સુંદર કટિપશ્ચાદ્ભાગવાળી તથા શ્રેષ્ઠને વરનારી શચી ભલે પતિ કરો, એમ દેવતાઓએ કહ્યું ત્યારે દુઃખી થયેલી શચી આંખમાં અશ્રુ લાવી સૌથી સંભળાય તે રીતે રૂદન કરતી બૃહસ્પતિને વિનવવા લાગી કે, હે દેવર્ષિમાં ઉત્તમ! હું નહુષને પતિ કરવા ઇચ્છતી નથી. હે બ્રહ્મન્! હું તમારે શરણે આવી છું, માટે આ મોટા ભયથી મારી રક્ષા કરો. તે સાંભળી બૃહસ્પતિએ કહ્યું કે, હે ઈન્દ્રાણી! શરણાગતનો ત્યાગ ન કરવો, એવો મારો નિશ્ચય છે, માટે ધર્મજ્ઞ, સત્યશીલ તથા આનંદિત જે તું, તેનો ત્યાગ હું નહીં કરૂં, એમ કહી દેવોને કહ્યું કે સાંભળ્યા છે ધર્મ જેણે એવો સત્યશીલ તથા ધર્મ સંબંધી શિક્ષાને જાણનાર હું, બ્રાહ્મણ થઇ અકાર્ય કરવાને ઇચ્છતો નથી, માટે હે ઉત્તમ દેવો! એ કામ કરવા હું નથી ઇચ્છતો, વાસ્તે તમે પાછા જાઓ. શરણાગત માટે પૂર્વે બ્રહ્માએ આમ કહેલું છે, તે સાંભળો "જે પુરૂષ, ભય પામી શરણે આવેલાને શત્રુને સોંપે, તેનું વાવેલું બીજ ઉગવા વખતે ઉગે નહીં, તેનાં ક્ષેત્રોમાં વખતસર વર્ષાદ વર્ષે નહીં, તેમ તેને પોતાના રક્ષણ વાસ્તે કોઇ રક્ષક મળે નહીં; ખાધેલું અન્ન પણ તેને ફાયદો ન કરે, તે અચેતન થઇ જાય, સ્વર્ગ

લોકથી ચેષ્ટા રહિત થઇ ભ્રષ્ટ થાય, તેનું આપેલું હવ્ય દેવતાઓ ગ્રહણ કરે નહીં, અકાળે તેની પ્રજા મરણ પામે, પિતૃલોકમાં તે રહી શકે નહીં અને ઇન્દ્રાદિક દેવતાઓ તેને વજ્રથી મારે." એ રીતે બ્રહ્માએ કહેલા ધર્મ જાણનાર હું લોકમાં વિખ્યાત ઇન્દ્રની પ્રિય સ્ત્રી શચીને નહીં આપું માટે હે દેવતાઓ! જે રીતે શચીનું હિત થાય તે રીતે કરો.

શલ્યે કહ્યું–હે યુધિષ્ઠિર! તે સાંભળી ગંધર્વ સહિત દેવતાઓએ બૃહસ્પતિને કહ્યું કે, હે બૃહસ્પતિ! તમારૂં બેઉનું હિત કેમ થાય, તે વિચારો. બૃહસ્પતિએ કહ્યું કે, પવિત્ર દેવી ઇન્દ્રાણી નહુષ પાસેથી વખત માગી લે. તેમ કરવાથી આપણું હિત થશે. હે દેવતાઓ! કાળ ઘણો વિઘ્નરૂપ છે, તેથી તે તેને મરણ પમાડશે. નહુષ વરદાનથી બળવાન તથા ગર્વિષ્ઠ થયો છે. શલ્યે કહ્યું કે–હે યુધિષ્ઠિર! એ રીતે બૃહસ્પતિએ કહ્યું ત્યારે દેવતાઓ પ્રસન્ન થઇ આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા. હે બ્રહ્મન્! તમે આ ઘણું સારૂં કહ્યું. દેવતાઓને બધું હિતરૂપજ છે. હે દ્વિજમાં શ્રેષ્ઠ! આપના કહેવા પ્રમાણે દેવી ઇન્દ્રાણી નહુષને પ્રસન્ન કરો. એમ કહી અગ્નિ છે મુખ્ય જેમાં એવા અવ્યગ્ર થયેલા સમસ્ત દેવતાઓ, લોકના કલ્યાણની કામના વાસ્તે ઇન્દ્રાણી આગળ આવી તેને કહેવા લાગ્યા કે, એક પત્ની તથા સતી એવી તેં આ સ્થાવર જંગમાત્મક સર્વ જગત ધારણ કર્યું છે, વાસ્તે તું નહુષ પાસે જા, એટલે તને ઇચ્છતો તે, પાપ કર્મ કરનાર નહુષ નાશ પામશે. હે દેવિ! ઇન્દ્ર ફરી દેવતાઓના ઐશ્વર્યને પામશે. તેમનો નિશ્ચય સાંભળી લજ્જાવતી ઇન્દ્રાણી, કાર્યસિદ્ધિ વાસ્તે, ભયંકર છે દર્શન જેનું એવા નહુષ પાસે ગઇ. ત્યારે તેને અવસ્થા તથા રૂપથી સંપન્ન જોઇને કામથી હણાયું છે ચિત્ત જેનું એવો દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો નહુષરાજા અત્યંત પ્રસન્ન થયો.

दृष्ट्वा तां नहुषश्चापि वयो रूपसमन्वितां।
समहृष्यत दुष्टात्मा कामोपहतचेतनः ॥ ३२ ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि सेनोद्योगपर्वणि शक्राणीकालावधियाचने गुर्जरभाषायां द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

અધ્યાય ૧૩ મો. બ્રહ્મહત્યા નિવારણ.

शल्य उवाच ॥ अथ तामब्रवीद्दृष्ट्वा नहुषो देवराट् तदा।
त्रयाणामपि लोकानामहमिंद्रः शुचिस्मिते ॥ १ ॥

શલ્ય કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર! પછી દેવતાઓનો રાજા નહુષ ઇન્દ્રાણીને કહેવા લાગ્યો કે, હે પવિત્ર હાસ્યવાળી! હું ત્રણે લોકનો ઇન્દ્ર છું. હે સુંદર કટિપશ્ચાદ્ભાગવાળી! હે નરને વરનારી! મને તું પતિ તરીકે ભજ. એ રીતે નહુષે કહ્યું ત્યારે પતિવ્રતા ઇન્દ્રાણી ભયથી ઉદ્વિગ્ન થઇ ને મહા વાયુથી જેમ કદલીનાં વૃક્ષ કંપે, તેમ કંપવા લાગી. પછી મસ્તકથી બ્રહ્માને પ્રણામ કરી, હાથ જોડીને, ભયંકર દર્શનવાળા દેવતાના રાજા નહુષ પ્રત્યે તે આમ કહેવા લાગી કે, હે દેવતાઓના રાજા! હું તમારી પાસેથી થોડો વખત માગી લેવા ઇચ્છું છું, કારણ ઇન્દ્ર જણાતો નથી, તે આવે છે વા ક્યાં ગયો છે, તે યથાર્થ તપાસી જો. તે નહીં જણાય તો પછી હું તમારી પાસે રહીશ એ હું તને સત્ય કહું છું. ઇન્દ્રાણીએ આમ કહ્યું ત્યારે નહુષ રાજા પ્રસન્ન થયો ને કહેવા લાગ્યો કે, હે રૂડા કટિપશ્ચાદ્ભાગવાળી! જે રીતે તું મને કહે છે તેમ થાઓ.

ઇન્દ્રનું આવવારૂપ કાર્ય જાણવું જોઈયે એ તેં સાચું કહ્યું. એમ કહી નહુષે તેને રજા આપી. યશસ્વિની પવિત્ર ઇન્દ્રાણી ત્યાંથી, બૃહસ્પતિને ઘેર ગઇ અને ત્યાં તેણે દેવતાઓ સહિત બૃહસ્પતિને નહુષ સાથે થયેલી તમામ વાત કહી સંભળાવી. તેનાં વચન સાંભળી અગ્નિ છે મુખ્ય જેમાં એવા દેવતાઓ, એકાગ્ર મનથી વિચાર કરવા લાગ્યા. પછી દેવના દેવ વિષ્ણુને મળીને, બોલવામાં ચતુર અત્યંત ઉદ્વિગ્ન દેવતાઓ તેમને આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે, હે દેવતાઓના ઇશ્વર! તમો જગતના પ્રાણ છો, અમારા દેવતાઓની ગતિરૂપ છો, તેમ સર્વ પ્રાણીની રક્ષા વાસ્તે સર્વ વ્યાપકપણાને પ્રાપ્ત થયા છો. હે દેવોમાં શ્રેષ્ઠ વિષ્ણુ! દેવતાઓનો રાજા ઇન્દ્ર, તમારા પરાક્રમથી વૃત્રને મારીને બ્રહ્મહત્યાથી દૂષિત થયો છે વાસ્તે તેના મોક્ષનો ઉપાય કહો. દેવતાઓનાં વચન સાંભળી વિષ્ણુએ કહ્યું કે, ઇન્દ્ર જો મારું યજન કરે તો હું તેને પવિત્ર કરૂં. જો તે પવિત્ર અશ્વમેધ યજ્ઞથી મારૂં યજન કરશે તો ફરીથી ભય વગરનું દેવતાઓનું રાજ્ય પામશે. દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો નહુષ પોતાના કર્મથી નાશ પામશે. હે દેવતાઓ! થોડો વખત સાવધાન થઇ તેની જાલમ પીડા સહન કરો. વિષ્ણુની સત્ય તથા અમૃત સરખી વાણી સાંભળી મહર્ષિ તથા ઉપાધ્યાય સહિત સર્વ દેવગણો પછી જે સ્થાનકે ભયથી ઇન્દ્ર ભરાયો હતો ત્યાં ગયા. પછી મહાત્મા ઇન્દ્રને પવિત્ર થવા સારૂ બ્રહ્મહત્યાને ટાળનાર યજ્ઞ કરવા લાગ્યો. બ્રહ્મહત્યાના વિભાગ કરી તે, વૃક્ષ, નદી પર્વત, પૃથ્વી તથા સ્ત્રિયોને આપી બળનો શત્રુ ઇન્દ્ર સંતાપ રહિત તથા ધોવાઇ ગયાં છે પાપ જેનાં એવો સ્વસ્થ ચિત્તવાળો થયો પણ વરદાનથી, દુઃસહ તથા સર્વ પ્રાણિયોના તેજને હરનાર નહુષને જોઇ, ભયથી કંપવા લાગ્યો, એટલે ફરીથી ભાગી ગયો. કોઇ ન દેખે તે રીતે પોતાના વખતની પ્રતિક્ષા કરવા લાગ્યો. એ રીતે ફરીથી ઇન્દ્ર ભાગી ગયો, ત્યારે શોક યુક્ત તથા અત્યંત દુઃખિત શચી, "હા શક્ર! હા શક્ર!" એ રીતે વિલાપ કરવા લાગી, તે કહેવા લાગી કે, જો મેં દાન કર્યું હોય, હોમ કર્યા હોય, ગુરૂને પ્રસન્ન કર્યા હોય તથા મારે વિષે સત્યતા હોય, તો મને એક ભર્તાપણું રહો. ઉત્તરાયણ વિષે જેની પ્રવૃત્તિ છે એવી આ પવિત્ર, દિવ્ય તથા ઉપશ્રુતિ દેવીરૂપ રાત્રિને હું નમસ્કાર કરૂં છું, જેથી મારો મનોરથ સિદ્ધ થાઓ. એમ કહી સાવધાન થઇ ઇન્દ્રાણી ઉપશ્રુતિ રાત્રિ દેવીનું ઉપસ્થાન કરવા લાગી અને પતિવ્રતપણાથી સદેહ ટાળનાર ઉપશ્રુતિ દેવીને સાદ કરી કહ્યું કે, જે સ્થાનકે દેવતાઓનો રાજા ઇન્દ્ર હોય, તે સ્થાનક મને દેખાડો, વળી કહ્યું કે સત્યથી સત્ય દેખાવ.

यत्रास्ते देवराजोसौ तं देशं दर्शयस्व मे ।
इत्याहोपश्रुतिं देवीं सत्यं सत्येन दृश्यतां ॥ २७ ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि सेनोद्योगपर्वणि उपश्रुतियाचने गुर्जरभाषायां त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

અધ્યાય ૧૪ મો. ઇન્દ્રાણીએ ચલાવેલી ઇન્દ્રશોધ.

शल्य उवाच ॥ अथैनांरूपिणीं साध्वीमपानिष्ठादुपश्रुति
तां वयोरूपसंपन्नां दृष्ट्वा दिवीमुपस्थितां ॥ १ ॥

શલ્ય કહે છે–હે યુધિષ્ઠિર! પછી ઇન્દ્રાણીની પાસે મૂર્તિમતી ઉપશ્રુતિ દેવી આવી

ત્યારે વય તથા રૂપથી સંપન્ન તેને પાસે આવેલી જોઇ, પ્રસન્ન થઇ તથા પૂજા કરીને, ઇન્દ્રાણી પૂછવા લાગી કે, હે શ્રેષ્ઠ મુખવાળી! તું કોણ છે તે કહે? દેવીએ કહ્યું કે, હે દેવિ! હું ઉપશ્રુતિ તારી પાસે આવી છું. હે ભાગ્યવાળી! તારા સત્યથી હું તને દેખાઇ છું. તું પતિવ્રતા છે તથા યમનિયમથી યુક્ત છે, માટે વૃત્રને મારનાર ઇન્દ્રદેવ, હું તને મેળવી આપીશ. તારૂં કલ્યાણ થાઓ. તું મારી પાછળ આવ જેથી દેવતાઓમાં શ્રેષ્ઠ ઇન્દ્રને તું જોઇશ. એમ કહી ઉપશ્રુતિ ચાલતી થઇ, તેની પાછળ ઇન્દ્રાણી જવા લાગી. દેવતાઓનાં વનો તથા ઘણાક પર્વતોને અતિક્રમણ કરી, હિમાલયને પણ અતિક્રમણ કરી તેની ઉત્તર બાજુ જઇને, ઘણા યોજનમાં જેનો વિસ્તાર છે એવા સમુદ્રને પામી, ત્યાંથી નાના પ્રકારનાં વૃક્ષ તથા લતાઓથી વિંટાયલા મોટા દ્વિપ પ્રત્યે ગઇ. ત્યાં નાના પ્રકારનાં પક્ષિયોથી વિંટાયલું તથા ચોતરફથી સો યોજનમાં વિસ્તારવાળું દિવ્ય સરોવર જોયું. જેને વિષે ભ્રમરા ગુંજારવ કરી રહ્યા હતા ને પ્રફુલ્લિત થયેલાં પાંચ રંગનાં દિવ્ય કમળ હતાં. તે સરોવરના મધ્ય ભાગમાં એક મોટી સુંદર કમલિની હતી, શ્વેત તથા ઉન્નત નાળવાળાં મોટાં કમળથી પ્રફુલ્લિત હતી. કમળનું નાળવું ભેદી ઇન્દ્રાણી સહિત ઉપશ્રુતિ તેમાં પેઠી, તો તે કમળના બિસતંતુમાં અત્યંત સૂક્ષ્મરૂપે ઇન્દ્રને જોયો. ત્યારે ઉપશ્રુતિ સહિત ઇન્દ્રાણીએ પણ સૂક્ષ્મરૂપ ધારણ કર્યાં. પછી ઇન્દ્રના પૂર્વના વિખ્યાત કર્મે કરી ઇન્દ્રાણીએ તેની સ્તુતિ કરી તે સાંભળી ઇન્દ્ર શચી પ્રત્યે બોલ્યો કે, શું કરવા તું અહિં આવી છે? તેં મને “હું અહિં છું” એ કેમ જાણ્યું? તે સાંભળી ઇન્દ્રાણી નહુષવાળું વૃત્તાંત કહેવા લાગી કે, હે શતક્રતુ! ત્રણ લોકને વિષે ઇન્દ્રપણું પામી ગર્વિષ્ઠ થઇ દુષ્ટબુદ્ધિવાળા નહુષે મને કહ્યું કે, “તું મારી પાસે રહે.” એમ તેણે કહ્યું ત્યારે મેં તેની પાસેથી વખત માગી લીધો છે, માટે હે સમર્થ! હવે જો તમે મારી રક્ષા નહીં કરો, તો તે મને વશ કરશે. એ કારણથી હું તમારી પાસે આવી છું, માટે હે મહાબાહો! પામ્યનો છે નિશ્ચય જેને એવા ભયંકર નહુષને મારો. હે દૈત્ય દાનવને મારનાર! તમે તમારા આત્માને પ્રકાશ કરો. હે સમર્થ! તેજને પ્રાપ્ત થાઓ અને દેવતાઓના રાજ્યને સાચવો.

प्रकाशयात्मनात्मानं दैत्यदानवसूदन ।
तेजः समप्नुहि विभो देवराज्यं प्रशाधि च ॥ १८ ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि सेनोद्योगपर्वणि इंद्राणींद्रस्तवे गर्जरभाषायां चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

અધ્યાય ૧૫ મો. બૃહસ્પતિ ને અગ્નિનો સંવાદ.

शल्य उवाच ॥ एवमुक्तःस भगवान् शच्यातां पुनरब्रवीत् ।
विक्रमस्य नकालोयं नहुषो बलवत्तरः ॥ १ ॥

શલ્ય કહે છે—એ રીતે શચીએ કહ્યું ત્યારે, ભગવાન ઇંદ્ર ફરીથી તેને કહેવા લાગ્યો કે, મારે પરાક્રમ કરવાનો આ વખત નથી, કારણ નહુષ અત્યંત બળવાન છે. હે ભામિનિ! ઋષિઓએ હવ્ય તથા કવ્યથી તેને અત્યંત વધારેલો છે, માટે હે સુંદર દેવિ! હું એક યુક્તિ બતાવું તે તું કર, પણ તે તારે કોઇને કહેવી નહીં. હે રૂડા મધ્ય ભાગવાળી! એકાંતમાં જઇ તું નહુષને કહેજે કે, “હે જગત્પતે! તમે દિવ્ય ઋષિયોનાં વાહનથી મારી પાસે

આવો, એટલે પ્રસન્ન થઇ હું તમારે વશ થઇશ;" આ રીતે ઇન્દ્રે કહ્યું ત્યારે કમળ સરખાં નેત્રવાળી ઇન્દ્રાણી, ઠીક એમ કહી, નહુષ પાસે ગઇ અને નહુષ તેને જોઇ વિસ્મય પામી કહેવા લાગ્યો કે, હે સુંદર કટિપશ્ચાદ્‌ભાગવાળી ! હે પવિત્ર હાસ્યવાળી ! તું ભલે આવી, હું શું કરૂં તે કહે ? હે યશસ્વિનિ ! હે કલ્યાણી ! તારો ભક્ત જે હું તેને ભજ. તું શું ઇચ્છે છે ? હે રૂડા મધ્ય ભાગવાળી, જે તારૂં કાર્ય હશે તે હું કરીશ, તારે શરમાવું નહીં; મારે વિષે ભરોંસો રાખ. હે દેવિ ! હું ખરેખર શપથ ખાઇને કહું છું કે, હું તારૂં વચન પાળીશ. તે સાંભળી ઇન્દ્રાણીએ કહ્યું કે, હે જગત્પતિ ! તારી સાથે મેં જે કાળનો અવધિ કર્યો છે તેની હું વાટ જોઉં છું. હે સુરાધિપ ! પછી તુંજ મારો ભર્તા થઇશ. પણ હે દેવરાજ ! એક મારા હૃદયમાં કાર્ય છે જે કહું તે સાંભળ. જો તે પ્રમાણે તું મારૂં પ્રિય કરે, તો હું તને વશ થાઉં. તે કાર્ય એ કે, ઇંદ્રને, ઘોડા, હસ્તિ તથા રથ ઇત્યાદિ વાહનો છે, પણ હે સુરાધિપ ! હું તારાથી અપૂર્વ વાહનને ઇચ્છું છું. તે વિષ્ણુ, રૂદ્ર, અસુર તથા રાક્ષસાદિ, કોઇનું નથી. હે સમર્થ ! મોટા ભાગ્યવાળા, સર્વ ઋષિયો એકઠા થઇ પાલખીમાં જોડાઇ તને ઉપાડે, એ મને રૂચે છે. તું કંઇ દેવ તથા અસુર સરખો નથી, કારણ દર્શન માત્રમાંજ પોતાના પરાક્રમથી સર્વના તેજને ગ્રહણ કરે છે. કોઇ પરાક્રમી પણ તારી સામે ઉભો રહેવાને સમર્થ નથી. શલ્યે કહ્યું કે, હે યુધિષ્ઠિર ! એ રીતે ઇંદ્રાણીએ કહ્યું, ત્યારે નહુષરાજા અત્યંત પ્રસન્ન થયો, અને ઇંદ્રાણી પ્રત્યે બોલ્યો કે, હે દેવિ ! હે વરને વરનારી ! હે શ્રેષ્ઠ મુખવાળી ! આ તેં અપૂર્વ એવું દૃઢ વાહન કહ્યું, તે મને પણ રૂચે છે, કારણ હું તારે વશ છું. જે મુનિયોને વાહન કરે તે થોડા પરાક્રમવાળો ન હોય. હું તપસ્વી બળવાન તથા ભૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાનનો પ્રભુ છું. હું જો કોપ કરૂં તો સર્વ જગત નાશ પામે. મારે વિષે સર્વ રહ્યું છે. હે પવિત્ર હાસ્યવાળી ! હું જો ક્રોધ કરૂં તો દેવ, દાનવ, ગંધર્વ, કિન્નર, ઉરગ, રાક્ષસ તથા સર્વ લોકો મને પૂરા પડે નહીં, કારણ જેને ચક્ષુએ કરી જોઉં તેનું તેજ હરણ કરી લઉં. માટે હે દેવિ ! તારા કહ્યા પ્રમાણે હું કરીશ, એમાં સંશય નહીં. હે વરને વરનારી ! સપ્તર્ષિયો તથા બ્રહ્મર્ષિયો મને વહેશે. મારૂં માહાત્મ્ય તથા મારી સમૃદ્ધિ જો. શલ્યે કહ્યું—હે યુધિષ્ઠિર ! આમ કહી શ્રેષ્ઠ મુખવાળી ઇંદ્રાણીને તેણે પાછી મોકલી. પછી નિયમમાં રહેલા ઋષિયોને પાલખીમાં જોડી તેમના પાસે પાલખી ઉપડાવી, અબ્રહ્મણ્ય, બળવાન, મદ તથા બળથી મદોન્મત્ત અને કામદેવથી મુંઝાયલો દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો નહુષ તેમને વાહન કરવા લાગ્યો. હવે નહુષે પાછી મોકલેલી ઇંદ્રાણી તો બૃહસ્પતિ પાસે જઈ કહેવા લાગી કે નહુષ સાથે મેં જે કાળનો અવધિ કર્યો છે, તે હવે બાકી થોડો રહ્યો છે, માટે ઇંદ્રને ખોળો. તમારી ભક્ત જે હું, તેની ઉપર દયા કરો. એવાં તેનાં વચન સાંભળી, ઠીક બહુ સારૂં, એમ કહી ભગવાન બૃહસ્પતિ કહેવા લાગ્યા કે, હે દેવિ ! મનુષ્યમાં અધમ, દુષ્ટ ચિત્તવાળા નહુષથી તારે બ્હીવું નહીં, કારણ એ ઋષિયોને વાહન કરવાથી નાશ પામ્યો, એમજ તારે જાણવું, હવે ઘણો કાળ નહિ રહે, અને હું પણ એ દુર્બુદ્ધિવાળાના નાશ વાસ્તે ઇષ્ટિ કરીશ, ઇંદ્ર તને આણી આપીશ. તું બ્હી માં, તારૂં કલ્યાણ થાઓ. એમ કહી મોટા તેજવાળા બૃહસ્પતિ, અગ્નિ પ્રજ્વલિત કરી ઇંદ્રની પ્રાપ્તિ વાસ્તે તેમાં પરમ હવિષ હોમી તેને કહેવા લાગ્યા કે, હે અગ્નિ ! તું ઇંદ્રને ખોળ. તે સાંભળી બળવાન હુતાશન, અદ્ભુત સ્ત્રીનો વેષ લઇ ત્યાંજ અંતર્ધ્યાન થઇ ગયા. મનના સરખી ગતિથી નિમેષ માત્રમાં દિશા, વિદિશા, પર્વત, વન, પૃથ્વી તથા અંતરિક્ષ પ્રત્યે ચોતરફ તેને ખોળી, પાછા બૃહસ્પતિ

પાસે આવ્યા, અને કહેવા લાગ્યા કે હે બૃહસ્પતિ! મેં દેવરાજને કહિં જોયા નહીં, પણ જોવાના સ્થાનમાં એક પાણી બાકી રહ્યું છે; જેમાં પેસવાને હું શક્તિમાન નથી; કારણ હે હે બ્રહ્મન્! ત્યાં મારી ગતિ નથી. બીજું શું તમારૂં પ્રિય કરૂં તે કહો? તે સાંભળી બૃહસ્પતિએ કહ્યું કે, તું જળમાં પ્રવેશ કરી શકતો નથી, કારણ તેમ કરવાથી તારો ક્ષય થાય છે માટે હે મોટા તેજવાળા! તું મારે શરણે આવ્યો છું. તારૂં કલ્યાણ થાઓ. પાણીથી અગ્નિ, બ્રાહ્મણથી ક્ષત્રિય તથા પાષાણથી લોહ થાય છે, તેઓનું તેજ સર્વ ઠેકાણે જાય, પણ પોતાના કારણને વિષે શાંતિ પામે છે.

अद्भ्योग्निर्ब्रह्मतः क्षत्रमश्मनो लोहमुत्थितं ।
तेषां सर्वत्रगं तेजः स्वासुयोनिषु शाम्यति ॥ ३४ ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि सेनोद्योगपर्वणि बृहस्पत्यग्निसंवादे गुर्जरभाषायां पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

અધ્યાય ૧૬ મો. ઈન્દ્રની અગ્નિએ કરેલી શોધ.

बृहस्पति उवाच—त्वमग्ने सर्वदेवानां मुखं त्वमसि हव्यवाट् ।
त्वं मतःसर्वभूतानां गूढश्चरासि साक्षिवत् ॥ १ ॥

બૃહસ્પતિ કહે છે—હે અગ્નિ! તું સર્વ દેવતાઓનું મુખ છે, હવ્યને વહેનાર પણ તું છે. સર્વ ભૂતોમાં તું મનાયલો છે તથા સાક્ષિની પેઠે છુપો વિચરે છે. હે હુતાશન! કવિયો તને જઠર રૂપે એક કહે છે, અને તનેજ ગાર્હપત્ય, દક્ષિણાગ્નિ તથા આહ્વનીય રૂપે કરી ત્રણ પ્રકારનો કહે છે. તેં ત્યાગ કર્યું હોય તો આ જગત તત્કાળ નાશ પામે બ્રાહ્મણો પણ ત્રણ પ્રકારનો જે તું તેને નમસ્કાર કરીને, પોતાના કર્મથી સંપાદન કરેલી શાશ્વત ગતિને, પુત્ર તથા સ્ત્રિયો સહિત પામે છે. હે અગ્નિ! હવ્યને વહેનાર તથા પરમ હવિષ પણ તું છે. પરમ યજ્ઞ તથા મંત્રથી મનુષ્યો તારૂંજ યજન કરે છે. હે હવ્યને વહેનાર! આ ત્રણ લોકને સૃજી પાછો પ્રલય વખતે વૃદ્ધિ પામીને, તુંજ તેને નાશ પમાડે છે, માટે સર્વ ભુવનની ઉત્પત્તિસ્થાન તથા પ્રલયસ્થાન પણ તુંજ છે. હે અગ્નિ! બુદ્ધિમાન પુરૂષો મેઘ તથા વિદ્યુત પણ તનેજ કહે છે. તારાથી જ્વાળાઓ નિકળી સર્વ પ્રાણિઓને વહે છે, સર્વ જળ તારે વિષે રહ્યાં છે; તેમ સર્વ જગત પણ રહ્યું છે. હે પાવક! ત્રણ લોક વિષે તારાથી અજાણ્યું કોઇ નથી, પોતાની યોનિને સર્વ ભજે છે, માટે તું પણ શંકા રહિત થઇ જળ પ્રત્યે પ્રવેશ કર. હું તને સનાતન બ્રાહ્મ મંત્રે કરી પાછો વૃદ્ધિ પમાડીશ. એ રીતે બૃહસ્પતિએ સ્તુતિ કરી, ત્યારે ભગવાન, કવિ તથા ઉત્તમ એવા અગ્નિએ પ્રસન્ન થઇ બૃહસ્પતિ પ્રત્યે આવી રીતે ઉત્તમ વાકય કહ્યું કે, હું તમોને ઇંદ્ર દેખાડીશ, એ હું સત્ય કહું છું. શલ્યે કહ્યું કે—હે યુધિષ્ઠિર! અગ્નિ, ખાબોચીયાં તથા સમુદ્ર સહિત સર્વ જળોમાં પ્રવેશ કરી છુપો રહ્યો હતો ત્યાં ગયો. હે ભરતર્ષભ! ત્યાં કમળોને ખોળતા અગ્નિએ કમળના મૂળની વચમાં બેઠેલા ઇંદ્રને જોઇ, જલદીથી પાછા આવી બૃહસ્પતિને કહ્યું કે, અણુ માત્ર શરીરથી ઇંદ્ર કમળના તંતુનો આશ્રય કરી બેઠેલ છે. તે સાંભળી બૃહસ્પતિ, દેવર્ષિ તથા ગંધર્વો સહિત ત્યાં જઇ, બળને મારનાર ઇંદ્રની તેના પૂર્વના કરેલા કર્મથી સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. હે શક્ર! મહાદારૂણ નમુચિ નામનો અસુર તેં નાશ પમાડ્યો, ને મહા

ઘોર પરાક્રમવાળા શંબળ તથા બળ નામના અસુરો પણ તેંજ માર્યા. તેમજ હે શતક્રતુ! તું વૃદ્ધિને પામ અને સર્વ શત્રુને માર. હે શક્ર! ઉભો થા ને આવેલા દેવર્ષિયોને જો. હે સમર્થ! હે દેવરાજ! હે જગત્પતે! હે મહેંદ્ર! દાનવોને મારી ત્રણ લોકની તેં રક્ષા કરી છે, અને વિષ્ણુના તેજયુક્ત પાણીનું ફીણું લઈ પૂર્વે વૃત્રાસુરને પણ માર્યો છે. સર્વ ભૂતોમાં શરણું થવા લાયક તથા સ્તુતિ કરવા લાયક પણ તું છે. આ જગતમાં તારા સરખું કોઇ પણ પ્રાણી નથી. હે શક્ર! સર્વ પ્રાણિયોને ધારણ પણ તું કરે છે, ને દેવતાઓનો મહિમા પણ તેં વધાર્યો છે, માટે હે મહેંદ્ર! સર્વ લોકની રક્ષા કર ને બળને પામ. એ રીતે બૃહસ્પતિએ સ્તુતિ કરી, ત્યારે ધીરે ધીરે ઈંદ્ર વૃદ્ધિ પામ્યો, ને પોતાનું શરીર પામી બળ સંયુક્ત થયો; અને ઉભેલા ગુરૂ બૃહસ્પતિને પૂછવા લાગ્યો કે, તમારૂં શું કાર્ય અવશેષ રહ્યું છે? ત્વષ્ટાનો પુત્ર મોટી કાયાવાળો વૃત્ર નામનો મોટો અસુર જે ત્રણ લોકને નાશ પમાડતો હતો, તેને તો મેં માર્યો. તે સાંભળી બૃહસ્પતિએ કહ્યું કે મનુષ્ય જાતિનો નહુષ નામનો રાજા હાલ દેવર્ષિ ગણના તેજથી દેવરાજ્યને પ્રાપ્ત થયો છે. તે અમને બધાને અત્યંત બાધ કરે છે. આ સાંભળી ઈંદ્રે પૂછ્યું કે, હે બૃહસ્પતે! નહુષ રાજા દુર્લભ એવું દેવતાઓનું રાજ્ય કેમ પામ્યો? તે કયા તપેયુક્ત હતો વા શું પરાક્રમવાળો હતો તે કહો?

બૃહસ્પતિએ કહ્યું કે, તેં ત્યાગ કરેલા ઈંદ્રપદ પ્રત્યે ભય પામેલા દેવતાઓ ઈંદ્રની કામના કરવા લાગ્યા. દેવતા, પિતૃ, ઋષિયો તથા મુખ્ય ગંધર્વો, સર્વે એકઠા થઇ નહુષ પાસે જઇ તેને કહેવા લાગ્યા કે, હે નહુષ! જગતનું રક્ષણ કરનાર તું અમારો રાજા થા. નહુષે કહ્યું કે, તમારૂં રાજ્ય કરવાને મારામાં શક્તિ નથી, માટે તપ તથા તેજથી મને વૃદ્ધિ પમાડો, તો હું તમારૂં રાજ્ય કરૂં. તેનાં વચન સાંભળી દેવતાઓએ તેને વૃદ્ધિ પમાડ્યો, એટલે ભયંકર છે પરાક્રમ જેનું એવો નહુષ સ્વર્ગનો રાજા થયો. હાલ તે દુરાત્મા ત્રૈલોકયનું રાજ્ય પામી મહર્ષિયોને વાહન બનાવી લોકમાં ફરે છે. તેની દૃષ્ટિમાં તેજને હરનારૂં વિષ છે, માટે તે અત્યંત ઘોર નહુષને તું જોઇશ માં, અત્યંત પીડાએલા સર્વે દેવતાઓ છાના રૂપથી ફરતાં તેને જોતા નથી. શલ્યે કહ્યું કે–હે યુધિષ્ઠિર! એ રીતે બૃહસ્પતિએ કહ્યું તેટલામાં લોકપાલ કુબેર; સૂર્યના પુત્ર યમ, પ્રાચીન દેવ સોમ તથા વરૂણ ત્યાં આવ્યા અને મહેંદ્રને કહેવા લાગ્યા કે ત્વષ્ટાના પુત્ર વૃત્રને તમે માર્યો, તે ઘણું સારૂં થયું. હે ઇંદ્ર! માર્યો છે શત્રુ જેણે એવા તમને અમે ક્ષત રહિત તથા કુશળ જોઇએ છીએ, તે પણ ઘણું સારૂં થયું. તેમનાં વચન સાંભળી પ્રસન્ન થએલો ઇંદ્ર પણ, તે લોકપાલ દેવોને ઘટતી રીતે સત્કાર કરી નહુષની બુદ્ધિનો ભેદ કરવા તેઓને પ્રેરણા કરતાં કહેવા લાગ્યો કે, દેવતાઓનો રાજા નહુષ ભયંકર રૂપવાળો છે, માટે તેને પરાજય કરવામાં તમે મને સહાયતા આપો. લોકપાલ દેવતાઓ બોલ્યા કે હે ઈશ! નહુષ ભયંકર રૂપવાળો તથા દૃષ્ટિમાં છે વિષ જેને એવો છે માટે અમે ડરીએ છીએ: હે ઈંદ્ર! તમે જો નહુષ રાજાને પરાજય પમાડો તો અમે યજ્ઞ ભાગને યોગ્ય થઇએ. તે સાંભળી ઇંદ્રે કહ્યું કે, તેમ થાઓ, અને તમે, વરૂણ, યમ તથા કુબેર, દેવતાઓ સહિત મારાથી અભિષેકને પામો, એટલે ઘોર દૃષ્ટિવાળા નહુષને આપણે જીતીએ. અગ્નિએ કહ્યું કે, મને પણ યજ્ઞમાં ભાગ આપો; હું પણ તમને સહાય કરીશ. ત્યારે ઇંદ્રે કહ્યું કે, હે અગ્નિ! તારો પણ મોટા યજ્ઞમાં ભાગ થશે. શલ્યે કહ્યું કે–હે યુધિષ્ઠિર! વર દેનાર ભગવાન પાકશાસન મહેંદ્રે એ રીતે વિચાર કરી સર્વ યક્ષ તથા ધનનું અધિપતિપણું કરનાર કુબેરને; પિતૃનું યમને, તથા પાણીનું વરૂણને પદ આપ્યું.

वैवस्वतं पितृणां च वरुणं चाप्यपां तथा।
अधिपत्यं ददौ शक्रः संचिंत्य वरदस्तथा ॥ ३४ ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि सेनोद्योगपर्वणि इंद्रवरुणादि संवादे गुर्जरभाषायां षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

અધ્યાય ૧૭ મો. ઇન્દ્ર અગસ્ત્ય સંવાદ.

शल्य उवाच—अथ संचिंतयानस्य देवराजस्य धीमतः।
नहुषस्य वधोपायं लोकपालैः सदैवतैः ॥ १ ॥

શલ્ય કહે છે—પછી દેવતાઓ સહિત લોકપાલો સાથે બુદ્ધિમાન ઇંદ્ર, નહુષને મારવાનો ઉપાય ચિંતન કરવા લાગ્યો, તેટલામાં તપસ્વી એવા ભગવાન અગસ્ત્ય મુનિ ત્યાં આવી ચઢ્યા. ઇંદ્રને તે કહેવા લાગ્યા કે, વિશ્વરૂપ તથા વૃત્રાસુરનો વધ કરી તું વૃદ્ધિ પામ્યો છે, તે ઘણું સારૂં થયું. હે પુરંદર ! આજ દેવતાઓના રાજ્યથી નહુષ ભ્રષ્ટ થયો તે પણ બહુ સારૂં થયું. હે બલને મારનાર ! હણાયા છે શત્રુ જેના એવા તને હું વિજયી જોઉં છું, તે સાંભળી ઇંદ્રે કહ્યું કે, હે મહર્ષે ! તમે ભલે પધાર્યા. તમારા દર્શનથી હું ઘણો પ્રસન્ન થયો છું. હવે મારાથી પાદ્ય, આચમનીય, અર્ઘ્ય તથા ગાયને ગ્રહણ કરો. શલ્યે કહ્યું કે–હે યુધિષ્ઠિર ! એ રીતે જેની પૂજા કરી છે એવા, આસન ઉપર બેઠેલા, બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ અગસ્ત્યને પ્રસન્ન થયેલા જોઇ ઇંદ્ર પૂછવા લાગ્યો કે, હે દ્વિજોત્તમ ! હે ભગવાન ! નહુષ સ્વર્ગથી કેવી રીતે ભ્રષ્ટ થયો ? તે મને સાંભળવાની ઇચ્છા છે માટે કહો. અગસ્ત્યે કહ્યું કે, હે શક્ર ! બળથી ગર્વિષ્ઠ, દુરાચરણવાન તથા દુષ્ટબુદ્ધિવાળો નહુષ જે રીતે સ્વર્ગથી ભ્રષ્ટ થયો તે સંબંધી પ્રિય વાક્ય હું તને કહું તે સાંભળ. નહુષને વહેનારા શ્રમથી પીડાયલા અને મોટા ભાગ્યવાળા દેવર્ષિયોએ તથા નિર્મળ અંતઃકરણવાળા મહર્ષિઓએ તેને સંશય વિષયક આવી રીતે પ્રશ્ન પૂછ્યો કે, હે નહુષ ! ગવાલંભ યજ્ઞમાં ગાયોના પ્રોક્ષણ વિષે જે મંત્રો બ્રહ્માએ કહ્યા છે, એ તને પ્રમાણ છે કે નહીં ? તે સાંભળી તમોગુણથી મૂઢ ચિત્તવાળા નહુષે તેઓને કહ્યું કે, હું એ પ્રમાણ નથી માનતો. તેનાં વચન સાંભળી ઋષિયો બોલ્યા કે, તું અધર્મને વિષે પ્રવર્તમાન છે, તેથી ધર્મને નથી જાણતો. પણ અમારે તો પૂર્વે મહર્ષિયોએ કહ્યું છે તેથી એ પ્રમાણ છે. અગસ્ત્યે કહ્યું કે, હે ઇંદ્ર ! એ રીતે મુનિયો સાથે વાદ કરતાં અધર્મી નહુષે મારા મસ્તક વિષે પોતાનો પગ અડાડ્યો, તેથી તે તેજોહીન તથા શોભા વગરનો થઇ ગયો. અત્યંત પીડાયલા અને અજ્ઞાનથી ઉદ્વિગ્ન થયેલા નહુષને મેં કહ્યું કે, હે મૂઢ નહુષ ! પ્રાચીનોએ જે કહ્યું છે, તથા બ્રહ્મર્ષિયોએ જે આચરણ કરેલું છે, તે વિષે દીઠા વગર તું દોષ કરે છે, ને મારા મસ્તક વિષે પગ લંબાવી સ્પર્શ કરે છે, અને બ્રહ્મા સરખા કોઇથી સહન ન થાય એવા ઋષિયોને વાહન કરે છે, તેથી હણાઇ છે કાંતિ જેની એવો ક્ષીણ પુણ્યવાન તું, સ્વર્ગથી ભ્રષ્ટ થઈ મોટા સર્પનું રૂપ ધારણ કરી, દશ હજાર વર્ષ સુધી, પૃથ્વી પર પડીને ફર્યા કરીશ. તે વર્ષો પૂરાં થયે પાછો સ્વર્ગને પામીશ. હે શત્રુને દમન કરનાર ઇંદ્ર ! એ રીતે દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો નહુષ દેવતાઓના રાજ્યથી ભ્રષ્ટ થયો છે. હે શક્ર ! બ્રાહ્મણોને કાંટારૂપ તે હણાયો, હવે સારી રીતે આપણે પરિપૂર્ણ થયા.

હે શચીપતે ! હવે જીતી છે ઇંદ્રિયો તથા શત્રુ જેણે અને મહર્ષિયો જેની સ્તુતિ કરે છે એવો તું સ્વર્ગ પ્રત્યે જઇ લોકોની રક્ષા કર. શલ્યે કહ્યું કે–હે યુધિષ્ઠિર ! પછી મહર્ષિ ગણો સહિત પ્રસન્ન થયેલા સર્વ દેવતાઓ, પિતૃ, યક્ષ, ભુજંગ, રાક્ષસ, ગંધર્વ, દેવકન્યાઓ અપ્સરાઓના ગણ અને તળાવો, નદિઓ, પર્વત તથા સમુદ્રો, બધાં મૂર્તિમાન થઇ ઇંદ્ર પાસે આવી કહેવા લાગ્યાં કે, હે શત્રુને હણનાર ! તું સ્વર્ગનું રાજ્ય પામ્યો એ બહુ સારૂં થયું. બુદ્ધિમાન અગસ્ત્યે પાપરૂપ નહુષને નાશ પમાડ્યો એ પણ સારૂં થયું, અને તેને પૃથ્વીતલ ઉપર પાપરૂપ છે આચરણ જેનું એવો સર્પ કર્યો, એ પણ ઘણું સારૂં થયું.

हतश्च नहुषः पापो दिष्टगस्त्येन धर्मिना ।
दिष्टया पापसमाचारः कृतः सर्पं महीतले ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि सेनोद्योगपर्वणि इंद्रागस्त्यसंवादे नहुषभ्रंषे गुर्जरभाषायां सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

અધ્યાય ૧૮ મો. શલ્યનું દુર્યોધન તરફ જવું.

शल्य उवाच—ततः शक्रः स्तूयमानो गंधर्वाप्सरसांगणैः ।
ऐरावतं समारुह्य द्विपेंद्रं लक्षणैर्युतं ॥ १ ॥

શલ્ય કહે છે—ગંધર્વ તથા અપ્સરાના ગણોએ જેની સ્તુતિ કરી છે એવો ઇંદ્ર, સર્વ લક્ષણ યુક્ત હસ્તિયોમાં શ્રેષ્ઠ ઐરાવત ઉપર બેસી અત્યંત મોટા તેજવાળા અગ્નિ, મહર્ષિ, બૃહસ્પતિ, યમ, વરૂણ તથા ધનના ઇશ્વર કુબેર, એ સર્વ દેવતાઓ, ગંધર્વ તથા અપ્સરાઓથી પરિવૃત થઇ સ્વર્ગે ગયો અને ત્યાં ઇંદ્રાણી સાથે મળી પરમ હર્ષથી સ્વર્ગની રક્ષા કરવા લાગ્યો. ભગવાન અંગિરા ત્યાં આવ્યા, અને અથર્વ વેદના મંત્રથી ઇંદ્રને આશીર્વાદ દીધો. પ્રસન્ન થએલા ભગવાન ઇંદ્રે, અથર્વ વેદ જાણનારા અંગિરાને વરદાન આપ્યું કે અથર્વ વેદ વિષે અથર્વાંગિરસ નામે ભાગ તમારો થશે; એટલે કે એ વેદને કહેવાથી એના ઋષિ તમે થશો અને યજ્ઞમાં ભાગ પામશો. એ રીતે ભગવાન ઇંદ્ર , અથર્વ વેદ જાણનાર અંગિરાનો સત્કાર કરી તેમને વિસર્જન કરી અત્યંત પ્રસન્ન થઇ દેવતા તથા તપરૂપી છે ધન જેમનું એવા ઋષિયોનો સત્કાર કરીને ધર્મથી પ્રજાને પાળવા લાગ્યો. શલ્યે કહ્યું કે હે યુધિષ્ઠિર ! એ રીતે સ્ત્રી સહિત ઇંદ્ર દુઃખને પ્રાપ્ત થયો હતો, અને શત્રુના નાશની ઇચ્છાથી તેણે અજ્ઞાતવાસ પણ કર્યો હતો, માટે હે રાજેંદ્ર ! મહાત્મા ભાઇયો તથા દ્રૌપદી સહિત તમે મહાવનમાં ક્લેશ પામ્યા છો, તે નિમિત્ત તમારે કાંઇપણ શોક કરવો નહીં; કારણ હે રાજેંદ્ર ! હે ભારત ! હે કુરૂનંદન ! જે રીતે વૃત્રને મારી ઇંદ્ર રાજ્યને પ્રાપ્ત થયો હતો એજ રીતે તમે પણ રાજ્યને પ્રાપ્ત થશો. હે શત્રુને મારનાર ! દુરાચરણ કરનાર, પાપાત્મા તથા બ્રાહ્મણોનો દ્વેષી નહુષ, જેમ અગસ્ત્યના શાપથી હણાઇને પૃથ્વી પર પડ્યો હતો તેમજ દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા તમારા શત્રુ કર્ણ તથા દુર્યોધનાદિક પણ જલદી નાશ પામશે. હે વીર ! ભાઇઓ તથા દ્રૌપદી સહિત તમે સમુદ્ર પર્યંત પૃથ્વીને ભોગવશો. ઇંદ્રનો છે વિજય જેમાં એવું વેદ સરખું આ ઉપાખ્યાન, વ્યૂહ રચવાથી સૈન્ય ઉભેલાં હોય, તે વખતે જયને ઇચ્છનાર રાજાએ સાંભળવા લાયક છે; માટે હે જય કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ ! આ વિજયરૂપ આખ્યાન મેં તમોને સંભળાવ્યું છે. હે યુધિષ્ઠિર ! સ્તુતિ કરેલા મહાત્માઓ વૃદ્ધિ પામે છે.

દુર્યોધનના અપરાધથી ને ભીમ તથા અર્જુનના બળથી મહાત્મા ક્ષત્રિયોનો નાશ થશે. ઇંદ્રનો છે વિજય જેમાં એવા આ આખ્યાનનો નિયમથી પાઠ કરનાર પાપ રહિત થઇ અંતે સ્વર્ગ પામે; અને આ લોકમાં હર્ષ પામે. વળી તેને શત્રુનો ભય થાય નહીં, તે પુત્ર વગરનો ન થાય, ને કોઇ પણ આપદને ન પામે, પણ મોટા આયુષને પામીને સર્વ ઠેકાણે જય પામે; તેનો પરાજય થાય નહીં. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય! એ રીતે શલ્યે જેની આશ્વાસન કરી છે એવા ધર્મ ધારણ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ કુંતીપુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજા, તેનાં વચન સાંભળી વિધિપૂર્વક વિવેકથી સત્કાર કરી મદ્ર દેશના રાજા શલ્ય પ્રત્યે આવી રીતે કહેવા લાગ્યા. તમે કર્ણનું સારથિપણું કરશો એમાં સંશય નથી. તમારે અર્જુનની સ્તુતિ તથા કર્ણના તેજનો વધ કરવો. શલ્યે કહ્યું—જે રીતે તમે કહો છો તે જ રીતે હું કરીશ, અને બાકી પણ જે મારાથી બની શકશે તે તમારૂં હંમેશ હિત કરીશ. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય! પછી મદ્ર દેશનો અધિપતિ શ્રીમાન્ શલ્ય, પાંડવોની આજ્ઞા લઇ સૈન્ય સહિત દુર્યોધન પાસે ગયો.

ततस्त्वामंत्र्य कौंतेयाञ्छल्यो मद्राधिपस्तदा ।
जगाम सबलः श्रीमान् दुर्योधनमरिंदम ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि सेनोद्योगपर्वणि शल्यगमने गुर्जर-भाषायामष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

અધ્યાય ૧૯ મો. બેઉ પક્ષે આવેલા રાજાઓ.

वैशंपायन उवाच—युयुधानस्ततो वीरः सात्वतानां महारथः ।
महता च तुरंगेण बलेनागाद्युधिष्ठिरं ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય! યાદવોમાં મહારથિ શૂરવીર સાત્યકી મોટા ચતુરંગ સૈન્ય સહિત યુધિષ્ઠિર પાસે આવ્યો. તેના સૈન્યને નાના પ્રકારના દેશમાંથી આવેલા, મહા પરાક્રમી તથા નાના પ્રકારનાં શસ્ત્રોવાળા યોદ્ધાઓ શોભાવતા હતા. ફરશી, ગોફણ, ત્રિશૂળ, ગુરજ, ગદા, ભાલા, લોઢાથી મઢેલા સોટા તથા બ્રહ્મપાશ તથા નાગપાશ ઇત્યાદિ અસ્ત્ર, નિર્મળ તલવાર, ખડ્ગ, ધનુષના સમુદાય તથા તેલ લગાડેલાં વિવિધ પ્રકારનાં બાણો ઇત્યાદિ શસ્ત્રોથી તેનું સૈન્ય શોભતું હતું. સુવર્ણના સરંજામથી શોભતા સૈન્યનું રૂપ વિજળી સહિત મેઘના જેવું લાગતું હતું. હે રાજન્! અક્ષૌહિણી સેના યુધિષ્ઠિરના સૈન્ય પ્રત્યે પ્રવેશ કરી, જેમ નાની નદી સમુદ્ર પ્રત્યે પ્રવેશ કરી તેથી જુદી ન જણાય, તેમ જુદી જણાતી ન હતી. ચેદિયોમાં શ્રેષ્ઠ બળવાન ધૃષ્ટકેતુ, અક્ષૌહિણી સેનાને લઇ ઘણાક પરાક્રમવાળા પાંડવોના પક્ષમાં આવ્યો. મગધ દેશનો રાજા બળવાન જરાસંધનો પુત્ર જયત્સેન પણ એક અક્ષૌહિણી સૈન્ય લઇ ધર્મરાજ પાસે આવ્યો. તેમજ પાંડ્ય રાજા સાગર તથા અનુપ દેશમાં રહેનાર નાના પ્રકારના યોદ્ધાઓ સહિત યુધિષ્ઠિરને પક્ષે આવ્યો. હે રાજન્! એ રીતે સૈન્યોનો સમાગમ થયો, ત્યારે રૂડા વેષવાળું યુધિષ્ઠિરનું સૈન્ય અત્યંત જોવા લાયક બની રહ્યું. નાના દેશોમાંથી આવેલા શૂરવીર પુરૂષો તથા મહારથિ પુત્રોથી શોભતી દ્રુપદની સેના આવી. તે જ પ્રમાણે પર્વતમાં રહેનાર રાજાઓ સહિત સેનાનો પતિ મત્સ્ય દેશનો રાજા વિરાટ પણ

પાંડવો તરફ આવ્યો. એ રીતે સર્વ મળી ચોતરફથી વિવિધ પ્રકારના ધ્વજથી સંકુલ, કૌરવો સાથે યુદ્ધ કરવાને ઇચ્છતી તથા મહાત્મા પાંડવોને હર્ષ પમાડતી સાત અક્ષૌહિણી સેના આવીને એકઠી થઇ.

ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યોધનને હર્ષ વધારતાં ભગદત્ત રાજાએ તેની તરફ એક અક્ષૌહિણી સેના આપી. કોઇથી સહન ન થાય એવું સુવર્ણના પોશાકવાળા પુરૂષોથી યુક્ત ચીના તથા કિરાત લોકથી વિંટાયલું દુર્યોધનનું સૈન્ય, કણેરનું વન શોભે તેમ શોભતું હતું. હે કુરૂનંદન ! શૂરવીર ભૂરિશ્રવા તથા શલ્ય પણ એક એક અક્ષૌહિણી સૈન્ય લઇ દુર્યોધન પક્ષે આવ્યા. ભોજ, અંધક તથા કુરૂર સહિત હાર્દિકય અને કૃતવર્મા, અક્ષૌહિણી સેના સહિત દુર્યોધન તરફ આવ્યા. વનમાળા ધારણ કરનાર સિંહરૂપ પુરૂષોએ કરી દુર્યોધનનું સૈન્ય, રંમાડેલા મદોન્મત્ત હસ્તિયોથી જેમ વન શોભે તેમ શોભતું હતું. વળી જયદ્રથ છે મુખ્ય જેમાં એવા સિંધુ તથા સૌવીર દેશમાં રહેનારા બીજા કેટલાક રાજાઓ પર્વતોને કંપાવતા હોય નહિ તેની પેઠે કૌરવ પક્ષમાં આવ્યા. તેઓની ઘણીક અક્ષૌહિણી સેના, વાયુએ ચલાયમાન કરેલા ઘણાક રૂપવાળા મેઘ સમાન શોભતી હતી. યવન તથા શક સહિત કાંબોજનો સુદક્ષિણ રાજા અક્ષૌહિણી સેના સહિત કૌરવ તરફ આવ્યો. તેની સેનાનો સમુદાય તીડ નામના જંતુના સમુદાય જેવો હતો. કૌરવોના સૈન્યને પામી તે જુદો દેખાતો ન હતો. માહિષ્મતી પૂરીનો નિવાસી નીલરાજા, લીલાં આયુધ ધારણ કરનાર તથા દક્ષિણા પથમાં રહેનાર મહા પરાક્રમી યોદ્ધાઓ સહિત દુર્યોધન તરફ આવ્યો. અવંતીના વિંદાનુવિંદ નામના મહા બળવાન બે રાજાઓ પણ એક એક અક્ષૌહિણી સેના સહિત આવ્યા. પુરૂષમાં સિંહરૂપ કેકય દેશના રાજા પાંચે ભાઇઓ એક અક્ષૌહિણી સેના સહિત કૌરવના સૈન્યને હર્ષ પમાડતા આવ્યા. વળી બીજા દેશોથી આવેલા મહાત્મા રાજાઓની બીજી ત્રણ અક્ષૌહિણી સેના પણ આવી. એ સર્વ મળી નાના પ્રકારની ધ્વજાઓથી સંકુલ, પાંડવો સામે યુદ્ધ કરવાને ઇચ્છનારી દુર્યોધનની અગિઆર અક્ષૌહિણી સેના એકઠી થઇ. હે ભારત ! હસ્તિનાપુરમાં રાજાઓ તથા પ્રધાનાદિ સૈન્યમાંના મુખ્યોને પણ રહેવાનો અવકાશ ન હતો. પંચનદ, સમગ્ર કુરૂજાંગલ, રોહિતકારણ્ય, કેવલમરૂભૂમિ, અહિચ્છત્ર, કાલકૂટ, ગંગાકુલ, વારણ, વાટધાન તથા યામુન પર્વત, એટલા પ્રદેશો ઘણા ધન ધાન્યવાળા તથા વિસ્તારવાળા હોવાથી ત્યાં કૌરવોના પક્ષે આવેલી સેનાઓનો પડાવ થયો. કૌરવો પ્રત્યે દ્રુપદે મોકલેલા પુરોહિતે એ રીતે એકઠું થએલું સૈન્ય જોયું.

तत्र सैन्यं तथा युक्तं ददर्श सपुरोहितः।
यः सपांचालराजेन प्रेषितः कौरवान् प्रति ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि सेनोद्योगपर्वणि पुरोहितसैन्यदर्शने गुर्जरभाषायामेकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

અધ્યાય ૨૦ મો. સંજયયાન પર્વ—દ્રુપદના પુરોહિતની શિખામણ.

वैशंपायन उवाच—स च कौरव्यमासाद्य द्रुपदस्य पुरोहितः।
सत्कृतो धृतराष्ट्रेण भीष्मेण विदुरेण च ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય! દ્રુપદનો પુરોહિત, હસ્તિનાપુર પ્રત્યે જઇ ધૃતરાષ્ટ્ર, ભીષ્મ તથા વિદુરથી સત્કાર પામી પ્રથમ સર્વની કુશળતા કહી તેઓનું કુશળ પુછી, સર્વ સેનાના નાયકોની વચમાં, આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે, તમે સર્વ સનાતન રાજધર્મ જાણો છો, માટે તમારાં વાક્ય સાંભળવા સારૂ હું કહું છું કે, ધૃતરાષ્ટ્ર તથા પાંડુરાજા બેઉ એકજ પિતાના પુત્ર છે. પિતાનું ધન બેઉને સરખું જોઇએ, એમાં સંશય નહીં; તોપણ પૂર્વે ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોને પિતાનું ધન પ્રાપ્ત થયું, ને પાંડુના પુત્રોને પ્રાપ્ત ન થયું, માટે ધૃતરાષ્ટ્રથી રક્ષાએલું પિતાનું દ્રવ્ય પૂર્વે પાંડવોને નથી મળ્યું તે તમે સારી રીતે જાણો છો. વળી દુર્યોધનાદિકોએ અનેક પ્રાણાંતિક ઉપાયોથી પાંડવોને યમપુરી પ્રત્યે મોકલવાના યત્ન કર્યા, પણ તેઓનું આયુષ બળવાન હોવાથી તેમાં સફળ થઇ શકાયું નહીં. પછી ફરીથી મહાત્મા પાંડવોએ પોતાના બળથી રાજ્ય વધાર્યું, તે પણ શકુનિ સહિત ધૃતરાષ્ટ્રના ક્ષુદ્ર પુત્રોએ છળથી હરણ કરી લીધું, તેમને તેર વર્ષ મહા અરણ્યમાં મોકલ્યા, એ પણ તેમનું કર્મ પાંડવોએ અનુમત કર્યું! એ રીતે સભામાં કલેશ પમાડેલા શૂરવીર પાંડવો, સ્ત્રી સહિત અરણ્યમાં વિવિધ પ્રકારના દારૂણ કલેશને પ્રાપ્ત થયા. વિરાટના નગરમાં પણ જાણે બીજા જન્મને પ્રાપ્ત થયા હોય નહીં, તેમ મહાત્મા પાંડવોએ પાપિયોની પેઠે અત્યંત કલેશ સહન કર્યો. તે બધો કૌરવોનો પૂર્વનો દ્વેષ ભુલી જઇ હવે કુરૂકુળમાં શ્રેષ્ઠ પાંડવો ભાઇઓ—કૌરવો સાથે સમજુતી કરવાને ઇચ્છે છે માટે તેઓની તથા દુર્યોધનની વર્તણુક જાણી સંબંધિજનોએ દુર્યોધનને સમજાવવો જોઇએ. શૂરવીર પાંડવો કૌરવો સાથે વિગ્રહ નથી કરતા, ને જે રીતે લોકનો ક્ષય ન થાય; તેમ પોતાના ધનને ઇચ્છે છે અને સંપત્તિ માટે કજીઓ કરવો, એમ દુર્યોધનના મતમાં હોય તો તે માનવું નહીં, કારણ પાંડવો ઘણા બળવાન છે. ધર્મના પુત્ર પાસે કૌરવો સાથે યુદ્ધ કરવાને ઇચ્છતી સાત અક્ષૌહિણી સેના એકઠી થઇ છે, ને એમના હુકમની વાટ જોઈ રહી છે. પુરૂષમાં સિંહરૂપ, હજાર અક્ષૌહિણી સરખા બીજા સાત્યકિ, ભીમસેન તથા મહા બળવાન નકુલ સહદેવ પણ એમના હુકમની વાટ જોઇ રહ્યા છે. એક બાજુ આવેલી આ અગિયાર અક્ષૌહિણી સેના અને એક બાજુ એ સર્વ સેનાથી અધિક, અનેક તરેહથી યુદ્ધ વ્યવહાર કરનાર મહાબાહુ અર્જુન છે. એજ પ્રમાણે મોટી કાંતિવાળા મહાબાહુ વાસુદેવ ભગવાન પણ છે, માટે સેનાનું ઘણાપણું, અર્જુનનું પરાક્રમ તથા શ્રી કૃષ્ણના બુદ્ધિમાનપણાનો વિચાર કરી કયો મનુષ્ય યુદ્ધ કરે? વાસ્તે તમે ધર્મ પ્રમાણે સમયે જે આપવા લાયક હોય તે આપો, ફોકટ વિલંબ ન કરો.

ते भवंतो यथाधर्मं यथा समयमेव च ।
प्रयच्छंतु प्रदातव्यं मा वः कालोत्यगादयं ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि संजययानपर्वणि पुरोहितयाने गुर्जरभाषायां विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

અધ્યાય ૨૧ મો. ભીષ્મે પુરોહિતને આપેલો ઉત્તર.

वैशंपायन उवाच—तस्य तद्वचनं श्रुत्वा प्रज्ञावृद्धो महाद्युतिः ।
संपूज्यैनं यथाकालं भीष्मो वचनमब्रवीत् ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય! તેનાં વચન સાંભળી બુદ્ધિથી વૃદ્ધ મોટા તેજવાળા ભીષ્મપિતા ઘટિત રીતે તેને વખાણી આવી રીતે કહેવા લાગ્યા. દામોદર સહિત તે સર્વે કુશળ છે, સહાયવાન છે, અને ધર્મને વિષે આસક્ત છે, એ ઘણું સારૂં. કુરૂકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા ભાઇઓ સંધિની ઇચ્છા કરે છે, તથા બાંધવો સહિત તેમનું યુદ્ધ કરવાનું મન નથી, એ પણ ઘણું સારૂં. એ બધું તમે સત્ય કહ્યું એમાં સંશય નહીં, પણ અતિ તીક્ષ્ણ વાક્ય જે તમે કહો છો, તે બ્રાહ્મણ હોવાથી કહેતા હશો, એમ મારી મતિમાં આવે છે. પાંડવોને વનમાં તથા અહિં કલેશ પમાડ્યા એમાં સંશય નહિ, તેમ પિતાનું સર્વ ધન તેમને ધર્મથી પ્રાપ્ત પણ થવું જોઇએ, એમાં પણ સંશય નહીં. તે બળવાન, અસ્ત્ર શીખેલ મહારથિ પાંડુના પુત્ર અર્જુનને કોઇપણ સહન કરી શકે નહીં, કારણ તેને સાક્ષાત્ ઇંદ્ર પણ સહન ન કરી શકે, ત્યારે બીજાં પ્રાણિયો તો ક્યાંથીજ સહન કરે? માટે ત્રિલોકમાં અર્જુન સમર્થ છે એવી મારી દૃઢ મતિ છે. એ રીતે ભીષ્મે વાક્ય કહ્યાં ત્યારે ક્રોધથી જેમ સહન ન થાય તેમ તિરસ્કાર કરી દુર્યોધન સામે જોઈ કર્ણ આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે, હે સજ્જન! પાંડવો વિષે બનેલા વૃત્તાંતને લોકમાં કોણ નથી જાણતું? માટે તે ફરીથી વારંવાર કહ્યા વડે શું? દુર્યોધન વાસ્તે પૂર્વે શકુનિ તેમને દ્યૂત વિષે જીત્યો, એટલે કરેલા ઠરાવથી પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિર વનમાં ગયા. તે હાલ વાયદા પ્રમાણે ચાલી પિતાના રાજ્યને નથી ઇચ્છતા, પણ તે વાયદાને અતિક્રમણ કરી મત્સ્ય તથા પાંચાલના બળનો આશ્રય કરી રાજ્ય ઇચ્છે છે. હે વિદ્વન્! એ રીતે ભયથી દુર્યોધન ચતુર્થાંશ પણ ન આપે પણ ધર્મથી તો સમગ્ર પૃથ્વી શત્રુને પણ આપે; માટે જો ફરીથી બાપદાદાના રાજ્યને તેઓ ઇચ્છતા હોય તો, પ્રતિજ્ઞા કરેલા વખત સૂધી ફરીથી વનમાં રહી, પછી નિર્ભય થઇ દુર્યોધનના ખોળામાં આવી મસ્તક મૂકે, માટે કેવળ મૂર્ખતાથી તેઓ અધર્મ બુદ્ધિ કરે નહિ. કદી ધર્મને મૂકી પાંડવો યુદ્ધને ઇચ્છતા હશે, પણ કૌરવોમાં શ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓને ભેટ્યા પછી મારાં વચનને યાદ કરશે. તે સાંભળી ભીષ્મે કહ્યું કે, હે રાધેય! તારી વાણીથી શું થવાનું છે? તું તે કર્મ સંભારવા લાયક છે, જે આપણે છ રથિને યુદ્ધમાં એકલો અર્જુન જીત્યો હતો. વારંવાર જીતાએલા તેં તેનું કર્મ તો ત્યારેજ જોયું છે, માટે જે રીતે આ બ્રાહ્મણ કહે છે, તે રીતે જો નહીં કરીએ તો નિશ્ચય યુદ્ધમાં હણાયલા આપણે ધૂળ ભેગા થઇ જઇશું.

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય! ત્યારે ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા, ભીષ્મને માન આપી પ્રસન્ન કરી, રાધાના પુત્ર કર્ણનો તિરસ્કાર કરી આવી રીતે કહેવા લાગ્યા. શંતનુના પુત્ર ભીષ્મે જે વાક્ય કહ્યાં તે અમારા તથા પાંડવોના અને સર્વ જગતના હિતરૂપ છે, માટે હું વિચાર કરી પાંડવો પ્રત્યે સંજયને મોકલીશ અને તું પાછો પાંડવો પાસે જા. એમ કહી તેનો સત્કાર કરી, ધૃતરાષ્ટ્રે તે બ્રાહ્મણને પાછો પાંડવો પાસે મોકલ્યો. પછી સભાની વચમાં સંજયને બોલાવી ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા આવી રીતે કહેવા લાગ્યા.

सतं सत्कृत्य कौरव्यः प्रेषयामास पांडवान् ।
सभामध्ये समाहूय संजयं वाक्यमब्रवीत् ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि संजययानपर्वणि पुरोहितयाने गुर्जरभाषायामेकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

અધ્યાય ૨૨ મો. ધૃતરાષ્ટ્રે પાંડવોને મોકલેલો સંદેશ.

धृतराष्ट्र उवाच—प्राप्तानाहुः संजयपांडुपुत्रानुपप्लव्ये तान् विजानीहि गत्वा।
अजातशत्रुं च सभाजयेथा दिष्ट्या नद्यस्थानमुपस्थितास्तवं ॥१॥

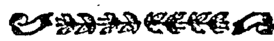
ધૃતરાષ્ટ્ર કહે છે—હે સંજય! ઉપપ્લવ્ય વિષે પાંડવો આવ્યા એમ કહે છે, માટે ત્યાં જઇ તેમને મળ. યુધિષ્ઠિરને કહે કે, "ભાગ્યવાન તમે સ્થિતિને પ્રાપ્ત થયા તે ઘણું સારૂં થયું. અમે કુશળ છીએ." એમ કલેશ પમાડવા લાયક નહીં એવાં વચન સર્વ પાંડવોને કહે, કારણ કષ્ટરૂપ વનવાસ સેવીને નિષ્કપટ તથા ઉપકાર કરનાર સત્પુરૂષ પાંડવોને, આપણી ઉપર ક્રોધ નથી. હે સંજય! પાંડવોની ક્યારે પણ કંઇ મિથ્યા વૃત્તિ મેં જોઇ નથી, તેઓ પોતાના પરાક્રમથી સર્વ લક્ષ્મી મારે વાસ્તે આણતા હતા. હું નિરંતર તેમનો દોષ જોવા ઇચ્છતો, પણ તે કંઇ જોવામાં આવતો નહીં. હું તેમની નિંદા કરૂં, વળી જે નિરંતર ધર્મ તથા અર્થ વાસ્તે કર્મ કરે, પણ કામ વાસ્તે ક્યારે ધર્મનો ત્યાગ ન કરે તે પાંડવો તડકો, ટાઢ, ક્ષુધા, તૃષા, નિદ્રા, તંદ્રા, ક્રોધ, હર્ષ તથા પ્રમાદ, એ સર્વને ધૈર્ય તથા બુદ્ધિથી ગણકારતા નથી, ધર્મ તથા અર્થ પ્રત્યેજ પ્રયત્ન કરે છે. તેઓ વખતે મિત્રોને ધન આપે છે, અને સહવાસથી પણ તેમને વિષે મિત્રતા તોડતા નથી. તેઓ યથાયોગ્ય માન તથા અર્થને દેનારા છે. અજમીઢના વંશમાં તેઓનો, પાપરૂપ વિષમ બુદ્ધિવાળા દુર્યોધન વિના તથા અત્યંત ક્ષુદ્ર કર્ણ વિના કોઇ પણ દ્વેષી નથી. તેમ હીન થયું છે સુખ તથા પ્રિય જેનું એવા મહાત્મા પાંડવોને ક્રોધ પણ તે બેઉ જણાજ ઉત્પન્ન કરે છે. આરંભ વખતે જેનું પરાક્રમ છે એટલે કે અગાઉથી બોલે, પણ પ્રસંગ આવ્યે કંઇ પણ કરે નહીં, એવો સુખથી વધેલો દુર્યોધન, "હું જીવતાં પાંડવોનો ભાગ લેવા સમર્થ છું તથા એ હું ઠીક કરૂં છું," એમ માને છે, તે કેવળ મૂઢતાથી માને છે; કારણ યુધિષ્ઠિરને અનુસરનારા અર્જુન, કેશવ ભગવાન, ભીમસેન, સાત્યકિ, માદ્રિના પુત્ર નકુળ, સહદેવ તથા સૃંજયો છે માટે તેમની સાથે યુદ્ધ કરવા કરતાં ભાગ આપવો તે સારૂં છે. ગાંડીવ ધનુષ ધારણ કરનાર રથમાં બેઠેલો એકલો અર્જુન પૃથ્વીને કંપાવે તેમજ ત્રણ લોકના અધિપતિપર જય કરનાર મહાત્મા કેશવ ભગવાન પણ કોઇથી સહન થાય નહીં એવા છે. જે સર્વ લોકમાં વરવા લાયક એકજ છે, ને મેઘના સરખો શબ્દ કરનાર વેગવાળા બાણના સમુદાયોને તીડ નામના જંતુઓના સમુદાયની પેઠે નાખે છે તેની આગળ કયો મનુષ્ય ઉભો રહી શકે? ગાંડીવ ધનુષ ધારણ કરનાર અર્જુને, એક રથે કરી ઉત્તર દિશાને તથા હિમાલય થકી પણ ઉત્તરમાં રહેલા ઉત્તર કુરૂઓને જીતી, તેમનું ધન હરણ કર્યું અને દ્રવિડોને સેનાની પછવાડે ચાલનારા કર્યા. વળી ખાંડવ વનમાં ઇંદ્ર સહિત દેવોને જીતી, ખાંડવ વન અગ્નિને આપ્યું, ને તેથી પાંડવોનું યશ તથા માન વધાર્યું. ગદા ધારણ કરનારાઓમાં ભીમ સરખો કોઇ નથી, તેમ હસ્તિ ઉપર બેસનાર પણ બીજો કોઇ નથી. તેને રથમાં પણ અર્જુન સરખોજ કહે છે, વળી તે સારી રીતે શીખેલો, કર્યું છે વૈર જેણે, વેગવાન તથા હંમેશ અત્યંત ક્રોધી ભીમસેન ક્ષુદ્ર દુર્યોધનાદિકને તો વેગથીજ બાળી નાંખે. તેને બળથી તો યુદ્ધમાં સાક્ષાત્ ઇંદ્ર પણ જીતવાને સમર્થ થાય નહીં. બુદ્ધિમાન, બળવાન તથા શીઘ્ર હસ્તવાળા અર્જુન પાસે શીખેલા માદ્રીના પુત્ર નકુળ તથા સહદેવ, બે શ્યેન પક્ષિયો જેમ પક્ષિયોના સમૂહને નાશ પમાડે, તેમ શત્રુને અવશેષ નહીં રહેવા દે. ભીષ્માદિકનું સામર્થ્ય છે તે પણ સાચું, પણ પાંડવો

પાસે ગયેથી તે તુચ્છ છે, એમ હું માનું છું. કારણ જે પાંડવોની વચમાં એકજ યોદ્ધો સોમકોમાં શ્રેષ્ઠ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન અમાત્ય સહિત, પાંડવો વાસ્તે શરીર ત્યાગ કરી ઉભેલો છે, એમ મેં સાંભળ્યું છે, અને જે પાંડવોના અગ્રણી યાદવોમાં સિંહરૂપ શ્રીકૃષ્ણ છે, તે યુધિષ્ઠિરને બીજો કોણ સહન કરી શકે ? મત્સ્યોનો અધિપતિ વિરાટ રાજા વર્ષ દિવસ તેમની ભેગો રહ્યો, તથા તેમણે ગોગ્રહ વિષે તેની રક્ષા કરી, તેથી તે પણ પુત્ર સહિત પાંડવો–યુધિષ્ઠિર ઉપર હંમેશ ભક્તિમાન થઇ રહ્યો છે, એમ મેં સાંભળ્યું છે. વળી કેકય દેશથી કાઢી મૂકેલા મોટા ધનુષવાળા પાંચ કેકય ભાઇઓ, કેકયો થકી રાજ્યની ઇચ્છા કરતાં હાલ યુદ્ધને અર્થે પાંડવોને અનુસરે છે. શૂરવીર પાંડવો વાસ્તે આવેલા રાજાઓ ધર્મરાજા ઉપર ભક્તિમાન છે, એમ હું સાંભળું છું. વળી પર્વત તથા વિકટ જમીનમાં વસનાર કુળજાતિથી શુદ્ધ યોદ્ધાઓ અને નાના પ્રકારના આયુધ તથા પરાક્રમવાળા મ્લેચ્છો પણ પાંડવો વાસ્તે આવેલા છે, એમ મેં સાંભળ્યું છે. સંગ્રામમાં ઇંદ્ર સરખો, ઘણાક શૂરવીર યોદ્ધાઓથી વિંટાયલો, લોકમાં અત્યંત શૂરવીર અને ઘણા પરાક્રમ તથા તેજવાળો મહાત્મા પાંડ્ય રાજા પાંડવો વાસ્તે આવેલો છે; જે દ્રોણ, અર્જુન, વાસુદેવ, કૃપાચાર્ય તથા ભીષ્મ પાસેથી અસ્ત્રવિદ્યા શીખેલો છે. બાહુબળે કરીને તો તેને લોકો દશ હજાર હાથીના સરખો પરાક્રમી કહે છે. વળી જેને "એ પ્રદ્યુમ્ન સરખો એકજ છે" એમ કહે છે, તે સાત્યકિ પણ પાંડવો વાસ્તે આવેલો છે. ચેદિ તથા કરૂષક રાજાઓ પણ આવેલા છે, સર્વ તરેહના ઉદ્યોગમાં તૈયાર થયેલા છે. જેઓની વચમાં પૂર્વે સૂર્યની પેઠે તપતા, લક્ષ્મીથી વિંટાયલા, પૃથ્વીમાં પ્રત્યંચા ખેંચનારાઓમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ અને જેનું માન મિથ્યા વાસુદેવ છે મુખ્ય જેમાં એવા રાજાઓ વધારતા હતા તથા યુદ્ધમાં સ્તંભન ન થાય એવા શિશુપાલને, સર્વ ક્ષત્રિયોના ઉત્સાહને હણી હઠાત્કારથી વેગવાન શ્રીકૃષ્ણે મર્દન કરી, પાંડવોનાં યશ તથા માન વધાર્યાં હતાં. સુગ્રીવાદિ ઘોડા જોડેલા રથમાં બેઠેલા તે અસહ્ય શ્રીકૃષ્ણ પ્રત્યે, સિંહ પ્રત્યે ક્ષુદ્ર મૃગોની પેઠે શિશુપાલ વિના બીજો કોણ દોડે ? જે શ્રીકૃષ્ણ સાથે રથમાં બેસી સામે યુદ્ધ કરવા ઇચ્છતો તેમની સામે દોડ્યો, ત્યારે તેમણે માર્યો. પ્રાણ રહિત થઈ, વાયુએ મંથન કરેલું કણેરનું વૃક્ષ જેમ પડે તેમ સુઇ ગયો. હે સંજય ! કેશવ ભગવાનનું પરાક્રમ પાંડવો વાસ્તે છે, એમ મને ચારોએ કહ્યું છે. હે ગાવલ્ગણ ! ભગવાનનાં કર્મ સંભારૂં છું, તેથી હું શાંતિ પામતો નથી. પાંડવોને શત્રુ સહન કરી શકે નહીં, કારણ તેઓના અગ્રણી યાદવ કુળમાં સિંહરૂપ શ્રીકૃષ્ણ છે. એક રથમાં ભેગા બેઠેલા બેઉ કૃષ્ણને એટલે શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુનને જોઇ ભયથી મારૂં હૃદય કંપે છે, માટે મંદ બુદ્ધિવાળો મારો પુત્ર દુર્યોધન જો એ બેઉ સામે સંગ્રામ કરવા ન જાય તો સુખ પામે. નહીં તો હે સંજય ! જેમ ઇન્દ્ર તથા વિષ્ણુ બેઉ મળી દૈત્ય સેનાને નાશ પમાડે, તેમ અર્જુન તથા વાસુદેવ ભેગા થઇ કૌરવોને બાળી નાખશે. અર્જુનને હું ઇંદ્ર સરખો માનું છું. વૃષ્ણિકુળમાં શૂરવીર શ્રીકૃષ્ણ તો સનાતન વિષ્ણુ છે, તેમ કુંતિનો પુત્ર યુધિષ્ઠિર પાંડવ લજ્જાવાન, વેગવાન તથા ધર્મને વિષે સ્થિતિવાળો છે. દુર્યોધને છેતરેલો હોવાથી ક્રોધ ન કરે તો સારૂં, નહીં તો કૌરવોને બાળી નાખશે. હે સંજય ! ક્રોધાવિષ્ટ યુધિષ્ઠિરના ક્રોધથી જેવો હું અત્યંત બીહું છું તેવો અર્જુન, વાસુદેવ, ભીમ તથા નકુળ સહદેવથી પણ બીહીતો નથી. કારણ યુધિષ્ઠિર મહા તપસ્વી તથા બ્રહ્મચર્યવાન છે, તેથી તેનો તે માનસ સંકલ્પ પણ સિદ્ધ થાય, વાસ્તે હે સંજય ! તેને ક્રોધયુક્ત જોઇ હાલ હું અત્યંત બીહું છું. મારી આજ્ઞાથી જલદી રથમાં

બેસી, વિરાટની સેનાના પડાવ પ્રત્યે જ્યાં પાંડવો છે ત્યાં જા અને યુધિષ્ઠિરને કુશળ પૂછી વારંવાર પ્રીતિયુક્ત વચન બોલજે. હે સંજય ! પરાક્રમીઓમાં ઉદાર મોટા ભાગ્યવાળા જનાર્દન પાસે જઇ, તેમને પણ મારા વચનથી કુશળ પૂછજે ને કહેજે કે, પાંડવો સાથે ધૃતરાષ્ટ્ર શાંતિની ઇચ્છા રાખે છે. વાસુદેવનું કદીપણ વચન યુધિષ્ઠિર નહી માને તેમ નથી, કારણ તે પાંડવોને પોતા સરખાજ પ્રિય ગણે છે. વિદ્વાન શ્રીકૃષ્ણ પણ નિરંતર તેઓના કામમાંજ યુક્ત છે. હે સૂત ! ત્યાં આવેલા સૃંજય, સાત્યકિ તથા વિરાટ, ઇત્યાદિ સર્વને તથા દ્રૌપદીના પાંચ પુત્રોને પણ મારાં વચનથી કુશળ પૂછજે. હે સંજય ! શત્રુઓ સાથે વખતને યોગ્ય બોલવાનું જે તારા મનમાં આવે, તે તારે રાજાઓના મધ્યમાં બોલવું, જે સર્વ ભરતવંશિઓના હિતરૂપ થાય, ક્રોધને ન વધારે, અને યુદ્ધનો હેતુ ન બને.

यद्यत्तत्र प्राप्तकालं परेभ्यस्त्वं मन्येथा भारतानां हितं च ।
तद्भाषेथाः संजयराजमध्ये न मुर्च्छयेद्यन्न च युद्धहेतुः ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि संजययानपर्वणि धृतराष्ट्रसंदेशे गुर्जरभाषायां द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

અધ્યાય ૨૩ મો. સંજયનું ઉપપ્લવ્ય જવું.

वैशंपायन उवाच—राजस्तु वचनं श्रुत्वा धृतराष्ट्रस्य संजयः ।
उपप्लव्यं ययौ द्रष्टुं पांडवानमितौजसः ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાનાં વચન સાંભળી, સંજય ઘણા પરાક્રમવાળા પાંડવોને મળવા ઉપપ્લવ્ય નામે ગામમાં ગયો. કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિર પાસે જઇ તેમને પ્રણામ કરી પ્રસન્ન થઇ તે કહેવા લાગ્યો કે, હે રાજન્ ! સહાયવાન તથા ઇન્દ્ર સરખા તમને કુશળ જોઇ હું ખુશી છું. અંબિકાપુત્ર બુદ્ધિવાન વૃદ્ધ ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાએ તમને કુશળ પૂછાવ્યું છે. પાંડવોમાં મુખ્ય તમે, ભીમ, અર્જુન તથા માદ્રિના પુત્ર નકુળ, સહદેવ સર્વ કુશળ છો ? હે ભારત ! સત્ય વ્રતવાળી, વીરપત્ની તથા બુદ્ધિમાન રાજકન્યા દ્રૌપદી પુત્ર સહિત કુશળ છે ? કલ્યાણથી તમે જેઓને વિષે ઇષ્ટ કામનાની ઇચ્છા રાખો છો તે પણ કુશળ છે ? તેનાં વચન સાંભળી યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે, હે ગાવલ્ગણ ! હે સંજય ! તું ભલે આવ્યો, તને જોઇ અમે પ્રસન્ન થઇએ છીએ. તને હું કુશળ પૂછું છું. હે વિદ્વન્ ! હું ભાઇઓ સહિત કુશળ છું. હે સંજય ! હે સૂત ! ઘણે દિવસે કુરૂકુળમાં વૃદ્ધ ધૃતરાષ્ટ્રનું કુશળ સાંભળી તથા તને જોઇને, મેં પ્રીતિથી તેમને જોયા, એમ હું માનું છું. હે તાત ! વૃદ્ધ, મનસ્વી, મહા બુદ્ધિમાન, સર્વ ધર્મ રૂપ પ્રસન્ન તથા કુરૂકુળમાં ઉત્પન્ન થએલા અમારા પિતામહ ભીષ્મ કુશળ છે ? એમને પૂર્વના સરખો અમારે વિષે સ્નેહ છે ? હે સૂતપૂત્ર ! વિચિત્રવીર્યના પુત્ર મહાત્મા ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા પુત્રો સહિત કુશળ છે ? વિદ્વાન બાહ્લિકરાજા કુશળ છે ? હે તાત ! સોમદત્ત સહિત ભૂરિશ્રવા અને સાચી પ્રતિજ્ઞાવાળો શલ, પુત્ર સહિત દ્રોણ તથા કૃપાચાર્ય, એ બધા મોટા ધનુષવાળા વીર કુશળ છે ? હે સંજય ! ત્યાં આવેલા પૃથ્વીમાં મુખ્ય, સર્વ ધનુષ ધારણ કરનારા, મહા બુદ્ધિમાન તથા સર્વ શાસ્ત્રને જાણનારા રાજાઓ, 'યુદ્ધ ન કરવું' એમ કહી કૌરવોનું કલ્યાણ ઇચ્છે છે ? જેઓના દેશમાં જોવા લાયક તથા મોટા ધનુષવાળો શીલવાન દ્રોણનો

પુત્ર વસે છે, તે કૌરવોના મધ્યમાં ધનુષ ધારણ કરનારા પુરૂષો માન પામે છે? વૈસ્યા પુત્ર તથા મહા બુદ્ધિમાન રાજપુત્ર યુયુત્સુ કુશળ છે? દુર્યોધન જેના કહ્યા પ્રમાણે ચાલે છે, તે અમાત્ય કર્ણ કુશળ છે? કૌરવી વૃદ્ધસ્ત્રિયો, માતાઓ, રસોઇ કરનારીયો, દાસની સ્ત્રિયો, વધુઓ, પુત્રો, ભાણેજો, બ્હેનો તથા દૌહિત્રો, એ બધાં કુશળ છે? હે તાત! રાજા પૂર્વની પેઠે બ્રાહ્મણોની વૃત્તિ આપે છે? બ્રાહ્મણોને મેં આપેલાં ગ્રામાદિક પાછાં લીધાં નથી ને; તેમ, પુત્રો સહિત બ્રાહ્મણોને અતિક્રમણ નથી કરતાને; અને સ્વર્ગને દેનારી નિરંતર તેઓને આપેલી વૃત્તિ તો ચાલે છે? બ્રાહ્મણોની વૃત્તિનું પાલન કરવું, એજ ઉત્તમ પરલોકને દેનાર તથા આલોકમાં મોટો યશ દેનાર છે, એમ વિધાતાએ કહેલું છે. મંદ બુદ્ધિવાળા કૌરવો લોભથી જો બ્રાહ્મણોની વૃત્તિનો નાશ કરશે તો તેમનો સમગ્ર નાશ થશે. વળી પુત્રો સહિત ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા પ્રધાનાદિને તેઓની વૃત્તિ આપે છે? તેમની પાસે કારભારિયો એકમત થઇ હૃદયમાં કપટ રાખી ભેદ બુદ્ધિથી તો જીવવાને નથી ઇચ્છતા? હે સંજય! સર્વ કૌરવો પાંડવોનો અપરાધ તો નથી કાઢતા? તેમજ પુત્ર સહિત દ્રોણ તથા શૂરવીર કૃપાચાર્ય પણ અમારો કંઇ વાંક તો નથી કાઢતા; શું કોઇ વખતે પુત્ર સહિત ધૃતરાષ્ટ્ર પ્રત્યે આવીને, સર્વ કૌરવો રાજ્ય આપવા માટે યુદ્ધ ન કરો એમ કહે છે? તેમ કોઇ વખતે શું મળેલા ચોરના સમુદાયને જોઇ, યોદ્ધાઓના નાયક અર્જુનના પરાક્રમને સંભારે છે? હે સૂત! પ્રત્યંચાને ખેંચી અર્જુને નાંખેલાં ગાંડીવમાંથી નીકળેલાં, મેઘ સરખા શબ્દવાળાં તથા સરખાં ચાલનારાં બાણોને કૌરવો સંભારે છે? હે સંજય! પૃથ્વીમાં અર્જુનથી અધિક વા સરખો પણ કોઇ યોદ્ધો હું જોતો નથી. જેના હાથના હલાવવામાંજ તીક્ષ્ણ ધાર તથા સુંદર પુંખવાળાં, એકસઠ બાણ નીકળે છે. વળી હાથમાં જેને ગદા છે એવો વેગવાન ભીમસેન, શત્રુના સંઘને કંપાવતો ભૂમિ વિષે મદ ઝરતા હસ્તિની પેઠે સૈન્યમાં ફરે છે, તેને કૌરવો સંભારે છે? માદ્રિનો પુત્ર સહદેવ, ડાબા તથા જમણા હાથથી બાણોને ફેંકતો સંગ્રામ વિષે આવેલા કલિંગોને જીત્યો હતો, તેને સંભારે છે? હે સંજય! પૂર્વે તું જોતોતો તે રીતે, મેં શિબિ તથા ત્રિગર્તોનો જય કરવા મોકલેલા માદ્રીના પુત્ર નકુળે, પશ્ચિમ દિશાને વશ કરી હતી, તેને તેઓ સંભારે છે? ખરાબ વિચાર કરી કૌરવો દ્વૈતવન વિષે ઘોષયાત્રા ગયા હતા; ત્યાં જે પરાભવ થયો હતો, તેમાં શત્રુને વશ થયેલા મંદબુદ્ધિ કૌરવોને ભીમસેન તથા અર્જુને મૂકાવ્યા હતા, તે વખતે અર્જુનનો પૃષ્ટરક્ષક હું થયો હતો, અને માદ્રીના પુત્રનો પૃષ્ટરક્ષક ભીમસેન થયો હતો, ત્યારે ગાંડીવ ધનુષવાળો અર્જુન શત્રુના સંઘને નાશ પમાડી પાછો કુશળ આવ્યો તે તેઓ સંભારે છે? હે સંજય! એમ અમે સર્વ ઉપાયે કરીને જ્યારે ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોને જીતવા સમર્થ ન થઇએ, ત્યારે એકલા શામ ઉપાયે કરી જીતવા કેમ સમર્થ થવાય?

न कर्मणा साधुनैकेन नूनं सुखं शक्यं वैभवतीह संजय।
सर्वात्मनापरिजेतुं वयं चेन्नशक्नुमो धृतराष्ट्रस्य पुत्रं॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि संजययानपर्वणि युधिष्ठिरप्रश्ने गुर्जरभाषायां त्रयोविंशोऽध्यायः॥ २३॥

અધ્યાય ૨૪ મો. સંજયે કહેલી કુશળતા.

संजय उवाच—यथात्थमे पांडवतत्तथैव कुरून् कुरूश्रेष्ठाजनं च पृच्छसि।
अनामयास्ततातमनस्विनस्ते कुरुश्रेष्ठान् पृच्छसि पार्थयांस्त्वं॥ १॥

સંજય કહે છે—હે પાંડવ ! હે કુરૂશ્રેષ્ઠ ! કૌરવો માટે તમે કહો છો, તેમજ છે. કુરૂકુળમાં શ્રેષ્ઠ જન જે તમે પૂછ્યા તે શૂરવારો સર્વે કુશળ છે. હે પાંડવ ! વૃદ્ધ સત્પુરૂષો પણ દુર્યોધન પાસે છે, તેમ પાપ બુદ્ધિવાળા પણ છે એમ તમે જાણો. દુર્યોધન શત્રુઓને પણ આપે છે તો બ્રાહ્મણોને આપેલાં ગ્રામાદિકનો કેમ લોપ કરે ? તમે દ્રોહ નહીં કરેલા કૌરવો વિષે દ્રોહ કરનારની પેઠે હાલ તમોને ક્રૂરપણું વર્તે છે તે સારૂં નહીં. કારણ પૂર્વે તેઓએ તમારો દ્રોહ કર્યો હતો, તોય વનમાં જતી વખતે તમે પ્રતિદ્રોહ ન કર્યો માટે હાલ તો તમારે કંઇજ કરવું નહીં. એમ છતાં પણ સાધુ વ્રતવાળા તમારો, તે પુત્ર સહિત અસાધુ ધૃતરાષ્ટ્ર દ્વેષ કરશે તો મિત્રદ્રોહી થશે. હે અજાતશત્રો ! વૃદ્ધ ધૃતરાષ્ટ્ર સંધિ નથી કરી શકતો, અને અંતરમાં સંતપ્ત થઇ શોચ કરે છે. બ્રાહ્મણોને મળે છે, તો તેઓ પાસેથી "મિત્રદ્રોહ કરવો" એ સર્વ પાતકથી અધિક છે, એમ સાંભળે છે. હે નરદેવ ! સંગ્રામ વિષે તમોને તથા યુદ્ધના પતિ અર્જુનને સંભારે છે. ઉત્કૃષ્ટ દુંદુભિ તથા શંખનો શબ્દ થાય છે તે વખતે ગદાધારી ભીમસેનને સંભારે છે. શબ્દવાળા સંગ્રામના મધ્યમાં સર્વ દિશાઓ પ્રત્યે ફરનાર, સેના પ્રત્યે બાણના વર્ષાદને વરસાવતા તથા કોઇથી કંપે નહીં એવા મહારથિ માદ્રિના પુત્રોને પણ સંભારે છે. હે રાજન્ ! પુરૂષનું ભવિષ્ય અદૃષ્ટ છે. તે આગળથી જણાતું નથી એમ હું માનું છું. કારણ એમ ન હોય તો સર્વ ધર્મ સંપન્ન તમો મહા કષ્ટરૂપ ક્લેશને પ્રાપ્ત થયા તે સંભવે નહીં. આ કામ પણ હે અજાતશત્રો ! હે પાંડવ ! કષ્ટને પ્રાપ્ત થયેલા તમેજ બુદ્ધિવડે ફરીથી સમુ કરો. ઇંદ્ર સરખા સર્વ પાંડવો પોતાના કાર્ય વાસ્તે ધર્મનો ત્યાગ ન કરે, એવું સર્વ જાણે છે, માટે હે યુધિષ્ઠિર ! તમેજ બુદ્ધિથી આ કાર્ય સમાધાનીથી કરો, જેથી ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો, પાંડવો, સૃંજયો, ને બીજા પણ ભારતીય રાજાઓ કલ્યાણને પામે. હે અજાતશત્રો ! અમાત્ય તથા પુત્રો સહિત તમારા પિતા ધૃતરાષ્ટ્રે ગઇ રાત્રિએ જે વચન મને કહ્યાં છે, તે તમે બધા સાથે મળી સાંભળો.

यन्मां ब्रवित् धृतराष्ट्रो निशायामजातशत्रो वचनं पिता ते।
सहामात्यः सहपुत्रश्च राजन् समेत्यतां वाचमिमां निबोध॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि संजययानपर्वणि संजयवाक्ये गुर्जरभाषायां चतुर्विंशोऽध्यायः॥ २४॥

અધ્યાય ૨૫ મો. સંજયે સંપને માટે કહેલાં વચન

युधिष्ठिर उवाच—समागताः पांडवाः सृंजयाश्च जनार्दनो युयुधानो विराटः।
यत्ते वाक्यं धृतराष्ट्रानुशिष्टगावल्गणे ब्रूहि तत्सूतपुत्र॥ १॥

યુધિષ્ઠિર કહે છે—હે ગાવલ્ગણ ! હે સૂતપુત્ર ! પાંડવો, સૃંજયો, જનાર્દન ભગવાન સાત્યકિ ને વિરાટ, એ બધા વચ્ચે રાજા ધૃતરાષ્ટ્રે તને જે કહ્યું હોય તે કહે. સંજય

કે, યુધિષ્ઠિર, ભીમસેન, અર્જુન, માદ્રીના પુત્રો, ને શૌરિ એવા વાસુદેવ, સાત્યકિ, ચેકિતાન, વિરાટ, પંચાલ દેશનો અધિપતિ વૃદ્ધ દ્રુપદ તથા પૃષત્ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલો તેનો પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, એ સર્વને હું આમંત્રણ કરૂં છું. કૌરવોની સમૃદ્ધિને ઇચ્છતો હું જે કહું તે સાંભળો. શાંતિને વખાણતા ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાએ મને અહિં મોકલ્યો છે માટે ભાઇ, પુત્ર તથા સ્વજન સહિત ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાનું વચન પાંડવોને રૂચો, ને તેથી શાંતિ થાઓ. હે પાંડવો! તમે સર્વ ધર્મસંપન્ન, આકૃતિ, દયા તથા સરલતાથી શાંત, કુલીન, ઉદાર, લજ્જાવાન તથા કર્મના નિશ્ચયને જાણનાર છો, માટે હિંસારૂપ કર્મ તમારે માટે યોગ્ય નથી. હે ભયંકર સૈન્યવાળા! તમારૂં સાધુપણું એવું છે, અને તમથી કંઇપણ પાપ થશે, તે શ્વેત વસ્ત્ર વિષે જેમ અંજનના ડાઘ જણાય તેમ જણાઇ આવશે. યુદ્ધ કરેથી પાપનો છે ઉદય જેમાં એવો નરકરૂપ સર્વનો ક્ષય થશે માટે નાશ જાણનારો કયો પુરૂષ આવું કામ કરે કે જે કામ વિષે જય પરાજય સરખોજ છે અને જ્ઞાતિનું કાર્ય જેણે કર્યું, તે તો ધન્ય જાણવા, પુત્ર ને સગા પણ તે જ જાણવા, તેમ જે નિંદિત જીવિતનો ત્યાગ કરે, તે પણ ધન્ય જાણવા. જે રીતે કૌરવોનો વૈભવ નિયમથી રહે તેમ કરવું, કારણ કદી તમે કૌરવોને શિક્ષા કરી નિશ્ચય કરી સર્વ દૂષિયોને મારી જ્ઞાતિનો વધ કરી જીવશો તો તે જીવિત મૃત્યુ સરખું થશે. ધૃષ્ટદ્યુમ્નના બાહુએ રક્ષા કરેલા અને કેશવ, ચેકિતાન તથા સાત્યકિ સહિત તમોને જીતવાને, ઇંદ્ર સહિત દેવતાઓ આવે તોપણ સમર્થ થાય નહિ; તેમ દ્રોણ, ભીષ્મ અશ્વત્થામા, શલ્ય, કૃપ તથા કર્ણ, એઓએ રક્ષા કરેલા કૌરવોને પણ યુદ્ધમાં જીતવા કોણ સમર્થ થાય એમ છે? દુર્યોધનના મોટા સૈન્યનો નાશ કરવા જતાં પોતાનો ક્ષય કેમ નહિ થાય? માટે હું તો, જય વા પરાજય થાઓ, પણ યુદ્ધમાં બેઉમાંથી એકેનું કલ્યાણ જોતો નથી. દુષ્કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલા નીચ પુરૂષોની પેઠે, ધર્મ તથા અર્થ વિનાનાં કર્મ તમોથી ન થવાં જોઇએ, વાસ્તે હું તો વાસુદેવ ભગવાનને તથા પંચાલદેશના અધિપતિ વૃદ્ધ દ્રુપદને પ્રણામ કરૂં છું. કૌરવ તથા સૃંજયનું કેમ કલ્યાણ થાય, તે જાણવા માટે હાલ તમારે શરણે આવ્યો છું. વાસુદેવ કૃષ્ણ તથા અર્જુન, "રાજ્ય માટે હવે કંઇ કરીશું કે નહીં," એવો સંકલ્પ ન કરે. હે વિદ્વન્! યાચના કરતાં પ્રાણ પણ આપી દે, તે બીજું શું કરે? સંપ રહે એમ હું કહું છું, અને ભીષ્મ છે મુખ્ય જેમાં એવા ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાનો મત પણ એજ છે, તમોને શાંતિ થાય તો સારૂં.

प्राणान् दद्याद्याचमानः कुतोन्यदेतद्विद्वन् साधनार्थं ब्रवीमि ।
एतद्राज्ञो भीष्मपुरोगमस्य मतं यद्वः शांतिरिहोत्तमास्यात् ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि संजययानपर्वणि संजयवाक्ये गुर्जरभाषायां पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

અધ્યાય ૨૬ મો. યુધિષ્ઠિરે આપેલો ઉત્તર.

युधिष्ठिर उवाच—कांनुवाचं संजय मे श्रृणोषि युद्धैषिणीयेन युद्धाद्बिभेषि ।
अयुद्धं वैतातयुद्धाद्गरीयः वरं लब्ध्वा जातुयुध्येत सूत ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર કહે છે–હે સંજય! તું કંઇક યુદ્ધની ઇચ્છા જણાવનારી મારી વાણી સમજે છે ને આ યુદ્ધથી બીહે છે પણ હે તાત! યુદ્ધ ન કરવું, એ યુદ્ધથી સારૂં છે, માટે સંપ

તોડી યુદ્ધ કોણ કરે ? હે સંજય ! યુદ્ધ ન કરનાર પુરૂષને મનથી ઇચ્છેલો સંકલ્પ સિદ્ધ થતો હોય, તો તે યુદ્ધ ન કરે. કદી સંકલ્પ સિદ્ધ ન થતો હોય, ને બીજાં ઘણાંક હલકાં કામ કરવાં પડતાં હોય તો તે કરવાં, પણ યુદ્ધ ન કરવું, એ હું જાણું છું. મનુષ્ય શું કરવા યુદ્ધ કરે ? દૈવે શાપ આપેલો કયો પુરૂષ યુદ્ધને વરે અને સુખથી પાંડવો તો લોકને હિતરૂપ ધર્મયુક્ત કર્મ કરે છે, ને જેથી ધર્મનો ઉદય થાય એવાં સુખરૂપ કર્મનીજ ઇચ્છા કરે છે; પણ જેથી અધર્મનો ઉદય થાય એવાં સુખરૂપ કર્મને નથી ઇચ્છતા; વસ્તુતાથી તો સર્વ કર્મ દુઃખરૂપજ છે, કારણ કલેશ સાધ્ય છે તોપણ જે ઇંદ્રિયોની પ્રીતિને ઇચ્છનાર છે, તે સુખની પ્રાપ્તિ અને દુઃખની નિવૃત્તિ વાસ્તે કર્મ કરે છે. વિષયનું ધ્યાન શરીરને દુઃખ આપે છે, તેના ધ્યાનથી રહિત પુરૂષ દુઃખ પામતો નથી, ધમેલો અગ્નિ જેમ વૃદ્ધિ પામે, તેમ ધ્યાન કર્યાથી વિષય વૃદ્ધિ પામે છે. વધેલો અગ્નિ જેમ ઘીથી તૃપ્ત થતો નથી તેમ કામ તથા અર્થના લાભથી માણસને તૃપ્તિ થતી નથી. અમસહિત એકસો પાંચ પુત્રવાળા ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા, મોટા વૈભવને પામી 'બધું અમારૂં થાઓ" એ બુદ્ધિએ કરી અમને દૂર કરીને પણ, હજી તૃપ્તિ પામતા નથી અને સર્વ રાજ્ય પર પોતાનું મમત્વ માની, "આમાંથી પાંડવને આપીશ તો મારૂં ઓછું થઇ જશે" એમ માને છે. કાકાની નિંદારૂપ દોષથી ભય પામી ફરીથી યુધિષ્ઠિર બોલ્યા કે, જે અત્યંત પુણ્યવાન હોય તે શત્રુઓ સાથે કલહ કરી પોતાનો ઉત્કર્ષ કરે, ને અપુણ્યવાન હોય તે નાશ પામે. સુંદર ગાયનના શબ્દ, ઉત્તમ ફુલની માળાઓ તથા સુગંધિ ચંદનાદિકના લેપ, ઇત્યાદિનો ભોગ પણ પુણ્યવાન સેવે, અને સુંદર વસ્ત્રો પણ તેજ પહેરે. ધૃતરાષ્ટ્ર તો અત્યંત પુણ્યવાનજ છે, એમ જો ન હોય તો અમને શા માટે કૌરવોથી દૂર કરે, શત્રુઓને રાજ્યથી ભ્રષ્ટ કરવા, એ પુણ્યવાનોનું કર્મ છે. એમ છતાં પણ અંતરમાં દાહક કર્મ અબુધ દુર્યોધનાદિકને ઉચિત છે, અમારા જેવા બુદ્ધિમાનોને ઉચિત નથી. તે પોતે રાજા થઇ સંકટમાં કર્ણાદિ વિષે રહેલા સામર્થ્યની આશા રાખે છે, તે સારૂં નહિં. કારણ જેવું પોતાનું અશક્તપણું જૂવે છે તેવુંજ તેનું જોશે. વસંતઋતુમાં ઝાઝા તૃણવાળા વનને વિષે, મધ્યાન્હ વખતે પોતાની પાસે અગ્નિ મૂકી, પછી "વધેલા અગ્નિથી મને સુખ નથી," એમ શોક કરતા પુરૂષની પેઠે પોતાના આત્માને મૂકાવવાને તે ઇચ્છે છે અને હે સંજય ! કુટિલપણામાં તત્પર, વિચાર રહિત, મૂઢ, દુર્બુદ્ધિવાળા તથા ભાગ્યરહિત પુત્રના કહ્યા પ્રમાણે કરવાથી પ્રાપ્ત થયું છે ઐશ્વર્ય જેમને, એવા ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા શું કરવા દીનની પેઠે વરતે છે. યથાર્થ બોલનાર વિદુરનાં વચનનો દુર્યોધને, કોઇ ખરાબ બોલનારના વચનનો તિરસ્કાર કરે, તેમ તિરસ્કાર કર્યો ત્યારે ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા "આ વિદુર યથાથ કહે છે" એમ જાણતા હતા તોપણ અધર્મનોજ આશ્રય કર્યો. ધારણાવાળી બુદ્ધિવાળા, કૌરવોના અર્થને ઇચ્છનાર બહુશ્રુત અને બોલવામાં અત્યંત ચતુર, શીલવાન વિદુરનો, પુત્રના લોભથી કૌરવોના પ્રિય વાસ્તે આદર કર્યો નહિં. હે સંજય ! તે માનને હણનાર, માનની ઇચ્છા રાખનાર, પારકો ઉત્કર્ષ સહન ન કરી શકનાર, ક્રોધી, અર્થ તથા ધર્મને અતિક્રમણ કરનાર, ખરાબ ભાષણ કરનાર, ક્રોધ વશ થયેલા કર્ણાદિકને અનુસરનાર, કામાત્મા, પાપિષ્ઠોએ વખાણેલા, સમજાવવા લાયક નહિ, ભાગ્યરહિત, ઘણા ક્રોધવાળા, મિત્રનો દ્રોહ કરનાર તથા પાપ બુદ્ધિવાળા પુત્રનું પ્રિય ઇચ્છનાર ધૃતરાષ્ટ્રે, ધર્મ તથા કામ એ બેઉ ત્યાગ કર્યા છે. હે સંજય ! હું દ્યૂત રમતો હતો તે વખતેજ વિદુરજીએ હિતનાં વાકય કહ્યાં, પણ ધૃતરાષ્ટ્રે "આ વિદુર સારૂં કહે છે," એમ તેની સ્તુતિ ન કરી ત્યારેજ મારી મતિને ખાતરી થઇ કે, કૌરવોનો ક્ષય આવ્યો છે.

હે સંજય! જ્યારે કૌરવો વિદુરની બુદ્ધિને નહિ અનુસર્યા, ત્યારે તેઓને આ કષ્ટ આવ્યું. જ્યાં સુધી તેની બુદ્ધિને અનુસરતા હતા, ત્યાં સુધી તેઓના દેશની વૃદ્ધિ હતી. હે ગવલ્ગણના પુત્ર સંજય! અર્થ વિષે લુબ્ધ દુર્યોધનના જે મંત્રિયો છે, તે દુઃશાસન, શકુનિ અને સૂતપુત્ર કર્ણ દુષ્ટ છે. દીર્ઘદૃષ્ટિવાળા વિદુર તો ત્યાંથી ચાલી નીસર્યા માટે એનું અજ્ઞાન તો જો. ધૃતરાષ્ટ્ર પારકાઓનું ઐશ્વર્ય ગ્રહણ કરી બેઠેલા છે, માટે હું તો વિચારૂં છું, ત્યાં કૌરવ તથા સંજયોનું કોઇ રીતે કલ્યાણ જોતો નથી. કારણ ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા પુત્રો સહિત પૃથ્વી પર શત્રુ વિનાના મોટા રાજ્યને ઇચ્છે છે. તે એ રીતે લુબ્ધ છતા શાંતિ કેમ થાય? મારૂં વનમાં જવું થયું એટલે સર્વ ધન તે પોતાનુંજ માને છે. વળી ગ્રહણ કર્યું છે આયુધ જેણે એવા અર્જુનને "યુદ્ધમાં જીતવા હું સમર્થ છું," એમ કર્ણ માને છે, તે પૂર્વે ગોગ્રહાદિ વિષે મોટાં યુદ્ધ થયાં, ત્યારે કૌરવોના આશ્રય રૂપ કેમ ન થયો? અર્જુનથી બીજો કોઈ ધનુષ ધારણ કરનારાઓમાં અધિક નથી એમ કર્ણ દુર્યોધન, દ્રોણ, ભીષ્મ તથા બીજાપણ કૌરવો જે ત્યાં છે તે બધા જાણે છે. શત્રુને દમન કરનાર અર્જુન વિદ્યમાન છતાં દુર્યોધનને રાજ્ય કેવી રીતે મળ્યું, તે પણ સર્વ કૌરવો તથા એકઠા થયેલા રાજાઓ જાણે છે. વળી ચાર હસ્તનું જેનું આયુધ છે એવા ધનુર્વિદ્યા જાણનાર અર્જુન સાથે રાજ્ય નિમિત્ત સંગ્રામ કરીને, રાજ્ય વિષે રહેલા પાંડવોના મમત્વને હરણ કરી લેવા દુર્યોધન પોતાને સમર્થ માને છે, તે સંગ્રામ વિષે જ્યાં સુધી ગાંડીવ ખેંચવાથી થયેલા શબ્દને સાંભળ્યા નથી, ત્યાં સુધી છે ને જ્યાં સુધી ક્રોધે ભરાયેલા ભીમસેનને જોયો નથી, ત્યાં સુધી "અર્થ સિદ્ધજ છે," એમ દુર્યોધન માને છે. હે સંજય! હે તાત! ભીમસેન, અર્જુન, નકુળ તથા સહિષ્ણુ શૂરવીર સહદેવ, જીવતે છતે અમારૂં ઐશ્વર્ય ઇંદ્ર પણ હરણ કરવાનો ઉત્સાહ ન કરે. હે સૂત! એ પ્રમાણે જો વૃદ્ધ ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા પુત્ર સહિત જાણે, તો રણસંગ્રામમાં પાંડવના કોપથી દગ્ધ થઇ તેમના પુત્રો નાશ ન પામે. હે સંજય! પૂર્વે કૌરવો અમારી પ્રતિ જેમ વર્તેલા છે, તેઓને વિષે અમારી જેવી વૃત્તિ હતી તે, તથા અમારી તરફ બતાવેલો કલેશ પણ તું જાણે છે, પણ તારે મોઢે નથી કહી શકતો, તેથી ક્ષમા કરૂં છું. હજીપણ હસ્તિનાપુરમાં તેમજ રહો, ને જે રીતે તું કહે છે, તે રીતે હું શાંતિને પામું. પણ મારૂં રાજ્ય ઇંદ્રપ્રસ્થમાં થાઓ, ને ભરતવંશમાં મુખ્ય દુર્યોધનને હસ્તિનાપુરનું રાજ્ય મળો.

अद्यापि तत्तत्र तथैव वर्ततां शांतिं गमिष्यामि यथात्थमात्थ ।
इंद्रप्रस्थे भवतु ममैव राज्यं सुयोधनो यच्छतु भारताग्र्यः ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि संजययानपर्वणि युधिष्ठिरवाक्ये गुर्जरभाषायां षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

અધ્યાય ૨૭ મો. સંજયે ધર્મ ને શાંતિ માટે કહેલાં વચન.

संजय उवाच—धर्मनित्यापांडव ते विचेष्टा लोकेश्रुतादृश्यते चापि पार्थ ।
महाश्रावं जीवितं चाप्यनित्यं संपश्यत्वं पांडवमाव्यनीनशः ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે પાંડવ! હે પાર્થ! લોકમાં તમારી વર્તણુક ધર્મ જેમાં નિરંતર રહ્યો છે એવી સંભળાય છે, તે પ્રમાણે દેખાય પણ છે. જીવિત અનિત્ય તથા ચંચળ છે,

વાસ્તે ક્રોધથી ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોને નાશ પમાડો નહિ. હે અજાતશત્રો! યુદ્ધ વગર બીજે પ્રકારે કૌરવો ભાગ ન આપે, તો તમારે અંધક તથા વૃષ્ણિ ઇત્યાદિ યાદવોના રાજ્યમાં ભિક્ષા માગી જીવવું, તે હું સારૂં માનું છું, પણ યુદ્ધ કરી રાજ્ય લેવું, એ હું સારૂં માનતો નથી. મનુષ્યોનું જીવિત થોડું, દુઃખરૂપ તથા અત્યંત ચલાયમાન છે તે, ને વળી તે રીતે યુદ્ધ કરીને જીવવું તે યશને લાયક નથી, માટે હે પાંડવ! પાપ માં કરો. હે નરેંદ્ર! મનુષ્યોને જે ઇચ્છાઓ થાય છે, તે ધર્મને વિષે વિઘ્ન થવાના મૂળરૂપ છે. બુદ્ધિમાન મનુષ્ય ઇચ્છાઓનો પ્રથમથીજ નાશ કરે છે. લોકમાં તે અતિ ઉત્તમ પ્રશંસાને પામે છે. હે પાર્થ! ધનની તૃષ્ણા મનુષ્યોને બંધન કરનારી છે, માટે તેને ઇચ્છતા મનુષ્યોનો ધર્મ બાધ પામે છે. ધર્મને વરે તે જ બુદ્ધિમાન જાણવો, કારણ કામને વિષે જે સ્પૃહાવાન થાય, તે અર્થ વિષે અનુકૂળ રહેવાથી હીન થાય છે. હે તાત! કર્મોમાં મુખ્ય ધર્મનું આચરણ કરી, મનુષ્ય મહા પ્રતાપવાન થઇ સૂર્યની પેઠે શોભે છે. ધર્મથી હીન છે, તે પાપબુદ્ધિવાળા આ માણસો પૃથ્વીને મેળવી ખેદ પામે છે. તમે વેદનું અધ્યયન કર્યું છે, બ્રહ્મચર્ય પાળ્યું છે, યજ્ઞે કરી યજન કર્યું છે તથા બ્રાહ્મણોને દાન આપ્યાં છે. એ રીતે પરલોકને માનનારા તમે ઘણાંક વર્ષ પર્યંત, પરલોકના સુખ વાસ્તે કર્મ કરવામાં તમારા આત્માને જોડેલો છે. અત્યંત ભોગ તથા પુત્રાદિકને સેવતો પુરૂષ યોગાભ્યાસ વિષે ઉપયોગી પ્રાણાયામાદિ કર્મ નથી કરતો; પણ પછી ધનનો ક્ષય થાય, ત્યારે હીન થયું છે સુખ જેનું તથા કામના વેગથી પરાભવ પામેલો તે અત્યંત દુઃખી થાય છે. વળી બ્રહ્મ વિષે આત્મના અનુસંધાનથી રહિત પુરૂષ ધર્મને મૂકી અધર્મ કરે છે, તે અશુદ્ધ બુદ્ધિવાળો મૂઢ, દેહ ત્યાગ કરી પરલોકમાં અત્યંત દુઃખ પામે છે, કરેલાં પુણ્ય વા પાપ કર્મ પરલોકમાં ફળ દીધા વગર ટળતાં નથી, માટે કર્તાની પૂર્વેજ તે પુણ્ય વા પાપ પરલોકમાં જાય છે, ને તેની પાછળ કર્તા જાય છે. ઉત્તમ જેમાં દક્ષિણા છે તથા અન્વાહાર્ય નામે સિદ્ધ અન્ન જેમાં અપાય છે એવા યજ્ઞો વિષે બ્રાહ્મણો પ્રત્યે તમે શ્રદ્ધાથી ઘટતી રીતે ઉત્તમ ગંધ તથા રસયુક્ત અન્નાદિક દીધાં છે; તમારાં કર્મ વિખ્યાત છે. હે પાર્થ! ધર્માચરણ મનુષ્ય શરીરથી કરાય છે, મરણ પામ્યા પછી કંઇપણ કરાતું નથી. તમે તો સત્પુરૂષો જેનાં વખાણ કરે એવું પવિત્ર મોટું પરલોક સંબંધી કર્મ કરેલું છે. પરલોક વિષે મૃત્યુ, જરા, ભય, ક્ષુધા તૃષા તથા મનને અપ્રિય લાગે એવું કંઇપણ નથી, કેવળ ઇંદ્રિય સુખ છે; ત્યાં કાંઇ કર્મ નથી કરી શકાતું. હે નરેંદ્ર! અહીં સકામ કર્મ કરી એવા ફળની પ્રાર્થના માં કરો. આલોક પરલોક બેઉની ઇચ્છા મૂકી વૈરાગ્ય સંપન્ન થઇ મોક્ષ વાસ્તે યોગાભ્યાસ કરો. એ રીતે જ્ઞાને કરી કર્મને નાશ પમાડી સત્ય, દમ, સરલતા તથા અક્રૂરપણાનો ત્યાગ માં કરો. અશ્વમેધ તથા રાજસૂયાદિક કર્મ પણ લોક સંગ્રહાર્થ કરો, પણ ફરીથી પાપ કર્મની પાસે માં જાઓ. હે પાંડવો! દ્વેષથી બંધુવધરૂપ પાપ કરશો, તે કરતાં તો તમે જે ઘણાંક વર્ષ વનમાં નિવાસ કર્યો એ ધર્મરૂપ છે: જ્યારે હાલ તમે પાપ કરવા તૈયાર થાઓ છો, ત્યારે તો વનમાં જતી વખતેજ તમારે રાજ્યાદિ બળથી ધારણ કરી રાખવાં હતાં. વનમાં જવું ન હતું, કારણ તે વખતે તો સૈન્ય તૈયાર હતું, ને બધા મંત્રિયો પણ તમારે આધીન હતા. જનાર્દન ભગવાન તથા શૂરવીર સાત્યકિ યાદવ, મત્સ્ય દેશનો રાજા પ્રહાર કરનાર પુત્રો સહિત, સુવર્ણના રથવાળો વિરાટ અને પૂર્વે જીતેલા બીજા સમસ્ત રાજાઓ પણ તમારી સહાયતા કરત. સહાયતાવાળા, અત્યંત તપતા, સૈન્યના મધ્યમાં શ્રેષ્ઠ શત્રુઓને મારતા તમે દુર્યોધનના ગર્વને ત્યારેજ હરણ કરત. હે પાંડવ!

હવે શત્રુના સૈન્યનો વધારો થવા દઇ, પોતાના સહાયોને દુર્બળ કરી ઘણાંક વર્ષ વનમાં નિવાસ કરી ઉત્તર કાળે શું કરવા યુદ્ધ કરવાને ઇચ્છો છો ? યુદ્ધમાં તમારોજ જય થશે એમ કંઇ નિશ્ચય થતો નથી. કારણ યુદ્ધ કરનાર બુદ્ધિ વગરનો તથા અધર્મજ્ઞ હોય તે પણ ઐશ્વર્યને પામે છે, અને બુદ્ધિમાન તથા ધર્મને સારી રીતે જાણનાર હોય તે પણ કોઇ વખતે ઐશ્વર્યવાળી ભ્રષ્ટ થાય છે. હે પાર્થ ! તમારી બુદ્ધિ અધર્મને વિષે રહેતી નથી તેમ ક્રોધથી પાપ કર્મ પણ તમે નથી કરતા; ત્યારે હાલ તે બુદ્ધિ વિરૂદ્ધ કરવાને કેમ ઇચ્છો છો ? હે મહારાજ ! પિત્તાદિક વિકાર વિના અરૂચિ કરાવનાર, મસ્તક રોગ કરનાર, યશને હણનાર, પાપરૂપી ફળનો ઉદય કરનાર, સત્પુરૂષોને પી જવા લાયક અને અસત્પુરૂષો જેને પી શકતા નથી, એવા ક્રોધને પી જાઓ અને શાંત થાઓ. પાપના મૂળરૂપ ક્રોધની કોણ કામના કરે ? તમારે તો ક્ષમા રાખવી એજ ઉત્તમ છે, રાજ્યાદિ ભોગની ઇચ્છા રાખવી એ ઉત્તમ નથી. કારણ જો ભોગની ઇચ્છાથી યુદ્ધ કરશો, તો તેમાં શંતનુના પુત્ર ભીષ્મ તથા પુત્ર સહિત દ્રોણ પણ તમારાથી નાશ પામશે. તેમજ કૃપ, શલ્ય, સોમદત્તનો પુત્ર ભૂરિશ્રવા, વિકર્ણ, વિવિંશતિ, કર્ણ તથા દુર્યોધન, એ બધાને મારી હે પાર્થ ! તમે કેવા સુખને પામશો તે કહો ? હે રાજન્ ! સમુદ્ર પર્યંત પૃથ્વીને પામશો, તોપણ જરા, મૃત્યુ, સુખ, દુઃખ તથા પ્રિય, અપ્રિય ઇત્યાદિ દ્વંદ્વ નહીં ટળે. વિદ્વાન થઇ તમે એ રીતે યુદ્ધ ન કરો. અમાત્ય તથા ભાઇયો વાસ્તે તમે ગોત્રવધરૂપ કર્મ કરવા ઇચ્છતા હો, તો તમારી પાસે જે ધન હોય, તે તેમને આપીને નાસી જાઓ, પણ હાલ અર્ચિરાદિ મોક્ષમાર્ગથી બીજે માર્ગે જાઓ નહિ,

अमात्यानां यदि कामस्य हेतोरेवं युक्तं कर्मचिकीर्षसि त्वं ।
अपक्रामेः स्वंप्रदायैवतेषां मार्गास्त्वं वैदेवयानात्पथोद्य ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि संजययानपर्वणि संजयवाक्ये गुर्जरभाषायां सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

અધ્યાય ૨૮ મો. ધર્માધર્મ વિવેચન.

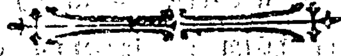
युधिष्ठिर उवाच—असंशयं संजय सत्यमेतद्धर्मो वरः कर्मणां यत्त्वमात्थ ।
ज्ञात्वा तुमां संजय गर्हयेस्त्वं यदि धर्मं यद्यधर्मंचरेयं ॥१॥

યુધિષ્ઠિર કહે છે—હે સંજય ! કર્મોમાં ધર્મ શ્રેષ્ઠ છે, એમ જે તેં કહ્યું તે સત્ય છે, એમાં સંશય નહીં. પણ જ્યારે હું ધર્મ વા અધર્મ કરૂં, ત્યારે પરીક્ષા કરી મારૂં અધર્માચરણ જાણે, તો પછી મને નિંદજે. એકને વિષે અધર્મ ધર્મરૂપ લાગે છે, ને એકને વિષે સમગ્ર ધર્મ અધર્મરૂપ દેખાય છે; તથા એકને વિષે ધર્મ ધર્મરૂપજ જણાય છે. વિદ્વાનો બુદ્ધિથી સારી રીતે વિચાર કરી તેને ત્રણ પ્રકારથી જુવે છે. તું પણ વિદ્વાન છે, વાસ્તે મારે વિષે તારે એમજ વિચારવું. એ ત્રણ પ્રકારમાં છેલો પ્રકાર જે કહ્યો કે "એકને વિષે ધર્મ ધર્મરૂપજ જણાય છે," તે એ કે બ્રાહ્મણોમાં વેદ ભણવો તથા બીજાઓને ભણાવવો ઇત્યાદિ લક્ષણરૂપ ધર્મ સમજવો. તથાપિ આપત્કાળમાં નિરંતર વર્તનારાં ધર્મ અને અધર્મ પૂર્વે કહેલા લક્ષણવાળા છે એટલે કે ક્ષત્રિયનો શૌર્યાદિ લક્ષણરૂપ ધર્મ આપત્કાળને

વિષે બ્રાહ્મણ તથા વૈશ્ય પાળે, તો તેમને ધર્મરૂપ છે. પણ અનાપદ્ વખતે પાળે તો અધર્મરૂપ છે. એથી એમ સિદ્ધ થયું કે, એકના લક્ષણરૂપ ધર્મને બીજા વર્ણો વિષે સમય ભેદે કરી ધર્મપણું ને અધર્મપણું આવે છે. વળી તેમાં પણ પ્રથમ બ્રાહ્મણના ધર્મ જે યજન કરાવવું વા ભણાવવું ઇત્યાદિ લક્ષણરૂપ છે, તે તો બ્રાહ્મણનેજ પ્રમાણ છે. એટલે કે આપદ્કાળ વિષે પણ ક્ષત્રિયે યાજનાધ્યાપનાદિ બ્રાહ્મણનું કર્મ ન કરવું. હે સંજય ! એવા આપદ્ધર્મને તું શાસ્ત્રથી જાણ. તું કહીશ કે ભિક્ષાટન પણ બ્રાહ્મણનેજ અસાધારણાએ કરીને પ્રાપ્ત છે, તે એકચક્રા વિષે તમે કેમ કર્યું તો તેનો પ્રત્યુત્તર કહું તે સાંભળ. ક્ષત્રિયોને પોતાની જીવિકાના હેતુ ધન, પૃથ્વી તથા શસ્ત્રાદિ અને વૈશ્યને ધન તથા પશ્વાદિક છે. તે સર્વ જતાં રહે ત્યારે, જેથી સંધ્યોપાસનાદિ કર્મ થાય એવું ભિક્ષાટનાદિ કરવાને ઇચ્છવું કારણ એમ ન કરે તો જીવિકાના અભાવથી કર્મ લોપ તથા પ્રાણનો નાશ થાય. અત્યંત આપદ્ વિષે ભિક્ષાટનાદિ જો કે બ્રાહ્મણનો અસાધારણ ધર્મ છે, તોપણ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે હીન પુરૂષોએ જરૂર ગ્રહણ કરવો. હે સંજય ! પોતાની જીવિકા છતાં આપદ્ધર્મને અનુસરે, તથા આપદ્ વિષે રહેલો હોય ને જીવિકાવાળાના ધર્મને અનુસરે, તે બેઉ નિંદવા લાયક છે. આપદ્ વિષે બ્રાહ્મણોને બીજાઓની વૃત્તિથી જીવવું એ અત્યંત વિનાશરૂપ છે, માટે આપદ્ ઉતર્યા પછી અવિનાશને ઇચ્છતા બ્રાહ્મણોને વિધાતાએ પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું છે. આપદ્કાળ વિષે એકને બીજાના ધર્મનો આશ્રય ઘટે છે, એમ જણાય છે. એકચક્રા વિષે અમે ભિક્ષાટન કર્યું તે અનુચિત નથી. વાસ્તે અનાપદ્ વિષે પોતાના ધર્મમાં તથા આપદ્ વિષે અન્ય ધર્મમાં રહેલાને, "ઠીક કરે છે" એમ કહેવાય. આપદ્ વિષે પોતાના ધર્મને અનુસરે તથા અનાપદ્ વિષે પારકા ધર્મને અનુસરે તેઓની તું નિંદા કરતો નહિ. મનને વશ કરવાને તથા બ્રહ્મની એકતાને ઇચ્છતા મુમુક્ષુ સંન્યાસિયોને શાસ્ત્રમાં સત્પુરૂષોના ઘર વિષે જીવિકા કહી છે. પણ જે બ્રાહ્મણ ન હોય તથા બ્રહ્મવિદ્યા સંપન્ન પણ ન હોય, તેણે તો આપદ્ અનાપદ્ વિષે જે યોગ્ય ધર્મ હોય તે માનવો. અમારા પૂર્વ પિત્રાદિક, પિતામહાદિક, યજ્ઞને ઇચ્છનારા બીજાઓ તથા સંન્યાસિયો થઇ ગયા, તે બધા પણ મેં કહેલા માર્ગ પ્રમાણે વર્તનારા હતા, હું પણ આસ્તિક છું, માટે તેથી બીજા માર્ગને નથી માનતો. હે સંજય ! પૃથ્વી વિષે જે કંઇ ધન છે તેને, વા દેવતા, કુબેર, પ્રજાપતિ તથા બ્રહ્મલોક સંબંધી ધનને પણ હું અધર્મથી ઇચ્છતો નથી, તેમ હું જો શાંતિ ને રાજ્ય છોડું તો નિંદ્ય થાઉં. ધર્મના ફળ દેનાર, કુશળ, નીતિમાન, બ્રાહ્મણોની ઉપાસના કરનાર, બુદ્ધિમાન, મોટા બળવાન રાજાઓના ભોગ ભોગવનાર મોટા યશવાળા તથા કૌરવ પાંડવ બેઉના અર્થને ઇચ્છનાર વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન જેમ કહે છે તેમ કરૂંછું. કારણ જેની બુદ્ધિ પ્રમાણે ચાલનારા સાત્યકિ, ચેદિયો, અંધક, વૃષ્ણિ, ભોજ, કુકુરો તથા સૃંજયો, શત્રુઓનો નિગ્રહ કરી સંબંધિયોને આનંદ પમાડે છે. જેણે નીતિમાર્ગ પ્રત્યે પમાડેલા વૃષ્ણિ, અંધક તથા ઉગ્રસેનાદિક સર્વ યાદવો, ઈંદ્ર સરખા મનસ્વી, સત્ય વિષે તત્પર, મહા બળવાન તથા ભોગવાન થયા. વળી કાશીનો બભ્રુરાજા પણ સર્વને નિયમમાં રાખનાર ભાઇ સરખા શ્રીકૃષ્ણને મળી, ઉત્તમ લક્ષ્મીને પામ્યો, ને વર્ષાઋતુમાં જેમ પ્રજાને અર્થે મેઘ વર્ષે, તેમ તેની સર્વ કામના વાસુદેવ ભગવાને પુરી છે. હે તાત ! કેશવ ભગવાન મહા વિદ્વાન છે, માટે એમને તું કર્મના નિશ્ચયને જાણનારા સમજ. તેઓ અત્યંત સત્પુરૂષ તથા અમોને પ્રિય છે, માટે એમના વચનને હું અતિક્રમણ નહીં કરૂં.

ईदृशोयं केशवस्तात विद्वान् विद्धिह्येतं कर्मणां निश्चयज्ञं ।
प्रियश्च नः साधुतमश्च कृष्णो नातिक्रमे वचनं केशवस्य ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि संजययानपर्वणि युधिष्ठिरवाक्ये गुर्जरभाषायामष्टात्रिंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

અધ્યાય ૨૯ મો. શ્રીકૃષ્ણની નૈતિક સલાહ.

वासुदेव उवाच—अविनाशं संजय पांडवानामिच्छाम्यहं भूतिमेषां प्रियं च ।
तथा राज्ञो धृतराष्ट्रस्य सूत समाशंसे बहुपुत्रस्य वृद्धिं ॥१॥

વાસુદેવ કહે છે–હે સંજય! હું પાંડવોના અવિનાશ, પ્રિય તથા સમૃદ્ધિને ઇચ્છું છું, તેમ હે સૂત! ઘણા પુત્રવાળા ધૃતરાષ્ટ્રની પણ વૃદ્ધિ ઇચ્છું છું. હે સંજય! મારી તો નિરંતર એજ ઇચ્છા છે, ને પાંડવોને પણ "શાંતિ મળો" એજ નિરંતર કહું છું બીજું કંઇ નથી કહેતો. યુધિષ્ઠિરથી પણ પ્રિયજ સાંભળું છું. હું પણ તેમજ ઇચ્છું છું. હે સંજય! તે રાજ્ય વિષે શમ થવો પાંડવો દુષ્કર ધારે છે, કારણ પુત્ર સહિત ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા સમગ્ર રાજ્યની ઇચ્છા રાખે છે. કૌરવોનો કલહ શા માટે વૃદ્ધિ ન પામે. હે સંજય! મારાથી તથા યુધિષ્ઠિરથી ધર્મ ચલાયમાન થતો નથી એમ તું જાણે છે. ઉત્સાહવાન અને પોતાના કર્મને પાળનાર તથા શાસ્ત્ર પ્રમાણે કુટુંબ વિષે રહેનાર યુધિષ્ઠિરના ધર્મનો લોપ શા માટે કહે છે? યુધિષ્ઠિર જે રીતે ગૃહસ્થાશ્રમ પાળે છે તે રીતે વેદમાં વિધાન છે; જો કે બ્રાહ્મણોની ગૃહસ્થાશ્રમ વિષે અનેક પ્રકારની રીતિયો છે, તથાપિ વેદમાં કહ્યા પ્રમાણે ગૃહસ્થાશ્રમ સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે. કેટલાક પુરૂષો કર્મથી પરલોક વિષે સિદ્ધિ કહે છે, તેમ કેટલાક પુરૂષો કર્મનો ત્યાગ કરી બ્રહ્મવિદ્યાથી સિદ્ધિ છે, એમ કહે છે. પણ વિદ્વાન હોય તોપણ ભક્ષ્ય ભોજન પદાર્થોને ખાતો ન હોય, તો તૃપ્ત થાય નહીં, માટે સંન્યાસીયોને પણ ભોજન ગૃહસ્થનું લેવા કહેલું છે. બીજા આશ્રમથી મળતું જ્ઞાન ગૃહસ્થે મેળવવું, પણ ગૃહસ્થથી થતા યજ્ઞાદિ બીજા આશ્રમમાં થઇ શકતા નથી, માટે ગૃહસ્થપણા વિષે સમગ્ર ધર્મ રહેલા છે. બ્રહ્મવિદ્યા પણ કર્મસાધક છે, તે જ સફળ છે, બીજી નથી. અને જેમ તૃષાથી પીડાયલો પુરૂષ જળપાન કરી શાંતિ પામે છે, તેમ કર્મ તથા તેના અભાવનો વિચાર કર્યેથી કર્મ અહિંજ ફળ દેનારૂં થાય છે. હે સંજય! જ્ઞાનનો વિધિ કર્મ સહિતજ કહેલો છે, અનુષ્ઠાન કર્યેથી કર્મ નાશ પામે છે એટલે કે કર્મ સહિત જ્ઞાન સકળ કર્મના નાશનો હેતુ છે. જે પુરૂષ કર્મથી રહિત જ્ઞાનને શ્રેષ્ઠ માને છે, તે દુર્બળનું બોલવું ફોકટ છે. કર્મથી પરલોક વિષે દેવતાઓ શોભે છે અને વાયુ પણ ગતિ કરે છે. દિવસ રાત્રિને કરનાર સૂર્ય કર્મથીજ નિત્ય સાવધાન થઇ ઉદય પામે છે, અને ચંદ્ર પણ માસ, અર્દ્ધ માસ તથા નક્ષત્રયોગને સાવધાન થઇ કર્મે કરીને પામે છે. પ્રજ્વલિત થઇ પ્રજા વાસ્તે કર્મ કરતો અગ્નિ પણ કર્મે કરીનેજ સાવધાન થઇ દાહ કરે છે. દેવી પૃથ્વી પણ બળથી સાવધાન થઇ આ મોટા ભારને ધારણ કરે છે, નદીયો પ્રાણિયોને તૃપ્ત કરતી સાવધાન થઇ પાણીને વહે છે. ઘણાક તેજવાળો મેઘ પણ અંતરિક્ષ તથા દિશાઓમાં શબ્દ કરતો સાવધાન થઇ વર્ષે છે. દેવતાઓમાં શ્રેષ્ઠપણાને ઇચ્છતો ઇંદ્ર પણ પૂર્વે સાવધાન થઇ, ક્ષુદ્ર સુખનો ત્યાગ

કરી બ્રહ્મચર્ય પાળીને કર્મથી શ્રેષ્ઠપણાને પામ્યો હતો. સત્ય, ધર્મ, દમ, તિતિક્ષા, સમતા તથા પ્રિયતાને સેવીને દેવતાઓના રાજ્યને પામ્યો. તીક્ષ્ણ બુદ્ધિવાળા બૃહસ્પતિ પણ ઇંદ્રિયોને નિયમમાં રાખી તુચ્છ સુખનો ત્યાગ કરી, સાવધાન થઇ યથાર્થ બ્રહ્મચર્ય પાળી, દેવતાઓના ગુરૂપણાને પામ્યા. હે સૂત ! નક્ષત્રો પણ કર્મ કરીનેજ પરલોક વિષે શોભે છે. રૂદ્ર, આદિત્ય, વસુ, વિશ્વદેવ, યમરાજા, કુબેર, ગંધર્વ, યક્ષ તથા અપ્સરાઓ, પણ કર્મથીજ દેવલોકમાં શોભે છે. ઋષિયો પણ બ્રહ્મવિદ્યા, બ્રહ્મચર્ય તથા ક્રિયાને સેવીનેજ પરલોક વિષે શોભે છે. હે સંજય ! એ રીતે સર્વ લોકના ધર્મને અને બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય તથા વૈશ્યના ધર્મને તું પણ જાણે છે. જાણનારાઓમાં જ્ઞાનવાન થઇ કૌરવ વાસ્તે પાંડવોનો કેમ નિગ્રહ કરે છે ? કારણ કે, આ યુધિષ્ઠિર તો હંમેશ વેદ ભણનાર અશ્વમેધ તથા રાજસૂય યજ્ઞ કરનાર, હંમેશ ધનુષ કવચ તથા શસ્ત્ર ધારણ કરનાર અને હાથી, ઘોડા ઇત્યાદિ વાહન ઉપર બેસનાર છે, એટલે કે એને શિક્ષા કરવાને યોગ્ય અથવા જીતવા લાયક બીજો કોઇ નથી. આ પાંડવોને જો રાજ્ય પ્રાપ્તિ માટે કૌરવોને મારવા વગર બીજો ઉપાય જાણવામાં આવ્યો હોત, તો ભીમસેનને અહિંસામાં યોજી એઓ પુણ્યરૂપ કર્મનું રક્ષણ કરત; પણ હવે બીજો ઉપાય રાજ્યપ્રાપ્તિ વાસ્તે રહ્યોજ નથી, માટે ક્ષાત્રધર્મ યુદ્ધવિષે સ્વશક્તિ પ્રમાણે પોતાના ધર્મને પાળતા પાંડવો કદી દૈવ વશથી મૃત્યુ પામે તો એ મૃત્યુ પણ તેઓને કલ્યાણરૂપ છે. શાંતિજ કરવી, એમ કદી તું માનતો હોય તો રાજાઓને યુદ્ધ કરવું એ ધર્મ છે, કે યુદ્ધ ન કરવું એ ધર્મ છે ? એ બેઉ પક્ષ વિષે જે તું કહે તે હું સાંભળું. હે સંજય ! ચાર વર્ણના વિભાગને જોઇ, તારૂં પોતાનું શું કર્મ છે તે જોઇ, અને પાંડવોનો શું ધર્મ છે તે વિચારી પછી તારી બુદ્ધિ પ્રમાણે પ્રશંસા વા નિંદા કર.

બ્રાહ્મણોએ વેદ ભણવો, યજન કરવું, દાન કરવું, ઉત્તમ તીર્થો પ્રત્યે જવું, વેદ ભણાવવો, યજન કરાવવા યોગ્યને યજન કરાવવું તથા યોગ્ય પ્રતિગ્રહ કરવો. રાજાઓએ સાવધાન થઇ ધર્મથી પ્રજાનું રક્ષણ કરવું, દાન આપવું અને સર્વ વેદ ભણી અનેક યજ્ઞ કરી ઇશ્વરનું યજન કરવું. એ પ્રમાણે પવિત્ર કર્મ કરતાં સ્ત્રિયો સહિત ઘરમાં રહી રાજાઓએ ગૃહસ્થાશ્રમ ધર્મ પાળવો. એ રીતે ગૃહસ્થાશ્રમ ધર્મ પાળનાર ક્ષત્રિય, ધર્મના પ્રભાવથી બ્રહ્મલોક પ્રત્યે જાય, ને આલોકમાંજ કૃતાર્થ થાય. વૈશ્યોએ પણ વેદ ભણી, ખેતી, ગાયોની રક્ષા અથવા વ્યાપારથી ધન સંપાદન કરી, સાવધાન થઇ તે સાચવવું, બ્રાહ્મણ તથા ક્ષત્રિયનું પ્રિય કરવું અને ધર્મશીલ થઇ પવિત્ર કર્મ કરતાં ગૃહસ્થાશ્રમી થઇ રહેવું. શૂદ્રોએ ત્રણ વર્ણની સેવા કરવી, બ્રાહ્મણોને વંદન કરવું, વેદ ભણવો નહીં તેમ યજ્ઞ પણ કરવો નહીં; તથા સમૃદ્ધિ વાસ્તે સાવધાન થઇ નિરંતર ઉદ્યમ કર્યા જવો. એ રીતે પ્રાચીન ધર્મ કહેલો છે. એ સર્વ વર્ણોને પાળનાર અને પોત પોતાના ધર્મ વિષે યોજના કરનાર તથા ઇંદ્રિયોને નિયમમાં રાખી પ્રજાવિષે સમાનપણાથી વર્તનાર રાજાએ, કામનાથી અધર્મિયોને નહિં અનુસરીને રાજ્ય કરવું. જ્ઞાનથી વા ધર્મથી જે અત્યંત શ્રેષ્ઠ તથા સર્વ ધર્મ સંપન્ન હોય તે યુધિષ્ઠિરને યોગ્ય કહેવાય. મેં કહેલો સર્વ ધર્મ યુધિષ્ઠિર વિષે છે, અધર્મ નથી. જ્યારે ચોર સરખો ક્રૂર રાજા બળને ગ્રહણ કરી પારકા ઐશ્વર્યની ઇચ્છા કરે, ત્યારેજ રાજાઓનું યુદ્ધ થાય છે; જે વાસ્તે ઇંદ્રે કવચ, શસ્ત્ર તથા ધનુષ ઉત્પન્ન કર્યા છે, માટે ચોરને મારવાથી પુણ્ય થાય છે. હે સંજય ! જેમ પરદાર્ય દોષ ઇંદ્રથી થયો, તેમ આ તીવ્ર કપટરૂપ દોષ,

ધર્મને ન જાણનાર તથા અધર્મને જાણનાર કૌરવોના નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થયો, એ સારૂં નહિ. ધર્મથી પ્રાપ્ત થયેલું પોતાના પિતા પાંડુનું રાજ્ય, પાંડવો પાસેથી પુત્ર સહિત ધૃતરાષ્ટ્રે અકસ્માત્ હરણ કરી લીધું, ને તેને અનુસરતા કૌરવોએ પ્રાચીન રાજધર્મ જોયા નહિં. હે સંજય ! દીઠા વગર ધન હરણ કરનાર ચોર વા નજરે જોતાં બળાત્કારથી ધન લઇ જનાર પુરૂષ જેમ નિંદવા લાયક છે, તેમ ધૃતરાષ્ટ્રનો પુત્ર દુર્યોધન પણ દુષ્ટ છે, કારણ તે પણ તેવો છે. દુર્યોધનની ઇચ્છાને અનુસરવાથી ધૃતરાષ્ટ્ર લોભાવિષ્ટ થઇ, છળથી રાજ્યના હરણને ધર્મ માને છે. વનવાસ પછી આપવા ઠરાવેલો પાંડવોનો રાજ્ય ભાગ તેઓ શું કરવા નથી આપતા ? અવશ્ય ગ્રહણ કરવા લાયક ભાગ નિમિત્ત યુદ્ધ કરતાં અમારો વધ પણ પ્રશંસા કરવા લાયક છે. પરરાજ્યથી પિતાનું રાજ્ય શ્રેષ્ઠ છે. હે સંજય ! આ પ્રાચીન રાજધર્મો રાજાઓના મધ્યમાં કૌરવોને કહે, ને ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યોધને મદથી યુદ્ધ વાસ્તે બોલાવેલા મૂઢ રાજાઓ પણ મૃત્યુ વશ થશે એમ જાણ; કારણ દુર્યોધનનું કર્મ પાપરૂપજ છે. પૂર્વે સભાના મધ્યમાં બનેલું કૌરવોનું વૃત્તાંત કહું તે સાંભળ. શીલ તથા વૃત્તસંપન્ન, યશસ્વીની, રજસ્વળાપણાથી ઘર સંબંધી કામથી રૂંધાએલી તથા સભાના મધ્યમાં જતી પાંડવોની પ્રિય સ્ત્રી દ્રૌપદીની ભીષ્માદિ કૌરવોએ ઉપેક્ષા કરી; પણ જો તે વખતે કુમાર સહિત વૃદ્ધ કૌરવો એકઠા થઇ દુઃશાસનને વારત, ને ધૃતરાષ્ટ્ર પણ મારૂં પ્રિય કરત, તો તેના પુત્ર દુર્યોધનાદિકનું પણ પ્રિય થાત. તેમ તેઓએ ન કર્યું, માટે હવે તો તેના પુત્રોનો નાશજ થશે. દુઃશાસન અન્યાયથી શ્વશુરોના મધ્યમાં દ્રૌપદીને સભામાં લઇ આવ્યો, ત્યારે દીનની પેઠે ચોતરફ જોતી દ્રૌપદીની વિદુર વગર બીજા કોઇએ રક્ષા ન કરી. સભામાં દીનપણાથી મળેલા રાજાઓ ધૃતરાષ્ટ્રને કહેવા સમર્થ થયા નહીં, એક વિદુરેજ માત્ર ધર્મબુદ્ધિથી ધર્મરૂપ અર્થ અલ્પબુદ્ધિવાળા ધૃતરાષ્ટ્રને કહ્યો. હે સંજય ! તું તે સભાને વિષે બનેલું વૃત્તાંત જાણ્યા વગર પાંડવોને ધર્મ ઉપદેશ કરવાને ઇચ્છે છે, પણ તે સભામાં દ્રૌપદીએ તો અત્યંત દુષ્કર એવું શુદ્ધ કર્મ કર્યું હતું. પાંડવોનો કષ્ટથી ઉદ્ધાર કર્યો, તેટલુંજ નહીં પણ મોટા સમુદ્રથી નાવની પેઠે પોતાના આત્માનો પણ ઉદ્ધાર કર્યો અને સભામાં ઉભેલી દ્રૌપદી પ્રત્યે ભીષ્માદિક શ્વશુરોની સમીપ કર્ણે કહ્યું હતું કે “ હે દ્રૌપદી ! હાલ બીજે ક્યાંય તારી ગતિ નથી, વાસ્તે દાસી થઇ દુર્યોધનના ઘરમાં જા, કારણ તારા પતિ પરાજય પામ્યા છે. તારા પતિ તારા નથી, માટે ઇચ્છાથી બીજા પતિને વર. ” એ રીતે કર્ણનાં વચનરૂપી, તીક્ષ્ણ તેજવાળું, મર્મસ્થાન ભેદનાર તથા અસ્થિ કાપનાર બાણ જે અર્જુનના હૃદયમાં વાગેલું છે, તે હજી હૃદયમાંજ સાલ્યાં કરે છે. વન જવા વખતે કાલિયાર મૃગનાં ચર્મ પહેરતા પાંડવો પ્રત્યે, દુઃશાસને આવી રીતે કટુ વચન કહ્યાં હતાં કે, “ આ ષંઢતિલ સમ નકામા સર્વ પાંડવો નાશ પામી ઘણા કાળ પર્યંત નરકમાં રહેશે. ” તેમજ દ્યૂતકાળે કંધાર દેશના રાજા શકુનિએ પણ છળથી યુધિષ્ઠિરને કહ્યું તું કે, નાના ભાઇયોને તું હારી ગયો, હવે તારે શું છે ? દ્રૌપદીનું પણ કરી રમ. હે સંજય ! એ રીતે દ્યૂત વિષે જે નિંદ્ય વાક્ય કહ્યાં છે, તે બધાં તું જાણે છે. તોપણ તે નાશ પામેલા કાર્યને સમું કરવા હું પોતે ત્યાં જવાને ઇચ્છું છું. પાંડવો વાસ્તે કૌરવોને મરાવ્યા વગર જો શાંતિ પમાડવાને સમર્થ થાઉં, તો મારૂં પણ મોટા ઉદયવાળું પવિત્ર ચરિત્ર વિખ્યાત થાય, તે કૌરવો પણ મૃત્યુ પાશથી બચી જાય. જો ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો મારી નીતિયુક્ત અર્થવતી તથા શાંતિરૂપ વાણીને સાંભળે અને પાસે આવેલો હું તેનો જો સત્કાર કરે તો એમ બને. એમ જો ન થયું, તો અર્જુન તથા સંગ્રામ વિષે

કવચ પહેરેલા ભીમસેનથી તેઓ જરૂર નાશ પામશે. ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો પોતાના પાપથી જરૂર નાશ પામવાના છે એમ જાણજે. દ્યૂત થઇ રહ્યું તે વખતે પરાજય પામેલા પાંડવો પ્રત્યે, ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યોધને મર્મસ્થાનને ભેદનાર જે કડવાં વચન કહ્યાં હતાં તે સાવધાન ભીમસેન ગદા હાથમાં લઇ વખત આવ્યે દુર્યોધનને સ્મરણ કરાવશે. ક્રોધમય દુર્યોધનરૂપી મોટું વૃક્ષ છે, કર્ણ તેની સ્કંધ છે, શકુનિ તેની શાખા છે, દુઃશાસન તેનાં પુષ્પ તથા ફળ છે, અને બુદ્ધિ રહિત ધૃતરાષ્ટ્ર તેનું મૂળ છે.

ધર્મમય યુધિષ્ઠિરરૂપી મોટું વૃક્ષ છે, અર્જુન એની સ્કંધ છે, ભીમસેન એની શાખા છે, નકુળ તથા સહદેવ એનાં પુષ્પ અને ફળ છે, અને વેદ, બ્રાહ્મણ તથા હું એનાં મૂળ છીએ. હે સંજય! પુત્ર સહિત ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા વન છે અને પાંડુના પુત્રો વ્યાઘ્ર છે માટે વ્યાઘ્ર સહિત વનનો નાશ માં થાઓ. વન વગરનો વ્યાઘ્ર નાશ પામે, તેમ વ્યાઘ્ર વગરનું વન પણ નાશ પામે, માટે વન તથા વ્યાઘ્રે પરસ્પર એક બીજાનું પાલન કરવું. હે સંજય! ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો વેલરૂપ છે તથા પાંડવો સાગના વૃક્ષરૂપ છે, મોટા વૃક્ષના આશ્રય વગર વેલ વૃદ્ધિ પામતી નથી. શત્રુને દમન કરનાર પાંડવો સેવા કરવા તથા યુદ્ધ કરવા પણ તૈયાર છે, માટે ધૃતરાષ્ટ્રનું કૃત્ય હોય તે કરો. હે વિદ્વાન સંજય! ધર્માચરણ કરનાર મહાત્મા પાંડવો યુદ્ધ કરવામાં કુશળ તથા સમર્થ છતાં શાંત થઇ બેઠા છે, એમ તું ધૃતરાષ્ટ્રને કહેજે.

स्थिताः शमे महात्मानः पांडवा धर्मचारिणः ।
योधाः समर्थास्तद्विद्वन्नाचक्षीथा यथातथं ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि संजययानपर्वणि कृष्णवाक्ये गुर्जरभाषायामेकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

અધ્યાય ૩૦ મો. પુરોહિત દ્વારા સર્વેને કહાવેલું કુશળ.

संजय उवाच–आमंत्रये त्वां नरदेवदेव गच्छाम्यहं पांडवस्वस्ति तेऽस्तु ।
कच्चिन्नवाचा वृजिनं हि किंचिदुच्चारितं मे मनसोभिषंगात् ॥१॥

સંજય કહે છે—હે રાજાઓના રાજા યુધિષ્ઠિર! તમારી આજ્ઞા માગી હું જાઉં છું, તમારૂં કલ્યાણ થાઓ. મનના આવેશથી વાણીએ કરી મારાથી કંઇ ખરાબ તો નથી કહેવાયું? હવે જનાર્દન ભીમસેન, અર્જુન, નકુળ, સહદેવ, સાત્યકિ, ચેકિતાન ઇત્યાદિની રજા લઇ હું જાઉં છું, તમારૂં સુખરૂપ કલ્યાણ થાઓ, મારી ઉપર કૃપા રાખજો. તે સાંભળી યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે હે સંજય! હે વિદ્વાન્! અમારી આજ્ઞાથી તું જા, તારૂં કલ્યાણ થાઓ. અમોને અપ્રિય લાગ્યું હશે, એમ ધારતો ના. તને તો સર્વ કૌરવો તથા અમે, તું શુદ્ધ બુદ્ધિવાળો અને સભાનો મધ્યસ્થ છે, એવું જાણીએ છીએ. હે સંજય! તું તો દૂત થઇને આવેલો છે, તોપણ કલ્યાણરૂપ વાણી બોલનારો, શીલવાન તથા તૃપ્તિમાન હોવાથી અત્યંત પ્રિય છે. હે સંજય! તું મતિ વિષે કદી મોહ પામતો નથી, અને કદી દુર્વચન બોલતો કે ક્રોધ પામતો નથી. મર્મસ્થાનને ખુંચે એવી રૂક્ષ તથા કટુવાણી અને વખત વગરની વાણી પણ તું બોલતો નથી. હે સૂત! અમે તારી વાણીને ધર્મ જેમાં રહ્યો છે, ઘણા અર્થવાળી તથા અહિંસાયુક્ત જાણીએ છીએ. તુંજ અમને અત્યંત પ્રિય દૂત છે, વા બીજો વિદુર છે,

જે અહીં આવે. પૂર્વે પણ તને નિરંતર જોયો છે, ને અર્જુનને તો તું પોતા સરખોજ પ્રિય મિત્ર છે. હે સંજય! અહિંથી જઇને જલદી અત્યંત શુદ્ધ છે પરાક્રમ જેમનું, બ્રહ્મચર્ય પાળી વેદાધ્યયન જેમણે કરેલું છે, સત્કુલમાં ઉત્પન્ન થએલા તથા સર્વ ધર્મયુક્ત જે બ્રાહ્મણો છે, તેમને મારા વચનથી પ્રણામ કરજે. તેમજ જે અંગો સહિત વેદ ભણનાર બ્રાહ્મણો, સંન્યાસિયો નિરંતર વનમાં રહેનાર તપસ્વિયો તથા વૃદ્ધ પુરુષો હોય, તેમને પણ મારા વચનથી પ્રણામ કરજે; બીજાઓને કુશળ પૂછજે. હે સંજય! ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાના પુરોહિત, આચાર્યો તથા જે તેમના ઋત્વિજો હોય, તેઓની સાથે મળી તેઓને મારા યથાયોગ્ય કહી કુશળ પૂછજે. શીલ, બળે યુક્ત, શૂરવીર તથા વૃદ્ધ શૂદ્રાદિક જે અમારી ખબર પૂછતાં તથા સંભારતા હોય, ને કંઇ પણ ધર્માચરણ કરતા હોય, તેઓને પણ મારા વચનથી યથાયોગ્ય કહી કુશળ પૂછજે. વાણિજ્યાદિકે કરી જીવનાર તથા જે સ્થાનક ઉપર બેઠેલા છે, તેઓ પ્રત્યે પણ પ્રથમ મારૂં કુશળ કહી તેમનું કુશળ પૂછજે. જેમણે બ્રહ્મચર્ય પાળી સંપૂર્ણ વેદાધ્યયન કર્યું છે, તથા સંપૂર્ણ અસ્ત્રવિદ્યા જેમણે સંપાદન કરી છે, તે અમારા આચાર્ય દ્રોણને મારાં વચનથી પ્રણામ કરજે. તેમજ જેણે વેદવિદ્યા તથા અસ્ત્રવિદ્યા સંપાદન કરી છે, ગંધર્વના પુત્રની જેને ઉપમા અપાય એવા વેગવાન ગુરુપુત્ર અશ્વત્થામાને કુશળ પૂછજે. હે સંજય! આત્મવેત્તાઓમાં શ્રેષ્ઠ, મહારથિ શરદ્વાનના પુત્ર કૃપાચાર્યને ઘેર જઈ, મારી વારંવાર કુશળતાનાં કીર્ત્તન કરી મારા વચનથી તેમના ચરણનો સ્પર્શ કરજે. વળી જેને વિષે શૌર્ય, અક્રૂરપણું, તપશ્ચર્યા, પ્રજ્ઞા, શીલ, અસ્ત્ર, બળ તથા ધૈર્ય ઈત્યાદિ સદ્ગુણો હંમેશ રહ્યા છે, તે કુરૂકુળમાં શ્રેષ્ઠ ભીષ્મના ચરણો પ્રત્યે મારા પ્રણામ કરી મારૂં કુશળ કહેજે. તેમ હે સંજય! પ્રજ્ઞારૂપી જેને નેત્ર છે, કૌરવોને નિયમમાં રાખનાર, બહુશ્રુત, વૃદ્ધની સેવા કરનાર તથા બુદ્ધિમાન છે તે વૃદ્ધ ધૃતરાષ્ટ્રને મારા પ્રણામ કરી કુશળતા કહેજે; તેમનો મોટા પુત્ર જે મંદ મૂર્ખ, શઠ તથા પાપશીલ છે, અને સમસ્ત પૃથ્વીને જેણે શિક્ષા કરી છે, તે દુર્યોધનને કુશળ પૂછજે. હે સંજય! સરખા સ્વભાવવાળો તેનો નાનો ભાઈ જે મંદ, કૌરવોમાં અત્યંત શૂરવીર તથા મોટા ધનુષવાળો છે, તે દુઃશાસનને પણ કુશળ પૂછજે. હે સંજય! જેના મનમાં હંમેશ એવોજ અભિલાષ છે કે ભારતોમાં શાંતિ થાય તો સારૂં, તે બાહ્લિકોમાં શ્રેષ્ઠ, બુદ્ધિમાન, રૂડા સ્વરૂપવાળો, અનેક ઉત્તમ ગુણે કરી યુક્ત, વિજ્ઞાનવાન, કોમળ વચનવાળો, અને સ્નેહથી હંમેશ ક્રોધ સહન કરનારા સોમદત્ત મારે પૂજનીય છે, માટે તેમને મારા પ્રણામ કહેજે. કૌરવોમાં અત્યંત યોગ્ય, અમારો ભાઈ, મારો મિત્ર, મોટા ધનુષવાળો તથા રથિમાં ઉત્તમ અમાત્ય સહિત સોમદત્તનો પુત્ર ભૂરિશ્રવા છે, તેને કુશળ પૂછજે. બીજા પણ જે કૌરવોમાં મુખ્ય, યુવાવસ્થાવાળા, અમારા પુત્ર પૌત્રો તથા ભાઇયો છે, તેમને પણ યથાયોગ્ય કહી કુશળ પૂછજે. પાંડવો સાથે યુદ્ધ કરવા માટે દુર્યોધને બોલાવેલા, પૂર્વ, ઉત્તર તથા દક્ષિણ દિશાથી આવેલા વસાતિયો, શાલ્વક, કેકય, અંબષ્ઠ તથા મુખ્ય ત્રિગર્તો, અને પશ્ચિમ દિશાના શૂરવીર પર્વતોના સર્વ રાજાઓ છે, તે શીલ તથા વૃત્ત સંપન્ન, ક્રોધ રહિત છે તે સર્વને કુશળ પૂછજે. હસ્તિના માવત, રથમાં બેસનારા, ઘોડેસ્વાર, પાયદળ, તથા મોટા શ્રેષ્ઠ પુરૂષના સમુદાયો હોય, તેઓ સર્વને મારૂં કુશળ કહી તેમનું કુશળ પૂછજે. રાજાના અર્થયુક્ત અમાત્યો, દ્વારપાળો, તથા સેનાના અધિપતિયોને અને આયપત તથા ખર્ચના હિસાબ રાખનાર તથા મોટા અર્થનું નિરંતર ચિંતન કરનાર હોય, તેઓને પણ કુશળ પૂછજે. હે સંજય! કૌરવોમાં શ્રેષ્ઠ, મહા બુદ્ધિમાન, સર્વ ધર્મ

જાણનાર ને યુદ્ધ જેને રૂચતું નથી એવા વૈસ્યાપુત્ર યુયુત્સુને મારાં વચનથી કુશળ પૂછજે. વળી ધનના અપહાર વિષે તથા પાસા રમવામાં જેના સરખો બીજો કોઇ નથી એવો ગુપ્ત રીતે છળ કરનાર, અક્ષવિદ્યામાં કુશળ, સારી રીતે રમનાર અને સંગ્રામવિષે દેવરથે કરીને પણ દુર્જય ચિત્રસેનને કુશળ પૂછજે. હે સંજય! કંધારના રાજા, ધન અપહાર વિષે અદ્વિતીય, પાસે રમનાર, પર્વતવાળી જમીનના અધિપતિ તથા મિથ્યા બુદ્ધિવાળા દુર્યોધનને માન આપનાર શકુનિને કુશળ પૂછજે. જે શૂરવીર, એક રથે કરી કોઇથી ધર્ષણ થાય નહીં એવા પાંડવો જીતવાને ઉત્સાહ કરે છે, ને મોહ પામનાર કૌરવોને વિશેષ મોહ ઉપજાવે છે, તે કર્ણને પણ કુશળ પૂછજે. વળી જે અમારો ભક્ત, માતા, પિતા, ગુરૂ, સ્વામી, સંબંધી તથા મંત્રી છે, તે અગાધ બુદ્ધિવાળા દીર્ઘદર્શી વિદુરને મારા વચનથી કુશળ પૂછજે. હે સંજય! ગુણવાન વૃદ્ધ સ્ત્રિઓ જેઓને અમારી માતાઓ જાણે છે, તે સર્વ સ્ત્રિયો પાસે જઇ મારા વચનથી પ્રણામ કરજે, અને પૂછજે કે કુશળ છે પુત્ર જેના એવા તમારા પુત્રો, તમારી રીતિ પ્રમાણે શાંતપણાથી સારી રીતે વર્તે છે. વળી એમ કહ્યા પછી કહેજે કે, પુત્ર સહિત યુધિષ્ઠિર કુશળ છે. હે સંજય! ત્યાં જે અમારા ભાઇયોની સ્ત્રિયો છે, તેમને તું જાણે છે, વાસ્તે તેઓ સર્વને કુશળ પૂછજે અને કહેજે કે, સારી રીતે છે રક્ષણ જેનું, સુગંધ યુક્ત તથા વખાણવા લાયક તમે સાવધાન થઇ ઘરો પ્રત્યે વસો છો ને શ્વશુરો ઉપર શાંતરૂપ કલ્યાણકારક વર્તણુંકથી વર્તો છો તેમજ જે રીતે તમારા પતિ અનુકૂળ થાય તે રીતે વર્તજો. વળી હે સંજય! જે અમારી પુત્રવધૂ સુકુળમાંથી પ્રાપ્ત થયેલી તથા ગુણસંપન્ન તું જાણે છે, તેઓ પ્રત્યે કહેજે કે, પ્રસન્ન થઇ યુધિષ્ઠિરે તમોને કહ્યું છે કે તમે પ્રજાવાન થાઓ, અને ઘરમાં કન્યાઓ હોય, તેઓને મારા વચનથી કુશળ પૂછીને મળજે, ને કહેજે કે, તમોને કલ્યાણરૂપ અનુકૂળ પતિ પ્રાપ્ત થાઓ. તમે પણ પતિયોને અનુકૂળ થજો. વળી હે તાત! શણગારેલી, ઉત્તમ વસ્ત્રયુક્ત, રૂડા ગંધવાળી નથી બિભત્સ ચરિત્ર જેમનું, સુખ તથા ભોગ સંપન્ન અને જેમનું દર્શન તથા વાણી ચિત્તને હરણ કરે તેવાં છે, તે વેશ્યાઓને પણ કુશળ પૂછજે. તેમજ કૌરવોની જે દાસીયો તથા દાસો અને તેમનો આશ્રય કરનાર જે ખુંધા તથા લંગડા હોય, તેઓ પ્રત્યે પણ મારૂં કુશળ કહી તેમને કુશળ પૂછજે. અંગહીન, કૃપણ તથા વામન ઇત્યાદિને પૂછજે કે, તમારી જે પ્રાચીન વૃત્તિ છે, જેને ધૃતરાષ્ટ્ર ચલાવતા હતા, તે દુર્યોધન ચલાવે છે કે નહિ? વળી સર્વ અંધ, વૃદ્ધ તથા હાથીથી જીવનારાઓ પ્રત્યે પણ મારૂં કુશળ કહી તેમને કુશળ પૂછજે. કહેજે કે દુઃખથી તથા કુજીવિતથી તમો ભય ધરશો નહીં. નિશ્ચય પૂર્વે તમોએ પાપ કરેલું હશે તોપણ હું શત્રુઓનો નિગ્રહ અને સંબંધીનો અનુગ્રહ કરી, અન્ન તથા વસ્ત્રોથી તમારૂં પોષણ કરીશ. વળી દુર્યોધનને કહેજે કે બ્રાહ્મણોને અર્થે જે જે પ્રતિવર્ષ દેવાતી જીવિકા મેં નિમેલી છે, તે તારા અધિકારી ચલાયમાન તો નથી કરતા? "તમારૂં નિમેલું હું પાળું છું," એ રીતે દૂત દ્વારા દુર્યોધન મને સમાચાર મોકલે તેમ કરજે. અનાથ, સર્વકાળ દુર્બળ તથા પોતે કંઈ કરી શકે નહીં એવા મૂઢ કૃપણોને પણ મારા વચનથી કુશળ પૂછજે. હે સૂતપુત્ર! બીજાપણ જે નાના પ્રકારની દિશાઓમાંથી આવેલા દૂતો દુર્યોધનાદિકનો આશ્રય કરી રહેલા હોય, તેઓને તથા બાકી જે યોગ્ય હોય, તે સર્વને કુશળ પૂછજે. એજ રીતે સર્વ અભ્યાગતોને અને સર્વ દિશાઓમાંથી પ્રાપ્ત થયેલા રાજાઓના દૂતોને કુશળ પૂછી તેઓને મારૂં કુશળ કહેજે. જે યુદ્ધ કરનારાઓ દુર્યોધનને પ્રાપ્ત થયેલા છે, તેવા પૃથ્વીમાં બીજા કોઇ નથી પણ મારે તો અવિનાશી ફળવાળો ધર્મજ

શત્રુને નાશ કરવા સમર્થ છે. હે સંજય! વળી આ વચન ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યોધનને સંભળાવજે કે, જે તારા શરીરને ખેદ પમાડતો હૃદયમાં અભિલાષ છે કે, "હું શત્રુ રહિત થઇ જગતને વશ રાખું," એમ બનવાનો કંઇ સંભવ નથી; ને અમે એવા નહિ થઇએ. તારૂં પ્રિય થાય માટે હે વીર! કાં તો મને ઇંદ્રપ્રસ્થ આપ, ને કાં તો યુદ્ધ કર.

न विद्यते युक्तिरतस्य काचिन्नैवं विधाः स्यामयथाप्रियं ते।
ददस्व वा शक्रपुरीं ममैव युध्यस्व वा भारतमुख्यवीर ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि संजययानपर्वणि युधिष्ठिरसंदेशे गुर्जरभाषायां त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

અધ્યાય ૩૧ મો. યુધિષ્ઠિરે કહાવેલો સંદેશ.

युधिष्ठिर उवाच—उतसंतमसंतं वा बालं वृद्धं च संजय।
उताबलं बलीयांसं धाता प्रकुरुतेवशे ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર કહે છે—હે સંજય! સત્પુરૂષ, દુષ્ટ, બાળક, વૃદ્ધ, નિર્બળ તથા બળવાન એ સર્વને ઇશ્વર વશ કરે છે; પૂર્વ કર્મને અનુસારે ઇશ્વર મૂઢને પંડિતપણું અને પંડિતને મૂઢપણું આપે છે. હે ગવલ્ગણના પુત્ર! બળ જાણવાને ઇચ્છતા ધૃતરાષ્ટ્રને, પ્રસન્નતાથી યથાર્થ મનસુખો કરીને જેમ છે તેમ કહેજે. તે આવી રીતે કે, કૌરવો પ્રત્યે જઇ પ્રથમ મહાબળવાન ધૃતરાષ્ટ્રને પ્રણામ કરી પગમાં પડીને કુશળ પૂછજે. કૌરવોથી વિંટાઇને બેઠેલા રાજાને કહેજે કે, હે રાજન્! તારા પ્રસાદથીજ પાંડવો સુખે કરી જીવે છે; તેમજ હે શત્રુને દમન કરનાર! તમારા પ્રસાદથી બાળક પાંડવો પૂર્વે રાજ્યને પ્રાપ્ત થયા હતા, તેઓને રાજ્ય ઉપર સ્થાપન કરી હાલ નાશ પામતા તેઓની કેમ ઉપેક્ષા કરો છો? હે સંજય! વળી કહેજે કે, આ સર્વ બ્રહ્માંડ પણ કોઇ અસંતોષી એકને પૂરૂં થાય તેમ નથી ત્યારે રાજ્યતો ક્યાંથીજ થાય? વાસ્તે હે તાત! આપણે સર્વ એકઠા મળી જીવિયે; વૃથા શત્રુને વશ મા થાઓ. વળી હે સંજય! ભારતોના પિતામહ શંતનુના પુત્ર ભીષ્મને પણ મારૂં નામ લઇ મસ્તકથી પ્રણામ કરજે; અને અમારા તે પિતામહને કહેજે કે તમે બૂડેલો શંતનુનો વંશ ફરીથી ઉદ્ધાર કરેલો છે, માટે હે પિતામહ! તમે તમારા મંતથી એવી રીતે કરો કે જેથી તમારા પૌત્રો પરસ્પર પ્રીતિમાન થઇ સંપસંપીને રહે. હે સંજય! તેમજ મારા વચનથી કૌરવો સંબંધી સદ્વિચાર ધારણ કરનાર વિદુરને પણ કહેજે કે, હે સૌમ્ય! યુધિષ્ઠિરનું હિત ઇચ્છનાર તમે યુદ્ધ ન થાય તે રીતે ભલામણ કરો. કૌરવોના મધ્યમાં બેઠેલા, ક્રોધી રાજપુત્ર દુર્યોધનને પણ વારંવાર સમજાવીને કહેજે કે, સભામાં આવેલી નિરપરાધી દ્રૌપદીને તે જોઇ, તે દુઃખ પણ, "કૌરવોને ન મારીએ તો ઠીક," એમ જાણી અમે સહન કરી ગયા; એ રીતે પૂર્વાપર કલેશોને બળવાન છતાં પણ અમે ક્ષમા કરી ગયા, તે સર્વ વૃત્તાંત કૌરવો જાણે છે. તેમજ મૃગચર્મ પહેરાવી અમને વનવાસ મોકલ્યા, તે દુઃખ પણ "કૌરવોને ન મારીએ તો ઠીક" એમ જાણી અમે સહન કરી ગયા અને કુંતિને અતિક્રમણ કરી, તારા અનુમત પ્રમાણે ચાલનારા દુઃશાસને દ્રૌપદીના કેશ આકર્ષણ કર્યા, તોપણ અમે બોલ્યા નહીં. હે શત્રુને તપાવનાર! હે મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ! પરદ્રવ્યથી તારી લોભી બુદ્ધિને નિવૃત્ત

કર, જેથી અમે અમારા ઉચિત ભાગને પામીએ. હે રાજન્! એ રીતે કરવાથી શાંતિ થશે, ને પરસ્પર પ્રીતિ રહેશે; વાસ્તે શાંતિને ઇચ્છતા અમોને રાજ્યનો એક ભાગ આપો. તેમાં અવિસ્થળ, વૃકસ્થળ, માકંદિ તથા વારણાવત, એ ચાર ગ્રામ અને એક પાંચમું ગ્રામ પણ નિવાસ વાસ્તે આપો. હે દુર્યોધન! હે મહાપ્રાજ્ઞ! પાંચ ભાઇયોને એ રીતે પાંચ ગામ આપો, એટલે જ્ઞાતિ સહિત અમને શાંતિ થશે. ભાઇ ભાઇને અનુસરે, પિતા પુત્ર સાથે જોડાય, અને પાંચાલ રાજાઓ પ્રસન્ન થઇ કૌરવો સાથે મળે એ સારૂં છે. હું કૌરવો તથા પાંચાળોને ક્ષત રહિત જોઉં એવી મને ઇચ્છા છે. હે તાત! હે ભરતર્ષભ! અમે પણ સર્વ પ્રસન્ન મનથી શાંતિ પામીએ. હે સંજય! એ રીતે દુર્યોધનને કહેજે, અને હું શમ તથા યુદ્ધ બેઉ કામ વાસ્તે તેમ ધર્મ તથા અર્થ નિમિત્ત મૃદુ અને દારૂણ કામ કરવા વાસ્તે પણ તૈયાર છું.

अलमेव शमायास्मि तथा युद्धाय संजय ।
धर्मार्थयोरलं चाहं मृदवेदारुणाय च ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि संजययानपर्वणि युधिष्ठिरसंदेशे गुर्जरभाषायामेकात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

અધ્યાય ૩૨ મો. ધૃતરાષ્ટ્ર અને સંજય મેળાપ.

वैशंपायन उवाच—अनुज्ञातः पांडवेन प्रययौ संजयस्तदा ।
शासनं धृतराष्ट्रस्य सर्वंकृत्वा महात्मनः ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—પછી યુધિષ્ઠિરે જવાની આજ્ઞા આપી ત્યારે સંજય, મહાત્મા ધૃતરાષ્ટ્રની આજ્ઞા પ્રમાણે સર્વ કામ કરી ત્યાંથી ચાલતો થયો; તે હસ્તિનાપુર આવી અંતઃપુરના દ્વાર પાસે ઉભો રહી દ્વારપાળ મારફત આવી રીતે કહેવરાવવા લાગ્યો કે, હે દ્વારપાળ! હું સંજય પાંડવો પાસેથી આવેલો છું, એ સમાચાર તું ધૃતરાષ્ટ્રને આપ. તે જાગતા હોય તો જરૂર જલદીથી કહે એટલે હું અંતઃપુરમાં જાઉં, કારણ, મારે તેમની સાથે વાત કરવાની છે. તે સાંભળી દ્વારપાળ ધૃતરાષ્ટ્ર પાસે જઇ કહેવા લાગ્યો કે, હે ભૂમિપતિ! તમોને નમસ્કાર કરૂં છું, ને હે રાજન્! સંજય તમારાં દર્શન વાસ્તે દ્વાર પર આવેલો છે, જેને પાંડવો તરફ આપણે દૂત રૂપે મોકલેલો હતો, તે આવે કે કેમ, તે આપ આજ્ઞા કરો. તે સાંભળી ધૃતરાષ્ટ્રે કહ્યું કે હે દ્વારપાળ! સંજયને "હું કુશળ તથા દૃઢ છું" એ રીતે કહી "ભલે તું આવ્યો" એમ કહી અંતઃપુરમાં આવવા દે, કારણ એને મળવા વાસ્તે હું તૈયાર છું. તે શા કારણ માટે દ્વાર વિષે ઉભો રહ્યો છે. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય! પછી ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાના અનુમત પ્રમાણે દ્વારપાળનાં વચન સાંભળી સૂત પુત્ર સંજય, પ્રાજ્ઞ, શૂરવીર તથા સત્પુરૂષોએ રક્ષણ કરેલા રાજાના મોટા ઘર પ્રત્યે પ્રવેશ કરી, સિંહાસન ઉપર બેઠેલા વિચિત્રવીર્યના પુત્ર ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા પાસે જઇ હાથ જોડી આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે, હે ભૂમિપતિ! હે નરદેવ! હું સંજય, તમોને નમસ્કાર કરૂં છું, પાંડવો પાસે જઇ આવ્યો છું. હે રાજન્! શૂરવીર, પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરે પ્રણામ કરી તમોને કુશળ પૂછ્યું છે. વળી પ્રસન્ન થઇ પુછાવ્યું છે કે, તમારા પુત્ર, પૌત્ર, સંબંધિયો, સચિવો, અને બીજા પણ જે તમારી પાછળ જીવનારા છે, તેઓ સહિત તમે પ્રસન્ન છો? તે સાંભળી ધૃતરાષ્ટ્રે કહ્યું કે, હે તાત!

હે સંજય ! સુખે કરી યુધિષ્ઠિરને વખાણીને હું તને પૂછું છું કે કારવોનો રાજા યુધિષ્ઠિર તેના નાના ભાઇયો, અમાત્યો, તથા પુત્રો સહિત કુશળ છે? તે સાંભળી સંજય કહેવા લાગ્યો કે—હે ભારત! દોષ તથા મળ રહિત, ધર્માર્થ કરનાર, મનસ્વી, બહુશ્રુત, દૃષ્ટિવાન તથા ઉત્તમ શીલવાન પાંડુનો પુત્ર યુધિષ્ઠિર કુશળ છે, ને તમારી પાસે રહેલું પોતાનું રાજ્ય ધનાદિક ફરીથી પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છે છે. પાંડવ યુધિષ્ઠિર ધર્મથી દયાને અધિક ને ધનના સમુદાયથી ધર્મને અધિક માને છે, તેની બુદ્ધિ અધર્મ તથા પોતાને પ્રયોજન પણ જેમાં નથી એવાં સુખ અને પ્રિય પ્રત્યે જોડાય છે, એટલે કે એ સુખ તથા પ્રિય પણ પરોપકારાર્થે સંપાદન કરે છે. જેમ સૂત્રમાં પરોવેલી કાષ્ઠની સ્ત્રી પોતાને રમાડનારની પ્રેરણાથી ચેષ્ટા કરે તેમજ પુરૂષ પણ ઇશ્વરની પ્રેરણાથી ચેષ્ટા કરે છે. આ પાંડવના નિયમને જોઇ હું મનુષ્ય કૃતિથી દૈવ ઇચ્છાને બલિષ્ઠ માનું છું. કારણ તમારા પાપરૂપ અને વર્ણન કરી શકાય નહિ એવા ભયંકર કર્મના દોષ પ્રમાણે તમારો તરત નાશ થવો જોઇએ, પણ જ્યાં સુધી તમારા શત્રુ, "તમે થોડો વખત ભલે જીવો" એમ ઇચ્છા કરે છે, ત્યાં સુધી તમે પ્રશંસાને પામો છો. જેમ અંગમાં રહેવાને અસમર્થ જીર્ણ ત્વચાને સર્પ ત્યાગ કરે તેમ શૂરવીર યુધિષ્ઠિર પાપને મૂકીને શોભે છે. તેનું પાપ તેના સ્વભાવિક વર્તને કરી તમે ગ્રહણ કર્યું, કારણ શ્રુતિમાં કહેલું છે કે, બ્રહ્મનિષ્ઠ પુરૂષનું પાપ તેનો દ્વેષ કરનારાઓ ગ્રહણ કરે છે. હે રાજન્! ધર્માર્થ યુક્ત સત્પુરૂષના વૃત્તથી ઉલટું તમારૂં કર્મ સ્વાર્થી છે અને આ લોકમાં તમે નિંદાને પ્રાપ્ત થયા છો, ને પરલોકમાં પણ નરક વિષે જશો. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ! તમે પાંડવોને ભાગ આપ્યા વગર એકલા દુર્લભ અર્થને પ્રાપ્ત કરવાની આશા રાખો છો તેથી પૃથ્વીમાં તમારી મોટી અપકીર્તિ પ્રસરે છે; માટે એવું કર્મ કરવું તમને યોગ્ય નથી. હે રાજન્! બુદ્ધિ રહિત, દુષ્કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા, ક્રૂર, ઘણા કાળ વૈર કરનાર, પરાક્રમ રહિત તથા ક્ષાત્રવિદ્યામાં નથી નિપુણ મતિ જેમની, એવા અસત્પુરૂષોને આપત્તિયો પ્રાપ્ત થાય છે. તેમ કોઇ પુરૂષ સત્કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો, બળવાન, યશસ્વી, બહુશ્રુત, સુખે કરી જીવનાર તથા ઇંદ્રિયો નિયમમાં રાખનાર હોય, પણ જો ધર્માધર્મ બેઉને એકઠા ધારણ કરે, એટલે કે કેવળ અધર્મથી વર્તે નહીં, તો તે ભાગ્ય વશથી કુળવાનપણું, બલિષ્ઠતા, યશસ્વીપણું ઇત્યાદિ શાસ્ત્રમાં કહેલા ષડગુણ સંપન્ન કહેવાય, પણ તમે તો કેવળ અધર્મથી જીવો છો, વાસ્તે કુલિન છો તોપણ બલિષ્ઠતા યશસ્વીપણું ઇત્યાદિ ગુણે કરી હીન છો. વિચાર કરવામાં શ્રેષ્ઠ ભીષ્માદિકને પાસે રાખનાર, આપદ્ વિષે પણ ધર્માર્થને સાચવનાર અને બુદ્ધિમાન, તમે, સર્વ જનોએ "દ્યૂત માં કરો" એ રીતે વાર્યા તોપણ મૂઢતાથી ક્રૂરકર્મ કર્યું. તમારા મંત્રી આ કર્ણાદિક જે નિરંતર તમારાં કામ કરે છે. તેઓનો "પાંડવોને રાજ્ય ન દેવું," એવો જે નિશ્ચય સિદ્ધ થયો છે, તે કૌરવના ક્ષય રૂપ છે, એમ જાણજો. તમારા પાપે પ્રેરણા કરેલો યુધિષ્ઠિર જો તમારૂં બુરૂં કરવાને ઇચ્છે તો અકસ્માત કૌરવોનો નાશ થાય. કદાચ તમે કહેશો કે એમ કરવાથી યુધિષ્ઠિરને ગોત્રવધનું પાપ લાગશે, તો તેમ નથી, કારણ ચોરની પેઠે અધર્મ કરનાર તમોને મારવાથી તેને પાપ નહી લાગે, તથા તેની નિંદા પણ નહીં થાય, પણ ઉલટું એ પાપ પણ તમને લાગશે, અને નિંદા પણ તમારી થશે; સર્વ કામ દૈવાધીન છે, એમ ન હોય તો જે શરીર સહિત દેવલોક પ્રત્યે ગયો, એવો સત્પુરૂષોને સંમત અર્જુન વનવાસના કલેશને સહન કરનાર કેમ થયો? મનુષ્યનો પુરૂષાર્થ કાંઇ જ નહીં, એમ જણાય છે. શૌર્યાદિ ગુણ કર્માનુસારે કરી વૃદ્ધિ તથા ક્ષય પામે છે, અને

ઐશ્વર્ય તથા અનૈશ્વર્ય પણ નાશવંત છે એમ જાણી પૂર્વકર્મના અંતને ન જાણતા બલિરાજાએ પણ, અભ્યુદય તથા હાનિનું કારણ ઇશ્વરનેજ માન્યા છે. ચક્ષુ, શ્રોત્ર, નાસિકા, ત્વચા અને જીહ્વા, એ ઇંદ્રિયો જીવને જ્ઞાનનાં સ્થાન છે. તૃષ્ણાને મૂકીને ઇંદ્રિયોને વશ કરવી, તેમ ન થાય તો વિષય પ્રત્યે પ્રવૃત્ત થતી ઇંદ્રિયોને નિવૃત્ત કરવી અને દુઃખ રહિત થઇ લાભ અલાભ, પ્રિય તથા અપ્રિય સમાન ગણવાં. વળી કેટલાક એમ પણ કહે છે કે, પુરૂષને સારી રીતે કરેલું કર્મજ ફળ દેનારૂં થાય છે. માતા પિતાના કર્મથીજ પુત્ર ઉત્પન્ન થાય છે, અને પાછો વિધિવત્ વિષયભોગ કરવાથી નાશ પામે છે. હે રાજન્! પ્રિય અને અપ્રિય, સુખ અને દુઃખ તથા નિંદા અને પ્રશંસા સર્વ મનુષ્યને પ્રાપ્ત થાય છે. કારણ પારકા માણસો અપરાધ કરવા વખતે જે અપરાધી પુરૂષને નિંદે છે, તેજ પુરૂષનું પાછું સાધુ વૃત્ત જોઇ તેની પ્રશંસા કરે છે. હે રાજન્! હું તો તમોને નિંદું છું. કારણ તમારા નિમિત્તથી ભારતોના વિરોધે કરી નિશ્ચય પ્રજાનો ક્ષય થશે. પાંડવોને રાજ્યાંશ આપવારૂપ મારૂં કહેલું કર્મ તમે નહીં કરો તો, સુકા તૃણના સમુદાયને જેમ અગ્નિ બાળે છે, તેમ અર્જુન કૌરવોને બાળી નાખશે. હે નરેંદ્ર! હે રાજન્! સર્વ લોકમાં તમે એકજ પુત્રને વશ થઇ કામાત્મા પુત્રને દ્યૂતકાળે પણ વખાણતા હતા, પણ શાંતિને પ્રાપ્ત થયા નહિ. હવે તેના ફળને જુઓ! હે નરેંદ્ર! ઉલટી બુદ્ધિવાળા કર્ણાદિકના સંગ્રહથી અને યથાર્થ બોલનાર વિદુરાદિકને દૂર કરવાથી અંત જેનો નથી એવી સમૃદ્ધિવાળી પૃથ્વીને રક્ષણ કરવાને તમે શક્તિમાન નથી. હે મનુષ્યમાં સિંહરૂપ! હવે મને આજ્ઞા આપો, એટલે રથના વેગથી થાકી ગયેલો હું શયન કરૂં; અને યુધિષ્ઠિરનાં વચન સભામાં પ્રાતઃકાળે એકઠા થયેલા કૌરવોને શ્રવણ કરાવું. તેનાં વચન સાંભળી ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાએ કહ્યું કે, હે સૂતપુત્ર! જા હું આજ્ઞા આપું છું, ઘર પ્રત્યે જઇ શયન કર ને યુધિષ્ઠિરનાં વચન પ્રાતઃકાળે સભામાં કૌરવો તારાથી શ્રવણ કરશે.

अनुज्ञातोस्यावसथं परेहि प्रपद्यस्व शयनं सूतपुत्र ।
प्रातः श्रोतारः कुरवः सभायामजातशत्रोर्वचनं त्वयोक्तं ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि संजययानपर्वणि धृतराष्ट्रसंजय संवादे गुर्जरभाषायां द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

અધ્યાય ૩૩ મો. વિદુરનીતિ–આરંભ.

वैशंपायन उवाच—द्वाःस्थं प्राह महाप्राज्ञो धृतराष्ट्रो महीपतिः ।
विदुरं द्रष्टुमिच्छामि तमिहानयमाचिरं ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય! પછી મહાપ્રાજ્ઞ ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાએ દ્વારપાળને કહ્યું કે, હું વિદુરને મળવા ઇચ્છું છું માટે તેને જલદી અહીં તેડી લાવ. દૂતે વિદુર પાસે જઇ કહ્યું કે, હે મહાપ્રાજ્ઞ! સમર્થ એવા મહારાજ ધૃતરાષ્ટ્ર તમને મળવા ઇચ્છે છે. તે સાંભળી વિદુરજીએ રાજાના ઘર પ્રત્યે જઇ દ્વારપાળને કહ્યું કે, હું આવેલો છું તે ધૃતરાષ્ટ્રને કહે. તેનાં વચન સાંભળી દ્વારપાળે ધૃતરાષ્ટ્રને કહ્યું કે, હે રાજેંદ્ર! તમારી આજ્ઞાથી વિદુર આવ્યા છે, ને તમારા ચરણને વંદવા ઇચ્છે છે, માટે તે શું કરે તે આજ્ઞા આપો. તે સાંભળી ધૃતરાષ્ટ્રે કહ્યું કે, મહાબુદ્ધિમાન તથા દીર્ઘ દૃષ્ટિવાળા વિદુરને અંદર લઇ આવ, કારણ એને

મળવાને હું આતુર છું. દ્વારપાળે વિદુરને કહ્યું કે—હે વિદુર! બુદ્ધિમાન મહારાજ ધૃતરાષ્ટ્રના અંતઃપુરમાં તમે પધારો, કારણ તમને મળવાથી તે અસમર્થ નથી. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય! એ રીતે દ્વારપાળે કહ્યું ત્યારે વિદુરે ધૃતરાષ્ટ્રના ઘર પ્રત્યે જઇ, વિચારમાં છે ચિત્ત જેનું એવા ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાને હાથ જોડીને કહ્યું કે, હે મહાપ્રાજ્ઞ! તમારી આજ્ઞાથી આ હું વિદુર આવ્યો છું. કંઇ કર્તવ્ય હોય તો મને આપ આજ્ઞા કરો.

ધૃતરાષ્ટ્રે કહ્યું કે—હે વિદુર! સંજય આવ્યો તે મને નિંદીને ગયો, ને યુધિષ્ઠિરનું વાક્ય તે કાલે સવારના સભામાં કહેશે. મને તો કુરૂકુળમાં શૂરવીર યુધિષ્ઠિરનાં વચન જાણવામાં નથી આવ્યાં, તેથી મારૂં શરીર બળે છે, ને મને ઉજાગરો થાય છે. હે તાત! તું ધર્મ તથા અર્થમાં કુશળ છે, તેથી અમારૂં શ્રેય જેમાં જોતો હોય તે કહે. જ્યારથી પાંડવો પાસેથી સંજય આવેલો છે, ત્યારથી મારા મનને શાંતિ નથી, મારી સર્વ ઇંદ્રિયો વ્યગ્ર થઇ રહી છે, ને સંજય શું કહેશે એવી મને ચિંતા રહે છે. તે સાંભળી વિદુરે કહ્યું કે, બળવાન શત્રુથી ઘેરાએલા અને બળ તથા સાધન હીન પુરૂષને, જેનું દ્રવ્ય કોઇ હરણ કરી ગયું હોય તેને, કામી પુરૂષને તથા ચોરને ઉજાગરો થાય છે. હે નરાધિપ! એ ચાર મોટા દોષોએ તો તમને સ્પર્શ નથી કર્યો? અથવા પરદ્રવ્ય વિષે સ્પૃહાવાન થઇને તો તમે તપાયમાન નથી થતા? તે સાંભળી ધૃતરાષ્ટ્રે કહ્યું કે હે વિદુર! પરમ કલ્યાણરૂપ તથા ધર્મરૂપ તારા વચનને હું શ્રવણ કરવાને ઇચ્છું છું, કારણ આપણા રાજર્ષિના વંશમાં પ્રાજ્ઞ પુરૂષોએ સંમત એક તુંજ છે. ધૃતરાષ્ટ્રનાં વચન સાંભળી વિદુરે કહ્યું કે હે ધૃતરાષ્ટ્ર! લક્ષણ સંપન્ન રાજા ત્રૈલોક્યનો અધિપતિ થાય છે, માટે તમે વનમાં મોકલેલો યુધિષ્ઠિર તમારે આર્થના કરવા લાયક છે. કારણ તમે રાજલક્ષણે કરી હીન છો, તેમ નેત્રે કરીને પણ હીન છો, તેથી ધર્માત્મા તથા ધર્મમાં કુશળ છતાં પણ રાજ્ય ભોગ માટે યોગ્ય નથી. અક્રૂરપણાથી તથા દયા, ધર્મ, સત્ય અને પરાક્રમથી તેમ તમારે વિષે રહેલું વડીલપણું જાણીને યુધિષ્ઠિર, ઘણા ક્લેશને સહન કરે છે. હે રાજન્! દુર્યોધન, શકુનિ, કર્ણ તથા દુઃશાસન, એ ચારને આધિન થઇ તમે સમૃદ્ધિને કેમ ઇચ્છો છો? આત્મજ્ઞાન, શક્તિ પ્રમાણે સમારંભ, વૈરાગ્યની ઇચ્છા તથા નિરંતર ધર્માચરણ કરવું, એ ચાર છતાં પણ જે પુરૂષાર્થથી ભ્રષ્ટ નથી થતા, તે પંડિત કહેવાય છે. વળી જે ઉત્તમ કર્મનું સેવન કરે, નિંદિતનો ત્યાગ કરે, પરલોક વિષે આસ્થા રાખે, તથા ગુરૂ અને વેદના વાક્ય ઉપર વિશ્વાસ રાખે, તે પંડિત જાણવો. તેમ ક્રોધ, હર્ષ, ગર્વ, લજ્જા, અકડાઇ તથા અહંકારે કરી જે પુરૂષ પુરૂષાર્થથી ભ્રષ્ટ નથી થતા, તે પંડિત કહેવાય છે. વળી જેના મનમાં ધારેલા કામ તથા કરેલા વિચારને બીજાઓ ન જાણી શકે, પણ કાર્ય સિદ્ધ થયા પછીજ જાણે, તે પણ પંડિત કહેવાય. જેના કૃત્યને શીત, ઉષ્ણ, ભય, રતિ, સમૃદ્ધિ અને અસમૃદ્ધિ, એઓમાંથી કોઇપણ વિઘ્ન નથી કરતાં, તે પણ પંડિત કહેવાય છે. જેની વ્યવહારિક બુદ્ધિ ધર્મ તથા અર્થને અનુસરે છે, ને કામને નિકૃષ્ઠ ગણી મૂકી દે છે, તે પંડિત કહેવાય. જે પોતાની શક્તિને અનુસારે કર્મ કરવાને ઇચ્છે, ને તે પ્રમાણેજ કરે અને કોઇનો પણ તિરસ્કાર કરે નહિં, તે પુરૂષ પંડિત બુદ્ધિવાળો જાણવો. જલદી સમજી જવું, અને જ્ઞાન વાસ્તે સારી રીતે સાંભળવું, અર્થને જાણીને સેવવો, કામનાથી ન સેવવો તથા પારકી પંચાતમાં પૂછ્યા વગર વાણી ન વાપરવી, એ પંડિતનું પ્રથમ લક્ષણ જાણવું. પ્રાપ્ત કરવા લાયક નહીં એવી ચીજની જે ઇચ્છા ન કરે, નાશ થયેલી વસ્તુનો જે

શોચ કરવાને ન ઇચ્છે, તથા આપત્તિ પ્રાપ્ત થયે પણ જે મોહ ન પામે, તે પુરૂષો પંડિત બુદ્ધિવાળા જાણવા. આ કામ સારા યત્ને કરી સાધ્ય છે, એવો નિશ્ચય કર્યા પછી જે કાર્યનો આરંભ કરે, ને તે આરંભેલા કાર્યના મધ્યમાં ન રહે એટલે આરંભેલું કામ વચમાંથી મૂકી ન દે, તેમ કોઇ વખત પણ નિષ્ફળ જવા દે નહીં, તથા મન પણ પોતાને વશ રાખે તે પુરૂષ પંડિત કહેવાય છે. હે ભરતર્ષભ ! ઉત્તમ કામ કરવાથી પ્રસન્ન થાય, સમૃદ્ધિ વાસ્તે કર્મ કરે, તથા પોતાના હિતરૂપ કામને નિંદે નહીં, તે પુરૂષને પણ પંડિત જાણવો. પોતાનું સન્માન થયેથી અતિ હર્ષ ન પામે, ને અપમાન થયેથી સંતાપ પણ ન કરે, તે ગંગાના હૃદયની પેઠે ક્ષોભ ન પામતો પુરૂષ પંડિત જાણવો. ઉત્પન્ન થયેલી સમૃદ્ધ્યાદિક ચીજોને જે નાશવંત જાણે, ને સર્વ કામ કરવાના ઉપાય તથા તે કામ કરવા વિષે ઘટતી સામગ્રીને જાણે, તે મનુષ્યોમાં પંડિત કહેવાય છે. સમાજમાં વાત કરવા વખતે જેની વાણી ખંડિત થાય નહીં, નાના પ્રકારના લોકનાં વૃત્તાંત જાણનાર, તર્ક કરવામાં કુશળ, તથા સ્મરણમાત્રમાં સંભારેલો પદાર્થ જેને સ્ફુરે, તેમજ ગ્રંથનું વ્યાખ્યાન પણ જે જલદીથી કરે, તે પંડિત કહેવાય છે. શાસ્ત્ર જેની બુદ્ધિને વશ છે, ને બુદ્ધિ પણ જેની શાસ્ત્રને અનુસરતી છે, તથા શ્રેષ્ઠ પુરૂષોની બાંધેલી મર્યાદાને જે ભેદતો નથી તે પંડિત નામને ધારણ કરે છે.

શાસ્ત્ર જ્ઞાન રહિત છતાં જે મગરૂર છે, દરિદ્ર થઇ મોટા મનવાળો થાય છે તથા હીન કર્મથી જે ધનને ઇચ્છે છે, તેને પંડિતો મૂઢ કહે છે; એટલે કે એવો તમારો પુત્ર દુર્યોધન છે. વળી જે પોતાના અર્થનો ત્યાગ કરી પારકા વાસ્તે મહેનત કરે છે, અને મિત્ર વાસ્તે ખોટું આચરણ કરે તે પુરૂષને પણ મૂઢ જાણવો; એટલે કે એવો શકુનિ છે. પોતાને વિષે ભક્તિ રહિત મનુષ્યોની જે કામના કરે, ને પોતા વિષે ભક્તિમાનનો ત્યાગ કરે, તથા બળવાન સાથે દ્વેષ કરે, તેને પણ મૂઢ બુદ્ધિવાળો જાણવો; એટલે કે તમારે વિષે ભક્તિ રહિત કર્ણાદિકને તમે ઇચ્છો છો, ને ભક્તિમાન પાંડવોનો ત્યાગ કરો છો, તથા બળવાન યુધિષ્ઠિર સાથે દ્વેષ કરો છો, તેથી તમે પણ મૂઢ છો. શત્રુને મિત્ર કરે, મિત્રનો દ્વેષ કરી તેને મારી નાખે અને દુષ્ટ કર્મને આરંભે, તેને પણ પંડિતો મૂઢ બુદ્ધિવાળો કહે છે, એટલે કે તમોએ લાક્ષાગૃહમાં દાહાદિરૂપ દુષ્ટ કર્મનો આરંભ કર્યો, તેથી પણ તમે મૂઢ બુદ્ધિવાળા છો. વળી જે પોતાને કરવાનાં કામ ચાકરાદિક પાસે કરાવે, સર્વ કામ વિષે સંશય રાખે અને જલદી કરવાના કામમાં વાર લગાડે, તે પુરૂષને પણ મૂઢ જાણવો. તેમ જે પિતૃનું શ્રાદ્ધ ન કરે અને દેવતાઓની પૂજા ન કરે, તથા હિતને ઇચ્છનાર કોઇ પણ જેનો મિત્ર નથી તેને પણ મૂઢ બુદ્ધિવાળો જાણવો. સાદ કર્યા વગર જે પ્રવેશ કરે, પૂછ્યા વગર જે ઘણું ભાષણ કરે, તથા જેનો વિશ્વાસ નહીં તેનો વિશ્વાસ કરે, તે પણ મનુષ્યમાં મૂઢ બુદ્ધિવાળો તથા અધમ જાણવો. પારકાનો દોષ જોઇ તેનો તિરસ્કાર કરે, ને પોતે તે રીતે વર્તે, તથા અસમર્થ છતાં જે ક્રોધ કરે, તે પણ અત્યંત મૂઢ નર જાણવો. વળી જે પોતાનું બળ જાણ્યા વગર ધર્મ તથા અર્થ જેમાં નથી એવી અલભ્ય વસ્તુને યત્ન વગર ઇચ્છે, તે પણ મૂઢ બુદ્ધિવાળો જાણવો. હે રાજન્ ! શિક્ષા કરવા અયોગ્યને જે શિક્ષા કરે, રાજસ્ત્રિયોને કોઈ ન જાણે તે રીતે સેવે તથા અદાતાને ભજે, તેને પંડિતો મૂઢ બુદ્ધિવાળો કહે છે. જે પુરૂષ બહુ ધન, વિદ્યા તથા ઐશ્વર્યને પામીને પણ ઉદ્ધત થઇ નથી ફરતો, તે પંડિત કહેવાય છે. જે પોતાને પોષણ કરવા યોગ્ય કુટુંબને વિભાગ કરી આપ્યા વગર, પોતે એકલો સારૂં સારૂં

જેમ તથા એકલોજ ઉત્તમ વસ્ત્ર ધારણ કરે તેથી બીજો અત્યંત ક્રૂર કોને કહેવો ? એક પાપ કરે ને બીજા તેના ફળને ભોગવે પણ તે ભોગવનારા મુક્ત થાય ને કર્તા પુરૂષ દોષથી લિપ્ત થાય છે. ધનુષ ધારણ કરનારે મૂકેલું બાણ એકને મારે, વા ચૂકે તો એકને પણ ન મારે, પણ બુદ્ધિમાન પુરૂષે મોકલેલી બુદ્ધિ તો રાજા સહિત દેશનો નાશ કરે, માટે તમે એક બુદ્ધિથી, શું કરવા યોગ્ય છે ને શું કરવા યોગ્ય નથી, એ બેનો નિશ્ચય કરી મિત્ર, ઉદાસીન તથા શત્રુ એ ત્રણને, સામ, દામ, ભેદ તથા દંડ એ ચાર ઉપાયથી વશ કરો; એટલે કે મિત્રને સામથી, ઉદાસીનને દામ તથા ભેદથી તથા શત્રુને સર્વ ઉપાયથી વશ કરો. પછી પાંચ ઇંદ્રિયોને જીતી સંધિ, વિગ્રહ, યાન, આસન, દ્વૈધ તથા આશ્રય, એ છને જાણીને સ્ત્રિયો, દ્યૂત, મૃગયા, મદિરાપાન, વાણીની કઠોરતા, ઉગ્રદંડપણું તથા અર્થદૂષણ, એ સાતને મૂકી સુખી થાઓ, અથવા એક બુદ્ધિથી, નિત્ય તથા અનિત્ય, એ બેનો નિશ્ચય કરી, કામ, ક્રોધ તથા લોભ એ ત્રણને, શમ, દમ, ઉપરમ અને શ્રદ્ધા, એ ચારે કરી વશ કરો. પછી પાંચ ઇંદ્રિયોને જીતી ક્ષુધા, તૃષા, શોક, મોહ, જરા તથા મૃત્યુ એ છને જાણી, પાંચ ઇંદ્રિયો તથા મન, ને બુદ્ધિ, એ સાતનો ત્યાગ કરી સુખી થાઓ. ઘોળેલું વિષ એક પીનારનેજ નાશ કરે, તેમ નાંખેલું શસ્ત્ર પણ એકનેજ મારે, જ્યારે રાજાના મને કરેલો વિચાર જો બહાર પડે, તો દેશ તથા પ્રજા સહિત સર્વને હણે. એકલાએ સ્વાદિષ્ટ ખાવું નહીં, એકલાએ મનસુબો કરવો નહીં, અને એકલાએ રસ્તે ચાલવું નહીં. તેમ સૂતેલાઓમાં પણ એકલાએ જાગવું નહીં. હે રાજન્! સમુદ્રને પાર જવામાં નાવ જેમ સાધન છે, તેમ અદ્વિતીય સત્ય ભાષણ સ્વર્ગમાં જવાનું સાધન છે. એક અદ્વિતીય બ્રહ્મમોક્ષનું સાધન છે, તેને તમે જાણતા નથી. ક્ષમાવાન પુરૂષોને લોક અશક્ત માને છે, એજ એક દોષ ક્ષમા કરનાર વિષે રહ્યો છે, બીજો નથી. ક્ષમાવાનનો દોષ માનવો નહી, કારણ ક્ષમા પરમ બળરૂપ છે, ક્ષમા અશક્તને ગુણરૂપ છે અને શક્તિમાનને ભૂષણરૂપ છે. ક્ષમા લોકમાં વશ કરનારી છે, અને ક્ષમાથી શું સાધ્ય નથી થતું ?

શાંતિરૂપી ખડ્ગ જેના હાથમાં છે, તેને દુર્જન શું કરશે ? કારણ જેમ તૃણ વગરના દેશમાં પડેલો અગ્નિ પોતાની મેળેજ શાંત થાય છે, તેમ દુર્જન શાંત થાય છે, અને અક્ષમાવાન પુરૂષ પારકાને તથા પોતાને દોષ સાથે જોડે છે એટલે કે બેઉ વઢી મરે છે. એક ધર્મજ પરમ શ્રેયરૂપ છે અને એક ક્ષમાજ ઉત્તમ શાંતિરૂપ છે. એક વિદ્યાજ પરમ તૃપ્તિરૂપ છે, અને એક અહિંસા પરમ સુખને આપનાર છે. સર્પ જેમ ઉંદરોને ગળે તેમ પૃથ્વી, કોઇ સાથે વિરોધ ન કરનાર રાજા તથા અપ્રવાસ કરનાર બ્રાહ્મણ, એ બેઉને ગળી જાય છે; એટલે કે રાજાનું રાજ્ય જતું રહે છે ને બ્રાહ્મણ ભૂખે મરે છે. કઠોર વચન ન બોલવું તથા અસત્મનુષ્યની સોબત ન કરવી, એ બેથી આ લોકમાં મનુષ્ય શોભા પામે છે. હે પુરૂષમાં સિંહરૂપ ! સ્ત્રિયો તથા લોક એ બે પારકાનો વિશ્વાસ કરનાર છે, એટલે કે એક સ્ત્રિએ જેની કામના કરી, તેનીજ તે સ્ત્રીના વિશ્વાસથી સર્વ સ્ત્રીયો કામના કરે છે; તેમજ એકે જેની પૂજા કરી તેનીજ તે પૂજા કરનારના વિશ્વાસથી સર્વ લોક પૂજા કરે છે. જે નિર્ધન છતાં નાના પ્રકારની કામના કરે, તથા જે અસમર્થ છતાં ક્રોધ કરે, તે બેઉ જણ પોતાના શરીરને શોષણ કરનાર તીક્ષ્ણ કંટકરૂપ જાણવા. જે પોતે ગૃહસ્થ છતાં કંઇ કામનો સમારંભ નથી કરતો, તથા જે ભિક્ષુક થઇ કાર્યોનો આરંભ કરે છે; તે બેઉ જણા એવાં

વિપરીત કર્મથી શોભતા નથી. હે રાજન્! પોતે સમર્થ છતાં ક્ષમાવાન છે, અને જે દરિદ્ર છતાં સારી રીતે દાન આપનાર છે, તે બેઉ પુરૂષો સ્વર્ગની ઉપર રહે છે. ન્યાયથી સંપાદન કરેલું ધન અપાત્રને દેવું ને પાત્રને ન દેવું, એ બે ઉલટી વ્યવસ્થા જાણવી. જે ધનવાન થઇ અદાતા હોય તથા જે પોતે દરિદ્ર છતાં તપશ્ચર્યા ન કરે, તે બેઉને ગળામાં દૃઢ શિલા બાંધી ઉંડા પાણીમાં નાખી દેવા જોઇએ. હે પુરૂષમાં સિંહરૂપ! જે સંન્યાસી થઇ યોગ જાણે તથા જે રણસંગ્રામમાં સન્મુખ જઇ હણાય; તે બેઉ જણા સૂર્યમંડળ ભેદી ઉપર જનાર જાણવા. હે ભરતર્ષભ! મનુષ્યોને વશ કરવા વાસ્તે વેદ જાણનાર બ્રાહ્મણોએ અધમ, મધ્યમ ને શ્રેષ્ઠ એવા ત્રણ ઉપાય કહ્યા છે. તેમાં યુદ્ધ અધમ, ભેદ તથા દાન મધ્યમ, અને સામ ઉત્તમ જાણવો. હે રાજન્! પુરૂષો પણ ઉત્તમ, મધ્યમ, તથા અધમ, એ ભેદથી ત્રણ પ્રકારના છે, તેઓને ત્રણ પ્રકારના કર્મ વિષે ઘટતી રીતે જોડવા; એટલે કે ઉત્તમને ઉત્તમ કામ વિષે, મધ્યમ ને મધ્યમ કામમાં તથા અધમને અધમ કામ વિષે યોજવા. હે રાજન્! તમે તેમ નથી કર્યું! તમે તો અધમ કર્ણાદિકની ઉત્તમ મંત્રરૂપ કાર્ય વિષે યોજના કરી છે. હે રાજન્! સ્ત્રી, ચાકર તથા પુત્ર, એ ત્રણને ધન વિનાનાજ જાણવા, કારણ તેઓને જે ધન મળે તે ધન જેનાં તે કહેવાય તેનું જાણવું. તમે વિદ્યમાન છતાં તમારો પુત્ર દુર્યોધન ધન વગરનોજ કહેવાય, માટે પાંડવોને રાજ્યનો ભાગ દેવાને તમેજ સમર્થ છો. પરધનનું હરણ કરવું, પરસ્ત્રીનું સેવન કરવું તથા સંબંધીઓનો ત્યાગ કરવો, એ ત્રણ દોષ ક્ષય કરનારા છે. કામ, ક્રોધ તથા લોભ, એ ત્રણ પણ નરકનાં દ્વાર તથા આત્માનો નાશ કરનાર છે, માટે એ ત્રણનો ત્યાગ કરવો. તેમ હે રાજન્! પરધન હરણ કરવું એ આદિ લઇને કહેલા છ દોષ તમારે વિષે છે, માટે એ ત્યાગ નહિ કરો તો તમારો ક્ષય થશે, તથા તમે નરકમાં પડશો. હે ભારત! વરદાન, રાજ્ય તથા પુત્ર જન્મ, એ ત્રણથી જે સુખ થાય, તેની બરાબર શત્રુના સંકટથી મુક્ત થવાનું સુખ છે. પોતા વિષે ભક્તિમાન, પોતાને ભજનાર તથા "હું તમારો છું" એમ બોલનાર, એ ત્રણ શરણે આવે તો, સંકટ વખતે પણ તેમનો ત્યાગ ન કરવો. એમાંથી કાંઇ પણ તમારે વિષે નથી. મહા બળવાન રાજાએ ચાર વસ્તુ ત્યાગ કરવી, તે ત્યાગ કરવા લાયક વસ્તુ પંડિતો જાણે છે. તે એ છે કે, થોડી બુદ્ધિવાળા, થોડા વખતથી થઇ શકતા કામમાં બહુ વખત રોકનાર, આળસુ તથા વખાણ કરનાર, એ ચાર પુરૂષો સાથે મનસુબો કરવો નહીં. હે તાત! લક્ષ્મીવાનનાં ઘરમાં ધર્મ સાચવવા વાસ્તે ચાર જણ જોઇએ, તેમાં એક વૃદ્ધ સગો, બીજો પહોંચેલો કુળવાન, ત્રીજો દરિદ્ર મિત્ર અને ચોથી પ્રજા વગરની બહેન; એટલે હે વૃદ્ધ! સગો કુળનાં ધર્મ બતાવે, પહોંચેલો કુળવાન છોકરાઓને આચાર ગ્રહણ કરાવે, દરિદ્ર મિત્ર હિતનાં વચન કહે, તથા બહેન ધનની રક્ષા કરે. તમારા ઘરમાં ભીષ્મ, દ્રોણ તથા વિદુરાદિ સર્વ તમારા ઘરના ધર્મ સાચવનાર છે, એટલે કે ભીષ્મ કુળ ધર્મ બતાવનાર છે, દ્રોણ છોકરાઓને આચાર ગ્રહણ કરાવે છે, તથા વિદુર હિતરૂપ વચન બોલનાર છે, પણ તમે તેમના ઉપદેશને ગ્રહણ નથી કરતા. હે મહારાજ! ઇંદ્રના પૂછવાથી તત્કાળ ફળ દેનાર ચાર સાધનો બૃહસ્પતિએ કહ્યાં છે, તે એ કે, દેવતાઓનો સંકલ્પ, બુદ્ધિમાનનો પ્રભાવ, વિદ્યા શીખેલાઓનો વિનય, તથા પાપ કર્મનો ત્યાગ, અગ્નિહોત્ર, મૌન, અધ્યયન તથા યજ્ઞ, એ ચાર કર્મ અભયને દેનારાં છે, પણ તે જ કર્મ પોતાની પ્રતિષ્ઠા વાસ્તે કરે તો ભયને આપે છે. હે ભરતર્ષભ! અગ્નિની જેને ઉપમા અપાય એવાં પિતા, માતા, અગ્નિ, આત્મા તથા ગુરૂ, એ પાંચ મનુષ્યોએ પ્રયત્નથી સેવવાં. દેવતા, પિતૃ,

મનુષ્ય, ભિક્ષુ તથા અતિથિ, એ પાંચની જે પૂજા કરે તે આ લોકમાં યશ પામે છે. હે રાજન્ ! મિત્ર, શત્રુ, મધ્યસ્થ, પાલન કરવા લાયક ગુર્વાદિક તથા ચાકરો, એ પાંચ જે જે સ્થાનકે તમે જશો, તે તે સ્થાનકે તમારી પાછળ આવશે. પાંચ જ્ઞાનેંદ્રિયો જેમાં છે એવા મનુષ્યની એક પણ ઇંદ્રિય વિષય લંપટ થાય, તો તે ઇંદ્રિયદ્વારા તે મનુષ્યની બુદ્ધિ, જેમ છિદ્રવાળા ચર્મના જળપાત્રમાંથી જળ સ્રવે, તેમ શીલ સ્રવી જાય છે. સમૃદ્ધિને ઇચ્છતા પુરૂષે નિદ્રા, તંદ્રા, ભય, દ્વેષ, આલસ્ય તથા વિલંબ, એ ૭ દોષ ત્યાગ કરવા. વળી પુરૂષે સમુદ્ર વિષે ભાગેલા નાવને જેમ ત્યાગ કરવું, તેમ યથાર્થ ઉપદેશ નહીં કરનાર આચાર્ય, વગર ભણેલા ઋત્વિજ, રક્ષણ કરવામાં મૂઢ રાજા, અપ્રિય વચન બોલનાર સ્ત્રી, ગામમાં રહેવાને ઇચ્છનાર ગોવાળ તથા ધનની કામના રાખનાર નાપિત, એ છને ત્યાગ કરવા. સત્ય, દાન, અનાલસ્ય, અનસૂયા, ક્ષમા તથા ધૈર્ય, એ ૭ ગુણ પુરૂષે ત્યાગ કરવા નહીં. હે રાજન્ ! નિરંતર ધનનું આગમન શરીરમાં આરોગ્ય, પ્રિય સ્ત્રી, વળી પ્રિય વચન બોલનારી, પોતાને વશ રહેનાર પુત્ર તથા પુરૂષાર્થને દેનારી વિદ્યા, એ ૭ સુખ આ જીવ લોકમાં મુખ્ય છે. પોતાને વિષે નિરંતર રહેનાર કામ, ક્રોધ, શોક, મોહ, મદ અને માન, એટલા, જેને વશ છે, તે જીતેંદ્રિય પુરૂષ પાપે કરીને લેપાતો નથી. ત્યારે અર્થોએ કરીને તો કેમજ પીડાય. ચોર લોકો ગાફલ મનુષ્યો ઉપર, વૈદ્ય લોકો રોગિયો ઉપર, સ્ત્રિયો કામી પુરૂષો ઉપર, યજન કરાવનાર યજમાન પર, રાજા કજીયા કરનાર ઉપર તથા પંડિતો મૂર્ખો ઉપર જીવે છે. એ રીતે ચૌરાદિક ૭ જણા, ગાફલ મનુષ્ય આદિ લઇ છથી જીવે છે, સાતમું તેઓને જીવવાનું સાધન નથી. ગાયો, ચાકરી, કૃષિ, ભાર્યા, વિદ્યા તથા શૂદ્રની સોબત, એ ૭ ચીજ ગફલતે એ ઘડી પણ રાખીએ તો વિનાશ થાય. શીખેલા શિષ્યો ગુરૂને, પરણેલા પુરૂષો માતાને, કામ રહિત થયેલા નારીને, કાર્ય સિદ્ધ થયેલા પુરૂષો કાર્ય થવા વિષે યુક્તિ બતાવનારને, સમુદ્રનો પાર પામેલા નાવને તથા રોગ મટી ગયાથી રોગિયો વૈદ્યને મૂકી દે છે. એ રીતે શીખેલ શિષ્ય આદિ લઇને ૭ જણ, પૂર્વે ઉપકાર કરનાર ગુરૂઆદિ લઇ છનો તિરસ્કાર કરે છે. હે રાજન્ ! આરોગ્ય, અનૃણીપણું, પ્રવાસ ન કરવો પડે, રૂડાં મનુષ્યોની સોબત, પોતાને અનુકૂળ જીવિકા તથા નિર્ભયપણાથી નિવાસ, એ ૭ સુખ આ જીવ લોકમાં મુખ્ય છે. પારકી ઇર્ષા કરનાર, દયાવાન, અસંતોષી, ક્રોધી, નિરંતર શંકાયુક્ત મનવાળો તથા પારકા ભાગ્યની પાછળ જીવનાર, એ ૭ નિરંતર દુઃખી જાણવા. સ્ત્રી, દ્યૂત, મૃગયા, મદિરાપાન, વાણીની કઠોરતા એકદમ ઉગ્રદંડ આપવો તથા અર્થમાં દૂષણ દેવું, એ દુઃખદાયક સાત દોષ હમેશ રાજાઓએ ત્યાગ કરવા. કારણ તેથી દૃઢ જેનાં મૂળ છે એવા સમર્થ રાજાઓ પણ ઘણું કરી નાશ પામે છે. એ સાત દોષમાંથી વાણીનું કઠોરપણું તથા ઉગ્રદંડપણું તમારા પુત્રોએ પાંડવો પર આચર્યું, તેથી તમારો નાશ થશે. બ્રાહ્મણોનો દ્વેષ કરવો, તેઓ સાથે વિરૂદ્ધ ચાલવું, તેમનું ધન હરણ કરી લેવું, તેમને મારવાની ઇચ્છા કરવી, તેઓને નિંદવા, તેમની પ્રશંસા સાંભળી પ્રસન્ન ન થવું, તેમને કોઈ કામમાં સંભારવા નહિં તથા તેઓ પ્રાર્થના કરે તો તેમાં દોષ જોવો, એ આઠ દોષ નાશના હેતુ છે, એમ જાણી પંડિત માણસોએ તેનો ત્યાગ કરવો. હે ભારત ! મિત્રોની સાથે સમાગમ, મોટા ધનનો આગમ, પુત્ર સાથે મળવું, વિષયનો સંયોગ, વખતસર પ્રિય બોલવું, બરોબરીયામાં પોતાની ચઢતી, મનમાં ધારેલી વસ્તુનો લાભ તથા મનુષ્યના સમાજમાં સત્કાર, એ આઠ સુખરૂપ હર્ષનાં સ્થાન છે. વળી બુદ્ધિ, કુલીનપણું, ઇંદ્રિયોનો નિગ્રહ, શાસ્ત્ર, પરાક્રમ, થોડું બોલવાપણું, યથાશક્તિ

દાન તથા કૃતજ્ઞપણું, એ આઠ ગુણો પુરૂષને શોભા આપે છે. નવ દ્વારવાળાં, સત્વાદિ ત્રણ ગુણ છે થાંભલાની પેઠે ધારણ કરનાર જેને તથા પંચ પ્રાણ છે સાક્ષી જેના તથા ચિદાભાસે આશ્રિત આ સ્થૂળ શરીરરૂપી ઘરને જે વિદ્વાન તતવથી જાણે, તે સર્વોત્કૃષ્ટ બ્રહ્મવેત્તા જાણવો. હે ધૃતરાષ્ટ્ર! મદિરા પાન કરી મત્ત થયેલો, વિષયમાં આસક્તિ રાખવાથી અસાવધાન મનવાળો, ધાતુ દોષથી વિકળ થયેલો, થાકેલો, ક્રોધાવિષ્ટ, ક્ષુધાતુર, ઉતાવળો, લોભી, ભય પામેલો તથા કામી, એ દશ જણા ધર્મને જાણતા નથી, માટે નિપુણ મનુષ્યે એમની સોબત કરવી નહીં. આ ઠેકાણે અસુરમાં શ્રેષ્ઠ સુધન્વાએ પુત્રને જે કહેલું છે, તે હું તમને કહું તે સાંભળો.

રાજા કામ તથા ક્રોધનો ત્યાગ કરે, પાત્રને ધન આપે, શાસ્ત્રમાં નિપુણ હોય, વાતના સારને જાણે તથા સત્વર કામ કરે, તેને સર્વ લોક પ્રમાણ કરે છે. જે રાજા મનુષ્યોને વિશ્વાસ કરાવી જાણે, યથાર્થ દોષ જાણ્યા પછી દંડ દે, તથા ક્ષમા અને પરાક્રમ કરવા લાયક વખતને જાણે, તેને સમગ્ર લક્ષ્મી સેવે છે. કોઇ અત્યંત દુર્બળનો પણ જે તિરસ્કાર કરે નહીં, શત્રુનાં છિદ્ર જોવા માટે તેને સાવધાન થઇ બુદ્ધિપૂર્વક સેવે, બળવાન સાથે વૈર ન કરે તથા વખત આવ્યે પરાક્રમ કરે, તે પંડિત જાણવો. જે મહાત્મા રાજા આપત્તિને પામીને વ્યથા ન પામે, સાવધાન થઇ ઉદ્યોગ ઉપર હંમેશ ઇચ્છા રાખે, વખતે દુઃખને પણ સહન કરે તથા મોટા કામના ભારને વહે, તેના શત્રુઓ જીતાયલાજ છે. અનર્થરૂપ પ્રવાસ, પાપી સાથે મિત્રતા, પરસ્ત્રીનું સેવન, દંભ, ચોરી, ચાડી તથા મદિરાપાન, એટલાને જે સેવન ન કરે, તે હંમેશ સુખી જાણવો. જે ધર્મ કામ તથા અર્થને ક્રોધથી ન આરંભે, પ્રસંગે કોઇ બોલાવીને પૂછે તો યથાર્થ કહે, મિત્ર વાસ્તે પણ વિવાદ ન કરે, તેમ કોઇએ પોતાનો સત્કાર ન કર્યો હોય તોપણ ક્રોધ ન કરે, તેને પંડિત જાણવો. વળી જે ઇર્ષ્યા ન કરે, દયા રાખે, પોતે બળવાન છતાં કોઇ સાથે વિરોધ ન કરે તથા કોઇને અતિક્રમણ કરી બોલે નહીં, તે પુરૂષ સર્વત્ર પ્રશંસાને પામે છે. જે પોતાનો વેષ ઉદ્ધત જેવો ન કરે, પોતે પરાક્રમી છતાં પોતાનાં વખાણ ન કરે, તેમ પોતે અત્યંત દુઃખ સહન કરે પણ કટુ વચન ન બોલે, તે માણસ સર્વ મનુષ્યને પ્રિય થાય. અત્યંત શાંત થયેલા વૈરને જે ફરી પ્રકાશ ન કરે, ગર્વ કરે નહીં, સાવ પૌરૂષ વગરનો પણ ન થાય, અને પોતે દુર્બળ છતાં પણ ખરાબ કામ ન કરે, તેને શિષ્ટ પુરૂષો પણ માન આપે છે. જે પોતાને સુખ મળ્યાથી અત્યંત હર્ષ નથી પામતો, પારકાનું દુઃખ જોઇ ખુશી નથી થતો, ને કોઇને કાંઇ આપીને પશ્ચાત્તાપ નથી કરતો, તે પુરૂષ સત્પુરૂષ સરખા રૂડા સ્વભાવવાળો જાણવો. જે અનેક દેશની રીતભાત જાણે, તે તે દેશની ભાષાઓ પણ જાણે, તેમ બ્રાહ્મણાદિના ધર્મોને પણ જાણે અને ઉત્તમ તથા અધમને ઓળખવાનો વિવેક પણ જેને છે, તે પુરૂષ જ્યાં જાય ત્યાં મહાજનનો અધિપતિ થાય. દંભ, મોહ, મત્સર, પાપકર્મ, રાજાએ દ્વેષ કરેલો પુરૂષ, ચાડી કરનાર, ઘણા સાથે વૈર કરનાર, મત્ત, ઉન્મત્ત તથા દુર્જન સાથે વિવાદ કરનાર એટલાનો જે બુદ્ધિમાન પુરૂષ ત્યાગ કરે, તે શ્રેષ્ઠ જાણવો. દાન, હોમ, દેવતાઓનું પૂજન, શુભ કર્મ, પ્રાયશ્ચિત્ત તથા નાના પ્રકારનાં લોકપ્રિય ભાષણ, એટલાં વાનાં જે નિત્ય આચરે છે તેનો દેવતાઓ પણ અભ્યુદય કરે છે. જે પોતાના સમોવડિયા સાથે વિવાહ, મિત્રતા, વ્યવહાર તથા વાર્તા કરે છે, પોતાથી હલકા સાથે નથી કરતો, ને ગુણે કરી જે પોતાથી શ્રેષ્ઠ હોય તેને પુરોહિત કરે છે, તે વિદ્વાન પુરૂષની નીતિ યથાર્થ જાણવી. જે પોતાના કુટુંબ વર્ગને સારી રીતે વિભાગ કરી

મનુષ્ય, ભિક્ષુ તથા અતિથિ, એ પાંચની જે પૂજા કરે તે આ લોકમાં યશ પામે છે. હે રાજન્! મિત્ર, શત્રુ, મધ્યસ્થ, પાલન કરવા લાયક ગુર્વાદિક તથા ચાકરો, એ પાંચ જે જે સ્થાનકે તમે જશો, તે તે સ્થાનકે તમારી પાછળ આવશે. પાંચ જ્ઞાનેંદ્રિયો જેમાં છે એવા મનુષ્યની એક પણ ઇંદ્રિય વિષય લંપટ થાય, તો તે ઇંદ્રિયદ્વારા તે મનુષ્યની બુદ્ધિ; જેમ છિદ્રવાળા ચર્મના જળપાત્રમાંથી જળ સ્રવે, તેમ શીલ સ્રવી જાય છે. સમૃદ્ધિને ઇચ્છતા પુરૂષે નિદ્રા, તંદ્રા, ભય, દ્વેષ, આલસ્ય તથા વિલંબ, એ છ દોષ ત્યાગ કરવા. વળી પુરૂષે સમુદ્ર વિષે ભાગેલા નાવને જેમ ત્યાગ કરવું, તેમ યથાર્થ ઉપદેશ નહીં કરનાર આચાર્ય, વગર ભણેલા ઋત્વિજ, રક્ષણ કરવામાં મૂઢ રાજા, અપ્રિય વચન બોલનાર સ્ત્રી, ગામમાં રહેવાને ઇચ્છનાર ગોવાળ તથા ધનની કામના રાખનાર નાપિત, એ છને ત્યાગ કરવા. સત્ય, દાન, અનાલસ્ય, અનસૂયા, ક્ષમા તથા ધૈર્ય, એ છ ગુણ પુરૂષે ત્યાગ કરવા નહીં. હે રાજન્! નિરંતર ધનનું આગમન શરીરમાં આરોગ્ય, પ્રિય સ્ત્રી, વળી પ્રિય વચન બોલનારી, પોતાને વશ રહેનાર પુત્ર તથા પુરૂષાર્થને દેનારી વિદ્યા, એ છ સુખ આ જીવ લોકમાં મુખ્ય છે. પોતાને વિષે નિરંતર રહેનાર કામ, ક્રોધ, શોક, મોહ, મદ અને માન, એટલા, જેને વશ છે, તે જીતેંદ્રિય પુરૂષ પાપે કરીને લેપાતો નથી. ત્યારે અર્થોએ કરીને તો કેમજ પીડાય. ચોર લોકો ગાફલ મનુષ્યો ઉપર, વૈદ્ય લોકો રોગિયો ઉપર, સ્ત્રિયો કામી પુરૂષો ઉપર, યજન કરાવનાર યજમાન પર, રાજા કજીયા કરનાર ઉપર તથા પંડિતો મૂર્ખો ઉપર જીવે છે. એ રીતે ચૌરાદિક છ જણા, ગાફલ મનુષ્ય આદિ લઇ છથી જીવે છે, સાતમું તેઓને જીવવાનું સાધન નથી. ગાયો, ચાકરી, કૃષિ, ભાર્યા, વિદ્યા તથા શૂદ્રની સોબત, એ છ ચીજ ગફલતે બે ઘડી પણ રાખીએ તો વિનાશ થાય. શીખેલા શિષ્યો ગુરૂને, પરણેલા પુરૂષો માતાને, કામ રહિત થયેલા નારીને, કાર્ય સિદ્ધ થયેલા પુરૂષો કાર્ય થવા વિષે યુક્તિ બતાવનારને, સમુદ્રનો પાર પામેલા નાવને તથા રોગ મટી ગયાથી રોગિયો વૈદ્યને મૂકી દે છે. એ રીતે શીખેલ શિષ્ય આદિ લઇને છ જણ, પૂર્વે ઉપકાર કરનાર ગુરૂઆદિ લઇ છનો તિરસ્કાર કરે છે. હે રાજન્! આરોગ્ય, અનૃણીપણું, પ્રવાસ ન કરવો પડે, રૂડાં મનુષ્યોની સોબત, પોતાને અનુકૂળ જીવિકા તથા નિર્ભયપણાથી નિવાસ, એ છ સુખ આ જીવ લોકમાં મુખ્ય છે. પારકી ઇર્ષા કરનાર, દયાવાન, અસંતોષી, ક્રોધી, નિરંતર શંકાયુક્ત મનવાળો તથા પારકા ભાગ્યની પાછળ જીવનાર, એ છ નિરંતર દુઃખી જાણવા. સ્ત્રી, દ્યૂત, મૃગયા, મદિરાપાન, વાણીની કઠોરતા એકદમ ઉગ્રદંડ આપવો તથા અર્થમાં દૂષણ દેવું, એ દુઃખદાયક સાત દોષ હમેશ રાજાઓએ ત્યાગ કરવા. કારણ તેથી દૃઢ જેનાં મૂળ છે એવા સમર્થ રાજાઓ પણ ઘણું કરી નાશ પામે છે. એ સાત દોષમાંથી વાણીનું કઠોરપણું તથા ઉગ્રદંડપણું તમારા પુત્રોએ પાંડવો પર આચર્યું, તેથી તમારો નાશ થશે. બ્રાહ્મણોનો દ્વેષ કરવો, તેઓ સાથે વિરૂદ્ધ ચાલવું, તેમનું ધન હરણ કરી લેવું, તેમને મારવાની ઇચ્છા કરવી; તેઓને નિંદવા, તેમની પ્રશંસા સાંભળી પ્રસન્ન ન થવું, તેમને કોઈ કામમાં સંભારવા નહિં તથા તેઓ પ્રાર્થના કરે તો તેમાં દોષ જોવો, એ આઠ દોષ નાશના હેતુ છે, એમ જાણી પંડિત માણસોએ તેનો ત્યાગ કરવો. હે ભારત! મિત્રોની સાથે સમાગમ, મોટા ધનનો આગમ, પુત્ર સાથે મળવું, વિષયનો સંયોગ, વખતસર પ્રિય બોલવું, બરોબરીયામાં પોતાની ચઢતી, મનમાં ધારેલી વસ્તુનો લાભ તથા મનુષ્યના સમાજમાં સત્કાર, એ આઠ સુખરૂપ હર્ષનાં સ્થાન છે. વળી બુદ્ધિ, કુલીનપણું, ઇંદ્રિયોનો નિગ્રહ, શાસ્ત્ર, પરાક્રમ, થોડું બોલવાપણું, યથાશક્તિ

દાન તથા કૃતજ્ઞપણું, એ આઠ ગુણો પુરૂષને શોભા આપે છે. નવ દ્વારવાળાં, સત્વાદિ ત્રણ ગુણ છે થાંભલાની પેઠે ધારણ કરનાર જેને તથા પંચ પ્રાણ છે સાક્ષી જેના તથા ચિદાભાસે આશ્રિત આ સ્થૂળ શરીરરૂપી ઘરને જે વિદ્વાન તત્વથી જાણે, તે સર્વોત્કૃષ્ટ બ્રહ્મવેત્તા જાણવો. હે ધૃતરાષ્ટ્ર! મદિરા પાન કરી મત્ત થયેલો, વિષયમાં આસક્તિ રાખવાથી અસાવધાન મનવાળો, ધાતુ દોષથી વિકળ થયેલો, થાકેલો, ક્રોધાવિષ્ટ, ક્ષુધાતુર, ઉતાવળો, લોભી, ભય પામેલો તથા કામી, એ દશ જણા ધર્મને જાણતા નથી, માટે નિપુણ મનુષ્યે એમની સોબત કરવી નહીં. આ ઠેકાણે અસુરમાં શ્રેષ્ઠ સુધન્વાએ પુત્રને જે કહેલું છે, તે હું તમને કહું તે સાંભળો.

રાજા કામ તથા ક્રોધનો ત્યાગ કરે, પાત્રને ધન આપે, શાસ્ત્રમાં નિપુણ હોય, વાતના સારને જાણે તથા સત્વર કામ કરે, તેને સર્વ લોક પ્રમાણ કરે છે. જે રાજા મનુષ્યોને વિશ્વાસ કરાવી જાણે, યથાર્થ દોષ જાણ્યા પછી દંડ દે, તથા ક્ષમા અને પરાક્રમ કરવા લાયક વખતને જાણે, તેને સમગ્ર લક્ષ્મી સેવે છે. કોઇ અત્યંત દુર્બળનો પણ જે તિરસ્કાર કરે નહીં, શત્રુનાં છિદ્ર જોવા માટે તેને સાવધાન થઇ બુદ્ધિપૂર્વક સેવે, બળવાન સાથે વૈર ન કરે તથા વખત આવ્યે પરાક્રમ કરે, તે પંડિત જાણવો. જે મહાત્મા રાજા આપત્તિને પામીને વ્યથા ન પામે, સાવધાન થઇ ઉદ્યોગ ઉપર હંમેશ ઇચ્છા રાખે, વખતે દુઃખને પણ સહન કરે તથા મોટા કામના ભારને વહે, તેના શત્રુઓ જીતાયલાજ છે. અનર્થરૂપ પ્રવાસ, પાપી સાથે મિત્રતા, પરસ્ત્રીનું સેવન, દંભ, ચોરી, ચાડી તથા મદિરાપાન, એટલાને જે સેવન ન કરે, તે હંમેશ સુખી જાણવો. જે ધર્મ કામ તથા અર્થને ક્રોધથી ન આરંભે, પ્રસંગે કોઇ બોલાવીને પૂછે તો યથાર્થ કહે, મિત્ર વાસ્તે પણ વિવાદ ન કરે, તેમ કોઇએ પોતાનો સત્કાર ન કર્યો હોય તોપણ ક્રોધ ન કરે, તેને પંડિત જાણવો. વળી જે ઇર્ષ્યા ન કરે, દયા રાખે, પોતે બળવાન છતાં કોઇ સાથે વિરોધ ન કરે તથા કોઇને અતિક્રમણ કરી બોલે નહીં, તે પુરૂષ સર્વત્ર પ્રશંસાને પામે છે. જે પોતાનો વેષ ઉદ્ધત જેવો ન કરે, પોતે પરાક્રમી છતાં પોતાનાં વખાણ ન કરે, તેમ પોતે અત્યંત દુઃખ સહન કરે પણ કટુ વચન ન બોલે, તે માણસ સર્વ મનુષ્યને પ્રિય થાય. અત્યંત શાંત થયેલા વૈરને જે ફરી પ્રકાશ ન કરે, ગર્વ કરે નહીં, સાવ પૌરૂષ વગરનો પણ ન થાય, અને પોતે દુર્બળ છતાં પણ ખરાબ કામ ન કરે, તેને શિષ્ટ પુરૂષો પણ માન આપે છે. જે પોતાને સુખ મળ્યાથી અત્યંત હર્ષ નથી પામતો, પારકાનું દુઃખ જોઇ ખુશી નથી થતો, ને કોઇને કાંઇ આપીને પશ્ચાત્તાપ નથી કરતો, તે પુરૂષ સત્પુરૂષ સરખા રૂડા સ્વભાવવાળો જાણવો. જે અનેક દેશની રીતભાત જાણે, તે તે દેશની ભાષાઓ પણ જાણે, તેમ બ્રાહ્મણાદિના ધર્મોને પણ જાણે અને ઉત્તમ તથા અધમને ઓળખવાનો વિવેક પણ જેને છે, તે પુરૂષ જ્યાં જાય ત્યાં મહાજનનો અધિપતિ થાય. દંભ, મોહ, મત્સર, પાપકર્મ, રાજાએ દ્વેષ કરેલો પુરૂષ, ચાડી કરનાર, ઘણા સાથે વૈર કરનાર, મત્ત, ઉન્મત્ત તથા દુર્જન સાથે વિવાદ કરનાર એટલાનો જે બુદ્ધિમાન પુરૂષ ત્યાગ કરે, તે શ્રેષ્ઠ જાણવો. દાન, હોમ, દેવતાઓનું પૂજન, શુભ કર્મ, પ્રાયશ્ચિત્ત તથા નાના પ્રકારનાં લોકપ્રિય ભાષણ, એટલાં વાનાં જે નિત્ય આચરે છે તેનો દેવતાઓ પણ અભ્યુદય કરે છે. જે પોતાના સમોવડિયા સાથે વિવાહ, મિત્રતા, વ્યવહાર તથા વાર્તા કરે છે, પોતાથી હલકા સાથે નથી કરતો, ને ગુણે કરી જે પોતાથી શ્રેષ્ઠ હોય તેને પુરોહિત કરે છે, તે વિદ્વાન પુરૂષની નીતિ યથાર્થ જાણવી. જે પોતાના કુટુંબ વર્ગને સારી રીતે વિભાગ કરી

આપી પોતે થોડું જમે છે, ઘણું કામ કરી શયન થોડી વખત કરે છે તથા યાચના કરનાર શત્રુને પણ આપે છે, તે જ્ઞાની પુરૂષને અનર્થો નડતા નથી. જેના મનનું ધારેલું કામ, તથા જેણે કરેલો તિરસ્કાર બીજા માણસો જાણે નહીં, એવો છૂપો મતસુબો કરનાર માણસનું થોડું પણ કામ બગડતું નથી. સર્વ પ્રાણી માત્રના કલ્યાણમાંજ તત્પર, સત્ય તથા કોમળ ભાષણ કરનાર અને સર્વને માન આપનાર શુદ્ધ મનવાળો પુરૂષ, જેમ ઉત્તમ ખાણમાં ઉત્પન્ન થયેલો મણિ બીજા મણિયોની વચમાં શોભે તેમ પોતાની જ્ઞાતિમાં શોભે છે. જે માણસ પોતાથી કાંઇ નરતું કામ થયું ને તે બીજાઓએ ન જાણ્યું હોય, તોપણ પોતે અત્યંત લજ્જા પામે, તે સર્વ લોકનો ગુરૂ થાય; તેમજ અનંત તેજ તથા રૂડા મનવાળો સાવધાન પુરૂષ તેજે કરી સૂર્યની પેઠે શોભે. હે અંબિકાના પુત્ર ! શાપથી દગ્ધ થયેલા પાંડુ રાજાના પાંચ પુત્રો વનમાં ઉત્પન્ન થયા, તેઓને તમેજ મોટા કીધા તથા વિદ્યા ભણાવી તેથી હજી તેઓ તમારી આજ્ઞા પાળે છે, માટે હે તાત ! હે નરેંદ્ર ! તેઓને ઘટતો રાજ્યભાગ આપી પુત્રો સહિત પ્રસન્ન થઇ સુખી થાઓ. એમ કરવાથી દેવ તથા મનુષ્ય કોઇ પણ તમારી પર કોઇ જાતની શંકા નહી લાવે.

प्रदायैषामुचितं तात राज्यं सुखीपुत्रैः सहितो मोदमानः ।
नदेवानां नापि च मानुषाणां भविष्यसि त्वं तर्कणीयो नरेंद्र ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि प्रजागरपर्वणि विदुरनीतिवाक्ये गुर्जरभाषायां त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

અધ્યાય ૩૪ મો. વિદુરનીતિ–ચાલુ.

धृतराष्ट्र उवाच—जाग्रतो दह्यमानस्य यत्कार्यमनुपश्यसि ।
तद्ब्रूहि त्वं हि नस्तात धर्मार्थकुशलो ह्यसि ॥ १ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર કહે છે–હે તાત ! ઉજાગરો કરતા તથા ચિંતાગ્નિએ કરી બળતા મને, જે કરવા યોગ્ય જોતો હોય તે કહે, કારણ તું ધર્મ તથા અર્થમાં કુશળ છે. હે વિદુર ! જે કરવાથી યુધિષ્ઠિરનું હિત થાય તથા કૌરવોને માટે પણ જે કલ્યાણકારક તું માનતો હોય તે મને બુદ્ધિપૂર્વક યથાર્થ કહે. હે વિદ્વાન્ ! ભાવિદુઃખથી ઉદ્વિગ્નતાને પામતો, તથા પૂર્વે કરેલા અપરાધને યાદ કરતો હું વ્યાકુળ મનથી તને પૂછું છું, માટે યુધિષ્ઠિરે જે ધારેલું હોય તે સર્વ યથાર્થ કહે. વિદુરે કહ્યું કે–હે રાજન્ ! સારૂં વા નરતું પ્રિય વા અપ્રિય પણ "આનો પરાભવ ન થાય તો ઠીક" એમ ઇચ્છનાર પુરૂષ પૂછ્યા વગર પણ કહે છે માટે તમારૂં હિત ઇચ્છનાર હું કૌરવોના હિતરૂપ, ધર્મયુક્ત તથા કલ્યાણકારક વાત કહું તે સાંભળો. હે ભારત ! ખોટા ઉપાયથી કરેલાં કપટ દ્યૂતાદિરૂપ કર્મ હવે મનમાંથી કાઢી નાંખો. ઉપાય જેના કહેલા છે એવું કામ ઉપાય કરવાથી જ્યારે સિદ્ધ થાય નહિ ત્યારે બુદ્ધિમાન પુરૂષ મનમાં કંઇપણ ગ્લાનિ લાવતા નથી. અર્થના કાળમાં મતલબ જોવી, એટલે કે "આ કામમાં આપણી શું મતલબ સિદ્ધ થાય છે," તે નિશ્ચય કર્યા પછી કામ કરવું; પણ વગર વિચારે વેગથી કામનો સમારંભ કરવો નહીં. ધારેલા કામ વિષે વિચાર કરવો કે "આ કરવાથી અર્થ સિદ્ધ થશે કે નહીં ને સિદ્ધ થયા પછી પણ આપણાથી સચવાશે કે

નહીં," એમ વિચાર કરી ઠીક લાગે તો તેનો ઉદ્યમ કરવો, ને ન લાગે તો ન કરવો. જે રાજા હમેશ 'કિલ્લો મજબૂત છે કે નહીં અને રાજ્યમાં શું વૃદ્ધિ કે ક્ષય છે" તેનો વિચાર કરતો નથી, તેમ "ખજાનો કેટલો છે ને સેના તથા દેશ મને અનુકૂળ છે કે નહીં" એવો પણ વિચાર કરતો નથી, તે રાજા ઘણો વખત રાજ્ય કરી શકતો નથી. પણ કહેલ વસ્તુઓનો હમેશ વિચાર કરે તથા ધર્માર્થ જાણવામાં સાવધાન રહે, તે રાજા ઘણો વખત રાજ્ય કરે છે. હવે "આપણને રાજ્ય તો પ્રાપ્ત થયુંજ છે," એમ જાણી અયોગ્ય રીતિથી વર્તવું નહીં, કારણ ઉત્તમ રૂપનો જરા જેમ નાશ કરે છે તેમ અવિનય લક્ષ્મીને હણે છે. ઉત્તમ ખાવાની ચીજથી ઢંકાઇ ગયેલા લોઢાના કાંટાને લોભથી માછલું ગળે છે, પણ પાછળથી થતા બંધનને જોતું નથી, માટે એમ ન કરવું, જે ગળી શકાય તે ગળવું, ને ગળેલું પાછું પાચન થાય અને પાચન થઇને પણ જે હિતરૂપ થાય તે જ સમૃદ્ધિને ઇચ્છતા પુરૂષે ખાવું. જે માણસ વૃક્ષનાં કાચાં ફળ તોડે છે, તેને તે ફળમાંથી રસ પણ નથી મળતો, ને તેનાં બીજપણ ઉપયોગમાં નથી આવતાં. જે કાળે કરી પરિણામને પામેલાં પાકાં ફળ ગ્રહણ કરે છે, તે મનુષ્ય તેના રસને પામે છે, ને પાછો તેમાં બીજમાંથી વૃક્ષ ઉભું કરે છે. જેમ ભ્રમર પુષ્પોની રક્ષા કરીનેજ તેમાંથી મકરંદ ગ્રહણ કરે છે, તેમ મનુષ્યો થકી પોતાની મતલબ ગ્રહણ કરવી, પણ હિંસા ન કરવી. બગીચામાં જેમ માળી વૃક્ષોમાંથી ફળફૂલ લઇ લે છે, પણ મૂળ ઉખેડી નથી નાખતો, એટલે હમેશ ફળફૂલ પામે છે, તેમ રાજાઓએ પણ પોતાની પ્રજા સુખી રહે તે રીતે તેની પાસેથી થોડું થોડું લીધે જવું પણ કોલસા કરનાર જેમ વૃક્ષને મૂળથી ઉખેડી કાષ્ટને બાળી નાખે છે, તેમ ન કરવું. આ કામ કરવાથી શું ફળ થશે, ને ન કરવાથી શું થશે, એવો વિચાર કરી કરવું, ઘટે તો કરવું નહીં તો ન કરવું. જે કામ કદી પોતાથી સાધ્ય થઇ શકે નહીં એવું હોય તેનો તથા મોટાઓ સાથે ન કરવા યોગ્ય વૈરાદિકનો કદી આરંભ કરવો નહીં, કારણ તે તરફ કરેલો પ્રયત્ન ફોકટ જાય છે. જે રાજા પ્રસન્ન થયેથી કોઇનું હિત કરી શકતો નથી, તેમ ક્રોધાવિષ્ટ થયેથી બૂરૂં પણ નથી કરી શકતો, તે રાજાને, જેમ નપુંસક પુરૂષને સ્ત્રિયો ઇચ્છે નહીં, તેમ પ્રજા ઇચ્છતી નથી. પંડિત પુરૂષે થોડી મહેનતથી મોટાં ફળ દેનાર કામ તરત આરંભવાં, ને તે નિર્વિઘ્ને પૂરાં કરવાં. જે રાજા ચક્ષુથી જાણે દયા કરતો હોય નહીં તેની પેઠે સર્વને સરખી નજરથી જૂવે છે, તે થોડું બોલનાર રાજાને પ્રજા ખુશી કરે છે. જેમ ફુલવાળું પણ ફળ રહિત, ફળવાન પણ માથે લેવાય નહીં એવું, ને પાકેલું નહીં પણ પાકેલા સરખું દેખાતું વૃક્ષ ક્ષય ન પામે, તેમ વાણી તથા ચક્ષુથી અનુગ્રહ દેખાડનાર પણ ધનથી નહીં વધારનાર, ફળની આશા આપનાર પણ વશ થનાર, અને અંદરથી બળ હીન હોય તોપણ બહારથી બળ દેખાડનારો રાજા કદી પણ ક્ષય પામે નહીં. જે રાજા ચક્ષુ, મન, વાણી તથા કર્મથી લોકને પ્રસન્ન કરે, તેની ઉપર લોક પણ બધા પ્રસન્ન થાય. મૃગને મારનારથી મૃગ જેમ ત્રાસ પામે, તેમ જે રાજાથી સર્વ પ્રાણિયો ત્રાસ પામે, તે રાજા સમુદ્ર પર્યંત પૃથ્વીના રાજ્યને પ્રાપ્ત થયો હોય, તોપણ તેનું રાજ્ય જતું રહે. પોતાના બાપદાદાના રાજ્યને પોતાના કર્મથી પ્રાપ્ત થયો હોય તોપણ અનીતિ કરવાથી વાદળાંને પ્રાપ્ત થયેલો વાયુ જેમ વાદળાંને વિખેરી દે છે, તેમ પોતાના રાજ્યને હલકું કરી નાખે છે. પૂર્વે સત્પુરૂષોએ આચરણ કરેલા ધર્મને આચરતા રાજાની, ધનથી સંપૂર્ણ પૃથ્વી તથા સમૃદ્ધિ પ્રતિદિન વધતી જાય છે. જે રાજા ધર્મનો ત્યાગ કરી અધર્માચરણ કરે છે, તે રાજાની પૃથ્વી અગ્નિમાં

નાખેલા ચર્મની પેઠે સંકોચ પામે છે, એટલે કે ઘણું ફળ નથી આપતી. પારકા દેશને મર્દન કરવા જે યત્ન કરવો, તે જ યત્ન પોતાના દેશના પરિપાલન વાસ્તે કરવો. રાજા ધર્મથી રાજ્યને પામે તે જ ધર્મથી તેનું પરિપાલન પણ કરે તો, ધર્મમૂલક લક્ષ્મીને પામેલા તેને લક્ષ્મી કદી પણ છોડતી નથી, અને તે પોતે પણ નાશ પામતો નથી. અનર્થ બોલનાર ઉન્મત્ત અને કાલું બોલતા બાળક થકી પણ, જેમ પાષાણુમાંથી સુવર્ણ ગ્રહણ કરાય છે, તેમ સાર ગ્રહણ કરવો. શિલોંચ્છવૃત્તિથી જીવનાર જેમ પડેલાં કણુસલાંમાંથી ધાન્ય ગ્રહણ કરે, તેમ ધીર પુરૂષે સારી રીતે કહેલાં સુંદર વાકયો તથા વડિલોનાં બતાવેલાં સત્કર્મો ચોતરફથી ગ્રહણ કરવાં. ગાયો ગંધથી દેખે છે, બ્રાહ્મણો વેદથી જૂવે છે, રાજાઓ દૂત મારફત જુએ છે, તથા ઇતર મનુષ્યો ચક્ષુથી જૂવે છે; એટલે કે પાંડવોનું બળ જાણવા સારૂ તમે છુપા ચારને મોકલો. હે રાજન્ ! અત્યંત દુઃખથી દોવાય એવી હરાઇ ગાય હોય, તે મોટા કલેશને પામે છે, ને જે સારી રીતે દોવા દે, તે ગાયને કોઇ ખેદ પમાડતું નથી. જે તપાવ્યા વગર નમે છે, તેને કોઇ નથી તપાવતા, જેમકે પોતાની મેળે નમતા કાષ્ટને કોઇ તપાવતા નથી, માટે ધીર પુરૂષ બળવાનને સારી રીતે નમે છે. એ રીતે જે બળવાનને નમે છે, તે ઇંદ્રને પ્રણામ કરે છે; એટલે કે બળવાન ક્ષત્રિય વિરાટ ભગવાનના હાથ કહેવાય છે, ને હાથના દેવતા ઇંદ્ર છે, તેથી બળવાન ક્ષત્રિયને નમવાથી ઇંદ્રને પ્રણામ થાય છે. પશુઓને સહાયતા કરનાર વર્ષાદ જાણવો, તેમ રાજાઓને મંત્રી, સ્ત્રિયોને પતિ તથા બ્રાહ્મણોને વેદ સહાયતા કરનાર જાણવા.

સત્યતાથી ધર્મનું રક્ષણ થાય છે, અભ્યાસથી વિદ્યાની રક્ષા થાય છે, માપવાના સાધને કરી ભરવાથી ધાન્યની રક્ષા થાય છે, ફેરવવાથી ઘોડાઓ સચવાય છે, વારંવાર હાથ ફેર કરવાથી ગાયો સચવાય છે તથા જાડાં લૂગડાં પહેરાવવાથી સ્ત્રિયોની લજ્જાની રક્ષા થાય છે તેમ જે સારાં આચરણથી હીન થયો, તેનું કુળ કાંઇ ઉત્તમ કહેવાય નહીં, એમ મારી મતિમાં આવે છે; નીચ જાતિમાં ઉત્પન્ન થયેલા સારા આચરણવાળા હોય તો તેમનું કુળ શ્રેષ્ઠ જાણવું. જે પારકું ધન, રૂપ, પરાક્રમ, કુળની વૃદ્ધિ, સુખ, સૌભાગ્ય તથા સત્કાર જોઇને ઇર્ષ્યા કરે છે, તેને અસાધ્ય વ્યાધિગ્રસ્ત જાણવો. જે ન કરવાનું કામ કરવાથી, કરવા લાયકને છોડી દેવાથી તથા કાર્ય સિદ્ધિ થયાની અગાઉ કરેલો વિચાર બહાર પડવાથી હંમેશ બીએ છે, તેમ જેથી મદ થાય તેનું પાન પણ નથી કરતો, તે સુખી જાણવો. વિદ્યાનો મદ, ધન મદ, તથા સહાયતાનો મદ, એટલા મદ ગર્વિષ્ઠોને થાય છે, તે જ સત્પુરૂષોને નમ્રતાવાન કરે છે. કોઇ કામ વિષે સત્પુરૂષોએ અસત્પુરૂષોને બોલાવ્યા હોય. તો તે દુષ્ટ અસત્પુરૂષો તેમનું કામ તો સારી રીતે થોડું પણ કરે નહીં, પણ પોતાના આત્માને સારો માની લે. જ્ઞાનિયોની ગતિ સત્પુરૂષો છે, સત્પુરૂષોની ગતિ પણ સત્પુરૂષો છે, તથા અસત્પુરૂષોની ગતિ પણ સત્પુરૂષો છે; પણ અસત્પુરૂષો સત્પુરૂષોની ગતિ નથી. સારાં વસ્ત્ર પહેરનાર સભામાં માન પામે, ગાય રાખનાર હંમેશ દહીં દૂધ ખાવાથી મધુર ખાવાની આશાને જીતે, જેને બેસવાનું વાહન છે તેને પંથ કરવો કંઇ વિષમ નથી, તથા જે ઉત્તમ શીલવાળા છે તે સર્વને જીતે છે. પુરૂષને વિષે શીલજ મુખ્ય છે; તે જેનું નાશ પામ્યું, તેને જીવિત, ધન તથા બંધુથી પણ કંઇ લાભ નથી, એટલે કે તે જીવતાંજ મુવા સરખો છે. હે ભરતર્ષભ ! ધનવાન પુરૂષોને ઉત્તમ ભોજન માંસ છે, મધ્યસ્થોને ગોરસ છે તથા દરિદ્રને ઉત્તમ ભોજન તેલ છે. દરિદ્ર પુરૂષ અન્નને અત્યંત પ્રિયતાથી જમે છે, કારણ ક્ષુધાજ

સ્વાદને ઉત્પન્ન કરે છે, જે ધનવાન પુરૂષોને દુર્લભ છે. હે મહીપતે! જુઓ, બહુધા કરીને ધનવાન પુરૂષોને જમવાની શક્તિ નથી હોતી, અને દરિદ્રોને લાકડાં પણ પચી જાય છે. ગરીબોને પોતાની જીવિકા ન ચાલે તેનો ભય છે, મધ્યસ્થને મરણથી ભય છે અને ઉત્તમ મનુષ્યને અપમાનથી પરમ ભય છે. મદિરા પાનનો મદ તથા અવસ્થામદ, ઇત્યાદિ મદથી લક્ષ્મીનો મદ પાપિષ્ઠ છે. કારણ બીજા મદ ઉપાયથી ટળે છે, પણ લક્ષ્મીના મદથી મત્ત થયેલો પુરૂષ પડતી થયા વગર વિચાર કરતો નથી.

નિગ્રહ નહીં કરવાથી વિષયમાં હંમેશ વર્તતી ઇંદ્રિયો, જેમ ગ્રહો નક્ષત્રોને આક્રમણ કરે તેમ લોકોને આક્રમણ કરે છે. સહજ મનને આકર્ષણ કરનાર ઇંદ્રિય ગણને જે વશ થાય છે, તે પુરૂષની શુકલ પક્ષમાં ચંદ્રમા વૃદ્ધિ પામે, તેમ પ્રતિ દિવસ આપત્તિઓ વૃદ્ધિ પામતી જાય છે. તમે લક્ષ્મીના મદે કરી મત્ત છો, તેમ ઇંદ્રિયોને પણ વશ છો, માટે અવશ્ય આપદ્‌ને પ્રાપ્ત થશો. જે મનને જીત્યા વગર અમાત્યાદિને જીતવાને ઇચ્છે, ને અમાત્યોને જીત્યા વગર શત્રુને જીતવા ઇચ્છે, તે પોતાને વશ નહી એવો રાજા હીનતાને પામે, માટે શત્રુ જાણી પ્રથમ મનને જીતવું, તે પછી અમાત્યોને જીતવા, અને તે પછી શત્રુને જીતવા. એ રીતે કરે તો નિષ્ફળ ન જાય. વશ છે ઇંદ્રિયો તથા મન જેને, પાપિયોને વિષે દંડ ધારણ કરનાર તથા પરીક્ષા કર્યા પછી કામ કરનાર ધૈર્યવાન રાજાને લક્ષ્મી અત્યંત સેવે છે. હે રાજન્! શરીર રથ છે, બુદ્ધિ સારથિ છે અને ઇંદ્રિયો ઘોડા છે, તે નિયમમાં રાખેલા ઇંદ્રિયોરૂપી ઘોડાથી, જેમ રથમાં બેસનાર દમેલા ઘોડાથી સુખે કરી પંથે જાય છે, તેમ જીવ સુખે કરી કુશળતાથી જાય છે. પોતાને વશ નહી એવા વગર દમેલા ઘોડા જેમ ખરાબ હાંકનારને રસ્તામાં નાશ પમાડે છે, તેમ નિયમમાં નહી રાખેલી ઇંદ્રિયો પણ પુરૂષને નાશ પમાડવાને સમર્થ થાય છે. કમાવાનાં ખરાં સાધનથી અનર્થ થશે એમ માને છે, ને અન્યાયથી મળેલાને અર્થ માને છે, તે બાળક બુદ્ધિવાળો પોતાની ઇંદ્રિયો વશ નહી થવાથી અત્યંત દુઃખને સુખરૂપ માને છે. જે ધર્મ તથા અર્થનો ત્યાગ કરી ઇંદ્રિયોની ઇચ્છા પ્રમાણે ચાલે છે, તે પુરૂષ તરત લક્ષ્મી, પ્રાણ, ધન તથા સ્ત્રી, એ બધાંથી હીન થાય છે, એટલે કે એ સર્વ તેનો ત્યાગ કરે છે. જે ધનનો સ્વામી હોય, પણ ઇંદ્રિયોનો સ્વામી ન હોય એટલે કે જેને ઇંદ્રિયો વશ ન હોય, તે પુરૂષ ઐશ્વર્યથી ભ્રષ્ટ થાય છે. નિયમમાં રાખેલાં મન, બુદ્ધિ તથા ઇંદ્રિયોથી પોતેજ પોતાના આત્માનો ઉદ્ધાર કરે, કારણ પોતે આત્માજ પોતાનો બંધુ તથા શત્રુ છે. નિયમમાં રાખેલી બુદ્ધિજ પોતાનો બંધુ છે, અને નિયમમાં ન રાખેલી બુદ્ધિ તે જ શત્રુ છે. હે રાજન્! નાનાં છિદ્રવાળી જાળથી ઢંકાયેલાં બે મોટાં મત્સ્ય જેમ જાળને કાપે, તેમ કામ તથા ક્રોધ જ્ઞાનને નાશ પમાડે છે. જે રાજા ધર્મ તથા અર્થમાં વિરોધ ન આવે તે રીતે જય કરવાનાં સાધનો સંપાદન કરે તે હંમેશ સુખ ભોગવે છે. જે રાજા, મન જેને નિયમમાં રાખનાર છે એવા શરીરની અંદર રહેનાર ઇંદ્રિયોરૂપી પાંચ શત્રુને જીત્યા વગર, બીજા શત્રુઓને જીતવાને ઇચ્છે છે, તેને શત્રુઓ પરાભવ પમાડે છે. બળવાન રાવણાદિ રાજાઓ પણ ઇંદ્રિયોને વશ થવાથી, ઐશ્વર્યના વિલાસ તથા પોતાના કર્મોએ કરીને, બંધનને પ્રાપ્ત થયા સંભળાય છે. સૂકા ભેગુ લીલું કાષ્ટ પણ તે સૂકાના સહવાસથી બળી જાય છે, તેમ પાપ કરનારાઓને ત્યાગ ન કરી તેમની સાથે રહેવાથી, નિષ્પાપ માણસોને પણ તેમના બરોબર દંડ મળે છે; વાસ્તે પાપ કરનારાઓની સોબત

કરવી નહી. પાંચ શબ્દાદિ વિષયનું જેને પ્રયોજન છે એવા આડે રસ્તે જનાર પાંચ ઈંદ્રિયો રૂપી શત્રુને જે મોહથી નિગ્રહ નથી કરતો, તે પુરૂષને આપત્તિ આવી પડે છે. એટલે કે તમોએ ચિત્ત પણ જીત્યું નથી, તેમ તમોને દુઃસંગ પણ છે, તેથી આપદ્ આવી પડી છે. પારકું રૂડું દેખી રાજી થવું, કોમળતા, પવિત્રપણું, સંતોષ, સર્વને પ્રિય લાગે એવું બોલવું આત્મેંદ્રિયનો નિગ્રહ, સત્યતા અને અચપળપણું, એટલા ગુણો દુષ્ટ બુદ્ધિવાળાઓ પાસે હોતા નથી.

હે ભારત ! આત્મજ્ઞાન, અચંચળપણું, સુખ દુઃખાદિક વિષે સહનશીલતા, નિરંતર ધર્માચરણ વિચારથી અર્થરૂપ ભાષણ તથા દાન, એટલા ગુણો નીચને વિષે હોતા નથી. એટલે કે એ કહેલા ગુણો કોઇપણ તમારા પુત્રો વિષે નથી, તે પણ નીચ છે. દુષ્ટ પુરૂષો પંડિતો પ્રત્યે રૂક્ષ વાણી વાપરે છે તથા તેઓની નિંદા કરે છે, તેથી સહન કરનાર પંડિતોનું પાપ તે દુષ્ટો ગ્રહણ કરે છે, પંડિતો પાપથી મુક્ત થાય છે. દુષ્ટ પુરૂષોનું હિંસા કરવારૂપ બળ છે, રાજાઓનું દંડ કરવારૂપ, સ્ત્રિયોનું પોતાના પતિની સેવા કરવારૂપ તથા ગુણવાન પુરૂષોનું ક્ષમા કરવારૂપ બળ છે. હે નૃપતે ! નિયમથી વચન બોલવું ઘણું કઠણ છે, ને અર્થવાળું તથા ચમત્કારિક બોલવું તો ઘણુંજ અશક્ય છે. હે રાજન્ ! વિચાર કરી વાપરેલી તેજ વાણી અનર્થને આપે છે. બાણુ તથા ફરશીથી હણેલું વન પાછું ઉગે છે, પણ ખરાબ વાણીથી કાપેલું પાછું ઉગતું નથી. કર્ણી તથા નાલિક નામનાં બાણોને કેટલાક શરીરમાંથી બહાર કાઢે છે, પણ હૃદયમાં લાગેલાં વાણીરૂપી બાણ સાજું રહે છે. મુખમાંથી નિકળેલાં વાણીરૂપી બાણ પારકાના મર્મસ્થાનમાં લાગે છે, જેથી હણાયલો તે દિવસરાત્રિ શોચ કરે છે, વાસ્તે પંડિતજનો બીજાઓને વચનરૂપી બાણોથી વિંધતા નથી. જે પુરૂષને દેવતાઓ પરાભવ પમાડવા ઇચ્છે, તે પુરૂષની બુદ્ધિ તેઓ ખેંચી લે, એટલે તે નીચ કર્મ કરવામાં નજર રાખે; જેથી તેની પાપરૂપ બુદ્ધિ થાય અને તેનો વિનાશ નજીક આવે. અન્યાય તેને ન્યાયરૂપ ભાસે છે ને તેના હૃદયમાંથી ખસે નહિ. હે ભરતર્ષભ ! પાંડવોના વિરોધે કરી તમારા પુત્રોની બુદ્ધિ વિપરીત થઇ છે, પણ તે તમે જાણતા નથી. હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! લક્ષણ સંપન્ન રાજા ત્રૈલોક્યનો અધિપતિ થાય છે, માટે તમારો લક્ષણ સંપન્ન શિષ્ય યુધિષ્ઠિર રાજા પૃથ્વીને દંડ દેનાર થશે; જે તેજ તથા બુદ્ધિથી તમારા સર્વ પુત્રોને અતિક્રમણ કરનાર, રાજ્યાંશ લેવામાં પણ મુખ્ય અધિકારી, ધર્માર્થના તત્વને જાણનાર, સર્વ રીતે યોગ્ય તથા ધર્મ ધારણ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ છતાં પણ, હે રાજન્ ! દયાળુપણા તથા અક્રૂરપણાથી તમોને વડીલ લેખી ઘણા કલેશો સહન કરે છે.

अनुक्रोशादानृशंस्याद्योसौ धर्मभृतांवरः ।
गौरवात्तव राजेंद्र बहून् क्लेशांस्तितिक्षते ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि प्रजागरपर्वणि विदुरनीतिवाक्ये गुर्जरभाषायां चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

અધ્યાય ૩૫ મો. વિદુરનીતિ–ચાલુ.

**धृतराष्ट्र उवाच—ब्रूहि भूयो महाबुद्धे धर्मार्थसहितं वचः ।
शृण्वतो नास्ति मे तृप्तिं विचित्राणीह भाषसे ॥ १ ॥**

ધૃતરાષ્ટ્ર કહે છે-હે મહાબુદ્ધે! ફરીથી ધર્મ તથા અર્થવાળાં વચન મને સંભળાવ, કારણ તું વિચિત્ર પ્રકારનું ભાષણ કરે છે, તેથી તારાં વચન સાંભળી હું તૃપ્તિ પામતો નથી. તે સાંભળી વિદુરે કહ્યું કે, હે ધૃતરાષ્ટ્ર! સર્વ તીર્થોમાં સ્નાન કરવું, ને સર્વ પ્રાણી પ્રતિ સરલતાથી ચાલવું, એ બેઉ ફળને દેનાર છે, પણ તેમાં સરલતા વિશેષ ફળ દેનાર છે. હે સમર્થ! બધા પુત્રો વિષે હંમેશ સરખી દૃષ્ટિ રાખો, જેથી આ લોકમાં તમારી રૂડી કીર્ત્તિ થશે, ને મરણ પામ્યા પછી સ્વર્ગને પ્રાપ્ત થશો. હે પુરુષમાં સિંહરૂપ! જ્યાં સુધી મનુષ્યની પવિત્ર કીર્ત્તિ જગતમાં ગવાય, ત્યાં સુધી સ્વર્ગલોક વિષે તે રહે છે. સત્ય બોલવા વિષે, કેશિની નામની સ્ત્રી વાસ્તે સુધન્વા સાથે થયેલો વિરોચનનો સંવાદ જેમાં છે એવો એક પ્રાચીન ઇતિહાસ છે, હું તમને કહું તે સાંભળો.

હે રાજન્! રૂપે કરી બીજાને જેની ઉપમા અપાય નહિં એવી અત્યંત સુંદર અંગવાળી, અને રૂડા પતિને ઇચ્છતી કેશિની નામની કન્યાનો એકવાર સ્વયંવર હતો, ત્યાં તે કન્યાને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાથી પ્રહ્લાદનો પુત્ર વિરોચન નામનો દૈત્ય આવ્યો. તેને જોઇ તે કન્યાએ પૂછ્યું કે હે વિરોચન! બ્રાહ્મણો શ્રેષ્ઠ કે દૈત્યો તે તું કહે. મને તો બ્રાહ્મણો શ્રેષ્ઠ લાગે છે, ત્યારે હું સુધન્વાને શું કરવા ન પરણું? તે સાંભળી વિરોચને કહ્યું કે, હે કેશિનિ! અમે પ્રજાપતિના પુત્રો છીએ તેથી અત્યંત શ્રેષ્ઠ કહેવાઇએ, ને આ બધા લોક અમારા કહેવાય; માટે અમારી પાસે દેવતા તથા બ્રાહ્મણો કોણ માત્ર? તે સાંભળી કેશિનીએ કહ્યું કે હે વિરોચન! આ ઠેકાણે હું વાટ જોઇશ, પ્રાતઃકાળે સુધન્વા બ્રાહ્મણ આવશે ને તું પણ આવજે એટલે તમો બેઉને હું જોઇશ. તે સાંભળી વિરોચને કહ્યું કે હે ભીરૂ! હે કલ્યાણિ! જે રીતે તું કહે છે તે જ રીતે હું કરીશ, ને તું મને તથા સુધન્વાને પ્રાતઃકાળે એકઠા દેખીશ. વિદુર કહે છે, હે રાજસત્તમ! હવે તે રાત્રિ ગયા પછી સવારે સૂર્ય મંડળનો ઉદય થયો, ત્યારે તે સ્થાનકે સુધન્વા બ્રાહ્મણ આવ્યો. જ્યાં વિરોચન પ્રથમ આવીને કેશિની સહિત બેઠેલો હતો. તે સન્મુખ આવેલા બ્રાહ્મણને જોઈ કેશિનીએ ઉભી થઇ તેને પાદ્ય, અર્ઘ્ય તથા આસન આપ્યું. તેટલામાં વિરોચન દૈત્યે સુધન્વા બ્રાહ્મણને કહ્યું કે, મારી સાથે આ સુવર્ણના સિંહાસન પર આવીને બેસો. તે સાંભળી સુધન્વા બોલ્યો કે, હે પ્રહ્લાદના પુત્ર! તારા સુવર્ણમય શ્રેષ્ઠ આસનને હું સ્પર્શ કરૂં છું, પણ તારી સાથે સિંહાસન પર નહીં બેસું; કારણ હું કાંઈ તારી બરોબરીયો નથી, તે સાંભળી વિરોચને કહ્યું કે હે સુધન્વા! તને તો કાષ્ટના પાટલા વા દર્ભાસન ઉપર બેસવું ઘટે! તું કાંઇ મારી સાથે સુવર્ણના સિંહાસન ઉપર બેસવા યોગ્ય નથી. તેનાં વચન સાંભળી સુધન્વાએ કહ્યું કે, પિતા પુત્ર બેઉ સાથે બેસે, બે બ્રાહ્મણ વા બે ક્ષત્રિય સાથે બેસે અને બે વૃદ્ધ, બે વૈશ્ય તથા બે શૂદ્ર સાથે બેસે, પણ પરસ્પર ભિન્ન જાતિના બેઉ સાથે બેસે નહીં. હે વિરોચન! તારો પિતા પ્રહ્લાદ પણ મને સિંહાસન ઉપર બેસાડી નીચે ઉભો રહીને સેવતો, પણ તું તો બાળક છે, ને ઘરમાં સુખથી મોટો થયો છે, તેથી કંઇ સમજતો નથી. તે સાંભળી વિરોચન બોલ્યો કે હે સુધન્વા! અમારા અસુરોની પાસે સોનું, ગાયો તથા ઘોડા, જે કંઇ ધન છે, તેનો પણ કરીને આપણે બેઉ, જે જાણનારા છે તેમને પ્રશ્ન કરીએ કે આપણ બેમાં કોણ શ્રેષ્ઠ? તે સાંભળી સુધન્વાએ કહ્યું કે હે વિરોચન! સોનું, ગાયો તથા ઘોડા, એ બધું તારેજ હો, ને આપણે બેઉ જણા પરસ્પર પ્રાણનો પણ કરી ધારેલો પ્રશ્ન પૂછીએ. તે સાંભળી વિરોચન

બોલ્યો કે, લે આપણે પ્રાણનો પણ કર્યો. હવે ક્યાં જઈશું? જવાનું ઠેકાણું હું જોતો નથી, કારણ દેવ તથા મનુષ્યો વિષે તો હું નહીં જાઉં. તે સાંભળી સુધન્વાએ કહ્યું કે હે વિરોચન! પ્રાણનો પણ કર્યો તોપણ તારા પિતા પ્રહ્લાદ પાસે જઈશું, કારણ મને ખાતરી છે કે તારા પિતા પુત્ર વાસ્તે પણ જુઠું બોલે એવા નથી.

વિદુર કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! એ રીતે પણ કરી પરસ્પર ક્રોધે ભરાયેલા વિરોચન તથા સુધન્વા પ્રહ્લાદની પાસે ગયા. તેમને દૂરથી જોઇ પ્રહ્લાદ વિચારવા લાગ્યા કે, આ વૈરથી છેટે છેટે ચાલતા અને સર્પની પેઠે કુપિત બેઉ જણા એક માર્ગે ચાલ્યા આવતા હોય નહિ એમ લાગે છે. એમ વિચારી તે જ વખતે પૂછવા લાગ્યા કે, હે વિરોચન! પૂર્વે મેં કદી પણ તમોને ભેગા ફરતા નહોતા જોયા, ને હાલ બેઉ જણ ભેગા ક્યાંથી આવ્યા, માટે શું હાલ તારે સુધન્વા સાથે મિત્રતા થઇ છે? તે સાંભળી વિરોચને કહ્યું કે હે પિતા! મારે સુધન્વા સાથે મિત્રતા નથી, પણ અમે બેઉ જણાએ પરસ્પર પ્રાણનો પણ કર્યો છે; વાસ્તે તમોને પ્રશ્ન કરીએ તે યથાર્થ કહો, જુઠું કહેશો નહિ. તે સાંભળી પ્રહ્લાદે ચાકરોને કહ્યું કે; સુધન્વા વાસ્તે ઉદક તથા મધુપર્ક લઇ આવો; એમ કહી સુધન્વાને કહ્યું કે હે બ્રહ્મન્! તમે પૂજા કરવા લાયક છો, માટે મધુપર્ક વાસ્તે પુષ્ટ કરેલી શ્વેત ગાય હાજર છે. તે સાંભળી સુધન્વાએ કહ્યું કે હે પ્રહ્લાદ! મધુપર્ક તથા ઉદક તો રસ્તામાંજ મને મળ્યું, પણ હું પ્રશ્ન પુછું તેનો યથાર્થ ઉત્તર આપો, એટલે બધું થયું. તે પ્રશ્ન એ કે, બ્રાહ્મણ શ્રેષ્ઠ કે વિરોચન? તે સાંભળી પ્રહ્લાદે કહ્યું કે હે બ્રહ્મન્! એક બાજુ આ મારો પુત્ર અને એક બાજુ સાક્ષાત તમે છો, તે બેઉના વાદ વિષે મારા જેવો કેમ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપે! તે સાંભળી સુધન્વાએ કહ્યું કે હે મતિમાન! ગાયો વા જે કંઇ પ્રિય ધન હોય તે ભલે પુત્રને આપો. પણ અમારે બેઉને વાદ થયો તે ઠેકાણે સત્ય બોલો. તે સાંભળી પ્રહ્લાદ બોલ્યા કે હે સુધન્વન્! જે સાચું વા જુઠું કંઇ પણ કહે નહિ તે અન્યાય કરનાર પુરૂષને શું દુઃખ થાય? તે હું તમોને પૂછું છું. તે સાંભળી સુધન્વાએ કહ્યું કે, સપત્નીવાળી સ્ત્રીને, દ્યૂતથી હારેલાને તથા ભાર ઉપાડવાથી તપેલા અંગવાળાને જેવું પ્રથમ રાત્રીમાં દુઃખ થાય, તેવું દુઃખ અન્યાય બોલનારને પરલોક વિષે થાય છે. દરવાજાની બહાર નથી કોઇ શરણ જેને એવો ક્ષુધાતુર તથા ચોતરફથી શત્રુઓએ વિંટેલો પુરૂષ જે દુઃખને પામે, તે દુઃખને ખોટી સાક્ષી પુરનાર પામે છે. અજાદિક પશુ વાસ્તે જે ખોટી સાખ પૂરે, તે પાંચ પેઢીને નરકમાં નાખે છે. ગાયો નિમિત્ત જે અનૃત બોલે, તે દશ પૂર્વજોને નરકમાં નાખે તેમ ઘોડા વાસ્તે જુઠું બોલે તો પૂર્વજોને અધોયોનિ પમાડે; તથા પુરૂષ વાસ્તે જે અનૃત બોલે તો હજાર પૂર્વજોને નરકમાં નાખે. તેમજ સુવર્ણ સારૂં ખોટું બોલે તો થઇ ગયેલા તથા થવાના બધા પૂર્વજોને અધોગતિ પમાડે. ભૂમિ વાસ્તે જુઠું બોલનારનું તો સર્વ નાશ પામે છે; માટે ભૂમિતુલ્ય કેશિની વાસ્તે તમે જુઠું માં બોલજો. તે સાંભળી પ્રહ્લાદે કહ્યું કે હે વિરોચન! મારાથી સુધન્વાનો પિતા અંગિરા શ્રેષ્ઠ, ને તારાથી સુધન્વા શ્રેષ્ઠ છે; તેમ તારી માથી એની માતા શ્રેષ્ઠ છે, તેથી એણે તને જીતી લીધો, માટે હે વિરોચન! આ સુધન્વા બ્રાહ્મણ તારા પ્રાણનો પતિ થયો. એમ પુત્રને કહી પ્રહ્લાદે સુધન્વા બ્રાહ્મણને કહ્યું કે, હે સુધન્વા! તારી પાસેથી હું વિરોચનને પાછો માગી લઉં છું. તે સાંભળી સુધન્વા બોલ્યો કે હે પ્રહ્લાદ! તમે ધર્મરૂપ વાક્ય બોલ્યા, ને પુત્ર વાસ્તે પણ અનર્થ ન બોલ્યા, માટે આ તમારો દુર્લભ પુત્ર વિરોચન હું તમોને પાછો આપું છું; અને ભલે એ મારી સમક્ષ તે કન્યાના પાદ પ્રક્ષાલન કરી તેને વરે.

વિદુર કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! હે રાજેંદ્ર! તમે પણ ભૂમિ વાસ્તે અનૃત બોલવાને યોગ્ય નથી, પણ પુત્ર વાસ્તે અનૃત બોલી અમાત્ય તથા પુત્રો સહિત નાશ પામો નહિ. દેવતાઓ ગોવાળોની પેઠે હાથમાં લાકડી લઇને રક્ષા નથી કરતા, પણ જેનું રક્ષણ કરવાને ઇચ્છે છે, તેને સદ્બુદ્ધિ આપે છે. બુદ્ધિથી જેમ જેમ પુરૂષ કલ્યાણ વિષે મન કરે, તેમ તેમ તેને સર્વ પુરૂષાર્થ સિદ્ધ થતા જાય છે એમાં સંશય નહીં. કપટથી વર્તનાર કપટીને સંસારના દુઃખથી વેદો પણ નથી તારતા, પણ ઉલટા પાંખો આવેલાં પક્ષિયો જેમ માળાને મૂકી દે, તેમ તે કપટીને અંતકાળે મૂકી દે છે. મદ્યપાન, કલહ, ઘણા સાથે વૈર, સ્ત્રી પુરૂષનો વિયોગ કરાવવો, જ્ઞાતિ સાથે ભેદ, રાજાનો જેના ઉપર દ્વેષ હોય તે પુરૂષની સોબત, સ્ત્રી પુરૂષને પરસ્પર વૈર ઉત્પન્ન કરવું તથા ખરાબ માર્ગે જવું તે, એટલાં વાનાં હંમેશ વર્જવાં, એમ કહેલું છે. સામુદ્રિક–હાથ જોનાર, ચોરી કર્યા પછી વેપાર કરવા લાગેલો વાણિયો, ગારૂડી, વૈદ્ય, શત્રુ, મિત્ર અને નટ એ સાત જણની સાક્ષિ કબુલ રાખવા જેવી ગણાતી નથી. અગ્નિહોત્ર, મૌન, અધ્યયન અને યજ્ઞ જો બરોબર આચરવામાં આવે તો અભય આપે છે ને બરોબર ન આચરાય તો ભય ઉભો કરે છે. આગ મૂકી કોઇનું ઘર બાળી દેનાર, વિષ દેનાર, ભડવો, સોમવલ્લી વેચનાર, સર્વ શસ્ત્ર રચનાર, આજ અમુક નક્ષત્ર છે, અમુક વાર છે એમ સૂચના કરનાર તથા પારકા દોષ સૂચવનાર જ્યોતિષી, મિત્રનો દ્રોહ કરનાર, પરસ્ત્રી ગમન કરનાર, ગર્ભહત્યા કરનાર, ગુરૂસ્ત્રી પ્રત્યે ગમન કરનાર, બ્રાહ્મણ થઇ મદિરાપાન કરનાર, અતિક્રૂર, દુઃખિતને દુઃખ દેનાર, પરલોક નથી એ રીતે કહેનાર, વેદની નિંદા કરનાર, રાજાએ કરી આપેલી જીવિકાના બળે કરી દબાવી સર્વ વેપારીઓ પાસેથી ધાન્યાદિક લેનાર, ગાયત્રી રહિત બ્રાહ્મણ કૃષિ કરનાર તથા સમર્થ છતાં સત્ય કહેથી ઉલટો તેને હણનાર એ સર્વ બ્રહ્મહત્યારા સરખા જાણવા. અગ્નિથી સુવર્ણની પરીક્ષા થાય, આચરણથી આને વિષે ધર્મ છે કે નહીં તે જણાય, ઉત્તમ વ્યવહારથી સત્પુરૂષ જણાય, ભય આવ્યેથી શૂરવીર જણાય, ધન સંબંધી કષ્ટ આવે ત્યારે ધૈર્યની ખબર પડે, કષ્ટ વખતે મિત્રોની પરીક્ષા થાય, તથા આપદ્ વિષે શત્રુઓ જણાઇ આવે છે. જરાવસ્થા રૂપને હરે છે, આશા ધૈર્યને હરે છે, મૃત્યુ પ્રાણને હરે છે, પારકા ગુણ વિષે દોષારોપ કરવો એ ધર્માચરણને હરે છે, ક્રોધ લક્ષ્મી હરે છે, ખરાબ માણસની સોબત શીલરૂપી ઉત્તમ વૃતને હરે છે, કામ લજ્જાને હરે છે તથા અભિમાન સર્વ ગુણને હરે છે. ઉત્તમ કર્મ કરવાથી લક્ષ્મી ઉત્પન્ન થાય છે, પ્રૌઢપણાથી વૃદ્ધિ પામે છે, ડાહાપણથી તેનાં મૂળ બંધાય છે તથા ઇંદ્રિયો નિયમમાં રાખવાથી તે હમેશ રહે છે. બુદ્ધિ, કુલીનપણું, ઇંદ્રિયોનો નિગ્રહ, શાસ્ત્રાધ્યયન, પરાક્રમ, થોડું બોલવાપણું, યથાશક્તિ દાન તથા કૃતજ્ઞપણું, એ આઠ ગુણ પુરૂષને પ્રખ્યાત કરે છે. હે તાત! એ મોટા પ્રભાવવાળા આઠ ગુણો મનુષ્ય વિષે હોય, ને તેનો રાજા સત્કાર કરે તો તે અત્યંત શોભે છે. હે રાજન્! યજ્ઞ, દાન, વેદાધ્યયન, તપશ્ચર્યા, ઇંદ્રિયોનો નિગ્રહ, સત્ય ભાષણ, સરલતા તથા અક્રૂરતા, એ આઠ ગુણ સ્વર્ગને આપનારા છે. તેમાં પ્રથમ કહેલા યજ્ઞ, દાન, વેદાધ્યયન તથા તપશ્ચર્યા એ ચાર ગુણો તો હમેશ સત્પુરૂષોમાં રહેલા છે, ઇંદ્રિયોનો નિગ્રહ, સત્ય ભાષણ, તથા અક્રૂરપણું, એ પાછળ કહેલા ચાર ગુણોને સત્પુરૂષો યત્નથી સેવે છે. યજન કરવું, વેદ ભણવો, દાન કરવું, તપશ્ચર્યા, સત્ય, ક્ષમા, દયા તથા નિર્લોભ, એ આઠ પ્રકારના ધર્મ માર્ગ કહ્યા છે; એ આઠમાં પૂર્વે કહેલા યજનાદિ ચાર પ્રકાર દંભ વાસ્તે પણ સેવન થાય, ને પાછળ કહેલા સત્યાદિક ચાર મહાત્મા વગર

બીજા વિષે રહેજ નહીં. જેમાં વૃદ્ધ ન હોય તે સભા ન જાણવી, ને જે ધર્મરૂપ વાક્ય ન કહે તે વૃદ્ધ ન કહેવાય, જેને વિષે સત્ય નથી તે ધર્મ ન કહેવાય તથા જે છળયુક્ત છે તે સત્ય નથી. સત્ય, વિનય, શાસ્ત્ર, વિદ્યા, કુલીનપણું, શીલ, બળ, ધન, શૂરવીરપણું તથા યોગ્ય વચન, એ દશ સ્વર્ગને દેનારાં છે. પાપ કરનાર પુરૂષની પાપરૂપ કીર્ત્તિ થાય, ને તે પાપરૂપ ફળને ભોગવે, તેમજ પુણ્ય કરનાર પુરૂષની પુણ્યરૂપ કીર્ત્તિ થાય, ને તે પુણ્યરૂપ ફળને ભોગવે છે, માટે તીક્ષ્ણ વ્રતવાળા પુરૂષે પાપ કરવું નહીં, કારણ વારંવાર કરેલું પાપ બુદ્ધિનો નાશ કરે છે. બુદ્ધિહીન પુરૂષ નિરંતર પાપનેજ આરંભે છે. તેમજ વારંવાર કરેલું પુણ્ય બુદ્ધિને વધારે છે, વધેલી બુદ્ધિવાળો પુરૂષ નિરંતર પુણ્યનો આરંભ કરે છે. પવિત્ર છે કીર્ત્તિ જેની એવો પુણ્ય કરનાર પુરૂષ પવિત્ર સ્થાનને પામે છે; માટે અત્યંત સાવધાન થઇ વિવેકી પુરૂષે પુણ્યનુંજ સેવન કરવું. પારકા ગુણ વિષે દોષારોપ કરનાર, મર્મસ્થાન છેદનાર, અપ્રિય બોલનાર, વૈર કરનાર, શઠ, જલદી પાપ કરનાર પુરૂષો મોટા કષ્ટને પામે છે. પારકા ગુણ જોઇ પ્રસન્ન થનાર, બુદ્ધિમાન તથા હમેશ સારાં કામ કરનાર પુરૂષ મોટા કષ્ટને પામતા નથી પણ સર્વ ઠેકાણે શોભાને પામે છે. જે પુરૂષ વિદ્વાનો પાસેથી બુદ્ધિને ગ્રહણ કરે તે પંડિત જાણવો. કારણ કે તે બુદ્ધિમાન પુરૂષ ધર્મ તથા અર્થ મેળવી સુખથી જીવે છે, ડાહ્યો પુરૂષ દિવસે એવી રીતે કામ કરી રાખે કે, જેથી રાત્રિએ સુખે નિદ્રા આવે. આઠ મહીના એવી રીતે કામ કરવું કે, જે કરવાથી ચાતુર્માસ્યમાં સુખે કરી ઘરમાં રહેવાય, તેમ પ્રથમ અવસ્થામાં એવી રીતે રળવું કે જેથી વૃદ્ધાવસ્થા સુખે કરી જાય, જ્યાંસુધી પોતાનું જીવિત છે ત્યાં સુધી એવી રીતે સત્કર્મ કરવું કે, જેથી મરણ પામ્યા પછી પરલોકમાં સુખે કરી નિવાસ થાય. પાચન થયા પછી અન્ન, યૌવન અવસ્થા ગયા પછી સ્ત્રી, સંગ્રામ વીત્યા પછી શૂરવીર તથા તત્વજ્ઞાન થયા પછી તપસ્વી, લોકમાં પ્રશંસા પામે છે. અધર્મથી સંપાદન કરેલા ધને કરીને, જે ભડાઇથી પોતાનું છિદ્ર ઢાંકવા ઇચ્છે છે, તેનું છિદ્ર ઢંકાતું નથી પણ ઉલટું વધારે પહોળું થાય છે. જીતેંદ્રિયને શિક્ષા કરનાર ગુરૂ છે, ને દુષ્ટાચરણ કરનારાઓને શિક્ષા કરનાર રાજા છે; પણ છુપું પાપ કરનાર પુરૂષોને તો યમ રાજા શિક્ષા કરે છે. ઋષિયો, નદીયો, મહાનકુલો તથા દુષ્ટ સ્ત્રિયો, એટલાનો પિછો લેવો નહીં. હે રાજન્! બ્રાહ્મણોની પૂજા કરવામાં તત્પર, દાન કરનાર, જાતીલાઓ સાથે સરલતાથી ચાલનાર તથા શીલવાન ક્ષત્રિય ઘણા વખત સુધી પૃથ્વીનું પાલન કરે છે. શૂરવીર, વિદ્યાવાન તથા સેવા કરી પારકાને રીઝવી જાણનાર, એ ત્રણ પુરૂષોને જ્યાં જાય ત્યાં પૃથ્વી સુવર્ણના પુષ્પથી ભરેલીજ છે. બુદ્ધિથી કરેલાં કર્મ ઉત્તમ કહેવાય, બાહુબળથી કરેલાં કર્મ મધ્યમ જાણવાં, ને કપટથી કરેલાં કર્મ અધમ જાણવાં. જે કર્મ કરવાથી માથા ઉપર સંકટ આવી પડે, તે અત્યંત અધમ જાણવાં. હે રાજન્! દુર્યોધન, શકુનિ, મૂઢ દુઃશાસન તથા કર્ણ, એઓને આધીન થઇ તમે કેમ સમૃદ્ધિને ઇચ્છો છો? હે ભરતર્ષભ! સર્વ ગુણ સંપન્ન પાંડવો તમોને પિતા સમાન ગણે છે, માટે તમે પણ પુત્રની પેઠે તેઓ તરફ વર્તો.

सर्वैर्गुणैरुपेतास्तु पांडवा भरतर्षभ ।
पितृवत्त्वयि वर्तंते तेषु वर्तस्व पुत्रवत् ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि प्रजागरपर्वणि विदुरहितवाक्ये गुर्जरभाषायां पंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

અધ્યાય ૩૬ મો. વિદુરનીતિ–આત્રેય સાધ્ય સંવાદ.

विदुर उवाच—अत्रैवोदाहरंतीममितिहासं पुरातनं ।
आत्रेयस्य च संवादं साध्यानांचेति नः श्रुतं ॥ १ ॥

વિદુર કહે છે–આ ઠેકાણે આત્રેય તથા સાધ્ય દેવના સંવાદ રૂપ એક પ્રાચીન ઇતિહાસ મેં સાંભળેલો છે, તે એ કે પૂર્વે પરમહંસરૂપે વિચરતા મહાપ્રાજ્ઞ તથા તીક્ષ્ણ વ્રતવાળા આત્રેય નામના મહર્ષિ પ્રત્યે સાધ્ય દેવોએ કહ્યું હતું કે, હે મહર્ષિ ! અમે સાધ્ય દેવ છીએ, ને તમોને જોઇને તમે શાસ્ત્રજ્ઞાનથી ધૈર્યવાન તથા બુદ્ધિમાન છો એમ માનીએ છીએ. પણ તમારા સ્વરૂપને યથાર્થ જાણવાને સમર્થ નથી થતા, વાસ્તે તમે શાસ્ત્ર સંપન્ન ઉદાર વાણીથી તે કહેવા યોગ્ય છો. સાધ્યદેવનાં વાક્ય સાંભળી મહર્ષિ આત્રેયે કહ્યું કે, હે સાધ્યદેવ ! ધૈર્ય, ઇંદ્રિયોનો નિગ્રહ, ને બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ કરાવનારાં ધારણા, ધ્યાન તથા સમાધિ, એ ધર્મો હંમેશ સાચવવા. ધર્મોથી સર્વ અજ્ઞાન ગ્રંથિને શિથિલ કરી સુખ દુઃખ પણ અંતઃકરણના ધર્મ છે એમ જાણવું. આ બધાં કરવા યોગ્ય સાધન ગુરૂ પાસેથી મેં સાંભળ્યાં છે. વિવેકી પુરૂષ પોતા વિષે કોઇ દોષારોપ કરે વા ગાળો દે, તોપણ તેની સામે બોલતો નથી, ને તેનું કહેલું સહન કરે છે. તેથી તેના અંતઃકરણમાં રહેલો ક્રોધ ગાળો દેનારને બાળી નાખે છે, ને તેના પુણ્યને પણ સહન કરનાર પામે છે. પુરૂષોએ કોઇને ગાળ દેવી તથા અપમાન કરવું, મિત્રનો દ્રોહ, નીચની સેવા, અભિમાન, ખરાબ આચરણ તથા પારકાને સંતાપ કરનારી વાણી, એટલા દુર્ગુણો હંમેશ વર્જવા. દુર્જને બોલેલાં કઠોર વચન, પુરૂષોનાં મર્મસ્થાન, અસ્થિ, હૃદય તથા પ્રાણને બાળી નાખે છે, માટે ધર્મિષ્ઠ પુરૂષે હંમેશ કોઇને ખૂંચે એવું વચન બોલવું નહીં. જે કઠોર વચનથી મનુષ્યના મર્મસ્થાનને ભેદે છે, અને વાણીરૂપી કાંટાથી સર્વ લોકને વ્યથા કરે છે, તે રૂક્ષ વાણીવાળો નર અત્યંત અલક્ષ્મીનું પાત્ર તથા મુખમાં રહેલા મૃત્યુને વહેનારો જાણવો. કોઇ કોઇ દુર્જન, સૂર્ય તથા અગ્નિ સરખા અત્યંત તીક્ષ્ણ વચનરૂપી બાણે કરી જ્ઞાનીને વિંધે, તો તે જ્ઞાની અત્યંત તપાયમાન થાય છે, પણ "મારા પુણ્યને આ પોષણ કરે છે," એમ જાણી કંઇ પણ સામું બોલતો નથી. જેમ શ્વેત વસ્ત્ર હરકોઇ રંગના સહવાસથી પોતાની શ્વેતતા મૂકી તેને વશ થાય છે, તેમ પુરૂષ પણ સજ્જન, દુષ્ટ, તપસ્વી તથા ચોર, એઓમાંથી જેની સોબત કરે તેને વશ થાય છે. જે પોતા સાથે વાદ કરે તોપણ બોલે નહીં, બીજાને પણ તેની સાથે બોલાવે નહીં, ને પોતાને કોઇ મારે તો પણ પોતે તેને મારે નહી, તેમ બીજા પાસે મરાવે પણ નહી ને તે મારનારને મારવાની ઇચ્છા પણ ન કરે, તે પુરૂષ સ્વર્ગમાં જઇ દેવતાઓમાં શ્રેષ્ઠ થાય છે. બોલવાથી મૌન શ્રેષ્ઠ, મૌનથી સત્ય શ્રેષ્ઠ, સત્યથી સત્ય અને પ્રિય શ્રેષ્ઠ, ને સત્ય તથા પ્રિય ધર્મયુક્ત હોય તો તે અત્યંત શ્રેષ્ઠ જાણવું. જેવા પુરૂષની સાથે માણસ ઉઠબેસ કરે, ને જેવાની સોબત કરે, તેવો થાય, માટે પુરૂષ જેવો પોતે થવાને ઇચ્છે તેવો થઇ શકે છે, જે જે વિષયથી પુરૂષ નિવૃત્ત થાય, તે તે વિષયજન્ય દુઃખથી મુક્ત થાય છે. એ રીતે સર્વ

કામનાથી નિવૃત્ત થયેલાને અણુમાત્ર પણ દુઃખ નથી થતું, ને તે પુરૂષ કોઇથી જીતાતો નથી, તેમ પોતે બીજાને જીતવાની ઇચ્છા પણ નથી કરતો; કોઇ સાથે પણ વેર કરતો નથી, તથા કોઇને પ્રતિઘાત પણ નથી કરતો; અને નિંદા તથા પ્રશંસા જેને સમાન છે, એવો તે પુરૂષ કોઇ વાતનો શોચ પણ નથી કરતો, તેમ હર્ષ પણ કરતો નથી. જે સર્વના કલ્યાણને ઇચ્છે છે પણ કોઇના અકલ્યાણ પ્રતિ મન કરતો નથી અને સત્ય બોલનાર, સરલ તથા ઇંદ્રિયો નિયમમાં રાખનારો છે, તેને ઉત્તમ પુરૂષ જાણવો. જે મીઠું બોલી ફોકટ કોઇને ભરોંસો આપે નહિં, મોઢેથી આપીશ કહેલું આપેજ, તથા પારકા છિદ્રને જાણે, તે મધ્યમ પુરૂષ જાણવો. ખરાબ સલાહ આપનાર, માર ખાનાર, શસ્ત્રથી ખંડિત થાય તો પણ સરલતાથી નહીં ચાલનાર, કરેલા ઉપકારને ન જાણનાર, કોઇની સાથે પણ મિત્રાઇ ન રાખનાર તથા બુદ્ધિ જેની દુષ્ટ છે, તે અધમ પુરૂષ જાણવો. તેમ કોઇ ઉત્તમ માણસો કલ્યાણની વાત કહે તે ઉપર પણ જેને શ્રદ્ધા નથી તેમ પોતાને વિષે પણ જેને વિશ્વાસ નથી તથા મિત્રનું કહ્યું પણ જે માને નહિં, તે પુરૂષ પણ અધમ જાણવો. સમૃદ્ધિને ઇચ્છતા પુરૂષે ઉત્તમ મનુષ્યનીજ સોબત કરવી, વખત આવ્યે કદાચ મધ્યમની કરવી, પણ અધમની તો કદી કરવી નહીં. જે માણસ કપટ તથા નિરંતર લુચ્ચાઈ વાપરીને બુદ્ધિ તથા પરાક્રમથી ધન મેળવે, તે એ રીતે ધન મેળવવાથી લોકમાં પ્રશંસા તથા મોટા કુળની યોગ્યતાને પામતો નથી. એવાં વિદુરનાં વચન સાંભળી ધૃતરાષ્ટ્રે પૂછ્યું કે, હે વિદુર! નિરંતર ધર્મ તથા અર્થમાં કુશળ એવા બહુશ્રુત દેવતાઓ પણ મોટા કુળને ઇચ્છે છે, વાસ્તે મોટાં કુળ કોને કહેવાં તે કહે?

વિદુરે કહ્યું કે, તપશ્ચર્યા, ઇંદ્રિયોનો નિગ્રહ, વેદ ભણવા તથા બીજાને ભણાવવા, યજ્ઞ, ઉત્તમ વિવાહાદિ કર્મો, હંમેશ અન્નદાન તથા રૂડાં આચરણ, એ સાત ગુણ જેનામાં છે, તે મોટું કુળ જાણવું. વળી જેનું સદાચરણ ચલાયમાન થતું નથી, જેના પિત્રાદિક પણ વ્યથા નથી પામતા, જે પ્રસન્ન મનથી ધર્માચરણ કરે છે, પોતાના કુળની ઉત્તમ કીર્ત્તિ થવાની ઇચ્છા રાખે છે, તથા અસત્યનો ત્યાગ કરે છે, તે મોટું કુળ જાણવું. યજન ન કરવાથી, કુત્સિત વિવાહોથી, વેદાભ્યાસ ત્યાગ કરવાથી તથા ધર્મના અતિક્રમણથી રૂડાં કુળો પણ દુષ્કુળપણાને પામે છે, વળી દેવદ્રવ્ય ખાવાથી, બ્રહ્મસ્વ હરણ કરવાથી તથા બ્રાહ્મણને અતિક્રમણ કરવાથી સારાં કુળ પણ દુષ્કુળપણાને પામે છે. તેમ બ્રાહ્મણોને મારવાથી, તેમની નિંદા કરવાથી તથા મૂકેલી થાપણ ઓળવવાથી સારાં કુળ પણ દુષ્કુળતાને પામે છે. સારાં આચરણથી હીન થયેલાં કુળ, ગાયો પરાક્રમ તથા ધનની વૃદ્ધિથી પણ બાકીનાં ઉત્તમ કુળોની ગણતીમાં નથી આવતાં પણ જેમણે પોતાનું સદાચરણ મૂક્યું નથી એવાં કુળો, સ્વલ્પ ધનવાળાં હોય તોપણ ઉત્તમ કુળોમાં ગણાય છે તથા મોટા યશને સંપાદન કરે છે. મનુષ્યોએ સદાચારનીજ રક્ષા કરવી, ધન તો આવે ને જાય વાસ્તે ધને કરી જે હીન થયો તેને હીન ન જાણવો, પણ સદાચારથી જે હીન થયો તેનેજ હીન જાણવો. જે કુળો સદાચારથી હીન છે, તે વિદ્યા, પશુ, ઘોડા તથા મોટી ખેતીથી પણ ઉત્તમ કુળોની ગણતીમાં નથી આવતાં. આપણા કુળમાં કોઇ રાજા વા અમાત્ય, વૈર કરનાર, પારકાનું કંઇ હરણ કરનાર, મિત્રદ્રોહી, કપટી, જૂઠું બોલનાર અને પિતૃ, દેવ તથા અતિથિને આપ્યા વગર અગાઉથી ખાનાર માં થાઓ! કારણ એટલા પોતાના કુળને હણે છે જે બ્રાહ્મણોને હણે, તેમનો દ્વેષ કરે તથા પિતૃનું આરાધન ન કરે, તે આપણી સભામાં માં આવો. બેસવા

વાસ્તે જગો, આસન, જળ અને મધુરવાણી, એ ચાર વસ્તુ હંમેશ સત્પુરૂષનાં ઘરોમાં અતિથિ વાસ્તે તૈયાર હોય છે. તેમ હે મહાપ્રાજ્ઞ ! પુણ્ય કર્મ કરનાર ધર્મિષ્ઠ પુરૂષોનાં ઘરો વિષે પણ, પરમ શ્રદ્ધાથી અતિથિયોના સત્કાર વાસ્તે, આસનાદિક હંમેશ તૈયાર રાખેલાં હોય છે. જેમ કાષ્ઠનો નાનો રથ હોય તોપણ જેવો ભાર સહન કરવાને સમર્થ થાય, તેવો ભાર ઉપાડવા બીજાં કાષ્ટો સમર્થ ન થાય, તેમ મહાકુલીન યોગ્ય પુરૂષો જેવો ભાર સહન કરે, તેવો ભાર બીજા પુરૂષો સહન કરી શકે નહીં, જેના ક્રોધથી ભય થાય તે મિત્ર ન કહેવાય ને જેની ઉપર વિશ્વાસ ન રખાય તે પણ મિત્ર નહીં; જેની ઉપર પોતાના પિતા સરખો વિશ્વાસ આવે તેનેજ મિત્ર જાણવો, ને બીજા લોક તો કેવળ સ્વારથિઆ જાણવા. જે કોઇ પોતા સાથે સારી રીતે બંધાયલો ન છતાં પણ, મિત્રતાથી વર્તતો હોય, તેનેજ સંબંધી, ઉપકાર કરનાર અને ગતિ તથા આશ્રયરૂપ જાણવો. ચિત્ત જેનું સ્થિર નથી, વૃદ્ધની સેવાથી વિમુખ તથા ચલાયમાન બુદ્ધિવાળા પુરૂષની મિત્રતા હંમેશ સ્થિર રહેતી નથી. જેમ સુકા તળાવને હંસ અતિક્રમણ કરે, તેમ ચલાયમાન ચિત્તવાળા તથા ઇંદ્રિયોની પાછળ ચાલનાર અજ્ઞાનીને સર્વ પુરૂષાર્થો અતિક્રમણ કરે છે. કારણ વિના અકસ્માત્ ક્રોધ કરવો તથા કારણ વિના અકસ્માત્ પ્રસન્ન થવું, એ ચંચળ વાદળની પેઠે હલકા માણસનો સ્વભાવ હોય છે. મિત્રોએ કર્યો છે સત્કાર જેમનો એવા પુરૂષો, પાછું મિત્રનું કામ પ્રસંગ આવ્યે નથી કરતા, તે પુરૂષોને મરણ પામ્યા પછી " આ કૃતઘ્ન છે " એમ જાણી, માંસ ખાનાર પક્ષિયો પણ નથી ખાતા. પોતા પાસે ધન હોય વા ન હોય તોપણ સારા મિત્રોનો સત્કાર કરવો, ને કહ્યા વગર જે પોતાનું હિત કરે, તેને મિત્ર જાણવો. કોઇ રીતનો પણ શોક મનમાં રાખવો નહીં, કારણ શોકથી રૂપ, બળ તથા જ્ઞાન, એ ત્રણ નાશ પામે છે ને શરીરમાં રોગોત્પત્તિ થાય છે. શોક કરવાથી નાશ પામેલી પ્રિય વસ્તુ પાછી મળતી નથી, ને ઉલટું શરીર અત્યંત સંતાપ પામે છે; જે જોઇ શત્રુઓ રાજી થાય, વાસ્તે તમે શોક કરો માં. કોઇ વખતે પુરૂષ મરણ પામે, ને કોઈ વખતે પાછો ઉત્પન્ન થાય, કોઇ વખતે હાનિ પામે, ને કોઇ વખતે વૃદ્ધિ પામે તેમ કોઇ વખતે પોતે યાચના કરે, ને કોઇ વખતે પોતા પાસે બીજા યાચના કરે; તથા કોઇ વખતે શોચ કરે, ને કોઇ વખતે બીજાઓને શોચ કરાવે છે. એ રીતે સુખ દુઃખ, જન્મ મરણ, લાભ અલાભ અને હાનિ તથા વૃદ્ધિ, ઇત્યાદિ દ્વંદ્વ મનુષ્ય માત્રને ક્રમે કરી પ્રાપ્ત થાય છે; માટે ધીર પુરૂષો કોઇ વાતનો હર્ષ વા શોક કંઇ પણ કરતા નથી. મન સહિત ચલાયમાન શ્રોત્રાદિક છ ઇંદ્રિયોમાંથી જે જે ઇંદ્રિય જે જે વિષયમાં લંપટ થાય, તે તે વિષય સેવન દ્વારા પુરૂષની બુદ્ધિ, છિદ્રાળ એટલે કાણા ઘડામાંથી જેમ પાણી સ્રવે, તેમ સ્રવી જાય છે. વિદુરનાં વચન સાંભળી, ધૃતરાષ્ટ્રે પૂછ્યું કે, હે મહાબુદ્ધિમાન વિદુર ! કાષ્ઠમાં રહેલા અગ્નિની પેઠે છુપા તેજવાળા યુધિષ્ઠિર રાજાને મેં ખોટા ઉપાયથી છેતર્યો, માટે હવે જરૂર મંદ બુદ્ધિવાળા મારા પુત્રોને તે યુદ્ધે કરી નાશ પમાડશે, તેથી જેમ આ સર્વ જગત હંમેશ ઉદ્વિગ્ન રહે છે તેમ મારૂં મન હંમેશ ઉદ્વિગ્ન રહે છે; માટે જેથી મારા મનનો ઉદ્વેગ ટળે તે મને કહે. તે સાંભળી વિદુરે કહ્યું કે, હે નિષ્પાપ ધૃતરાષ્ટ્ર ! બ્રહ્મવિદ્યા વા સ્વધર્માચરણ વગર, ઇંદ્રિયોનો નિગ્રહ કર્યા વગર તથા લોભનો ત્યાગ કર્યા વગર, તમારા મનનો ઉદ્વેગ ટળી શાંતિ થાય એમ હું નથી માનતો. વિવેકી માણસ બુદ્ધિથી ભયને ટાળે છે, તપશ્ચર્યાથી પરમપદને પામે છે, ગુરૂની સેવાથી જ્ઞાનને પામે છે, તથા યોગથી શાંતિને પામે છે. કેટલાક સત્પુરૂષો દાનાદિક સત્કર્મના ફળ[illegible] સ્વરૂપ

સ્વર્ગાદિ લોકને તુચ્છ ગણી, રાગ દ્વેષ રહિત થઇ, આ લોકમાંજ જીવન મુક્ત થઇ ફરે છે. સારી રીતે ભણેલા વેદથી, સારી રીતે કરેલા યુદ્ધથી; તેમ કરેલાં પુણ્ય કર્મથી તથા સારી રીતે તપેલા તપથી અંતે મનુષ્ય સુખને પામે છે. હે રાજન્! સંબંધિયો સાથે વૈર કરનાર પુરૂષો સારી રીતે પાથરેલા બીછાના ઉપર સૂવે છે, તોપણ તેમને ક્હીએ નિદ્રા નથી આવતી, તેમ સ્ત્રિયોથી તથા સ્તુતિ કરનાર સૂત માગધ ઈત્યાદિથી પણ, તેમને સુખ નથી થતું; તેમ તેઓથી ધર્માચરણ પણ નથી થતું ને તેમની વૃત્તિમાં સુખ પણ નથી રહેતું. કદી પણ તેઓ ગુરૂતાને પામે નહીં, ને શાંતિ પણ તેઓને રૂચે નહિં; કોઇ હિતનાં વચન કહે તે તેમને ગમે નહીં, તેમ દુર્લભ વસ્તુનો લાભ તથા તેનું પરિપાલન પણ તેઓ કરી શકે નહીં; એમ કરતાં છેવટ તેઓનો નાશજ થાય. ગાયો વિષે દૂધ દહીની સંપ્રાપ્તિ, બ્રાહ્મણો વિષે તપ, સ્ત્રિયો વિષે ચપલતા, તથા ભેદ પામેલી જાતિ વિષે ભય રહેલો છે. હે ભરતર્ષભ! જેમ સૂક્ષ્મ તથા સરલ ઘણાક તંતુઓ એકઠા હોય તો ઘણી વપરાશને સહન કરે, તેમ તમેજ વધારેલા તથા કુળમાં તંતુરૂપ બાળક પાંડવો, બંધુરૂપ ઋષિયો સહિત ઘણા હોવાથી, વનમાં ઘણીક મહેનત સહન કરી શકયા, જેથી તેઓ સત્પુરૂષોને જેની ઉપમા અપાય એવા થયા છે વાસ્તે તેમને તમારે છેતરવા નહીં. હે ધૃતરાષ્ટ્ર! જેમ જુદાં જુદાં લાકડાં ધુંધવ્યા કરે, પણ તેજ એકઠાં કરેથી સારી રીતે સળગે ત્યારે કાર્ય સિદ્ધ થાય છે, તેમ સંબંધિની એકતા વિષે પણ જાણવું. હે ધૃતરાષ્ટ્ર! જે પુરૂષો બ્રાહ્મણ, સ્ત્રિયો, જ્ઞાતિ તથા ગાયો વિષે શૂરવીર થાય છે, તે ડીંટા થકી પાકેલા ફળની પેઠે નીચે પડે છે. મજબૂત મૂળવાળું, બળવાન તથા મોટું વૃક્ષ પણ એકલું હોય તો તેને ક્ષણમાત્રમાં વાયુ શાખાઓ સહિત પ્રબલવહને મર્દન કરવા સમર્થ થાય છે; પણ જે વૃક્ષો સારી રીતે એકઠાં મળી રહેલાં હોય, તે પરસ્પરના આશ્રયથી મોટા પવનને પણ સહન કરે છે. હે ધૃતરાષ્ટ્ર! એજ રીતે યદ્યપિ ગુણે કરી પુરૂષ યુક્ત હોય, તોપણ એકલા પુરૂષને શત્રુઓ મર્દન કરવાને સમર્થ થાય છે. માટે પરસ્પર એક બીજાના આશ્રયથી તળાવમાં જેમ કમળો વૃદ્ધિ પામે તેમ જાતિલાઓ પણ પરસ્પરના આશ્રયથી વૃદ્ધિ પામે છે. બ્રાહ્મણ, ગાય, જાતિલા, બાળક, સ્ત્રિયો, શરણે આવેલાં તથા જેમનું અન્ન ખાધેલું હોય, એટલાં મારવા લાયક નથી એમ જાણવું. હે રાજન્! મનુષ્યો વિષે ધનવાનપણા વિના તથા રોગ રહિત શરીર વિના બીજો કોઇ ગુણ નથી; તમારૂં કલ્યાણ થાઓ! રોગી તો મરેલા સરખાજ હોય છે, માટે હે મહારાજ! વ્યાધિ વગર થયેલા, અરૂચિ કરાવનાર, રૂક્ષ તથા પાપ કરાવનાર અને જે સહન થઇ શકે નહીં, સત્પુરૂષો જેનું પાન કરે તથા અસત્પુરૂષોએ જે પીવા લાયક નથી, એવા ક્રોધને તમે આ વખતે પી જાઓ અને શાંતિ પામો. હે રાજન્! રોગથી પીડાયલા પુરૂષો પુત્ર પશ્વાદિકનો પણ આદર નથી કરતા, તેમ યથાર્થ પદાર્થોનું જ્ઞાન પણ તેઓને નથી થતું; હંમેશ તેમની વૃત્તિમાં દુઃખ રહે છે, તેમ વિષય સુખ વા ધન સંબંધી સુખ પણ તેઓ ભોગવી શકતા નથી. એટલે કે તમારા મનનો સંતાપ જાગરણાદિ દ્વારા શરીરમાં રોગ ઉત્પન્ન કરશે, એટલે કંઈ તમોને નહીં ગમે, માટે રોગકારક સંતાપને મૂકી દ્યો. હે રાજન્! પૂર્વેજ પંડિતોએ ત્યાગ કરવા લાયક દ્યૂત વિષે જીતેલી દ્રૌપદીને જોઇનેજ, મેં તમોને કહ્યું હતું કે, દુર્યોધનને વારો, પણ તે વખતે મારાં વચન તમોએ માન્યાં નહીં. સહન કરનાર સાથે વિરોધ કરવો, એ કંઇ બળ કહેવાય નહિ; પણ જે થોડો પણ ધર્મરૂપ પોતાનો વિભાગ હોય, તે વેગથી ગ્રહણ કરવો. કારણ ક્રૂરપણાથી સંપાદન કરેલી, અને ક્રૂર

પાસે રહેલી લક્ષ્મી થોડા વખતમાં નાશ પામે છે. સરલ મનુષ્ય પાસે રહેલી લક્ષ્મી પ્રાઢ થઇ તેના પુત્ર પ્રૌત્રાદિક પ્રત્યે જાય છે. હે રાજન્! તમારા પુત્રો પાંડવોની રક્ષા કરો, ને પાંડવો તમારા પુત્રોની રક્ષા કરો. પાંડવોના મિત્ર તે જ તમારા પુત્રના પણ મિત્ર થાઓ, ને જે તેના શત્રુ તે જ તમારા પુત્રના પણ શત્રુ થાઓ. તેમ જે તમારા પુત્રના શત્રુ તથા મિત્ર હોય, તે પાંડવોના પણ શત્રુ તથા મિત્ર થાઓ. એ રીતે એકમત થવાથી સમૃદ્ધ તથા સુખી થઇ સર્વ કૌરવો જીવો. હે અજમીઢના વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા! ધાણીના થાંભલાની પેઠે હાલ સર્વ કૌરવોને તમે નિયમમાં રાખનાર છો, તેમ કુરૂકુળ બધું તમારે આધીન પણ છે, માટે વનવાસના દુઃખથી તપેલા બાળક પાંડવોની રક્ષા કરી તમારો યશ વિસ્તારો. હે નરદેવ! હે નરેંદ્ર! હે કૌરવ! પાંડુરાજાના પુત્રો સાથે તમે સંધાન કરો. શત્રુઓ તમારા ભેદની ઇચ્છા માં કરો, પાંડવો સત્યનો આશ્રય કરી રહ્યા છે, વાસ્તે દુર્યોધનને યુદ્ધથી નિવૃત્ત કરો.

संधत्स्व त्वंकौरवपांडुपुत्रैर्मातेंतरं रिपवः प्रार्थयंतु ।
सत्येस्थितास्ते नरदेवसर्वे दुर्योधनं स्थापयत्वं नरेंद्र ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि प्रजागरपर्वणि विदुरहितवाक्ये गुर्जरभाषायां षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

અધ્યાય ૩૭ મો. વિદુરનીતિ-ચાલુ.

विदुर उवाच—सप्तदशेमान् राजेंद्र मनुः स्वायंभुवोऽब्रवीत् ।
वैचित्रवीर्य पुरुषानाकाशं मुष्टिभिर्घ्नतः ॥ १ ॥

વિદુર કહે છે-હે રાજેંદ્ર! હે વિચિત્રવીર્યના પુત્ર! જે શિક્ષા કરવા લાયક નહીં તેને શિક્ષા કરે, જે થોડા લાભથી છકી જાય, જે ઘણોકાળ શત્રુની સેવા કરી કલ્યાણને પામે, જે સ્ત્રિયોની ચાકરી કરી પેટ ભરે, ને કલ્યાણને પામે, જે યાચના કરવા લાયક નહીં તેની પાસે યાચના કરે, અથવા કંઇ થોડું કામ કરી પોતાનાં મોટાં વખાણ કરે, જે પોતે કુલિન થઇ ન કરવાનું કામ કરે, જે પોતે નિર્બળ છતાં બળવાન સાથે નિરંતર વૈર કરે, જે અશ્રદ્ધાવાન આગળ બોલ્યા કરે, ઇચ્છા કરવા લાયક નહીં એવી વસ્તુને જે ઇચ્છે, દીકરાની વધૂ સાથે જે ઠઠ્ઠામશ્કરી કરે, આપદ્કાળ વિષે પોતાના વેવાઇયોએ પોતાની રક્ષા કરી હોય, તેઓ પાસેથી જે માનની અપેક્ષા રાખે, પારકા ક્ષેત્રમાં જે બીજ વાવે, જે હમેશ સ્ત્રીને તિરસ્કાર કર્યા કરે, જે પોતાને કંઇ મળ્યા પછી મને તે સાંભરતું નથી એમ કહે, જે વાણીથી કબૂલેલું આપ્યા વગર પોતાનાં વખાણ કરે અને જે દુષ્ટને સાધુ-કહે, એ સત્તર મુઠિથી આકાશને હણનારા, ઇંદ્રધનુષને વાળવા ઇચ્છનારા તથા ગ્રહણ કરવા લાયક નહીં એવા સૂર્યનાં કિરણોને ગ્રહણ કરવા ઇચ્છનાર, એટલે કે ન કરવા યોગ્ય કામ કરવા ઇચ્છનારા છે; માટે તેમને મૂર્ખ જાણવા. તેઓને જેના હાથમાં પાશ છે એવા યમદૂત નરક પ્રત્યે લઇ જાય છે, એમ સ્વાયંભુવ મનુએ કહ્યું છે. જે મનુષ્ય કપટથી પોતા સાથે વર્તે તેની સાથે કપટથી વર્તવું, જે સાધુપણાથી વર્તે તેની સાથે સાધુપણાથી વર્તવું, એ રીતે જે જેવી રીતે વર્તે તેની સાથે તેવી રીતે વર્તવું, તે ધર્મ કહેવાય, એટલે કે તમારી સાથે

પાંડવો સાધુપણાથી વર્તે છે, માટે તેમની સાથે તમારે કપટપણાથી વર્તવું જોઇએ નહીં. જરા રૂપને, આશા ધૈર્યને, મૃત્યુ પ્રાણને, અદેખાઈ ધર્માચરણને, કામ લજ્જાને, દુષ્ટની સોબત રૂડાવૃત્તને, ક્રોધ લક્ષ્મીને તથા અભિમાન સર્વ ગુણને હરે છે. તે સાંભળી ધૃતરાષ્ટ્રે પૂછ્યું કે, હે વિદુર ! જ્યારે સર્વ વેદ વિષે પુરૂષનું આયુષ સો વર્ષનું કહ્યું છે ત્યારે શા કારણથી તે બધું આયુષ નથી ભોગવતો.

વિદુરે કહ્યું કે, હે નરાધિપ ! અભિમાન, અતિવાદ, કોઇને ઝેર દેવું વા ચોરી કરવી ઈત્યાદિ અતિ અપરાધ, ક્રોધ, પોતાનું પેટ ભરવું ને ઇંદ્રિયોનું પોષણ કરવું એટલીજ ઇચ્છા તથા મિત્રનો દ્રોહ કરવો, એ છ મોટા દુર્ગુણરૂપી તીક્ષ્ણ ખડ્ગો પ્રાણિયોના આયુષને કાપી તેઓને મારી નાખે છે, કંઈ મૃત્યુ મારતો નથી. તમારૂં કલ્યાણ થાઓ, એટલે કે એ છનો ત્યાગ કરી તમારા પુત્રો શતાયુષ થાઓ. હે ભારત ! જેને પોતાનો વિશ્વાસ હોય તેની સ્ત્રી પ્રત્યે ગમન કરનાર, ગુરૂ સ્ત્રી પ્રત્યે ગમન કરનાર, પોતે દ્વિજ થઇને શૂદ્ર જાતિની સ્ત્રીને સેવનાર, મદિરાપાન કરનાર, પટલાઈ કરનાર, પારકી જીવિકા તોડનાર, બ્રાહ્મણોની દાસપણામાં યોજના કરનાર તથા પોતાને શરણે આવેલાને હણનાર, એ સર્વ બ્રહ્મહત્યારા જાણવા. વાસ્તે તેઓનો સંસર્ગ થાય તોપણ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું, એમ શ્રુતિમાં કહેલું છે. વિદ્યાવાન, નીતિ જાણનાર, દાન દેનાર, પોષણ કરવા યોગ્યને વિભાગ કરી આપ્યા પછી જમનાર, કોઇ પણ પ્રાણિની હિંસા ન કરનાર, અનર્થરૂપ કર્મ ન કરનાર, કરેલા ઉપકારને જાણનાર, સત્યવાદી તથા સરલતાથી ચાલનાર વિદ્વાન પુરૂષ સ્વર્ગે જાય છે. હે રાજન્ ! હંમેશ પોતાને પ્રિય લાગે એવું ગમતું વચન બોલનારા ઘણા પુરૂષો મળી આવે છે, પણ ઉપરથી કડવું ને અંદરથી હિતરૂપ વચન કહેનારા તથા સાંભળનારા તો કોઇકજ હોય છે. જે પુરૂષ કેવળ ધર્મનોજ આશ્રય કરી, પોતાના સ્વામીને પ્રિય લાગે વા અપ્રિય લાગે, તેનો વિચાર કર્યા વગર, તેને અપ્રિય લાગે એવાં તેના હિતરૂપ વચન કહે છે, તે પુરૂષથી સ્વામી સહાયતાવાન જાણવો. કુળનો બચાવ થતો હોય તો એક પુરૂષનો ત્યાગ કરવો, ગામ વાસ્તે કુળનો ત્યાગ કરવો, સમગ્ર દેશનો બચાવ થતો હોય તો ગામનો પણ ત્યાગ કરવો, તથા પોતાના બચાવ વાસ્તે સમગ્ર પૃથ્વીનો પણ ત્યાગ કરવો. કોઇ વખતે આપદ્ આવશે તો કામ લાગશે, એમ જાણી ધનનું રક્ષણ કરવું. ધન જતું હોય ને સ્ત્રીની રક્ષા થતી હોય તો તે જવા દઇ સ્ત્રીની રક્ષા કરવી, અને ધન તથા સ્ત્રી એ બેઉ જતાં હોય ને પોતાના આત્માની રક્ષા થતી હોય તો તેમ કરવું. શાસ્ત્રોમાં એમ લખેલું છે કે દ્યૂત મનુષ્યોને વૈર કરાવનારૂં છે, માટે હાસ્ય વાસ્તે પણ બુદ્ધિમાન મનુષ્યોએ દ્યૂતનું સેવન કરવું નહીં. હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! મેં તો તમોને પ્રથમજ દ્યૂત રમવા વખતે કહ્યું હતું કે, "આ દ્યૂત રમવું યોગ્ય નથી," પણ મારૂં વચન તે વખતે તમોને, જેમ નજીક મરણ આવેલા રોગીને સારૂં ઔષધ રૂચે નહીં, તેમ રૂચ્યું નહીં. હે નરેંદ્ર ! વિચિત્ર પ્રકારના પીંછવાળા પાંડવોરૂપી મયૂરોને, તમારા પુત્રરૂપી કાગડાઓથી તમે પરાજય કરવાને ઇચ્છોછો એ એવું છે કે, સિંહોને મૂકી શિયાળિઆઓને ખોળો છો ! વાસ્તે વખત આવ્યે તમે શોચ કરશો. હે તાત ! પોતાના હિતમાં તત્પર તથા પોતાને ભજનાર સેવકની ઉપર જે સ્વામિ ક્રોધ ન કરે, તે સ્વામિનો સેવક વિશ્વાસ કરે, ને આપદ્કાળ વિષે પણ તેનો ત્યાગ ન કરે. રાજાઓએ પોતાના અમાત્ય આદિ લઇ ચાકરોની વૃત્તિનો રોધ જે રીતે ન થાય તેવી રીતેજ પારકું રાજ્ય વા ધન લેવાની ઇચ્છા કરવી,

કારણુ જો પોતાની વૃત્તિનો લોપ થાય તો ખાનપાનથી હીન થયેલા અમાત્યાદિ નોકરો પ્રેમવાન હોય તોપણુ " આપણુને રાજાએ છેતર્યા " એમ માની વિરૂદ્ધ થઇ રાજાનો ત્યાગ કરે છે. બુદ્ધિમાન રાજાઓએ મનના ધારેલા કામ વિષે " આ સાધ્ય છે કે આ અસાધ્ય છે, " એવો નિશ્ચય કરી, "આવકથી વિશેષ ખપત નથી તેથી નોકરોની વૃત્તિમાં સંકોચ નહીં કરવો પડે, " એમ પાકો વિચાર કર્યા પછી, તે તે કામ યોગ્ય સહાયો ગ્રહણુ કરીને કરવાં; કારણુ પારકો દેશ વા ધન ગ્રહણુ કરવું ઘણું કઠિન છે, વાસ્તે સહાયતા વગર થઇ શકતું નથી. જે નોકર પોતાના સ્વામીનો અભિપ્રાય જાણી આલસ્ય મૂકી સર્વ કામ કરનાર, સ્વામી વિષે પ્રેમવાન, શ્રેષ્ઠ, તેમ સ્વામિની શક્તિ જાણુનાર તથા હિત વચન કહેનાર હોય તેને સ્વામિએ પોતાના આત્માની પેઠે દયાથી પાલન કરવો. જે ચાકર આજ્ઞા કરવાથી સ્વામિના વચનનો આદર ન કરનાર, કામ બતાવાથી " હું નહીં કરૂં " એમ સામું બોલનાર, " હું કંઇક પંડિત છું, " એવું અભિમાન રાખનાર, તથા પ્રતિકૂળ બોલનાર હોય, તેનો જલદીથી ત્યાગ કરવો. જે ગર્વ રહિત, સામર્થ્યવાન, જલદી કામ કરનાર, દયાવાન, શોભાયમાન, બીજા શત્રુઓ જેને ભેદી શકે નહીં એવો, તેમ રોગનો લેશ પણુ જેના શરીરમાં નથી તથા ઉદાર વાક્ય બોલનાર હોય, તેને એ આઠ ગુણુ સંપન્ન ઉત્તમ દૂત જાણુવો. જેને પોતાનો વિશ્વાસ નથી તેને ઘેર સાયંકાળે ડાહ્યા પુરૂષે જવું નહીં, તેમ ચૌટામાં જઇ કોઇ ન દેખે તે રીતે રાત્રિએ ઉભા રહેવું નહીં તથા રાજાએ કામના કરેલી સ્ત્રીની કામના કરવી નહીં. બધાએ ભેગા થઇ કંઇ વિચાર કરેલો હોય, ને તે પોતાને પૂછે તો, જો પોતાને ખરાબ ભાસે, તો તે વિચારમાં પોતાની અરૂચિ તેઓ ન જાણે તે રીતે, કંઇ બીજા કામનો મિષ કરી, તેઓથી જુદા પડી જવું. પ્રતિષ્ઠાવાન, રાજા, વ્યભિચારિણી સ્ત્રી, રાજાનો ચાકર, પુત્ર, ભાઇ, બાળક છોકરાવાળી વિધવા, સેનાપતિ, તથા અધિકારથી ભ્રષ્ટ થયેલો, એટલા સાથે ધનાદિક લેવાદેવાનો વ્યવહાર કરવો નહીં; કારણુ તેમ કર્યાથી ધન નાશ પામે છે. બુદ્ધિ, કુલીનપણું, શાસ્ત્રાધ્યયન, ઇંદ્રિયોનો નિગ્રહ, પરાક્રમ, થોડું બોલવાપણું, યથાશક્તિદાન તથા કૃતજ્ઞપણું, એ આઠ ગુણુ પુરૂષને શોભાવે છે. હે તાત ! આ રીતે જોકે એ આઠ ગુણુ મોટા પ્રભાવવાળા છે, તથાપિ તે આઠ ગુણુ સંપન્ન મનુષ્યનો જો રાજા સત્કાર કરે તો, એ રાજ સત્કારરૂપી એક ગણે કરી તે આઠ ગુણો અત્યંત શોભાને પામે છે. બળ, રૂપ, ઉત્તમ અવાજ, સ્પષ્ટ ઉચ્ચારણુ, કોમળતા, ઉત્તમ ગંધ, શુદ્ધતા, લક્ષ્મી, જ્ઞાન, સુંદરતા અને ઉત્તમ સ્ત્રિયો, એ દશ શીલ પુરૂષને ભજે છે. આરોગ્ય, આયુષ, બળ, સુખ, સ્વચ્છ સંતાનની ઉત્પત્તિ અને " આ ઘણું ખાનાર છે " એમ કહી કોઇ નિંદે નહીં, એ છ ગુણુ નિયમથી સ્વલ્પ જમનારને પ્રાપ્ત થાય છે. કંઇ પણુ કામ કરવામાં જેનો સ્વભાવ નથી, ઘણું જમનાર, સર્વ લોકોએ દ્વેષ કરેલો, ઘણું કપટ કરનાર, ક્રૂર, દેશકાળને ન જાણુનાર તથા ખરાબ વેષ ધારણુ કરનાર, એટલાઓને ઘરમાં રાખવા નહીં. અદાતા, ગાળ દેનાર, મૂર્ખ, ક્રોધી, કપટી, માનવા લાયક નહીં તેને માનનાર, નિર્દય, વૈર કરનાર તથા કર્યા ઉપકારને ન જાણુનાર, એટલા પાસે અત્યંત પીડાયલા માણુસે યાચના કરવી નહીં. ખરાબ કામ કરનાર, હંમેશ વ્યગ્રચિત્તવાળો, નિરંતર જુઠું બોલનાર, દૃઢ ભક્તિ રહિત, સ્નેહહીન તથા " હું કુશળ છું " એમ માનનાર, એ છ મનુષ્ય અધમ છે, એમ જાણી એમની સોબત ન કરવી. સહાયતાથી ધન મળે છે, ને ધનથી સહાયતા મળે છે, એ રીતે એ બેઉ પરસ્પર બંધાયલાં છે, તેથી ધન વિના સહાયતા સિદ્ધ થાય નહીં ને સહાયતા વિના ધન

મળે નહીં. ઉત્તમ મનુષ્ય શરીર પામી પુરૂષોએ એવી રીતે વર્તવું કે, પોતાની સ્ત્રી વિષે પુત્રો ઉત્પન્ન કરી તે પુત્રોને અનૃણી કરી, તેઓ વાસ્તે કંઇપણ જીવિકા સંપાદન કરી, સર્વ કન્યાઓને સારે ઠેકાણે આપીને પોતે મુનિ થઇ અરણ્ય પ્રત્યે ચાલી નિકળવું. જે કરવાથી સર્વ પ્રાણીમાત્રનું હિત થાય, ને પોતાના આત્માને પણ સુખ થાય, તેવું કર્મ કરી ઇશ્વરાર્પણ કરવું જેથી સર્વ અર્થ સિદ્ધ થાય. બુદ્ધિ, પ્રતાપ, તેજ, શૌર્ય, ઉદ્યમ તથા નિશ્ચય, એટલાં વાનાં જેને છે, તેને જીવિકાના અભાવનો ભય રહેતો નથી. હે રાજન્! પાંડવો સાથે કલહ કરવામાં કેટલા દોષ છે, તે જુવો! યુદ્ધ કરશો તો ઇંદ્ર સહિત દેવતાઓ વ્યથા પામશે, પુત્રો સાથે વૈર થશે, નિરંતર ઉદ્વિગ્ન ચિત્તથી રહેશો, અને યશનો નાશ તથા શત્રુઓને હર્ષ પમાડશો. આકાશમાં ઉગેલા ધૂમકેતુ તારાની પેઠે ભીષ્મનો, તમારો, દ્રોણનો તથા યુધિષ્ઠિર રાજાનો અત્યંત વધેલો કોપ, આ લોકનો નાશ કરી નાખશે. સંપ રાખશો તો તમારા સો પુત્રો, કર્ણ તથા પાંચ પાંડવો, એ સૌ એકઠા થઇ સમુદ્ર પર્યંત પૃથ્વીનું રાજ્ય કરશે. હે રાજન્! તમારા પુત્રો વન છે અને પાંડવો વ્યાઘ્ર છે માટે વ્યાઘ્ર સહિત વનને મા કાપો, ને વનમાંથી વ્યાઘ્રો નાશ મા પામો. વ્યાઘ્ર વિના વન ન હોય, ને વન વિના વ્યાઘ્ર ન હોય, માટે વ્યાઘ્રોથી વનની તથા વનથી વ્યાઘ્રની રક્ષા થાય છે. પાપબુદ્ધિવાળા પુરૂષો જે રીતે પારકાના દોષને જાણવાને ઇચ્છે છે, તે રીતે તેઓને વિષે રહેલા કલ્યાણરૂપ ગુણોને જોવા ઇચ્છતા નથી. પરમ અર્થસિદ્ધિને ઇચ્છનાર પુરૂષે પ્રથમથીજ ધર્મનું આચરણ કરવું, કારણ સ્વર્ગલોકથી જેમ અમૃત દૂર નથી, તેમ ધર્મથી અર્થ દૂર નથી. જેણે પોતાનું મન પાપથી વિરામ પમાડી સારા કામ વિષે લગાડ્યું, તેણે સારૂં નરતું બધું જોયું, એમ જાણવું. જે પુરૂષ વખતને અનુસરી ધર્મ, અર્થ તથા કામને સેવે, તે આલોક તથા પરલોક વિષે પણ ધર્મ, અર્થ તથા કામના સંયોગને પામે છે. હે રાજન્! જે પુરૂષ ક્રોધ તથા હર્ષના વેગને સહન કરે છે, તે લક્ષ્મીનું પાત્ર થાય છે, ને આપત્કાળ વિષે પણ મોહ નથી પામતો. હે રાજન્! તમારૂં કલ્યાણ થાઓ. વિદ્વજ્જનોએ પુરૂષોનું પાંચ પ્રકારનું બળ કહેલું છે, તે હું તમોને કહું તે સાંભળો—પહેલું કનિષ્ઠ એવું બાહુબળ, બીજું સારા અમાત્યોનો લાભ, ત્રીજું ધનનો લાભ, ચોથું પોતાના બાપદાદા સંબંધી સહજ કુળનું બળ, અને જેથી આ બધા બળનો સંગ્રહ કરેલો છે, તે સર્વ બળમાં શ્રેષ્ઠ પ્રજ્ઞારૂપી બળ પાંચમું જાણવું. જે પુરૂષ મનુષ્યને મોટા અપકાર કરવા સમર્થ છે, તેની સાથે વૈર કર્યા પછી દૂર જઇ એમ વિશ્વાસ ન રાખવો કે, "હું દૂર છું તેથી તે શું કરી શકશે?" સ્ત્રિયો, રાજાઓ, ભણેલું શાસ્ત્ર, સમર્થ શત્રુ, નાના પ્રકારના ભોગ તથા આયુષ, એટલાનો કોઇ બુદ્ધિમાન પુરૂષ વિશ્વાસ કરતો નથી. બુદ્ધિરૂપી બાણથી હણાયલા પુરૂષને સારો કરવા વાસ્તે વૈદ્ય, ઔષધો, હોમમંત્રો, મંગળરૂપ કર્મો, અથર્વ વેદના મંત્રો તથા સિદ્ધ થયેલા પારાદિક રસો પણ સમર્થ થતા નથી. હે ભારત! સર્પ, અગ્નિ, સિંહ તથા પોતાનો જાતિલો, એ ચારનો મનુષ્યોએ કદી તિરસ્કાર કરવો નહીં, કારણ એ સર્વને અત્યંત તેજવાળા જાણવા, સાધારણ જાણવા નહીં. લોક વિષે જ્યાં સુધી મોટા તેજવાળો અગ્નિ કાષ્ઠમાં છુપો રહે છે, ત્યાં સુધી જણાતો નથી, પણ તે જ અગ્નિ કાષ્ઠનું મંથન કરવાથી જ્યારે બહાર નિસરે છે ત્યારે તે જ વખતે પોતાના તેજથી કાષ્ઠ તથા સમગ્ર વનને બાળી નાખે છે, તે જ રીતે અગ્નિ સરખા તેજવાળા પાંડવો, કુલિન છે તેથી ક્ષમાવાન થઇ પોતાનું સ્વરૂપ બહાર ન જણાય, તે રીતે બેઠેલા છે; પણ બહાર નિકળેલા અગ્નિની પેઠે કોપ્યા તો સર્વ કૌરવોને

ખાળી દેશે. પુત્ર સહિત તમે લતારૂપ છો, ને પાંડવો સાગના વૃક્ષરૂપ છે, માટે કદી પણ મોટા વૃક્ષનો આશ્રય કર્યા વગર લતા વૃદ્ધિ પામતી નથી. એટલે કે પાંડવોનો આશ્રય કર્યા વગર તમારી વૃદ્ધિ થવાની નથી. હે આંબિકેય! હે રાજન્! હે તાત! તમારા પુત્ર વન છે, ને તે વનમાં પાંડવોરૂપી સિંહ છે, એમ જાણો અને સિંહ વિનાનું વન નાશ પામે, તેમ વન વિના સિંહ નાશ પામે.

वनं राजंस्तव पुत्रांविकेय सिंहान्वने पांडवांस्तात विद्धि।
सिंहैर्विहीनं हि वनं विनश्येत् सिंहाविनश्येयुहते वनेन ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि प्रजागरपर्वणि विदुरवाक्ये गुर्जरभाषायां सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

અધ્યાય ૩૮ મો. વિદુરનીતિ-તેમનાં હિત વાક્ય.

विदुर उवाच—ऊर्ध्वप्राणाह्युत्क्रामंति यूनः स्थविर आयति।
प्रत्युत्थानाभिवादाभ्यां पुनस्तान्प्रतिपद्यते ॥ १ ॥

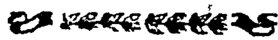
વિદુર કહે છે-જુવાન પુરૂષના પ્રાણ, કોઇ વૃદ્ધ ઘેર આવે તે વખતે આકુળ થઇ જાય છે, પણ તેની સામે ઉભા થઇ પ્રણામ કરવાથી પાછા સ્થિર થાય છે, વાસ્તે વિવેકી પુરૂષે પોતાને ઘેર આવેલા સત્પુરૂષને બેસવા આસન આપી, જળ લાવી તેના ચરણ પ્રક્ષાલન કરી, કુશળ પ્રશ્ન પૂછી પોતાની સ્થિતિ નિવેદન કરી, તેને પવિત્ર અન્ન આપવું. જે પુરૂષ લોભથી, વા કોઇ "અમને ધનિક જાણશે તો!" એવા ભયથી તથા કૃપણતાંથી, મંત્ર જાણનાર અભ્યાગતને ઉદક, મધુપર્ક તથા ગાય નથી આપતો તેનું જીવિત વ્યર્થ છે, એમ જાણવું. વૈદ્ય, બાણાદિક શસ્ત્રનો બનાવનાર, બ્રહ્મચર્યથી ભ્રષ્ટ થયેલો, ચોરી કરનાર, ક્રૂર સ્વભાવવાળો, મદિરા પીનાર, ગર્ભહત્યા કરનાર, સેનાપતિ તથા વેદ વિક્રય કરનાર, એટલા જણા ઉદક માત્ર પણ આપવા લાયક નથી; તોપણ જો અતિથિ વેળાએ આવે તો તેમનો સત્કાર કરી જમાડવા. લવણ, રાંધેલું અન્ન, દધિ, દુગ્ધ, મધ, તૈલ, ઘૃત, તિલ, માંસ, ફળ, મૂળ, શાક, રક્તવસ્ત્ર, સર્વગંધ તથા ગોળ, ઇત્યાદિ પોતાને વિક્રય કરવા લાયક નહી એવી વસ્તુનો વિક્રય કરનાર બ્રાહ્મણ પણ જો અતિથિ વેળાએ આવે તો, તેનો પણ સત્કાર કરી અન્ન આપવું. જે ક્રોધ રહિત, સમાન છે માટી, પાષાણ તથા સુવર્ણ જેને, શોક વગરનો સ્નેહ તથા વૈર રહિત અને નિંદા પ્રશંસા તથા પ્રિય અપ્રિય છે સમાન જેને એવો, ઉદાસીનની પેઠે રાગદ્વેષ રહિત હોય, તેને સંન્યાસી જાણવો. વળી જ્યારે વનધાન્ય, કંદમૂળ, ઈંગોડાં તથા શાક ઇત્યાદિ છે જીવિકા જેની અને અત્યંત નિયમમાં રાખ્યું છે મન જેણે એવો અગ્નિ સંબંધી કાર્ય વિષે સાવધાન તથા વન વિષે નિવાસ કરનાર તપસ્વી અતિથિને સત્કાર કરવામાં સાવધાન થાય છે, ત્યારે બીજા પુણ્યવાન પુરૂષો થાય તેમાં શું કહેવું! બુદ્ધિમાનને તિરસ્કાર કરી ક્યાંય દૂર જઇ "હું દૂર છું માટે હવે એ શું કરશે!" એમ વિશ્વાસ ન રાખવો. કારણ બુદ્ધિમાનના હાથ લાંબા હોય છે, તેથી ત્યાં દૂર બેઠે પણ તે હણે છે. જેનો વિશ્વાસ ન હોય તેનો વિશ્વાસ કરવો નહીં; ને જેનો વિશ્વાસ હોય તેનો પણ અતિ વિશ્વાસ કરવો નહીં; કારણ વિશ્વાસથી ઉત્પન્ન થયેલો ભય મૂળથી ઉખેડી

નાખે છે. ઇર્ષ્યા વિનાનો, સ્ત્રિયોનું રક્ષણ કરનાર, વિભાગ કરી આપી ભોજન કરનાર, પ્રિય બોલનાર, સૌંદર્યવાન અને સ્ત્રી પાસે મધુર બોલનાર તથા તેને વશ ન થનાર પુરૂષ પંડિત જાણવો. સ્ત્રિયો ઘરની લક્ષ્મી છે એમ કહ્યું છે; વાસ્તે ઘરને શોભાવનાર મોટા ભાગ્યવાળી પવિત્ર સ્ત્રિયોનો સત્કાર કરવો, તથા સારી રીતે તેઓનું રક્ષણ કરવું. પિતાને અંતઃપુર તથા માતાને રસોઇ ઘર સોંપવું, પોતા સરખાને ગાયો સાચવવા રાખવો, અને ખેતી કરવાનું કામ પોતે સાચવવું, નોકરો પાસે વ્યાપાર સંબંધી કામ કરાવવાં, ને પુત્રો પાસે બ્રાહ્મણોની સેવા કરાવવી, પાણીથી અગ્નિ, બ્રાહ્મણથી ક્ષત્રિય તથા પાષાણથી લોહ ઉત્પન્ન થાય છે, એમનું તેજ સર્વ ઠેકાણે પ્રસરે છે, પણ પોતપોતાની યોનિ વિષે શાંત થાય છે. રૂડા કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા સત્પુરૂષો નિરંતર અગ્નિ સરખા તેજવાળા હોય છે, તથાપિ ક્ષમાવાન થઇ પોતાનું રૂપ છુપું રાખી કાષ્ઠમાં રહેલા અગ્નિની પેઠે વર્તે છે. જેના મનસુબાને બહારના તથા અંદરના પણ કોઇ મનુષ્ય જાણતા નથી, ને જે છુપા ચાર–દૂત દ્વારા પારકા વિચારને જાણે છે, તે રાજા ઘણો વખત સુધી ઐશ્વર્ય ભોગવે છે. વળી જે કરવાનું હોય તે મોઢેથી બોલેજ નહીં, ને જેનું કામ કર્યા પછીજ લોકોના જોવામાં આવે, તે રાજાએ ધર્મ, કામ, અર્થ તથા વિચાર બહાર ન પડે, વાસ્તે પર્વત ઉપર વા મહેલ ઉપર ચઢી, એકાંતમાં તથા એક સળી પણ ન હોય એવા વનમાં જઇને મનસુબો કરવો; એટલે શત્રુ જાણે નહીં, ને કાર્ય સિદ્ધિ થાય. સ્નેહી હોય પણ મૂર્ખ હોય, ને પંડિત હોય પણ ગંભીર ન હોય, વાસ્તે રાજાએ પરીક્ષા કર્યા વગર કોઇને એકદમ મંત્રી કરવો નહીં. જેનો અમાત્ય ધન સંપાદન કરી આપે છે તથા કરેલો મનસુબો બહાર પડવા નથી દેતો, ને જેનાં ધારેલાં કામ સિદ્ધ થયા પછીજ સભાસદો જાણે છે, તે રાજા ધર્મ, અર્થ તથા કામ વિષે રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ જાણવો; અને તે ગુપ્ત વિચાર રાખનાર રાજાને સર્વ કામની સિદ્ધિ થાય છે. જે રાજા મોહથી નિંદિત કામ કરે, તે એવાં વિપરીત કામ કરવાથી કોઇ વખતે જીવિતથી પણ ભ્રષ્ટ થાય, સારાં કામ કરવાથી સુખ ઉત્પન્ન થાય છે, ને તે ન કરવાથી પશ્ચાત્તાપ થાય છે. જેમ વેદ ભણ્યા વગરનો બ્રાહ્મણ શ્રાદ્ધમાં બોલાવવા યોગ્ય નથી, તેમ સંધિ વિગ્રહાદિક છ ગુણ જેણે શ્રવણ નથી કર્યા તે મંત્રી કોઇ વાતનો મનસુબો કરવામાં બોલાવવા લાયક નથી. હે નૃપ ! સ્થાન, વૃદ્ધિ તથા ક્ષયને જાણનાર, તેમ સંધિ વિગ્રહાદિ ષાડ્ગુણ્યને પણ જાણનાર તથા જેના શીલનો સર્વ સત્કાર કરે છે, તે રાજાને સમગ્ર પૃથ્વી સ્વાધીન થાય છે. જેની ઉપર ક્રોધ કરે તેનું ભૂરૂં કરી નાખે, ને જેની ઉપર પ્રસન્ન થાય તેનું દારિદ્રય ખંડન કરે, અને કરેલા કામનો જે તપાસ કરે તથા પોતાનો ખજાનો પોતેજ જાણે એવા રાજાને પૃથ્વી ધનથી પૂર્ણ કરે છે. પૃથ્વીપતિ રાજાએ પોતાના નામ માત્રથી તથા છત્ર ચામરાદિથી સંતુષ્ટ રહેવું, ને ધનાદિકનો ભોગ તો ભૃત્ય વર્ગને પણ પોતાના સરખોજ ભોગવાવવો, કારણ એકલાએ સર્વ ભોગવવું નહીં. બ્રાહ્મણ બ્રાહ્મણને જાણે, સ્વામી સ્ત્રીને જાણે, રાજા અમાત્યને જાણે તથા રાજાને રાજાજ જાણે. વધ કરવા લાયક શત્રુ પોતાને વશ થાય, તો તેને મૂકવો નહીં; કદી નમ્ર થઇ પોતાને સેવે, તોપણ પોતા વિષે બળ હોય તો તે મારવા લાયક છે માટે મારીજ નાખવો; કારણ તેમ ન કરવાથી તે વિફરી થોડા વખતમાં પોતાને ભય ઉપજાવે છે. દેવતાઓ, રાજા, બ્રાહ્મણો, વૃદ્ધ, બાળક તથા આતુર, એટલા જણા વિષે ક્રોધ આવે તોપણ હંમેશ યત્નથી નિયમમાં રાખવો. જે પ્રાજ્ઞ પુરૂષ, મૂઢ પુરૂષોએ સેવેલા ફોકટ કલહનો ત્યાગ કરે, તે લોકમાં કીર્તિ પામે છે. જે પ્રસન્ન

થયેથી કંઈ ફળ આપે નહી, તેમ ક્રોધ કરેથી ભૂડું કરી શકે નહી, તે રાજાને જેમ ષંઢ પતિને સ્ત્રિયો ઇચ્છતી નથી, તેમ પ્રજા ઇચ્છતી નથી. બુદ્ધિજ કંઇ ધન લાભ વિષે હેતુ નથી, તેમ જડપણુંજ કંઇ દરિદ્રતા વિષે હેતુ નથી; એ લાભાદિક કેની રીતે થાય છે તેના વૃત્તાંતને ડાહ્યો પુરૂષ જાણે છે, મૂર્ખ જાણતો નથી. હે ભારત! વિદ્યા, તથા અવસ્થાથી થયેલા વૃદ્ધને, બુદ્ધિથી થયેલા વૃદ્ધને, તેમ ધન તથા કુળથી થયેલા વૃદ્ધોનો મૂઢ પુરૂષ નિરંતર તિરસ્કાર કરે છે. ખરાબ આચરણ કરનાર, મૂર્ખ, પારકી ઇર્ષ્યા કરનાર, અધર્મિ, કઠોર વચન બોલનાર તથા ક્રોધી, એટલાઓને અનર્થો પ્રાપ્ત થાય છે. વિવેકી પુરૂષો કપટ રહિત દાનથી, પોતાનું કહેલું પાળવાથી તથા સારી વાણી વાપરવાથી શત્રુને પણ પોતાના કરે છે. સત્ય બોલનાર, ચતુર, કર્યા ઉપકારને જાણનાર, બુદ્ધિમાન તથા સરલ પુરૂષ સંપત્તિ હીન થયો હોય, તોપણ ચાકર તથા મિત્રાદિકને પામે છે. ધૈર્ય, શમ, દમ, શૌચ, દયા, મધુર વાણી તથા મિત્રોનો સત્કાર, એ સાત વાનાં લક્ષ્મીને શોભાવનારાં છે. હે નરાધિપ! પોતાના પોષ્ય વર્ગને આપ્યા વગર જમનાર, દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા, કર્યા ઉપકારને ન જાણનાર તથા લાજ રહિત રાજાનો ત્યાગ કરવો. જે પોતે સદોષ છતાં પોતાની પાસે રહેનાર નિર્દોષ માણસને કોપાવે છે, તે પુરૂષ સર્પવાળા ઘરમાં જેમ માણસ સુખે નિદ્રા કરી શકતો નથી તેમ રાત્રિ વિષે સુખે નિદ્રા કરતો નથી. હે ભારત! જેના કોપવાથી નિર્વાહમાં ખામી આવે, તેઓને દેવતાઓની પેઠે હંમેશ પ્રસન્ન રાખવા. જે ધન સ્ત્રિયો, મદોન્મત્ત, પતિત તથા દુષ્ટ પુરૂષ પાસે રાખ્યું હોય તે બધું પાછું મળવા વિષે સંશય રહે છે. હે રાજન્! જે ઘરમાં સ્ત્રીનું પ્રાબલ્ય છે, કપટીની સોબત છે તથા બાળકનો હુકમ છે, તે ઘરમાં પરવશ મનુષ્યો, પાણાના વહાણમાં બેસનારા જેમ બુડી જાય, તેમ બુડે છે. હે ભારત! જે પોતાની મતલબ જેટલું હોય તેથી ઘણી વાત નથી કરતા, તેઓને હું પંડિત માનું છું; કારણ વિશેષ હાથ ઘાલવાથી પાછું પડાય છે. જેને કપટી, ચારણ તથા હલકી સ્ત્રીયો વખાણે, તે મનુષ્ય જીવે નહીં. ઘણા પરાક્રમવાળા તથા મોટા ધનુષ્યમાન પાંડવોનો ત્યાગ કરી, ભરતકુળનું ઐશ્વર્ય તમોએ દુર્યોધન-વિષે રાખ્યું છે, પણ થોડા વખતમાં તમો જેમ ઐશ્વર્યના મદથી અત્યંત મૂઢ થયેલો બલિરાજા ત્રૈલોક્યના ઐશ્વર્યથી ભ્રષ્ટ થયો હતો તેમ ઐશ્વર્યથી ભ્રષ્ટ થશો.

तं द्रक्ष्यसि परिभ्रष्टं तस्मात्त्वमचिरादिवा ।
ऐश्वर्यमदसंमूढं बलिं लोकत्रयादिव ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि प्रजागरपर्वणि विदुरवाक्ये गुर्जरभाषायामष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

અધ્યાય ૩૯ મો. વિદુરનીતિ–ચાલુ.

**धृतराष्ट्र उवाच–अनीश्वरोयं पुरुषो भवाभवे सूत्रप्रोतादारुमयीव योषा ।
धात्रातुदिष्टस्य वशे कृतोयं तस्माद्वदत्वं श्रवणे धृतोहं ॥ १ ॥**

ધૃતરાષ્ટ્ર કહે છે-આ સર્વ લોકને વિધાતાએ ભાગ્યવશ સરજ્યા છે. સૂત્રમાં પરોવેલી કાષ્ઠની સ્ત્રીની પેઠે, પુરૂષ પણ ઐશ્વર્ય વા અનૈશ્વર્ય પ્રાપ્ત થવા વિષે પોતે સમર્થ નથી, વાસ્તે તું કહે તે ધૈર્યવાન થઇ હું સાંભળું. તે સાંભળી વિદુરે કહ્યું કે હે ભારત! વખત-વગર

વચન બોલતાં બૃહસ્પતિ પણ બુદ્ધિહીનપણું તથા અપમાન પામે છે. દાન આપવાથી તથા મધુર બોલવાથી જે પ્રિય થાય છે, તેને પ્રિય જાણવા નહીં, કારણ દાનાદિક બંધ કરવાથી તે જ અપ્રિય થાય છે. પણ જે વિચાર બળથી વા પાસેની સગાઇના બળથી પ્રિય હોય તેનેજ પ્રિય જાણવો. પોતાનો દ્વેષી સાધુ, બુદ્ધિમાન તથા પંડિત હોય, તોપણ પોતાને તેવો ભાસે નહીં, કારણ પોતાને પ્રિય હોય, ને તેમાં જો સારા ગુણ ન હોય તો ભાસે, પણ વૈરી વિષે સારા ગુણ સારો હોય, તોપણ પોતાને ન ભાસે. તેમજ પોતાના પ્રિયનાં કરેલાં કામ પણ સારાં લાગે, ને અપ્રિયનાં કરેલાં કામ ખરાબ લાગે. હે રાજન્! જે વખતે દુર્યોધન ઉત્પન્ન થયો તે વખતે મેં તમોને કહ્યું હતું કે, " આ એક પુત્રનો ત્યાગ કરશો તો બાકીના પુત્રોની વૃદ્ધિ થશે, ને એ એકનો ત્યાગ નહીં કરો, તો બધા પુત્રોનો નાશ થશે." જેની વૃદ્ધિથી મોટો ક્ષય થાય, તેની વૃદ્ધિ પણ સારી માનવી નહીં, પણ જેના ક્ષયથી મોટી વૃદ્ધિ થાય તેનો ક્ષય પણ સારો માનવો. હે મહારાજ! જે ક્ષય વૃદ્ધિને આપે તે ક્ષય ન જાણવો, પણ જેને પ્રાપ્ત થવાથી ઘણાનો ક્ષય થાય, તે જ ક્ષય જાણવો. હે ધૃતરાષ્ટ્ર! કેટલાક ગુણે કરી સમૃદ્ધ હોય છે અને કેટલાક ધને કરી સમૃદ્ધ હોય છે, તેમાં ગુણે કરી સમૃદ્ધ હોય તે જ ઉત્તમ પુરૂષ ગણાય છે, વાસ્તે ધને કરી વૃદ્ધ પણ ગુણે કરી હીન એવા તમારા પુત્રોને મૂકી દો.

ધૃતરાષ્ટ્રે કહ્યું કે હે વિદુર! પ્રાજ્ઞ પુરૂષોએ સંમત તથા પરિણામ જેનું હિતરૂપ છે એવું તું ભાષણ કરે છે, તથાપિ પુત્રને ત્યાગ કરવા હું સમર્થ થતો નથી, કારણ જેથી ધર્મ થાય તેથીજ જય થાય છે. ધૃતરાષ્ટ્રનાં વચન સાંભળી વળી વિદુરે કહ્યું કે, અત્યંત ગુણ સંપન્ન તથા વિનયવાન પુરૂષ કદી પણ પ્રાણિયોનો થોડો પણ નાશ સહન કરી શકતો નથી. જે પારકી નિંદા કરવામાં તત્પર, પારકાને દુઃખનો ઉદય થાય તેમાં પ્રીતિમાન, હંમેશ સાવધાન થઇ પરસ્પર વિરોધ કરવા વિષે યત્ન કરનાર, જેને જોવાથી પણ મોટો દોષ લાગે, જેની સાથે રહેવાથી મોટો ભય થાય, તેમ જેની સાથે ધન લેવા દેવાના વ્યવહારથી મોટો ભય ઉપજે, જેનો પારકાને ભેદ પમાડવાનો સ્વભાવ છે, કામી, નિર્લજ્જ, શઠ, " આ પાપી છે" એમ જગતમાં વિખ્યાત, સહવાસ કરવા લાયક નહીં તથા બીજા મોટા દોષે કરીને પણ જે યુક્ત હોય, તે પુરૂષોનો ત્યાગ કરવો. મિત્રતાનું કારણ નિવૃત્ત થાય એટલે નીચ વિષે રહેલી મિત્રતા નાશ પામે છે, મિત્રતાથી જે ફળ થતું હોય તે અને મિત્રતા સંબંધી સુખ પણ નાશ પામે છે અને ઉલટો નીચ મિત્ર મિત્રનો તિરસ્કાર કરવા તરફ યત્ન કરે તથા તેને ક્ષય પમાડવાનો આરંભ કરે છે. અજાણથી થોડો પણ તિરસ્કાર થયેથી મનમાં મોટું વૈર રાખી બેસે, ને શાંતિ ન પામે, તેવા ક્રૂર બુદ્ધિવાળા નીચ માણસની સોબત બુદ્ધિમાન પુરૂષોએ દૂરથી છોડી દેવી. જે પુરૂષ પોતાના દરિદ્ર, દીન તથા આતુર જાતિલાને અનુગ્રહ કરે, તે પુત્ર, પશુ ઇત્યાદિ સમૃદ્ધિથી વૃદ્ધિ પામે, ને પરલોક વિષે કલ્યાણને પામે છે, માટે જે પુરૂષો પોતાનું કલ્યાણ ઇચ્છે, તેમણે પોતાના જાતિલાઓને વધારવા, એમ કહેલું છે, વાસ્તે હે રાજેંદ્ર! તમે પણ સારી રીતે કુળની વૃદ્ધિ કરો, એમ કરવાથી કલ્યાણને પામશો. હે ભરતર્ષભ! જાતિલાઓ ગુણવાન ન હોય, તોપણ તેઓની રક્ષા કરવી જોઇએ, ત્યારે પાંડવો તો મહા ગુણવાન તથા તમારા પ્રસાદની ઇચ્છા રાખનારા છે, વાસ્તે તે શૂરવીરો ઉપર પ્રસન્ન થાઓ. તેઓની વૃત્તિ ચાલે તેટલાં ગામ આપો. હે નરાધિપ! એમ કરવાથી લોકમાં

તમારો યશ થશે. હે તાત! તમો વૃદ્ધ છો, તેથી તમારે પુત્રોને શિક્ષા કરવી જોઇએ, અને હું પણ તમારો હિતેચ્છુ, તમારા હિતની વાત કહું છું, એમ જાણો. હે ભરતર્ષભ! કલ્યાણ ઇચ્છનાર પુરૂષે જાતિલા સાથે કદી પણ કલહ કરવો નહીં. જાતિલાઓએ એકઠા મળીને સુખ ભોગવવાં, એકઠા મળી જમવું, પરસ્પર વાતો કરવી, તથા પરસ્પર પ્રીતિ રાખવી, પણ કદી પરસ્પર કલહ કરવો નહીં. હે રાજેંદ્ર! જાતીલાઓ અનુકૂળ થાય તો તારે, ને પ્રતિકૂલ થાય તો ડૂબાડે, વાસ્તે તમે પાંડવો અનુકૂલ થાય તેવી રીતે તેમની સાથે સારી રીતે વર્તો, એટલે તેઓથી વિંટાયલા તમોને શત્રુ પણ પરાભવ કરી ન શકે. વિષ યુક્ત બાણ જેના હાથમાં છે એવા પારાધિને પ્રાપ્ત થઇ મૃગ જેમ ખેદ પામે છે, તેમ શ્રીમંત જાતિલાને જોઇ ગરીબ જાતિલો ખેદ પામે, એટલે જો શ્રીમંત તેનું દુઃખ ન ટાળે તો, મૃગ મારવાથી થયેલા પાપને જેમ પારાધિ પામે, તેમ ગરીબ જાતિલાના ખેદજન્ય પાપને શ્રીમંત જાતિલા પામે છે. હે નરશ્રેષ્ઠ! યુદ્ધ વિષે પાંડવો વા તમારા પુત્રો હણાશે, તે સાંભળી તમોને પશ્ચાત્તાપ થશે, વાસ્તે પ્રથમથી વિચાર કરો. ડહાપણવાળા માણસે, જીવિત ચલાયમાન છે એમ જાણી, જે કામ કરવાથી ઘરમાં ખાટલા પર બેસી સંતાપ રાખવો પડે, તે કામ પ્રથમથીજ કરવું નહીં, નીતિશાસ્ત્રના રચનારા શુક્રાચાર્ય વિના બધા પુરૂષ અન્યાય કરે છે, પણ નીતિશાસ્ત્ર જાણ્યા પછી બુદ્ધિમાન પુરૂષોએ અવશિષ્ટ રહેલો વખત નીતિથી નિર્ગમન કરવો. તેમજ હે નરેશ્વર! તમારા પુત્ર દુર્યોધને પૂર્વે જે પાંડવો તરફ પાપ કર્યું છે, તે પાપ તમો કુળમાં વૃદ્ધ છો, વાસ્તે તમારે ટાળી નાંખવું જોઇએ. હે નરશ્રેષ્ઠ! પાંડવોને સ્થાનક ઉપર બેસાડશો તો નિષ્પાપ થઇ લોક વિષે બુદ્ધિમાન પુરૂષોને પૂજા કરવા લાયક થશો. જે પુરૂષ ધીર પુરૂષોનાં વચન સાંભળી " આમાંથી કેવું ફળ થશે " તેનો વિચાર કરી, કાર્ય કરવાનો નિશ્ચય કરે છે, તે પુરૂષની ઘણા વખત સુધી ઉત્તમ કીર્ત્તિ રહે છે. અત્યંત કુશળ પુરૂષોએ કહેલા જ્ઞાનને જે સમજે નહીં અથવા સમજી તે પ્રમાણે ચાલે નહીં તેને કહેવું ફોકટ છે. જે પુરૂષ આ કામમાંથી પાપરૂપ ફળનો ઉદય થશે, એમ જાણી કામનો આરંભ નથી કરતો, તે પુરૂષ વૃદ્ધિ પામે છે. જે પુરૂષ વિચાર્યા વગર નિરંતર પાપ કરે છે, તે દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા પુરૂષને યમના દૂતો અત્યંત દુઃખરૂપ નરકમાં નાખે છે. મદિરા પાનથી થયેલી વિકલતા, નિદ્રા, અજ્ઞાન, નેત્ર વક્રાદિકના વિકારરૂપ પોતાનો આકાર, દુષ્ટ અમાત્યનો વિશ્વાસ તથા મૂર્ખ દૂતનો ભરોંસો, એ છ વિચાર બહાર પડી જવાનાં દ્વાર છે, વાસ્તે નિરંતર ધન વૃદ્ધિની ઇચ્છા રાખનાર રાજાએ એ હંમેશ સાચવી ઢાંકી રાખવાં. એમ કરવાથી ધર્મ, અર્થ તથા કામને સેવતો રાજા શત્રુનો અધિષ્ઠાતા થાય છે. શાસ્ત્ર જાણ્યા વગર અને વૃદ્ધોની સેવા કર્યા વગર બૃહસ્પતિ સરખાઓએ પણ ધર્માર્થ જાણવા સમર્થ થવાતું નથી. સમુદ્રમાં જે પડ્યું તે ગયું એમ જાણવું, એમ સાંભળવામાં ધ્યાન ન આપનાર આગળ કહેલું વાક્ય, બુદ્ધિ વગરના મનુષ્યે ભણેલું શાસ્ત્ર તથા અગ્નિ વગર હોમેલું દ્રવ્ય પણ ગયું એમ જાણવું. બુદ્ધિમાન પુરૂષોની બુદ્ધિથી પરીક્ષા કરી, તેમની યોગ્યતા વિચારી, સાંભળી વા જોઇને ખાત્રી કર્યા પછી તેમની સાથે મિત્રતા કરવી. વિનય અપકીર્ત્તિને, પરાક્રમ અનર્થને, નિરંતર ક્ષમા ક્રોધને તથા સદાચરણ કુલક્ષણને હણે છે. હે રાજન્! વસ્ત્રાદિક ભોગ્ય સામગ્રી, જન્મ ઘર, આચાર, ભોજન તથા વસ્ત્રથી કુળની પરીક્ષા કરવી. પાસે પ્રાપ્ત થયેલી યોગ્ય વસ્તુની મુક્ત સંગ પુરૂષે પણ ના કહેવી નહિં, ત્યારે ઇચ્છાવાને તો કેમજ કહેવી. પ્રાજ્ઞ પુરૂષોએ સેવન કરેલો, વિદ્યાવાન, ધર્મિષ્ઠ, પ્રિય દર્શનવાળો,

મિત્રવાન તથા રૂડી વાણીવાળો સંબંધી હોય; તેનું પ્રતિપાલન કરવું. કુલિન હોય વા અકુલિન હોય પણ જે મર્યાદાને ઉલ્લંઘન ન કરે, ધર્મની અપેક્ષા રાખે, સરલ તથા લજ્જાવાન હોય, તેને કુલિનથી પણ શ્રેષ્ઠ જાણવો. જેઓનાં જ્ઞાન, આચરણ તથા પ્રજ્ઞા, એ ત્રણે સરખાં હોય, તેઓની મિત્રાઇ કદી જીર્ણ થાય નહિ. બુદ્ધિમાને દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા મૂર્ખનો તૃણથી ઢંકાઇ ગયેલા કૂવાની પેઠે ત્યાગ કરવો, કારણ તેને વિષે કરેલી મિત્રાઇ સ્થિર રહેતી નથી. ગર્વિષ્ઠ, મૂર્ખ, ક્રોધી સાહસિક તથા ધર્મ રહિત, એટલાઓની સાથે કદી પણ ડાહ્યા પુરૂષોએ મિત્રાઇ કરવી નહીં. કર્યા ઉપકારને જાણનાર, ધર્મિષ્ઠ, સત્યવાદી, ઉદાર, દૃઢ ભક્તિવાન, જિતેંદ્રિય, મર્યાદાથી ચાલનાર તથા કદી પણ ત્યાગ ન કરનાર હોય, તેની સાથે મિત્રતા કરવી. ઇંદ્રિયોને વિષય થકી નિવૃત્ત પમાડવી એ મૃત્યુથી પણ કઠિન છે, ને તેમને અત્યંત છુટી મૂકવાથી દેવતાઓને પણ દુઃખ થાય છે. સરલતા, પ્રાણી માત્રની ઇર્ષ્યા ન કરા', ક્ષમા, ધૈર્ય તથા મિત્રોનું અપમાન ન કરવું, એટલા ગુણ આયુષને દેનારા છે, એમ પંડિત પુરૂષો કહે છે. જે પુરૂષ દૃઢ બુદ્ધિનો આશ્રય કરી, નીતિમાન પુરૂષે અન્યાયથી નાશ પમાડેલા અર્થને પાછો સંપાદન કરવાને ઇચ્છે, તેજ ઉત્તમ પુરૂષ કહેવાય. ભવિષ્યમાં થનારા દુઃખને ટાળવાના ઉપાયને જે જાણે છે, તેમ દુઃખ વખતે દૃઢ નિશ્ચય રાખે છે, ને છેવટે શું કરવું તે પણ જાણે છે, તે પણ અર્થહીન નથી થતો. કર્મ, મન તથા વાણીનું હંમેશ સેવન કરે ને તેમાંજ લપટાઇ રહે તે વિચારવાન જાણવો. વિવેકી પુરૂષે હંમેશ કલ્યાણરૂપ કર્મનુંજ આચરણ કરવું. દધિ, દૂર્વા, ગાય ઇત્યાદિ મંગળ પદાર્થનો સ્પર્શ, સહાય, સામગ્રી, શાસ્ત્રાધ્યયન, ઉદ્યમ, સરલતા તથા હંમેશ સત્પુરૂષોનું દર્શન, એટલાથી પુરૂષ સમૃદ્ધિ પામે છે. ઉદ્યોગ કરવાથી લાભ, કલ્યાણ તથા લક્ષ્મી મળે છે, તેમ મહત્તા મળી અનંત સુખને પ્રાપ્ત થવાય છે. હે તાત ! સર્વ ઠેકાણે ક્ષમા રાખવી તેથી સમર્થને અત્યંત શોભા દેનાર તથા અત્યંત હિતકારક બીજું કંઈ પણ નથી. અશક્ત મનુષ્યે સર્વની ઉપર ક્ષમા રાખવી, શક્તિમાન પુરૂષે પણ ધર્મ સમજી ક્ષમા રાખવી, અને અર્થ તથા અનર્થ બેઉ જેને સમ છે એવા મધ્યમ પુરૂષને માટે પણ ક્ષમા હિતરૂપ છે. જે સુખ સેવવાથી ધર્મ તથા અર્થનો ક્ષય ન થાય, તે સુખ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે સેવન કરવું, પણ "એ સુખ મારે જોઇયેજ નહીં" એવા મૂઢ વ્રતનું આચરણ કરવું નહિ. હંમેશ દુઃખિત વૃત્તિવાળા, ગાફલ, નાસ્તિક, આળસુ, ઇંદ્રિયોને વશ તથા ઉત્સાહ રહિત, એટલાઓ વિષે લક્ષ્મી નિવાસ કરીને રહેતી નથી. કુબુદ્ધિવાળા પુરૂષો, સરલતા યુક્ત તથા સરલતાથી લજ્જાવાન પુરૂષને "આ અશક્ત છે" એમ માની ધર્ષણ કરે છે. અત્યંત નિષ્કપટ, અતિ દાતાર, અતિ શૂરવીર, અતિશય વ્રત કરનાર તથા "હું બુદ્ધિમાન છું" એવું માનનાર, પાસે લક્ષ્મી ભયથી નથી જતી. તેમ અત્યંત ગુણવાન વા અત્યંત ગુણ રહિત પુરૂષો પાસે પણ લક્ષ્મી રહેતી નથી કારણ તે ગુણની ઇચ્છા નથી રાખતી, ને ગુણ રહિતને જોઇને પણ રાજી નથી થતી; પણ ઉન્મત્ત થયેલી ગાયની પેઠે અંધ થયેલી તે કોઇ એક સ્થાન ઉપર સ્થિર રહેતી નથી. વેદ ભણવાનું ફળ અગ્નિહોત્ર કરવારૂપ, શાસ્ત્ર ભણવાનું શીલવૃત્ત પાળવારૂપ, સ્ત્રી પરણવાનું વિષય સુખ તથા પુત્ર પ્રાપ્તિરૂપ અને મળેલા ધનનું દાન કરવા તથા ભોગ ભોગવવારૂપ ફળ છે. જે પુરૂષ અધર્મથી સંપાદન કરેલા ધને કરી પરલોકના સાધનરૂપ યજ્ઞદાનાદિ કર્મ કરે છે તે, મરણ પામ્યા પછી પરલોક વિષે, કરેલા સાધનનું ફળ નથી પામતો, કારણ સાધનનું મૂળ ધન કુમાર્ગથી આવેલું હોય છે. વિકટ માર્ગમાં, વનમાં દુઃખથી પણ જવાય નહીં એવા

સ્થાનકોમાં, કષ્ટરૂપ આપદ વિષે, ભય વખતે તથા ઉઘાડેલાં શસ્ત્ર હોય તે ઠેકાણે પણ બળવાન પુરૂષોને ભય લાગતો નથી. ઉદ્યમ, નિયમથી ચાલવું, ચતુરાઇ, સાવધાનપણું, ધૈર્ય સ્મરણ શક્તિ તથા વિચાર કરીને કાર્યનો સમારંભ કરવો, એટલાં વાનાં સમૃદ્ધિનું મૂળ છે. તપસ્વીનું તપશ્ચર્યારૂપ બળ છે, વેદ જાણનારાઓનું વેદરૂપ, દુષ્ટ પુરૂષોનું હિંસારૂપ, તથા ગુણવાન પુરૂષોનું ક્ષમારૂપ બળ છે. જળ, મૂળ, દુગ્ધ, હવિષ, બ્રાહ્મણની આજ્ઞા, ગુરૂનું વચન તથા ઓષધ, એ આઠ વાનાં વ્રતને હણતાં નથી. જે પોતાને પ્રતિકૂળ હોય, તે આપવું નહીં, એ ધર્મ શાસ્ત્ર જાણવાથી સમજાય છે, ને ઇચ્છા પ્રમાણે ચાલવાથી અધર્મમાં પ્રવર્તાય છે. ક્રોધને અક્રોધથી, અસાધુતાને સાધુતાથી, કદર્યને દાનથી તથા અનૃતને સત્યથી જીતવું. સ્ત્રી, ધૂર્ત, આળસુ, બીકણ, ક્રૂર, અભિમાની, ચોર, કરેલા ઉપકારને ન જાણનાર તથા નાસ્તિક, એટલાઓનો વિશ્વાસ કરવો નહીં. નિરંતર નમ્રતાથી વર્તવાનો જેનો સ્વભાવ છે તથા જે વૃદ્ધની સેવા કરે છે તે પુરૂષનાં કીર્તિ, આયુષ, યશ તથા બળ, એ ચાર વૃદ્ધિ પામે છે.

હે તાત! અતિ કલેશથી, ધર્મ છોડી દેવાથી તથા શત્રુની તાબેદારી કરવાથી જે અર્થો સિદ્ધ થાય, તે વિષે તમે મન માં કરો. વિદ્યા રહિત પુરૂષ, પ્રજા વગરનું મૈથુન, આહાર વગરની પ્રજા, તથા રાજા વગરનો દેશ, એ ચારેય શોચ કરવા લાયક છે. ઘણો પંથ કરવાથી મનુષ્યોને જરા અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે; પર્વતોને વર્ષાદના જળથી, સ્ત્રિયોને પુરૂષના વિયોગથી તથા મનને દુર્વચનથી જરા પ્રાપ્ત થાય છે. અભ્યાસ એ વેદનો મળ છે, વ્રત ન કરવું એ બ્રાહ્મણનો, બાહ્લિક નામના દેશો પૃથ્વીનો તથા જુઠું બોલવું એ પુરૂષનો મળ છે. તેમ સતી સ્ત્રીને કોઇ બીજાની ઇચ્છા થવી, સ્ત્રિયોને બહાર ફરવું, સુવર્ણને રૂપું, રૂપાને કથિર, કથિરને સીસું અને સીસાને મેલ મળરૂપ છે. થોડું શયન કરવાથી નિદ્રા જીતાય, તેમ કામ રહિતપણાથી સ્ત્રિયો, પાસે લાકડાં ન હોવાથી અગ્નિ અને પાન કરવાના ત્યાગથી મદિરા જીતાય. જે દાન માનથી મિત્રને જીત્યો, તેમ યુદ્ધમાં શત્રુને તથા અન્નપાનાદિકે કરી સ્ત્રિયોને જીત્યો, તેનું જીવિત સફળ જાણવું. હે ધૃતરાષ્ટ્ર! હજાર પતિ જીવે છે, તેમ સેંકડોપતિ પણ જીવે છે, માટે ઘણી ઇચ્છા મૂકી દ્યો; કારણ કોઇ રીતે ન જીવાય એમ નથી. પણ જો વિચારે નહીં, તો તે પૃથ્વીમાં જેટલું ધાન્ય, સુવર્ણ, પશુઓ તથા સ્ત્રિયો છે તે બધું એકને મળે તોપણ, તેને "હવે બહુ મળ્યું" એમ પરિપૂર્ણની બુદ્ધિ થાય નહીં; માટે વિચાર કરે તોજ મોહ પામે. હે રાજન્! તમોને પાંડવ તથા પોતાના પુત્રો વિષે જો સમાન દૃષ્ટિ હોય, તો ફરીથી હું તમોને કહુંછું કે, બધાને વિષે સમાન રીતે વર્તો, એટલે કે પાંડવોને પણ ઘટતો ભાગ આપો.

વિદુર કહે છે—સત્પુરૂષોએ વખાણેલો જે પુરૂષ નિરભિમાન થઇ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે કાર્ય કરે છે તે સત્પુરૂષ કહેવાય છે અને યશ પામે છે, ને પ્રસન્ન થયેલા સત્પુરૂષો તેને પરિપૂર્ણ સુખી કહે છે. જે પુરૂષ પારકાઓએ તિરસ્કાર કર્યા પહેલાંજ અધર્મયુક્ત મોટા અર્થનો ત્યાગ કરે, તે દુઃખથી વિમુક્ત થઇ, જીર્ણ ત્વચા ત્યાગ કરેલા સર્પની પેઠે સુખે કરી શયન કરે છે. ખરાબ ચાલથી પોતાનો જય કરવો, રાજા પાસે લોકોની ચાડી કરવી અને ગુરૂ અથવા પોતાના વડીલ સામે ખોટી હુજત કરવી, એ ત્રણે બ્રહ્મહત્યા જેવાં પાપ જાણવાં. ઇર્ષ્યા મૃત્યુરૂપ અને અતિવેદ અલક્ષ્મીરૂપ છે. ગુરૂની સેવા ન કરવી, ભણવામાં

ઉતાવળ તથા વખાણ, એ ત્રણ વિદ્યાને નાશ કરનાર છે. આલસ્ય, મદ, અથવા મોહ, ચપળતા, વાતો કરવી, ઉદ્ધતપણું, અભિમાન તથા લુબ્ધતા, એ સાત વિદ્યાર્થીયોને દોષરૂપ છે. સુખની ઇચ્છા કરનારને વિદ્યા ક્યાંથી ને વિદ્યાર્થીને સુખ ક્યાંથી ? સુખની ઇચ્છાવાળાએ વિદ્યાનો ત્યાગ કરવો અને વિદ્યા ઈચ્છનારે સુખનો ત્યાગ કરવો. કાષ્ઠથી અગ્નિ તૃપ્ત થતો નથી, તેમ નદીયોથી સમુદ્ર, સર્વ પ્રાણિયોથી કાળ તથા પુરૂષોથી સ્ત્રી તૃપ્ત થતી નથી. હે રાજન્ ! આશા ધૈર્યને હણે છે, તેમ કાળ સમૃદ્ધિને, ક્રોધ લક્ષ્મીને કદર્યતા યશને, અરક્ષણ પશુને તથા કોપેલો બ્રાહ્મણ સમગ્ર દેશને હણે છે. હે ભારત ! બકરા, કાંસુ, રૂપું, મધ, વિષાદિકને આકર્ષણ કરનાર પક્ષી, વેદ ભણેલો બ્રાહ્મણ, વૃદ્ધ જાતિલો તથા ખેદ પામેલો કુલિન, એટલા હંમેશ તમારા ઘરમાં નિવાસ કરો. વળી બકરો, બળદ, ચંદન, વીણા, અરીસો, મધ, ઘૃત, લોહ, તામ્રપાત્ર, દક્ષિણાવર્તશંખ, શાલગ્રામ તથા ગોરોચન, એટલા પદાર્થો, દેવ, બ્રાહ્મણ તથા અતિથિની પૂજા વાસ્તે હંમેશ ઘરમાં રાખવા: હે તાત ! આ સર્વ પુણ્ય હેતુમાં ઉત્કૃષ્ટ એવું માંગલિક હું તમોને કહું છું જે, કામ, ભય, લોભ તથા જીવિત વાસ્તે ધર્મનો ત્યાગ ન કરવો, ધર્મ નિત્ય છે અને સુખ દુઃખ અનિત્ય છે, તેમ જીવ નિત્ય છે ને એનો હેતુ અવિદ્યા અનિત્ય છે, સુખ દુઃખ તથા અવિદ્યારૂપ અનિત્યને ત્યાગ કરી, નિત્યરૂપ ધર્મ તથા આત્માને વિષે નિષ્ઠા કરો ને સંતોષ પામો; કારણ સંતોષ જેવો બીજો લાભ નથી. હે તાત ! મહા બળવાન તથા મોટા પ્રભાવવાળા રાજાઓને સંભારો; જેઓ ધન ધાન્યથી ભરેલી પૃથ્વીને ભોગવી, રાજ્ય તથા ઘણાક ભોગને મૂકી કાળને વશ થયા. હે રાજન્ ! દુઃખથી પણ જેનું પોષણ કરેલું છે એવા મરણ પામેલા પુત્રને, મનુષ્યો ઉપાડી પોતાને ઘેરથી દૂર લઈ જાય છે, એને કેશ છુટા મૂકી દયા આવે તે રીતે રૂદન કરી, કાષ્ઠની પેઠે તેને ચિતામાં ફેંકી દે છે, પછી મરણ પામેલાનું ધન બીજા ભોગવે છે, ને તેના શરીરના ધાતુને અગ્નિ તથા પક્ષિયો ખાઇ જાય છે, પણ તે જીવ તો પુણ્ય તથા પાપ સહિત પરલોકમાં જાય છે. હે રાજન્ ! એ રીતે સગાં, જાતિલા તથા પુત્રો, એ તો પુષ્પ તથા ફળ વગરનાં વૃક્ષોને મૂકી જેમ પક્ષિયો ઉડી જાય તેમ મરી ગયેલા દેહનો ત્યાગ કરી પાછાં વળે છે. અગ્નિમાં નાખેલા પુરૂષની પાછળ તેનું કરેલું કર્મ જાય છે, વાસ્તે પુરૂષે યત્નથી ધર્મનોજ સંચય કરવો. આ લોક ઉપર સ્વર્ગ છે, અને નીચે પાતાળમાં પણ ઇંદ્રિયોને મોહ કરનાર તમોગુણી પુરૂષોએ પ્રાપ્ય એવું અંધતામિસ્ત્ર નરક છે, તે તમે જાણો. નરક તમોને સ્પર્શ માં કરો. હે રાજન્ ! આ મારૂં વચન જો તમે યથાર્થ જાણવાને સમર્થ થશો, તો જીવલોકમાં યશને પામશો, ને પરલોકમાં તમોને ભય નહીં થાય. હે ભારત ! જેમાં ધર્મરૂપી તીર્થ છે, બ્રહ્મથી જેનો ઉદય છે, ધૈર્ય રૂપી છે કાંઠો જેનો તથા દયારૂપી છે લહેર જેમાં, એવી જીવરૂપી નદી છે, તેમાં જે ન્હાય એટલે પોતાનું પ્રત્યગાત્મરૂપ જાણે, તે પુણ્ય કર્મવાળો પવિત્ર થાય છે. પુણ્ય કર્મ એટલે નિરંતર નિર્લોભપણું જાણવું. હે રાજન્ ! કામ ક્રોધરૂપી જેમાં ગ્રુડ છે, તથા પાંચ ઇંદ્રિયોરૂપી જળ છે, એવી સંસારરૂપી નદીમાં ધૈર્યરૂપી નાવને ગ્રહણ કરી, જન્મરૂપી દુર્ગમ સ્થાનને તરી જાઓ; પ્રજ્ઞા, ધર્મ, વિદ્યા તથા અવસ્થાથી વૃદ્ધ એવા પોતાના બંધુની પૂજા કરી, તેને પ્રસન્ન કરીને, શું કરવા લાયક છે, એ રીતે જે પૂછે, તે પુરૂષ કદી પણ મોહ ન પામે. ધૈર્યથી શિશ્ન તથા જીહ્વા ઇંદ્રિનાં વેગને જીતવો, નેત્રથી જોઇને હાથે કરી વસ્તુ ગ્રહણ કરવી અને જોઇને પવિત્ર દેશમાં પગ મૂકવો. એ રીતે પાણિપાદની નેત્રવડે રક્ષા કરવી, ચક્ષુ તથા મન

વાણીના સંયમરૂપ કર્મે કરી દોષથી રક્ષા કરવી. નિરંતર વખતસર સંધ્યાસ્નાનાદિક કર્મ કરનાર, નિરંતર યજ્ઞોપવીત સાચવનાર, નિરંતર વેદ ભણનાર, અત્યંત પાતકીનું અન્ન ત્યાગ કરનાર, સત્ય બોલનાર તથા ગુરૂનું કામ કરનાર બ્રાહ્મણ બ્રહ્મલોકમાં ભ્રષ્ટ થતો નથી. જે ક્ષત્રિય વેદભણી, અગ્નિહોત્રમાં હોમ દઇ, યજ્ઞોથી પરમેશ્વરનું આરાધન કરી તથા પ્રજાનું પાલન કરીને, પછી ગાય અથવા બ્રાહ્મણ વાસ્તે મરણ પામે, વા સંગ્રામ વિષે શસ્ત્રથા પવિત્ર અંતરાત્માવાળો હણાય, તે સ્વર્ગ પામે. જે વૈશ્ય વેદ ભણી, બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય તથા આશ્રિતને વખતસર ધનનો વિભાગ કરી આપી, અગ્નિહોત્રના પવિત્ર ધૂમને સુંઘી મરણ પામે, તે સ્વર્ગમાં દિવ્ય સુખ ભોગવે છે. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય તથા વૈશ્ય વર્ણની ઘટતી રીતે ન્યાયથી સેવા કરી વ્યથા જેની ટળી ગઇ છે એવો શૂદ્ર નિષ્પાપ થઇ દેહ મૂકી સ્વર્ગ સુખ ભોગવે છે. હે રાજન્! આ ચાર વર્ણનો ધર્મ તમોને મેં કહ્યો, તેનો હેતુ એ કે પાંડુના પુત્ર યુધિષ્ઠિર ક્ષાત્ર ધર્મથી હીન થાય છે, માટે તેની તમો રાજધર્મ વિષે યોજના કરો. તે સાંભળી ધૃતરાષ્ટ્રે કહ્યું કે, હે સૌમ્ય! તું નિરંતર મને શિક્ષા કરે છે તેમજ મારી મતિ પણ મને એજ સુઝાડે છે. પાંડવો પ્રત્યે તેં કરેલી મારી બુદ્ધિ, દુર્યોધનને પામી પાછી વિપરીત નિરર્થક થાય છે ને દૈવ બલિષ્ઠ છે માટે કોઇ પણ પ્રાણી દૈવ અતિક્રમણ કરવા સમર્થ થતું નથી.

नदिष्टमम्यतिक्रांतुं शक्यं भूतेन केनचित् ।
दिष्टमेव ध्रुवं मन्ये पौरुषं तुं निरर्थकं ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि प्रजागरपर्वणि विदुरवाक्ये गुर्जरभाषायां चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

અધ્યાય ૪૧ મો. સનત્સુજાત મુનિનું આહ્વાન.

धृतराष्ट्र उवाच—अनुक्तं यदि ते किंचिद्वाचाविदुर विद्यते ।
तन्मे शुश्रूषतो ब्रूहि विचित्राणि हि भाषसे ॥ १ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર કહે છે—હે વિદુર! જે કંઇ પણ વાણીથી તારે કહેવામાં રહી ગયું હોય, તો હું શ્રવણ કરવાને ઇચ્છું છું વાસ્તે કહે, કારણ તું વિચિત્ર પ્રકારનું ભાષણ કરે છે. તે સાંભળી વિદુરે કહ્યું કે, હે મહારાજ! જે પ્રાચીન, કુમાર, સનાતન તથા સર્વ બુદ્ધિમાનમાં શ્રેષ્ઠ સનત્સુજાત મુનિ "મૃત્યુ નથી" એ રીતે કહે છે, તે યોગ કલાદિક, શમાદિક તથા હૃદયમાં રહેલા સર્વ ધર્મ તમોને કહેશે. તે સાંભળી ધૃતરાષ્ટ્રે કહ્યું કે હે વિદુર! શું તે બધું તું નથી જાણતો જે તે મુનિ મને કહે? માટે જે કહેવું રહ્યું હોય તે તુંજ મને કહે. તે સાંભળી વિદુરે કહ્યું કે, સનત્સુજાત મુનિ જાણે છે તે બધું હું જાણું છું તથાપિ હું શૂદ્ર યોનિમાં ઉત્પન્ન થયો છું, તેથી હવે બીજું કહેવાનો ઉત્સાહ રાખતો નથી. બ્રાહ્મણની જાતિમાં ઉત્પન્ન થયેલો અસંત ગુહ્ય કહે, તોપણ દેવતાઓએ નિંદા કરવા લાયક નથી થતો વાસ્તે તે કહેશે એમ હું તમોને કહું છું. તે સાંભળી ધૃતરાષ્ટ્રે પૂછ્યું કે હે વિદુર! સનત્સુજાત મુનિ ક્યાં છે તે કહે, ને આ દેહથી મારે તેમની સાથે કેમ સમાગમ થાય. વૈશંપાયન કહે છે–હે જનમેજય! ધૃતરાષ્ટ્રનાં વચન સાંભળી તીક્ષ્ણ વ્રતવાળા ઋષિને વિદુરે

યાદ કર્યા, તરત તે વિદુરના મનનો અભિપ્રાય જાણી ત્યાં પધાર્યા. તેમને જોઈ મધુપર્કાદિક વિધિથી વિદુરે તેમનો સત્કાર કરી આસન આપ્યું. પછી વિસામો ખાઇ સુખે કરી બેઠેલા મુનિને વિદુરે કહ્યું કે હે ભગવન્! ધૃતરાષ્ટ્રના મનમાં કંઇ સંશય છે, જે મારાથી કહેવાને સમર્થ નથી થવાતું, માટે તમે એમને કહેવા લાયક છો. તે સાંભળી ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા; સર્વ દુઃખને અતિક્રમણ કરે, લાભ, અલાભ, પ્રિય, દ્વેષ, જરા, મૃત્યુ, ભય, અસહિષ્ણુતા, ક્ષુધા, તૃષ્ણા,મદ, ઉત્કૃષ્ટ ઐશ્વર્ય, અપ્રીતિ, તંદ્રા, ક્ષય, ઉદય તથા પાપ પુણ્ય, એ સર્વ ટળે.

विषहेरन्भयामर्षौ क्षुत्पिपासे मदोद्भवौ ।
अरतिश्चैव तंद्री च कामक्रोधौ क्षयोदयौ ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि सनत्सुजातीयपर्वणि विदुरकृतसनत्सुजातप्रार्थने गुर्जरभाषायामेकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

અધ્યાય ૪૨ મો. સનત્સુજાતે કરેલો બોધ.

वैशंपायन उवाच—ततो राजाधृतराष्ट्रो मनीषी संपूज्य वाक्यं विदुरेरितं तत् ।
सनत्सुजातं रहिते महात्मा पप्रच्छ बुद्धिं परमां बुभूषन् ॥ ४१ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—પછી બુદ્ધિમાન મહાત્મા ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા, વિદુરે જે વાક્ય કહ્યું તેને વખાણીને, પરમ બુદ્ધિને પ્રાપ્ત થવાની ઈચ્છાથી એકાંત વિષે સનત્સુજાત ઋષિને પૂછવા લાગ્યા કે, હે સનત્સુજાત ! “ મૃત્યુ છે નહીં ” એ રીતે તમારૂં બોલવું વિદુરાદિકના મુખ થકી હું સાંભળું છું. દેવ તથા અસુર, મૃત્યુ ટળવા વાસ્તે બ્રહ્મચર્ય વ્રતનું આચરણ કરે છે, માટે જો મૃત્યુ હોયજ નહીં તો તેની નિવૃત્તિ વાસ્તે તેઓનો યત્ન કેમ ઘટે ? એ બે મતમાં કયો મત સત્ય છે તે તમે કહો. તે સાંભળી સનત્સુજાત ઋષિએ કહ્યું કે, હે રાજન્ ! “ બ્રહ્મચર્યરૂપ કર્મથી મૃત્યુ દૂર થાય છે, ” એક તો એ પક્ષ અને “ વાસ્તવ મૃત્યુ છેજ નહીં ” એ બીજો પક્ષ, તેમાં કયો પક્ષ સત્ય છે એમ તેં પૂછ્યું, વાસ્તે હું કહું તે સાંભળી તે બેઉ પક્ષમાં પરસ્પર વિરૂદ્ધપણું માં માન. હે ક્ષત્રિય ! એકજ પુરૂષને અવસ્થા ભેદે કરી બેઉ પક્ષ ખરા છે એમ વિદ્વાન પુરૂષો માને છે; એટલે કે અવિદ્યાવસ્થા વિષે મોહથી મૃત્યુ થાય છે, અને જ્ઞાન થયેથી રજ્જુમાં સર્પની પેઠે કાલત્રયમાં પણ મૃત્યુ છેજ નહીં; તેથી હુંતો અજ્ઞાનનેજ મૃત્યુ કહું છું, ને જ્ઞાનને મોક્ષનો હેતુ જણાવું છું. અજ્ઞાનથીજ દેહાભિમાની પુરૂષો મૃત્યુ વશ થાય છે, અને જ્ઞાનથી શમ દમાદિ સાધન સંપન્ન પુરૂષો બ્રહ્મરૂપ થાય છે. અજ્ઞાનરૂપ મૃત્યુ વ્યાઘ્રની પેઠે જીવને ખાતો નથી, પણ સંસારરૂપી સંકટ વિષે પડે છે; પણ એનું સ્વરૂપ દેખાતું નથી, ફક્ત કાર્ય દેખાય છે. કેટલાક પુરૂષો યમને મૃત્યુ કહે છે, પણ યમ તો સારાં નરતાં કર્મ કરનારને ઘટતો દંડ દેનાર તથા પિતૃલોકમાં રાજ્ય કરનાર દેવ છે. તેની આજ્ઞાથી જીવોને ક્રોધ, પ્રમાદ તથા લોભરૂપ વિકારો ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી અહંકારે કરી આડે રસ્તે ચાલનાર તથા વિષય ભોગમાં આસક્ત એવા કોઇપણ જીવ આત્મયોગને નથી પામતા, પણ ક્રોધાદિકે કરી મોહ પામેલા આ લોક થકી મરણ પામી યમલોકમાં જઇ વારંવાર નરકમાં પડે છે, ઇંદ્રિયો પણ તેમની પાછળ જાય છે. એ પ્રમાણે

શરીરને અત્યંત ભૂલી જવારૂપ અજ્ઞાનજ મૃત્યુ કહેવાય છે. ભોગને આપનાર કર્મનો ઉદય થયેથી, કર્મના ફળના ભોગમાં આસક્ત પુરૂષો, ભોગની વાસનાથી પૂર્વ દેહનો ત્યાગ કરી સ્વર્ગાદિ લોક પ્રત્યે જાય છે, પણ મૃત્યુને તરતા નથી; એટલે કે તેમનાથી દેહના નાશ માત્રે કરી મુક્ત નથી થવાતું; કારણ તેઓ બ્રહ્મની પ્રાપ્તિના સાધનભૂત અષ્ટાંગાદિ યોગ રહિત છે; માટે ભોગની ઇચ્છાએ કરી દેહાભિમાની થઇ ઉંચ નીચ અનેક યોનિ વિષે ફર્યા કરે છે. મનુષ્યને મિથ્યાભૂત શબ્દાદિ વિષયોમાં પ્રીતિ અને તે વાસ્તે સ્વભાવિક પ્રવૃત્તિ, તે જ ઇંદ્રિયોને મોહરૂપ છે. કારણ વિષયના સંગે કરી હણાયો છે અંતરાત્મા જેનો એવો પુરૂષ, વિષયોનું સ્મરણ કરી તે તે વિષયને સેવે છે, એટલે વિષય સેવવાનો હેતુ વિષયનું સ્મરણજ છે. પરમેશ્વર વિષે વા સન્માર્ગમાં ચિત્તવૃત્તિ રાખી વિષયનું સ્મરણ ન થાય તે રીતે કરવું. પ્રથમ વિષયનું સ્મરણ, પછી તે તે વિષયને પામવાનો અભિલાષ, તે કોઇ નિમિત્તથી હણાયો તો ક્રોધ, એ રીતે ત્રણે, નથી જીતી ઇંદ્રિયો જેણે એવા મનુષ્યોને પ્રથમ હણે છે, પછી ક્રમે કરીને મોહયુક્ત કરે છે. જીત્યું છે ચિત્ત જેણે એવા ધીર પુરૂષે, આત્માનું ચિંતન કરતાં, પોતાની પાસે પ્રાપ્ત થયેલાં સ્ત્રિઆદિકને, રસ્તામાં પડેલા તૃણની પેઠે તુચ્છ જાણી તેમાં આસક્તિ ન રાખવી. એ રીતે જે વિદ્વાન થઇ કામને હણે, તે પુરૂષને અજ્ઞાનરૂપ મૃત્યુ યમની પેઠે ગળતું નથી; એટલે કે નિષ્કામને મૃત્યુ ભય નથી. વિષયની ઇચ્છા રાખનાર પુરૂષ મૃગ, હસ્તિ, પતંગ, ભ્રમર તથા મત્સ્ય, એ પાંચ શબ્દાદિ પાંચ વિષયોમાં આસક્તિ રાખવાથી મરણ પામે તેમ મરણ પામે છે, એટલે કે, મૃગ વાદ્ય સાંભળી, તે સુંદર વાદ્યના શબ્દમાં આસક્ત થઇ જઇ પારાધિને હાથે મરણ પામે છે, તેમ હસ્તિ બનાવટી હાથણીને જોઇ, તેને સ્પર્શ કરવાની ઇચ્છાથી પાસે જઈ મરણ પામે છે, પતંગ પણ દીપકને જોઇ તેના રૂપમાં આસક્ત થઇ પાસે જઇને નાશ પામે છે. ભ્રમર સૂર્યવિકાશી કમળમાં તેની સુંદર સુગંધની લાલસાથી બેસે છે ને કમળ સૂર્યાસ્ત સમયે બિડાઇ જાય છે ત્યારે વાયુ બંધ થવાથી, પોતે લાકડાં કોરવાને સમર્થ છતાં પણ, ગંધમાં ગાઢ આસક્તિને લીધે મરણ પામે છે; મત્સ્ય કાંટા ઉપર ચઢાવેલા માંસના સ્વાદને લીધે મરણ પામે છે. એ પાંચ જ્યારે એક એક વિષયમાં ગાઢ આસક્તિથી મરણ પામે છે, ત્યારે પાંચે વિષયને ઇચ્છનાર પુરૂષ વિષયની પાછળ નાશ પામે, એમાં શું આશ્ચર્ય? જે પુરૂષ વિષયનો ત્યાગ કરે છે, તે સર્વ દુ:ખને અતિક્રમણ કરી જાય છે. મનુષ્યો કામથી જ્ઞાન તથા વિવેક રહિત થઇ જાય છે, જેમ મદિરાપાન કરી મત્ત થયેલા પુરૂષો ખાડાવાળી જમીનમાં પડી જાય તેમ સુખ આપનારાં સ્ત્રિઆદિક પાછળ પડી પુરૂષ નરકમાં પડે છે. હે ક્ષત્રિય! કામે કરી જેનું ચિત્ત પરાભવને નથી પામ્યું તે પુરૂષને યમરાજા તૃણના વાઘની પેઠે શું કરી શકે? કારણ તે પુરૂષ તો ઉલટો કામના આયુષને નાશ કરતો સ્ત્રિઆદિકને ન ગણી તેમનું સ્મરણ પણ કરતો નથી. તમારા શરીરમાં જે આ મોહાવિશિષ્ટ અંતરાત્મા છે, તે જ ક્રોધ તથા લોભરૂપ મૃત્યુને ઉત્પન્ન કરે છે. એ રીતે ઉત્પન્ન થતા મૃત્યુને જાણી જે જ્ઞાન વિષે નિષ્ઠાવાન થાય, તે યમરાજાથી બીતો નથી. વિષયને પામી મનુષ્ય જેમ મૃત્યુથી નાશ પામે તેમ જ્ઞાનીના જ્ઞાનરૂપ વિષયમાં ગયેલ મૃત્યુ પણ નાશ પામે છે. ધૃતરાષ્ટ્રે પૂછ્યું કે, અશ્વમેધાદિ કર્મે કરીને સ્વર્ગથી ઉત્તમ અને વ્યવહારાદિ જોતાં નિત્ય એવો સત્યલોક મળે છે; એમ વેદ જાણનારા બ્રાહ્મણો કહે છે; તે લોક મોક્ષને આપનારા છે, એમ પણ વેદમાં કહેલું છે. એ વાત જાણનાર પુરૂષ શું કરવા કર્મ ન કરે? કારણ કર્મથી મોક્ષની સિદ્ધિ થતી હોય, ત્યારે જ્ઞાનનું શું પ્રયોજન? ધૃતરાષ્ટ્રનો

પ્રશ્ન સાંભળી, સનત્સુજાત ઋષિએ કહ્યું કે, એ રીતે સકામકર્મ કરનાર જ્ઞાની પુરૂષ સત્ય લોકમાં જાય છે, અને વેદો પણ ત્યાં ભોગ તથા મોક્ષનાં પ્રયોજન છે, એમ કહે છે, એ વાત ખરી, તથાપિ તે સકામ કર્મ કરનાર પુરૂષ પોતાના કર્મ પ્રમાણે ભોગ ભોગવી પાછો આલોકમાં અવતરે છે, તેને સત્યલોક મોક્ષ આપનારો નથી. નિષ્કામ કર્મ કરનાર જ્ઞાની પુરૂષ અહિંજ પરમપદને પામે છે; કદાચ કંઈ સત્યલોકના ભોગની ઇચ્છા હોય તો, તે સુષુમ્ના નાડી વડે કરી બીજા લોકના માર્ગોને મુકી સત્યલોકમાં જાય છે, ને પૂર્ણ જ્ઞાની થઇ પરમપદને પામે છે.

ધૃતરાષ્ટ્ર—તમે કહ્યું જે જીવ પરમપદને પામે છે, તેથી એવું સિદ્ધ થયું કે, પરમાત્માજ જીવપણાને પામે છે, કારણ જો એમ હોય તો અન્યને અન્યરૂપ થવું ઘટતું નથી. હવે તે પણ સંભવતું નથી, કારણ જન્મ તથા પરિણામ રહિત પરમાત્માને કોણ હુકમ કરનાર છે, કે જેના હુકમથી તે દુઃખાદિક ભોગવનાર જીવ થાય? કદી તમે એમ કહેશો કે, કોઇ હુકમ કરનાર બીજો માનશું, તો તે હુકમ કરનારને હુકમ કરનાર કોણ, પાછો તેને હુકમ કરનાર કોણ, એ રીતે અનવસ્થારૂપ દોષ આવશે. કદાચ એમ કહેશો કે, પરમાત્મા પોતેજ અનુક્રમથી આ સર્વ વિશ્વરૂપ પોતાની મેળેજ થાય છે, તો તે પણ સંભવતું નથી. કારણ "પ્રયોજન વિના મંદ બુદ્ધિવાળો પણ કોઇ કામમાં પ્રવર્ત્તે નહીં," એ ન્યાયથી આપ્તકામ પરમાત્માને તેમ થવા વિષે કંઈ પ્રયોજન નથી, માટે પોતાની મેળે પણ જગદ્રૂપ થવું સંભવે નહીં. તમે કહેશો કે લોકમાં ચોપાટ આદિની રમત મતલબ વગર પણ રમાય છે, તેમ પરમાત્માને પણ જગત્સૃષ્ટ્યાદિક લીલા માત્ર છે, તો તેપણ સંભવતું નથી; કારણ ચોપાટ આદિની રમત પણ સુખ વાસ્તે રમાય છે, ને પરમાત્માને કંઇ સુખની ઇચ્છા નથી, તેમ પોતાના આત્માને સંકટમાં પાડવાથી તેને કંઇ સુખ નથી, માટે પરમાત્માને પોતાની મેળે પણ સૃષ્ટિ વિષે પ્રવૃત્તિ સંભવતી નથી. હે વિદ્વાન્! આ બધું યથાર્થ તમે મને કહો. ધૃતરાષ્ટ્રનાં વચન સાંભળી સનત્સુજાત ઋષિએ કહ્યું કે, જીવ તથા પરમાત્માનો ભેદ માનવામાં મોટો દોષ છે, કારણ યથાર્થ વિચારતાં તે બેઉનું ઐકયજ ઘટે છે, માટે તેમનો ભેદ માનવો યોગ્ય નથી. અજ્ઞાનજ જેનો હેતુ છે એવાં સ્થૂલ સૂક્ષ્મ શરીરના સંબંધે કરી, ઘટાકાશ તથા જળ ચંદ્રાદિ ન્યાય પ્રમાણે પરમાત્માથી જીવો થાય છે. એ રીતે ઔપાધિક ભેદ થવાથી જળગત ચંદ્ર કંપવાથી જેમ મુખ્ય ચંદ્ર કંપે નહીં તથા ઘટાકાશ ચલિત થતાં જેમ મુખ્ય આકાશ ચલાયમાન થાય નહીં, તેમ પરમાત્માનું આધિક્ય ટળતું નથી. આ જગત દેખાય છે, તે સર્વ ઐશ્વર્ય સંપન્ન નિત્ય નિર્વિકાર પરમાત્માજ છે. તે માયાના યોગથી વિશ્વને રચે છે, પરમાત્મામાં જગતને ભાસમાન કરનારી શકિત રહેલી છે, એમ વેદ પણ માને છે. વન્હિની દાહકશકિતની પેઠે તે શકિત તેનાથી જુદી નથી, તે વિષે પણ વેદ પ્રમાણ છે. સનત્સુજાતનાં વચન સાંભળી ધૃતરાષ્ટ્રે પૂછ્યું કે, મોક્ષ વાસ્તે કેટલાક પુરૂષો અગ્નિહોત્રાદિરૂપ સદ્ધર્મનું આચરણ કરતા નથી, ને કેવળ સંન્યાસ લે છે; ને કેટલાક ઉપાસના સહિત અગ્નિહોત્રાદિરૂપ ધર્મ કરે છે તે કેમ? અગ્નિહોત્રાદિરૂપ ધર્મ કરતાં જે ખામીરૂપ પાપ થાય છે, તે આચરેલા ધર્મને હણે છે કે તેથી પોતે હણાય છે? સનત્સુજાત ઋષિયે કહ્યું કે, મોક્ષ વાસ્તે સંન્યાસ તથા ઉપાસના સહિત નિષ્કામ અગ્નિહોત્રાદિરૂપ ધર્મ, એ સઉ ઉપયોગી છે; અને સકામ ધર્મનું ફળ સ્વર્ગ વા નિષ્કામપણાથી કરે તો ચિત્તશુદ્ધિ અને પાપનું ફળ તો નરકજ છે. બ્રહ્મસ્વરૂપમાં સ્થિતિ વાસ્તે સંન્યાસ તથા ઉપાસના સહિત નિષ્કામ કર્મ એ

એઉ અચળ છે, તથાપિ જ્ઞાને કરી વિદ્વાન બ્રહ્મને પામે છે, અને ઉપાસના સહિત કર્મે કરી જો સકામ હોય તો દેવાદિકપણાને પામે ને દેહાભિમાની થઇ અભિમાનજન્ય પાપને મેળવે છે, માટે જ્ઞાનજ શ્રેષ્ઠ છે. પુણ્ય તથા પાપના સ્વર્ગનરકરૂપ નાશાત્મક ફળને પામી, જીવ ફરીથી પૂર્વ સંસ્કારે કરી જન્મ લઇ તે તે યોનિને ઉચિત કર્મ કરે છે. એ રીતે કર્મનું ફળ ભોગવી પાછો કર્મજ કરે છે, તેથી કર્મ પાશથી મુક્ત થતો નથી. યદ્યપિ એમ છે, તથાપિ નિષ્કામ ધર્મરૂપ કર્મે કરી વિદ્વાન પાપને દૂર કરે છે, અને મૂઢ તો કર્મના સ્વર્ગ પશ્વાદિરૂપ ફળને ઇચ્છે છે, માટે નિષ્કામ ધર્મજ બળવાન છે; અધર્મ નથી. એ હેતુ માટે નિષ્કામ ધર્માચરણ કરનારને પાપ નાશ થવાથી કાળે કરીને મોક્ષ મળે છે.

ધૃતરાષ્ટ્રે પૂછ્યું કે, પુણ્ય કર્મ કરનાર બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય તથા વૈશ્ય, એ દ્વિજોને યમનિયમાદિ ધર્મના ફળભૂત જે સનાતન લોક પ્રાપ્ત થાય છે, તેનો ક્રમ કહો? સ્વભાવિક નિષિદ્ધ કરેલાં કામ્ય કર્મને હું ઇચ્છતો નથી. તે સાંભળી સનત્સુજાત ઋષિયે કહ્યું કે, જેમ મલ્લાદિક બળવાન પુરૂષો બીજાના બળ સામે સ્પર્ધા કરે છે, તેમ યમનિયમાદિરૂપ વ્રત વિષે "હું બીજાઓથી અધિક યમનિયમાદિ સાધીશ." એમ સ્પર્ધા કરનાર દ્વિજ, સગુણ બ્રહ્મને જાણનાર યોગી થઇ આ દેહને મૂકી બ્રહ્મલોક વિષે જાય છે, ને પછી ત્યાં બ્રહ્મની સાથે મુક્તિ પામે છે. જે પુરૂષોને "હુંજ યજ્ઞાદિકનું સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ રીતે અનુષ્ઠાન કરૂં" એવો આગ્રહ છે, તેઓને યજ્ઞાદિક જ્ઞાનેચ્છા હોય તો જ્ઞાનનુંજ સાધન થાય છે, નહી તો તેઓ આ શરીરથી મુક્ત થઇ ત્રિવિષ્ટપ સ્વર્ગ પ્રત્યે જાય છે. જે પુરૂષને દૃઢ જ્ઞાન થયું નથી ને સંસારમાં પણ આસક્તિ થોડી છે, તેણે વર્ણ, આશ્રમ તથા અવસ્થા, ઇત્યાદિના અભિમાનથી બહિર્મુખ હોય તેને, તેમજ નિષ્કામપણાથી જે અંતરદષ્ટિવાળો હોય તેને પણ અત્યંત અનુસરવું નહિ; કારણ બહિર્મુખને અનુસરવાથી, પોતામાં કામ ક્રોધાદિ દુર્ગુણ આવે છે ને અંતરદષ્ટિવાળાને અનુસરવાથી નિષ્કામપણાને લીધે કર્મ કરતો ન હોય તો પોતાથી પણ કર્મ છુટી જાય, વાસ્તે તે બેઉ પાસેથી સાર હોય તે લેવો; એવા ધર્માચરણને વેદ જાણનાર બ્રાહ્મણો વખાણે છે. સંન્યાસિયોએ વર્ષાકાળમાં વૃદ્ધિ પામેલા તૃણની પેઠે જેના ઘરમાં અતિથિ વાસ્તે અન્નપાન ઘણું જોયામાં આવે, તેને ઘેર જઇ પોતાની પ્રાણયાત્રા કરવી, પણ જેને સંકોચ હોય એવા ક્ષીણ વૃત્તિવાળા ગૃહસ્થને ઘેર જઇ પીડા કરવી નહીં, તેમ ક્ષુધાની બાધાથી પોતાના પ્રાણને પણ પીડા કરવી નહી, એટલે ઘણા અન્નપાનવાળાને ઘેર જઇ હંમેશ ભિક્ષા કરવી. જે ભય આપનાર દેશમાં રહીને પોતામાં સામર્થ્ય છતાં પણ, દેશના મનુષ્યોની વચમાં પોતાના આત્માને વિદ્યાદિ ગુણે કરી અધિક જણાવતો નથી, તે યોગી જગતમાં સર્વથી શ્રેષ્ઠ જાણવો. જે પારકો ઉત્કર્ષ જોઇ સંતાપ ન કરતો હોય, ને બ્રહ્મચારી તથા સંન્યાસીને જમાડયા પછી જમતો હોય, તેનું અન્ન સંન્યાસિયોએ જમવું, એમ સત્પુરૂષોનો મત છે. જેમ શ્વાન નિત્ય પોતાનું વમન કરેલું ખાય છે, તેમ પોતાનું પાંડિત્યાદિક પ્રકાશ કરી જે ભિક્ષાની ઇચ્છા કરે છે, તે સંન્યાસી પોતાના અકલ્યાણ વાસ્તે વમન કરી પાછું ખાનાર થાય છે. બ્રહ્મવેત્તા બ્રાહ્મણ પોતાની જ્ઞાતિના મધ્યમાં વસે છે, તોપણ "આ જાતિલાઓ મારી યોગચેષ્ટા માં જાણો" એમ ઇચ્છે છે, તેના લક્ષણને જાણનાર પંડિતો તેને બ્રહ્મનિષ્ઠ કહે છે. એ રીતે કહેલી યોગચેષ્ટા વિના ઉપાધિકૃત વ્યવધાન રહિત, પ્રતિ શરીરમાં રહેનાર, અનુમાનાદિક પ્રમાણોએ કરી અગમ્ય, વ્યાપક, સંગ રહિત અને સજાતીય વિજાતીય તથા સ્વગત ભેદ રહિત આત્માને જાણવા કોણ સમર્થ છે? યોગ-

ચર્યાવાન ક્ષત્રિયને પણ સ્વપ્રકાશથી બ્રહ્મ ભાસમાન થાય છે. તે પણ પોતાનો બ્રહ્મભાવ જુવે છે. દેહાદિથી વિલક્ષણ સચ્ચિદાનંદરૂપ આત્માને જે દેહાદિકરૂપ માને છે, તે આત્માને અપહરણ કરનાર ગણાય છે. શ્રમહીન, પરિગ્રહ ન કરનાર, તે માટેજ શિષ્ટ પુરૂષોએ માનેલો, ઉપદ્રવ રહિત અને પોતે શિષ્ટ છતાં પણ શિષ્ટપણાને પ્રકાશ નથી કરતો, તે પંડિત બ્રાહ્મણને બ્રહ્મનિષ્ઠ જાણવો. જે પુરૂષ ચક્ષુથી ગ્રહણ કરવા લાયક ધન તથા સ્ત્રીઆદિરૂપ વિષયમાં અનાસક્ત, ને શ્રોત્રે ગ્રહણ કરવા લાયક પરલોક સંપાદક ધર્મ તથા ઇશ્વરની ઉપાસના વિષેજ આસક્ત હોય તેને કોઇનો ભય રહેતો નથી, કારણ તે બ્રહ્મસ્વરૂપ છે. યજ્ઞથી પ્રસન્ન થયેલા દેવો યજમાનને દિવ્ય સ્ત્રી તથા અન્નપાનાદિ આપે છે, તે સમગ્ર દેવતાઓ જે પુરૂષ જાણે, તે પણ બ્રહ્મવેત્તા બ્રાહ્મણ સરખો થતો નથી. કારણ તે પોતે દિવ્ય સ્ત્રી તથા અન્નપાનાદિક વાસ્તે યત્ન કરે છે, જે બંને અનિત્ય છે, જ્ઞાન તથા તેનું ફળ મોક્ષ નિત્ય છે માટે બ્રહ્મજ્ઞાન જેવું બીજું કંઇ પણ સારૂં સાધન નથી. જે પોતે માનવા વાસ્તે યત્ન નથી કરતો, તો પણ લોકો જેને માને છે, અને તેમ છતાં " હું માન્ય છું " એમ જે નથી માનતો, ને અપમાન થયેથી સંતાપ નથી પામતો, તેનેજ જ્ઞાની જાણવો. તે પુરૂષ, જેમ નેત્રને પોતાના સ્વભાવથીજ મિચાવું તથા ઉઘડવું છે, તેમ લોક પણ પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણેજ વર્તે છે, માટે " વિદ્વાનો પોતાના સ્વભાવથીજ મને માને છે, મારે વિષે કંઇ યોગ્યતા નથી " એમ માને છે. તેણે અધર્મમાં નિપુણ, માયા કરવામાં ચતુર, માનવા લાયકને અપમાન કરનાર તથા ન માનવા લાયકને માનનાર જે મૂઢ પુરૂષો હોય, તેમની ઉપેક્ષા કરવી. માન તથા મૌન એ બેઉ હંમેશ સાથે રહેતાં નથી, કારણ માનને ઇચ્છનારાઓને દુઃખથી પણ રૂડો પરલોક મળતો નથી, અને મૌન ધારણ કરનાર યોગીને દુઃખે કરી પણ આલોક સંપાદન થતો નથી. હે ક્ષત્રિય! ધન, કુટુંબ તથા ઐશ્વર્યરૂપ લક્ષ્મી માનરૂપી સુખને રહેવાનું ઠેકાણું છે, તથાપિ તે ચોર સરખી છે; કારણ પરલોકને નાશ કરનારી છે, યોગિયોને તો અત્યંત અનિષ્ટ કરનારી છે. બ્રાહ્મણોની વેદરૂપી લક્ષ્મી કલ્યાણરૂપ છે. પણ બુદ્ધિહીન પુરૂષોને દુર્લભ છે. યથાર્થ ભાષણ, સરલતા; લોકમાં નિંદા થવાનો ભય, ઇંદ્રિયોનો નિગ્રહ, શરીરની બાહ્ય તથા આંતર શુદ્ધિરૂપ બે પ્રકારનું શૌચ તથા વેદશાસ્ત્રનું અધ્યયન, એ છ દુઃખથી સંરક્ષણ કરવા લાયક અને જુદી જુદી તરેહનાં માન તથા મોહનાં પ્રતિબંધક એવાં, બ્રહ્મ સુખ પામવાનાં દ્વાર છે.

द्वाराणि तस्येह वदंति संतो बहुप्रकाराणि दुराधराणि।
सत्यार्जवेह्रीर्दमशौचविद्या यथा न मोहप्रतिबोधनानि॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि सनत्सुजातीयपर्वणि गुर्जरभाषायां द्विचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४२॥

અધ્યાય ૪૩ મો. ધૃતરાષ્ટ્રે પૂછેલો મુનિધર્મ.

धृतराष्ट्र उवाच—कस्यैषमौनः कतरन्नुमौनं प्रब्रूहि विद्वन्निह मौनभावं।
मौनेन विद्वानुतयाति मौनं कथं मुनेर्मौनमिहाचरंति॥ १॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે વિદ્વન્! હે મુને! મુનિનો ધર્મ કયા પ્રયોજન વાસ્તે છે?

પામે છે? તેઓ
શું વિદ્વાન પુરૂષ મૌને કરી મૌન પદને
એટલે શું? મૌનનું લક્ષણ શું? શું વિદ્વાન પુરૂષ મૌને કરી મૌન પદને પામે છે? તેઓ
કેવી રીતે મૌનને આચરે છે તે સર્વ કહો? ધૃતરાષ્ટ્રના પાંચ પ્રશ્નો સાંભળી સનત્સુજાત
ઋષિયે કહ્યું કે, હે રાજન્! મનવાણી જેને પહોંચ્યાં નથી એવા પરમેશ્વરના પદની પ્રાપ્તિ
થવી, એ પ્રયોજન વાસ્તે મુનિનો ધર્મ છે. વાગાદિક બાહ્ય ઇંદ્રિયોનો તથા મનનો નિગ્રહ
કરવો એ મૌન જાણવું; તેણે કરી બાહ્ય તથા આભ્યંતર પ્રપંચનું ભાન ટળી જવું, એ
મૌનનું લક્ષણ, અને તે અભાનરૂપ મૌને કરી વિદ્વાન પુરૂષ, મનવાણીથી અગોચર એવા
મૌન પદને પામે છે અને પ્રણવ એટલે ઓંકાર દ્વારા મન વાણીથી અગોચર વસ્તુને જુવે
છે, એ તેમનું મૌનાચરણ સમજવું. સનત્સુજાતનાં વચન સાંભળી ધૃતરાષ્ટ્રે પૂછ્યું કે, જે
પુરૂષ ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ તથા સામવેદને જાણે, તે પુરૂષ પાપ કરે તો તેથી લેપાય કે ન
લેપાય? એવાં ધૃતરાષ્ટ્રનાં વચન સાંભળી સનત્સુજાત ઋષિએ કહ્યું કે, ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ તથા
સામવેદ, એ ત્રણે વેદો વાણી તથા મનને નિગ્રહ કરવામાં અસમર્થ એવા પાપ કરનાર
પુરૂષને પાપ કર્મથી રક્ષા કરતાં નથી, એ હું તને સત્ય કહું છું. વેદો પણ કાપટ્યથી વર્ત-
નાર કપટી પુરૂષને પાપથી તારતા નથી, કારણ પાંખો આવતાં પક્ષિયો જેમ માળાનો ત્યાગ
કરે તેમ તેઓ પણ અંતકાળે તે પુરૂષનો ત્યાગ કરે છે. ધૃતરાષ્ટ્રે પૂછ્યું કે, હે વિચક્ષણ!
જ્યારે ધર્મ વિના બીજું કંઇ પુરૂષોને તારવા સમર્થ થતું નથી, ત્યારે "ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ તથા
સામવેદે કરી પવિત્ર બ્રાહ્મણ બ્રહ્મલોક પ્રત્યે જાય છે, તે વેદ જાણનાર બ્રાહ્મણો વિષે સર્વ
દેવતાઓ રહ્યા છે," ઇત્યાદિ બ્રાહ્મણના માહાત્મ્યને વર્ણવતાં વાક્યો અનાદિ કાળથી શું
કરવા પ્રવર્તમાન છે? સનત્સુજાતે કહ્યું કે, હે મહાનુભાવ! જે પરમાત્માના નિઃશ્વસિત-
પણાએ કરી વેદોનું માહાત્મ્ય છે, તેનાજ વિશેષ નામ રૂપાદિએ કરી આ જગત ભાસે છે;
ને વેદો પણ સમગ્ર વિશ્વને દેખાડી "એ બ્રહ્મજ છે" એમ કહે છે. બ્રહ્મ વિશ્વથી વિલક્ષણ
છે, એમ પણ કહે છે. વેદો ભગવાનથી ઉત્પન્ન થયા માટે માન્ય છે. તેમાં કહેલા માર્ગ
પ્રમાણે અનુષ્ઠાન ન કરી જે ભગવાનને જાણતો નથી, તેનું વેદાધ્યયન નિષ્ફળ છે. બ્રહ્મને
પામવા વાસ્તેજ કૃચ્છ્ર ચાંદ્રાયણાદિ અને ધ્યાન ધારણાદિરૂપ તથા યાગાદિક કહેલાં છે, કારણ
તપ તથા યાગાદિકે કરી પુણ્યની ઉત્પત્તિ ને પાપનો નાશ થાય છે. પુરૂષ નિષ્પાપ થઇ
જ્ઞાને કરી, બ્રહ્માકાર થયેલી ચિત્ત વૃત્તિએ કરી પ્રકાશ થયું છે આત્મતત્વ જેનું, એવો થાય
છે, જે લાભથી બીજો ઉત્તમ લાભ નથી એવા પરમ પુરૂષાર્થરૂપ આત્માને પામે છે. આત્મ-
જ્ઞાનથી હીન પુરૂષ તો ઇંદ્રિયગણને પ્રિય એવા વિષય સુખને ઇચ્છતો, આલોકમાં કરેલાં
સર્વ પુણ્ય પાપને સાથે લઈ પરલોકમાં જઇ, સ્વર્ગ તથા નરક વિષે સુખ વા દુઃખ ભોગવી
પાછો આ લોક પ્રત્યે આવે છે ને તેને તપનું ફળ પણ પરલોકમાં મળે છે. અવશ્ય કર્તવ્ય
તપ વિષે નિષ્ઠાવાન વિદ્વાન બ્રાહ્મણોને તો આ લોકજ ફળ દેનાર થાય છે, એટલે કે તેમને
જ્ઞાનનું ફળ તુરતજ જોવામાં આવે છે. ધૃતરાષ્ટ્રે પૂછ્યું કે હે સનત્સુજાત! એકજ તપ
સમૃદ્ધ, અસમૃદ્ધ તથા કેવળ કેમ કહેવાય? તે જે રીતે હું સમજું તે રીતે કહો. સન-
ત્સુજાતે કહ્યું કે, તપ એકજ છે, તથાપિ તે કામ રહિત તથા શ્રદ્ધાયુક્ત હોય તો મોક્ષનું
સાધન હોવાથી કેવળ કહેવાય છે, તે જ શ્રદ્ધાદિ યુક્ત હોય ને સકામ હોય તો સમૃદ્ધ કહેવાય
છે. કેવળ દંભ વાસ્તેજ હોય તો અસમૃદ્ધ કહેવાય છે. હે ક્ષત્રિય! આ ભોગ્ય પદાર્થ સર્વ
તપે કરીનેજ મળે છે, અને વિદ્વાનો તપે કરીનેજ પરમ તત્વને તથા મોક્ષને પામે છે. સન-
ત્સુજાતનાં વચન સાંભળી ધૃતરાષ્ટ્રે પૂછ્યું કે, હે સનત્સુજાત! કલ્મષ રહિત તપ શાસ્ત્ર

વિષે સાંભળ્યું છે, વાસ્તે તપનું કલ્મષ શું તે કહો ? જે કલ્મષ રહિત તપે કરી હું બ્રહ્મવિદ્યાને જાણું. તે સાંભળી સનત્સુજાત ઋષિએ કહ્યું કે હે રાજન્ ! કામ ક્રોધ, લોભ, મોહ, અસંતોષ, નિર્દયપણું, પારકા ગુણ વિષે દોષારોપ, માન, શોક, ઇચ્છા, પારકા ઉત્કર્ષની અસહનતા તથા પારકાઓની નિંદા, એ બાર દોષ તપના કલ્મષરૂપ છે, માટે સર્વ મનુષ્યોએ ત્યાગ કરવા: કારણ હે મનુજાધિપ ! જેમ પારાધિ મૃગને મારવા વાસ્તે તેમના છિદ્રની ઇચ્છા રાખી છુપાઇ બેઠેલો હોય છે, તેમજ તે દોષોમાંથી એક એક દોષ પણ મનુષ્યોમાં છિદ્રની વાટ જોઈ રહે છે ને વખત આવ્યે મનુષ્યને નાશ કરવા સમર્થ થાય છે: ત્યારે ઘણા દોષ ભેગા હોય તો તો મનુષ્યને મારવાને સમર્થ થાય તેમાં શું કહેવું ! પારકા ગુણનો તિરસ્કાર કરી પોતાના ગુણનો ઉત્કર્ષ કહેનાર, યત્ને કરી પરસ્ત્રિઆદિકના ભોગની ઇચ્છા કરનાર, ઘણા ગર્વથી પરનો તિરસ્કાર કરનાર, કારણ વિના હંમેશ ક્રોધ કરનાર, નથી મિત્રાદિકપણું સ્થિર જેનું, પોતે સમર્થ છતાં પોતાની સ્ત્રિઆદિકનું પાલન ન કરનાર, "સ્ત્રીસંગાદિકજ પુરૂષાર્થ છે" એમ બુદ્ધિથી માની ખોટી રીતે ચાલનાર, અત્યંત ગર્વિષ્ઠ, દાન દીધા પછી "મારૂં ધન નષ્ટ થયું" એવો સંતાપ કરનાર, મરણ આવ્યે પણ ધનના ખરચને સહન ન કરનાર, પૂર્વે થઇ ગયેલા રાજાઓ કરતાં પ્રજા પાસેથી અધિક વેરો લેનાર, પારકાનો પરાભવ જોઇ રાજી થનાર તથા પરણેલી સ્ત્રિયો વિષે દ્વેષ કરનાર, એ તેર દુર્ગુણ તપના કલ્મષરૂપ છે. જેમને, આલોક તથા પરલોક વિષે મહા સંકટ નજીક આવ્યેથી પણ જે ત્રાસ પામે નહીં, તે ધારણ કરે છે. વર્ણાશ્રમ માટે કહેલો સંધ્યોપાસનાદિ ધર્મ હિંસા વગર બીજે ઠેકાણે યથાર્થ ભાષણ, જિહ્વા ઉપસ્થ ઇત્યાદિ ઇંદ્રિયોનો નિગ્રહ, કૃચ્છ્ર ચાંદ્રાયણાદિક વ્રત, પારકા ગુણને સહન કરવાપણું, લજ્જા, ક્રોધનું નિમિત્ત થયેથી પણ ક્રોધ ન કરવો, પારકા ગુણ વિષે દોષ ન જોવો, જ્યોતિષ્ટોમાદિ યજ્ઞ, દાન, અત્યંત આપદ્ વિષે પણ વ્રતાદિકનો ત્યાગ ન કરવો તથા અર્થ સહિત વેદનું અધ્યયન, એ બાર વ્રત બ્રહ્મની પ્રાપ્તિને ઇચ્છનાર પુરૂષને કહ્યાં છે, મન્વાદિકના શાસ્ત્રમાં એજ તપના ગુણ છે, એમ કહ્યું છે. જે પુરૂષ એ બાર ગુણ સંપન્ન થાય, તે આ સર્વ પૃથ્વીને શિક્ષા કરે, વા તેઓમાંથી ત્રણ, બે તથા એક ગુણે કરીને પણ જે યુક્ત થાય, તેને દૈવી સંપત્તિવાળો જાણવો. જિતેંદ્રિયપણું, કર્મનું ઇશ્વર વિષે અર્પણ તથા તત્ત્વનું અનુસંધાન, એ ગુણોમાં અમૃત રહ્યું છે, તથાપિ એ ગુણો સત્યતા રહિત હોય તો ફળતા નથી, એમ વિદ્વાન બ્રાહ્મણો કહે છે. વૈદિક કર્મમાં અશ્રદ્ધા વા આલસ્યાદિ અને ઉપવાસ તથા વ્રતાદિકમાં ક્ષુધા વા જિહ્વાનું ચંચલપણું, જુઠું બોલવું, પારકી ઇર્ષ્યા કરવી, સ્ત્રીની ઇચ્છા, ધન સંપાદન કરવા વાસ્તે ઘણો યત્ન, ધનાદિકની ઇચ્છા, ક્રોધ, શોક, તૃષ્ણા, લોભ, પિશુનતા, મત્સર, પ્રાણીની હિંસા, અતિદુઃખીપણું, સત્કર્મમાં અપ્રીતિ, કરવાનું કામ ભૂલી જવું, અતિવાદ કરવો તથા પોતા વિષે મહત્વબુદ્ધિ, એ અઢાર દોષથી જે મુક્ત થાય, તેને સત્પુરૂષો દાંત કહે છે; એ રીતે અઢાર દમના દોષ છે, ને મદના ગુણ છે. હે રાજેંદ્ર ! લક્ષ્મી તથા વિદ્યાને પામી ગર્વ કરવો નહીં, પણ નિરંતર વૈરાગ્યથી યજ્ઞાદિક કર્મ કરવાં, તથા તળાવ કુવા ઇત્યાદિ કરાવવાં. જે કરવાથી દ્વૈતરૂપ દુઃખ ટળી જાય તથા જેને અનિર્વચનીય કહે છે, તે કામનો ત્યાગ અત્યંત દુષ્કર છે. પદાર્થોને ત્યાગ કરવાથી નિષ્કામપણું આવે છે, તે ભોગવવાથી આવતું નથી, કામનાએ કરી ઉપભોગ ન કરવાથી જે નિષ્કામપણું આવે છે, તે કામનાથી ભોગવવાવડે આવતું નથી. પુરૂષે કરેલા ઉદ્યમનું ફળ ન મળે તો દુઃખ ધરવું, ને દુઃખથી મનને ગ્લાનિ-

પણ ન પમાડવી. પોતે દ્રવ્યવાન હોય તો દયાદાન ઇત્યાદિ ગુણોએ કરી યુક્ત રહેવું. કીર્તિ તથા ધન ઇત્યાદિનો નાશ થાય તોપણ કદી વ્યથા ન પામવી; તેમ ઇષ્ટ, મિત્ર, પુત્ર તથા સ્ત્રિયો પાસે કદી યાચના કરવી નહીં, યાચના કરનાર યોગ્ય પુરૂષને દેવું. આ આચરણે કરી અપ્રમાદ થાય છે. સત્ય, ઇશ્વરની મૂર્તિનું ધ્યાન, જે કરવાથી બધું ભાસે અને જે કરવાથી કંઇ ન ભાસે એવી બે પ્રકારની સમાધિ, તર્ક, વૈરાગ્ય, ચોરી કરવી નહીં, બ્રહ્મચર્ય પાળવું તથા સંગ્રહ ન કરવો, એ આઠ ગુણ અપ્રમાદતા છે. ચક્ષુ, શ્રોત્ર, ત્વચા, ઘ્રાણ, જિહ્વા તથા છઠ્ઠા મનને પોતપોતાના વિષયમાં પ્રીતિ તથા દ્વેષથી ઉત્પન્ન થયેલા છ પ્રમાદ, પ્રિય વસ્તુના નાશથી થયેલ શોકાદિજન્ય પ્રમાદ તથા પુત્રાદિકની ઇચ્છાવાળાને ઇચ્છા પૂરી ન થવાથી કલેશરૂપ પ્રમાદ, એ આઠ પ્રકારના પ્રમાદથી જે મુક્ત થાય તે સુખી થાય છે. હે રાજેંદ્ર! સત્ય વિષે છે ચિત્ત જેનું એવો તું થા, કારણ તેના વિષે ઉત્તમ લોક રહેલો છે; હમણાંજ દમ, ત્યાગ તથા અપ્રમાદ, એ ગુણો કહ્યા તે પણ સત્ય વિના શોભતા નથી, કારણ સત્ય વિષે અમૃત રહેલું છે. દોષ નિવૃત્ત કરીને તપ તથા વ્રતનું આચરણ કરવું, કારણ બ્રહ્માએ પણ એજ રીતે કર્યું હતું, સત્પુરૂષોનું પણ એજ વ્રત છે. આવા દોષથી રહિત અને ગુણથી યુક્ત થવું, એજ તપ કહેવાય છે. હે રાજેંદ્ર! જે તેં પૂછ્યું, તે મેં જન્મ, મૃત્યુ, જરા તથા પાપને ટાળનાર તત્વનું કથાનક સંક્ષેપથી તને કહ્યું.

ધૃતરાષ્ટ્રે પૂછ્યું કે, ઇતિહાસ તથા પુરાણ સહિત ચાર વેદ, "જગદ્રૂપ થઇને બ્રહ્મત્વથી અત્યંત અધિક છે એમ કહે છે. કેટલાક શરીરરૂપ પુરૂષ, ગાયત્ર્યાદિક છંદરૂપ પુરૂષ વેદરૂપ પુરૂષ તથા મહાપુરૂષ, એ રીતે ચાર પુરૂષ માને છે. કેટલાક ક્ષર, અક્ષર તથા ઉત્તમ એ રીતે ત્રણ પુરૂષ કહે છે, કેટલાક મૂર્ત અને અમૂર્ત એ બેઉ જાણવા લાયક છે એમ પણ કહે છે. કેટલાક બ્રહ્મજ વેદ્ય છે, એમ કહે છે, અને કેટલાક અદ્વૈત બ્રહ્મનેજ માને છે. એ છમાં બ્રહ્મવેત્તા કોણ તે કહો? ધૃતરાષ્ટ્રનાં વચન સાંભળી સનત્સુજાત ઋષિએ કહ્યું કે હે રાજેંદ્ર! સત્યરૂપ બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ વાસ્તે તેના અજ્ઞાનથીજ ઉપાસના કરવા લાયક ઘણીક અનાત્મ વસ્તુ કલ્પેલી છે, કારણ સત્યરૂપ બ્રહ્મને તો કોઇકજ જાણે છે, એ રીતે જાણવા લાયક બ્રહ્મને જાણ્યા વગર જે પોતાને પ્રાજ્ઞ માને છે તે વિષય સુખના લોભથી યજ્ઞદાનાદિ કર્મ કરવામાં પ્રવર્તે છે. એ પ્રમાણે પરમ પદથી ભ્રષ્ટ થયેલાઓને તુચ્છ આનંદવાળા વિષયોનો અભિલાષ થાય છે. તેઓ વેદના વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખી સ્વર્ગની ઇચ્છા વાસ્તે જ્યોતિષ્ટોમાદિ યજ્ઞ કરે છે. તેમાં કોઇ પુરૂષ દેવતા ધ્યાનાદિરૂપ માનસ યજ્ઞ કરે છે, કોઇ વાણીથી બ્રહ્મયજ્ઞનો જપાદિરૂપ યજ્ઞ કરે છે, ને કોઇ કર્મથી પ્રસિદ્ધ જ્યોતિષ્ટોમાદિક યજ્ઞ કરે છે, પણ સત્ય છે સંકલ્પ જેનો એવો બ્રહ્મવેત્તા પુરૂષ તો બ્રહ્મલોકનો અધિષ્ઠાતા થાય છે. આત્મજ્ઞાન રહિત સંકલ્પવાળા પુરૂષ દીક્ષિત વ્રતનું આચરણ કરે છે, પણ તે કર્મનું ફળ નાશાત્મક છે, માટે સત્પુરૂષોને તો બ્રહ્મજ્ઞાનજ શ્રેષ્ઠ છે. જ્ઞાનનું શોક તથા મોહની નિવૃત્તિરૂપ ફળ પ્રત્યક્ષ છે, અને તપ પરલોક વિષે ફળ દેનાર છે. હે ક્ષત્રિય! ઘણું ભણનાર બ્રાહ્મણને બહુ પાઠી જાણવો, માટે કેવળ અધ્યયન કરનારનેજ બ્રહ્મનિષ્ઠ માં માન, પણ જે સત્ય પરમાત્માથી હું જુદો નથી એમ જાણે, એટલે સ્વસ્વરૂપનિષ્ઠ રહે, તેનેજ બ્રહ્મનિષ્ઠ જાણવો. હે રાજેંદ્ર! ઉપનિષદ્‌માં પ્રસિદ્ધ અથર્વા મહા મુનિએ મહર્ષિયોના સમુદાયમાં ઉપનિષદ્ ભાગને છંદ કહ્યા છે, તે જ છંદ નિશ્ચય જાણવા, કારણ તેથી પાપ કર્મ ટળે છે. જે પુરૂષો

પાઠથી તથા અર્થથી વેદને ભણેલા છે, પણ ઉપનિષદ્ પ્રતિપાદ્ય પુરૂષને જાણતા નથી, તે છંદને જાણનારા કહેવાય નહી. હે મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ ! સત્ય પરમાત્માને વિષે વેદો સ્વતંત્રતાથી પ્રવર્તે છે, ને તે પરમાત્માને જાણવાથી પુરૂષો છંદ જાણનારા કહેવાય છે, તેઓને શરણે જઇ શ્રેષ્ઠ પુરૂષો બ્રહ્મને પામે છે. હે રાજન્ ! કોઇપણ વેદોના રહસ્યને જાણનારો છે નહી, કદી ચિત્ત શુદ્ધિદ્વારા કોઇકજ જાણી શકે છે. વેદોને જે જાણે તે સર્વ જાણવા લાયક વસ્તુને જાણે નહી, પણ જે સત્ય પરમાત્મા વિષે સ્થિત છે તે જાણવા યોગ્ય સર્વ વસ્તુને જાણે છે. પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણોને જાણે તે પ્રમેય વસ્તુને પણ જાણે છે, પણ તે પ્રમાણો જડ હોવાથી પ્રમેય વસ્તુને જાણતા નથી. ત્યાં કોઇ કહેશે કે-મન વાણીથી અગોચર પરમાત્મા કેમ જણાય તો અહંબ્રહ્માસ્મિ ઇત્યાદિ શાબ્દ પ્રમાણે કરી પરમાત્મા જણાય છે, તેને જાણુનારજ વેદ જાણનાર કહેવાય છે. પ્રતિપદ્ના ચંદ્રની કળા જોવા વાસ્તે વૃક્ષની શાખાનું ગ્રહણ કરાય છે, તેમ પરમ પુરૂષાર્થરૂપ પરમાત્માને જાણવા વાસ્તેજ વેદોનો સ્વીકાર કરાય છે, એમ સત્પુરૂષો માને છે. પરમાત્માને જણાવવા વાસ્તે જે યથાર્થ વ્યાખ્યાન કરી જાણે, યુક્તિથી સમજાવવામાં કુશળ હોય, પોતે સંશય રહિત ને બીજાના સર્વ સંશય દૂર કરે, તે બ્રહ્મવેત્તા બ્રાહ્મણને ગુરૂ કરવો, એમ હું જાણું છું. આત્માને ખોળવાનું સ્થાન પૂર્વ કે દક્ષિણ દિશા નથી, તેમ એ દિશાઓમાં નથી એમ પણ નહી, તથાપિ તેનું સ્થાન હૃદયમાં ખોળવું. તેને પોતાપણાએ માનેલા પંચકોશમાં કોઇ રીતે શોધવો, તેને વેદમાં ન શોધનાર તપસ્વી પુરૂષ પણ તપે કરીને જુવે છે. વાગાદિક બાહ્યેંદ્રિયને નિયમમાં રાખી, મનને બીજા વ્યાપાર રહિત કરી, પરમેશ્વરની ઉપાસના કરવી એમ કહેલું છે. વાસ્તે હે રાજન્ ! વેદમાં વિખ્યાત મનવાણીથી અગોચર બ્રહ્મને અંતરમાં જો. ધ્યાન માત્રથી કંઇ મુનિ કહેવાય નહી, તેમ સંન્યાસ માત્રથી પણ મુનિપણું ગણાય નહી, પણ જે પોતાના આત્માનું સ્વરૂપ જાણે તે જ શ્રેષ્ઠ મુનિ કહેવાય. સર્વ અર્થને પ્રગટ કરનાર હોવાથી જ્ઞાની વૈયાકરણ કહેવાય છે, ને બ્રહ્મજ નામરૂપાદિકે કરી ભાસે છે. જે પુરૂષ બ્રહ્મને પ્રત્યક્ષ જોનાર થાય છે, તે લોકમાં સર્વદર્શી કહેવાય છે. એ રીતે પરમાત્મા વિષે જેની સ્થિતિ છે, તે બ્રહ્મવેત્તા બ્રાહ્મણ સર્વજ્ઞ થાય છે. હે ક્ષત્રિય ! મેં પૂર્વે કહેલા ધર્માદિ વિષે રહેલો પુરૂષ વેદમાં કહેલા ક્રમે કરી બ્રહ્મને જુવે છે, એ વાત હું તમને મારી બુદ્ધિને અનુસારે કહું છું.

धर्मादिषु स्थितोऽप्येवं क्षत्रियब्रह्म पश्यति ।
वेदानां चानुपूर्व्येण एतद्विद्वा ब्रवीमि ते ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि सनत्सुजातपर्वणि सनत्सुजातवाक्ये गुर्जरभाषायां त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

અધ્યાય ૪૪ મો. બ્રહ્મ સંબંધી જ્ઞાન.

धृतराष्ट्र उवाच—सनत्सुजातयामिमां परां त्वं ब्राह्मीं वाचं वदसे विश्वरूपां ।
परांहि कामेन सुदुर्लभां कथां प्रब्रूहि मे वाक्यमिदं कुमार ॥१॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે–હે સનત્સુજાત ! હે કુમાર ! આ અત્યુત્કૃષ્ટ બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ કરાવનારી, અને જે જાણનારને બીજું કાંઇ અવશેષ જાણવાનું રહે નહી એવી વિષય વાર્તા રહિત,

અત્યંત દુર્લભ તથા કહેવા લાયક ઉપનિષદ્રૂપી વાણીને તમે જાણો છો, તે મને સારી રીતે સમજાવો. આ મારૂં વાક્ય તમોને પ્રાર્થનારૂપ છે. ધૃતરાષ્ટ્રનાં વચન સાંભળી સનત્સુજાત ઋષિએ કહ્યું કે, તું પ્રસન્ન થતો હોય નહીં તેની પેઠે પૂછે છે, પણ બ્રહ્મવિદ્યા તો ઉતાવળથી પ્રાપ્ત થાય એવી નથી, કારણ બુદ્ધિમાં મનનો લય થવાથી રૂંધાઇ છે સર્વ વૃત્તિયો જેમાં એવી અવસ્થાને વિદ્યા કહે છે. તે બ્રહ્મચર્યથી પ્રાપ્ત થાય છે. ધૃતરાષ્ટ્રે પૂછ્યું કે, સનાતન એવી બ્રહ્મવિદ્યા બ્રહ્મચર્યથી પ્રાપ્ત થાય છે; એમ તમે કહો છો, પણ તેતો કર્મની પેઠે આરંભ કરવા લાયક નથી કે જેથી પ્રાપ્ત થાય; કારણ તે નિત્યસિદ્ધ છે, તેથી જાણતી વખતે પણ આત્માને વિષે રહે છે, તેને તમે બ્રહ્મચર્યથી પ્રાપ્ત થાય છે એમ કેમ કહો છો? સનત્સુજાતે કહ્યું કે, બુદ્ધિ તથા બ્રહ્મચર્યથી સિદ્ધ, જેને પામીને જ્ઞાની મર્ત્યલોકનો ત્યાગ કરે છે અને જે ગુરૂ તથા વૃદ્ધને વિષે નિત્ય રહેલી છે, તે પ્રાચીન બ્રહ્મવિદ્યા હું તમોને કહું છું. બ્રહ્મવિદ્યા યદ્યપિ નિત્ય છે, તોપણ પરોક્ષ છે, તેને અપરોક્ષ કરવા વાસ્તે બ્રહ્મચર્યાદિ સાધનો છે. સનત્સુજાતનાં વચન સાંભળી ધૃતરાષ્ટ્રે પૂછ્યું કે હે બ્રહ્મન્! વિદ્યાને મહેનત વગર બ્રહ્મચર્યથી જાણવાને સમર્થ થવાય છે, તે બ્રહ્મચર્ય કેમ પળાય? સનત્સુજાત ઋષિએ કહ્યું કે, જે પુરૂષો આચાર્ય પાસે રહી નિષ્કપટ સેવાથી તેના અંતરંગપણાને પામી બ્રહ્મચર્ય પાળે છે, તે આ લોકમાંજ શાસ્ત્ર કરનારા આચાર્યો થઇ, આ દેહને મૂકી પરમ પદને પામે છે. કામને જીતનાર જે સત્વગુણી પુરૂષો બ્રહ્મનિષ્ઠાને પામવા સારૂ સુખ દુ:ખાદિક દ્વંદ્વને સહન કરે છે, તે જેમ મુંજ નામના તૃણમાંથી તેની વચ્ચેની સળી જુદી કરાય તેમ દેહથી આત્માને જુદો કરે છે. હે ભારત! શરીરને માતા તથા પિતા એ બેઉ જેમ જન્મ આપે છે, તેમજ આચાર્યથી બ્રહ્મવિદ્યાની પ્રાપ્તિ થવારૂપ બીજો જન્મ થાય છે, જે અજર તથા અમરરૂપ છે. જે આચાર્ય બ્રાહ્મણાદિક વર્ણોને ચોતરફ આત્મા દેખાડી તેનો ઉપદેશ કરી મોક્ષ આપે છે તે આચાર્યને તેના કરેલા ઉપકારને જાણનાર પુરૂષે માતા પિતા જાણી, કદી પણ દ્રોહ ન કરવો. બ્રહ્મચારીએ સ્નાનાદિકથી બાહ્ય શુદ્ધિ, ને ગુરૂ વિષે ભાવથી અંત:શુદ્ધિ રાખવી, ગુરૂ સેવા વિષે સાવધાન રહેવું, નિરંતર તેને પ્રણામ કરવા, વેદાધ્યયન કરવું, માન ધરવું નહી એટલે કે ગુરૂ હલકું કામ બતાવે તો તે પણ કરવું તથા ક્રોધ કરવો નહી, બ્રહ્મચર્યનો આ પ્રથમ પાદ જાણવો. સાયંકાળ તથા પ્રાત:કાળે ભિક્ષા માગી આવી પોતાના જીવિતની રક્ષા કરીને, ગુરૂ પાસે જે વિદ્યાભ્યાસ કરવો તે પણ બ્રહ્મચર્યનો પ્રથમ પાદ જાણવો. મન, વાણી, કર્મ, પ્રાણ તથા ધન ઇત્યાદિકે કરી પોતાને વિદ્યા ઉપદેશ કરનાર આચાર્યનું પ્રિય કરે, તે બ્રહ્મચર્યનો બીજો પાદ કહેવાય છે. જેની ગુરૂ વિષે વૃત્તિ હોય તેવીજ તેની સ્ત્રી તથા પુત્ર વિષે પણ હમેશ રાખવી, એ પણ બ્રહ્મચર્યનો બીજો પાદ કહેવાય છે. આચાર્યે પોતાનો ઉપકાર કર્યો છે તેનું પ્રયોજન દુ:ખની નિવૃત્તિ અને આનંદની પ્રાપ્તિરૂપ છે, એમ જાણી " મને ગુરૂએ વધાર્યો " એવું માનવું, એ બ્રહ્મચર્યનો ત્રીજો પાદ જાણવો. ગુરૂ પાસે વિદ્યા શીખી તેને ગુરૂ દક્ષિણા આપ્યા વગર પ્રવાસ ન કરવો, ને ગુરૂને " હું ધન આપું છું " એમ મનમાં ન લાવવું, તેમ તે રીતે મોઢેથી ભાષણ પણ ન કરવું, એ બ્રહ્મચર્યનો ચતુર્થ પાદ જાણવો. એ રીતે બ્રહ્મચર્યના ચાર પાદ કહ્યા, હવે તે ચતુષ્પાદ બ્રહ્મચર્યે કરી પામવા લાયક ચતુષ્પદી વિદ્યા કહું છું. બ્રહ્મચારી વિદ્યાનો એક પાદ ગુરૂ પાસેથી, બીજો પાદ પોતાની ધારણાવતી બુદ્ધિથી, ત્રીજો પાદ બુદ્ધિના પરિપાકથી અને ચોથો પાદ પોતાની સાથે ભણનાર બ્રહ્મચારિયો સાથે વિચાર કરવાથી ગ્રહણ

કરવો. એ રીતે ગુરૂ પાસે ભણનાર બ્રહ્મચારીએ ચતુષ્પદી વિદ્યા સંપાદન કરવી. જે બ્રહ્મચર્યનું પૂર્વે કહેલા બાર ધર્માદિકરૂપ સ્વરૂપ છે, અને આસન પ્રાણાયામાદિકરૂપ અંગો છે તથા સારા ગુરૂના ઉપદેશથી નિરંતર યોગમાં તત્પર રહેવારૂપ બળ છે, બ્રહ્મચર્ય વેદનો અર્થ જાણવાથી ફળે છે. એ રીતે પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે બ્રહ્મચર્ય પાળનાર જે પુરૂષ અભિમાન મૂકી સંપાદન કરેલું ધન ગુરૂને આપે, તે ઘણા ગુણવાળી સત્પુરૂષની યોગ્યતાને પામે, ને તેને ગુરૂના પુત્ર વિષે પણ એવીજ વૃત્તિ રહે. બ્રહ્મચર્ય વ્રત પાળનાર પુરૂષ પછી ગૃહસ્થ થઇ, ચોતરફથી વૃદ્ધિ પામી, ઘણાક પુત્રવાળો થઇ પ્રતિષ્ઠા પામે છે. વળી તે દશેય દિશાઓ પ્રત્યે જ્યાં જાય ત્યાં ઘણાક ધનને પામે, અને તેને જોઇ બીજા પણ બ્રહ્મચર્ય વ્રતનું આચરણ કરે. એ રીતે બ્રહ્મચર્યથી દેવતાઓ દેવપણાને પામે છે, મોટા ભાગ્યવાળા બુદ્ધિમાન્ ઋષિયો બ્રહ્મલોકને પ્રાપ્ત થાય છે; ગંધર્વ તથા અપ્સરાઓના રૂપને પામે છે, તે સૂર્ય પણ જલદી ઉદય થાય છે. જેમ મનુષ્યો પારદની ગુટિકારૂપ ચિંતામણિને પામી મનમાં ધારેલા અર્થને પામે તેમ દેવાદિક પણ બ્રહ્મચર્યને પામી ઇચ્છેલા અર્થને પામે છે. હે રાજન્! એ રીતે ચતુષ્પાદ બ્રહ્મચર્યને ધારણ કરે, તે તપે કરી શરીરને પવિત્ર કરી, રાગદ્વેષ રહિત થઇ અંતકાળે મૃત્યુને જીતે છે. હે ક્ષત્રિય! અવિદ્વાન તો કર્મે કરી નાશાત્મક લોકો પ્રત્યે જાય છે, ને વિદ્વાન તો બ્રહ્મને પામે છે. સર્વને માટે જ્ઞાન વિના બીજો કોઇપણ માર્ગ મોક્ષ વાસ્તે છેજ નહીં. સનત્સુજાતનાં વચન સાંભળી વળી ધૃતરાષ્ટ્રે પૂછ્યું કે, જે વિદ્વાન હૃદયમાં બ્રહ્મનું રૂપ જૂવે છે, તેને ધોળું, રાતું, અંજન સરખું કાળું તથા ધુસરૂં જોયામાં આવે છે, માટે તે કેવા રૂપવાળું અવિનાશી બ્રહ્મ છે તે કહો? તે સાંભળી સનત્સુજાતે કહ્યું કે, તમારા કહેવા પ્રમાણે હૃદયમાં બ્રહ્મનું રૂપ ભાસે છે, તે પૃથ્વી, અંતરિક્ષ, સમુદ્ર, જળ, તારા વિદ્યુત્ તથા મેઘમાં પણ નથી, તેમ વાયુ, દેવતા, ચંદ્ર તથા સૂર્ય વિષે પણ દેખાતું નથી. ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ તથા અથર્વવેદમાં રથંતર તથા બાર્હદ્રથ નામના સામવેદના ભેદ વિષે તથા મહા વ્રત નામના યજ્ઞ વિષે પણ નથી દેખાતું, એટલે કે વૈદિક કર્મ કરવાથી પણ દેખાતું નથી. જેનો પાર આવે નહીં એવું અવિદ્યા થકી પર, સજ્જૈયાતી પેઠે સાવધાનપણાથી ગ્રહણ કરવા લાયક, અત્યંત સૂક્ષ્મ, પર્વતથી મોટું, પ્રલયને અંતે કાળ પણ જેને વિષે લીન થાય છે એવું, અધિષ્ઠાનરૂપ, નિર્વિકાર, પ્રકાશરૂપ, અત્યંત મોટું રમણીય, જેથી પ્રાણીમાત્ર ઉત્પન્ન થાય છે ને જેને વિષે લય પામે છે એવું, દ્વૈત રહિત, આકાશથી મોટું, ઉદ્યુક્ત, પરમ વ્યાપક, કવિયો જેને વાણીથીજ વિકારરૂપ કહે છે સ્વરૂપથી નથી કહેતા, તથા જેને વિષે સર્વ જગત રહેલું છે એવું બ્રહ્મનું રૂપ જે જાણે તે મુક્તિ પામે છે.

अनामयं तन्महदुद्यतं यशो वाचो विकारं कवयो वदंति।
यस्मिन् जगत्सर्वमिदं प्रतिष्ठितं येतद्विदुरमृतास्ते भवंति॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि सनत्सुजातपर्वणि सनत्सुजातवाक्ये गुर्जरभाषायां चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४४॥

અધ્યાય ૪૫ મો. સનત્સુજાતનો ઉપદેશ.

सनत्सुजात उवाच—शोकः क्रोधश्च लोभश्च कामोमानः परासुता।
ईर्ष्यामोहो विधित्साच कृपाऽसूया जुगुप्सुता॥ १॥

સનત્સુજાત કહે છે—હે રાજેંદ્ર! કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, માન, ઇર્ષ્યા તંદ્રા, અસંતોષ, સ્નેહ, શોક, અસૂયા તથા નિંદા, એ બાર મોટા દોષ મનુષ્યના પ્રાણને નાશ કરનારા છે; તેઓમાંથી એક એકપણ જો મનુષ્યમાં હોય છે તો તે મૂઢ બુદ્ધિવાળો થઇ પાપ કર્મનો આરંભ કરે છે. ઘણી ઇચ્છાવાળો નિર્દય કઠોર વાણીવાળો ઘણું બોલનાર ક્રોધી તથા મનથી પોતાની બડાઇ મારનાર, એ ક્રૂર બુદ્ધિવાળા છ જણ અર્થને પામી પણ સારૂં માનતા નથી. પોતાને ભોગવવાની ઇચ્છાથી કુટુંબમાં વિષયી રીતે ચાલનાર, અતિમાની, કંઇપણ આપીને ફુલાઇ જનાર, લોભી, દરિદ્ર, પોતાનાં વખાણ કરનાર તથા હંમેશ પોતાની સ્ત્રીનો દ્વેષ કરનાર, એ સાત પાપ બુદ્ધિવાળા ક્રૂર જાણવા. ધર્મ, સત્ય, તપ, ઇંદ્રિયોનો નિગ્રહ, પારકો ઉત્કર્ષ દેખી રાજી થવું, લજ્જા, સહનતા, પારકા ગુણ વિષે દોષારોપ ન કરવો, શક્તિ પ્રમાણે દાન કરવું, શાસ્ત્રાધ્યયન કરવું, ધૈર્ય તથા ક્ષમા, એ બાર બ્રાહ્મણનાં વ્રત જાણવાં. એ બારથી જે બ્રાહ્મણ ભ્રષ્ટ ન થાય તે સર્વ પૃથ્વીનો શિક્ષક થાય. એટલા વ્રતમાંથી ત્રણ બે વા એક વ્રતે કરીને પણ જે યુક્ત હોય, તેણે પણ પોતાનું કંઇ ન કર્યું એમ ન જાણવું. જેમને વિષે અમૃત રહ્યું છે એવાં, ઇંદ્રિયોનો નિગ્રહ, ત્યાગ તથા અપ્રમાદરૂપ મોટાં વ્રત જ્ઞાન સંપન્ન બ્રહ્મનિષ્ઠ બ્રાહ્મણોનાં છે. પારકા દોષનું ખોટું વા ખરૂં પણ કથન બ્રહ્મનિષ્ઠ પુરૂષને કરવું યોગ્ય નથી, કારણ તેમ કરવાથી મનુષ્યો નરમાં જાય છે. લોક દ્વેષ કરે એવું પરસ્ત્રી ગમનાદિ કર્મ, કોઇ ધર્માદિકનું આચરણ કરતું હોય તેમાં વિઘ્ન કરવું, પારકા ગુણ વિષે દોષારોપ કરવો, અસત્ય ભાષણ કરવું, કામ, ક્રોધ, પરવશપણું, પારકી નિંદા કરવી, રાજદ્વારાદિકમાં પારકી ચાડી કરવી, દ્રવ્યનો નાશ, વૈર, પારકો ઉત્કર્ષ સહન ન કરવો, પ્રાણાંત પીડા, અદેખાઇ, હર્ષ, મર્યાદા છોડી બોલવું, શું કરવા યોગ્ય છે અને શું કરવા યોગ્ય નથી, ઇત્યાદિ વિવેક રહિતપણું તથા નિરંતર પારકો દ્રોહ કરવો, એ અઢાર દોષ મદથી થાય છે; વાસ્તે પ્રાજ્ઞ પુરૂષે સત્પુરૂષોએ નિંદા કરવા લાયક મદ ઉત્પન્ન કરનાર મદિરાદિકને આપત્કાળ વિષે પીવી નહીં. શત્રુ સાથે મિત્રતા રાખવામાં છ ગુણ રહ્યા છે, તે એ કે, પોતાનું પ્રિય થયેથી મિત્ર પ્રસન્ન થાય અને અપ્રિય થયેથી વ્યથા પામે, કોઇ વખતે ઘણા વખત સૂધી પોતા પાસે રાખેલી ન દેવાની ચીજ હોય તે પણ માગવાથી આપી દે, તેમ પ્રિય પુત્ર, વૈભવ તથા પોતાની કન્યા પણ વખતે આપે, તેમ કોઇ વખતે દુર્બળ મિત્રને ધન આપેલું હોય તોપણ "મેં આનો ઉપકાર કર્યો છે," એમ જાણી તેના ઘરમાં નિરંતર બેસી રહે નહીં, ને પોતાનું સંપાદન કરેલું ધન ભોગવે પણ ચાલતાં મિત્રાદિકનું ભેગું કરેલું ભોગવે નહીં. કોઇ વખતે પોતાનું કલ્યાણ પણ મિત્ર વાસ્તે નાશ પમાડે. સાત્વિક બુદ્ધિવાળા ગુણવાન તથા દ્રવ્યવાન ગૃહસ્થે પાંચ વિષયથી પાંચ ઇંદ્રિયોને નિવૃત્ત કરવારૂપ તપ કરવું. એ તપ યદ્યપિ ઘણું છે, તોપણ તીવ્ર વૈરાગ્ય ન હોવાથી ધૈર્ય જેને નથી, તથા "હું બ્રહ્મલોકના ભોગ ભોગવીશ" એમ જેને સંકલ્પ ઉઠે છે, તેને કેવળ ઉર્ધ્વગતિ આપનારૂં થાય છે, પણ જ્ઞાનની પેઠે આ લોકમાંજ કૃતાર્થ કરતું નથી. જે સત્ય સંકલ્પથી યજ્ઞ વૃદ્ધિ પામે છે, તે સંકલ્પ ધારણ કરવાથી, શ્રેષ્ઠ પુરૂષનો યજ્ઞ મને કરીને, મધ્યમનો બ્રહ્મયજ્ઞ જપાદિરૂપ વાણીથી અને પ્રાકૃતનો ઘૃત, પશુ તથા પુરોડાશ જેમાં મુખ્ય છે એવા કર્મથી થાય છે. સગુણ બ્રહ્મની ઉપાસના કરનાર સત્ય સંકલ્પવાળા પુરૂષથી, સંકલ્પ રહિત નિર્ગુણ બ્રહ્મનો ઉપાસક અધિક છે, કારણ બ્રહ્મનિષ્ઠને સંકલ્પ રહિતપણું શ્રેષ્ઠ કહ્યું છે. વળી બીજું પણ હું કહું તે સાંભળ—આ બ્રહ્મશાસ્ત્ર ગુરૂએ શિષ્યોને ભણાવવું, કારણ બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ વાસ્તે ઘણુંજ

ઉપયોગી છે. એ વિના બીજાં શાસ્ત્ર તો કેવળ વાણીના વિકારરૂપ છે, એમ વિદ્વાનો કહે છે. બ્રહ્મ વિષે આ સર્વ રહ્યું છે, ને તેને જે જાણે, તે બ્રહ્મરૂપ થાય છે. હે રાજન્! અવિદ્વાન પુરૂષ સારાં કર્મ, હોમ તથા યજને કરીને પણ મોક્ષ અને અંતઃકાળે આનંદ પામતો નથી. માટે વિદ્વાન યોગી પુરૂષે એકાંત વિષે મૌન વ્રત ધારણ કરી પરમેશ્વરની ઉપાસના કરવી, મને કરીને પણ વ્યાપારાંતરનો ત્યાગ કરવો, અને સ્તુતિ તથા નિંદાથી હર્ષ તથા ક્રોધ કરવો નહીં. હે વિદ્વન્! હે ક્ષત્રિય! એ રીતે વેદ વિષે કહેલા ક્રમે કરી ચાલનાર પુરૂષ અહીંજ બ્રહ્મને જોઇ બ્રહ્મને પામે છે માટે વિનાશ જેવું ફળ છે એવાં કર્મથી અનંત ફળવાળી બ્રહ્મવિદ્યા શ્રેષ્ઠ છે, એમ જાણી જ્ઞાન વાસ્તેજ તારે યત્ન કરવો, એ હું તને કહું છું.

अत्रैव तिष्ठन् क्षत्रिय ब्रह्माविशति पश्यति ।
वेदेषु चानुपूर्व्येण एतद्विद्वन्ब्रवीमि ते ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि सनत्सुजातपर्वणि सनत्सुजातवाक्ये गुर्जरभाषायां पंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

અધ્યાય ૪૬ મો. ધૃતરાષ્ટ્રને બ્રહ્મોપદેશ.

सनत्सुजात उवाच—यत्तच्छुक्रं महज्ज्योति दीप्यमानं महद्यशः ।
तद्वै देवा उपासते तस्मात्सूर्यो विराजते ॥
योगिनस्तं प्रपश्यंति भगवंतं सनातनं ॥ १ ॥

સનત્સુજાત કહે છે—જે બીજની પેઠે વિશ્વની ઉત્પત્યાદિકનું મૂલ કારણ સર્વ ચેષ્ટાને પ્રવર્તાવનાર, આનંદરૂપ, વૃત્તિરૂપ ઉપાધી શૂન્ય, જ્ઞાનસ્વરૂપ તથા પ્રકાશમાન છે, દેવતાઓ જેની ઉપાસના કરે છે અને સૂર્ય જે વડે તેજસ્વી થઇ તપે છે, તે સર્વ ઐશ્વર્ય સંપન્ન સનાતન પરમાત્માને યોગી પુરૂષો સારી રીતે જુએ છે. જે આનંદરૂપ પરમાત્માના પ્રતિબિંબને પામી અવ્યાકૃત માયા જગજન્માદિ કાર્યમાં સમર્થ થાય છે, ને જેથી વૃદ્ધિ પામે છે, તેજ આનંદરૂપ સ્વયંપ્રકાશ વસ્તુ સૂર્યાદિકના મધ્યમાં રહી પ્રકાશે છે, ને તેમને પણ ભય આપે છે. એકરસ બ્રહ્મના મધ્યમાં રહેલા પંચ મહાભૂત થકી ઉત્પન્ન થયેલ શરીરોના હૃદયાકાશમાં જીવ તથા ઇશ્વર બેઉ રહેલા છે, જે સુષુપ્તિમાં જીવ તથા પ્રલય વિષે ઇશ્વર એમ ક્રમે કરી તંદ્રાવાન થાય છે; તે બેઉ થકી જૂદો તંદ્રા રહિત, સૂર્યનો પણ સૂર્ય, સર્વનો અધિષ્ઠાન ભૂત તથા અપરિચ્છિન્ન જ્ઞાનરૂપ પરમાત્મા તે બેઉને અને પૃથ્વી તથા આકાશને ધારણ કરે છે. એ રીતે શુદ્ધ પરમાત્મા જીવ, ઇશ્વર, પૃથ્વી, આકાશ, દિશાઓ તથા સમગ્ર જગતને ધારણ કરે છે. દિશાઓ નદીઓ તથા મોટા સમુદ્રો પણ તેથીજ ઉત્પન્ન થાય છે. વળી ભોગવ્યા વગર નથી ટળતાં કર્મ જેનાં એવા નાશાત્મક શરીરરૂપી રથના વશ કરેલા ઇંદ્રિયોરૂપી ઘોડા, તે રથમાં બેસનાર જીવને, ચક્રની પેઠે પ્રાચીન કર્મથી રથને ચલાવી સર્વ વિકાર શૂન્ય અલૌકિક પરમાત્મા પ્રત્યે હૃદયાકાશમાં લઇ જાય છે; એટલે કે સ્વાધીન કરેલા ઇંદ્રિયો રૂપી ઘોડા જીવને પરમાત્મારૂપ કરે છે. એ પરમાત્માના રૂપની લોકમાં કોઇને પણ ઉપમા આપી શકાય નહીં, તેમ એને ચક્ષુએ કરી કોઇ દેખે પણ નહિ પણ જે પુરૂષો મનનો નિગ્રહ કરી એને હૃદયમાં જાણે, તે મુક્તિ પામે છે. અધિષ્ઠાન બ્રહ્મ વિષે ભાસમાન,

ચિત્તાદિક બાર સમુદાય જેમાં છે એવી, નિરંતર વહેનાર તથા સૂર્યાદિક દેવતાઓએ રક્ષા કરેલી અવિદ્યારૂપી નદીનું જે જીવો પાન કરે છે, તે અવિદ્યાના ફળરૂપ પુત્ર પશ્વાદિની લિપ્સા વાસ્તે, ભયંકર નદીમાં વારંવાર ડુબકાં ખાધા કરે છે. ચોતરફ ફરવાનો જેનો સ્વભાવ છે; એવો જીવ ચંદ્રલોકમાં જઇ ત્યાં કર્મનું ફળ ભોગવી, પાછો ઐહિક ભોગની વાસનાએ કરી આલોકમાં આવે છે, પણ વસ્તુતાવી તો એજ અંતર્યામીરૂપે સર્વ ભૂત વિષે રહે છે, વૈદિક માર્ગનો પ્રવર્તક પણ તેજ છે. નથી પાંખો જેને એવા ચિદાત્મા, હરણ કરવામાં છે શીલ જેમનું એવાં સ્ત્રી પુત્રાદિકરૂપી પાંદડાવાળા અવિદ્યારૂપી વૃક્ષને મેળવી પ્રાણરૂપી પાંખોવાળા થઇને, વાસના પ્રમાણે અનેક યોનિયોમાં ફરે છે. વ્યાપક ચૈતન્યના પ્રતિબિંબરૂપી જીવો જુદા જુદા થાય છે, ને પ્રાણાદિક પણ તેથી ઉપજે છે. જ્યારે પ્રાણાદિકની ઉપાધિ દૂર થાય, છે ત્યારે જીવેશ્વરના ભેદ નિમિત્ત ઉપાધિના અભાવથી પૂર્ણ બ્રહ્મજ અવશેષ રહે છે, પરમાત્માથી પંચ મહાભૂત ઉત્પન્ન થાય છે, ને પાછાં તેમાંજ લય પામે છે. અગ્નિ, ચંદ્ર તથા પ્રાણ પણ તેથી ઉત્પન્ન થઇ તેમાંજ લય પામે છે. આ સર્વ તેથીજ ઉત્પન્ન થયું છે, ને તેને હું વાણીથી કહેવાને સમર્થ થતો નથી. યોગી પુરૂષ યોગશાસ્ત્ર વિષે કહેલો ક્રમે કરી અપાન વાયુને ઉંચો લાવી તેની પ્રાણ સાથે એકતા કરે છે, ને પ્રાણને મનમાં તથા મનને બુદ્ધિમાં લીન કરી, બુદ્ધિને પરમાત્મા વિષે લય કરે છે. પરમાત્માથી જુદો પડેલો જીવ, વિશ્વ, તૈજસ તથા પ્રાજ્ઞ, એ ત્રણ પાદમાં લાગેલો રહે છે. પણ જો તુરીય નામના ચોથા પાદનો સ્વીકાર કરે તો, તેને મૃત્યુ આવતું નથી. તેમ મોક્ષ પણ નથી. હૃદય કમળમાં ધ્યાન કરવાનું સ્થાન અંગુષ્ઠ માત્ર છે, જેમાં રહેવાથી અંગુષ્ઠ માત્ર કહેવાતો અંતર્યામી પુરૂષ પાંચ પ્રાણ, મન, બુદ્ધિ તથા દશ ઇંદ્રિયો રૂપી લિંગ શરીરના સંબંધથી, આલોક તથા પરલોકમાં જાય છે. જે નિયમમાં રાખનાર, સ્તુતિ કરવા લાયક, સમર્થ તથા પ્રકાશમાન છે, તોપણ મૂઢ પુરૂષો જેને જોતા નથી, તે સર્વ ઐશ્વર્ય સંપન્ન પરમાત્માને યોગિયો સારી રીતે જુવે છે. કેટલાક મનુષ્યો શમદમાદિ સાધન હીન હોય છે, તથા કેટલાક તે સાધન સંપન્ન હોય છે, તથાપિ તેઓમાં બ્રહ્મ તો એક સરખો નિર્વિકારજ રહે છે. જ્ઞાનિમાં શું વિશેષ? એમ પૂછીશ તો જ્ઞાની પુરૂષો પરમ દશાને પ્રાપ્ત થાય છે, પણ સાધન હીન અજ્ઞાનીઓ થતા નથી. વિદ્વાન પુરૂષો બ્રહ્મવિદ્યા મેળવી આત્મ તથા અનાત્મ વસ્તુને જાણે છે, તેણે નહીં હોમેલું અગ્નિહોત્ર પણ હોમ્યું એમજ જાણવું. તારી વાણી "હું દાસ છું" એવી લઘુતા—હલકાઇ પામો નહિ. કારણ ધીર પુરૂષો પ્રજ્ઞાન રૂપ બ્રહ્મને પામે છે, ને યોગી પુરૂષો સનાતન પરમાત્માને સારી રીતે જુવે છે. મનવાણીથો અગોચર, જગજ્જન્માદિ કર્તા, નિર્વિકાર તથા યોગથીજ જાણવા લાયક પરમાત્મા જીવને પોતા વિષે સંહરણ કરે છે, તેને જે જાણે, તે પરમ પુરૂષાર્થરૂપ મોક્ષ પામે. અનંત પાંખોવડે ઉડી દૂર જનાર તથા મન સરખા વેગવાળાની પેઠે યોગી પુરૂષ હૃદયમાં પરમાત્માનું ધ્યાન કરવાથી દૂર રહેલા પદાર્થને જુવે છે. પરમાત્માનું રૂપ દૃષ્ટિગોચર થતું નથી, તથાપિ તેને કેવળ શુદ્ધ ચિત્તવાળા પુરૂષો જુવે છે. હવે ચિત્ત શુદ્ધિ થઇ કેમ જણાય તે કહું છું. જ્યારે પુરૂષ પોતે સર્વે પ્રાણીનો હિતેચ્છુ તથા મનનો નિગ્રહ કરવામાં તત્પર થાય, તેમ પ્રિય વસ્તુનો નાશ થયેથી મને કરી તપાયમાન થાય નહીં, ત્યારે તેણે જાણવું કે ચિત્ત શુદ્ધિ થઇ છે અને વિક્ષેપકારક ગૃહાદિકનો ત્યાગ કરવો ને સંન્યાસી થઇ અમૃતરૂપ થવું. પાખંડરૂપ મતને માનનાર શક્તિના ઉપાસક પુરૂષો

પોતાના ગુરૂની શિક્ષાએ કરી, વા પોતાની વર્તણુકથી સર્પો જેમ પારકાઓને ઉદ્વેગ કરી તેમના બિલ્લાદિકમાં જઇ પોતાના આત્માને છુપાવે છે, તેમ મદ્ય, માંસ, તથા પરસ્ત્રી સેવનાદિરૂપ પાપ કરી દંભથી પોતાને છુપાવે છે. તેમની પાસે રહેવાથી મૂઢ પુરૂષો મોહ પામે છે, કારણ યથાર્થ રસ્તે ચાલનારને તેઓ નરકમાં પાડવા વાસ્તે ભમાવે છે. પૂર્વે કહેલા સંન્યાસિયોએ પણ ભગવાનની પ્રાપ્તિ વાસ્તે સારી રીતે પરીક્ષા કરેલા સત્પુરૂષો સાથે મૈત્રી કરવી. " હું કદી પણ દેહાદિકનાં સુખ, દુઃખ, જરા તથા મરણાદિ ધર્મવાળો નથી, તેમજ જન્મ મરણ તથા મોક્ષ પણ મારે નથી, કારણ એ સર્વ મારે વિષે કલ્પિત છે, " એમ જીવન્મુક્ત પુરૂષો જાણે છે. સાધુ વા અસાધુ કર્મ બ્રહ્મને બાધ કરતાં નથી એવા બ્રહ્મને જાણનારા મોક્ષ પામે છે: તેઓને પારકાએ કહેલાં નિંદાનાં વચનો સંતાપ આપતાં નથી, તેમ " મેં અધ્યયન કર્યું નહી તથા હોમ પણ કર્યો નહી. " એ રીતે તેમના મનને ખેદ થતો નથી. જે પ્રજ્ઞાને ધીર પુરૂષો પામે, તે પ્રજ્ઞા તેમને બ્રહ્મવિદ્યાથી તરત પ્રાપ્ત થાય છે. એ રીતે જે પુરૂષ ગુરૂ ઉપદેશથી સર્વ ભૂત વિષે આત્માને દેખે, તેને સ્ત્રિઆદિક તથા કર્માદિક વિષે બીજા પુરૂષો જોડાય, તેથી શું શોચ થાય? અર્થાત્ ન થાય; પણ તે સ્ત્રિઆદિકમાં જોડાયલા પુરૂષોને તો થાય. જેમ ચોતરફ જળથી ભરેલા મોટા જળાશયમાં તૃષાથી પીડાયલા પુરૂષને, જેટલા જળે કરી સ્નાનપાનાદિકની સિદ્ધિ થાય, તેટલાએ કરીનેજ તે કૃતાર્થ થાય છે, તેમ સમગ્ર વેદ વિષે પણ ધ્યાન કરનાર જ્ઞાની પુરૂષને પોતાની ઇષ્ટ સિદ્ધિ થાય તેટલુંજ ગ્રહણ કરવું, કારણ વૃથા ગ્રંથનો ભાર વહેવો યોગ્ય નથી. એટલે કે પુરૂષે વેદમાંથી પોતાને ઉપયોગી હોય એટલું સારમાત્ર ગુરૂના વાક્યથી ગ્રહણ કરી યોગે કરી કૃતાર્થ થવું. અંગુષ્ઠમાત્ર, વ્યાપક, જન્માદિ શૂન્ય, જગતને નિયમસર રાખવામાં હંમેશ ઉદ્યુક્ત, રાત્રિ દિવસ વિચરનાર તથા તંદ્રારહિત પરમાત્મા હૃદયમાં રહ્યા છે, તોપણ દેખાતા નથી; તથાપિ અધિકારી વિદ્વાન પુરૂષ તેને જાણી બ્રહ્મરૂપ થાય છે. બ્રહ્મભાવ જેને અપરોક્ષ થયો છે, તે સર્વાત્મરૂપ થઇ કહે છે કે, " માતા, પિતા, પુત્ર તથા વૃદ્ધપિતામહ હું છું. સર્વનો આત્મા હું છું તથા ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનરૂપ પણ હુંજ છું, મારા આત્માને વિષે તમે રહ્યા છો, તેમ મારા તમે નથી, ને તમારો હું નથી; મારૂં અધિષ્ઠાન આત્માજ છે, મારા જન્મનો પણ આત્માજ છે. હું અજન્મા છું, ને કાર્યને વિષે પટમાં તંતુઓની પેઠે ઓતપ્રોત રહેલો છું, સત્ય અધિષ્ઠાનવાળો તથા રાત્રિ દિવસ વિચરનાર તંદ્રા રહિત હું છું, માટે મનેજ હેતુ સર્વ પ્રાણીનો અંતરાત્મા, સર્વેશ્વર તથા સર્વ કર્તા જાણી વિદ્વાન બ્રહ્મ સંપન્ન થાય છે. " પરમાત્મા સૂક્ષ્મથી પણ સૂક્ષ્મ, દિવ્ય, જ્ઞાનરૂપી મનવાળો, સર્વ પ્રાણી વિષે અંતર્યામીરૂપે કરી રહેનાર સર્વ પ્રાણિયોનો પિતા, અને સર્વ શરીર વિષે હૃદયકમળમાં રહેલો છે એમ બ્રાહ્મણો જાણે છે.

अणोरणीयान्सुमनाः सर्वभूतेषु जाग्रति ।
पितरं सर्वभूतेषु पुष्करे निहितं विदुः ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि सनत्सुजातपर्वणि गुर्जरभाषायां षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

અધ્યાય ૪૭ મો. સંજયદ્વારા આવેલો સંદેશ.

**वैशंपायन उवाच—एवं सनत्सुजातेन विदुरेण च धीमता ।
साधं कथयतो राज्ञः साव्यतीयाय शर्वरी ॥ १ ॥**

વૈશંપાયન કહે છે-એ રીતે બુદ્ધિમાન વિદુર તથા સનત્સુજાતે રાજાને વાતો કરાવતાં તે રાત્રિ વ્યતીત થઇ ગઇ. હવે હસ્તિનાપુરમાં આવેલા સર્વ રાજાઓ, ભીષ્મ, દ્રોણ, કૃપાચાર્ય, શલ્ય, કૃતવર્મા, જયદ્રથ, અશ્વત્થામા, વિકર્ણ, સોમદત્ત, બાહ્લિક, મહાપ્રાજ્ઞ વિદુર તથા મહારથિ યુયુત્સુ, ઇત્યાદિ સર્વ ધૃતરાષ્ટ્રને આગળ કરી, દુઃશાસન, ચિત્રસેન, શકુનિ, દુર્મુખ, દુઃસહ, કર્ણ, ઉલૂક તથા વિવિંશતિ, ઇત્યાદિ દુર્યોધનને આગળ કરી, સંજયને જોવાની ઇચ્છાથી તથા ધર્માર્થયુક્ત પાંડવોનાં વચન સાંભળવાની ઇચ્છા વાસ્તે, ચૂનાથી સ્વચ્છ કરેલી, સુવર્ણમય આંગણાંથી શોભિતી, ચંદ્ર સરખી કાંતિવાળી તથા જેમાં સુગંધિ ચંદનનું જળ છાંટેલું છે, સુવર્ણ જડિત કાષ્ઠનાં આસનો મૂકેલાં છે અને રત્ન જડિત છેડાવાળા ગાલીચા બીછાવેલા છે, એવી સુંદર વિસ્તીર્ણ સભા પ્રત્યે, જેમ ઇંદ્રની સભામાં દેવતાઓ આવે, તેમ સૌ આવ્યા. તે સભા, ગદા જેમના હાથમાં છે, એવા શૂરવીરોએ કરી, જેમ સિંહોથી પર્વતની ગુફા શોભે, તેમ શોભતી હતી. હે ભારત! મોટા ધનુષ તથા પરાક્રમવાળા અને સૂર્ય સરખા તેજસ્વી તે બધા વિચિત્ર પ્રકારનાં આસનો ઉપર બેઠા; તેટલામાં દ્વારપાળે આવીને કહ્યું કે, જે દૂત આપણે પાંડવો પાસે મોકલ્યો હતો, તે આ સિંધુ દેશના ઘોડા જોડેલા રથમાં બેસી જલદી આવે છે. એટલામાં તો કુંડળ પહેરેલો સંજય રથમાંથી ઉતરી, મહાત્મા રાજાઓથી ભરેલી સભામાં આવ્યો, અને કહેવા લાગ્યો કે, હે કૌરવો! હું પાંડવો પાસે જઈ આવ્યો. તેમણે સર્વ કૌરવોને અવસ્થા પ્રમાણે સમાચાર કહ્યા છે, તેમાં વૃદ્ધોને પ્રણામ કહ્યા છે, ને યુવાન તથા વયસ્યને સત્કાર પૂર્વક યથાયોગ્ય કહાવ્યા છે. હે રાજાઓ! જે રીતે ધૃતરાષ્ટ્રે મને પૂર્વે કહ્યું હતું, તે પ્રમાણે અહિંથી જઇ મેં પાંડવોને કહ્યું હતું.

**यथाहं धृतराष्ट्रेण शिष्टः पूर्वमितो गतः ।
अब्रूवं पांडवान् मत्वा तन्निबोधत पार्थिवाः**

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि यानसंधिपर्वणि संजयप्रत्यागमने गुर्जरभाषायां सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

અધ્યાય ૪૮ મો. સંજયે કહેલો-પાંડવોનો સંદેશ.

**धृतराष्ट्र उवाच—पृच्छामि त्वां संजय राजमध्ये किमब्रवीद्वाक्यमदीनसत्वः ।
धनंजयस्तात युधांप्रणेता दुरात्मनां जीवितमिच्छन्महात्मा ॥ १ ॥**

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે તાત! હે સંજય! રાજાઓના મધ્યમાં ઘણાક બળવાળા, યુદ્ધ કરનારાઓને નિયમમાં રાખનાર, યુધિષ્ઠિરના અનુમત પ્રમાણે ચાલનાર તથા દુષ્ટ બુદ્ધિવાળાઓના જીવિતને ઇચ્છનાર મહાત્મા અર્જુને શ્રીકૃષ્ણની સમક્ષ શું કહ્યું? તે હું પૂછું છું. ધૃતરાષ્ટ્રનાં વચન સાંભળી સંજયે કહ્યું કે, યુધિષ્ઠિરના મત પ્રમાણે ચાલનાર તથા યુદ્ધ

કરવાની ઇચ્છા રાખનાર મહાત્મા અર્જુને, દુર્યોધનને સંભળાવવા માટે કેશવ ભગવાન સાંભળતાં જે વચન કહ્યાં છે, તે હું કહું છું. બાહુબળને જાણનાર, ધૈર્યવાન તથા યુદ્ધની ઇચ્છા રાખનાર અર્જુને શ્રીકૃષ્ણની સમક્ષ મને કહ્યું કે, સમગ્ર કૌરવોના મધ્યમાં તથા મંદ બુદ્ધિવાળો, કાળ જેને નજીક આવેલો છે, અતિ મૂઢ, મારી સાથે હંમેશ યુદ્ધ કરવાને ઇચ્છનાર, દુર્ભાષણ કરનાર તથા દુરાત્મા સૂતપુત્ર કર્ણ અને અમારી સાથે યુદ્ધ કરવા વાસ્તે બોલાવેલા બધા રાજાઓ પણ સાંભળે તે રીતે, મારૂં કહેલું સમગ્ર વચન અમાત્ય સહિત ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાને કહેજે. એ પ્રમાણે અર્જુને સભામાં જે સમર્થ વાણી કહી, તેને, હાથમાં વજ્ર ધરનાર ઇંદ્રની વાણીને જેમ સમગ્ર દેવતાઓ શ્રવણ કરવાને ઇચ્છે, તેમ પાંડવ તથા સંજયો સાંભળતા હતા. ગાંડીવ ધનુષ ધારણ કરનાર, રાતાં કમળ સરખાં નેત્રવાળા તથા યુદ્ધ કરવાને ઇચ્છતા અર્જુને કહ્યું છે કે, અજમીઢ વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા યુધિષ્ઠિર રાજાનું રાજ્ય જો દુર્યોધન નહીં આપે તો, ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોએ જે પૂર્વે પાપ કર્મ કર્યું છે, તેનું ફળ, જે હજી ભોગવ્યું નથી, તે ભોગવશે. એટલે કે કૌરવોને ભીમસેન, અર્જુન, નકુળ, સહદેવ સાક્ષાત વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણ, સાત્યકિ યાદવ, ધારણ કર્યું છે આયુધ જેણે એવા પ્રદ્યુમ્ન તથા શિખંડિ ઇત્યાદિ સાથે તથા પારકા અપકારને મનમાં લાવવા માત્રથી જે પૃથ્વી તથા સ્વર્ગને બાળી નાખે એવા ઇંદ્ર સરખા યુધિષ્ઠિર રાજા સાથે પણ યુદ્ધ થશે, માટે તેમ થવું જો ધૃતરાષ્ટ્રનો પુત્ર દુર્યોધન સારૂં માનતો હોય તો ભલે, કારણ તેથી પાંડવોને તો સમગ્ર રાજ્ય મળશે વાસ્તે કહેજે કે રાજ્યાર્દ્ધ આં આપ, ને માનતો હો તો યુદ્ધજ કર. ધર્માચરણ કરનાર યુધિષ્ઠિર રાજા વનમાં જઈ દુઃખરૂપ નિવાસને પ્રાપ્ત થયા માટે દુર્યોધન પણ પ્રાણ રહિત થઇ અત્યંત દુઃખ તથા અનર્થરૂપ વર્ત્તનાર દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો દુર્યોધન જે લોકોને પાળે છે, તેમને લજ્જા, જ્ઞાન, તપ, દમ, શૌર્ય તથા ધર્મના રક્ષણથી મળેલા ધને કરી યુક્ત પાંડવો વિષે પ્રીતિમાન કર. નમ્રતા, સરલતા, તપશ્ચર્યા તથા ઇંદ્રિયોનો નિગ્રહ, ઇત્યાદિ ગુણ સંપન્ન, ધર્મ રક્ષણ કરનાર તથા સત્યવાદી, એવા અમારા બળવાન રાજાને તેઓએ કેટલાક છળ કર્યા તથા દુર્વચનો સંભળાવ્યાં, અને ઘણી વખત ક્લેશ પમાડ્યો, તોપણ તે સહનજ કરે છે, હવે જ્યારે તે તીક્ષ્ણ વ્રતવાળા મોટા પાંડવ યુધિષ્ઠિર ક્રોધાવિષ્ટ થઇ ઘણા વખતથી નિયમમાં રાખેલો અત્યંત ભયંકર ક્રોધ કૌરવો વિષે ત્યાગ કરશે, ત્યારે દુર્યોધન "મેં યુદ્ધ ક્યાંથી કર્યું ?" એ રીતે તપાયમાન થશે. ઉષ્ણકાળમાં પ્રથમ ધુમાડાવાળો અગ્નિ કંઇક જ્વલાયમાન થઇ, પછી સારી રીતે વૃદ્ધિ પામીને જેમ સુકા ઘાસને બાળી નાખે, તેમ ક્રોધથી પ્રદીપ્ત યુધિષ્ઠિર દુર્યોધનની સેનાને જોવા માત્રથીજ બાળી નાખશે: જ્યારે હાથમાં છે ગદા જેને એવા ભયંકર વેગવાળા, ક્રોધાક્રાંત, ક્રોધરૂપી વિષને વમન કરતાં રથમાં બેઠેલા, સેનાના અગ્રભાગમાં આવેલા, કવચ ધારણ કરનાર, પારકા શૂરવીરોને હણનાર, સંગ્રામમાં આવેશથી પોતાના તથા પારકાની પણ જેને ખબર રહેતી નથી એવા, સેનાને હણનાર તથા કાળ સરખા ભીમસેનને જોશે, ત્યારે અતિમાની દુર્યોધન અમારાં વચન યાદ કરી, "મેં યુદ્ધ શા માટે કર્યું ?" એમ સંતાપ પામશે. વળી જ્યારે પર્વતના શિખર સરખા, ભેદાયા છે કુંભસ્થળ જેના એવા તથા રૂધિરનું વમન કરતા હસ્તિઓને ભીમસેનથી મરાયેલા જોશે, ત્યારે "મેં યુદ્ધ ક્યાંથી કર્યું !" એ રીતે પશ્ચાત્તાપ કરશે ! જેમ મોટો સિંહ બળદોના ટોળામાં આવી તેમને મારે, તેમ હાથમાં ગદા છે એવો ભયંકર રૂપવાળો ભીમસેન જ્યારે ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો પ્રત્યે આવી તેમને મારશે, ત્યારે દુર્યોધન સંતપ્ત થશે. તેમ મોટું જેમાં ભય છે એવા સંગ્રામમાં

જ્યારે અસ્ત્રવિદ્યામાં કુશળ, ભયરહિત, સમાગમ માત્રમાં શત્રુના સૈન્યને મર્દન કરનાર, એક વાર રથ ફેરવવા માત્રથી જેને બીજાની ઉપમા અપાય નહી એવા તથા અનેક રથિયો અને પાયદળોને ગદાથી નાશ પમાડનાર શૂરવીર ભીમસેન, પાછળથી વેગે કરી હાથિયોને ગ્રહણ કરતાં, જેમ ફરશીએ કરી વનને કાપે, તેમ દુર્યોધનના સૈન્યને કાપશે, ત્યારે દુર્યોધન યુદ્ધથી તપાયમાન થશે. વળી જ્યારે અગ્નિએ બાળેલા તૃણમય ઘરવાળા ગામની પેઠે તથા વિજળીએ બાળેલા પાકેલ ધાન્યની પેઠે હણાયા છે શૂરવીરો જેમાં, ભયથી પીડાયલા, સંગ્રામમાંથી વિમુખ થયેલા તથા નથી રહ્યા મોટા યોદ્ધાઓ જેમાં, એવા નસાડી મૂકેલા પોતાના મોટાં સૈન્યને ભીમસેનના શસ્ત્રની જ્વાળાથી બળેલું જોશે, ત્યારે " મેં યુદ્ધ શા માટે કર્યું ? " એમ દુર્યોધન પશ્ચાત્તાપ કરશે ! વિચિત્ર પ્રકારનું યુદ્ધ કરનાર તથા રથિયોમાં અગ્રણી નકુળ જ્યારે યુદ્ધ કરવાની ચાતુરીથી શત્રુનાં મસ્તકોના ઢગલા કરી યોદ્ધાઓનો ચૂરો કરશે, તથા સુખ ભોગવવા લાયક ઘણા વખત પર્યંત વનમાં દુઃખરૂપ શય્યામાં સૂતો હતો, તે સંભારી જ્યારે ક્રોધે ભરાયલા સર્પની પેઠે ક્રોધનું વમન કરશે, ત્યારે દુર્યોધન પશ્ચાત્તાપ પામશે ! વળી હે સંજય ! જીવિતની આશા જેણે મૂકી દીધી છે, એવા યુદ્ધ કરવા બોલાવેલા રાજાઓને, યુધિષ્ઠિરની આજ્ઞાથી શ્વેત રથોમાં બેસી સૈન્ય સામા દોડતા જ્યારે દુર્યોધન જોશે, ત્યારે સંતાપ કરશે. બાળક ઉંમર છતાંપણ નથી જણાતું બાળકપણું જેને, અસ્ત્રવિદ્યા શીખેલા તથા પ્રાણ ત્યાગ કરી કૌરવો પ્રત્યે દોડતા શૂરવીર દ્રૌપદીના પાંચ પુત્રોને જ્યારે દુર્યોધન જોશે, ત્યારે યુદ્ધ કરવાથી સંતાપ પામશે. અનુકૂળ છે ગતિ જેની, શબ્દ રહિત છે પૈડાં જેનાં તથા સુવર્ણ રેખાની જેને ઉપમા અપાય એવા, શીખવેલા ઘોડા જોડેલા રથમાં બેસી, લજ્જાવાન , નિપુણ, સત્યવાદી મહા બળવાન તથા સર્વ ધર્મ સંયુક્ત સહદેવ નાના પ્રકારનાં મંડળોથી સર્વ દિશાઓમાં ફરતો શકુનિ પાસે જઇ શત્રુઓને મારશે, ત્યારે દુર્યોધન યુદ્ધથી તપાયમાન થશે. વળી જ્યારે મોટા બળવાળા શૂરવીર અસ્ત્રવિદ્યા શીખેલા, રથ યુદ્ધમાં ચતુર તથા ભયંકર વિષવાળા સર્પો સરખા, દ્રુપદના પુત્રોને આવતા જોશે ત્યારે દુર્યોધન " મેં યુદ્ધ ક્યાંથી કર્યું ? " એમ પશ્ચાત્તાપ કરશે. જ્યારે પારકા શૂરવીરને હણનાર શ્રીકૃષ્ણ સરખો અસ્ત્રવિદ્યા શીખેલો તથા મેઘની પેઠે શત્રુ પ્રત્યે બાણનો વર્ષાદ કરનાર અભિમન્યુ પરાભવ કરશે, ત્યારે તથા બાળક છતાં યુવાન સરખું છે પરાક્રમ જેનું, ને શત્રુના સૈન્ય પ્રત્યે કાળની પેઠે સામા આવનાર ઈંદ્ર સરખા અભિમન્યુને દુર્યોધન જોશે, ત્યારે યુદ્ધ કરવા માટે સંતાપ કરશે. વળી જ્યારે સિંહ સરખા પરાક્રમવાળા, યુદ્ધ કરવામાં ચતુર જલદીથી બાણ ફેંકનાર તથા યુવાવસ્થાવાળા પ્રભદ્રકો સૈન્ય સહિત ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોને ફેંકવા માંડશે, ત્યારે દુર્યોધન સંતાપ કરશે. તેમ જુદી જુદી ભૂમિમાં ઉભેલા, વૃદ્ધ તથા મહારથિ દ્રુપદ અને વિરાટ રાજા જ્યારે સૈન્ય સહિત ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોને જોશે, ત્યારે દુર્યોધન તપાયમાન થશે ! જ્યારે અસ્ત્રવિદ્યામાં કુશળ તથા રથમાં બેઠેલા દ્રુપદ રાજા કોપાવિષ્ટ થઇ, યુવાન પુરૂષોનાં મસ્તકો, ધનુષમાંથી નિકળેલાં બાણે કરી કાપશે, તેમ પારકા શૂરવીરને હણનાર વિરાટ રાજા પણ જ્યારે સુંદર રૂપવાળા મત્સ્યદેશના યોદ્ધાઓ સહિત શત્રુની સેનાને મર્દન કરતાં અંદર પ્રવેશ કરશે, ત્યારે દુર્યોધન, " મેં યુદ્ધ ક્યાંથી કર્યું ? " એ રીતે તપાયમાન થશે. વળી જ્યારે પાંડવ વાસ્તે રથમાં બેસી કવચ ધારણ કરી, સેનાના અગ્રભાગમાં ઉભેલા મત્સ્ય દેશનું રાજ્ય કરનાર ઉત્તમ રૂપવાળા વિરાટના મોટા પુત્રને દુર્યોધન દેખશે, ત્યારે તપાયમાન થશે. જ્યારે કૌરવોમાં અત્યંત શૂરવીર તથા અતિશય શ્રેષ્ઠ

શંતનુના પુત્ર ભીષ્મને સંગ્રામમાં શિખંડિ હણશે, ત્યારે અમારા શત્રુઓ કોઇ જીવશેજ નહીં એ હું સત્ય માનું છું. જ્યારે રથિયોને ખોળતો શિખંડિ દિવ્ય ઘોડાવાળા રથે કરી રથના ઓઘને વિખેરતો ભીષ્મની તરફ જશે, ત્યારે દુર્યોધન સંતાપ પામશે. જે બુદ્ધિમાન દ્રોણાચાર્ય પાસે ગુહ્ય અસ્ત્રવિદ્યા શીખેલા છે તે ધૃષ્ટદ્યુમ્નને જ્યારે સૈન્ય વિષે સંજયના મધ્યમાં અગ્રણી થઇને ઉભેલો ધૃતરાષ્ટ્રનો પુત્ર જોશે, ત્યારે બહુજ તપાયમાન થશે. વળી જ્યારે સંગ્રામમાં અપ્રમેય બળવાળો શત્રુને સહન કરનાર, લજ્જાવાન, બુદ્ધિમાન, લક્ષ્મીવાન, સોમકોમાં શ્રેષ્ઠ તથા સેનાનો પતિ બાણથી ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોને ભેદતો દ્રોણાચાર્ય આગળ જશે, ત્યારે દુર્યોધન તપાયમાન થશે. યાદવોમાં સિંહરૂપ, આલોક વિષે યુદ્ધમાં બીજાની જેને ઉપમા અપાય નહીં એવા, શિનિ રાજાના પૌત્ર મહાબળવાન, ભય રહિત અસ્ત્ર શીખેલા, મોટી છાતી તથા હાથવાળા, દૃઢ ધનુષવાળા, આશ્ચર્યરૂપ કર્મ કરનાર સારી રીતે શીખેલા અને જેમનો અગ્રણી થાય તેમને પણ બીજા શત્રુઓ કદી સહન કરી શકે નહીં, એવા મહાત્મા સાત્યકિને અમે યુદ્ધમાં સહાયતા કરવા સારૂ વર્યા છીયે. વળી જ્યારે શિનિકુળનો અધિપતિ મારી આજ્ઞાથી બાણોનો વર્ષાદ કરતો શત્રુ સૈન્યના મુખ્ય યોદ્ધાઓને ઢાંકી દેશે ત્યારે દુર્યોધન તપાયમાન થશે. જ્યારે ધૈર્ય રાખી યુદ્ધ કરશે, ત્યારે સિંહની ગંધને પામી જેમ બળદો ચોતરફ ભ્રમણ કરે, તેમ એને જોઇ શત્રુઓ ચોતરફ ભ્રમણ કરશે. જે પરાક્રમ કરી જલદીથી બાણ ફેંકતો પર્વતોને ભેદે તથા સર્વ લોકનો પણ સંહાર કરે, ને આકાશમાં રહેલા સૂર્યની પેઠે શોભે, તે સાત્યકિ શ્રીકૃષ્ણમાં જેટલા ગુણ છે, તે સર્વ ગુણે કરી યુક્ત છે, તેથી ધોળા ઘોડા જોડેલા સુવર્ણમય સાત્યકિના રથને યુદ્ધમાં જ્યારે મંદબુદ્ધિવાળો દુર્યોધન જોશે, ત્યારે તપાયમાન થશે. સુવર્ણ તથા મણિના જેવો જેનો પ્રકાશ છે, શ્વેત ઘોડા જોડેલ, હનુમાન છે ધ્વજાને વિષે જેની તથા કેશવ ભગવાન જેમાં વિરાજમાન છે, એવા મારા ઉગ્ર રથને જોઇને નથી કર્યાં પુણ્ય જેને એવો મંદ બુદ્ધિ દુર્યોધન તપાયમાન થશે. જ્યારે મહા સંગ્રામમાં મેં ખેંચેલા ગાંડીવની પ્રત્યંચાના તથા હાથમાં પહેરેલા ચર્મનાં મોજાં ઘસાવાથી થયેલા, વજ્રપાત સરખા મોટા ઉગ્ર શબ્દને સાંભળશે, તથા રણના અગ્રભાગમાં બાણના વર્ષાદે કરી અંધકાર થવાથી ગાયોના સમુદાયની પેઠે પોતાનાં સૈન્યને દોડતાં જોશે, ત્યારે ખરાબ છે સહાયતા જેને એવો દુર્બુદ્ધિવાળો મૂઢ ધૃતરાષ્ટ્રનો પુત્ર યુદ્ધ વિષે તપાયમાન થશે. વળી જ્યારે મેઘમાંથી નિકળેલાં અસંત ભયંકર વિજળીના તણખા સરખાં, ભયંકર રૂપવાળાં, હજારોને મારનાર, સંગ્રામ વિષે શત્રુઓનાં અસ્થિ તથા મર્મસ્થાન ભેદનાર, સુંદર છે પાછળના ભાગ જેના, ગાંડીવમાંથી નિકળેલાં, તીક્ષ્ણ છે અગ્ર ભાગ જેના તથા ઘોડા, હાથી અને કવચ પહેરનારાઓને નાશ કરનાર બાણના સમુદાયોને સામે આવતાં જોશે, તથા મારાં બાણોથી વિંધાઇ પાછા હઠેલા અને આડા વિંધાઇ ભાગી પડેલા પોતાના સૈનિકોનાં બાણોને જોશે, ત્યારે મંદ બુદ્ધિવાળો દુર્યોધન "મેં યુદ્ધ ક્યાંથી કર્યું ?" એમ સંતપ્ત થશે. જ્યારે વૃક્ષોના અગ્રભાગમાંથી પક્ષિયો જેમ ફળોને પાડે, તેમ મારા હાથમાંથી નિકળેલાં મોટાં બાણો જુવાન પુરૂષોનાં મસ્તકોનો ઢગલો કરશે, તથા રથમાંથી અથવા હાથી વા ઘોડા ઉપરથી બાણોએ હણી મેં નીચે પાડેલા મોટા યોદ્ધાઓને ધૃતરાષ્ટ્રનો પુત્ર જોશે ત્યારે તપાયમાન થશે. જ્યારે શત્રુના અસ્ત્ર માર્ગને પ્રાપ્ત થયા વગરજ નાશ પામતા, અને ભયથી યુદ્ધમાં કર્મ ન કરતા ભાઇયોને દુર્યોધન ચોતરફ જોશે, અને મોઢું ફાડેલા કાળની

પેઠે અવિચ્છિન્ન છે બાણુની ધારા જેની એવો હું પ્રજ્વલિત બાણોના વર્ષાદથી પાયદળ તથા રૂથિયોના સમુદાયને દૂર કરીશ, ત્યારે તે અત્યંત તપાયમાન થશે. જ્યારે દુર્યોધન, સર્વ દિશાઓમાં દોડતા રથવડે રજથી બ્યાકુળ થઇ રથાદિકમાંથી પડી, ગાંડીવથી નાશ પામેલું તથા અત્યંત મૂઢ થઇ ગયેલું પોતાનું સૈન્ય જોશે, ત્યારે જરૂર પશ્ચાત્તાપ કરશે. વળી જ્યારે ભયથી પલાયમાન થતું, કપાઇ ગયાં છે શરીર જેનાં, સંજ્ઞા રહિત, હણાયા છે અશ્વ, મુખ્ય શૂરવીર રાજાઓ તથા હસ્તિયો જેમાં, તૃષાથી પીડાયલું, થાકી ગયેલું, થાકેલાં છે વાહન જેનાં, દુઃખિત શબ્દ જેમાં સંભળાય છે, શત્રુઓથી હણાયલું, વિખરાઇ ગયા છે કેશ, અસ્થિ તથા કપાળના સમુદાય જેમાં, ઘણીક હિંસાયુક્ત તથા સ્વર્ગ વા રાજ્ય વાસ્તે છે નિશ્ચય જેનો, એવું પોતાનું સર્વ સૈન્ય દેખશે, ત્યારે મંદ બુદ્ધિવાળો દુર્યોધન સંતાપ કરશે. વળી જ્યારે રથમાં મને, વાસુદેવ ભગવાનને, ગાંડિવ ધનુષને, પાંચજન્ય નામના દિવ્ય શંખને, દેવદત્ત નામના શંખને, ઘોડાઓને તથા અક્ષય ભાથાઓને જોશે, તથા એકઠા મળેલા ચોરરૂપ ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોને નાશ કરવા અને તે પછી ધર્મ પ્રધાન કાળને પ્રવર્તાવવા ઇચ્છતો હું અગ્નિની પેઠે કૌરવોને બાળી નાખીશ, ત્યારે પુત્ર સહિત ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા તપાયમાન થશે. જ્યારે ક્રોધને વશ તથા અલ્પબુદ્ધિવાળો દુર્યોધન ઐશ્વર્યથી ભ્રષ્ટ થશે તથા ભાઇયો, સૈન્ય અને સેવકો સહિત પોતે પણ હણાશે, ત્યારે ગર્વ રહિત થઇ પશ્ચાત્તાપ કરશે. તે બધું કામ અવશ્ય બનવાનું છે, કારણ કોઇ વખતે સવારના પહોરમાં હું સંધ્યા વંદન તથા આચમન કરી બેઠો હતો, એટલામાં એક બ્રાહ્મણે આવીને મને મનોહર વચન કહ્યું હતું કે, "હે પાર્થ ! હે સવ્યસાચિન્ ! કોઇથી ન બને એવું કર્મ તારે કરવાનું છે, એટલે શત્રુઓ સાથે યુદ્ધ કરવું પડશે, વાસ્તે તું કહે તે તને સહાય આપું. કહે તો યુદ્ધમાં વજ્ર જેના હાથમાં છે એવા ઇંદ્ર કે વાસુદેવ ભગવાન તારી રક્ષા કરે." એવાં તેનાં વચન સાંભળી, હું તે વખતેજ વાસુદેવ ભગવાનને યુદ્ધમાં સહાય થવા માટે વર્યો હતો.

શ્રીકૃષ્ણ, ચોરરૂપ ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રને મારવા વાસ્તે મને પ્રાપ્ત થયા, માટે હું દેવતાઓએ સહાયતા કરી છે એમ માનું છું. શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન યુદ્ધ કર્યા વગર મને કરી જે પુરૂષના જયને ઇચ્છે, તેનો જય થાય છે, તેમજ ઇંદ્ર સહિત દેવતાઓ શત્રુ હોય તોપણ તેમને અતિક્રમણ કરે છે, ત્યારે મનુષ્યને જીતવામાં શી ચિંતા ? જે પુરૂષ યુધ્ધે કરી અત્યંત શૂરવીર તથા તેજસ્વી વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણને જીતવાને ઇચ્છે, તે બે હાથે કરી, નથી પ્રમાણ જેનું એવા મહા સમુદ્રને ઉલ્લંઘન કરી જવા ઇચ્છે છે. જેમ કોઇ હાથના તળાંથી અત્યંત મોટા કૈલાસ પર્વતને ભેદવા ઇચ્છે, તો તેનોજ હાથ નખ સહિત તુટી પડે, પણ પર્વતને કંઇ કરી શકે નહી, તેમ વાસુદેવ ભગવાનને જીતવાને ઇચ્છે, તે પોતેજ નાશ પામે, પણ તેમને કાંઇ કરી શકે નહી. વળી યુધ્ધે કરી વાસુદેવ ભગવાનને જીતવા ઇચ્છવું, તે વૃદ્ધિ પામેલા અગ્નિને બે હાથે કરીને શમાવા, ચંદ્ર તથા સૂર્યને ઉભા રાખવા અને હઠાત્કારથી દેવતાઓનું અમૃત હરણ કરવા જેવું કઠિન છે. શ્રીકૃષ્ણ સંગ્રામમાં ભોગશાલી રાજાઓનો તિરસ્કાર કરી, હઠાત્કારથી યશસ્વિની રૂકિમણી નામની સ્ત્રીને પરણ્યા, જેને વિષે મહાત્મા પ્રદ્યુમ્ન નામે પુત્ર ઉત્પન્ન થયો, તેજ શ્રીકૃષ્ણે કંધાર દેશના રાજાઓને વેગથી મંથન કરી, નગ્નજિત રાજાના સમગ્ર પુત્રોને જીતી, તેઓએ બાંધેલા, સુદર્શન રાજાને હઠાત્કારથી છોડાવ્યો, તેજ ભગવાને વક્ષઃસ્થળમાં લાત મારીને પાંડ્ય રાજાને હણ્યો, સંગ્રામ વિષે કલિંગ રાજાઓને મર્દન કર્યા, અને તેણે બાળેલી કાશીપુરી ઘણાં વર્ષ પર્યંત રાજા વગરની હોવાથી

ઉજાડ રહી. વળી જેમ જંભાસુર પર્વતને ફેંકી તેના પડવાથી પોતે નાશ પામ્યો, તેમ બીજા જેને જીતી શકે નહી, એવો એકલવ્ય નામે ભીલનો રાજા, શ્રીકૃષ્ણ પાસે તેમને મારવા માટે આવ્યો, પણ ઉલટો પોતે પ્રાણ રહિત થઈ સૂતો, તે જ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને બળદેવ સહિત, વૃષ્ણિ તથા અંધકના મધ્યમાં સભા વિષે બેઠેલા અત્યંત દુષ્ટબુદ્ધિવાળા ઉગ્રસેનના પુત્ર કંસને પાડી, ઉગ્રસેનને રાજ્ય આપ્યું. તેમણે સૌભ નામના વિમાનમાં બેસી આકાશમાં રહેલા માયાવી શાલ્વરાજાને યુદ્ધ કરાવ્યું, અને તેણે નાખેલા સાંગના આયુધને, દડાની પેઠે બે હાથે કરી ગ્રહણ કર્યું; જેને બીજો સાધારણ કયો મનુષ્ય ગ્રહણ કરી શકે તેમ છે? વળી કોઇથી સહન થાય નહી એવું, ભયંકર તથા દુઃખથી પણ જેમાં જવાય નહી એવું અસુરોનું પ્રાગ્જ્યોતિષ નામે શહેર હતું, અને જેમાં મહા બળવાન ભૂમિનો પુત્ર નરકાસુર રહેતો હતો, તે દેવતાઓની માતા અદિતિનાં સુંદર મણિમય કુંડળ હરણ કરી ગયો હતો. ઈંદ્ર સહિત દેવતાઓ તેની પાસે આવ્યા, પણ મરણથી બીન્યા તેથી યુદ્ધમાં તેને જીતવા સમર્થ થયા નહી. મનમાં દુઃખ પામી તેઓએ કેશવ ભગવાનનું પરાક્રમ, બળ તથા કોઇથી પાછું વળે નહી એવું અસ્ત્ર જાણી, ચોરોને મારવા વિષે તેમની સ્વાભાવિક પ્રીતિ છે એમ વિચારી, ચોરરૂપ નરકાસુરને મારવા વાસ્તે તેમની પ્રાર્થના કરી કે, હે મહારાજ! નરકાસુરને મારી અદિતિનાં કુંડળ લાવી આપો તે સાંભળી એવાં કામ કરવામાં સામર્થ્યવાન વાસુદેવ ભગવાને તેઓની પ્રાર્થના અંગીકાર કરી, અને છ હજાર રાક્ષસોને મારી, લોહમય પાશલાઓને કાપી, મુર દૈત્યને હણી, ઓઘ નામના રાક્ષસને મારી નરકાસુરના શહેરમાં પ્રવેશ કર્યો. તે મહા બળવાન નરકાસુર સાથે શ્રીકૃષ્ણને મોટું યુદ્ધ થયું, જેમાં વાયુએ મંથન કરેલું કણેરનું વૃક્ષ જેમ સૂવે, તેમ શ્રીકૃષ્ણે નાશ પમાડેલો તે પ્રાણ રહિત થઇ સૂતો. એ રીતે જેના પ્રભાવની બીજાને ઉપમા અપાય નહી એવા લક્ષ્મી તથા યશથી પરિપૂર્ણ વિદ્વાન શ્રીકૃષ્ણ મુર દૈત્ય તથા ભૂમિના પુત્ર નરકાસુરને મારી અદિતિનાં કુંડળ લઇ પાછા આવ્યા. પ્રસન્ન થઇ દેવતાઓએ તેમને વરદાન આપ્યું કે, તમને યુદ્ધ કરવા વખતે મહેનત પડશે નહી, આકાશ તથા જળ વિષે પણ તમારી ગતિ થશે, તથા શસ્ત્રો તમારા શરીરને સ્પર્શ કરશે નહી. એ રીતે તે વરદાનનું કથન માત્રજ જાણવું, કારણ શ્રીકૃષ્ણ તો હંમેશ પૂર્ણ કામ છે, ને તેમના અપ્રમેય સ્વરૂપ વિષે ગુણરૂપી સંપત પણ હંમેશ રહેલી છે. કોઇથી સહન થાય નહી એવા તથા અનંત પરાક્રમવાળા વ્યાપક શ્રીકૃષ્ણને દુષ્ટ દુર્યોધન જીતવાની ઇચ્છા રાખે છે, અને હંમેશ બાંધવાનો પણ યત્ન કરે છે, તોપણ અમારે લીધેજ શ્રીકૃષ્ણ સહન કરે છે. વળી દુર્યોધન, મને તથા શ્રીકૃષ્ણને પરસ્પર હઠાતકારથી "કલહ કરાવીશ," અને શ્રીકૃષ્ણને પાંડવો વિષે "આ મારા છે" એ રીતે જે મમત્વ છે, તે પણ "હું ટાળવા સમર્થ છું," એમ માને છે, પણ તેતો કુરૂક્ષેત્રમાં જઇ યુદ્ધને પામ્યા પછી જાણશે.

શંતનુના પુત્ર ભીષ્મ, પુત્ર સહિત દ્રોણાચાર્ય તથા જેના સરખો બીજો કોઇ યોદ્ધો નથી, એવા કૃપાચાર્યને નમસ્કાર કરી રાજ્ય વાસ્તે હું યુદ્ધ કરીશ. પાપ બુદ્ધિવાળો દુર્યોધન પાંડવો સાથે યુદ્ધ કરવા ઇચ્છે છે, તેને તો ઘટતું મરણ પ્રાપ્ત થશે, એમ હું માનું છું. જેમાં પણ છે એવા દ્યૂત વિષે ક્રૂર બુદ્ધિવાળા કૌરવોએ, રાજપુત્ર પાંડવોને જીતી બાર વર્ષ વનમાં મોકલ્યા, ત્યારે તેઓએ કષ્ટરૂપ અરણ્યવાસ તથા એક વર્ષ અજ્ઞાતવાસ પણ કર્યો. તે જીવતા પાંડવોને તિરસ્કાર કરી, સ્થાનક ઉપર બેઠેલા ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો સુખથી કેમ જીવશે. યુદ્ધવિષે

અમોને, ઇંદ્ર જેમાં મુખ્ય છે એવા દેવતાઓની સહાયતાથી પણ જો કૌરવો જીતે, તો એમ જાણવું કે, ધર્મથી અધર્મ કરવો સારો છે, ને સારૂં કર્મ કરવું નિષ્ફળ છે. પરાક્રમથીજ જો જય થતો હશે અથવા અમને દુર્યોધન તુચ્છ જાણતો હશે, તો તો હું પરિવાર સહિત તેને વાસુદેવની સહાયતાથી મારવાની આશા રાખું છું. અને જો ઉત્તમ વા અધમ કર્મ ફળ દેનારાં હશે, તોપણ તેનોજ પરાજય થશે. કારણ યુધિષ્ઠિર વિષે તો ઉત્તમ કર્મ અને તેને વિષે પાપ કર્મ રહ્યાં છે. હે કૌરવો ! હવે તો હું પ્રત્યક્ષ કહું છું કે, જો દુર્યોધન યુદ્ધ કરશે, તો ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો નાશ પામશે. કૌરવો જીવતા રહેશે તો યુદ્ધ વગર રહેશે, પણ યુદ્ધ થયું તો તો કોઇપણ અવશેષ રહેશે નહીં. હું કર્ણ સહિત ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોને હણી કૌરવોના સમગ્ર રાજ્યને જીતીશ, માટે તમારે જે કરવું હોય તે કરી લ્યો, ને ઇષ્ટ સ્ત્રિયો તથા પોતાના જે ભોગ હોય તેને પણ ભોગવી લ્યો કારણ કુલીન, શીલવાન, ઘણાં શાસ્ત્ર ભણેલા વૃદ્ધ બ્રાહ્મણો તથા કયી રાશિનું કયું નક્ષત્ર છે ઇત્યાદિ કાળનો નિશ્ચય કરનાર, સારૂં નરતું દૈવાધીન ભવિષ્ય કહેનારા, પ્રશ્ન જોનારા મુહૂર્ત જોનારા, તથા સારાં નરતાં ફળ કહેવા વાસ્તે કયું નક્ષત્ર કયા ગ્રહે કરી વિદ્ધ છે એમ વિચારનારા પણ, કૌરવો તથા સૃંજયોનો ક્ષય અને પાંડવોનો જય થશે, એમ નિવેદન કરે છે. પોતાનો અર્થ જાણે સિદ્ધજ થયો હોય નહીં તેમ વરતતા યુધિષ્ઠિર રાજા અમારો જય છે એમ માને છે. દિવ્ય દૃષ્ટિથી ભૂત ભવિષ્યને જોનાર તથા યાદવમાં સિંહરૂપ જનાર્દન શ્રીકૃષ્ણ પણ અમારો જય કહે છે. તેમ હું પોતે પણ યોગદૃષ્ટિથી સાવધાન થઇ જોઉં છું તો અમારો જયજ દેખું છું. મારી પૂર્વે અભ્યાસ કરેલી યોગદૃષ્ટિ હજી કાયમ છે એટલે જો યુદ્ધ થશે તો ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો છેજ નહીં એમ જાણવું. મારૂં ગાંડીવ ધનુષ ઉપાડ્યા વગર તણાય છે, ધનુષની પ્રત્યંચા ખેંચ્યા વગર કંપે છે, ને મારાં બાણો ભાથાના મુખમાંથી બહાર નિકળી વારંવાર જવાને તૈયાર થાય છે. વળી જેમ સર્પ પોતાની જીર્ણ ત્વચાનો ત્યાગ કરી બહાર નિકળે, તેમ પ્રસન્ન એવું મારૂં ખડ્ગ પણ જાણે મ્યાનમાંથી બહાર નિકળે છે. જાણે ધ્વજામાંથી "અર્જુન ! તારો રથ ક્યારે જોડાશે ?" એમ ભયંકર વાણી થાય છે. શિયાળિયાં રાતમાં શબ્દો કરે છે, આકાશમાંથી રાક્ષસો પડે છે, ને મૃગ, કાગડા, ગૃધ્ર, બગલા તથા નાહાર, ઇત્યાદિક કોલાહલ કરે છે અને પીળી પાંખવાળા હંસો, શ્વેત ઘોડા જોડેલા રથને જોઇ પછવાડે ઉડે છે માટે હું એમ જાણું છું કે, યુદ્ધ કરનાર સર્વ રાજાઓને બાણના વર્ષાદથી હું એકલો પરલોકમાં મોકલીશ. નાના પ્રકારના અસ્ત્ર માર્ગોને ગ્રહણ કરતો હું, ઉષ્ણકાળમાં વધેલો અગ્નિ વનને બાળે, તેમ મહા પાશુપતાસ્ત્ર, બ્રહ્માસ્ત્ર તથા ઇંદ્રે અને બીજા જે અસ્ત્ર આપેલાં છે, તે સર્વ ગ્રહણ કરી સજ્જ થઇ શત્રુને મારવા વાસ્તે બાણો મૂકીશ, ત્યારે પ્રજાને બાળી નાંખીશ. તેમાં જ્યારે કોઇપણ અવશેષ રહેશે નહીં, ત્યારે હું શાંતિને પામીશ. એ મારા મનનો સ્થિર અભિપ્રાય છે. હે કૌરવો ! વળી અર્જુને કહ્યું છે કે જે પાંડવો એકઠા મળેલા ઇંદ્રાદિક દેવને પ્રાપ્ત થઇને પણ જયને પામે તેમની સાથે દુર્યોધન હઠાત્કારથી કલહ ઇચ્છે છે, માટે એનો મોહ જુઠો છે છેવટ શાંતનુના પુત્ર વૃદ્ધ ભીષ્મ, કૃપાચાર્ય, પુત્ર સહિત દ્રોણાચાર્ય તથા બુદ્ધિમાન વિદુર, એ સર્વ જે રીતે કહે તેમ કરો, ને સર્વ કૌરવો આયુષ્માન થાઓ.

वृद्धोभीष्मः शांतनवः कृपश्च द्रोणः सपुत्रो विदुरश्च धीमान्।
एते सर्वे यद्वदंते तदस्तु आयुष्यमंतः कुरवः संतु सर्वे ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि यानसंधिपर्वण्यर्जुनवाक्यनिवेदने गुर्जरभाषायामष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

અધ્યાય ૪૯ મો. નરનારાયણનો અવતાર.

वैशंपायन उवाच—समवेतेषु सर्वेषु तेषु राजसु भारत ।
दुर्योधनमिदं वाक्यं भीष्मः शांतनवो ब्रवीत् ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે–હે જનમેજય ! એ રીતે એકઠા મળી એટલા રાજાઓ બેઠેલા છે, તેમના મધ્યમાં શંતનુના પુત્ર ભીષ્મ, દુર્યોધન પ્રત્યે આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે, કોઇ વખતે બૃહસ્પતિ તથા શુક્રાચાર્ય બ્રહ્મા પાસે બેઠા હતા, તેટલામાં મહેંદ્ર સહિત સર્વ વાયુ, અગ્નિ સહિત વસુ દેવતાઓ, આદિત્ય, સાધ્ય, સપ્તર્ષિયો, વિશ્વાવસુ ગંધર્વ તથા સુંદર અપ્સરાઓના ગણ, એ સર્વ દેવતાઓ ત્યાં આવી લોકના પિતામહ તથા વિશ્વના ઇશ બ્રહ્માને નમસ્કાર કરી ચોતરફ વિંટાઇને બેઠા. જાણે તેઓના મન તથા તેજને ગ્રહણ કરી લેતા હોય નહી, તેની પેઠે પુરાણદેવ નરનારાયણ ઋષિ બ્રહ્માને અતિક્રમણ કરીને ગયા. તેમને જોઇ બૃહસ્પતિએ બ્રહ્માને પૂછ્યું કે, હે દેવ ! હે પિતામહ ! તમારૂં ઉપસ્થાન કરતા નથી એવા આ બેઉ જણ કોણ છે તે અમને કહો ? બૃહસ્પતિનાં વચન સાંભળી બ્રહ્માએ કહ્યું કે, જે દ્યાવાપૃથ્વીને પ્રકાશ કરનાર તપસ્વી મહા બળવાન, સમગ્ર જગતમાં વ્યાપ્ત થઇ રહેલા, જગતથી જુદા તથા પ્રકાશમાન છે, તે નરનારાયણ ભગવાન મનુષ્ય લોકથી બ્રહ્મલોકમાં આવેલા છે. પોતાના તપે કરી શોભિતા, મોટા બળ તથા પરાક્રમવાળા, મહા પ્રાજ્ઞ, શત્રુને તપાવનાર, બે સ્વરૂપથી શોભિતા અને અસુરોના નાશ વાસ્તે દેવ તથા ગંધર્વોએ પૂજા કરેલા છે, તે કર્મે કરી લોકને આનંદ આપે છે.

વૈશંપાયન કહે છે–હે જનમેજય ! બ્રહ્માનાં વચન સાંભળી, બૃહસ્પતિ પ્રમુખ સર્વ દેવગણ સહિત ઇંદ્ર, જ્યાં તે બેઉ જણા તપશ્ચર્યા કરતા હતા ત્યાં ગયા અને દેવાસુર યુદ્ધમાં દેવતાઓને ભય લાગ્યો માટે તે મહાત્માઓની સ્તુતિ કરી, જેથી પ્રસન્ન થઇ તેમણે ઇંદ્રને વર માગવાનું કહ્યું, ત્યારે ઇંદ્રે કહ્યું કે, અમારી સહાયતા કરો. તે સાંભળી નરનારાયણે કહ્યું કે, તું ઇચ્છે છે તે અમે કરશું. પછી તેઓ સહિત ઇંદ્ર દૈત્ય તથા દાનવોને જીત્યો. હે દુર્યોધન ! તે જ શત્રુને તપાવનાર નરરૂપ અર્જુને સંગ્રામમાં શત્રુને હણી, પૌલોમ તથા કાલખંજ નામના હજારો દૈત્યને માર્યા, અને ચલાયમાન રથમાં બેસી સંગ્રામમાં ભાલે કરી જંભાસુરનું મસ્તક કાપી નાખ્યું. તેણેજ સમુદ્રને પેલે પાર હિરણ્યપુરને પીડા પમાડી, ને રણસંગ્રામમાં નિવાત કવચ નામના સાઠ હજાર દૈત્યોને જીત્યા હતા, તે જ પારકા શહેરને જીતનાર મહાબાહુ નરરૂપ અર્જુને, ઇંદ્ર સહિત દેવતાઓને જીતી ખાંડવ વનમાં અગ્નિને તૃપ્ત કર્યો હતો. નારાયણરૂપ શ્રીકૃષ્ણે ઘણાક શત્રુઓને માર્યા છે એ રીતે તે મહાપરાક્રમી અને મહારથિ નરનારાયણ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનરૂપે અહિં આવ્યા છે. તે બેઉ પ્રાચીન દેવ છે એમ શ્રુતિમાં પણ લખ્યું છે માટે ઇંદ્રાદિક દેવ તથા અસુરોએ જીતી શકાય નહી

એવા તે બંને દેવ, મનુષ્ય લોકમાં પધાર્યા છે એમ જાણો. કૃષ્ણ સાક્ષાત નારાયણ છે, ને અર્જુન નર છે; એકજ ચૈતન બે રૂપે કરી રહ્યું છે. નરનારાયણ ભગવાન તપશ્ચર્યારૂપ કર્મે કરી અક્ષય તથા ધ્રુવ લોકો પ્રત્યે પણ વ્યાપ્ત થઇ રહ્યા છે અને યુદ્ધ વખતે વારંવાર તે તે ઠેકાણે પ્રગટ થાય છે, માટે તેઓને યુદ્ધજ કર્તવ્ય છે, એમ વેદ જાણનાર નારદજીએ બધા યાદવો સાંભળતાં કહ્યું છે. હે તાત ! હે દુર્યોધન ! જ્યારે શંખ, ચક્ર તથા ગદા ધારણ કરનાર મહાત્મા કેશવ ભગવાનને, તથા નાના પ્રકારનાં અસ્ત્ર ધારણ કરનાર ભયંકર ધનુષવાળા સનાતન અર્જુનને એક રથમાં બેઠેલા જોઇશ, ત્યારે મારાં વચન તું યાદ કરીશ. આ કૌરવોનો ક્ષયજ નજીક આવ્યો દેખાય છે, કેમકે તારી બુદ્ધિ ધર્મ તથા અર્થ રહિત થઇ ગઇ છે. હે ભરતર્ષભ ! મારાં વચન ગ્રહણ નહીં કરે તો ઘણાક નાશ પામ્યાના સમાચાર સાંભળીશ, કારણ સર્વ કૌરવોએ તારાજ મત પ્રમાણે ચાલવું પડશે, ને તું તો પરશુરામે શાપ દીધેલા તથા હલકી જાતવાળા સૂતપુત્ર કર્ણના, સુબલ રાજાના પુત્ર શકુનિના તથા ક્ષુદ્ર બુદ્ધિવાળા પાપરૂપ તારા ભાઇ દુઃશાસનના વચનનેજ તત્વરૂપ માને છે. ભીષ્મનાં વચન સાંભળી કર્ણે કહ્યું કે—હે પિતામહ ! તમે મને કહો છો, તે કહેવું લાયક નથી કારણ હું ક્ષત્રિય ધર્મ વિષે રહ્યો છું, ને સ્વધર્મથી ચલાયમાન થયો નથી. મારામાં એવું શું દુર્વૃત્ત છે, જે તમે મને નિંદો છો ? મારૂં કંઇપણ પાપ ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો જાણતા નથી, તેમ કંઇ દુર્યોધનનું હું નરતું પણ નથી કરતો. હું સંગ્રામમાં સર્વ પાંડવોને નિશ્ચય મારીશ પણ ખરો, કારણ તેમ કર્યા વિના પૂર્વે વિરોધ કરેલા મારા જેવા સત્પુરૂષો શાંતિ કેમ પામે ? ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાનું તથા રાજ્ય કરનાર દુર્યોધનનું પણ મારે પ્રિય કરવુંજ જોઇએ.

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! કર્ણનાં વચન સાંભળી શંતનુના પુત્ર ભીષ્મ ફરીથી ધૃતરાષ્ટ્રને આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે, હે રાજન્ ! આ કર્ણ " હું પાંડવોને મારીશ " એમ કહી ફુલાય છે, તે મહાત્મા પાંડવોનો તો સોળમો અંશ પણ નથી અને તારા દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા પુત્રોને જે આ અન્યાયરૂપ કર્મ નજીક આવશે, તે પણ આ દુષ્ટ સૂતપુત્ર કર્ણનુંજ કર્મ જાણ. વળી તારા મંદબુદ્ધિવાળા પુત્ર દુર્યોધને, શત્રુને દમન કરનાર શૂરવીર દેવપુત્ર પાંડવોનો તિરસ્કાર કર્યો, તે પણ એની સોબતથીજ, પણ તે એક એક પાંડવે જે રીતે પૂર્વે દુષ્કર કર્મ કર્યાં છે, તેવું એણે શું કર્યું છે ? જ્યારે અર્જુને વિરાટ નગરમાં એના પ્રિય ભાઇને પરાક્રમથી માર્યો ત્યારે પણ એણે શું કર્યું ? જે વખતે એકઠા મળેલા સર્વ કૌરવો પ્રત્યે આવી તેમને મંથન કરી અર્જુને વસ્ત્ર ઉતારી લીધાં, તે વખતે શું આ કર્ણ પરદેશ ગયો હતો ? તેમજ ઘોષયાત્રામાં ગંધર્વો જ્યારે તારા પુત્ર દુર્યોધનને લઇ જતા હતા, ત્યારે આ સૂતપુત્ર કર્ણ ક્યાં ગયો હતો ? જે આ વખતે બળદની પેઠે પોકારે છે. ભીમસેન, મહાત્મા અર્જુન, નકુળ, તથા સહદેવે એકઠા મળી ગંધર્વોને પરાજય પમાડયા. હે ભરતર્ષભ ! ધર્માર્થ લોપ કરનાર તથા પોતાનાં વખાણ કરનાર કર્ણનાં બધાં વચન મિથ્યા છે. ભીષ્મનાં વચન સાંભળી ઉદાર મનવાળા દ્રોણાચાર્યે સભાના મધ્યમાં સત્કારપૂર્વક ધૃતરાષ્ટ્ર પાસે આવી કહ્યું કે, હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! હે નૃપ ! તમે આ કેવળ અર્થને ઇચ્છનાર કર્ણાદિકનાં વચન પ્રમાણે ચાલવા યોગ્ય નથી, પણ જે રીતે ભીષ્મ કહે છે તે રીતે કરો. યુદ્ધની પૂર્વેજ પાંડવો સાથે મળી જવું, એ હું સારૂં માનું છું, કારણ ત્રિલોકમાં અર્જુન સરખો બીજો કોઇ ધનુષ ધારણ કરનારો નથી. સંજયે જે રીતે અર્જુનનાં વચન નિવેદન કર્યાં, તે જ પ્રમાણે અર્જુન

કરશે, તે હું સારી રીતે જાણું છું, માટે યુદ્ધનો આગ્રહ મૂકી દ્યો. હે જનમેજય! એ પ્રમાણે સભામાં દ્રોણ તથા ભીષ્મે જે યથાર્થ વચન કહ્યાં, તેનો અનાદર કરી ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા સંજય પ્રત્યે પાંડવોનું વૃત્તાંત પૂછવા લાગ્યા. ભીષ્મ તથા દ્રોણને ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાએ સારી રીતે જવાબ આપ્યો નહીં, માટે સર્વ કૌરવોએ જીવિતની આશા મૂકી.

तदैव कुरवः सर्वे निराशाजीविते भवन्
भीष्मद्रोणौ यदा राजा न सम्यगनुभाषते ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि यानसंधिपर्वणि भीष्मद्रोणवाक्ये गुर्जरभाषायामूनपंचाशत्तोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

અધ્યાય ૫૦ મો. યુધિષ્ઠિરને મળેલી મદદ.

धृतराष्ट्र उवाच—किमसौ पांडवो राजा धर्मपुत्रोऽभ्यभाषत ।
श्रुत्वेह बहुलाः सेनाः प्रीत्यर्थं न समागताः ॥ १ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય! અમારી પ્રીતિ વાસ્તે અહિં આવેલી ઘણીક સેનાઓને જાણી ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજાએ શું કર્યું? યુદ્ધ કરવાને ઇચ્છતાં તે શું વિચાર કરે છે? ભાઇઓ તથા દીકરાઓની વચ્ચે તેની આજ્ઞાને ઇચ્છતો કયો પુરુષ તેના મુખ સામું જોઇ રહે છે? છળકરી મંદ બુદ્ધિવાળાઓએ કોપાવેલા, ધર્માચરણ કરનાર તથા ધર્મજ્ઞ એવા તેને, "યુદ્ધથી શાંતિ પામો" એમ કહી કોણ વારે છે તે સર્વ મને કહે? ધૃતરાષ્ટ્રનાં વચન સાંભળી સંજયે કહ્યું કે હે ધૃતરાષ્ટ્ર! ચારે પાંડવો સહિત પંચાળ રાજાઓ યુધિષ્ઠિરના મુખ સામું જોઈ રહે છે, સર્વને કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજા હુકમ કરે છે અને તે સર્વ રાજાઓ તથા રથિયોના સમૂહો તેમની પાસે આવતાં આનંદ પામે છે. વળી આકાશમાંથી ઉદય થતા સૂર્યની પેઠે પ્રદીપ્ત તેજવાળા કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરને જોઇ, બીજા રાજાઓ અત્યંત હર્ષ પામે છે. ગાયો તથા બકરીને પાળનારા પર્યંત સર્વ યુધિષ્ઠિરને જોઇ આનંદ પામે છે. કેકય તથા મત્સ્ય રાજાઓ પણ ખુશી થાય છે. ક્રીડા કરતી બ્રાહ્મણોની, રાજાઓની તથા વૈશ્યોની કન્યાઓ પણ યુદ્ધ વિષે તૈયાર થતા યુધિષ્ઠિરને જોવા આવે છે. સંજયનાં વચન સાંભળી ધૃતરાષ્ટ્રે પૂછ્યું કે હે સંજય! પાંડવો જે અમારી સામે યુદ્ધ કરવા તૈયાર થાય છે, તે શું ધૃષ્ટદ્યુમ્ન કે સોમકોના બળથી કે કોના બળથી? જેના બળથી થતા હોય તે કહે? વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય! એ રીતે કૌરવોની સભામાં ધૃતરાષ્ટ્રે પૂછ્યું, ત્યારે સંજય વારંવાર મોટા નિસાસા મૂકી, જાણે અત્યંત ચિંતાગ્રસ્ત થયો હોય નહીં તેની પેઠે, દૈવયોગથી વગર કારણે મૂર્છિત થઇ ગયો. તે સમયે ત્યાં રાજસભામાં ધૃતરાષ્ટ્રને વિદુર કહેવા લાગ્યા કે, હે મહારાજ! આ સંજય તો પૃથ્વી વિષે મૂર્છા ખાઇ અચેતન થઇ પડી ગયો જેથી કંઇપણ બોલી શકતો નથી. વિદુરનાં વચન સાંભળી ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાએ કહ્યું કે, પુરૂષમાં તથા મહારથિ કુંતિના પુત્રોને એ જોઇ આવ્યો, તેથી જરૂર એનું મન અત્યંત ઉદ્વિગ્ન સિંહરૂપ થઇ ગયું. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય એટલામાં તો સંજય સંજ્ઞા પામી, સાવધાન થઇ કૌરવોની સભામાં ધૃતરાષ્ટ્ર પાસે આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે, હે રાજેંદ્ર! મેં મહારથિ કુંતિપુત્રોને તો વિરાટને ઘેર નિવાસ કરવાથી દુર્બલ થઇ ગયેલા જોયા પણ હે મહારાજ! જેના બળથી

તેઓ યુદ્ધ કરવા તૈયાર થયા છે, તે કહું તે સાંભળો. શૂરવીર ધૃષ્ટદ્યુમ્નના બળથી અને ધર્મ ધારણ કરનારામાં શ્રેષ્ઠ, મહાત્મા તથા ક્રોધ, ભય, લોભ, મતલબ તથા નાસ્તિકપણાથી પણ કદી સત્ય નહીં મૂકનાર અને ધર્મ વિષે પ્રમાણ ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર વડે પાંડવો તમારી સાથે યુદ્ધ કરવા તૈયાર થયા છે. વળી જેના બાહુબળની પૃથ્વીમાં બીજા કોઇને પણ ઉપમા આપી શકાય નહીં, એવા ગદા ધારણ કરનાર ભીમસેને; કાશી, અંગ, મગધ તથા કલિંગ, એટલા દેશોને જીતી સર્વ રાજાઓને વશ કર્યા હતા; તથા જેના પરાક્રમથી વારણાવતમાં ચાર પાંડવો તથા કુંતી લાખના ઘરમાંથી બહાર નિકળ્યાં અને પુરૂષને ખાનાર હિડિંબ રાક્ષસથી બચ્યાં; જેણે દ્રૌપદીની, સિંધુ દેશનો રાજા જયદ્રથ હરણ કરી ગયો ત્યારે રક્ષા કરી હતી, તેને રાજી કરવા વાસ્તે વિષમ તથા ભયંકર ગંધમાદન પર્વતમાં જઇ, ક્રોધવશ નામના રાક્ષસ ગણોને માર્યા હતા, તથા જેના બે હાથમાં દશ હજાર હાથીના જેટલું બળ છે, તે ભીમસેનના બળે કરી પાંડવો તમારી સામે યુદ્ધ કરવા તૈયાર થયા છે. તેમ જે અર્જુને પૂર્વે શ્રીકૃષ્ણની સહાયતાથી અગ્નિને સંતુષ્ટ કરવા સારૂ યુદ્ધમાં સામા આવેલા ઇંદ્રને જીત્યો હતો, તથા જેણે ત્રિશૂલ ધારણ કરનાર, દેવના દેવ તથા પાર્વતીના પતિ સાક્ષાત મહાદેવજીને યુદ્ધમાં સંતુષ્ટ કર્યા હતા, તેમ જેણે સર્વ લોકપાળ દેવતાઓ વશ કર્યા હતા, તે ધનુષ ધારણ કરનાર અર્જુન વડે પાંડવો તમારી સાથે યુદ્ધ કરવા તૈયાર થયા છે. વળી જેમ મ્લેચ્છ ગણોથી યુક્ત આથમણી દિશાને વશ કરી હતી, તે વિચિત્ર પ્રકારનું યુદ્ધ કરનાર મનોહર રૂપવાળા ધનુષ ધારણ કરનાર તથા અતિ શૂરવીર માદ્રીના પુત્ર નકુળે કરી પાંડવ તમારી સાથે યુદ્ધ કરવા ઇચ્છે છે. જેણે કાશી, અંગ, મગધ તથા કલિંગ, ઇત્યાદિ દેશોને યુદ્ધ કરી જીત્યા; તથા જેના પરાક્રમ સરખા પરાક્રમવાળા, અશ્વત્થામા, ધૃષ્ટકેતુ રૂકમી તથા પ્રદ્યુમ્ન એ ચાર પુરૂષો પૃથ્વીમાં છે, તે માદ્રીને આનંદ આપનાર તથા મનુષ્યમાં શૂરવીર નાના સહદેવથી પાંડવો તમારી સામે યુદ્ધ કરવા તૈયાર થયા છે. વળી પૂર્વે કાશી રાજની કન્યાએ મરણ પામી, બીજે જન્મે ભીષ્મને મારવાની ઇચ્છાથી, ઘોર તપ કરી દ્રુપદ રાજાને ત્યાં જન્મ લીધો છે તે કન્યા થઇ પણ, તેમાંથી દૈવ ઇચ્છાએ પાછો પુરૂષ થયો. તે સ્ત્રી પુરૂષ બેઉના ગુણને જાણનાર, કલિંગ રાજાઓ સાથે યુદ્ધ કરતાં અગ્રેસર, ભીષ્મના વધ માટે યક્ષે પુરૂષ કરેલ, અસ્ત્ર શીખેલ, યુદ્ધમાં દુર્મદ, મોટા ધનુષવાળા તથા ભયંકરરૂપ શિખંડિવડે કરી પાંડવો યુદ્ધમાં તમારી સામે ઉભા રહેવા તૈયાર છે, તેમ મોટા ધનુષવાળા, કવચ પહેરેલા તથા શૂરવીર કેકય નામના પાંચ રાજપુત્રો પાંડવોના પક્ષમાં છે, તેથી તેઓ તમારી સામે યુદ્ધ કરવા તૈયાર થયા છે. વળી મહાબાહુ, જલદી હથિયાર ફેંકનાર, ધૈર્યવાન, સત્ય પરાક્રમવાળા તથા યાદવોમાં શૂરવીર સાત્યકિ સાથે તમારે સંગ્રામ થશે એટલે તે પણ પાંડવોની તરફ છે, જેથી તેઓ તમારી સાથે યુદ્ધ કરવા તૈયાર થયા છે. મહાત્મા પાંડવોને જે વખતસર આશ્રયદાતા થયા હતા, તે વિરાટ સાથે પણ તમારે સંગ્રામ થશે; એટલે તે પણ તેમના પક્ષમાં છે. એવી મહારથિ કાશીરાજ પણ પાંડવોનો મોટો યોદ્ધો છે, તેથી તેઓ તમારી સાથે યુદ્ધ કરવા સજ્જ થયા છે. સંગ્રામમાં દુઃખે કરી જેને કોઇ જીતી શકે નહીં એવા તથા સર્પ સરખા ભયંકર મહાત્મા દ્રૌપદીના બાળક પુત્રો વડે પાંડવો તમારી સામે યુદ્ધ કરવા ઇચ્છે છે. વળી જે પરાક્રમ વિષે શ્રીકૃષ્ણ સરખો તથા ઇંદ્રિયોને નિયમમાં રાખવા વિષે યુધિષ્ઠિર સરખો છે, તે અભિમન્યુવડે પાંડવો તમારી સાથે યુદ્ધ કરવા તૈયાર થયા છે. પરાક્રમ વિષે બીજા કોઇને જેની ઉપમા અપાય નહીં એવા,

મોટા યશવાળો, દુ:સહ, સંગ્રામ વિષે ક્રોધ કરનાર તથા ચેદિ દેશનો રાજા મહારથિ શિશુપાળનો પુત્ર ધૃષ્ટકેતુ અક્ષૌહિણી સહિત પાંડવો તરફ છે, તેથી તેઓ તમારી સામે યુદ્ધ કરવા હોંશ રાખે છે. વળી જેમ દેવતાઓનો આશ્રય ઇંદ્ર છે, તેમ પાંડવોનો આશ્રય વાસુદેવ ભગવાન હોવાથી તેઓ તમારી સામે યુદ્ધ કરવા તૈયાર થયા છે. ભરતર્ષભ ! ચેદિપતિનો શરભ નામે ભાઈ કરકર્ષણ નામના બીજા ભાઇ સહિત તેમની તરફ થયો છે, તેથી તેઓ તમારી સામે યુદ્ધ કરવા ઇચ્છે છે. વળી રથમાં બેસી યુદ્ધ કરવામાં શૂરવીર, જરાસંધના પુત્ર સહદેવ તથા જયત્સેન પાંડવો વાસ્તે તૈયાર થઇ ઉભેલા છે, તથા મોટી સેનાથી વિંટાયલા મહા તેજસ્વી દ્રુપદરાજા પણ તેમના વાસ્તે જીવિતનો ત્યાગ કરી યુદ્ધ માટે સાવધાન થઇ ઉભેલા છે. એટલા એ ને બીજાઓ પણ પૂર્વ તથા ઉત્તરના રાજાઓ પાંડવોની તરફ છે, જેમના આશ્રયથી ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર યુદ્ધ વાસ્તે તૈયાર થઈ રહ્યા છે

एते चान्ये च बहवः प्राच्योदीच्या महीक्षितः ।
शतशो यानुपाश्रित्य धर्मराजो व्यवस्थितः ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि यानसंधिपर्वणि संजयवाक्ये गुर्जरभाषायां पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥

અધ્યાય ૫૧ મો. ધૃતરાષ્ટ્રને લાગેલો ભીમનો ભય.

धृतराष्ट्र उवाच—सर्वे एते महोत्साहा ये त्वया परिकीर्तिताः ।
एकतस्त्वेयते सर्वे समेता भीम एकतः ॥ १ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર કહે છે–હે સંજય ! તેં જે મોટા ઉત્સાહવાળા રાજાઓ કહ્યા, તે બધા ભેગા થયેલા એક બાજુ એકલો ભીમસેન તેમની બરોબર છે; માટે હે તાત ! વ્યાઘ્રથી જેમ મોટા મૃગને ભય થાય, તેમ ભીમસેન થકી મને ભય થાય છે. સિંહથી બીજો પશુ જેમ બીહે તેમ ભીમસેનથી હું બીહું છું, ઉના નિઃશ્વાસ નાખી રાત્રિ આખી જાગું છું કારણ મારા સૈન્યમાં ઇંદ્ર સરખા તેજવાળા મહાબાહુ ભીમસેનને યુદ્ધમાં સહન કરી શકે એવો કોઇ યોદ્ધો નથી. તે દઢ વૈરવાળો ક્રોધી વૃથા હાસ્ય ન કરનાર, ઉન્મત્ત, આડી નજરે જોનાર, મોટા શબ્દવાળો તથા મહાબાહુ કુંતિનો પુત્ર ભીમસેન મંદ બુદ્ધિવાળા મારા પુત્રોનો યુદ્ધે કરી જરૂર નાશ કરશે. કારણ કૌરવોમાં શ્રેષ્ઠ, હાથમાં દંડ લઇ આવેલા કાળ સરખા, અને આઠ ખુણાવાળી લોઢાની, ભયંકર, સુવર્ણથી શોભિતી તથા બ્રહ્મદંડની પેઠે અનિવાર્ય ગદાને આગ્રહથી ગ્રહણ કરી સામા આવેલા ભીમસેનને હું દેખું છું. જેમ સિંહ મૃગોના યુથમાં બળવાન થઈ ફરે, તેમ મારા પુત્રોની વચમાં બળવાન થઇ ભીમસેન ફરશે. તે ક્રૂર પરાક્રમવાળો, ઘણું જમનાર તથા વેગવાન, અને બાળકપણામાં એકલો મારા સર્વ પુત્રો વિષે આડો ચાલતો હતો, તેને યાદ કરૂં છું ત્યારે મારૂં હૃદય કંપે છે. બાળકપણામાં પણ જે દુર્યોધનાદિક મારા પુત્રોને, હસ્તિ જેમ મર્દન કરે, તેમ ક્રીડા કરતાં મર્દન કરતો; તેના પરાક્રમથીજ મારા પુત્રો હંમેશ કલેશ યુક્ત રહેતા. પરસ્પર ભેદ થવાનો હેતુ પણ ભયંકર પરાક્રમવાળો ભીમસેનજ છે. હું સંગ્રામમાં હાથી, ઘોડા તથા મનુષ્યોના સૈન્યોને ગળી જતા તથા ક્રોધથી મૂર્છિત થયેલા ભીમસેનને આગળ ઉભેલાની પેઠે

દેખું છું. અસ્ત્રવિદ્યામાં દ્રોણ તથા અર્જુન સરખા, વેગ વિષે વાયુ સમાન તથા ક્રોધ વિષે મહેશ્વરની જેને ઉપમા અપાય એવા ભીમસેનને સંગ્રામમાં કોણ હણી શકશે? હે સંજય! શત્રુને મારનાર મનસ્વી ભીમસેને, પૂર્વે જે વખતે મહા બળવાન યક્ષ તથા રાક્ષસોને માર્યા હતા, તે જ વખતે મારા સર્વ પુત્રોને ન માર્યા, એજ હું તો અતિ લાભ માનું છું. હે સૂત! બાળક હતો ત્યારે પણ મારે વશ રહેતો નહીં, તો હવે તેના વેગને રણ સંગ્રામમાં સાધારણ મનુષ્ય કેમ સહન કરી શકે? આ વખતે તો મારા દુષ્ટ પુત્રોએ ક્લેશ પમાડેલો છે, તેથી તે કઠોર વાણી વાળો, અતિ ક્રોધી, આડી નજરે જોનાર, ક્રોધયુક્ત ભ્રકુટિવાળો તથા નાશ પામે પણ નમે નહીં એવો ભીમસેન કેમ શાંતિ પામે? જે સરખો, બીજો કોઈ બળવાન નથી, ગૌર છે વર્ણ જેનો, તાલ વૃક્ષની પેઠે ઉંચો, અર્જુનથી પણ કદમાં અધિક, વેગે કરી ઘોડાને તથા બળે કરી હાથીને અતિક્રમણ કરનાર, ધીરે બોલનાર, મત્ત છે નેત્ર જેનાં, બળવાન, ક્રૂર પરાક્રમવાળો તથા ભયંકર પાંડવ ભીમસેન લોહદંડથી રથ, હસ્તિ, ઘોડા તથા મનુષ્યોને પણ હણશે, એમ મેં વ્યાસજીના મુખ થકી પૂર્વે સાંભળેલું છે. પ્રહાર કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ, ક્રોધી, ઉલટાં કામ કરનાર તથા પૂર્વે મેં અપમાન કરેલો ભીમસેન, જ્યારે સરખી, જાડી, સુંદર પડખાંવાળી, સુવર્ણથી શોભિતી હજારોને મારનારી તથા મોટા શબ્દવાળી પોતાની લોહમય ગદાને સંગ્રામમાં ફેંકશે, ત્યારે તેને મારા પુત્રો કેમ સહન કરી શકશે? જેમ કોઇ, પાર વિનાના, વહાણ ન ચાલે એવી અગાધ લહેરોથી ભયંકર તથા દુઃખથી અંદર જઇ શકાય નહીં એવા સમુદ્રને તરી જવાને ઇચ્છે, તેમજ પાર વિનાના, કોઇથી ઉલ્લંઘન થાય નહીં એવા, અગાધ બાણોથી ભયંકર તથા દુઃખથી જેની પાસે જઈ શકાય નહીં એવા, ભીમસેનરૂપી સમુદ્રને મારા મંદબુદ્ધિવાળા પુત્રો તરવાને ઇચ્છે છે! "અમે પંડિત છીયે" એમ માનનાર તથા બાલકબુદ્ધિવાળા મારા પુત્રો, હું બોલાવું છું પણ સાંભળતા નથી; અને વિષયને મધ જાણી પીવાને ઇચ્છે છે, તથા સિંહ સાથે જેમ હસ્તિયો યુદ્ધ કરવા ઇચ્છે, તેમ મનુષ્યના સરખી આકૃતિવાળા સાક્ષાત કાળરૂપ ભીમસેન સાથે યુદ્ધ કરવાને ઇચ્છે છે, તે વિધાતાએ તેમને છેતર્યા એમાં સંશય નહીં. "નીચે પડશે તો પૃથ્વીને ફાડી નાખશે," એવી શંકાથી રાખેલી, ચાર હાથ લાંબી છ ખૂણાથી શોભિતી, ઘણાંક પરાક્રમવાળી તથા દુઃખરૂપ છે સ્પર્શ જેનો એવી ભીમસેને નાખેલી ગદાને મારા પુત્રો કેમ સહન કરી શકશે? ગદાને ચોતરફ ભમાવતો, હસ્તિયોનાં મસ્તકોને ભેદતો, બે હોઠના બાજુના ભાગને વારંવાર ચાટતો, ફુંફાડા મારતો, હાથી સામે કૂદતો, ભયંકર શબ્દ કરતો, હાથી સામે ગર્જના કરતો તથા રથમાર્ગમાં જઇ શ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓને હણતો ભીમસેન પ્રજ્વલિત અગ્નિની પેઠે મારી પ્રજાને બાળી નાખશે ને રથનો માર્ગ કરતાં જાણે નાચતો હોય નહીં તેની પેઠે હાથમાં ગદા લઇ મારી સેનાનો નાશ કરશે. જેમ મદ ઝરતો હસ્તિ ફુલથી શોભતાં વૃક્ષોને ભાગતો વનમાં પ્રવેશ કરે, તેમ પુરૂષમાં સિંહરૂપ ભીમસેન રથમાં બેસનાર, ઘોડેસ્વાર, સારથિ, ઘોડા તથા ધ્વજાઓનો નાશ કરતો મારા પુત્રોની સેનામાં પ્રવેશ કરશે! હે સંજય! પાણીવાળી જગ્યામાં કાંઠા ઉપર રહેલાં વિવિધ પ્રકારનાં વૃક્ષોને જેમ ગંગાનો વેગ ભાગી નાખે, તેમ મારા પુત્રોની સેનાને ભીમસેન ભાગી નાખશે! હે સૂત! મારા પુત્રો, નોકરો તથા અમારી તરફ આવેલા બીજા રાજાઓ પણ, ભીમસેનના ભયથી પીડિત થઇ નિશ્ચય દિશાઓ તરફ નાસી જશે. મગધ દેશના બળવાન તથા બુદ્ધિમાન જરાસંધ રાજાએ સમગ્ર પૃથ્વી પોતાને વશ કરી તપાવી હતી, ને જેને કેવળ ભીષ્મના પ્રતાપથી કૌરવો તથા યુક્તિથી

યાદવો દૈવ બળે કરી વશ થયા ન હતા, તે મહા પરાક્રમી જરાસંધને તેના અંતઃપુરમાં જઈ, વાસુદેવ ભગવાનની સહાયતાથી આયુદ્ધ રહિત ભીમસેને વેગથી મારી નાંખ્યો. માટે તેનાથી બીજો કોણ અધિક બળવાન છે? ઘણા કાળથી ભેગા કરેલા વિષને સર્પ જેમ મૂકે, તેમ કાળથી ભેગા કરેલા ક્રોધરૂપી વિષને જ્યારે ગદાથી શોભિતો ભીમસેન મારા પુત્રો વિષે મૂકશે, ત્યારે વજ્ર ધારણ કરનાર ઇંદ્ર જેમ દૈત્યોનો નાશ કરે તેમ તેમને નાશ પમાડશે! ક્રોધથી સહન થાય નહીં તેમ વારી પણ શકાય નહીં એવો, તીવ્ર વેગ તથા પરાક્રમવાળો અને લાલ નેત્રથી ભયંકર ભીમસેન જાણે મારી સામે આવતો હોય નહીં તેમ હું દેખું છું. વળી ભીમ ગદા તથા ધનુષ ધારણ કર્યા વગર, રથમાં બેઠા વિના તથા કવચ પહેર્યા વિના કેવળ બે હાથથી યુદ્ધ કરતો હોય તોપણ તેના સામે કોણ ઉભો રહે? બુદ્ધિમાન ભીમસેનના પરાક્રમને જેમ હું જાણું છું, તેમ પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ ભીષ્મ, દ્રોણ તથા શરદ્વાનના પુત્ર કૃપાચાર્ય પણ જાણે છે, તોપણ આર્ય પુરૂષોની વર્તણુકને જાણનાર તેઓ પોતાના નાશ વાસ્તે મારા પુત્રોની સેનાના અગ્રભાગમાં ઉભા રહેશે. મારા પુત્રો તથા ભીમસેનના પાત્ર અને દ્રોણ તથા કૃપાચાર્યના શિષ્ય છે, તેથી જો કે એમને બધા સમાન છે, તથાપિ હે સંજય! અમારા આશ્રયથી તેઓએ દાન તથા યજ્ઞાદિક સારાં કર્મ કર્યાં હશે, તેના બદલામાં એ મોટા ધનુષવાળા ત્રણે વૃદ્ધ, સ્વર્ગમાર્ગની ઇચ્છા રાખી રાજાઓના યશને પાળતાં, મહા યુદ્ધમાં પોતાના પ્રાણ ત્યાગ કરશે. પણ હું તો દૈવનેજ સર્વથી અધિક બળવાન માનું છું, કારણ પાંડવોનો જય નજરે દેખું છું; તોપણ મારા પુત્રોને યુદ્ધથી વારતો નથી. શસ્ત્રને ગ્રહણ કરનાર તથા ક્ષાત્રધર્મને ઇચ્છતા ક્ષત્રિયને યુદ્ધ વિષે મરવું ઉત્તમ કહ્યું છે, તથાપિ પાંડવો સામે આ યુદ્ધ કરવા ઇચ્છે છે, તે બધાઓનો હું શોચ કરૂં છું; કારણ પૂર્વે ઉંચે સ્વરે પોકારીને વિદુરે કહ્યું હતું, તે જ આ ભય આવીને ઉભો રહ્યો છે. હે સંજય! દુઃખને ટાળનારૂં જ્ઞાન કહેવાય છે, પણ એ હું નથી માનતો, કારણ ભાવિદુઃખ જ્ઞાનથી પણ ટળી શકતું નથી. હે સૂત! જીવન્મુક્ત પુરૂષો પણ, લોકસંગ્રહાર્થે લોક રીતિને જોઇ, કુટુંબના સુખે કરી અને દુઃખે કરી દુઃખિત થાય છે, ત્યારે પુત્રો, પૌત્ર, રાજ્ય, સ્ત્રી તથા બંધુઓને વિષે અનેક રીતે આસક્તિવાનને મોહ ન થાય એ શું? આ મોટા યુદ્ધમાં કોનો જય ને કોનો નાશ થશે, એ વિષે હું વિચાર કરૂં છું તો કૌરવોનો નાશ તથા પાંડવોનો જય દેખું છું. કૌરવોને મોટું દુઃખ થશે, એવું દ્યૂતાદિ પાપરૂપ કર્મ, ઐશ્વર્યને ઇચ્છનાર મંદબુદ્ધિવાળા દુર્યોધને લોભથી કર્યું. એ હમેશ ગતિમાન કાળનો વિપરીત ધર્મ છે, જેને વશ થયેલા મનુષ્યોએ ચક્ર વિષે રહેલી નેમિની પેઠે ભાગવા સમર્થ થવાતું નથી, માટે હે સંજય! હું શું કરૂં? કેમ કરૂં? ક્યાં જાઉં? આ મંદ બુદ્ધિવાળા કૌરવો કાળને વશ થઈ નાશ પામશે. હે તાત! મારા સોએ પુત્રોને નાશ પામશે, ત્યારે પરાધીન થયેલો હું સ્ત્રિયોનો ભયંકર શબ્દ સાંભળીશ તેથી મારૂં મરણ કોણ જાણે કેવી રીતે થશે. જેમ ઉષ્ણકાળમાં વધેલો અગ્નિ વાયુની પ્રેરણાથી સુકા તૃણના ઢગલાને બાળે તેમ અર્જુનની સાથે મળી હાથમાં ગદા છે એવા પાંડુનો પુત્ર ભીમસેન કૌરવોનો નાશ કરશે.

यथा निदाघे ज्वलनः समिद्धो दहेत्कक्षं वायुना चोद्यमानः।
गदाहस्तः पांडवो वै तथैव हंता मदीयान्सहितोर्जुनेन॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि यानसंधिपर्वणि धृतराष्ट्रवाक्ये गुर्जरभाषायामेकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

અધ્યાય પર મો. અર્જુનનું અદ્વિતીય બળ.

धृतराष्ट्र उवाच—यस्य वै नानृता वाचः कदाचिदनुशुश्रुम ।
त्रैलोक्यमपि तस्यस्याद्योद्धायस्य धनंजयः ॥ १ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર કહે છે-જેણે અસત્ય ભાષણ કર્યું એમ કદી પણ સંભળાતું નથી, એવો અર્જુન જેનો યોદ્ધા છે, તેને ત્રૈલોક્યનું રાજ્ય મળે ત્યારે બીજું મળે એમાં તો શું કહેવું! હું હંમેશ વિચાર કરૂં છું તો યુદ્ધમાં ગાંડિવ ધનુષ ધારણ કરનાર અર્જુન પ્રત્યે કોઇ રથમાં બેસી સામો જાય એવો યોદ્ધો દેખાતો નથી. કારણ હૃદયને છેદનાર કર્ણિ તથા નાલીક નામનાં બાણોને ફેંકનાર અર્જુનની સામે જનાર તેની સમોવડીયો કોઇ નથી. મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ, શૂરવીર, અસ્ત્રવિદ્યા શીખેલા, બળવાનમાં શ્રેષ્ઠ તથા સંગ્રામ વિષે પરાજય પામેલા નહીં એવા દ્રોણ તથા કર્ણ જ્યારે અર્જુનની સામા જશે, ત્યારે તેમાં કોનો જય થશે, એમ લોકોને મોટો સંશય થવાનો. મને તો એમ નિશ્ચયજ છે કે મારા પુત્રોનો જય થશેજ નહીં, કારણ કર્ણ દયાળુ છે તેમ પરશુરામના શાપથી તેને વખતસર વિદ્યાની સ્ફૂર્તિ પણ થશે નહીં. દ્રોણ ગુરૂ વૃદ્ધ છે, ને દૃઢ ધનુષવાળો અર્જુન તો ગ્લાનિ રહિત, સમર્થ તથા બળવાન છે. તેમ છતાં પણ યુદ્ધ કરનાર સર્વ યોદ્ધાઓ અસ્ત્ર શીખેલા, શૂરવીર તથા મોટા યશને પ્રાપ્ત થયેલા છે, તેથી પોતાના ઐશ્વર્યનો ત્યાગ કરી મરણ પામશે, પણ જીતવાની ઇચ્છા મૂકશે નહીં. જરૂર બંને તરફનું મોટું યુદ્ધ તો થશે પણ પાંડવોનો પરાજય નહીં થાય. યુદ્ધની શાંતિ પણ દ્રોણ, કર્ણ, તથા અર્જુનનો વધ થયેથી થાય, પણ અર્જુનને હણનાર તેમ જીતનાર કોઇ છેજ નહીં. મારા મંદબુદ્ધિવાળા પુત્રો પ્રત્યે થયેલો તેનો ક્રોધ પણ, યુદ્ધ કરી તેમને માર્યા વગર શાંત નહિ થાય. વળી અર્જુન વગર બીજા યોદ્ધાઓ પણ અસ્ત્રવિદ્યા જાણે છે, તથાપિ તેમનો કોઇ વખતે જય અને કોઇ વખતે પરાજય થાય છે. અર્જુનનો તો સર્વ ઠેકાણે જયજ સાંભળાય છે. જે અર્જુને તેત્રીસ વર્ષની પૂર્વે પણ સર્વ દેવતાઓને જીતી ખાંડવ વનમાં અગ્નિને તૃપ્ત કર્યો હતો, એવી રીતે સર્વ ઠેકાણે તેનો જય અમારા સાંભળવામાં આવેલો છે. વળી શીલ તથા વૃત્તે કરી તેમના સરખા ઋષિકેશ ભગવાનનો જેના સારથિપણાને ઇચ્છે છે, તેનો ઇંદ્રની પેઠે જય થાય તેમાં કંઇ આશ્ચર્ય નથી. શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન સજ્જ થઇ એક રથમાં બેસશે, ને ગાંડીવ ધનુષને સજ્જ કરશે. એ રીતે ત્રણે તેજ એકજ વખતે એકઠાં થઇ વૃદ્ધિ પામશે, એમ અમે સાંભળીએ છીએ. અમારે તો એવું ધનુષ નથી, તેમ એવો યોદ્ધો તથા સારથિ પણ નથી. એ બધું દુર્યોધનને વશ થયેલા મંદબુદ્ધિવાળા કૌરવો જાણતા નથી. હે સંજય! પ્રદીપ્ત થઇ મસ્તક ઉપર પડેલું વજ્ર હજી કાંઈ અવશેષ રાખે, પણ અર્જુને ફેંકેલાં બાણ તો કંઇપણ અવશેષ રાખેજ નહીં. અર્જુન જે વખતે બાણોને ફેંકતો, સર્વને નાશ પમાડતો અને બાણના વર્ષાદે કરી જાણે કાયામાંથી મસ્તકો પાડતો હોય નહીં એવો જણાશે, તે વખતે ગાંડીવમાંથી નીકળેલું તથા ચોતરફ પ્રદીપ્ત થયેલું બાણમય તેજ સંગ્રામ વિષે મારા પુત્રોને નાશ પમાડશે. તેના રથના શબ્દે

કરી ત્રાસ પામતી મારા પુત્રોની સેના અનેક પ્રકારની પીડા પામશે, એમ મને ભાસે છે. વળી વાયુએ વધારેલો મોટી જ્વાળાવાળો અગ્નિ જેમ સુકા ઘાસના ઢગલાને બાળી નાખે, તેમ ક્રોધે ભરાયેલો અર્જુન મારા પુત્રોને બાળી નાંખશે. વળી જ્યારે ઉઘાડું શસ્ત્ર જેના હાથમાં છે એવો અર્જુન સંગ્રામમાં તીક્ષ્ણ બાણોના સમુદાયને, વિધાતાએ મોકલેલા કાળની પેઠે ફેંકશે, ત્યારે બહુ અસહ્ય લાગશે, અને હું જ્યારે ઘરમાં બેઠાં વારંવાર સંગ્રામમાં કૌરવોનાં ભંગાણ, ભેદ તથા નાશ, ઈત્યાદિ પ્રકારોને સાંભળીશ, ત્યારે જાણીશ કે રણસંગ્રામના અગ્રભાગમાં તેમનો ક્ષય નજીક આવ્યો છે.

यदाह्यभीक्ष्णं सुबहून्प्रकारान् श्रोतास्मि तानावसथे कुरूणां।
तेषां समंताच्च तथा रणाग्रे क्षयः किलायं भरतानुपैति ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि यानसंधिपर्वणि धृतराष्ट्रवाक्ये गुर्जरभाषायां द्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

અધ્યાય ૫૩ મો. ધૃતરાષ્ટ્રનો બળાપો.

धृतराष्ट्र उवाच—यथैव पांडवाः सर्वे पराक्रांता जिग
तथैवाभिसरास्तेषां त्यक्तात्मानो ज ॥ १ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર કહે છે—જીતવાની ઈચ્છાવાળા પાંડવો ક્ષાત્રધર્મને ઈચ્છતા ...ી છે, તેવાજ આત્માનો ત્યાગ કરી જયને ઈચ્છનાર તેમના યોદ્ધાઓ પણ છે. ...ા ઈચ્છે છે, ...ણ પાંચાળ, કેકય, મત્સ્ય તથા માગધ, ઈત્યાદિ મારા શત્રુરૂપ રાજાઓને પરાક્ર... વળી ઈચ્છા કરે તો ઈંદ્ર સહિત આ સર્વ લોકને પણ વશ કરનાર, જગતને સૃજનાર તથા બળવાન શ્રીકૃષ્ણ પણ પાંડવોના જય વાસ્તે તૈયાર થઈ રહ્યા છે. જે થોડા વખતમાં અર્જુન પાસેથી સમસ્ત અસ્ત્રવિદ્યા શિખેલો તથા શિનિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો છે, તે સાત્યકિ પણ બીજની પેઠે બાણોને નાંખતો સંગ્રામના મધ્યમાં ઉભો રહેશે, અને પરમ અસ્ત્રને જાણનાર, ક્રૂર કર્મવાળો તથા મહારથિ પાંચાળ દેશનો રાજા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન મારા પુત્રોને સૈન્યમાં લડાઈ કરશે. હે તાત! યુધિષ્ઠિરના ક્રોધથી, અર્જુનના પરાક્રમથી, અને ભીમસેન, નકુળ તથા સહદેવથી મને ભય થાય છે. હે સંજય! મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ પાંડવોએ સૈન્યના મધ્યમાં વિસ્તારેલી અસ્ત્રજાળને, મારા પુત્રો કેમ ઉલ્લંઘન કરી શકશે? દર્શન કરવા લાયક, બુદ્ધિમાન, લક્ષ્મીવાન, બ્રહ્મતેજ યુક્ત, નિર્મળ હૃદયવાળા, ઘણા મિત્ર તથા અમાત્યવાળા, યુદ્ધ કરવામાં ઉદ્યોગી પુરૂષોએ કરી સંપન્ન, ભાઈયો સસરાઓ તથા શૂરવીર મહારથિયોએ યુક્ત, ધૈર્યવાન, કરેલા વિચારને ગુપ્ત રાખનાર, ક્રૂરતા રહિત, દાન કરનાર, લજ્જાવાન, સત્ય પરાક્રમવાળા, બહુશ્રુત, કરેલા ઉપકારને જાણનાર, વૃદ્ધની સેવા કરનાર, જિતેંદ્રિય, પુરૂષમાં સિંહરૂપ તથા સર્વ ગુણ સંપન્ન ધર્માત્મા પાંડવરૂપી અનિવાર્ય અગ્નિમાં, બળતા અગ્નિમાં પતંગિયાની પેઠે, મરણને ઈચ્છતો કયો પુરૂષ પડે? ઢંકાઈ રહેલા અગ્નિ સરખા રાજાને મેં કપટથી છેતર્યો, વાસ્તે હવે તે મારા મંદ બુદ્ધિવાળા પુત્રોનો યુદ્ધમાં નાશ કરશે. હે કૌરવો! હું પાંડવો સાથે યુદ્ધ ન કરવું સારૂં માનું છું, કારણ યુદ્ધ કરવાથી સમગ્ર કુળનો ખચિત નાશ થશે, એમ તમે જાણો. આ મારો વિચાર મને યથાર્થ ભાસે છે, કારણ તેથી મારૂં મન શાંતિ પામે છે.

તમોને પણ યુદ્ધ ન કરવું ઇષ્ટ હોય તો એ વિષે હું યત્ન કરૂં. જે મનેજ કલહનું કારણ અને કલહ કરવામાં અધર્મ છે એમ જાણી પોતાને નિંદે છે, તે યુધિષ્ઠિર આપણને ક્લેશ પામતા જાણી આપણી ઉપેક્ષા કરશે નહીં.

न तु नः क्लिश्यमानानामुपेक्षेत युधिष्ठिरः।
जुगुप्सति ह्यधर्मेण मामेवोद्दिश्य कारणं ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि यानसंधिपर्वणि धृतराष्ट्रवाक्ये गुर्जरभाषायां त्रिपंचाशतमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

અધ્યાય ૫૪ મો. સંજયે મારેલાં મહેણાં.

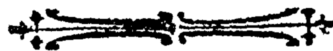
संजय उवाच—एवमेतन्महाराज यथा वदसि भारत।
युद्धे विनाशः क्षत्रस्य गांडीवेन प्रदृश्यते ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે મહારાજ! હે ભારત! તમે કહો છો તેજ પ્રમાણે ગાંડીવ ધનુષથી યુદ્ધમાં ક્ષત્રિયનો મને પણ નાશ દેખાય છે, તોપણ તમે યુદ્ધથી નિવૃત્ત થાઓ એમ હું ધારતો નથી; કારણ પંડિત જેવા તમે અર્જુનના પરાક્રમને જાણવા છતાં પણ પુત્ર વશ છો, તેમ હંમેશ પાંડવોનો પ્રથમથી અપરાધ કરનાર તથા તેમનો તિરસ્કાર કરનાર પણ તમેજ છો. હવે પાછો સંધિ કરવાનો આ વખત છે એમ જાણવું નહીં. તમે એમ ધારતા હશો કે "હું એમનો પિતા છું, તેથી કહીશ તો હજી પાછી સંધિ થશે," પણ તેમ થવાનું નથી, કારણ જે પોતાના છોકરાઓનું સાવધાન થઇ નિરંતર હિત કરે, તે જ સારો સગો વા પિતા કહેવાય, પણ ઉલટો દ્રોહ કરનાર પિતા કે સારો સંબંધિ કહેવાય નહીં. હે મહારાજ! તમે દ્યૂત વખતે પરાજય પામેલા પાંડવોને જોઇ "આ અમોએ જીત્યું, આ અમોને મળ્યું," એમ જાણી બાળકની પેઠે ખુશી થતા હતા. જે વખતે તમારા પુત્ર પાંડવો પ્રત્યે કઠોર વચન બોલતા હતા, તે વખતે તેમની તમોએ ઉપેક્ષા કરી, અને મનમાં એમ જાણ્યું કે, "મારા પુત્ર સમગ્ર રાજ્ય જીતે છે: પણ "આમાંથી આપણો ક્ષય થશે" એમ વિચાર્યું નહીં. હે મહારાજ! તમારા પિતાનું રાજ્ય તો કુરૂ તથા જાંગાલ દેશ સુધી હતું, બાકી સમગ્ર પૃથ્વી તો શૂરવીર પાંડવોએ પોતાના બાહુબળથી જીતી તમોને આપી છે; પણ તમે તો "આ બધું અમેજ કર્યું છે," એમ માનો છો. હે રાજસત્તમ! જે વખતે તમારા પુત્રોને ગંધર્વો લઇ જતા હતા, તે વખતે વહાણ વિના સમુદ્રમાં બૂડનારને જેમ બચવાની આશા ન હોય, તેમ તેમને જીવતા રહેવાની આશા ન હતી, પણ પાંડવો તેઓને બચાવી પાછા લઈ આવ્યા હતા. જે વખતે તીક્ષ્ણ બાણોના સમુદાયને અર્જુન વર્ષાવશે તે વખતે સમુદ્રો પણ સુકાઇ જશે, ત્યારે મનુષ્યો નાશ પામે તેમાં શું? બાણ ફેંકનારાઓમાં અર્જુન, ધનુષ માત્રમાં ગાંડિવ, સર્વ પ્રાણિયોમાં કેશવ ભગવાન, આયુધ માત્રમાં સુદર્શન તથા ધ્વજા માત્રમાં વાનરની ધ્વજા સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે. શ્વેત ઘોડા જોડેલા રથમાં બેઠેલો અર્જુન કાળચક્રની પેઠે ઘણાક યોદ્ધાઓને મારી નાંખશે, માટે હવે હે રાજન્! હે ભરતર્ષભ! સમગ્ર પૃથ્વી યુધિષ્ઠિરનીજ છે, અને જેના ભીમ તથા અર્જુન જેવા યોદ્ધા છે, એવા રાજા પણ તે જ છે. હે મહારાજ! જ્યારે ભીમસેન નાશ કરવા

માંડશે, ત્યારે જાણે ખૂટતી હોય નહીં એવી તમારી સેનાને જોઇ દુર્યોધન આદિ કૌરવો તથા તેને અનુસરનાર રાજાઓ ભય પામી કંપી ઉઠશે, પણ જય નહીં પામે. એ વખત મત્સ્ય, પાંચાળ, કેકય શાલ્વેય તથા શૂરસેન, ઇત્યાદિ દેશના સર્વ, રાજાઓ, બુદ્ધિમાન અર્જુનના પરાક્રમને જાણે છે, તેથી તેની તરફ ગયા છે; અને ઉલટા તમને નિંદે છે. તમારો સત્કાર નથી કરતા ને તેની ભક્તિથી હંમેશ તમારા પુત્રો સાથે વિરોધ પણ કરે છે. તમારે તો મારવા લાયક નહીં તથા ધર્મ યુક્ત પાંડવોને જેણે ખરાબ કામે કલેશ પમાડયા, અને હમણાં પણ જે તેમનો દ્વેષ કરે છે, તે પાપરૂપ તમારા પુત્ર દુર્યોધનને સર્વ ઉપાયે કરીને તેને અનુસરતા પુરૂષોએ સહિત નિયમમાં રાખવો જોઇયે. વૃથા શોચ શું કરવા કરો છો. મેં તથા બુદ્ધિમાન વિદુરે તો દ્યૂત વખતે પણ તમોને વાર્યા હતા. હે રાજેંદ્ર! હે ભારત! જે આ બધું પાંડવો પ્રત્યે તમોએ કહ્યું, તે બધું વૃથાજ છે, કારણ તમે તેમ કરવા હવે અસમર્થ છો.

यादिदं ते विलपितं पांडवान् प्रतिभारत।
अनीशेनैव राजेंद्र सर्वमेतन्निरर्थकम् ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि यानसंधिपर्वणि संजयवाक्ये गुर्जरभाषायां चतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

અધ્યાય ૫૫ મો. દુર્યોધને બતાવેલી દૃઢતા.

दुर्योधन उवाच—नभेतव्यं महाराज नशोच्या भवता वयम्।
समर्थाःस्म परान्जेतुं बलिनः समरे विभो ॥ १ ॥

દુર્યોધન કહે છે–હે મહારાજ! હે સમર્થ! તમારે બ્હીવું નહીં કારણ અમે બળવાન છીયે. જયારે વનમાં મોકલેલા પાંડવો પ્રત્યે ઇંદ્રપ્રસ્થની સમીપ કામ્યકવનમાં પારકા દેશને મર્દન કરનાર મધુસૂદન ભગવાન મોટા સૈન્ય સહિત આવ્યા હતા, તે જ વખતે કેકય રાજાઓ, ધૃષ્ટકેતુ, પૃષતગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન અને બીજા પણ તેમને અનુસરતા કેટલાક મહારથિ-રાજાઓ ત્યાં આવ્યા હતા. હે ભારત! શ્રીકૃષ્ણ હતા મુખ્ય જેમાં એવા તે બધા રાજાઓએ એકઠા મળી, મૃગચર્મ પહેરી બેઠેલા યુધિષ્ઠિર રાજાની પાસે બેસી કૌરવ સહિત તમારી નિંદા કરી, તથા પરિવાર સહિત તમારા નાશને ઇચ્છીને, "રાજ્ય પાછું આંચકી લેવું," એવી રીતે મસલત કરી હતી. તે વાત સાંભળી તરતજ જ્ઞાતિ ક્ષયના ભયથી બ્હીને મેં ભીષ્મ, દ્રોણ તથા કૃપાચાર્યને કહ્યું કે, ઠરાવેલા વખત ઉપર પાંડવો યુદ્ધ કરવા આવશે એમ મને લાગે છે, કારણ વાસુદેવ ભગવાન આપણા સર્વનો નાશ ઇચ્છે છે, વિદુર વિના આપણ બધાને મારવા એમ તેમનો વિચાર છે, પણ તેમાં ધૃતરાષ્ટ્ર કુરૂ કુળમાં શ્રેષ્ઠ તથા ધર્મજ્ઞ છે, માટે તેમને મારવા નહીં, એમ કહે છે એટલે કે એને મૂકી અમ બધાનો નાશ કરવો, તથા યુધિષ્ઠિરને ચક્રવર્તિ રાજા બનાવવો એવી જનાર્દન ભગવાનની ઇચ્છા છે, માટે આપણે શું કરવું? તેમને નમી દેવું, ભાગી જવું, વા તેમની સાથે યુદ્ધ કરવું? તમે કહેશો કે, યુદ્ધ કરવું, તો આ વખતે યુધિષ્ઠિરને વશ છે, તેમ આપણા દેશનાં મનુષ્યોની પણ આપણા ઉપર પ્રીતિ નથી, તથા મિત્રો પણ આપણી ઉપર હાલ કોપેલા છે, અને

ગોતરફથી આપણા સંબંધી તથા સર્વ રાજાઓએ પણ આપણને ધિક્કારેલા છે. કદાપિ નમી દેઇશું તો વંશનો ક્ષય નહીં થાય, ને સંધિ થશે. પણ તેમ કરવું મને રૂચતું નથી, કારણ તેમ કર્યા છતાં પણ વાસુદેવ ભગવાન આપણને છેવટ માર્યા વગર રહેનાર નથી માટે મારે વાસ્તે અનંત દુઃખને પામેલા પ્રજ્ઞારૂપ ચક્ષુવાળા મારા પિતાનો હું શોચ કરૂં છું. કારણ આપણને માર્યા પછી વાસુદેવ ભગવાન જંપશે નહિ ને તેની સાથે મહારથિ પાંડવો પણ વૈર રાખશે. હે પિતા ! એ પ્રમાણે મેં તેમને કહ્યું, કારણ મારા ભાઇયોએ મારૂં પ્રિય કરવા સારૂ પાંડવોને પૂર્વે દુઃખ આપેલાં છે, જે તમો પણ જાણો છો. તે યાદ કરી પાંડવો તમને જરૂર મારશે. પછી તે સમયે મને ચિંતાગ્રસ્ત થયેલો તથા વ્યથા પામી છે ઇંદ્રિયો જેની એવો જાણી, દ્રોણ, ભીષ્મ, કૃપાચાર્ય તથા અશ્વત્થામા ઇત્યાદિએ કહ્યું કે, યદ્યપિ આપણે તેમનો દ્રોહ કર્યો છે, તોપણ તારે બ્હીવું નહીં, કારણ યુદ્ધમાં સજ્જ થઇ ઉભેલા શત્રુઓ અમને જીતવાને સમર્થ નથી, ને અમે એક એક સર્વ રાજાઓને જીતવાને સમર્થ છીયે, માટે શત્રુઓ આવશે તો તીક્ષ્ણ બાણોએ કરી અમે તેમનો ગર્વ ઉતારીશું. વળી તે બોલ્યા કે, આ ભીષ્મના પિતા શંતનુ મરણ પામ્યા પછી, એમણે અતિ કોપ કરી એક રથે કરી સર્વ રાજાઓને જીતી નાશ પમાડવા માંડ્યા, ત્યારે બીનેલા રાજાઓ એમનેજ શરણે આવ્યા હતા. ભીષ્મ આપણ સહિત સંગ્રામમાં શત્રુઓને જીતવાને સમર્થ છે, માટે ભય રાખવો નહિ. હે પિતા ! એ રીતે તેમણે મને કહ્યું, તે વખતે મહા તેજસ્વિયોનો એવો નિશ્ચય હતો પણ ત્યારે તો સમગ્ર પૃથ્વી શત્રુઓને વશ હતી, જે હાલ નથી. માટે હવે સંગ્રામમાં પક્ષ જેના ભાગી ગયા છે એવા તથા વીર્યહીન થઇ ગયેલા પાંડવો આપણને જીતવાને સમર્થ નથી, અને હે ભરતર્ષભ ! હાલ પૃથ્વી પણ બધી આપણા તાબામાં છે, તેમ મેં આણેલા આ બધા રાજાઓ મારે વાસ્તે અગ્નિમાં પ્રવેશ કરે વા સમુદ્રમાં પડે એ રીતે તેઓ આપણા સુખ દુઃખમાં ભાગ લેનારા છે, એમ તમે જાણો. તેઓ તમોને પારકા ગુણ સાંભળતાંજ ઉન્મત્તની પેઠે ઘણુંક બોલતા દુઃખી થતા તથા બીનેલા જોઇને હસે છે. અત્રે આવેલા સર્વ રાજાઓમાં એક એક જણ સમગ્ર પાંડવો સાથે લડવામાં પોતાને સમર્થ માને છે, વાસ્તે તમે કંઇપણ ભય રાખો માં. હાલ મારી સેનાને બ્રહ્મા પણ હણી શકે નહીં, તેમ સાક્ષાત ઇંદ્ર પણ જીતવાને સમર્થ થાય તેમ નથી. હે સમર્થ પિતા ! યુધિષ્ઠિર રાજા હસ્તિનાપુર સરખા શહેરને મૂકી પાંચ ગામડાંની યાચના કરે છે, તે પણ મારા પ્રભાવ તથા સૈન્યથી બીહિનેજ, એમ તમારે જાણવું.

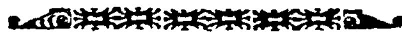
હે ભારત ! કદી તમે કુંતિપુત્ર ભીમસેનને મારાથી સમર્થ માનતા હો તો તે જૂઠું છે, કારણ મારા સમગ્ર પ્રભાવને હજી તમે જાણતા નથી. ગદાયુદ્ધમાં તો સમગ્ર પૃથ્વીમાં મારા સરખો કોઇ બીજો છેજ નહીં, તેમ કોઇ પણ થયો નથી, અને થશે પણ નહીં. વળી ગુરૂ કુળમાં હું ઘણો વખત રહ્યો છું; તેથી ઘણીક વિદ્યામાં કુશળ છું. ભીમ થકી વા બીજા કોઇથી પણ મને ભય નથી. "ગદા યુદ્ધમાં દુર્યોધન સમાન કોઇ છેજ નહીં," એમ જેની પાસે હું શીખેલો છું, તે બળદેવજીને પણ નિશ્ચય છે. હે નૃપ ! હું યુદ્ધમાં બળરામ સરખો તથા બળે કરીને પૃથ્વીમાં સર્વથી અધિક છું, માટે મારા ગદાના પ્રહારને ભીમસેન સહન કરી શકશે નહીં. જો હું ક્રોધ પામી ભીસેનની ઉપર ભયંકર ગદાનો એકજ પ્રહાર કરૂં તો તેને યમપુરી તરફ મોકલી દઉં. હે રાજન્ ! ઘણા કાળથી નિરંતર મારા મનમાં

એજ મનોરથ છે, કે હું ગદા જેના હાથમાં છે એવા ભીમસેનને ક્યારે દેખીશ, માટે તેમ થશે ત્યારેજ મેં ગદાથી હણેલો તથા વિખરાઇ ગયાં છે શરીર જેનાં, એવો ભીમસેન પ્રાણ રહિત થઇ, ગદાથી હણાયલા હિમવાન પર્વતની પેઠે પૃથ્વી ઉપર પડશે. એકવાર ગદાનો પ્રહાર કરી હું પર્વતના સેંકડો કડકા કરી નાખું એ વાત ભીમસેન જાણે છે, તેમ વાસુદેવ ભગવાન તથા અર્જુન પણ જાણે છે, માટે હે રાજન્! સંગ્રામ વિષે ભીમસેનનો તમોને ભય છે, તે ટળી જાઓ, કારણ હું તેને મારીશ માટે તે નિમિત્ત ખેદ મનમાંથી મૂકી દ્યો. હે ભરતર્ષભ! ભીમસેનને હું મારીશ કે તુરત સરખા રૂપવાળા અત્યંત બળવાન ઘણાક રથિયો અર્જુનને હણવા માંડશે. વળી ભીષ્મ, દ્રોણ, કૃપાચાર્ય, અશ્વત્થામા, કર્ણ, ભૂરિશ્રવા, પ્રાગ્જ્યોતિષનો અધિપતિ, શલ્ય તથા સિંધુ દેશનો રાજા જયદ્રથ, એઓમાંથી એક એક વીર સમગ્ર પાંડવોને હણવાને સમર્થ થાય એમ છે, ત્યારે એટલા બધા એકઠા થાય તો તો ક્ષણ માત્રમાં તેમને યમપુરી પ્રત્યે મોકલી દે. એ સમગ્ર રાજાની સેના એક અર્જુનને જીતવાને શું સમર્થ થશે નહિ? ન થવા વિષે કંઇ કારણ નથી. ભીષ્મ, દ્રોણ, અશ્વત્થામા તથા કૃપાચાર્યે બાણના સમુદાયથી આચ્છાદન કરેલો અર્જુન પરવશ થઇ યમપુરી પ્રત્યે જશે; કારણ હે ભારત! પિતામહ ભીષ્મ શંતનુથી અધિક તથા દેવતાઓ પણ જેને સહન કરી શકે નહીં એવા બ્રહ્મર્ષિ સરખા, ગંગાને વિષે ઉત્પન્ન થયા છે, તેને મારનાર તો કોઇ છેજ નહીં, અને પ્રસન્ન થયેલા પિતા શંતનુએ પણ તેમને કહેલું છે કે, "તું જ્યારે ઇચ્છા કરીશ ત્યારેજ તારૂં મરણ થશે." હે મહારાજ! દ્રોણાચાર્ય પણ મહર્ષિ ભરદ્વાજ થકી દ્રોણી નામના યજ્ઞપાત્ર વિષે ઉત્પન્ન થયા છે તે તેમનાથી પરમાસ્ત્ર જાણનાર અશ્વત્થામા તથા આચાર્યમાં મુખ્ય કૃપાચાર્ય પણ દ્રોણને આપેલી પોતાની બેહેન સહિત મહર્ષિ ગૌતમ થકી ખડના થુંબડામાંથી ઉત્પન્ન થયા છે તેથી એ ત્રણેને કોઇ મારી શકે એમ છે જ નહિ, એવી મારી મતિ છે. એ રીતે જેના પિતા, માતા તથા મામો, એ ત્રણેય યોનિ થકી ઉત્પન્ન થયેલા નથી, તે શૂરવીર અશ્વત્થામા પણ મારી તરફ રહેલા છે. હે મહારાજ! એ સર્વ દેવ સરખા મહારથિઓ સંગ્રામમાં ઇંદ્રને પણ વ્યથા કરે એવા છે, માટે એઓમાંથી એક એકની સામે પણ જવા અર્જુન સમર્થ નથી, ત્યારે પુરૂષમાં સિંહરૂપ એ સર્વ એકઠા થાય તો તો અર્જુનને નાશ પમાડેજ. વળી હું કર્ણને તો ભીષ્મ, દ્રોણ તથા કૃપાચાર્ય, એ ત્રણે સરખો માનું છું, કારણ જેને પરશુરામે કહ્યું હતું કે, "તું મારા સરખોજ છે." તેમ જેના કાનમાં જન્મથીજ સહજ કુંડળ હતાં, જેની ઇંદ્રે પોતાની સ્ત્રી શચી વાસ્તે યાચના કરી તો જેણે તે કુંડળ ઇંદ્રને, તેની પાસેથી અમોઘ તથા ભયંકર શક્તિ નામનું આયુધ લઇ આપી દીધાં, તે શક્તિ યુક્ત કર્ણ આગળ અર્જુન કેમ જીવે? હે રાજન્! હાથમાં રાખેલા ફળની પેઠે વિજય તો નિશ્ચય આપણોજ છે, અને શત્રુઓનો પરાજય પૃથ્વીમાં ખુલો દેખાય છે. હે ભારત! આ ભીષ્મ એક દિવસમાં દશ હજાર યોદ્ધાઓને હણશે, તેમજ દ્રોણ, અશ્વત્થામા તથા કૃપાચાર્ય પણ તેમના જેવાજ જાણવા. વળી હે શત્રુને તપાવનાર! સંશપ્તક નામના ક્ષત્રિયોના ગણ પણ આપણી તરફ છે. જેમ આપણને પૂરો પડવાને બધા અર્જુનને સમર્થ માને છે, તેમ તેને મારવા વાસ્તે પણ તૈયાર થઇ રાજાઓ બેઠેલા છે, માટે આપણે તેને મારીશું કે તે આપણને મારશે, એ વિષે કંઇ હજી નિશ્ચય નથી, તેની અગાઉ પાંડવોથી તમે કેમ વ્યથા પામો છો? હે ભારત! હે શત્રુને તપાવનાર! ભીમસેન હણાયા પછી શત્રુઓમાંથી બીજો કોણ યુદ્ધ કરે એમ છે તે જો તમે જાણતા હો તો મને કહો?

હું તો એમ જાણું છું કે, એ પાંચ ભાઇયો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તથા સાત્યકિ, એ સાતજ યોદ્ધાઓ પાંડવોની સેનામાં ઉત્તમ બળરૂપ છે. આપણામાં તો ભીષ્મ, દ્રોણ, કૃપાચાર્ય, અશ્વત્થામા, વિકર્તન, કર્ણ, સોમદત્ત, બાહ્લિક, પ્રાગજ્યોતિષનો અધિપતિ, શલ્ય, અવંતિના વિંદ તથા અનુવિંદ બે ભાઈઓ, જયદ્રથ, દુઃશાસન, દુર્મુખ, દુઃસહ, શ્રુતાયુ, ચિત્રસેન, પુરૂમિત્ર, વિવિંશતિ, શલ, ભૂરિશ્રવા તથા વિકર્ણ ઇત્યાદિ શ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓ છે. વળી મેં અક્ષૌહિણી પણ અગિઆર ભેગી કરી છે, ને પાંડવોની પાસે તો સાતજ અક્ષૌહિણી છે, તો શા કારણથી મારો પરાજય થાય? શત્રુનું સૈન્ય પોતાથી ત્રણ ગણું ઓછું હોય તે જ યુદ્ધ કરવું યોગ્ય છે, એમ બૃહસ્પતિએ કહ્યું છે. હે રાજન્! તેજ પ્રમાણે શત્રુઓથી મારી સેના બળમાં ત્રણ ગણી છે, કારણ હું શત્રુઓનું સૈન્ય મોટા યોદ્ધાઓ વિનાનું તથા ગુણ રહિત તુચ્છ દેખું છું, મારૂં સૈન્ય તો મોટા યોદ્ધાવાળું તથા મહા ગુણ યુક્ત છે. હે ભારત! મારા સૈન્યનું સર્વ રીતે બલિષ્ઠપણું તથા પાંડવોની ન્યૂનતા જાણી તમારે મોહ પામવો યોગ્ય નથી. વૈશંપાયન કહેછે–હે જનમેજય! એ રીતે ધૃતરાષ્ટ્ર પ્રત્યે કહીને, પારકા શહેરને જીતનાર દુર્યોધન તે વખતનાં યુધિષ્ઠિરનાં કર્મ જાણવાને ઇચ્છતો ફરીથી સંજયને આ પ્રમાણે પૂછવા લાગ્યો.

इत्युक्त्वा संजयं भूयः पर्यपृच्छत भारत ।
विवित्सुः प्राप्तकालानि ज्ञात्वा परपुरंजयः ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि यानसंधिपर्वणि दुर्योधनवाक्ये गुर्जरभाषायां पंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

અધ્યાય ૫૬ મો. સંજય કથિત પાંડવ બળ.

દુર્યોધન उवाच—अक्षौहिणीः सप्तलब्ध्वा राजभिः सहसंजय ।
किंस्विदिच्छति कौंतेयो युद्धप्रेप्सुर्युधिष्ठिरः ॥ १ ॥

દુર્યોધન પૂછે છે–હે સંજય! યુદ્ધ કરવાને ઇચ્છતા કુંતિના પુત્ર યુધિષ્ઠિર, સાત અક્ષૌહિણી સેના મેળવી, રાજાઓ સહિત હાલ શું કરવા ઇચ્છે છે? દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી સંજયે કહ્યું કે, હે રાજન્! યુદ્ધને ઇચ્છતા યુધિષ્ઠિર અત્યંત ખુશીથી વર્તે છે, તેમજ ભીમસેન, અર્જુન, નકુળ તથા સહદેવ પણ જરાએ બીહિતા નથી પણ ઉલટા ખુશીમાં છે. ત્યાં સર્વ દિશાઓને શોભાવતા કુંતિના પુત્ર અર્જુને તો, અસ્ત્ર મૂકવાના મંત્રની પરીક્ષા કરવાની ઇચ્છાથી પોતાનો દિવ્ય રથ જોડી જોયો. તે વિજળીયુક્ત મેઘની પેઠે શબ્દ કરતા રથને અમે સૌએ જોયો. ત્યારે ચોતરફથી જોઇ વિચાર કરીને, પ્રસન્ન થઇ અર્જુને મને કહ્યું કે, હે સંજય! આ યુદ્ધનું પૂર્વરૂપ જો, આપણે જરૂર જીતીશું. હે દુર્યોધન! મારા જાણવામાં પણ તેમજ આવ્યું. સંજયનાં વચન સાંભળી વળી દુર્યોધને પૂછ્યું કે, હે સંજય! તું તો દ્યૂત વિષે પરાજય પામેલા પાંડવોને ફુલાવતો તેમનીજ પ્રશંસા કરે છે, માટે અર્જુનના રથના ઘોડા તથા ધ્વજ કેવી રીતનાં છે તે કહે. તે સાંભળી સંજયે કહ્યું કે હે રાજન્! હંમેશ નાના પ્રકારનાં રૂપ બનાવનાર સૂર્ય, ઈંદ્ર તથા પ્રજાપતિયે તો અર્જુનના ધ્વજ વિષે પોતાની દિવ્ય માયાએ કરી, અમૂલ્ય, દિવ્ય, મોટાં તથા નાનાં અનેક તરેહનાં રૂપ નિર્માણ કર્યા છે. વળી તેમાં વાયુના પુત્ર હનુમાને ભીમસેનને પ્રિય લાગવા સારૂ પોતાની

પ્રતિમા આરોપણ કરી છે, ને હમેશ અત્યંત આશ્ચર્યરૂપ ચીજ બનાવનાર વિશ્વકર્માએ એવી તો પોતાની આશ્ચર્યરૂપ દિવ્ય માયા વાપરી છે કે, તે ધ્વજ પોતાના તેજે કરી સર્વ દિશાઓ પ્રત્યે યોજન પર્યંત દેશને અને ઉંચી તથા આડી બાજુ ચોતરફ ફરકે છે, રસ્તામાં રહેલા વૃક્ષોથી વિંટાઈ તેમાં વળગી રહેતો નથી. વળી તેમાં બીજી પણ વિશ્વકર્માએ રચના કરી છે કે, આકાશમાં જેમ અનેક વર્ણથી શોભિતું ઇંદ્રધનુષ પ્રકાશે પણ " આ શું છે ? " એમ જણાતું નથી તેમ તે ધ્વજાના આકાર પણ અનેક જોવામાં આવે છે, તેથી " આ શું છે " એમ જોનાર જાણી શકતો નથી. વળી જેમ અગ્નિમાંથી ધુમાડો, વિચિત્ર પ્રકારના રૂપવાળા તેજ સંબંધી વર્ણોને ધારણ કરતો સૌનાં નેત્રાદિક રૂંધી આકાશમાં જાય છે, તેમ નાના પ્રકારના વર્ણોને ધારણ કરનાર ધ્વજ પણ સૌનાં નેત્રને રૂંધી આકાશમાં જાય છે. તેના રથ વિષે ભાર પણ થતો નથી, તેમ તે ક્યાંય દ્વારમાં રૂંધાઇ પણ રહેતો નથી. તેના રથમાં, આકાશ, સ્વર્ગ તથા પૃથ્વીમાં પણ ક્યાંય જેની ગતિ રૂંધાતી નથી એવા, વાયુ સરખા વેગવાળા તથા ચિત્રરથના આપેલા દિવ્ય ઘોડા જોડેલા છે. જો તેના સો ઘોડામાંથી કેટલાક હણાય, તોપણ પૂર્વે મળેલા વરદાનના પ્રભાવથી પાછા સો પૂરા થઈ રહે છે. વળી તે સરખાજ પરાક્રમી, શ્વેત વર્ણવાળા, મોટા, સપ્તર્ષિ સમાન તેજવાળા તથા વેગે કરી વાયુ સરખા, ભીમસેનના રથમાં જોડેલા ઘોડા પણ ત્યાં શોભતા હતા. પ્રસન્ન થઇ અર્જુને આપેલા, પોતાના ઘોડા જેવા, કાબરા અંગવાળા, તેતર સરખાં ચિત્ર છે પૃષ્ઠ ભાગમાં જેમને એવા હર્ષ યુક્ત ઘોડા શૂરવીર સહદેવને વેહે છે. વાયુ સરખા વેગવાળા, બળવાન તથા ઇંદ્રના આપેલા ઉત્તમ ઘોડા જેમ વૃત્રાસુરના શત્રુ ઇંદ્રને વેહે, તેમ માદ્રીપુત્ર શૂરવીર નકુળને વેહે છે. વળી અવસ્થા તથા પરાક્રમે કરી તેના સરખાજ, મોટા વેગવાળા, વિચિત્ર પ્રકારનાં રૂપ સંપન્ન તથા ચિત્રરથના આપેલા મોટા ઘોડા સુભદ્રાના પુત્ર અભિમન્યુ આદિ દ્રૌપદીના પુત્રોને લઇ વેહે છે.

तुल्याश्वैस्त्रिर्वयसा विक्रमेण महाजवाश्चित्ररूपाः सदश्वाः ।
सौभद्रादीन् द्रौपदेयान् कुमारान् वहंत्यश्वा देवदत्ता बृहंतः ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि यानसंधिपर्वणि संजयवाक्ये गुर्जरभाषायां षट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

અધ્યાય ૫૭ મો. પાંડવોની મદદે આવેલા રાજાઓ.

धृतराष्ट्र उवाच—कांस्तत्र संजयापश्यः प्रीत्यर्थेन समागतान् ।
ये योत्स्यते पांडवार्थे पुत्रस्य मम वाहिनीं ॥ १ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર કહે છે—હે સંજય! ત્યાં પાંડવોની પ્રીતિ વાસ્તે મારા પુત્રની સેના સાથે યુદ્ધ કરવા આવેલા કયા રાજાઓને તેં જોયા તે કહે? ધૃતરાષ્ટ્રનાં વચન સાંભળી સંજયે કહ્યું કે, મેં ત્યાં અંધક તથા વૃષ્ણિકુળમાં મુખ્ય શ્રીકૃષ્ણને આવેલા જોયા. તેમજ પુરુષોમાં માની મહારથિ ચેકિતાન તથા સાત્યકિ એ બેઉ જણ એક એક અક્ષૌહિણી સહિત પાંડવોની મદદે આવેલા છે. શિખંડિયે રક્ષા કરેલો પંચાળ દેશનો દ્રુપદ રાજા, અક્ષૌહિણી સેના અને ધૃષ્ટદ્યુમ્ન આદિ લઇ દશ પુત્ર તથા સત્યજિત છે મુખ્ય જેમાં એવો શૂરવીરો સહિત, પાંડ-

વોનું માન વધારવા સૈન્યો સાથે આવ્યો છે. જરાસંધનો દીકરો મગધ દેશનો રાજા સહદેવ; અને ચેદિ દેશનો રાજા ધૃષ્ટકેતુ પણ જુદી જુદી અક્ષૌહિણી સેના લઇને આવેલા છે. રાતી ધ્વજાઓવાળા પાંચ ભાઇઓ કેકય એક અક્ષૌહિણી સેના સહિત પાંડવોની મદદે આવ્યા છે. એ રીતે પાંડવો વાસ્તે દુર્યોધનની સેના સહિત ત્યાં આવેલા રાજાઓ છે. તેમાં માનુષ, દૈવ, ગાંધર્વ તથા અસુર વ્યૂહને પણ જાણનાર મહારથિ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તો તે સેનાના અગ્રભાગે નિમાયેલો છે. શંતનુના પુત્ર ભીષ્મની સામે શિખંડિને ઠરાવેલો છે, ને તેનો પાછળથી બચાવ કરનાર મત્સ્ય દેશના યોદ્ધાઓ સહિત વિરાટ રાજા રહેશે. પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરને મદ્ર દેશના અધિપતિ બળવાન શલ્ય રાજાની સામે ઠરાવેલો છે. ત્યાં કેટલાક એમ પણ કહે છે કે, શિખંડિ તથા યુધિષ્ઠિરને ભીષ્મ તથા શલ્યની સામે યોજ્યા છે એ કંઇ અમને બરોબર લાગતું નથી. વળી પુત્ર તથા સો ભાઇયો સહિત દુર્યોધનની અને પૂર્વ તથા દક્ષિણ દિશાના સર્વ રાજાઓની સામે ભીમસેનને યોજેલો છે. સૂર્યનો પુત્ર કર્ણ, અશ્વત્થામા, વિકર્ણ, સિંધુ દેશનો રાજા જયદ્રથ તથા " પૃથ્વી વિષે અમે શૂરવીર છીયે. " એમ માનનારા જે કોઈ રાજાઓ હશે, તે સર્વની સામે અર્જુનને કલ્પેલો છે. કેકય, માલવ, શાલ્વક તથા ત્રિગર્તોમાં મુખ્ય સંશપ્તક નામે રાજાઓ છે. એ સર્વની સામે મોટા ધનુષવાળા કેકય નામના રાજપુત્ર પાંચ ભાઈયોને કલ્પેલા છે. દુર્યોધન તથા દુઃશાસન સર્વ પુત્રો બૃહદ્બલ રાજા, એ બધાની સામે અભિમન્યુને ઠરાવેલો છે. હે ભારત! જેની સુવર્ણથી શોભાયમાન ધ્વજા છે એવા મોટા ધનુષવાળા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન આદિ લઈ દ્રુપદ રાજાના પુત્રો દ્રોણ સામા જશે, અને ચેકિતાન રાજા રથમાં બેસી સોમદત્ત સાથે લડશે; તથા સાત્યકિ યાદવ, ભોજકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા કૃતવર્મા સાથે યુદ્ધ કરશે. યુદ્ધમાં ઈંદ્ર સરખો શૂરવીર માદ્રીનો પુત્ર સહદેવ તમારા સાળા સુબળના પુત્ર શકુનિ સાથે યુદ્ધ કરશે, અને કપટ કરનાર ઉલૂક રાજા તથા સરસ્વતીના તટ ઉપર રહેનાર રાજાઓના ગણોની સામે માદ્રી પુત્ર નકુળને કલ્પેલો છે. હે રાજન્! બીજા પણ જે જે રાજાઓ સંગ્રામમાં આવનાર છે, તે સર્વની તેમનું નામ લઇ પાંડવોએ યોગ્ય કામમાં યોજના કરી મૂકેલી છે. હે રાજન્! એ રીતે પાંડવોના સૈન્યના જુદા જુદા વિભાગ કરેલા છે, માટે તમારે જે કરવું હોય, તે પણ પુત્ર સહિત તમે જલદી કરી લ્યો.

સંજયનાં વચન સાંભળી વળી ધૃતરાષ્ટ્ર બોલ્યા કે, જુગાર રમનાર મૂઢ બુદ્ધિવાળો મારા પુત્ર છેજ નહીં, એમ હું માનું છું, કારણ જેમનું યુદ્ધ રણસંગ્રામના મોખરામાં બળવાન ભીમસેન સાથે થવાનું છે. વળી આવેલા સર્વ રાજાઓને પણ, જેમ યજ્ઞમાં હોમવાના પશુને યજમાન પ્રોક્ષણ કરે, તેમ કાળે પ્રોક્ષણ કરી મૂકેલા છે, માટે અગ્નિમાં જેમ પતંગિયાં પડે, તેમ તેઓ પણ યુદ્ધ વખતે ગાંડિવરૂપી અગ્નિમાં પ્રવેશ કરશે. કર્યું છે વૈર જેની સાથે એવા મહાત્મા પાંડવો, જ્યારે મારા પુત્રોની સેનાને યુદ્ધ વિષે નાશ પમાડી ચોતરફ નસાડશે, ત્યારે તેની પાછળ કોઇ નહીં જાય એમ હું માનું છું. પાંડવોના સૈન્યમાં શૂરવીર, કીર્તિમાન, પ્રતાપી, અગ્નિ તથા સૂર્ય સરખા તેજવાળા, સંગ્રામને જીતનાર તથા અતિરથિ એવા નકુળ, સહદેવ, પૃષતગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, સાત્યકિ, દ્રુપદ, નાના ભાઇ સહિત ધૃષ્ટકેતુ, ઉત્તમ પરાક્રમવાળો પંચાળ દેશનો યુધામન્યુ, દુર્જય, શિખંડિ ક્ષત્રદેવ, વિરાટનો પુત્ર ઉત્તર, કાશી પ્રાંતના યોદ્ધા, ચેદિ દેશના યોદ્ધાઓ, મત્સ્ય, સર્વ સૃંજય, વિરાટનો પુત્ર શંખ, બભ્રુ, પંચાળ દેશના રાજાઓ તથા પ્રભદ્રક ઇત્યાદિ યોદ્ધાઓ છે, જેમને

નિયમમાં રાખનાર યુધિષ્ઠિર તથા રક્ષણ કરનાર સાક્ષાત્ મધુસૂદન શ્રીકૃષ્ણ છે જેની સેનામાં એવા શૂરવીર મુખ્ય યોદ્ધા અર્જુન તથા ભીમસેન છે, રણસંગ્રામમાં ધીર તથા શૂરવીર પાંડવોની પૃથ્વીને તેમની ઇચ્છા વગર ઇંદ્ર પણ હરણ કરી શકે નહીં, જે ક્રોધ કરે તો પર્વતોને પણ ચૂર્ણ કરે તે દેવ સરખા પ્રતાપવાળા તથા સર્વ ગુણ સંપન્ન પાંડવો વાસ્તે હું પોકારૂં છું; તોપણ મારો દુષ્ટ પુત્ર યુદ્ધ કરવાને ઇચ્છે છે. તે સાંભળી દુર્યોધને કહ્યું કે, અમે તથા પાંડવો એક કુળના છીએ; તેમ બેઉ પૃથ્વી ઉપર રહેનારા છીએ, તથાપિ તમે પાંડવોનોજ જય કેમ માનો છો? હે તાત ! પિતામહ ભીષ્મ, દ્રોણ, કૃપાચાર્ય, દુઃખથી જીતાય નહીં એવો કર્ણ, જયદ્રથ, સોમદત્ત તથા અશ્વત્થામા, ઇત્યાદિ આપણી તરફ રહેલા મોટા ધનુષવાળા તથા અત્યંત તેજસ્વી યોદ્ધાઓને દેવતાઓ સહિત ઇંદ્ર પણ જીતવાને સમર્થ નથી, ત્યારે પાંડવો તો ક્યાંથીજ સમર્થ થાય? હે તાત ! તેમ આપણા પક્ષમાં આવેલા, શસ્ત્ર ધારણ કરનાર તથા શૂરવીર સર્વ આર્ય રાજાઓ પણ મારે વાસ્તે પાંડવોને બાધ કરવાને સમર્થ છે, પણ તેમની સામે જોવા પાંડવો સમર્થ નથી. હે ભારત ! હું પણ સંગ્રામ વિષે પુત્ર સહિત પાંડવો સાથે યુદ્ધ કરવા સમર્થ છું. જે રાજાઓ મારૂં પ્રિય કરવાને ઇચ્છે છે, તે જેમ પારાધી પાશલાયે કરી હરણમાં બચ્ચાંને મારે તેમ પાંડવોને મારશે અને મારા બાણના તથા મોટા રથના સમુદાયે કરી, પાંડવો સહિત પાંચાળ રાજાઓ ભાગી જશે.

ધૃતરાષ્ટ્ર બોલ્યા કે, હે સંજય ! આ મારો પુત્ર દુર્યોધન સંગ્રામ વિષે ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરને જીતવાને સમર્થ નથી, તોપણ ઉન્મત્તની પેઠે વૃથા બોલ્યા કરે છે, પણ તે ધર્મજ્ઞ, યશસ્વી તથા મહાત્મા પાંડવોના યથાર્થ બળને તો ભીષ્મપિતાજ જાણે છે, જે તેમની સાથે યુદ્ધ કરવાને ઇચ્છતા નથી. હે સંજય ! ફરીથી પાંડવોનું વૃત્તાંત મને કહે. તે મોટા ધનુષવાળા તથા વેગવાનોને, હુતદ્રવ્યથી અગ્નિને અધિક પ્રદીપ્ત કરવાની પેઠે કોણ ચઢાવે છે? ધૃતરાષ્ટ્રનાં વચન સાંભળી સંજયે કહ્યું કે, હે ભારત ! તેમને ધૃષ્ટદ્યુમ્ન હંમેશ આવી રીતે ચઢાવે છે કે, હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! હે પાંડવો ! તમે યુદ્ધ કરો, યુદ્ધથી ડરો માં; કારણ દુર્યોધન સાથે જે કોઇ રાજાઓ, શસ્ત્રથી ભયંકર સંગ્રામમાં આપણી સામા આવશે, તે બધાઓને પરિવાર સહિત હું એકલો, મગર જેમ પાણીમાંથી માછલાંને ગ્રહણ કરે તેમ ગ્રહણ કરીશ. ભીષ્મ, દ્રોણ, કૃપાચાર્ય, કર્ણ, અશ્વત્થામા, શલ્ય તથા દુર્યોધનને પણ, સમુદ્રને જેમ કિનારો રોકી રાખે, તેમ રોકી રાખીશ. એ રીતે બોલતા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન પ્રત્યે તે વખતે ધર્માત્મા યુધિષ્ઠિર રાજાએ કહ્યું કે, હે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન ! તારા ધૈર્ય તથા પરાક્રમને પાંચાળ સહિત અમે પાંડવો સારી રીતે જાણિયે છીયે, માટે સંગ્રામ થકી અમારો ઉદ્ધાર કરજે. હે શત્રુને તપાવનાર ! હે મહાબાહુ ! યથાર્થ ક્ષત્રિય ધર્મને પાળનાર તું સમગ્ર કૌરવોને જીતવા એકલો સમર્થ છે, એમ હું જાણું છું; માટે સામા આવેલા તથા યુદ્ધ કરવાને ઇચ્છતા કૌરવો પ્રત્યે તારે જે કર્તવ્ય હોય તે જ અમારૂં શ્રેય માનજે. વળી નીતિમાન પુરૂષોનો એવો મત છે કે, જે વખતે સંગ્રામ વિષે ભંગાણ પડે, કેટલાક સૈનિકો સંગ્રામમાંથી બહાર જતા રહે તથા કેટલાક શત્રુને શરણે જવા માંડે તે વખતે જે શૂરવીર પુરૂષ હોય, તે પોતાનું પરાક્રમ દેખાડતો ધૈર્યથી મોખરા આગળ ઉભો રહે, પણ ખસે નહીં એવા પુરૂષને બીજા હજાર પુરૂષો આપી તેના બદલામાં વેચાતો લેવો. હે મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન ! તે સરખો તું શૂરવીર તથા પરાક્રમી અને સંગ્રામ વિષે ભયથી પીડાયલાનું રક્ષણ કરનાર છે, એમાં સંશય

નહીં; કુંતિના પુત્ર ધર્માત્મા યુધિષ્ઠિરે ધૃષ્ટદ્યુમ્નનાં વખાણ કર્યાં, ત્યારે તેણે મને કહ્યું કે હે સંજય ! સર્વ દેશના મનુષ્યો, દુર્યોધનના સર્વ યોદ્ધા, બાહ્લિક તથા આયુષ જેનું સંપૂર્ણ થઇ રહ્યું છે એવા સર્વ કૌરવો, કર્ણ, પુત્ર સહિત દ્રોણ, જયદ્રથ, દુઃશાસન, વિકર્ણ, દુર્યોધન તથા ભીષ્મ વગેરે સર્વને જલદી જઇને કહે કે, તમારે યુધિષ્ઠિર પાસે સાધુપણાથી આવવું, પણ કપટ કરવું નહિ, કારણ તેમ કરશો તો દૈવે જેનું રક્ષણ કર્યું છે એવો અર્જુન તમને નહીં મારે. લોકમાં શૂરવીર ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરને રાજ્ય આપી દ્યો, પછી તેમની પાસેથી જે જોઇતું હોય તે માગી લ્યો. આ પૃથ્વીમાં સત્ય પરાક્રમવાળો પાંડુપુત્ર અર્જુન જેવો યોદ્ધો છે, તેવો બીજો કોઇ પણ નથી, ગાંડિવ ધનુષ ધારણ કરનાર અર્જુનનો રથ દેવતાઓએ બનાવેલો છે, તેથી કોઇ મનુષ્ય તેને જીતી શકે નહીં, માટે યુદ્ધ વિષે મન કરો માં.

देवैर्हिसंभृतो दिव्यो रथो गांडीवधन्वनः ।
न सजेयो मनुष्येण मास्म कृत्ध्वं मनो युधि ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि यानसंधिपर्वणि संजयवाक्ये गुर्जरभाषायां सप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

અધ્યાય ૫૮ મો. ધૃતરાષ્ટ્રે દુર્યોધનને યુદ્ધ નહિ કરવા આપેલી શીખ.

धृतराष्ट्र उवाच—क्षत्रतेजा ब्रह्मचारी कौमारादपि पांडवः ।
तेन संयुगमभ्यंति मंदाविलपतो मम ॥ १ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર કહે છે–પાંડુપુત્ર અર્જુન ક્ષાત્ર તેજયુક્ત તથા બાળપણથી બ્રહ્મચર્ય પાળનાર છે, તેની સાથે, હું વિલાપ કરૂં છું તોપણ મંદબુદ્ધિવાળા મારા પુત્રો યુદ્ધ કરવાને ઇચ્છે છે. હે ભરતસત્તમ ! હે દુર્યોધન ! હે શત્રુને મર્દન કરનાર ! યુદ્ધ થકી તમે નિવૃત્ત થાઓ કારણ હંમેશ યુદ્ધ કરવું સારૂં નથી, એમ વિદ્વાન પુરૂષો કહે છે. હે શત્રુને દમન કરનાર ! તને અમાત્ય સહિત જીવવા વાસ્તે અરધી પૃથ્વી ઘણી છે, જે રીતે ઘટે તે રીતે અર્ધો ભાગ પાંડવોને આપ, કારણ તારે તો સર્વ કૌરવો સહિત મહાત્મા પાંડવો સાથે શાંતિ રાખવી એજ ધર્મયુક્ત છે. હે પુત્ર ! તું આ તારી સેનાને તો જો. ઘોડાઓને ઉપદ્રવ થવા માંડ્યો છે, માટે તારો નાશ નજીક આવ્યો છે, પણ તું મોહથી જાણતો નથી ! જેમ હું યુદ્ધને ઇચ્છતો નથી, તેમ બાહ્લિક, ભીષ્મ, દ્રોણ, અશ્વત્થામા, સંજય, સોમદત્ત, શલ્ય, કૃપાચાર્ય, સત્યવ્રત, પુરૂમિત્ર, જય તથા ભૂરિશ્રવા, ઇત્યાદિ પણ કોઇ યુદ્ધને ઇચ્છતા નથી. હે તાત ! શત્રુઓથી પીડાયેલા કૌરવો જેમનો આશ્રય કરી પ્રતિષ્ઠાને પામે, અમો યુદ્ધ કરવું ઠીક માનતા નથી, વાસ્તે તને પણ તેવી રૂચિ થાઓ. તું તારી ઇચ્છાથી યુદ્ધ કરતો નથી, તને તો કર્ણ, દુઃશાસન તથા પાપ બુદ્ધિવાળો સુબલ રાજાનો પુત્ર શકુનિ, એ ત્રણ મળીને યુદ્ધ કરવા ચઢાવે છે.

ધૃતરાષ્ટ્રનાં વચન સાંભળી દુર્યોધન બોલ્યો કે, હું કંઇ તમારા ઉપર તેમ દ્રોણ, અશ્વત્થામા, સંજય, ભીષ્મ, કાંબોજ, કૃપાચાર્ય, બાહ્લિક, સત્યવ્રત, પુરૂમિત્ર તથા ભૂરિશ્રવા, ઇત્યાદિ બીજા તમારા યોદ્ધાઓ ઉપર ભાર મૂકી પાંડવોને યુદ્ધ વિષે બોલાવતો નથી. માત્ર હું તથા કર્ણ જ રણસંગ્રામરૂપી યજ્ઞને વિસ્તારી યુધિષ્ઠિરને પશુ કરી દીક્ષિત થયા છીએ, તો યજ્ઞમાં

રથરૂપી વેદી, ખડ્ગરૂપી શ્રાવો, ગદારૂપી શુચ, કવચરૂપી સભા, મારા ચાર ઘોડારૂપી ચાતુર્હોત્ર કર્મ, બાણરૂપી દર્ભ તથા યશરૂપી હુતદ્રવ્ય છે. હે નૃપ ! એ યજ્ઞમાં યમરાજાનું યજન કરી જય પામી, હણાયા છે શત્રુ જેના એવા અમો કીર્તિ મેળવીને આવીશું. હે તાત ! હું, કર્ણ તથા મારો ભાઇ દુઃશાસન, એ ત્રણે જણા સંગ્રામ વિષે પાંડવોને હણીશું. હું પાંડવોને મારી આ પૃથ્વીને ભોગવીશ, વા મને મારી તેઓ ભોગવશે. હે પૃથ્વીપતિ ! મેં તો જીવિત, રાજ્ય તથા ધન ઇત્યાદિ સર્વ ત્યાગ કર્યું છે, માટે તે બધું જાય તો ભલે, પણ હું પાંડવો સાથે સંપીને રહેનાર નથી. હે તાત ! તીક્ષ્ણ સોયના અગ્ર ભાગે કરી જેટલો ભાગ વિંધાય, તેટલો પણ પૃથ્વીનો ભાગ પાંડવોને હું આપનાર નથી. દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી સભાના મધ્યમાં ધૃતરાષ્ટ્રે કહ્યું કે, હે રાજાઓ ! દુર્યોધનને તો મેં ત્યાગ કર્યો, પણ હવે તમરા બધાનો હું શોચ કરૂં છું કારણ તે યમપુરી પ્રત્યે જતા મંદબુદ્ધિવાળાની પાછળ તમે પણ જવા તૈયાર થયા છો. પ્રહાર કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ એકઠા મળેલા પાંડવો, વ્યાઘ્ર જેમ ટોળા-માંથી સારાં સારાં બકરાંને હણે, તેમ સૈન્યમાંથી ઉત્તમ ઉત્તમ યોદ્ધાઓને હણશે. મોટા હાથવાળો સાત્યકિ, કૌરવની સેનારૂપી સ્ત્રીને મર્દન કરી નાશ પમાડતો નથી. અર્જુનના બળમાં સંપૂર્ણ પૂરણી કરવા સારૂ બીજની પેઠે બાણોને વરસાવતો સંગ્રામ વિષે ધૈર્યથી ઉભો રહેશે અને સેનાના અગ્રભાગમાં ભીમસેન ઉભો રહેશે, એટલે બીજા સર્વ યોદ્ધાઓ કિલ્લાની પેઠે તેનો આશ્રય કરી નિર્ભય રહેશે, માટે હે દુર્યોધન ! તું પણ જ્યારે ભીમસેને પાડવાથી વિખરાઇ ગયા છે દાંત જેમના, પર્વત સરખાં, ભેદાયાં છે કુંભસ્થળ જેમનાં તથા રૂધિરયુક્ત હસ્તિયોને જોઇશ, ત્યારે ભીમના સ્પર્શથી બીહીને મારાં વચન યાદ કરીશ. તેમજ જ્યારે રથ, ઘોડા તથા હાથી, ઇત્યાદિથી સૈન્યને બાળનાર ભીમસેનની અગ્નિ સરખી ગતિને જોઇશ, ત્યારે પણ મારાં વચન યાદ કરીશ ! તમે બધા પાંડવો સાથે શાંતિ નહીં રાખો તો તમોને મોટો ભય પ્રાપ્ત થશે, ને ભીમસેનની ગદાથી નાશ પામી શાંતિ પામશો. હે પુત્ર ! જ્યારે ભીમસેને મોટા વનની પેઠે છેદન કરી પાડેલા કૌરવોના સૈન્યને તું જોઇશ, ત્યારે મારાં વચન યાદ કરીશ. વૈશંપાયન કહે છે–હે મહારાજ ! એ રીતે સર્વ રાજાઓને કહી, ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા ફરીથી સંજયને આ પ્રમાણે પૂછવા લાગ્યા.

एतावदुक्त्वा राजा तु सर्वास्तन्पार्थिवीपतीन् ।
अनुभाष्य महाराज पुनःपपृच्छ संजयं ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि यानसंधिपर्वणि धृतराष्ट्रवाक्ये गुर्जरभाषायामष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

અધ્યાય ૫૯ મો. સંજયને અર્જુનની મુલાકાત.

धृतराष्ट्र उवाच—यदश्रुतां महात्मानौ वासुदेवधनंजयौ ।
तन्मे ब्रूहि महाप्राज्ञ शुश्रूषे वचनं तव ॥ १ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે–હે મહાપ્રાજ્ઞ ! હે સંજય ! મને તારાં વચન સાંભળવાની ઇચ્છા છે, વાસ્તે મહાત્મા વાસુદેવ તથા અર્જુને જે કહ્યું હોય તે બધું મને ફરીને કહે. ધૃતરાષ્ટ્રનાં વચન સાંભળી સંજયે કહ્યું કે, હે રાજન્ ! જેવી રીતે મેં શૂરવીર શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનને જોયા

તથા તેમણે જે વચન કહ્યાં તે હું તમોને કહું છું. હે રાજન્! જ્યાં અભિમન્યુ, નકુળ તથા સહદેવ જતા નથી ત્યાં અંતઃપુરમાં મદિરાપાન કરી મત્ત થયેલું, ચંદને કરી લીંપેલાં છે અંગ જેમનાં, દિવ્ય વસ્ત્ર તથા આભરણથી શોભિતા, માળા પહેરેલા તથા શત્રુને દમન કરનાર શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુન, બેઉ જણા અનેક રત્નજડિત વિવિધ પ્રકારના બિછાના યુક્ત મોટા સુવર્ણના આસન ઉપર બેઠેલા હતા, દ્રૌપદી તથા સત્યભામા તેમની પાસેજ બેઠાં હતાં. ત્યાં હું તેમના હુકમથી, તમારૂં વૃત્તાંત કહેવા સારૂ સાવધાન થઇ હાથ જોડી, પગની આંગળીયો સામે નીચે નજર રાખી ગયો, ને જોયું તો, અર્જુનના ખોળામાં શ્રીકૃષ્ણના ચરણ હતા, ને મહાત્મા અર્જુનના દ્રૌપદી તથા સત્યભામાની સમીપે પીઠ ઉપર શોભતા હતા. તે વખતે અર્જુને મને તે પાદપીઠ ઉપર બેસવાનો હુકમ કર્યો, એટલે તે હુકમ માનવા સારૂ હું પાદપીઠ ઉપર હાથ મૂકી નીચે જમીન ઉપર બેઠો. અર્જુને પાદપીઠ ઉપરથી પોતાના ચરણ ઉપાડ્યા. તો મેં તેના બેઉ પગનાં તળાંમાં ઉર્ધ્વ રેખારૂપ શુભ ચિન્હ દીઠાં. એ રીતે મનુષ્યમાં દેવ સરખા, મોટા, તરૂણ અવસ્થાવાળા, સાગના સોટા સરખા ઉંચા તથા એકાસન ઉપર બેઠેલા તે બેઉને જોઇ હું મનમાં બીન્યો, ને મારા મનમાં એમ થયું કે, ઈંદ્ર તથા વિષ્ણુ સરખા આ બેઉને દ્રોણ તથા ભીષ્મના આશ્રયથી અને કર્ણના બકવાદથી મંદ બુદ્ધિવાળો દુર્યોધન ઓળખતો નથી. વળી મને એવો પણ નિશ્ચય થયો કે, આ બેઉજણા જેની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તનાર છે, તે ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરના મનનો સંકલ્પ સિદ્ધ થશે. પછી તેમણે અન્નપાનાદિકે કરી મારો સારી રીતે સત્કાર કર્યો. તે પછી ધીરેથી બેઉ હાથ જોડી મેં તેમને સંદેશો કહી દેખાડ્યો, જે સાંભળી અર્જુને ધનુષની પ્રત્યંચાના ડણરૂપી છે ચિન્હ જેમાં એવા સુંદર હાથે કરી, શુભ લક્ષણયુક્ત કેશવ ભગવાનનો પગ દાબી તેમને સૂચના કરી કે તે જ વખતે સર્વ આભરણથી શોભિતા, ઈંદ્ર સરખા પરાક્રમવાળા તથા બોલનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ શ્રીકૃષ્ણે, મને ઇંદ્રધ્વજની પેઠે ઉઠી સામે બેસી યોગ્ય વચનવાળી, આનંદ કરનારી, ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોને ત્રાસ દેનારી, પ્રથમ મૃદુ લાગે પણ છેવટ અત્યંત દારૂણ, શિક્ષારૂપ અક્ષર યુક્ત, પ્રિય અર્થવાળી, તથા હૃદયને હરનારી મનોહર વાણીએ આમ કહ્યું.

હે સંજય! અમારાં વચનથી મોટાઓને પ્રણામ અને કનિષ્ટોને કુશળરૂપ આશિષ કહી. પછી કુરૂકુળમાં મુખ્ય ભીષ્મ તથા દ્રોણ જે રીતે સાંભળે, તે રીતે બુદ્ધિમાન ધૃતરાષ્ટ્રને કહેજે કે, ત્રિવિધ પ્રકારના યજ્ઞોએ કરી યજન કરી લ્યો, બ્રાહ્મણોને દક્ષિણાઓ આપો, પુત્ર તથા સ્ત્રિયો સહિત આનંદ માણી લ્યો, પાત્રોને ધન આપો, કામજ પુત્ર ઉત્પન્ન કરો તથા સ્નેહીઓનું પ્રિય કરી લ્યો, કારણ તમોને થોડા વખતમાં ભય નજીક આવનાર છે. યુધિષ્ઠિર રાજા જય માટે ઉતાવળા થયા છે. વળી દુઃશાસને વસ્ત્ર હરણ કર્યાં તે વખતે દ્રૌપદીયે પીડિત સ્વરે કરી, દૂર રહેલા મને "હે ગોવિંદ! મારી રક્ષા કરો," એમ કહ્યું છે, એ તેનું ઋણ મારી ઉપર ઘણું વધી ગયું છે. જે વસ્ત્ર પૂરવા માત્રે ભરાયું નથી, માટે કૌરવોનો નાશ થશે ત્યારેજ પૂરૂં ભરાશે, હૃદયમાંથી તે વિષેની ચિંતા પણ મટશે. દુઃખે કરીને પણ કોઇથી સહન થાય નહીં એવું તેજોમય ગાંડીવ જેનું ધનુષ છે, તથા હું જેની સાથે છું એવા અર્જુન સાથે તમે વૈર બાંધેલું છે, ને તેની સાથે યુદ્ધ કરવાને ઇચ્છો છો, તેથી જરૂર તમારો કાળ નજીક આવ્યો છે. કારણ તેમ ન હોય તો, યુદ્ધમાં મારા સહિત અર્જુનને, સાક્ષાત ઇંદ્ર સરખો હોય તોપણ કોઇ બોલાવે નહીં, ને તમે કેમ બોલાવો. જે બે હાથે કરી

પૃથ્વીને ઉપાડે, ક્રોધ કરે તો બધી પ્રજાને બાળે તથા સ્વર્ગમાંથી દેવતાઓને પાડે એવો હોય, તે જ સંગ્રામ વિષે અર્જુનને જીતી શકે. પણ હું તો રણસંગ્રામમાં અર્જુનની સામે યુદ્ધ કરવા જાય, એવા યોદ્ધાને દેવ, અસુર, મનુષ્ય, યક્ષ, ગંધર્વ તથા સર્પોમાં કહિં જોતો નથી. તેની નિશાની એ કે, વિરાટના શહેરમાં એકલા અર્જુને ઘણા કૌરવો સાથે યુદ્ધ કર્યું હતું, એ મોટું આશ્ચર્યરૂપ કર્મ છે. તે યુદ્ધમાં કૌરવો ચોતરફથી દિશાઓ પ્રત્યે ભાગી ગયા હતા, એ પણ સૌએ સાંભળ્યું છે. શરીરબળ, મનનો ઉત્સાહ, શૂરવીરપણું, જલદી કરવા યોગ્ય સમજી જવું, વેગથી બાણ ફેંકવાપણું, ખેદ રહિતપણું તથા ધૈર્ય, એ બધા ગુણો અર્જુન વિના બીજા કોઇમાં છેજ નહીં. એ રીતે વખતસર વર્ષનાર ગર્જના કરતા મેઘના સરખી વાણીથી ઋષિકેશ ભગવાને, અર્જુનને હર્ષ થાય તેમ કહ્યું. પછી કેશવ ભગવાનનાં વચન સાંભળી શ્વેત છે ઘોડા જેના તથા મુકુટ ધારણ કરનાર અર્જુને રૂવાં ઉભાં થાય એવાં વચન મને સંભળાવ્યાં.

केशवस्य वचः श्रुत्वा किरीटीश्वेतवाहनः ।
अर्जुनस्तन्महद्वाक्यमब्रवीद्रोमहर्षणं ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि यानसंधिपर्वणि संजयेनश्रीकृष्णवाक्ये गुर्जरभाषायामेकोनषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥

અધ્યાય ૬૦ મો. કૃષ્ણવાક્ય પર વિવેચન.

વૈશંપાયન ઉવાચ—संजयस्य वचः श्रुत्वा प्रज्ञाचक्षुर्जनेश्वरः ।
ततः संख्यातुमारेमे तद्वचो गुणदोषतः ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય! સંજયનાં વચન સાંભળી વિચક્ષણ તથા બુદ્ધિમાન પ્રજ્ઞાચક્ષુ ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા, શ્રીકૃષ્ણના વચનમાં કેટલા ગુણ અને કેટલા દોષ છે, તે વિષે સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી વિચાર કરી, યથાર્થ બલાબળનો નિશ્ચય કરી, તથા પાંડવો વિષે દેવ અને મનુષ્ય બેઉની શક્તિ છે, ને કૌરવો વિષે માત્ર મનુષ્યનીજ શક્તિ છે, એમ પણ યથામતિ જાણી દુર્યોધનને કહેવા લાગ્યા કે, હે દુર્યોધન! મારી ચિંતા શાંત થતી નથી, આજે હું કહું છું તે પણ પ્રત્યક્ષ દેખું છું તે સત્ય કહું છું, અનુમાનથી કહેતો નથી. સર્વ પ્રાણિયો જેમ પોતાના પુત્રનું પ્રિય તથા હિત ઈચ્છે તેમજ પોતાને ઉપકાર કરવાનું પણ ઘણું કરીને કરે તેમાં પણ સત્પુરૂષો તો પોતાને ઉપકાર કરનારાને તેના કરેલા ઉપકારથી અધિક પ્રત્યુપકાર કરવાને ઇચ્છે એવો જગતમાં પ્રચાર છે, માટે કૌરવ તથા પાંડવના આ ભયંકર સંગ્રામમાં, ખાંડવ વન વિષે કરેલા અર્જુનના ઉપકારને યાદ કરી અગ્નિ પણ પાંડવોની સહાયતા કરશે. ધર્મ તથા ઇંદ્ર ઇત્યાદિ દેવો પોતાથી પાંડવોનો જન્મ થયો છે તે કારણને લીધે પાંડવો બોલાવશે, તો તેમની પાસે આવી ભીષ્મ, દ્રોણ તથા કૃપાદિકના ભયથી તેમની રક્ષા કરવા માટે વજ્ર સરખા આયુધને વાપરશે. દેવતાઓ સહિત અસ્ત્રવિદ્યાનો પાર પામેલા તથા પુરૂષમાં સિંહરૂપ પરાક્રમી પાંડવોની સામે કોણ જોઇ શકશે? જેનું સર્વથી ઉત્તમ તથા કોઇથી સહન થાય નહિ એવું દિવ્ય ગાંડીવ ધનુષ છે, જેના બાણથી ભરેલા ભયંકર તથા દિવ્ય અક્ષય ભાથા છે, જેની ધ્વજામાં ધુમાડા સરખી ગતિવાળો તથા કહિં અડકે નહી એવો દિવ્ય

હનુમાન છે; અને સમુદ્ર પર્યંત પૃથ્વીમાં પણ જેના રથ સરખો બીજો રથ નથી; કારણ જેનો શબ્દ મનુષ્યોને મોટા મેઘના શબ્દ સરખો અને શત્રુઓને વજ્ર સરખો ભયંકર લાગે છે, તે અર્જુન પરાક્રમ વિષે મનુષ્યને અતિક્રમણ કરનારો તથા સંગ્રામમાં દેવતાઓને પણ જીતનારો છે, એમ સર્વ રાજાઓ કહે છે. નિમેષ માત્રમાં પાંચસો બાણ ગ્રહણ કરી દૂર ફેંકે, પણ તેની ફેંકવાની ઝડપમાં કયારે બાણ લીધાં અને કયારે નાંખ્યાં, એ કોઇના જોવામાં આવતું નથી તેમ ભીષ્મ, દ્રોણ, કૃપાચાર્ય, અશ્વત્થામા, મદ્રદેશનો રાજા શલ્ય તથા બીજા મધ્યસ્થ મનુષ્યો પણ શત્રુને દમન કરનાર તથા મનુષ્યમાં સિંહરૂપ, યુદ્ધમાં ઉભેલા અર્જુનને, અત્યંત પરાક્રમી રાજાઓ પરાજય પમાડવા સમર્થ થશે નહિ એમ કહે છે. વળી એકજ સપાટે પાંચસો બાણ ફેંકનાર, બાહુબળે કરી સહસ્રાર્જુન સરખા મોટા ધનુષવાળા અને ઈંદ્ર તથા ઉપેંદ્ર સરખા અતુલ પરાક્રમવાળા અર્જુનને મહા સંગ્રામમાં કૌરવોને જાણે હણતો હોય નહીં એવો હું દેખું છું. કૌરવ પાંડવોને પરસ્પર શાંતિ થાય તો ઠીક, એ ચિંતાથી મને રાત્રિ દિવસ નિદ્રા પણ નથી આવતી, ને સુખ પણ નથી થતું. કારણ શાંતિ વિના બીજો કલહ ટળવાનો ઉપાય નથી, માટે તેમ નહી થાય તો કૌરવોનો અત્યંત ક્ષય થશે માટે હે તાત ! પાંડવો સાથે શાંતિ રાખવી મને રૂચે છે, કલહ કરવો એ રૂચતું નથી; કારણ હું હમેશ કૌરવો થકી પાંડવોને વધારે બળવાન માનું છું.

शमो मे रोचेत नित्यं पार्थैस्तात न विग्रहः ।
कुरुभ्यो हि सदा मन्ये पांडवान् शक्तिमत्तरान् ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि यानसंधिपर्वणि धृतराष्ट्रविवेचने गुर्जरभाषायां षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

અધ્યાય ૬૧ મો. દુર્યોધનનાં હઠી વચન.

वैशंपायन उवाच—पितुरेतद्वचः श्रुत्वा धार्तराष्ट्रोऽत्यमर्षणः ।
आधाय विपुलं क्रोधं पुनरेवेदमब्रवीत् ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—પિતાનાં વચન સાંભળી ક્રોધી દુર્યોધન ઘણો ક્રોધ કરી ફરીથી આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે, હે રાજસત્તમ ! દેવતાઓ પાંડવોની સહાયતા કરશે, એમ માની તમો ભય રાખો છો તે રાખશો માં. હે ભારત ! કામ તથા દ્વેષને છોડી દેવાથી અને લોભ તથા દ્રોહથી થતી કામનાઓનો ત્યાગ કરવાથીજ દેવતાઓ દેવપણાને પામ્યા છે એમ દ્વૈપાયન વ્યાસ, મહા તપસ્વી નારદ તથા જમદગ્નિના પુત્ર પરશુરામે મને પૂર્વે કહ્યું છે. હે ભરતર્ષભ ! દેવતાઓ મનુષ્યની પેઠે કામ, ક્રોધ, લોભ તથા દ્વેષથી પ્રવર્તે નહીં. અગ્નિ, વાયુ ધર્મ, ઇંદ્ર તથા આશ્વિનીકુમાર, ઇત્યાદિ દેવતાઓ કામનાથી પ્રવર્તતા હોત તો, પાંડવ વન-વાસનું દુઃખ ન પામત, માટે એ વિષે તમારે કંઇ પણ ચિંતા કરવી નહીં. હે ભારત ! દેવતાઓ શમદમાદિક દૈવભાવની ઇચ્છા રાખે છે, કદી કામ ક્રોધાદિ આસુર ભાવની ઇચ્છા રાખતા નથી. કદાચિત્ દેવતાઓને કામના સંયોગથી દ્વેષ તથા લોભ થશે તો, વેદની આજ્ઞા પ્રમાણે તેમનાથી આપણો પરાભવ થશે નહી, એટલે વેદમાં એમ લખેલું છે કે, કામ ક્રોધાદિ માનનું કરેલું પરાક્રમ ફોગટ જાય છે. મારી પાસે પણ દૈવ બળ છે, જે હું તમોને

કહું છું. કોઇ સ્થાનકે સમગ્ર લોકને બાળી નાખવા ઇચ્છતો અગ્નિ ચોતરફથી વધેલો હોય, તેને હું જો અભિમંત્રણ કરૂં તો તે શાંતિ પામે. હે ભારત! જેમ દેવતાઓ પરમ તેજયુક્ત છે, તેમ મારે વિષે પણ બીજાને જેની ઉપમા અપાય નહી એવું દેવતાઓથી અધિક તેજ છે, એમ તમે જાણો. હે રાજન્! પૃથ્વી ફાટી જતી હોય તથા પર્વતનાં શિખરો જુદાં પડી જતાં હોય, તો હું અભિમંત્રણ કરી સૌ લોક દેખે એ રીતે સમાં કરી આપું. આ ચેતન તથા અચેતનરૂપ સ્થાવર જંગમાત્મક સમગ્ર જગતના ક્ષય વાસ્તે પ્રવૃત્ત થયેલા ભયંકર શબ્દ તથા બરફના વર્ષાદયુક્ત મોટા વાયુને પણ સૌ જગત દેખે તે રીતે હું પ્રાણિયોની દયાથી શમાવી દઉં. તેમ જળને પણ હું એવી રીતે સ્તંભન કરૂં છું કે, જેની ઉપરથી રથ તથા પાયદળો ચાલ્યાં જાય, માટે હે રાજન્! દેવ તથા આસુર ભાવોની પ્રવૃત્તિ કરનાર હું એકજ છું, ને અક્ષૌહિણી સેના સહિત જે દેશ પ્રત્યે કોઇ કાર્યને પ્રસંગે જાઉં, તો તે દેશ ત્રિકટ હોય તોપણ મારા ઘોડા ત્યાં પ્રવર્તે. મારા દેશમાં સર્પાદિક ભયંકર જનાવરો રહી શકે નહી, ને કદાચ રહે તો મેં મંત્રથી રક્ષણ કરેલા પ્રાણિયોની તે હિંસા કરી શકે નહી. હે રાજન્! મારા દેશમાં પ્રજાને જેટલી ઇચ્છા હોય તેટલોજ વર્ષાદ વર્ષે, ને પ્રજા ધર્મિષ્ઠ રહે. અતિવૃષ્ટિ, અનાવૃષ્ટિ, ઉંદર, તીડ, પોપટ અને પોતાનાં તથા પારકાં સૈન્ય સંબંધી ઉપદ્રવ એ સાત પ્રકારની પીડા થાય નહી. હે રાજન્! અશ્વિનીકુમાર, વાયુ, અગ્નિ, ઓગણ પચાસ વાયુ સહિત ઇંદ્ર તથા ધર્મ પણ પાંડવોનું રક્ષણ કરવા સમર્થ થવાના નથી, કારણ જો થતા હોત તો તેઓ તેર વર્ષ સુધી શું કરવા દુઃખ ભોગવત. હે રાજન્! મેં જેની ઉપર દ્વેષ કર્યો, તેને દેવ, ગંધર્વ, અસુર તથા રાક્ષસો પણ રક્ષણ કરવાને સમર્થ નથી; એ હું તમોને સત્ય કહું છું. મિત્ર વા શત્રુ વિષે સારૂં વા નરતું જે હું કરવા ઇચ્છું તે જ થાય. આજ દિવસ સુધી તો મારી ઇચ્છાથી કંઈ ઉલટું થયું નથી. તેમ "અમુક કામ આ રીતે થશે." એમ જે કામ વિષે હું કહું, તે કદી પણ અન્યથા થતું નથી; તેથી બધા મને સત્ય વાણીવાળો કહે છે. આ મારૂં માહાત્મ્ય સર્વ લોક જાણે તે રીતે દિશાઓમાં વિખ્યાત છે, કંઇ તમારી આશ્વાસના કરવા વાસ્તે હું ફોકટ મારાં વખાણ કરતો નથી. હે રાજન્! પૂર્વે મારાં વખાણ મેં કદી કર્યાં નથી, ને કરૂં પણ નહીં; કારણ પોતાના આત્માની પોતે પ્રશંસા કરવી, એ તો હલકા મનુષ્યની રીત છે. હે ભારત! પાંડવ, મત્સ્ય, કેકય સહિત પાંચાળ, સાત્યકિ તથા વાસુદેવ ભગવાનને પણ હું જીત્યો, એમ તમે સાંભળશો. જેમ નદિઓ ચોતરફથી સમુદ્રમાં મળી જાય તેમ પાંડવો મને પામી વંશ સહિત નાશ પામશે. મારામાં બુદ્ધિ, તેજ, પરાક્રમ, વિદ્યા તથા યોગ, એ બધા તેમનાથી અધિક ગુણ છે. પિતામહ ભીષ્મ, દ્રોણ, કૃપાચાર્ય, શલ્ય તથા શલ એ બધા મળી અસ્ત્રવિદ્યા વિષે જેટલું જાણે છે, તે બધું એક મારે વિષે છે. હે જનમેજય! એ રીતે દુર્યોધને કહ્યું તે સંજયને કહીને, તેને શત્રુને દમન કરનાર ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા, યુદ્ધ કરવા ઇચ્છતા દુર્યોધનનું કૃત્ય જાણી, અર્જુનનું માહાત્મ્ય પૂછવા લાગ્યા.

इत्युक्त्वा संजयं भूयः पर्यपृच्छत भारत ।
ज्ञात्वा युयुत्सोः कार्याणि प्राप्तकालमरिंदम ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि यानसंधिपर्वणि दुर्योधनवाक्ये गुर्जरभाषायामेकषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

અધ્યાય ૬૨ મો. કર્ણની બડાશ.

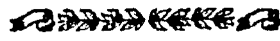
वैशंपायन उवाच—तथा पृच्छंतमतीवपार्थं वैचित्रवीर्यं तमचिंतयित्वा ।
उवाच कर्णो धृतराष्ट्रपुत्रं प्रहर्षयन् संसदि कौरवाणाम् १

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! પછી અર્જુન સંબંધી વાત પૂછતા વિચિત્રવીર્યના પુત્ર ધૃતરાષ્ટ્રને ગણકાર્યા વગર, કર્ણ કૌરવોને અત્યંત હર્ષ કરાવતાં સભામાં દુર્યોધન પ્રત્યે આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે, “હું બ્રાહ્મણ છું” એ રીતે પૂર્વે મેં અસત્ય પ્રતિજ્ઞા કરીને પરશુરામ પાસેથી બ્રહ્માસ્ત્ર સંપાદન કર્યું, તે વાત તેમના જાણવામાં આવ્યાથી તેમણે મને એટલુંજ કહ્યું કે, “અંત વખતે તને અસ્ત્રવિદ્યાની સ્મૃતિ થશે નહીં.” મારો અપરાધ તો મોટો હતો, તોપણ સમુદ્ર પર્યંત પૃથ્વીને બાળવાને સમર્થ તીક્ષ્ણ તેજવાળા મહર્ષિએ “તું મરી જા” એવો શાપ આપ્યો નહી; કારણ મેં સેવા તથા પરાક્રમથી એમનું મન પ્રસન્ન કરેલું હતું. તે અસ્ત્ર હજી મારૂં આયુષ્ય છે તેથી મારી પાસે છે, માટે હું અર્જુનને જીતવા સમર્થ છું, ને એ ભાર મારી ઉપર છે. તે મહાત્મા ઋષિના પ્રસાદને પામેલો હું નિમેષ માત્રમાં પાંચાળ, કારૂષ, મત્સ્ય તથા પુત્ર પૌત્ર સહિત પાંડવોને નાશ પમાડી પરલોક પ્રત્યે મોકલીશ. પિતામહ ભીષ્મ, દ્રોણ તથા સર્વ મુખ્ય રાજાઓ અહિંજ રહો, ને હું એકલો મારા બાહુબળે કરી પાંડવોને તેમની પાસે જઇ મારીશ, એ ભાર મારી ઉપર છે. એ રીતે બોલતા કર્ણ પ્રત્યે ભીષ્મ બોલ્યા કે, હે કાળથી ઘેરાયલી બુદ્ધિવાળા કર્ણ ! તું પણ હણાઇશ, ને ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો પણ નાશ પામશે, તે તું જાણતો નથી, ને ફોકટ શું કામ બકે છે ? ખાંડવ વનનો દાહ કરતી વખતે શ્રીકૃષ્ણ સહિત અર્જુને જે કર્મ કર્યું, તે સાંભળ્યું ત્યારથીજ તું બાંધવો સહિત મનને નિયમમાં રાખવા યોગ્ય છે. મહાત્મા ઇંદ્રે જે તને શક્તિ નામનું આયુધ આપ્યું છે, તેને પણ તું સંગ્રામ વિષે કેશવ ભગવાનના ચક્રથી બળેલું જોઇશ. જે સદૈવ યત્નથી પુષ્પાદિકે કરી પૂજા કરેલું તથા સર્પ સરખા મુખવાળું તારૂં બાણ શોભે છે, તે પણ પાંડવોના બાણ સમૂહથી તું સહિત નાશ પામેલું જોઇશ. વળી જે અત્યંત ભયંકર યુદ્ધમાં તારા જેવા તથા તારાથી બળવાનોને પણ હણે છે, તે બાણાસુર તથા ભૌમાસુરને હણનાર વાસુદેવ ભગવાન અર્જુનની રક્ષા કરે છે. એવાં ભીષ્મનાં વચન સાંભળી કર્ણે કહ્યું કે, યાદવ કુળનો પતિ વાસુદેવ જેવો તમે કહ્યો તેવો હો વા તેથી પણ અધિક હો તે વિષે હું કંઇ કહેતો નથી, પણ તમે મને જે કઠેર વચન કહ્યું તેનું ફળ સાંભળો. તમે વિદ્યમાન હશો ત્યાંસુધી હું યુદ્ધ કરીશ નહીં ને સંગ્રામમાં શસ્ત્ર પણ મૂકીશ નહીં. જ્યારે તમે શાંત થશો ત્યાર પછીજ સર્વ રાજાઓ પૃથ્વી વિષે મારા પ્રભાવને જોશે. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! મોટા ધનુષવાળો કર્ણ એમ કહી હથિયાર ફેંકી દઈ સભામાંથી પોતાને ઘેર ગયો; તે વખતે અત્યંત હાસ્ય કરી ભીષ્મે કૌરવોના મધ્યમાં દુર્યોધનને કહ્યું કે, સૂતપુત્ર કર્ણ સાચી પ્રતિજ્ઞાવાળો દેખાય છે, કેમકે પ્રથમ હું યુદ્ધ કરીશ એમ કહી હવે મને એમ કહે છે કે, તમે વિદ્યમાન હશો ત્યાંસુધી હું યુદ્ધ કરીશ નહીં; માટે તે, યુદ્ધ ભાર સહન કર્તા ને મિત્ર પણ કેમ કહેવાય. હે કૌરવ ! ભીમસેન આપણી વ્યૂહરચના સામે ઉભો રહીને આપણા યોદ્ધાઓનાં મસ્તકોને કાપી લોકનો ક્ષય કરશે તે તું જોઇશ. કર્ણે કહ્યું હતું કે, આવંત્ય, કાલિંગ, જયદ્રથ, ચેદિધ્વજ તથા બાહ્લિક ઇત્યાદિ રાજાઓ એક કોરે ઉભા રહો, ને હું એકલો શત્રુની સેનાના સેંકડો તથા હજારો યોદ્ધાઓને મારીશ પણ એ તો કથન

માત્ર જાણવું; કારણ જ્યારથી સૂર્યપુત્ર કર્ણ પ્રશંસા કરવા લાયક ભગવાન પરશુરામ પાસેથી 'હું બ્રાહ્મણ છું' એમ કહી બ્રહ્માસ્ત્ર શીખ્યો, ત્યારથીજ તે અધમ પુરૂષના તપ તથા ધર્માદિ સદ્ગુણ નાશ થઇ ગયા છે. વૈશંપાયન કહે છે–હે જનમેજય! એ રીતે કર્ણ શસ્ત્રો નાખી ગયા પછી ભીષ્મે ઉપર પ્રમાણે વાક્ય કહ્યાં, ત્યારે અલ્પ બુદ્ધિવાળો દુર્યોધન ભીષ્મને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો.

तथोक्तवाक्ये नृपतींद्रभीष्मे निक्षिप्य शस्त्राणि गते च कर्णे ।
वैचित्रवीर्यस्य सुतोल्पबुद्धि दुर्योधनः शांतनवं बभाषे ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि यानसंधिपर्वणि कर्णभीष्मवाक्ये गुर्जरभाषायां द्विषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

અધ્યાય ૬૩ મો. દુર્યોધન અને ભીષ્મ સંવાદ.

दुर्योधन उवाच—सदृशानां मनुष्येषु सर्वेषां तुल्यजन्मनां ।
कथमेकांततस्तेषां पार्थानां मन्यसे जयं ॥ १ ॥

દુર્યોધન કહે છે–હે ભીષ્મ! મનુષ્યમાં અમે તથા પાંડવો સરખા જન્મવાળા છીયે તેથી સૌએ સરખાજ છીયે, ને તમે પાંડવોનો જય થશે એમ કેમ કહો છો? હે પિતામહ! અમે તથા તેઓ એક કુળમાં મનુષ્ય યોનિથી ઉત્પન્ન થયા છીએ, માટે વીર્ય, પરાક્રમ, અવસ્થા, સ્મરણ શક્તિ, શાસ્ત્રાધ્યયન, અસ્ત્રજ્ઞાન તથા શૂરવીરતાની સમૃદ્ધિએ કરી સરખાજ છીયે તોપણ પાંડવોનોજ જય થશે, એમ તમે કેમ કહો છો? હું કંઇ તમારા તથા દ્રોણ, કૃપ, બાહ્લિક અને બીજા રાજાઓ ઉપર ભરોંસો રાખી યુદ્ધનો આરંભ કરતો નથી. હું, સૂર્યપુત્ર કર્ણ તથા મારો ભાઈ દુઃશાસન એ અમે ત્રણ મળી તીક્ષ્ણ બાણોથી પાંચે પાંડવોને હણીશું ત્યાર પછી હું ઘણી દક્ષિણાવાળા વિવિધ પ્રકારના યજ્ઞ કરી, બ્રાહ્મણોને ગાય, ઘોડા તથા ધનનાં દાન આપી તૃપ્ત કરીશ. જેમ હરિણના બચ્ચાંને પારધિયો પાશથી રૂંધે તથા સુકાની વગરના નાવમાં બેઠેલાં જનોને જળ ભમાવે, તેમ મારા સૈનિકો પોતાના બાહુબળે કરી પાંડવોને રૂંધશે, ત્યારેજ રથ તથા હસ્તિ આદિ મોટા સૈન્યવાળા, પોતાના શત્રુ એવા અમોને જોઇ તેઓ તથા કેશવ ભગવાન ગર્વ મૂકી દેશે. દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી વિદુર બોલ્યા કે, નિશ્ચય બુદ્ધિવાળા બ્રાહ્મણ દમનેજ કલ્યાણકારક કહે છે, જે બ્રહ્મનિષ્ઠનો એ અનાદિ મુખ્ય ધર્મ છે. જે પુરૂષ દાંત થઇ એટલે ઇંદ્રિયોને નિયમમાં રાખી દાન, તપ, જ્ઞાન તથા વેદાધ્યયન સંપાદન કરે તેને તે દાનાદિ યથાર્થ ફળ આપે છે; ને દમ, ઉત્તમતા, પવિત્રતા તથા તેજની વૃદ્ધિ કરે છે; માટે દમને સ્વીકારવાથી વૃદ્ધિ પામેલા તેજવાળો પુરૂષ પાપ રહિત થઇ પરબ્રહ્મને પામે છે. જેમ ધનાદિની ચોરી કરનાર પુરૂષથી પ્રાણીયોને ભય થાય છે તેમજ અજિતેંદ્રિય, અદાંત પુરૂષથી ભય થાય છે; માટે તેમને ખરાબ કામથી રોકવા સારૂ બ્રહ્માએ ક્ષત્રિયોને ઉત્પન્ન કર્યા છે. બ્રહ્મચારી, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ તથા સંન્યાસ એ ચારે આશ્રમ વિષે દમજ ઉત્તમ વ્રત છે; કારણ તેથી ક્ષમાદિ સદ્ગુણનો ઉદય થાય છે. દમથી ધૈર્ય, અહિંસા, સમતા, સત્યપણું, સરલતા, જિતેંદ્રિયપણું, ધૃતિ, કોમળતા, લજ્જા, ચપળતાનો ત્યાગ, કૃપણતા રહિતપણું, અક્રોધ, સંતોષ તથા શ્રદ્ધા એ ગુણનો ઉદય થાય છે; માટે

એથી સંપન્ન જે પુરૂષ હોય, તેનેજ દાંત જાણવો; ને તે પુરૂષ કામ લોભ, દર્પ, ક્રોધ, નિદ્રા, પોતાનાં વખાણ કરવાં, માન, ઇર્ષ્યા તથા શોક એ દુર્ગુણનું સેવન કરતો નથી. કપટ રહિતપણું, અશઠતા તથા શુદ્ધતા એ દાંત પુરૂષનાં મુખ્ય લક્ષણ જાણવાં. વળી જે પુરૂષ આશા રહિત, થોડું ઇચ્છનાર, સ્ત્રીઆદિનું ધ્યાન ન કરનાર, તથા સમુદ્ર સરખો ગંભીર હોય તેને પણ દાંત જાણવો. શુભ આચરણવાળો, શીલ સંપન્ન, શુદ્ધ ચિત્તવાન, બ્રહ્મવેત્તા તથા પંડિત પુરૂષ આ લોકમાં જીવતાં લગી સન્માન પામી મૃત્યુ પામ્યા પછી પરમગતિને પામે છે. જે પુરૂષને કોઇપણ પ્રાણીથી ભય નથી, તેમ જેનો સર્વ પ્રાણીયોને ભય નથી, તેને મનુષ્યમાં ઉત્તમ જ્ઞાની જાણવો. જે સર્વ પ્રાણીનું હિત ચાહનાર તથા તેમની સાથે મિત્રાઇ રાખનાર હોય, તેનાથી કોઇ પણ મનુષ્ય ઉદ્વેગ પામતો નથી, ને તે પોતે સમુદ્ર સરખો ગંભીર તથા જ્ઞાને કરી સંતુષ્ટ શાંતિ પામે છે. વળી દૈવથી પ્રાપ્ત થયેલા ભોગે કરી સંતુષ્ટ તથા સદાચરણે કરી યુક્ત હોય તેને દાંત અને સુખી જાણવો. જે પુરૂષ સર્વ ઇંદ્રિયના વ્યાપારનો ત્યાગ કરી સંતુષ્ટ થઇ તથા જીતેંદ્રિય રહી કાળની ઇચ્છા રાખી લોકમાં ફરે, તે બ્રહ્મભાવને પામે. જેમ આકાશમાં વિચારનારા પક્ષિયોને સ્થાન ક્યાં છે તે જણાતું નથી, તેમ જ્ઞાને કરી તૃપ્ત મુનિયોનો માર્ગ પણ જણાતો નથી. જે પુરૂષ ઘરનો ત્યાગ કરી મોક્ષાશ્રમરૂપ સંન્યાસને શ્રેષ્ઠ માને છે, તેને પરલોકમાં તેજોમય શાશ્વત લોકની પ્રાપ્તિ થાય છે.

उत्सृज्यैव गृहान्यस्तु मोक्षमेवाभिमन्यते ।
लोकास्तेजोमयास्तस्य कल्पंते शाश्वतादिवि ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि यानसंधिपर्वणि विदुरवाक्ये गुर्जरभाषायां त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

અધ્યાય ૬૪ મો. સંપમાંજ જય છે.

विदुर उवाच—शकुनीनामिहार्थाय पाशं भूमावयोजयत् ।
कश्चिच्छाकुनिकस्तात पूर्वेषामिति शुश्रुम ॥ १ ॥

વિદુર કહે છે—હે પિતારૂપ જ્યેષ્ઠ બંધુ ! પ્રાચીન પુરૂષોના મુખથી અમે જે આખ્યાયિકા સાંભળી છે, તે કહું તે સાંભળો. કોઈ એક પારધિ પક્ષિયોને પકડવા સારૂ પૃથ્વી ઉપર જાળ પાથરી પોતે દૂર ખસી ગયો, તેવામાં સાથે ફરનાર બે પક્ષી એકજ વખતે તેમાં બંધાઇ ગયાં, પણ બંધનરૂપ જાળને લઇ પછી આકાશમાં ઉડયાં; તે જોઇને પારધિ, જે જે માર્ગે આકાશમાં તે પક્ષિયો જતાં હતાં, તે તે માર્ગે તેઓને પકડવાના હર્ષથી પૃથ્વી ઉપર દોડવા લાગ્યો. તે જોઇ પોતાના નિત્ય કર્મથી પરવારેલા કોઈ મુનિ પારધિને પૂછવા લાગ્યા કે, હે મૃગને મારનાર પારધિ ! આકાશમાં ગયેલાં પક્ષિયોની પાછળ તું પૃથ્વી ઉપર દોડયો જાય છે, તે જોઈ મને મોટું આશ્ચર્ય થાય છે. મુનિનાં વચન સાંભળી પારધિ બોલ્યો કે, હે મુનિ ! એ બેઉ એકઠાં મળી ઉડયાં, તેથી મારો પાશ લઇ જાય છે, પણ જતાં જતાં જ્યારે તે બેઉ પરસ્પર લડશે, ત્યારે મારે વશ થશે. પારધિ મુનિને આમ કહેતો હતો તેવામાં મૃત્યુ જેને નજીક આવ્યું હતું એવાં, તે પક્ષિ માંહોમાંહી પરસ્પર એક બીજાને પકડી લડવા લાગ્યાં; તેથી કાળને વશ હોવાને લીધે દુર્બુદ્ધિવાળાં તે બેઉ પાશ સુદ્ધાં નીચે પૃથ્વી

માત્ર જાણવું; કારણ જ્યારથી સૂર્યપુત્ર કર્ણ પ્રશંસા કરવા લાયક ભગવાન પરશુરામ પાસેથી 'હું બ્રાહ્મણ છું' એમ કહી બ્રહ્માસ્ત્ર શીખ્યો, ત્યારથીજ તે અધમ પુરૂષના તપ તથા ધર્માદિ સદ્દગુણ નાશ થઇ ગયા છે. વૈશંપાયન કહે છે–હે જનમેજય! એ રીતે કર્ણ શસ્ત્રો નાખી ગયા પછી ભીષ્મે ઉપર પ્રમાણે વાકય કહ્યાં, ત્યારે અલ્પ બુદ્ધિવાળો દુર્યોધન ભીષ્મને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો.

तथोक्तवाक्ये नृपतींद्रभीष्मे निक्षिप्य शस्त्राणि गते च कर्णे ।
वैचित्रवीर्यस्य सुतोल्पबुद्धि र्दुर्योधनः शांतनवं बभाषे ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि यानसंधिपर्वणि कर्णभीष्मवाक्ये गुर्जरभाषायां द्विषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

અધ્યાય ૬૩ મો. દુર્યોધન અને ભીષ્મ સંવાદ.

दुर्योधन उवाच—सदृशानां मनुष्येषु सर्वेषां तुल्यजन्मनां ।
कथमेकांततस्तेषां पार्थानां मन्यसे जयं ॥ १ ॥

દુર્યોધન કહે છે–હે ભીષ્મ! મનુષ્યમાં અમે તથા પાંડવો સરખા જન્મવાળા છીયે તેથી સૌએ સરખાજ છીયે, ને તમે પાંડવોનો જય થશે એમ કેમ કહો છો? હે પિતામહ! અમે તથા તેઓ એક કુળમાં મનુષ્ય યોનિથી ઉત્પન્ન થયા છીએ, માટે વીર્ય, પરાક્રમ, અવસ્થા, સ્મરણ શક્તિ, શાસ્ત્રાધ્યયન, અસ્ત્રજ્ઞાન તથા શૂરવીરતાની સમૃદ્ધિએ કરી સરખાજ છીયે તોપણ પાંડવોનોજ જય થશે, એમ તમે કેમ કહો છો? હું કંઇ તમારા તથા દ્રોણ, કૃપ, બાહ્લિક અને બીજા રાજાઓ ઉપર ભરોંસો રાખી યુદ્ધનો આરંભ કરતો નથી. હું, સૂર્યપુત્ર કર્ણ તથા મારો ભાઈ દુઃશાસન એ અમે ત્રણ મળી તીક્ષ્ણ બાણોથી પાંચે પાંડવોને હણીશું ત્યાર પછી હું ઘણી દક્ષિણાવાળા વિવિધ પ્રકારના યજ્ઞ કરી, બ્રાહ્મણોને ગાય, ઘોડા તથા ધનનાં દાન આપી તૃપ્ત કરીશ. જેમ હરિણના બચ્ચાંને પારધિયો પાશથી રૂંધે તથા સુકાની વગરના નાવમાં બેઠેલાં જનોને જળ ભમાવે, તેમ મારા સૈનિકો પોતાના બાહુબળે કરી પાંડવોને રૂંધશે, ત્યારેજ રથ તથા હસ્તિ આદિ મોટા સૈન્યવાળા, પોતાના શત્રુ એવા અમોને જોઇ તેઓ તથા કેશવ ભગવાન ગર્વ મૂકી દેશે. દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી વિદુર બોલ્યા કે, નિશ્ચય બુદ્ધિવાળા બ્રાહ્મણ દમનેજ કલ્યાણકારક કહે છે, જે બ્રહ્મનિષ્ઠનો એ અનાદિ મુખ્ય ધર્મ છે. જે પુરૂષ દાંત થઇ એટલે ઇંદ્રિયોને નિયમમાં રાખી દાન, તપ, જ્ઞાન તથા વેદાધ્યયન સંપાદન કરે તેને તે દાનાદિ યથાર્થ ફળ આપે છે; ને દમ, ઉત્તમતા, પવિત્રતા તથા તેજની વૃદ્ધિ કરે છે; માટે દમને સ્વીકારવાથી વૃદ્ધિ પામેલા તેજવાળો પુરૂષ પાપ રહિત થઇ પરબ્રહ્મને પામે છે. જેમ ધનાદિની ચોરી કરનાર પુરૂષથી પ્રાણીયોને ભય થાય છે તેમજ અજિતેંદ્રિય, અદાંત પુરૂષથી ભય થાય છે; માટે તેમને ખરાબ કામથી રોકવા સારૂ બ્રહ્માએ ક્ષત્રિયોને ઉત્પન્ન કર્યા છે. બ્રહ્મચારી, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ તથા સંન્યાસ એ ચારે આશ્રમ વિષે દમજ ઉત્તમ વ્રત છે; કારણ તેથી ક્ષમાદિ સદ્દગુણનો ઉદય થાય છે. દમથી ધૈર્ય, અહિંસા, સમતા, સત્યપણું, સરલતા, જિતેંદ્રિયપણું, ધૃતિ, કોમળતા, લજ્જા, ચપળતાનો ત્યાગ, કૃપણતા રહિતપણું, અક્રોધ, સંતોષ તથા શ્રદ્ધા એ ગુણનો ઉદય થાય છે, માટે

એથી સંપન્ન જે પુરૂષ હોય, તેનેજ દાંત જાણવો; ને તે પુરૂષ કામ લોભ, દર્પ, ક્રોધ, નિદ્રા, પોતાનાં વખાણુ કરવાં, માન, ઇર્ષ્યા તથા શોક એ દુર્ગણનું સેવન કરતો નથી. કપટ રહિતપણું, અશઠતા તથા શુદ્ધતા એ દાંત પુરૂષનાં મુખ્ય લક્ષણુ જાણવાં. વળી જે પુરૂષ આશા રહિત, થોડું ઇચ્છનાર, સ્ત્રીઆદિનું ધ્યાન ન કરનાર, તથા સમુદ્ર સરખો ગંભીર હોય તેને પણ દાંત જાણવો. શુભ આચરણવાળો, શીલ સંપન્ન, શુદ્ધ ચિત્તવાન, બ્રહ્મવેત્તા તથા પંડિત પુરૂષ આ લોકમાં જીવતાં લગી સન્માન પામી મૃત્યુ પામ્યા પછી પરમગતિને પામે છે. જે પુરૂષને કોઇપણ પ્રાણીથી ભય નથી, તેમ જેનો સર્વ પ્રાણીયોને ભય નથી, તેને મનુષ્યમાં ઉત્તમ જ્ઞાની જાણવો. જે સર્વ પ્રાણીનું હિત ચાહનાર તથા તેમની સાથે મિત્રાઇ રાખનાર હોય, તેનાથી કોઇ પણ મનુષ્ય ઉદ્વેગ પામતો નથી, ને તે પોતે સમુદ્ર સરખો ગંભીર તથા જ્ઞાને કરી સંતુષ્ટ શાંતિ પામે છે. વળી દૈવથી પ્રાપ્ત થયેલા ભોગે કરી સંતુષ્ટ તથા સદાચરણે કરી યુક્ત હોય તેને દાંત અને સુખી જાણવો. જે પુરૂષ સર્વ ઇંદ્રિયના વ્યાપારનો ત્યાગ કરી સંતુષ્ટ થઇ તથા જીતેંદ્રિય રહી કાળની ઇચ્છા રાખી લોકમાં ફરે, તે બ્રહ્મભાવને પામે. જેમ આકાશમાં વિચારનારા પક્ષિયોને સ્થાન ક્યાં છે તે જણાતું નથી, તેમ જ્ઞાને કરી તૃપ્ત મુનિયોનો માર્ગ પણ જણાતો નથી. જે પુરૂષ ઘરનો ત્યાગ કરી મોક્ષાશ્રમરૂપ સંન્યાસને શ્રેષ્ઠ માને છે, તેને પરલોકમાં તેજોમય શાશ્વત લોકની પ્રાપ્તિ થાય છે.

उत्सृज्यैव गृहान्यस्तु मोक्षमेवाभिमन्यते ।
लोकास्तेजोमयास्तस्य कल्पंते शाश्वतादिवि ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि यानसंधिपर्वणि विदुरवाक्ये गुर्जरभाषायां त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

અધ્યાય ૬૪ મો. સંપમાંજ જય છે.

विदुर उवाच—शकुनीनामिहार्थाय पाशं भूमावयोजयत् ।
कश्चिच्छाकुनिकस्तात पूर्वेषामिति शुश्रूम ॥ १ ॥

વિદુર કહે છે–હે પિતારૂપ જ્યેષ્ઠ બંધુ! પ્રાચીન પુરૂષોના મુખથી અમે જે આખ્યાયિકા સાંભળી છે, તે કહું તે સાંભળો. કોઈ એક પારધિ પક્ષિયોને પકડવા સારૂ પૃથ્વી ઉપર જાળ પાથરી પોતે દૂર ખસી ગયો, તેવામાં સાથે ફરનાર બે પક્ષી એકજ વખતે તેમાં બંધાઇ ગયાં, પણ બંધનરૂપ જાળને લઇ પછી આકાશમાં ઉડયાં; તે જોઇને પારધિ, જે જે માર્ગે આકાશમાં તે પક્ષિયો જતાં હતાં, તે તે માર્ગે તેઓને પકડવાના હર્ષથી પૃથ્વી ઉપર દોડવા લાગ્યો. તે જોઇ પોતાના નિત્ય કર્મથી પરવારેલા કોઈ મુનિ પારધિને પૂછવા લાગ્યા કે, હે મૃગને મારનાર પારધિ! આકાશમાં ગયેલાં પક્ષિયોની પાછળ તું પૃથ્વી ઉપર દોડયો જાય છે, તે જોઈ મને મોટું આશ્ચર્ય થાય છે. મુનિનાં વચન સાંભળી પારધિ બોલ્યો કે, હે મુનિ! એ બેઉ એકઠાં મળી ઉડયાં, તેથી મારો પાશ લઇ જાય છે, પણ જતાં જતાં જ્યારે તે બેઉ પરસ્પર લડશે, ત્યારે મારે વશ થશે. પારધિ મુનિને આમ કહેતો હતો તેવામાં મૃત્યુ જેને નજીક આવ્યું હતું એવાં, તે પક્ષિ માંહોમાંહી પરસ્પર એક બીજાને પકડી લડવા લાગ્યાં; તેથી કાળને વશ હોવાને લીધે દુર્બુદ્ધિવાળાં તે બેઉ પાશ સુદ્ધાં નીચે પૃથ્વી

ઉપર આવી પડ્યાં. તે જોઇને પારધિયે તેઓને ખબર ન પડે એ રીતે પાસે આવી પકડી લીધાં. હે ભરતર્ષભ ! એ રીતે પરસ્પર કજીયાથી જેમ પક્ષિયો શત્રુને વશ થયાં તેમજ જે જાતિલાઓ ધન વાસ્તે પરસ્પર કલહ કરે છે, તે શત્રુને વશ થાય છે. સંબંધિયોએ તો એક બીજાને સારૂં ભોજન કરાવવું, સારી વાતો કરવી, સારા પ્રશ્નો પૂછવા તથા અન્યોન્ય મેળાપ રાખવો, એ કર્તવ્ય છે, પણ કદી વિરોધ કરવો ઉચિત નથી. જે પુરૂષ પોતાનો વખત આવ્યે પરસ્પર વિરોધ ન કરતાં વૃદ્ધોને સેવે છે, તેને જેમ સિંહે રક્ષણ કરેલા જંગલને કોઇ પરાભવ પમાડી શકતું નથી, તેમ કોઇ પરાભવ પમાડી શકતું નથી. હે ભરતર્ષભ ! જે પુરૂષ ઘણું ધન સંપાદન કરી સદૈવ દીનની પેઠે વર્તે છે, તેની લક્ષ્મી શત્રુઓને હાથ જાય છે. હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! જેમ ઇંધણાં જુદાં જુદાં હોય તો ધુંધવ્યા કરે, અને એકઠાં મળેલાં હોય તો પ્રજ્વલિત થઇ પાકાદિ કાર્ય સિદ્ધ કરે તેમ સંબંધિયો પણ એકઠા મળેલા હોય તો, ધારેલુ કાર્ય સિદ્ધ કરે. હે કૌરવો !પૂર્વે મેં બીજું પણ ગંધમાદન પર્વતને વિષે જોએલું વૃત્તાંત હું કહું, તે સાંભળી તમને જે સારૂં લાગે તે કરો.

પૂર્વે અમે મંત્ર યંત્રાદિ વિદ્યા તથા ઔષધિના ગુણ દોષ જાણવામાં કુશળ, દેવ સરખા બ્રાહ્મણો સહિત ભીલ લોકોને લઇને, ચોતરફથી લતાઓએ વિંટાયલા, પ્રકાશમાન ઔષધિવાળા અને સિદ્ધ તથા ગંધર્વ જેમાં વિહાર કરતા એવા ગંદમાદન નામના ઉત્તર ગિરિ ઉપર ગયા, ત્યાં જોયું તો પાણી વગરની તથા પડી જવાય એવી તેની વિષમ ટોચ ઉપર સર્પોએ રક્ષણ કરેલું કુબેરને અત્યંત પ્રિય તથા મધુર એવું સુવર્ણમાક્ષિક ઘડા જેટલું હતું. જેને સેવવાથી મનુષ્ય અમર થાય છે. ચક્ષુ રહિત ચક્ષુવાળો થાય તથા છે વૃદ્ધ હોય તે તરૂણ થાય છે. એ તેના ગુણ અમારી સાથે ઔષધિના ગુણદોષને જાણનાર બ્રાહ્મણો હતા તેમણે કહ્યા. હે મહિપતિ ! તે સાંભળી અમારી ભેગા આવેલા ભીલ લોકો, સર્પ સહિત ત્યાં તે પર્વતની ટોચ ઉપર સર્પોએ રક્ષા કરેલી સુવર્ણમાક્ષિકની આશાથી ગયા ને નાશ પામ્યા. તેમજ હે રાજન્ ! આ તમારો પુત્ર પણ એકલો પૃથ્વીના રાજ્યને ઇચ્છે છે, તે અસંત મોહથી સુખરૂપ મધુરતાને દેખે છે, પણ પોતાના નાશને દેખતો નથી. વળી આ તમારો પુત્ર દુર્યોધન સંગ્રામમાં અર્જુન સાથે યુદ્ધ કરવાનું મન કરે છે, પણ હું તો તેના સરખું પરાક્રમ કે તેજ આનું દેખતો નથી જે એકલા અર્જુને રથમાં બેસી સમગ્ર પૃથ્વી જીતી, વિરાટના ગોગ્રહ યુદ્ધ વિષે ભીષ્મ તથા દ્રોણ વિગેરે સારી રીતે યુદ્ધ કરનારાઓ પણ જેથી ત્રાસ પામી ગયા હતા, તેનું બળ તમારે હવે જોવું છે. કર્ણાદિ તમારા હુકમની વાટ જોઇ બેઠા છે. દ્રુપદ, મત્સ્ય રાજા તથા અત્યંત ક્રોધ પામેલો અર્જુન સંગ્રામમાં, વાયુયુક્ત અગ્નિની પેઠે તમારી સેનામાંના કોઇને પણ અવશેષ રહેવા દેશે નહી, માટે હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! યુધિષ્ઠિર રાજાને ખોળામાં લ્યો, કારણ યુદ્ધ કરનાર બેઉનો યુદ્ધ વિષે કંઇ જય થતો નથ માટે વિચારો તો બેમાંથી એકનો નાશ થશે અને એ રીતે તમારોજ નાશ થશે.

अंके कुरुष्व राजानं धृतराष्ट्र युधिष्ठिरं ।
युद्ध्यतो र्हिद्वयोर्युद्धे नैकांतेन भवेज्जयः ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि यानसंधिपर्वणि विदुरवाक्ये गुर्जरभाषायां चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

અધ્યાય ૬૫ મો. ધૃતરાષ્ટ્ર ની શિખામણ.

धृतराष्ट्र उवाच—दुर्योधनविजानीहि यत्त्वां वक्ष्यामि पुत्रक ।
उत्पथं मन्यसे मार्गमनभिज्ञ इवाध्वगः ॥ १ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર કહે છે–હે દુર્યોધન! હે પુત્ર! જેમ રસ્તો ન જાણનાર વટેમાર્ગુ આડા માર્ગને 'આ માર્ગ છે' એમ માને, તેમ તું આડા માર્ગને 'માર્ગ છે' એમ માને છે, તે એ કે, લોકને ધારણ કરનાર પંચ મહાભૂત સરખા પાંચ પાંડવોના તેજને હરણ કરવા ઇચ્છે છે; પણ હું તો એમ માનું છું કે, તું મુવા વગર પરમ ધર્મ વિષે રહેલા કુંતીના પુત્ર યુધિષ્ઠિરને જીતવા સમર્થ નથી. જેમ વૃક્ષ મહા વાયુનો તિરસ્કાર કરે, તેમ તું જેના સરખો બળ વિષે બીજો કોઇ પણ નથી તથા રણસંગ્રામમાં કાળરૂપ કુંતીના પુત્ર ભીમનો તિરસ્કાર કરે છે. જેમ પર્વત માત્રમાં મેરૂ શ્રેષ્ઠ છે તેમ શસ્ત્ર ધારણ કરનારાઓમાં ગાંડીવ ધનુષ ધારણ કરનાર અર્જુન શ્રેષ્ઠ છે, માટે તેની સામે સંગ્રામમાં કયો બુદ્ધિમાન પુરૂષ યુદ્ધ કરશે? ઇંદ્રની પેઠે શત્રુના મધ્યમાં બાણ મૂકનાર પાંચાળ દેશનો રાજા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, કોને માર્યા વગર મૂકશે? વળી અંધક તથા વૃષ્ણિ કુળમાં માનવા લાયક, કોઇથી પણ જેનું બળ સહન થઇ શકે નહી એવા અને પાંડવોના હિતમાં તત્પર સાત્યકિ તમારી સેનાનો નાશ કરશે. રે અધમ પુત્ર! જેના સરખો ત્રણ લોકમાં બીજો કોઇ પણ પુરૂષ નથી એવા તથા કમળ સરખાં નેત્રવાળા શ્રીકૃષ્ણ સામે બુદ્ધિમાન તો કોઇ યુદ્ધ કરશે નહિં. જે પોતાની સ્ત્રિયો, પોતાના જાતિલા, બાંધવ, આત્મા તથા પૃથ્વી કરતાં પણ અર્જુનને અધિક જાણે છે, કોઇથી સહન થાય નહી એવા, વાસુદેવ ભગવાન પાંડવની તરફ છે, માટે તેના સૈન્યને પૃથ્વી પણ સહન નહી કરી શકે, માટે હે તાત! આપણા અર્થની વાત કરનાર તથા હિત ઇચ્છનાર સત્પુરૂષોનાં વાક્યને અનુસર; અને શંતનુના પુત્ર વૃદ્ધ પિતામહ ભીષ્મનાં વાક્યને ગ્રહણ કર. વારંવાર બોલતો એવો હું તેનાં વચન પણ માન્ય કર; ને કૌરવનું રૂડું ઇચ્છનાર દ્રોણ, કૃપ, વિકર્ણ તથા મહારાજ બાહ્લિકના કહ્યા પ્રમાણે ચાલ, કારણ તે બધા ધર્મ જાણનાર તથા મારા સરખોજ તારે વિષે જેમને સ્નેહ છે એવા છે; માટે જે રીતે મને માને છે તે જ રીતે તેમને પણ તું માન. વળી વિરાટ નગરમાં ભાઇયો સહિત ગાયોને આગળ દોડતી મૂકીને ત્રાસ પામેલું તારૂં સૈન્ય વિખરાઈ ગયું હતું, અને બીજું પણ તે જ શહેરમાં અત્યંત આશ્ચર્યરૂપ અર્જુનનું કર્મ સંભળાય છે, જે ઘણા સાથે એકે યુદ્ધ કર્યું. આપણે જીતીશું નહી તે વિષે એ પણ નિશાની ખરેખરી છે. એ રીતે એકલા અર્જુને જ્યારે કર્યું હતું ત્યારે તે સર્વ મળીને મોટું પરાક્રમ કરે તેમાં શું કહેવું માટે સગા ભાઇયો સરખા તેમને જો, અને અર્ધું રાજ્ય આપી તેમની સંભાવના કર.

अर्जुनस्तत्तथा कार्षीत् किं पुनः सर्व एव ते ।
सभ्रातॄनभिजानीहि वृत्यर्तं प्रतिपादय ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि यानसंधिपर्वणि धृतराष्ट्रवाक्ये गुर्जरभाषायां पंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

અધ્યાય ૬૬ મો. અર્જુને કહાવેલું કહેણ.

**વૈશંપાયન ઉવાચ—એવમુક્ત્વા મહાપ્રાજ્ઞો ધૃતરાષ્ટ્ર: સુયોધનં ।
પુનરેવ મહાભાગ: સંજયં પર્યપૃચ્છત ॥ ૧ ॥**

વૈશંપાયન કહે છે–હે જનમેજય! એ રીતે મોટા ભાગ્યવાળા મહાપ્રાજ્ઞ ધૃતરાષ્ટ્ર, દુર્યોધનને કહી ફરીથી સંજયને પૂછવા લાગ્યા કે, હે સંજય! વાસુદેવ ભગવાન કહી રહ્યા પછી; અર્જુને જે કહ્યું હોય તે પણ મને કહે. કારણ તેનાં વચન સાંભળવાનો મને ઘણો ઉત્સાહ છે. ધૃતરાષ્ટ્રનાં વચન સાંભળી સંજય બોલ્યો કે હે ધૃતરાષ્ટ્ર! વાસુદેવનાં વચન સાંભળી તેમની સમક્ષ કોઇથી સહન થાય નહી એવા કુંતિના પુત્ર અર્જુને કહ્યું કે, હે સંજય! શંતનુના પુત્ર પિતામહ ભીષ્મ, ધૃતરાષ્ટ્ર, દ્રોણ, કૃપ, કર્ણ, ચિત્રસેન, અવંતિપુરીના રાજા વિંદ ને અનુવિંદ, દુર્મુખ, કોઇથી સહન થાય નહી એવો સિંધુ દેશનો જયદ્રથ રાજા ભૂરિશ્રવા, ભગદત્ત રાજા, જેરાસંધ રાજા તથા બીજાઓને પણ યુદ્ધમાં કૌરવોનું પ્રિય કરવા સારૂ તથા પાંડવરૂપી અગ્નિમાં હોમવાને દુર્યોધને બોલાવેલા છે તે બધાને ઘટતી રીતે મારાં વચનથી વંદન તથા કુશળ પૂછી, રાજાઓના મધ્યમાં, પાપ કરનારાઓમાં મુખ્ય, ક્રોધી દુર્બુધ, પાપરૂપ તથા અત્યંત લોભી અમાત્ય સહિત બેઠેલા ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યોધનને આ મારૂં વચન સંભળાવજે, એમ મને કહી ભગવાન સામું જોઇ, અંતભાગમાં લાલ તેમજ વિસ્તીર્ણ નેત્રવાળા બુદ્ધિમાન અર્જુને કહ્યું કે, હે સંજય! મધુકુળમાં શ્રેષ્ઠ તથા મહાત્મા વાસુદેવનું વચન જે રીતે તેં સાંભળ્યું હોય તે જ રીતે મારૂં વચન સર્વ રાજાઓની વચમાં કહેજે, અને વળી કહેજે કે, બાણોના પરસ્પર અફળાવાથી થયેલા અગ્નિના ધુમાડાવાળા, અને રથની નેમિના શબ્દરૂપી મંત્રવાળા, સંગ્રામરૂપી યજ્ઞમાં અશ્વબળથી ચાલતા ધનુષરૂપી શરવાયે કરી કૌરવરૂપી પશુનો હોમ ન થાય, તે રીતે આદરથી બધા યત્ન કરજો. શત્રુને મારનાર યુધિષ્ઠિર રાજાનો ઇચ્છિત ભાગ જલદી આપો નહી તો, ઘોડા, હાથી તથા પાયદળ સહિત, તમોને તીક્ષ્ણ બાણોથી અમંગળરૂપ દક્ષિણદિશા પ્રત્યે મોકલી દઇશ. તે સાંભળી હે દેવ સરખી કાંતિવાળા! અર્જુનની આજ્ઞા માગી તથા ચાર ભુજાવાળા શ્રીકૃષ્ણને નમસ્કાર કરી, ઉતાવળો હું તમારી પાસે આવ્યો છું.

**તતોહમામંત્ર્ય તદા ધનંજયં ચતુર્ભુજં ચૈવ નમસ્ય સત્વર: ।
જવેન સંપ્રાપ્ત ઇહામરદ્યુતે તવાંતિકં પ્રાપયિતું વચો મહત્ ॥**

ઇતિશ્રી મહાભારતે ઉદ્યોગપર્વણિ યાનસંધિપર્વણિ સંજયવાક્યે ગુર્જરભાષાયાં ષટ્ષષ્ટિતમોઽધ્યાય: ॥ ૬૬ ॥

અધ્યાય ૬૭ મો. સંજયની એકાંત શીખ.

**વૈશંપાયન ઉવાચ—દુર્યોધને ધાર્તરાષ્ટ્રે તદ્વચો નાભિનંદતિ ।
તૂષ્ણીં ભૂતેષુ સર્વેષુ સમુત્તસ્થુર્નરર્ષભા ॥ ૧ ॥**

વૈશંપાયન કહે છે–હે જનમેજય! સંજયનાં વચન સાંભળી દુર્યોધને તો કંઇ ગણકાર્યું નહીં, અને બીજા પણ કોઇ કંઇ બોલ્યા નહીં, એટલે બધા ઉઠી ચાલ્યા અને સભા બરખાસ્ત થઇ, તે વખતે મનુષ્ય વગરની સભામાં પુત્રને વશ થયેલો તેથી તેના જયની ઇચ્છા

રાખતો ધૃતરાષ્ટ્ર, પોતાનાઓનો, મધ્યસ્થોનો તથા પાંડવોનો શો નિશ્ચય છે, તે જાણવાની ઇચ્છાથી સંજયને પૂછવા લાગ્યો કે, હે ગવલ્ગના પુત્ર ! અહિં અમારી તથા પાંડવોની સેનામાં શું સારૂં છે અને શું ખરાબ છે ? આ સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરવા કેટલા ઇચ્છતા નથી તે બધું તું સારી રીતે જાણે છે, વાસ્તે અમને અથ ઇતિ કહે. વળી તું ધર્મ અને અર્થમાં નિપુણ છે, તેમ સઉના નિશ્ચયને જાણે છે. ધૃતરાષ્ટ્રનાં વચન સાંભળી સંજયે કહ્યું કે, હે રાજન્ ! અહીં હું તમારી પાસે બીજા મનુષ્ય વગર કદી કંઇ પણ નહીં કહું, કારણ તેમ કહેવાથી તમોને મારી ઉપર દોષબુદ્ધિ થાય અને કોઇ વિવેકી મધ્યસ્થ હોય તો તેમ ન થાય. વ્રતવાળા પિતા વ્યાસજીને તથા તમારી સ્ત્રી ગાંધારીને અહિં બોલાવો એમ સંજયે કહ્યું, ત્યારે ધૃતરાષ્ટ્રે વિદુરને કહ્યું કે, એઉને અહિં બોલાવી લાવ. તે સાંભળી વિદુરજી તેમને લઇ આવ્યા, એટલે વ્યાસ તથા ગાંધારી બેઉ ત્યાં સભામાં આવ્યાં. તે વખતે મહાપ્રાજ્ઞ વ્યાસજી સંજયનું તથા ધૃતરાષ્ટ્રનું મત જાણી પાસે આવી કહેવા લાગ્યા કે, હે સંજય ! તું ધૃતરાષ્ટ્ર જેટલું પૂછે તે બધું કહે. વળી વાસુદેવ તથા અર્જુન વિષે રહેલું જે કંઇ સામર્થ્યાદિક જાણતો હોય તે પણ યથાર્થ કહે.

संपृच्छते धृतराष्ट्राय संजय आचक्ष्व सर्वं यावदेषोनुयुंक्ते ।
सर्वं यावद्वेत्थ तस्मिन्यथावद्या यातथ्यं वासुदेवेर्जुने च ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि यानसंधिपर्वणि व्यासगांधार्यागमने गुर्जरभाषायां सप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

અધ્યાય ૬૮ મો. કૃષ્ણાર્જુનનાં વખાણ.

संजय उवाच—अर्जुनो वासुदेवश्च धन्विनौ परमार्चितौ ।
कामादन्यत्र संभूतौ सर्वभावाय संमतौ ॥ १ ॥

સંજય કહે છે-ધનુષ ધારણ કરનાર, શ્રેષ્ઠ પુરૂષોએ પૂજા કરેલા, લોકના અનુગ્રહ વાસ્તે ઇચ્છાથી આવિર્ભાવ છે જેનો એવો અર્જુન તથા વાસુદેવ બેઉ સાક્ષાત્પરબ્રહ્મરૂપ છે; પાંચ હાથનો તો જેનો મધ્ય ભાગ છે, ઇચ્છિતરૂપ ધારણ કરનારૂં, કૌરવોના સંહારમાં ચતુર, તેજના પુંજથી શોભિતું તથા પાંડવોનું અત્યંત સંમત એવું જે શૂરવીર વાસુદેવનું ચક્ર નામનું આયુધ અકલિતરૂપે કરી વર્તે છે, તે ઉપરથી તેમનું સારાસાર બળ તમો જાણો. વળી જે મહા બળવાન માધવે ભયંકર રૂપવાળા નરકાસુર, શંબરાસુર, કંસ તથા શિશુપાળને, જાણે ક્રીડા કરતા હોય નહીં તેમ જીત્યા, માટે હું તો એમ જાણું છું કે, શ્રેષ્ઠરૂપ અને ઐશ્વર્યવાન પુરૂષોત્તમ સંકલ્પ માત્રે કરીનેજ પૃથ્વી, અંતરિક્ષ તથા સ્વર્ગને વશ કરે. હે રાજન્ ! પાંડવો સંબંધી સારાસાર બળ જાણવા વાસ્તે વારંવાર જે તું પૂછે છે, તે હું સંક્ષેપથી કહું છું સાંભળ. એક બાજું સમગ્ર જગત , અને એક બાજુ જનાર્દન ભગવાન, તેમાં ખરૂં જોતાં બળમાં સમગ્ર જગતથી વાસુદેવ અધિક છે કારણ જનાર્દન ભગવાન સંકલ્પ માત્રે કરી સમગ્ર જગતને બાળી ભસ્મ કરી નાંખે પણ સમગ્ર જગત કંઇ જનાર્દન ભગવાનને બાળી શકે નહીં. જે ઠેકાણે સત્ય, ધર્મ લજ્જા તથા સરલતા છે, તે ઠેકાણે ગોવિંદ ભગવાન રહે છે, ને જ્યાં તે રહે ત્યાં જય છે. જે સર્વના અંતરાત્મા જનાર્દન પુરૂષોત્તમ, પૃથ્વી, અંતરિક્ષ તથા

સ્વર્ગને ચલાયમાન કરે છે, તે ભગવાન પાંડવોને મિષે કરી લોકને મોહ પમાડતા હોય નહીં તેમ અધર્મમાં તત્પર તથા મૂઢ એવા તમારા પુત્રોને બાળવાને ઇચ્છે. કેશવ ભગવાન, કાળચક્ર, જગતચક્ર તથા યુગચક્રને પણ પોતાના આત્મયોગે કરી નિરંતર પ્રવર્તાવે છે. કાળ-મૃત્યુ તથા સ્થાવર જંગમાત્મક જગતના પણ તે એક ભગવાનજ ઇશ છે, એ હું તમોને સત્ય કહું છું. એ મહાયોગી હરિ ભગવાન સર્વ જગતના ઇશ્વર છે, તોપણ ધાન્યાદિકની વૃદ્ધિને ઇચ્છનાર ખેડૂત જેમ કર્મમાં પ્રવર્તે, તેમ પોતે કર્મ કરવા પ્રવર્તે છે. આ રીતે કેશવ ભગવાન માયા વડે લોકોને છેતરે છે માટે જે મનુષ્યો તેને શરણે જાય તે મોહ પામતા નથી.

तेन वंचयते लोकान् मायायोगेन केशवः ।
येतमेव प्रपद्यंते न ते मुह्यंति मानवाः ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि यानसंधिपर्वणि संजयवाक्ये गुर्जरभाषायामष्टषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

અધ્યાય ૬૯ મો. શ્રીકૃષ્ણની મહત્તા.

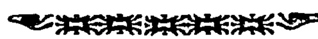
धृतराष्ट्र उवाच—कथं त्वं माधवं वेत्थ सर्वलोकमहेश्वरं ।
कथमेनं न वेदाहं तन्माचक्ष्व संजय ॥ १॥

ધૃતરાષ્ટ્ર કહે છે–હે સંજય! તું કયા સાધનથી માધવ ભગવાનને આ સર્વ લોકના મહેશ્વર છે એમ કહે છે, ને હું શાથી તેમને નથી જાણતો તે તું મને કહે? ધૃતરાષ્ટ્રનાં વચન સાંભળી સંજય કહેવા લાગ્યો કે, હે રાજન્! તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર કહું તે સાંભળો. મારે વિષે જ્ઞાન છે, તેથી હું ભગવાનને જાણું છું. તમારે વિષે તે નથી તેથી તમે નથી જાણતા, કારણ જ્ઞાનહીન પુરૂષ પોતા વિષે રહેલા અજ્ઞાનથી કેશવ ભગવાનને નથી જાણતો. હે તાત! એ રીતે અજ્ઞાનને ટાળનારી વિદ્યાએ કરી, આકાશાદિક ભૂતોની ઉત્પત્તિ તથા લય કરનાર વિશ્વના કર્તા, નિત્ય સિદ્ધ તથા ત્રણે યુગમાં વતનાર, મધુસૂદન ભગવાનને હું જાણું છું. સંજયનાં વચન સાંભળી ધૃતરાષ્ટ્રે પૂછ્યું કે, હે ગવલ્ગના પુત્ર! જે ભકિતથી ત્રણે યુગમાં વર્તમાન મધુસૂદન ભગવાનને તું જાણે છે, તે ભકિત કેવી રીતની છે તે કહે? ધૃતરાષ્ટ્રનાં વચન સાંભળી સંજયે કહ્યું કે, હે ધૃતરાષ્ટ્ર! તારૂં કલ્યાણ થાઓ, હું માયાને સેવતો નથી, ને ભગવાનને અર્પણ કર્યા વગર કોઇપણ ધર્મને આચરતો નથી; અને કામ ક્રોધનો ત્યાગ કરી શુદ્ધ ભાવને પ્રાપ્ત થાઉં છું, એવી ભકિતથી શાસ્ત્રદ્વારા ભગવાનને જાણું છું. સંજયનાં વચન સાંભળી ધૃતરાષ્ટ્રે દુર્યોધનને કહ્યું કે, હે તાત! હે દુર્યોધન! સંજય આપણો હિતેચ્છુ છે તેથી તે સત્ય કહે છે, માટે ઋષિકેશ તથા જનાર્દન એવા કેશવ ભગવાનની પાસે જઇ શરણે થા. ધૃતરાષ્ટ્રનાં વચન સાંભળી દુર્યોધને કહ્યું કે દેવકીના પુત્ર કેશવ ભગવાન અર્જુન વિષે સખાપણું રાખે છે, વાસ્તે લોકને મારી નાખશે તોપણ, હવે હું એમની પાસે નહીં જાઉં. દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી ધૃતરાષ્ટ્રે પોતાની સ્ત્રી ગાંધારીને કહ્યું કે, હે ગાંધારી! દુર્બુદ્ધિવાળો, ઇર્ષ્યુ, ક્રમાની તથા સત્પુરૂષોનાં વચનને અતિક્રમણ કરનાર આ તારો પુત્ર નરકમાં જાય છે. ધૃતરાષ્ટ્રનાં વચન સાંભળી ગાંધારીએ દુર્યોધનને કહ્યું કે, હે ઐશ્વર્યની કામના કરનાર! હે દુષ્ટબુદ્ધિ! હે વૃદ્ધની આજ્ઞા ભંગ કરનાર! હે બાળ-

બુદ્ધિ ! ઐશ્વર્યને, જીવિતને, મને તથા પિતાને પણ મૂકી, દુષ્ટ બુદ્ધિવાળાને હર્ષ વધારતો, અને મને શોક પમાડતો, ભીમસેનથી જ્યારે તું મરણ પામીશ ત્યારે પિતાનાં વચન યાદ કરીશ. એ રીતે ગાંધારીએ દુર્યોધનને કહ્યા પછી વ્યાસજી ધૃતરાષ્ટ્રને કહેવા લાગ્યા કે, હે રાજન્ ! હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! હું કહું તે સાંભળ. કલ્યાણમાં તારી યોજના કરે એવો તારો સંજય સરખો દૂત છે, તેથી તું શ્રીકૃષ્ણને પ્રિય છે. આ સંજય તે પુરાણપુરૂષ ઋષિકેશને જાણે છે, માટે તમોને મોટા ભયથી મૂકાવશે. હે વિચિત્રવીર્યના પુત્ર ! જે કેવળ પોતાના ધને કરી સંતુષ્ટ નથી થતા અને પારકા ધનને ઇચ્છે છે, કામાદિક પાશથી બંધાયલા છે તે મૂઢ પુરૂષો, આંધળાએ દોરેલા આંધળા જેમ પોતાના કર્મે કરી ખાડામાં પડે, તેમ યમરાજાને વશ થઇ વારંવાર નરકમાં પડે છે. જે માર્ગે વિદ્વાન પુરૂષો જાય છે, તે આ જ્ઞાન માર્ગજ એક બ્રહ્મને પમાડનાર છે. જેને જાણી પુરૂષ મૃત્યુને અતિક્રમણ કરે છે; માટે મોટા પુરૂષ અસન્માર્ગે કદી જતા નથી. વ્યાસજીનાં વચન સાંભળી ધૃતરાષ્ટ્રે સંજયને પૂછ્યું કે, હે સંજય ! જેણે કરી ભગવાન પાસે જઇ ઉત્તમ સિદ્ધિ પમાય એવો નિર્ભય માર્ગ મને બતાવ. ધૃતરાષ્ટ્રનાં વચન સાંભળી સંજયે કહ્યું કે, જેણે મન નથી જીત્યું એવો પુરૂષ ઇંદ્રિયોને નિયમમાં રાખનાર જનાર્દન ભગવાનને જાણતો નથી. કારણ ઇંદ્રિયોનો નિગ્રહ કર્યા વિના પરમાત્માને જાણવાનો બીજો એકે ઉપાય નથી. બ્હેકી ગયેલી ઇંદ્રિયોની કામનાનો સાવધાનપણાથી ત્યાગ, અપ્રમાદ તથા અહિંસા, એ જ્ઞાન થવાનાં કારણ છે, એમાં સંશય નહીં. હે રાજન્ ! સાવધાન થઇ ઇંદ્રિયોને નિયમમાં રાખવા તત્પર થા, અને તારી બુદ્ધિ તત્વથી ભ્રષ્ટ ન થવા ચોતરફથી તેને નિયમમાં રાખ, વળી બ્રહ્મનિષ્ઠ પુરૂષો મન સહિત ઇંદ્રિયોના નિગ્રહને જ્ઞાન અને બુદ્ધિમાન પુરૂષો જે રસ્તે જાય તે જ માર્ગ રહે એમ કહે છે. હે રાજન્ ! અજીતેંદ્રિય મનુષ્યોને કેશવ ભગવાન પ્રાપ્ત થતા નથી, પણ શાસ્ત્ર જાણવાથી તથા ચિત્તવૃત્તિ રૂંધવાથી ઇશ્વર પોતાનું યથાર્થ સ્વરૂપ જણાવે છે.

अप्राप्यः केशवो राजन्निंद्रियैरजितैर्नृभिः ।
आगमाधिगमाद्योगाद्वशीतत्वे प्रसीदति ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि यानसंधिपर्वणि संजयवाक्ये गुर्जरभाषायामूनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

અધ્યાય ૭૦ મો. શ્રીકૃષ્ણ નામાર્થ.

धृतराष्ट्र उवाच—भूयो मे पुंडरीकाक्षं संजयाचक्ष्व पृच्छतः ।
नामकर्मार्थोवित्तात प्राप्नुयां पुरुषोत्तमं ॥ १ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર કહે છે-હે સંજય, હે તાત ! હું પૂછું છું કે, ભગવાનનાં વાસુદેવાદિક નામ કેમ પડયાં તે કહે ? કારણ એનાં નામ કર્મના પ્રયોજનને જાણી, હું તે પુરૂષોત્તમને પામું. ધૃતરાષ્ટ્રનાં વચન સાંભળી સંજયે કહ્યું કે, હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! વાસ્તવ તો કેશવ ભગવાન વાણીથી અગોચર છે, તથાપિ મેં જેટલું એમના નામનું શુભ વ્યાખ્યાન સાંભળ્યું છે તેટલું કહું છું. સમગ્ર જગતને તે આચ્છાદન કરે છે, એટલે માયાએ કરી ઢાંકી દે છે, તથા પ્રકાશમાન છે, તેથી વા સમગ્ર જગતને સ્તંભન કરનાર છે, તથા દ્યોતમાન છે માટે, વા સમગ્ર જગત

એને વિષે વસે છે, અને દિવ્ય છે વાસ્તે, અથવા સર્વ ઇંદ્રિયોરૂપી દેવતાઓ એને વિષે વસે છે; એ કારણથી કેશવ ભગવાન "વાસુદેવ" કહેવાય છે. સર્વ જગતમાં વ્યાપ્ત છે માટે "વિષ્ણુ" કહેવાય છે. હે ભારત! શાસ્ત્ર અને યુક્તિથી તત્વને જાણવારૂપ મૌન, કર્મ, ધ્યાન તથા ચિત્ત વૃત્તિનો રોધ, એટલાં સાધનવડે, પોતાની ઉપાધિરૂપ બુદ્ધિવૃત્તિને દૂર કરવાથી "માધવ" કહેવાય છે. મધુ દૈત્યને મારવાથી અથવા પૃથ્વીઆદિ ચોવીસ તત્વનું નામ મધુ છે, તેનો સંહાર કરવાથી, ભગવાનનું નામ "મધુહા" કહેવાય છે. કૃષ ધાતુનો સત્તારૂપ અર્થ થાય છે, અને ણકાર સુખનો વાચક છે, બેય ધાત્વર્થના યોગથી સદાનંદરૂપ વિષ્ણુનું નામ "કૃષ્ણ" પડયું છે. હૃદયરૂપી પુંડરીક એટલે કમળ તેને વિષે પોતે રહે છે, તોપણ તેના જરાનાશાદિક ધર્મનો સ્પર્શ નથી થતો, તેથી "પુંડરીકાક્ષ" કહેવાય છે. ચોરી કરનાર મનુષ્યોને પીડે છે, તેથી ભગવાન જનાર્દન કહેવાય છે. ત્રણે કાળમાં વિદ્યમાન હોવાથી સત્વર તથા સાત્વત કહેવાય છે. અને વેદથી જાણવામાં આવે છે, તેથી "વૃષભેક્ષણ" કહેવાય છે. સેનાને જીતનાર શ્રીકૃષ્ણ ઉત્પન્ન નથી થતા, તેથી "અજ" એવે નામે વિખ્યાત થયા છે. પોતે સ્વપ્રકાશ હોવાથી ઇંદ્રિયોના મધ્યમાં ઉત્કર્ષતાથી પ્રકાશે છે, તથા દમવાન છે તેથી "દામોદર" નામ પડેલું છે. સુખરૂપ તથા ઐશ્વર્યવાન હોવાથી "ઋષિકેશ" કહેવાય છે, બે હાથે કરી દ્યાવા પૃથ્વીને ધારણ કરે છે તેથી મહાબાહુ કહેવાય છે. ક્ષય ન થાય એટલે હંમેશ ઉર્ધ્વરૂપ રહે, અર્થાત્ સંસાર ધર્મ જેને સ્પર્શ નથી કરતા તેથી "અધોક્ષજ" નામે ઓળખાય છે. નર એટલે મનુષ્યોમાં રહ્યા છે, માટે નારાયણ છે. પોતે બધે ભરપુર છે ને સર્વ પોતા વિષે રહ્યું છે તથા ઉત્તમ છે વાસ્તે "પુરૂષોત્તમ" એ નામથી વિખ્યાત છે. કાર્ય તથા કારણનું ઉત્પત્તિ અને પ્રલય સ્થાન હોવાથી તથા હંમેશ સર્વ ચીજનું જ્ઞાન કાયમ રહેવાથી "સર્વ" એવું એનું નામ છે. શ્રીકૃષ્ણ સત્ય વિષે રહ્યા છે તથા સત્ય એને વિષે રહ્યું છે તથા સત્યથી પણ પોતે સત્ય છે તેથી "સત્ય" એ પણ ગોવિંદ ભગવાનનું નામ છે. તે જ દેવ ગતિ કરવાથી "વિષ્ણુ" કહેવાય છે, અને જય કરવાથી જિષ્ણુ નામ પડયું છે; હંમેશ પોતે વિદ્યમાન છે તેથી "અનંત" કહેવાય છે. ઇંદ્રિયોને જાણવાથી, "ગોવિંદ" એવું નામ પડયું છે, મિથ્યાભૂત જગતને પોતાની સત્તાથી સાચ સરખું કરીને મોહ કરે છે, એવા નિરંતર ધર્માચરણ કરનાર મધુસૂદન તથા મહાબાહુ અચ્યુત ભગવાન "કૌરવોનો ક્ષય મા થાઓ" એમ જાણી કૃપા કરવા સારૂ જરૂર અહિં આવશે.

एवं विधोधर्मनित्यो भगवान् मधुसूदनः ।
आगंताहि महाबाहुरानृशंस्यार्थमच्युतः ।

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि यानसंधिपर्वणि संजयवाक्ये गुर्जरभाषायां सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

અધ્યાય ૭૧ મો. દૌત્ય માટે કૃષ્ણાગમ સૂચન.

धृतराष्ट्र उवाच—चक्षुष्मतां वै स्पृहयामि संजय द्रक्ष्यंति ये वासुदेवं समीपे ।
विभ्राजमानं वपुषापरेण प्रकाशमानं प्रदिशोदिशश्च ॥ १ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર કહે છે—હે સંજય ! જેઓ ચેતનરૂપે શોભાયમાન અને દશે દિશાઓને પ્રકાશ કરતા વાસુદેવને સમીપમાં દેખશે, તે નેત્રવાળાઓના ભાગ્ય વાસ્તે હું તેને ઇચ્છું છું. વાસુદેવ ભગવાન અમારી સભામાં આવી, સંજયોનાં કલ્યાણ કરનારી, પૂજવા લાયક, ઐશ્વર્યને ઇચ્છતા પુરૂષોએ ગ્રહણ કરવા લાયક અને પ્રશંસા કરવા યોગ્ય પાંડવોની વાણી જ્યારે કહી દેખાડશે ત્યારે યાદવોમાં શ્રેષ્ઠ શૂરવીર, દ્વેષિઓના યશને ટાળતા, શત્રુઓને ક્ષોભ પમાડનાર તથા હણનાર, શત્રુઓના યશને નાશ કરનાર, એવા મહાત્મા વાસુદેવને કૌરવો દેખશે. શત્રુને હણનાર, સુંદર વાણીનો ઉચ્ચાર કરનાર, યાદવમાં શ્રેષ્ઠ તથા સર્વ કૌરવોને મોહ પમાડતા, આત્માને જાણનાર મુખ્ય નારાયણ, અત્યંત, સનાતન, યોગમુદ્રા સહિત, યતિયોને કળશની પેઠે કરગ્રાહ્ય, મર્યાદા પાળનાર, ગરૂડરૂપ રૂડાપક્ષવાળા, પ્રજાનો સંહાર કરનાર, જેને વિષે જગત રહ્યું છે, જેને હજારો મસ્તક છે, પુરાણ પુરૂષ, જેનો આદિ, મધ્ય તથા અંત નથી, અનંત કીર્ત્તિવાળા, કર્મજન્ય પુણ્યાદિકના ફળદાતા, જેનો જન્મ નથી, નિત્ય તથા પરના પણ પર એવા વાસુદેવને હું શરણે જાઉં છું. વળી ત્રિલોકીનું નિર્માણ કરનાર, દેવતા, અસુર, નાગ તથા રાક્ષસોના ઉત્પન્ન કરનાર, વિદ્વાંન રાજાઓમાં મુખ્ય એવા શ્રીકૃષ્ણને હું શરણે જાઉં છું.

त्रैलोक्यनिर्माणकरं जनित्रं देवासुराणामथ नागरक्षसां ।
नराधिपानां विदुषां प्रधानमिंद्रानुजंतं शरणं प्रपद्ये ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि यानसंधिपर्वणि धृतराष्ट्रवाक्ये गुर्जरभाषायामेकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

અધ્યાય ૭૨ મો. યુધિષ્ઠિરની કૃષ્ણને વિનંતિ.

वैशंपायन उवाच—संजये प्रतियाते तु धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
अभ्यभाषत दाशार्हमृषभं सर्वसात्वतां ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—સંજયના ગયા પછી ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર, સર્વ યાદવમાં શ્રેષ્ઠ એવા શ્રીકૃષ્ણને કહેવા લાગ્યા કે, હે મિત્રવત્સલ ! મિત્રોને સહાયતા કરવાનો જે વખત તે આ આવ્યો. અમને આપદ્‌થી ઉદ્ધાર કરે એવો, તમારા વગર બીજો કોઈ હું જોતો નથી. તેમ હે માધવ ! અમો પોતે નિર્ભય થઇ ફોગટ ગર્વવાળા અમાત્ય સહિત ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રની સામે ચઢાઇ કરીયે છીયે, તે પણ તમારા આશ્રયથી, હે શત્રુને દમન કરનાર ! જેમ સર્વ આપદ્ વિષે યાદવોની રક્ષા કરો છો, તેમ પાંડવોની પણ તમારે રક્ષા કરવી જોઇયે; માટે આ મોટા ભયથી અમારી રક્ષા કરો. યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કહ્યું કે, હે મહાબાહો ! હે ભારત ! આ રહ્યો, હું સાંભળવા તૈયાર છું, જે ઇચ્છા હોય તે કહો; જેમ કહેશો તેમ હું બધું કરીશ. શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે, હે કૃષ્ણ ! પુત્ર સહિત ધૃતરાષ્ટ્રનું ધારેલું સંજયે જેમને કહ્યું તે બધું તમોએ સાંભળ્યું. તેણે જે કહ્યું તે જ ધૃતરાષ્ટ્રનો મત છે એમાં સંશય નહીં, કારણ ઉત્તમ દૂત સ્વામિનું કહેલુંજ યથાર્થ કહે, અન્યથા કહેતો નથી. હે કૃષ્ણ ! જેની આજ્ઞાથી અમે બાર વર્ષ પર્યંત વનમાં રહ્યા, અને એક વર્ષ છુપો વાસ કર્યો, પણ વિષમ બુદ્ધિથી ચાલનાર લોભી ધૃતરાષ્ટ્ર તો પાપિષ્ટ મનવડે

કરી રાજ્ય આપ્યા વગર અમારી સાથે શાંતિ કરવાને ઇચ્છે છે. હે કૃષ્ણ ! હે પ્રભો ! ચૌદમે વર્ષે કરેલા ઠરાવ પ્રમાણે અમારૂં રાજ્ય પાછું ગ્રહણ કરવા અમને ધૃતરાષ્ટ્ર કહેશે, એમ જાણી અમે કરેલો વહાડ બરાબર પાળ્યો એ વાત બ્રાહ્મણો જાણે છે. ઘણી ઇચ્છાવાળા ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા પુત્રની ઇચ્છા પ્રમાણે ચાલી તથા તેને વશ થઇ એની આજ્ઞાને અનુસરે છે, પણ સ્વધર્મ જોતા નથી. હે જનાર્દન ! એ રીતે દુર્યોધનના મત પ્રમાણે ચાલનાર, પોતાનું પ્રિય આચરનાર ધૃતરાષ્ટ્ર લોભી થઇ અમારે વિષે ખરાબ રીતે વર્તે છે. હે માધવ ! એથી અધિક બીજું દુઃખ શું ? જે હું ત્યાં રહેલી માને તથા વિદુરાદિક મિત્રોને પણ પોષણ કરવા સમર્થ નથી થતો. હે મધુસૂદન ! કાશીરાજા, ચેદિરાજ, પાંચાળ તથા મત્સ્ય સહિત તમે જેના નાથ છો એવો હું તેણે, અવિસ્થળ, વૃકસ્થલ, માકંદી વારણાવત તથા પાંચમું બીજું કોઇ ગામ, એ રીતે જેમાં ભેગા નિવાસ કરી રહેવાય એવાં પાંચ ગામ માગ્યાં. વળી ભરત કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા ભીષ્માદિકનો નાશ માં થાઓ, કેમકે તેઓએ પણ અમારે વાસ્તે કહ્યું, તથાપિ દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો ધૃતરાષ્ટ્રનો પુત્ર પોતા વિષે સ્વામિપણું માની તેમને પણ નથી ગાંઠતો, તેથી અધિક બીજું દુઃખ શું ? સત્કુળમાં ઉત્પન્ન થઇ પારકા ધનને ઇચ્છતા વૃદ્ધનો લોભ પ્રજ્ઞાને હણે અને હણાયેલી પ્રજ્ઞાથી લજ્જા નાશ પામે, ને નાશ પામેલી લજ્જા ધર્મનો બાધ કરે, અને બાધ થયેલો ધર્મ લક્ષ્મીને ટાળે, ને ટળેલી લક્ષ્મી પુરૂષને હણે, એટલે નિર્ધનપણું એ પુરૂષનો વધ જાણવો. હે કૃષ્ણ ! ફળ ફુલ રહિત વૃક્ષથી જેમ પક્ષિયો પાછાં વળે, તેમ નિર્ધન માણસ પાસેથી જાતિલાઓ, સગા તથા યાચકો પાછા વળે છે, માટે હે તાત ! મરેલા માણસ પાસેથી પ્રાણ જેમ પાછા વળે, તેમ પતીતની પેઠે મારી પાસેથી સંબંધી આદિ લઈ જે પાછા વળે છે એજ મરણ છે ! જે ઠેકાણે દરરોજ જમવાના ભોજનની સામગ્રી માત્ર આજ હોય તો પ્રાતઃકાલે ન હોય, એથી બીજી પાપિષ્ટ અવસ્થા કયી ? એમ શંબરે કહ્યું છે. " પરમ ધર્મનું કારણ પણ ધનજ છે, " એમ વિદ્વાન પુરૂષો કહે છે. યજ્ઞદાનાદિક બધું ધન વિષે રહ્યું છે, માટે લોકમાં જે ધનવાન છે તે જ જીવે છે ! અને નિર્ધન પુરૂષોને તો મરેલા સરખાજ જાણવા. જે પુરૂષો પોતાના બળનો આશ્રય કરી પારકાનું ધન હરે છે, તે પોતાના ધર્મ, અર્થ, કામને તથા પોતાને પણ હણે છે. એ નિર્ધનતારૂપ અવસ્થાને પામી કેટલાક પુરૂષો મરણને વરે છે, કેટલાક શહેરમાં રહેનારા કુગ્રામ વસવા સારૂ જતા રહે છે, કેટલાક વનમાં ભાગી જાય છે, કેટલાક સંન્યાસી થઇને ચાલી નિકળે છે. કેટલાક વિકળ બની જાય છે, કેટલાક શત્રુને વશ થાય છે તથા કેટલાક પારકાઓની ચાકરી કરે છે. એ રીતે ધનહીન થયેલા એ પુરૂષને મરણથી પણ આપદ્ અધિક લાગે છે, કારણ જે આપદ્ વિષે ધર્મ તથા કામનું નિમિત્ત એવી લક્ષ્મીનો નાશ થાય છે, અને દેહના સ્વભાવથી પ્રાપ્ત થયેલા નિમિત્ત વગરનાં ધર્મકામ સેવ્યા પછી સર્વ ઠેકાણે અનિવાર્ય એવા, ધર્મરૂપ મરણને સર્વ લોકોમાં કોઇ પણ અતિક્રમણ કરી શકતું નથી; એટલે તેમ થયેથી કોઇ રીતે દુઃખ થતું નથી, અને જીવિત પર્યંત ધર્મ કામ સેવાય છે. હે શ્રીકૃષ્ણ ! કલ્યાણરૂપ લક્ષ્મીને પામી, સુખથી વૃદ્ધિ પામેલા પુરૂષ, લક્ષ્મીહીન થયેથી જેવું દુઃખ પામે તેવા દુઃખને, જન્મથી નિર્ધન હોય તે નથી પામતો, અને તે પુરૂષ સંપત્કાળમાં પોતાની ખરાબ ચાલથી મોટા દુઃખને પ્રાપ્ત થાય છે, તોપણ ઇંદ્ર સહિત દેવતાઓને નિંદે, પણ પોતાના આત્માને નિંદે નહીં, ને એ પુરૂષની ખરાબ ચાલને ટાળવામાં શાસ્ત્રપણ સમર્થ થાય નહીં અને નોકરો ઉપર ચીડાઇ સગાઓને નિંદે, હંમેશ ક્રોધ કર્યા કરે તેથી

"આ કરવા લાયક છે ને આ કરવા લાયક નથી" એમ પણ જાણે નહીં, પછી તે મોહવશ થઇ ક્રૂર કર્મનું સેવન કરવા માંડે. તેથી પાપ કર્મે કરી વર્ણસંકર થાય, અને તે સંકરપણાથી નર્કે જાય, પાપ કર્મોની તે પરમ અવધિ છે. હે કૃષ્ણ! લક્ષ્મીવાન પુરૂષ જો જાગૃત ન થાય તો તે નરકમાં જાય, માટે તેને વિવેક છે તેજ જાગ્રણ છે, તેથી પ્રજ્ઞાચક્ષુ તરી જાય છે. પ્રજ્ઞાનો લાભ થયેથી પુરૂષ શાસ્ત્રોનેજ જુવે ત્યારે શાસ્ત્રનિષ્ઠ પાછો ધર્મનો વિચાર કરે. જે ધર્મનું અંગ લજ્જા છે, લજ્જાવાન પાપનો દ્વેષ કરે, અને તેને લક્ષ્મીપણું વધે, પછી જ્યાં સૂધી તે શ્રીમાન્ રહે ત્યાંસૂધી પુરૂષ જાણવો. નિરંતર ધર્મ પાળનાર, શાંત બુદ્ધિવાળા, નાના પ્રકારના કાર્યમાં તત્પર પુરૂષ અધર્મમાં બુદ્ધિ ન કરે, અને પાપમાં પ્રવર્તે પણ નહીં. નિર્લજ્જ વા અત્યંત મૂઢને સ્ત્રી પણ ન જાણવો, તેમ પુરૂષ પણ ન જાણવો, અને એને ધર્મ વિષે પણ અધિકાર નથી, અને તેને જેવો શૂદ્ર હોય તેવો જાણવો: લજ્જાવાન પુરૂષ દેવતાઓની રક્ષા કરે, પિતૃ તથા પોતાના આત્માની પણ રક્ષા કરે, તેણે કરી મોક્ષ પામે છે, પુણ્ય કર્મોની તે પરમ અવધિ છે. હે મધુસૂદન! આ બધું મારે વિષે પ્રત્યક્ષ તમે જોયું! જે રીતે હું રાજ્યથી ભ્રષ્ટ થયો, અને આવી રીતનો નિવાસ કરૂં છું, માટે હવે કોઇ ન્યાયે કરીને અમે લક્ષ્મીને મૂકીશું નહીં. લક્ષ્મી નિમિત્ત યત્ન કરતાં અમારો નાશ થશે તોપણ તે સારૂં. હે માધવ! અમારો પ્રથમ પક્ષ તો એ કે, અમે તથા તે પરસ્પર શાંત થઇ સરખી રીતે ભાગ વેંહેચી લક્ષ્મીને સમાન થઇ ભોગવિયે અને જે કૌરવોને મારી દેશોને અમે પામિયે, તેમાં ક્ષયનો જેમાં ઉદય છે એવા રૌદ્રકર્મોની પરમ અવધિ આવે. હે કૃષ્ણ! જે સંબંધી હોય, ન હોય, આર્ય ને શત્રુ હોય તેનો પણ ચાલતાં સૂધી વધ ન કરવો, ત્યારે સંબંધિ, આર્ય તથા બાંધવોનો તો વધ કેમજ કરવો ઘટે? તેમાં પણ અહિં તો અતિ મોટા, જાતિલા; સહાયભૂત તથા અમારા ગુરૂઓ છે તેથી તેમનો વધ તો અતિ પાપરૂપ છે, માટે યુદ્ધમાં શું સારૂં છે. આ ક્ષત્રિયોનો ધર્મ પાપરૂપ છે તથાપિ અમે ક્ષત્રબંધુ છીયે, માટે તે અધર્મરૂપ હો તથાપિ અમારો સ્વધર્મ તે જ છે, કારણ બીજી વૃત્તિ અમને નિંદિત છે. શૂદ્રો પારકી સેવા કરી જીવે, વૈશ્યો વ્યાપારથી જીવે, અમો પારકો વધ કરી જીવિયે તથા બ્રાહ્મણો ભિક્ષા માગી પોતાનો નિર્વાહ કરે. હે દાશાર્હ! ક્ષત્રિય ક્ષત્રિયને હણે, મત્સ્યથી મત્સ્ય જીવે, કુતરો કુતરાને બાઝે, એ રીતે કુળ પરંપરાએ કરી પ્રાપ્ત થયેલા ધર્મને તમે જુવો. હે કૃષ્ણ! યુદ્ધમાં નિરંતર કલહ રહેલો છે, યુદ્ધમાં વખતે પ્રાણ પણ જતા રહે છે તથાપિ નીતિરૂપ બળનો આશ્રય કરી હું યુદ્ધ કરીશ. હે યદૂત્તમ! તેમ કરવાથી જય પરાજય, જીવિત, મરણ તથા સુખ દુઃખ, એ વખત વગર કોઇપણ પ્રાણીને પોતાની ઇચ્છાથી મળતાં નથી. વળી કોઇ વખતે એકલો ઘણાને મારે એમ પણ થઇ જાય છે. ઘણા એકને પણ મારે. શૂરવીરને કુત્સિત પુરૂષ મારે, યશ વગરના યશસ્વીને મારે, તેમ બેઉનો જય પણ થાય નહીં, ને બેઉનો પરાજય પણ થાય નહીં, પરાજયના ભયથી પલાયન કરે તેને તો ક્ષય, દ્રવ્યાદિકનો નાશ તથા દીનતા એ ત્રણેય પ્રાપ્ત થાય માટે સર્વથી યુદ્ધ તો દુઃખરૂપ છે એમાં સંશય નહીં; કારણ પારકાને મારનાર પોતે કેમ ન હણાય? હે હૃષિકેશ! હણાયલાને તો જય તથા પરાજય બેઉ સમાન છે. હે કૃષ્ણ! યુદ્ધ કરતાં પરાજય થાય તો તે મરણજ થયું એમ જાણવું. વિજય થાય તોપણ ઇષ્ટ જનનો નાશ થવાથી તે પરાજય સરખોજ છે. હે કૃષ્ણ! છેવટ પારકા કેટલાક પુરૂષો પોતાના પુત્રાદિને હણે, ત્યારે યુદ્ધ સમાપ્ત થયા પછી, પોતાના ભાઇયો તથા પુત્રોને ન જોતાં તે જાતિ બળહીન જય કરનારને પોતાના જીવિત વિષે તથા બીજા કોઇ વિષે પ્રીતિ

રહેતી નથી. યુદ્ધમાં પણ જે લજ્જાવાન, ધીર, પારકા ઉપર દયાવાળા આર્ય પુરૂષો હોય તે જ મરણ પામે છે ને જે હલકા હોય તે તો બચી જાય છે. હે જનાર્દન ! આપણા બચી જાય ને શત્રુ માર્યા જાય તોપણ તે નિમિત્ત નિરંતર પશ્ચાત્તાપ તો થયાજ કરે. શત્રુનું રહેલું પુત્રાદિકરૂપ શેષ પણ કાળે કરી બળવાન થાય; એટલે પૂર્વનું વૈર યાદ કરી આપણું પણ કાંઇ શેષ પાછળ રહેવા દે નહીં. જેનો જય થાય તે પોતાની બડાઇને લીધે વૈર મૂકી બેસે પણ પરાજય પામેલો નિરંતર દુઃખ પામતો હોય તેથી કોઇ વખતે ઓચિંતો એવો યત્ન કરે કે, સર્વ શત્રુનો ઉચ્છેદ કરી નાખે કે જેથી પાછું ફરીથી તેની સાથે વૈર થાયજ નહીં. હે કૃષ્ણ ! હું તો એમ જાણું છું કે, જય તથા પરાજય બેઉને મૂકી જે અસંત શાંત થઇ રહે છે, તે જ સુખે કરી નિદ્રા કરે છે. બાકી બીજા સાથે વૈર બાંધનાર પુરૂષ સર્પવાળા ઘરમાં રહેનારની પેઠે અજંપાથી કદીપણ સુખે નિદ્રા કરતો નથી. શત્રુના બધા કુળને સંહારી નાખે તો જગતમાં તેની અપકીર્ત્તિ થાય, અને ઘણો કાળ વીતી જાય તો વૈર પાછું શાંત થાય નહીં; કેમકે થયેલા વૈરની વાત કરનાર પુરૂષો વિદ્યમાન હોય તથા વૈર બાંધનારના કુળમાં પણ કોઇ પુરૂષ વિદ્યમાન હોય, માટે હે કેશવ ! વૈર કરવાથી કંઇ વૈર શાંત થઇ જતું નથી, પણ ઉલટું ઘી હોમે અગ્નિ વધે તેમ વેર વધતું જાય છે. એક બીજાનું છિદ્ર હંમેશાં ખોળ્યા કરે, તેથી પોતાના વા શત્રુના નાશ વગર શાંતિ થતી નથી. પરસ્પર છિદ્ર ઇચ્છનારાઓને નાશરૂપ દોષ તો નિરંતર રહ્યોજ છે. હૃદયને બાધ કરનાર, બળવાન આધિ પણ નિરંતર રહ્યા કરે છે. પરસ્પર છિદ્ર જોવું છોડી દેવાથી વા મરણથીજ શાંતિ થાય તે વિના શાંતિ થતી નથી. હે મધુસૂદન ! શત્રુઓનાં મૂળ ઉખેડી નાખવાથી, નિષ્કંટક રાજ્યની પ્રાપ્તિ થાય તથાપિ તેમ કરવાથી અત્યંત ક્રૂર કહેવાય અને રાજ્યના ત્યાગથી શાંતિ થાય પણ તેતો રાજ્ય ન મળે તેથી વધ જાણવો, તેમ કરવાથી પણ શત્રુઓ આપણું છિદ્ર હાથ આવ્યે આપણને મારશે કે, જતા કરશે, એવો સંશય રહેવાથી તેમજ પોતાના નાશનો સંભવ છે તેથી રાજ્યનો ત્યાગ કરવો એ પણ યોગ્ય નથી. રાજ્યને તજવા પણ અમે નથી ઇચ્છતા, તેમ કુળક્ષયને પણ નથી ઇચ્છતા, માટે પ્રણિપતથી શાંતિ થાય તે જ સારૂં. સામ, દામ તથા ભેદે કરી રાજ્ય વાસ્તે યત્ન કરનાર પુરૂષોને તે ઉપાય ન ચાલતે યુદ્ધ કરવું પડે છે, પછી તે વખતે નપુંસકપણે બેસી રહેવું એ યોગ્ય નથી. વળી પરસ્પર સંતાપથી થતા દારૂણ યુદ્ધને શ્વાનોની લડાઇ સરખું પંડિતો લખે છે. હે કૃષ્ણ ! શ્વાન જેમ પરસ્પર પુંછડાં હલાવે તેમ સંગ્રામમાં એક બીજાઓની ધ્વજાઓ ચલાયમાન થાય છે, પરસ્પર છિદ્ર જોવાય છે; શ્વાન જેમ પરસ્પર ઘુરકે તેમ પરસ્પર નિંદા પ્રશંસારૂપ વાણી વપરાય છે, પૃથ્વીમાં આલોટી જવાય છે, દાંત દેખાડી શ્વાન જેમ ભસે છે, તેમ યુદ્ધમાં સિંહનાદ થાય છે. લડાઇ થતાં જે બળવાન શ્વાન હોય તે નિર્બળને જીતી તેનું માંસ ખાય છે. હે કૃષ્ણ ! મનુષ્યોમાં પણ એમજ છે એમાં કાંઇ પણ ફરક નથી. એ રીતે દુર્બળ વિષે બળવાન કરે એ ઉચિતજ છે, માટે યત્ન ન કરીએ તો રાજ્ય ન મળે, યુદ્ધ કરીએ તો કુળ ક્ષય થાય, નમીએ તો દુર્બળ કહેવાઇએ, માટે અમારે શું કરવું ? વળી હે જનાર્દન ! ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા પિતાને ઠેકાણે છે, તેથી માન્ય તથા પૂજ્ય છે, માટે હંમેશ માનને લાયક છે, પણ હે માધવ ! પુત્ર વિષે ધૃતરાષ્ટ્રનો સ્નેહ બળવાન છે તેથી પુત્ર વશ થયેલા તે નમ્રતા નહી કરે. હે માધવ ! હે કૃષ્ણ ! આ વખતે ધર્મ તથા અર્થથી અમે હીન ન થઇએ એવી રીત તમે અમને કયી બતાવો છો ? હે પુરૂષોત્તમ ! હે મધુસૂદન ! આવા અર્થે

સંકટ વિષે તમારા વિના હું બીજા કોને પૂછું. હે કૃષ્ણ! અમારા પ્રિય, સર્વ કર્મની ગતિને તથા સર્વ નિશ્ચયને જાણનાર, તથા અમારા પ્રિયની કામનાવાળા, અમારે તમારા સરખા બીજા કોણ સગા છે?

વૈશંપાયન કહે છે–હે જનમેજય! એ રીતે યુધિષ્ઠિરે કહ્યું, તે સાંભળી જનાર્દન ભગવાન, ધર્મરાજાને કહેવા લાગ્યા કે, તમારે વાસ્તે હું જરૂર કૌરવોની સભામાં જઇશ, અને ત્યાં જઇ તમારો અર્થ સિદ્ધ થાય એમ જો શાંતિ કરી શકાશે તો મારો ફેરો સફળ થશે. તેમ થવાથી તૈયાર થયેલા કૌરવ, સૃંજય, પાંડવ, ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર તથા બધી પૃથ્વી પણ મૃત્યુ પાશથી મુકાશે. શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે, હે કૃષ્ણ! તમે કૌરવો પ્રત્યે જે સલાહ કરવા જાઓ છો, એ મારો મત નથી, કારણ તમો સારી રીતે કહેશો તોપણ દુર્યોધન તમારા વચન પ્રમાણે કરશે નહી. હે કૃષ્ણ! મળેલા સર્વ ક્ષત્રિય રાજાઓ દુર્યોધનને વશ છે, તેમની વચમાં તમારૂં જવું મને રૂચતું નથી. હે માધવ! તમારો દ્રોહ થતો હોય તો, દ્રવ્ય, દેવપણું, સર્વ દેવતાનું ઇશ્વરપણું તથા સુખ પણ અમને આનંદ આપે નહી. યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કહ્યું કે, હે મહારાજ! ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યોધનના પાપિષ્ટપણાને હું જાણું છું; તથાપિ તેમ કરવાથી સર્વ લોકમાં રાજાઓ તરફથી આપણા ઉપર કહેવત નહી આવે. વળી જેમ કોપેલા સિંહને બીજા મૃગો પૂરા પડી શકે નહી તેમ સંગ્રામ માટે ભેગા થયેલા સર્વ રાજાઓ મને કોપેલાને પૂરા પડી શકશે નહી, અને કદી તમારો ગંબંધિ જાણી અયોગ્ય બંધનાદિ કર્મ કરવા પ્રવર્તે તો તેજ વખતે સર્વ કૌરવોને બાળી નાખું એવી મારી શક્તિ છે; માટે હે પાર્થ! મારૂં ત્યાં જવું કદી નિષ્ફળ થાય નહી, એમ તારે જાણવું, કદાચિત અર્થ પ્રાપ્તિ ન થાય પણ છેવટ આપણે માથે કોઇનું કહેણ તો નહી રહે; શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે, હે કૃષ્ણ! જો તમને તેમ રૂચતું હોય તો કૌરવો પાસે જાઓ, અને ધારેલું કામ કરી કુશળતાથી પાછા આવો. તમોને જોઇ હું સંતુષ્ટ થઇશ. હે પ્રભો! હે વિશ્વક્સેન! ભરતકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા કૌરવો પાસે જઇ તેમને શાંત થવા એવી રીતે વચનો કહેજો કે, જે રીતે અમે બધા ચિત્તમાંથી પરસ્પર દ્વેષ મૂકી આનંદથી એકઠા મળી રહીએ. અર્જુનના તમે મિત્ર છો, મારા ભાઇ તથા પ્રિય છો, ને તમારા સુહૃદપણા ઉપર કશું શંકા કરવા જેવું નથી; માટે ઐશ્વર્ય વાસ્તે કૌરવો પાસે પધારો. અમને, તેમને, તથા તેમના પુરૂષાર્થને આપ જાણો છો, તેમ યથાર્થ ભાષણ પણ કરી જાણો છો, માટે હે કૃષ્ણ! જે રીતે અમારૂં હિત થાય તે રીતે દુર્યોધનને કહેજો. હે કેશવ! અધર્મે કરી અર્ધ રાજ્ય લાયક અમોને ન ગણતાં પાંચ ગામ આપે, વા ફરીથી દ્યૂત રમી હારે તો પાછું બધું રાજ્ય આપે, એમાંથી જે હિતરૂપ વચન હોય તે તમે તેમને કહેજો.

यद्यधर्मेण संयुक्तमुपपद्येद्धितं वचः ।
तत्तत्केशव भाषेथा सांत्वं वा यदि वेतरत् ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि माधवयानपर्वणि युधिष्ठिरकृतकृष्णप्रेरणे गुर्जरभाषायां द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

અધ્યાય ૭૩ મો. દૌત્યમાં કૃષ્ણનો ઉત્સાહ.

श्रीभगवानुवाच—संजयस्य श्रुतं वाक्यं भवतश्च श्रुतं मया ।
सर्वंजानाम्यभिप्रायं तेषां च भवतश्च यः ॥ १ ॥

શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન કહે છે-સંજયનું તથા તમારૂં વાક્ય સાંભળી તેમનો તથા તમારો સર્વ અભિપ્રાય જાણ્યો. તમારી બુદ્ધિમાં ધર્મ રહ્યો છે, અને તેમની બુદ્ધિમાં વૈર રહ્યું છે; તમે એમ પણ માનો છો કે, યુદ્ધ કર્યા વગર જે મળે, તે થોડું હોય તોયે ઘણું સારૂં. પણ હે વિશાંપતે! જ્યાં સુધી જીવવું ત્યાં સુધી બ્રહ્મચર્ય કે સંન્યાસસીપણું પાળવાનું ક્ષત્રિયોને કહ્યું નથી, અને સર્વ આશ્રમવાળા પણ એમ કહે છે કે, ક્ષત્રિયોએ ભિક્ષાચરણ કરવું નહિં. ક્ષત્રિયોનો સનાતન સ્વધર્મ તો સંગ્રામમાં જય મેળવવો, વા સામે થઇ મરણ પામવું એજ છે. અમને પાંચ ગામ આપો એમ દીન વચન કહેવાં, એ સારૂં નથી. હે શત્રુને તપાવનાર! હે મહાબાહો! હે યુધિષ્ઠિર! એ રીતે દીનતાનો આશ્રય કરી જીવિકા સાધવા સમર્થ થવાય નહીં; વાસ્તે પરાક્રમ કરી શત્રુને મારો. જેણે અતિ ગાઢો સ્નેહ કરેલો, ઘણો વખત એકઠા રહેલા, જેણે મિત્ર કરેલા, તથા જેણે સૈન્ય એકઠું કરેલું એવા ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો, ભીષ્મ, દ્રોણ તથા કૃપાદિકવડે કરી પોતાને જબરા માને છે, તેથી તે તમારી સાથે સમતાથી વર્તે એવો કોઇ પણ ઉપાય છે નહિં. હે શત્રુને દમન કરનાર! જ્યાં સુધી મૃદુપણાથી તમો એમને સેવશો. ત્યાં સુધી એ તમોને રાજ્ય આપનાર નથી. હે શત્રુને દમન કરનાર! તમારે માટે કૃપાથી, દીનતાથી તથા ધર્માર્થ વાસ્તે પણ, ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો તમારી કામના પૂરી કરવા સમર્થ નથી. હે પાંડવ! તમે કોપીન ધારણ કરી વનવાસાદિ દુષ્કર કર્મ કર્યાં, તોપણ તેમને પશ્ચાતાપ થયો નહી, એ પણ અશાંતિનો હેતુ જાણવો. પિતામહ ભીષ્મ, દ્રોણ, બુદ્ધિમાન વિદુર, બ્રાહ્મણો, સત્પુરૂષો, રાજાઓ, શહેરનાં મનુષ્ય તથા સર્વ મુખ્ય કૌરવોના સમક્ષ તેમનો અનાદર કરી, દાનશીલ, સરલ, ઇંદ્રિયોને નિયમમાં રાખનાર, ધર્મશીલ તથા પોતાને અનુસરનાર એવા તમોને દ્યૂત વિષે છળ કરી જેણે છેતર્યા, પણ તે ક્રૂર બુદ્ધિવાળો પોતાના એવા ખરાબ કામથી જરાએ લજ્જા પામતો નથી. હે રાજન્! હે ભારત! તેવા ખરાબ શીલ તથા ખરાબ આચારવાળા આગળ વિનય માં કરો, કારણ તે સર્વ લોકને હાથે મરવા લાયક છે, તો પછી તમારાથી મરવા લાયક હોય તેમાં શું? દ્યૂતમાં તમો હાર્યા તે વખતે જેણે કઠોર વાણીથી તમોને પીડા આપી, ને વળી ભાઇઓ સહિત પ્રસન્ન થઇ આવી રીતે ભાષણ કર્યું કે હવે અહિં કાંઇ પણ પાંડવોનું છે નહિં, અને એમનું નામ કે ગોત્ર પણ કંઇ અવશેષ રહ્યું નથી, વળી શૌર્યાદિ સ્વભાવથી નષ્ટ થઇને મારા જોતાં આ રખડતા પાંડવો બાર વર્ષમાં તો નાશ પામી જશે. દ્યૂત રમવાના પ્રસંગે અત્યંત દુષ્ટબુદ્ધિવાળા પાપી દુઃશાસને, અનાથની પેઠે રૂદન કરતી દ્રૌપદીના કેશ ઝાલી રાજ સભામાં તેને લઇ આવી, ભીષ્મ તથા દ્રોણની સમક્ષ વારંવાર હાસ્ય કરી એમ કહ્યું છે કે, 'આ ગાય છે' એટલે સર્વને ભોગવવા લાયક છે, તે વખતે ભયંકર પરાક્રમવાળા સર્વ ભાઇયોને તમોએ વાર્યા, તેથી ધર્મપાશથી બંધાએલા તે કંઇ પણ પ્રતિકાર કરી શકયા નહીં. વળી દુઃશાસન બીજી પણ કેટલીક કઠોર વાણી બોલ્યો હતો. તમે વનમાં ગયા પછી પણ જ્ઞાતિના મધ્યમાં તે પોતાનાં વખાણ કરતો હતો: ત્યારે સભામાં બીજા આવેલા હતા તે તમને નિરપરાધી જાણી ડસકાં ખાઇ ખાઇ રોતા હતા. બ્રાહ્મણો સહિત સર્વ

રાજાઓ તથા બીજા સભાસદો પણ, દુર્યોધનને નિંદતા હતા પણ "આ સારૂં કરે છે" એમ કોઇ કહેતા નહોતા. હે શત્રુનો નાશ કરનાર! હે રાજન્! કુલિન માણસ નિંદા કરતાં મરણ વધારે પસંદ કરે છે, કેમકે નિંદા જીવિતને વગોવનારી છે. હે મહારાજ! જ્યારથી સર્વ રાજાઓએ એની નિંદા કરી ત્યારથીજ તે નિર્લજ્જ મુવા જેવો છે. ચોતરફથી પાળ કરી ઉભાં રાખેલાં નિર્મૂળ વૃક્ષની પેઠે એવા ખરાબ ચરિત્રવાળો મહેનત વગર મરાય છે. દુર્બુદ્ધિવાળો ખરાબ માણસ સર્પની પેઠે સર્વ લોકને વધ કરવા યોગ્ય છે; માટે હે રાજન્! હે શત્રુને હણનાર! તમે પણ એને મારી નાખવાને વિચાર ન કરો. હે અનઘ! પિતાસ્થાનાપન્ન ધૃતરાષ્ટ્ર તથા ભીષ્મ વિષે તમે જે પ્રણીપત કરો છો, એ તમોને જરૂર યોગ્ય છે: અને મને પણ રૂચે છે. હે રાજન્! હું ત્યાં જઇને જે લોકોને દુર્યોધનના ખરાબ ગુણ વિષે સંશય હશે તે ટાળી નાખીશ. ત્યાં રાજાઓના મધ્યમાં સર્વ પુરૂષમાં રહેલા, સાધારણ તમારા ગુણ વર્ણન કરી દેખાડીશ અને એની જે ઉલટી ચાલ છે તે પણ કહી દેખાડીશ. એ રીતે ધર્માર્થયુક્ત હિતરૂપ મારાં વચનને દેશ દેશના સર્વ રાજાઓ સાંભળી તમારે વિષે એવો નિશ્ચય કરશે, કે, આ "સત્યશીલ તથા ધર્માત્મા છે," અને તેને નિંદશે. વળી એણે લોભથી જે આચરણ કર્યું છે, તે હું શહેર તથા દેશનાં મનુષ્યોની સમક્ષ તથા વૃદ્ધને બાળક સહિત ચારે વર્ણની વચમાં કહી દેખાડીશ અને તમારા તરફથી સભામાં શાંતિની યાચના કરીશ; એટલે તમને અધર્મ સ્પર્શ નહિ કરે; અને એકઠા મળેલા સર્વ રાજાઓ કૌરવોને તથા ધૃતરાષ્ટ્રને નિંદશે. બધા લોક તેનો ત્યાગ કરશે, એટલે બાકી શું રહેશે? એ રીતે નિંદિત કર્મથી દુર્યોધન મૂવા જેવો થશે, પછી જે બીજું કરવું હોય તે કરજો. તમારો અર્થ નહી બગડે તે રીતે સર્વ કૌરવો પ્રત્યે જઇ શાંતિ સાધવાનો યત્ન કરીશ, તેના મનનો બધો અભિપ્રાય લેઇશ. હે ભારત! ત્યાં જઈ કૌરવોની યુદ્ધ વિષે પ્રવૃત્તિ જોઇ તમારા જય વાસ્તે પાછો વળી આવીશ. શત્રુઓ સાથે તો હું સર્વથા યુદ્ધનેજ ઇચ્છું છું અને મને તો ચિહ્નન પણ બધાં તેવાં લાગે છે. સાયંકાળ થતાં મૃગ તથા પક્ષિયો મોટા હાથી ઘોડાને જે રીતે ભય થાય તેવા ઘોર શબ્દ કરે છે. તેમજ અગ્નિનાં પણ ભયંકરરૂપ તથા વર્ણો જોવામાં આવે છે, તેથી મનુષ્ય લોકનો ક્ષય કરનાર ભયંકર કાળ પાસે આવ્યો છે, તે વગર આમ ભાસે નહી. હે નરેંદ્ર! શસ્ત્રો, તોપો, કવચો, રથો, હસ્તિયો તથા ઘોડાઓને સજ્જ કરી, નિશ્ચય કરેલા તમારા સર્વ યોદ્ધાઓ, હસ્તિ, ઘોડા તથા રથ ઉપર સાવધાની માટે જે કાંઇ સામગ્રી તમારે સંપાદન કરવી હોય તે બધી કરો. કારણ તમારૂં સમૃદ્ધ રાજ્ય પૂર્વે દ્યૂત વિષે દુર્યોધને હરણ કરી લીધું છે, તે કોઇ રીતે પણ જીવતો હોતાં તમને પાછું આપનાર નથી.

दुर्योधनो नहालमयदातुं जीवंस्तवैतन्नृपते कथंचित् ।
यत्ते पुरस्तादभवत्समृद्धं द्यूते हृतं पांडवमुख्यराज्यं ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि कृष्णवाक्ये गुर्जरभाषायां त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥

અધ્યાય ૭૪ મો. ભીમસેનનો મત.

भीम उवाच—यथा यथैव शांतिः स्यात् कुरूणां मधुसूदन ।
तथा तथैव भाषेथा मास्म युद्धेन भीषयेः ॥ १ ॥

ભીમસેન કહે છે–હે મધુસૂદન ! જે જે રીતે કૌરવોને શાંતિ થાય તે તે રીતે ત્યાં ભાષણ કરજો, પણ યુદ્ધ કરીશું એમ કહી તેમને ભય દેખાડશો નહિ. કારણ ક્રોધી, કલ્યાણનો દ્વેષી તથા અત્યંત સ્તબ્ધ મતિવાળો દુર્યોધન છે. સામ ઉપાયથીજ તેને સમજાવજો; પણ ઉગ્રતાથી ના કહેશો. હે કૃષ્ણ ! સ્વભાવથી પાપબુદ્ધિવાળો, ચોર સરખું છે ચિત્ત જેનું, ઐશ્વર્યના મદે કરી મસ્ત થયેલો, પાંડવ સાથે વૈર કરનાર, તુચ્છ દૃષ્ટિવાળો, કઠોર વાણીયુક્ત, નિંદા કરનાર, કૂર પરાક્રમવાળો, મહાક્રોધી પાપરૂપ છળભેદ કરનાર, ને મરે તોપણ નમે નહી, તેમજ પોતાનો મત મૂકે નહી એવા સાથે શાંતિ થવી પરમ દુષ્કર છે એમ હું માનું છું. સગાઓથી પણ વિપરીત ચાલનાર, અધર્મી, અસત્યવાદી, અને પોતાના શુભેચ્છકનું કહ્યું નહી કરનાર, ક્રોધને વશ થવાથી દુષ્ટ સ્વભાવનો, તૃણથી ઢંકાઇ ગયેલા કૂપની પેઠે અનતિક્રમ્ય તેમ જેનું બળ, શીલ, સેના, સ્વભાવ તથા પરાક્રમ, કેવી રીતનાં છે તે બધું તમે યથાર્થ જાણો છો. હે મધુસૂદન ! પૂર્વે પુત્ર સહિત કૌરવો તથા અમે ભરતકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા બધા પ્રસન્નતાથી બાંધવો સહિત ઇંદ્રાદિ દેવતાઓની પેઠે ખુશીથી રહેતા હતા, તે બધા હવે શિશિર ઋતુના અંતે અગ્નિથી જેમ વન બળે તેમ દુર્યોધનના ક્રોધથી નાશ પામીશું. હે મધુસૂદન ! જેમણે પોતાના સગોત્રી, મિત્ર તથા સાળા શ્વસુરાદિકનો નાશ કર્યો એવા આ અઢાર રાજાઓ વિખ્યાત છે તે સાંભળો. તેજે કરી પ્રકાશમાન સમૃદ્ધ અસુરોમાં ધર્મનો વિપરીત કાળ આવ્યો, ત્યારે કલિ નામનો રાજા ઉત્પન્ન થયો, હૈહયોમાં "મુદાવર્ત" નામે, નીપોમાં "જનમેજય" નામે, તાલજંઘોમાં "બહુલ" નામનો રાજા, કૃમિયોમાં "ઉદ્ધતવસુ," સુવીરો વિષે "અજબિંદુ," સુરાષ્ટ્રોમાં "રૂષર્દ્ધિક," બલીહોમાં "અર્કજ" ચીના લોકોમાં "ધાતમૂલક," વિદેહોમાં "હયગ્રીવ," મહૌજસોમાં "વસ્યુ," સુંદર વંશો વિષે "બાહુ," દીસાક્ષોમાં પુરૂરવા, ચેદિમત્સ્યોમાં "સહજ," પ્રવીરોમાં "વૃષધ્વજ," ચંદ્રવત્સોમાં "ધારણ," મુકુટોમાં "વિગાહન," નંદિવેગના મધ્યમાં "શમ," એ રીતે કુત્સિત પુરૂષોમાં અધમ એવા એ અઢાર રાજાઓ જગતના અંત વખતે પોતપોતાના કુળમાં ઉત્પન્ન થયા હતા. છેલ્લો કુળમાં અંગારારૂપ કાળે પ્રેરેલો આ પાપી દુર્યોધન પણ આપણો કૌરવોનો ક્ષય કરવા ઉત્પન્ન થયો લાગે છે; માટે હે ઉગ્ર પરાક્રમવાળા ! તેના ચિત્તને ઘણું રૂચે એવું ધર્માર્થ સહિત હિતરૂપ કોમળ વચન ધીરેથી કહેજો. ઉગ્ર વચન કહેશો માં. હે કૃષ્ણ ! અમે બધા દુર્યોધનની નીચે રહીશું, અને હલકા થઇ એને અનુસરીશું; પણ ભરતકુળનો નાશ કરીશું નહિ. હે વાસુદેવ ! કૌરવો સાથે અમારી જે રીતે સાંતવૃત્તિ થાય તે રીતે કરજો, પણ કૌરવોને કુળક્ષય કૃત દોષ સ્પર્શ થવા દેશો નહિ. હે કૃષ્ણ ! વૃદ્ધ પિતામહ ભીષ્મને તથા બીજા સભાસદોને પણ તમારે કહેવું કે, ભાઇયોને પરસ્પર સ્નેહ કાયમ રહો અને ધૃતરાષ્ટ્ર શાંતિને પામો, એમ હું કહું છું. તેમજ યુધિષ્ઠિર રાજાને શાંતિ રૂચે છે; અને અર્જુનને પણ યુદ્ધ કરવું ગમતું નથી, કારણ તેનામાં દયા ઘણી છે.

अहमेतद्ब्रवीम्येवं राजाचैवं प्रशंसति ।
अर्जुनो नैव युद्धार्थी भूयसी हि दयार्जुने ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि भीमवाक्ये गुर्जरभाषायां चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

અધ્યાય ૭૫ મો. ભીમના સામભેદ વિરૂદ્ધ કૃષ્ણ.

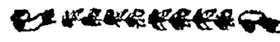
વૈશંપાયન ઉવાચ—एतच्छ्रुत्वा महाबाहुः केशवः प्रहसन्निव ।
अभूतपूर्वं भीमस्य मार्दवोपहितवचः ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય! એ રીતે પૂર્વે કોઇ દિવસે સાંભળેલાં નહીં એવાં કોમળતા યુક્ત ભીમનાં વચન સાંભળી મહાબાહુ કેશવ, બળરામના નાના ભાઇ તથા શૌરિ ભગવાન જાણે હસતા હોય નહી તેની પેઠે મુખ મલકાવી અગ્નિને વિષે શીતતાની પેઠે તથા પર્વત વિષે લઘુતાની પેઠે આશ્ચર્ય પામી દયામણા ભીમસેનને, વાયુ જેમ અગ્નિને પ્રદીપ્ત કરે, તેમ ક્રોધથી પ્રદીપ્ત કરતાં કહેવા લાગ્યા કે હે ભીમસેન! હે શત્રુને તપાવનાર! અન્યથા હંમેશ ક્રૂર બુદ્ધિવાળા ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોને મર્દન કરવા ઇચ્છતો તું જે યુદ્ધને ચાહે છે, તે માટે નિદ્રા પણ નથી કરતો ને જાગ્યા કરે છે, કદી સૂવે છે તો સમો સૂતો નથી, વાંકો સૂવે છે. તેમજ ક્રોધયુક્ત અશાંત વાણી હંમેશ બોલે છે. હે ભીમ! ક્રોધથી અગ્નિની પેઠે સંતપ્ત થઇ શ્વાસોચ્છ્વાસ કરે છે, અને ધુમાડા સહિત અગ્નિની પેઠે નથી શાંત મન જેનું એવો તું હંમેશ રહે છે. ભારથી પીડાયેલા દુર્બળની પેઠે એકાંતમાં શ્વાસોચ્છ્વાસ લેતાં શયન કરે છે, કેટલાક અજાણ્યા માણસો તો તને ઉન્મત્ત માને છે. હે ભીમ! વળી તું હસ્તિની પેઠે મૂળ સહિત વૃક્ષોને પગથી ભાગી કચરી પૃથ્વીને પીડતો મોટો અવાજ કરતો દોડે છે. હે પાંડવ! આ વનમાં બ્રાહ્મણ સમુદાય સાથે રમતો પણ નથી, ને કેવળ એકાંતમાં કાળક્ષેપ કરે છે. દિવસ રાત્રિ કદી ખુશી પણ થતો નથી, તેમ અકસ્માત કોઈ વખત હસે છે, અને કોઇ વખત વળી એકાંતમાં જાણે રોતો હોય નહી તેની પેઠે બે ઘુંટણની વચમાં મસ્તક રાખી ઘણી વખત નેત્ર મીંચી બેસી રહે છે. હે ભીમ! તેમ વારંવાર ભ્રકુટી ચઢાવી બે હોઠને ડસતો હોય નહી તેની પેઠે હંમેશ બધું ક્રોધથી જુવે છે. જેમ તેજનો ફેલાવો કરતો સૂર્ય પૂર્વમાં દેખાય છે ને અસ્ત થતો પશ્ચિમમાં જાય છે, અને વળી પાછો સવારમાં તેવો ને તેવો જણાય છે એ જેમ સત્ય છે, તેમજ હું કહું છું તે પણ બધું સત્ય છે, જુઠું નથી. ક્રોધી દુર્યોધનને ગદાથી હું મારી નાખીશ એ રીતે કહી ભાઇઓના મધ્યમાં આવીને તું સાચે સાચો ગદાનો સ્પર્શ કરે છે. તે તારી બુદ્ધિ હાલ શાંતિને ધારણ કરે છે માટે મને આશ્ચર્ય થાય છે, કે યુદ્ધની ઇચ્છા રાખનારાઓને તે વખત નજીક આવ્યે ચિત્ત ઉલટાં થઇ જતાં હશે, માટે જ તને આવે વખતે ભય પ્રાપ્ત થાય છે. તું સ્વપ્નમાં અને જાગ્રતમાં વિપરીત ચિન્હો જેવાં કે, પાડા ઉપર સ્વારી કરવી, ડાબી આંખનું ફરકવું વિગેરે જોવાથી લડાઇને બદલે શાંતિ ઇચ્છે છે? વળી નામરદ પોતા વિષે પુરૂષાતનને ન ઇચ્છે તેમ તને કાંઇ ઇચ્છા નથી, વા કાયરતાને લીધે તારૂં મન બાવરૂં બની ગયું છે? તારૂં હૃદય કંપે છે, અને મન મુઝાય છે, વા વાયુના દરદથી તું ગ્રસ્ત છે તેથી શાંતિ ઇચ્છે છે? વાયુના વેગથી ચલાયમાન થયેલા

શાલ્મલી વૃક્ષના ફળની પેઠે મનુષ્યનું ચિત્ત ચળાચળ તથા અનિત્ય છે. ગાયોની મનુષ્યનાં સરખી વાણીની પેઠે આ તારી વિકૃત થયેલી બુદ્ધિથી પાંડુપુત્રોનાં મન, નૌકા વગરના માણસ જેમ સમુદ્રમાં ડૂબે, તેમ દુઃખ સમુદ્રમાં ડૂબે છે. હે ભીમસેન! પર્વતના ડગવાની પેઠે આ રીતનું તારૂં અઘટિત વચન મને આશ્ચર્ય ઉપજાવે છે. હે ભારત! તારાં પોતાનાં કુળ, કર્મ તથા જન્મનો વિચાર કરી ઉભો થા ને ખેદ ન કરતાં સ્થિરતા રાખ. હે શત્રુને દમનાર! તારે ગ્લાનિ રાખવી નહિ કેમકે ક્ષત્રિયો પોતાના પરાક્રમ વગર મળેલી વસ્તુનો ઉપભોગ કરતા નથી.

न चैतदनुरूपंते यत्तेग्लानिररिंदम ।
यदोजसा न लभते क्षत्रियो न तदश्नुते ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि भीमोत्तेजककृष्ण-वाक्ये गुर्जरभाषायां पंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

અધ્યાય ૭૬ મો. ભીમે કરેલું સ્વબલ વર્ણન.

वैशंपायन उवाच—तथोक्तो वासुदेवेन नित्यमन्युरमर्षणः ।
सदश्ववत्समाधावद्बभाषे तदनंतरं ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે-હે જનમેજય! એ રીતે વાસુદેવ ભગવાને જેને કહ્યું હતું એવો નિરંતર ક્રોધાક્રાંત ભીમસેન પાની વાગવાથી ચાલાક ઘોડો જેમ ચમકે તેમ ચમકી પછી આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે-હે અચ્યુત! જુદી તરેહથી કરવાને ઇચ્છતા મને તમો બીજી તરેહથી માનો છો, પણ યુદ્ધ વિષે તો કર્યો છે અત્યંત ભાવ જેણે એવો સત્ય પરાક્રમ-વાળો હું છું. હે દાશાર્હ! ઘણો વખત ભેગા રહ્યા છો, તેથી મારી સત્યતાને તમે જાણો છો, અથવા નૌકા વગરના હ્રદયમાં તરતો પુરૂષ જેમ આ કેટલું ઉંડું પાણી છે તે જાણે નહી તેમ તમે પણ મને નથી જાણતા. અયોગ્ય વાણીએ કરી મારો તિરસ્કાર કરો છો. હે માધવ! "ભીમસેન છે" એમ જાણનાર કોઇપણ પુરૂષ જે રીતે તમે મને કહો છો, તે રીતે અયોગ્ય વાણી કહે નહિ, એ સત્ય છે. હે વૃષ્ણિનંદન! આ વચન હું ખરૂંજ કહું છું. યદ્યપિ પોતાનાં પરાક્રમની વા બીજાને ઉપમા અપાય નહી એવા પોતાના બળની પ્રશંસા કરવી એ સર્વથા આર્ય પુરૂષોનું કર્મ નથી, તથાપિ તમારા અતિ બોલવાથી પીડાયલો હું પોતાનું બળ જણાવું છું. હે કૃષ્ણ! જે વિષે આ પ્રજા રહી છે, એવી આ દ્યાવાભૂમિને જુવો, જે અનંત, નિરાધાર, અચળ તથા સર્વની માતારૂપ છે, તે દ્યાવાભૂમિ પણ ક્રોધ કરી એકદમ બે શિલાની પેઠે ઉપર હેઠળ બેઉ બાજુથી મને દબાવા આવે તો ચરાચર પ્રાણી સહિત એ દ્યાવાપૃથ્વીને પણ બે હાથે કરી હું થોભાવી રાખું. ભાલા શર જેવા મારા બાહુનો આ મધ્ય ભાગ જુવો. આના વચમાં આવીને જીવતો રહે એવો કોઇ પણ પુરૂષ હું દેખતો નથી. હિમવાન પર્વત, સમુદ્ર તથા વજ્ર ધારણ કરનાર ઇંદ્ર પોતે એ ત્રણેય બળથી મેં પરાભવ પમાડેલા પુરૂષનું રક્ષણ કરવા કોઈ સમર્થ નથી. યુદ્ધ કરવા યોગ્ય અને પાંડવો વિષે આતતાયિત્વ રાખનાર એટલે ઝેર દેનાર, આગ લગાડનાર, પારકી સ્ત્રી તથા જમીન હરનાર, ચાડી તથા ઘાત વગેરે કરનાર સામા ઉઘાડાં શસ્ત્ર લઇ લડવા આવેલા સમગ્ર ક્ષત્રિ-

યોને હું પગનાં તળાંથી ભૂતળ ઉપર કચરી નાખીશ. હે અચ્યુત! જે રીતે જીતીને મેં રાજાઓને વશ કર્યા છે, તે મારા પરાક્રમને તમે નથી જાણતા એમ નથી. હે જનાર્દન! ઉગતા સૂર્યની ક્રાંતિની પેઠે મને નહી જાણતા હો તો જેમાં હિંસા છે એવા મહા ભયંકર યુદ્ધને દિવસે જાણશો. તમે તથા સર્વ લોક પણ ગાઢ સંગ્રામ વિષે હસ્તિ, રથિયો, ઘોડેસ્વારો, તથા મનુષ્યોને ક્રોધથી હણતો અને ઉત્તમ ઉત્તમ યોદ્ધાઓને ખેંચતો મને જોશો. મારૂં મગજ ભમતું નથી, તેમ મારૂં મન કંપતું પણ નથી. હે મધુસૂદન! ક્રોધે ભરાયલા સર્વ લોકથી મને ભય નથી, અને યુદ્ધ ન કરવાનાં મેં જે વચન કહ્યાં તે તો કેવળ દયાથી, અને સૌહદપણાથી, તેમજ સર્વ કલેશ સહન કરવાના વિચારથી કહ્યાં છે કાંઇ અમારા ભરતકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા કૌરવોનો નાશ કરવા માટે નહી.

सर्वलोकादभिक्रुद्धान्नभयं विद्यते मम ।
किंतु सौहृदमेवैतत् कृपया मधुसूदन ॥
सर्वांस्तितिक्षे संक्लेशान् मास्मनो भरतानशन् ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि भीमसेनवाक्ये गुर्जरभाषायां षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

અધ્યાય ૭૭ મો. કૃષ્ણ અને ભીમ સંવાદ.

**श्रीभगवानुवाच—भावंजिज्ञासमानोहं प्रणयादिदमब्रुवं ।
न चाक्षेपान्नपांडित्यान्नक्रोधान्नविवक्षया: ॥ १ ॥**

શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન કહે છે–હે ભીમસેન! તારા મનનો ભાવ જાણવાની ઇચ્છા સંરૂ સ્નેહથી મેં આ રીતે કહ્યું કંઇ તિરસ્કારથી, પાંડિત્યથી, ક્રોધથી વા તું તારૂં સ્વરૂપ કહી દેખાડે તે સારૂ મેં તને એમ નથી કહ્યુ. તારા માહાત્મ્ય, બળ તથા કર્મોને હું જાણું છું, તેથી હું કાંઇ તને તિરસ્કાર નથી કરતો. હે પાંડવ! પોતા વિષે જેવી કુશળતા તું માને છે તેથી તારે વિષે હજાર ગણી હું માનું છું. હે ભીમ! સર્વ રાજા, બંધુ તથા સંબંધિયોએ પૂજા કરેલા જેવા કુળમાં તારો જન્મ છે, તેવોજ તું છે; તથાપિ હે વૃકોદર! મનુષ્યો જેમ પૂર્વે કરેલાં પુણ્ય પાપના ફળને પ્રાપ્ત થયા વગર અગાઉથી તે વિષે નિશ્ચય નથી કરી શકતા, તેમજ અગાઉથી જાણવાને ઇચ્છે તોપણ મનુષ્યોના બળાબળનો નિર્ણય નથી કરી શકતા; કારણ કોઇ વખતે શૂરવીરમાં પણ નપુંસકપણું દેખાઈ આવે છે. પુરૂષને અર્થ સિદ્ધિ વિષે ધર્મજ હેતુ છે, અને વિનાશ થવામાં પણ તે જ હેતુ છે, અને પુરૂષાર્થ તો કદાચિત્ ફળ દેનાર છે, એવો દોષદર્શિ પંડિતોએ જુદી રીતે કાર્ય કરવા નિશ્ચય કરેલો હોય છે; અને તેથી ઉલટા વાયુના વેગની પેઠે જુદી તરેહનાં કાર્યો થાય છે. સારી રીતે વિચાર કરેલું, રૂડી નીતિવાળું, ન્યાયથી સંપાદન કરેલું, મનુષ્યકર્મ દૈવની સાથે ટક્કર લે, તેમ ભોગ કરવા નહિ આરંભેલાં દુઃખાદિ દૈવકર્મ પણ પુરૂષાર્થવડે હણાય છે. જેમ શીત, ઉષ્ણ, વર્ષા, ક્ષુધા, તથા તૃષા ઇત્યાદિ પુરૂષાર્થે ટળે છે, તેમ પ્રારબ્ધ કર્મથી બીજું જે પોતે પુરૂષે કર્યું હોય તે પણ ફલીભૂત થાય છે, એજ પૌરૂષ ફળ દેનાર છે, તેનું લક્ષણ, હે પાંડવ! પૌરૂષ વિના એકલા

દૈવથી જીવિકા થાય નહી, એમ જાણી પ્રયત્ન કરવો એટલે દૈવ તે પૌરૂષ અને એ બેઉના સંબંધથી ફળ થાય છે એકથી નહી. નિશ્ચય કરનાર પુરૂષ કર્મને વિષે પ્રવર્તે, તેમાં કોઇ વખતે કાર્ય સિદ્ધિ થાય અથવા દૈવની પ્રતિકૂલતાથી ન થાય તો, તેથી હર્ષ શોક પામે નહી. હે ભીમસેન! તે વિષે મારે તો એટલુંજ કહેવાની ઇચ્છા છે કે, શત્રુ સાથે સંગ્રામમાં આપણીજ સિદ્ધિ થશે એમ જાણવું નહી, કદાચ એમ મનનો ભાવ ઉલટો થાય કે આપણે જીતીશું નહી તો પણ તેજરહિત થવું નહી. ખેદ, મૂર્છા તથા ગ્લાનિ પામવી નહી, એ વાત હું તને કહું છું. હે પાંડવ! આવતી કાલે ધૃતરાષ્ટ્રની પાસે જઇ જે રીતે તમારો અર્થ બગડે નહી તે રીતે શાંતિ સાધવાનો હું યત્ન કરીશ. કદી તે શાંતિ કરશે તો જગતમાં મને ઘણોજ યશ મળશે, અને તમારૂં કામ થશે, તેમજ તેઓનું પણ ઉત્તમ શ્રેય થશે. કૌરવો કદી યુદ્ધ વિષે અભિનિવેશ કરશે ને મારાં વચનને નહી માને તો યુદ્ધ રૂપી મહા ભયંકર કર્મ થશે. હે ભીમસેન! આ યુદ્ધમાં બધો ભાર તારે માથે રહ્યો છે, અને ધુંસરી અર્જુન ધારણ કરશે, અને ઇતર મનુષ્ય બધા વહેવા લાયક છે, અર્થાત્ આ સંગ્રામમાં રથસ્થાનાપન્ન અર્જુન છે, બાકી બીજા બધા રથમાં બેસનારા છે. સંગ્રામને પ્રસંગે મને યુદ્ધની આકાંક્ષા છે તોપણ અર્જુનની ઇચ્છાને લીધે હું તેના રથનો સારથિ થઇશ. હે વૃકોદર! પ્રથમ નપુંસક સરખી તારી વાણી સાંભળતાં તારી બુદ્ધિ વિષે શંકિત થઇને હું જે બોલ્યો તેથી તારૂં તેજ પ્રદીપ્ત થયું.

तस्मादाशंकमानोहं वृकोदर मतिं तव ।
गदतः क्लीवया वाचा तेजस्ते समदीदिपं ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि कृष्णवाक्ये गुर्जरभाषायां सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥

અધ્યાય ૭૮ મો. અર્જુનનો અભિપ્રાય.

अर्जुन उवाच—उक्तं युधिष्ठिरेणैव यावद्वाच्यं जनार्दन ।
तव वाक्यं तु मे श्रुत्वा प्रतिभाति परंतप ॥ १ ॥

અર્જુન કહે છે–હે જનાર્દન! હે શત્રુને તપાવનાર! જેટલું કહેવું હતું તે બધું યુધિષ્ઠિરે કહ્યું, અને હે પ્રભો! તમારાં વચન સાંભળીને તો મને એમ લાગે છે કે ધૃતરાષ્ટ્રના લોભથી, વા અમારા દીનપણાથી અથવા કર્મ વિના કેવળ પુરૂષાર્થથી બળનો ઉદય થતો નથી, તેથી પુરૂષના પરાક્રમને નિષ્ફળ જાણી તમો આ કામમાં શાંતિ થવી કઠિન માનો છો, તેથી તમે એવાં વચન કહ્યાં તથાપિ તે તેમજ થશે એમ ન કહેવાય; કારણ કાંઇ કર્મ અસાધ્ય છે એમ બુદ્ધિમાન પુરૂષોએ જાણવું નહી. જે મનુષ્યોને ફળનો ઉદય થતો ન હોય, તેને વાસ્તે પણ યત્ન કર્યો હોય તો ફળે છે, વાસ્તે અમારો તથા કૌરવોનો નાશ કરનાર યુદ્ધને શું કરવા ઇચ્છો છો! હે પ્રભો! સારી રીતે સંપાદન કરેલું કર્મ સફળ થાય છે, વાસ્તે હે કૃષ્ણ! શત્રુઓ સાથે જે રીતે સંપ થાય તે રીતે કરો. હે શૂરવીર! જેમ દેવતા તથા અસુરોના મુખ્ય સંબંધી બ્રહ્મા છે તેમ પાંડવો તથા કૌરવોના મુખ્ય સંબંધી તમો છો માટે પાંડવો તથા કૌરવોનું કલ્યાણ થાય તે રીતે કરો. અમારૂં હિત કરવું તમોને દુષ્કર છે એમ હું નથી માનતો. હે જનાર્દન! હે ભગવાન! એ રીતે તમારે કરવું યોગ્ય છે,

માટે આશા છે કે, ત્યાં જતાંવાંતજ તમો તેમ કરશો. હે શૂરવીર! દુરાત્મા દુર્યોધન રાજા વિષે તમારે બીજું જે રીતે કરવાની ઇચ્છા હોય તો તે રીતે બધું કરજો. હે કૃષ્ણ! તેમની સાથે અમારી સલાહ થાઓ, વા તમારી ઇચ્છા હોય તે પ્રમાણે યુદ્ધ થાઓ; તમે વિચાર કર્યો હોય તેજ અમારે કર્તવ્ય છે. હે મધુસૂદન! ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરની લક્ષ્મી જોઇ જેનાથી સહન કરી શકાયું નહી તેમ તે લક્ષ્મી લઇ લેવાનો ધર્મયુક્ત ઉપાય પણ તેણે જોયો નહિ એટલે જુગારરૂપી અસત ઉપાયે કરી તેમની લક્ષ્મી હરણ કરી લીધી. દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો દુર્યોધન બંધુ તથા પુત્ર સહિત વધ કરવા લાયક નથી એમ નહી એટલે વધ કરવાલાયકજ છે. દ્યૂત વાસ્તે બોલાવેલા યુધિષ્ઠિર પોતાનો પ્રાણ ત્યાગ નજીક આવ્યો તો પણ પાછા ન હઠયા, ત્યારે ક્ષત્રિય વિષે ઉત્પન્ન થયેલા ધનુષ ધારણ કરનાર દુર્યોધને અધર્મે કરી જીતેલા અમો વનમાં ચાલી નિકળ્યા, ત્યારથી મારે પણ દુર્યોધન મારવા લાયક થયો છે. હે કૃષ્ણ! મિત્ર વાસ્તે તમે જે કરવા ઇચ્છો છો તેમાં પણ કંઇ આશ્ચર્ય નથી, માટે જો આપણો ઉદ્યમ સામ ઉપાયથી સફળ થાય તો તે, નહી તો પછી યુદ્ધથી તેમને મારવા તે જ તમો સારૂં માનતા હો તો જલદી તેમ કરો, એમાં કાંઇ તમારે વિચારવું નહી અને પાપબુદ્ધિવાળા દુર્યોધને સભાના મધ્યમાં દ્રૌપદીને કલેશ પમાડી હતી તે તમે જાણો છો, તે પણ અમે સહન કર્યું. હે માધવ! જેમ ખારી જમીનમાં વાવેલું બીજ સારી રીતે ઉગે નહી, તેમ દુર્યોધન પાંડવો તરફ સારી રીતે વર્તે એમ મને લાગતું નથી. હે વાર્ષ્ણેય! પાંડવોનું જેમ હિત થાય તે જે કરવા યોગ્ય જણાય તે જલદી કરો, આપને યોગ્ય લાગે તે કરવામાં વિચાર શો?

तस्माद्यन्मन्यसे युक्तं पांडवानां हितं च यत् ।
तथाशु कुरु वार्ष्णेय यन्नः कार्यमनंतरं ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वण्यर्जुनवाक्ये गुर्जरभाषायामष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

અધ્યાય ૭૯ મો. અર્જુન અને કૃષ્ણ વિચારણા.

श्रीभगवानुवाच—एवमेतन्महाबाहो यथा वदसि पांडव ।
पांडवानां कुरूणां च प्रतिपत्स्ये निरामयं ॥ १ ॥

શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન કહે છે—હે મહાબાહો! હે પાંડવ! જે રીતે તમો કહો છો એજ રીતે તમારૂં તથા કૌરવોનું કુશળ થાય એમ હું કરીશ શમ તથા યુદ્ધ એ બેઉ કામમાંથી બધાનું કુશળ થાય તેવી શાંતિ કરવી એ મારા હાથમાં છે, કેમકે હું દૂત છું તોપણ દૈવની અનુકૂળતા જોઇએ. જેમ સારી રસાળ જમીનવાળું મહેનતથી શુદ્ધ કરેલું ક્ષેત્ર હોય પણ કદાચ વર્ષાદજ ન થાય તો તે ફળ ન આપે, જ્યાં વાવ્ય અથવા નદીના પાણીથી સિંચન થતું હોય ત્યાં તો પૌરૂષ ફળે છે, એમ કોઇ કહેતું હોય તો તેમ પણ નથી, કારણ ત્યાં પણ દૈવની ઇચ્છાથી પાણી સુકાઇ જાય, તો તેમ મહેનત કરવાથી પણ ફળ થતું નથી. દૈવ અનુકૂળ ન હોય તો કેવળ પૌરૂષ ફળ આપે નહીં, એમ પ્રાચીન મહાત્મા પુરૂષોએ બુદ્ધિથી નિશ્ચય કર્યો છે. એ રીતે લોકના હિતનું સાધન દૈવ તથા મનુષ્ય એ બેઉને હાથ છે, એકલા મનુષ્યથી બની શકતું નથી; માટે જેટલો પુરૂષાર્થ બનશે તેટલો હું કરીશ પણ દૈવકર્મ

મારાથી અન્યથા કરવા સમર્થ નહીં થવાય. તે દુર્બુદ્ધિવાળો દુર્યોધન પણ ધર્મ તથા લોક રીતિને પણ મૂકીને વિચારે છે, અને તેવું અનર્થરૂપ કર્મ કરવા છતાં પાછો તપાયમાન પણ નથી થતો. તેમ વળી એના મંત્રી શકુનિ, કર્ણ તથા તેના ભાઇ દુઃશાસન વગેરે એની પાપિષ્ટ બુદ્ધિને વધારે છે. પરિવાર સહિત પોતાનો વધ થયા વગર દુર્યોધન રાજ્ય આપી શાંતિને પામવાનો નથી. ધર્મરાજા યુધિષ્ઠિર પ્રણિપાત કરે છે, પણ રાજ્ય મૂકી દેવા નથી ઇચ્છતા, દુર્બુદ્ધિવાળો તે યાચના કર્યાથી રાજ્ય આપનાર નથી. હે ભારત! કૃપણતા દેખાડવી પડે એવું યુધિષ્ઠિરે જે કહ્યું છે તે તેને કહેવું હું નથી ધારતો, અને પરસ્પર શાંતિ થવા રૂપ પ્રયોજન જે ધર્મરાજે કહ્યું છે તે પણ બધું પાપરૂપ કૌરવ દુર્યોધન કરશે નહીં. તેમ કરવાથી સર્વ લોક વિષે એ વધ કરવા જોગ ઠરશે. મારે તથા બધા જગતને પણ એ હણવા લાયક થશે. કુમારપણામાં તમને સર્વને હંમેશ તે તિરસ્કાર કરતો હતો, અને વળી જે દુરાત્મા ક્રૂર બુદ્ધિવાળાએ તમારૂં રાજ્ય લઇ લીધું એવો તે પાપરૂપ છે. યુધિષ્ઠિરની લક્ષ્મી જોઇ તે ચળી ગયો છે. હે પાર્થ! તમારી સાથે મારો સ્નેહ છે તે તોડવા વારંવાર મને પણ ડગાવા યત્ન કર્યો પણ તેનો પાપરૂપ અભિપ્રાય મેં ગ્રહણ કર્યો નહીં. હે મહાબાહો! હે અર્જુન! એના ખરાબ મતને તથા એના અંતઃકરણને અને ધર્મરાજનું પ્રિય ઇચ્છતા મને તથા મારા પરમ મતને તું સારી રીતે જાણે છે, તેમ છતાં પણ અજાણની પેઠે હાલ કેમ શંકા કરે છે? હે પાર્થ! પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવા દેવતાઓના અવતારરૂપ દિવ્યવિધાન પણ તું બધું જાણે છે, માટે દિવ્યવિધાન થઇ ગયું, હવે શત્રુઓ સાથે કેમ શાંતિ થાય. હે પાર્થ! વાણી તથા કર્મવડે મારાથી કરી શકાશે તે હું કરીશ, પણ શત્રુઓ સાથે શમ થવાની ઇચ્છા હવે હું નથી રાખતો. વિરાટના ગૌહરણ વિષે ગયા વર્ષમાં રસ્તામાં ભીષ્મે યાચના કરી પાંડવોને ભાગ આપ અને એમની સાથે સંધિ કર, એમ કહ્યું તોપણ દુર્યોધને માન્યું નહીં. થોડું રાજ્ય પાછું આપવામાં પણ તે સંતુષ્ટ થયો નહીં. તથાપિ સર્વથા ધર્મરાજની આજ્ઞા પ્રમાણે મારે કરવું યોગ્ય છે, એમ તે દુરાત્માનું પાપરૂપ કર્મ પણ વિચારવું જોઇએ.

सर्वथा तु मया कार्यं धर्मराजस्य शासनं ।
विभाव्यं तस्य भूयश्च कर्मपापं दुरात्मनः ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि श्रीकृष्णवाक्ये गुर्जरभाषायामूनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥

અધ્યાય ૮૦ મો. દૌત્ય સંબંધી નકુલનો અભિપ્રાય.

नकुल उवाच—उक्तं बहुविधं वाक्यं धर्मराजेन माधव ।
धर्मज्ञेन वदान्येन श्रुतं चैव हितत्त्वया ॥ १ ॥

નકુળ કહે છે—હે માધવ! મધુર બોલનાર તથા ધર્મજ્ઞ એવા ધર્મરાજાએ ઘણી તરેહનાં વાક્ય કહ્યાં તે તમે સાંભળ્યાં. હે માધવ! રાજાનો મત જાણી ભીમસેને પણ સારી રીતે શમ થાય તેમ કહીને પછી પોતાનું બાહુબળ કહી દેખાડ્યું. હે શૂરવીર! અર્જુને જે કહ્યું તે પણ તમે સાંભળ્યું, અને તમારો પોતાનો મત પણ તમે વારંવાર કહી દેખાડ્યો. હે પુરૂષોત્તમ! એ રીતે બધા મત સાંભળીને એ બધાને અતિક્રમણ કરી તમને તે વખતે જે યો-

મ જણાય તે કરજો. હે કેશવ! હે શત્રુને દમન કરનાર! જેવાં જેવાં નિમિત્ત તેવા તેવા મતભેદ થાય છે, તથાપિ મનુષ્યોએ જે વખતે જે યોગ્ય હોય તે જ સદા કરવું જોઇએ; માટે તમે પણ ત્યાં પ્રસંગે જે યોગ્ય લાગે તે કરજો. હે પુરૂષસત્તમ! જગતમાં મનુષ્યોની બુદ્ધિ સદાકાળ કંઇ સરખી રહેતી નથી, તે કારણથી પહેલી વખત કરેલા વિચાર બીજી વખત બદલાઇ જતાં વાર લાગતી નથી. હે કૃષ્ણ! અમે જ્યારે વનવાસમાં હતા ત્યારે અમારી પોતાની બુદ્ધિ જુદી તરેહની હતી. છુપા રહ્યા હતા ત્યારે તેથી જુદી હતી અને આ વખતે પ્રસિદ્ધ થયા એટલે વળી એક બીજી રીતની મતિ થઇ. હે વાર્ષ્ણેય! હાલ અમને રાજ્ય માટે જેવો આદર છે તેવો વનવાસ કરતા હતા તે વખતે નહોતો. હે જનાર્દન! વનવાસથી નિવૃત્ત થયા, તે સાંભળી આ સાત અક્ષૌહિણી સેના તમારા પ્રસાદથી એકઠી થઇ આવી છે. અચિંત્ય બળ પરાક્રમવાળા, પુરૂષમાં સિંહરૂપ તથા શસ્ત્રધારી એવા આ યોદ્ધાઓને જોઇ, એવો કયો પુરૂષ હોય કે જે વ્યથા ન પામે? વળી તમે કૌરવોના મધ્યમાં આરંભે શાંતિવાળાં ને છેવટમાં ભય હોય એવાં વચન બોલજો, કે જેથી મંદબુદ્ધિવાળો દુર્યોધન ક્રોધ ન કરે. હે કેશવ! હે માધવ! યુધિષ્ઠિર, ભીમસેન, કોઇથી પરાજય પામે નહી એવો અર્જુન, સહદેવ, હું, તમે, બળરામ, મહા પરાક્રમી સાત્યકિ, પુત્ર સહિત વિરાટ, અમાત્ય સહિત દ્રુપદ, ધૃષ્ટ-દ્યુમ્ન, પરાક્રમી કાશિરાજ તથા ચેદિદેશનો પતિ ધૃષ્ટકેતુ, એટલા સાથે યુદ્ધમાં માંસ તથા રૂધિરનો ભરેલો કયો મનુષ્ય યુદ્ધ કરી શકનાર છે. હે મહાબાહો! તમો ગમન માત્રમાંજ કેવળ ધર્મરાજનો ઇષ્ટ અર્થ સાધશો એમાં સંશય નથી. હે નિષ્પાપ! વિદુર, ભીષ્મ, દ્રોણ તથા બાહ્લિક એટલા શ્રેય જાણવામાં સમર્થ છે માટે તેમને કહેશો એટલે તે ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાને તથા પાપરૂપ આચરણવાળા અમાત્ય સહિત દુર્યોધનને પણ સમજાવશે. હે જનાર્દન! જ્યાં સાંભળનાર વિદુર અને કહેનાર તમો છો ત્યાં હાથમાંથી ગયેલી વાત પણ પાછી કેમ ઠેકાણે નહી આવે?

श्रोता चार्थस्य विदुरस्त्वं च वक्ता जनार्दन ।
किमिवार्थनिवर्ततं स्थापयतां न वर्त्मनि ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि नकुलवाक्ये गुर्जरभाषायामशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

અધ્યાય ૮૧ મો. સહદેવનો યુદ્ધ માટે મત.

सहदेव उवाच—यदेतत्कथितं राजा धर्म एष सनातनः ।
यथा च युद्धमेवस्यात्तथा कार्यमरिंदम ॥ १ ॥

સહદેવ કહે છે–હે શત્રુને દમન કરનાર! આ ધર્મરાજાએ કહ્યું એ સનાતન ધર્મ છે, તથાપિ જે રીતે યુદ્ધ થાય તેમ કરજો. હે દાશાર્હ! કૌરવો પાંડવો સાથે શાંતિ કરવાને ઇચ્છે તોપણ તમો તેમની સાથે યુદ્ધ થાય તેવી યોજના કરજો. હે કૃષ્ણ! સભામાં આણેલાં દ્રૌપદીને જોઇ દુર્યોધન માટે થયેલો ક્રોધ તેને માર્યા વગર શાંત થનાર નથી. હે કૃષ્ણ! કદી ભીમ, અર્જુન તથા ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર ધર્મિષ્ઠ થતા હોય તો થાઓ પણ હું તો ધર્મને મૂકી સંગ્રામમાં તેની સાથે યુદ્ધ કરવાને ઇચ્છું છું. એ રીતે સહદેવ બોલી રહ્યા પછી, સાત્-

કિએ પણ કહ્યું કે, હે મહાબાહો ! હે કૃષ્ણ ! મહા બુદ્ધિમાન સહદેવે " દુર્યોધનને મારશે તે પછી મારો ક્રોધ શાંત થશે " એમ કહ્યું એ સત્ય છે. ચીર તથા મૃગચર્મનાં વસ્ત્ર ધારણ કરનાર દુઃખી પાંડવોને વનમાં જોઇ તમને પણ ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો હતો, એ શું ભૂલી ગયા? હે પુરૂષોત્તમ ! સંગ્રામમાં કઠિન, શૂરવીર માદ્રી પુત્ર સહદેવે જે વચન કહ્યાં તે સર્વ યોદ્ધાઓને માન્ય છે. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ રીતે મહા બુદ્ધિમાન સાત્યકિએ વાક્ય કહ્યાં; તેટલામાં ત્યાં ચોતરફ બેઠેલા યોદ્ધાઓનો અત્યંત ભયંકર સિંહના સરખો શબ્દ " યુદ્ધજ કરવું, યુદ્ધજ કરવું " એવો થઇ રહ્યો. ચોતરફથી યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છા છે જેમને એવાં બધા શૂરવીરો સાત્યકિને હર્ષ પમાડતા તેનાં વચનને વખાણવા લાગ્યા.

सर्वे हि सर्वशो वीरास्तद्वचः प्रत्यपूजयन् ।
साधु साध्विति शैनेयं हर्षयंतो युयुत्सवः ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि सहदेवसात्यकिवाक्ये गुर्जरभाषायामेकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

અધ્યાય ૮૨ મો. દ્રૌપદી કથન.

વૈશંપાયન उवाच—राज्ञस्तु वचनं श्रुत्वा धर्मार्थसहितं हितं ।
कृष्णादाशार्हमासीनमब्रवीच्छोककर्शिता ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! ધર્માર્થ સહિત હિતરૂપ રાજાનાં વચન સાંભળી શોકથી દુર્બળ થઇ ગયેલાં દ્રૌપદી બેઠેલા શ્રીકૃષ્ણ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યાં કે અતિ કાળા અને લાંબા છે કેશ જેના એવાં દ્રુપદની કન્યા સહદેવને તથા મહારથિ સાત્યકિને વખાણી, ભીમસેને અત્યંત શાંત થયેલા જોઇ આંખમાં આંસુ આણી મનમાં ઘણો ખેદ પામી કહેવા લાગ્યાં કે, હે મહાબાહો ! હે ધર્મજ્ઞ ! હે મધુસૂદન ! જે રીતે છળ કરી અમાત્ય સહિત ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રે પાંડવોને રાજ્યભ્રષ્ટ કર્યા તે બધું તમે જાણો છો. હે જનાર્દન ! હે દાશાર્હ ! અને જે રીતે સંજયને યુધિષ્ઠિર રાજાએ એકાંતમાં પોતાનો વિચાર સંભળાવ્યો તે યુધિષ્ઠિરનો મત પણ તમે જાણ્યો. હે તાત ! હે મહાદ્યુતે ! તેમણે સંજયને જે કહ્યું તે બધું પણ તમે સાંભળ્યું. તેમનું કહેવું એવું હતું કે અવિસ્થળ, વૃકસ્થળ, માકંદી, વારણાવત તથા બીજું એક પાંચમું, એ રીતે પાંચ ગામ અમને આપે, એમ દુર્યોધનને તથા એના સંબંધિઓને કહેજો; પણ, હે દાશાર્હ ! હે કૃષ્ણ ! સંધિને ઇચ્છનાર યુધિષ્ઠિરનું વાક્ય સાંભળી દુર્યોધને તેમ કર્યું નહી માટે હે કૃષ્ણ ! રાજ્ય આપ્યા વગર કદી દુર્યોધન સંધિ કરવાને ઇચ્છે તો તેમ તમારે ત્યાં જઇને કરવું નહી. હે મહાબાહો ! સૃંજય સહિત પાંડવો, કોપેલા ભયંકર દુર્યોધનના સૈન્ય સામા ઉભા રહેવા સમર્થ થશે. હે મધુસૂદન ! તેમને વિષે સામ તથા દામે કરી કોઇ પણ અર્થ સિદ્ધ કરી શકાય એમ નથી: માટે તેમને વિષે તમારે દયા કરવી નહી. હે કૃષ્ણ ! સામ તથા દામે કરી જે શત્રુઓ શાંતિ પામે નહી તેમના વિષે, પોતાના જીવિતનું રક્ષણ કરનાર પુરૂષે દંડની યોજના કરવી. હે મહાબાહો ! સૃંજય તથા પાંડવો સહિત તમારે તેમને વિષે દંડ ઉપાય કરવો જોઇએ. હે કૃષ્ણ ! એમ કરવું પાંડવોને યોગ્ય છે, અને તેથી યશ છે, તથા ક્ષત્રિયોને તેથી સુખ થશે. હે દાશાર્હ ! સ્વધર્માચરણ કરનાર

ક્ષત્રિયે લોભી ક્ષત્રિય કે અક્ષત્રિય જે હોય તેને મારવો, પણ સર્વ પાપ વિષે રહેલો હોય તોય બ્રાહ્મણને ન મારવો; કારણ બ્રાહ્મણ સર્વ વર્ણના ગુરૂ ને પૂજ્ય છે. હે જનાર્દન! ના મારવા લાયકને મારવાથી દોષ લાગે છે; તેમજ મારવા લાયકને ન મારવાથી પણ દોષ લાગે છે, એમ ધર્મજ્ઞ પુરૂષો કહે છે. હે કૃષ્ણ! પાંડવ, દાશાર્હ, સંજય તથા સૈનિકો સહિત તમને એ દોષ જે રીતે સ્પર્શ ન કરે તે રીતે કરો. હે જનાર્દન! હે કેશવ! હે કૃષ્ણ! ફરીને વળી હું તમોને વિશ્વાસથી કહું છું કે, મારા સરખી સ્ત્રી પૃથ્વીમાં કોણ છે? દ્રુપદની કન્યા, વેદીના મધ્યમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી, ધૃષ્ટદ્યુમ્નની બ્હેન, તમારી સખી, અજમીઢના કુળમાં પ્રાપ્ત થયેલી, મહાત્મા પાંડુ રાજાની પુત્રવધૂ અને તેજે કરી પાંચ ઈંદ્ર સરખા પાંચ પાંડવોની સ્ત્રી, ને શૂરવીર પાંચ પાંડવોવડે કરી મહારથિ પાંચ પુત્રો મારા વિષે ઉત્પન્ન થયેલા એવી હું છું. હે કૃષ્ણ! અભિમન્યુ જેમ તમારો ભાણેજ છે તેમ ધર્મથી તે પણ તમારા ભાણેજ છે. હે કેશવ! તે હું પાંડવ દેખે તે રીતે અને તમે વિદ્યમાન છતે કેશગ્રહને પ્રાપ્ત થઇ એટલે મારો ચોટલો તણાયો અને સભાની વચ્ચે ક્લેશ પામી. પાંચાળ રાજાઓ વૃષ્ણિયો તથા પાંડવો જીવતાં પાપિષ્ટોની દાસી થઇ હું સભામાં ઉભી, તે વખતે પાંડવો જોતા હતા તોપણ તેમણે ક્રોધ ન કર્યો તેમ કંઇ ચેષ્ટા પણ ન કરી ત્યારે "હે ગોવિંદ! મારી રક્ષા કરો કરો" એમ મનમાં તમારૂં મેં ચિંતન કર્યું, ત્યાં સમર્થ શ્વસુર ધૃતરાષ્ટ્રે મને એમ કહ્યું કે, હે પાંચાળિ! મારાથી તમે વર માગવા લાયક છો માટે વર માગો. ત્યારે હે કેશવ! મેં માગ્યું કે રથ તથા આયુધ સહિત પાંડવો દુર્યોધનના દાસ માં થાઓ. પાંડવો તેના તાબામાંથી વનવાસ કરવા નિકળ્યા. હે પુંડરીકાક્ષ! હે જનાર્દન! એવી તરેહનાં તેઓએ અમોને દુઃખ દીધાં છે તે તમો જાણો છો, માટે સ્વામી, જ્ઞાતિ તથા સંબંધી સહિત અમારો પક્ષ કરો. હે કૃષ્ણ! ભીષ્મ તથા ધૃતરાષ્ટ્રની હું ધર્મથી પુત્રવધૂ થાઉં તે મને બલાત્કારથી દુષ્ટોએ દાસી કરી. હે કૃષ્ણ! અર્જુનના ધનુષ ધરવાને તથા ભીમના બળને ધિક્કાર છે. નહિ તો એવું કામ કરી, દુર્યોધન બે ઘડી પણ કેમ જીવે? હે કૃષ્ણ! જો હું તમારે અનુગ્રહ કરવા લાયક હોઉં, અને મારા પર તમને દયા હોય તો ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો ઉપર તમારે પૂર્ણ ક્રોધ કરવો.

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય! સુંદર કટિપશ્ચાદ્ ભાગવાળી, હસ્તિ સરખી છે ગતિ જેની એવી વેણીરૂપે દુઃશાસને ખેંચેલા કોમળ, કુટિલ અગ્રભાગવાળા કેશથી સારા દેખાવવાળી અત્યંત નીલા, સર્વ સુગંધિ દ્રવ્યે સુવાસિત, સર્વ લક્ષણ સંપન્ન મોટા સર્પ સરખી કાંતિવાળા પોતાના કેશપાશને ડાબા હાથે પકડી કમળ સરખાં નેત્રવાળી દ્રૌપદી શ્રીકૃષ્ણની પાસે જઇ આંખમાં આંસુ આણી આવાં વચન કહેવા લાગ્યાં કે, હે પુંડરીકાક્ષ! દુઃશાસનના હાથે ખેંચાયલો આ કેશપાશ જુવો, તેણે કેવો ખેંચ્યો છે માટે સામાની સાથે સંધિને ઇચ્છતા તમોએ સર્વ કાર્ય વિષે આ પણ યાદ રાખ્યા કરવું. હે કૃષ્ણ! કદી ભીમ તથા અર્જુન કૃપણતાને લીધે સંધિની ઇચ્છા રાખતા હોય તો, મહારથિ યોદ્ધાઓ સહિત વૃદ્ધ એવો મારો પિતા યુદ્ધ કરશે. વળી હે મધુસૂદન! અભિમન્યુને આગળ કરી મહા પરાક્રમી મારા પાંચ પુત્રો કૌરવો સાથે યુદ્ધ કરશે. હે કૃષ્ણ! જ્યાં સુધી પાપરૂપ દુઃશાસનનો હાથ સારી રીતે કપાઇ ગયેલો તથા રજથી ભરેલો હું ન જોઉં, ત્યાં સુધી મારા હૃદયને કેમ શાંતિ વળે? પ્રદીપ્ત અગ્નિની પેઠે હૃદયમાં ક્રોધ રાખી વાટ જોતાં મને તેર વર્ષ તો વીતી ગયાં. હે શત્રુને ભય કરનાર! હે કૃષ્ણ! તમે આ વખતે ધર્મ વિચારવા જાઓ છો ખરા, પણ તેમની વાણીરૂપી શલ્યથી પીડા પામતું મારૂં હૃદય ચિરાઇ જાય છે.

વિશાળ નેત્રવાળી દ્રૌપદી એટલાં વચન કહી અશ્રુથી રૂંધાયલા કંઠે ગદ્ગદ્ સ્વરે કંપાયમાન થઈ નેત્રમાંથી પડતાં ઉષ્ણ જળે કરી સ્તનને ભિંજાવતી અત્યંત રોવા લાગી. તે વખતે મહાબાહુ કેશવ ભગવાન તેને સાંત્વના કરી કહેવા લાગ્યા કે, હે દ્રૌપદિ! થોડા વખતમાં તું કૌરવોની સ્ત્રિયોને રોતી દેખીશ! હે ભીરૂ! જેમની ઉપર તું ગુસ્સે છે, તેમની સ્ત્રિયો પોતાના બંધુઓ મરવાથી, જે રીતે તું રૂવે છે તે જ રીતે થોડા વખતમાં રોશે. હું પોતે યુધિષ્ઠિરની આજ્ઞાથી દૈવ ઇચ્છાવડે ભીમ, અર્જુન, નકુળ તથા સહદેવ સહિત તે કામ કરીશ. કાળે કરી પાકી રહેલા ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો જો મારાં વચન નહીં સાંભળે તો નાશ પામી પૃથ્વીપર શયન કરશે અને કૂતરાં તથા શિયાળિયાં તેમને ખાશે. હે દ્રૌપદિ! હિમવાન પર્વત ચલાયમાન થાય, પૃથ્વી સો બાજુથી ફાટી જાય, કદી નક્ષત્ર સહિત સ્વર્ગ પડે, પણ મારૂં વચન ફોકટ જાય નહીં. હે દ્રૌપદિ! આ હું સત્ય પ્રતિજ્ઞા કરૂં છું, માટે હવે રડશો માં, અને શત્રુ રહિત થયેલા એવા લક્ષ્મીયુક્ત પતિને થોડા વખતમાં જોશો.

सत्यं ते प्रतिजानामि कृष्णे बाष्पो निगृह्यतां ।
हतामित्रान् श्रियायुक्तानचिराद्द्रक्ष्यसे पतीन् ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि द्रौपदीकृष्णसंवादे गुर्जरभाषायां द्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

અધ્યાય ૮૩ મો. શ્રીકૃષ્ણ સંધિ વિગ્રહક.

अर्जुन उवाच—कुरूणामद्य सर्वेषां भवान्सुहृदनुत्तमः ।
संबंधीदयितो नित्यमुभयोः पक्षयोरपि ॥ १ ॥

અર્જુન કહે છે—હાલ સર્વ કૌરવોના તમે ઉત્તમ સગા છો, તેમ નિરંતર બેઉ પક્ષના સંબંધી તથા પ્રિય પણ છો. હે કેશવ! પાંડવોએ ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોનું કુશળ કરવું જોઇએ વાસ્તે તમે સમર્થ શાંતિ કરવા લાયક છો. હે શત્રુને હણનાર! હે પુંડરીકાક્ષ! અહિંથી જઇ તમે દુર્યોધન સાથે સંપ થાય એવું સંભવિત બોલજો. કદી ધર્માર્થયુક્ત હિતકારક કલ્યાણરૂપ વચન તમો કહેશો તોપણ બાળબુદ્ધિવાળો તે ગ્રહણ નહીં કરે અને મૃત્યુને વશ થશે. અર્જુનનાં વચન સાંભળી શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે, ધર્મયુક્ત તથા આપણું જેમાં હિત છે, અને કૌરવોનું પણ જેથી અનામય થાય તે જ કરવા સારૂ હું ધૃતરાષ્ટ્ર પાસે જાઉં છું. વૈશંપાયન કહે છે-હે જનમેજય! વળતી રાત્રિ વીત્યા પછી નિર્મળ આકાશમાં સૂર્યોદય થયો ત્યારે જન્મ નક્ષત્રથી આઠમા મુહૂર્તમાં, કાર્તિક માસ વિષે રેવતી નક્ષત્રમાં, તથા શરદઋતુનો અંત અને હેમંતનો છે આરંભ જેમાં એવો સમૃદ્ધ ધાન્યથી સુખરૂપ કાળ આવ્યો ત્યારે બુદ્ધિમાનમાં શ્રેષ્ઠ ભગવાન ઋષિયોની વાણી, જેમ ઇંદ્ર સાંભળે, તેમ વિખ્યાત બ્રાહ્મણોની મંગળરૂપ પવિત્ર શબ્દવાળી સત્યવાણી સાંભળતાં પોતે મંગળ સ્નાન કરી પવિત્ર થઇ, અલંકાર ધારણ કરી, પોતાનું પૂર્વ દિવસનું આન્હિક કર્મ કરી, સૂર્ય તથા અગ્નિની ઉપાસના કરી, બળદના વાંસાનો સ્પર્શ કરી, બ્રાહ્મણોને પ્રણામ કરી, અગ્નિની પ્રદક્ષિણા કરી, શકુન માટે મંગળરૂપ વસ્તુ જોઇ, પાંડવનું વચન યાદ કરી, શિનિના પૌત્ર સાત્યકિને આમ કહેવા લાગ્યા કે, શકુનિ સહિત દુર્યોધન દુષ્ટબુદ્ધિવાળો છે, માટે મારા રથ વિષે શંખ, ચક્ર, ગદા, ભાથાઓ, સાંગ્યો તથા બીજાં પણ સર્વ

આયુધો મૂકો, કેમકે કદી શત્રુઓ દુર્બળ હોય તોપણ બળવાને તેનાથી ગાફલ રહેવું નહીં. શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી, તેમનો મત જાણી આગળ ચાલનારા નોકરો રથ જોડવા વાસ્તે ચક્ર, ગદા ઇત્યાદિ શસ્ત્રો લઇ રથમાં ગોઠવવા લાગ્યા. પછી કાલાગ્નિ સરખો તથા આકાશમાં રહેલા સૂર્ય સરખો પ્રદીપ્ત, સૂર્ય તથા ચંદ્ર સરખા પ્રકાશમાન બે ચક્રથી શોભિતો, અર્ધચંદ્ર, મત્સ્યાકૃતિ મૃગ પક્ષિ ઇત્યાદિ ચિત્રથી ચિત્રેલો નાના પ્રકારના પુષ્પથી વિચિત્ર પ્રકારનો, ચોતરફ મણિ તથા રત્નથી જડિત્ર, તરૂણ સૂર્ય સરખી કાંતિવાળો, અતિ સુંદર છે દેખાવ જેનો, મણિ તથા હેમથી વિચિત્ર પ્રકારનાં છે અંગ જેનાં, રૂડી પતાકાવાળો, સારા છે ઉપસ્કર જેમાં, વિંટેલું છે વ્યાઘ્રચર્મ જેમાં, કોઇથી ધર્ષણ થાય નહિ એવો, શત્રુના યશને હણનાર યાદવોને આનંદ કરનાર મોટો રથ, તેમણે સર્વ સંપત્તિથી શોભિતા, નવરાવેલા, શૈબ્ય, સુગ્રીવ, મેઘ, પુષ્પ તથા બલાહક નામના અશ્વ સાથે જોડી તૈયાર કર્યો. શ્રીકૃષ્ણના મહિમાને વધારનાર મોટા શબ્દવાળા, તે રથ ઉપર ગરૂડનું છે ચિન્હ જેમાં એવી ધ્વજા ચઢાવી મેઘ તથા નગારાં સરખો જેનો શબ્દ છે એવા મેરૂ પર્વતના શિખર સરખા શોભાયમાન રથ પ્રત્યે ઇચ્છા પ્રમાણે ચાલનાર વિમાનમાં જેમ બેસે, તેમ શ્રીકૃષ્ણ, વિરાજમાન થયા. પછી પુરૂષોત્તમ ભગવાન, સાત્યકિને પોતાની પાસે રથમાં બેસાડી, રથના શબ્દે કરી પૃથ્વી તથા આકાશને શબ્દાયમાન કરતા પ્રયાણ કરવા લાગ્યા. તે વખતે વાદળાં વગરનો નિર્મળ સમય થયો, ને પવિત્ર વાયુ વાવા લાગ્યો, તેમ રજ પણ ક્યાંય ઉડતી ન હતી, અને મંગળરૂપ મૃગ તથા પક્ષિયો જમણી બાજુ સામાં આવવા લાગ્યાં. બીજાં સારસ, હંસ તથા ઘણી પાંખોવાળાં પક્ષિયો પણ મંગળરૂપ અર્થ દેનાર, પોતાના શબ્દે કરી વાસુદેવના પ્રયાણ વિષે તેમને અનુસરવા લાગ્યાં. મંત્રાહુતિ તથા મોટા કુંડ વિષે હોમ કરેલો અગ્નિ પણ ધૂમાડા વગરનો થઇ જમણી બાજુ છે શિખા જેની એવો મંગળરૂપ થયો. વસિષ્ઠ, વામદેવ, ભૂરીદ્યુમ્ન, ગય, ક્રથ, શુક્ર, નારદ, વાલ્મિક, મરૂત, કુશિક, ભૃગુ તથા બીજા કેટલાક દેવર્ષિ બ્રહ્મર્ષિ એકઠા મળી, યદુકુળને સુખ દેનાર શ્રીકૃષ્ણની પ્રદક્ષિણા કરવા લાગ્યા. એ રીતે મોટા ભાગ્યવાળા, મહર્ષિ ગણ તથા સત્પુરૂષોએ જેની પૂજા કરી છે એવા શ્રીકૃષ્ણ, કૌરવો તરફ જવા લાગ્યા. તે વખતે કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિર, ભીમસેન, અર્જુન, માદ્રીપુત્ર નકુળ, તથા સહદેવ, પરાક્રમી ચેકિતાન, ચેદિ દેશનો અધિપતિ ધૃષ્ટકેતુ, દ્રુપદ, કાશીરાજ, મહારથિ શીખંડિ, પુત્ર સહિત ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, કેકયો સહિત વિરાટ, એટલા ક્ષત્રિયો કાર્ય સિદ્ધ થવા વાસ્તે ક્ષત્રિયમાં શ્રેષ્ઠ એવા શ્રીકૃષ્ણને વળાવવા ચાલ્યા. તેજસ્વી કુંતિના પુત્ર ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર પણ ગોવિંદ ભગવાનની પાછળ ગયા. રાજાઓની આગળ તે આ રીતે વચન કહેવા લાગ્યા કે, આ કામ, ભય, લોભ, તથા અર્થ વાસ્તે અન્યાયને અનુસારે કરવાનું નથી. સ્થિર બુદ્ધિવાળા, લોભ રહિત, ધર્મજ્ઞ, ધૈર્યવાન, સર્વ ભૂતોમાં ચતુર, સર્વ પ્રાણિયોના નિયંતા, દેવના દેવ સનાતન છે એમ કહી સર્વ ગુણ સંપન્ન શ્રીવત્સ નામના ચિન્હને ધારણ કરનાર શ્રીકૃષ્ણને સારી રીતે મળી એવો સંદેશો કહેવા લાગ્યા કે, હે જનાર્દન! જે અબળાએ બાળપણમાં અમને વૃદ્ધિ પમાડ્યા, ઉપવાસ તથા તપ ઉપર છે શીલ જેનું, હંમેશ જે અમારા કલ્યાણમાં, દેવતા અતિથિની પૂજામાં તથા વડિલોની સેવામાં તત્પર, વાત્સલ્યયુક્ત, પ્રિય છે પુત્ર જેને, અમોને જે પ્રિય, હે શત્રુને નાશ કરનાર! વળી દુર્યોધનના ભયથી જે અમારૂં રક્ષણ કરતી હતી, અને જેમ સમુદ્રમાંથી નાવ ઉતાર પામે તેમ મોટા મૃત્યુરૂપી ભયથી જે અમારો ઉદ્ધાર કરતી હતી; હે માધવ! અમારે વાસ્તે જેણે નિરંતર દુઃખ ભોગવ્યાં તે દુઃખ પામવા લાયક નહીં એવી

અમારી માતાને કુશળ પૂછજો. પુત્ર શોકે કરી વ્યાપ્ત થયેલી તેની અત્યંત આશ્વાસના કરજો. અમારૂં નામ લઇ પ્રણામ કરી તમે તેને મળજો. હે શત્રુને દમન કરનાર! વિવાહ થયા પછી સાસરા સંબંધિ દુઃખ અને તિરસ્કારને જોઈ, દુઃખને લાયક નહિ એવી તે દુઃખજ ભોગવે છે. હે કૃષ્ણ! હે શત્રુને દમન કરનાર! જ્યારે કદી દુઃખ ટળવાનો વખત આવશે ત્યારે કલેશ પામેલી માને હું સુખ આપીશ. જે વખતે અમે ચાલ્યા તે વખતે તે પાછળ દોડતી હતી, કૃપણ પુત્રની ઇચ્છા રાખનારી, રૂદન કરતી એવી એને મૂકી અમે વનમાં ગયા. હે કેશવ! હે આનર્તસત્કૃત! પુત્રની આધિથી અત્યંત પીડાયલી, તે દુઃખથી મરણ ન પામી હોય, ને જો જીવતી હોય તો મારાં વચનથી તેને પ્રણામ કરજો. કુરૂ કુળમાં મુખ્ય ધૃતરાષ્ટ્ર, અવસ્થાએ વૃદ્ધ બીજા રાજાઓ, ભીષ્મ, દ્રોણ તથા કૃપાચાર્ય ઇત્યાદિને પણ મારાં વચનથી અભિવંદન કરજો. મહારાજ બાહ્લિક, અશ્વત્થામા, સોમદત્ત તથા સર્વ ભરત પ્રત્યે વચનથી મારા યથાયોગ્ય કહેજો. હે મધુસૂદન! કૌરવોના વિચાર ધારણ કરનારા, મહાપ્રાજ્ઞ, અગાધ બુદ્ધિવાળા ધર્મજ્ઞ વિદુરને મળજો. એ રીતે ત્યાં રાજાઓના મધ્યમાં, યુધિષ્ઠિર રાજા કેશવ ભગવાનને કહી, પ્રદક્ષિણા કરી તેમની આજ્ઞાથી પાછા પોતાના ઘર તરફ આવવા લાગ્યા. પાછા વળતી વખતે અર્જુન પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ, સામા શૂરવીરને હણનાર, કોઇથી પરાજય પામેલા નહીં એવા પોતાના મિત્ર દાશાર્હ શ્રીકૃષ્ણને કહેવા લાગ્યા કે—હે સમર્થ! હે ગોવિંદ! પૂર્વે આપણે વિચાર કરવા બેઠા હતા તે વખતે બધા રાજા જાણે તેમ અર્ધ રાજ્ય તે આપે એવો નિશ્ચય કરેલો છે, તે રીતે તિરસ્કાર કર્યા વગર જો તે કબૂલ કરે તો મારૂં પણ પ્રિય થાય અને તે પણ મોટા ભયથી મૂકાય, અને હે જનાર્દન! ઉપાયને ન જાણનાર ધૃતરાષ્ટ્રનો પુત્ર એથી જો ઉલટું કરશે તો નિશ્ચય ક્ષત્રિયોનો હું નાશ કરીશ.

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય! અર્જુને કહ્યું તે સાંભળી ભીમસેન અત્યંત પ્રસન્ન થયા, ક્રોધવશ થઇ વારંવાર કંપવા લાગ્યા, અને હર્ષથી પ્રફુલ્લિત થયું છે મન જેનું એવા ભીમસેન મોટા શબ્દ કરવા લાગ્યા. જે શબ્દ સાંભળી બીજા ધનુષ ધારણ કરનાર કંપવા લાગ્યા. ત્યાં ઉભેલા હાથી, ઘોડા ઇત્યાદિ સર્વ વાહનોનાં મળ મૂત્ર છૂટી ગયાં. એ રીતે કેશવ ભગવાનને પોતાનો નિશ્ચય કહી, તેમને મળીને તેમની આજ્ઞાથી અર્જુન પાછા ઘર તરફ વળ્યા, તેમજ બીજા સર્વ રાજાઓ પણ પાછા વળ્યા. પછી સૈન્ય સુગ્રીવાદિક અશ્વ જોડ્યા છે જેના રથ વિષે એવા જનાર્દન ભગવાન પ્રસન્ન થઇ જલદીથી કૌરવના શહેર તરફ ગયા. વાસુદેવ ભગવાનના તે ઘોડા દારૂક સારથિની હાંકવાની યુક્તિથી માર્ગને જાણે આક્રમણ કરી જતા હોય નહીં, અને આકાશને ગળી જતા હોય નહીં તેની પેઠે અતિ વેગથી ચાલવા લાગ્યા; એટલામાં મહાબાહુ કેશવ ભગવાન રસ્તામાં બેઉ બાજુ ઉભેલા બ્રહ્મતેજ સંપન્ન ઘણાક ઋષિયોને જોઇ જલદી રથ ઉપરથી નીચે ઉતરી પ્રણામ સહિત તેમની પૂજા કરી પૂછવા લાગ્યા કે, લોકમાં કુશળ છે? સારી રીતે ધર્મ આચરણ કરો છો? ત્રણે વર્ણો બ્રાહ્મણોની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તે છે? વળી મધુસૂદન ભગવાન તેમનો સત્કાર કરી પૂછવા લાગ્યા કે, હે ભગવત્‌રૂપ! હે સિદ્ધ પુરૂષો! તમે ક્યાં હતા, અને ક્યાં જાઓ છો? અને તમારે શું કામ છે? મને શી આજ્ઞા છે અને તમો શા કામે ભૂતળ ઉપર પધાર્યા છો? ભગવાનનાં વચન સાંભળી ઋષિયોમાં મુખ્ય ઇંદ્ર તથા બલિરાજાના સખા જમદગ્નિના પુત્ર ગોવિંદ ભગવાનની પાસે આવી તેમને મળી કહેવા લાગ્યા કે, હે મહામને! હે દાશાર્હ! પવિત્ર કર્મ કરનાર, દેવર્ષિઓ, બહુશ્રુત બ્રાહ્મણો, તપસ્વી રાજર્ષિઓ પૂર્વે થઇ ગયેલા સુર-

અસુરના સંગ્રામને જોનારા, અમે સર્વ, ચોતરફથી એકઠા થયેલા સર્વ ક્ષત્રિયોને, સભાસદોને તમોને, સત્યને વગેરે બધાને જોવા સારૂ જઇએ છિયે. હે માધવ! હે શત્રુને તપાવનાર! કૌરવો તથા રાજાના મધ્યમાં ધર્મ તથા અર્થ સહિત ઉચ્ચારણ કરેલી તમારી વાણી સાંભળવાને ઇચ્છિયે છિયે. હે યાદવશાર્દૂલ! હે માધવ! ભીષ્મ, દ્રોણાદિક મહામતિ વિદુર તથા તમે પણ સભામાં આવશો, અને ત્યાં સભામાં દિવ્ય સત્ય તથા હિતરૂપ વચન બોલશો, તથા તેઓ પણ બોલશે, તે બધું સાંભળવાની અમને ઇચ્છા છે. હે મહાબાહો! તમને જણાવીને અમે જઇએ છિયે, ફરીથી ત્યાં તમોને મળીશું. હે શૂરવીર! નિર્વિઘ્નતાથી જાઓ, ત્યાં સભાના મધ્યમાં દિવ્ય આસન ઉપર બળ તથા તેજ સહિત બેઠેલા તમોને અમે જોઇશું.

याह्यविघ्नेन वै वीर द्रक्ष्यामस्त्वां सभागतं ।
आसीनमासने दिव्ये बलतेजः समाहितं ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि श्रीकृष्णप्रस्थाने गुर्जरभाषायां त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

અધ્યાય ૮૪ મો. વૃકસ્થળે કૃષ્ણનો પડાવ.

वैशंपायन उवाच—प्रयांतं देवकीपुत्रं परवीररुजोदश ।
महारथामहाबाहुमन्वयुः शस्त्रपाणयः ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય! હે રાજન્! હે શત્રુને તપાવનાર! કૌરવની રાજધાનીએ જતા મહાબાહુ દેવકી પુત્રની પાછળ શત્રુના શૂરવીરને હણનાર, હાથમાં શસ્ત્ર ધરનાર એવા દશ મહારથિ યોદ્ધાઓ હજાર પાયદળ, હજાર ઘોડેસ્વાર તથા બીજા સેંકડો નોકરો પણ ગયા. કેટલીક ભોજનની સામગ્રી પણ યુધિષ્ઠિરે મોકલી. જનમેજયે પૂછ્યું કે—હે વૈશંપાયન! દશાર્હ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા મહાત્મા મધુસૂદન ભગવાન કેવી રીતે ત્યાં ગયા, અને ત્યાં જતાં મહાત્માને રસ્તામાં શું શું નિમિત્ત થયાં તે કહો? વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય! મહાત્માના પ્રયાણ દરમિયાન થયેલા બધા ઉત્પાત, શુકન તથા અપશુકન હું તને કહું તે સાંભળ. વાદળ વગર વિજળી સહિત વજ્ર સરખો શબ્દ થવા લાગ્યો, અને વગર અંધારે વર્ષાદ વરસવા લાગ્યો, સિંધુ નદ છે સાતમો જેમાં એવી પૂર્વ વહેનારી મહા નદીઓ ઉલટી વહેવા લાગી. સર્વ દિશાઓ વિપરીત થઇ ગઇ તેથી કયી દિશા કેણી તરફ છે એમ જણાતું નહોતું. હે રાજન્! પોતાની મેળે અગ્નિ પ્રજ્વલિત થવા લાગ્યો, પૃથ્વી કંપવા લાગી, જળાશયોમાંથી તથા ભરેલાં ઘડાઓમાંથી જળ સ્ત્રવવા લાગ્યું અને આ સર્વ જગત અંધકારથી વ્યાપ્ત થઇ ગયું. હે રાજન્! ધૂળ તો એટલી બધી ઉડવા લાગી કે જેથી દિશાઓ જાણવામાં આવતી નહોતી. હે રાજન્! અદર્શરૂપે આકાશમાં મોટો ગેબી શબ્દ થવા લાગ્યો, તેથી સર્વ દેશમાં મોટું આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયું. વજ્ર સરખા શબ્દવાળો કઠોર નૈઋત કોણનો વાયુ વૃક્ષ ગણોને પાડી હસ્તિનાપુરને મંથન કરતો હતો. હે ભારત! જે જે ઠેકાણે માર્ગમાં, વૃષ્ણિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા શ્રીકૃષ્ણ વરતતા હતા તે તે સ્થાનકે સુખરૂપ વાયુ વાતો હતો; અને બધું અનુકૂળ જણાતું હતું. પુષ્પ તથા કમળની વૃષ્ટિ થતી હતી. દર્ભ તથા કાંટા વગરનો રસ્તો સરસ માલૂમ પડતો હતો. વળી ત્યાં રસ્તામાં બ્રાહ્મણો મધુપર્ક તથા ધનથી

પૂજા કરી સ્તુતિ કરતા હતા. માર્ગમાં સર્વ ભૂતના હિતમાં તત્પર મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણુને સ્ત્રિયો પાસે આવી વનમાં સુગંધિ પુષ્પે વધાવતી હતી. હે ભરતર્ષભ! શ્રીકૃષ્ણુ સર્વ ધાન્યયુક્ત, સુખરૂપ પરમ પવિત્ર શાલના ક્ષેત્ર પ્રત્યે આવ્યા. પછી ઘણાક પશુને જોતાં હૃદય પ્રસન્ન થાય એવાં મનોહર ગામ, શહેર તથા વિવિધ પ્રકારના દેશોને અતિક્રમણુ કરવા લાગ્યા. નિરંતર પ્રસન્ન, રૂડા મનવાળા, ભારતોએ જેમની રક્ષા કરેલી છે એવા શત્રુચક્રથી નિર્ભય, દુઃખને ન જાણુનાર ગામનાં મનુષ્યો, શ્રીકૃષ્ણુના દર્શનની ઇચ્છા સારૂ માર્ગમાં આવી ટોળે થઇ ઉભાં રહ્યાં હતાં. તે બધાં વૃદ્ધિ પામેલા અગ્નિ સરખા તેજસ્વી, પૂજા કરવા લાયક પાસે પધારેલા પ્રભુની રૂડી રીતે પૂજા કરવા લાગ્યાં. એ રીતે શત્રુના શૂરવીરને હણુનાર કેશવ ભગવાન વૃકસ્થળ નામને ગામ આવ્યા. તે વેળા સૂર્યનાં કિરણો આછાં થઇ આકાશ લાલ બન્યું. સાયંકાળે ભગવાન રથમાંથી નીચે ઉતરી યથાવિધિ શૌચ કરી રથ છોડવાની આજ્ઞા આપી, પોતે સંધ્યાવંદન કરવા લાગ્યા. દારૂક નામના સારથિએ પણુ ઘોડાઓને છોડી ઘટતી રીતે તેમની ચાકરી કરી, ચોકડું આદિ ઉતારી સર્વ ઉપસ્કર છોડી તેમને છુટા મૂકયા. પછી મધુસૂદન ભગવાન, તે બધું જોઇ આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે, યુધિષ્ઠિરના કાર્ય વાસ્તે આ રાત્રિ અહિંજ ગાળીશું. ભગવાનનાં વચન સાંભળી, તેમનો મત જાણી ચાકર માણસોએ ત્યાંજ પડાવ કીધો, અને ક્ષણુમાત્રમાં રસવાળાં ગુણુકારી અન્ન તૈયાર કર્યાં. હે નૃપ! તે ગામમાં આર્યકુલિન, લજ્જાવાન, બ્રાહ્મણુની વૃત્તિને પાળનાર જે કારભારી બ્રાહ્મણો હતા તે, શત્રુને દમન કરનાર મહાત્મા ઋષિકેશ ભગવાનની પાસે આવી ઘટતી રીતે આશિર્વાદ પુરઃસર મંગળ દ્રવ્યયુક્ત તેમની પૂજા કરવા લાગ્યા. તે બ્રાહ્મણોએ સર્વ લોકને પૂજ્ય એવા ભગવાનની સેવા કરી તેમને અનુકૂળ ઘર નિવેદન કર્યાં, ત્યારે " તે તમે પાછાં રાખો " એમ ભગવાને તેમને કહી, ઘટતી રીતે તેમનો સત્કાર કરી, તેમના ઘર પ્રત્યે જઇ, પાછા તેઓ સહિત પોતે ઉતારે પધાર્યા. પછી કેશવ ભગવાન, સુંદર અન્ન બ્રાહ્મણોને જમાડી પોતે પણુ જમ્યા. પછી તે સર્વ બ્રાહ્મણો સહિત સુખે કરી રાત્રિ ત્યાં રહ્યા.

सुमिष्टं भोजयित्वा च ब्राह्मणांस्तत्र केशवः ।
भुक्त्वा च सहतैः सर्वैरवसत्तां क्षपां सुखं ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि श्रीकृष्णप्रयाणे गुर्जरभाषायां चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

અધ્યાય ૮૫ મો. ધૃતરાષ્ટ્રે કૃષ્ણુ સંમાન માટે કરાવેલી ગોઠવણુ.

वैशंपायन उवाच—तथादूतैः समाज्ञाय प्रयांतं मधुसूदनं ।
धृतराष्ट्रोब्रवीद्भीष्ममर्चयित्वा महाभुजं ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય! એ રીતે મધુસૂદન ભગવાનને દૂતદ્વારા આવતા જાણી ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા સત્કારથી મહાબાહુ ભીષ્મને તેમજ દ્રોણુ, સંજય, મહામતિ વિદુર તથા અમાત્ય સહિત દુર્યોધનને આમ કહેવા લાગ્યા કે, હે કુરુનંદન! એક મોટું આશ્ચર્ય સંભળાય છે, ઘર ઘર વિષે સ્ત્રિઓ, બાળક તથા વૃદ્ધો તેમજ બીજા પણુ કેટલાક, તેમને જોવા સારૂ આવેલા તે સૌ ચૌટામાં ને સભાઓમાં જૂદી જૂદી વાણીથી કહે છે કે પરાક્રમી શ્રીકૃષ્ણુ

પાંડવ વાસ્તે અહિં આવશે. મધુસૂદન ભગવાન આપણને સર્વથા માન્ય તથા પૂજ્ય છે. વળી તે પ્રાણી માત્રના ઇશ્વર હોવાથી લોકોનો નિર્વાહ કરનાર છે. માધવ ભગવાન વિષે ધૈર્ય, વીર્ય, પ્રજ્ઞા તથા ઇંદ્રિયો સંબંધી બળ પણ રહ્યું છે. મનુષ્યમાં એ શ્રેષ્ઠ છે માટે આપણે પણ તેમને માન આપવું એ સનાતન ધર્મ છે. ભગવાન પૂજા કરવાથી સુખ આપનાર થાય છે, અન્યથા થતા નથી. શત્રુને દમન કરનાર દાશાર્હ ભગવાન, કરેલા ઉપચારથી જો પ્રસન્ન થશે તો સર્વ રાજાઓના મધ્યમાં આપણા બધા મનોરથ પૂરા કરશે. વાસ્તે હે શત્રુને તપાવનાર! તેની પૂજા વાસ્તે જરૂર આજ બધી તૈયારી કરજો. હે મહાબાહો! સર્વકામ જેમાં સંપૂર્ણ છે એવી સભા રસ્તામાં કરાવ અને હે ગાંધારી પુત્ર! તેમની જે રીતે તારા વિષે પ્રીતિ થાય તે રીતે કર. હે ભીષ્મ! હું ઠીક કહું છું કે નહીં, તમને કેમ લાગે છે? ધૃતરાષ્ટ્રનાં વચન સાંભળી ભીષ્માદિકે વખાણ કરી કહ્યું કે "તમે ઘણું સારૂં કહો છો." દુર્યોધન રાજાએ એ રીતનો સર્વનો મત જાણી, સભા તથા રમણીક રહેવાનાં ઠેકાણાં રચવાનો હુકમ આપવાથી દેશદેશમાં તેના નોકરોએ સર્વ રત્નથી પૂર્ણ એવી અનેક ઉતારા બનાવ્યા. વિવિધ પ્રકારના ગુણ સંપન્ન એવાં વિચિત્ર પ્રકારનાં આસનો બનાવ્યાં. ત્યાં કેટલીક સ્ત્રિયો સુગંધિ પદાર્થો, અલંકાર, સૂક્ષ્મ વસ્ત્ર, ગુણકારી અન્નપાન, વિવિધ પ્રકારના ભોજ્ય પદાર્થો, સુવાસિત માળાઓ, ઇત્યાદિ વસ્તુઓ દુર્યોધન રાજાએ ત્યાં રાખવી. અને વૃકસ્થળ ગામમાં પણ વિશેષ નિવાસ કરવા વાસ્તે અનેક રત્નથી મનોહર વાસ સભા કરાવી. મનુષ્યથી ન બને એવું દેવતા લાયક એ બધું કરાવ્યા પછી, દુર્યોધન રાજાએ ધૃતરાષ્ટ્રને કહ્યું કે દાશાર્હ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા કેશવ ભગવાન તે બધી સભા તથા વિવિધ પ્રકારનાં રત્નોને જોયા વગર પોતે કૌરવોના ધામે આવ્યા.

ताः सभाः केशवः सर्वा रत्नानि विविधानि च ।
असमीक्ष्यैव दाशार्ह उपायात्कुरुसद्मतत् ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि मार्गेसभानिर्माणे गुर्जरभाषायां पंचाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

અધ્યાય ૮૬ મો. કૃષ્ણના ઉતારા માટે ગોઠવણ.

धृतराष्ट्र उवाच—उपप्लव्यादिह क्षत्तरुपायातो जनार्दनः ।
वृकस्थले निवसति स च प्रातरिहैष्यति ॥ १ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર કહે છે—હે વિદુર! ઉપ્લવ્ય નામના ગામથી કૃષ્ણ ભગવાન આ તરફ આવે છે, હાલ વૃકસ્થળમાં છે, તે પ્રાતઃકાળે અહિં આવશે. સર્વ આહુકના અધિપતિ સર્વ યાદવોમાં અગ્રેસર, મોટા મનવાળા, મહાપરાક્રમી મોટા બળવાન, યાદવના સમૃદ્ધ દેશનું રક્ષણ તથા પોષણ કરનાર ત્રણ લોકના પિતા જે બ્રહ્મા, તેના પણ પિતા એવા જનાર્દન માધવ ભગવાન છે. આદિત્ય વસુ તથા રૂદ્ર દેવતા જેમ બૃહસ્પતિની બુદ્ધિને અનુસરે, તેમ રૂડા મનવાળા વૃષ્ણિ અંધક ઇત્યાદિ જે યાદવો છે તે શ્રીકૃષ્ણની બુદ્ધિને અનુસરે છે. હે ધર્મજ્ઞ! તે મહાત્મા દાશાર્હ ભગવાનની પૂજા તારી સમક્ષ હું જે રીતે કરીશ, તે રીતે કહું તે સાંભળ. એક વર્ણવાળા અત્યંત સારા અંગથી શોભિતા કાબુલી ચાર ઘોડાયુક્ત સુવર્ણના

સોળ રથ, નિરંતર મદ ઝરતા, હળ સરખા દાંતવાળા, પ્રહાર કરનાર એક એક સાથે આઠ આઠ નોકર સહિત આઠ હસ્તિયો, સુવર્ણ સરખી કાંતિવાળા, સુંદર નાની ઉંમરની સો સો દાસ દાસી હું તેમને આપીશ. તેમજ સુખરૂપ છે સ્પર્શ જેનો એવા પહાડી જમીનમાં રહેનારાએએ આપેલા ઉનના અઢાર હજાર તો શાલ દુશાલા આપીશ. વળી ચીન દેશમાં થયેલાં હજારો મૃગચર્મો જેટલાં એમને જોઇતાં હશે તેટલાં આપીશ. તેજવાળો જે આ મણિ રાત્રિદિવસ શોભે છે, તે પણ આપીશ કારણ કેશવ ભગવાન તેને લાયક છે. એક દિવસમાં જે વાહનની ચૌદ યોજન ચાલ છે, તે પણ ખચરીયુક્ત તેમને આપીશ, અને એનાં જેટલાં વાહન, અને જેટલા પુરૂષ તેમની ભેગા છે, તેથી આઠ ગણું ભોજ્ય પદાર્થ હું તેમને આપીશ. દુર્યોધન વિના મારા પુત્ર તથા પાત્રો સુંદર રથમાં બેસી શણગારીને દાશાર્હ ભગવાનના સામા જશે, અને મંગળરૂપ શણગારેલી હજારો વારાંગનાઓ પગથી ચાલી તે મોટા ભાગ્યશાળી કેશવ ભગવાનની સામે જશે. શહેરમાંથી પણ કેટલીક કન્યાઓ મંગળ દ્રવ્ય સહિત જનાર્દન ભગવાનને ખુલ્લી રીતે જોવા જશે. જેમ સૂર્યને બધી પ્રજા જુવે તેમ સ્ત્રી, પુરૂષ તથા બાળ સહિત આખું શહેર તે મહાત્મા મધુસૂદન ભગવાનને જોશે. સર્વ દિશાઓમાં મોટા ધ્વજ તથા પતાકાઓ રાખી દ્યો. રસ્તાઓ વળાવીને ખૂબ પાણીનો છંટકાવ કરો. વળી દુઃશાસનનું ઘર દુર્યોધનના ઘરથી સારૂં છે માટે તે આજ સ્વચ્છ તથા શોભિતું કરો, કારણ એ ઘર રૂડા આકારવાળા મહેલોથી દીપતું તથા સર્વ ઋતુના ગુણે કરી યુક્ત, અમૂલ્ય મંગળરૂપ તથા રમણીય છે. આ મારા તથા દુર્યોધનના ઘરમાં જે રત્ન છે તેમાંથી જે ભગવાનને યોગ્ય હોય, તે તેમને આપવામાં સંશય રાખો નહીં.

सर्वमस्मिन् गृहे रत्नं मम दुर्योधनस्य च ।
यद्यदर्हति वार्ष्णेयस्तत्तद्देयमसंशयं ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि धृतराष्ट्रवाक्ये गुर्जरभाषायां षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

અધ્યાય ૮૭ મો. વિદુરનો ઉપાલંભ.

विदुर उवाच—राजन्बहुमतश्चासि त्रैलोक्यस्यापि सत्तमः ।
संभावितश्च लोकस्य संमतश्चासि भारत ॥ १ ॥

વિદુર કહે છે—હે રાજન્! હે ભારત! તમે બહુ સંમત છો, ત્રૈલોક્યમાં સત્તમ છો, લોકના માનીતા છો, છેલ્લી અવસ્થામાં રહેલા તમો જે કહો છો તે શાસ્ત્ર આધારથી તથા રૂડા તર્કથી કહો છો આપ વૃદ્ધનું મન ઘણું સ્થિર છે. હે રાજન્! ચંદ્ર વિષે જેમ રેખા, સૂર્ય વિષે જેમ કાંતિ, સમુદ્ર વિષે જેમ મોટી લેહેર સ્વભાવિક છે, તેમ તમારે વિષે ધર્મ રહ્યો છે એમ પ્રજાએ નિશ્ચય કરેલો છે. હે પાર્થિવ! તમારા ગુણના સમુદાયથી હમેશ સર્વ લોક પ્રસન્ન રહે છે. હે રાજન્! ગુણોના રક્ષણ સારૂ અમો બાંધવો સહિત યત્ન કરો. સરલતાને પ્રાપ્ત થાઓ, પણ બાળ બુદ્ધિથી પુત્ર, પૌત્ર, સુહૃદ તથા પ્રિયને નાશ માં પમાડો. હે રાજન્! અતિથિ શ્રીકૃષ્ણને જે ઘણું આપવાનું તમે ઇચ્છો છો તે અને બીજું તથા સમગ્ર પૃથ્વી પણ દાશાર્હ ભગવાનને આપવાને યોગ્ય છે. તથાપિ તમે કંઇ ધર્મને ઉદ્દેશી તથા

તેને વાસ્તે શ્રીકૃષ્ણને આપવાને નથી ઇચ્છતા એ હું સોગન ખાઇને ખરૂં કહું છું. હે ચતુર! તમે કેવળ ઇંદ્રજાલ વિદ્યાની પેઠે તેમને છેતરવાનું કરો છો. હે રાજન્! તમારો મત છાનો છે તોપણ બાહ્ય કર્મથી હું જાણું છું. હે રાજન્! પાંચ પાંડવો પાંચ નાનાં ગામડાં ઇચ્છે છે તે તો તેમને આપવા ચાહાતા નથી, ત્યારે સંધિ કેવી રીતે કરશો? તમે તો ધનથી મહાબાહુ શ્રીકૃષ્ણને તમારી તરફ ખેંચી લેવાને તથા એ ઉપાયે કરી શલ્યની પેઠે પાંડવથી જુદા પાડવાને ઇચ્છો છો પણ ધને કરીને, ઉદ્યમે કરીને વા પાંડવની નિંદાએ કરીને અર્જુન થકી શ્રીકૃષ્ણને જુદા કરવા તમે સમર્થ થઇ શકો એમ નથી; એ હું તમને યથાર્થ કહું છું. કૃષ્ણનું માહાત્મ્ય, એનું દૃઢ ભક્તિપણું તથા એને પ્રાણ સરખો અર્જુન અત્યાજ્ય છે, એ હું જાણું છું. પાણીના ભરેલા કુંભમાંથી પગ ધોવરાવવા તથા કુશળ પ્રશ્ન પૂછવો એ શિવાય જનાર્દન ભગવાન બીજું કંઇ પણ અંગીકાર નહીં કરે. માન આપવા લાયક મહાત્મા ભગવાનને જે શમરૂપ આતિથ્ય પ્રિય છે તે તમે કરો. હે રાજન્! સઉના કલ્યાણની ઇચ્છાથી કેશવ ભગવાન કૌરવો પ્રત્યે આવે છે. જે વાસ્તે તે આવે છે, તે એમને આપો. હે રાજેંદ્ર! તમોને, દુર્યોધનને તથા પાંડવોને શમ થાય એમ દાશાર્હ ભગવાન ઇચ્છે છે; વાસ્તે એમનાં વચન પ્રમાણે તમે કરો. હે રાજન્! તમે પિતા છો, ને તે પુત્રો છે, તમો વૃદ્ધ છો ને તે બાળક છે માટે પાંડવો વિષે તમે પિતાની પેઠે વરતો, તે તો તમારી તરફ પુત્રની પેઠે વર્તે છે.

पितासि राजन्पुत्रास्ते वृद्धस्त्वं शिशवः परे ।
वर्तस्व पितृवत्तेषु वर्तते ते हि पुत्रवत् ॥

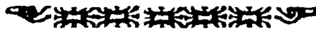
इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि विदुरवाक्ये गुर्जरभाषायां सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

અધ્યાય ૮૮ મો. સત્કાર ન કરવો.

वैशंपायन उवाच—यदाह विदुरः कृष्णे सर्वंतत्सत्यमच्युते ।
अनुरक्तो ह्यसंहार्यः पार्थान्प्रति जनार्दनः ॥ १ ॥

દુર્યોધન કહે છે—અચ્યુત એવા શ્રીકૃષ્ણ વિષે જે વિદુર કહે છે તે બધું સત્ય છે. પાંડવો પ્રત્યે જનાર્દન ભગવાન અનુરક્ત છે તેથી આપણે આપણી તરફ ખેંચી શકીયે એમ નથી. સત્કારપૂર્વક નાના પ્રકારનું જે જે ધન જનાર્દનને આપણે આપવું ધારેલું છે તે કદી પણ આપવું નહીં. હે રાજન્! કેશવ ભગવાન એમ સત્કાર કરવા લાયક છે ખરા, પરંતુ આ દેશકાળ સત્કાર કરવા જેવો નથી; કારણ આ વખતે સત્કાર કરીશું તો અધોક્ષજ ભગવાન એમ માનશે કે આ બધું તેઓ ભયથી કરે છે. હે વિશાંપતે! જે કરવાથી ક્ષત્રિયનું અપમાન થતું હોય, તે કામ પંડિત પુરૂષે ન કરવું એમ મેં નિશ્ચય કર્યો છે. તે વિશાળ નેત્રવાળા શ્રીકૃષ્ણ માત્ર આ લોક વિષે અત્યંત પૂજનીય છે એટલુંજ નહીં પરંતુ તે ત્રણ લોકને પણ પૂજ્ય છે, એ હું સારી રીતે જાણું છું, તથાપિ હે પ્રભો! તેમને હવે આપવું નહીં એજ ઉચિત છે, કારણ આરંભેલો કજિયો માત્ર આતિથ્ય કરવાથી શાંત થવાનો નથી. વૈશંપાયન કહે છે–હે જનમેજય! દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી કૌરવોના પિતામહ ભીષ્મ,

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि धृतराष्ट्रगृहप्रवेशपूर्वकं श्रीकृष्णस्याविदुरगृहप्रवेशे गुर्जरभाषायामेकोननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥

અધ્યાય ૯૦ મો. કૃષ્ણનું કુંતીજીને મળવું.

वैशंपायन उवाच—अथोपगम्य विदुरमपराह्णे जनार्दनः ।
पितृष्वसारं स पृथामभ्यगच्छदरिंदमः ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે–હે જનમેજય! વિદુરને મળી પછી અપરાન્હ વખતે શત્રુને દમન કરનાર જનાર્દન ભગવાન પોતાના પિતાની બ્હેન કુંતિ પાસે ગયા. કુંતિ પ્રસન્ન સૂર્ય સરખી કાંતિવાળા શ્રીકૃષ્ણને મળવા આવતા જોઈ તેમનો કંઠ ઝાલી પુત્રોને સંભારતી આક્રોશ કરવા લાગી અને બળવાન પુત્રોના મધ્યમાં તેમની સંગાથે રહેનાર ગોવિંદ ભગવાનને ઘણે દહાડે જોઇ આંખમાંથી આંસુ પાડયાં. યોદ્ધાઓના પતિ શ્રીકૃષ્ણને તેમણે અશ્રુથી ગદ્ગદ કંઠ થઇ, સુકાઇ ગયેલા મુખથી કહેવા માંડયું કે, જેઓ બાલપણાથી વડિલોની સેવામાં તત્પર, એક બીજાના શુભેચ્છુ, સમાન ચિત્તવાળા, માનવા લાયક, ક્રોધ હર્ષને જીતવાવાળા, બ્રહ્મણ્ય, સત્યવાદી અને મનુષ્યમાં રહેવા યોગ્ય પાંડવોને કૌરવોએ છળથી રાજ્યભ્રષ્ટ કર્યા એટલે તેઓ રાજ તથા ભોગનો ત્યાગ કરી મને રોતી મૂકી, મૂળ સહિત મારા હૃદયને ખેંચી મનુષ્ય વગરના વનમાં ગયા. હે કેશવ! વનમાં જવા લાયક નહી, પિતા વગરના, હંમેશ લાડ લડાવેલા બાળક મહાત્મા પાંડવો માબાપને ન જોતાં સિંહ, વ્યાઘ્ર તથા હસ્તિવાળા મહાવનમાં કેમ નિવાસ કરી શકયા હશે? હે કેશવ! જેઓ બાળપણથી આરંભીને શંખ, નગારાં, મૃદંગ તથા વાંસળી, ઇત્યાદિ વાજિંત્રનો, હાથી ઘોડાનો તથા રથની નેમિનો શબ્દ સાંભળી જાગૃત થતા હતા; તેમજ શંખ, ઢોલ, વેણુ તથા વીણાના નાદમાં અનુરાગી દેવને શબ્દે કરી પૂજાયલા, વસ્ત્ર, રત્ન તથા અલંકારથી બ્રાહ્મણોને પૂજનાર, અને જેઓને મહાત્મા બ્રાહ્મણોએ પોતાની મંગળવાણિયુક્ત સ્તુતિથી વખાણેલા, હે જનાર્દન! હે મધુસૂદન! જે મહેલના અગ્રભાગમાં રાંકવ જાતના મૃગનાં કોમળ ચર્મ વિષે સૂતા, એવા તેમને મહા વનમાં શિકારી જનાવરોના શબ્દ સાંભળી નિદ્રા કેમ આવી હશે? વળી જે સ્ત્રિયોનાં મધુર ગીતથી તથા બંદિજન માગધ સૂત ઇત્યાદિકની સ્તુતિથી જાગનારા, તે મહા વનમાં શિકારી પશુઓના શબ્દે કરી કેમ જાગતા હશે? લજ્જાવાન, સત્ય છે ધૈર્ય જેનું, ઇંદ્રિયોને નિયમમાં રાખનાર, પ્રાણિમાત્ર ઉપર દયા કરનાર, કામ તથા દ્વેષને વશ કરી સત્પુરૂષના માર્ગને અનુસરનાર, અંબરીષ, માંધાતા, યયાતિ, નહુષ, ભરત, દિલિપ, ઉશીનરનો પુત્ર શિબિ, ઇત્યાદિ પ્રાચીન રાજર્ષિયોના, દુઃખે કરી ખેંચાય એવા ધર્મરૂપ ધુંસરાને ધારણ કરનાર, શીલવૃત્ત સંપન્ન, ધર્મજ્ઞ, સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા, સર્વ ગુણ સંપન્ન, ત્રણલોકના રાજા થવા લાયક, જેનો કોઇ શત્રુ ઉત્પન્ન થયો નથી એવા ધર્માત્મા, શુદ્ધ સુવર્ણ સરખી કાંતિવાળા, કૌરવ વિષે ધર્મશાસ્ત્રવડે શ્રેષ્ઠ, જેનું દર્શન પ્રિય છે એવા મોટા ભુજવાળા યુધિષ્ઠિર કેવી રીતે વર્તે છે? દશ હજાર હાથી જેટલો સમર્થ, વાયુ સરખા વેગવાળો, મહાબળવાન, ક્રોધયુક્ત, ભાઇનું પ્રિય કરનાર, તથા પ્રિય, હે મધુસૂદન! જ્ઞાતિ સહિત કીચકને મારનાર, શૂરવીર અને ક્રોધ વશ હિડિંબાસુર તથા બકાસુરને હણનાર, પરાક્રમ વિષે ઇંદ્ર સરખો, બળ વિષે વાયુ સરખો, ક્રોધ

કરવામાં મહાદેવજી સમાન, પ્રહાર કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ, શત્રુને તપાવનાર, ઘણા તેજવાળો, અતિ પરાક્રમી, શ્રેષ્ઠ, જીત્યો છે આત્મા જેણે એવો, દર્શનમાત્રથી ભય ઉપજાવનાર ભીમસેન ભાઈની આજ્ઞામાં રહી હાલ કેવી રીતે વર્તે છે ? હે કેશવ ! જેના એક હાથમાં ભાલો છે એવો બળવાન પાંડુનો વચલો પુત્ર અર્જુન, હજાર હાથવાળા થઈ ગયેલા અર્જુન સાથે પોતે બે હાથવાળો છતાં સ્પર્ધા કરે છે, જે એકીવારે વેગથી પાંચસો બાણ ફેંકે છે. બાણ તથા અસ્ત્રવિદ્યા વિષે સહસ્રાર્જુન સરખો, તેજે કરી સૂર્ય સરખો, ઇંદ્રિયોનું દમન કરવામાં મહર્ષિ સરખો ક્ષમાએ કરી પૃથ્વી સમાન, પરાક્રમ વિષે ઇંદ્ર સરખો, મહાપ્રદિપ્ત વિખ્યાત એવું કૌરવોનું અધિરાજ્ય જેણે પરાક્રમે કરી સર્વ રાજાઓના મધ્યમાં હરણ કરી લીધું હતું એવો અને જેના બાહુબળનું સર્વ પાંડવો સેવન કરે છે. હે મધુસૂદન ! જેમ દેવતાઓનો આશ્રય ઇંદ્ર, તેમ પાંડવોનો આશ્રય, સર્વ રથિયોમાં શ્રેષ્ઠ, સત્ય પરાક્રમવાળો, સંગ્રામમાં જેની સન્મુખ જઈ કોઈ પણ જીવે નહી એવો અર્જુન, હે અચ્યુત ! જે સર્વ પ્રાણિયોને જીતનાર જીષ્ણુ અને જેને કોઈ જીતી શકે નહી એવો તમારો ભાઈ તથા મિત્ર અર્જુન હાલ કેવી રીતે વર્તે છે ? સર્વ પ્રાણી વિષે દયાવાન, લજ્જાવાન, મહાસ્ત્ર જાણનાર, કોમળ, સુકુમાર અંગવાળો, ધર્મિષ્ઠ, મને પ્રિય, મોટા ધનુષવાળો, શૂરવીર, સંગ્રામ વિષે શોભિતો, ભાઈયોની સેવા કરનાર, ધર્માર્થમાં કુશળ, યુવાવસ્થાવાળો, ભાઈયોની વૃદ્ધિ કરનાર, મારી સેવા કરનાર, અને જે મહાત્માના વૃત્તને ભાઈયો પણ વખાણે છે, એવો માદ્રીપુત્ર સહદેવ કેવી રીતે વર્તે છે તે મને કહો ? સુકુમાર અંગવાળો, તરૂણ, રૂપાળો, દર્શન કરવા લાયક, સર્વ ભાઈયોને પ્રાણ સમાન પ્રિય, વિચિત્ર પ્રકારનું યુદ્ધ કરનાર, મોટા ધનુષવાળો, સુખથી વૃદ્ધિ પામેલો તથા દુઃખને યોગ્ય નહી એવો મહારથિ બળવાન મારો પુત્ર નકુળ કુશળ છે ? અને એને હું ફરી પાછો દેખીશ ? હે શૂરવીર ! એક નિમિષ માત્ર પણ નકુળ વગર મને ધૈર્ય રહે નહી તે હું તેના વગર હાલ જીવું છું. હે જનાર્દન ! હે અચ્યુત ! મને સર્વ પુત્રથી અત્યંત પ્રિય, કુલિન, રૂપસંપન્ન, સર્વ ગુણે કરી સંયુકત, પોતાના પુત્રને દૂર રાખીને પતિ સમીપે રહેનારી સત્ય ભાષણ કરનારી, પાંડવોને અનુસરનારી, સારા સંબંધિવાળી તથા સર્વ કામ છે પરિપૂર્ણ જેને એવી સમર્થ કલ્યાણરૂપ વધૂ દ્રૌપદી કેવી રીતે વર્તે છે ? હે કૃષ્ણ ! શૂરવીર, અગ્નિ સરખા પ્રકાશમાન, શત્રુઓને પ્રહાર કરનાર તથા મહા ધનુષ ધારણ કરનાર પોતાના પાંચ પતિ સાથે રહેલી અને તેઓના દુઃખમાં ભાગ લેનારી દ્રૌપદી પોતાના પુત્રના વિયોગરૂપ વ્યાધિગ્રસ્ત તથા સત્યવાદીને મેં ચૌદ વર્ષ થયાં દીઠી નથી. અરે, મનુષ્ય પુણ્ય કર્મે કરી સુખ નથી પામતાં શું ? કારણ દ્રૌપદી પુણ્યશીલ છતાં અવિનાશી સુખ પામતી નથી. હે અચ્યુત ! મને દ્રૌપદી કરતાં યુધિષ્ઠિર, ભીમસેન, અર્જુન, નકુળ તથા સહદેવ પ્રિય નથી; કેમકે કૌરવની સભામાં આવેલી મેં તેને જોઈ, એ ઉપરાંત મને મોટું દુઃખ પૂર્વે કદી થયું નથી ! દુઃખ કે સ્ત્રી ધર્મવાળી શ્વશુરરૂપ ધૃતરાષ્ટ્રાદિની સમિપે પ્રાપ્ત થયેલી, ક્રોધ તથા લોભમાં વર્તનાર અનાર્ય દુઃશાસને સભામાં ખેંચી લાવેલી અને એક વસ્ત્ર ધારણ કરેલી દ્રૌપદીને સર્વ કૌરવોએ જોઈ તે સમયે ત્યાં મહારાજ ધૃતરાષ્ટ્ર, બાહ્લિક, કૃપાચાર્ય, સોમદત્ત તથા અન્ય કૌરવો બેઠા હોવા છતાં કંઈ બોલી શકયા નહી, પણ હું સૌ કરતાં કેવળ વિદુરનેજ ધન્ય માનું છું. મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ આચરણે કરીને આર્ય થાય છે, પણ ધન તથા વિદ્યાએ કરીને થતા નથી ! હે શ્રીકૃષ્ણ ! મહા બુદ્ધિમાન, ગંભીર તથા મહાત્મા વિદુરજીમાં શ્રેષ્ઠ શીલ છે એજ તેમનું ભૂષણ છે. જે આખા જગતમાં સર્વોપરી છે.

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય! પોતાના પુત્રના વિયોગથી થતા શોકે કરી પીડાયુક્ત તથા શ્રીકૃષ્ણના આવવાથી હર્ષ પામેલી કુંતી, પોતાને થયેલાં અનેક પ્રકારનાં સર્વ દુઃખ કહેવા લાગી કે, હે શત્રુને દમન કરનાર શ્રીકૃષ્ણ! મારા પુત્રાદિને પૂર્વે થઇ ગયેલા કુરૂકુળમાંના રાજાઓએ જે આચરણ કર્યું તે સુખ આપનાર છે કે પાસાએ કરી દ્યૂત રમવું તથા મૃગ હિંસા કરવી એ સુખ આપનાર છે? ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રાએ સભામાં કુરૂકુળમાંના મહત્પુરૂષોની સાંનિધ્ય દ્રૌપદીને અત્યંત કિલષ્ટ કરી એને અયોગ્ય કર્યું, મારા પુત્રાને વનમાં કાઢયા તથા તેઓનું જવું એ મને બાળે છે, કેમકે થયેલાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખ મને સાંભરે છે! હે માધવ! બાળકોને અજ્ઞાતવાસ કરવો તથા કૌરવોએ મારા પુત્રાને હરણ કરેલું રાજ્ય પાછું ન આપવું એ પુત્રા સહિત મને શું મોટો કલેશ નહી?! હે શ્રીકૃષ્ણ! દુર્યોધને અમને ચૌદ વર્ષ થયાં દુઃખમાં રૂંધ્યાં છે, પણ જેમ પુણ્યનું ફળ સુખ તે ભોગવવાથી તેનો નાશ થાય છે, તેમ પાપકર્મનું ફળ દુઃખ છે, તો તે ભોગવવાથી શું તેનો નાશ થતો નથી? અર્થાત્ દુઃખનો નાશ થઇ અમને સુખ મળશે, માટે હમણાંનાં દુઃખથી અમે ભય પામતાં નથી. હે શ્રીકૃષ્ણ! મને મારા પુત્રામાં તથા ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાના પુત્રામાં વિશેષ નથી, એ મારા સત્યપણાએ કરી સમૃદ્ધિયુકત તથા થનાર યુદ્ધથી મુકત થયેલા પાંડવો સહિત તમને જોઇશ; કારણ સર્વ વૃત્તાંત તેવુંજ છે, માટે શત્રુઓ જીતવા સમર્થ નથી. હું મારા આત્માની તથા દુર્યોધનની નિંદા કરતી નથી, કેવળ મારા પિતાનીજ નિંદા કરૂં છું, કેમકે જેમ શ્રેષ્ઠ પુરૂષ શ્રદ્ધાએ કરી દ્રવ્ય આપે તેમ તેણે પોતાના સખા કુંતિ ભોજરાજાને પુત્રીરૂપે મને આપી. એ પ્રમાણે મારા પિતાએ મારો ત્યાગ કર્યો, તેમજ મારા શ્વશુરરૂપ ભીષ્માદિએ પણ ત્યાગ કર્યો છે; માટે હું અત્યંત દુઃખયુકત છું, તો હવે મને જીવવાનું શું ફળ રહ્યું? અરે, જ્યારે અર્જુનનો જન્મ થયો ને હજી જનનશૌચ હતું તેવામાં સ્પષ્ટ શબ્દવાળી આકાશવાણી થઇ કે, આ તારો પુત્ર સર્વ પૃથ્વીને જીતશે, ને તેનો યશ સ્વર્ગમાં પહોંચશે તથા યુદ્ધમાં કૌરવોને જીતી રાજ્ય પામી પોતાના ભાઈ યુધિષ્ઠિરને ત્રણ અશ્વમેધ યજ્ઞ કરાવશે ચિંતા ન કર, પણ હું તેની નિંદા કરતી નથી, કેવળ કૃષ્ણરૂપ ધર્મને નમસ્કાર કરૂં છું; કેમકે સર્વ પ્રજાનું ધારણ કરનાર તે જ છે. હે ગોવિંદ! જો ધર્મ સત્ય હશે તથા જેવી રીતે આકાશવાણીએ કહ્યું છે તેવી રીતે થનાર હશે, તો તમે સર્વ વસ્તુ સંપાદન કરશો. હે માધવ! જેવો મને વિધવાપણું, દ્રવ્યનો નાશ તથા વૈરથી ઉત્પન્ન થતો શોક બાળતો નથી, તે કરતાં પણ અધિક પુત્રના વિયોગવાળા સંસારથી થતો શોક બાળે છે; કેમકે સર્વ શસ્ત્ર ધારણ કરનારમાં શ્રેષ્ઠ ગાંડિવ ધનુષ્ય ધારણ કરનાર અર્જુનને હું દેખતી નથી, તેથી મારા હૃદયને શાંતિ થતી નથી! હે ગોવિંદ! હું આજ ચૌદ વર્ષ થયાં યુધિષ્ઠિર, ભીમસેન, અર્જુન, નકુળ તથા સહદેવને દેખતી નથી. અરે! મનુષ્યો નાશ પામેલાઓનું શ્રાદ્ધ કરે છે, અર્થાત્ મારે મન મારા પુત્રા તથા તેઓને મન હું નાશ પામ્યા સરખાંજ છીએ. હે લક્ષ્મીપતિ ભગવાન! ધર્માત્મા યુધિષ્ઠિર રાજાને આવી રીતે કહેજો કે, તું રાજ્યની માગણી કરવા સારૂ વિષ્ટિ કરાવે છે એથી તારા ક્ષત્રિય ધર્મનો નાશ થાય છે, માટે હે પુત્ર! તું એમ કર માં, કેમકે તેમ કરવાથી કૌરવો રાજ્યનો વિભાગ આપે તેવા નથી. અરે! જે સ્ત્રી પારકા આશ્રયે વર્તે છે, તેને ધિક્કાર છે, કારણ કૃપણતાથી પોતાની વૃત્તિ કરવી એ મોટી અપ્રતિષ્ઠા છે. હે વાસુદેવ! અર્જુનને તથા નિત્ય યુદ્ધ કરવામાં તત્પર એવા ભીમસેનને કહેવું કે જે માટે ક્ષત્રિય ઉત્પન્ન થાય છે, તે કરવાનો હમણાં તમને સમય આવ્યો છે, તેને જો જગતમાં

પ્રસિદ્ધ તમે મિથ્યા કરી નૃશંસપણાનું આચરણ કરશો તો તમારો સદાને માટે ત્યાગ કરી સુખ જોઇશ નહી; કારણ સમય આવ્યે પોતાનું જીવિત ત્યાગ કરવું એ પણ યોગ્ય છે. હે અચ્યુત ! ક્ષત્રિય ધર્મવાન માદ્રીના પુત્ર નકુળ તથા સહદેવને પણ મારા કહેવા પ્રમાણે કહેજો કે, જીવવા કરતાં પરાક્રમે કરી પ્રાપ્ત થતાં સુખને ઇચ્છો, કેમકે પૂર્વે ક્ષત્રિય ધર્મે કરી જીવતા એવા પુરૂષોને પરાક્રમે કરીનેજ સર્વ અર્થ પ્રાપ્ત થયેલ છે. હે પુરૂષોત્તમ ! મનુષ્યનું મનજ સંતોષ આપનાર છે; માટે તમે જઇને સર્વ શસ્ત્ર ધારણ કરનારમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુનને કહેજો કે, તું દ્રૌપદીની પદવીનું આચરણ કર. હે યાદવ ! તમે કાળની પેઠે ક્રોધ પામેલા ભીમસેન તથા અર્જુનને જાણો છો; જે દેવતાઓને પણ પરગતિની પ્રાપ્તિ કરે એવા છે, માટેજ દ્રૌપદીનું કૌરવની સભામાં જવું થયું તે તથા દુઃશાસન અને કર્ણ જે નહી કહેવાં ઘટે એવાં વાક્ય બોલ્યા તે જ તેઓની મોટી અવજ્ઞા છે ! અરે, દુર્યોધને કુરૂ મુખ્યોને જોતાં મનસ્વી ભીમસેનની સામે ધસારો કર્યો, તેનું જે ફળ–તેને જરૂર તે જોશે; કારણ વૃકોદર જે દિવસથી વૈર થયું છે, તે દિવસથી શાંતિ પામતો નથી. અરે, ભીમસેનમાંથી વૈરભાવ ઘણો કાળ થયો હોય તોપણ જાય નહી, જ્યારે શત્રુનો નાશ કરે ત્યારેજ જાય એમ છે. મને રાજ્યનું હરણ, પુત્રોનું દ્યૂતમાં હારી જવું તથા તેઓનું વનમાં જવું થયું એ કંઇ દુઃખનું કારણ નથી; કેવળ એક વસ્ત્રભર સભામાં આણેલી દ્રૌપદિયે દુષ્ટોનાં અનેક અયોગ્ય વાક્ય સાંભળ્યાં એજ દુઃખનું કારણ છે ! અરે, સ્ત્રી ધર્મવાળી તથા ક્ષત્રિય ધર્મમાં પ્રીતિમાન સર્વ સ્ત્રિયોમાં શ્રેષ્ઠ દ્રૌપદી, જ્યારે કૌરવની સભામાં ગઇ, ત્યારે ધણીવાળી છતાં નધણીયાતી થઇ ! હે મધુસૂદન ! પુત્ર સહિત હું તેના તમે, બળરામ તથા પ્રદ્યુમ્ન સહાયક છતાં અને શત્રુ જેના પરાક્રમને સહન ન કરી શકે એવા ભીમસેન તથા યુદ્ધમાંથી બ્હીને પાછો નહી હઠનાર અર્જુન જીવતાં આવાં દુઃખ ભોગવું છું.

વૈશંપાયન કહે છે–હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે કુંતિએ કહ્યું ત્યારે અર્જુનના સખા વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ, પોતાના પુત્રના શોકયુક્ત એવી તેને આશ્વાસના કરતાં કહેવા લાગ્યા કે, હે ફોઇ ! જગતમાં તમારા જેવી સ્ત્રી કોણ છે ? કેમકે શૂર યાદવનાં પુત્રી તથા અજમીઢના કુળમાં વધૂરૂપે પ્રાપ્ત થયેલાં તમે મહા કુળવાન, જેમ જળ એક હ્રદમાંથી બીજા હ્રદમાં જાય, તેમ એક કુળમાંથી બીજા કુળમાં પ્રાપ્ત થયેલ, પરમ કલ્યાણ સ્વામિથી માન પામેલાં, શૂરવીર પુત્રને જન્મ આપનાર, શૂરવીર પતિનાં સ્ત્રી તથા સર્વ શ્રેષ્ઠ ગુણે કરી પ્રસિદ્ધ એવાં તમે સુખ અથવા દુઃખને સમાન માની સહન કરવા યોગ્ય છો. હે કુંતિ ! પાંડવો નિદ્રા, તંદ્રા, ક્રોધ, હર્ષ, ક્ષુધા, તૃષા, ટાઢ તથા આપદને જીતીને, શૂરવીર પુરૂષના સુખમાંજ કુશળ છે. ત્યાગ કરી છે સુખેચ્છા જેણે એવા તથા વીર પુરૂષનાં સુખજ જેને પ્રિય છે એવા મોટા હર્ષવાળા મહા બળવાન પાંડવો અલ્પ સુખથી સંતોષ પામે તેમ નથી. ધીર પુરૂષો રાજ્ય અથવા વનવાસ તથા ઉત્તમ કલેશ અથવા ઉત્તમ ભોગ ભોગવે છે. સંસારનાં સુખજ જેને પ્રિય છે એવા પુરૂષ અલ્પ ઐશ્વર્યને સેવે છે; માટે વીર એવા તમારા પુત્ર પાંડવો રાજ્ય, વનવાસ, કલેશ અથવા ઉત્તમ ભોગની ઇચ્છા રાખી હર્ષયુક્ત છે; કારણ દુઃખ છે એ એને સુખ આપનાર છે અને અલ્પ ઐશ્વર્ય છે એ એને દુઃખ આપનાર છે. એમ બુદ્ધિમાનોએ કહ્યું છે. હે કુંતાજી ! દ્રૌપદી સહિત પાંડવોએ તમને દંડવત પ્રણામ તથા પોતાનું નિરોગ કુશળપણું કહેવરાવ્યું છે. તમે થોડા દિવસમાં રોગ વગરના, સર્વ અર્થ સિદ્ધ થયો હશે જેનો એવા, સર્વ લોકના ઇશ્વર, શત્રુ જેના નાશ પામ્યા હશે એવા

તથા રાજ્ય સમૃદ્ધિવાળા તમારા પુત્ર પાંડવોને જોશો. વૈશંપાયન કહે છે-હે જનમેજય! એ પ્રમાણે આશ્વાસના કરેલી તથા પુત્રના દુઃખથી ગ્રસ્ત કુંતિ, પોતાને અબુદ્ધિથી થયેલા શોકને શમાવી શ્રીકૃષ્ણને કહેવા લાગી કે, હે મધુસૂદન! મારા પુત્ર જે જે ઇચ્છે તે તમે માનો તે તે તમે ક્લેશ રહિત થઇ ધર્મનો લોપ ન થાય તેમ કરો; કારણ પોતાના મિત્રોને વિષે બુદ્ધિ તથા પરાક્રમની વ્યવસ્થા કરાવનાર તમારો મહિમા હું જાણું છું. વળી કુળમાંનો જે ધર્મ, સત્ય, મહાન તપ, રક્ષા કરનાર, તથા મહદ્બ્રહ્મ તમે છો, માટે જેવી રીતે કહો છો, તેવીજ રીતે સત્ય થશે. વૈશંપાયન કહે છે-હે રાજન્! મહાબાહુ ગોવિંદ શ્રીકૃષ્ણ, કુંતીની પ્રદક્ષિણા કરી તથા તેની રજા લઇને, દુર્યોધનના ગૃહ પ્રત્યે ગયા.

तामभ्यमंत्र्य च गोविंदः कृत्वा चापिप्रदक्षिणं ।
प्रातिष्ठत महाबाहुर्दुर्योधनगृहान्प्रति ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि कृष्णकुंतिसंवादे गुर्जरभाषायां नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥

અધ્યાય ૯૧ મો. દુર્યોધનની સભામાં કૃષ્ણગમન.

वैशंपायन उवाच—दुर्योधनगृहं शौरिरभ्यगच्छदरिंदमः ।
लक्ष्म्यपरमया युक्तं पुरंदरगृहोपमं ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે-હે જનમેજય! શત્રુને દમન કરનાર શ્રીકૃષ્ણ, ઉત્તમ સમૃદ્ધિવાળા ઇંદ્રના ગૃહ સરખા તથા વિચિત્ર આસનવાળા દુર્યોધનના ગૃહ પ્રત્યે ગયા. ત્રણ દરવાજાને ઉલંઘન કરીને દ્વારપાળે નહી નિવારણ કરેલા શ્રીકૃષ્ણ, સજળ મેઘ સરખા વર્ણવાળા, પર્વત સરખા ઉંચા તથા શોભાએ કરી દેદિપ્યમાન પ્રાસાદ ઉપર ચઢયા. તેમણે હજારો રાજાઓ તથા કુરૂકુળના પુરૂષોથી વિંટાયલો આસન ઉપર બેઠેલો મહાબાહુ ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાનો પુત્ર દુર્યોધન જોયો. તેની પાસે બેઠેલા દુઃશાસન, કર્ણ તથા શકુનિને પણ જોયા. હે રાજન્! આવતા શ્રીકૃષ્ણને જોઇને અમાત્યો સહિત દુર્યોધન તેમનું સન્માન કરતાં આસન ઉપરથી ઉભો થયો. પછી શ્રીકૃષ્ણ પ્રધાન સહિત દુર્યોધનને મળીને, બીજા રાજાઓને યથાયોગ્ય મળ્યા. ત્યાંજ સુંદર આસ્તરણથી બીછાવેલા સુવર્ણના પર્યંક ઉપર બેઠા. દુર્યોધને શ્રીકૃષ્ણને ગાય, મધુપર્ક તથા જળથી પૂજન કરીને ગૃહ તથા રાજ્ય નિવેદન કર્યાં. તે સમયે પરિપૂર્ણ સૂર્ય સરખા પ્રકાશમાન તથા પર્યંક ઉપર વિરાજમાન શ્રીકૃષ્ણની કૌરવો સહિત સર્વ રાજાઓ ઉપાસના કરવા લાગ્યા. પછી દુર્યોધન રાજાએ શ્રીકૃષ્ણને ભોજન કરવાનું આમંત્રણ કર્યું નહી ત્યારે દુર્યોધને કર્ણને બોલાવી કૌરવોની સભામાં શ્રીકૃષ્ણને શઠતાથી ભરેલાં અને સાંભળવામાં સુંદર લાગે એવાં વાક્યથી કહ્યું કે, હે જનાર્દન! અમે તમારે માટે તૈયાર કરેલાં અન્ન, પાન કરવાના પદાર્થ, વસ્ત્ર તથા શય્યાઓને તમે કેમ ગ્રહણ કરતા નથી, કેમકે અમારા તથા પાંડવોને સહાય કરનાર, હિત ઇચ્છનાર તથા ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાના અતિ પ્રિય સંબંધી અને ધર્મ તથા અર્થને તત્વથી જાણનાર તમે છો; તોપણ અમે નિવેદન કરેલા પદાર્થોને ગ્રહણ કરતા નથી તેનું કારણ હું સાંભળવા ઇચ્છું છું. વૈશંપાયન કહે છે-હે જનમેજય! એ પ્રમાણે દુર્યોધને કહ્યું ત્યારે મોટા મનવાળા શ્રીકૃષ્ણ પોતાનો હાથ લાંબો કરી મેઘ

સરખા શબ્દથી નિર્ભય સ્પષ્ટાક્ષર યુક્ત વચનથી બોલ્યા કે, હે ભારત! જે દૂત જે કામ સારૂ આવ્યો હોય ને તે કામ કરી કૃતાર્થ થયો હોય તેજ પૂજાદિ સત્કાર ગ્રહણ કરે; માટે હું જ્યારે કૃતાર્થ થઇશ, ત્યારે પ્રધાનો સહિત તમારી પૂજાનો સત્કાર કરીશ. એ પ્રમાણે શ્રી કૃષ્ણનું બોલવું સાંભળી દુર્યોધન બોલ્યો કે, તમારે અમોને અપમાન આપવું યોગ્ય નથી. હે મધુસૂદન! તમે કૃતાર્થ થયા હો અથવા તેવા ન થયા હો, તોપણ અમે તમારૂં પૂજન કરવાનો મોટો યત્ન કરીયે છીયે પણ હાલ અમારો ઉપાય નથી. હે પુરૂષોત્તમ! અમે પ્રસન્નતાથી કરેલી પૂજાને તમે માન્ય કરતા નથી તેનું કારણ અમે કંઇ સમજતા નથી, કેમકે અમારે તથા તમારે કંઇ પણ વૈર અથવા વિગ્રહ થયેલ નથી માટે તેનો વિચાર કરો ને આવી રીતે બોલવું તમને યોગ્ય નથી.

વૈશંપાયન કહે છે–હે જનમેજય! એ પ્રમાણે દુર્યોધને કહ્યું ત્યારે જનાર્દન શ્રીકૃષ્ણ હસીને, પ્રધાન સહિત તેની સામું જોઇ બોલ્યા કે, હે દુર્યોધન! હું કદીપણ કામ ક્રોધ, દ્વેષ, કપટ, લોભ તથા અર્થના કારણથી ધર્મનો ત્યાગ કરૂં એવો નથી. હે રાજન્! પ્રીતિનાં તથા આપત્તિનાં અન્ન મને પ્રસન્ન કરે તેમ નથી કેમકે હું આપત્તિપણાને પામેલો નથી. હે રાજન્! તમે તમારા પ્રિયપણામાં વર્તનારા તથા પોતાના ગુણે કરી જગતમાં પ્રસિદ્ધિ પામેલા પોતાના ભાઇ પાંડવોનો જન્મથીજ ફોકટ દ્વેષ કરો છો, તે તમને યોગ્ય નથી, કેમકે તેઓ ધર્મમાંજ રહ્યા છે, તેમને કંઇ પણ કહેવાને કોણ યોગ્ય છે?! અરે! જે પુરૂષ પાંડવોનો દ્વેષ કરે છે, તે મારોજ દ્વેષ કરે છે અને જે તેની અનુકૂળતામાં વર્તે છે, તે મારી પણ અનુકૂળતામાં વર્તે છે; માટે ધર્મચારી તેઓ સાથે મારૂં એકપણું છે, એમ તમારે સમજવું. કામ તથા ક્રોધમાંજ વર્તનાર જે પુરૂષ ગુણવાન પુરૂષનો દ્વેષ કરવા ઇચ્છે છે અથવા કરે છે, તે પુરૂષમાં અધમ પુરૂષ કહેવાય છે. હે દુર્યોધન! જે અજીતાત્મા તથા અજીત ક્રોધી પુરૂષ, શ્રેષ્ઠ ગુણવાન પોતાના સંબંધિયોને મોહ તથા લોભને વશ થઇ અવળી દૃષ્ટિથી જુવે છે, તે સમૃદ્ધિ યુક્ત ઘણો કાળ નભતો નથી, ને જે પુરૂષ પોતાને પ્રિય ન હોય પણ તે જો ગુણવાન હોય તો તેને પ્રિય કરી પોતાને વશ કરે છે જેથી મોટા યશને પામે છે: દુષ્ટોએ તૈયાર કરેલું અન્ન મારે ભોજન કરવું નહી, કેવળ એક વિદુરજીના અન્નનુંજ ભોજન કરવું એવી મારી ઇચ્છા છે. હે જનમેજય! એ પ્રમાણે ક્રોધયુક્ત થયેલા દુર્યોધનને કહીને શ્રીકૃષ્ણ, તેના શ્વેત વર્ણવાળા ભવનથી ઉઠી–નીકળી રહેવા સારૂ વિદુરજીને ઘેર ગયા. દ્રોણાચાર્ય, કૃપાચાર્ય, ભીષ્મ, બાહ્લિક, તથા કેટલાક કૌરવો વિદુરજીના ગૃહમાં બિરાજમાન શ્રીકૃષ્ણની પાસે ગયા ને કહેવા લાગ્યા કે, હે યદુકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા શ્રીકૃષ્ણ! અમે તમને નિવાસ કરવા સારૂ રત્ન જડિત ગૃહ આપીએ. ત્યારે મોટા તેજસ્વી શ્રીકૃષ્ણે, તેઓને કહ્યું કે, તમે સૌએ આ વાક્ય કહેવારૂપે મારો સત્કાર કર્યો માટે હવે પોતપોતાના ગૃહ પ્રત્યે જાઓ. હે રાજન્! શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી સર્વ કૌરવો ગયા. ત્યાર પછી વિદુરજીએ પ્રયત્નથી તેમનું યથેચ્છ પૂજન કરી શ્રેષ્ઠ ગુણવાન પવિત્ર અનેક પ્રકારનાં અન્ન લાવી નિવેદન કર્યાં. શ્રીકૃષ્ણે તે અન્ને કરી પ્રથમ બ્રાહ્મણોને તૃપ્ત કર્યાં તથા વેદ જાણનારાઓને અનેક દ્રવ્ય આપ્યાં. ત્યારપછી જેમ ઇંદ્ર દેવતાઓ સહિત ભોજન કરે, તેમ શ્રીકૃષ્ણે પોતાના સાથીઓ સહિત ગુણવાન તથા પવિત્ર એવા વિદુરજીના અન્નનું ભોજન કર્યું.

ततोऽनुयायिभिः सार्धं मरुद्भिरिव वासवः ।
विदुरान्नानि बुभुजे शुचीनि गुणवंति च ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि श्रीकृष्णदुर्योधनसंवादे गुर्जरभाषायामेकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥

અધ્યાય ૯૨ મો. કૃષ્ણ ને વિદુર સંવાદ.

वैशंपायन उवाच—तं भुक्तवंतमाश्वस्तं निशायां विदुरो ब्रवीत् ।
नेदं सम्यग्व्यवसितं केशवागमनं तव ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે–હે જનમેજય! પછી રાત્રિને વિષે ભોજન કરી નિવૃત્તિ પામેલા શ્રીકૃષ્ણને વિદુરજીએ કહ્યું કે, હે કેશવ! આ તમારૂં આવવું કંઇ વિચારપૂર્વક નથી; કેમકે પોતાની મતલબ તથા ધર્મથી ઉલટો ચાલનાર મંદ, ક્રોધી કોઇનું પણ માન નહી રાખનાર, પોતે માન ઇચ્છનાર, વૃદ્ધોની આજ્ઞાને ઉલ્લંઘન કરનાર, ધર્મશાસ્ત્રથી ઉલટો ચાલનાર, મૂઢ દુષ્ટાત્માવાન, અત્યંત વૈર જેમાં ભરાઇ ગયું છે એવો તથા કલ્યાણને નહી ઇચ્છતો ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાનો પુત્ર દુર્યોધન છે. વળી કામી, 'હું બુદ્ધિમાન છું.' એમ માનનાર, મિત્રનો દ્રોહ કરનાર, વિશ્વાસ રહિત, કોઇનું પણ નહી માનનાર, કોઇએ કરેલા ઉપકારને નહી જાણનાર, ધર્મ રહિત, ખોટું બોલવું જેને પ્રિય છે એવો, મૂઢ, દુષ્ટ બુદ્ધિમાન, અજિતેંદ્રિય, કરવાના કાર્યને વિષે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તનાર, સર્વને વિષે ભરૂસા વગરનો તથા બીજા પણ અનેક દોષયુક્ત દુર્યોધન છે; માટે તમે એને એના કલ્યાણનાં વાકય કહેશો તો પણ તે દ્વેષને લીધે માન્ય કરશે નહી. હે શ્રીકૃષ્ણ! દુર્યોધનને ભીષ્મ, દ્રોણ, કૃપ, કર્ણ, અશ્વત્થામા તથા જયદ્રથ યુદ્ધમાં સર્વને જીતી મને સ્થિર રાજ્ય અપાવશે એવી આશા છે; માટે સલાહ કરવામાં મન કરતો નથી. હે જનાર્દન! કર્ણ સહિત ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાના પુત્રોને ભીષ્મ, તથા દ્રોણાચાર્ય જેમાં મુખ્ય છે એવા પોતાના પક્ષમાં આવેલા રાજાઓની સામું જોવાને કોઇ સમર્થ નથી એવો નિશ્ચય છે. હે અચ્યુત! અબુદ્ધિમાન દુર્યોધન મોટું સૈન્ય એકઠું કરીને, રાજારૂપ પોતાના દેહને કૃતાર્થ માને છે. વળી દુર્બુદ્ધિવાળા દુર્યોધનને એકલો કર્ણ સર્વ શત્રુને જીતશે એવો નિશ્ચય છે, માટે તે કદી પણ શમતાને પામશે નહી. હે કેશવ! ધૃતરાષ્ટ્રના સર્વ પુત્ર તથા પાંડવોને ભ્રાતૃભાવ રહે એમ ઇચ્છનાર, તથા તેમને શમતા કરવામાં પ્રયત્નવાન એવા તમારો તો વિચાર સારો છે, પણ આપણે પાંડવોને યથાયોગ્ય કંઇપણ આપવું નહિ એવા નિશ્ચયવાળા કૌરવો છે; તો તેમને તમે કંઇ પણ સલાહનાં વાકય કહેશો તે ફોકટ જશે. હે મધુસૂદન! જ્યાં સારાં કહેલાં તથા કટુ કહેલાં વાકય સમાન હોય, ત્યાં બુદ્ધિમાન પુરૂષે કંઇ પણ બોલવું નહી કારણ તે બહેરાની પાસે ગાયન કરવા સરખું થાય છે. હે માધવ! કંઇપણ નહી જાણનાર, મૂઢ તથા મર્યાદા વગરના કૌરવો પાસે તમારે કંઇપણ બોલવું, જેમ બ્રાહ્મણને ચાંડાળ સાથે બોલવું યોગ્ય નથી તેમ યોગ્ય નથી; કેમકે બળનો અભિમાની મૂઢ દુર્યોધન તમારા કહેવા પ્રમાણે કરશે નહી. તમારાં વાકય ફોકટ જશે. હે શ્રીકૃષ્ણ! પાપચિત્તવાળા સર્વ એકઠા થયા છે, તો તમારે તેની પાસે જવું એ મને રૂચતું નથી. વળી દુર્બુદ્ધિવાળા, અશિષ્ટ તથા દુષ્ટચિત્તવાળા ઘણાઓની સાથે તમારે ઉલટાં વચન બોલવાં એ મને રૂચતું નથી. વૃદ્ધ પુરૂષની સેવા વગરનો, ઘણી સમૃદ્ધિના ગર્વથી મોહિત, અવસ્થાએ કરી મોહિત તથા ક્રોધયુક્ત હોવાથી દુર્યોધન તેના કલ્યાણરૂપ તમારાં વાકય

ગ્રહણ કરશે નહી. હે માધવ ! તમે કદી બળ દેખાડતાં યુધિષ્ઠિરના બળનાં વચન કહેશો, તોપણ દુર્યોધન માન્ય કરશે નહી, કારણ તેને તમારામાં કેવળ પાંડવના પક્ષમાં છે એવી મોટી શંકા છે. હે જનાર્દન ! આ અમારા રાજ્યને દેવતા સહિત ઇંદ્ર પણ લેવા સમર્થ નથી એવા નિશ્ચયવાળા તથા કામ અને ક્રોધથી ભરેલા સર્વ કોરવો એકઠા મળ્યા છે, માટે તમારું વાક્ય સમર્થ હશે તોપણ અસમર્થ ગણાશે. હસ્તિ, રથ, અશ્વ પ્યાદાની સેનામાં રહેવાથી ભય વગરનો મૂઢ દુર્યોધન, મેં સમગ્ર પૃથ્વી જીતી છે એમ માને છે, ને શત્રુ વગરનું મારૂં રાજ્ય છે એમ કહે છે; પણ પ્રાપ્ત થયેલો રાજ્યરૂપ અર્થ તમ સરખાના વૈરથી ગુંથાએલો છે, તોપણ નહી ગુંથાએલો માને છે. હે શ્રીકૃષ્ણ ! આ સમગ્ર પૃથ્વી કાળે કરી એકને મળે છે, વળી પાછી ફરીને બીજાને પણ મળે છે, તોપણ પોતાની નીચેના તેનું પાલન કરનારાઓ સહિત કેટલાક રાજાઓ મળીને દુર્યોધન માટે પાંડવો સાથે યુદ્ધ કરવા આવેલા છે. પૂર્વે તમારી સાથે વૈર કરેલા તથા તમે જેમનાં પરાક્રમને નિર્બળ કરેલાં એવા કર્ણ સહિત તેઓએ તમારે લીધે ઉદ્વેગતાયુક્ત થઇ કૌરવોનો આશ્રય કર્યો છે. હે દાશાર્હવીર ! દુર્યોધન સહિત તેઓ મરવું કબૂલ રાખી પાંડવો સાથે યુદ્ધ કરવું એવા ઉત્સાહવાળા છે. તેમની મધ્યમાં તમારે જવું, એ મારો મત નથી. હે શત્રુને દમન કરનાર શ્રીકૃષ્ણ ! દુષ્ટ ચિત્તવાળા ઘણા શત્રુઓ મળેલા છે તેની મધ્યે તમે કેમ જશો ? તમે દેવતાઓને પણ અસહ્ય છો, કારણ તમારા પ્રભાવ, બુદ્ધિ તથા પરાક્રમને હું જાણું છું; તોપણ મને પાંડવોમાં જેવી પ્રીતિ છે, તેવીજ પ્રીતિ તમારામાં છે, માટે પ્રેમ તથા સ્નેહથી કહું છું. હે પુષ્કરાક્ષ ! તમારા દર્શનથી ઉત્પન્ન થયેલી મને જે પ્રીતિ છે તે મારે તમને શું કહેવું, કારણ તમે દેહધારી સર્વના અંતરાત્મા છો.

या मे प्रीतिः पुष्कराक्ष त्वद्दर्शनसमुद्भवा ।
साकिमाख्यायते तुभ्य मंतरात्मासि देहिनां ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि श्रीकृष्णविदुरसंवादे गुर्जरभाषायां द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥

અધ્યાય ૯૩ મો. શ્રીકૃષ્ણે વિદુરને કહેલાં વચન.

भगवानुवाच—यथा ब्रूयान्महाप्राज्ञो यथा ब्रूयाद्विचक्षणः ।
यथा वाच्यस्त्वद्विधेन भवतामद्विधः सुहृत् ॥ १ ॥

ભગવાન કહે છે–હે વિદુરજી ! તમે જેવી રીતે મોટા બુદ્ધિમાન તથા વિચક્ષણ પુરૂષ કહે તેવી રીતે તમ સરખાએ કહેવું ઘટે તેવી રીતે માતાપિતાની પેઠે, મારા સરખા સંબંધીને ધર્મ તથા અર્થયુક્ત યથાયોગ્ય સત્ય વાક્ય કહ્યાં. હે વિદુરજી ! હું તમને મારા આવવાનું કારણ કહું તે તમે સાવધ થઇને સાંભળો. હે મહાબુદ્ધિમાન ! દુર્યોધનનું દુષ્ટાત્માપણું તથા સર્વ રાજાઓની વૈરતા જાણીને હું આજ કૌરવો પાસે આવ્યો છું; કારણ જે પુરૂષ અશ્વ, રથ, હસ્તિ તથા પદાતિ સહિત વિસ્તારવાળી પૃથ્વીને મૃત્યુના પાશથી મુક્ત કરે, તેને ઉત્તમ ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે. પુરૂષ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ધર્મના કામનો ઉદ્યોગ કરે, અને કદી તે સિદ્ધ ન થાય તોપણ તેને તે ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે, એમાં મને સંશય નથી. મનુષ્ય મનમાં પાપ કર્મ કરવાનું ચિંતવન કરે પણ તેમ કરે નહી તો તેને તેનું ફળ મળતું નથી,

એમ ધર્મ જાણનાર પુરૂષ જાણે છે. હે વિદુરજી ! હું કપટ રહિત થઈને, યુદ્ધમાં નાશ પામનારૂં કુરૂકુળના તથા સૃંજયના કુળના પુરૂષોને સલાહ થાય તેવી રીતે યત્ન કરીશ. કૌરવોને કર્ણ તથા દુર્યોધને ઉપજાવેલી મોટી આપત્તિ પ્રાપ્ત થઇ છે; કેમકે સર્વ તેમને અનુસરી રહેલા છે. હે શ્રેષ્ઠ ! જે મિત્ર પુરૂષ પોતાના મિત્રને દુઃખથી કલેશ પામતી વેળાએ આવીને પોતાની શકિત પ્રમાણે ઉપાય કરી છોડાવે નહી, તેને બુદ્ધિમાન પુરૂષો નૃશંસ કહે છે. જે પુરૂષ પોતાના મિત્રને તેના શત્રુએ કેશથી ગ્રહણ કર્યો હોય તેથી તથા નહી કરવાનાં કાર્ય કરતો હોય તેથી પોતાના બળ પ્રમાણે ઉપાય કરી નિવર્ત કરે તે જગતમાં કોઇનો પણ ઠપકાપાત્ર થતો નથી. હે વિદુર ! હું દુર્યોધનને સમર્થ, શુભ, હિતરૂપ તથા ધર્મ અને અર્થયુકત વાકય કહીશ, જેને તે માન્ય કરવા લાયક છે. જેવી રીતે કૌરવ, પાંડવ તથા પૃથ્વી વિષેના રાજાઓનું હિત થશે, તેવી રીતે કપટ રહિત થઇ યત્ન કરીશ. કદી હું દુર્યોધનના હિત માટે પ્રયત્ન કરીશ, અને તે મારામાં અવળો ભાવ લાવી શંકા રાખશે; તોપણ મારા હૃદયમાં તો પ્રીતિ થશે તથા મિત્રના ઋણમાંથી તો મુકત થઇશ. સંબંધીઓમાં માંહોમાંહી ફૂટ પડી હોય, તે વેળા જે મિત્ર પોતાના મિત્રોનો સર્વ ઉપાયથી ઉપકાર નહી કરી મધ્યસ્થ થઇ બેસી રહે તેને બુદ્ધિમાન પુરૂષ મિત્ર કહેતા નથી. વળી જગતમાં જે અધર્મિષ્ઠ તથા કોઇપણ જેના સ્નેહી નથી, એવા પુરૂષોથી શ્રીકૃષ્ણ પોતે સમર્થ છતાં કૌરવ તથા પાંડવો યુદ્ધ કરવા તૈયાર થયા તોય તેમણે વાર્યા નહી એમ તો નહી કહેવાય. હે વિદુરજી ! હું કૌરવ તથા પાંડવોનો અર્થ સાધવા સારૂ અહીં આવ્યો છું, માટે તેનો ઉપાય કરીશ, તેથી રાજાઓમાં દુષ્ટ કરણીને નહી પામું. બાળક સરખી બુદ્ધિવાળો દુર્યોધન, ધર્મ તથા અર્થયુકત અને કપટ વગરનાં મારાં વચન સાંભળી તે પ્રમાણે નહી કરે, તો પછી પ્રારબ્ધને વશ થશે. હું પાંડવોનો રાજ્યરૂપ અર્થ નાશ પામે નહિ, કૌરવોનું યથાર્થ સારૂં થાય એ પ્રમાણે કરીશ, જેથી મને પુણ્ય થશે. ને ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો મૃત્યુના પાશથી મુકત થશે. કૌરવો ધર્મ, અર્થયુકત શ્રેષ્ઠ વાણી હું બોલીશ તે સાંભળશે ને સલાહ કરાવવા આવેલા મારૂં પૂજન પણ કરશે. હે વિદુરજી ! સર્વ રાજાઓ એકઠા મળેલા છે, પણ ક્રોધ પામેલા મારી સામે, જેમ સિંહની સામે મૃગો ઉભા રહેવા સમર્થ નથી, તેમ મારી સામે ઉભા રહેવા સમર્થ નથી. વૈશંપાયન કહે છે—હે રાજન્ ! એ પ્રમાણે વૃષ્ણિકુળમાં શ્રેષ્ઠ યદુકુળને સુખ આપનાર શ્રી કૃષ્ણે કહીને, સુખરૂપ સ્પર્શવાળી શય્યા ઉપર શયન કર્યું.

इत्येवमुक्त्वा वचनं वृष्णीनामृषभस्तदा ।
शयने सुखसंस्पर्शे शिश्ये यदुसुखावहः ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि श्रीकृष्णवाक्ये गुर्जरभाषायां त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥

અધ્યાય ૯૪ મો. કૌરવોએ ભરેલી સભા.

वैशंपायन उवाच—तथा कथयतोरेव तयोर्बुद्धिमतोस्तदा ।
शिवानक्षत्रसंपन्ना साव्यतीयाय शर्वरी ॥ १ ॥

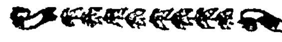
વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે વાતો કરતા એવા મહાબુદ્ધિમાન શ્રીકૃષ્ણ

તથા વિદુરજીને સુંદર નક્ષત્રોના ઉદયવાળી તે દિવસની રાત્રિ નિવૃત્ત થઇ. ધર્મ, અર્થ તથા કામે યુકત અને વિચિત્ર અર્થ, પદ તથા અક્ષરવાળી અનેક પ્રકારની વિદુરજીની શુભ વાણી શ્રવણ કરતા એવા, મહાત્મા અગણિત તેજસ્વી તથા જાણે નિષ્કાર્ય હોય શું એવા શ્રીકૃષ્ણને પોતાને અનુકૂળરૂપ વાતોએ કરી તે રાત્રિ નિવૃત્ત થઇ. પછી પાછલા પ્રહરની રાત્રિ વેળાએ, શ્રેષ્ઠ સ્વરવાળા સૂત તથા માગધ શંખ તથા દુંદુભિ આદિ વાજીંત્ર વગાડી શ્રીકૃષ્ણને જાગ્રત કરવા લાગ્યા. ત્યારે સર્વ યાદવમાં શ્રેષ્ઠ દાશાર્હ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા શ્રીકૃષ્ણે ઉઠી, સર્વ પ્રાતઃકાળનું પોતાનું આવશ્યક કરી, સંધ્યા વંદન, જપ તથા અગ્નિમાં આહુતિ આપીને, ઉદય પામતા સૂર્યનું ઉપસ્થાન કર્યું. હવે દુર્યોધન તથા શકુનિ, સંધ્યા કર્મમાં વિરાજમાન કોઇથી પણ અજીત દાશાર્હ શ્રીકૃષ્ણની પાસે આવીને બોલ્યા કે–હે શ્રીકૃષ્ણ! ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા, ભીષ્મ પિતામહાદિ કુરૂકુળના પુરૂષો, મોટા રાજાઓ તથા માંડલિક સર્વ રાજાઓ સભામાં આવ્યા છે ને જેમ સ્વર્ગમાં દેવતાઓ ઇંદ્રને ઇચ્છે તેમ તમને ઇચ્છે છે. હે ભારત! એ પ્રમાણે દુર્યોધન તથા શકુનિએ આવી કહ્યું, ત્યારે ગોવિંદ શ્રીકૃષ્ણે શ્રેષ્ઠ રૂચિકારક સામના વાકયે કરી તેઓને માન આપ્યું. ત્યાર પછી નિર્મળ સૂર્યનો ઉદય થયો ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે બ્રાહ્મણોને સુવર્ણ, ગાય, વસ્ત્ર, અશ્વ તથા બહુ રત્ન આપ્યાં. એ પ્રમાણે બ્રાહ્મણોને આપીને શ્રીકૃષ્ણ ઉભા હતા, તે વખતે દારૂક સારથિએ આવી તેમને નમસ્કાર કર્યા. પછી શ્રીકૃષ્ણની આજ્ઞાથી દારૂક શ્વેત વર્ણવાળા, બહુ ઘુઘરીયોના સમુદાયવાળા તથા ઉત્તમ અશ્વ જોડેલા રથને લઇ પાછો આવી ઉભો. મોટા મનવાળા કુરૂકુળના પુરૂષોથી વિંટાયલા, વૃષ્ણિ કુળના પુરૂષોએ રક્ષા કરેલા તથા સર્વ યાદવને આનંદ આપનાર શૌરિ શ્રીકૃષ્ણ, આવેલા રથને જોઇ અગ્નિ તથા બ્રાહ્મણોની પ્રદક્ષિણા કરી ગળામાં બાંધેલો કૌસ્તુભ મણિ છોડી મૂકીને રથમાં બેસવા તૈયાર થયા. તે વેળા સર્વ ધર્મને જાણનાર વિદુરજીએ સર્વ પ્રાણધારી તથા બુદ્ધિમાન પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ શ્રીકૃષ્ણને હાથ ગ્રહણ કરી રથમાં વિરાજમાન કર્યા. પછી રથમાં બેસી તે રવાને થયા. તે સમયે દુર્યોધન તથા શકુનિ પણ એક બીજા રથમાં બેસી તેમની પાછળ જવા લાગ્યા. સાત્યકિ તથા કૃતવર્મા પણ એક રથમાં બેસી, અને બીજા યાદવો પણ રથમાં બેસી તથા અન્ય પુરૂષો રથ, અશ્વ તથા હસ્તિ ઉપર બેસીને શ્રીકૃષ્ણની પાછળ જવા લાગ્યા. તે સમયે વાજીંત્ર વગાડનાર પુરૂષોએ, મૃદંગ, તુરી, ભેરી તથા શંખાદિ વગાડ્યાં. હે રાજન્! સુવર્ણના સાજ પહેરેલા અશ્વ જેમાં જોડ્યા હતા એવા તથા ચાલવાથી મોટા શબ્દવાળા તે સર્વ રથ અત્યંત શોભતા હતા, શોભાએ કરી દેદિપ્યમાન તથા બુદ્ધિમાન શ્રીકૃષ્ણ, રજ વગરના, જળના છંટકાવવાળા તથા રાજઋષિયોએ સેવેલા રાજમાર્ગ પ્રત્યે આવ્યા ત્યારે સર્વ લોકમાં શ્રેષ્ઠ, યુવાન તથા સિંહ સરખા પરાક્રમી પુરૂષો શ્રીકૃષ્ણના રથને વિંટી ચાલવા લાગ્યા. તે સમયે વિચિત્ર વસ્ત્ર પહેરેલા તથા તલવાર અને પ્રાસાદિ આયુધ ધારણ કરેલા હજારો યોદ્ધાઓ શ્રીકૃષ્ણની આગળ ચાલતા હતા, ને પાંચસો હસ્તિ તથા એક હજાર રથ પાછળ ચાલતા હતા. તે સમયે હે શત્રુને દમન કરનાર જનમેજય! રથ માર્ગ પ્રત્યે આવેલા શ્રીકૃષ્ણને જોવા સારૂ આવેલાં સ્ત્રી, પુરૂષ, વૃદ્ધ તથા બાળકોથી કુરૂકુળનું તે શહેર સંકીર્ણ થયું. અનેક અટારી તથા ભીંતો ઉપર ચઢી કુળવાન સ્રિયો જોતી હતી, તેથી જાણે તે તૂટી પડશે એમ દેખાતું હતું. તે વેળા કુરૂકુળના પુરૂષોએ સત્કાર કરેલા શ્રીકૃષ્ણ, પ્રજાની સુંદર વાતો સાંભળતાં તેઓની સામે જોઇ તેમનો યથાયોગ્ય સત્કાર કરતાં ધીમે ધીમે જતા હતા. પછી શ્રીકૃષ્ણનાં વાજીંત્ર વગાડનાર નોકરો, શંખ, વેણુ તથા

બીજાં પણ વાજીંત્રોના શબ્દે કરી સર્વ દિશાઓને ગજાવતા ધૃતરાષ્ટ્રની સભાની સાન્નિધ્ય આવ્યા. તે સમયે રાજાઓથી ભરાયેલી તે સભા વાજીંત્રના શબ્દ સાંભળી, શ્રીકૃષ્ણનાં દર્શન કરવાની આકાંક્ષાથી ઉત્પન્ન થયેલા હર્ષે કરી કંપાયમાન થઇ. પછી જ્યારે શ્રીકૃષ્ણ સભાની પાસે આવ્યા, ત્યારે તેમના રથનો મેઘ સરખો અવાજ સાંભળીને સર્વ રાજાઓ હર્ષયુક્ત થયા. તેટલામાં સર્વ યાદવમાં શ્રેષ્ઠ શ્રીકૃષ્ણ જ્યારે સભાના દ્વાર પાસે આવ્યા, ત્યારે કૈલાસ પર્વતના શિખર સરખા રથમાંથી ઉતરી, વિદુરજી તથા સાત્યકિ યાદવના હાથ ઝાલી, પોતાનાં સૂર્ય સરખાં તેજે કરી કૌરવોને આચ્છાદન કરતા, નવા મેઘ સરખા શ્યામ વર્ણવાળા, તથા તેજે કરી પ્રકાશમાન કૌરવની સભામાં આવ્યા. તે સમયે તેમની આગળ કર્ણ તથા દુર્યોધન અને પાછળ યાદવો તથા કૃતવર્મા હતા. ભીષ્મ તથા દ્રોણાચાર્યાદિ ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાને મુખ્ય કરી શ્રીકૃષ્ણનો સત્કાર કરતાં પોતાના આસન ઉપરથી ઉઠવા લાગ્યા. જ્યારે શ્રીકૃષ્ણ છેક પાસે આવ્યા, ત્યારે દ્રોણાચાર્ય તથા ભીષ્મપિતામહ તથા ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા પોતાના આસન ઉપરથી ઉભા થયા તે જોઇને સર્વ રાજાઓ પણ પોતાના આસન ઉપરથી ઉઠી ઉભા થયા. પછી શ્રીકૃષ્ણને વિરાજવા સારૂ ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાની આજ્ઞાથી નોકરોએ શોભાયમાન સુવર્ણનું સિંહાસન બિછાવી તૈયાર કર્યું. શ્રીકૃષ્ણે, ધૃતરાષ્ટ્ર, ભીષ્મ તથા દ્રોણાચાર્યને સ્નેહથી મળીને સર્વ રાજાઓને યથાયોગ્ય કર્યાં. પછી સભામાં આવેલા શ્રીકૃષ્ણનો, સર્વ રાજાઓએ તથા કૌરવોએ પૂજાદિ સત્કાર કર્યો. તે સમયે રાજાઓના મધ્યમાં ઉભેલા શ્રીકૃષ્ણે, અંતરિક્ષમાં ઉભેલા નારદાદિ ઋષિયોને જોઇને આસ્તેથી ભીષ્મને કહ્યું કે, હે ભીષ્મ! આ સર્વ રાજાઓથી મળેલી સભાને જોવા સારૂ ઋષિયો આવ્યા છે, માટે તેમને મોટા સત્કારપૂર્વક આસનો ઉપર બેસવાનું નિમંત્રણ કરો, કેમકે તેઓએ બેઠા પહેલાં આપણ કોઇથી પણ બેસાશે નહિ માટે તેમને બેસાડો ને તેમની પૂજા કરો. એ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાભળી ભીષ્મે જોયું તો સભાના દ્વાર પ્રત્યે ઉભેલા ઋષિયોને જોયા; ઉતાવળથી આસનો આપવાની નોકરોને આજ્ઞા કરી. તેમણે ઋષિયોને મણિ જડિત સુવર્ણનાં મોટાં આસન આપ્યાં. અર્ઘ્યપાદ્ય પૂજન થયા પછી સૌ બેઠા, ત્યાર પછી શ્રીકૃષ્ણ તથા રાજાઓ પણ યથાયોગ્ય પોતપોતાનાં આસનો ઉપર બેઠા. દુઃશાસને સાત્યકિ યાદવને બેસવા સારૂ ઉત્તમ આસન આપ્યું, ને વિવિંશતિએ કૃતવર્માને બેસવા સારૂ સુવર્ણનો બાજઠ આપ્યો. શ્રીકૃષ્ણની અતિ છેટે નહીં એવા એક આસન ઉપર દુર્યોધન તથા કર્ણ બેઠા. તેમજ ગાંધાર દેશના યોદ્ધાઓએ રક્ષણ કરેલો તે દેશનો રાજા શકુનિ પોતાના પુત્ર સહિત એક આસન ઉપર બેઠો. વિદુરજી સફેદ આસ્તરણવાળા તથા મૃગચર્મ જેની ઉપર બીછાવેલું હતું એવા મણિના બાજઠ ઉપર શ્રીકૃષ્ણના આસનને હાથે કરી સ્પર્શ કરતાં બેઠા. પછી સર્વ રાજાઓએ ઘણે દિવસે શ્રીકૃષ્ણને જોયા, તેથી જેમ અમૃતનું પાન કરતાં તૃપ્તિ ન થાય, તેમ તેઓ તેમને જોતાં તૃપ્તિ પામતા ન હતા. અતસી પુષ્પ સરખા વર્ણવાળા તથા પીત પીતાંબર ધારણ કરેલા શ્રીકૃષ્ણ, રાજાઓની સભામાં જેમ સુવર્ણના દાગીનામાં જડેલો મણિ શોભે, તેમ શોભતા હતા. પછી સર્વનાં મન શ્રીકૃષ્ણમાંજ લાગ્યાં હતાં તેથી સર્વ તૂષ્ણીભૂત થયું હતું પણ ત્યાં કોઇ પુરુષ બોલતો નહોતો.

ततस्तूष्णीं सर्वमासीद्गोविंदगतमानसं ।
न तत्र कश्चित किंचिद्वा व्याजहार पुमान्क्वचित् ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि श्रीकृष्णसभाप्रवेशे गुर्जरभाषायां चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥

અધ્યાય ૯૫ મો. શ્રીકૃષ્ણનાં વિષ્ટી વચન.

वैशंपायन उवाच--तेष्वासीनेषु सर्वेषु तूष्णीभूतेषु राजसु ।
वाक्यमभ्याददे कृष्णः सुदंष्ट्रो दुंदुभिस्वनः ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય! સર્વ રાજાઓ તૂષ્ણીભૂત થઇ બેઠા હતા તે વેળા સુંદર દાઢવાળા તથા દુંદુભિ સરખા શબ્દવાળા શ્રીકૃષ્ણ વાક્ય બોલવા તૈયાર થઇને દિવસને અંતે જેમ મેઘ ગર્જના કરે, તેમ મોટા શબ્દથી સર્વ સભાને સંભળાવતાં ધૃતરાષ્ટ્રની સામું જોઈ બોલ્યા કે, હે ભારત! હું મહા શૂરવીર કૌરવ તથા પાંડવોની વિનાશ વગર શમતા થાય, એ માગવા સારૂ આજ તમારી પાસે આવ્યો છું. મારે તમને બીજું કલ્યાણકારક વચન કહેવાતું નથી; કેમકે જે જાણવાનું છે તે તો તમે સૌ જાણો છો. હે પાર્થિવ! શાસ્ત્ર તથા આચરણ યુક્ત અને શ્રેષ્ઠ ગુણે કરી પ્રસિદ્ધિ પામેલું આ તમારૂં કુળ સર્વ રાજાઓના કુળ કરતાં ઉત્તમ છે, કેમકે તેમાં કૃપા, અનુકંપા, કારૂણ્ય અનૃશંસપણું, આર્જવ, ક્ષમા તથા સત્ય વગેરે ગુણો રહ્યા છે. કેવળ-ઘણું કરી તમારે લીધેજ પરસ્પર નિરંતર વૈર ચાલે છે, એ અયોગ્ય છે. હે કુરૂકુળમાં શ્રેષ્ઠ! દ્યૂત તથા જતુ ગૃહાદિ કર્મ અવળે રસ્તે ચાલનાર કૌરવોને કરતાં અટકાવનાર તમેજ છો. અશિષ્ટ, મર્યાદા વગરના, તથા લોભે કરી હણાયલા ચિત્તવાળા દુર્યોધનાદિ તમારા પુત્રો ધર્મ તથા અર્થને છોડી દેઇને પોતાના પિતરાઈ બંધુ પાંડવોને વિષે નૃશંસપણે વર્તે છે તે તમારા જાણવામાં છે, જેથી કુરૂકુળને મોટી આપત્તિ પ્રાપ્ત થઇ છે. જો તમે તેમને નહી સમજાવો, તો તેઓ સર્વ પૃથ્વીને હેરાન કરશે. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ! હે ભારત! તમને કૌરવો સમજાવવા શકય છે, પણ જો તમે એમને સમજાવવા નહી ઈચ્છો તો પરસ્પર ભાઇયોને સલાહ થવી ઘણી કઠણ છે. હે પૃથ્વીપતિ! કૌરવ તથા પાંડવોને સલાહ થવી એ તમારે તથા મારે આધિન છે; માટે તમે તમારા પુત્રોને સમજાવો ને હું તમારા શત્રુરૂપ પાંડવોને સમજાવીશ. હે રાજેંદ્ર! પોતાને અનુસરી રહેલા રાજાઓ સહિત તમારા પુત્રોએ તમારી આજ્ઞા માનવી એ તેમને ઉચિત છે; કેમકે ઘણું કરી તેમાંજ તેમનું હિત છે. વળી તેથી તમારૂં, પાંડવોનું તથા પાંડુ પુત્રોને શિક્ષા કરીને પણ શમતા કરાવવી એમાં મારૂં પણ હિત રહેલું છે. હે પૃથ્વીપતિ! તમે પોતે પોતાની મેળે વૈર કરવું નિષ્ફળ છે એમ જાણીને પરસ્પર સલાહ થાય તેમ કરો, જેથી પાંડવો તમારા સહાયભૂત થશે; તેથી રક્ષિત થઇને ધર્મ તથા અર્થના ઉદ્યોગમાં વર્તો, કેમકે વૈરતામાં રહેલા તેમને જીતવા એ શકય વાર્તા નથી. મહાત્મા પાંડવોએ રક્ષા કરેલા તમારા પુત્રોને દેવતાઓ સહિત ઈંદ્ર પણ જીતવા સમર્થ નથી; ત્યારે બીજા રાજાઓ કયાંથીજ સમર્થ હોય? કેમકે તમારા પક્ષમાં ભીષ્મ, દ્રોણ, કૃપ, કર્ણ, વિવિંશતી, અશ્વત્થામા, વિકર્ણ, સોમદત્ત, બાલ્હીક, સૈંધવ, કલિંગ, કાંબોજ, સુદક્ષિણ, યુધિષ્ઠિર, ભીમસેન, અર્જુન, નકુળ, સહદેવ, મહા તેજસ્વી સાત્યકિ તથા મહારથિ યુયુત્સુ છે; જેમની સામે અવળી મતિવાળો કયો પુરૂષ યુદ્ધ કરી શકે એમ છે? હે શત્રુનો નાશ કરનાર ધૃતરાષ્ટ્ર! કૌરવ તથા પાંડવોએ રક્ષિત તમે ફરીથી લોકના

ઇશ્વરપણાને તથા શત્રુઓથી અજીતપણાને પામશો; ને તમારા પક્ષમાંના સમોવડીયા રાજાઓ પાંડુ પુત્રોની સંધિ કરશે. વળી પુત્ર, પૌત્ર, વડિલ, ભાઇયો તથા સંબંધિઓએ રક્ષિત તમે સુખે કરી જીવી પણ શકશો. હે પૃથ્વીપતિ! પૂર્વની પેઠે એ સૌને સત્કારપૂર્વક, મુખ્ય કરીને તમે નિષ્કંટક પૃથ્વીને ભોગવશો. વળી તમારા પુત્ર તથા પાંડવો સહિત તમે, બીજા સર્વ શત્રુને જીતશો; કે જે તમારો મુખ્ય અર્થ છે. હે રાજન્! જો તમે પ્રધાનો સહિત, પુત્રરૂપ પાંડવો તથા કૌરવો સહિત સલાહરૂપે રહેશો, તો તેમણે જીતીને મેળવેલી સમગ્ર પૃથ્વીને ભોગવશો. હે મહારાજ! યુદ્ધમાં તો નાશજ થાય છે, માટે બેઉ પક્ષનું તેમ થવાથી બુરૂં થશે ને તમે કયા ધર્મને જોશો? હે રાજન્! યુદ્ધમાં પાંડવો તમારા પુત્રનો નાશ કરશે અથવા તેઓ તેમનો નાશ કરશે તેથી તમે શું સુખ પામશો? હે ભારત! કૌરવ તથા પાંડવ સર્વ મહા શૂરવીર, અસ્ત્રવિદ્યા શિખેલા તથા યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છાવાળા છે, તેમની તમે મોટા ભયથી રક્ષા કરો; યુદ્ધમાં બેઉ પક્ષના રથિ પુરૂષોએ રથિયોને, કૌરવને તથા પાંડવને નાશ પામેલા આપણે જોઇયે નહી ને જો તેમ નહી કરશો, તો બેઉ પક્ષમાં મળેલા પૃથ્વીમાંના રાજાઓ ક્રોધને વશ થયા છે, માટે અવશ્ય લડાઇથી પ્રજાનો નાશ કરશે; વાસ્તે જેમ આ સર્વ પ્રજા નાશ ન પામે, તેમ સર્વ લોકની રક્ષા કરો; જો એક તમેજ સત્વ ગુણયુક્ત થાઓ, તોજ સર્વનું કલ્યાણ થાય. સ્વચ્છ અંતઃકરણવાળા, વેદાન્ય, લજ્જાવાન, આર્ય, પુણ્ય જાતિવાળા તથા પરસ્પર સચિવરૂપ સર્વની યુદ્ધજન્ય ભયથી તમે રક્ષા કરો; મળેલા આ સર્વ રાજાઓ કલ્યાણરૂપે કરી પરસ્પર મળી, ખાનપાન કરી, શ્રેષ્ઠ વસ્ત્ર તથા પુષ્પમાળાઓ ધારણ કરી, તમારાથી સત્કાર પામી અને વૈર તથા ક્રોધનો ત્યાગ કરીને યથેચ્છ પોતપોતાના ગૃહ પ્રત્યે જાઓ. હે રાજન્! હવે તમારા આયુષ્યના ક્ષયનો સમય આવ્યો છે, માટે પાંડવો બાલ્યાવસ્થામાં હતા ત્યારે તેમનામાં તમને જેવી પ્રીતિ હતી, તેવી પ્રીતિ થાઓ ને તેઓની સાથે તમે સંધિ કરો. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ! જ્યારે પિતા વગરના બાળક પાંડવો હતા, ત્યારે તમેજ તેમને ઉછેરી મોટા કર્યા છે, માટે તેઓનું તથા પુત્રોનું યથાન્યાય પાલન કરો. ઘણું કરી દુઃખવેળા પાંડવોની તમારેજ રક્ષા કરવી જોઇએ, માટે તેમ કરો; પણ તમારા ધર્મ તથા અર્થનો નાશ થાઓ માં. પાંડવોએ તમને દંડવત પ્રણામપૂર્વક પ્રસન્ન કરતાં કહેવરાવ્યું છે કે, તમારી આજ્ઞાથી નોકર સહિત અમે આ દુઃખ વેઠયું. ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા આપણા પિતા છે, માટે તેમણે કહેલા આપણા સમયનું તે પાલન કરશે એમ નિશ્ચયવાળા થઇને, બાર વર્ષ વનમાં તથા એક વર્ષ સર્વ મનુષ્યોથી છાના રહ્યા, પણ તમારા કહેલા સમયનો ત્યાગ કર્યો નહિ, તે બ્રાહ્મણો જાણે છે. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ! તમે નિયમિત કરી આપેલા સમયને અમે માન્ય કર્યો છે, ને તમારે નિશ્ચય કરેલો સમય માન્ય કરવો એ યોગ્ય છે; કેમકે અમે નિરંતર બહુ ક્લેશિત છીયે, માટે અમારા રાજ્યનો વિભાગ આપો. તમે ધર્મ તથા અર્થને જાણો છો, વાસ્તે અમારી રક્ષા કરવા યોગ્ય છો, કેમકે તમરૂપ અમારા વડિલ છતાં અમે બહુ દુઃખ વેઠીયે છીયે. તમે અમારામાં માતા તથા પિતાની વૃત્તિને પામો. અમે જેમ શિષ્ય ગુરૂ પ્રતિ જેવી વૃત્તિથી વર્તે, તેવી વૃત્તિથી તમારે વિષે વર્તિએ છીયે; માટે તમને પણ અમારામાં ગુરૂરૂપ વૃત્તિથી વર્તવું યોગ્ય છે. અમે અવળે માર્ગે ચાલતા હોઇયે, તોપણ પિતારૂપ તમારે સીધે રસ્તે ચલાવવા જોઇયે; માટે તમે અમને સારો માર્ગ બતાવો, ને પોતે પણ સારા માર્ગરૂપ ધર્મમાં રહો. અમે તમારા પુત્ર પાંડવો તમારી સભાને ધર્મજ્ઞ કહીયે છીયે, કેમકે સર્વ સભાસદો ધર્મજ્ઞ છે, તો વૈર થવું એ યોગ્ય નથી; કારણ સભામાં

અધર્મે કરી ધર્મનો નાશ થાય, તથા અસત્યે કરી સત્યનો નાશ થાય, અને તેને જોનાર હોય તેનો પણ નાશ થાય છે તે તે સભાસદો પણ નાશ પામ્યા સરખા છે. જે સભામાં અધર્મે કરી ધર્મ વિંધાય છે, તે સભામાં બેસનારાઓ સભાપતિના દુઃખરૂપ શલ્યને નિવૃત્ત નહી કરતાં, જેમ કિનારા ઉપરનાં વૃક્ષો નદીના પ્રવાહથી વિંધાય, તેમ વિંધાય છે. હે રાજન્! એ પ્રમાણે ધર્મનો વિચાર કરી પોતાનું અર્ધ રાજ્ય પ્રાપ્ત થાય એવી ઇચ્છાથી શાંત થઈ બેઠેલા પાંડવોએ સત્ય ધર્મરૂપ તથા ન્યાયનાં વચન કહેવરાવ્યાં છે. હે જનેશ્વર! હું કહું છું કે, તમે તેમનું અર્ધ રાજ્ય તેઓને આપો; કારણ એ ઉપરાંત બીજું કંઇપણ કહેવું એ મને શક્ય નથી. જો હું તમને અસત્ય કહેતો હોઉં, તો આ સભામાં બેઠેલા જે પુરૂષો છે, તે મને ભલે પૂછો. હે પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ! જો હું ધર્મ તથા અર્થનો વિચાર કરીને બોલું છું એમ તમે માનતા હો, તો મૃત્યુના પાશથી આ સર્વ ક્ષત્રિયોને મુકાવો. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ! તમે શાંતિ પામો, ક્રોધને વશ ન થાઓ, ને પાંડવોને એના પિતાના રાજ્યનો યથાયોગ્ય ભાગ આપીને સિદ્ધાર્થ થઇ પુત્ર સહિત અનેક ભોગ ભોગવો. તમે યુધિષ્ઠિરને સત્પુરૂષના ધર્મમાં વૃત્તિ છે તે તથા પુત્ર સહિત તમારામાં વૃત્તિ છે તે જાણો છો, જેને લાક્ષાગૃહમાં બાળવાનો ઉપાય કર્યો, અને વનમાં કાઢ્યા, તોપણ ફરીથી તમારોજ આશ્રય કરવા ઇચ્છે છે! તમેજ પુત્ર સહિત તેને ઇંદ્રપ્રસ્થમાં નિવાસ કરાવ્યો હતો, ત્યારે તેમણે ત્યાં રહીને દેશ પરદેશ આદિ સર્વ રાજાઓને વશ કર્યા તોપણ તમારી આજ્ઞા કોઇ દિવસ ઉલ્લંઘન કરી નથી. એ પ્રમાણે વર્તનાર યુધિષ્ઠિરના રાજ્ય, ધન તથા ધાન્યને હરણ કરવાની ઇચ્છાવાળા શકુનિએ, તેની પાસે મોટું કપટ કર્યું જેથી તેણે રાજ્યાદિ હરાઇ જવારૂપ અવસ્થાને તથા સભામાં પ્રાપ્ત થયેલી દ્રૌપદીને જોઇ તોપણ તે પોતાના ધર્મથી ચલાયમાન થયા નહી. હે ભારત! હું તેમના તથા તમારા ધર્મ, અર્થ, તથા સુખના હેતુથી શ્રેય ઇચ્છું છું માટે કહું છું કે, તમે વૃથા પ્રજાનો નાશ કરો માં, અનર્થને અર્થરૂપ તથા પોતાના દેહતા પણ અનર્થને અર્થરૂપ માનનાર અને લોભમાંજ ગરકાવ થયેલા પોતાના પુત્ર કૌરવોને તમે વારો. પાંડવો તમારી સેવા કરવામાં તત્પર છે તથા યુદ્ધ કરવાને પણ તત્પર છે વાસ્તે તમને જે સારૂં લાગે તે કરો. વૈશંપાયન કહે છે–હે જનમેજય! એ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી સર્વ રાજાઓએ પોતાના હૃદયમાં માન્ય કર્યા, પણ ત્યાં કોઇએ આગળથી બોલવાને હિમ્મત કરી નહી.

तद्वाक्यं पार्थिवाः सर्वे हृदयैः क्षणपूजयन् ।
न तत्र कश्चिद्वक्तुं हि वाचं प्राक्रामदग्रतः ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि श्रीकृष्णवाक्ये गुर्जरभाषायां पंचनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥

અધ્યાય ૯૬ મો. દંભોદ્‌ભવનું અભિમાન.

વૈશંપાયન ઉવાચ—तस्मिन्नभिहिते वाक्ये केशवेन महात्मना ।
स्तिमिताहृष्टरोमाण आसन सर्वे सभासदाः ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે–હે જનમેજય! મહાત્મા કેશવ ભગવાને ઉપર પ્રમાણે વાક્ય કહ્યાં, ત્યારે હર્ષિત થયાં હતાં રૂંવાં જેમનાં એવા સર્વ સભાસદો સ્તંભિત થયા; પણ કોઇ

પુરૂષ ઉત્તર આપવા ઇચ્છતા નથી એમ પોતાના મનમાં ચિંતવન કરવા લાગ્યા. એ પ્રમાણે જ્યારે સર્વ રાજાઓ, મૌન ધરી બેઠા હતા ત્યારે કૌરવની સભામાં જમદગ્નિના પુત્ર પરશુરામ બોલ્યા કે–હે ધૃતરાષ્ટ્ર! હું, ઉપમાવાળી સત્યવાણી કહું તે શંકા વગરના થઇને તમે સાંભળો; ને તે સાંભળ્યા પછી યથાર્થ છે એમ તમારા માનવામાં આવે, તો તમારૂં શ્રેય થાય તેમ કરો. પૂર્વે દંભોદ્ભવ નામનો સાર્વભૌમ રાજા થયો હતો જે સર્વ પૃથ્વીને ભોગવતો હતો એમ મેં સાંભળ્યું છે. રાજા નિત્ય રાત્રિ નિવૃત્ત થયા પછી પ્રાતઃકાળમાં ઉઠીને બ્રાહ્મણ તથા ક્ષત્રિયોને પૂછતો કે, શસ્ત્ર ધારણ કરનાર બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, તથા શૂદ્રમાં કોઇપણ યુદ્ધમાં મારાથી અધિક અથવા સમાન છે? ક્રોધે કરી ગર્વવાન દંભોદ્ભવ રાજા મનમાં બીજું કંઇપણ ચિંતવન નહી કરતાં એ પ્રમાણે સર્વને પૂછતો પૃથ્વી ઉપર ફરતો હતો. એવી રીતે પોતાનું વખાણ પોતાને મોઢેથી કરતા એવા તે રાજાને કૃપણતા વગરના વૈદ્ય તથા સર્વત્ર નિર્ભય એવા બ્રાહ્મણોએ, ગર્વયુક્ત થઇ ' પૂછ માં ' એમ નિષેધ કર્યો; તોપણ તે તો એમજ બ્રાહ્મણોને પૂછ્યા કરતો હતો. જ્યારે કોઇ દિવસે અતિ ગર્વિષ્ઠ તથા સમૃદ્ધિએ કરી મદોન્મત્ત દંભોદ્ભવ રાજાને તપસ્વી તત્વદર્શિ તથા ક્રોધે કરી પ્રકાશમાન બ્રાહ્મણોએ કહ્યું કે હે રાજન્! યુદ્ધમાં અનેક પુરૂષોને જીતે એવા બે પુરૂષ છે, જેની બરાબર કદીપણ તું થઇ શકે તેમ નથી. એ પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે તે રાજાએ, ફરીથી તે બ્રાહ્મણોને પૂછ્યું કે હે બ્રાહ્મણો! તે મહા શૂરવીર પુરૂષો કયાં છે? તેમનો જન્મ કયાં થયો છે, શું કર્મવાળા છે તથા કોણ છે? બ્રાહ્મણોએ કહ્યું કે, હે પાર્થિવ! મનુષ્ય લોકમાં આવેલા તપસ્વી નર તથા નારાયણ છે એમ અમે સાંભળ્યું છે, માટે તું તેમની સાથે યુદ્ધ કર. તેઓની વાર્તા સંભળાય છે કે, ગંધમાદન પર્વત ઉપર જેની બરાબરી બીજાથી થઇ શકે નહી એવું મોટું તેઓ તપ કરે છે. હે ભારત! એવાં તે બ્રાહ્મણોનાં વાકય સાંભળી તેઓને નહી ગણકારતાં પોતાની સાથે ષડંગિની સેનાને લઇ દંભોદ્ભવ રાજા, વનનો આશ્રય કરેલા તપસ્વી નર તથા નારાયણને શોધતો વિષમ અને ભયંકર એવા ગંધમાદન પર્વત પ્રત્યે ગયો. ત્યારે તેણે ક્ષુધા, તૃષા, આતપ તથા વાયુને સહન કરવાથી શરીરે સુકાઇ ગયેલા અને બળવાન શ્વાસ વાયુ જેમને ચાલતો હતો એવા નર તથા નારાયણને જોઇ પાસે જઇ તેમના હસ્ત ગ્રહણ કરીને કુશળતા પૂછી. નર નારાયણે તે રાજાને આસન, જળ તથા ફળમૂળ આપવારૂપ સત્કાર કરીને પૂછ્યું કે હે રાજન્! તમારે શું કાર્ય છે? જે કાર્ય હોય તે કહો. ત્યારે દંભોદ્ભવે કહ્યું કે, મેં મારા બાહુબળે કરી સર્વ પૃથ્વી મેળવી છે ને સર્વ શત્રુઓનો પણ નાશ કર્યો છે, માટે હું તમારી સાથે યુદ્ધ કરવા સારૂ અહીં આવ્યો છું; વાસ્તે તમે મને ઘણા કાળનું ઇચ્છિત આતિથ્ય આપો. નર તથા નારાયણે કહ્યું કે, હે રાજસત્તમ! ક્રોધ તથા લોભ જેને વિષે નિવૃત્ત થયા છે એવો આ આશ્રમ છે, માટે અહીં યુદ્ધ થતું નથી. કારણ શસ્ત્ર તથા અસરળતા અહિં છેજ નહી, માટે તું બીજે ઠેકાણે જઇ યુદ્ધની ઇચ્છા કર, કેમકે પૃથ્વીને વિષે ક્ષત્રિયો ઘણા છે.

પરશુરામ કહે છે–હે ભારત! એ પ્રમાણે કહ્યું તોપણ દંભોદ્ભવ રાજા વારંવાર યુદ્ધ કરો એમજ કહેવા લાગ્યો. તોપણ તેઓએ તેનો એ અપરાધ ક્ષમા કર્યો, તથા તેને સાંત્વના કરી. તથાપિ દંભોદ્ભવ રાજા, યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છાથી તપસ્વી એવા નર તથા નારાયણને બોલાવવા લાગ્યો. હે ભારત! નરે પોતાની મુષ્ઠિમાં (ઇષીકા) કાસ નામનું તૃણ લઇને કહ્યું કે, હે યુદ્ધની ઇચ્છાવાળા ક્ષત્રિય! તું આવ, યુદ્ધ કર, સર્વ શસ્ત્ર ધારણ કર, અને

તારી સેનાની રચના કર, તારામાં રહેલી યુદ્ધ કરવાની શ્રદ્ધા છે તે હું નાશ કરીશ. દંભોદ્‌ભવ બોલ્યો કે, હે તાપસ! તમે આજ અસ્ત્ર મારી ઉપર મૂકવું યોગ્ય છે એમ માનો છો, તો હું પણ એણે કરીનેજ યુદ્ધ કરીશ; કેમકે તે જ માટે હું આવ્યો છું. પરશુરામ કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! એ પ્રમાણે કહીને તે તપસ્વીને હણવાની ઇચ્છાવાળો સેના સહિત દંભોદ્‌ભવ રાજા, તેમની ઉપર બાણ મૂકવા લાગ્યો. શત્રુના દેહને છેદ કરનાર નરે, અનેક બાણ મૂકતા એવા દંભોદ્‌ભવ રાજાને નહી ગણકારીને ઇષિકાયે કરી છેદ્યો. વળી નહી જીતાય એવા નર, મહા ભયંકર એવી ઘણી ઇષિકા મૂકવા લાગ્યા, જેથી દંભોદ્‌ભવ રાજાની સેનામાંના પુરૂષો અસ્ત્ર સંધાન કરવાને પણ સમર્થ થયા નહી એ મોટું અદ્‌ભુત સરખું થયું. નિમિત્ત વેધી એવા તે મુનિયે તેની સેનામાંના પુરૂષોનાં નાક તથા કાન છેદ કરતાં આકાશને ઢાંકી દીધું. એ પ્રમાણે નરે મૂકેલી ઇષિકાયે કરી છવાઈ ગયેલા આકાશને જોઇને દંભોદ્‌ભવ રાજા, તેમના પગમાં પડયો, ને મારૂં કલ્યાણ થાઓ એમ કહેવા લાગ્યો. ત્યારે શરણે રહેવાની ઇચ્છાવાળા પુરૂષોને શરણસ્થાન એવા નરે કહ્યું કે, હે રાજન્! તું બ્રહ્મણ્ય તથા ધર્માત્મા થા, હવેથી આવું કામ કરીશ નહી. ક્ષત્રિય ધર્મનું સ્મરણ કરનાર કોઇ પણ ક્ષત્રિય તારા સરખો થશે નહી, માટે તારે ક્રોધયુક્ત થઇ તારાથી અલ્પ પરાક્રમી અથવા અધિક પરાક્રમી કોઇ પણ હોય તેનો આક્ષેપ કરવો નહી એજ તને યોગ્ય છે. બુદ્ધિમાન, લોભ તથા અહંકાર વગરનો, સ્થિર મનવાળો, દાંત, ક્ષમાવાન, સરલ તથા સૌમ્ય એવો થઇને તું પ્રજાનું પાલન કર; પણ પરનું બળાબળ જાણ્યા વિના કોઇ પર આક્ષેપ કરીશ નહી, હવે હું તને આજ્ઞા આપું છું કે તું જા, તારૂં કલ્યાણ થાઓ, પણ કદી ફરીથી આવું કરીશ માં; ને અમારા બેઉના કહેવાથી સર્વ બ્રાહ્મણોને કુશળતા પૂછ. હે ભારત! એ પ્રમાણે નરનાં વાકય સાંભળીને દંભોદ્‌ભવ રાજા, મહાત્મા નર તથા નારાયણનાં પાદ વંદન કરીને પોતાના પૂર પ્રત્યે ગયો ને અત્યંત ધર્મનું આચરણ કરવા લાગ્યો. હે રાજન! પૂર્વે નરે જે ચરિત્ર કર્યું, તે મોટું અદ્‌ભુત કાર્ય હતું, છતાં તેના કરતાં પણ ગુણે કરી નારાયણ અધિક છે માટે અર્જુને જ્યાં સુધી ગાંડીવ ધનુષમાં બાણ સાંધ્યું નથી, તે પહેલાં તમે પોતાના માનનો ત્યાગ કરી તેની પાસે જાઓ; કેમકે જેના પ્રસ્વાપન, મોહન, ઉન્માદન, ત્રાસન, ઐંદ્ર, પૈશાચ, રાક્ષસીય તથા યામ્ય નામના આઠ પ્રકારના અસ્ત્રે કરી યુદ્ધમાં વિંધાયલા પુરૂષો મરણ પામે છે. તે વેળા કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, માન, માત્સર્ય અને અહંકારે કરી ઉન્મત્ત તે પુરૂષો સંજ્ઞા તથા ચિત્ત વગરના થઇ પૃથ્વી ઉપર પડે છે, કોઇ ઉડે છે, વમન કરે છે, મૂત્ર ત્યાગ કરે છે, રડે છે તથા હસે પણ છે. જેના બંધુ સર્વ કર્મના જાણનાર, તથા સર્વ લોકના નિર્માણ કરનાર નારાયણ છે એવો અર્જુન યુદ્ધમાં દુઃસહ છે, છતાં તેને જીતવાની ઇચ્છાવાળો ત્રણલોકમાં કોઇ નથી. અર્જુનમાં અસંખ્ય ગુણ છે, ને તેના કરતાં જનાર્દનમાં વિશેષ છે. વળી તમે પોતે પણ કુંતીપુત્ર અર્જુન કેવો છે તે જાણો છો. હે રાજન્! જે નર તથા નારાયણ કહેવાય છે, તેઓજ મહા શૂરવીર પુરૂષોમાં ઉત્તમ અર્જુન તથા કેશવ ભગવાન છે એમ જાણો. તમે હું કહું છું એમજ છે એમ જો જાણો છો, તો તમારે પછી શંકા કરવી યોગ્ય નથી; શ્રેષ્ઠ મતિનો આશ્રય કરી પાંડવો સાથે સલાહ કરો. હે રાજન્! જો તમે મારૂં કલ્યાણ થાઓ ને કૌરવ પાંડવમાં ભેદ માં થાઓ એમ ઇચ્છતા હો, તો તેઓની સાથે સલાહ કરો. યુદ્ધ કરવાનું મન કરો નહી. હે કુરૂકુળમાં શ્રેષ્ઠ! પૃથ્વીને વિષે તમારૂં કુળ બહુ માન્ય છે, તો તેમજ રહો, તમારૂં કલ્યાણ થાઓ, ને તમે પોતાના સ્વાર્થનું ચિંતન કરો.

भवतां च कुरुश्रेष्ठ कुलं बहुमतं भुवि ।
तत्तथैवास्तु भद्रं ते स्वार्थमेवोपचिंतय ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि दंभोद्भवोपाख्याने गुर्जरभाषायां षण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥

અધ્યાય ૯૭ મો. માતલિ આખ્યાન.

वैशंपायन उवाच—जामदग्न्यवचः श्रुत्वा कण्वोपि भगवानृषिः ।
दुर्योधनमिदं वाक्यमब्रवीत्कुरुसंसदि ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે–હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે પરશુરામે વાક્ય કહ્યાં તે સાંભળી મહા સમર્થ કણ્વ ઋષિએ, કૌરવની સભામાં દુર્યોધનને કહ્યું કે હે દુર્યોધન ! જેવા સર્વ લોકના પિતામહ બ્રહ્મા અક્ષય તથા અવ્યય છે, તેવાજ મહા સમર્થ નર તથા નારાયણ છે. સર્વ દેવતાઓમાં એકજ વિષ્ણુ સનાતન, અજય્ય, અવ્યય, શાશ્વત, પ્રભુ તથા ઇશ્વર છે. સૂર્ય, ચંદ્ર, પૃથ્વી, જળ, વાયુ, અગ્નિ, આકાશ, ગ્રહ તથા તારા ગણ જગતના ક્ષયને અંતે ત્રણ લોકનો ત્યાગ કરીને ક્ષય પામે છે ને પાછા વળી વારંવાર ઉત્પન્ન પણ થાય છે. મનુષ્ય, મૃગ, પક્ષી, તિર્યગ્યોનિ તથા બીજાં પણ જીવ લોકમાં રહેનારાં પ્રાણીમાત્ર મુહૂર્ત મરણવાળાં છે. તેમાં ઘણું કરી રાજાઓ તો પોતાના આયુષ્યનો ક્ષય આવે છે ત્યારે રાજ્ય સમૃદ્ધિને ભોગવી લઇને, તરૂણ અવસ્થામાંજ સુકૃત તથા દુષ્કૃતને ભોગવવા તૈયાર થાય છે. તું ધર્મ-પુત્ર યુધિષ્ઠિરની સાથે સલાહ કરવા યોગ્ય છે ને પાંડવો તથા કૌરવો મળીને આ પૃથ્વીના રાજ્યને ભોગવો. હે દુર્યોધન ! હું બળવાન છું એમ ન માનવું, કેમકે જગતમાં બળવાનથી પણ બળવાન દેખાઇ આવે છે. હું બળવાન છું એમ માનનારાઓમાંજ બળ હોતું નથી, તેથી પણ બળવાન કોઇ હોય છે, માટે દેવના સરખા પરાક્રમી પાંડવો મહા બળવાન છે.

આ પ્રસંગે પૂર્વનો પોતાની કન્યા આપવા સારૂ વરની શોધ કરતા માતલિનો ઇતિહાસ કહું તે સાંભળ. ત્રણ લોકના રાજા ઇંદ્રનો માન્ય માતલિ નામે સારથિ છે, તેના કુળમાં રૂપે કરી જગતમાં પ્રસિદ્ધ ગુણકેશી નામે કન્યા હતી. દેવતા સરખી રૂપવાન જેના જેવી શોભા તથા શરીરે કરી બીજી કોઇ સ્ત્રી ન હતી–એટલે સર્વ સ્ત્રિયો કરતાં તે શ્રેષ્ઠ હતી. તે કન્યાનો વિવાહકાળ આવ્યો એમ જાણીને તે કામ કરવા તત્પર એવો માતલિ પોતાની સ્ત્રી સાથે તે સંબંધી વિચાર કરતાં કહેવા લાગ્યો કે, જે શોડા શિયળવાળા, મોટાઇ પામેલા, યશસ્વી, સાધુ તથા પરાક્રમી પુરૂષના કુળમાં કન્યા ઉત્પન્ન થાય છે તેને ધિક્કાર છે, કેમકે તેનું દાન આપતી વેળાએ તેનાં માતા તથા પિતાના કુળનો ઉચ્ચાર થાય છે. વળી તે કન્યા સત્પુરૂષ એવા માતા, પિતા તથા શ્વસુર એ ત્રણેના કુળને સંશયયુક્ત કરે છે. મેં આ કન્યા કોને આપવી એવા વિચારથી દેવ તથા મનુષ્ય લોકમાં જઇ વર શોધ્યો, પણ કોઇ મને પસંદ આવતો નથી. કણ્વ કહે છે–હે દુર્યોધન ! તેને દેવતા, દૈત્ય, ગંધર્વ, મનુષ્ય, તથા ઘણા ઋષિયોમાંથી કોઇ વર ધ્યાનમાં ન આવ્યો, ત્યારે તેણે રાત્રિને વિષે પોતાની સુધર્મા નામની સ્ત્રીની સાથે વિચાર કરતાં, નાગ લોકમાં જવાનું મન કર્યું. ગુણ-કેશીના રૂપ સરખો રૂપવાન વર દેવતા તથા મનુષ્યમાં કોઇ દેખાતો નથી, પણ નાગ લોકમાં

અવશ્ય હશે, વાસ્તે હું ત્યાં જાઉં. એ પ્રમાણે કહી સુધર્માની રજા લઇ, ઇષ્ટને પ્રદક્ષિણા કરી તથા પોતાની કન્યાના મસ્તકને સુંઘી માતલિએ પૃથ્વીના તળ પ્રદેશમાં પ્રવેશ કર્યો.

इत्यामंत्र्य सुधर्मां स कृत्वा चाभिप्रदक्षिणं ।
कन्याशिरस्युपाघ्राय प्रविवेश महीतलं ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि मातलिवरान्वेषणे गुर्जरभाषायां सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥

અધ્યાય ૯૮ મો. વરની શોધમાં માતલિ.

कण्व उवाच—मातलिस्तु व्रजन्मार्गे नारदेन महर्षिणा ।
वरुणं गच्छताद्रष्टुं समागच्छद्यदृच्छया ॥ १ ॥

કણ્વ કહે છે–હે દુર્યોધન! તે સમયે રસ્તામાં જતો એવો માતલિ, વરૂણ દેવતાને જોવા સારૂ જતા એવા મહર્ષિ નારદજીને યદચ્છાથી મળ્યો. નારદજીએ તેને પૂછ્યું કે, હે માતલિ! તું કયાં જવા તૈયાર થયો છે? શું પોતાના કામને લીધે અથવા ઇંદ્રની આજ્ઞાથી કહિં જાય છે? રસ્તામાં ચાલ્યા જતા નારજીએ આ પ્રમાણે પૂછ્યું, ત્યારે માતલિએ પોતાનું સર્વ કાર્ય યથાર્થ કહી સંભળાવ્યું. નારજીએ માતલિને કહ્યું કે, આપણે બેઉ સાથે જઇયે. કેમકે હું પણ વરૂણ દેવતાને મળવા સારૂ સ્વર્ગથી નિકળ્યો છું માટે હું તને પૃથ્વીનું તળ દેખાડતાં સર્વના ગુણ કહીશ. ત્યાં આપણે કોઇ પણ વરને પસંદ કરીશું. હે દુર્યોધન! એ પ્રમાણે કહીને નારદજી તથા માતલિએ પાતાળમાં પ્રવેશ કર્યો, ને ત્યાં લોકપાળ જળના પતિ વરૂણને જોયા. પછી તેનાથી નારદજી દેવર્ષિ સરખી તથા માતલિ ઇંદ્રના સરખી પૂજાને પામ્યા. પછી પ્રસન્ન થયેલા તથા કાર્યવાન નારદજી અને માતલિએ વરૂણ દેવતાને પોતાનું કાર્ય નિવેદન કર્યું. તેણે આજ્ઞા આપેલા તે બેઉજણ નાગલોકમાં જઇ ફરવા લાગ્યા. તે સમયે પાતાળમાં રહેનારા સર્વ ભૂત પ્રાણીને નારદજી ઓળખતા હતા, તેથી માતલિ આગળ સર્વ વ્યાખ્યાન કરવા માંડયું કે, હે માતલિ! તેં પુત્ર તથા પૌત્રથી વિંટાયલા વરૂણને જોયા, તેનું આ અતિ ઉત્તમ સ્થાન છે તે જો. જળના પતિ વરૂણનો આ પુત્ર મહાપ્રાજ્ઞ છે, જે શ્રેષ્ઠ શીયળ આચરવાથી તથા શૌચથી સૌ કરતાં અધિક છે. એનો કમળપત્ર સરખાં નેત્રવાળો રૂપવાન, દર્શનીય તથા સોમની પુત્રી પતિરૂપે જેને વરી છે એવો પુષ્કર નામે પુત્ર છે. સોમની બીજી પુત્રી જ્યોત્સ્ના કાળી નામે જેને પતિરૂપે વરી છે એવો અદિતીનો પુત્ર આ સૂર્ય છે. હે માતલિ! વરૂણનું આ સુવર્ણમય ભવન છે તે જો, જેને પ્રાપ્ત થયેલા વરૂણના અસુરો શ્રેષ્ઠ રતિને પામ્યા છે. હે માતલિ! હરાયાં છે રાજ્ય જેનાં એવા દૈત્યોના દેદિપ્યમાન, નાશ નહી પામનાર, શત્રુ ઉપર મૂકતાં એકવાર તેમને છેદન કરી ફરીથી પણ પોતાની મેળે છેદ કરવા જાય એવાં, અનુભવ લઇ જે મૂકાય એવાં તથા દેવતાઓથી અજીત એવાં આ સર્વ આયુધ દેખાય છે. હે માતલિ! અહિં પૂર્વે દેવતાઓએ આક્ષેપ કરેલા રાક્ષસ તથા દૈત્યો રહે છે. વરૂણ દેવતાના હૃદયને વિષે મોટી શિખાવાળો અગ્નિ છે, જે ધુમાડા વગરના ઇંધણાને લીધે અહિં રહેનારાઓને વિષ્ણુના ચક્રથી ભય આપતો નથી. આ લોકના સંહાર માટે સ્વીકાર કરેલું "ગાંડીમય" ખડ્ગ પશુના શરીરના અસ્થિ વિકારે કરી બનેલું

ધનુષ છે, માટે તેનું ગાંડીવ નામ પડયું છે; જેની દૈત્યો નિરંતર રક્ષા કરે છે ને અભેદ્યને ભેદ કરવાના સમયને વિષે અતિબળને ધારણ કરે છે. વળી બ્રહ્મવાદી બ્રહ્માને આદિથીજ ઉત્પન્ન કરેલું મહા ભયંકર તે રાક્ષસ, દેવતાઓ તથા રાજાઓમાં નહી શિક્ષા થાય એવાઓને પણ શિક્ષા કરે છે, જે ચક્ર કરતાં પણ પ્રકાશમાનને વરૂણના પુત્ર ધારણ કરે છે. આ વરૂણનું છત્ર ગૃહમાં રહેલું છત્ર છે, જેની ઉપર રહેલું શીતળ જળ મેઘની પેઠે વર્ષે છે. આ છત્રથી જુદુ પડેલું ચંદ્ર સરખું જળ, અંધકારને લીધે કોઇ જનને દેખવામાં આવતું નથી. હે માતલિ ! અહીં અદ્‌ભુત રૂપ જોવા લાયક બહુ પદાર્થ છે, પણ તેથી તારા કાર્યનો અવરોધ થાય છે, માટે આપણે જઇયે વિલંબ કરવો નહી.

बहून्यद्भुतरूपाणि द्रष्टव्यानीह मातले ।
तव कार्यावरोधस्तु तस्माद्गच्छाव माचिरं ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि मातलिवरान्वेषणे गुर्जरभाषायामष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥

અધ્યાય ૯૯ મો. પાતાલમાં માતલિ.

नारद उवाच—एतत्तु नागलोकस्य नाभिस्थाने स्थित पुरं ।
पातालमिति विख्यातं दैत्यदानवसेवितं ॥ १ ॥

નારદજી કહે છે–હે માતલિ ! આ નાગલોકના નાભિસ્થાનને વિષે રહેલું અને દૈત્ય તથા દાનવોએ સેવન કરેલું પાતાળ નામનું પૂર છે, જેને જળના પ્રવાહના યોગથી પ્રાપ્ત થનાર પૃથ્વીમાંના જંગમ પ્રાણી તેમાં પ્રવેશ કરતી વેળાએ ભયે કરી પીડિત થઇ મોટા શબ્દ કરે છે. અહીં જળનું ભોજન કરનાર અસુર નામનો અગ્નિ છે, જે દેવતાઓએ મોટા યત્નથી મર્યાદામાં રાખેલા પોતાના આત્માને જાણે છે. અહીં નાશ પામેલા શત્રુવાળા દેવતાઓએ અમૃત પાન કરી રાખેલું છે, એથી ચંદ્રનો ક્ષય તથા વૃદ્ધિ દેખાય છે. અદિતીના પુત્ર હયગ્રીવ પર્વણી પર્વણિને સમયે સુંદર વર્ણવાળી વેદરૂપ વાણીએ કરી, વેદ પાઠીના સ્વરરૂપ વાણીને ઉત્તેજન આપતાં ઉઠે છે, ચંદ્રાદિ જળને સ્રવે છે, માટે આ ઉત્તમ પૂરનું નામ પાતાળ પડયું છે. આ પૂરમાંથી ઐરાવણ જળને લઇને મેઘમાં મૂકે છે, જેને ઇંદ્ર વર્ષાવે છે. જળમાં ફરનાર અનેક રૂપવાન જળજંતુ ચંદ્ર સરખા પ્રકાશમાન જળનું પાન કરતાં તેમાંજ રહે છે. પાતાલ તળના આશ્રયી પ્રાણી સૂર્યનાં કિરણે કરી ભેદાવાથી દિવસના મૃત્યુ પામે છે, ને રાત્રિને વિષે ચંદ્રમા ઉદય થતાં કિરણરૂપ ભુજાએ કરી અમૃતનો સ્પર્શ કરીને તેમને સ્પર્શ કરે છે તેથી પાછા જીવતા થાય છે. ધર્મમાં કુશળ, તેથીજ બંધાયલા, કાળે કરી પીડિત તથા ઇંદ્રે જેની સમૃદ્ધિ હરી લીધી છે એવા દૈત્યો અહિં વસે છે. સર્વ ભૂતપ્રાણીના મહા ઇશ્વર ભૂતપતિ મહાદેવજીએ સર્વને સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય તે માટે પૂર્વે ઉત્તમ તપશ્ચર્યા કરી હતી. અહીં મનુષ્ય લોકમાં વેદ ભણવાથી શરીરમાં કર્ષિત થયેલા તથા જ્યાં ત્યાં શયન કરવું, કોઇ ખવરાવે તો ખાવું અને વસ્ત્ર પહેરાવે તો પહેરવાં એવા ગોવ્રતવાળા બ્રાહ્મણો, પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ કરી સ્વર્ગને પણ જીતીને વસે છે, અહીં સુપ્રતિક નામના હસ્તિના વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા ઐરાવણ, વામન, કુમુદ તથા અંજન વસે છે. હે માતલિ !

કોઇપણ ગુણવાન; વર તને રૂચતો હોય તો કહે, કેમકે આપણે મોટા યત્નથી તેની માગણી કરીએ. જે દિવસથી પ્રજા ઉત્પન્ન થઇ છે, તે દિવસથી શોભાએ કરી દેદિપ્યમાન આ એક અંડ જળમાં રહેલું છે; જે કોઈ દિવસે ભેદ પામતું નથી તથા ચલાયમાન પણ થતું નથી. મેં તેની કોઇએ કહેલી જાતિ તથા ઉત્પત્તિ કોઇ દિવસે સાંભળી નથી; કેમકે કોઇપણ તેનાં માતા, પિતા અને જાતિ જાણતું નથી. હે માતલિ ! પ્રલય સમયે અહીંથી ઉઠેલો અગ્નિ સ્થાવર, જંગમ રૂપ ત્રણ લોકને બાળશે. કણ્વ કહે છે–હે દુર્યોધન ! નારદજીનું બોલવું સાંભળીને માતલિએ કહ્યું કે, મને અહીં કોઇ વર રૂચતો નથી, માટે બીજે ઠેકાણે ચાલો, વિલંબ કરો નહિ.

मातलिस्त्वब्रवीच्छ्रुत्वा नारदस्याथ भाषितं ।
न मेत्र रोचते कश्चिदन्यतो व्रजमाचिरं ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि मातलिवरान्वेषणे गुर्जरभाषायामुनशततमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥

અધ્યાય ૧૦૦ મો. હિરણ્યપુરમાં માતલિ.

नारद उवाच—हिरण्यपुरमित्येतत् ख्यातं पुरवरं महत् ।
दैत्यानां दानवानां च मायाशतविचारिणां ॥ १ ॥

નારદજી કહે છે–હે માતલિ ! સેંકડો માયાએ કરી વિચરનાર દૈત્ય તથા દાનવનું આ સર્વ પૂરમાં શ્રેષ્ઠ મોટું હિરણ્યપુર છે, જેને મય દાનવે થોડા પ્રયત્નથી મને કરીને ઉત્પન્ન કર્યું છે, ને જે પાતાળ તળને વિષે રહેલું છે. આ પૂરમાં હજારો માયા કરનાર, મોટા પરાક્રમવાળા, શૂરવીર તથા પૂર્વે જેને વરદાન મળ્યાં છે એવા દાનવો રહે છે. ઇંદ્ર, યમ, વરૂણ તથા કુબેરાદિ કોઇ આમને વશ કરવા સમર્થ નથી. વળી મોટી દાઢવાળાં, ભયંકર વેગવાન, વાયુના વેગ સરખા પરાક્રમી તથા માયારૂપ પરાક્રમે યુક્ત કાળખંજ, વિષ્ણુના પાદથી ઉત્પન્ન થયેલા નૈઋત્ય યાતુધાન તથા બ્રહ્માના પાદથી ઉત્પન્ન થયેલા કેટલાએક અસુરો પણ અહિં રહે છે. વળી અહીં યુદ્ધમાં દુર્મદ નિવાત કવચો રહે છે, જેને ઇંદ્ર પણ બાધ કરવા સમર્થ થયો નહી, ને પુત્ર સહિત તે તથા પુત્ર સહિત તું સૌ ભાગ્યા હતા તે તારા જાણવામાં છે. હે માતલિ ! અસુરોને પ્રાપ્ત થયેલાં વિધિયુક્ત કર્મવાળાં સુવર્ણ તથા રૂપાનાં ઘરો છે તે તું જો. વૈદૂર્યમણિ જડિત હોવાથી વિચિત્ર, પ્રવાળ જડવાથી રૂચિકારક, સ્ફટિકમણિ જડવાથી શુભ્ર તથા વજ્રસારમણિ જડવાથી ઉજ્વળ છે, તોપણ પદ્મરાગ મણિ, પાષાણ અને કાષ્ઠનાં ગૃહો જેવાં શોભે છે. મણિના સમૂહે કરી વિચિત્ર, ઉંચાં તથા ગહન એવાં તે, સૂર્ય અને દીપ્યમાન અગ્નિ સરખાં શોભે છે, જે ગુણવાનની શોભા તથા કીંમત કહી શકાય તેમ નથી. પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વિચરનાર અસુરોનાં આ ક્રીડા કરવાનાં સ્થાન, અમૂલ્ય રત્નમય વાસણ, આસન, મેઘ સરખા વર્ણવાળા પર્વતો, જળનાં ઝરણ તથા યથેચ્છ પુષ્પ અને ફળવાળાં વૃક્ષો છે તે તું જો. હે માતલિ ! અહીં તને કોઇ વર ધ્યાનમાં આવે છે ? નહી તો તારી ઇચ્છા હોય તો પૃથ્વીની બીજી દિશા પ્રત્યે જઇયે. નારજીનાં વચન સાંભળીને માતલિ બોલ્યો કે હે દેવર્ષિ ! ચારે દેવતાઓનું અપ્રિય કરવું નહી, કેમકે

તે તથા દૈત્યો પરસ્પર ભાઇયો છે, પણ દૈત્ય નિત્ય વૈરવાળા છે, માટે શત્રુના પક્ષમાં સંબંધ કરવો એ હું કેમ પસંદ કરીશ ? વાસ્તે હે શ્રેષ્ઠ ! આપણે બીજે કયાંહિ વર જોવા સારૂ જઇયે, હું દાનવોને જોવા યોગ્ય નથી, કેમકે તેઓ હિંસાત્માવાનનું ઇચ્છિત તથા તમારા અહિંસાવાન આત્માને જાણું છું.

अन्यत्र साधुगच्छाव द्रष्टुं नार्हामि दानवान् ।
जानामि तव चात्मानं हिंसात्माकमनं तथा ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि मातलिवरान्वेषणे, गुर्जरभाषायां शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥

અધ્યાય ૧૦૧ મો. સુપર્ણ દેશમાં માતલિ.

नारद उवाच—अयं लोकः सुपर्णानां पक्षिणां पन्नगाशिनां ।
विक्रमेगमने भारे नैषामस्ति परिश्रमः ॥ १ ॥

નારદજી કહે છે–હે માતલિ ! સર્પનું ભોજન કરનાર ગરૂડપક્ષિનો આ લોક છે, જેમને પરાક્રમ, ગમન તથા ભાર ઉચકવામાં શ્રમ થતો નથી. હે સારથિ ! વિનતા પુત્રના સુમુખ, સુનામા, સુનેત્ર, સુવર્ચસ, સુરૂચ તથા સુબલ નામના છ પુત્રોએ આ કુળને વૃદ્ધિ પમાડયું છે. પ્રકૃષ્ટ ગતિએ કરી વિનતાના કુળને વિસ્તાર કરનાર તે છ જણાએ વૃદ્ધિ પમાડેલાં ગરૂડનાં કુળ સેંકડો તથા હજારો થયાં છે, જેથી કશ્યપનો વંશ વિસ્તાર પામ્યો છે. કશ્યપના વંશમાં તે સર્વ સમૃદ્ધિવાળા, વિષ્ણુ સરખા લક્ષણવાળા, સમૃદ્ધિની ઇચ્છાવાળા, મહા બળને ધારણ કરનાર, ક્ષત્રિય સરખા કર્મવાળા, દયા રહિત, સર્પનું ભોજન કરનાર તથા જે પોતાની જ્ઞાતિનો ક્ષય કરવાથી બ્રાહ્મણપણાને પામતા નથી એવા તેઓમાંના મુખ્યનાં નામ કહું તે સાંભળ. સુવર્ણચૂડ, નાગાશી, દારૂણ, ચંડતુંડક, અનિલ, અનલ, વિશાલાક્ષ, કુંડલી, પંકજીત, વજ્રવિષ્કંભ, વૈનતેય, વામન, વાતવેગ દિશાચક્ષુ, નિમેષ, અનિમિત્ર, ત્રિરાવ, સપ્તરાવ, વાલ્મીકિ, દ્વીપક, દૈત્યદ્વીપ, સરિદ્વીપ, સારસ, પદ્મકેતન, સુમુખ, ચિત્રકેતુ, ચિત્રબર્હ, અનઘ, મેષહ્રત, કુમુદ, દક્ષ, સર્પાંત, સોમભોજન, ગુરૂભાર, કપોત, સૂર્યનેત્ર, ચિરાંતક, વિષ્ણુધર્મા, કુમાર, પરિબર્હ, હરિ, સુસ્વર, મધુપર્ક, હેમવર્ણ, માલય, માતરિશ્વા, નિશાકર તથા દિવાકર એ સૌ મુખ્ય છે તે તને બતાવ્યા. જેમના હૃદયમાં દૈવત, પરાયણતા તથા ગતિરૂપ વિષ્ણુજ છે. હે માતલિ ! જો તને અહીં કંઇ પણ રૂચિ ન થતી હોય, તો જ્યાં તું ઇચ્છિત વરને પામીશ એવા દેશ પ્રત્યે આવ, મારી સાથે હું તને લઇ જઇશ.

यद्यत्र नरुचिः काचिदेहि गच्छाव मातले ।
तं नयिष्यामि देशंत्वां वरं यत्रोपलप्स्यसे ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि मातलिवरान्वेषणे गुर्जरभाषायामेकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥

અધ્યાય ૧૦૨ જો. રસાતળમાં વરની શોધ.

नारद उवाच—इदं रसातलं नाम सप्तमं पृथिवीतलं ।
यत्रास्ते सुरभिर्माता गवाम्बामृतसंभवा ॥ १ ॥

નારદજી કહે છે–હે માતલિ ! આ રસાતળ નામે પૃથ્વીનું સાતમું તળ છે, જ્યાં ગાયોની માતા અમૃતથી ઉત્પન્ન થયેલી સુરભિ રહે છે; જે નિરંતર પૃથ્વીમાંના છ રસના સારરૂપ ઉત્તમ એવા એક રસરૂપ દૂધને સ્રવે છે. એ સુરભિ પૂર્વે અમૃતનું પાન કરી તૃપ્ત થયેલા બ્રહ્મા તેમના મુખમાંથી તેનો સાર કાઢતા હતા, તેવામાં તેથી ઉત્પન્ન થઇ છે, જેની દૂધની ધારા પૃથ્વી વિષે પડી તેથી ક્ષીર સમુદ્રરૂપ એક પવિત્ર હ્રદ થયો છે. તે હ્રદ જેમ સપુષ્પ વૃક્ષ શોભે, તેમ કિનારા વિષે ફીણથી વિંટાયલો હોવાથી શોભે છે. જેને ઋષિયો પ્રીતિથી જુવે છે, તેથી તેઓનાં નામ ફેનપા પડયાં છે. ફેનપા નામના ઋષિ આહાર પણ તેનોજ કરીને ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરે છે. જેથી દેવતાઓ ભય પામે છે. એ સુરભિની બીજી ચાર ગાયો સર્વ દિશામાં તેમનું પાલન તથા ધારણ કરતી રહી છે, તે આવી રીતે કે, સુરભિની પુત્રી સુરૂપા નામની ગાય પૂર્વ દિશાને ધારણ કરે છે, હંસિકા નામની ગાય દક્ષિણ દિશાને ધારણ કરે છે, મોટા અનુભવવાળી તથા વિશ્વરૂપ સુભદ્રા નામની ગાય પશ્ચિમ દિશાને ધારણ કરે છે, અને સર્વકામદુધા નામની ગાય ધર્મરૂપ તથા બિલ છે, નામ જેનું એવી ઉત્તર દિશાને ધારણ કરે છે. એ સર્વ ગાયોનાં દૂધ મિશ્રિત હોવાથી ક્ષીર સમુદ્ર થયો છે; જેનું દૈત્યો સહિત દેવતાઓએ મંદરાચળ પર્વતને મંથન કરી મંથન કર્યું હતું. ત્યારે તેમાંથી વારૂણી લક્ષ્મી, અમૃત, ઉચ્ચૈશ્રવા નામનો અશ્વ તથા કૌસ્તુભમણિ ઉત્પન્ન થયાં હતાં. એ સુરભી અન્નનું ભોજન કરનાર વાસ્તે અન્નરૂપ, પિતરના ભોજનના પદાર્થરૂપ તથા અમૃતરૂપ દૂધને સ્રવે છે. હે માતલિ ! રસાતળમાં રહેનારાઓએ પૂર્વે એક ગાથા ગાઇ છે તે પુરાણમાંથી સંભળાય છે; જેને અદ્યાપિ બુદ્ધિમાન પુરૂષો ગાય છે, તે આવી રીતે છે કે જેવો રસાતળમાં નિવાસ સુખરૂપ છે તેવો નાગલોકમાં, સ્વર્ગમાં, વિમાનમાં તથા ત્રણ લોકમાં પણ નથી.

न नागलोके न स्वर्गे न विमाने त्रिविष्टपे ।
परिवासः सुखस्तादृक् रसातलतले यथा ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि मातलिवरान्वेषणे गुर्जरभाषायां द्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥

અધ્યાય ૧૦૩ જો. નાગ કુલ વર્ણન.

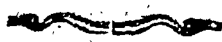
नारद उवाच—इयं भोगवती नाम पुरीवासुकिपालिता ।
यादृशी देवराजस्य पुरीवर्यामरावती ॥ १ ॥

નારદજી કહે છે–હે માતલિ ! જેવી દેવતાના રાજા ઇંદ્રની સર્વ કરતાં ઉત્તમ અમરાવતી નામની પૂરી છે તેવી વાસુકિયે પાલન કરેલી ભોગવતી નામે પૂરી છે. આ શેષ નામનો નાગ છે, જે સર્વ લોકમાં મુખ્ય તપશ્ચર્યાએ કરીને પ્રભાવ સહિત એવી પૃથ્વીને સદૈવ ધારણ કરે છે. વળી શેષ સફેદ પર્વત સરખા આકારવાળા દિવ્ય આભરણથી ભૂષિત, સહસ્ર ફણા-

વાન, અગ્નિની જ્વાળા સરખી જીહ્વાવાળા તથા મહા બળવાન છે. હે માતલિ ! અહીં નાના પ્રકારના આકારવાળા વિવિધ પ્રકારના આભૂષણવાળા તથા વ્યથા વગરના સુરસાના પુત્ર નાગ રહે છે. તેમાં કેટલાક મણિ, સ્વસ્તિક, ચક્ર તથા કમંડલુના ચિન્હવાળા છે, તે સૌ મહા બળવાન તથા ભયંકર સ્વભાવવાળા છે. વળી તે કેટલાક નાગ હજાર, પાંચસો, એકસો, ત્રણ, દશ તથા સાત ફણાવાળા છે; જે મોટા ભોગવાળા, સર્પના દેહ સરખી આકૃતિવાળા તથા પર્વત જેવા મોટા દેહવાળા છે. હે સારથિ ! એક કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા એ નાગનાં હજારો કુળ છે, પણ તેમાંના શ્રેષ્ઠ નાગનાં નામ કહું તે સાંભળો. વાસુકિ, તક્ષક, કર્કોટક, ધનંજય, કાલીય, નહુષ, કંબલ, અશ્વતર, બાહ્યકુંડ, મણિ, નાગ, પૂરણ, ખગ, વામન, એલપત્ર, કુકુર, કુકુણ, આર્યક, નંદક, કલશ, પોતક, કૈલાસક, પિંજરક, ઐરાવત, સુમનોમુખ, દધિમુખ, શંખ, નંદ, ઉપનંદક, આસ, કોટરક, શિખિ, નિષ્ઠુરીક, તિત્તિરી, હસ્તિભદ્ર, કુમુદ, માલ્યપિંડક, બેપદ્મ, પુંડરીક, પુષ્પ, મુદ્દગરપર્ણક, કરવીર, પીઠરક, સંવૃત્ત, વૃત્ત, પિંડાર, બિલ્વપત્ર, મૂષિકાદ, શિરીષક, દિલીપ, શંખશીર્ષ, જ્યોતિષક, પરાજીત, કૌરવ્ય, ધૃતરાષ્ટ્ર, કુહુર, કૃશક, વિરજા ધારણ, સુબાહુ, મુખર, જય, બધિર, અંધ, વિશુડી, વિરસ તથા સુરસ ઇત્યાદિ બીજા પણ અનેક કશ્યપના વંશમાંના નાગ છે તેમને તું જો. તેમાંથી કોઇ વર તને પસંદ આવે છે. કણ્વ કહે છે–હે દુર્યોધન ! માતલિયે સર્વ નાગમાંથી એક નાગને જોઇ પ્રસન્ન થઇ નારદજીને કહ્યું કે હે નારદજી ! કૌરવ્ય તથા આર્યકની પાસે ઉભેલો તેજસ્વી અને જોવા લાયક સ્વરૂપવાન આ નાગ લોકોના કુળને આનંદનો આપનાર છે, એનાં માતા તથા પિતા કોણ છે? એ કયા નાગનો પુત્ર છે? ને કોના વંશનો એ ધ્વજા રૂપ છે? હે નારદજી ! ઉત્તમ આચરણ ધૈર્યરૂપ તથા અવસ્થાએ કરી યુક્ત એવો ગુણકેશીને લાયક વર છે એમ મારૂં મન માને છે. હે દુર્યોધન ! નારદજી માતલિનું મુખ જોઇ પ્રસન્ન છે એમ માનીને, તેને નાગનું માહાત્મ્ય, જન્મ તથા કર્મ કહેવા લાગ્યા. હે માતલિ ! ઐરાવત નાગના કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો આર્યકનો પૌત્ર, વામનનો દૌહિત્ર તથા થોડા દિવસ થયાં ગરૂડે નાશ કરેલા ચિકુરનો પુત્ર સુમુખ નામનો એ નાગ છે. નારદજીનાં વચન સાંભળી પ્રસન્ન મનવાળા માતલિયે કહ્યું કે, હે પિતારૂપ નારદજી ! સર્પમાં ઉત્તમ એવો એ સુમુખ નાગ મારો જમાઇ થાય માટે હે મુનિ ! એને પ્રિય એવી મારી પુત્રી આપવા હું ખુશી છું; વાસ્તે એ કામમાં તમે યત્ન કરો.

क्रियतामत्र यत्नो वै प्रीतिमानस्म्यनेन वै ।
अस्मैनागाय वै दातुं प्रियांदुहितरं मुने ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि मातलिवरान्वेषणे गुर्जरभाषायां त्र्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥

અધ્યાય ૧૦૪ થો. ગુણકેશીનાં લગ્ન.

नारद उवाच—सूतोयं मातलिर्नाम शक्रस्य दयितः सुहृत् ।
शुचिः शीलगुणोपेतस्तेजस्वीवीर्यवान्बली ॥ १ ॥

નારદજી કહે છે–હે આર્યકનાગ! ઇંદ્રનો પ્રિય સ્નેહી, પવિત્ર, શીયળરૂપ ગુણેયુક્ત, તેજસ્વી, વીર્યવાન તથા બળવાન, આ માતલિ નામે સારથિ છે. ઇંદ્રનો સખા, મંત્રિ તથા સારથિ આ માતલિ સર્વ યુદ્ધમાં તેના પરાક્રમ કરતાં થોડાજ અંતરવાળો છે. માતલિ સુર તથા અસુરોના યુદ્ધને વિષે ઇંદ્રના રથના હજાર અશ્વને મને કરી નિયમમાં રાખે છે. જ્યારે શત્રુ સામે ઇંદ્ર યુદ્ધ કરે છે, ત્યારે પ્રથમ માતલિયે અશ્વે કરી જીતેલા શત્રુને તે પોતાની ભુજાએ કરી જીતે છે. રથના વેગરૂપી પ્રહાર કર્યા પછી પ્રહાર પણ કરે છે. એની શ્રેષ્ઠ, રૂપે કરી જેના સરખી પૃથ્વીમાં બીજી કોઈ પણ સ્ત્રી નથી એવી અને સત્યતા તથા શીયળાદિ ગુણેયુક્ત ગુણકેશી નામની કન્યા છે તેને માટે વર સારૂ ત્રણલોકમાં ફરતા એવા માતલિને, તમારો પૌત્ર સુમુખ લાયક પતિ છે. હે ભુજગોત્તમ! જો તમને એ સંબંધ કરવો રૂચતો હોય, તો તમે કન્યા સ્વીકાર કરવાની બુદ્ધિ કરો, વિલંબ કરો નહી. જેમ વિષ્ણુના કુળમાં લક્ષ્મી તથા અગ્નિના કુળમાં સ્વાહા છે, તેમ તમારા કુળમાં શ્રેષ્ઠ દેહવાળી ગુણકેશી વહુરૂપે થાઓ. જેમ ઇંદ્રને લાયક શચી છે, તેમ તમારા પૌત્ર સુમુખને લાયક ગુણકેશી છે; માટે તમે પૌત્ર સારૂ તે કન્યાને ગ્રહણ કરો. હે આર્યક! તમારો પૌત્ર સુમુખ પિતા વગરનો છે તોપણ અમે તમારા તથા ઐરાવતના નામને લીધે તેનું માગું કરીયે છીયે. તમારા પૌત્રમાં શીયળ, પવિત્રતા તથા દમાદિ ગુણ છે, માટેજ આ માતલિ પોતે પોતાની કન્યા આપવા તૈયાર થયો છે; વાસ્તે માતલિ તમારૂં અને તમે તેનું સન્માન કરવા યોગ્ય છો. કણ્વ કહે છે–હે દુર્યોધન! આ પ્રમાણે નારદજીએ સુમુખની માગણી કરી અને પોતાનો પુત્ર નાશ પામ્યો છે તેથી દીન થયેલો તથા કિંચિત હર્ષિત થયેલો આર્યક, ગુણકેશીને વહુરૂપે કેમ ગ્રહણ કરૂં? એમ કહેતાં કહેવા લાગ્યો કે, હે મહર્ષિ! તમારાં વાક્ય મને બહુ માન્ય થતાં નથી. ઇંદ્રનો સખા માતલિ સંબંધી થાય એમ કોને ઇચ્છા ન હોય? પણ કારણને લીધે દુર્બળ હોવાથી હું વિચારમાં પડી ગયો છું. હે મોટા તેજસ્વી નારદજી! મારા પૌત્ર સુમુખનો પિતા ચિકુર મરણ પામ્યો છે, તેથી અમે દુઃખે કરી પીડિત છીયે. ગરૂડે ચિકુરને ભક્ષ કર્યો ને જતી વેળા કહ્યું કે, હું આવતા બીજા માસમાં સુમુખને પણ ભક્ષ કરીશ એમ કહ્યું છે અને હે મુનિ! તે પ્રમાણે અવશ્ય થશે, કેમકે હું ગરૂડનો નિશ્ચય જાણું છું; વાસ્તે તેના કહેવાથી આ કામ કરવામાં મારો હર્ષ ભાગી પડયો છે. કણ્વ કહે છે–હે દુર્યોધન! આર્યકનાં વચન સાંભળી માતલિયે કહ્યું કે, જો એ પ્રમાણે છે, તો મને એક બુદ્ધિ ઉપજી છે કે, મેં આ તમારા પૌત્રને જમાઇરૂપે માન્યો છે, માટે એ ઇંદ્રને મળવા સારૂ મારી તથા નારદજીની સાથે આવે. હું થોડા કાર્યે કરી એનું આયુષ્ય વધારી આપીશ. ગરૂડના વિનાશ માટે પણ યત્ન કરીશ. વાસ્તે કાર્ય પાર પડે તે સારૂ આ તમારો પૌત્ર સુમુખ મારી સાથે દેવતાના ઇશ ઇંદ્ર પાસે આવે ને તમારૂં કલ્યાણ થાઓ. હે દુર્યોધન! એ પ્રમાણે કહીને માતલિ તથા નારદજી આર્યક સહિત સુસુખને સાથે લઇ ઇંદ્રની પાસે ગયા. તેઓએ બેઠેલા મહા કાંતિમાન તેને જોયો. તે સમયે ત્યાં ચતુર્ભુજ વિષ્ણુ પણ બેઠા હતા. નારદજીએ માતલિની સર્વ હકીકત કહી સંભળાવી. વૈશંપાયન કહે છે–હે જનમેજય! પછી વિષ્ણુએ ઇંદ્રને કહ્યું કે, હે ભુવનેશ્વર ઇંદ્ર! આ સુસુખને અમૃત આપીને દેવતા સરખો કર. માતલિ, નારદજી તથા નાગ પુત્ર આ તારાથી યથેચ્છ કાર્યને પામો. વિષ્ણુનાં વચન સાંભળી ગરૂડમાંના પરાક્રમનું ચિંતવન કરીને ઇંદ્રે કહ્યું કે હે વિષ્ણુ! તમેજ એને અમૃત આપો. વિષ્ણુ બોલ્યા કે, હે ઇંદ્ર! તું સર્વ લોકનો ઇશ્વર છે ને જેને તેં અમૃત આપ્યું હોય, તેને ભક્ષ કરવા કોણ

સમર્થ છે ? એ પ્રમાણે વિષ્ણુનું બોલવું સાંભળી ઈંદ્રે સુમુખ નાગને આયુષ્ય આપ્યું, પણ અમૃત આપ્યું નહી. હે રાજન્! સુમુખ ઈંદ્રથી વરદાન પામ્યો તેથી શ્રેષ્ઠ મુખવાન થયો, ને ગુણકેશીને પરણી તેના સહિત પોતાના ગૃહ પ્રત્યે જવા લાગ્યો. ઇચ્છિત કાર્ય કર્યું હતું જેમણે એવા નારદજી તથા આર્યક નાગ મહા કાંતિમાન દેવતાના રાજા ઈંદ્રની રજા લઇને સ્વસ્થાનકે ગયા.

नारदस्त्वार्यकश्चैव कृतकार्यौ मुदायुतो ।
अभिजग्मतुरभ्यर्च्य देवराजं महाद्युतिं ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि मातलिवरान्वेषणे गुर्जरभाषायां चतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥

અધ્યાય ૧૦૫ મો. ગરૂડનું ઇન્દ્રને ઉપાલંભ.

कण्व उवाच—गरुडस्तत्र शुश्राव यथा वृत्तो महाबलः ।
आयुः प्रदानं शक्रेण कृतं नागस्य भारत ॥ १ ॥

કણ્વ કહે છે–હે ભારત દુર્યોધન! મહા બળવાન ગરૂડ, ઈંદ્રે સુમુખ નાગને આયુષ્ય આપ્યું તે તથા તેનો વિવાહ થયો એ સર્વ વૃત્તાંત સાંભળી મહા ક્રોધયુક્ત થઇને, પોતાની પાંખથી ઉપજાવેલા વાયુએ કરી સ્વર્ગને રૂંધતો ઈંદ્રની પાસે ગયો ને તેને ઉપદ્રવ કરતાં કહેવા લાગ્યો કે હે મહા સમર્થ ઈંદ્ર! તેં મારી અવજ્ઞાથી વૃત્તિ નાશ કરી એ શું?! યથેચ્છ કર; એમ મને વરદાન આપીને હવે તેથી તું ચલાયમાન થયો? સર્વ ભૂત પ્રાણીના ઇશ્વર વિધાતા સર્વના નિર્માણ કરનાર છે, તેણે સર્પનું ભક્ષણ કરવું એ અમારી વૃત્તિ કરી છે, તેને તું કેમ નિરવાણ કરે છે? મેં આ સુમુખ નાગને ભક્ષ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો, ને તેનો સમય પણ નિયમિત કરી રાખ્યો હતો. સર્પોએ કરી મારા કુટુંબનું પોષણ કરવું યોગ્ય છે, પણ આ નાગ તારા વરદાનથી અમર થયો, તો હવે હું બીજા નાગની હિંસા કરવા ઇચ્છતો નથી. હે દેવરાજ! તું પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વરતનારની પેઠે વર્તે છે માટે હું, મારૂં કુટુંબ તથા મારા ગૃહમાં જે નોકરો છે તે સૌ પ્રાણનો ત્યાગ કરીશું, તેથી પ્રસન્ન થા. હે બળ તથા વૃત્ર નામના અસુરનો નાશ કરનાર ઈંદ્ર! હું ફરીથી પણ એમજ કરવા લાયક છું. અરે! ત્રણ લોકનો ઇશ્વર હું તારારૂપ મૃત્યુપણાને પામ્યો. તું છતાં વિષ્ણુ મારા સ્વામિ એ કંઇ હવે કારણ રહ્યું નહી; કેમકે ત્રણલોકનું રાજ્ય તો તારે આધિન છે. હે ઈંદ્ર! મારી માતા દક્ષની પુત્રી છે, ને મારો પિતા કશ્યપ છે, માટે હું પણ સર્વ લોકના રાજ્ય રૂપ ભારને વહન કરવા ઇચ્છું છું. વળી મારામાં સર્વ ભૂત પ્રાણીથી સહન ન થાય એવું ઘણું બળ છે. મેં પણ દૈત્ય સાથે યુદ્ધ કર્યું ત્યારે મોટું પરાક્રમ કર્યું છે, ને તેમાં શ્રુતશ્રી, શ્રુતસેન, વિવસ્વાન, રોચના મુખ, પ્રશ્રુત તથા કાળકાક્ષ નામના દિતીના પુત્ર દૈત્યોનો નાશ કર્યો છે. વિષ્ણુના રથની ધ્વજારૂપ સ્થાનમાં રહીને હું મોટા યત્નથી ફરૂં છું, ને તારા નાના ભાઇ તેને વહન પણ કરૂં છું. તેથી શું તું મારી અવજ્ઞા કરે છે? મારા વિના ભાર વહન કરનાર તથા અતિ બળવાન કોણ છે? હું સૌ કરતાં સર્વ રીતે શ્રેષ્ઠ છું, તોપણ બાંધવ સહિત વિષ્ણુને વહન કરૂં છું. હે ઈંદ્ર! તેં મને નહી ગણકારીને મારા ભોજનથી ભ્રષ્ટ કર્યો

છે, માટે તારે તથા વિષ્ણુને લીધેજ મારૂં ગૌરવ નાશ પામ્યું છે. અદિતીથી જે ઉત્પન્ન થયા, તે સૌ બળવાન તથા પરાક્રમી છે, પણ તું તો તે સૌ કરતાં પણ અતિ બળવાન છે. હું શ્રમ વગરનો થઇને, તને એક પાંખના અગ્રભાગ ઉપર બેસાડી વહન કરીશ. તું વિચાર કર કે મારા સરખો અહીં બીજો કોણ બળવાન છે ?

કણ્વ કહે છે–હે દુર્યોધન ! એ પ્રમાણે ગરૂડે ઇંદ્રને કહેલાં અતિ દારૂણ વચન સાંભળી ચક્ર ધારણ કરનાર વિષ્ણુ, નહી ક્ષોભ પામનાર તેને ક્ષોભ પમાડતાં કહેવા લાગ્યા કે, હે ગરૂડ ! તું અતિ દુર્બળ પોતાના દેહને અત્યંત બળવાન માને છે. હે અંડજ ! અમારી સમક્ષ પોતાના આત્માનું વખાણ કરવું ઠીક નથી. ત્રણલોક પણ મારા દેહને વહન કરવા અશક્ત છે, હું મારા આત્માએ કરી આત્મારૂપ એવું આ ત્રણ લોક તથા તને પણ ધારણ કરૂં છું. તું મારી એક ભુજાને વહન કર, ને જો તેમ કરી શકીશ, તો તારૂં બોલવું સફળ થશે. હે દુર્યોધન ! એ પ્રમાણે કહીને વિષ્ણુએ પોતાનો જમણો હાથ ગરૂડની કાંધ ઉપર મૂક્યો, તેના ભારે કરી પીડિત, વિહ્વલ તથા ચેતન રહિત થયેલો તે પડી ગયો, તેણે પર્વત સહિત સર્વ પૃથ્વી સરખો ભાર આ એક ભુજામાં છે એમ માન્યું. હે દુર્યોધન ! મહા બળવાનમાં શ્રેષ્ઠ વિષ્ણુએ બળે કરી ગરૂડને પીડિત કર્યો નહી, અને તેનું જીવિત પણ નાશ કર્યું નહી. પછી ભારથી પીડા પામેલા, મોં ખુલ્લું થઇ ગયું હતું જેનું એવા, શરીર શીથળ થયું હતું જેનું એવા, ચેતન વગરના તથા વિહ્વળતાને પામેલા ગરૂડે પોતાની પાંખો પસારી વિષ્ણુને પગે લાગી થોડાંક વચન કહ્યાં કે, હે મહા સમર્થ વિષ્ણુ ! સર્વ લોકમય તમારા શરીરમાંનો એક ભુજ તમે પોતાની મેળે મારા ખભા ઉપર મૂક્યો તેથી હું પૃથ્વી ઉપર દબાઉં છું માટે વિહ્વલ, અલ્પ ચેતનવાળા, તમારા બળરૂપ અગ્નિથી બળેલો તથા તમારા રથની ધ્વજામાં રહેનાર જે હું તેનો અપરાધ તમે ક્ષમા કરવા યોગ્ય છો. હે દેવ ! હે સમર્થ ! મેં તમારૂં અતિ ઉત્તમ બળ જાણ્યું, હવે બીજાઓના સરખું મારા દેહમાં બળ નથી એમ પણ હું માનું છું. ગરૂડનાં વચન સાંભળી વિષ્ણુએ, તેની ઉપર કૃપા કરતાં ફરીથી આમ કરીશ નહિ એમ કહી તેને મૂકી દીધો. હે રાજેંદ્ર ! હે દુર્યોધન ! તે દિવસે વિષ્ણુએ પોતાના ચરણના અંગુઠાએ કરી સુમુખને ગરૂડના ઉરસ્થળ ઉપર ફેંક્યો, તે રોજથી તે તેના સહિત વર્તે છે. હે દુર્યોધન ! એ પ્રમાણે મહા બળવાન તથા મોટા યશવાળો વિનતાનો પુત્ર ગરૂડ વિષ્ણુ બળે કરી પીડા પામ્યો, તેથી તેનો ગર્વ નાશ પામ્યો, તેમજ હે ગાંધારીના પુત્ર દુર્યોધન ! તું પણ જ્યાં સુધી યુદ્ધમાં મહા શૂરવીર પાંડુ રાજાના પુત્ર પાંડવોને મળ્યો નથી, ત્યાં સુધી જીવે છે. પ્રહાર કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ મહા બળવાન વાયુ પુત્ર ભીમસેન તથા ઇંદ્ર પુત્ર ધનંજય અર્જુન, યુદ્ધમાં કોને નાશ ન કરે ? વિષ્ણુ, વાયુ, ઇંદ્ર, ધર્મ તથા બે અશ્વિનિકુમારરૂપ શ્રીકૃષ્ણ, ભીમસેન, અર્જુન, યુધિષ્ઠિર, અને નકુળ સહદેવ છે, માટે દેવતાઓ સરખા તેમની સામે જોવાને તું શું સમર્થ છે ? વાસ્તે હે નૃપાત્મજ ! હવે તારે પાંડવો સાથે વિરોધ કરવો નહિ, ને તું શમતાને પામ. કારણ તીર્થરૂપ વાસુદેવ ભગવાનનાં વાક્યને માન્ય કરી પોતાના કુળની રક્ષા કરવા યોગ્ય તું જે દિવસે વિષ્ણુએ ગરૂડને ગર્વ વગરનો કર્યો તે દિવસે તેનું સર્વ માહાત્મ્ય નારદજીએ પ્રત્યક્ષ જોયું માટે તે જ ચક્ર તથા ગદા ધરનાર આ શ્રીકૃષ્ણ છે. વૈશંપાયન કહે છે–હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે કણ્વ ઋષિયે વચન કહ્યાં તે સાંભળી દુર્યોધન, ભ્રકુટી ચઢાવી મોટા નિશ્વાસ મૂકતાં કર્ણ સામું જોઇ હસવા લાગ્યો. દુષ્ટ મતિવાળા દુર્યોધને કણ્વનાં વાક્યને નહી ગણકારતાં હસ્તિની સુંઢ સરખો પોતાનો ઉરૂ ઠોકી

તેને કહ્યું કે હે મહર્ષિ! જેવી રીતે ઇશ્વરે મને ઉપજાવેલો છે, તેવી રીતે હું વર્તિશ ને જે ભાવિ તથા જેવી મારી ગતિ થવાની હશે તે થશે પણ આ તમારો પ્રલાપ શું કરનાર છે?

यथैवेश्वरसृष्टोस्मि यद्भावि या च मे गतिः ।
तथा महर्षे वर्तामि किं प्रलापः करिष्यति ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि मातलिवरान्वेषणे गुर्जरभाषायां पंचाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥

અધ્યાય ૧૦૬ ઠ્ઠો. ગાલવ ને વિશ્વામિત્ર.

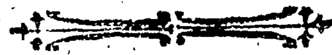
जनमेजय उवाच—अनर्थे जातनिर्बंधं परार्थे लोभमोहितं ।
अनार्यकेष्वभिरतं मरणे कृतनिश्चयं ॥ १ ॥

જનમેજય પૂછે છે—હે વૈશંપાયન! અનર્થને વિષે ઉત્પન્ન થયો છે નિર્બંધ જેને એવા પરદ્રવ્યના લોભથી મોહિત, અસત્પુરૂષમાં પ્રીતિમાન, મરવાને વિષેજ નિશ્ચયવાળા, પોતાના જ્ઞાતિ જનને દુઃખ ઉપજાવનાર, બંધુઓને શોક વધારનાર, સુહૃજ્જનને ક્લેશ આપનાર, શત્રુને હર્ષ વધારનાર તથા અવળા માર્ગમાં વર્તનાર દુર્યોધનને, સ્નેહ ભાવથી તેના સંબંધિયોએ અથવા પરમ સ્નેહવાળા મહા સમર્થ પિતામહરૂપ વ્યાસજીએ કેમ ન વાર્યો? વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય! ભગવાને તથા ભીષ્મે દુર્યોધનને કહેવા યોગ્ય વચન કહ્યાં છે, તે કહું તે તું સાંભળ. નારદજી કહે છે—હે દુર્યોધન! શ્રવણ કરનાર તથા હિત એવો સ્નેહી પુરૂષ દુર્લભ છે, ને જે મહા સંકટ વેળાએ આવી ઉભો રહે છે, તે વેળા ભાઇ પણ ઉભો રહેતો નથી. હે કુરૂનંદન! તારે સ્નેહિયોનાં વાક્ય માનવા યોગ્ય છે. એમ હું માનું છું. પણ મમત કરવો નહી; કેમકે તે નાશકારક છે. આ પ્રસંગે ગાલવનો પરાજય થયો છે એ એક પૂર્વનો ઇતિહાસ કહું તે તું સાંભળ. હે ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યોધન! પૂર્વે તપ કરતા એવા વિશ્વામિત્ર કેવા દૃઢ તપવાન છે તે જાણવા સારૂ સાક્ષાત ધર્મ સપ્ત ઋષિમાંના વસિષ્ઠથી જુદું પણ તેનુંજ સ્વરૂપ ધારણ કરી ક્ષુધાયુક્ત તથા ભોજન કરવાની ઇચ્છાવાળા થઇ તેના આશ્રમે ગયા. ત્યારે તેને જોઇને અતિભ્રાંત થયેલા વિશ્વામિત્રે ભોજન કરાવવા સારૂ મોટા યત્નથી ઉત્તમ અન્નનો ચરૂ અગ્નિ ઉપર ચઢાવ્યો, પણ તે અન્ન સિદ્ધ થાય ત્યાં સુધી થોભ્યા નહી ને બીજા તપસ્વિયોએ આપેલાં અન્નનું ભોજન કર્યું. તેટલામાં વિશ્વામિત્ર તૈયાર થયેલા અતિ ઉષ્ણ અન્નને લઇ તેની પાસે આવ્યા. તે જોઇને ભોજન કર્યું ને હવે પાછો આવું ત્યાં સુધી ઉભા રહો એમ કહી ચાલી નિકળ્યા. હવે મહા કાંતિમાન, સ્થિર વ્રતવાન તથા વાયુનું ભોજન કરનાર વિશ્વામિત્ર તેની વાટ જોતાં વૃક્ષની પેઠે સ્થિર થઇ પોતાના આશ્રમની પાસે ઉભા રહ્યા; ત્યારે ગાલવ મુનિ ગૌરવવાન તથા લોકપૂજ્ય વિશ્વામિત્રનું પ્રિય કરવા સારૂ તેની શુશ્રુષા કરવા લાગ્યા. પછી જ્યારે અન્ન લઇ ઉભેલા વિશ્વામિત્રને સો વર્ષ પૂર્ણ થયાં, ત્યારે વળી પાછા ધર્મ ભોજન કરવાની ઇચ્છાથી વસિષ્ઠનો વેશ ધારણ કરી તેની પાસે આવ્યા. તે સમયે તેણે વાયુ ભક્ષણ કરતા ઉભેલા મહા બુદ્ધિમાન વિશ્વામિત્રના મસ્તક ઉપર રહેલા ભાતના પાત્રને જોયું. પછી તરત તૈયાર થયેલા સરખા ઉષ્ણ ભાતને ગ્રહણ કરી તેનું ભોજન કરીને ધર્મે વિશ્વામિત્રને કહ્યું કે હે બ્રહ્મર્ષિ! હું

પ્રસન્ન થયો, ને હવેથી તમે ક્ષત્રિયપણાથી મુકાઇ બ્રાહ્મણપણાને પામશો. હે દુર્યોધન! ધર્મ એ પ્રમાણે વિશ્વામિત્રને કહીને ગયા પછી વિશ્વામિત્ર પણ ધર્મના કહેવાથી ક્ષત્રિયપણાથી મુક્ત થઇ બ્રાહ્મણપણાને પામ્યા, અને અતિ પ્રસન્ન થયા. હવે શિષ્યરૂપે તપશ્ચર્યા કરનાર ગાલવ મુનિયે કરેલી સેવા તથા તેની પરમ ભક્તિએ કરી પ્રસન્ન થયેલા વિશ્વામિત્ર ઋષિયે તેને કહ્યું કે, હે ગાલવ! હું તને આજ્ઞા આપું છું કે તું તારી ઇચ્છા પ્રમાણે જા. એ પ્રમાણે વિશ્વામિત્રે કહ્યું, ત્યારે મધુર એવી તેમની વાણીએ કરી પ્રસન્ન થયેલા ગાલવ મુનિયે કહ્યું કે—હે મહર્ષિ! આજ મારૂં બ્રહ્મચર્ય વ્રત પૂર્ણ થયું, માટે તે નિમિત્ત ગુરૂ એવા તમને હું શું દક્ષિણા આપું? કારણ તેથી મારૂં કર્મ સિદ્ધ થાય ને આપનાર મોક્ષરૂપ ફળને પામે માટે હું શું લઇ આવું? તે મહા સમર્થ મુનિ તમે મને કહો. એ પ્રમાણે ગાલવનાં વચન સાંભળી દક્ષિણા આપવાથી કર્મ સિદ્ધ થાય છે એમ જાણનાર તથા તેણે કરેલી શુશ્રુષાયે કરી પ્રસન્ન થયેલા વિશ્વામિત્રે તું જા, જા, એમ વારંવાર તેને કહ્યું, તોપણ ગાલવ, 'હું તમને શું આપું' એમ વારંવાર બોલવા લાગ્યો; ને તેને એ બાબત ઘણો મમત થયો. ત્યારે કંઇ એક ક્રોધ પ્રાપ્ત થયેલા વિશ્વામિત્રે તેને કહ્યું કે, હે ગાલવ! તું એક બાજુથી શ્યામ કર્ણવાળા તથા ચંદ્ર સરખા તેજવાળા આઠસો અશ્વ મને આપ, લે જા, વિલંબ કર નહિ.

एकतः श्यामकर्णानां हयानां चंद्रवर्चसां ।
अष्टौ शतानि मे देहि गच्छ गालव माचिरं ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि गालवचरिते गुर्जरभाषायां षडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

અધ્યાય ૧૦૭ મો. ગાલવનું ચરિત્ર.

नारद उवाच—एवमुक्तस्तदा तेन विश्वामित्रेण धीमता ।
नास्ते न शेते नाहारं कुरुते गालवस्तदा ॥ १ ॥

નારદજી કહે છે—હે દુર્યોધન! જ્યારે મહા બુદ્ધિમાન વિશ્વામિત્રે એ પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે ગાલવ મુનિ સ્થિર થઇ બેસતા પણ ન હતા, શયન પણ કરતા ન હતા તથા આહાર કરતા ન હતા. ચિંતા તથા શોકમાં આવી પડેલા અને દીનતા રૂપ અગ્નિએ કરી બળતા ગાલવ મુનિનો દેહ ત્વચા તથા અસ્થિરૂપ પાંડુ વર્ણ થઇ ગયો ને દુઃખથી પરમ દુઃખી થયેલા તે આ પ્રમાણે વિલાપ કરવા લાગ્યા કે, અરે! મને ધનવાન મિત્ર, દ્રવ્ય ભંડાર અથવા ચંદ્ર સરખા સફેદ વર્ણવાળા આઠસો અશ્વ ક્યાંથી મળે? જીવતા લગી મને ભોજનમાં તથા સુખમાં શ્રદ્ધા ક્યાંથી? હવે મારે જીવીનેશું કરવું? અરે હું સમુદ્ર અથવા પૃથ્વીની પાર જઇને મારો દેહ ત્યાગ કરીશ. કેમકે હવે મને જીવવાથી કંઇ ફળ નથી, કારણ અધન, અકૃતાર્થ, સત્કર્મનાં અનેક ફળ ત્યાગ કરેલા તથા ઋણ વેઠતા એવા પુરૂષને ઉદ્યમ વગર સુખ ક્યાંથી હોય. અરે જે મનુષ્ય સ્નેહી જનનું દ્રવ્ય ખાઇ 'હું તમને ઇચ્છિત આપીશ' એમ કહી વિશ્વાસ ઉપજાવી તેમ કરી પ્રતિ ઉપકાર કરી શકતા નથી તેને જીવવા કરતાં મરવું એ ઘણું સારૂં છે. અરે જે મનુષ્ય કોઇને પણ હું તમારૂં અમુક કામ છે તે કરીશ, એમ કહીને નથી કરતો તેનાં કરાવેલાં વાત્ર તથા ધર્મશાળાદિ સત્કર્મજન્ય

ફળ પણ નાશ પામે છે. અરે ખોટું ભાષણ કરનાર મનુષ્યને રૂપ, સંતતિ તથા આધિપત્ય હોતાં નથી, ત્યારે શ્રેષ્ઠ ગતિ તો ક્યાંથીજ હોય ? વળી કૃતઘ્ન પુરુષને યશસ્થાન તથા સુખ પણ ક્યાંથી હોય ? તેનામાં કોઇને વિશ્વાસ પણ રહેજ નહી તથા તેને શાંતિ પણ ક્યાંએ મળે નહી. અધન પાપી પુરુષ ઘણો કાળ જીવે નહી ત્યારે પોતાના કુટુંબનું પોષણ ક્યાંથી કરે; ને કરેલા કાર્યનો નાશ કરતાં અવશ્ય પોતે નાશ પામે છે. પાપી, કૃતઘ્ન, કૃપણ, ખોટું બોલનાર તથા ગુરૂનાં અનેક કાર્ય કર્યાં છે જેણે એવો હું આપેલા વચન પ્રમાણે કરી શકતો નથી, વાસ્તે અધમ ઉપાયે કરી મારા પ્રાણનો ત્યાગ કરીશ ! કારણ મેં પૂર્વે કોઇ દિવસ દેવતાઓની પાસે યાચના કરી નથી, ને તે સૌ યજ્ઞના નિસ્તારમાં મને માને પણ છે. હું દેવતાઓમાં શ્રેષ્ઠ દેવ, ત્રણ ભુવનના ઇશ્વર, સર્વને ગતિરૂપ તથા ગતિમાન પ્રાણિયોથી શ્રેષ્ઠ એવા શ્રીકૃષ્ણની પાસે જાઉં; કારણ તેમનાથી અસુર તથા સુરના ભોગ મનુષ્યને મળ્યા છે. હું નમ્રતાવાન થઇને યોગીરૂપ અવિનાશી શ્રીકૃષ્ણને મળવાની ઇચ્છા રાખું છું. હે દુર્યોધન ! એ પ્રમાણે વિલાપ કરતાં ગાલવે કહ્યું, ત્યારે વિનતાના પુત્ર ગરૂડે પાસે આવી પોતાનું સ્વરૂપ દેખાડ્યું ને તેને પ્રસન્ન કરવાની ઇચ્છાથી હર્ષ પામી કહ્યું કે હે ગાલવ ! સ્નેહીમાં માનીતા તમે મારા સ્નેહી છો, માટે મને જો વૈભવ હોય, તો મારે તમને ઇચ્છિત પદાર્થ પ્રાપ્ત કરાવવા જોઇએ. વાસ્તે હે પ્રિય ! મારી પાસે ઇંદ્રના નાના ભાઇ વિષ્ણુરૂપ વૈભવ છે. જેણે મને કહ્યું છે કે, " હે ગરૂડ ! પૂર્વે ગાલવ મુનિયે મારૂં કાર્ય કરેલ છે, માટે તારે તેનું કાર્ય કરવું. " હે ગાલવ ! એ પ્રમાણે વિષ્ણુએ મને જેનું કાર્ય કરવાનું કહ્યું છે એવા તેની પાસે આવો આપણે જઇશું. હું તમને સુખ થશે તેમ લઇ જઇશ; પૃથ્વીના પાર દેશ પ્રત્યે મારી સાથે આવો, વિલંબ કરો નહીં.

समवाने तु गच्छाव नयिष्ये त्वां यथासुखं ।
देश पारं पृथिव्या वा गच्छ गालव माचिरं ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि गालवचरिते गुर्जरभाषायां सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥

અધ્યાય ૧૦૮ મો. પૂર્વદિશાનું વર્ણન.

सुपर्ण उवाच—अनुशिष्टोस्मि देवेन गालवज्ञानयोनिना ।
ब्रूहि कामं तु कां यामि द्रष्टुं प्रथमतो दिशं ॥ १ ॥

સુપર્ણ કહે છે—હે ગાલવ ! જ્ઞાનયોગી એવા દેવ વિષ્ણુએ મને આજ્ઞા આપી છે માટે તમે મને સુખેથી કહો કે, હું પૂર્વ, દક્ષિણ, પશ્ચિમ તથા ઉત્તર એ ચાર દિશાઓ છે તેમાંથી પ્રથમ કયી દિશા જોવા જાઉં ? હે બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ ! સર્વ લોકને પ્રકાશ કરનાર સૂર્ય પ્રથમ જે દિશામાં ઉદય પામે છે તથા સાધ્ય નામના દેવતાઓનું જોયું હોય છે, તે દિશા પૂર્વ કહેવાય છે. વળી જે દિશાને વિષે " પૂર્વ " પ્રથમ સૂર્યની કૃપાથી મનુષ્યને પ્રાતઃસંધ્યા કરવા પર મતિ ઉત્પન્ન થાય છે, જેણે કરી આખું જગત વ્યાપ્ત થાય છે; વળી જે દિશાને વિષે યજ્ઞના આજ્ય ભાગ નામનું કર્મ પ્રવર્તે છે, જે દિશાને વિષે કરેલો હુતદ્રવ્યનો હોમ, ફળરૂપે સર્વ દિશાઓમાં પ્રસરે છે. હે દ્વિજશ્રેષ્ઠ ! પૂર્વ દિશા દિવસનું તથા

સર્વ શુભ માર્ગનું દ્વાર છે એમ તમે જાણો. પૂર્વ દિશામાં પૂર્વે પ્રથમ દક્ષની કન્યાઓ અદિતિ, દિતિ, દનું તથા કાષ્ટાદિ લોકરૂપ પ્રજાને પ્રસૂત થઇ હતી. કશ્યપના પ્રભાવથી સર્વ દિશામાં વૃદ્ધિ પામી છે, માટેજ સર્વ દેવતાઓને સમૃદ્ધિનું મૂળ આજ દિશા છે; ને આને વિષે તેઓએ ઇંદ્રને રાજ્યગાદીનો અભિષેક કર્યો છે તથા આનેજ પ્રસન્ન કરીને તપશ્ચર્યા કરી છે; વાસ્તે પૂર્વ દિશા એવું નામ નામ કહેવાય છે. વળી સુખને ઇચ્છતા પુરૂષ, દેવતા સંબંધી સર્વ કાર્ય આ દિશાને વિષે કરે છે. માટે સર્વ દિશાઓમાં આ દિશાને પૂર્વ દિશા કહે છે. આ દિશાને વિષે સર્વ લોકને ઉત્પન્ન કરનાર બ્રહ્માએ પ્રથમ વેદોનો ઉચ્ચાર કર્યો છે તથા "સવિતા" સૂર્યે વેદવાણી કહી છે ને તે બ્રાહ્મણોમાં સાવિત્રી થઇ છે. હે દ્વિજશ્રેષ્ઠ! આ દિશાને વિષે સૂર્યે યાજ્ઞવલ્ક્યને યજુર્વેદ આપ્યો છે તથા વરદાન પ્રાપ્ત થયેલો ચંદ્ર દેવતાઓ સહિત યજ્ઞમાં અમૃતનું પાન કરે છે. આ દિશાને વિષે હુતદ્રવ્યને વહન કરનાર અગ્નિ અમૃત, ઘૃત તથા દુધરૂપ જળનું ભોજન કરે છે, અને વરૂણ દેવતા અહીંથી પાતાળના તળનો આશ્રય કરીને સમૃદ્ધિને પામ્યા છે. આ દિશામાં મિત્રાવરૂણના યજ્ઞ સમયે નિમિ રાજાના શાપથી પૂર્વે વસિષ્ઠના સ્થૂળ દેહનો નાશ, પાછો ક્રમથી જન્મ અને તેની પ્રતિષ્ઠા થઇ છે. આ દિશાને વિષે ઓંકારરૂપ વેદની શાખા પ્રશાખાદિ ભેદ તથા હજારો કર્મ માર્ગ થયેલા છે, ધુમ્રપાન કરનારા મુનિયો યજ્ઞજન્ય ધુમાડાનુંજ પાન કરે છે. વળી પૂર્વે આ દિશામાંના વનને વિષે ઇન્દ્રે યજ્ઞમાં દેવતાઓને ભાગ આપવા સારૂ વરાહાદિ ઘણા મૃગોને પ્રોક્ષણ કરી કલ્પના કરી રાખ્યા છે. આ દિશામાં ઉદય પામીને સૂર્ય ક્રોધે કરી આલોકમાં રહેનારા કૃતઘ્ની મનુષ્ય તથા અસુરાદિને "નાશ કરે છે" તેનાં આયુષ્યને નાશ કરે છે. હે મુનિ! ત્રણ લોકનું તથા સ્વર્ગનું અને સુખનું પણ આજ દ્વાર છે, આજ પૂર્વ દિશાનો ભાગ છે માટે જો તમે ઇચ્છતા હો, તો આપણે એમાં પ્રવેશ કરીયે. હે ગાલવ! હું જે વિષ્ણુનાં વચનમાં વિશ્વાસે રહ્યો છું, તેનું મારે અવશ્ય પ્રિય કરવું જોઇયે માટે આપણે ત્યાં જઇશું? વળી બીજી દિશા વિષે કહું તે પણ તમે સાંભળો.

प्रियं कार्यं हि मे तस्य यस्यास्मि वचने स्थितः ।
ब्रूहि गालव यास्यामि शृणु चाप्यपरां दिशं ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि गालवचरिते गुर्जरभाषायामष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

અધ્યાય ૧૦૯ મો. દક્ષિણ દિશાનું વર્ણન.

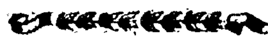
सुपर्ण उवाच—इयं विवस्वता पूर्वं श्रौतेन विधिना किल ।
गुरवे दक्षिणा दत्ता दक्षिणेत्युच्यते च दिक् ॥ १ ॥

સુપર્ણ કહે છે–હે ગાલવ! પૂર્વે આ દિશામાં સૂર્યે વિધિયુક્ત શ્રૌતયજ્ઞ કરીને ગુરૂ એવા કશ્યપને દક્ષિણા આપી હતી તેથી આ દિશાનું નામ દક્ષિણ દિશા કહેવાય છે. આ દિશામાં ત્રણ લોકના પિતૃપક્ષ પ્રતિષ્ઠિત છે તથા ઉષ્ણપા નામના દેવતાઓ પિતૃઓ સહિત રહે છે, જેઓ લોકને વિષે પિતૃયજનમાં તેઓ સાથે સમાન ભાગને યોગ્ય થયા છે. હે દ્વિજ! આ દિશાને ધર્મનું પિતૃયજનનું બીજું દ્વાર કહે છે, આ દિશાને વિષે ત્રુટિ

ફળ પણ નાશ પામે છે. અરે ખોટું ભાષણ કરનાર મનુષ્યને રૂપ, સંતતિ તથા આધિપત્ય હોતાં નથી, ત્યારે શ્રેષ્ઠ ગતિ તો ક્યાંથીજ હોય ? વળી કૃતઘ્ન પુરૂષને યશસ્થાન તથા સુખ પણ ક્યાંથી હોય ? તેનામાં કોઇને વિશ્વાસ પણ રહેજ નહી તથા તેને શાંતિ પણ ક્યાંએ મળે નહી. અધન પાપી પુરૂષ ઘણો કાળ જીવે નહી ત્યારે પોતાના કુટુંબનું પોષણ ક્યાંથી કરે; ને કરેલા કાર્યનો નાશ કરતાં અવશ્ય પોતે નાશ પામે છે. પાપી, કૃતઘ્ન, કૃપણ, ખોટું બોલનાર તથા ગુરૂનાં અનેક કાર્ય કર્યા છે જેણે એવો હું આપેલા વચન પ્રમાણે કરી શકતો નથી, વાસ્તે અધમ ઉપાયે કરી મારા પ્રાણનો ત્યાગ કરીશ ! કારણ મેં પૂર્વે કોઇ દિવસ દેવતાઓની પાસે યાચના કરી નથી, ને તે સૌ યજ્ઞના વિસ્તારમાં મને માને પણ છે. હું દેવતાઓમાં શ્રેષ્ઠ દેવ, ત્રણ ભુવનના ઇશ્વર, સર્વને ગતિરૂપ તથા ગતિમાન પ્રાણિયોથી શ્રેષ્ઠ એવા શ્રીકૃષ્ણની પાસે જાઉં; કારણ તેમનાથી અસુર તથા સુરના ભોગ મનુષ્યને મળ્યા છે. હું નમ્રતાવાન થઇને યોગીરૂપ અવિનાશી શ્રીકૃષ્ણને મળવાની ઇચ્છા રાખું છું. હે દુર્યોધન ! એ પ્રમાણે વિલાપ કરતાં ગાલવે કહ્યું, ત્યારે વિનતાના પુત્ર ગરૂડે પાસે આવી પોતાનું સ્વરૂપ દેખાડ્યું ને તેને પ્રસન્ન કરવાની ઇચ્છાથી હર્ષ પામી કહ્યું કે હે ગાલવ ! સ્નેહીમાં માનીતા તમે મારા સ્નેહી છો, માટે મને જો વૈભવ હોય, તો મારે તમને ઇચ્છિત પદાર્થ પ્રાપ્ત કરાવવા જોઇએ. વાસ્તે હે પ્રિય ! મારી પાસે ઇંદ્રના નાના ભાઇ વિષ્ણુરૂપ વૈભવ છે. જેણે મને કહ્યું છે કે, " હે ગરૂડ ! પૂર્વે ગાલવ મુનિયે મારૂં કાર્ય કરેલ છે, માટે તારે તેનું કાર્ય કરવું. " હે ગાલવ ! એ પ્રમાણે વિષ્ણુએ મને જેનું કાર્ય કરવાનું કહ્યું છે એવા તેની પાસે આવો આપણે જઇશું. હું તમને સુખ થશે તેમ લઇ જઇશ; પૃથ્વીના પાર દેશ પ્રત્યે મારી સાથે આવો, વિલંબ કરો નહીં.

समवाने तु गरूडाव नयिष्ये त्वां यथासुखं ।
देश पारं पृथिव्या वा गच्छ गालव माचिरं ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि गालवचरिते गुर्जरभाषायां सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥

અધ્યાય ૧૦૮ મો. પૂર્વદિશાનું વર્ણન.

सुपर्ण उवाच—अनुशिष्टोस्मि देवेन गालवज्ञानयोनिना ।
ब्रूहि कामं तु कां यामि द्रष्टुं प्रथमतो दिशं ॥ १ ॥

સુપર્ણ કહે છે—હે ગાલવ ! જ્ઞાનયોગી એવા દેવ વિષ્ણુએ મને આજ્ઞા આપી છે માટે તમે મને સુખેથી કહો કે, હું પૂર્વ, દક્ષિણ, પશ્ચિમ તથા ઉત્તર એ ચાર દિશાઓ છે તેમાંથી પ્રથમ કઇ દિશા જોવા જાઉં ? હે બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ ! સર્વ લોકને પ્રકાશ કરનાર સૂર્ય પ્રથમ જે દિશામાં ઉદય પામે છે તથા સાધ્ય નામના દેવતાઓનું જોવું હોય છે, તે દિશા પૂર્વ કહેવાય છે. વળી જે દિશાને વિષે " પૂર્વ " પ્રથમ સૂર્યની કૃપાથી મનુષ્યને પ્રાતઃસંધ્યા કરવા પર મતિ ઉત્પન્ન થાય છે, જેણે કરી આખું જગત વ્યાપ્ત થાય છે; વળી જે દિશાને વિષે યજ્ઞના આજ્ય ભાગ નામનું કર્મ પ્રવર્તે છે, જે દિશાને વિષે કરેલો હુતદ્રવ્યનો હોમ, ફળરૂપે સર્વ દિશાઓમાં પ્રસરે છે. હે દ્વિજશ્રેષ્ઠ ! પૂર્વ દિશા દિવસનું તથા

અધ્યાય ૧૧૦ મો. પશ્ચિમ દિશાનું વર્ણન.

सुपर्ण उवाच—इयं दिग्दयिता राज्ञो वरुणस्य तु गोपतेः ।
सदा सलिलराजस्य प्रतिष्ठा चादिरेव च ॥ १ ॥

સુપર્ણ કહે છે–હે ગાલવ ! આ પશ્ચિમ દિશાના રાજા એવા વરૂણ તથા સૂર્યને પ્રિય છે ને જળના રાજાની અહિં આદિથી સદૈવ પ્રતિષ્ઠા છે. આ પશ્ચિમ દિશાને વિષે દિવસ પૂર્ણ થયા કેડે સૂર્ય પોતાના કિરણનો ત્યાગ કરે છે, તેથી આનું પશ્ચિમ દિશા એવું નામ કહેવાય છે. પૂર્વે કશ્યપે જળજંતુ તથા જળની રક્ષાને માટે અહિં વરૂણને રાજ્યનો અભિષેક કર્યો હતો. આ પશ્ચિમ દિશાને વિષે કૃષ્ણ પક્ષમાં ચંદ્ર જળરૂપ છ રસનું પાન કરીને તરૂણપણાને પામ્યા હતા. પૂર્વે આ દિશાને વિષે વરૂણે વિમુખ કરેલા સન્નદ્ધ એવા દૈત્યોએ પવનથી પીડા પામીને શયન કર્યું હતું. આ દિશામાં રહેલો અસ્ત નામનો પર્વત પડતા સૂર્યને ગ્રહણ કરે છે, જેનાથી જગતમાં સાયં સંધ્યા પ્રસરે છે; ને તેના પછી જીવ લોકનાં અર્ધ આયુષ્યને હરણ કરવા સારૂ રાત્રિ પડે છે, જે વિષે પ્રાણી માત્રને નિદ્રા ઉત્પન્ન થાય છે. આ દિશાને વિષે સગર્ભા એવી દેવી દિતિયે શયન કર્યું હતું, તે જાણીને ઇંદ્રે તેને ગર્ભ વગરની કરી.. જે ગર્ભ ઓગણપચાસ વાયુ થયા. આ દિશામાંથી હિમાચળ પર્વતનું મૂળ મંદર પર્વત પ્રત્યે જાય છે, જેનો અંત મનુષ્યને હજારો વર્ષે પણ આવે તેમ નથી. આ દિશામાંના સુવર્ણશૈલ તથા વૃક્ષવાન સમુદ્ર સરખા તળાવના કિનારાને પામીને સુરભી ગાય શ્રેષ્ઠ દૂધને સ્રવે છે. આ દિશાને વિષે સમુદ્રની મધ્યે સૂર્ય તથા ચંદ્રને નાશ કરવાની ઇચ્છાવાળા તથા સૂર્ય સરખા રાહુનું કબંધ દેખાય છે. વળી આ દિશાને વિષે નિત્ય તરૂણ અવસ્થાવાન, અદૃશ્ય તથા અપ્રમેય એવા સુવર્ણશિરા નામના મુનિ ગાયન કરે છે. જેનો મોટો શબ્દ સંભળાય છે. આ દિશામાં હરિમેધસ નામના મુનિની ધ્વજવતી નામની કન્યા, સૂર્યની આજ્ઞાથી ‘ઉભા રહો, ઉભા રહો’ એમ બોલતી આકાશને વિષે રહે છે. આ દિશામાંના વાયુ, અગ્નિ, જળ તથા આકાશ જગતમાં દિવસના અને રાત્રિના દુઃખરૂપ સ્પર્શને મૂકે છે. હે ગાલવ ! આ દિશાને આરંભીને સૂર્યની આડી ગતિ વર્તે છે, પણ મનુષ્યોને અધોગતિ જોવામાં આવે છે; “જેના મંડળમાં સર્વ નક્ષત્રાદિ પ્રવેશ કરે છે” તેના તેજથી સર્વનાં તેજ ઢંકાઇ જાય છે. હે ગાલવ ! જેમ એક એક નક્ષત્ર અઠ્યાવીસ અઠ્યાવીસમે દિવસે ચંદ્ર સહવર્તમાન રહીને પાછું તેનાથી જુદું પડે છે, તેમ કાળ પરત્વે સૂર્ય સહિત રહીને પાછું તેનાથી જુદું પડે છે, એમજ સર્વ નક્ષત્ર સર્વ ગ્રહો સાથે રહીને, કાળે કરી તેમનાથી જુદાં પડે છે. આ પશ્ચિમ દિશાને વિષે સર્વ નદીના પ્રવાહજન્ય સમુદ્રનો નિવાસ રહ્યો છે. જે વરૂણના સ્થાનરૂપમાં ત્રણ લોકનું જળ રહ્યું છે. વળી આ દિશામાં અનાદિ, અવિનાશી તથા સર્વ નાગના રાજા વિષ્ણુરૂપ અનંતનું સ્થાન છે. આ દિશાને વિષે અગ્નિના સખા વાયુ, મહર્ષિ કશ્યપ તથા મારીચનાં રહેવાનાં સ્થાન છે. હે ગાલવ ! મેં તમને પશ્ચિમ દિશાનો માર્ગ સંક્ષેપથી કહ્યો. હે દ્વિજસત્તમ ! આપણે ત્યાં જઇશું ? તમારો શું વિચાર છે તે કહો ?

एष ते पश्चिमो मार्गो दिग्द्वारेण प्रकीर्तितः ।
ब्रूहि गालव गच्छावो बुद्धिः का द्विजसत्तम ॥

તથા લવથી કાળનો નિશ્ચય પણ ગણાય છે. આ દિશામાં દેવર્ષિ, પિતૃલોકર્ષિ તથા રાજર્ષિ વ્યથા વગરના થઇને નિવાસ કરે છે. વળી આ દિશાને વિષે મૃત્યુ પામેલા પ્રાણિયોને તેના કર્મ પ્રમાણે ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે ને તેનાં ધર્મ, સત્ય તથા કર્મ વગેરે ચિત્રગુપ્તાદિથી પ્રકાશ કરાય છે. હે દ્વિજશ્રેષ્ઠ! જે દિશાને વિષે મૃત્યુ સમયે મૂર્છાથી વિંટાયલો પુરૂષ મરણ પછી સુખે કરી જતો નથી એવી આ દક્ષિણ દિશામાં દૈવે સરજેલા અસંખ્ય નૈઋતો છે. મૃત્યુ પામેલા જીવો યમપુરીના રસ્તાને વિષે જોવામાં આવે છે. વળી આ દિશાને વિષે રહેલા મંદર પર્વતના કુંજ તથા ઋષિયોના આશ્રમમાં ગંધર્વો તેમનાં ચિત્ત તથા બુદ્ધિને હરણ કરે એવી ગાથાઓ ગાય છે. પૂર્વે રૈવત નામનો રાજા બ્રહ્મલોકને વિષે સામવેદના મંત્રરૂપ ગાયનને સાંભળવાથી ઘણો કાળ ગયો, તે નહીં જાણવાથી પાછો પૃથ્વી ઉપર આવ્યો, ને પોતાનાં સ્ત્રી, અમાત્ય તથા રાજ્યાદિ નાશ પામ્યાં તે જાણીને આ દિશાના વનમાં ચાલી નિકળ્યો. હે બ્રહ્મન્! આ દિશામાં સાવર્ણિ નામના મનુએ તથા યવક્રીતના પુત્રે સૂર્યના રથ માર્ગ, તેને વહન કરનાર તથા દેવતાઓનો નિયમ કર્યો છે. જેને તે પણ બદલાવી શકતા નથી. વળી આ દિશામાં પૂર્વે પુલસ્ત્યના પુત્ર રાક્ષસના રાજા મહાત્મા રાવણે તપ કરીને, દેવતાઓ પાસે અમરતા માગી છે. આ દિશામાં પૂર્વે વૃત્રાસુર બળાત્કારે ઇંદ્રની સાથે વૈરતાને પામ્યો છે, તથા મરણ પામીને ગયેલા પ્રાણી પુનર્જન્મ પામે છે. હે ગાલવ! આ દિશામાં પાપ કર્મ કરનાર પુરૂષો કરેલાં કર્મનાં ફળને ભોગવે છે; ને નરકમાં જનારાં પ્રાણીથી વિંટાયલી વૈતરણી નામની નદી છે. વળી આ દિશાને વિષે મરણ પામીને ગયેલા પ્રાણીમાત્ર નરકને તથા સ્વર્ગ સુખને પણ પામે છે. કર્ક સંક્રાંતિ આવે છે ત્યારે સૂર્ય આ દિશાના માર્ગને પામી સુંદર રસમય જળને પૃથ્વી પર વરસાવે છે. સાયંકાળે ઉત્તર દિશામાં જઇને હિમનો ત્યાગ કરે છે. હે ગાલવ! પૂર્વે ક્ષુધાયુક્ત હું ચિંતવન કરતો હતો, તેવામાં યુદ્ધ કરતા એવા મોટા હસ્તિ તથા કાચબાને મળ્યો. વળી આ દિશાને વિષે સૂર્યથી ચક્રધનુ નામે ઋષિ ઉત્પન્ન થયા છે; જેને સર્વ કપિલ મુનિ છે એમ જાણે છે, જેનાથી પૂર્વે સગર રાજાના પુત્ર પીડાયુક્ત થયા હતા. આ દિશાને વિષે વેદના પારને પામેલા સિદ્ધ એવા શિવ નામના બ્રાહ્મણો, સમગ્ર વેદ ભણીને મોક્ષ પામ્યા છે. વળી આ દિશામાં ભોગવતી નામે નદી છે, જેની વાસુકિ, તક્ષક તથા ઐરાવતાદિ નાગ રક્ષા કરે છે. વળી આ દિશાને વિષે મનુષ્યને મરણ સમયે સૂર્ય તથા અગ્નિથી પણ ન ટળે એવું તમ આવે છે. હે ગાલવ! સેવ્ય એવા જે તમે તેનો આ માર્ગ છે, માટે જવું હોય તો કહો ને હવે બીજી પશ્ચિમ દિશા કહું તે સાંભળો.

अभेद्यं भास्करेणापि स्वयं वा कृष्णवर्त्मना ।

एषतस्यापि ते मार्गः परिचायस्य गालव ॥

ब्रूहि मे यदि गंतव्यं प्रतीचीं श्रृणु चापरां ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि गालवचरिते गुर्जरभाषायां नवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥

એક નર તથા નારાયણ વિના બીજા કોઇ મનુષ્ય જતાં નથી. આ દિશામાં કૈલાસ નામનો પર્વત છે, જે કુબેરનું સ્થાન કહેવાય છે. આ દિશાને વિષે વિદ્યુત્પ્રભા નામની દશ અપ્સરા ઉત્પન્ન થઇ હતી. આ દિશામાં પૂર્વે વામનજી ભગવાને બલિ રાજા પાસેથી ત્રણ પગલાં પૃથ્વી દાન લઇને, તેને ચરણે કરી માપતાં વિષ્ણુપદ નામનું સ્થાન કર્યું છે. વળી આ દિશામાં મરુત રાજાએ ઉશીર બીજ નામના સ્થાનકને વિષે યજ્ઞરૂપ પોતાનું ઇષ્ટ કર્યું હતું, જ્યાં જાંબુનદ નામનું સરોવર છે. હે બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ! આ દિશાને વિષે મહાત્મા જીમૂત નામના ઋષિની પાસે સુવર્ણની ખાણવાળો, નિર્મળ તથા પવિત્ર હિમાદ્રિ પર્વત, પોતામાં રહેલું સર્વ દ્રવ્ય બ્રાહ્મણોનુંજ છે એમ નિશ્ચય કરીને રહ્યો છે, તેથી પ્રકાશે છે, જેની તે ઋષિએ તારામાં જે દ્રવ્ય છે તે મારું કહેવાય એમ માગ્યું ને તેણે તે માન્ય કર્યું તેથી તેમાંનું દ્રવ્ય જૈમૂત કહેવાય છે. વળી હે દ્વિજ! આ દિશામાં સર્વ દિક્પાળ સાયંકાળ તથા પ્રાતઃકાળને સમયે કોઇનું કાંઇ કાર્ય છે? એમ મોટો શબ્દ કરે છે. એ પ્રમાણે બીજા પણ અનેક ગુણે કરીને ઉત્તમ તથા શુભકાર્યમાં શ્રેષ્ઠ એવી આ ઉત્તર દિશા છે. હે મુનિ! મેં તમને વિસ્તારપૂર્વક ક્રમથી ચારે દિશા વર્ણવી બતાવી, માટે હવે તમે કયી દિશા પ્રત્યે જવા ઇચ્છો છો? હે બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ ગાલવ! હું તમને સર્વ દિશાઓ તથા સમગ્ર પૃથ્વી દેખાડવા ઉદ્યોગવાન છું, માટે તમે મારા ઉપર બેસો.

चतस्रः क्रमयोगेन कामाशां गंतुमिच्छसि ।
उद्यतोहं द्विजश्रेष्ठ तव दर्शयितुं दिशः ॥
पृथिवीं चाखिलां ब्रह्मस्तस्मादारोह मां द्विज ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि गालवचरिते गुर्जरभाषायामेकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥

અધ્યાય ૧૧૨ મો. ગાલવને લઈ ગરૂડનું ઉડવું.

गालव उवाच—गरुत्मन्भुजगेंद्रारे सुपर्णविनतात्मज ।
नय मां तार्क्ष्यपूर्वेण यत्र धर्मस्य चक्षुषी ॥ १ ॥

ગાલવ કહે છે—હે સર્પના શત્રુ! હે સુપર્ણ! હે વિનતા પુત્ર! હે તાર્ક્ષ્ય ગરૂડ! જ્યાં ધર્મનાં અગ્નિ તથા ચંદ્ર એ બે નેત્ર છે એવી પૂર્વ દિશા પ્રત્યે તું મને હવે લઇ ચાલ; કેમકે તેં પ્રથમ વર્ણન કરીને કહી એવી તે દિશામાં દેવતાઓનું સાન્નિધ્ય છે અને સત્ય તથા ધર્મ પણ ત્યાં વસે છે; માટે હે અરૂણના નાનાભાઇ! હું દેવતાઓ સાથે એકરૂપ થવાની તથા તેમને જોવાની ઇચ્છા રાખું છું. નારદજી કહે છે—હે દુર્યોધન! એ પ્રમાણે ગાલવે કહ્યા પછી ગરૂડે તમે 'મારી ઉપર બેસો' એમ કહ્યું ત્યારે તે મુનિ તેની ઉપર બેઠા, ને તેના વેગથી સભય થઇ તેને કહેવા લાગ્યા કે, હે સર્પનું ભોજન કરનાર ગરૂડ! ગતિ કરતા એવા તારું રૂપ પૂર્વાહ્ન કાળ વેળા હજાર કિરણવાળા સૂર્ય સરખું છે. હે પક્ષિ! તારી પાંખના વાયુથી કંપાયમાન થયેલાં વૃક્ષો ગતિ કરતાં હોય એવી તારી ગતિ અને દેખાય છે. હે આકાશમાં ગતિ કરનાર ગરૂડ! તું પાંખના વાયુથી સમુદ્ર, વન, પર્વત તથા બગીચા સહિત સર્વ પૃથ્વીને આકર્ષણ કરતો હોય એવો દેખાય છે. વળી તું તારી પાંખથી

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि गालवचरिते गुर्जरभाषायां दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥

અધ્યાય ૧૧૧ મો. ઉત્તર દિશાનું વર્ણન.

सुपर्ण उवाच—यस्मादुत्तार्यते पापाद्यस्मान्निःश्रेयसोऽश्नुते ।
अस्मादुत्तारणबलादुत्तरेत्युच्यते द्विज ॥ १ ॥

સુપર્ણ કહે છે-હે ગાલવ ! જેથી સર્વ મનુષ્યો પાપથી છુટાં થાય છે, ને પુણ્યને ભોગવે છે, ને ઉત્તરાયણના બળથી આ દિશા ઉત્તર કહેવાય છે. ઉત્તર દિશા નિધિનું સ્થાન છે, ને પૂર્વ તથા પશ્ચિમ દિશાનો વચલો માર્ગ એ સ્વર્ગ માર્ગ છે એમ કહેવાય છે. હે બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ ગાલવ ! શ્રેષ્ઠ એવી આ ઉત્તર દિશાને વિષે અસૌમ્ય, અજીત ચિત્તવાન તથા અધર્મવાન જન રહેતુંજ નથી. આ દિશાને વિષેના બદરિકાશ્રમમાં શ્રીકૃષ્ણરૂપ નારાયણ તથા અર્જુનરૂપ નરમાં ઉત્તમ ઋષિઓ વિરાજે છે; ને તે જ દિશામાં અવિનાશી બ્રહ્મા વિરાજે છે. આ દિશામાં રહેલા હિમાદ્રિ પર્વતના પૃષ્ઠને વિષે યુગાંતાગ્નિ સરખા કાંતિમાન મહેશ્વર પાર્વતી સહિત વિરાજે છે; જે નર તથા નારાયણ વિના બીજા કોઇને જોવામાં આવતા નથી. કેવળ આ દિશામાં માયા સહિત વિરાજમાન પુરૂષરૂપ મહેશ્વરને હજાર નેત્રવાન, હજારો મસ્તકવાન, હજાર ચરણવાન તથા અવિનાશી એવા વિષ્ણુ જુવે છે. આ દિશાને વિષે ચંદ્રને બ્રાહ્મણોના રાજારૂપે અભિષેક થયો હતો. આ દિશાને વિષે આકાશથી પડતાં એવાં ગંગાજીને સદાશિવે પોતાની જટામાં ધારણ કરીને મનુષ્ય લોકને અર્પણ કર્યાં છે. પૂર્વે આ દિશામાં રહીને પાર્વતિયે મહાદેવજીની પ્રાપ્તિ માટે મોટું તપ કર્યું હતું. અહિં કામ, શેષ, પર્વત તથા પાર્વતી ઉત્પન્ન થયાં છે, વળી આ દિશામાંના કૈલાસ પર્વતને વિષે કુબેરને રાક્ષસ, યક્ષ તથા ગંધર્વોના આધિપત્યનો અભિષેક થયો હતો. વળી આ દિશામાં ચૈત્રરથ નામનું વન, વૈખાનસ બ્રાહ્મણનો આશ્રમ, મંદાકિની નદી તથા મંદર પર્વત છે અને સૌગંધિક નામનું વન પણ છે; જેની નૈઋતો રક્ષા કરે છે. આ દિશાને વિષે પતાકાની પેઠે ઉચ્છ્રિત સ્કંધવાન જંબાળ નામનો દેવતા રહે છે તથા પ્રશસ્ત એવાં કલ્પવૃક્ષ છે. વળી આ દિશાને વિષે આત્મ સંયમન કરનાર તથા પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે ગતિ કરનાર સિદ્ધોનાં યથેચ્છ ભોગવાળાં અનેક વિમાનો રહે છે તથા સર્વ ફરે છે. આ દિશામાં સપ્તર્ષિ તથા દેવી એવાં અરૂંધતી રહે છે, સ્વાતી રહે છે, જેનો અહિં ઉદય થયો હતો એમ કહેવાય છે. આ દિશાને વિષે જો યજ્ઞ થતો હોય, તો તેને જોઇને બ્રહ્મા ત્યાં અવશ્ય આવી બેસે એમાં સંદેહ નહી. આ દિશામાં સર્વ નક્ષત્રાદિ તેજસ્વી, સૂર્ય તથા ચંદ્ર નિત્ય પરિવર્તન કરે છે. વળી અહીં રહીને ગંગાજી સ્વર્ગદ્વારની રક્ષા કરે છે. આ દિશાને વિષે સત્યવાદી મહાત્મા ધામા નામના મુનિયો રહે છે; જેમની મૂર્તિ, આકૃતિ તથા તપશ્ચર્યા કોઇને જાણવામાં આવતી નથી. હે ગાલવ ! જેમ યજ્ઞમાં ભોજન કરવા બેઠેલા પુરૂષોને અન્ન પીરસવાનાં પાત્ર તથા ઇચ્છિત ભોજન કરવાનાં પદાર્થનું આવવું અને જવું નહી જાણવામાં આવતાં પાછાં સ્થાનકને વિષે જઇ પ્રવેશ કરે છે, તેમ આ દિશામાંના હિમાદ્રિ પર્વતથી જુદાં રહેનાર મનુષ્ય, જો તે તરફ જાય, તો લય પામે છે, માટે ત્યાં

એક નર તથા નારાયણ વિના બીજા કોઇ મનુષ્ય જતાં નથી. આ દિશામાં કૈલાસ નામનો પર્વત છે, જે કુબેરનું સ્થાન કહેવાય છે. આ દિશાને વિષે વિદ્યુત્પ્રભા નામની દશ અપ્સરા ઉત્પન્ન થઇ હતી. આ દિશામાં પૂર્વે વામનજી ભગવાને બલિ રાજા પાસેથી ત્રણ પગલાં પૃથ્વી દાન લઇને, તેને ચરણે કરી માપતાં વિષ્ણુપદ નામનું સ્થાન કર્યું છે. વળી આ દિશામાં મરૂત રાજાએ ઉશીર બીજ નામના સ્થાનકને વિષે યજ્ઞરૂપ પોતાનું ઇષ્ટ કર્યું હતું, જ્યાં જાંબુનદ નામનું સરોવર છે. હે બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ ! આ દિશાને વિષે મહાત્મા જીમૂત નામના ઋષિની પાસે સુવર્ણની ખાણવાળો, નિર્મળ તથા પવિત્ર હિમાદ્રિ પર્વત, પોતામાં રહેલું સર્વ દ્રવ્ય બ્રાહ્મણોનુંજ છે એમ નિશ્ચય કરીને રહ્યો છે, તેથી પ્રકાશે છે, જેની તે ઋષિએ તારામાં જે દ્રવ્ય છે તે મારૂં કહેવાય એમ માગ્યું ને તેણે તે માન્ય કર્યું તેથી તેમાંનું દ્રવ્ય જૈમૂત કહેવાય છે. વળી હે દ્વિજ ! આ દિશામાં સર્વ દિક્‌પાળ સાયંકાળ તથા પ્રાત:કાળને સમયે કોઇનું કાંઇ કાર્ય છે ? એમ મોટો શબ્દ કરે છે. એ પ્રમાણે બીજા પણ અનેક ગુણે કરીને ઉત્તમ તથા શુભકાર્યમાં શ્રેષ્ઠ એવી આ ઉત્તર દિશા છે. હે મુનિ ! મેં તમને વિસ્તારપૂર્વક ક્રમથી ચારે દિશા વર્ણવી બતાવી, માટે હવે તમે કયી દિશા પ્રત્યે જવા ઇચ્છો છો ? હે બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ ગાલવ ! હું તમને સર્વ દિશાઓ તથા સમગ્ર પૃથ્વી દેખાડવા ઉદ્યોગવાન છું, માટે તમે મારા ઉપર બેસો.

चतुस्रः क्रमयोगेन कामाशां गंतुमिच्छसि ।
उद्यतोहं द्विजश्रेष्ट तव दर्शयितुं दिशः ॥
पृथिवीं चाखिलां ब्रह्मस्तस्मादारोह मां द्विज ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि गालवचरिते गुर्जरभाषायामेकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥

અધ્યાય ૧૧૨ મો. ગાલવને લઈ ગરૂડનું ઉડવું.

**गालव उवाच—गरुत्मनभुजगेंद्रारे सुपर्णविनतात्मज ।
नय मां तार्क्ष्यपूर्वेण यत्र धर्मस्य चक्षुषी ॥ १ ॥**

ગાલવ કહે છે–હે સર્પના શત્રુ ! હે સુપર્ણ ! હે વિનતા પુત્ર ! હે તાર્ક્ષ્ય ગરૂડ ! જ્યાં ધર્મનાં અગ્નિ તથા ચંદ્ર એ બે નેત્ર છે એવી પૂર્વ દિશા પ્રત્યે તું મને હવે લઇ ચાલ, કેમકે તેં પ્રથમ વર્ણન કરીને કહી એવી તે દિશામાં દેવતાઓનું સાનિધ્ય છે અને સત્ય તથા ધર્મ પણ ત્યાં વસે છે; માટે હે અરૂણના નાનાભાઇ ! હું દેવતાઓ સાથે એકરૂપ થવાની તથા તેમને જોવાની ઇચ્છા રાખું છું. નારદજી કહે છે–હે દુર્યોધન !, એ પ્રમાણે ગાલવે કહ્યા પછી ગરૂડે તમે 'મારી ઉપર બેસો' એમ કહ્યું ત્યારે તે મુનિ તેની ઉપર બેઠા, ને તેના વેગથી સભય થઇ તેને કહેવા લાગ્યા કે, હે સર્પનું ભોજન કરનાર ગરૂડ ! ગતિ કરતા એવા તારૂં રૂપ પૂર્વાહ્ન કાળ વેળા હજાર કિરણવાળા સૂર્ય સરખું છે. હે પક્ષિ ! તારી પાંખના વાયુથી કંપાયમાન થયેલાં વૃક્ષો ગતિ કરતાં હોય એવી તારી ગતિ મને દેખાય છે. હે આકાશમાં ગતિ કરનાર ગરૂડ ! તું પાંખના વાયુથી સમુદ્ર, વન, પર્વત તથા બગીચા સહિત સર્વ પૃથ્વીને આકર્ષણ કરતો હોય એવો દેખાય છે. વળી તું તારી પાંખથી

ઉત્પન્ન થયેલા મોટા વાયુએ કરી મચ્છ તથા સર્પાદિ પ્રાણી સહિત જળને આકાશમાં સ્થાપન કરતો હોય એવો નિરંતર ગતિના યોગથી દેખાય છે. વળી તારી ગતિથી તેં પરાભવ પમાડેલાં મત્સ્ય, જળચર પ્રાણી, હસ્તિ, અશ્વ અને મનુષ્યનાં રૂપ તથા મુખ સરખાંજ દેખાય છે. હે ગરૂડ! સમુદ્રના વેગથી મારા કાન બ્હેરા થઇ ગયા છે, તેથી હું દેખતો નથી તથા સાંભળતો પણ નથી; પણ એ પ્રમાણે મારા આત્માને થવાનું કારણ કંઇ જણાતું નથી. હે પક્ષિ! તું આવી રીતે ગતિ કરશે તો મારો વિનાશ થશે, માટે બ્રહ્મહત્યાનો વિચાર રાખીને ધીમે ધીમે ગતિ કર; કારણ આ તારી ગતિના વેગથી મને સૂર્ય, દિશા તથા આકાશ કંઇ દેખવામાં આવતાં નથી. વળી હું કેવળ અંધકારને જોઉં છું તેથી તારા શરીર વગર મણિ સરખાં બે નેત્રને દેખું છું. હે ગરૂડ! હું તારા શરીરને તથા મારા શરીરને તો દેખતો નથી ને પગલે પગલે શરીરથી ઉઠતા અગ્નિને જોઉં છું માટે હે વિનતાના પુત્ર! તું તારી ગતિ ત્વરાથી ધીમી કર, જેથી મારાં નેત્ર શાંતિ પામે. મને જવાનું કંઇ પ્રયોજન નથી, માટે તું નિવૃત્તિ પામ, કારણ હું તારો વેગ સહન કરી શકતો નથી. હે અંડજ! મેં ગુરૂને આઠસો અશ્વ આપવાનું કહ્યું છે, તે આપી શકાય એવો માર્ગ હું દેખતો નથી, માટે આ શરીરનો ત્યાગ કરવો એજ માર્ગ નિશ્ચય કર્યો છે; કેમકે મારી પાસે દ્રવ્ય નથી, તેમ દ્રવ્યવાન મારો કોઇ સ્નેહી પણ નથી, જેથી કરી ગુરૂને કહ્યા પ્રમાણે આપી શકું! નારદજી કહે છે–હે ભારત! એ પ્રમાણે ઘણાં દીનતાનાં વચન બોલતા એવા ગાલવનાં વચન સાંભળી ગતિ કરતા એવા ગરૂડે હસીને કહ્યું કે, હે બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ઠ ગાલવ! તમે પોતાના શરીરનો ત્યાગ કરવા ઇચ્છો છો, તેથી મહા બુદ્ધિમાન નથી. કારણ તેમ કરવાથી ઇચ્છિત કાર્ય સંપાદન થતું નથી ને મરણ થાય છે. તમે મને પ્રથમ પૂર્વ દિશામાં જવાનું કહ્યું નથી શું? આ દિશામાં તમારી ઇચ્છા પૂરી પડે એવો ઉપાય છે. આ ઋષભ નામનો પર્વત આપણને સમિપ પ્રાપ્ત થાય છે. હે ગાલવ! સમુદ્રની પાસે આ ઋષભ પર્વત આવ્યો, તેને વિષે આપણે વિશ્રાંતિ તથા ભોજન કરીને આગળ વધીશું.

तदेष ऋषभो नाम पर्वतः सागरांतिके ।
अत्र विश्रम्यभुक्त्वा च निवर्तिष्याव गालव ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि गालवचरिते गुर्जरभाषायां द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥

અધ્યાય ૧૧૩ મો. શાંડિલીનું તપોવન.

नारद उवाच—ऋषभस्य ततः शृंगं निपत्य द्विजपक्षिणौ ।
शांडिलीं ब्राह्मणीं तत्र ददृशा तेतपोन्विता ॥ १ ॥

નારદજી કહે છે–હે દુર્યોધન! ત્યાર પછી ગરૂડ તથા ગાલવ એ બેઉ ઋષભ પર્વતના શિખર ઉપર આવ્યા; ને ત્યાં તેઓએ તપશ્ચર્યાવાન શાંડિલી નામની બ્રાહ્મણીને જોઇને નમસ્કાર કર્યા તથા ગાલવે તેની પૂજા કરી. શાંડિલીએ 'તમે ભલે આવ્યા' એમ કહ્યું હતું જેને એવા તે બેઉ આસન ઉપર બેઠા. ત્યાર પછી તે બ્રાહ્મણીએ મંત્રે કરી શુદ્ધ કરેલું સિદ્ધ અન્ન તેમને આપ્યું; ભોજન કરવાથી તૃપ્ત થયેલા તેઓ પૃથ્વી ઉપર સૂતા. ત્યાર

પછી ત્યાંથી જવાની ઇચ્છાથી ગરૂડ જાગ્રત થયો, ને જોયું તો તેણે પાંખ વગરના થયેલા પોતાના શરીરને જોયું. હે દુર્યોધન ! મુખ તથા પક્ષવાન માંસના પિંડ સરખા ગરૂડને જોઇને દુર્મન થયેલા ગાલવે પૂછ્યું કે-હે ગરૂડ ! ઋષભ પર્વત પ્રત્યે આવવાથી તને આ શું ફળ મળ્યું ? આપણને અહીં કેટલો કાળ રહેવું પડશે ? ધર્મને દૂષણ આપે એવો મનમાં તેં શું વિચાર કર્યો ? કંઇ થોડા અધર્મનો વિચાર કર્યો હોય એવું તો નહિ હોય ? હે ભારત ! એ પ્રમાણે ગાલવનાં વચન સાંભળી ગરૂડે તેને કહ્યું કે હે બ્રાહ્મણ ! મેં આ સિદ્ધ શાંડિલીને જ્યાં મહાદેવ, વિષ્ણુ, ધર્મ તથા યજ્ઞ છે, ત્યાં વસશે એવી ઇચ્છાથી લઇ જવાની મરજી કરી. પણ આ અહીં કેમ વસે છે ? એમ વિચાર કરતો એવો હું મારા પ્રિયને માટે તેની પ્રાર્થના કરીશ. હે ભારત ! એ પ્રમાણે ગાલવને કહીને ગરૂડ શાંડિલી બ્રાહ્મણીને કહેવા લાગ્યો કે હે શાંડિલિ ! મેં તમે અહીં વસો છો, માટે જ્યાં વિષ્ણુ આદિ રહે છે, ત્યાં તમને લઇ જઇશ એવી ઇચ્છારૂપ તમારૂં અપ્રિય કર્યું, તે સારૂં હોય અથવા નહી સારૂં હોય તોપણ માહાત્મ્યપણાથી એ મારો અપરાધ ક્ષમા કરો. ગરૂડનાં વચન સાંભળી તેની ઉપર તથા ગાલવ ઉપર પ્રસન્ન થયેલી શાંડિલીયે કહ્યું કે હે ગરૂડ ! તું પક્ષી છે માટે તારે ભય રાખવો નહી, મનમાંનો સંભ્રમ ત્યાગ કર. હે પુત્રરૂપ ગરૂડ ! તેં મારી નિંદા કરી; પણ હું તેને સહન કરી શકું એમ નથી; જે પાપી પ્રાણી મારી નિંદા કરે, તેને સર્વ લોકથી ભ્રષ્ટ કરૂં એવી હું છું. હે વિનતાના પુત્ર ! ખરાબ લક્ષણ વગરની તથા નિંદા નહી કરવા લાયક એવી હું આચારનેજ ગ્રહણ કરીને, તને અનુભવ થયો એવી સિદ્ધિને પામી છું; કારણ તેનાથીજ સર્વને ધર્મ, ધન તથા સમૃદ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય છે અને અપલક્ષણ નાશ પામે છે; માટે હે પક્ષીના રાજા ! તું તારી ઇચ્છા પ્રમાણે હવે જા. તારે નિંદવા લાયક હું નથી. બીજી કોઇ સ્ત્રિયો હશે. તું પાછો જેવો બળ તથા પરાક્રમવાળો દેહયુક્ત હતો તેવો થઇશ. હે કૌરવ ! એ પ્રમાણે શાંડિલી બ્રાહ્મણીએ કહ્યું કે તે જ વખતે ગરૂડ બળવાન પાંખયુક્ત થયો. પછી તે બ્રાહ્મણીની આજ્ઞાથી ગરૂડ જેવી રીતે ત્યાં આગળ આવ્યો હતો તેવીજ રીતે જવા લાગ્યો; પણ તે પર્વતમાંથી ગાલવને ગુરૂના માગવા પ્રમાણે અશ્વ મળ્યા નહી. પછી રસ્તામાં ઉભેલા વિશ્વામિત્રે રસ્તે જતા એવા શિષ્ય ગાલવને જોઇને ગરૂડની સાંનિધ્ય કહ્યું કે હે દ્વિજ ! તેં તારી મેળે મારી ઇચ્છા પ્રમાણે આપવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી છે, તે આપવાનો સમય પ્રાપ્ત થયો છે માટે તારા ધ્યાનમાં આવે તેમ કર. તું જે સમય સુધી મને મારા માગ્યા પ્રમાણે અશ્વ આપીશ, તે સમય પર્યંત હું તારી વાટ જોયા કરીશ; માટે તને જે ઉપાયથી તેવા સર્વ અશ્વ પ્રાપ્ત થાય, તે ઉપાયનો વિચાર કર. વિશ્વામિત્રનાં વચન સાંભળી મહા દુઃખયુક્ત હોવાથી દીન થયેલા ગાલવ મુનિને જોઇને ગરૂડે કહ્યું કે હે મુનિ ! આ વિશ્વામિત્રે જે વાક્ય કહ્યાં તે સત્ય છે માટે હે બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ ગાલવ ! તમે આવો, આપણે વિચાર કરીશું; કારણ ગુરૂના માગવા પ્રમાણે આપ્યા વિના તમારે સ્થિર થઇ બેસવું શકય નથી.

तदागच्छ द्विजश्रेष्ठ मंत्रयिष्याव गालव ।
नादत्वा गुरवे शक्यं कृत्स्नमर्थंत्वयासितुं ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि गालवचरिते गुर्जरभाषायां त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥

અધ્યાય ૧૧૪ મો. ગાલવનું યયાતિ પાસે જવું.

नारद उवाच—अथाह गालवं दीनं सुपर्णः पततांवरः ।
निर्मितं वाह्निना भूमौ वायुना शोधितं तथा ॥ १ ॥
यस्माद्धिरण्मयं सर्वं हिरण्यं ते न चोच्यते ।

નારદજી કહે છે–હે દુર્યોધન! પછી પક્ષીમાં શ્રેષ્ઠ ગરૂડ, દીન એવા ગાલવને કહેવા લાગ્યો કે, પૃથ્વીને વિષે અગ્નિએ નિર્માણ કરેલું તથા વાયુએ શોધેલું "હિરણ્ય" સુવર્ણ, તે મય આ જગત છે, માટે તેનું નામ હિરણ્ય કહેવાય છે; જે દ્રવ્ય સર્વને પોષણ કરે છે, જીવાડે છે અને ત્રણ લોકમાં શાશ્વત રહે છે. વળી અગ્નિ પોતાના રેતસરૂપ સુવર્ણમય ધન, પૂર્વાભાદ્રપદ અથવા ઉત્તરાભાદ્રપદ નક્ષત્ર અને શુક્રવારનો યોગ આવે ત્યારે કુબેરની વૃદ્ધિ માટે તેને આપે છે "માટે કોઇ મનુષ્ય કહેલા યોગમાં અગ્નિનું આરાધન કરે, તો તેને પણ તે પ્રાપ્ત થાય છે." તેની અજૈકપાદ, અહિર્બુધ્ન તથા કુબેર રક્ષા કરે છે, માટે તે પ્રાપ્ત થવું અશક્ય છે, તેથી ન મળે એવું છે; વાસ્તે હે બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ઠ ગાલવ! તમને ધન વગર ગુરૂના માગવા પ્રમાણે અશ્વ મળવાના નથી. પણ તમે કોઇ રાજર્ષિના વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલો રાજા હોય તેની પાસે જઇ યાચના કરો; જે પોતાના શહેરની પ્રજાને પીડા આપ્યા વગર આપણી ઇચ્છા પૂર્ણ કરે. હે ગાલવ! ચંદ્રવંશમાં ઉત્પન્ન થયેલો સત્ય, પરાક્રમી તથા રાજર્ષિ નહુષનો પુત્ર યયાતિ નામે રાજા મારો સખા છે, તેની પાસે આપણે જઇએ; કારણ પૃથ્વીને વિષે કુબેર સરખા ધનવાન એવા ઐશ્વર્યવાનની પાસે જઇ તમે યાચના કરશો ને હું ભલામણ કરીશ, તો તે અવશ્ય ધન આપશે. હે વિદ્વન્! એ પ્રમાણે તમે તે રાજા પાસેથી યાચના કરીને ઘણું દ્રવ્ય મેળવશો. હે દુર્યોધન! એ પ્રમાણે ગરૂડ તથા ગાલવ મુનિ વાતો કરતા કરતા અને દ્રવ્ય મેળવવાનો વિચાર કરતા કરતા યયાતિ રાજાના ગામમાં આવ્યા, ને તેની પાસે જઇ ઉભા ત્યારે તે રાજાએ અર્ધ્ય પાદ્યથી પૂજન કરીને મોટો સત્કાર કર્યો. તેણે આવવાનું પ્રયોજન પૂછ્યું. ગરૂડે તેને કહ્યું કે હે નહુષના પુત્ર યયાતિ! તપશ્ચર્યારૂપ ભંડારવાળા આ ગાલવ નામે મહામુનિ મારા સખા છે; જે હજારો વર્ષ પર્યંત વિશ્વામિત્ર ઋષિના શિષ્ય થયા હતા. ગાલવને ઉપકારની ઇચ્છાથી વિશ્વામિત્રે કંઇ કહ્યું ત્યારે તેમણે તેને કહ્યું કે, હું તમને ગુરૂ દક્ષિણા આપવા ઇચ્છું છું, માટે શું આપું તે કહો, એમ વારંવાર કહ્યું તેથી કંઇ એક ક્રોધયુક્ત થયેલા ગુરૂએ કહ્યું કે, એક બાજુથી શ્યામ કાનવાળા, સફેદ ચંદ્ર સરખા વર્ણવાળા તથા શુદ્ધ જન્મવાન આઠસો અશ્વ તારી ઇચ્છા હોય તો આપ. હે યયાતિ! એ પ્રમાણે ગુરૂ એવા વિશ્વામિત્રે કહ્યું ત્યારે બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ ગાલવ મુનિ શોકે કરી મહા તાપયુક્ત થયા; કારણ તે પ્રમાણે આપવાને સમર્થ નથી. હે મનુષ્યમાં સિંહરૂપ! ગાલવ મુનિ તમારે શરણે આવેલા છે, તમારી પાસેથી ભિક્ષા લઇ ગુરૂએ માગેલા અશ્વ આપીને મોટું તપ કરશે જે પોતાના તપના ફળમાંથી અર્ધ ભાગ તમને આપી પૂર્ણ કરશે. હે નરેશ્વર પૃથ્વીપતિ યયાતિ! અશ્વનું દાન આપનાર પુરૂષ, અશ્વના શરીર ઉપર જેટલાં રૂંવાં હોય તેટલાં વર્ષ પર્યંત શ્રેષ્ઠ લોકને પામે છે. વળી આ ગાલવ મુનિ દાન લેવાને પાત્ર છે તથા તમે દાન આપવાને લાયક છો, માટે આના માગવા પ્રમાણે આપો, કે જેથી શંખમાં ભરેલા દૂધ સરખું થાય.

पात्रं प्रीतग्रहस्वायं दातुं पात्रं तथा भवान् ॥
शंखे क्षीरमिवासक्तं भवत्वेतत्तथोपमं ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि गालवचरिते गुर्जरभाषायां चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥

અધ્યાય ૧૧૫ મો. ગાલવને યયાતિએ કન્યા આપી.

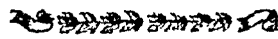
नारद उवाच—एवमुक्तः सुपर्णेन तथ्यं वचनमुत्तमं ।
विमृश्यावाहितो राजा निश्चित्य च पुनःपुनः ॥ १ ॥

નારદજી કહે છે—હે દુર્યોધન ! એ પ્રમાણે ગરૂડે સત્ય અને ઉત્તમ વચન કહ્યાં, ત્યારે યયાતિ રાજા સ્થિર ચિત્તયુક્ત થઇ વારંવાર વિચાર કરવા લાગ્યો, ને હજારો યજ્ઞ કરનાર, દાન આપનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ, મહા સમર્થ તથા કાશી આદિ દેશનો પતિ યયાતિ, પોતાના પ્રિય મિત્ર ગરૂડને તથા બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ ગાલવ મુનિને જોઇ, તપશ્ચર્યાનો અર્ધ ભાગ મળશે એવું માની, માગેલી ભિક્ષા યોગ્ય છે એમ જાણી તથા સૂર્ય વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા રાજાઓને મૂકી દઇ આ મારી પાસે આવ્યો એમ ધારીને કહેવા લાગ્યો કે, હે નિષ્પાપ ગરૂડ! આજ મારો જન્મ સફળ થયો, તમે મારા કુળને તાર્યું, તથા મારા દેશને પવિત્ર કર્યો. હે મિત્ર ! હું તમને કંઇક કહેવા ઇચ્છું છું તે એ કે તમે મને જેવો પૂર્વ પ્રમાણે દ્રવ્યવાન માન્યો છે, તેવો હાલ હું નથી; કારણ મારૂં સર્વ દ્રવ્ય નાશ પામી ગયું છે. તમે જે માટે મારી પાસે આવ્યા તે આશા સફળ કરી શકું એમ નથી; તેમ આ બ્રાહ્મણ ગાલવની આશા તોડવા પણ હું ઇચ્છતો નથી, માટે જેણે કરીને આ મુનિ પોતાનું કાર્ય સંપાદન કરી શકે એવું એને કંઇક આપીશ; કારણ યાચક પુરૂષ આવી નિરાશ થઇ જાય, તો તે જેની પાસે ગયો હોય તેના કુળને બાળી ભસ્મ કરે છે. માગનારની આશા ભંગ કરવી એ સમાન પાપ કોઇ છે નહીં. વળી જગતમાં મનાયલો પુરૂષ આવી યાચના કરે, ને તે પ્રમાણે મળે નહીં, તો તેને મરણ સરખું થાય અને ના પાડનારના પુત્ર તથા પૌત્રોનો તે હેતુથી નાશ થાય વાસ્તે "ચાર કુળ" પિતાના, પોતાના શ્વસુરના તથા પતિના કુળને સ્થાપન કરનારી, દેવકન્યા સરખી, સર્વ ધર્મ પાળનારી અને દેવતા, મનુષ્ય તથા અસુરને રૂપને લીધે ઇચ્છિત એવી મારી કન્યા છે, તે હું તમને આપું તે લ્યો; જેને લીધે રાજાઓ પોતાનું રાજ્ય પણ તમને આપશે. એક બાજુથી શ્યામ કાનવાળા અને સફેદ આઠસો અશ્વ આપે એમાં આશ્ચર્ય શું ! વાસ્તે તમે મારી માધવી નામની કન્યાને લ્યો, તે હું દૌહિત્રવાન થાઉં એવું મને વરદાન આપો. હે દુર્યોધન ! એ પ્રમાણે યયાતિએ કહ્યું, ત્યારે ગાલવ મુનિ અમે પાછા તમને મળશું એમ કહી કન્યાને લઇને, ગરૂડ સહિત ત્યાંથી ચાલતા થયા. પછી ગરૂડ બોલ્યો કે હે ગાલવ ! તમને અશ્વ મળવાનું આ દ્વાર પ્રાપ્ત થયું. એમ કહી તેની રજા લઇને, પોતાના ગૃહ પ્રત્યે ગયો. પછી ગાલવ મુનિ, કોઇ રાજાને આ આપી તેની પાસેથી પણરૂપી દ્રવ્ય લઇશ એમ વિચાર કરતો કન્યા સહિત રાજાઓ પાસે જવા લાગ્યો. તે વેળા પોતાના મનમાં નિશ્ચય કર્યો કે, હું રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ અયોધ્યાને વિષે મહા શૂરવીર, ચતુરંગિણી સેનાવાળા, ભંડાર, ધાન્ય તથા બળવાન, પુરની પ્રજા

તથા બ્રાહ્મણ જેને પ્રિય છે એવા પ્રજાની કામનાવાળા તથા સ્વધર્મનિષ્ઠ હર્યશ્વ નામના રાજા પાસે જાઉં. એમ વિચારીને ગાલવ મુનિ તે રાજા પાસે ગયા, ને આવી રીતે બોલ્યા કે, હે રાજેંદ્ર હર્યશ્વ! તમે પોતાના પ્રસવે કરી કુળને વધારનારી આ મારી કન્યાને, મૂલ્ય આપી સ્ત્રીરૂપે ગ્રહણ કરો. તે શું મૂલ્ય આપવું તે હું તમને કહું તે સાંભળી તેને ગ્રહણ કરો.

इयं शुल्केन भार्यार्थे हर्यश्व प्रतिगृह्यतां ।
शुल्कं ते कीर्तयिष्यामि तच्छ्रुत्वा संप्रधार्यतां ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि गालवचरिते गुर्जरभाषायां पंचदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥

અધ્યાય ૧૧૬ મો. ગાલવે કન્યા સાટે મેળવેલા અશ્વ.

नारद उवाच—हर्यश्वस्त्वब्रवीद्राजा विचिंत्य बहुधा ततः ।
दीर्घमुष्णं च निःश्वस्य प्रजाहेतोर्नृपोत्तमः ॥ १ ॥

નારદજી કહે છે—હે દુર્યોધન! પછી હર્યશ્વ રાજાએ, પોતાના મનમાં ઘણો વિચાર કરી તથા પોતાને પ્રજા નહીં તેથી મોટા નિશ્વાસ મૂકી ગાલવ મુનિને કહ્યું કે હે મુનિ! બે હાથના પોંચા, બે પગના પોંચા તથા બે સ્તન છે ઉન્નત જેનાં એવી, ત્વચા, કેશ, દાંત, હાથની આંગળી, પગની, તથા તેનાં પર્વ સૂક્ષ્મ છે જેનાં એવી, સ્વર, બુદ્ધિ તથા નાભિ ગંભીર છે જેનાં એવી, હાથનાં તળાં, નેત્રના પ્રાંત ભાગ, તાળવું જીભ તથા હેઠલો ઓઠ લાલ છે જેનો એવી, દેવતા તથા અસુરને જોવા લાયક, ગાયન વિદ્યામાં કુશળ, બહુ શ્રેષ્ઠ લક્ષણવાળી, ઘણીવાર પ્રસવ કરનારી અને ચક્રવર્તિ પુત્ર ઉત્પન કરવાને સમર્થ એવી આ તમારી કન્યા છે; પણ તમે મારો વૈભવ જોઈને તેનું યોગ્ય મૂલ્ય માગો. ગાલવે કહ્યું કે હે રાજન્! સારા શરીરવાળા, દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલા, ચંદ્ર સરખા શુભ્ર વર્ણવાળા તથા એક બાજુથી શ્યામ કર્ણવાળા આઠસો અશ્વ તમે મને આપો, ત્યાર પછી અગ્નિને ઉત્પન્ન કરનાર અરણીની પેઠે સુંદર પુત્ર ઉત્પન્ન કરનારી તથા મોટાં નેત્રવાળી આ મારી કન્યા તમારી સ્ત્રી થશે. નારદજી કહે છે—હે દુર્યોધન! એ પ્રમાણે ગાલવનાં વાક્ય સાંભળીને, કામ વિષયથી મોહિત તથા દીન થયેલો રાજર્ષિ હર્યશ્વ કહેવા લાગ્યો કે હે બ્રાહ્મણ! તમે જેવા અશ્વ માગ્યા, તેવા તો બસો મારી પાસે છે, બીજા તો મળે તેમ નથી, માટે હું આ તમારી પુત્રીને વિષે એક સંતાન ઉત્પન્ન કરીશ, એ તમારી પાસેથી માગી લઉંછું, વાસ્તે તમે મને એ વરદાન આપો. એ પ્રમાણે હર્યશ્વે કહ્યું તે સાંભળીને માધવી કન્યાએ ગાલવને કહ્યું કે, મને પૂર્વે કોઇ બ્રહ્મવાદી બ્રાહ્મણે વરદાન આપ્યું છે કે, "તું જ્યારે જ્યારે પ્રસૂત થઇશ, ત્યારે ત્યારે ફરીને કન્યારૂપ થઇશ એમ કહ્યું છે;" માટે તમે આ રાજા પ્રત્યે મને આપી, તેની પાસેથી બસો અશ્વ ગ્રહણ કરો. એ પ્રમાણે તમે ચાર રાજાઓ પ્રત્યે મને આપશો, તો તમારા આઠસો અશ્વ પૂર્ણ થશે ને મને ચાર પુત્રની પ્રાપ્તિ થશે. હે બ્રાહ્મણ શ્રેષ્ઠ! તમે પોતાના ગુરૂ સાટે એ પ્રમાણે અશ્વો મેળવો એવી મારી બુદ્ધિ છે. પછી જેમ તમારા વિચારમાં આવે તેમ ખરૂં. એ પ્રમાણે કન્યાએ કહ્યું ત્યારે ગાલવ મુનિ હર્યશ્વ રાજાને કહેવા લાગ્યા કે, હે હર્યશ્વ! પણનો ચોથો ભાગ એટલે બસો અશ્વ

આપવા કબૂલ કરી આ કન્યા તમે ગ્રહણ કરો; અને આને વિષે એક પુત્ર ઉત્પન્ન કરો. હે ભારત! ગાલવનાં વચન સાંભળી તેની પ્રશંસા કરીને હર્યશ્વે તે કન્યાને સ્ત્રીરૂપે ગ્રહણ કરી. પછી જ્યારે તે માધવીને પ્રસવ થવાનો સમય આવ્યો ત્યારે પ્રસૂત થઇ, ને તે રાજાને ઇચ્છિત પુત્ર પ્રાપ્ત થયો. જે પુત્ર ધનવાન પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ, ધને કરીને જગતમાં પ્રખ્યાત તથા પાત્રને ધન આપનાર વસુમના નામે રાજા થયો. ત્યાર પછી વખતસર બુદ્ધિમાન ગાલવ, પ્રસન્ન ચિત્તવાન હર્યશ્વ પાસે આવી બોલ્યા કે હે નરશ્રેષ્ઠ! સૂર્ય સરખી કાંતિવાળો આ બાળક તમને પુત્ર થયો. હવે મારે બીજા રાજા પાસે ભિક્ષા માગવા જવાનો સમય આવ્યો. ગાલવનાં વચન સાંભળીને સત્ય વચનથી બંધાયલા પરાક્રમી હર્યશ્વ રાજાએ બીજા અશ્વ પોતાથી ન આપી શકાય એમ હોવાથી માધવી કન્યા તેને પાછી આપી. કન્યા પ્રદીપ્ત રાજ્યશ્રીને ત્યાગ કરી યોગ બળથી કુમારી થઇને તે મુનિની પાસે જવા તૈયાર થઇ. તે સમયે ગાલવ, મારા અશ્વ તમારી પાસે હાલ રહો, એમ હર્યશ્વ રાજાને કહી તે કન્યા સહિત દિવોદાસ નામના રાજા પાસે જવા સારૂ ચાલતો થયો.

त्वय्येव तावत्तिष्ठंतु हया इत्युक्तवान् द्विजः ।
प्रययौ कन्यया सार्धं दिवोदासं प्रजेश्वरं ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि गालवचरिते गुर्जरभाषायां षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥

અધ્યાય ૧૧૭ મો. ગાલવ ચરિત (ચાલુ)

गालव उवाच—महावीर्यो महीपालः काशीनामीश्वरः प्रभुः ।
दिवोदास इति ख्यातो भैमसेनिर्नराधिपः ॥ १ ॥

ગાલવ કહે છે—હે કલ્યાણિ! મહા પરાક્રમી કાશી દેશનો રાજા, મહા સમર્થ તથા ભયંકર સેનાવાળો દિવોદાસ નામે રાજા છે, તેની પાસે આપણે જઇએ, તું ધીમે ધીમે મારી સાથે આવ, કશો શોક કર નહી. કારણ તે રાજા જીતેંદ્રિય, સત્યવાદી તથા ધર્મિષ્ઠ છે. નારદજી કહે છે—હે દુર્યોધન! એ પ્રમાણે તે કન્યાને કહીને ગાલવ મુનિ દિવોદાસ પાસે ગયો ત્યારે તે રાજાએ ઘટતી રીતે સત્કાર કર્યો હતો જેનો એવા ગાલવે, "તને પુત્રની પ્રાપ્તિ થાય તે સારૂ હું આ કન્યા લાવ્યો છું" એમ તેને કહ્યું. દિવોદાસ રાજાએ કહ્યું કે હે દ્વિજ! તમારે મને વધારે કહેવાનું કંઇ પ્રયોજન નથી, તમારી જે ઇચ્છા છે, તે મેં પૂર્વથી સાંભળી છે ને તેમ કરવાનો વિચાર પણ કરી રાખેલો છે. તમે બીજા રાજાઓને મૂકી મારી પાસે આવ્યા તે મને બહુ માન્ય છે; અને અવશ્ય તેમ થશે પણ ખરૂં. મારી પાસે પણ બસોજ અશ્વનો વૈભવ છે માટે હું પણ આ કન્યાને વિષે એક પુત્રરૂપ રાજાને ઉત્પન્ન કરીશ. હે ભારત! ગાલવે 'બહુ સારૂં' એમ કહીને તે રાજાને કન્યા આપી; ત્યારે રાજાએ વિધિપૂર્વક તે કન્યાને ગ્રહણ કરી. પછી રાજા તેને વિષે, જેમ સૂર્ય પ્રભાવતીને વિષે, અગ્નિ સ્વાહાને વિષે, ઇંદ્ર શચિને વિષે, ચંદ્ર રોહિણીને વિષે, યમ ધુમોર્ણિયાને વિષે, વરૂણ ગૌરી નામની પોતાની સ્ત્રીને વિષે, કુબેર ઋદ્ધિને વિષે, નારાયણ લક્ષ્મીને વિષે સમુદ્ર જાહ્નવીને વિષે, રૂદ્ર રૂદ્રાણીને વિષે, પિતામહ વેદિને વિષે, વાસિષ્ટ

અદૃશ્યંતિને વિષે, વસિષ્ઠ અક્ષમાળાને વિષે, ચ્યવન સુકન્યાને વિષે, પુલસ્ત્ય સંધ્યાને વિષે, અગસ્ત્ય વૈદર્ભિને વિષે, સત્યવાન સાવિત્રીને વિષે, ભૃગુ પુલોમાને વિષે, કશ્યપ અદિતીને વિષે, ઋચિક રેણુકાને વિષે, કૌશિક હૈમવતીને વિષે, બૃહસ્પતિ તારાને વિષે, શુક્ર શતપર્વાને વિષે, ભૂમિપતિ ભૂમિને વિષે, પુરૂરવા ઉર્વશીને વિષે, ઋચિક સત્યવતીને વિષે, મનુ સરસ્વતીને વિષે, દુષ્યંત શકુંતલાને વિષે, ધર્મ ધૃતિને વિષે, નળ દમયંતીને વિષે, નારદ સત્યવતીને વિષે, જરત્કારૂ જરત્કારૂને વિષે પુલસ્ત્ય પ્રતિચ્યાને વિષે, ઉર્ણાયુ મેનકાને વિષે, તુંબરૂ રંભાને વિષે, વાસુકી શતશીર્ષાને વિષે, ધનંજય કુમારીને વિષે, રામ સીતાને વિષે તથા શ્રીકૃષ્ણ રૂક્મિણીને વિષે રમણ કરે, તેમ રમણ કરવા લાગ્યો. એ પ્રમાણે માધવી નામની પોતાની સ્ત્રીને વિષે રમણ કરતા તે રાજાને તેનાથી પ્રતર્દન નામે એક પુત્ર થયો. મહા સમર્થ ગાલવ, દિવોદાસ રાજા પાસે આવીને, સમય પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા કે હે પૃથ્વીપતિ! તમે મારી કન્યા પાછી આપો; ને હું અશ્વ માટે બીજા રાજા પાસે જઇ આવું ત્યાં સુધી મારા અશ્વ તમારી પાસે રાખો. ત્યારે સત્યને વિષે સ્થિતિવાળા ધર્માત્મા દિવોદાસ રાજાએ, વચદાને લીધે ગાલવ મુનિને તે કન્યા પાછી આપી.

दिवोदासोथ धर्मात्मा समये गालवस्य तां ।
कन्यां निर्यातयामास स्थित: सत्ये महीपति: ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि गालवचरिते गुर्जरभाषायां सप्तदशाधिकशततमोऽध्याय: ॥ ११७ ॥

અધ્યાય ૧૧૮ મો. શિબિની ઉત્પતિ.

नारद उवाच—तथैवतां श्रियं त्यक्त्वा कन्याभूत्वा यशस्विनी ।
माधवीगालवं विप्रमभ्ययात्सत्यसंगरा ॥ १ ॥

નારદજી કહે છે–હે દુર્યોધન! સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળી તથા શ્રેષ્ઠ યશવાળી માધવી પૂર્વની પેઠે તે રાજ્યશ્રીનો ત્યાગ કરી પાછી કન્યારૂપ થઇને, ગાલવની પાસે આવી. પોતાના કાર્યમાંજ ગયું છે મન જેનું એવા ગાલવ, વિચાર કરતા કરતા ભોજનગરમાં ઉશીનર નામના રાજા પાસે ગયા, ને સત્ય પરાક્રમી તે રાજાને કહેવા લાગ્યા કે, આ કન્યા તમને સૂર્ય તથા ચંદ્ર સરખા રાજારૂપ બે પુત્ર ઉત્પન્ન કરી આપીને તમારા આલોક તથા પરલોકને સુધારશે. હે સર્વ ધર્મને જાણનાર! તમે મને એક બાજુથી કાળા કાનવાળા તથા ચંદ્ર સરખા સફેદ ચારસો ઘોડારૂપી મૂલ્ય આપો. આ મારો સમારંભ ગુરૂ વાસ્તે છે, મારે તેનું કાંઇ પ્રયોજન નથી. હે મહારાજ! જો તમને તે આપવું શક્ય હોય, તો તુરત તેમ કરો. હે રાજર્ષિ! તમે પુત્ર વગરના છો, વાસ્તે આ કન્યા લઇને બે પુત્ર ઉત્પન્ન કરો. અને તમારા પિતૃઓ તથા પોતાના આત્માને તારો. હે રાજન્! પુત્રરૂપ ફળને ભોગવનાર પુરૂષ સ્વર્ગથી ભ્રષ્ટ થતો નથી, ને જેમ પુત્ર વગરના પુરૂષ ઘોર નરકમાં જાય છે, તેમ સપુત્ર જતો નથી. હે દુર્યોધન! ગાલવનાં વચન સાંભળીને નરાધિપ ઉશીનર, તેને આવી રીતે પ્રત્યુત્તર આપવા લાગ્યો કે હે બ્રહ્મન્ ગાલવ! જેવી રીતે તમે કહો છો, તે પ્રમાણે મેં સાંભળ્યું ને મારૂં મન પુત્રની ઉત્પત્તિને ઇચ્છે છે, તોપણ વિધાતા બળવાન છે. હે બ્રા-

ક્ષણમાં શ્રેષ્ઠ! તમે મારી પાસે જેવા અશ્વની માગણી કરી એવા અશ્વ બસો છે, બીજા તો હજારો છે, પરંતુ હે ગાલવ! હું પણ તમારી કન્યાને વિષે એક પુત્ર ઉત્પન્ન કરીશ, ને છેલ્લી અવસ્થામાં ઉત્તમ પુરૂષ સહિત શ્રેષ્ઠ માર્ગને સેવીશ. હે દ્વિજ સત્તમ! હું તમને જેટલું મૂલ્ય આપીશ, તેટલુંજ તમારા ધારવા પ્રમાણે કરીશ. આ જે હું કામ કરૂંછું તે શહેર તથા દેશના કલ્યાણ વાસ્તે કરૂં છું, વિષય સુખની ઇચ્છાથી કરવા ઇચ્છતો નથી કેમકે જે રાજા ઉપકાર કરવા લાયક દ્રવ્ય કામનાથી કોઇને આપે છે, તેને કંઇ યશની પ્રાપ્તિ થતી નથી, માટે હું, મને એક પુત્રની પ્રાપ્તિ થાય તે સારૂ દેવતાના ગર્ભ સરખી તમારી કન્યાને ગ્રહણ કરીશ, તમે મને આપો. હે દુર્યોધન! એ પ્રમાણે અનેક તરેહથી બોલેલા ઉશીનર રાજાને પોતાની કન્યા આપીને, ગાલવ મુનિ વનમાં ચાલી નિકળ્યા. પછી ઉશીનર રાજા, જેમ પુણ્યવાન લક્ષ્મીને પામે, તેમ તે કન્યાને પામીને પર્વતોની ગુફામાં, જળનાં ઝરણમાં, બગીચામાં, વિચિત્ર વનમાં, અટારીમાં, મહેલના શિખરમાં, સુંદર બારીવાળા વિમાનોમાં તથા ગ્રહના મધ્યભાગમાં તેની સાથે રમણ કરવા લાગ્યો. પછી તે રાજાને માધવીને પ્રસૂત થવાનો સમય આવ્યો ત્યારે ઉદય થતા સૂર્ય સરખી કાંતિવાળો, જગતમાં પ્રખ્યાત તથા રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ શિબિ નામે પુત્ર ઉત્પન્ન થયો. પછી ગાલવ મુનિ તે રાજા પાસે આવી, તેની પાસેથી પોતાની કન્યા લઇને ચાલતા થયા, તેટલામાં તેણે વિનતાના પુત્ર ગરૂડને જોયો.

उपस्थाय सतं विप्रो गालवः प्रतिगृह्य च ।
कन्यां प्रयातस्तां राजन् दृष्टवान्विनतात्मजं ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि गालवचरिते गुर्जरभाषायामष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

અધ્યાય ૧૧૯ મો. માધવી ને વિશ્વામિત્ર.

नारद उवाच—गालवं वैनतेयोथ प्रहसन्निदमब्रवीत् ।
दिष्ट्या कृतार्थं पश्यामि भवंतमिह वै द्विज ॥ १ ॥

નારદજી કહે છે–હે દુર્યોધન! વિનતાનો પુત્ર ગરૂડ હસીને ગાલવને કહેવા લાગ્યો કે હે દ્વિજ! હું કાર્ય સિદ્ધ કર્યું હોય એવા તમને જોઉં છું એ બહુ સારૂં થયું. ગરૂડનાં વચન સાંભળી ગાલવે કહ્યું કે, ગુરૂનું કાર્ય ત્રણ ભાગ તો સિદ્ધ થયું પણ હજુ ચોથો ભાગ અવશેષ રહેલો છે. બોલનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ ગરૂડે ગાલવને કહ્યું કે, હવે તમારે પ્રયત્ન કરવો નહી, કારણ બાકીનું તમારૂં કાર્ય સંપાદન થશે નહી. પૂર્વે કાન્યકુબ્જ શહેરમાં ગાધિ રાજાની સત્યવતી નામે કન્યા હતી, તેની ઋચિક ઋષિયે સ્ત્રી વાસ્તે માગણી કરી ત્યારે ગાધિ રાજાએ તેને કહ્યું કે, હે ઋષિ! તમે એક બાજુથી શ્યામ કર્ણવાળા તથા ચંદ્ર સરખી કાંતિવાળા શ્વેત એક હજાર અશ્વ મને આપો, તો હું મારી કન્યા તમને આપું. ગાધિ રાજાનાં વચન સાંભળી 'બહુ સારૂં' એમ કહીને ઋચિક ઋષિ, વરૂણ લોકમાં ગયા. ત્યારે અશ્વ તીર્થમાંથી પોતાને ઇચ્છિત અશ્વ પામીને ઋષિ પાછા ગાધિ રાજા પાસે આવ્યા ને તેને તે અશ્વ આપ્યા. પછી ગાધિ રાજાએ પુંડરિક નામના યજ્ઞે કરીને પોતાની પાસેના

અશ્વ બ્રાહ્મણોને દક્ષિણામાં આપ્યા. પછી બ્રાહ્મણો પાસેથી હર્યશ્વ, દિવોદાસ તથા ઉશીનર એ ત્રણ રાજાઓએ તેમને દ્રવ્ય આપીને, એક એક જણે બસો બસો અશ્વ લીધા અને બાકીના ચારસો અશ્વ લઇને બ્રાહ્મણો જતા હતા, તેટલામાં રસ્તાને વિષે વિતસ્તા નામની નદી આવી તેમાં તે ડૂબી ગયા. હે ગાલવ! હવે બાકીના અશ્વ તમને મળનાર નથી; કેમકે અપ્રાપ્ય વસ્તુ કદી મળતી નથી. વાસ્તે તમે બાકીના બસો અશ્વ ઓછા રહ્યા, તે પેટે વિશ્વામિત્રને આ કન્યા પુત્ર પ્રાપ્ત કરવા સારૂ આપો ને તમારી પાસે છસો અશ્વ થયા છે તે પણ આપો, જેથી હે ધર્માત્મ બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ ગાલવ! કૃતકૃત્ય થશો ને મોહ રહિત થશો. તેમનાં એવાં વચન સાંભળી બહુ સારૂં એમ કહીને ગાલવ મુનિ, તે કન્યા તથા છસો અશ્વ લઇ ગરૂડ સહિત વિશ્વામિત્રની પાસે ગયા ને કહેવા લાગ્યા કે: હે ગુરૂ! તમારા ઇચ્છિત આ છસો અશ્વ લ્યો, ને બાકી બસો ઓછા રહ્યા તે પેટે આ કન્યા ગ્રહણ કરો. કેમકે આ કન્યાને વિષે ત્રણ રાજર્ષિયોએ ત્રણ પુત્ર ઉત્પન્ન કર્યા છે, ને ચોથો એક પુત્ર તમે પણ ઉત્પન્ન કરો; તેથી તમારા માગવા પ્રમાણે આઠસો અશ્વ પૂરા થાય. પછી હું પણ તમારા ઋણથી મુક્ત થઇ સુખે કરી તપશ્ચર્યા કરૂં. હે ભારત! ગાલવનાં વચન સાંભળી પક્ષી ગરૂડ સહિત તે મુનિને તથા શ્રેષ્ઠ કટિપશ્ચાદ્ ભાગવાળી માધવી કન્યાને જોઇને વિશ્વામિત્રે કહ્યું કે, હે ગાલવ! તેં આ કન્યા પ્રથમજ મને કેમ ન આપી? હુંજ એને વિષે મારા કુળને વધારે એવા ચાર પુત્ર ઉત્પન્ન કરત પણ હવે એક પુત્ર ઉત્પન્ન કરવા સારૂ એને ગ્રહણ કરૂં છું, ને અશ્વ છે તે મારા આશ્રમ પાસે રાખ, જે વનમાં ચર્યા કરશે. હે દુર્યોધન! મોટી કાંતિમાન વિશ્વામિત્રે ગાલવ પાસેથી માધવી કન્યાને સ્ત્રીરૂપે ગ્રહણ કરી ને તેની સાથે રમણ કરવા માંડ્યું. માધવીને અષ્ટક નામનો પુત્ર થયો, કે તે જ વખતે વિશ્વામિત્રે બાળકને ધર્મનો ઉપદેશ કર્યો તથા કેટલુંક દ્રવ્ય તથા છસો અશ્વ આપ્યા. અષ્ટક છોકરો પિતાએ આપેલું દ્રવ્ય તથા અશ્વ લઇને ચંદ્રના શહેર સરખી શોભા વાળા શહેરમાં ગયો. વિશ્વામિત્ર માધવી કન્યા ગાલવને આપી વનમાં ચાલી નિકળ્યા. પછી ગરૂડ સહિત ગાલવ એ પ્રમાણે ગુરૂદક્ષિણા આપીને, માધવી કન્યાને સ્થિર મનથી કહેવા લાગ્યા કે, હે માધવી! તારાથી પ્રથમ દાન આપનારમાં શ્રેષ્ઠ એવો પુત્ર થયો, બીજો શૂરવીર થયો, ત્રીજો સત્ય ધર્મમાં તત્પર એવો પુત્ર થયો અને ચોથો યજ્ઞ કરનાર પુત્ર થયો. હવે હે શ્રેષ્ઠ મધ્ય ભાગવાળી! તું મારી સાથે આવ, ને તેં પુત્રોએ કરી તારા પિતાને ચાર રાજાને તથા મને તાર્યા. હે રાજન્! એ પ્રમાણે તે કન્યાને કહી સર્પનું ભક્ષણ કરનાર ગરૂડની રજા લઇ, તે કન્યા તેના પિતા યયાતિને પાછી આપી, ગાલવમુનિ વનમાં ચાલી નિકળ્યા.

गालवस्त्वभ्यनुज्ञाय सुपर्णं पन्नगाशनं ।
पितुर्निर्यात्य तां कन्यां प्रययौ वनमेव हि ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि गालवचरिते गुर्जरभाषायामेकोनाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥

અધ્યાય ૧૨૦ મો. ગાલવ ચરિત (ચાલુ)

नारद उवाच—स तु राजापुनस्तस्याः कर्तुकामः
उपगम्याश्रमपदं गंगायमुनसंगमे

નારદજી કહે છે–હે દુર્યોધન ! ત્યાર પછી માધવી કન્યાનો સ્વયંવર કરવાની ઇચ્છાવાળો યયાતિ રાજા, જ્યાં ગંગા તથા યમુનાનો સમાગમ થાય છે, ત્યાં એક આશ્રમની પાસે ગયો. પુરૂ તથા યદુ એ બે જણ હાથમાં ગ્રહણ કરી હતી પુષ્પની માળા જેણે એવી પોતાની બ્હેન માધવીને રથમાં બેસાડી આશ્રમની પાસે વરની શોધ કરવા સારૂ ચોતરફ ફરવા લાગ્યા. ત્યાં નાગ, યક્ષ, મનુષ્ય, ગંધર્વ, મૃગ, પક્ષી, પર્વત, વૃક્ષ તથા વનવાસીનો મોટો મેળાવડો થયો. અનેક દેશના પુરૂષ, રાજા તથા બ્રહ્મા સરખા ઋષિયો વગેરેથી તે વન ભરાઇ ગયું. પછી જ્યારે સ્વયંવરમાં આવેલા વરો તે કન્યાને દેખાડવામાં આવ્યા ત્યારે તે સર્વનો ત્યાગ કરીને શ્રેષ્ઠ વનવાસ રૂપ વરને તે કન્યા વરી અને રથમાંથી ઉતરી પોતાના સંબંધિયોને નમસ્કાર કરી પવિત્ર વનમાં જઇને તપશ્ચર્યા કરવા લાગી. ઉપવાસ, યમ, નિયમ તથા દીક્ષાદિ સાધનનું સેવન કરવાથી પોતાના દેહને શુષ્ક કરી તે કન્યા મૃગની ચર્યા કરવા લાગી. વૈદૂર્યમણિ સરખા અંકુરવાળા, કોમળ, લીલાં, તીખાં તથા મધુર અને મનોહર એવાં તૃણને ચરવા લાગી તથા પવિત્ર નદિયોના સુંદર, નિર્મળ, શીતળ, મીઠા જળનું પાન કરવા લાગી. હે દુર્યોધન ! તે કન્યા હરણાં સહિત, સિંહ, વ્યાઘ્ર તથા દાવાનળ રૂપ બ્રાહ્મણ જેમાં હોય એવા અને મનુષ્ય વગરના વનમાં મૃગલીની પેઠે ફરવા લાગી. બ્રહ્મચર્ય સહિત મોટા ધર્મનું સેવન કરવા લાગી. હવે યયાતિ રાજા થઇ ગયેલા પોતાના પૂર્વજોના આચરણને અનુસરીને, હજારો વર્ષને અંતે મૃત્યુ પામ્યા. તે પુરૂ તથા યદુ એ બેઉ જણ તેના વંશમાં મહા શ્રેષ્ઠ રાજા થયા ને મોટાઇ પામ્યા, આલોક તથા સ્વર્ગમાં યયાતિનો યશ વિસ્તાર પામ્યો. હે પૃથ્વીપતિ દુર્યોધન ! સ્વર્ગમાં જઇ રહેલા મહર્ષિ સરખા મહા સમર્થ યયાતિ રાજા, ત્યાંના મુખ્ય સુખરૂપ ફળને ભોગવવા લાગ્યા. પછી સ્વર્ગમાં ગયે તેને હજારો વર્ષ થયાં ત્યારે મૂઢ જ્ઞાનવાન તથા વિસ્મય યુક્ત થઇ હતી બુદ્ધિ જેની એવા તેણે, જ્યારે મોટા યશ તથા સમૃદ્ધિવાળા રાજાઓ બેઠા હતા, ત્યાં સર્વ મનુષ્ય, દેવતા તથા ઋષિયોની અવજ્ઞા કરવા માંડી. તેની ખબર બળ નામના દૈત્યને મારનાર ઇંદ્રને પડી, ને તે સર્વ બેઠેલા રાજર્ષિયો પણ તેને ધિક્કાર ધિક્કાર કરવા લાગ્યા. તે સૌ વિચાર કરવા લાગ્યા કે, આ કોણ છે? કોનો પુત્ર છે? કેમ સ્વર્ગમાં આવ્યો છે? કયા કર્મે કરી સિદ્ધ થયો છે? આણે કયું તપ કર્યું છે? તથા અહીં સ્વર્ગમાં કયા પુણ્યના યોગે કરી આવેલો જણાય છે? એ પ્રમાણે યયાતિ સંબંધી વિચાર કરતા એવા સ્વર્ગવાસિયોએ, પરસ્પર, વિમાનની રક્ષા કરનારને, દરવાજાની રક્ષા કરનારને તથા આસનની સંભાળ રાખનારાઓને તેના આવવા સંબંધી પૂછ્યું; પણ તેઓએ અમે કંઇ જાણતા નથી કે એ રાજા કેમ અહીં આવેલો છે, એમ કહ્યું. હે રાજન્ ! નાશ પામ્યું હતું જ્ઞાન જેનું એવા તે સર્વ, યયાતિને ઓળખી શકયા નહી ને એક મુહૂર્તમાં તે રાજા તેજ રહિત થયો.

सर्वे ते ह्यावृतज्ञाना नाभ्यजानंत तं नृपं ।
समुहूर्तादथ नृपो हतौजाश्चाभवत्तदा ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि गालवचरिते ययातिमोहे गुर्जरभाषायां विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥

અધ્યાય ૧૨૧ મો. યયાતિનો ઉદ્ધાર.

नारद उवाच—अथ प्रचलितः स्थानादासनाच्च परिच्युतः ।
कंपितेनेव मनसा कर्षितः शोकवह्निना ॥ १ ॥

નારદજી કહે છે-હે દુર્યોધન! પછી સ્વર્ગરૂપ સ્થાન તથા આસન ઉપરથી ચલાયમાન થયેલા શોકરૂપ અગ્નિથી લેવાઇ ગયેલા, કંપિત થયેલા મનવાળા, સુકાઇ ગઇ હતી માળા જેની એવા, દીનતાથી ભ્રષ્ટ થયેલા, મુકુટ તથા બાજુબંધ પડી ગયાં હતાં જેનાં એવા, વસ્ત્ર તથા અલંકાર વીખરાઇ ગયાં હતાં જેનાં એવા, અને શિથિલ થઇ ગયાં હતાં સર્વ અંગ જેનાં એવા યયાતિ રાજા, કોઇને જોવામાં આવ્યા નહીં, ને પોતે તેમને ક્ષણ ક્ષણમાં દેખતા હતા તથા નહીં પણ દેખતા હતા. પછી જ્યારે સૂનકાર થઇ ગયેલા યયાતિ રાજા, પૃથ્વી ઉપર પડવા તૈયાર થયા, ત્યારે વિચાર કરવા લાગ્યા કે મેં ધર્મનો નાશ કરે એવો કંઇ દુષ્ટ વિચાર કર્યો શું કે જેણે કરી હું સ્વર્ગ સ્થાનથી ચલાયમાન થયો ? હે દુર્યોધન! સ્વર્ગમાં રહેલા તે સર્વ રાજાઓ તથા અપ્સરાઓ સ્વર્ગથી ભ્રષ્ટ થયેલા તથા અવલંબન રહિત યયાતિને જોતાં હતાં. તે વખતે ઇંદ્રની આજ્ઞાથી ક્ષીણ પુણ્યવાન ને સ્વર્ગમાંથી પૃથ્વીને વિષે પાડનાર કોઇ પુરૂષ યયાતિ પાસે આવીને કહેવા લાગ્યો કે હે રાજપુત્ર! તું અતિ મદે કરીને મદોન્મત્ત છે, જેથી સર્વનું અપમાન કરે છે. અભિમાને કરીને તું સ્વર્ગ ભ્રષ્ટ થયો છે, તેને વિષે રહેવા યોગ્ય નથી, કારણ તેજથી રહિત થયો છે, વાસ્તે જા પૃથ્વી ઉપર પડ. એવાં તેનાં વચન સાંભળીને, યયાતિ રાજા હું સત્પુરૂષો હોય ત્યાં પડું એમ ત્રણ વાર કહીને, મારી સારી ગતિ થાય તો ઠીક એમ પડતાં પડતાં વિચાર કરવા લાગ્યા. તે સમયે નૈમિષારણ્યમાં વસુમના, પ્રતર્દન, શિબિ તથા અષ્ટક એ ચાર રાજાઓ વાજપેય નામના યજ્ઞે કરી પરમેશ્વરનું આરાધન કરતા હતા, તેના યજ્ઞનો ધૂમાડો સ્વર્ગ દ્વાર સુધી પહોંચ્યો હતો; જે પૃથ્વી તથા સ્વર્ગના અંતરમાં નદીરૂપ દેખાતો હતો અથવા ત્યાંથી ત્યાં જતી ગંગાજી હોય નહિ એમ શોભતો હતો. હે રાજન્! તે ધૂમાડાને સુંઘતા સુંઘતા યયાતિ રાજા, લોકપાળ સરખા, મોટી સમૃદ્ધિવાળા, અવભૃથ સ્નાન કર્યું હતું જેમણે એવા, રાજાઓમાં સિંહરૂપ, રૂપને વિષે અગ્નિ સરખા, આહુતિ આપી હતી જેણે એવા તથા પોતાના દૌહિત્રરૂપ ચાર રાજાઓની વચમાં પુણ્ય નાશ થવાથી પૃથ્વી પર આવી પડ્યા. શોભાએ કરી પ્રકાશમાન યયાતિને જોઇ તે ચાર રાજાઓ કહેવા લાગ્યા કે, તમે કોણ છો અને કયા દેશ તથા શહેરનું પાલન કરનાર છો ? શું યક્ષ, દેવ, ગંધર્વ કે રાક્ષસ છો ? પણ તે માંહેલા તમે કોઇ નથી, મનુષ્ય છો, વાસ્તે તમને કયા અર્થની ઇચ્છા છે ? યયાતિએ કહ્યું કે હું રાજર્ષિ યયાતિ છું, ક્ષીણ પુણ્ય થવાને લીધે સ્વર્ગથી ભ્રષ્ટ થવા લાગ્યો ત્યારે મેં સત્પુરૂષોની મધ્યે પડું એવો વિચાર કર્યો તેથી તમારી વચમાં આવી પડ્યો છું. ચાર રાજાઓએ કહ્યું કે હે પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ! તમારૂં ઇચ્છિત સફળ થાવ ને અમારા સર્વનું યજ્ઞ ફળ તથા ધર્મ તમો ગ્રહણ કરો. યયાતિ બોલ્યા કે, હું પ્રતિગ્રહ લેવારૂપી દ્રવ્ય યાચનારો બ્રાહ્મણ નથી, ક્ષત્રિય છું, તેથી પારકા પુણ્યનો નાશ કરવામાં કુશળ એવી મારી બુદ્ધિ નથી. નારદજી કહે છે-હે દુર્યોધન! એ પ્રમાણે યયાતિ તથા તે ચાર રાજાઓ વાતો કરતા હતા, તેવામાં મૃગો સાથે ફરતી એવી માધવી કન્યા ત્યાં આવી પહોંચી. તેને જોઇને તે સર્વ રાજાઓ પ્રણામ કરી કહેવા લાગ્યા કે, હે તપોધને! તમારે અહીં આવવાનું શું પ્રયોજન

છે ? અમે તમારી શી આજ્ઞા પાલન કરીએ ? અમે તમારા સર્વ પુત્ર છીએ, તેથી તમારી આજ્ઞા પાલન કરવા યોગ્ય છીયે. એ પ્રમાણે તેમનું બોલવું સાંભળીને માધવી કન્યાએ અત્યંત હર્ષયુક્ત થઇ પોતાના પિતા યયાતિ પાસે જઇને, તેને પ્રણામ કર્યા. પછી તે કન્યાએ પોતાના ચાર પુત્રના મસ્તક વિષે સ્પર્શ કરી યયાતિને કહ્યું કે હે રાજેન્દ્ર! આ ચાર મારા પુત્ર તમારા દૌહિત્ર છે, બીજા કોઇ નથી. એ તમને તારશે એવું મેં પૂર્વથીજ જાણ્યું છે. હું માધવી નામની મૃગચર્યાવાળી તમારી કન્યા છું, માટે મેં સંપાદન કરેલા ધર્મમાંથી અર્ધ વિભાગ તમે ગ્રહણ કરો, કેમકે સર્વ મનુષ્ય સંતાનના પુણ્ય ફળને ઇચ્છે છે, ને તમારી પેઠે દૌહિત્રને પણ ઇચ્છે છે. આ પ્રમાણે માધવીએ યયાતિને કહ્યું, ત્યારે તે ચાર રાજાઓએ આ આપણી માતા છે એમ જાણી તેને તથા માતામહને નમસ્કાર કરીને, તેને તારવા સારૂ સ્નિગ્ધ એવા તથા બીજા સર્વના કરતાં ઉત્તમ એવા ઉંચા સ્વરે કરી પૃથ્વીને ગજાવવા માંડી. તે સમયે ગાલવ મુનિ વનમાંથી ત્યાં આવ્યા ને યયાતિને કહેવા લાગ્યા કે હે રાજન્! હું મારા તપનો આઠમો હિસ્સો તમને આપું છું; તેણે કરી તમે સ્વર્ગને પામો.

अथ तस्मादुपगतो गालवोप्याह पार्थिव ।
तपसो मेऽष्टभागेन स्वर्गमारोहतां भवान् ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि गालवचरिते ययाति-स्वर्गभ्रंशे गुर्जरभाषायामेकविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥

અધ્યાય ૧૨૨ મો. યયાતિનું પુનઃ સ્વર્ગે જવું.

नारद उवाच—प्रत्यभिज्ञात मात्रोथ सद्भिस्तैर्नरपुंगवैः ।
समारुरोह नृपतिरस्पृशन्वसुधातलं ॥ १ ॥

નારદજી કહે છે—હે દુર્યોધન! પછી સત્પુરૂષ એવા તે ચાર રાજાઓએ ઓળખેલો પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ યયાતિ પૃથ્વીને નહીં સ્પર્શ કરતાં તેનાથી ઉંચે આકાશ માર્ગે ચઢ્યો; ગયેલા તાપવાળા દિવ્ય સ્થાનમાં પહોંચ્યો. તે સમયે દિવ્ય પુષ્પ તથા વસ્ત્ર ધારણ કર્યા હતાં જેણે એવો, દિવ્ય અલંકારોએ કરી શોભાયમાન, અને દિવ્ય સુગંધીરૂપ ગુણે યુક્ત તે રાજા, પગે કરી પૃથ્વીને સ્પર્શ કરતો ન હતો. પછી જગતમાં પ્રસિદ્ધ તથા દાન આપનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવો વસુમના નામનો રાજા, પ્રથમ ઉંચે સ્વરે કરી વાણી બોલતો યયાતિને કહેવા લાગ્યો કે, હું જેણે કરીને સર્વ વર્ણમાં અનિંદિતપણાને પામ્યો, તે તમને અર્પણ કરૂં છું તેણે કરીને તમે સ્વર્ગને પામો. દાનશીલ, ક્ષમાશીલ તથા શ્રૌત ધર્મનું જે મારૂં ફળ છે તે તમને પ્રાપ્ત થાઓ. ત્યાર પછી ક્ષત્રિયમાં શ્રેષ્ઠ એવા પ્રતર્દને કહ્યું કે, જેણે કરી મને ધર્મમાં પ્રીતિ છે; હું નિત્ય યુદ્ધને પરાયણ રહું છું અને ક્ષત્રિય વંશમાંના યશને તથા શૂરવીર એવા શબ્દના ફળને પામ્યો છું, તેણે કરી તમે મુક્ત થાઓ. પછી ઉશિનરનો પુત્ર બુદ્ધિમાન શિબિ રાજા મધુર વાણીથી બોલ્યો કે, મેં બાલક, સ્ત્રી, હાસ્ય કરવા યોગ્ય સોળાદિ સંબંધી; યુદ્ધ, કોઇને મારીને પાડવાના સમય, આપત્તિ તથા દુઃખને વિષે ખોટું ભાષણ કર્યું નથી, એ મારા પુણ્યના યોગથી તમે સ્વર્ગ પ્રત્યે જાઓ. વળી જો હું

પોતાના પ્રાણ, રાજ્ય, કામના તથા સુખનો ત્યાગ કરે પણ સત્યનો ત્યાગ કરે નહીં એવો હોઉં, તો તે મારા પુણ્યને યોગે તમે સ્વર્ગે જાઓ. વળી જો મારા સત્યપણાએ કરી મારો ધર્મ સ્થિર હોય અને તેણે કરી અગ્નિ તથા ઇંદ્ર પ્રસન્ન થયા હોય, તો તે મારા સત્યરૂપ ધર્મે કરી તમે સ્વર્ગને પામો. કુશિક વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા માધવીના પુત્ર રાજર્ષિ સર્વ ધર્મ જાણનાર અષ્ટકે, યજ્ઞ કર્યા હતા જેણે એવા નહુષના પુત્ર યયાતિને જોઇને કહ્યું કે, હે સમર્થ! મેં સેંકડો પુંડરિક, ગોસવ તથા વાજપેય નામના યજ્ઞ કર્યા છે, તેના ફળને તમે પામો. વળી યજ્ઞમાં નહીં ઉપયોગમાં આવતાં એવાં ધન, રત્ન તથા બીજાં સાહિત્ય મારાં નહીં, એવું જે મારૂં સત્યતાપણું છે; તે સત્યતાએ કરી તમે સ્વર્ગ પ્રત્યે જાઓ. હે દુર્યોધન! જેમ જેમ તે રાજાઓ પોતાનાં પુણ્ય તેને આપવા લાગ્યા તેમ તેમ યયાતિ રાજા પૃથ્વીનો ત્યાગ કરીને પુનઃ સ્વર્ગ પ્રત્યે જવા લાગ્યો. એ પ્રમાણે ચાર રાજાઓના વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા, પોતાના વંશને વધારનાર તથા યયાતિના દૌહિત્ર એવા તે ચાર રાજાઓએ પોતાના સ્વધર્મ તથા દાન આપવાના અને યજ્ઞ કરવાના ક્રમે કરીને સ્વર્ગથી ભ્રષ્ટ થયેલા યયાતિને તાર્યો અને સ્વર્ગમાં પહોંચાડયો. તે સમયે તેઓએ તેને કહ્યું કે, હે પાર્થિવ! રાજધર્મરૂપ ગુણયુક્ત તથા સ્વધર્મના ગુણયુક્ત એવા અમે તમારા દૌહિત્ર છીએ, માટે તમે સ્વર્ગ પ્રત્યે જાઓ.

राजधर्मगुणोपेताः सर्वधर्मगुणान्विताः ।
दौहित्रास्ते वयं राजन् दिवमारोह पार्थिव ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि गालवचरिते ययातिस्वर्गारोहणे गुजरभाषायां द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥

અધ્યાય ૧૨૩ મો. યયાતિનો સ્વર્ગમાં સ્થિરવાસ.

नारद उवाच—सद्भिरारोपितः स्वर्गं पार्थिवैर्भूरि दक्षिणैः ।
अभ्यनुज्ञाय दौहित्रान् ययातिर्दिवमास्थितः ॥ १ ॥

નારદજી કહે છે—હે દુર્યોધન! ઘણી દક્ષિણા આપી હતી જેમણે એવા સત્પુરૂષ ચાર રાજાઓએ સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ જેને કરાવી છે એવા તેમની રજા લઇને સ્વર્ગ પ્રત્યે જવા સારૂ આકાશમાં ઉભેલા, સુગંધીદાર અનેક પ્રકારનાં પુષ્પોનો વર્ષાદ થતો હતો જેની ઉપર એવા, પુણ્યવાન થયેલા, પવિત્ર સુગંધવાન વાયુ વાતો હતો જેને એવા તથા પોતાનાં કર્મયુક્ત યયાતિ રાજા, દૌહિત્રના પુણ્ય ફળે કરી જીતેલા અચળ સ્થાનને પામી મોટી શોભાવાળો હોવાથી અત્યંત પ્રકાશમાન થયો. ગંધર્વ તથા અપ્સરાના ગણો જેની પાસે ગાયન તથા નૃત્ય કરતા હતા એવો, સ્વર્ગને વિષે દુંદુભિના શબ્દે કરી સત્કાર પામેલો; દેવતા, રાજર્ષિ તથા ચારણના સમૂહ જેની સ્તુતિ કરતા હતા એવો અને દેવતાઓએ ઉત્તમ અર્ઘ્ય કરી પૂજન તથા વંદન કરાયલો યયાતિ રાજા સ્વર્ગને પામ્યો. પછી અત્યંત નિવૃત્તિને પામેલા તથા શાંત થયેલા તે રાજાને સુંદર વાક્યથી પ્રસન્ન કરતાં પિતામહ બ્રહ્માએ કહ્યું કે, હે યયાતિ! તું પ્રથમ લૌકીક વ્યવહારનાં કર્મે કરી તપ, યજ્ઞ, જ્ઞાન તથા દાનરૂપી ચાર પગવાળા ધર્મનું સેવન કરવાથી અક્ષય એવા આ સ્વર્ગ લોકને તથા તેમાં યશને પામ્યો હતો; પણ તેં ધર્મ સંબંધી મારા સમાન કોઇ પણ રાજા નથી, એમ

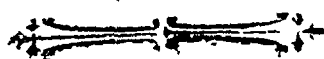
અહીંના રાજાઓને કહ્યું તેથી અજ્ઞાને કરી વિંટાઇ ગયાં હતાં ચિત્ત જેનાં એવા સ્વર્ગવાસી રાજાઓએ તને નહીં ઓળખવાને લીધે પૃથ્વી ઉપર નાખ્યો હતો. તારા દૌહિત્રોએ તને પ્રીતિથી તાર્યો જેથી તું અહીં પાછો આવ્યો છે. તું પોતાના કર્મે કરી મેળલું અચળ, શાશ્વત, પવિત્ર ઉત્તમ ધ્રુવ તથા અવિનાશી આ સ્વર્ગરૂપ સ્થાનને પુનઃ પામ્યો. યયાતિએ પૂછ્યું કે હે મહા સમર્થ પિતામહ! મને એક સંશય રહેલો છે, તે હું તમને પૂછવા ઇચ્છું છું ને તમે તે દૂર કરવા લાયક છો. હે ભગવન્! મેં બહુ વર્ષ પર્યંત પ્રજાનું પાલન કરી વધારેલું અને અનેક યજ્ઞ કરી તથા દાન આપીને મેળવેલું મારૂં મોટું પુણ્ય ફળ હતું તે અલ્પ કાળે કરી કેમ નાશ પામ્યું? હું પૃથ્વી ઉપર શાથી પડ્યો. હે સમર્થ! મારા પુણ્યના યોગથી મને શાશ્વત લોક મળવા જોઇયે તે તમે જાણો છો, તે છતાં તે સર્વ કેમ નાશ પામ્યું?

બ્રહ્માએ કહ્યું કે હે રાજેંદ્ર! તેં બહુ વર્ષ પર્યંત પ્રજાનું પાલન કરીને વધારેલું અને અનેક યજ્ઞ કરી તથા દાન આપીને મેળવેલું પુણ્યફળ, તારા અભિમાને કરી નાશ પામ્યું. તેથીજ સ્વર્ગમાં રહેનારાઓએ તને ધિક્કાર કર્યો. હે રાજર્ષિ! આ સ્વર્ગલોક માન, બળ, હિંસા, વિશ્વાસઘાત, તથા છળતાએ કરી કોઇને સદૈવ રહેલો નથી, માટે હવેથી તારે ઉત્તમ, મધ્યમ તથા અધમ એવા કોઇનું પણ અહિં અપમાન કરવું નહીં; કારણ ગર્વે કરી બળેલા પુરૂષને કોઇ દિવસ પણ શમતા પ્રાપ્ત થતી નથી. તારૂં સ્વર્ગમાંથી પડવું થયું તથા પાછું અહીં આવવું થયું એનું જે કોઇ મનુષ્ય કથન કરશે, તે વિષમ સ્થાનને પામીને પણ પાછા તરશે, એમાં સંશય નથી.

નારદજી કહે—હે દુર્યોધન! એ પ્રમાણે પૂર્વે યયાતિ રાજા અભિમાને કરી દોષને પામ્યા તથા હઠના ફળને ગાલવ મુનિ પણ પામ્યા માટે હે દુર્યોધન! તું હિત ઇચ્છનાર સંબંધીનાં હિતવાક્ય સાંભળવા યોગ્ય છે, માટે તારે કોઇ વાતમાં હઠ કરવી નહી; કેમકે તેથી વિનાશ થાય છે. હે ગાંધારીના પુત્ર! તું માન તથા ક્રોધનો ત્યાગ કરી પાંડવો સાથે સ્નેહ કર. હે પાર્થિવ! મનુષ્ય જે કંઇ દાન આપે છે, કર્મ કરે છે, તપ તપે છે તથા હોમ કરે છે, તેનું ફળ સ્થિર રહે છે ને તેને તે જ ભોગવે છે. બીજું કોઇ ભોગવતું નથી; માટે તેં કરેલાં કર્મ તુંજ ભોગવીશ, બીજો કોઇ ભોગવનાર નથી. આ અતિ ઉત્તમ, બહુશ્રુત અને રોષ તથા રાગ વગરનાઓને હિતરૂપ અને લોકને વિષે ઘણાઓએ ધારણ કરેલું મોટું આખ્યાન છે, તેને જોઇને કોઇ પુરૂષ ત્રિવર્ગમાં દૃષ્ટિ રાખી રહેશે, તો તે પૃથ્વીનું રાજ્ય ભોગવશે.

इदं महाख्यानमनुत्तमं हितं बहुश्रुतानां गतरोषरागिणां।
समीक्ष्य लोके बहुधा प्रधारितं त्रिवर्गदृष्टिः पृथिवीमुपाश्नुते ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि गालवचरित्ते गुर्जरभाषायां त्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥

અધ્યાય ૧૨૪ મો. શ્રીકૃષ્ણે દીધેલી શિખ.

धृतराष्ट्र उवाच--भगवन्नेवमेवैतद्यथा वदसि नारद ।
इच्छामि चाहमप्येवं न त्वीशो भगवन्नहं ॥ १ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર કહે છે-હે મહા સમર્થ નારદજી! તમે કહો છો તેમજ છે. હું પણ એમજ ઇચ્છું છું, પણ મારૂં કંઇ ચાલતું નથી, વૈશંપાયન કહે છે-હે જનમેજય! એ પ્રમાણે નારદજીને કહીને ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા શ્રીકૃષ્ણને કહેવા લાગ્યા કે હે કેશવ! તમે આલોક તથા પરલોકને સુધારે એવાં ધર્મ તથા ન્યાયનાં વચન મને કહો છો, પણ હું પોતે પોતાને સ્વાધીન નથી ને આ દુર્યોધન જે કરે છે, તે મને પ્રિય પણ નથીઃ હે શ્રીકૃષ્ણ! હે મહાબાહુ! હે પુરૂષોત્તમ! હે ઋષિકેશ! શાસ્ત્રને અતિક્રમણ કરનાર, મંદ બુદ્ધિમાને, ગાંધારી, બુદ્ધિમાન વિદુર તથા હિત ઇચ્છનાર બીજા ભીષ્માદિ સંબંધિયોનું હિત વચન નહીં માનનાર, પાપબુદ્ધિમાન, ક્રૂર, પાપિષ્ટ ચિત્તવાન, ચેતના રહિત તથા દુષ્ટાત્માવાન દુર્યોધનને નીતિમાર્ગમાં લેઇ આવવાનો તમે યત્ન કરો ને સમજાવો જેથી સંબંધી એવા અમારૂં મોટું કામ કર્યું એમ અમે માનીશું. ધૃતરાષ્ટ્રનાં વચન સાંભળીને વૃષ્ણિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા અને સર્વ ધર્મ તથા અર્થના તત્વને જાણનાર શ્રીકૃષ્ણે વારંવાર દુર્યોધન સામું જોઇને મધુરવાણીથી કહ્યું કે હે કુરૂકુળમાં શ્રેષ્ઠ મોટી બુદ્ધિવાળા દુર્યોધન! હું તને પરિવાર સહિત તારૂં હિત થાય એવાં વાક્ય કહું, તે સાંભળીને તે પ્રમાણે કર, કેમકે મોટો કુળવાન, શાસ્ત્ર તથા વૃત્ત સંપન્ન અને સર્વ ગુણયુક્ત છે. હે દુર્યોધન! તું જે કામ કરવા ઇચ્છે છે, તે કામ તો દુષ્ટ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા, દુષ્ટબુદ્ધિમાન, ક્રૂર તથા નિર્લજ્જ હોય તે કરે. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ! આ લોકને વિષે સત્પુરૂષની પ્રવૃત્તિ ધર્મ તથા અર્થયુક્ત દેખાય છે. અસત્પુરૂષની પ્રવૃત્તિ તેનાથી અવળી દેખાય છે. તે અવળી પ્રવૃત્તિ સદૈવ તારા વિષે જોવામાં આવે છે, ને અધર્મરૂપ, ભયંકર, નિમિત્ત વગર તથા તે પ્રમાણે થવા અશક્ય એવી હઠ પણ તારે વિષે રહી છે જે પ્રાણને હરે એવી અનિષ્ટ છે, માટે હે શત્રુને તપાવનાર! જો તું અનર્થરૂપ હઠનો ત્યાગ કરીશ, તો ભાઇ, ચાકર, મિત્ર તથા પોતાના દેહનું કલ્યાણ કરીશે ને અપયશ પ્રાપ્ત કરનાર અધર્મરૂપ કર્મથી મુક્ત થઇશ. હે પુરૂષમાં સિંહરૂપ ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ દુર્યોધન! તું બુદ્ધિમાન, શૂરવીર, મોટા ઉત્સાહવાળો બહુશ્રુત તથા પોતાને સ્વાધીન એવા પાંડવો સાથે સલાહ કર; કેમકે બુદ્ધિમાન ધૃતરાષ્ટ્ર, પિતામહ ભીષ્મ, દ્રોણ, મહામતિ વિદુર, કૃપાચાર્ય, સોમદત્ત, બુદ્ધિમાન બાલ્હિક, અશ્વત્થામા, વિવિંશતી, ગ્નાતિ તથા મિત્રોને એમજ કરવું પ્રિય છે. વળી હે દુર્યોધન; શમતા કરવામાં સર્વ જગતનું કલ્યાણ થાય છે માટે હે ભરતકુળમાં ઉત્તમ! લજ્જાવાન કુળવાન, શાસ્ત્ર જાણનાર તથા ક્રૂરતા રહિત તું પોતાની આજ્ઞાનું પાલન કર. કેમકે હે ભારત! શ્રેષ્ઠ પુરૂષ પિતાની આજ્ઞા પાળવી એજ કલ્યાણકારક છે એમ માને છે, કારણ મોટી આપત્તિ પ્રાપ્ત થયા પછી તેની આજ્ઞાને સંભાળે છે; માટે હે કુરૂશ્રેષ્ઠ દુર્યોધન! અમાત્ય સહિત તારા પિતા ધૃતરાષ્ટ્રને પાંડવો સાથે સ્નેહ કરવો રૂચે છે. તને પણ તેવી મતિ થાઓ. જે મનુષ્ય પોતાના સ્નેહીની શિક્ષાને સાંભળીને તેમ કરે નહીં; તેને કરેલાં પાપો કર્મનાં ફળનો ઉદય, જેમ ઘણા કાળનું સડી ગયેલું ફળ ખાધેલું મનુષ્યને દુઃખ આપે, તેમ દુઃખ આપે છે. વળી જે મનુષ્ય પોતાના સ્નેહિયોનાં કલ્યાણરૂપ વચનને મોહથી માન્ય ન કરે, તે દીર્ઘસૂત્રી

પુરૂષાર્થથી રહિત થઇને પશ્ચાત્તાપ પામે છે. જે માણસ પોતાના માનને છોડી દઇ તથા સ્નેહિયોનાં કલ્યાણરૂપ વચન સાંભળીને તે પ્રમાણે કરે છે, તે આલોકમાં સુખ પામે છે. જે મનુષ્ય આડાઇથી સ્નેહીનાં ધર્મ તથા અર્થરૂપ વચનને માન્ય કરતો નથી ને પોતાનું જેથી અશ્રેય થાય એવાં હીન પુરૂષોનાં વચન સાંભળે છે તે શત્રુને વશ થાય છે. વળી જે પુરૂષ સત્પુરૂષના મતને મૂકી દઇને અસત્પુરૂષના મતને અનુસરે છે, તેના સંબંધી થોડા વખતમાં તેના દુઃખે કરી શોકયુક્ત થાય છે. વળી જે મનુષ્ય પોતાના મુખ્ય પ્રધાનોનો ત્યાગ કરીને જાતિહીન મનુષ્યોનો આશ્રય કરે છે, તે મોટી આપત્તિને પામી તેના અંતને પામતો નથી. વળી હે ભારત! ખરાબ મનુષ્યોનો સંગ કરનાર, ખોટાં આચરણવાળો તથા સ્નેહિ એવા સત્પુરૂષના વચનને નહીં માનનાર જે દુષ્ટ પુરૂષ પોતાનાનો દ્વેષ કરી બીજાઓ સાથે સ્નેહ કરે છે, તેનો પૃથ્વી પણ ત્યાગ કરે છે. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ! તું શૂરવીર પાંડવો સાથે વિરોધ કરીને અસમર્થ, મૂઢ તથા ખરાબ બીજા મનુષ્યોથી પોતાના રક્ષણને ઇચ્છે છે. ઇંદ્ર સમાન મહારથિ પોતાના સંબંધિયોનો ત્યાગ કરીને તારા વગર બીજો કયો મનુષ્ય અસંબંધી એવા બીજાઓથી પોતાના રક્ષણને ઇચ્છે? તેં જન્મથી આરંભીને કુંતિના પુત્ર પાંડવોનો નિરંતર તિરસ્કાર કર્યો છે, તોપણ ધર્માત્મા તે તારી ઉપર કોઇ દિવસ ક્રોધયુક્ત થતા નથી. હે મોટી ભુજાવાળા! તેં જન્મથીજ તેમને છેતર્યા છે, તોપણ તેઓ તારે વિષે સારોજ વિચાર રાખે છે માટે તારે પણ પોતાના મુખ્ય બંધુ પાંડવો વિષે તેની પેઠેજ વર્તવું યોગ્ય છે, ક્રોધને વશ થવું એ યોગ્ય નથી.

હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ દુર્યોધન! બુદ્ધિમાન પુરૂષ જેનાથી ધર્મ, અર્થ તથા કામ એ ત્રિવર્ગની પ્રાપ્તિ થાય એવું કામ કરે છે, અને કદી એ ત્રણ પ્રાપ્ત થવાનો અસંભવ આવે છે, તોપણ ધર્મ તથા અર્થને તો બહુજ સંભાળી રાખે છે. એ ત્રિવર્ગ જુદા જુદા છે; તેમાંથી ધીર પુરૂષ ધર્મને સેવે છે, મધ્યમ પુરૂષ ક્લેશનો હેતુ એવા અર્થને સેવે છે તથા અજ્ઞાની પુરૂષ કામનેજ સેવે છે. જે પ્રાકૃત મનુષ્ય ઇંદ્રિયે કરી વિષયના લોભથી ધર્મનો ત્યાગ કરીને, દુષ્ટ ઉપાયથી કામ તથા અર્થ મેળવવાની ઇચ્છા રાખે છે, તે વિનાશ પામે છે. વાસ્તે કામ તથા અર્થની ઇચ્છાવાળા પુરૂષે પ્રથમથીજ ધર્મનું સેવન કરવું; કેમકે તે વગરનાને તે બેઉ કોઇ દિવસ પણ પ્રાપ્ત થતા નથી. હે પૃથ્વીપતિ! ત્રિવર્ગને પ્રાપ્ત થવાનું કારણ કેવળ ધર્મજ છે એમ સત્પુરૂષોનું કહેવું છે; કેમકે તેનું સેવન કરનાર પુરૂષ, જેમ શુષ્ક તૃણમાં અગ્નિ વૃદ્ધિ પામે, તેમ દિવસે દિવસે મોટાઇ પામે છે. હે ભરતકુળમાં ઉત્તમ દુર્યોધન! તું તો ધર્મ વગરના અત્યંત હીન ઉપાયે કરી સર્વ રાજાઓમાં પ્રસિદ્ધ એવા તથા દેદિપ્યમાન આધરાજ્યને ઇચ્છે છે! જે મનુષ્ય પોતાની સાથે સારી રીતે વર્તનાર હોય, તેની જોડે અવળાઇથી વર્તે તે કુવાડાએ કરી વૃક્ષની પેઠે પોતાના દેહનેજ કાપે છે. હે દુર્યોધન! મનુષ્યે જેનો પરાભવ કરવાની ઇચ્છા ન હોય તેની મતિને લોભાદિથી દૂષિત કરવી નહીં; કેમકે નહીં દૂષિત મતિવાળા સર્વદા કલ્યાણ માર્ગને વિષેજ રહે છે. શુદ્ધ મતિવાળા પુરૂષ ત્રણ લોકમાં કહિંએ પ્રાકૃત મનુષ્યનો પણ દ્વેષ કરતા નથી ત્યારે પાંડવોનો તો કેમ દ્વેષ કરે. હે દુર્યોધન! ક્રોધને વશ થએલા પુરૂષને કંઇપણ ધર્મ તથા અધર્મ જાણવામાં આવતો નથી; જેણે કરી પ્રમાણરૂપ શ્રેષ્ઠ માર્ગથી ભ્રષ્ટ થાય છે. તું જગતમાં સર્વની રીતિને તો જો, કે સર્વ કોઇ સારાઓનો સંગ કરે છે પણ

અધર્મિનો સંગ કોઇ કરતા નથી માટે તારે તે જોઇને દુષ્ટનો સંગ મૂકી દઇ પાંડવોની સાથે સંગ કરવો કેમકે એજ તને શ્રેયકારક છે.

હે રાજસત્તમ ! જો તું પાંડવોની સાથે સ્નેહ રાખી વર્તિશ, તો તેમણે મેળવેલી પૃથ્વીને ભોગવતાં સર્વ ઇચ્છિત કામનાને પામીશ. તું પાંડવોને મૂકી દઇને બીજાઓથી પોતાની રક્ષા ઇચ્છે છે તથા દુઃશાસન, કર્ણ અને શકુનિના આશ્રયે કરી સમૃદ્ધિને ઇચ્છે છે; પણ એ ધર્મ, અર્થ તથા જ્ઞાન સંબંધી કાર્યમાં અને પાંડવો સામે પરાક્રમ કરવામાં પૂર્ણતા કરી શકશે નહીં; કેમકે યુદ્ધમાં ક્રોધ પામેલા ભીમસેનનું મુખ જોવાને પણ તારા સહિત આ સર્વ રાજાઓ સમર્થ થશે નહી. વળી આ સમીપે ઉભેલું સમગ્ર રાજાઓનું સૈન્ય, આ ભીષ્મ, આ દ્રોણ, આ કર્ણ, આ કૃપ, આ બળવાન ભુરિશ્રવા, આ સોમદત્તનો પુત્ર ભગદત્ત, આ અશ્વત્થામા તથા આ જયદ્રથ વગેરે સર્વ અર્જુનની સાથે યુદ્ધ કરવા અસમર્થ છે, કેમકે તે યુદ્ધમાં દેવતા, અસુર, મનુષ્ય અને ગંધર્વોથી પણ ન જીતાય એવા છે, માટે તું યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છા કર માં. હે દુર્યોધન ! તારો પક્ષ કરનાર સર્વ રાજાના સૈન્યમાં અર્જુનની સામે યુદ્ધ કરવા જઇને પાછો જીવતો પોતાના ગૃહ પ્રત્યે આવે એવો કયો પુરૂષ છે ? તે તો તું જો ! હે ભરતકુળમાં ઉત્તમ ! પ્રાણિયોનો ક્ષય કરવાથી તને શું ફળ મળનાર છે ? અર્જુનને જીતે એવો કોઇ તારી સેનામાં છે, તે તું જો; કેમકે તે જીતાયેથી સર્વ જીતાયા બરોબર છે. જેણે ખાંડવ વનને વિષે દેવતા, ગંધર્વ, અસુર, યક્ષ તથા સર્પને જીત્યા છે એવા અર્જુનની સાથે યુદ્ધ કરનાર આલોકમાં કયો મનુષ્ય છે. વળી એકલા તેણે વિરાટ નગરને વિષે ઘણાઓ સાથે યુદ્ધ કરીને સર્વને જીત્યા એ મોટું આશ્ચર્ય સંભળાય છે, એજ તેના અજયપણાનું ચિન્હ છે. વળી જેણે મહાદેવજી સામે યુદ્ધ કરીને તેને સંતુષ્ટ કર્યા છે એવા, અજય, શૂરવીર, અચ્યુત, જય મેળવનાર તથા મનોહર અર્જુનને સંગ્રામમાં તું જીવતાની ઇચ્છા રાખે છે. યુદ્ધમાં મારા સહિત સામે આવતા એવા અર્જુનને સાક્ષાત્ ઇંદ્રપણ યુદ્ધ કરવા બોલાવવા સમર્થ નથી. જે પુરૂષ પોતાની ભુજાએ કરી સર્વ પૃથ્વી ઉપાડે, ક્રોધે કરીને સર્વ પ્રજાને બાળી ભસ્મ કરે તથા સ્વર્ગમાંથી દેવતાઓને પાડે, તે પુરૂષ યુદ્ધમાં અર્જુનને જીતે. તારા પક્ષમાં સર્વ તારા ભાઇઓ, પુત્ર, જ્ઞાતિ તથા સંબંધી પ્રાપ્ત થયા છે તેમને જોઇને, જેમ તે આ પ્રવર્ગ સર્વ નાશ ન પામે તેમ કર. હે નરાધિપ ! કૌરવ જીવતા રહો, આ કુળ પરાભવ માં પામો અને તું કીર્તિહીન થઇ કુળને હણનારો કહેવા માં. મહારથિ પાંડવો તનેજ યૌવરાજ્યનો અભિષેક કરશે તથા તારા પિતા ધૃતરાષ્ટ્રને મહા રાજ્યનો અભિષેક કરશે માટે હે દુર્યોધન ! તું પોતાની મેળે આવતી એવી સિદ્ધ લક્ષ્મીનો અનાદર કર માં ને પાંડવોને અર્ધ રાજ્ય આપીને મોટી એવી સમૃદ્ધિને પામ. હે ભારત ! તું પાંડવો સાથે સારી રીતે સ્નેહ કરવાથી, સંબંધિયોનાં વચન માનવાથી તથા મિત્ર સાથે પ્રસન્ન થવાથી ઘણા કાળ સુધી સુખ પામીશ.

पांडवैः सशमं कृत्वा कृत्वा च सुहृदां वचः ।
संप्रीयमाणो मित्रैश्च चिरं भद्राण्यवाप्स्यसि ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि भगवद्वाक्ये गुर्जरभाषायां चतुर्विंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥

અધ્યાય ૧૨૫ મો. ભીષ્માદિની શિખ.

वैशंपायन उवाच—ततः शांतनवो भीष्मो दुर्योधनममर्षणं ।
केशवस्य वचः श्रुत्वा प्रोवाच भरतर्षभ ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે-હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ જનમેજય ! ત્યાર પછી શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળીને શંતનુરાજાના પુત્ર ભીષ્મે, અતિ ક્રોધી એવા દુર્યોધનને કહ્યું કે હે દુર્યોધન ! સંબંધિયોની શાંતિને ઇચ્છતા એવા આ શ્રીકૃષ્ણે તને જે શિખ વચન કહ્યાં, તે તું માન્ય કર; અને ક્રોધને વશ થા માં. જો તું તે માન્ય નહીં કરે, તો કદી પણ સુખ તથા કલ્યાણને પામીશ નહીં. હે રાજન્ ! તને મહાબાહુ શ્રીકૃષ્ણે ધર્મ તથા અર્થયુક્ત વાક્ય કહ્યાં છે; અને તે તારે માન્ય કરવા યોગ્ય છે; પણ વંશ તથા પ્રજાનો વિનાશ કરવો યોગ્ય નથી. તું પોતાના દુષ્ટાત્માપણાથી ધૃતરાષ્ટ્ર જીવતાંજ સર્વ રાજાઓમાં પ્રજ્વલિત એવી આ ભરતખંડની લક્ષ્મીનો નાશ કરીશ. તેમ અભિમાને કરી તું અમાત્ય, પુત્ર, ભાઇઓ તથા સગા સંબંધી સહિત પોતાના દેહને જીવિતથી ભ્રષ્ટ કરીશ. હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! શ્રીકૃષ્ણ, પિતા ધૃતરાષ્ટ્ર તથા બુદ્ધિમાન્ વિદુરનાં સત્ય અને અર્થયુક્ત શિખ વચનને અતિક્રમણ કરવાથી આડે રસ્તે ચાલનાર તું દુષ્ટ મતિવાળો તથા દુષ્ટ પુરુષ સરખો થઇને, કુળને હણનાર થા માં અને માતા પિતાને શોકરૂપી સમુદ્રમાં બૂડાડ માં. હે જનમેજય ! ત્યાર પછી, દ્રોણાચાર્યે વારંવાર નિઃશ્વાસ મૂકતા એવા તથા ક્રોધને વશ થયેલા દુર્યોધનને કહ્યું કે હે નરાધિપ ! તને શ્રીકૃષ્ણે તથા ભીષ્મે ધર્મ તથા અર્થયુક્ત વાક્ય કહ્યાં છે, તેને તું માન્ય કર; કેમકે તે બેઉ ડાહ્યા, ધારણાયુક્ત બુદ્ધિવાળા, જીતેંદ્રિય, બહુશ્રુત તથા તારા અર્થને ઇચ્છનાર છે; વાસ્તે હે મહા બુદ્ધિમાન્ ! હે શત્રુને તપાવનાર, શ્રીકૃષ્ણે તથા ભીષ્મે તને જે પ્રમાણે કહ્યું તે પ્રમાણે કર, મોહને લીધે બુદ્ધિમાન્ માધવ ભગવાનનું અપમાન કર માં. આ તને ઉશ્કેરે છે, તે કોઇ પણ તારો જય કરી આપે એવો નથી; યુદ્ધને વિષે અમારા સરખાના ગળા ઉપર તરવાર આવી પડશે. અરે તું પુત્ર, ભાઇઓ તથા સર્વ પ્રજાને નાશ કરાવ માં; કારણ જેના પક્ષમાં શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન છે, તે સર્વ અજય છે એમ તું અવશ્ય જાણ. હે ભારત ! તું શ્રીકૃષ્ણ તથા ભીષ્મનો મત સારો છે, તેને જો માન્ય નહીં કરે તો તને પશ્ચાત્તાપ પામશે. હે દુર્યોધન ! તને જમદગ્નિના પુત્ર પરશુરામે અર્જુનનું પરાક્રમ કહ્યું છે, તેથી પણ તે અધિક છે તથા દેવકીના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ પણ દેવતાઓથી સહન ન થાય એવા છે. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! મેં તને સુખ પ્રાપ્ત કરે એવાં આ પ્રિય વચન કહ્યાં, તેણે કરીને માન. પરંતુ તું મૂઢ છે જેથી માનતો નથી તોપણ મેં સર્વ કહેવાનું હતું તે તને કહ્યું, માટે તારી ઇચ્છામાં આવે તેમ કર; હવે હું ફરીથી કહેવાનો ઉત્સાહ રાખતો નથી.

વૈશંપાયન કહે છે-હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે દ્રોણાચાર્યે વાક્ય કહ્યાં ત્યારપછી વિદુરજી પણ મહા ક્રોધી ધૃતરાષ્ટ્ર પુત્ર દુર્યોધનને કહેવા લાગ્યા કે હે દુર્યોધન ! હું તારો શોચ કરતો નથી. આ તારાં વૃદ્ધ માતા પિતા ધૃતરાષ્ટ્ર તથા ગાંધારીનો શોચ કરૂં છું; કેમકે તારા સરખા દુષ્ટ હૃદયવાળા નાથે કરી અનાથ થયેલા, નાશ પામેલા છે, મિત્ર તથા અમાત્ય જેના એવા થઇને પાંખ જેની કપાઇ ગઇ હોય એવા પક્ષીઓની પેઠે સર્વત્ર ફરશે. કુળને હણનાર તું સરખા કુત્સિત પાપી પુરૂષને ઉત્પન્ન કરીને, તે બેઉ આ પૃથ્વીને વિષે શોકયુક્ત ભિક્ષુક થઇ ફરશે. હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે વિદુરના કહેવા પછી ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાએ

ભાઇઓ તથા રાજાઓથી વિંટાઇ બેઠેલા દુર્યોધનને કહ્યું કે. હે દુર્યોધન! તું મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણે જેવી રીતે તને કહ્યું તેવી રીતે સમજ, ને કોઇનો પણ વિનાશ ન થાય એવાં તેમનાં વાકયનો સ્વીકાર કર. આપણે શ્રેષ્ઠ કર્મવાન આ શ્રીકૃષ્ણની સહાયતાથી, સર્વ રાજાઓ વિષે ઇષ્ટ એવા સર્વ અભિપ્રાયને પામીશું. હે દુર્યોધન! તું શ્રીકૃષ્ણ સાથે એકતારૂપ થઇને યુધિષ્ઠિર રાજા પાસે જા, ને સર્વ ભરત વંશીઓનું કલ્યાણ થાય એવું રૂડું કામ કર! શ્રીકૃષ્ણના કહેલા ઉપાયે કરીને તું શાંતિ પામ કેમકે તેના કહેવા પ્રમાણે કરવાનો આ સમય આવ્યો છે, તેનો ત્યાગ કર માં. જો તું તારે માટે બોલતા એવા તથા શાંતિની યાચના કરતા એવા શ્રીકૃષ્ણને, એમના કહેવા પ્રમાણે કરવાની ના કહીશ, તો તારો કદાપિ જય થવાનો નથી.

शमं चेद्याच मानं त्वं प्रत्याख्यास्यसि केशवं।
त्वदर्थमभिजल्पंतं न तवास्त्यपराभवः ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि भीष्मादिवाक्ये गुर्जरभाषायां पंचविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥

અધ્યાય ૧૨૬ મો. મિત્ર રાજાઓની શિખ.

वैशंपायन उवाच—धृतराष्ट्रवचः श्रुत्वा भीष्मद्रोणौ समव्यथौ ।
दुर्योधनमिदं वाक्यमुचतुः शासनातिगं ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે–હે જનમેજય! એ પ્રમાણે ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાનાં વચન સાંભળી તેની સમાન વ્યથાવાળા ભીષ્મ તથા દ્રોણ, શિક્ષાથી ઉલટા ચાલનાર દુર્યોધનને આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે–હે દુર્યોધન! જ્યાં સુધી શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન યુદ્ધ કરવા માટે તૈયાર થયા નથી, ગાંડિવ ધનુષ્ય અર્જુને ચઢાવ્યું નથી, ધૌમ્ય ઋષિયે સંગ્રામરૂપ અગ્નિને વિષે શત્રુરૂપ તારા સૈન્યને હોમ્યું નથી અને લજ્જાવાન તથા મોટા ધનુષ્યવાળા યુધિષ્ઠિરે ક્રોધયુક્ત થઇને તારી સેનાને જોઇ નથી, ત્યાં સુધીમાં આ વૈર શાંત થાય તો સારૂં. વળી જ્યાં સુધી મોટા ધનુષવાળો પાર્થ ભીમસેન યુદ્ધ સારૂ તૈયાર થઈ પોતાની સેનામાં ઉભેલો તમને દેખવામાં આવ્યો નથી, તે પહેલાં આ વૈર શાંત થાઓ. વળી જ્યાં સુધી તારી સેનાને પરાભવ કરતો ગદા લઇને ભીમસેન રણમાર્ગ પ્રત્યે ફરતો નથી, તે પહેલાં તું પાંડવો સાથે સ્નેહ કર. વળી જ્યાં સુધી ભીમસેન સંગ્રામમાં હસ્તિ ઉપર બેસી યુદ્ધ કરનાર તથા બીજા યોદ્ધાઓનાં મસ્તકોને શૂરવીર પુરૂષોને હણનારી પોતાની ગદાયે કરીને, કાળે કરી પાકી રહેલાં વનસ્પતિનાં ફળની પેઠે નીચે પાડતો નથી તે પહેલાં આ વૈર શાંત થાંત થાઓ. વળી નકુળ, સહદેવ, પૃષત ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, વૈરાટ, શિખંડિ તથા શિશુપાલના પુત્રે કવચ ધારણ કરીને શસ્ત્ર ફેંકતાં, જેમ સમુદ્રમાં ઝુંડ પ્રવેશ કરે, તેમ તારી સેનામાં પ્રવેશ કર્યો નથી, તેની અગાઉ આ વૈર શાંત થાઓ. વળી જ્યાં સૂધી તારા પક્ષના રાજાઓના કોમળ શરીર ઉપર ગૃધ્ર પક્ષિની પાંખ જેમાં બાંધેલાં હોય છે એવાં પાંડવ પક્ષનાં ઉગ્ર બાણ આવી પડયાં નથી, તે પહેલાં આ વૈર શાંત થાઓ. વળી અસ્ત્રવિદ્યા શિખેલા, લાઘવતાથી બાણ મૂકનાર તથા શત્રુને છેટે ફેંકી દેનાર મોટા ધનુષ્યવાળા શૂરવીરોએ લોહનાં બાણ ચંદન તથા અગરના

લેપવાળા અને હાર તથા પદકથી શોભાયમાન યોદ્ધાઓનાં વક્ષઃસ્થળને વિષે લક્ષ કરીને બાણ નથી છોડયાં, તેની અગાઉ આ વૈર શાંતિ પામો. રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિર, મસ્તકે કરી પ્રણામ કરતા એવા તને પોતાના બે હસ્તે કરી હૃદયમાં ગ્રહણ કરો! હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ! શ્રેષ્ઠ ધ્વજા, અંકુશ તથા પતાકાના ચિન્હવાળા તારા હાથને તે પોતાના ખભા ઉપર ધારણ કરો. વળી તે રાજા રત્નજડિત વિંટી જેમાં શોભે છે એવા તથા રત્ન સરખાં રાતાં છે આંગળાંનાં તળાં જેનાં એવા હાથે કરીને પાસે બેઠેલા તારા વાંસાને થાપડો. હે દુર્યોધન! સાગ વૃક્ષ સરખા ઉંચા ખભાવાળો મહાબાહુ ભીમસેન તને મળીને શાંતિ વાસ્તે સામનાં વાક્યે કરી તારી સાથે ભાષણ કરો. વળી હે પાર્થિવ! અર્જુન, નકુળ તથા સહદેવે પ્રણામ કરેલો તું, તેમના મસ્તકને સુંઘીને તેમની સાથે પ્રેમે કરી ભાષણ કર. પોતાના ભાઇરૂપ શૂરવીર પાંડવો સાથે સ્નેહરૂપે બેઠેલા તને જોઇને, આ સમસ્ત રાજાઓ આનંદાશ્રુને મૂકો. સર્વ રાજાઓની રાજધાનીને વિષે ખબર આપો કે અમારે પરસ્પર પ્રીતિ થઈ છે, ને તું પાંડવો સહિત ભ્રાતૃભાવથી પૃથ્વીને ભોગવે છે, આવી રીતે સંપ કરી સંતાપ રહિત થા.

प्रेष्यतां राजधानीषु सर्वसंपन्महीक्षितां ।
पृथिवीभ्रातृभावेन भुज्यतां विज्वरो भव ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि भीष्मद्रोणवाक्ये गुर्जरभाषायां षड्विंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥

અધ્યાય ૧૨૭ મો. દુર્યોધનનો ઉત્તર.

वैशंपायन उवाच—श्रुत्वा दुर्योधनो वाक्यमप्रियं कुरुसंसदि ।
प्रत्युवाच महाबाहुं वासुदेवं यशस्विनं ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે-હે જનમેજય! એ પ્રમાણે કૌરવની સભામાં પોતાને અપ્રિય એવાં વચન સાંભળીને દુર્યોધન, મોટી ભુજાવાળા તથા મોટા યશવાળા શ્રીકૃષ્ણને કહેવા લાગ્યો કે હે કેશવ! તમે જે વાક્ય બોલો છો, તે વિચારીને તમારે બોલવાં જોઇયે, કેમકે ઘણું કરી મનેજ કઠોર વાક્ય કહી તમે નિંદો છો. હે મધુસૂદન! તમે અમારૂં બળ તથા અબળ જાણ્યા વિના, પાંડવોના પક્ષને લીધે મારીજ નિંદા કરો છો. કેવળ તમેજ મારી નિંદા કરતા નથી, પરંતુ આ વિદુર, ધૃતરાષ્ટ્ર, આચાર્ય દ્રોણ તથા પિતામહ ભીષ્મ પણ મારી નિંદા કરે છે; બીજા કોઇ રાજાની તો નિંદા કરતા નથી. હું મારો શું અન્યાય છે તે વિષે પણ ઘણી ઝીણી નજરે વિચાર કરૂં છું, તો તે કંઇ જાણતો નથી માટે કેવળ સર્વ રાજાઓ સહિત તમે સૌએ મારોજ દ્વેષ કાઢો છો. અરે હે મધુસૂદન! પાંડવો પોતાની પ્રીતિથી દ્યૂત રમ્યા, ને તેને વિષે શકુનિએ તેમના રાજ્યને તથા દ્રવ્યને જીતી લીધું તેની ખબર મને તેમના કહેવાથીજ પડી; એ પ્રમાણે અજેય પાંડવો પાસાએ કરી જીતાયા, ને વનમાં ગયા એમાં મારો શું અપરાધ છે? હે શ્રીકૃષ્ણ! પોતે અસમર્થ છતાં હર્ષયુક્ત થયેલા પાંડવો સૌની પેઠે શત્રુ એવા અમારી સાથે, શું અમારા વાંકને લીધે વિરોધ કરે છે? સંજય સહિત પાંડવો ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર અમોને કયા કારણથી તથા કયા અપરાધ નિમિત્ત મારવાને ઇચ્છે છે? અમે તેમનું શું અપ્રિય કર્યું છે. અમે ઉગ્ર કર્મે કરી તથા વચને કરી પોતાના

સ્થાનથી ભ્રષ્ટ થઇને ભયથી ઇંદ્રને પણ નમિયે નહીં એવા છીયે. હે શત્રુનો નાશ કરનાર શ્રીકૃષ્ણ! હું યુદ્ધમાં અમને જીતવાનો ઉત્સાહ રાખે એવા કોઇ પણ ક્ષત્રિય ધર્મનું આચરણ કરનાર પુરૂષને દેખતો નથી; કેમકે કર્ણ સહિત ભીષ્મ, કૃપાચાર્ય તથા દ્રોણાચાર્યને દેવતાઓ પણ જીતવા સમર્થ નથી, ત્યારે પાંડવો તો શાનાજ જીતી શકે. હે માધવ! ક્ષત્રિય ધર્મવાળા અમો યુદ્ધમાં અસ્ત્રે કરી મરણ પામીશું તો અમને સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થશે અને હે જનાર્દન! યુદ્ધમાં બાણરૂપ શય્યાને વિષે અમે શયન કરીશું, તો એ અમારો ક્ષત્રિયોનો મુખ્ય ધર્મ છે. હે માધવ! અમે અમારા શત્રુ પાંડવોને નહી નમીએ, તેથી સંગ્રામમાં મરણ પામી વીરશય્યાને વિષે શયન કરીશું, તોપણ અમને કશો સંતાપ થશે નહી, કેમકે શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિય કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો અને તેના ધર્મમાં વર્તનાર પુરૂષ, પોતાની વૃત્તિ જોઇને ભયથી શત્રુને નમતો નથી. કુળવાન ક્ષત્રિયે ઉદ્યમ કર્યા કરવો; પણ શત્રુને નમવું નહી; કેમકે તે પૌરૂષ માન્ય કરે છે, વારતે મારા સરખો પુરૂષ ધર્મ જાણીને બ્રાહ્મણને પ્રણામ કરે ને જ્યાં સૂધી જીવે ત્યાં સૂધી બીજા ઉપાયનું ચિંતન કરતો તેમજ વર્તે, પણ શત્રુને નમે નહી; કેમકે ક્ષત્રિયનો એજ પરમધર્મ છે, જે સદૈવ મને પણ માન્ય છે. હે કેશવ! પૂર્વે મારા પિતા ધૃતરાષ્ટ્રે અર્ધ રાજ્યનો વિભાગ પાંડવોને પાછો આપ્યો હતો, પણ હવે તે મારા જીવતાં કદી તેમને મળનાર નથી. કારણ હે માધવ! જ્યાં સૂધી ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા જીવે છે, ત્યાં સૂધી અમે તથા પાંડવો શસ્ત્રાદિનો ત્યાગ કરીને ભોજન કરી આનંદમાં રહીયે. એવું બનશે નહિ. હે જનાર્દન! જ્યારે હું પરાધિન બાળક હતો; ત્યારે ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાએ અજ્ઞાનથી અથવા ભયથી નહી આપવા લાયક એવું રાજ્ય પાંડવોને આપ્યું હતું; પણ હવે મહાબાહુ એવા મારા જીવતાં તે તેમને મળનાર નથી; કારણ અમે સોયની અણી ખૂંચે એટલો પણ પૃથ્વીનો વિભાગ તેમને આપનાર નથી.

यावद्धितीक्ष्णया सूच्या विध्येदग्रेण केशव ।
तावदप्य परित्याज्यं भूमेर्नः पांडवान्प्रति ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि दुर्योधनवाक्ये गुर्जरभाषायां सप्तविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥

અધ્યાય ૧૨૮ મો. કૃષ્ણનાં પ્રતિવચન.

वैशंपायन उवाच—ततः प्रशम्य दाशार्हः क्रोधपर्याकुलेक्षणः ।
दुर्योधनमिदं वाक्यमब्रवीत्कुरु संसदि ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે–હે જનમેજય! એ પ્રમાણે દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી ક્રોધથી આરક્ત થયાં હતાં નેત્ર જેનાં એવા શ્રીકૃષ્ણ, ઉપરથી શાંત સરખા થઇ, કૌરવની સભામાં દુર્યોધનને આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે હે દુર્યોધન! તું તારી ઇચ્છા પ્રમાણે શૂરવીરની શય્યાને પામીશ. તું તારા અમાત્ય સહિત સ્થિર થા ને મોટો વિનાશ થાય તે જો. હે મૂઢ! તું માને છે કે, મેં પાંડવોનું કંઇ નરતું કર્યું નથી; પણ હું કહું તે આ સર્વ રાજાઓ પણ સાંભળો. હે ભારત! મહાત્મા પાંડવોની લક્ષ્મીએ કરી તાપ પામેલા તેં તથા શકુનિએ દ્યૂત રમવા સંબંધી દુષ્ટ વિચાર કર્યો હતો, એમ ન હોય તો સત્પુરૂષોમાં માન્ય, કપટ રહિત

થઇ રહેનાર તથા ધર્મિષ્ઠ પાંડવો, કપટરૂપ તેને વિષે કેમ પ્રીતિયુક્ત થાય. હે મહા બુદ્ધિમાન્ ! સત્પુરૂષની મતિનો નાશ કરનાર એવું દ્યૂત છે, તેને વિષે અસત્પુરૂષો એક બીજાને છેતરે છે તેથી તેને દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે. એ પ્રમાણે ભયંકર દુઃખરૂપ દ્યૂત, તેં વિચાર કર્યા વિના સદા ધર્મવાન પાંડવોને પાપિષ્ટ શકુનિ આદિ સાથે રમાડ્યું ! વળી તારા વગર બીજો કયો પુરૂષ પોતાના ભાઈની સ્ત્રીને અઘટિત વાક્ય કહે ? અરે ! તેં કુલીન, શીલસંપન્ન તથા પાંડવોને પોતાના પ્રાણ કરતાં પણ અતિ પ્રિય એવી દ્રૌપદીને, સભામાં બોલાવી જે વચન કહ્યાં છે, તેનો તું વિચાર તો કર ! અરે ! જે વેળા શત્રુને તપાવનાર કુંતિના પુત્ર પાંડવો વનમાં જવા તૈયાર થયા, તે વેળા સભામાં દુઃશાસને જે વાક્ય કહ્યાં હતાં તે સર્વ કૌરવો જાણે છે, શ્રેષ્ઠ વ્રતવાળા, લોભ વગરના તથા સદૈવ ધર્મનું આચરણ કરનાર એવા પોતાના ભાઇરૂપ પાંડવોને વિષે, સારો પુરૂષ એ પ્રમાણે બોલવાનું પસંદ કરેજ નહિ. દુર્બુદ્ધિવાળા દુષ્ટ પુરૂષના સરખું ભાષણ તેં, કર્ણે તથા દુઃશાસને તે વખતે કર્યું છે. હે દુર્યોધન ! તેં વાર્ણાવત શહેરમાં માતા સહિત બાળક પાંડવોને બાળી નાખવાનો દુષ્ટ યત્ન કર્યો, પણ તારો તે યત્ન નિષ્ફળ ગયો ત્યારે માતા સહિત તેઓ એકચક્રાપૂરીમાં બ્રાહ્મણના ગૃહને વિષે ઘણા દિવસ સૂધી ગુપ્ત રહ્યાં હતાં. વળી તેં વિષ તથા સર્પના બંધનરૂપ અનેક ઉપાય પાંડવોના વિનાશ માટે કર્યા પણ તે સર્વ તદ્દન ફોકટ ગયા, એ પ્રમાણે તું સદૈવ મહાત્મા પાંડવો વિષે પાપવૃત્તિવાળો છે. તું કહે છે જે મેં કંઇ તેમનો અપરાધ કર્યો નથી ? થોડું માગી લેનાર પાંડવોને તેના પિતાના વિભાગરૂપ રાજ્ય આપવાને ઇચ્છતો નથી તેથી ઐશ્વર્યથી ભ્રષ્ટ થઇને તું વિનાશ પામીશ; અને તેમને યુદ્ધમાં સર્વનો નાશ કરવારૂપ પાપની પ્રાપ્તિ કરાવીશ. અવળી વૃત્તિવાળો દુષ્ટ તું ક્રૂરની પેઠે પાંડવો સંબંધી નહીં કરવાનાં અનેક કામ કરીને, હજી પણ માતાદિ તારૂં સારૂં થાય એમ કહે છે, તેમની સાથે પણ વાદ કરે છે ! તને તારાં માતા પિતા, ભીષ્મ, દ્રોણ તથા વિદુરે શાંતિ પામ એમ કહ્યું, તોપણ તું શાંતિ પામતો નથી. તેમ થવાથી તને તથા યુધિષ્ઠિરને મોટો લાભ છે; પણ તારી બુદ્ધિ હીન હોવાથી તને કંઇ રૂચતું નથી. હે પાર્થિવ ! સ્નેહીનાં વચનનું ઉલ્લંઘન કરીને તું કલ્યાણને પામીશ નહીં, અને જે કરે છે, તેથી તને અધર્મ તથા અપકીર્તિ પ્રાપ્ત થશે. વૈશંમપાયન કહે છે હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું ત્યારે કૌરવની સભામાં ક્રોધી એવા દુર્યોધનને દુઃશાસને કહ્યું કે હે રાજન્ ! જો તમે તમારી ઇચ્છાથી પાંડવો સાથે સલાહ નહીં કરો તો, કૌરવો તમને કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરને સ્વાધિન કરશે. હે મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ ! ભીષ્મ પિતામહ દ્રોણ તથા પિતા ધૃતરાષ્ટ્ર તમને, મને તથા કર્ણને પાંડવોને સ્વાધિન કરશે. વળી હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે પોતાના ભાઇ દુઃશાસનનાં વચન સાંભળીને દુષ્ટ મનુષ્યની પેઠે મર્યાદા વગરનો, માની, માનવા યોગ્યનું અપમાન કરનાર, દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો તથા લાજ વગરનો દુર્યોધન, ક્રોધથી મોટા સર્પની પેઠે શ્વાસોચ્છ્વાસ મૂકતો, વિદુર, ધૃતરાષ્ટ્ર, મહારાજ બાહ્લિક, કૃપાચાર્ય, સોમદત્ત, ભીષ્મ, દ્રોણ અને જનાર્દન શ્રીકૃષ્ણનો અનાદર કરીને સભામાંથી ઉઠી જવા લાગ્યો, તેને જોઇને સર્વ તેના ભાઇઓ તથા અમાત્ય સહિત બીજા રાજાઓ ચારે તરફથી તેની પાછળ જવા લાગ્યા. તે સમયે સભામાંથી ઉભો થઇ ભાઇઓ સહિત જવા લાગેલા દુર્યોધનને જોઇને શંતનુના પુત્ર ભીષ્મે કહ્યું કે, અરે ! જે પુરૂષ ધર્મ તથા અર્થનો ત્યાગ કરીને કેવળ ક્રોધનેજ વશ થાય છે, તેને થોડા દિવસમાં દુઃખ પ્રાપ્ત

થાય છે, જેને જોઇને દુષ્ટ હૃદયવાળા મનુષ્યો હસે છે. હે જનાર્દન! દુષ્ટાત્મા આ રાજ્ય વાસ્તે નિંદિત ઉપાય કરનાર, ક્રોધ તથા લોભને વશ થએલા અને વૃથા અભિમાની એવો ધૃતરાષ્ટ્રનો પુત્ર દુર્યોધન છે, તેની પાછળ પોતપોતાના મંત્રિ સહિત સર્વ રાજાઓ ઉઠી નિકળ્યા તેથી સર્વ ક્ષત્રિયો પણ કાળે કરી "મરણ માટે પાકી રહ્યા છે" તેમને મૃત્યુ સમીપ આવેલ છે એમ હું માનું છું. હે ભારત! એ પ્રમાણે ભીષ્મનાં વાક્ય સાંભળીને કમળ સરખાં નેત્રવાળા પરાક્રમી શ્રીકૃષ્ણે, ભીષ્મ તથા દ્રોણ જેમાં મુખ્ય હતા એવા સર્વ સભાસદને કહ્યું કે, આખા કુરૂકુળમાંના વૃદ્ધોનો આ મોટો અન્યાય થાય છે, કેમકે મંદ બુદ્ધિવાળા દુર્યોધનને બળાત્કારથી કોઇ પણ વારતા નથી! હે શત્રુને દમન કરનાર! આ સમયે જે કરવાથી સર્વનું શ્રેય થાય એવાં હિતનાં વાક્ય હું કહું, તે તમને યોગ્ય લાગે તો સાવધાન થઇ સાંભળો—પૂર્વ વૃદ્ધ એવા ભોજરાજ ઉગ્રસેનનો દુષ્ટ આચારવાળો તથા નિંદિત બુદ્ધિવાળો કંસ નામે પુત્ર થયો હતો; જેણે જીવતાં પોતાના પિતાનું ઐશ્વર્ય હરણ કરી લીધું હતું. તેના સર્વ સંબંધિયોએ ત્યાગ કરેલા તેને મેં જ્ઞાતિના હિત માટે નાશ કરીને, ઉગ્રસેન રાજાને મોટા સત્કારથી રાજ્યગાદી ઉપર બેસાડ્યા; જેથી ભોજકુળ વૃદ્ધિ પામ્યું છે. એ પ્રમાણે કુળના કુશળને માટે સર્વ યાદવ સમુદાયે એક કંસનો ત્યાગ કરી એકઠા મળી પરમ સુખ ભોગવ્યું છે. વળી પૂર્વે દેવતા તથા અસુરનું યુદ્ધ થવા લાગ્યું, ને તે પરસ્પર વિનાશ પામવા લાગ્યા, તે જોઇને સર્વનું પાલન કરનાર બ્રહ્માએ ક્રોધ પામેલા દેવતા તથા અસુર પરસ્પર નાશ કરશે એવું વિચારી ધર્મને કહ્યું કે હે ધર્મ! તું સર્વ દૈત્ય તથા દાનવને બાંધીને વરૂણને સોંપ. એ પ્રમાણે બ્રહ્માના કહેવાથી ધર્મે સર્વ દૈત્યોને બાંધી વરૂણને સ્વાધિન કર્યા. ત્યારે જળપતિ વરૂણે ધર્મથી બંધાયેલા દૈત્યને પોતાના પાશથી બાંધી સમુદ્રમાં રાખી સાવધપણાથી તેમની રક્ષા કરી જેથી યુદ્ધ બંધ થયું ને સર્વ પ્રાણીને પરમ સુખ પ્રાપ્ત થયું. તમે સૌ આ દુર્યોધન, કર્ણ, સુબલ પુત્ર શકુનિ તથા દુઃશાસનને બાંધીને, પાંડવોને સ્વાધિન કરો! કેમકે આખા કુળનો તમારે બચાવ થતો હોય તો એક પુરૂષનો ત્યાગ કરો, ગામડાનો બચાવ થતો હોય તો કુળનો ત્યાગ કરવો, આખા દેશનો બચાવ થતો હોય તો એક ગામડાનો ત્યાગ કરવો, તથા પોતાના આત્માનો બચાવ થતો હોય તો સર્વ પૃથ્વીનો ત્યાગ કરવો એ પરમધર્મ છે. હે ક્ષત્રિયમાં શ્રેષ્ઠ રાજા ધૃતરાષ્ટ્ર, દુર્યોધનને બાંધી પાંડવો સાથે શાંતિ કરો જેથી તમારે નિમિત્ત આ ક્ષત્રિયો વિનાશ પામે નહીં.

तस्मात् दुर्योधनं बध्वा ततः संशाम्य पांडवैः ।
त्वत्कृतेन विनश्येयुः क्षत्रियाः क्षत्रियर्षभ ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि कृष्णवाक्ये गुर्जरभाषायामष्टाविंशसधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥

અધ્યાય ૧૨૯ મો. ગાંધારીનાં વચન.

वैशंपायन उवाच—कृष्णस्य तु वचः श्रुत्वा धृतराष्ट्रो जनेश्वरः ।
विदुरं सर्वधर्मज्ञं त्वरमाणोभ्यभाषत ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે–હે જનમેજય! એ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળીને ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા, ઉતાવળથી વિદુરજીને કહેવા લાગ્યા કે, હે વિદુરજી! તમે જાઓ ને મહા બુદ્ધિવાળી લાંબી નજરવાળી ગાંધારીને અહીં બોલાવી લાવો; કેમકે હું તેની સાથે મળીને દુર્મતિ દુર્યોધનને સમજાવીશ. જો ગાંધારી દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા લોભથી અવળે માર્ગે ચાલનાર તથા દુષ્ટ સહાયતાવાળા દુર્યોધનને શાંતિ માટે વાક્ય બોલતી સારો રસ્તો બતાવશે, તો તેનાથી થતું આપણને ભયંકર દુઃખ શાંત થશે. આપણા સંબંધી શ્રીકૃષ્ણનાં વાક્ય પણ આપણે માન્ય કર્યો એમ થશે. ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાનાં વચન સાંભળીને વિદુરજી, ગાંધારીને સભામાં બોલાવી લાવ્યા. ત્યારે ધૃતરાષ્ટ્રે કહ્યું કે હે ગાંધારિ! આ દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો તારો પુત્ર દુર્યોધન કોઇની શિખામણ માનતો નથી, તેથી ઐશ્વર્યના લોભે કરી તેના તથા પોતાના બંધુના જીવવાથી રહિત થશે. ખરાબ મનુષ્યની પેઠે મર્યાદા રહિત, દુષ્ટ સ્વભાવવાળો તથા મૂઢ દુર્યોધન સ્નેહિયોનાં વચનને નહી માન્ય કરી પાપી પુરૂષો સહિત સભામાંથી ચાલી નિકળ્યો છે. વૈશંપાયન કહે છે–હે જનમેજય! એ પ્રમાણે પોતાના સ્વામિનાં વચન સાંભળીને ગાંધારી મોટા કલ્યાણની ઇચ્છાથી આવી રીતે બોલી કે હે સ્વામિ! રાજ્યની કામનાવાળા આતુર પુત્ર દુર્યોધનને અહીં ત્વરાથી બોલાવી મંગાવો. નિંદિત, ધર્મ તથા અર્થનો લોપ કરનાર અને નમ્રતા રહિત એવો પુરૂષ સર્વથા શ્રેષ્ઠ રાજ્ય પામવા યોગ્ય નથી. હે ધૃતરાષ્ટ્ર! તમારીજ નિંદા થવા યોગ્ય છે કેમકે તમે દુષ્ટ પુત્રના પાપાચરણને જાણો છો, તોપણ હમેશ એનીજ બુદ્ધિને અનુસરો છો તેથી હવે કામ તથા ક્રોધે કરી છેતરાઇને લોભને વશ થયેલા દુર્યોધનને તમે બળાત્કારથી પણ શાંત કરવાને સમર્થ થતા નથી. પાંડવોને અર્ધ દેશનું રાજ્ય આપવામાં મૂઢ થયેલા, બાળક બુદ્ધિવાળા, દુષ્ટાત્મા, દુષ્ટ સહાયતાવાળા તથા લોભીનાં કર્મ ફળ હે રાજન્! તમારેજ ભોગવવાં પડે છે. પરસ્પર સંબંધિયોમાં થતા ભેદને હે રાજન્! તમે કેમ ન ગણકારો. એમ સર્વ સભામાંના પુરૂષોને કહીને ગાંધારીએ વળી ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાને કહ્યું કે હે રાજન્! જો સ્વજનની સાથે ભેદ થશે તો સર્વ શત્રુ તમારૂં હાસ્ય કરશે. હે મહારાજ! જે આપત્તિ સામ તથા ભેદે કરી નિવૃત્ત થાય એવી છે, તે પોતાના કુટુંબી સાથે લઢાઇ કરવાની ઇચ્છાથી કોણ વધારે?

વૈશંપાયન કહે છે–હે જનમેજય! એ પ્રમાણે ગાંધારીએ ધૃતરાષ્ટ્રને કહ્યું, ત્યારપછી તે એઉની આજ્ઞાથી વિદુરજી, ક્રોધી દુર્યોધનને ફરીથી સભામાં બોલાવી લાવ્યા. ક્રોધથી તાંબા સરખાં નેત્રવાળો તથા સર્પની પેઠે મોટા નિઃશ્વાસ મૂકતો દુર્યોધન, પોતાની માતાનાં વચન સાંભળવાની ઇચ્છાએ ફરી સભામાં આવ્યો. તેને જોઇને તેની નિંદા કરતાં શાંતિને માગનારી ગાંધારીએ કહ્યું કે હે પુત્ર દુર્યોધન! હું તારા પરિવાર સહિત તારૂં કલ્યાણ કરનાર તથા પરિણામે સુખ આપનાર એવાં વાક્ય તને કહું તે તું સાંભળ. હે દુર્યોધન! તને જેવી રીતે સ્નેહી તારા પિતા, ભીષ્મ દ્રોણ, કૃપ તથા વિદુરજીએ કહ્યું હોય તેવી રીતે તું કર જેથી શાંતિ પામેલા તેં તેમનો તથા મારો મોટો સત્કાર કર્યો હોય એમ થાય. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ મોટી બુદ્ધિવાળા દુર્યોધન! જો કોઇપણ પોતાની ઇચ્છાથી રાજ્ય પામવાને, તેની રક્ષા કરવાને તથા તેને ભોગવવાને સમર્થ થતું નથી. વળી ઇંદ્રિયો જેને વશ ન હોય એવો પુરૂષ, ઘણા કાળ પર્યંત રાજ્યને ભોગવી શકે નહીં. જે જીતેંદ્રિય તથા સ્થિર બુદ્ધિવાળો પુરૂષ હોય, તે જ ઘણા કાળ સુધી રાજ્ય ભોગવે છે. હે દુર્યોધન! કામ તથા ક્રોધ એ બે પુરૂષના શત્રુ છે, જે તેને પુરૂષાર્થથી ભ્રષ્ટ

કરે છે; માટે રાજાઓ પ્રથમ તે શત્રુને જીતીને પછી પૃથ્વીને જીતે છે. દુષ્ટાત્મા પુરૂષોએ લોકના ઇશ્વરનું પ્રભુત્વ તથા ઇચ્છિત સ્થાનરૂપ રાજ્યનું રક્ષણ કરવામાં સમર્થ થવાતું નથી માટે રાજ્યની ઇચ્છાવાળા પુરૂષે પ્રથમ ઇંદ્રિયો જીતવી, કેમકે તેનાથી ધર્મ તથા અર્થ સંપાદન કરવામાં બુદ્ધિ જેમ કાષ્ટથી અગ્નિ વૃદ્ધિ પામે, તેમ વૃદ્ધિ પામે છે. નહીં વશ કરેલી ઇંદ્રિયો, જેમ નહીં વશ કરેલા અશ્વો ચતુર સારથિને રસ્તાને વિષે ભ્રષ્ટ કરે છે, તેમ પુરૂષને ધર્મ તથા અર્થથી ભ્રષ્ટ કરે છે. વળી જે રાજા પોતાના મનને જીત્યા વગર અમાત્યોને જીતવા ઇચ્છે છે અથવા અમાત્યોને જીત્યા વગર શત્રુને જીતવા ઇચ્છે છે તે પરાધિન રાજા વિનાશ પામે છે. જે રાજા શત્રુ એવું પોતાનું મન છે એમ જાણીને પ્રથમ તેને જીતે, પછી પોતાના અમાત્યને અને ત્યાર પછી શત્રુને જીતે, તેનો જય સફળ થાય છે. હે દુર્યોધન! વશ ઇંદ્રિવાળા જીત્યા હોય છે અમાત્ય જેણે એવા, પાપીને દંડ આપનાર તથા વિચાર કરીને હરેક કામ કરનાર એવા ધીર રાજાને લક્ષ્મી પોતાની મેળે નિરંતર સેવે છે. હે રાજન્! મનુષ્યના શરીરમાં રહેલા કામ તથા ક્રોધ, જેમ નાના છીદ્રવાળી જાળમાં નહીં આવેલા બે મત્સ્ય સરી નાસી જાક તેમ તેની બુદ્ધિનો પણ ભેદ કરે છે. વળી કામ તથા ક્રોધવાન પુરૂષ સ્વર્ગમાં જાય છે, તેને જોઇને દેવતાઓ દ્વાર બંધ કરી દઇ આવવા દેતા નથી; માટે જે રાજા કામ, તથા ક્રોધ, લોભ, દંભ તથા ગર્વને સારી રીતે જીતી જાણે, તે પૃથ્વીનું રાજ્ય કરી શકે. વળી જે રાજા ધર્મ, અર્થ તથા શત્રુના પરાભવને ઇચ્છે, તેણે સદૈવ ઇંદ્રિયોને નિયમમાં રાખવાને સાવધ રહેવું. હે રાજન્! જે પુરૂષ કામ તથા ક્રોધને વશ થઇ કપટથી ઇચ્છિત એવા અર્થાદિને પામે, તેની આપત્તિ વેળા કોઇ પણ સહાયતા કરતા નથી. હે પુત્ર! તું એક મનવાળા, મહા બુદ્ધિમાન્ શૂરવીર તથા શત્રુનો નાશ કરનાર પાંડવો સાથે એકતા કર, જેથી સુખી થઇને આ પૃથ્વીને ભોગવીશ. હે તાત! તને ભીષ્મે તથા દ્રોણગુરૂએ જે કહ્યું છે, તે સત્ય છે; કેમકે શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન કોઇથી જીતાય નહીં એવા છે. વાસ્તે તું શ્રેષ્ઠ કર્મ કરનાર તથા મહાબાહુ શ્રીકૃષ્ણને શરણે જા, કારણ પ્રસન્ન થયેલા તે તને તેમજ પાંડવોને સુખની પ્રાપ્તિ કરાવશે. જે પુરૂષ અર્થ ઇચ્છનાર, પ્રાજ્ઞ, તથા ભણેલા પોતાના સંબંધિયોની આજ્ઞાનું પાલન ન કરે, તે સત્રુને આનંદ પમાડે છે. વાસ્તે હે પ્રિય પુત્ર! યુદ્ધ કરવાથી કલ્યાણ, ધર્મ તથા અર્થ અને વિજય પ્રાપ્ત થતો નથી; ત્યારે સુખ તો કયાંથી મળે? વાસ્તે તું તે કરવાની ઇચ્છા રાખ માં. હે શત્રુને દમન કરનાર! હે મહા પ્રાજ્ઞ! પૂર્વે ભીષ્મે, તારા પિતા ધૃતરાષ્ટ્રે તથા બાહ્લિકે ભેદ થવાથી ભય પામીને, પાંડવોને પૃથ્વીનો વિભાગ આપ્યો હતો, તેનું ફળ હાલ તું ભોગવે છે. તેમણે શત્રુનો નાશ કરી મેળવેલી તેમની સમગ્ર પૃથ્વીને તું ભોગવે છે, માટે હે શત્રુને દમન કરનાર! તું જો અમાત્ય સહિત રાજ્ય ભોગવવાને ઇચ્છતો હોય તો ઘટતો પૃથ્વીનો અર્ધ વિભાગ પાંડવોને આપ. હે ભારત! અમાત્ય સહિત તારે જીવવાને પૃથ્વીનો અર્ધ વિભાગ પૂર્ણ છે; ને તેમ કરવાથી તેં સંબંધિયોનાં વાક્ય પાળ્યાં એમ કહેવાશે, તું યશને પણ પામીશ. હે તાત! શોભાયમાન, આત્માજ્ઞાની, બુદ્ધિમાન્ તથા જીતેંદ્રિય એવા પાંડવો સાથે વિગ્રહ કરવાથી; તું મોટા સુખથી ભ્રષ્ટ થઇશ. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ! પાંડવોને એમનો પોતાનો રાજ્યનો વિભાગ આપી તથા સંબંધિયોનો ક્રોધ નિવૃત્ત કરીને તું યથાયોગ્ય રાજ્યનું પાલન કર. હે મહાબુદ્ધિમાન્! તેં તેર વર્ષ પર્યંત પાંડવોનો અપકાર કર્યો એ બહુ ખોટું થયું, ને હવે કામ

તથા ક્રોધ જેના વૃદ્ધિ પામ્યા છે એવા તેમને શાંત કર, કેમકે તું, કર્ણ તથા દુઃશાસન પાંડવના રાજ્યને દબાવી રાખવા ઇચ્છો છો પણ તેમ કરવા સમર્થ થવાના નથી; કારણ ભીષ્મ, દ્રોણ, કૃપ, કર્ણ, ભીમસેન અર્જુન તથા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન ક્રોધ પામે; તો અવશ્ય આ સર્વ પ્રજા નાશ પામે. તું ક્રોધને વશ થઇને કૌરવનો નાશ કર માં, ને તારે નિમિત્તે સમગ્ર પૃથ્વી પણ નાશ પામો માં! હે મૂઢ! તું, ભીષ્મ, દ્રોણાચાર્ય તથા કૃપાદિ પોતાના સામર્થ્ય પ્રમાણે યુદ્ધ કરશે એમ માને છે. પણ તેમ હાલ બનશે નહી; કેમકે જ્ઞાની એવા તેમને કૌરવ તથા પાંડવો વિષે રાજ્ય સ્થાન તથા પ્રીતિ સમાન છે, તેથી ધર્મ પણ અધિક છે. કદી તમારૂં અન્ન ખાધાથી તેઓ યુદ્ધમાં પોતાના જીવિતનો ત્યાગ કરશે, તોપણ યુધિષ્ઠિરની સામું જોવાને કોઇ પણ સમર્થ થઇ શકશે નહીં. હે તાત! હે ભરતર્ષભ! આલોકમાં મનુષ્યને લોભે કરી દ્રવ્યની ઉત્પત્તિ દેખવામાં આવતી નથી, માટે હવે તારે લોભ કરવો યોગ્ય નથી માટે તું શાંતિ પામ.

न लोभादर्थसंपत्तिर्नराणामिह दृश्यते ।
तदलं तात लोभेन प्रशाम्य भरतर्षभ ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि गांधारीवाक्ये गुर्जरभाषायामूनत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥

અધ્યાય ૧૩૦ મો. દુર્યોધનનો દુર્મંત્ર.

वैशंपायन उवाच—तस्तु वाक्यमनादृत्य सोर्थवन्मातृभाषितं ।
पुनः प्रतस्थे संरंभात्सकाशमकृतात्मनां ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય! ત્યાર પછી પોતાની માતા ગાંધારીનાં અર્થ સહિત વાક્યનો અનાદર કરી ક્રોધયુક્ત થઇને દુર્યોધન પાછો દુષ્ટ મંત્રી આગળ જવા લાગ્યો, ને સભામાંથી નિકળી કર્ણ, પાસાએ કરી રમવામાં ચતુર એવા શકુનિ તથા દુઃશાસનની પાસે ગયો. તે ચારે જણ મળીને આવી રીતે મનસુબો કરવા લાગ્યા કે, ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા તથા શંતનુના પુત્ર ભીષ્મ સહિત ઉતાવળથી કામ કરનાર જનાર્દન શ્રીકૃષ્ણ પ્રથમ આપણને પકડી બાંધવાની ઇચ્છા કરે છે માટે આપણેજ પુરૂષમાં સિંહરૂપ હૃષિકેશ શ્રીકૃષ્ણને બળાત્કારથી, જેમ ઇંદ્રે બલિ રાજાને બાંધ્યો હતો તેમ બાંધી લઇએ. જે સાંભળીને હણાઇ ગયેલા ચિત્તવાળા પાંડવો ભાગી ગયેલી દાઢવાળા સર્પની પેઠે ઉત્સાહ વગરના થશે. તે સર્વ પાંડવાદિના સુખની રક્ષા કરનાર મહાબાહુ શ્રીકૃષ્ણજ છે માટે ભરતને વરદાન આપનાર તથા સર્વ યાદવમાં શ્રેષ્ઠ તેમને બાંધી મૂકવાથી સોમકોએ સહિત સૌ ઉદ્યમ વગરના થશે. આપણે અહીંજ ઉતાવળથી કામ કરનાર શ્રીકૃષ્ણને, ધૃતરાષ્ટ્ર ના પોકારતાં બાંધી મૂકીને, શત્રુ પાંડવોની સાથે યુદ્ધ કરીયે. હે જનમેજય! દુષ્ટ ચિત્તવાળા તે પાપિયોના પાપરૂપ અભિપ્રાયને પારકા અભિપ્રાયને જાણનાર વિદ્વાન સાત્યકિએ તત્કાળ જાણ્યો ને હાર્દિક સહિત બહાર નીકળી કૃતવર્માને કહ્યું કે, હે કૃતવર્મા! જેટલામાં હું કૌરવોનો દુષ્ટ અભિપ્રાય શ્રીકૃષ્ણને કહી આવું, તેટલામાં તમે આ સેના તૈયાર કરો ને કવચ ધારણ કરી રચના કરેલી સેના સહિત સભાના દ્વાર પ્રત્યે આવી ઉભા રહો. હે રાજન્! એ પ્રમાણે કૃતવર્માને કહીને

શૂરવીર સાત્યકિ યાદવે, જેમ પર્વતની ગુફામાં સિંહ પ્રવેશ કરે, તેમ સભામાં પ્રવેશ કરી મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણને દુષ્ટોનો તે અભિપ્રાય કહી, પોતે આશ્ચર્ય પામ્યા સરખા થઇ, ધૃતરાષ્ટ્ર તથા વિદુરજીને કહ્યું કે, મંદબુદ્ધિ દુર્યોધનાદિ ધર્મ, અર્થ તથા કામથી રહિત અને સત્પુરૂષોએ નિંદિત એવું કામ કરવા ઇચ્છે છે; પણ તે કદી સિદ્ધ થવાનું નથી. ક્રોધ તથા લોભને વશ થયેલા, પાપબુદ્ધિવાળા, મૂઢ અને અલ્પ બુદ્ધિધનાદિ રહિત મુહૂર્તમાંજ નરતું કામ કરવા ઇચ્છે છે. તે એ કે જેમ બાળક તથા જડ પુરૂષ પ્રજ્વલિત અગ્નિને વસ્ત્રે કરી બાંધવા ઇચ્છે, તેમ કમળ સરખાં નેત્રવાળા શ્રીકૃષ્ણને બાંધવા ઇચ્છે છે. એ પ્રમાણે સાત્યકિનાં વચન સાંભળીને દીર્ઘ દૃષ્ટિવાળા વિદુરજીએ કૌરવની સભામાં મહાબાહુ ધૃતરાષ્ટ્રને કહ્યું કે, હે શત્રુને તપાવનાર ધૃતરાષ્ટ્ર! તમારા સર્વ પુત્રોનો વિપરીત કાળ પાસે આવ્યો છે, કેમકે ન બની શકે તથા અપકીર્તિને આપે એવું કામ કરવા તૈયાર થાય છે. કૌરવો અસહ્ય, પુરૂષમાં સિંહરૂપ, ઇંદ્રના નાના ભાઇ તથા કમળ સરખાં નેત્રવાળા શ્રીકૃષ્ણને બળાત્કારથી બાંધી લેવા ઇચ્છે છે પણ તેઓ એને પામીને, જેમ પતંગિયા જીવડા અગ્નિને પામી નાશ પામે તેમ નાશ પામશે. શ્રીકૃષ્ણ, જેમ સિંહ હસ્તિનો નાશ કરી યમલોક પ્રત્યે મોકલે તેમ યુદ્ધ કરનાર તે સર્વને ઇચ્છા માત્રમાંજ યમલોક પ્રત્યે મોકલે એવા છે; તોપણ નિંદિત એવું પાપ કર્મ તે કરશે નહિ. ધર્મથી ભ્રષ્ટ પણ થાય નહી એવી રીતે વિદુરજીએ કહ્યું ત્યાર પછી કેશવ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે ધૃતરાષ્ટ્રને જોઇને સર્વ સંબંધીયો સાંભળતાં કહ્યું કે, હે રાજન્! ક્રોધ પામેલા દુર્યોધનાદિ પરાક્રમથી મને બાંધવા તૈયાર થશે, તો મને બાંધશે અથવા હું એમને બાંધીશ એમ તમે જાણો. હું મને બાંધવા સારૂ તૈયાર થયેલા દુર્યોધનાદિને દંડ આપવા સમર્થ છું, તોપણ પાપરૂપ નિંદિત કર્મ કરવા ઇચ્છતો નથી. પણ એટલું તો કહું છું કે, પાંડવોના દ્રવ્યને વિષે લોભાયેલા તમારા પુત્રો પોતાના સર્વ સ્વાર્થથી ભ્રષ્ટ થશે એમાં સંશય નથી. એ દુષ્ટો એ પ્રમાણે કરવા ઇચ્છે છે, તેથી યુધિષ્ઠિરનું કાર્ય સિધ્ધજ થયું એમ તમે જાણો; કેમકે હું આજજ દુર્યોધનને તથા તેને અનુસરનારાઓને દંડ આપીને, પાંડવોને રાજ્ય આપું એમાં ખરાબ કર્યા જેવું ગણાય નહિ, પણ હે ભારત! હું તમારી સાનિધ્ય ક્રોધ તથા પાપ બુદ્ધિથી થાય એવું નિંદિત કામ કરવા ઇચ્છતો નથી. હે રાજન્! તમારો પુત્ર દુર્યોધન જે પ્રમાણે કરવા ઇચ્છતો હોય, તે પ્રમાણે થાઓ ને હું તમારા સર્વ પુત્રોને તે કરવાની આજ્ઞા આપું છું. શ્રીકૃષ્ણનાં એવાં વચન સાંભળીને ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાએ વિદુરને કહ્યું કે હે વિદુરજી! તમે પાપી તથા રાજ્યના લોભી દુર્યોધનને મિત્ર, અમાત્ય, ભાઇયો તથા નોકર સહિત અહીં બોલાવો; કેમકે હજી પણ હું એને સારે માર્ગે વર્તવાનો ઉપાય કહી જોઉં. એ પ્રમાણે ધૃતરાષ્ટ્રનાં વચન સાંભળીને વિદુરજી ભાઇયો તથા રાજાઓ સહિત દુર્યોધનને સભામાં આવવાની ઇચ્છા નહી હતી, તોપણ બોલાવી લાવ્યા. પછી ધૃતરાષ્ટ્રે કર્ણ, દુઃશાસન તથા બીજા રાજાઓથી વિંટાયલા દુર્યોધનને કહ્યું કે હે ક્રૂર! હે પાપિ! હે તુચ્છ કર્મ કરનારની સહાયતાવાળા! તું પાપી એવા પુરૂષોની સહાયતાથી પાપ કર્મ કરવાને ઇચ્છે છે. મૂઢ તથા કુળને ડાઘ લગાડનાર, તેં જે પ્રમાણે અશકય, અપકીર્તિ આપનાર અને સત્પુરૂષોએ નિંદિત કર્મ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે, તે પ્રમાણે બીજો કોણ કરે! પાપી સહાયતા કરનારઓની સાથે મળીને, તું અસહ્ય એવા આ કમળ સરખાં નેત્રવાળા શ્રીકૃષ્ણને બાંધી લેવા ઇચ્છે છે. હે મંદ! ઇંદ્રાદિ દેવતાઓથી પણ બળાત્કારથી જેને બાંધી શકાય નહીં એવા આ શ્રીકૃષ્ણને, જેમ

બાળક ચંદ્રને બાંધવા ઇચ્છે, તેમ તું બાંધવા ઇચ્છે છે. દેવતા, મનુષ્ય, ગંધર્વ અસુર તથા સર્પ પણ સંગ્રામમાં જેને સહન કરી શકે નહીં એવા શ્રીકૃષ્ણને તું ઓળખતો નથી. હે દુષ્ટ! જેમ વાયુ હાથે કરી ગ્રહણ થાય નહીં તથા ચંદ્રને સ્પર્શ થાય નહીં અને મસ્તક ઉપર પૃથ્વી ધારણ થાય નહીં, તેમ શ્રીકૃષ્ણ દુઃખે કરીને પણ ગ્રહણ થાય નહીં એવા છે. એ પ્રમાણે ધૃતરાષ્ટ્રે કહ્યું. ત્યાર પછી વિદુરજીએ ક્રોધી દુર્યોધનની પાસે જઇ કહ્યું કે હે દુર્યોધન! આ વખત તુ મારાં વચન સાંભળ. પૂર્વે સૌભ શહેરના દરવાજામાં દ્વિવિદ નામે વાનર રહેતો હતો. તેણે શ્રીકૃષ્ણને પથ્થરના વર્ષાદથી આચ્છાદન કરી પરાક્રમયુક્ત સર્વ યત્નથી ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છા કરી, પણ તે ગ્રહણ કરી શક્યો નહીં, તેને તું બલાત્કારથી ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છા કરે છે. વળી પ્રાગ્જ્યોતિષ શહેરમાં ગયેલા શ્રીકૃષ્ણને દાનવો સહિત નરકાસુર ગ્રહણ કરવા આવ્યો. પણ તે ગ્રહણ કરી શક્યો નહીં. શ્રીકૃષ્ણે મોટા આયુષવાળા તેનો નાશ કરીને, તેની હજારો કન્યા લઇ વિધિયુક્ત પાણિગ્રહણ કર્યું છે, તેને તું ગ્રહણ કરવા ઇચ્છે છે. વળી નિર્મોચન શહેરમાં છ હજાર મોટા અસુર જે શ્રીકૃષ્ણને કેદ કરવા સારૂ આવ્યા, હતા તેમણે કૃષ્ણને પાશે કરી બાંધ્યા પણ ગ્રહણ કરવા સમર્થ થયા નહીં તેને તું ગ્રહણ કરવા ઇચ્છે છે. વળી શ્રીકૃષ્ણે બાલ્યાદિ અવસ્થામાં પુતનાનો નાશ કર્યો છે તથા ગાયોની રક્ષા માટે ગોવર્ધન પર્વતને ધારણ કર્યો છે; અને વૃષભાસુર, ધેનકાસુર, મહા બળવાન ચાણુર મલ્લ, કેશિ આદિ દૈત્યો, કંસ, જરાસંધ, દંતવક્ત્ર, પરાક્રમી શિશુપાળ, બાણાસુર તથા બીજા પણ રાજાઓને પ્રજાના હિત માટે નાશ કર્યા છે. વળી મહા પરાક્રમી શ્રીકૃષ્ણે વરૂણ રાજાને તથા અગ્નિને જીત્યા છે. શ્રીકૃષ્ણે પારિજાત નામના વૃક્ષને હરણ કરતી વેળાએ શચીના પતિ ઇંદ્રને પણ જીતેલ છે. વળી ક્ષીર સમુદ્રમાં પોઢેલા મધુ તથા કૈટભ નામના દૈત્યોનો નાશ કર્યો છે. વળી મહા બળવાન એવા હયગ્રીવ નામના દૈત્યોનો નાશ કર્યો છે. વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ કર્ત્તા, અકર્ત્તા તથા સર્વ પૌરૂષનું મુખ્ય કારણ છે, માટે જે જે કરવા ઇચ્છે, તે તે સર્વ યત્ન વગર કરી શકે એવા છે એમાં સંશય નથી. ભયંકર પરાક્રમવાળા, અવિનાશી, ક્રોધે ભરાયેલા સર્પ સરખા, તેજોમય, શુદ્ધ ચરિત્રવાળા, મહાબાહુ તથા શુદ્ધ કર્મ કરનાર આ ગોવિંદ ભગવાનને તું જાણતો નથી, ને તિરસ્કાર કરે છે તેથી જેમ અગ્નિને પામી પતંગ નામનો જંતુ નાશ પામે તેમ અમાત્ય સહિત તેમની પાસે જતાં તું નાશ પામીશ.

प्रधर्षयन्महाबाहुं कृष्णमक्लिष्टकारिणं ।
पतंगोऽग्निमिवासाद्य सामात्यो न भविष्यसि ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि विदुरवाक्ये गुर्जरभाषायां त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥

અધ્યાય ૧૩૧ મો. શ્રીકૃષ્ણે દેખાડેલું અદ્ભુત રૂપ.

वैशंपायन उवाच—विदुरेणैव मुक्तस्तु केशवः शत्रुपूगहा ।
दुर्योधनं धार्तराष्ट्रमभ्यभाषत वीर्यवान् ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય! એ પ્રમાણે વિદુરજીએ કહ્યું, ત્યારે શત્રુના પ્રમૂ-

હનો નાશ કરનાર મહા પરાક્રમી કેશવ ભગવાને ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યોધનને કહ્યું કે હે અત્યંત દુર્બુદ્ધિવાળા દુર્યોધન ! તું મને એકલો છે એમ માનીને મોહથી બાંધવાની ઇચ્છા કરે છે પણ અહિંજ સર્વ પાંડવ અંધક તથા વૃષ્ણિકુળના યાદવ, બાર સૂર્ય, અગિયાર રૂદ્ર તથા મહર્ષિ સહિત આઠ વસુ આવેલા છે. હે જનમેજય ! એ પ્રમાણે દુર્યોધનને કહીને શત્રુના શૂરવીરને મારનાર શ્રીકૃષ્ણ, પ્રથમ મ્હોટેથી ખડખડ હસ્યા, ત્યાર પછી હસતા વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણે, વિજળીની કાંતિ સરખા કાંતિમાન અંગુઠા જેવડા દેવતાઓને ઉત્પન્ન કર્યા; જેઓ ત્યાં અગ્નિની જ્વાળા મૂકવા લાગ્યા, અને શ્રીકૃષ્ણના લલાટમાં બ્રહ્મા, વક્ષઃસ્થળમાં રૂદ્ર, ભુજામાં લોકપાળ, મુખમાં અગ્નિ તથા સર્વ અંગમાં આદિત્ય, સાધ્ય, વસુ, અશ્વિનીકુમાર, ઇંદ્ર સહિત મરૂત, વિશ્વેદેવા, યક્ષ, ગંધર્વ અને રાક્ષસ દેખાવા લાગ્યા. તે વખતે શ્રીકૃષ્ણની બે ભુજામાંથી સંકર્ષણ તથા અર્જુન ઉત્પન્ન થઇને ઉભા. તેમની જમણી બાજુએ ધનુષ્ય ધારણ કરેલા અર્જુન તથા હળ ધારણ કરેલા બળરામ આવી ઉભા. વળી શ્રીકૃષ્ણના વાંસામાંથી ભીમસેન, યુધિષ્ઠિર અને માદ્રિના પુત્ર નકુળ તથા સહદેવ ઉત્પન્ન થઇને તેમની પાછળ ઉભા. વળી અંધક તથા વૃષ્ણિકુળ જેમાં મુખ્ય છે, એવા યાદવ અને પ્રદ્યુમ્ન મુખ્ય એવા શ્રીકૃષ્ણના સર્વ પુત્ર આયુધ ઉગામીને તેમના અગ્રભાગને વિષે ઉભા. વળી શ્રીકૃષ્ણનાં શંખ, ચક્ર, શક્તિ, શાર્ઙ્ગ ધનુષ્ય, હળ તથા નંદક નામની તલવાર આદિ હથિયાર તેમના અનેક બાહુને વિષે દેખાઇ શોભવા લાગ્યાં. શ્રીકૃષ્ણનાં બે નેત્ર, નાસિકા તથા કાનમાંથી અને રૂંવાંનાં છિદ્રમાંથી સૂર્યનાં કિરણની પેઠે ધુમાડા સહિત ભયંકર અગ્નિની જ્વાળા નિકળવા લાગી. એ પ્રમાણે મહાત્મા કેશવ ભગવાનનું ભયંકર સ્વરૂપ જોઇ દ્રોણ, ભીષ્મ, મહામતિ વિદુર, મહાભાગ્યશાળી સંજય તથા તપોધન એવા ઋષિયો વગરે સૌ ત્રાસ પામ્યાં હતાં ચિત્ત જેનાં એવા સર્વ રાજાઓએ તો, પોતાનાં નેત્ર મિંચ્યાં. એ પ્રમાણે સભાને વિષે માધવ ભગવાનનું મોટું, આશ્ચર્યકારક રૂપ જોઇને, દેવતાઓએ દુંદુભિ વગાડયાં તથા આકાશમાંથી પુષ્પનો વર્ષાદ કર્યો. તે સમયે ધૃતરાષ્ટ્રે શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું કે હે કમળ સરખાં નેત્રવાળા ! હે યાદવકુળમાં શ્રેષ્ઠ શ્રીકૃષ્ણ ! તમે સર્વ જગતના હિતરૂપ છો, માટે મારી ઉપર પ્રસન્ન થઇને હું આ તમારૂ સ્વરૂપ જોઉં એટલા સુધી મને નેત્ર આપો. હું તમ વગર બીજાને જોવા ઇચ્છિતો નથી, તેથી પૂર્વ સરખાં કર્મ કરજો. ધૃતરાષ્ટ્રનાં વચન સાંભળીને શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે હે કુરૂનંદન ! બીજાને જોવામાં ન આવે એવાં તમારાં નેત્ર મને જોવા સારૂ સુખે દેખતાં થાઓ. હે મહારાજ જનમેજય ! એ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણના કહેવા પછી ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા તેમની કૃપાએ કરી તેમનું વિશ્વરૂપ જોવાની ઇચ્છાથી આશ્ચર્ય થાય તે રીતે બે નેત્રને પામ્યા. પછી નેત્ર પામીને બેઠેલા ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાને જોઇને અત્યંત વિસ્મય પામેલા ઋષિયો સહિત સર્વ રાજાઓ, શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. તે સમયે સર્વ પૃથ્વી કંપવા લાગી તથા સમુદ્ર ક્ષોભ પામવા લાગ્યો તે જોઇને સર્વ રાજાઓ પરમ આશ્ચર્ય પામ્યા. પુરૂષમાં સિંહરૂપ શ્રીકૃષ્ણ, પોતાના વિશ્વરૂપનો સંહાર કરી તથા દિવ્ય, વિચિત્ર પ્રકારની અને આશ્ચર્યરૂપ દેવતા આદિના સ્વરૂપરૂપ સમૃદ્ધિનો સંહાર કરી, સાત્યકિ તથા હાર્દિક્યના હાથ ઝાલી ઋષિયોની આજ્ઞા લઇને, સભામાંથી બહાર નિકળ્યા. તે સમયે નારદાદિ ઋષિયો કોલાહલ નિવૃત્ત થયો ત્યાર પછી અંતર્ધાન થઇને ચાલી નિકળ્યા. હે રાજન્ ! એ સર્વ આશ્ચર્ય સરખું થયું. પછી સભામાંથી ચાલી નિકળતા એવા શ્રીકૃષ્ણને જોઇને, રાજાઓ સહિત કૌરવો, જેમ ઇંદ્રની પાછળ દેવતાઓ જાય તેમ તેમની પાછળ જવા લાગ્યા. પણ હે રાજન્ ! અગણિત પરાક્રમી શ્રીકૃષ્ણ, સર્વ રાજમંડળને

નહીં ગણનારી ક્રોધથી ધુંમાડા સહિત અગ્નિ સરખા થઇ સભાના દ્વારમાંથી બહાર નિકળ્યા. તે સમયે ધુધરીયો જેને બાંધી હતી એવા, મેઘના સરખો જેના ચાલવાથી અવાજ થતો હતો એવા, હલકા, સુવર્ણથી મઢેલા, ઉપસ્કર સહિત રક્ષણને માટે વ્યાઘ્રચર્મ જેને ફરતું મઢેલું હતું એવા અને શૈબ્ય તથા સુગ્રીવાદિ અશ્વ જેને જોડયા હતા એવા, મોટા શ્વેત રથ સહિત દારૂક સારથિ શ્રીકૃષ્ણની પાસે આવી ઉભો રહ્યો તેને જોઇને તે રથમાં વિરાજમાન થયા, તેમજ મહારથિ કૃતવર્મા તથા યાદવોમાં સંમત શૂરવીર હાર્દિક્ય પણ રથમાં બેઠો, એ પ્રમાણે રથમાં બેસી જવા તૈયાર થયેલા શત્રુને દમન કરનાર શ્રીકૃષ્ણને જોઇને ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા તેમની પાસે આવી, આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે—હે જનાર્દન! હે શત્રુનો નાશ કરનાર! મારા પુત્રોમાં જે બળ છે, તે તમારા જાણવામાં છે, અજાણ્યું કંઇજ નથી. વળી કૌરવ તથા પાંડવની શાંતિને ઇચ્છીને મેં જે યત્ન કર્યા, તે પણ તમારા જાણવામાં છે, તેમ આ મારી અવસ્થા હોઇ મારૂં કંઇ પણ ચાલતું નથી તે પણ તમારા જાણવામાં છે; માટે તમારે મારે વિષે કોઇ રીતે શંકા કરવી યોગ્ય નથી. હે કેશવ! પાંડવોને વિષે મારો અભિપ્રાય ખરાબ નથી, તે તથા તેમને વાસ્તે દુર્યોધનને મેં જે વાક્ય કહ્યાં તે પણ સર્વ તમારા જાણવામાં છે. હે માધવ! કૌરવો તથા સર્વ રાજાઓની શાંતિ માટે હું સર્વ ઉપાયે કરી યત્ન કરૂં છું તે પણ તમારા જાણવામાં છે. વૈશંપાયન કહેછે—હે જનમેજય! ત્યાર પછી મહાબાહુ જનાર્દન શ્રીકૃષ્ણે ધૃતરાષ્ટ્ર, દ્રોણ, પિતામહ ભીષ્મ, વિદુર, બાહ્લિક તથા કૃપાચાર્યને કહ્યું કે, કૌરવોની સભામાં ખરાબ મનુષ્યની પેઠે મંદ બુદ્ધિવાળો દુર્યોધન ક્રોધથી ગર્જી ઉઠયો, તે સર્વ વૃત્તાંત તમે જાણો છો. હે ભીષ્માદિ! આ ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા, હું અસમર્થ છું મારૂં કંઇ ચાલતું નથી એમ કહે છે, માટે હવે હું યુધિષ્ઠિર પાસે જવાની તમારી પાસેથી રજા લઉં છું. એ પ્રમાણે સર્વની રજા લઇ પોતાના રથમાં બેસી તે જવા લાગ્યા. શ્રીકૃષ્ણની પાછળ મોટા ધનુષ્યવાળા તથા મહા શૂરવીર ભીષ્મ, દ્રોણ કૃપ, વિદુર ધૃતરાષ્ટ્ર, બાહ્લિક; અશ્વત્થામા અને મહારથિ યુયુત્સુ ગયા. ઘૂઘરીઓએ કરી શોભિતા મોટા શ્વેત રથમાં બેસીને શ્રીકૃષ્ણ, સર્વ કૌરવો જોતાં પોતાના પિતાની બહેન કુંતિને મળવા સારૂ ગયા.

ततो रथेन शुभ्रेण महता किंकिणीकिना ।
कुरूणां पश्यतां द्रष्टुं स्वसारं स पितुर्ययौ ॥

इति श्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि विश्वरुपदर्शने गुर्जरभाषायामेकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥

અધ્યાય ૧૩૨ મો. શ્રીકૃષ્ણ ને કુંતાજી.

वैशंपायन उवाच—प्रविश्याथ गृहं तस्याश्चरणावभिवाद्य च ।
आचख्यौ तत्समासेन यद्वृत्तं कुरुसंसदि ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે-હે જનમેજય! હવે શ્રીકૃષ્ણ કુંતિના ઘર પ્રત્યે જઇ તેમના ચરણમાં પગે લાગીને કૌરવોની સભામાં બનેલું સર્વ વૃત્તાંત સંક્ષેપથી કહેવા લાગ્યા કે, મેં તથા ઋષિયોએ દુર્યોધનને માનવા લાયક તથા કારણ યુક્ત અનેક વાક્ય કહ્યાં, પણ કંઇ તેના

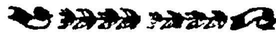
માનવામાં આવ્યાં નહી. તેને જે વશ છે, તે સર્વ કાળે કરી "પાકી રહ્યાં છે" તેમનું મરણ પાસે આવ્યું છે ને હું તમારી રજા લઉં છું. પાંડવો પાસે ઉતાવળથી જઇશ પણ હે મહા બુદ્ધિમતિ ! મારે તમારા કહેવાથી પાંડવોને તથા તેમના પુત્રોને શું સમાચાર કહેવા તે તમે મને કહો; કારણ તમારાં વચન સાંભળવાની મને ઇચ્છા છે. કુંતિએ કહ્યું કે હે કેશવ ! તમે ધર્માત્મા યુધિષ્ઠિરને મારા કહેવા પ્રમાણે કહેજો કે, હે પુત્ર ! તું પૃથ્વીનું પાલન કરવા રૂપ તારો ધર્મ નાશ પામે એવી રીતે ઉલટું કામ કદી કરીશ માં. હે રાજન્ ! વેદ ભણેલા તથા તેના અર્થને નહી જાણનાર મૂર્ખ પુરૂષની પેઠે અત્યંત વેદાક્ષરની આવૃત્તિએ કરીને હણાયેલી તારી બુદ્ધિ કેવળ ધર્મનેજ જુવે છે, પણ તને બ્રહ્માએ જે ધર્મ પાળવા સારૂ ઉત્પન્ન કર્યો છે, તે સ્વધર્મને તો તું બીલકુલ જોતો નથી, માટે તે જો. ઇશ્વરે પોતાના બે બાહુથી ક્રૂર કર્મ વાસ્તે, પ્રજાનું પાલન કરવા સારૂ ક્ષત્રિયોને ઉત્પન્ન કર્યા છે, માટે તેણે બાહુબળે કરી જીવવું એજ યોગ્ય છે. આ સંબંધી મેં પૂર્વે વૃધ્ધોના મુખથી સાંભળેલો ઇતિહાસ હું કહું તે તું સાંભળ.

પૂર્વે પ્રસન્ન થયેલા કુબેરે રાજર્ષિ મુચુકુંદને પૃથ્વી આપવા માંડી, ત્યારે તેણે નહી ગ્રહણ કરતાં તેને કહ્યું કે હે કુબેર ! હું પોતાની ભુજાના બળે કરી મેળવેલી પૃથ્વી ભોગવવાની ઇચ્છાવાળો છું. મુચુકુંદનાં વચન સાંભળીને અત્યંત વિસ્મય પામેલા કુબેરે પૃથ્વી પોતાને સ્વાધિન રાખી, તે પછી ક્ષત્રિય ધર્મને પાળનાર મુચુકુંદે, પોતાની ભુજાના બળે કરી પૃથ્વી મેળવી, ને તેનું પાલન કર્યું, માટે હે ભારત યુધિષ્ઠિર ! રાજાએ સારી રીતે રક્ષા કરેલી પ્રજા જે ધર્મનું આચરણ કરે છે, તેનો ચોથો ભાગ રાજાને મળે છે. જે રાજા પ્રજાના પાલનરૂપ સ્વધર્મનું આચરણ કરે છે, તે દેવતા સરખો થાય છે, ને તેમ નથી કરતો તો નરકમાં પડે છે. રાજા પ્રજાને વિષે દંડનીતિ વાપરીને, તેને ધર્મમાં પ્રવર્તાવે છે ને અધર્મથી નિવૃત્ત કરે છે. જ્યારે રાજા દંડનીતિએ કરી પ્રજાને સારી રીતે વર્તાવે છે, ત્યારે સત્યયુગ નામનો કાળ વર્તે છે. કાળનું કારણ રાજા કે રાજાનું કારણ કાળ, એ તને સંશય માં થાઓ; કેમકે સર્વ કાળનું કારણ રાજાજ છે. જગતમાં સત્યયુગની પ્રવૃત્તિ કરવાથી રાજા ઘણા કાળ સૂધી સ્વર્ગ ભોગવે છે, ત્રેતાયુગની પ્રવૃત્તિ કરવાથી થોડો કાળ સ્વર્ગ ભોગવે છે, દ્વાપર યુગની પ્રવૃત્તિ કરવાથી તેનાથી થોડો કાળ સ્વર્ગ ભોગવે છે તથા કલિયુગની પ્રવૃત્તિ કરવાથી પાપ ફળ ભોગવીને ઘણા કાળ સૂધી નરકમાં વસે છે. રાજાના દોષ પ્રજાને પ્રાપ્ત થાય છે, ને પ્રજાનો દોષ રાજાને પ્રાપ્ત થાય છે, માટે તું તારા પિતા તથા પિતામહાદિને ઉચિત એવા ધર્મોને જોઇ, અંતે શાંતિ માટે જીવવું એમ ઇચ્છે છે, એ રાજર્ષિયોનો ધર્મ નથી. વિક્લવતા યુક્ત તથા શાંતપણાને વિષે રહેલો તું, આજ દિવસ સૂધી પ્રજાનું પાલન કરવાથી થતાં શ્રેષ્ઠ ફળને જરાએ પામ્યો નથી. તું હાલ જે બુદ્ધિથી વર્તે છે, તેવો થજે એમ પૂર્વે મેં, તારા પિતા પાંડુએ તથા પિતામહે તને આશિર્વાદ આપ્યો નથી. મેં તો, યજ્ઞ, દાન, તપ, શૌર્ય, બુદ્ધિ, સંતાન, માહાત્મ્ય, બળ તથા ઇંદ્રિયના ઉત્સાહવાળો તું થા, એવી આશા રાખી આશિર્વાદ આપ્યો છે. મનુષ્યે શ્રેષ્ઠ રીતિથી આરાધન કરેલા દેવતાઓ તથા મનુષ્યો, તેને આલોકમાં મોટું આયુષ, ધન તથા પુત્રની પ્રાપ્તિ કરે છે, અને પરલોકના સાધનરૂપ સ્વાહા તથા સ્વધર્માદિ સત્કર્મ ફળની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. વળી દેવતાઓ તથા માતા પિતા પુત્રને વિષે દાન, વેદાધ્યયન, યજ્ઞ તથા પ્રજાનું પાલન કરનાર થાઓ, એવી આશિષ આપે છે. ક્ષુધાવાન પ્રજા પોતાનું પાલન કરનાર શૂરવીર

રાજાની પાસે આવીને સંતોષ પામી રહે છે, એ કરતાં તેને અધિક ધર્મ કયો હોય? રાજ્ય જેને પ્રાપ્ત થયું હોય એવા પુરૂષે, કોઇને દાન આપી, કોઇને બળે કરી તથા કોઇને શ્રેષ્ઠ વાણીએ કરી પોતાને સ્વાધિન કરવા. વળી જેમ બ્રાહ્મણે ભિક્ષા માગવી, વૈશ્યે ધન સંપાદન કરવું તથા શૂદ્રે ત્રણ વર્ણની સેવા કરવી, તેમ ક્ષત્રિયે સંપાદન કરેલા રાજ્યનું પાલન કરવું એ તેનો ધર્મ છે, માટે તારે ભિક્ષા માગવી નિષિદ્ધ છે. ખેતી કરવી પણ તને યોગ્ય નથી, કેમકે તું કોઇનો વિનાશ થતો હોય તેની રક્ષા કરનાર તથા પોતાના બાહુબળે કરી જીવનાર ક્ષત્રિય છે માટે હે મહાબાહો! તું ભૂલી ગયેલા તારા પિતાના રાજ્યનો સામ, ભેદ, દાન, દંડ તથા રાજ્યનીતિએ કરી ફરીથી ઉદ્ધાર કર. હે શત્રુનો નાશ કરનાર! તારા સરખા પુત્ર ઉત્પન્ન કરીને દીન બાંધવવાળી હું, શત્રુએ આપેલા અન્નની ઇચ્છા કરૂં છું એ ઉપરાંત મને બીજું મોટું શું દુઃખ હોય? માટે તું રાજધર્મે કરી યુદ્ધ કર, પણ તારા વડિલોને ડૂબાડ માં, અને ક્ષીણ પુણ્યવાન થઇને નાના ભાઇયો સહિત પાપરૂપ ગતિને પામ માં!

गुह्यस्वराजधर्मेण मानिमज्जीः पितामहान् ।
मागमः क्षीणपुण्यस्त्वं सानुजः पापकां गतिं ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि कुंतिवाक्ये गुर्जरभाषायां द्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥

અધ્યાય ૧૩૩ મો. વિદુલાનો પુત્રને બોધ.

कुंत्युवाच—अत्राप्युदाहरंतीममितिहासं पुरातनं ।
विदुलायाश्च संवादं पुत्रस्य च परंतप ॥ १ ॥

કુંતિ કહે છે—હે પરંતપ! આ પ્રસંગને વિષે પૂર્વનો વિદુલા તથા તેના પુત્રનો સંવાદરૂપ ઇતિહાસ કહું તે સાંભળ: મોટા યશવાળી, મોટા ક્રોધવાળી, કુલિન, કરડા સ્વભાવવાળી, ક્ષત્રિય ધર્મમાં તત્પર, ઇંદ્રિયને નિયમમાં રાખનારી, લાંબો વિચાર કરનારી, વિખ્યાત રાજાઓની સભાઓમાં અનેક તરેહનાં વાક્ય સાંભળ્યાં હતાં જેણે એવી, બહુશ્રુત તથા રાજ્યાભિષેક થયો હતો જેને એવી વિદુલા નામની સ્ત્રી, સિંધુ દેશના રાજાએ જીતવાથી સૂતેલા દીન ચિત્તવાળા પોતાના ઔરસ પુત્ર, સંજયની નિંદા કરતાં કહેવા લાગી કે, હે મારાથી ઉત્પન્ન થયેલા પુત્ર! હે શત્રુને હર્ષ વધારનાર! તું મારાથી તથા તારા પિતાથી ઉત્પન્ન થયો હોઉં એમ જણાતું નથી. કોણ જાણે ક્યાંથી તું આવ્યો છે? કેમકે જો અમારો પુત્ર હોય તો ક્રોધ રહિત, શૂરવીર પુરૂષની ગણનાથી જુદો તથા ભુજાદિના પરાક્રમરૂપ સાધન વગરનો હોય નહિ. જો ખરેખર અમારો પુત્ર હોય તો તારા કલ્યાણ સારૂ તારા પૂર્વજોની પેઠે શત્રુને જીતી રાજ્યરૂપ ધુંસરીને વહન કર! તું પોતાના આત્માનો તિરસ્કાર કર માં, તથા મળેલા અલ્પથી સંતોષ માન માં અને ઉદાર મનયુક્ત થઇને ભયનો ત્યાગ કર. હે કુત્સિત પુરૂષ! હે પરાજય પામેલા, માન રહિત તથા બંધુને શોક આપનાર! તું સર્વ શત્રુને આનંદ આપતાં ઉદ્યોગ રહિત થા ને બેઠો થા. જેમ નાની નદીઓ થોડાં જળે ભરાઇ જાય તથા ઉદકની અંજલી પણ થોડા જળથી ભરાઇ જાય, તેમ અત્યંત સંતોષ પામી, કુત્સિત પુરૂષ અલ્પે કરી સંતોષ પામે છે માટે જો તું તેવો હોય ને પોતાના જીવવામાં

સંશય પામતો હોય કે, "હું જીવીશ કે નહીં જીવું," તો સર્પના મુખમાં હાથ ઘાલી જલદી મૃત્યુ પામ, ને જો તે સંશય ન હોય, તો પરાક્રમ કર. જેમ નિર્ભય એવો શ્યેન નામનો પક્ષી પોતાની પાંખનો વિસ્તાર કરી કંઇ નહીં બોલતાં શત્રુરૂપ પક્ષીને પકડવા સારૂ તેનું છિદ્ર જૂવે છે, તેમ તું પોતાનો પક્ષ વધારી ગુપ્ત રહીને શત્રુને જીતવા સારૂ તેનું છિદ્ર જોયા કર. હે કુત્સિત પુરૂષ! શત્રુથી જીતાયલો તું વજ્રથી હણાયલા પુરૂષની પેઠે શબ થઇ કેમ પડી રહ્યો છે? તું સુઇ રહે માં, ઉભો થા. કૃપણ એવો તું અસ્ત પામ માં, અને પોતાના પરાક્રમે કરી જગતમાં વિખ્યાત થા. સામ, ભેદ તથા દાન એ ત્રણ ઉપર મન કર માં, અને શત્રુને દંડ આપી વશ કર. તું ટીંડોરાંના ઉંબાડીયાંની પેઠે બે ઘડી તો શત્રુને પરાક્રમ દેખાડી જ્વલિત થા. જીવવાની ઇચ્છાથી જ્વાળા રહિત ફોતરાના અગ્નિની પેઠે ધુંધવ્યા કર માં, કેમકે બે ઘડીવાર પણ પ્રજ્વલિત થઇ પોતાનું તેજ દેખાડવું એ સારૂં પણ ઘણી વાર સૂધી ધુંધવાયા કરવું એ સારૂં નથી. કોઇ પણ રાજાને ત્યાં કર્કશ તથા દયાળુ પુત્ર ઉત્પન્ન થજો માં. જે શૂરવીર પુરૂષ ઉત્તમ એવા સંગ્રામમાં જઇ શત્રુ સામે મનુષ્યને ઉચિત એવું પરાક્રમરૂપ કર્મ કરે, તે ધર્મના ઋણથી મુક્ત થાય અને પોતાની નિંદા પણ કોઇ દિવસ કરે નહી. પંડિત પુરૂષ પોતાને ઇચ્છિત પ્રાપ્ત થાય અથવા ન થાય તોપણ કદી શોચ કરે નહી પણ ધનાદિની તૃષ્ણા મૂકી દઇને બળે કરી સાધ્ય એવાં કાર્ય કર્યાજ કરે. માટે તું પરાક્રમ કર, અથવા મરણ પામ. પોતાના ક્ષત્રિય ધર્મને છોડી દઇ શું જીવે છે? હે ક્લિબ! તું તારાં ઇષ્ટ કર્મ તથા પૂર્વ કર્મનાં ફળ, તારી કીર્તિ અને ભાગનું મૂલ એવું તારૂં રાજ્ય નાશ પામ્યાં, હવે શું કરવા જીવે છે. પરાક્રમીએ બુડતાં તથા પડતાં પણ નિર્મૂળ એવા શત્રુની જાંઘ પકડી તેની સાથે બૂડવું અથવા પડવું પણ તેનો પરાભવ કરવામાં કદી નિરૂદ્યમ રહેવું નહિ.

મનુષ્યે યુદ્ધમાં જાતવાન અશ્વોનાં કર્મનું અનુકરણ કરી ખેદ રહિત થઇ યુદ્ધ કરવારૂપ ભાર વહન કરવો એમ શાસ્ત્રમાં કહેલું છે માટે તું અભિમાન રાખી પરાક્રમને પામ તથા તારા નિમિત્ત પોતાની મેળે બૂડી ગયેલા કુળનો ઉદ્ધાર કર. જે મનુષ્યનાં અદ્ભુત પરાક્રમનું વખાણ મનુષ્યો નથી કરતાં, તેનો અવતાર ફોકટ જાય છે ને તે મનુષ્યોની ગણનામાં માત્ર આવે છે, પણ તેને પુરૂષ તથા સ્ત્રી સરખો પણ જાણવો નહીં. જે મનુષ્યોનો યશ, દાન, તપ, સત્ય, તથા વિદ્યા તેમજ અર્થ લાભે કરી વૃદ્ધિ પામ્યો નથી, તેણે માતાથી તેની વિષ્ટારૂપે જન્મ લીધો એમ જાણવું. જે પુરૂષ શાસ્ત્ર, તપ, લક્ષ્મી તથા પરાક્રમે કરી મનુષ્યોનો પરાભવ કરે, તે જ પુરૂષ કહેવાય છે માટે તું વિચાર વગરનાં કામ તથા ક્રૂર, અપયશ પ્રાપ્ત કરનારી, દુઃખરૂપ તથા કુત્સિત પુરૂષને ઉચિત એવી ભિક્ષાચર્યારૂપ વૃત્તિને પામવા યોગ્ય નથી; કેમકે એવી વૃત્તિ પાળનારને જોઇને તેના શત્રુ આનંદ પામે છે. જગતમાં તિરસ્કાર પામેલાં આસન તથા વસ્ત્ર નાશ પામ્યાં હોય જેનાં એવાં, થોડા લાભમાં મને મોટો લાભ થયો એમ માનનાર, દીન, અલ્પ જીવનવાન તથા અલ્પ બુદ્ધિમાન્ બંધુને પામીને, તેના બાંધવો સુખ પામતા નથી. મેં સત્પુરૂષને વિષે અમંગળ કરનાર, કુળના વંશનો નાશ કરનાર, ક્રોધ, ઉત્સાહ તથા પરાક્રમ રહિત અને શત્રુને આનંદ આપનાર એવા પુત્રના નામથી તને કલહરૂપજ ઉત્પન્ન કર્યો; કેમકે તારે લીધે પોતાના દેશથી ભ્રષ્ટ થયેલાં, સર્વ કામરસે કરી હીન, સ્થાન ભ્રષ્ટ થયેલાં તથા નિષ્કિંચન એવાં અમે વૃત્તિ વગરનાં હોવાથી નાશ પામીશું માટે હું કહું છું કે, તારા સરખા પુત્રને કોઇ પણ સ્ત્રી જણશો નહીં. તું ધુમાડા સરખો થા માં,

અત્યંત પ્રજ્વલિત થા અને આક્રમણ કરીને શત્રુ પક્ષનો નાશ કરતાં એક મુહૂર્ત અથવા ક્ષણવાર પણ તેના મસ્તકને વિષે જ્વલાયમાન થા, કેમકે જે અક્ષમાવાન તથા ક્રોધી હોય તે જ પુરૂષ કહેવાય છે. જે મનુષ્ય ક્ષમાવાન તથા ક્રોધ રહિત હોય તેને સ્ત્રીરૂપ તથા પુરૂષરૂપ જાણવો નહીં. સંતોષ, દયા, શત્રુ સામે ન ઉભા રહેવું તથા ભય, એ ચારે લક્ષ્મીનો નાશ કરે છે, માટે એ ચાર યુક્ત નિરૂદ્યમી પુરૂષ મોટા સ્થાનને પામતો નથી, વાસ્તે તું આત્માનો પરાભવ કરનાર એ ચાર દોષ છે તેથી મુક્ત થા. તું લોઢાના સરખું હૃદય રાખીને ગયેલાં ધનાદિને પાછાં મેળવવાનો ઉદ્યોગ કર. જે મનુષ્ય શત્રુના પરાક્રમને સહન કરે, તેનેજ પુરૂષ જાણવો ને જે સ્ત્રીની પેઠે પરાક્રમ રહિત થઇને જીવે છે, તેનું પુરૂષ એવું નામ વ્યર્થ છે એમ જાણવું. શૂરવીર, બળવાન તથા સિંહ સરખો પરાક્રમી પુરૂષ મૃત્યુ પામે, તોપણ તેની પુત્રાદિ પ્રજા દેશમાં રહીને સંતોષ પામે છે. વળી જે પુરૂષ પોતાના પુત્રનો તથા સુખનો પણ ત્યાગ કરી લક્ષ્મીની શોધ કરે છે, તેના અમાત્યો થોડા કાળમાં હર્ષ પામે છે.

પુત્રે કહ્યું કે હે માતા ! તને મારા વગર સર્વ પૃથ્વી, આભરણ, ભોગ તથા જીવવું, વગેરેનું શું પ્રયોજન છે ? માતાએ કહ્યું કે હે દુર્બુદ્ધિવાન્ ! હે મૂઢ ! આજ કંઇ નહીં આવતી કાલે શત્રુ સામે જઇશું એમ માનનાર આળસુનો દેશ શત્રુને પ્રાપ્ત થાય છે, માટે ઉદ્યોગી પુરૂષના લોકને અમારા સંબંધિયો પામો. નોકરે કરી હીન, પારકાં અન્ને કરી જીવનાર તથા બળ રહિત કૃપણ જનોની વૃત્તિને તું પામ નહિ, અને જેમ મેઘની પાછળ દેવતાઓ જીવે છે, તેમ તારી પાછળ બ્રાહ્મણ તથા સંબંધિયો જીવો. જેમ સર્વ પ્રાણી પાકેલા ફળવાળા વૃક્ષને પામી પોતાની વૃત્તિ ચલાવી જીવે છે, તેમ જે પુરૂષને પામી સર્વ પ્રાણી પોતાના જીવનને પામે છે તેનું જીવવું સફળ છે. વળી જેમ ઇંદ્રના પરાક્રમથી સર્વ દેવતાઓ સુખ પામે છે, તેમ જે પુરૂષના પરાક્રમથી બંધુઓ સુખ પામે છે, તેનુંજ જીવવું સફળ છે. જે મનુષ્ય પોતાના બાહુબળના આશ્રયે કરી જીવે છે, તે આલોકમાં કીર્ત્તિ અને પરલોકમાં શ્રેષ્ઠ ગતિ પામે છે.

स्वबाहुबलमाश्रित्य योऽभ्युज्जीवति मानवः ।
सलोके लभते कीर्तिं परत्र च शुभां गतिं ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि विदुलापुत्रानुशासने गुर्जरभाषायां त्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥

અધ્યાય ૧૩૪ મો. વિદુલા ને તેનો પુત્ર.

विदुलोवाच—अथैतस्यामवस्थायां पौरुषं हातुमिच्छसि ।
निहीनसेवितं मार्गं गमिष्यस्य चिरादिव ॥ १ ॥

વિદુલા કહે છે—હે પુત્ર ! તું આ અવસ્થામાં પોતાના પરાક્રમનો ત્યાગ કરવા ઇચ્છે છે, માટે હીન પુરૂષે સેવેલા માર્ગને થોડા વખતમાં પામીશ. જે ક્ષત્રિય પોતાના જીવિતને શક્તિ પ્રમાણે પરાક્રમ કરીને પોતાનું તેજ શત્રુને દેખાડતો નથી, તેને બુદ્ધિમાન પુરૂષો ચોર કહે છે. જેમ મૃત્યુ સમીપ આવેલાને શ્રેષ્ઠ ઔષધ રૂચે નહીં, તેમ અર્થવાન, યોગ્ય તથા ગુણવાન એવાં મારાં વાક્ય તને રૂચતાં નથી. સિંધુ દેશના રાજાના મનુષ્યો તેની ઉપર

રાજી નથી, તેમ તેને દુઃખ પ્રાપ્ત થાય તો સારૂં એવી ઇચ્છા રાખે છે અને દુર્બળતાને લીધે મૂઢ થઇ ગયેલા છે. આપણા પક્ષના સર્વ મનુષ્યો જો તારૂં પૌરૂષ નહીં દેખે, તો ઉદ્યમ કરી સહાય સંપત્તિ મેળવીને શત્રુના પક્ષનો આશ્રય કરશે. તું તે સર્વની સાથે એકતા કરીને, પર્વતના કિલ્લા સરખું ઘર કર અને વખત આવ્યે શત્રુને દુઃખ પ્રાપ્ત થાય એવી ઇચ્છા કર; કેમકે કોઇપણ અજરામર નથી. તારૂં સંજય એવું નામ છે, પણ તેવો ગુણ તારામાં હું દેખતી નથી; માટે તું નામ પ્રમાણે ગુણવાન થા, પણ તેથી ઉલટો થા માં. હે પુત્ર! પૂર્વે જ્યારે તું બાળક હતો, ત્યારે શ્રેષ્ઠ વિદ્વાન એવા કોઇ બ્રાહ્મણે તને જોઇને મને, આ બાળક પ્રથમ મોટા કષ્ટને પામી પાછો વૃદ્ધિને પામશે એમ કહ્યું છે; માટે તેને સંભારીને હું તારા જયની ઇચ્છા રાખું છું, વાસ્તેજ તને વારંવાર કહું છું. જેનાં કાર્ય સિદ્ધ થવાથી સંબંધિયો રાજી થતા હોય, ને પોતે ન્યાયે કરી વર્ત્તતો હોય, તેનો અર્થ અવશ્ય સિદ્ધ થાય છે. હે સંજય! યુદ્ધથી મને અથવા શત્રુને સમૃદ્ધિ અથવા અસમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત થશે એમ જાણીને તું, તે કરવાનું મન કર, પણ તે બંધ માં કર; કેમકે તેમ કરવાથી રાજ્ય રહિત હોવાને લીધે દરિદ્રતા પ્રાપ્ત થાય, જેથી આવતા પ્રાતઃકાળનું ભોજન ઘરને વિષે પ્રથમ દિવસે જોવામાં આવે નહીં. હે પુત્ર! દરિદ્રતા જેવી બીજી કોઇપણ પાપિષ્ટ અવસ્થા નથી, ને પતિ તથા પુત્રના વિનાશ કરતાં પણ એ દુઃખ અધિક છે; કેમકે તે મરણ સમાન છે. એમ પૂર્વે સંબરાસુરે કહેલું છે. હું મોટા કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલી, જેમ એક હ્રદમાંથી બીજા હ્રદમાં જળ આવે, તેમ મોટા કુળમાં આવી છું. વળી ઇશ્વરી, સર્વ કલ્યાણરૂપ, પતિએ અત્યંત માન આપેલી, મહા અમૂલ્ય પુષ્પ તથા અલંકાર ધારણ કરનારી અને ઉજ્વળ વસ્ત્ર ધારણ કરનારી હું, પૂર્વે જ્યારે સંબંધિયોના સમાજમાં જતી, ત્યારે મને જોઇને તે સર્વ આનંદ પામતા. હે સંજય! તે અત્યંત દુર્બળ થયેલી મને તથા તારી સ્ત્રીને જ્યારે તું દેખીશ, ત્યારે તને પોતાનું જીવવું પણ પ્રિય લાગશે નહીં. દાસનું કામ કરનાર નોકર, આચાર્ય, બ્રાહ્મણ તથા પુરોહિતની વૃત્તિ જ્યારે આપણાથી ચાલશે નહીં, ત્યારે તેઓ સર્વ આપણો ત્યાગ કરશે તે જોઇને તારે જીવવું એ નિષ્ફળ છે. વખાણવા લાયક તથા યશ વધારતાં તારાં પૂર્વનાં કૃત્યને જો હું નહીં જોઉં તો મારા હૃદયને વિષે શાંતિ વળવાની નથી. દુર્બળ અવસ્થા વેળા હું, કોઇ બ્રાહ્મણ માગવા આવે તેને, જ્યારે આપવાનું કંઇ નથી એમ કહું, ત્યારે તો મારૂં હૃદય ભેદાઇજ જાય, કેમકે પૂર્વે મેં તથા મારા સ્વામિએ એમ કહેલું નથી. આપણને બીજાઓના આશ્રયથી જીવવું પ્રાપ્ત થશે, તો હું દેહનો ત્યાગ કરીશ. કાંઠા વગરના અમે છીયે તેનો તું કાંઠારૂપ થા, દુઃખરૂપ સમુદ્રમાં ડૂબતાં એવાં અમોને તું નાવરૂપ થા, સ્થાન વગરનાં અમે છીયે તેનો તું સ્થાનરૂપ થા, મૃત્યુ પામેલા સરખાં અમોને તું જીવાડનાર થા, જો તું જીવવાની આશા છોડી દઇશ, તો સર્વ શત્રુને જીતવા સમર્થ થઇશ! જો ક્લિબ વૃત્તિને પામવું એ સારૂં છે એમ હણાયલા ચિત્તવાળો તું માનતો હોય, તો વૈરાગ્યમાં ચિત્ત રાખી આ પાપિષ્ટ વૃત્તિ છોડી દે. શૂરવીર પુરૂષ, એક શત્રુને મારીને પણ જગતમાં વિખ્યાતિ પામે છે; કેમકે ઇંદ્ર એક વૃત્રાસુરને મારવાથી, જગતમાં મહેંદ્ર કહેવાયો છે, મોટા સોમવલ્લીનાં પાત્રને પામ્યો છે તથા સર્વ લોકનો ઇશ્વર થયો છે. જ્યારે જે શૂરવીર સંગ્રામમાં પોતાનું નામ સંભળાવી કવચ પહેરેલા શત્રુને બોલાવી, સેનાપતિ કહેવાતા એવા શ્રેષ્ઠ યોદ્ધાને મારી મોટા યશને પામે, ત્યારેજ તેના શત્રુ વ્યથા પામી તેને નમે. યુદ્ધમાં જેને મરવાનો ભય નથી એવા ચતુર શૂરવીર

પુરૂષને, પરવશ એવા કુત્સિત પુરૂષો અનેક પ્રકારની સમૃદ્ધિ આપી તૃપ્ત કરે છે. સત્પુરૂષ હોય છે તે, જીતેલા શત્રુના રાજ્યનો એકદમ નાશ કરતા નથી તથા તેના જીવિતનો પણ ભંગ કરતા નથી; ને તેને થોડો વૈભવ આપી તેના રાજ્યની સ્થિતિ કરી આપે છે. રાજ્ય સ્વર્ગદ્વાર તથા અમૃત સરખું છે, માટે આપણને આશ્રયરૂપ તે શત્રુને વશ થાય છે, વાસ્તે તું તેની સેનામાં અગ્નિની પેઠે જઇ પડ. હે રાજન્! તું યુદ્ધમાં શત્રુનો નાશ કર અને પોતાના ક્ષત્રિય ધર્મનું પાલન કર કેમકે અત્યંત કૃપણ, શત્રુને નિર્ભય કરનાર, શોચ કરતા એવા આપણા પક્ષના પુરૂષ તથા સિંહનાદ કરતા એવા શત્રુના પુરૂષોથી વિંટાયલા અને દીનથી પણ દીન થયેલા તને જોવા હું બીલકુલ ઇચ્છતી નથી. તું પૂર્વની પેઠે પોતાની સ્ત્રિયો સહિત હર્ષ પામ, ને તેમને દ્રવ્યાદિ આપી તેમનાથી માન પામ, પણ ખેદયુક્ત થઇ શત્રુની કન્યાઓને વશ થા માં. યુવાવસ્થા, રૂપ, વિદ્યા તથા નોકરથી સંપન્ન, યશસ્વી અને લોકમાં વિખ્યાત તારા સરખો, યુદ્ધરૂપી ધુર વહન કરવામાં જ્યારે નહીં દમાયેલા બળદની પેઠે વિકાર પામે, ત્યારે તો હું તે મરણરૂપજ માનું. હે પુત્ર! શત્રુનું પ્રિય બોલનાર, તથા તેની પાછળ ચાલનાર એવા તને જ્યારે હું જોઉં, ત્યારે મારા હૃદયને શાંતિ કેમ થાય. આપણા કુળમાં બીજાની પાછળ ચાલનાર કોઇપણ થયો નથી, માટે તું પણ પારકા નોકર સરખો થઇ તેની પાછળ ચાલવા યોગ્ય નથી. હું આપણા વંશના પ્રાચીન પુરૂષોએ, બીજાના વંશના પ્રાચીન પુરૂષોએ તથા વૃદ્ધ પુરૂષોએ, પ્રજાપતિએ નિર્માણ કરેલું ક્ષત્રિયોનું હૃદય હલકા કામમાં ન પ્રવર્તે એમ કહેલું છે તે જાણું છું. સત્કુળમાં જન્મેલો તથા ક્ષત્રિય ધર્મને જાણનાર ક્ષત્રિય, ભયથી અથવા પોતાની વૃત્તિ સારૂ કોઇને નમે નહીં, પુરૂષે ઉદ્યમ કરવો, પણ કોઇને નમવું નહીં કેમકે તે જ પૌરૂષ છે. પોતાનો સમૂલ નાશ થાય એમ હોય, તોપણ ક્ષત્રિયે કોઇને નમવું નહીં. હે સંજય! ક્ષત્રિયે હસ્તિની પેઠે મદોન્મસ્ત થઇ પોતાના ઉદ્યમમાં ફરવું, ને ધર્મવાસ્તે બ્રાહ્મણોને નિરંતર નમવું. સહાયવાન અથવા અસહાયવાન ક્ષત્રિયે જ્યાં સૂધી જીવવું ત્યાં સૂધી બ્રાહ્મણ વગર સર્વ વર્ણને નિયમમાં રાખવા તથા દુષ્ટ કર્મ કરનારનો નાશ કરવો.

नियच्छन्नितरान्वर्णान्विनिघ्नन्सर्वदुष्कृतः ।
ससहायोऽसहायो वा यावज्जीवं तथा भवेत् ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि विदुलापुत्रानुशासने गुर्जरभाषायां चतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३४ ॥

અધ્યાય ૧૩૫ મો. વિદુલાનું પુત્ર શાસન.

पुत्र उवाच—कृष्णायसस्येव च ते संहत्य हृदयं कृतं ।
मम मातस्त्वकरुणे वीरप्रज्ञे ह्यमर्षणे ॥ १ ॥

પુત્ર કહે છે–હે નિર્દય! હે શૂરવીર બુદ્ધિવાળી! હે ક્રોધિનિ! હે મારી માતા! વિધાતાએ લોહના પિંડથીજ જાણે તારૂં હૃદય ઘડેલું હોય એમ લાગે છે. ક્ષત્રિય ધર્મ મોટો આશ્ચર્યકારક છે; કેમકે તું અપર માતાની પેઠે મને યુદ્ધમાં જવાનું કહે છે. હું તારો એકજ પુત્ર છું, તેને તું યુદ્ધમાં જવાની ઉશ્કેરણી આપે છે; પણ તારો પ્રિય પુત્ર જ્યારે નાશ પામશે,

ત્યારે મારાં વગરની તને સર્વ પૃથ્વી, આભરણ, નાના પ્રકારના ભોગ તથા જીવિત નકામું થઇ પડશે. માતા બોલી કે હે પુત્ર! વિદ્વાનની ગૃહસ્થાશ્રમરૂપ સર્વ અવસ્થા ધર્મ તથા અર્થ વાસ્તે છે માટે હું તે એને જોઇને તને યુદ્ધમાં જવાની પ્રેરણા કરૂં છું. હમણાં તારે પરાક્રમ કરવાનો સમય આવ્યો છે માટે જો તું આ સમયે પરાક્રમ નહીં કરે અને પોતાને વિષે અથવા શત્રુને વિષે દયા કરીશ, તો સૌથી તિરસ્કારને પામીશ. અપયશે જેને સ્પર્શ કર્યો છે એવા તને જો હું કંઇ કહું નહીં, તો ગર્દભી બેઉ લોકમાં અનુપયોગી પુત્ર વિષે જેમ વૃથા દયા કરે છે, તેમ તારે વિષે વૃથા દયા કરનારી ગણાઇશ. આ સર્વ પ્રજા જે અવિદ્યાનો આશ્રય કરી રહી છે, તે ઘણી મોટી છે; કેમકે તેથી દેહને વિષે આત્મબુદ્ધિવાળો તું, જો તેના નાશે કરી આત્માનો નાશ માનતો હોય તોપણ મને અપ્રિયજ થઇશ, માટે તારે ધર્મ તથા અર્થરૂપ ગુણ અને સત્પુરૂષોએ આચરણ કરેલ દેવ તથા મનુષ્ય સંબંધી પરાક્રમયુક્ત થવું; પણ ખરાબ ગુણયુક્ત થવું નહીં. જે પુરૂષ નમ્રતા તથા ઉદ્યમ રહિત, દુષ્ટ શિક્ષાવાળા અને દુર્બુદ્ધિવાળા પોતાના પુત્ર તથા પૌત્ર સાથે રહી હર્ષ પામે છે, તેને પ્રજાનું ફળ નિષ્ફળ છે. જે અધમ પુરૂષ સારા કર્મનો ત્યાગ કરી નિંદિત કર્મ કરે છે, તે આલોક તથા પરલોકમાં સુખ પામતો નથી. હે સંજય! આલોકને વિષે વિધાતાએ ક્ષત્રિયોને યુદ્ધ કરી જય મેળવવા સારૂ ઉત્પન્ન કર્યા છે માટે તેણે યુદ્ધમાં જય મેળવવો અથવા નાશ પામી ઈંદ્રલોકમાં જવું. ક્ષત્રિયને શત્રુ વશ કરવાથી જે સુખ મળે છે, તે ઈંદ્રના લોકમાં પણ મળતું નથી, વાસ્તે ક્રોધે કરી બળતા તથા વારંવાર અપકાર પામેલા શૂરવીર પુરૂષે, શત્રુને જીતવા સારૂ તેની સામે લડાઇ કરવી, ને તેને જીતવો અથવા પોતાના દેહનો ત્યાગ કરવો; કારણ તેમ કર્યા વગર ક્રોધની શાંતિ થતી નથી. બુદ્ધિમાન રાજાઓ થોડી સમૃદ્ધિને અનિષ્ટ માને છે, કેમકે જેને જગતમાં થોડી સમૃદ્ધિ પ્રિય છે, તેનો તે અનર્થ કરનાર થાય છે. હે પુત્ર! પ્રિય એવાં સ્ત્રી તથા પુત્રાદિના અભાવથી પુરૂષ કલ્યાણ પામતો નથી, ને જેમ ગંગાજી સમુદ્રમાં અભાવને પામે છે, તેમ "અભાવને પામે છે" અર્થાત્ નાશ પામે છે.

પુત્રે કહ્યું કે હે માતા! તારે પુત્ર એવા મને ખોટી મતિ ન આપવી, ને મૂગા તથા જડની પેઠે મારામાં દયા રાખવી. માતા બોલી કે હે સંજય! તું તારા દેહના કલ્યાણ માટે આ જે વચન કહે છે, તેથી મને મોટો આનંદ થાય છે; ને જે મારે તને કહેવાનું યોગ્ય છે તે કહેવા વિષેજ પ્રેરણા થાય છે, માટેજ આગ્રહ કરી કહું છું કે તું જ્યારે સર્વ સિંધુ દેશના રાજાના યોદ્ધાઓને મારી દૃષ્ટીથી સંપાદન થાય એવા જયને મેળવીશ ત્યારે તને જોઇને હું તારો સત્કાર કરીશ. પુત્રે કહ્યું કે હે માતા! ભંડાર તથા સહાયતા વગરના ખરાબ અવસ્થાવાળા મને જયની સિદ્ધિ નહીં મળે એવા વિચારથીજ હું જેમ દુષ્ટ કર્મવાળા પુરૂષને સ્વર્ગમાં જવાની ઇચ્છા નિવૃત્ત થાય, તેમ રાજ્યની ઇચ્છાથી નિવૃત્ત થયો છું. હે પરિપક્વ બુદ્ધિવાળી માતા! તું જેનાથી મારો જય થાય એવા ઉપાયને જાણતી હોય તો તે હું તને પૂછું છું, માટે સારી રીતે મને કહે? તારા કહેવા પ્રમાણે હું સર્વ કરીશ. માતાએ કહ્યું કે હે પુત્ર! પોતાની પૂર્વની અસમૃદ્ધિને લીધે પોતાના આત્માનું અપમાન કરવું નહીં, કેમકે અર્થ ન હોય ત્યાં થાય છે, ને હોય છે ત્યાંથી નાશ પામે છે; માટે પંડિત પુરૂષોએ આદરથી ધર્માદિ અર્થ મેળવવાનો ઉદ્યોગ કરવો. હે તાત! સર્વ કર્મનાં ફળની નિરંતર અનિત્યતા છે એટલે કોઇ વખત મળે છે અને કોઇ વખતે મળતું

નથી માટે કર્મનું ફળ અનિત્ય છે એમ જાણી તેના ઉદ્યોગનો આરંભ કરનાર પુરૂષ કોઇ વેળા ઐશ્વર્ય પામે છે ને કોઇ વેળા નથી પણ પામતો; પરંતુ જે પુરૂષ કર્મના ફળને અનિત્ય માની ઉદ્યોગ કરતા નથી, તેને કોઇ દિવસ પણ ઐશ્વર્ય મળતું નથી. હે પુત્ર! ઉદ્યોગ ન કરનારને કર્મ કરવું ન પડે એજ એક ફળ થાય છે, ને ઉદ્યોગ કરવાની ઇચ્છા રાખનારને તે કરવાથી તેનું ફળ મળે તથા ન મળે એ બે ફળ થાય છે. હે નૃપ પુત્ર! જે પુરૂષ પ્રથમથીજ સર્વ અનિત્યતા જાણી ઉદ્યોગ કરે છે, તે પ્રતિકૂળ એવી પોતાની પીડાનો તથા શત્રુની સમૃદ્ધિનો નાશ કરે છે. સમૃદ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય એવાં કામ કરવા વિષે અવસ્ય ફળ થશે એમ માની ખેદ રહિત થઇ મંગળરૂપ પદાર્થ તથા દેવતાઓ સહિત બ્રાહ્મણોને અગ્રેસર કરીને પુરૂષે ઉદ્યોગ કરવો, તેમાં સાવધાન રહેવું તથા તૈયાર રહેવું. હે પુત્ર! એ પ્રમાણે ઉદ્યોગમાં વર્તનાર બુદ્ધિમાન રાજા થોડા વખતમાં મહત્તાને પામે તથા જેમ પૂર્વ દિશામાં સૂર્ય જાય, તેમ લક્ષ્મી તેની પાસે જાય છે. હે પુત્ર! મેં તને તારા ઉત્સાહને વધારે એવાં કેટલાંક સાધન કહ્યાં તથા લોકવૃત્તાંત પણ કહ્યું માટે હવે તું પરાક્રમ કર. તું યુદ્ધ ન કરવું એવા તારા મનના અભિપ્રાયને છોડી દઇ, લોભી, દ્રવ્ય વગરના, ગર્વિષ્ટ શત્રુને અપમાન કરેલા તથા તેની સાથે સ્પર્ધા રાખનારા શત્રુના પક્ષનાને, તારા પક્ષમાં ગ્રહણ કર જેથી મોટો વાયુ મેઘને તોડે તેમ મોટા શત્રુના ગણને તું તોડીશ. વળી તું તે નોકરોને પગાર અગાઉથી આપતો જજે, ને પ્રાતઃકાળમાં ઉઠી નિત્ય પ્રિય વચન બોલતો રહેજે જેથી તેઓ તારૂં પ્રિય કરશે તથા તને સર્વમાં મુખ્ય ગણશે. હે પુત્ર! મૃત્યુનો ભય મૂકી ચઢાઇ કરતા શત્રુને જોઇને શત્રુ જેમ મનુષ્યનો ઘરમાં આવેલા સર્પથી ભય પામે, તેમ ભય પામે છે. કદી તે શત્રુ પરાક્રમી છે એમ જાણવામાં આવે ને વશ થતો ન હોય તો બુદ્ધિમાને તેની પાસે ઉત્તમ દૂત મોકલી સમજાવીને તેની સાથે સલાહ કરવી; જેથી કોઇ દિવસ પણ વશ થાય. તેનું કારણ હું કહું તે તું સાંભળ—એ પ્રમાણે સલાહ રહેવાથી શત્રુના ઉપદ્રવ વગરના સ્વસ્થાન ઉપર બેઠેલા રાજાને, દ્રવ્યની વૃદ્ધિ થાય છે, ને ત્યાર પછી તેના સર્વ મિત્ર થાય છે તથા તેનો આશ્રય કરે છે. જ્યારે તેનું દ્રવ્ય નાશ પામે છે, ત્યારે તે જ મિત્ર તેનો ત્યાગ કરે છે, વિશ્વાસ કરતા નથી અને તેની નિંદા કરે છે. જે રાજા શત્રુની સહાયતા મેળવી તેનો વિશ્વાસ કરી રાજ્ય પામવાની ઇચ્છા રાખે; તેને તો તે "મળેજ" કદી મળે નહીં.

शत्रुं कृत्वा यः सहायं विश्वासमुपगच्छति ।
अतः संभाव्यमेवैतद्यद्राज्यं प्राप्नुयादिति ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि विदुलापुत्रानुशासने गुर्जरभाषायां पंचत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥

અધ્યાય ૧૩૬ મો. વિદુલાનો પ્રબોધ.

मातोवाच—नैव राज्ञादरः कार्यो जातुकस्यांचिदापदि ।
अथ चेदपि दीर्णस्यान्नैव वर्तेत दीर्णवत् ॥ १ ॥

માતા કહે છે–હે પુત્ર! રાજાએ કોઇ પણ આપત્તિ વેળાએ બ્હીવું નહી, કદી તે

બ્હીએ તોપણ બ્હીનેલાની પેઠે વર્તવું નહી, કેમકે તેમ થયેલાને જોઇને સર્વ દેશ તથા સૈન્યાદિ બ્હીએ છે અને પ્રધાનોની બુદ્ધિ પણ ફરી જાય છે. વળી રાજાએ પોતાની પ્રબળતા વખતે અપમાન કરેલા નોકરોમાંથી કેટલાક તેનો ત્યાગ કરી તેના શત્રુને શરણે જઇ રહે છે, કેટલાક તેને છોડી દે છે અને કેટલાક મારવાને પણ તૈયાર થાય છે. અશક્ત થયેલા રાજાના અત્યંત સ્નેહી, અશક્તિમાન તથા તેના કલ્યાણની કામનાવાળા શ્રેષ્ટ પુરૂષો જેમ બાંધેલાં વાછરડાંવાળી ગાય ગૃહનો આશ્રય કરે, તેમ તેનો આશ્રય કરે છે. પણ તેને મૂકી દેતા નથી; દુઃખી બાંધવની પેઠે શોચ કરતા એવા તેને જોઇને પોતે પણ શોચ કરે છે. હે પુત્ર! તેં પૂર્વે જેનો સત્કાર કર્યો છે એવા તારા પણ એ પ્રમાણેના સ્નેહિયો છે જે તારી સહાયતા કરશે. હે પુત્ર! દુઃખ પામેલા રાજાના દેશને અમારેજ છે અને તેની અમારેજ રક્ષા કરવી જોઇયે તથા રાજાને પણ દુઃખથી છોડાવવો જોઇએ એમ જે અભિમાન રાખતા હોય, તે સંબંધિયોનો તું નાશ કરીશ નહિ. બ્હીનેલા તને જોઇને તેઓ તારો ત્યાગ કરશે નહિ. હે પુત્ર! તારો પ્રભાવ, પૌરૂષ તથા બુદ્ધિબળને જાણવાની ઇચ્છાવાળી એવી અને તને ધૈર્ય આપનારી એવી મેં, તારા તેજની વૃદ્ધિ થાય તે સારૂ આ સર્વ વાક્ય કહ્યાં. હે સંજય! જો મેં તને તારૂં શ્રેય થાય એવી રીતે કહ્યું હોય અને તે સત્ય છે એમ તારા સમજવામાં આવ્યું હોય તો તું વિક્લવતાદિનો ત્યાગ કરી ધીરજ રાખી યુદ્ધ કરવા સારૂ ઉઠ. આપણી પાસે મોટો દ્રવ્યનો ભંડાર છે, તે તારા તથા મારા જાણવામાં છે, બીજું કોઇ જાણતું નથી; તે હું તને લાવી આપું. વળી હે શત્રુને નાશ કરનાર સંજય! સુખ તથા દુઃખને સહન કરનાર, સંગ્રામમાંથી પાછા નહી હઠનાર, શત્રુના રાજ્યને હરણ કરવાની ઇચ્છાવાળા તથા પોતાના રાજ્યના કલ્યાણની ઇચ્છા રાખનારા રાજાને સહાયતા કરનાર જેવા મંત્રી જોઇયે, તેવાજ અનેક તારા સ્નેહિયો છે. હે યુધિષ્ઠિર! એ પ્રમાણે સ્પષ્ટ અક્ષરવાળાં પોતાની માતાનાં વચન સાંભળવાથી અલ્પ ચિત્તવાળા સંજયને મનમાં શત્રુ ઉપર ક્રોધ ઉપજ્યો, અને તે આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે હે માતા! મળનાર સમૃદ્ધિ દેખાડનારી તું મને શિખામણ આપે છે, માટે મારે આપણું રાજ્ય અવશ્ય છોડાવવું અથવા યુદ્ધમાં મરવું એમ મેં નિશ્ચય કર્યો છે. હે માતા! તારાં ઉત્તરોત્તર વચન સાંભળવાની ઇચ્છાથી હું તને કોઇ કોઇ વખત ઉલટાં વચન બોલી ચૂપ થઇ જતો હતો. હે હિત ઇચ્છનારી માતા! જેમ દુઃખે કરી પ્રાપ્ત થાય એવા અમૃતથી મનુષ્યને તૃપ્તિ થાય નહી, તેમ સંબંધીરૂપ તારાં વચનથી નહિ તૃપ્ત થતો એવો હું શત્રુને દંડ આપવા સારૂ તથા પોતાનો જય કરવા સારૂ ઉદ્યમ કરૂં છું. કુંતિ કહે છે–હે યુધિષ્ઠિર! ચાબુકથી હણાએલા રૂડા અશ્વની પેઠે વાક્યરૂપી બાણથી હણાયલા તેણે, જે રીતે માતાએ આજ્ઞા કરી હતી, તે રીતે બધું કર્યું. આ જય નામનો ઇતિહાસ શત્રુથી પીડાયલા તથા ખેદ પામતા રાજાને મંત્રિએ સંભળાવવો, અને જયને ઇચ્છનાર રાજાએ શ્રદ્ધાથી સાંભળવો; કારણ જે સાંભળવાથી તત્કાળ પૃથ્વીને જીતે અને શત્રુને મર્દન કરે. હર્ષને આપનાર, ભયંકર, તેજને વધારનાર તથા શૂરવીર પુત્રને આપનાર આ આખ્યાનને ગર્ભવતી બ્રાહ્મણની સ્ત્રી જો શ્રવણ કરે, તો વિદ્યા, તપ તથા દાન કરવામાં શૂર, તપસ્વી, બ્રહ્મતેજ યુક્ત તથા ઉત્તમ બોધ કરવામાં સંમત એવા પુત્રને ઉત્પન્ન કરે; અને ક્ષત્રિયની સ્ત્રી શ્રવણ કરે તો તેજસ્વી બળયુક્ત, મહારથિ, ધૈર્યવાન, ચોતરફ જય કરનાર, દુષ્ટને નિયમમાં રાખનાર, ધર્માચરણ કરનારનું રક્ષણ કરનાર, સત્ય પરાક્રમવાળા તથા મોટા ભાગ્યવાળા શૂરવીર પુત્રને ઉત્પન્ન કરે.

नियंतारमसाधुनां गोप्तारं धर्मचारिणां ।
ईदृशं क्षत्रियासूते वीरं सत्यपराक्रमं ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि विदुलापुत्रानुशासन-समाप्तौ गुर्जरभाषायां षट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥

અધ્યાય ૧૩૭ મો. કુંતીએ કહાવેલાં કઠણ વચન.

कुंत्युवाच—अर्जुनं केशव ब्रूयास्त्वयि जाते स्म सूतके ।
उपोपविष्टानारीभिराश्रमे परिवारिता ॥ १ ॥

કુંતિ કહે છે—હે કેશવ ! તમે મારા કહેવાથી અર્જુનને આવી રીતે કહેજો કે જ્યારે તું ઉત્પન્ન થયો, ને આશ્રમને વિષે સ્ત્રિયોથી વિંટાઇ જનનશૌચયુક્ત હું બેઠી હતી, ત્યારે દિવ્યરૂપ તથા મનને આનંદ આપે એવી આકાશવાણિયે મને કહ્યું છે કે “ હે કુંતિ ! આ તમારો પુત્ર ઇંદ્ર સરખો થશે, ને ભીમસેન સહિત થઇને યુદ્ધમાં સર્વ કૌરવોને જીતશે તથા સર્વ લોકને આકુળ વ્યાકુળ કરશે. વળી આ તમારો પુત્ર સર્વ પૃથ્વીને જીતશે, અને એનો યશ સ્વર્ગ પર્યંત વ્યાપી જશે. શ્રીકૃષ્ણની સહાયતાવાળો આ તમારો પુત્ર, યુદ્ધમાં સર્વ કૌરવોનો નાશ કરીને, નાશ પામેલા પોતાના પિતાના રાજ્યના વિભાગને ગ્રહણ કરશે. મોટી કાંતિવાળો એ પોતાના ભાઇયો સહિત થઇ ત્રણ અશ્વમેધ યજ્ઞ કરશે. ” એ પ્રમાણે હે અર્જુન ! જ્યારે તારો જન્મ થયો તે વેળા આકાશવાણિયે મને કહ્યું છે. હે અચ્યુત શ્રીકૃષ્ણ ! જેવો અર્જુન સત્યવાદી તથા જેની સામે શત્રુ ઉભા રહી શકે નહીં એવો મહાબળવાન છે, તેવોજ તમે જાણો છો. હે દાશાર્હ ! જેવી રીતે આકાશવાણિયે કહ્યું છે તેવીજ રીતે થાઓ. હે શ્રીકૃષ્ણ ! જો ધર્મ હસે, તો આકાશવાણીના કહેવા પ્રમાણે સર્વ સાચું પડશે. તમે પણ સર્વ તેવી રીતે સંપાદન કરશો. હું જે આકાશવાણિયે કહ્યું છે, તેની નિંદા કરતી નથી, ધર્મને નમસ્કાર કરૂં છું, કેમકે તે જ સર્વ પ્રજાને ધારણ કરે છે. હે શ્રીકૃષ્ણ ! મેં તમને અર્જુનને જે કહેવાનું કહ્યું છે તે કહેજો; ભીમસેનને પણ મારા કહેવાથી આવી રીતે તમારે કહેવું કે, જે માટે ક્ષત્રિયાણી પુત્રને ઉત્પન્ન કરે છે, તે કાર્ય કરવાને સમય હમણાં તને પ્રાપ્ત થયો છે. શ્રેષ્ઠ પુરૂષ વૈરથી ખેદ પામતા નથી. હે શત્રુને આકર્ષણ કરનાર શ્રીકૃષ્ણ ! શત્રુનો અંત આણ્યા વગર ભીમસેનની બુદ્ધિ કદી શાંત થતી નથી તે તમારા જાણવામાં છે. હે શ્રીકૃષ્ણ ! ઘણું કરી સર્વ ધર્મને જાણનાર, કલ્યાણી તથા મોટા યશવાળી મહાત્મા પાંડુ રાજાની વધૂ કૃષ્ણા દ્રૌપદીને હું કહેવરાવું છું કે, હે મોટા ભાગ્યવાળી ! હે શ્રેષ્ઠ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલી ! હે મોટા યશવાળી ! તું મારા પુત્રોને વિષે યથાર્થ રીતે વર્તે છે એ તને યોગ્ય છે. હે જનાર્દન ! તમારે ક્ષત્રિય ધર્મમાં કુશળ એવા માદ્રીના પુત્ર નકુળ તથા સહદેવને મારા કહેવા પ્રમાણે કહેવું કે, તમારે જીવિત કરતાં પણ પરાક્રમથી મેળવેલા ભોગને ઇચ્છવા. હે પુરૂષોત્તમ ! પરાક્રમ કરવાથી સર્વ અર્થ જેને મળ્યા હોય તથા જે ક્ષત્રિય ધર્મે કરી જીવતો હોય એવા મનુષ્યનું મન સદૈવ પ્રસન્ન રહે છે. સર્વ ધર્મવર્તિ એવા તમારા સર્વના જોતાં દ્રૌપદીને કૌરવોએ જે અઘટિત વાક્ય કહ્યાં છે તે સહન કરવાં યોગ્ય નથી. મને રાજ્યનું હરણ થવાથી, દ્યૂતમાં પુત્રનો પરાજય થવાથી

તથા તેમને વનમાં જવું પડ્યું તેથી કંઇ દુ:ખ થયું નથી; પણ કૌરવની સભામાં મોટાઇવાળી તથા શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપવાળી દ્રૌપદીયે રૂદન કરતાં તેમનાં અપ્રિય લાગે એવાં વાક્ય સાંભળ્યાં એજ મોટું દુ:ખ છે. ગુણે કરી શ્રેષ્ઠ, સદૈવ ક્ષત્રિય ધર્મમાં પ્રીતિમાન તથા સ્ત્રી ધર્મવાન નાથવાળી દ્રૌપદી, જ્યારે કૌરવોએ ક્લેશયુક્ત કરી, ત્યારે અનાથ થઇ. હે મહાબાહો શ્રીકૃષ્ણ! તમે સર્વ શસ્ત્ર ધારણ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ તથા પુરૂષમાં સિંહરૂપ અર્જુનને કહેજો કે, તું દ્રૌપદીનાં તે દુ:ખ સંભારીને, તેની સહાયતાને યોગ્ય આચરણ કર. ક્રોધે ભરાયેલા યમ તથા કાળ સરખા ભીમ અને અર્જુન દેવતાઓને પણ પરાજય પમાડે એવા પરાક્રમી છે, એ સારી રીતે તમે જાણો છો. વાસ્તે દ્રૌપદીને સભામાં લઇ આવી દુ:શાસને ભીમને સર્વ કૌરવોની સમક્ષ જે તિરસ્કાર પુર:સર કટુ વચન કહ્યાં છે, તે પાછાં તમે તેમને યાદ કરાવજો. હે જનાર્દન! હવે નિર્વિઘ્ન માર્ગ પ્રત્યે આપ પધારો અને ત્યાં જઇ દ્રૌપદી તથા પુત્ર સહિત પાંડવોને મારાં વચનથી કુશળ પૂછજો, મારૂં કુશળ તેમને કહેજો તથા મારા પુત્ર પાંડવોની રક્ષા કરજો.

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય! કુંતિનાં વચન સાંભળી, તેને પ્રણામ તથા પ્રદક્ષિણા કરી, તેના ઘરથી બહાર નિકળી, પોતાને મૂકવા આવેલા કુરૂકુળમાં શ્રેષ્ઠ ભીષ્માદિને પાછા વાળી, કર્ણને રથમાં બેસાડીને, શ્રીકૃષ્ણ સાત્યકિ સહિત આગળ ચાલ્યા. ત્યાર પછી કૌરવો એકઠા મળી પરસ્પર કેશવ ભગવાન વિષે જે પરમ આશ્ચર્ય જોયું હતું, તે પ્રસંગની વાતો કરી કહેવા લાગ્યા કે, અરે! દુર્યોધનના મૂર્ખપણાથી અત્યંત મૂઢ સર્વ પ્રજા કાળપાશને વશ થઇ, ને આ દેશ પણ છેજ નહી એમ જાણવું. હે ભારત! પુરૂષમાં ઉત્તમ તથા સર્વ યાદવને આનંદ આપનાર શ્રીકૃષ્ણે, શહેરમાંથી બહાર નિકળી, કર્ણ સાથે ઘણા વખત સૂધી વિચાર કરી તેને ત્યાંથી પાછો વાળીને, મોટા વેગથી ઘોડાઓને ચલાવ એમ દારૂકને આજ્ઞા કરી ત્યારે દારૂક નામના સારથિએ જોરથી હાંકેલા, મન તથા વાયુ સરખા વેગવાળા અને શાર્ઙ્ગ નામના ધનુષને ધારણ કરનાર શ્રીકૃષ્ણને વહન કરનાર તે ઘોડા આકાશનું પાન કરતા હોય એમ જવા લાગ્યા. શ્યેન પક્ષિની પેઠે જલદી ગતિ કરનાર તે અશ્વ, થોડા વખતમાં મોટા માર્ગનું અતિક્રમણ કરી વિરાટના શહેર પ્રત્યે આવી પહોંચ્યા.

ते व्यतीत्य महाध्वानं क्षिप्रं श्येना इवाशुगाः ।
उच्चैर्जग्मुरुपप्लव्यं शार्ङ्गधन्वानमावहन् ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि कुंतीवाक्य गुर्जरभाषायां सप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३७ ॥

અધ્યાય ૧૩૮ મો. ભીષ્મ દ્રોણનું કથન.

वैशंपायन उवाच—कुंत्यास्तु वचनं श्रुत्वा भीष्मद्रोणौ महारथौ ।
दुर्योधनमिदं वाक्यमूचतुः शासनातिगं ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય! શ્રીકૃષ્ણને કહેલાં કુંતિનાં વચન સાંભળીને મહારથિ ભીષ્મે તથા દ્રોણે, શિક્ષાથી ઉલટા ચાલનાર દુર્યોધનને કહ્યું કે હે પુરૂષમાં સિંહરૂપ! હે કૌરવ! કુંતિએ શ્રીકૃષ્ણને જે અર્થયુક્ત, અતિ ઉગ્ર તથા ધર્મયુક્ત ઉત્તમ વાક્ય કહ્યાં,

તે તેં સાંભળ્યાં? કુંતિના પુત્ર પાંડવો શ્રીકૃષ્ણની સહાયતાથી કુંતિના કહેવા પ્રમાણેજ કરશે કારણ રાજ્ય વગર તેમને શાંતિ થવાની નથી. તેં ધર્મરૂપ પાશથી બંધાયેલા પાંડવોને ઘણા ક્લેશિત કર્યા અને સભાને વિષે દ્રૌપદીને પણ અતિ ક્લેશયુક્ત કરી એ સર્વ તારો અપરાધ તેમણે આજ દિવસ સૂધી સહન કર્યો; પણ હવે અસ્ત્રવિદ્યા શિખેલા અર્જુન વગેરે અને તારો નાશ કરવાનો નિશ્ચય કરેલા ભીમસેન, ગાંડીવ ધનુષ, બાણ રાખવાના બે ભાથા, રથ, ધ્વજ; બળ, વીર્યવાન નકુળ, સહદેવ તથા સહાયતા કરનાર શ્રીકૃષ્ણને જોઇને, યુધિષ્ઠિર રાજા ક્ષમા કરશે નહી. હે મહાબાહો! પૂર્વે બુદ્ધિમાન અર્જુને તારા જોતાં આપણ સર્વને વિરાટ રાજાના શહેરમાં યુદ્ધને વિષે જીત્યા છે. વળી જેના રથમાં હનુમાનના ચિન્હવાળી ધ્વજા છે એવા અર્જુને, યુદ્ધને વિષે ભયંકર કર્મ કરનાર નિવાત કવચાદિ દૈત્યોને રૌદ્રાસ્ત્રે કરી બાળી ભસ્મ કરેલ છે. હે ભરતશ્રેષ્ઠ! તેણે કર્ણાદિ સર્વ યોદ્ધાઓને તથા કવચ પહેરી રથમાં બેઠેલા તને ઘોષયાત્રામાં યક્ષથી મૂકાવ્યા હતા, તે તેમના જયની નિશાની છે એમ તું જાણ, માટે તું ભાઇરૂપ પાંડવો સાથે સલાહ કર, અને મૃત્યુની દાઢમાં આવેલી આ પૃથ્વીની રક્ષા કર. ધર્મશીલ, દયાવાન, મિષ્ટ વાણી બોલનાર; વિદ્વાન તથા પુરૂષમાં સિંહરૂપ યુધિષ્ઠિર તારા જ્યેષ્ઠ બંધુ છે, માટે તું અમાત્યો સહિત, શાંત ભ્રકુટિ રાખી, ધનુષ ત્યાગ કરી તારા મનનું પાપ અહિંજ છોડી દઇ, કુળના કલ્યાણને વાસ્તે તેમની પાસે જઇ, પૂર્વની પેઠે તેમને મળી પ્રણામ કર અને તે પોતાની ગોળ તથા પ્રસારેલી બે ભુજાએ કરી તને સ્નેહથી હૃદયમાં ગ્રહણ કરી મળો. ત્યાર પછી પ્રહાર કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ ભીમસેન તને હૃદયમાં ગ્રહણ કરી મળો. કમળ સરખાં નેત્રવાળા તથા શંખ સરખી ગ્રીવાવાળા કુંતિના પુત્ર અર્જુન તને પગે લાગો. મનુષ્યમાં સિંહરૂપ તથા રૂપે કરી પૃથ્વીને વિષે જેના સરખો બીજો કોઇ નથી એવા નકુળ અને સહદેવ પ્રથમથી ગુરૂની પેઠે તારી પૂજા કરો, અને તે વેળા દાશાર્હ આદિ રાજાઓ તે જોઇને, હર્ષથી અશ્રુ મૂકો. હે પાર્થ! તું પોતાનું માન મૂકી દઇ તથા તે ભાઇયોની સાથે સ્નેહ કરી તેમણે સહિત સમગ્ર પૃથ્વીને ભોગવ. વળી તમારા બેઉના પક્ષમાં આવેલા સર્વ રાજાઓ હર્ષથી પરસ્પર મળીને પોતપોતાના દેશ પ્રત્યે જાઓ. હે રાજેંદ્ર! આં સર્વ સંબંધી તને વારે છે, માટે તે તું આ સાંભળી માન્ય કર, હવે યુદ્ધનો વિચાર બહુ થયો કારણ કે તેમાં ક્ષત્રિયોનો નાશ અવશ્ય થશે એમ જોવામાં આવે છે. હમણાં તેજસ્વી પદાર્થ ઉલટા વર્તે છે; મૃગ તથા પક્ષિયો ભયંકર સરખા દેખાય છે અને બીજા ક્ષત્રિયોનો વિનાશ સૂચવે એવા અનેક ઉત્પાત જોવામાં આવે છે તેમાં પણ ઘણું કરીને આપણા પક્ષને વિષેજ અપશુકન થાય છે, તે એ કે તારી સેનામાં ઉલ્કાપાત થાય છે, તારાં સર્વ વાહન રડતાં હોય એવાં અપ્રસન્ન દેખાય છે, સેનામાં ગૃધ્ર પક્ષી આવી બેસે છે. આ શહેર તથા રાજ્યસ્થાન પહેલા સરખાં દીપતાં નથી અને બળતી દિશાઓમાં શિયાળ અમંગળ શબ્દ કરે છે માટે હે મહાબાહો! તું તારા માતા પિતાનાં તથા હિત ઇચ્છનાર એવા અમારાં વાક્ય પ્રમાણે શાંતિ રાખ જેથી તારાં સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય. હે શત્રુને દમન કરનાર! જો તું સ્નેહીયોનાં વાક્યને પ્રમાણ નહીં કરે તો અર્જુનના બાણથી અત્યંત પીડાયલી પોતાની સેનાને જોઇ તાપ પામીશ. આ સમયે અમારાં વચન તને વજ્રપાત સરખાં લાગશે, પણ તું જ્યારે યુદ્ધમાં બળવાન ભીમસેનના ભયંકર શબ્દને તથા ગાંડીવ ધનુષના શબ્દને સાંભળીશ, ત્યારે અમને સંભારીશ.

श्रुत्वा स्मर्तासि मे वाक्यं गांडीवस्य च निःस्वनं ।
यद्येतदपसव्यं ते वचो मम भविष्यति ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वाणि भीष्मद्रोणवाक्ये गुर्जरभाषायामष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥

અધ્યાય ૧૩૯ મો. ભીષ્મે દીધેલી શિખ.

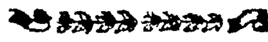
वैशंपायन उवाच—एवमुक्तस्तु विमनास्तिर्यग्दृष्टिरधोमुखः ।
संहत्य च भ्रुवोर्मध्यं न किंचिद्व्याजहार ह ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય! એ રીતે ભીષ્મ તથા દ્રોણે કહ્યું તે સાંભળવાથી ખેદયુક્ત થયું હતું મન જેનું એવો દુર્યોધન આડી નજરે તેઓને જોઇ, નીચું મુખ રાખી તથા ભ્રકુટીનો મધ્ય ભાગ એકઠો કરી બેસી રહ્યો, પણ કંઇ બોલ્યો નહીં. ખેદયુક્ત મન-વાળા તેને જોઇ મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ ભીષ્મ તથા દ્રોણ પરસ્પર એક બીજા સામું જોઇ ફરીથી આવી રીતે કહેવા લાગ્યા. તેમાં પ્રથમ ભીષ્મે કહ્યું કે, આપણી સેવા કરવા ઇચ્છનાર, ઇર્ષ્યા રહિત, બ્રાહ્મણ વિષે પ્રીતિમાન તથા સત્યવાદિ યુધિષ્ઠિરની સાથે આપણે યુદ્ધ કરીશું, તો એથી બીજું અધિક દુઃખ શું? વળી દ્રોણે કહ્યું કે, હે રાજન્! મને મારો પુત્ર અશ્વત્થા-મા તથા અર્જુન સરખું માન આપે છે, પણ નમ્રતા તો પુત્ર કરતાં તે અધિક રાખે છે, માટે પુત્રથી અત્યંત પ્રિય છે; તેની સામે ક્ષાત્ર ધર્મનો આશ્રય કરી મારે યુદ્ધ તો કરવું પડશે, વાસ્તે ક્ષત્રિયની જીવિકાને ધિક્કાર છે. આલોકમાં ધનુષ ધારણ કરનાર અર્જુન સરખો બીજો કોઇ નથી; જે મારા પ્રસાદથી સર્વ ધનુષ ધારણ કરનારમાં શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. હે દુર્યોધન! મિત્રનો દ્રોહ કરનાર, દુષ્ટ હૃદયવાળા, નાસ્તિક, વક્ર તથા શઠતાયુક્ત તારા સરખો પુરૂષ, યજ્ઞમાં આવેલા મૂર્ખની પેઠે સત્પુરૂષો કદી સત્કાર પામે નહીં. પાપ બુદ્ધિ-વાળા પુરૂષને પાપ કર્મથી સત્પુરૂષ વારે, તોપણ તે પાપ કર્મ કરવાજ ઇચ્છે, અને રૂડી બુદ્ધિવાળા પુરૂષને કોઇ પાપિષ્ટ માણસ ખરાબ કામ કરવા પ્રેરણા કરે, તોપણ તે શુભ કામ કરવાજ ઇચ્છે! જો કે તેં પાંડવોને વૃથા કલેશ પમાડ્યા, તોપણ તે તારૂં પ્રિય કરવા ઇચ્છે છે, અને તું દ્વેષાદિ દુર્ગુણ સંપન્ન છે તેથી વૈરભાવને છોડતો નથી. તને કુરૂ-કુળમાં વૃદ્ધ ભીષ્મે, વિદુરે, વાસુદેવ ભગવાને તથા મેં પણ બહુ બહુ કહ્યું, તોપણ તું તેમ કરવું શ્રેયરૂપ માનતો નથી. મારૂં બળ મોટું છે એમ માનીને તું એકદમ, જેમ કોઇ પુરૂષ વર્ષાકાળમાં મોટા મગરમત્સ્યાદિ જળચરથી ભયંકર ગંગાના વેગને તરી જવા ઇચ્છે; તેમ પાંડવોની બળરૂપ ગંગાને તરવા ઇચ્છે છે. પારકું ઉતારી નાખેલું વસ્ત્ર તથા ઉતારી નાખેલી ફુલની માળાને પ્રાપ્ત થઇ તેને પહેરી 'આ મારૂંજ છે' એ રીતે જેમ કોઇ મનુષ્ય માને, તેમ તું યુધિષ્ઠિરની રાજ્યલક્ષ્મીને લોભથી પોતાની માને છે, પણ રાજ્ય વગરના, દ્રૌપદી તથા આયુધ સહિત ભાઇઓથી વિંટાયલા અને વનમાં રહેલા યુધિષ્ઠિરને રાજ્ય ઉપર બેઠેલો કયો પુરૂષ જીતવા સમર્થ થાય એમ છે? જેની આજ્ઞામાં સર્વ રાજાઓ નોકર થઇ વર્તે છે એવા કુબેરને સંગ્રામમાં પ્રાપ્ત થઇ ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર તેના ઘરમાં જઇ ત્યાંથી રત્નાદિ પામી, હવે તારા સમૃદ્ધ દેશને દબાણ કરી રાજ્ય લેવાની ઇચ્છા રાખે છે. અમે દાન, હોમ તથા વેદાધ્યયન પણ કર્યાં છે અને ધને કરી બ્રાહ્મણોને તૃપ્ત પણ કર્યા

છે, તેમ અમારૂં આયુષ પણ પૂરૂં થઇ રહેવા આવ્યું છે, માટે કરવાનું સર્વ અમે ચુકયા નથી, એમ અમને બેઉને તું જાણ. અમોને મરણનો કંઇ ખેદ નથી, પણ તું પાંડવો સાથે વિગ્રહ કરવાથી રાજ્ય, સુખ, મિત્ર તથા ધન રહિત થઇ મોટા દુઃખને પામીશ. ભયંકર તપ અને વ્રત આચરનારી તથા સત્ય ભાષણ કરનારી દ્રૌપદી જેના વિજયને ઇચ્છે છે તે પાંડવોને તું કેમ જીતીશ? તેમ જેના મંત્રી શ્રીકૃષ્ણ અને ભાઇ સર્વ ધનુષ ધારણ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુન છે, તે પાંડવ યુધિષ્ઠિરને તું કદી જીતનાર નથી. જેની સહાયતા કરનાર ધૈર્યવાન તથા જીતેંદ્રિય બ્રાહ્મણો છે, તે ઉગ્ર તપવાળા શૂરવીર પાંડવને તું જીતનાર નથી. સ્નેહિ તથા સંબંધી દુઃખરૂપી સમુદ્રમાં બૂડતો હોય તે વખતે સમૃદ્ધિને ઇચ્છનાર સ્નેહિએ તેને જે કહેવું ઘટે તે હું તને ફરીથી કહું છું, તે તું સાંભળ. હે દુર્યોધન! શૂરવીર પાંડવો સાથે તું યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છા રાખે છે તે હવે ઘણું થયું, માટે કૌરવની વૃદ્ધિ વાસ્તે શાંતિ પામ, પણ પુત્ર, અમાત્ય તથા સૈન્ય સહિત પરાભવ માં પામ.

अलं युद्धेन तैर्वीरैः शाम्यत्वं कुरुवृद्धये ।
मागमः ससुतामात्यः सबलश्च पराभवं ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि भीष्मद्रोणवाक्ये गुर्जरभाषायामेकोनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥

અધ્યાય ૧૪૦ મો. શ્રીકૃષ્ણે કર્ણને આપેલી સમજ.

धृतराष्ट्र उवाच—राजपुत्रैः परिवृतस्तथा भृत्यैश्च संजय ।
उपारोप्य रथेकर्णं निर्यातो मधुसूदनः ॥ १ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર કહે છે–હે સંજય! રાજપુત્ર તથા નોકરોથી વિંટાયલા મધુસૂદન શ્રીકૃષ્ણ, પોતાના રથમાં કર્ણને બેસાડી શહેરમાંથી બહાર નિકળ્યા. પછી કોઇથી નથી જાણવામાં આવતું રૂપ જેનું એવા પારકા શૂરવીરને હણનાર શ્રીકૃષ્ણે, રાધાપુત્ર કર્ણને મેઘ સરખી ગંભીર વાણીથી સમયને લગતાં સાંત્વના સહિત મૃદુ અથવા તીક્ષ્ણ જે વચન કહ્યાં હોય તે તું મને કહે. ધૃતરાષ્ટ્રનાં વચન સાંભળીને સંજયે કહ્યું કે, હે ભારત! શ્રીકૃષ્ણે કર્ણને તીક્ષ્ણ, મૃદુ, પ્રિય, ધર્મયુક્ત, સત્ય, હિતરૂપ તથા હૃદયમાં ગ્રહણ કરવા લાયક જે વાક્ય કહ્યાં છે, તે હું તમને ક્રમે કરી કહું તે સાંભળો.

વાસુદેવ કર્ણને કહે છે–હે રાધાના પુત્ર કર્ણ! વેદનો પાર પામેલા બ્રાહ્મણોની તેં ઉપાસના કરી છે, તેમ તત્વજ્ઞાન વાસ્તે ઇર્ષ્યા રહિત થઇને નિયમથી તેમને પ્રસન્ન પણ કર્યા છે. હે કર્ણ! તું સનાતન વેદવાદને જાણે છે, તથા સૂક્ષ્મ ધર્મશાસ્ત્રને વિષે નિષ્ઠાવાન છે. તેમાં કાનીનના પુત્ર બે પ્રકારના કહેલા છે. તે આવી રીતે કે, એક તો વિવાહ પછી કન્યા વિષે ઉત્પન્ન થાય તે અને બીજો વિવાહની પૂર્વે કન્યા વિષે ઉત્પન્ન થાય તે. જે કાનીનની માતાને પરણે, તે તેનો પિતા કહેવાય, એમ શાસ્ત્રજ્ઞ પુરૂષો કહે છે, માટે હે કર્ણ! તું તે રીતે કન્યા વિષે ઉત્પન્ન થયો છે, તેથી કાનીન છે, વાસ્તે ધર્મે કરી પાંડુ રાજાનો પુત્ર પાંડવોનો મોટો ભાઈ છે માટે રાજા થા. હે પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ! તને પિતાના પક્ષમાં પાંડવો અને માતાના પક્ષમાં યાદવો છે, જે એ બેઉ પક્ષ તારે ઘણા બળવાન છે

એમ તું જાણ. હે તાત ! તું હમણાંજ મારી સાથે યુધિષ્ઠિરની પાસે આવ. અને તને કુંતિથી ઉત્પન્ન થયેલ યુધિષ્ઠિરનો મોટો ભાઇ જાણીને પાંચ પાંડવો દ્રૌપદીના પાંચ પુત્ર, કોઇ દિવસે પરાજય નહીં પામેલો અભિમન્યુ, પાંડવના પક્ષમાં આવેલા સર્વ રાજાઓ તથા રાજપુત્રો અને અંધકાદિ વૃષ્ણિકુળના યાદવો તારા પાદનું વંદન કરો. વળી રાજાઓ તથા રાજકન્યાઓ તને અભિષેક કરવા સારૂ સુવર્ણના, રૂપાના તથા મૃત્તિકાના કળશ, સર્વ ઔષધિ, સર્વ બીજ, સર્વ રત્ન અને લતાઓ લાવો ને દ્રૌપદી પણ અનુક્રમ પ્રમાણે છટ્ઠે દિવસે સદૈવ તારી પાસે આવો. તને રજ્યાભિષેક કરવા સારૂ નિયમિત આત્માવાન બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ ધૌમ્ય અગ્નિમાં આહુતિ આપો, અને ચારે વેદના બ્રાહ્મણો આજેજ અભિષેક કરો. હે કર્ણ ! બ્રહ્મકર્મને વિષે નિષ્ઠાવાન પાંડવોના પુરોહિત, પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ પાંચ ભાઇ પાંડવો, દ્રૌપદીના પાંચ પુત્ર અને પાંચાળ દેશ તથા ચેદિ દેશના રાજાઓ સહિત હું તને રાજ્યાભિષેક કરીશ, તેથી યુધિષ્ઠિર રાજા તારી પાસે યૌવરાજપણાને પામી રહો. હે કર્ણ ! રથમાં બેઠેલા તારી સાનિધ્ય પાછળ બેસી હાથમાં સફેદ પંખો લઇને યુધિષ્ઠિર તને પવન કરો. મહા બળવાન ભીમસેન અભિષેક થયેલા તારી ઉપર શ્વેત છત્ર ધારણ કરો. અને ઘુઘરીઓવાળા, વ્યાઘ્ર ચર્મથી મઢેલા તથા શ્વેત અશ્વ જોડેલા તારા રથને અર્જુન ચલાવો. અભિમન્યુ તારી પાસે રહો તથા નકુળ, સહદેવ, દ્રૌપદીના પાંચ પુત્ર, પાંચલાદિ દેશના રાજાઓ, મહારથિ શિખંડિ, મારા સહિત અંધક, વૃષ્ણિ તથા દાશાર્હ કુળના સર્વ યાદવો અને દશાર્ણ દેશના રાજાઓ તારી પાછળ ગતિ કરો. હે મહાબાહુ ! જપ તથા હોમાદિ અનેક પ્રકારનાં મંગળ કાર્ય કરનાર તું, ભાઇરૂપ પાંડવો સહિત થઇ રાજ્યને ભોગવ. વળી કુંતલ સહિત દ્રાવિડ, આંધ્ર, તાલચર, ચુચુપ તથા વેણુક આદિ રાજાઓ તારી આગળ ચાલનારા થાઓ; સૂત તથા માગધાદિ અનેક તરેહની તારી સ્તુતિ કરો; અને પાંડવો તારો વિજય ગાઓ. હે કુંતિપુત્ર ! નક્ષત્રથી વિંટાયલા ચંદ્રની પેઠે પાંડવોથી વિંટાયલો તું પૃથ્વીના રાજ્યને પાળ તથા કુંતિને આનંદની પ્રાપ્તિ કર. આજથી તારા મિત્રો હર્ષ પામો, તથા શત્રુઓ વ્યથા પામો, અને તને પાંડવો સાથે શ્રેષ્ઠ ભ્રાતૃભાવ થાઓ.

मित्राणि ते प्रहृष्यं तु व्यथं तु रिपवस्तथा ।
सौभ्रात्रं चैव तेद्यास्तु भ्रातृभिः सहपांडवैः ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि श्रीकृष्णवाक्ये गुर्जरभाषायां चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥

અધ્યાય ૧૪૧ મો. કર્ણની નીતિમત્તા.

कर्ण उवाच—असंशयं सौहृदान्मे प्रणयाचात्थ केशव ।
सख्येन चैव वार्ष्णेय श्रेयस्कामतयैव च ॥ १ ॥

કર્ણ કહે છે-હે વૃષ્ણિનંદન કેશવ ! તમે મને સુહૃદપણાથી, સ્નેહથી, સખાપણાથી તથા મારા શ્રેયને લીધે કહો છો, ને હું ધર્મથી પાંડુ રાજાનો પુત્ર છું એ સર્વ જાણું પણ છું. હે જનાર્દન ! કુંતિએ કન્યાપણામાં સૂર્યથી મારારૂપ ગર્ભને ધારણ કર્યો, ને ઉત્પન્ન થયા કેડે તેના કહેવાથી તેણે મારો ત્યાગ કર્યો હતો માટે હું ધર્મથી પાંડુરાજાનો પુત્ર છું.

કુંતિયે મારો જન્મ થયા કેડે મારૂં અશ્રેય થાય તેવી રીતે મારો ત્યાગ કર્યો, પણ અધિરથ નામના સૂતે મને જોઇ પોતાના ગૃહ પ્રત્યે લઇ જઇ પોતાની સ્ત્રી રાધાને સ્નેહથી અર્પણ કર્યો. તે વેળા તેને મારામાં અત્યંત સ્નેહને લીધે તેના સ્તનમાં દૂધ પ્રાપ્ત થયું. હે યાદવ! રાધાએ મારાં મળ મૂત્ર ધોયાં છે, માટે ધર્મશાસ્ત્ર શ્રવણ કરવામાં સદૈવ તત્પર તથા ધર્મ જાણનાર મારા સરખો પુરૂષ, તેના ગુણને કેમ વિસરે? હે કૃષ્ણ! અધિરથિ નામનો સૂત મને પુત્ર માને છે, ને હું પણ તેના સ્નેહથી તેને સદૈવ પિતા જાણું છું; કેમકે તેણે પુત્ર સરખી પ્રીતિથી શાસ્ત્રવિધિએ કરી મારાં જાતકર્માદિ સંસ્કાર કર્યાં છે. વળી તેણે બ્રાહ્મણો સહિત થઇ મારૂં વસુષેણ એવું નામ પાડયું તથા યુવાવસ્થા પ્રાપ્ત થઇ ત્યારે મને સ્ત્રિયો પણ પરણાવી. હે જનાર્દન! તે મારી સ્ત્રિયોને વિષે મને પુત્ર થયા તથા પાત્ર પણ થયા છે, માટે તે સ્ત્રિઓને વિષે મારૂં હૃદય કામથી બંધાઇ રહેલું છે. વાસ્તે સમગ્ર પૃથ્વીને લીધે તથા સુવર્ણના સમૂહની પ્રાપ્તિને લીધે અથવા હર્ષ તથા ભયથી પણ તે સ્નેહ નિવૃત્ત કરવા હું ઇચ્છતો નથી. હે કૃષ્ણ! દુર્યોધનના આશ્રયથી મેં ધૃતરાષ્ટ્રના કુળને વિષે રહી તેર વર્ષ પર્યંત ચક્રવર્તિ રાજ્ય ભોગવ્યું છે. પોતાની જ્ઞાતિ સહિત થઇ અનેક યજ્ઞે કરી ઇશ્વરનું યજન કર્યું છે અને અનેક કુળધર્મ તથા વિવાહકર્મ પણ કર્યાં છે. હે વૃષ્ણિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા શ્રીકૃષ્ણ! દુર્યોધને મિત્ર એવા મને પામીને, પાંડવો સાથે વિગ્રહ તથા યુદ્ધનો ઉત્સાહ કર્યો છે; યુદ્ધને વિષે દ્વંદ્વ યુદ્ધમાં અર્જુન સામે તારે યુદ્ધ કરવું એમ તેણે મને કહેલું છે, માટે હું મારા મૃત્યુના ભયથી અથવા લોભથી, કુંતિના સંબંધથી તથા પરાજયના ભયથી પણ બુદ્ધિમાન દુર્યોધનનું અપ્રિય કરવા ઇચ્છતો નથી. હે હૃષિકેશ! જો હું અર્જુન સામે રથમાં બેસી યુદ્ધ કરવા ન જાઉં, તો મારી તથા તેની અપકીર્ત્તિ થાય; કેમકે અમે બેઉએ એક બીજાને મારવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી છે. હે મધુસૂદન! તમે પાંડવોને તેના હિત માટે યુદ્ધ કરવાનું કહો; કેમકે તેઓ તમારે વશ છે તેથી તમારા કહેવા પ્રમાણે કરશે એમાં સંશય નથી. હે યાદવનંદન! હું કુંતિનો પુત્ર છું એમ જે આપણે વાતો કરી, તે તમારે યુધિષ્ઠિર પાસે કહેવું નહીં, કારણ જો તેને તે વાતની ખબર પડશે, તો ધર્માત્મા તથા નિયમિત ઇંદ્રિયવાળા તે, મોટા ભાઇ મારે લીધે રાજ્ય ગ્રહણ કરશે નહીં. હે શત્રુને દમન કરનાર મધુસૂદન! જો મને એ મોટું રાજ્ય મળશે, તોપણ હું તે દુર્યોધનને આપી દઇશ; પણ તે અધર્મિ હોવાથી તેમ થવું યોગ્ય નથી, કારણ તેમ કરવાથી પ્રજાનો વિનાશ થાય, માટે જેને નિયમમાં રાખનાર તમે છો તથા યોદ્ધો અર્જુન છે એવા ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર, નિરંતર રાજ્ય કરનાર થાઓ. હે શ્રીકૃષ્ણ! જેના પક્ષમાં મહા બળવાન ભીમસેન, નકુળ, સહદેવ, દ્રૌપદીના પાંચ પુત્ર, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, મહારથિ સાત્યકિ, ઉત્તમ બળવાન યુધામન્યુ, સત્ય ધર્મવાન સોમકવંશી રાજા, ચૈદ્ય, ચેકિતાન, શિખંડિ, ઇંદ્રગોપ નામના જંતુ સરખા લાલ વર્ણવાળા પાંચ ભાઇ કેકય, ઇંદ્રધનુષ સરખા વર્ણવાળો તથા મોટા મનવાળો કુંતિભોજ રાજા, ભીમસેનનો મામો મહારથિ શ્યેનજીત, વિરાટનો પુત્ર શંખ અને પાંડવોની સર્વ કામના પૂર્ણ કરનાર તમે છો એવા યુધિષ્ઠિરનાંજ સર્વ દેશ તથા પૃથ્વી છે. હે શ્રીકૃષ્ણ! તમે આ ક્ષત્રિયોનો મોટો સમૂહ એકઠો કર્યો છે, તેથી સર્વ રાજાઓમાં વિખ્યાત એવું રાજ્ય યુધિષ્ઠિરને મળ્યુંજ છે. હે વૃષ્ણિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા! દુર્યોધનનો શસ્ત્રયજ્ઞ થશે; જેમાં ઉપદ્રષ્ટા તથા અધ્વર્યુ તમે, હોતા કવચ પહેરેલો તથા હનુમાનના ચિન્હવાળી ધ્વજાવાળો અર્જુન, સ્રુક ગાંડીવ ધનુષ, પુરૂષોનું વીર્ય ઘૃત,

મંત્ર અર્જુને મૂકેલાં ઐંદ્ર, પાશુપત તથા બ્રહ્માદિ અસ્ત્ર, પરાક્રમને વિષે અર્જુન સમાન અથવા તેનાથી અધિક સુભદ્રાનો પુત્ર અભિમન્યુ તથા યુદ્ધમાં હસ્તિના સૈન્યને નાશ કરનાર, મહા બળવાન અને પુરૂષમાં સિંહ સરખો ભીમસેન, "ઉદ્દ્ગાતા" મોટા નાદ કરવારૂપ સ્તુતિ કરનાર, ધર્માત્મા યુધિષ્ઠિર રાજા, જપ તથા હોમ કર્મયુક્ત થઇ નિરંતર બ્રહ્માનું કર્મ કરનાર, શંખ, મુરજ તથા ભેરીના, શબ્દ અને સિંહનાદ એ યજ્ઞના ભોક્તા કાળનું આવાહન કરનાર, મોટા યશસ્વી માદ્રિના પુત્ર નકુળ તથા સહદેવ "શામિત્ર કર્મ કરનાર" ક્ષત્રિયરૂપ પશુને મારનાર, વિચિત્ર ધ્વજા તથા રથ પંક્તિ "યૂપ" સ્તંભ, કર્ણિ, નાલીક, નારાચ તથા વત્સદંત નામનાં બાણ ચમસાધ્વર્યુ, તોમર સોમવલ્લીનાં પાત્ર, ધનુષ, પવિત્ર, તલવાર કપાળ, યોદ્ધાઓનાં મસ્તક પુરોડાશ, રૂધિર હુતદ્રવ્ય, શક્તિ તથા ગદાઓ કાષ્ટ અને પારિઘિ, દ્રૌણ તથા કૃપના શિષ્યો સદસ્ય, ગાંડિવ ધનુષ ધારણ કરનાર અર્જુન, દ્રોણ, અશ્વત્થામા તથા મહારથિયોએ મૂકેલાં બાણ સોમ ચમસાદિ, સાત્યકિ અધ્વર્યુના બદલામાં તેનું કામ કરનાર, દુર્યોધન દિક્ષા લેનાર, સેના દુર્યોધનની સ્ત્રી, ઘટોત્કચ રાત્રિને વિષે "શામિત્ર કર્મ કરનાર" ક્ષત્રિયરૂપ પશુને મારનાર અને શ્રૌત યજ્ઞને વિષે અગ્નિથી ઉત્પન્ન થયેલો પ્રતાપી ધૃષ્ટદ્યુમ્ન દક્ષિણા થશે. હે શ્રીકૃષ્ણ ! મેં દુર્યોધનના પ્રિય માટે પાંડવોને અપ્રિય લાગે એવાં કટુ વચન કહ્યાં, એ નહીં કરવાનું કામ કર્યું; જેથી હવે મને મોટો પશ્ચાત્તાપ થાય છે. હે માધવ ! તમે જ્યારે અર્જુને મારેલા મને જોશો ત્યારે ફરીથી એ યુદ્ધ યજ્ઞના ચયનનો આરંભ થશે. વળી જ્યારે ભીમસેન મોટા નાદ કરતા એવા દુઃશાસનના રૂધિરનું પાન કરશે, ત્યારે સોમાભિષવ થશે. વળી હે જનાર્દન ! જ્યારે પંચાળ દેશના રાજા દ્રુપદના પુત્ર શિખંડિ તથા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, ભીષ્મ તથા દ્રોણને મારશે, ત્યારે તે યજ્ઞનો છેડો સમીપ આવશે. હે માધવ ! જ્યારે મહા બળવાન ભીમસેન દુર્યોધનને મારશે, ત્યારે તેનો યજ્ઞ પૂરો થશે. હે કેશવ ! રાજા, પતિ તથા પુત્ર નાશ પામ્યા હશે જેના એવી ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર તથા પૌત્રની સ્ત્રિયો ગાંધારી સહિત કુતરા, ગૃધ્ર તથા કુરર નામના જનાવરોએ સેવેલા યુદ્ધરૂપ યજ્ઞ સ્થાનમાં બેસી મોટા શબ્દ કરતી રૂદન કરશે, ને અશ્રુથી તેમના દેહ ભીના થશે એ રૂપ યજ્ઞને અંતે અવભૃથ સ્નાન થશે. હે ક્ષત્રિયમાં શ્રેષ્ઠ મધુસૂદન ! વિદ્યા તથા અવસ્થાએ કરી વૃદ્ધ એવા ક્ષત્રિયો, તમને પામવા સારૂ યુદ્ધ વગર વૃથા મૃત્યુ નહી પામે, માટે હે કેશવ ! ત્રણ લોકમાં અત્યંત પવિત્ર કુરૂક્ષેત્રમાં એકઠું થયેલું ક્ષત્રિય મંડળ શસ્ત્રે કરી મૃત્યુ પામશે. હે વૃષ્ણિ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા ! હે કમળ સરખાં નેત્રવાળા ! જેવી રીતે સર્વ ક્ષત્રિય મંડળ ઇચ્છિત સ્વર્ગલોકને પામે, તેવી રીતે તમે કરો; જેથી જ્યાં સુધી પૃથ્વી ઉપર પર્વત તથા નદિયો રહેશે, ત્યાં સુધી તમારી કીર્તિનો શબ્દ પૃથ્વીને વિષે ગાજશે. ક્ષત્રિયોના યશ એજ ધનરૂપ મહા ભારત સંગ્રામનું બ્રાહ્મણો સભાઓને વિષે કથન કરશે. હે પરંતપ ! હે કેશવ ! તમે નિરંતર વિચાર કરીને કુંતિના પુત્રને મારી સાથે યુદ્ધ કરવા સારૂ મોકલો.

समुपानय कौंतेयं युद्धाय मम केशव ।
मंत्रसंवरणं कुर्वन्नित्यमेव परंतप ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि कर्णोपनिवादे गुर्जरभाषायामेकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४१ ॥

અધ્યાય ૧૪૨ મો. કર્ણોપનિવાદ.

संजय उवाच—कर्णस्य वचनं श्रुत्वा केशवः परवीरहा ।
उवाच प्रहसन्वाक्यं स्मितपूर्वमिदं यथा ॥

સંજય કહે છે-હે ધૃતરાષ્ટ્ર! એ પ્રમાણે કર્ણનાં વચન સાંભળીને શત્રુના શૂરવીરનો નાશ કરનાર ભગવાને હસતાં હસતાં આવી રીતે કહ્યું કે હે કર્ણ! હું તને રાજ્ય પ્રાપ્ત થાય તેવો ઉપાય કહું છું, પણ તારી ધ્યાનમાં આવતો નથી; માટે અવશ્ય પાંડવોનો જય થશે એમાં સંશય નથી. વિશ્વકર્માએ ઇંદ્રધનુપ સરખો દેખાવ આપે એવી માયા જેમાં રહી છે એવો, જય આપે એવાં દિવ્ય તથા ભયંકર ભૂત જેને વિષે રહ્યાં છે એવો ચોતરફ તથા ઉંચે એક યોજનમાં વિસ્તારવાળો પર્વત તથા વૃક્ષમાં નહીં મળી જનાર, હનૂમાનનાં ચિન્હવાળો અને અગ્નિ સરખો દેદીપ્યમાન અર્જુનનો જયધ્વજ ઘણો શોભે છે. હે કર્ણ! જ્યારે તું ઇંદ્ર અગ્નિ તથા વાયુના અસ્ત્રને ફેંકતા એવા તથા મારારૂપ સારથિવાળા અર્જુનને જોઇશ અને ગાંડીવ ધનુષના વજ્ર સરખા શબ્દને સાંભળીશ, ત્યારે સર્વ પુરૂષાર્થથી રહિત થઇશ. વળી તું જ્યારે જપ તથા હોમ કરનાર, પોતાની સેનાની રક્ષા કરનાર, સૂર્ય સરખા અસહ્ય તથા શત્રુની સેનાને તપાવનાર કુંતિના પુત્ર યુધિષ્ઠિરને સંગ્રામમાં જોઇશ, ત્યારે સર્વ પુરૂષાર્થથી રહિત થઇશ. વળી તું જ્યારે સામે આવનાર, હસ્તિને મારનાર, સંગ્રામમાં દુઃશાસનના રૂધિરનું પાન કરી મદ ઝરતા હસ્તિની પેઠે નાચતા એવા તથા મહા બળવાન ભીમસેનને જોઇશ, ત્યારે સર્વ પુરૂષાર્થથી રહિત થઇશ. વળી તું જ્યારે સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરવા સારૂ આવતા એવા તથા અર્જુને વારેલા ભીષ્મ, દ્રોણ, કૃપ, દુર્યોધન અને જયદ્રથને જોઇશ, ત્યારે સર્વ પુરૂપાર્થથી રહિત થઇશ. વળી તું જ્યારે શત્રુના શૂરવીર પુરૂષના રથને તોડનાર, શસ્ત્રના પ્રહારવાળાં સંગ્રામમાં હસ્તિની પેઠે કૌરવના સૈન્યને ક્ષોભ પમાડનાર અને મહા બળવાન માદ્રિના પુત્ર નકુળ તથા સહદેવને જોઇશ, ત્યારે સર્વ પુરૂપાર્થથી રહિત થઇશ. હે કર્ણ! તું અહિંથી જઇને દ્રોણ, ભીષ્મ તથા કૃપાચાર્યને મારા કહેવાથી કહેજે કે, જેમાં તૃણ તથા કાષ્ટ મળી શકે એવો, સર્વ ઔષધિ તથા વૃક્ષ ફળ પુષ્પવાળા છે જેમાં એવો, મક્ષિકાઓ જેમાં થોડી હોય એવો, કાદવ વગરનો, મીઠા જળવાળો, અતિ ટાઢ તથા ઉષ્ણતા વગરનો અને સુખરૂપ માસ છે, જેની અમાવાસ્યા આડા બાકી સાત દિવસ છે; માટે તે દિવસે યુદ્ધની સર્વ તૈયારી કરો, કેમકે તેનું દૈવત ઇંદ્ર છે એમ બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ કહે છે. હે કર્ણ! તું યુદ્ધ માટે આવેલા રાજાઓને પણ મારા કહેવાથી કહેજે કે, જે તમારા મનમાં છે, તે પ્રમાણે હું સર્વ સંપાદન કરીશ. હે કર્ણ! દુર્યોધનને વશ હોવાથી તેની પછવાડે ચાલનાર રાજાઓ તથા રાજપુત્રો, શસ્ત્રે કરી નાશ પામી ઉત્તમ ગતિને પામશે.

राजानो राजपुत्राश्च दुर्योधनवशानुगाः ।
प्राप्य शस्त्रेण निधनं प्राप्स्यंति गतिमुत्तमां ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि कर्णोपनिवादे भगवद्वाक्ये गुर्जरभाषायां द्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥

અધ્યાય ૧૪૩ મો. કૃષ્ણ અને કર્ણનો સંવાદ.

संजय उवाच—केशवस्य तु तद्वाक्यं कर्णः श्रुत्वाहितः शुभं।
अब्रवीदभिसंपूज्य कृष्णं तं मधुसुदनं ॥ १ ॥

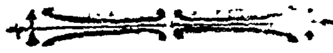
સંજય કહે છે–હે ધૃતરાષ્ટ્ર! એ પ્રમાણે મધુસૂદન કેશવ એવા શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળીને લોભ પમાડેલો કર્ણ, તેમની પૂજા કરી કહેવા લાગ્યો કે, હે મહાબાહો! તમે હું કેવો છું તે વિષે સૌ જાણતા હોવા છતાં શું મને મોહ પમાડવા ઇચ્છો છો? આ સમગ્ર પૃથ્વીને નાશ થવાનો સમય નજીક આવ્યો છે, જેનું નિમિત્ત શકુનિ, હું, દુઃશાસન તથા ધૃતરાષ્ટ્રનો પુત્ર દુર્યોધન રાજા એ ચાર જણા છીએ. હે કૃષ્ણ! કૌરવ તથા પાંડવોના રૂધિરનો ગારો જેમાં થશે એવું આ મોટું ભયંકર યુદ્ધ નજીક આવ્યું એમાં સંશય નથી; જેને વિષે દુર્યોધનને વશ થયેલા રાજા તથા રાજપુત્રો શસ્ત્રરૂપી અગ્નિથી બળી યમપુરી પ્રત્યે જશે. હે મધુસૂદન! મને મહા ભયંકર સ્વપ્ન જોવામાં આવે છે, ભયંકર અપશુકનો થાય છે અને દુર્યોધનનો પરાજય તથા યુધિષ્ઠિરના જયને જાણે સૂચવતા હોય એવા રૂવાં ઉભાં કરનાર અને મહા દારૂણ ઉત્પાત પણ દેખાય છે; તે આ કે, મોટી કાંતિવાળો તીક્ષ્ણ ગ્રહ શનૈશ્ચર રોહિણી નક્ષત્રને પીડે છે તેથી મધ્ય દેશમાં મોટો ક્ષય તથા રાજાનો નાશ થવો જોઇએ. હે મધુસૂદન! મંગળ નામનો ક્રૂર ગ્રહ જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રનો થયા વગર વક્રી થઇ પાછો અનુરાધા નક્ષત્રનો થાય છે, તેથી રાજાના સર્વ મિત્રોનો નાશ થવો જોઇએ. હે વાર્ષ્ણેય! કૌરવોને અવસ્ય મોટો ભય નજીક આવ્યો છે, કારણ મહાપાત નામનો ગ્રહ ચિત્રા નક્ષત્રને પીડે છે. તેમ અમાવાસ્યાને દિવસે નિષ્કલંક ક્ષીણ ચંદ્ર સૂર્યની સાથે મળે છે, ને તે દિવસે વક્રી રાહુ સૂર્યને પામે છે, તેથી તે કર્તરીયોગ થાય છે, જે સૂર્ય તથા ચંદ્ર વંશના રાજાઓનો ક્ષય કરનાર છે; અને મોટી ગર્જનાવાળો તથા તોફાની વાયુ વાય છે, ને આકાશમાંથી ઉંબાડીઆં પડે છે. હે માધવ! હસ્તિ તથા ઘોડાઓની આંખમાંથી અશ્રુ પડે છે, ને તે સર્વ વાહનો ઘાસ પાણીને જોઇને પણ આનંદ પામતાં નથી. હે મહાબાહો શ્રીકૃષ્ણ! એ મોટાં ખરાબ નિમિત્ત થવાથી પ્રાણીનો નાશ કરનાર મહા દારૂણ ભય નજીક આવેલ છે, એમ વિદ્વાન પુરૂષ કહે છે. તેમ હે કેશવ! અશ્વ, હસ્તિ તથા મનુષ્યોની વિષ્ટા થોડું ખાધે ઘણી જોવામાં આવે છે. હે મધુસૂદન! દુર્યોધનના સર્વ સૈન્યને એ પરાભવ થવાનું ચિન્હ છે, એમ બુદ્ધિમાન પુરૂષો કહે છે. હે કૃષ્ણ! પાંડવોનાં વાહન આનંદમાં રહે છે તથા મૃગ એમને જમણી બાજુ ઉતર્યા છે એમ સંભળાય છે, એ તેમના જયનાં લક્ષણ છે. હે કેશવ! મૃગાદિ સર્વ ઉત્તમ પશુ દુર્યોધનને ડાબાં ઉતરે છે, ને આકાશમાં નિરાધાર શબ્દ થાય છે, એ પણ તેના પરાભવનું લક્ષણ છે. હે શ્રીકૃષ્ણ! મયૂર, હંસ સારસ તથા ચાતક ઇત્યાદિ પવિત્ર પક્ષિયો તથા જે 'જીવ જીવ' એ રીતેજ શબ્દ કરે છે એવા ચકોરાદિ પક્ષિયોનો સમુદાય પાંડવોની પાછળ જાય છે. ગૃધ્ર, કંક, બક, શ્યેન, રાક્ષસ તથા વરૂ એટલા માંસ ખાનાર ક્રૂર પ્રાણી અને મક્ષિકાનો સમુદાય કૌરવોની પાછળ દોડે છે. વળી દુર્યોધનના સૈન્યમાં નોબતનો શબ્દ બરોબર થતો નથી, અને પાંડવોના સૈન્યમાં વગાડ્યા વગર નગારાં શબ્દ કરે છે. વળી દુર્યોધનના સૈન્યમાં જળાશય ઉત્તમ બળિવ-પેઠે શબ્દ કરે છે, એ પણ તેના પરાભવનું લક્ષણ છે. વળી હે માધવ! તેની સેનામાં ...ના ... [illegible] દ થાય છે એ પણ તેના પરાભવનું લક્ષણ છે. વળી આકાશમાં

કોટ, ખાઇ, દરવાજા, તોરણ તથા સૂર્ય સહિત ગંધર્વનગર તેમના જોવામાં અને સૂર્યને ફરતી કાળી પરિધી પણ જોવામાં આવે છે. વળી પ્રાતઃસંધ્યા તથા સાયંસંધ્યા વખતે મોટા ભયને સૂચવનાર શિયાળવાં ભયંકર શબ્દ કરે છે, એ પણ દુર્યોધનના પરાભવનું ચિન્હ છે. હે મધુસૂદન! એકપક્ષ એકઅક્ષી તથા ચરણવાળાં પક્ષીયો ભયાનક મળ મૂત્રાદિનો ત્યાગ કરે છે. કાળી ડોકવાળાં તથા લાલ પગવાળાં ભયંકર પક્ષીયો થયેલી સંધ્યા સામાં ઉડે છે, એ પણ એના પરાભવનું લક્ષણ છે. વળી હે મધુસૂદન! તે પ્રમથ બ્રાહ્મણોનો, પછી પોતાના ગુરૂજનનો તથા પોતાને વિષે ભક્તિમાન નોકરોનો દ્વેષ કરે છે, એ પણ એના પરાભવનું લક્ષણ છે. હે મધુસૂદન! સદૈવ પૂર્વ દિશાનો લાલ વર્ણ, દક્ષિણ દિશાનો શસ્ત્ર સરખો વર્ણ, પશ્ચિમ દિશાનો કાચાં માટીનાં પાત્ર સરખો વર્ણ તથા ઉત્તર દિશાનો શંખ સરખો વર્ણ કહેલો છે. પણ દુર્યોધનને તો સર્વ દિશાઓ બળતી હોય એવી જોવામાં આવે છે, એ પણ થનાર મોટા ભયને સૂચવે છે. હે અચ્યુત! મેં સ્વપ્નમાં ભાઇયો સહિત યુધિષ્ઠિરને હજારો થંભવાળા મહેલમાં ચઢતા જોયા અને તેમના સહિત તમારાં પાઘડી, વસ્ત્ર તથા આસન શ્વેત વર્ણનાં જોયાં. વળી હે જનાર્દન! હે શ્રીકૃષ્ણ! મેં સ્વપ્નમાં તમારૂં શરીર રૂધિરયુક્ત તથા આંતરડાંથી વિંટાયલું જોયું. હે શ્રીકૃષ્ણ! મેં સ્વપ્નમાં ઘણા પરાક્રમવાળા યુધિષ્ઠિર રાજાને પણ અસ્થિના ઢગલા ઉપર બેસી સુવર્ણની થાળીમાં ઘી તથા દુધપાકનું ભોજન કરતા તથા પૃથ્વીને ગળતા જોયા; માટે જરૂર તમે આપેલી આ પૃથ્વીને તે રાજા ભોગવશે. પુરૂષમાં સિંહરૂપ ભયંકર કર્મવાળો ભીમસેન હાથમાં ગદા લઇ ઉંચા પર્વત ઉપર ચઢી આ પૃથ્વીને જાણે ગળતો હોય નહીં એવો મેં સ્વપ્નમાં જોયો; માટે તે અવશ્ય મહા સંગ્રામમાં અમને સર્વને નાશ પમાડશે, એ હું સારી રીતે જાણું છું, કારણ જ્યાં ધર્મ છે ત્યાં જય છે. હે હૃષિકેશ! મેં સ્વપ્નમાં ગાંડિવ ધનુષ તથા રાજ્યલક્ષ્મી સહિત અર્જુનને તમારી સાથે શ્વેત હસ્તિ ઉપર બેઠેલો જોયો; માટે તમે સર્વ દુર્યોધનાદિ રાજાઓને મારશો એમાં સંશય નથી. હે લક્ષ્મીપતિ! મેં સ્વપ્નમાં નકુળ, સહદેવ તથા મહારથિ સાત્યકિને શ્વેત બાજુબંધ, કંઠાભરણ, માલતીના ફુલની માળા તથા વસ્ત્રથી શોભિતા, શ્વેત છત્ર જેમની ઉપર શોભી રહ્યાં હતાં એવા તથા મ્યાનમાં બેઠેલા જોયા અને દુર્યોધનના સૈન્યમાં કેવળ અશ્વત્થામા, કૃપાચાર્ય તથા કૃતવર્મા યાદવને શ્વેત પાઘડી પહેરેલા જોયા; અને બીજા સર્વ રાજાઓને લાલ પાઘડી પહેરેલા જોયા. હે મહાબાહો! મેં સ્વપ્નમાં મારા તથા દુર્યોધન સહિત મહારથિ ભીષ્મ અને દ્રોણને ઉંટ જોડેલા રથમાં બેસી દક્ષિણ દિશામાં જતા જોયા; માટે થોડા વખતમાં મારા સહિત રાજાદિક સમગ્ર ક્ષાત્રમંડળ ગાંડિવ ધનુષરૂપ અગ્નિમાં પ્રવેશ કરી યમપુરી પ્રત્યે જશે એમ હું નિશ્ચય જાણું છું. કર્ણનાં વચન સાંભળી શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે હે કર્ણ! તારૂં હૃદય યથાર્થ મારા વચનને સ્વીકાર કરતું નથી, માટે જરૂર આ પૃથ્વીનો નાશ સમીપ આવ્યો છે. હે તાત! એમ ન હોય તો આ અન્યાય તે આ ન્યાય છે, એમ તારા માનવામાં કેમ આવે નહિ? શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી વળી કર્ણે કહ્યું કે હે કૃષ્ણ! હે મહાબાહો! શૂરવીર ક્ષત્રિયના નાશરૂપ આ ઉદ્યોગ થતાં આ મહા સંગ્રામથી જો હું બચી જીવતો રહીશ તો તમને જોઇશ, અથવા તમ સહિત સર્વ અમારો ભાઇઓનો સમાગમ સ્વર્ગમાં થશે, હમણાં તો હવે કૌરવો પાસે જાઇશ. સંજય કહે છે, હે ધૃતરાષ્ટ્ર! એ રીતે માધવ ભગવાનને કહી સ્નેહથી તેમને મળી તેમની રજા લઇ તેમના રથમાંથી નીચે ઉતરી, સુવર્ણથી શોભિતા પોતાના રથમાં બેસીને, દીન મનવાળો રાધાપુત્ર કર્ણ અમારા

સહિત પાછો વળ્યો; અને સાત્યકિ સહિત કેશવ ભગવાન પણ પોતાના સારથિને 'ગાડી ચલાવ ઝટ ચલાવ' એમ કહી તુરત ત્યાંથી રવાને થયા.

ततः शीघ्रतरं प्रायात्केशवः सहसात्यकिः ।
पुनरुच्चारयन् वाणीं याहि याहीति सारथिं ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि कर्णोपनिवादे कृष्ण-कर्णसंवादे गुर्जरभाषायां त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४३ ॥

અધ્યાય ૧૪૪ મો. કુંતિ અને કર્ણ.

वैशंपायन उवाच—असिद्धानुनये कृष्णे कुरुभ्यः पांडवान् गते ।
अभिगम्य पृथांक्षत्ता शनैः शोचन्निवाब्रवीत् ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે-હે જનમેજય! નિષ્ફળ થયો હતો વિનય જેનો એવા શ્રીકૃષ્ણ, કૌરવ પાસેથી પાંડવો પાસે જવા રવાને થયા, ત્યારે વિદુર કુંતિ પાસે જઈ શોચ કરતા હોય નહિ એમ ધીરેથી તેને કહેવા લાગ્યા કે હે કુંતિ! કૌરવ તથા પાંડવને પરસ્પર ક્લેશ ન થાય તે માટે મને જે પ્રીતિ છે તે તમારા જાણવામાં છે. મેં દુર્યોધનને કહેવામાં કંઇ બાકી રાખ્યું નથી, તોપણ તે કંઇ મારાં વચન માનતો નથી. ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર ચેદિ, પાંચાળ, કેકય, ભીમ, અર્જુન, શ્રીકૃષ્ણ, યુયુધાન, નકુળ તથા સહદેવાદિ યુક્ત છે, વિરાટ નગરમાં રહ્યા છે અને પોતે બળવાન છે, તોપણ જ્ઞાતિના બચાવ વાસ્તે દુર્બળની પેઠે ધર્મનીજ ઇચ્છા રાખે છે. ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા વયે વૃધ્ધ છે, તોપણ પુત્રના પ્રેમે કરી ઉન્મત્ત થયા છે; જેથી શાંતિ પામતા નથી, ને અધર્મ માર્ગે વર્તે છે. હે કુંતિ! કેવળ જયદ્રથ, કર્ણ, દુઃશાસન તથા શકુનિની દુર્બુદ્ધિને લીધે કૌરવ તથા પાંડવને પરસ્પર ભેદ થયો છે, પણ જેમને અધર્મથી કરેલું આ વૈર ધર્મરૂપ ભાસે છે એવા કૌરવ છે, માટે અધર્મનું ફળ જે નાશ તેને તે વહેલા પામશે. બળાત્કારથી કૌરવો યુધ્ધને ધર્મ માને છે, તે જોઇ કોણ સંતાપ ન પામે? કૌરવો શ્રીકૃષ્ણના સમજાવ્યા સમજ્યા નહીં, ને તે પાછા ગયા; માટે હવે પાંડવો યુદ્ધનો ઉદ્યમ કરશે. હે રાજપુત્રિ! આ કૌરવોનો અન્યાય શૂરવીરનો નાશ કરશે એ માટે હું ચિંતન કરૂં છું, તેથી મને રાત્રિયે તથા દિવસે નિદ્રા પણ આવતી નથી. હે જનમેજય! પોતાના હિતને ઇચ્છનાર વિદુરનું તે વાક્ય સાંભળી કુંતિ મનમાં દુઃખ પામીને નિઃશ્વાસ મૂકી મન સાથે વિચાર કરવા લાગી કે, ધનને ધિક્કાર છે, કારણ કે તે વાસ્તે મોટો જ્ઞાતિ વધ થશે. હે વિદુર! પાંડવ આવેલા ચૌદ દેશ તથા પાંચાળ દેશના રાજા અને યાદવ એ સર્વ મળી કૌરવો સાથે યુદ્ધ કરશે, એથી વધારે બીજું દુઃખ શું! યુદ્ધ કરવામાં દોષ છે ને તે ન કરવાથી પરાભવ થાય છે, તોપણ તે કર્યા વગર દરિદ્રતાને લીધે મરણ પામવું એ સારૂં, પણ જ્ઞાતિ ક્ષય કરનાર જય સારો નહીં, એમ હું વિચારૂં છું, તેથી મારા હૃદયમાં દુઃખ થાય છે! હે વિદુર! શંતનુના પુત્ર પિતામહ ભીષ્મ, યોદ્ધાઓના પતિ દ્રોણાચાર્ય તથા કર્ણ એ ત્રણ જણ દુર્યોધનના પક્ષમાં રહી અને ભય વધારે છે. પણ દ્રોણાચાર્ય પોતાના શિષ્ય પાંડવો ઉપર પ્રીતિને લીધે યુદ્ધ નહીં કરે, તેમ પિતામહ ભીષ્મ પણ, પાંડવ વિષે દયા કેમ નહીં કરે? કરશેજ. પાપ દૃષ્ટિવાળા દુર્બુદ્ધિમાન

દુર્યોધનને અનુસરનાર, મોટો અનર્થ કરનાર, આગ્રહી, વિશેષ બળવાન તથા પાપરૂપ કર્ણ, સદૈવ પાંડવોનો દ્વેષ કરે છે માટે તેમને યુદ્ધમાં દુઃખ આપશે એમ જાણી મારૂં હૃદય બળે છે. હે વિદુર ! આ સમય હું કર્ણ પાસે જઇ યથાર્થ વાત કહી પાંડવ સાથે તેના મનને પ્રસન્ન કરવાનો ઉત્સાહ રાખું છું. જ્યારે હું મારા પિતા કુંતિભોજ રાજાના ઘરમાં રહી હતી, ત્યારે મને પ્રસન્ન થયેલા દુર્વાસા દેવતાઓને આહ્વાન કરવાના મંત્રરૂપ વરદાન આપી ત્યાંથી ગયા. ત્યાર પછી તે રાજાના અંતઃપુરમાં રહી મનમાં ખેદ પામતી, અનેક તરેહના વિચાર કરતી, મંત્રોનું બળ તથા બ્રાહ્મણની વાણીનું બળ કેવું હશે, એમ બાળભાવથી તથા સ્ત્રીપણાથી વારંવાર વિચાર કરતી, વિશ્વાસુ ધાત્રીએ રક્ષા કરેલી, સખીજનથી વિંટાયલી, પોતાના દોષને ત્યાગ કરવાની ઇચ્છાવાળી અને પિતાનાં વ્રત ઉદ્યાપનાદિ નિયમની રક્ષા કરતી એવી હું વિચારવા લાગી કે, મેં સારૂં કર્યું કેમ કહેવાય અને હું અપરાધવતી કેમ ન કહેવાઉં, એમ ચિંતન કરીને મેં પેલા બાળભાવથી મંત્રની પરીક્ષા જોવા સારૂ સૂર્યનું આહ્વાન કર્યું. તેથી સતી કન્યારૂપ હું તેની પાસે સૂર્યદેવ તત્કાળ આવ્યા ને મારા ઉદરમાં ગર્ભનું સ્થાપન કર્યું; જેની મેં પુત્રની પેઠે રક્ષા કરી હતી. કર્ણ આ વખતે ભાઇયોનું હિત થાય એવાં મારાં વચન સાંભળી મારા કહેવા પ્રમાણે કેમ નહી કરે ?! હે ભારત ! એ પ્રમાણે વિદુરજીને કહી તથા પોતાના મનમાં નિશ્ચય કરીને કુંતી ગંગા ઉપર ગઇ. તે વેળા કુંતિયે ગંગાના તીર ઉપર બેઠેલા, સત્યમાં તત્પર તથા દયાળુ પુત્ર કર્ણનો વેદાધ્યયનનો શબ્દ સાંભળ્યો. પછી તપસ્વીની કુંતિ પૂર્વાભિમુખ ઉંચા હાથ કરી બેઠેલા કર્ણની પાછળ, તેનો જપ ક્યારે પૂરો થશે એમ વાટ જોતી પ્રયોજન વાસ્તે ઉભી રહી; પણ સૂર્યના તાપથી દુઃખ પામવા લાગી તથા તેનું શરીર કમળની માળાની પેઠે સુકાવા લાગ્યું. વૃષ્ણિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલી પાંડુરાજાની સ્ત્રી કુંતિ, કર્ણના ઉત્તરીય વસ્ત્રની છાયામાં ઉભી રહી. નિયમથી વ્રત કરનાર કર્ણે અપરાહ્ન કાળ પર્યંત જપ કરી રહ્યા પછી પોતાની પાછળ જોયું, તો ત્યાં ઉભેલી કુંતિને દીઠી. પછી ધર્મ ધારણ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ મહા તેજસ્વી તથા માની સૂર્યનો પુત્ર ધર્મરૂપ કર્ણ તેમને હાથ જોડી નમસ્કાર કરી વિસ્મય રહિત થઇ યથાવિધિ સત્કાર કરીને આમ કહેવા લાગ્યો.

यथान्यायं महातेजा मानी धर्मभृतांवरः ।
उत्स्मयन्प्रणतः प्राह कुंतिं वैकर्तनो वृषः ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि कुंतिकर्णसमागमे गुर्जरभाषायां चतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४४ ॥

અધ્યાય ૧૪૫ મો. કુંતી ને કર્ણ.

कर्ण उवाच—राधेयोहमाधिरथिः कर्णस्त्वामभिवादये ।
प्राप्ताकिमर्थं भवती ब्रूहि किंकरवाणि ते ॥ १ ॥

કર્ણ કહે છે—હે કુંતિ ! અધિરથ સૂત તથા રાધાનો પુત્ર કર્ણ હું તમને અભિવંદન કરૂં છું, તમે શું કરવા આવ્યાં છો ? હું તમારૂં શું કામ કરૂં તે કહો. કર્ણનાં વચન સાંભળી કુંતિયે કહ્યું કે હે કર્ણ ! તું કુંતિનો પુત્ર છે, રાધાનો નહિ, અને અધિરથ સૂત

તારો પિતા નથી. તું સૂત કુળમાં ઉત્પન્ન થયો નથી, તે વિષે હું તને જે કહું તે સાંભળ. હે કર્ણ! હું મારા પિતા કુંતિ ભોજના ઘરમાં રહી હતી, ત્યારે તું કન્યાપણામાં મારા ઉદરથી ઉત્પન્ન થયો છે, માટે પાંડવોનો મોટો ભાઇ છે. હે કર્ણ! પ્રકાશ સ્વરૂપવાન સૂર્યે, શસ્ત્ર ધારણ કરનારમાં શ્રેષ્ઠ આ તું રૂપ ગર્ભ મારા ઉદરને વિષે સ્થાપન કર્યો અને સમય આવ્યે મેં કુંડળ તથા કવચ પહેરેલા, દેવ ગર્ભ સરખા અને અજય એવા તને, પિતાના ઘરને વિષે ઉત્પન્ન કર્યો છે. તું પોતાના ભાઇયોને ઓળખ્યા વગર, મોહથી ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોને વિશેષ કરી સેવે છે તે તને યોગ્ય નથી. હે પુત્ર! પુત્રનેજ જોનારી માતા તથા પૂર્વજ પુત્રનાં કૃત્ય અને સ્નેહને જોઇ પ્રસન્ન થાય, એજ મનુષ્યોનો ખરો ધર્મ શાસ્ત્રમાં નિશ્ચય કરેલો છે, માટે તું મારી આજ્ઞાથી પૂર્વે અર્જુને સંપાદન કરેલી અને હાલ દુષ્ટોએ હરણ કરેલી એવી યુધિષ્ઠિરની લક્ષ્મીને ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો પાસેથી બળે કરી ગ્રહણ કરી ભોગવ. હમણાંજ તારો તથા અર્જુનનો સમાગમ જોઇને ભાઇયોનો પરસ્પર સ્નેહ થયો એમ જાણી દુષ્ટ કૌરવો નમ્ર થાઓ. હે કર્ણ! તું તથા અર્જુન એકઠા મળી રામ અને કૃષ્ણની પેઠે વૃદ્ધિ પામો. તમે જ્યારે બેઉ ભાઇયો એકઠા થશો એટલે આલોકમાં કોઇ વસ્તુ તમારે અસાધ્ય રહેશે નહિ. હે કર્ણ! જેમ મહા યજ્ઞમાં દેવતાઓથી વિંટાયલા બ્રહ્મા શોભે, તેમ ભાઇયોથી વિંટાયલો તું શોભીશ! સર્વ શ્રેષ્ઠ ભાઇયોમાં મોટો, સર્વ ગુણે કરી સંપન્ન અને પરાક્રમી તું પાર્થ છે, માટે સૂતપુત્ર એવો શબ્દ તારે વિષે માં રહો.

उपपन्नो गुणैः सर्वैः ज्येष्ठश्रेष्ठेषु बंधुषु ।
सूतपुत्रेति मा शब्दः पार्थस्त्वमसि वीर्यवान् ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि कुंतिकर्णसमागमे गुर्जरभाषायां पंचचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥

અધ્યાય ૧૪૬ મો. કર્ણનો કુંતિને જવાબ.

वैशंपायन उवाच—ततः सूर्यान्निश्चरितां कर्णः शुश्राव भारतीं ।
दुरत्ययां प्रणयिनीं पितृवद्भास्करेरितां ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે-હે જનમેજય! એ પ્રમાણે કુંતિએ કહ્યું તે વેળા પિતાની પેઠે સ્નેહથી સૂર્યે પ્રેરણા કરેલી આકાશવાણી કર્ણે સાંભળી કે હે મનુષ્યમાં સિંહરૂપ કર્ણ! કુંતિ સત્ય વાકય કહે છે માટે એનાં વચન તું પાળ, કારણ એના કહેવા પ્રમાણે કરવાથી તારૂં શ્રેય થશે. વૈશંપાયન કહે છે-હે જનમેજય! એ રીતે માતાએ તથા પિતારૂપ ભાનુએ કહ્યું તોપણ સત્ય ધૈર્યવાન કર્ણ, સત્યથી ચલાયમાન નહીં થતાં કુંતિને કહેવા લાગ્યો કે હે ક્ષત્રિય કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલી! તમારા કહેવા પ્રમાણે કરવું એ ધર્મદ્વાર છે, તથાપિ તમારાં વાકય ઉપર શ્રદ્ધા રાખતો નથી. હે મા! તમે મારો ત્યાગ કર્યો એ મારૂં ખૂરૂં કર્યું, જેથી હું જાતિભ્રષ્ટ થયો તથા ઉત્તમ કીર્તિહીન થયો. હું તમારાથી ક્ષત્રિય રૂપે ઉત્પન્ન થયો, પણ તે વેળા તમે એવો વિચાર કર્યો કે, આ મારો કાનીન પુત્ર પ્રસિદ્ધ માં થાઓ; જેથી મને ક્ષત્રિય સંસ્કાર પણ પ્રાપ્ત થયો નહીં. માટે તમારા જેવો મારો બીજો શત્રુ કોણ? જે વખતે મને ક્ષત્રિયની ક્રિયા કરવાનો વખત હતો, તે વખતે તો તમે મારે વિષે દયા

રાખવાનો વિચાર કર્યો નહીં, અને આ વખતે મતલબ વાસ્તે આવી રીતે કહો છો ? વળી તમે પૂર્વે કદી પણ માની પેઠે મારૂં હિત કર્યું નહીં, ને આ વખતે કેવળ પોતાના હિત વાસ્તે મને સારી રીતે સમજાવો છો. શ્રીકૃષ્ણ સહિત અર્જુનથી સર્વજન ભય પામે એમ છે, માટે જો હું આ વખતે પાંડવોના પક્ષમાં આવું, તો મને ભય પામી તેમના પક્ષમાં ગયો એમ સર્વ માને ! વળી આટલા દિવસ હું પાંડવોનો ભાઇ છું એમ કોઇના જાણવામાં આવ્યું નહીં, ને આ યુદ્ધ વખતે એમનો ભાઇ છું એ વાત પ્રકાશ કરી તેમના પક્ષમાં જાઉં તેથી મને આ ક્ષત્રિય છે એમ કોઇ કહે નહીં માટે ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોએ સર્વ કામના પોતાની સાથે ભોગવાવી અને સુખ થાય તે રીતે હમેશ મારો સત્કાર પણ કર્યો, એમનો મારા ઉપર ઉપકાર થયો છે તેને આ વખતે હું કૃતઘ્ન થઇ અફળ કરવા ઇચ્છતો નથી. હે કુંતિ ! જે કૌરવો શત્રુ એવા પાંડવો સાથે વૈર બાંધી નિરંતર મને સેવે છે, જેમ વસુદેવતાઓ ઇંદ્રને નમસ્કાર કરે, તેમ નિરંતર નમસ્કાર કરે છે અને મારા બળનો આશ્રય કરી શત્રુને જીતવા અમે સમર્થ છીયે એમ માને છે, તેમનો મનોરથ હું કેમ ભંગ કરૂં ? વળી જે કૌરવો દુઃખે કરી ન તરાય એવા પાંડવના સૈન્યરૂપી સમુદ્રને મારારૂપ નાવે કરી તરવાની ઇચ્છા રાખે છે, તેમનો હું ત્યાગ કેમ કરૂં ? કૌરવની પાછળ વરતનારાઓએ તેમને બદલો વાળી આપવાનો આ વખત આવ્યો છે, માટે મારે પ્રાણની પણ રક્ષા ન કરતાં ખાધેલા તેમના અન્નાદિકનું ઋણ માથેથી ઉતારવું જોઇએ. સારી રીતે પોષણ કરેલા રૂડા પુરૂષો, જ્યારે પોતાને પોષણ કરનારનું કામ કરવાનો વખત નજીક આવે, ત્યારે સાવધાન થઇ તેની સહાયતામાં ઉભા રહે છે; અને જે પાપિષ્ટ બુદ્ધિવાળો પુરૂષ હોય છે, તે પ્રત્યુપકાર કરવાને વખતે તેનું ઉલટું બૂરૂં કરી નાસી જાય છે. સ્વામિનું બૂરૂં કરનારા તથા વૃથા અન્ન ખાઇ જનાર કૃતઘ્ન પાપબુદ્ધિવાળાના આલોક તથા પરલોક બેઉ બગડે છે, માટે હે માતા ! હું બળ તથા શક્તિનો આશ્રય કરીને, ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર વાસ્તે તમારા પુત્ર સામે યુદ્ધ કરીશ એ તમારી પાસે અસત્ય બોલતો નથી. હું ક્રૂરપણા રહિત સત્પુરૂષનું વ્રત પાળું છું, માટે અર્થ આપનાર આ તમારાં વચન છે તથાપિ તેમ કરવા ઇચ્છતો નથી, તમારૂં અહિં મારી પાસે આવવું નિષ્ફળ ન થાય વાસ્તે કહું છું કે, તમે જાઓ, હું સંગ્રામમાં અર્જુન વિના યુધિષ્ઠિર, ભીમસેન, નકુળ તથા સહદેવ એ ચારને મારવા સમર્થ હઇશ તોપણ મારીશ નહીં અને અર્જુન સાથેજ યુદ્ધ કરીશ. તેમાં જો હું અર્જુનને મારીશ અથવા તે મને મારશે, તો મારો યશ થશે. હે યશસ્વિની ! જાઓ તમારા પાંચ પુત્રમાંથી ન્યૂન થશે નહીં, કારણ કદી અર્જુન નાશ પામશે તો મારા સહિત પાંચ પુત્ર રહેશે અને હું નાશ પામીશ તોપણ અર્જુન સહિત પાંચ રહેશે. એવાં કર્ણનાં વચન સાંભળી દુઃખથી કંપાયમાન થયું હતું શરીર જેનું એવી કુંતિ, પોતાના પુત્ર કર્ણને મળી ધીરેથી કહેવા લાગી કે, હે કર્ણ ! જે રીતે તું કહે છે તેમજ થશે, એમાં સંદેહ નથી પણ તેમ થવાથી કૌરવનો ક્ષય થશે, પછી તો દૈવ સર્વથી બળવાન છે. હે શત્રુને આકર્ષણ કરનાર પુત્ર કર્ણ ! ચાર ભાઇયોને તેં અભય આપ્યું, માટે તું તે તારી પ્રતિજ્ઞા ખરી રાખી સંગ્રામથી તેમનો બચાવ કરી તેમનું અનામય તથા કલ્યાણ થાય તેમ કરજે. વૈશંપાયન કહે છે-હે જનમેજય ! એવાં કુંતિનાં વચન સાંભળી ઠીક તમારા કહેવા પ્રમાણે હું કરીશ, એમ કહી કર્ણ તથા કુંતિ બેઉ જૂદેજૂદે સ્થાનકે ગયાં.

अनामयं स्वस्ति चेति पृथायां कर्णमब्रवीत् ।
तां कर्णोऽथ तथेत्युक्त्वा ततस्तौ जग्मतुः पृथक् ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि कुंतिकर्णसमागमे गुर्जरभाषायां षट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥

અધ્યાય ૧૪૭ મો. કૌરવોનું કૃષ્ણે કહેલું વૃતાંત.

वैशंपायन उवाच—आगम्य हस्तिनपुरादुपप्लव्यमरिंदमः ।
पांडवानां यथावृत्तं केशवः सर्वमुक्तवान् ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય! શત્રુને દમન કરનાર કેશવ ભગવાને હસ્તિનાપુરથી ઉપપ્લવ્ય આવી, ત્યાં બનેલું સર્વ વૃતાંત પાંડવોને યથાર્થ કહી સંભળાવ્યું. એ રીતે બધું કહી, વારંવાર એ વાતના પંડવો સાથે વિચાર કરી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન વિસામો ખવા વાસ્તે પોતાના ઘર પ્રત્યે ગયા. પછી શ્રીકૃષ્ણમાંજ આસક્ત ચિત્તવાળા પાંચે ભાઇ પાંડવો, સૂર્ય અસ્ત થયા પછી વિરાટ પ્રમુખ સર્વ રાજાઓને મૂકી સંધ્યા વંદન કરી શ્રીકૃષ્ણને બોલાવી તેમની સાથે વિચાર કરવા લાગ્યા. પ્રથમ યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે, હે પુંડરીકાક્ષ! તમે હસ્તિનાપુરમાં જઇ કૌરવોની સભામાં દુર્યોધનને શું કહ્યું તે તમારે અમને કહેવું જોઇએ. એવાં યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી વાસુદેવ ભગવાને કહ્યું કે, મેં હસ્તિનાપુરમાં જઇ સભામાં ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યોધનને સત્ય તથા હિતરૂપ વચન કહ્યાં. પણ દુર્મતિવાળા તેણે તે માન્ય કર્યાં નહિ. શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી યુધિષ્ઠિરે પૂછ્યું કે હે ઋષિકેશ! જે વખતે તમારાં વાક્ય માન્ય કર્યાં નહીં, તે વખતે આડે માર્ગે ચાલનાર ક્રોધી દુર્યોધનને કુરૂકુળમાં વૃદ્ધ ભીષ્મ, ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણ, તેનાં માતાપિતા ગાંધારી અને ધૃતરાષ્ટ્ર, ધર્મ જાણનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ તથા પુત્રના શોકથી સંતપ્ત થયેલા અમારા નાના કાકા વિદુર અને સભામાં બેઠેલા રાજાઓએ શું શું વચન કહ્યાં? જે કામ તથા લોભથી પરાભવ પામેલા, પંડિત, માની તથા મંદબુદ્ધિવાળાને માનવામાં આવ્યાં નહીં, તે સાંભળવા હું ઇચ્છું છું માટે તમે મને યથાર્થ કહી સંભળાવો. હે તાત! જેમ ઘણો વખત ન જાય, તેમ જલદી કરો કારણ કે, અમારી ગતિ તથા અમારા પરમ ગુરૂ તમેજ છો. યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે હે રાજન્! કૌરવોની સભામાં ભીષ્મ દિયે દુર્યોધનને જે વાક્ય કહ્યાં, તે હું તમને કહું તે સાંભળો. જ્યારે મારાં વચન સાંભળીને ધૃતરાષ્ટ્રનો પુત્ર દુર્યોધન હાસ્ય કરવા લાગ્યો ત્યારે અત્યંત ક્રોધ પામેલા ભીષ્મ પિતામહે સભામાં તેને આવી રીતે વચન કહ્યાં કે, હે રાજામાં સિંહરૂપ દુર્યોધન! કુળના બચાવ વાસ્તે હું જે કહું તે સાંભળ અને તે પ્રમાણે ચાલી કુળનું કલ્યાણ કર. હું એક આખ્યાયિકા તને કહું તે સાંભળ—હે તાત! લોકમાં વિખ્યાત શંતનુ નામના મારા પિતાને શ્રેષ્ઠ એવો હું માત્ર એકજ પુત્ર હતો, તેથી તેમના મનમાં એવો વિચાર આવ્યો કે, એક પુત્રવાળા પુરૂષને બુદ્ધિમાન પુરૂષ પુત્ર વગરનો કહે છે, માટે મને જેથી મારૂં કુળ નાશ ન પામે અને યશ વૃદ્ધિ પામે એવો બીજો પુત્ર કેમ ઉત્પન્ન થાય? મારા પિતાના મનનો અભિપ્રાય જાણીને મેં કુળની વૃદ્ધિ સારૂ મારે રાજા ન થવું તથા સદૈવ બ્રહ્મચર્યવાન રહેવું એમ દુષ્કર પ્રતિજ્ઞા કરી. હું મારી માતા સત્યવતીને લઇ આવ્યો એ

સર્વ બનાવ તથા કરેલી પ્રતિજ્ઞા પાલન કરતો પ્રસન્નતામાં રહું છું, એ સર્વ તારા જાણવામાં છે. હે દુર્યોધન ! તે સત્યવતી વિષે કુરૂકુળને વધારનાર મોટી ભુજાવાળો, શોભાયમાન તથા ધર્માત્મા મારો કનિષ્ઠ ભ્રાત વિચિત્રવીર્ય ઉત્પન્ન થયો. પછી હે રાજેંદ્ર ! જ્યારે મારા પિતા શંતનુ સ્વર્ગવાસી થયા, ત્યારે તે, વિચિત્રવીર્ય ભાઇને રાજ્ય ઉપર બેસાડી, તેની પાસે દાસ થઇ નીચી પદવી ઉપર હું રહ્યો; અને રાજાના સમુદાયને જીતી ગુણે કરી તેના સરખી સ્ત્રિયોને હરણ કરી લાવ્યો, એ સર્વ વાર્ત્તા તેં બહુવાર સાંભળેલી છે. પછી જ્યારે મેં સંગ્રામમાં પરશુરામની સાથે દ્વંદ્વયુદ્ધ કર્યું, ત્યારે આ શહેરના મનુષ્યો તેમના ભયથી કુમાર વિચિત્રવીર્યને દૂર મેલી આવ્યા, પોતાની સ્ત્રિયો વિષે તે અતે આસક્ત હતો, તેથી તેને ક્ષયરોગ લાગુ પડ્યો અને મરણ પ્રાપ્ત થયું. એ રીતે જ્યારે રાજા વગરનો દેશ થયો અને વર્ષાદ ન વરસવા લાગ્યો, ત્યારે ક્ષુધાના ભયથી પીડાયલી પ્રજા મારી પાસે આવીને આવી રીતે કહેવા લાગી કે હે શંતનુના કુળને વધારનાર ! તમારૂં કલ્યાણ થાઓ, આ અમે સર્વ પ્રજા ક્ષીણ થઇએ છીએ; માટે અમારા કલ્યાણ વાસ્તે તમે રાજા થાઓ, અને અનાવૃષ્ટ્યાદિ સાત પ્રકારની જે ઇતિઓ છે તેનો નાશ કરો. હે ગંગાના પુત્ર ! અત્યંત દારૂણ વ્યાધિથી તમારી આ અમે સર્વ પ્રજા પીડા પામીયે છીયે, અને નાશ પામતાં બાકી થોડીજ અવશેષ છીયે; વાસ્તે તમે અમારી રક્ષા કરવા યોગ્ય છો. હે શૂરવીર ! તમે અમારા વ્યાધિને શમાવો અને ધર્મથી અમારૂં પાલન કરો, પણ તમારા જીવતાં પ્રજા નાશ માં પામો. હે ભારત ! એવી રીતે પ્રજા કાલાવાલા કરવા લાગી, તોપણ પોતાની કરેલી પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરતા તથા પોતાના રૂડા વ્રતનું સ્મરણ કરતા એવા મારૂં મન જરાપણ ક્ષોભ પામ્યું નહીં. ત્યાર પછી હે મહારાજ ! શહેરનાં મનુષ્ય, મારી માતા સત્યવતી, નોકર, પુરોહિત, આચાર્ય તથા બીજા પણ બહુશ્રુત બ્રાહ્મણ એ સર્વ એકઠા મળી અત્યંત તાપયુક્ત થઇને, મને વારંવાર કહેવા લાગ્યા કે હે મોટી મતિવાળા ભીષ્મ ! પ્રતિકૂળે રક્ષા કરેલું આ રાજ્ય તમને પ્રાપ્ત થયા વગર નાશ પામશે, વાસ્તે અમારા કલ્યાણ સારૂ તમે રાજા થાઓ. હે દુર્યોધન ! એવી રીતે સૌએ કહ્યું, તોપણ મેં તેઓની પાસે હાથ જોડી અત્યંત દુઃખયુક્ત થઇને પિતા વાસ્તે જે પ્રતિજ્ઞા કરેલી હતી, તે નિવેદન કરતાં કહ્યું કે, મેં પિતાના કુળની વૃદ્ધિ સારૂ મારે રાજા થવું નહીં તથા સદૈવ ઉર્ધ્વરેતા રહેવું એવી પ્રતિજ્ઞા લીધી છે. પછી એકાંતને વિષે મેં માતા સત્યવતીને કહ્યું કે હે માતા ! તમારે વાસ્તે મેં આ પ્રતિજ્ઞા કરેલી છે, માટે તમે રાજ્ય કરવા વિષે મને પ્રેરણા કરો માં, હું શંતનુનો પુત્ર છું તથાપિ કુરૂ વંશને વૃદ્ધિ કરનાર નથી; કારણ ઘણું કરી તમારે વાસ્તેજ કરેલી પ્રતિજ્ઞા મિથ્યા કરીશ નહી, ને તમારો નોકર થઇ રહીશ. હે મહારાજ ! એ રીતે માતા તથા મનુષ્યોને સમજાવીને મેં માતા સહિત થઇ મહા મુનિ વ્યાસ ઋષિને પ્રસન્ન કરી ભાઇ વિચિત્રવીર્યની સ્ત્રિયોને વિષે સંતાન ઉત્પન્ન કરવા સારૂ તેમની યાચના કરી; જેથી પ્રસન્ન થયેલા તે મુનિયે સ્ત્રિયોને વિષે ત્રણ પુત્ર ઉત્પન્ન કર્યા. તેમાં તારા પિતા ધૃતરાષ્ટ્ર અંધ હોવાથી ઇંદ્રિય હીનપણાને લીધે રાજ્ય કરવા યોગ્ય થયા નહીં. લોકમાં વિખ્યાત મહાત્મા પાંડુ તે પછી રાજા થયા હતા માટે તેના પુત્ર પાંડવ તેનો ભાગ ગ્રહણ કરનાર રાજા કહેવાય. હે તાત ! તું કલહ કર માં ને તેના રાજ્યનો અર્ધ વિભાગ તેમને આપ. મારા જીવતાં આ પૃથ્વી વિષે કયો પુરૂષ રાજ્ય કરી શકે એમ છે, તોપણ હું કૌરવ તથા પાંડવની શાંતિને ઇચ્છું છું, વાસ્તે કહું છું; માટે તું મારાં વચનનું અપમાન માં કર, મને તું તથા તેઓ સમાન છો. હે પાર્થિવ ! હે

પુત્ર! તારા પિતા ધૃતરાષ્ટ્ર, માતા ગાંધારી તથા વિદુરનું પણ મારા જેવુંજ મત છે, માટે તું અમારા સર્વના મત પ્રમાણે કર; કેમકે મનુષ્યે પોતાના વૃદ્ધોનાં વચન અવશ્ય માન્ય કરવાં જોઇએ. તું મારાં વચનમાં કંઇ પણ શંકા રાખ માં, ને જો તે રાખીશ, તો મારા દેહને, તારા આત્માને પૃથ્વીને તથા સર્વને નાશ કરીશ!

श्रोतव्यं खलु वृद्धानां नाभिशंकीर्वचो मम।
नाशयिष्यसि मा सर्वं मात्मानं पृथिवीं तथा॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि भगद्वाक्यं गुर्जरभाषायां सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १४७॥

અધ્યાય ૧૪૮ મો. વિષ્ટિને લગતું વૃત્તાંત.

वासुदेव उवाच—भीष्मेणोक्ते ततो द्रोणो दुर्योधनमभाषत।
मध्ये नृपाणां भद्रं ते वचनं वचनक्षमः॥ १॥

વાસુદેવ કહે છે—હે મહારાજ યુધિષ્ઠિર! એ રીતે ભીષ્મે કહ્યા પછી વચન બોલવામાં ચતુર દ્રોણાચાર્યે, રાજાઓની મધ્યે દુર્યોધનને આવી રીતે કહ્યું કે હે તાત! જે રીતે પ્રતીપના પુત્ર શંતનુ કુળના હિતમાં તત્પર હતા અને જે રીતે દેવવ્રત ભીષ્મ તત્પર છે, તે રીતે સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા, જીતેંદ્રિય, શ્રેષ્ઠ વ્રતવાન અત્યંત સાવધાન કૌરવોના રાજા પાંડુ પણ પોતાના કુળના હિતમાં તત્પર હતા. હે દુર્યોધન! કૌરવના વંશને વધારનાર તે રાજા પોતાના મોટા ભાઇ બુદ્ધિમાન ધૃતરાષ્ટ્રને રાજ્ય સિંહાસન ઉપર બેસારી તેમને તથા નાના-ભાઇ વિદુરને રાજ્ય સોંપીને, કુંતિ તથા માદ્રિ નામની પોતાની બે સ્ત્રીઓ સહિત પોતે વનમાં ગયા હતા. ત્યારથી પુરૂષમાં સિંહરૂપ વિદુર વાળાનો પંખો કરતાં તાબેદારની પેઠે નીચે રહી તે મોટા ભાઇ ધૃતરાષ્ટ્રને સેવે છે, અને સર્વ પ્રજા પણ જે રીતે પાંડુ રાજાને વશ થઇ રહી હતી, તે જ રીતે ધૃતરાષ્ટ્રને પણ વશ થઇ રહી હતી. હે ભારત! જ્યારે એ રીતે પારકા શહેરને જીતનાર પાંડુ રાજા, ધૃતરાષ્ટ્ર તે તથા વિદુરને રાજ્ય સોંપી સમગ્ર પૃથ્વી પ્રત્યે પોતે ફરતા હતા, ત્યારે ભંડારનું સંરક્ષણ, યુક્તિથી મનુષ્યોને વશ કરવા, દાન આપવું, નોકરો ઉપર નજર રાખવી તથા સર્વ આશ્રિતનું પોષણ કરવું ઇત્યાદિ સર્વ કામ સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા નીતિમાન વિદુર કરતા હતા; અને માતા સત્યવતી તથા રાજાઓના સંધિ-વિગ્રહને જાણનાર ભીષ્મ ઉપર નજર રાખતા હતા. હે જનાધિપ! એ રીતે પાંડુ રાજાનું રાજ્ય તારા પિતાને પ્રાપ્ત થયું છે, માટે તેમના કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો તું કુળમાં ભેદ કરવાનો નિશ્ચય કર માં, અને ભાઇયો સાથે એક થઇ રાજ્ય ભોગ ભોગવ. હે રાજસત્તમ! આ હું તને જે કંઇ કહું છું, તે કંઇ યુદ્ધના ભયથી તથા ધનના લોભથી કહેતો નથી. હું ભીષ્મે આપેલું કંઇ પણ ગ્રહણ કરવા ઇચ્છું છું, પણ તારૂં આપેલું લેવા કરવા ઇચ્છતો નથી. તેમ તારી પાસેથી પોતાની જીવિકાના ઉપાયની પણ આકાંક્ષા રાખતો નથી. હે જનાધિપ! જ્યાં ભીષ્મ, ત્યાંજ દ્રોણ, માટે જે પ્રમાણે ભીષ્મ કહે છે તે પ્રમાણે તું કર. હે શત્રુને આકર્ષણ કરનાર! પાંડુ રાજાના પુત્રોને અર્ધું રાજ્ય અપાવીને મારે તેમનું તથા તારૂં આચાર્યપણું કરવું નથી, મને તમે બેઉ સમાન છો વાસ્તે હું

યથાર્થ કહું છું. અર્જુન તથા તેના જેવો મારો પુત્ર અશ્વત્થામા એ બેઉ મને સરખા છે. હે રાજન્ ! મારે તારી પાસે વૃથા ઘણું બોલવું તેનું કંઇ પ્રયોજન ! પરંતુ જ્યાં ધર્મ ત્યાંજ જય થાય છે. વાસુદેવ કહે છે–હે મહારાજ ! એ પ્રમાણે મહા તેજસ્વી દ્રોણાચાર્યે કહ્યું ત્યાર પછી સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા તથા ધર્મજ્ઞ વિદુર પાછળ ફરી ભીષ્મની સામું જોઇ તેને કહેવા લાગ્યા કે, હે દેવવ્રત ભીષ્મ ! હું વચન કહું તે સાંભળો. પૂર્વે તમે નાશ પામેલા કૌરવના દેશનો ઉદ્ધાર કર્યો છે, ને હમણાં હું તેના હિત માટે વારંવાર કહ્યા કરૂં છું, તો પણ સાંભળતા નથી. તમે જેની બુદ્ધિને અનુસરો છો, તે દુર્યોધન આપણા કુળમાં કુળને ફોગટ બગાડનાર માત્ર છે. દુષ્ટ, કૃતઘ્ન તથા લોભીષ્ટ ચિત્તવાળો તે ધર્મ તથા અર્થ બતાવનાર પોતાના પિતાની આજ્ઞાને પણ માન આપતો નથી. જેના કૃત્યથી આ સર્વ કૌરવ નાશ પામશે, માટે તમે જે રીતે નાશ ન પામે તે રીતે કરો. હે મહામતિમાન ! તમે મને તથા ધૃતરાષ્ટ્રને તો, જેમ ચિત્રકાર ચિત્ર લખી ભીંતાદિ સ્થાન ઉપર ચોઠી મૂકે, તેમ પૂર્વથી રાખ્યા છે, અને જેમ બ્રહ્મા પ્રજાને ઉત્પન્ન કરી પાછો તેનો સંહાર કરે, તેમ કુળને વધારી તેનો નાશ કરવા ઇચ્છો છો, પણ તેમ ન કરો. હે ભીષ્મ ! તમારો કંઇજ વાંક નથી. સર્વનો વિનાશ પાસે આવ્યો છે; જેથી તમારી પણ બુદ્ધિ નષ્ટ થઇ ગઇ છે. હે રાજાઓમાં સિંહરૂપ ! જોઇયે તો તમે મને તથા ધૃતરાષ્ટ્રને સંગાથે લઇ વનમાં ચાલી નીકળો, અથવા છેતરનાર તથા પાપબુદ્ધિવાળા દુર્યોધનને બાંધી મૂકીને, પાંડવોએ રક્ષણ કરેલા આ રાજ્યના ઉપરીપણામાં રહી શિક્ષા કરો. હે ભીષ્મ ! તમે પ્રસન્ન થાઓ ને મારા કહ્યા પ્રમાણે કરો; કારણ અનાથ પાંડવ, કૌરવ તથા રાજાઓનો મોટો વિનાશ મને પાસે આવ્યો દેખાય છે.

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે–હે મહારાજ ! એ પ્રમાણે સદૈવ બોલનાર વિદુર આવાં વચન કહી વારંવાર નિશ્વાસ મૂકી દીન થઇ બોલવાથી બંધ થઈ ગયા; ત્યાર પછી કુળના નાશથી ભય પામેલી સુબળ રાજાની પુત્રી ગાંધારી; ક્રૂર તથા પાપ બુદ્ધિવાળા પોતાના પુત્ર દુર્યોધનને ક્રોધથી રાજાઓની સમક્ષ ધર્માર્થ યુક્ત વચન કહેવા લાગી કે–હે પુત્ર ! આ રાજસભામાં આવેલા રાજાઓ, બ્રહ્મર્ષિયો, તારા અમાત્ય તથા નોકર સહિત તું પાપરૂપ તારો અપરાધ હું કહું તે સાંભળ. હે ક્રૂર કર્મ કરનાર પાપબુદ્ધિવાળા દુર્યોધન ! કૌરવોનું રાજ્ય ક્રમથી ઉત્તરોત્તર એક બીજાના પુત્રોએ ભોગવવા યોગ્ય છે, ને એજ આપણા કુળનો ધર્મ છે; જેને અન્યાયથી તું નાશ પમાડે છે. હે દુર્યોધન ! રાજ્ય ઉપર બુદ્ધિમાન ધૃતરાષ્ટ્ર વિરાજે છે; અને તેમના નાના ભાઇ મારા દીયર વિદુરજી વિદ્યમાન છે, તેમને અતિક્રમણ કરીને તું મોહથી રાજાપણાને કેમ ઇચ્છે છે. જો કે ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા તથા વિદુરજી એ બેઉજણ મોટા પ્રભાવવાળા છે; તોપણ વિદ્યમાન ભીષ્મને આધીન થઇ રહે છે. આ મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ તથા મહાત્મા ગંગાપુત્ર ભીષ્મ ધર્મજ્ઞ છે, તેથી રાજ્યની કામના રાખતા નથી અને કોઇથી સહન ન થાય એવું પાંડુ રાજાનું રાજ્ય ચલાવે છે, માટે હાલ તેમના પુત્ર પાંડવો તેના અધિપતિ થવા જોઇયે બીજાથી થવાય નહી. પિતામહનું સર્વ રાજ્ય પુત્ર પછી પૌત્રને પ્રાપ્ત થવું જોઇયે, માટે સૌ પાંડવોનુંજ છે. હે દુર્યોધન ! કુરૂકુળમાં મુખ્ય, સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા, બુદ્ધિમાન તથા મહાત્મા ભીષ્મ જે વચન કહે છે, તેને ઉલ્લંઘન કર્યા વગર ધર્મથી ચાલનાર આપણે રાજ્ય કરવું એ યોગ્ય છે. મોટા મનવાળા ભીષ્મની આજ્ઞાથી આ વિદુરજી પણ, તેમના કહેવા પ્રમાણેજ કરે છે; કારણ સ્નેહિઓએ પોતાના હેતુને કર્તવ્યને વિષે ધર્મપુરઃસર કહેવું જોઇએ.

માટે ન્યાયથી પ્રાપ્ત થયેલા આ કૌરવના રાજ્યની રક્ષા, ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા તથા શંતનુના પુત્ર ભીષ્મના કહેવાથી ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર કરો.

न्यायागतं राज्यमिदं कुरूणां युधिष्ठिरः शास्तु वै धर्मपुत्रः ।
प्रचोदितो धृतराष्ट्रेण राज्ञा पुरस्कृतः शांतनवेन चैव ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि श्रीगांधारीवाक्ये गुर्जरभाषायामष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥

અધ્યાય ૧૪૯ મો. ધૃતરાષ્ટ્રે દીધેલી શિખ.

वासुदेव उवाच—एवं मुक्ते तु गांधार्या धृतराष्ट्रो जनेश्वरः ।
दुर्योधनमुवाचेदं राजमध्ये जनाधिप ॥ १ ॥

વાસુદેવ કહે છે—હે જનાધિપ યુધિષ્ઠિર! એ પ્રમાણે ગાંધારીએ કહ્યા પછી રાજાઓના મધ્યમાં ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા, દુર્યોધનને આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે, હે પુત્ર દુર્યોધન! તારૂં કલ્યાણ થાઓ, અને હું જે તને કહું, તે તું સાંભળી પિતા એવા મને વડિલ ગણતો-માનતો હોય તો મારા કહેવા પ્રમાણે કર. હે દુર્યોધન! હું તને એક આખ્યાયિકા કહું તે તું સાંભળ. પૂર્વે કૌરવના યશને વધારનાર પ્રજાપતિ ચંદ્રથી છઠ્ઠો પુરૂષ નહુષનો પુત્ર યયાતિ રાજા હતો. યયાતિને દેવયાની તથા શર્મિષ્ઠા નામની બે સ્ત્રીથી શ્રેષ્ઠ પાંચ પુત્ર થયા, જેઓમાં મોટા મહા તેજસ્વી તથા સમર્થ યદુ અને નાના આપણા વંશને વધારનાર પુરૂ હતા. તેમાં ઘણા તેજવાળા શુક્રાચાર્યનો દૌહિત્ર, યાદવના કુળને વધારનાર, પરાક્રમ વિષે ઘણો સંમત ગર્વથી ભરેલો તથા અત્યંત મંદબુદ્ધિવાળો યદુ નામે પુત્ર ક્ષત્રિયોનું અપમાન કરવા લાગ્યો; અને બળના ગર્વથી મોહિત હોવાને લીધે પિતાની આજ્ઞામાં પણ રહ્યો નહીં. પિતા તથા ભાઇયોનું અપમાન કરવા લાગ્યો. પછી સમુદ્ર પર્યંત સર્વ પૃથ્વીને વિષે મહા બળવાન યદુ, સર્વ રાજાઓને વશ કરી હસ્તિનાપુરમાં રહેતો હતો, તેના ઉપર મહા ક્રોધ પામેલા નહુષના પુત્ર યયાતિ રાજાએ તેને શાપ આપી રાજ્યથી ભ્રષ્ટ કર્યો; અને તેને અનુસરી રહેલા, બળવાન તથા ગર્વિષ્ટ પોતાના નાના પુત્રોને પણ શાપ આપી પોતાને વશ એવા પુરૂ નામના કનિષ્ટ પુત્રને રાજ્યનો અભિષેક કર્યો. હે દુર્યોધન! એ પ્રમાણે જો મોટો પુત્ર ગર્વિષ્ટ હોય, તો તેને રાજ્ય મળતું નથી, ને નાનો પુત્ર વૃદ્ધોની સેવા કરતો હોય તો, તેને રાજ્ય મળે છે. વળી સર્વ ધર્મ જાણનાર, ધર્મે કરી પૃથ્વીનું પાલન કરનાર તથા ત્રણ લોકમાં પ્રસિદ્ધ એવા મારા પિતાના પિતામહ પ્રતિપને દેવતા સરખા મોટા યશવાળા ત્રણ પુત્ર થયા; જેમાં દેવાપિ સર્વથી મોટો, બાહ્લિક વચલો તથા શંતનુ નાનો હતો. હવે પરસ્પર સ્નેહવાન, સાથે રહેનાર તથા મહાત્મા તે ત્રણ પ્રતિપના પુત્રમાં મોટો તેજસ્વી, ક્ષત્રિયમાં શ્રેષ્ઠ, ધર્મિષ્ઠ, સત્યવાદી, પોતાના પિતાની સેવા કરનાર, શહેર તથા દેશની પ્રજાને પ્રિય, સાધુ પુરૂષોને માન્ય, બાળક તથા વૃદ્ધોના હૃદયમાં ઇચ્છિત, વદાન્ય, સર્વ ભૂત પ્રાણીના હિતમાં કુશળ, પોતાના પિતા તથા બ્રાહ્મણોની આજ્ઞામાં રહેનાર અને બાહ્લિક તથા મહાત્મા શંતનુને પ્રિય જ્યેષ્ઠ ભાઇ દેવાપિ કુષ્ટવાન હતો. પછી જ્યારે રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ મહા સમર્થ પ્રતિપ અવસ્થાએ કરી વૃદ્ધ થયા, ત્યારે તેમણે પોતાના પુત્ર દેવા-

પિને રાજ્યાભિષેક કરવા સારૂ શાસ્ત્ર પ્રમાણે સર્વ સાહિત્ય તૈયાર કરાવ્યાં તથા તેના કલ્યાણ માટે સ્વસ્તિવાચનાદિ કાર્ય પણ કરાવ્યાં. તે વેળા પુર તથા દેશની પ્રજા સહિત વૃદ્ધ બ્રાહ્મણોએ પ્રતિપની પાસે આવી દેવાપિના અભિષેકનું નિવારણ કર્યું, તે સાંભળીને પ્રતિપ રાજાને મોટો ખેદ થવાથી નેત્રમાં અશ્રુ પ્રાપ્ત થયાં, ને તે પોતાના પુત્ર દેવાપિનોજ શોચ કરવા લાગ્યા. હે દુર્યોધન ! એ પ્રમાણે દેવાપિ વદાન્ય, ધર્મજ્ઞ, સત્યવાદી તથા સર્વ પ્રજાને પ્રિય હતો, પણ કુષ્ટને લીધે રાજ્યાભિષેક થવાથી રહિત થયો. હે દુર્યોધન ! હીન અંગવાળા રાજાને દેવતાઓ માન્ય કરતા નથી, માટે બ્રાહ્મણોએ રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ પ્રતિપને, દેવાપિને રાજ્યાભિષેક કરવાથી અટકાવ્યા. મહા ખેદયુક્ત થયેલા, પોતાના પુત્રનોજ શોચ કરતા તથા બ્રાહ્મણોએ નિવારણ કરેલા પોતાના પિતાને જોઇને, દેવાપિ વનમાં ચાલી નિકળ્યો. પછી પ્રતિપનો બાહ્લિક નામનો વચલો પુત્ર, પોતાના પ્રતાપી પિતા, ભાઇઓ તથા પિતાના રાજ્યનો ત્યાગ કરીને, મામાના સમૃદ્ધિવાન રાજ્યનો આશ્રય કરી રહ્યો. પછી જ્યારે પોતાના પિતા પ્રતિપ મૃત્યુ પામ્યા, ત્યારે શંતનુ બાહ્લિકની રજા લઇને રાજ્ય કરવા લાગ્યો. હે ભારત ! જેમ દેવાપિ કુષ્ટવાન હતો, તેથી તેને રાજ્ય મળ્યું નહી, તેમ મહા બુદ્ધિવાન પાંડુએ જ્યેષ્ઠ ભાઇ હીન અંગવાન મને જાણીને, રાજ્યથી ભ્રષ્ટ કર્યો; ને પોતે નાનો હતો પણ રાજ્યને પામ્યો. હે શત્રુને દમન કરનાર ! તેનો નાશ થયા પછી તેનું રાજ્ય પાંડવોને મળવું જોઇયે. આ મારૂં રાજ્ય નથી, ને તું તેની ઇચ્છા શા માટે કરે છે ? તું રાજાનો પુત્ર નથી તથા રાજ્યનો સ્વામિ પણ નથી, ને શું પારકા રાજ્યરૂપ દ્રવ્યને હરણ કરવા ઇચ્છે છે ? મહાત્મા તથા મોટા મહિમાવાળા યુધિષ્ઠિર રાજપુત્ર છે, માટે સર્વ રાજ્ય તેનુંજ હોવું જોઇએ; કેમકે તે આ ભરત કુળનું પોષણ કરનાર તથા શિક્ષા કરનાર છે. વળી સત્યવાદી, ગાફલતા રહિત, શાસ્ત્ર પ્રમાણે ચાલનાર, બંધુ જનને તથા પ્રજાને પ્રિય, સ્નેહી ઉપર દયાવાન, જીતેંદ્રિય અને સાધુજનનું પોષણ કરનાર યુધિષ્ઠિરને વિષે ક્ષમા, તિતિક્ષા, આર્જવ, સત્યવ્રતપણું, શાસ્ત્રનું જ્ઞાન, સાવધાનપણું, સર્વ ભૂત ઉપર દયા તથા શિક્ષા આદિ સમસ્ત રાજ્ય ગુણ રહ્યા છે. હે દુર્વિનીત ! રાજાનો પુત્ર નહી એવો, ખરાબ આચરણવાળો, લોભી તથા સદૈવ બાંધવો વિષે પાપ બુદ્ધિવાળો તું ક્રમેકરી પ્રાપ્ત થયેલા પાંડવોના રાજ્યને હરણ કરવા સમર્થ થઇશ નહી. હે નરેંદ્ર ! તું મોહનો ત્યાગ કરીને વાહન તથા સાહિત્ય સહિત અર્ધરાજ્ય પાંડવોને આપ ને બાકીનું રાજ્ય ભાઇઓ સહિત તને જીવવા માટે રહેશે.

प्रयच्छ राज्यार्धमपेत मोहः सवाहनं त्वं सपरिच्छदं च ।
ततोवशेषं तव जीवितस्य सहानुजस्यैव भवेन्नरेंद्र ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि धृतराष्ट्रवाक्यकथने गुर्जरभाषायामेकोनपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४९ ॥

અધ્યાય ૧૫૦ મો. પાંચ ગામ આપવાની પણ ના.

वासुदेव उवाच—एवमुक्ते तु भीष्मेण द्रोणेन विदुरेण च ।
गांधार्या धृतराष्ट्रेण वै मंदोन्वबुध्यत ॥ १ ॥

વાસુદેવ કહે છે–હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે ભીષ્મ, દ્રોણ, વિદુર, ગાંધારી તથા ધૃત-

રાષ્ટ્રે કહ્યું તોપણ મૂર્ખ એવો દુર્યોધન કંઇ સમજ્યો નહીં, ને ક્રોધથી લાલ નેત્રવાન થઇ સર્વને તરછોડી ત્યાંથી ઉઠી જવા લાગ્યો, ત્યારે તેની પાછળ સભામાંના સર્વ રાજાઓ જવા લાગ્યા. તે સમયે દુર્યોધને દનિષ્ટ ચિત્તવાળા તે રાજાઓને, આજ પુષ્ય નક્ષત્ર છે; માટે તમે કુરૂક્ષેત્રમાં જાઓ એવી આજ્ઞા કરી. તે સાંભળી કાળે પ્રેરણા કરેલા સૈનિક સહિત તે રાજાઓ ભીષ્મને સેનાપતિ કરી પ્રસન્ન થઇ કુરૂક્ષેત્ર ગયા. તે સમયે તૈયાર થયેલી કૌરવની અગિયાર અક્ષૌહિણી સેનાના મોખરામાં તાલવૃક્ષના ચિન્હવાળી ધ્વજાવાળા ભીષ્મ શોભતા હતા. હે રાજન્! આ વખતે તમારે જે કરવું યોગ્ય હોય, તે હવે તમો કરો. ભીષ્મ, દ્રોણ, વિદુર, ગાંધારી તથા ધૃતરાષ્ટ્ર મારી સમક્ષ કૌરવની સભામાં જે જે વચન બોલ્યા, તે તે મેં તમોને કહી સંભળાવ્યાં. હે રાજન્! પરસ્પર ભાઇયોમાં સ્નેહ રહે તો ઠીક, એમ જાણીને મેં પ્રજાની વૃદ્ધિ વાસ્તે દુર્યોધનને સામથી સમજાવ્યો. પછી કર્ણ સાથે વાત કરીને મેં ભેદ પણ દર્શાવ્યો; તે વિષે દેવ તથા મનુષ્યોનાં કરેલાં કર્મ પણ કહી બતાવ્યાં, તોપણ જ્યારે દુર્યોધને સામપૂર્વક મારાં વચનનો અનાદર કર્યો, ત્યારે મેં સર્વ રાજાઓને ત્યાં બોલાવી ભેદ પમાડ્યા. પછી હે ભારત! હે સમર્થ! તે સર્વ રાજાઓનો તિરસ્કાર કરી દુર્યોધનને તૃણ તુલ્ય કરીને મેં, શકુનિ તથા કર્ણ જે રીતે ભય પામે તે રીતે આશ્ચર્યરૂપ, ભયંકર તથા દારૂણ એવાં અમાનુષ મારાં કર્મ દેખાડ્યાં ને દ્યૂત નિમિત્તથી ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રની નિંદા પણ કરી. પછી મેં કુરૂવંશમાં ભેદ ન થાય તે સારૂ તે માટે ફરીથી સામપુરઃસર ભાષણ કરી, પાંચ ગામ માત્રનો સ્વીકાર કરી, સમગ્ર રાજ્યના અર્પણરૂપ દાન પણ કહી દેખાડ્યું, જે શૂરવીર પાંડવો પોતાનું માન મૂકી દઇ ધૃતરાષ્ટ્ર, ભીષ્મ તથા વિદુરની નીચે રહીને સર્વ રાજ્ય તને આપવા તૈયાર છે. માટે તને જે રીતે ગંગાપુત્ર ભીષ્મ તથા વિદુર તારા હિતની વાત કહે તે સર્વ રાજ્ય તારૂં થાઓ, અને તું માત્ર પાંચ ગામડાં પાંડવોને આપ. તારા પિતા ધૃતરાષ્ટ્રે જરૂર તેમનું પોષણ કરવું યોગ્ય છે. મેં એ રીતે ત્રીજો ઉપાય સમસ્ત રાજ્યના દાનરૂપી કહી દેખાડ્યો, તોપણ દુષ્ટબુદ્ધિવાળા દુર્યોધને પાંચ ગામ પણ આપવાં કબૂલ કર્યાં નહીં, માટે તે પાપિષ્ટને વિષે તો ચોથો ઉપાય દંડજ હું દેખું છું. જે રાજાઓ દુર્યોધનની આજ્ઞાથી કુરૂક્ષેત્રમાં ગયા છે, તે કેવળ પોતાના નાશ વાસ્તેજ ગયા છે એમ હું માનું છું. હે રાજન્! કૌરવની સભામાં બનેલું સર્વ વૃત્તાંત આ રીતે મેં તમોને કહી સંભળાવ્યું. હે યુધિષ્ઠિર! કૌરવો યુદ્ધ વિના રાજ્ય તમોને આપશે નહીં, કારણ તેમનું મરણ નજીક આવેલું છે તથા સર્વના નાશનો હેતુ પણ કેવળ દુર્યોધનજ છે.

न ते राज्यं प्रयच्छंति विना युद्धेन पांडव ।
विनाशहेतवः सर्वे प्रत्युपस्थित मृत्यवः ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि कृष्णवाक्ये गुर्जरभाषायां पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५० ॥

અધ્યાય ૧૫૧ મો. યુદ્ધની તૈયારી.

वैशंपायन उवाच—जनार्दनवचः श्रुत्वा धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
भ्रातृनुवाच धर्मात्मा समक्षं केशवस्य ह ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય! એ પ્રમાણે જનાર્દન શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી ધર્માત્મા યુધિષ્ઠિર, ભગવાનની સમક્ષ પોતાના સર્વ ભાઇયોને કહેવા લાગ્યા કે, હે મનુષ્યમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ ભાઇયો! કૌરવની સભામાં બનેલું વૃત્તાંત તમે સાંભળ્યું, તેમ શ્રીકૃષ્ણનાં સર્વ વાક્ય તમારા સમજવામાં પણ આવ્યાં હશે. હવે મારા જય વાસ્તે સાત અક્ષૌહિણી સેના એકઠી થઇ છે તેમનો તમે વિભાગ કરો ને તે અક્ષૌહિણીને સાચવનાર સાત યોદ્ધાઓ હું તમોને કહું તે સાંભળો. વેદને જાણનાર, શૂરવીર, યુદ્ધમાં શરીરનો ત્યાગ કરનાર, શ્રેષ્ઠ વ્રતવાન, લજ્જાવાન, નીતિમાન, યુદ્ધમાં ચતુર, ધનુષ ધારણ કરવામાં કુશળ તથા સર્વ અસ્ત્રથી યુદ્ધ કરનાર દ્રુપદ, વિરાટ, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, શિખંડિ, સાત્યકિ, ચેકિતાન તથા પરાક્રમી ભીમસેન એ સાત જણા છે. હે પુરૂષમાં સિંહરૂપ! જે અતિ બળવાન, સેનાના વિભાગ કરી જાણનાર, બાણરૂપી જ્વાળાવાન, ભીષ્મરૂપી અગ્નિને રણસંગ્રામમાં સહન કરી શકે એવો સેનાપતિ કરવા યોગ્ય હોય તે તમો મને કહો. એવાં ધર્મરાજનાં વચન સાંભળી પ્રથમ સહદેવ પાંડવે કહ્યું કે–હે રાજન્! જે આપણા સંબંધી, આપણા દુઃખમાં ભાગ લેનાર, પરાક્રમી, યુદ્ધમાં દુર્મદ, અસ્ત્ર શીખેલા, બળવાન તથા જે ધર્મજ્ઞના આશ્રયથી આપણે પોતાના રાજ્ય વિભાગને ગ્રહણ કરવા તૈયાર થયા છીયે એવા મત્સ્ય દેશના અધિપતિ વિરાટ રાજા, ભીષ્મ તથા બીજા મહારથિયોને સંગ્રામમાં સહન કરી શકશે, એમ ભાસે છે. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય! એ પ્રમાણે સહદેવે કહ્યા પછી નકુળ પાંડવે આવી રીતે વચન કહ્યાં કે, અવસ્થા, શાસ્ત્ર, ધૈર્ય, કુળ તથા સ્વજનના સમૂહે કરી સંપન્ન, લજ્જાવાન, બળયુક્ત, લક્ષ્મીવાન, સર્વ શાસ્ત્રમાં ચતુર, ભરદ્વાજ પાસેથી અસ્ત્રવિદ્યા શિખેલ, અસહ્ય પરાક્રમી સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા દ્રોણ તથા મહા બળવાન ભીષ્મની નિરંતર સ્પર્દ્ધા રાખનાર, હજારો શાખાવાળા વૃક્ષની પેઠે પુત્ર તથા પૌત્રથી વિંટાયલા, જેણે દ્રોણને નાશ કરવા સારૂ સ્ત્રી સહિત ભયંકર તપ કર્યું હતું એવા, સંગ્રામમાં શોભાયમાન, આપણને પિતાની પેઠે સાંત્વન કરનાર, દિવ્યાસ્ત્ર જાણનાર તથા દ્રોણના સખા એવા આપણા શ્વશુર દ્રુપદ રાજા સર્વ સેનાના પતિ થવા યોગ્ય છે, એમ મારા વિચારમાં પણ આવે છે; કારણ સામે આવેલા દ્રોણ તથા ભીષ્મને એ સહન કરી શકશે એમ હું માનું છું. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય! એ રીતે માદ્રીના પુત્ર સહદેવ તથા નકુળે પોતાનો મત કહી દેખાડ્યો તે પછી કુરૂકુળને આનંદ આપનાર, ઇંદ્રના પુત્ર તથા તેના સરખા અર્જુને વળી કહ્યું કે, જે આ તપના પ્રભાવથી તથા ઋષિને સંતુષ્ટ કરવાથી જ્વાળા સરખા વર્ણવાળા, મોટા ભુજવાળા, ધનુષ્માન, કવચ તથા ખડ્ગ ધારણ કરનાર, દિવ્ય અશ્વ જોડેલા રથમાં બેસી સિંહ સરખી ગર્જના કરનાર, સિંહ સરખા ખભા, ભુજ તથા વક્ષસ્થળવાળા, મહા તેજસ્વી, મદઝરતા હસ્તિની પેઠે સર્વ શસ્ત્રથી અભેદ્ય, શરીરથી શોભિત, દિવ્યરૂપ અગ્નિના કુંડમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા, શ્રેષ્ઠ ભૃકુટી, દાઢ, દાઢી, મુખ, ભુજ, તથા શત્રુવાળા, દ્રોણના નાશ વાસ્તે ઉત્પન્ન થયેલા, સત્યવાદી, જીતેંદ્રિય અને જલદી બાણ ફેંકનાર ધૃષ્ટદ્યુમ્નને હું સર્વ સેનાના અધિપતિપણા વિષે યોગ્ય માનું છું. કારણ તે વિના બીજો કોઇ પણ વજ્ર સરખા સ્પર્શવાળા, પ્રદીપ્ત મુખવાળા, સર્પની પેઠે વિષ યુક્ત, વેગ વિષે યમદૂત સરખા તથા પ્રાપ્ત થવા વખતે અગ્નિ સરખા ભીષ્મના બાણને સહન કરી શકે એવા નથી એ રીતે અર્જુન બોલી રહ્યા પછી ભીમસેન બોલ્યા કે–હે રાજેંદ્ર! દ્રુપદનો પુત્ર શિખંડિ ભીષ્મ પિતાના વધ વાસ્તે ઉત્પન્ન થયો છે અને સંગ્રામના મધ્યમાં અસ્ત્ર ફેંકવા વખતે જેનું રૂપ મહાત્મા રામના

સરખું પુરૂષો દેખશે, એમ આવેલા સિદ્ધ તથા ઋષિયો કહે છે માટે કવચ પહેરી રથમાં બેઠેલા સંગ્રામમાં શસ્ત્રથી ભેદ કરનાર કોઇને પણ હું દેખતો નથી; વળી મોટા વ્રતવાળા ભીષ્મને રથ યુદ્ધમાં શૂરવીર શિખંડિ વિના બીજો કોઇ પણ મારે એવો પણ હું જોતો નથી. તે જ મારી સેનાનો પતિ થાય એમ મારી મતિ છે. ચારે ભાઇયોનાં વચન સાંભળી યુધિષ્ઠિર કહેવા લાગ્યા કે હે તાત! ધર્માત્મા કેશવ ભગવાન સર્વ જગતના સારાસાર, બળાબળ તથા સર્વના મતને જાણે છે. આપણા વિજય, પરાજય, પ્રાણ, રાજ્ય, ઉદય, અનુદય, સુખ તથા દુઃખ ઇત્યાદિ સર્વ જેમને આધીન છે એવા, સર્વ કાર્ય કરનાર, નિયમમાં રાખનાર અને સર્વ સિદ્ધિ જેને આધીન છે એવા દાશાર્હ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા શ્રીકૃષ્ણ, જેને સેનાપતિ કરવાની સલાહ આપે, તે જ આપણી સેનાના અધિપતિ થાઓ. હે ભીમસેન! બોલનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ શ્રીકૃષ્ણ કહે તે પ્રમાણે સેનાપતિ કરીને તેને વશ વરતનારા આપણે, હાલ રાત્રિ છે તે વ્યતીત થયા પછી સવારના ગંધોદકથી શસ્ત્રોનું પૂજન કરી રક્ષા બંધન તથા સ્વસ્તિવાચન કરી રણાંગણ પ્રત્યે જઇશું.

વૈશંપાયન કહે છે–હે જનમેજય! બુદ્ધિમાન ધર્મરાજનાં વચન સાંભળી કમળ સરખાં નેત્રવાળા શ્રીકૃષ્ણ, અર્જુનની સામે જોઇ આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે હે મહાબાહો! તમે જે સિંહ સરખા યોદ્ધા કહ્યા, તે સર્વ તમારી સેનાના પતિ થવા યોગ્ય છે; માટે તમારા વચનને હું માન્ય કરૂં છું. તે સર્વ યોદ્ધાઓ તમારા શત્રુને બાધ કરવાને સમર્થ છે; કારણ મહા સંગ્રામમાં ઇંદ્રને પણ ભય ઉત્પન્ન કરે એવા છે ત્યારે પાપિષ્ટ બુદ્ધિવાળા લોભી ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રને ભય ઉત્પન્ન કરે એમાં શું કહેવું? હે ભારત! મેં તમારા પ્રિય વાસ્તે શાંતિ થાય તો ઠીક એમ જાણી કૌરવની સભામાં ઘણો યત્ન કર્યો, પણ તેમ થયું નહીં માટે જરૂર હવે આપણે ધર્મના ઋણથી મુક્ત થયા છીયે ને સમજાવાની ઇચ્છાવાળા કોઇ પુરૂષને પણ આપણા વિષે કંઇ કહેવાપણું રહ્યું નથી. નજીક જેનું મરણ આવેલું છે એવો તથા બાળક બુદ્ધિવાળો ધૃતરાષ્ટ્રનો પુત્ર દુર્યોધન પોતાને અસ્ત્રવિદ્યામાં કુશળ તથા બલિષ્ટ માને છે, માટે તમે સારી રીતે પોતાની સેનાની યોજના કરો; કારણ માર્યા વગર તે સાધ્ય થવાનો નથી. પુત્ર અર્જુન, કોપેલા ભીમસેન, યમની જેને ઉપમા અપાય એવા નકુળ તથા સહદેવ, સાત્યકિ, ક્રોધ પામેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, અભિમન્યુ, દ્રૌપદીના પુત્ર, વિરાટ, દ્રુપદ તથા અક્ષૌહિણીના પતિ એવા બીજા ભયંકર પરાક્રમવાળા રાજાઓને જોઇને શત્રુઓ સંગ્રામમાં સામા ઉભા રહેવાને પણ સમર્થ થશે નહીં. હે શત્રુને દમન કરનાર યુધિષ્ઠિર! આપણું સૈન્ય કોઇથી પણ પરાભવ પામે તથા સહન થાય એવું નથી, કારણ અત્યંત બલિષ્ટ છે; માટે સંગ્રામમાં ધૃતરાષ્ટ્ર પુત્રના સૈન્યને હણશે એમાં સંશય નથી. હે પાંડવ! આપણે સેનાપતિ કરવા લાયક ધૃષ્ટદ્યુમ્ન છે, એમ હું માનું છું.

વૈશંપાયન કહે છે–હે જનમેજય! એ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણે વચન કહ્યાં તે વખતે શ્રેષ્ઠ પુરૂષોએ અત્યંત પ્રસન્ન થઇ યુદ્ધ વાસ્તે 'તૈયાર થાઓ, તૈયાર થાઓ' એ રીતે મોટો શબ્દ કર્યો. તે વેળા સૈન્યમાંના જલદી દોડતા અશ્વ, હસ્તિ તથા રથનેમિના અને મોટા શંખ તથા દુંદુભિના શબ્દ ચોતરફથી થવા લાગ્યા. તે સમયે રથ, હસ્તિ તથા પાયદળથી ભયંકર, મોટી લેહેરથી ક્ષોભ પામેલા સમુદ્રની પેઠે ઉગ્ર, દોડતા, પરસ્પર બોલાવતા તથા કવચ બાંધતા, જવાને તૈયાર થયેલા યોદ્ધાઓવાળી અને કોઇથી સહન થાય નહીં એવી

પાંડવની સેના પુર આવેલી ગંગા સમાન જોવામાં આવતી હતી. તે સમયે ભીમસેન, કવચ પહેરેલા માદ્રી પુત્ર નકુળ તથા સહદેવ, સુભદ્રાનો પુત્ર અભિમન્યુ, દ્રૌપદીના પાંચ પુત્રો, પૃષત્ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, પ્રભદ્રક અને પંચાલ દેશના બીજા યોદ્ધાઓ, એ સર્વ સેનાના અગ્રભાગને વિષે શોભતા હતા. તે વખતે યુદ્ધ કરવા જતા તથા પ્રસન્ન થયેલા યોદ્ધાઓનો, પર્વણિ વિષે સમુદ્રનો જેવો શબ્દ થાય, તેવો ઘોંઘાટ સ્વર્ગને પહોંચે એવો તુમુલ થઇ રહ્યો. પારકા સૈન્યને વિદારણ કરનાર, કવચ પહેરેલા તથા અત્યંત પ્રસન્ન મનવાળા કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજા, યોદ્ધાઓના મધ્યમાં શોભતા હતા. જે વેળા ગાડાં, વ્યાપારી, તંબુ, રથાદિ વાહન, દ્રવ્યના ભંડાર, અનેક તોપ, શસ્ત્રવૈદ્ય, થોડાં ઘણાં દુર્બળ બાકીનાં સૈન્ય, તથા નોકરોને સાથે લઇ યુધિષ્ઠિર રાજા રણમાં જવા લાગ્યા, તે વેળા એ સત્ય બોલનાર સ્ત્રિયોથી વિંટાયલી દ્રૌપદી, થોડે સુધી તેમની પાછળ જઇ, પાછી પોતાના દાસ તથા દાસીજન સહિત ઉપપ્લવ્ય નામના પોતાના સ્થાન પ્રત્યે આવી રહી; અને માગણ પુરુષોએ સ્તુતિ કરેલા પાંડવો પોતાની સ્ત્રીનું તથા ધનનું રક્ષણ થવા સારૂ તેમના સ્થાનને ફરતો વૃક્ષની ઝાડીનો કિલ્લો કરી તથા શૂરવીર પુરુષોની ચોકી રાખી પૃથ્વી તથા ગાયોનાં દાન આપીને મણિ જડિત રથમાં બેસી બ્રાહ્મણો સહિત સેનાને સાથે લઇ રવાના થયા. તે વેળાએ તેમની સાથે કવચ ધારણ કરેલા, શસ્ત્ર બાંધેલા, હર્ષ પામેલા તથા અલંકાર ધારણ કરેલા, કેકય, ધૃષ્ટકેતુ, કાશી રાજાનો પુત્ર અભિભુ, શ્રેણિમાન, વસુદાન અને કોઇ દિવસે પરાજય નહીં પામેલો શિખંડિ, એ સર્વ રાજાઓ યુધિષ્ઠિરને વિંટીને સૈન્યને મોખરે જવા લાગ્યા. વિરાટ રાજા, સોમક વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા દ્રુપદના પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, સુધર્મા, કુંતિભોજ તથા ધૃષ્ટદ્યુમ્નના પુત્ર સૈન્યના પાછલા અર્ધ ભાગમાં ચાલવા લાગ્યા. ચાળીસ હજાર રથ, બે લાખ ઘોડેસ્વાર, ચાર લાખ પદાતિ તથા સાઠ હજાર હસ્તિયુક્ત અનાધૃષ્ટિ ચેકિતાન, ધૃષ્ટકેતુ તથા સાત્યકિ શ્રીકૃષ્ણને તથા અર્જુનને સાથે લઇ ચાલવા લાગ્યા. પછી દૃઢ સૈન્યવાળા તથા પ્રહાર કરનાર પાંડવો કુરૂક્ષેત્રમાં આવીને, મોટા શબ્દ કરવા લાગ્યા, જેનો શબ્દ આંકેલા સાંઢ સરખો સંભળાવા લાગ્યો. તે વેળા શત્રુને દમન કરનાર સર્વ રાજાઓ કુરૂક્ષેત્રમાં જઇને, શંખનાદ કરવા લાગ્યા. શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન પણ પોતાના પાંચજન્ય તથા દેવદત્ત નામના શંખ વગાડવા લાગ્યા; જેના વજ્રપાત સરખા મોટા શબ્દ સાંભળીને સર્વ રાજાઓનાં રૂંવાં ઉભાં થયાં. પછી શંખ તથા દુંદુભિના શબ્દથી વૃદ્ધિ પામેલા વેગવાન રાજાઓનો સિંહનાદ પૃથ્વી, આકાશ તથા સમુદ્રને ગજાવવા લાગ્યો.

शंखदुंदुभिसंहृष्टः सिंहनादस्तरास्विनां ।
पृथिवीं चांतरिक्षं च सागरांश्चावन्वनादयत् ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि कुरुक्षेत्रप्रवेशे गुर्जरभाषायामेकपंचाशदाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥

અધ્યાય ૧૫૨ મો. પાંડવ સૈન્યની છાવણી.

वैशंपायन उवाच—ततो देशे समे स्निग्धे प्रभूतय वसेंधने ।
निवेशयामास तदा सेनां राजा युधिष्ठिरः ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે–હે જનમેજય! ત્યારપછી યુધિષ્ઠિર રાજાએ પોતાની સેનાને જ્યાં ઘણાં ઘાસ તથા કાષ્ઠ હતાં એવાં રસાળ અને સપાટ મેદાનવાળા સ્થાનને વિષે નિવાસ કરાવવાનો વિચાર કર્યો; અને શ્મશાન, દેવતાઓનાં સ્થાનને, મહર્ષિઓના આશ્રમ તથા તીર્થનાં સ્થાનને છોડી દઇ, રસાળ, ક્ષારરહિત, પવિત્ર તથા પુણ્યરૂપ સ્થાનને વિષે નિવાસ કરાવ્યો. પછી જેનાં વાહનોએ થાક ખાધો હતો એવા, હજારો રાજાઓએ વિંટાયેલા તથા સુખી એવા અર્જુન સહિત શ્રીકૃષ્ણ, ત્યાંથી ઉઠીને જવા લાગ્યા અને દુર્યોધનના સૈન્યની સેંકડો ટુકડીને નસાડીને, ચારે તરફ ફરવા લાગ્યા. તે સમયે દ્રુપદ રાજાનો પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તથા રથિ પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ શૂરવીર અને પરાક્રમી સાત્યકિ તંબુ ઉભા કરાવવા સારૂ પૃથ્વીને માપવા લાગ્યા. હે ભારત! કુરૂક્ષેત્રને વિષે જ્યાં સુંદર તટવાળી, પવિત્ર, શુદ્ધ જળવાળી અને કાદવ તથા કાંકરા વગરની હિરણ્યવતી નામની નદી હતી, ત્યાં કેશવ ભગવાને ખાઇ ખોદાવી અને તેની રક્ષા સારૂ કેટલાંએક સૈન્યને આજ્ઞા આપી રાખ્યું. હે રાજન્! શ્રીકૃષ્ણે મહાત્મા પાંડવોને નિવાસ કરવા સારૂ ઉત્તમ તંબુ કરાવ્યા. તેવાજ તેના પક્ષમાં આવેલા રાજાઓને નિવાસ કરવા સારૂ તંબુ કરાવ્યા. જે ઘણા કાષ્ઠવાળા શત્રુથી જેમાં જઇ શકાય નહીં એવા, ભક્ષ્ય તથા ભોજ્યાદિ ખાવાનાં અન્ન અને પાન કરવાના હજારો પદાર્થવાળા તથા અમૂલ્ય પૃથ્વીને વિષે જાણે અનેક વિમાનોજ રહ્યાં હોય એમ શોભતા હતા. યુધિષ્ઠિરે અગાઉથી આપ્યો હતો હુકમ જેને એવા ચતુર સેંકડો શિલ્પિ તથા શાસ્ત્રમાં ચતુર અને સર્વ પોતાનાં સાહિત્ય યુક્ત વૈદ્યને શ્રીકૃષ્ણે રાખ્યા હતા. હે રાજન્! યુધિષ્ઠિરે એક એક તંબુ પ્રત્યે પ્રત્યંચા, ધનુષ કવચ, શસ્ત્ર, મધુ, ઘૃત તથા રાળના ભુકાના પર્વત જેવડા મોટા ઢગલા કરાવ્યા હતા અને ઘણું પાણી, તૃણ, ફોતરાં, કોલસા તોપ, નારાચ બાણ, ભાલા, ફરશી, ધનુષ, કવચ, તરવાર તથા ભાથાઓના સમૂહ રખાવ્યા હતા. વળી યુધિષ્ઠિરે તે સર્વ તંબુઓની બહાર લોહના કાંટાવાળી લોહની ઝુલ જેને પહેરાવી હતી એવા, પર્વત સરખા મોટા દેહવાળા તથા લાખો યોદ્ધાઓની સામે ઉભા રહેનાર અનેક હસ્તિયો રાખેલા જોવામાં આવતા હતા. હે ભારત! એ પ્રમાણે કુરૂક્ષેત્રને વિષે આવેલા પાંડવોને જાણીને, બ્રહ્મચર્ય વ્રત પાળેલા, યજ્ઞમાં સોમવલ્લિનું પાન કરનાર તથા ઘણી દક્ષિણા આપેલા તેના મિત્ર, દેશદેશના રાજાઓ, પોતપોતાના સૈન્ય તથા વાહન સહિત, તેમના જયને માટે ત્યાં આવ્યા.

चरितब्रह्मचर्यास्ते सोमपा भूरिदक्षिणाः
जयाय पांडुपुत्राणां समाजग्मुर्महीक्षितः ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि शिबिरादिनिर्माणे गुर्जरभाषायां द्विपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५२ ॥

અધ્યાય ૧૫૩ મો. કૌરવ સૈન્યની તૈયારી.

जनमेजय उवाच—युधिष्ठिरं सहानीकमुपायांतं युयुत्सया ।
सन्निविष्टं कुरुक्षेत्रे वासुदेवेन पालितं ॥ १ ॥

જનમેજય પૂછે છે–હે વૈશંપાયન! કુરૂક્ષેત્રને વિષે યુદ્ધ કરવા સારૂ સૈન્ય સહિત આવી રહેલા, શ્રીકૃષ્ણે રક્ષા કરેલા, પુત્ર સહિત વિરાટ તથા દ્રુપદ યુક્ત, કેકય, યાદવ તથા

સેંકડો રાજાઓથી વિંટાયલા અને દેવતાઓએ રક્ષા કરેલા ઇંદ્રની પેઠે મહારથિઓએ રક્ષા કરેલા યુધિષ્ઠિરને સાંભળીને, દુર્યોધને શું કાર્ય કર્યું તે હું વિસ્તારથી તમને સાંભળવા ઇચ્છું છું. કારણ તે મોટા સંભ્રમને વિષે યુદ્ધમાં ઇંદ્ર સહિત દેવતાઓને પણ વ્યથા પમાડે એવા પાંડવ, વાસુદેવ, વિરાટ, દ્રુપદ, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, મહારથિ શિખંડિ તથા દેવતાઓ પણ જેની સામે ઉભા રહી શકે નહીં એવો યુધામન્યુ એ સર્વ સામેલ હતા. હે તપોધન! કૌરવ તથા પાંડવોએ જે ત્યાં આવી કર્યું હોય, તે હું વિસ્તારથી સાંભળવા ઇચ્છું છું, વાસ્તે મને કહો.

વૈશંપાયન–હે જનમેજય! હવે શ્રીકૃષ્ણ પાછા પાંડવો પાસે ગયા. દુર્યોધને કર્ણ, દુઃશાસન તથા શકુનિને કહ્યું કે, શ્રીકૃષ્ણ પોતાનું કાર્ય કર્યા વગર પાંડવો પાસે ગયા છે, માટે ક્રોધયુક્ત થઇને તેમને અવશ્ય અતિ ક્રોધાવિષ્ટ કરશે એમાં સંશય નથી. પાંડવો સાથે મારો વિગ્રહ થાય, એ શ્રીકૃષ્ણને ઘણો ઇષ્ટ છે, અને ભીમસેન તથા અર્જુન તેમના મતને અનુસરનાર છે, ને મેં ભાઇયો સહિત જેનો તિરસ્કાર કર્યો છે એવા યુધિષ્ઠિર રાજા ભીમસેનને વશ છે તથા મારી સાથે વૈર રાખનાર અને શ્રીકૃષ્ણને વશ એવા વિરાટ તથા દ્રુપદ તેમના સૈન્યના નાયક છે, માટે શૂરવીરનાં રોમ ઉભાં કરે એવો મહા ભયંકર વિગ્રહ થશે, વાસ્તે તમે આળસ રહિત થઇને સંગ્રામમાં જોઇતું સર્વ સાહિત્ય ઉતાવળથી તૈયાર કરાવો. હે રાજાઓ! કુરૂક્ષેત્રને વિષે વિશાળ, શત્રુથી દુઃખે કરીને પણ જીતી લઇ શકાય નહીં એવા, જળ તથા ધાન્યના કોઠાર જેની સમિપ હોય એવા, જેમાં વસ્તુઓ લઇ આવવાના માર્ગને શત્રુ રૂંધી શકે નહીં એવા, દૃઢ બંધનવાળા, ઉંચા, અનેક આયુધથી ભરેલા અને ધ્વજ તથા પતાકાથી શોભિતા લાખો તંબુ તૈયાર કરાવો તથા તેઓમાં જવા આવવાના માર્ગ પણ સરખા કરાવો અને આજ ગામની અંદર આવતી કાલે યુદ્ધ માટે જવાના પ્રયાણનો સાદ ફેરવો. એ પ્રમાણે દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી 'બહુ સારૂં' એમ કહીને, તેઓએ સાદ ફેરવી બીજે દિવસે તેના કહેવા પ્રમાણે સર્વ કર્યું. પછી આવેલા સર્વ રાજાઓ દુર્યોધનની આજ્ઞા સાંભળી ક્રોધયુક્ત થઇને, સુવર્ણના બાજુબંધ તથા અગર ચંદને કરી શોભાયમાન અને પરિઘ સરખા પોતાના હસ્તે કરી એક બીજાના હસ્તને આસ્તેથી સ્પર્શ કરી અમૂલ્ય આસન ઉપરથી ઉઠયા; પછી પાઘડી, પહેરવાનાં વસ્ત્ર, ઉત્તરીય વસ્ત્ર તથા અલંકાર ધારણ કરવા લાગ્યા, કેટલાએક રથમાં બેસનારા રાજાઓ રથને, ઘોડા ઉપર બેસનારા ઘોડાઓને તથા હસ્તિ ઉપર બેસનારા હસ્તિયોને તૈયાર કરાવા લાગ્યા. વળી તેઓ સુવર્ણના વિચિત્ર કુવચ તથા અનેક પ્રકારનાં શસ્ત્ર ચારે તરફથી ધારણ કરવા લાગ્યા. પદાતિ પુરૂષો પણ અનેક પ્રકારનાં સુવર્ણથી વિચિત્ર શસ્ત્ર પોતાના શરીર ઉપર ધારણ કરવા લાગ્યા. તે સમયે હે ભારત! દુર્યોધનનું શહેર ઉત્સવ સમયની પેઠે પ્રસન્ન મનુષ્યોવાળું તથા તેઓથી સંકીર્ણ થયું. વળી મનુષ્યના સમૂહરૂપ જળની ઘુમરીવાળો, રથ, હસ્ત તથા અશ્વરૂપ મત્સ્યવાળો શંખ તથા નગારાંરૂપી શબ્દવાળો, ભંડારના સંચયરૂપ રત્નવાળો, વિચિત્ર આભરણ તથા કવચરૂપી લહેરવાળો, શસ્ત્રરૂપી નિર્મળ ફીણવાળો, અટારિની પંક્તિરૂપ પર્વતથી વિંટાયલો, ચૌટા તથા બજારરૂપી મોટા ધુનાવાળો અને યોદ્ધારૂપી ચંદ્રોદયે કરી વૃદ્ધિ પામેલો દુર્યોધનનો સૈન્યરૂપ સમુદ્ર, જેમ ચંદ્રોદય વેળાએ સમુદ્ર દેખાય, તેમ જોવામાં આવતો હતો.

योधचंद्रोदयोद्भूतः कुरुराजमहार्णवः ।
व्यदृश्यत तदा राजश्चंद्रोदय इवोदधिः ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि दुर्योधन सैन्य सज्जकरणे गुर्जरभाषायां त्रिपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥

અધ્યાય ૧૫૪ મો. યુધિષ્ઠિરને અર્જુનનો સંવાદ.

वैशंपायन उवाच—वासुदेवस्य तद्वाक्यमनुस्मृत्य युधिष्ठिरः ।
पुनः पप्रच्छ वार्ष्णेयं कथं मंदो ब्रवीदिदं ॥ १ ॥

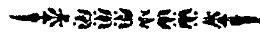
વૈશંપાયન કહે છે–હે જનમેજય! હવે યુધિષ્ઠિર રાજાએ પ્રથમ કહેલાં શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સંભારીને વળી તેને પૂછ્યું કે, મંદ એવો દુર્યોધન એમ કેમ બોલ્યો? હે અચ્યુત! આ વેળા અમારે શું શું કરવા યોગ્ય છે? અમે કેવી રીતે વર્તવાથી પોતાના સ્વધર્મથી ભ્રષ્ટ ન થઇયે? હે વાસુદેવ! તમે દુર્યોધન, કર્ણ, સુબળ રાજાના પુત્ર શકુનિ તથા ભાઇયો સહિત મારા મતને જાણનારા છો. વળી હે મોટી બુદ્ધિવાળા શ્રીકૃષ્ણ! તમે વિદુર, ભીષ્મ તેમજ દ્રોણ અને કુંતિએ કહેલાં સર્વ વાક્ય સાંભળ્યાં છે, પણ હે મહાબાહો! તે સર્વનું અતિક્રમણ કરી વારંવાર વિચાર કરીને અમારે જે કરવાને યોગ્ય હોય, તે કંઇ પણ શંકા રાખ્યા વગર ઉતાવળથી કહો. હે ભારત! એ પ્રમાણે ધર્મ તથા અર્થયુક્ત યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળીને મેઘ તથા દુંદુભિના જેવા કંઠના અવાજવાળા શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે હે રાજન્! મેં દુર્યોધનને ધર્મ તથા અર્થયુક્ત હિતનાં વાક્ય કહ્યાં, પણ કપટયુક્ત બુદ્ધિવાળા તેણે માન્ય કર્યાં નહી. દુષ્ટબુદ્ધિવાળા તેણે ભીષ્મ તથા વિદુરનાં વાક્યને પણ માન્ય કર્યાં નહી; ઉલટો તેમનો અનાદર કર્યો. હે રાજન્! કર્ણના આશ્રયવાળો દુષ્ટ અંતઃકરણવાળો દુર્યોધન, ધર્મ તથા યશને ઇચ્છતોજ નથી અને સર્વને જીત્યા છે એમ માને છે. હે રાજન્! દુષ્ટ અંતઃકરણવાળા તથા પાપરૂપ નિશ્ચયવાળા દુર્યોધને, પોતાના પુરૂષોને મને બાંધવાની આજ્ઞા આપી, પણ તેની તે કામના જરાએ પાર પડી નહી; ને તે વેળા વિદુર વિના ભીષ્મે તથા દ્રોણે પણ તેને કંઇ કહ્યું નહી, કેમકે તે સર્વ તેનેજ અનુસરી રહ્યા છે. વળી તે વેળા મૂઢ એવા શકુનિ, કર્ણ તથા દુઃશાસને મહા ક્રોધ તથા મૂઢ એવા દુર્યોધનને તમારા વિષે અયુક્ત અનેક વાક્ય કહ્યાં. દુર્યોધને જે જે વાક્ય કહ્યાં તે સર્વ હું કહું તેથી શું! પણ સંક્ષેપથી કહું છું કે, તે દુષ્ટ અંતઃકરણવાળો તમારે વિષે ન્યાય પ્રમાણે વર્તતો નથી, અને તમારા સૈન્યમાંના સર્વ રાજાઓને વિષે જે પાપ તથા અકલ્યાણ નથી, તે સર્વ તે એક દુર્યોધનમાંજ રહ્યાં છે; માટે અમે સર્વ રાજ્ય મળ્યા વગર દુર્યોધન સાથે સુલેહ કરવા ઇચ્છતા નથી; વાસ્તે આપણે તેમની સાથે ઉતાવળથી યુદ્ધ કરવું.

વૈશંપાયન કહે છે–હે ભારત! એ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણે વાક્ય કહ્યાં, તે સર્વ રાજાઓ સાંભળી કંઇ નહી બોલતાં યુધિષ્ઠિરના મોઢા સામું જોવા લાગ્યાં. ત્યાર પછી તે સર્વ રાજાઓના મનનો અભિપ્રાય જાણીને પોતાના ભાઇયો સહિત યુધિષ્ઠિર રાજાએ, સર્વને યુદ્ધના ઉદ્યોગની આજ્ઞા આપી. તે વેળા સર્વ સૈન્યના પુરૂષો હર્ષ પામ્યા અને મોટા કોલાહલ શબ્દ કરવા લાગ્યા. પછી યુધિષ્ઠિર રાજા, નહીં નાશ પામવા યોગ્ય એવા પુરૂષોનો વિનાશ થશે એમ જાણીને, ભીમસેન તથા અર્જુનને કહેવા લાગ્યા કે, મેં કુળનો વિનાશ ન થાય તે સારૂ વનવાસાદિ દુઃખ વેઠ્યાં, તોપણ બળાત્કારથી આપણને કુળનો વિનાશ કરનારૂં યુદ્ધ ન થાય તે સારૂ આપણે ઘણો પ્રયત્ન કર્યો પણ તે નિષ્ફળ ગયો છે. ને જેનો પ્રયત્ન કર્યો ન

હતો એવો વિગ્રહ પ્રાપ્ત થયો. અરે! નહીં મારવા લાયકની સાથે આપણે યુદ્ધ કરવું એ કેમ થશે? વળી ગુરૂ તથા વૃદ્ધોને નાશ કરવાથી આપણો જય કેમ થશે? એ પ્રમાણે યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી અર્જુન, શ્રીકૃષ્ણે કહેલાં વચન કહેવા લાગ્યો કે હે રાજન્! દેવકી પુત્ર શ્રીકૃષ્ણે કુંતિ તથા વિદુરનાં વચન તમને કહ્યાં, તેનો તમે વિચાર કર્યો? તે બે જણુ કદી પણ અધર્મ યુક્ત વાક્ય કહે નહીં, તમારે યુદ્ધ કરવાથી નિરાશ થવું તે યોગ્ય નથી. એ પ્રમાણે અર્જુનનાં વચન સાંભળી શ્રીકૃષ્ણે હસીને કહ્યું કે હે પાર્થ! તારૂં બોલવું યથાર્થ છે. એ રીતે શ્રીકૃષ્ણના કહેવા પછી યુદ્ધ કરવું એજ નિશ્ચય જેણે કર્યો હતો એવા સૈનક સહિત પાંડવોએ, તે દિવસની રાત્રિ સુખે કરી નિવાસ કર્યો.

ततस्ते वृतसंकल्पा युद्धाय सहसैनिकाः ।
पांडवेया महाराज तां रात्रिं सुखमावसन् ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वाणि युधिष्ठिरार्जुनसंवादे गुर्जरभाषायां चतुःपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥

અધ્યાય ૧૫૫ મો. દુર્યોધનના સૈન્ય વિભાગ.

**वैशंपायन उवाच—व्युष्टायां वै रजन्यां हि राजादुर्योधनस्ततः ।
व्यभजत्तान्यकानि दशचैकं च भारत ॥ १ ॥**

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય! તે દિવસની રાત્રિ નિવૃત થઇ ત્યાર પછી દુર્યોધન રાજાએ પોતાની અગિયાર અક્ષૌહિણી સેનાના વિભાગ કર્યા; ને યોદ્ધાઓને આજ્ઞા આપી કે, સર્વ સૈન્યમાં હસ્તિ, રથ, અશ્વ તથા પદાતિમાંના જે ઉત્તમ, મધ્યમ, તથા સમાન હોય, તેમને આગળ, મધ્યમાં તથા પાછળ રાખો. એ પ્રમાણે દુર્યોધને આજ્ઞા આપ્યા પછી તૈયાર થયેલાં, રથ નાશ થયા પછી તેને સમો કરવા સારૂ તેની નીચે બંધાતાં ઘણાં કાષ્ટ, રથની પાછળ બંધાય એવા મોટા ભાથા, રથની રક્ષા માટે તેની છત્રી ઉપર મઢવા સારૂ વ્યાઘ્રચર્મ, ગુરંજ, અશ્વ તથા હસ્તિયે વહન કરવા લાયક ભાથા, કડિયાળી લાકડીઓ પાયદળે ઉપાડવા લાયક ભાથા, મોટી લાકડી, ધ્વજા તથા પતાકા, ધનુષથી ફેંકાય એવાં સ્થૂલબાણ; સમીપ આવેલા શત્રુના ગળામાં નાખવા સારૂ વિચિત્ર પ્રકારની દોરી સહિત પાસલા, રથાદિમાં બીછાવવાનાં આસ્તરણાદિ સાહિત્ય, શત્રુને કેશમાં ભરાવી ખેંચવાની ચીકટ પદાર્થથી લેપન કરેલા અગ્ર ભાગવાળી લોહ તથા કાષ્ટની ગેડી અથવા અંકુશ, શત્રુ ઉપર નાખવા સારૂ તપાવેલાં તેલ, ગોળ તથા રેતી, સર્પ સહિત ઘડા, રાળનો ભુકો, ઘંટા, જેના અગ્ર ભાગને વિષે બાંધેલી હતી એવા અનેક પ્રકારનાં શસ્ત્ર, તલવાર, પટા, છરી, પાસે આવેલા શત્રુ ઉપર નાખવા સારૂ તપાવેલાં ગોળનાં પાણી, યંત્રથી ફેંકવાના ગોળ પથ્થર, શબ્દ કરે એવી ગોફણ, ઉના કરેલા મીણના રસ, મુદ્દગર, લોહનાં કાંટાવાળા લોહનાં અનેક હળ તથા વિષયુક્ત ગુરંજ, તપાવેલા ગોળને ફેંકવા સારૂ સુપડાં, તેને ભરવાની પેટી, દાતરડાં, કુહાડા, બોરડી સરખા લોહના કાંટાવાળા હોવાથી શત્રુના શરીરનાં આંતરડાંને ખેંચી બહાર કાઢે એવી ગુરંજ, લોહના ખીલાવાળા ટવર, ગુપ્તી, કરવતો આદિ સુથારનાં શસ્ત્ર, વ્યાઘ્ર તથા ચીત્તાવાઘના ચર્મથી મઢેલા રથ, ગેંડી, બગડેલું લોહી ખેંચી કાઢવાની શીંગડી, ભાલાં,

સત્કાર કરતો હતો. તેમજ અગિયાર સેનાધિપતિ તથા રાજાઓની પાછળ ચાલનાર સૈનિક પુરૂષો, દુર્યોધન રાજાનું પ્રિય કરવા ઇચ્છતા હતા.

तथा विनियताः सर्वे ये च तेषां पदानुगाः ।
बभूवुः सैनिकाराज्ञां प्रियं राज्ञःश्चिकीर्षवः ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि दुर्योधन सैन्य विभागे गुर्जरभाषायां पंचपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥

અધ્યાય ૧૫૬ મો. પિતામહને સેનાપત્ય.

**वैशंपायन उवाच—ततः शांतनवं भीष्मं प्रांजलिर्धृतराष्ट्रजः ।
सहसर्वैर्महीपालैरिदं वचनमब्रवीत् ॥ १ ॥**

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! ત્યાર પછી સર્વ રાજાએ સહિત ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યોધને, શંતનુના પુત્ર ભીષ્મને હાથ જોડી આવી રીતે કહ્યું કે હે પિતામહ ! નાયક વગરની અત્યંત મોટી સેના હોય તોપણ, જેમ મકોડાનો મોટો સમુદાય વિખરાઇ જાય તેમ ભેદ પામે. વળી સેનાના ઘણા નાયક હોય તો તેની બુદ્ધિ તથા પરાક્રમ સરખાં હોતાં નથી, તેથી તેઓ પરસ્પર સ્પર્ધા કરે માટે સર્વનો એક નાયક થવો જોઇયે. આ પ્રસંગાનુકૂલ એક પૂર્વનો ઇતિહાસ કહું તે સાંભળો. હે મહા બુદ્ધિમાન્ ! એવું સંભળાય છે કે, મહા પરાક્રમી હૈહય નામના ક્ષત્રિયોની સામે યુદ્ધ કરવા સારૂ હાથમાં દર્ભરૂપ ધ્વજાવાળા બ્રાહ્મણો આવ્યા; તે વેળા તેમના પક્ષમાં વૈશ્ય તથા શૂદ્ર પણ આવ્યા. પછી એક પક્ષમાં ત્રણે વર્ણ હતા, ને બીજા પક્ષમાં એકજ ક્ષત્રિય વર્ણ હતો; પણ તે યુદ્ધમાં ત્રણે વર્ણ ભાગી ગયા ને ક્ષત્રિયોએ જય મેળવ્યો. બ્રાહ્મણોએ ક્ષત્રિયોને પૂછ્યું કે, તમે થોડા હતા ને અમે ઘણા હતા, તોપણ તમારો જય થયો ને અમારો પરાજય થયો તેનું કારણ શું ? હે પિતામહ ! ધર્મના જાણનાર ક્ષત્રિયોએ યથાર્થ કહ્યું કે, સંગ્રામમાં અમે મહા બુદ્ધિમાન એકના વાક્યને સાંભળી જય મેળવ્યો, ને તમે સૌ પોતપોતાની બુદ્ધિને વશ હતા, માટે પરાજય પામ્યા. હે ભીષ્મ ! ક્ષત્રિયોનાં વચન સાંભળીને સર્વ બ્રાહ્મણોએ, ન્યાયમાં કુશળ એવા મહા શૂરવીર શુક્રાચાર્યને સેનાપતિ કરીને, વળી ક્ષત્રિય સામે યુધ્ધ કર્યું; ને તેમને જીત્યા. હે પિતામહ ! એ પ્રમાણે જે પુરૂષ કુશળ, શૂરવીર, હિત ઇચ્છનાર તથા દોષ રહિત એવા પુરૂષને સેનાપતિ કરે છે, તે યુધ્ધમાં શત્રુને જીતે છે. વાસ્તે શુક્ર સરખા, સદૈવ સારૂં હિત ઇચ્છનાર, કોઇથી સંહાર ન થનાર તથા ધર્મમાં રહેલા તમે જેમ કિરણવાનના અધિપતિ સૂર્ય, લતાદિના અધિપતિ ચંદ્ર, યક્ષના અધિપતિ કુબેર, દેવતાઓના અધિપતિ ઇંદ્ર તથા કાર્તિકસ્વામિ, પર્વતોના અધિપતિ મેરૂ, પક્ષિના અધિપતિ ગરૂડ અને વસુના અધિપતિ હવ્યવાટ છે, તેમ અમારી સેનાના અધિપતિ થાઓ. ઈંદ્રે રક્ષા કરેલા દેવતાઓની પેઠે તમે રક્ષા કરેલા અમે, યુદ્ધમાં દેવતાઓથી પણ નહીં પરાભવ પામનાર થઇશું એમાં કંઇ સંશય નથી. વાસ્તે તમે [illegible] દેવતાઓની આગળ ઈંદ્ર ચાલે, તેમ અમારી આગળ ચાલો. અમે, જેમ [illegible] ભની પાછળ બીજા ઋષભો ચાલે, તેમ તમારી પાછળ ચાલશું. હે જનમેજય ! [illegible] દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી ભીષ્મે કહ્યું કે હે મહાબાહો ! હે ભારત દુર્યોધન ! [illegible]

કહે છે, તેમજ થશે પણ મને જેવા તમે છો, તેવાજ પાંડવો છે; માટે મારે તેમનું શ્રેય થાય તેવી રીતે વચન કહેવાં જોઇયે; પણ આ તો મારે તેમની સાથે યુદ્ધ કરવું જોઇયે એવો સમય તેં કહ્યો. એક અર્જુન વગર મારી સામે યુદ્ધ કરે એવા કોઇને હું દેખતો નથી; કારણ તે મહા બુદ્ધિમાન અનેક દિવ્યાસ્ત્રને જાણનાર છે, માટે કોઇ વેળા યુદ્ધમાં મારી સંમુખ ઉભો રહીને યુદ્ધ કરશે નહીં. હે દુર્યોધન! હું એક ક્ષણમાં અસુર તથા દેવતાઓ સહિત સર્વ જગતને મનુષ્ય વગરનું કરૂં એવો છું; પણ મારાથી પાંડુ રાજાના પુત્રોનો નાશ થાય એમ નથી. પ્રયોગે કરી તેના દશ હજાર યોદ્ધાઓને સદૈવ નાશ કરીશ. હે કુરૂનંદન! જો પાંડવો પ્રથમથી મને નાશ નહીં કરી નાખે, તો હું તેનો મારા કહેવા પ્રમાણે ક્ષય કરીશ. હું તારી ઇચ્છા પ્રમાણે સેનાનો અધિપતિ બીજી વેળાએ થઇશ; તેનું કારણ કહું તે તું સાંભળવા યોગ્ય છે. હે પૃથ્વીપતિ! જોઇયે તો કર્ણ પ્રથમ યુદ્ધ કરે અથવા હું પ્રથમ યુદ્ધ કરૂં; કેમકે તે મારી સાથે સદૈવ સ્પર્ધા કરે છે. હે જનમેજય! ભીષ્મનાં વચન સાંભળી કર્ણે દુર્યોધનને કહ્યું કે હે દુર્યોધન! જ્યાં સૂધી ગંગાના પુત્ર ભીષ્મ જીવે છે, ત્યાં સૂધી હું યુધ્ધ કરીશ નહીં ને જ્યારે તે નાશ પામશે, ત્યાર પછી ગાંડિવ ધનુષ ધરનાર અર્જુનની સામે યુધ્ધ કરીશ. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય! એ પ્રમાણે કર્ણનાં વચન સાંભળ્યા પછી ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાના પુત્ર દુર્યોધને ઘણી દક્ષિણા આપનાર ભીષ્મને વિધિપૂર્વક સેનાપતિ કર્યા. અભિષેક કરેલા તે અતિશય શોભવા લાગ્યા. પછી દુર્યોધનની આજ્ઞાથી વાજીંત્ર વગાડનાર પુરૂષો અનેક શંખ તથા ભેરી આદિ વાજીંત્ર વગાડવા લાગ્યા; અનેક સિંહનાદ થવા લાગ્યા. ઘોડાઓ મોટા શબ્દ કરવા લાગ્યા, વાદળાં વગર રૂધિરનો વર્ષાદ થવા લાગ્યો, આકાશમાં કડાકા થવા લાગ્યા, પૃથ્વી કંપવા લાગી, હસ્તિયો શબ્દ કરવા લાગ્યા, આકાશમાં ભયંકર શબ્દ થવા લાગ્યા. આકાશમાંથી ઉંબાડીયાં પડવા માંડ્યાં તથા અનેક ભયને સૂચવનાર શિયાળ નામનાં જનાવર અત્યંત શબ્દ કરવા લાગ્યાં. હે રાજન્! જ્યારે દુર્યોધને ભીષ્મને સેનાધિપતિપણાનો અભિષેક કર્યો ત્યારે સર્વ યોધ્ધાઓના મનને ખેદ ઉપજાવે એવા તે અનેક અત્યંત ઉગ્ર અપશકુનો થવા લાગ્યા. દુર્યોધન રાજા એ પ્રમાણે શત્રુના બળનો નાશ કરનાર ભીષ્મને સેનાધિપતિ કરી, બ્રાહ્મણોને અનેક ગાય તથા સુવર્ણનાં દાન આપી તથા તેની પાસે સ્વસ્તિવાચન કરાવીને પોતાના ભાઇયો તથા સેનાના પુરૂષ સહિત, ભીષ્મને આગળ કરી રવાને થયો ને સર્વને સાથે લઇ કુરૂક્ષેત્ર પ્રત્યે ગયો. પછી ત્યાં કર્ણ સહિત દુર્યોધને કુરૂક્ષેત્રને વિષે ચારે તરફ ફરીને, જ્યાં સપાટ જમીન હતી, ત્યાં તંબુ ખડા કરવા સારૂ જગ્યા માપી, ને તંબુ ખડા કર્યા; જે ઉખર વગરની મીઠી તથા ઘણા ઘાસ અને લાકડાવાળી જમીન વિષે હસ્તિનાપુર સરખો શોભતો હતો.

मधुरानूषरे देशे प्रभूतय वसेधने ।
यथैव हस्तिनपुरं तद्वच्छिबिरमाबभौ ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि भीष्माभिषेके गुर्जरभाषायां षट्पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५६ ॥

અધ્યાય ૧૫૭ મો. બળરામનું તીર્થયાત્રાગમન.

जनमेजय उवाच—आपगेयं महात्मानं भीष्मं शस्त्रभृतांवरं।
पितामहं भारतानां ध्वजं सर्वमहीक्षितां ॥ १ ॥

જનમેજય પૂછે છે—હે વૈશંપાયન! ગંગાના પુત્ર, મહાત્મા, શસ્ત્ર ધારણ કરનારમાં શ્રેષ્ઠ, ભારતોના પિતામહ, સર્વ રાજાઓમાં અગ્રણી બૃહસ્પતિ સરખા બુદ્ધિમાન; પૃથ્વી સરખા ક્ષમાવાન, સમુદ્ર સરખા ગંભીર, હિમાદ્રિ પર્વત સરખા સ્થિર. પ્રજાપતિ સરખા ઉદાર, સૂર્ય સરખા તેજસ્વી તથા ઇંદ્ર સરખા બાણના વર્ષાદે કરી શત્રુનો દ્વેષ કરનાર ભીષ્મે મહા ભયંકર, રૂવાંને હર્ષ ઉત્પન્ન કરે એવા તથા વિસ્તારવાળા રણ યજ્ઞને વિષે ઘણા દિવસની દીક્ષા લીધી, તે સાંભળીને મહાબાહુ તથા સર્વ શસ્ત્ર ધારણ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિર શું કર્યું? તેને ભીમસેન, અર્જુન તથા શ્રીકૃષ્ણે શું ઉત્તર આપ્યો તે મને કહો? વૈશંપાયન કહે છે–હે જનમેજય! આપત્તિના ધર્મમાં કુશળ મહા બુદ્ધિમાન યુધિષ્ઠિર રાજા, પોતાના સર્વ ભાઇયોને તથા અવિનાશી શ્રીકૃષ્ણને બોલાવી સાંત્વનાપૂર્વક વાકય બોલ્યા કે યુદ્ધભૂમિ પ્રત્યે જવા સારૂ સર્વ સેનાને ચાલતી કરો, ને તમે સૌ કવચ પહેરી, સાવધ થઇ ત્યાં ઉભા રહો; કારણ પ્રથમ તમારૂં ભીષ્મની સાથે યુદ્ધ થશે, માટે આપણી સાતે સેનાના નાયકોને ખોળી કાઢો. શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે–હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ! આ સમયને વિષે જેવાં વાકય કહેવાં જોઇએ, તેવાંજ અર્થ યુકત વાકય તમે કહો છો. જે મને ઘણાં રૂચે છે, માટે હવે જે કરવાનું હોય તે કરો, વિલંબ કરો નહી. આ સમયને વિષે તમારી સાત સેનાના સાત નાયક કરો. વૈશંપાયન કહે છે–હે જનમેજય! ત્યાર પછી યુધિષ્ઠિર રાજાએ મોટા ભાગ્યવાળા, શૂરવીર તથા યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છાવાળા દ્રુપદ, વિરાટ, સાત્યકિ પૃષત કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, ધૃષ્ટકેતુ, શિખંડિ તથા મગધ દેશના રાજા સહદેવને બોલાવી સેનાધિપતિપણાનો વિધિપૂર્વક અભિષેક કર્યો, સર્વ સેનાધિપતિપણાનો એક ધૃષ્ટદ્યુમ્નને અભિષેક કર્યો; કેમકે તે દ્રોણને મારવા સારૂ પ્રજ્વલિત અગ્નિ કુંડમાંથી ઉત્પન્ન થયો છે. યુધિષ્ટિરે અર્જુનને મહાત્મા સર્વ સેનાપતિના અધિપતિ કર્યા ને તેના અધિપતિ તથા સારથિ મહા બુદ્ધિમાન જનાર્દન બળદેવજીના નાના ભાઇ શ્રીકૃષ્ણને કર્યા. હવે મોટો ક્ષય જેમાં થાય એવું યુદ્ધ નજીક આવ્યું એમ જાણીને અક્રૂર, ગદ, સાંબ, ઉદ્ધવ, પ્રદ્યુમ્ન, આહુક પુત્ર તથા ચારૂદેષ્ણાદિ વ્યાઘ્ર સરખા બલોત્કટ વૃષ્ણિમાં મુખ્ય ઓગણપચાસ વાયુએ રક્ષા કરેલા- ઇંદ્રની પેઠે રક્ષા કરેલા, મહાબાહુ, નીલું પીતાંબર ધારણ કરેલા, કૈલાસના શિખર સરખા ગૌરવર્ણવાળા, ખેલતા સિંહ સરખા ગતિમાન, શ્રીમાન અને મદે કરી લાલ નેત્રવાળા હળાયુધ બળદેવજીએ આવી યુધિષ્ઠિરના ભવનમાં પ્રવેશ કર્યો. તેમને જોઇને યુધિષ્ઠિર રાજા, મોટી કાંતિવાળા શ્રીકૃષ્ણ, ભયંકર કર્મવાન ભીમસેન, ગાંડિવ ધનુષ ધારણ કરનાર અર્જુન તથા ત્યાં આવેલા રાજાઓએ ઉભા થઇ તેમનો મોટો સત્કાર કર્યો. પછી યુધિષ્ઠિર રાજા, પોતાના હાથે કરી બળદેવજીના હાથને સ્પર્શ કરી મળ્યા, અને શ્રીકૃષ્ણાદિ સૌએ તેમને નમસ્કાર કર્યા. શત્રુને દમન કરનાર શ્રી બળદેવજી વિરાટ તથા દ્રુપદ રાજાને નમસ્કાર કરીને, યુધિષ્ઠિર રાજા સહિત આસન ઉપર બેઠા. પછી જયારે સર્વ રાજાઓ ચોમેર બેઠા ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ સામું જોઇને બળદેવજીએ યુધિષ્ઠિરને કહ્યું કે, મહા ભયંકર તથા દારૂણ એવો સર્વનો વિનાશ થશે, એ હું અવસ્ય દૈવ માનું છું, જેનું ઉલંઘન થઇ શકતું

નથી. આ યુદ્ધરૂપ સમુદ્રને તરી પાર પામેલા તથા અક્ષત થયેલા દેહને વિષે રોગ વગરના સુહૃજ્જન સહિત તમને હું જોઇશ એમ ઇચ્છું છું. કાળે કરી પાકી રહેલું પૃથ્વીને પાલન કરનાર ક્ષત્રિય કુળ એકઠું થયું છે, માટે મોટો વિનાશ થશે, જેથી માંસ તથા રૂધિરનો કાદવ થશે. મેં એકાંતમાં વારંવાર શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું છે કે હે મધુસૂદન! સર્વ સંબંધીને વિષે સમાન વૃત્તિથી વર્તો; કારણ આપણા જેવા પાંડવ સંબંધી છે, તેવાજ દુર્યોધન પણ છે, માટે તેને પણ તેમની પેઠે વારંવાર સહાયતા કરો. હે રાજન્! એમ કહ્યું તોપણ તેણે તમારે લીધે મારા કહેવા પ્રમાણે કર્યું નહી, કેવળ પ્રેમાદિ ભાવથી અર્જુનને જોઇ બેસી રહ્યા, માટે આ યુદ્ધમાં પાંડવોનો જય થશે એવી મારી મતિ છે; કેમકે શ્રીકૃષ્ણની એવીજ ઇચ્છા છે. હું શ્રીકૃષ્ણ વગર બીજા કોઇ લોકને જોવા ઇચ્છતો નથી, વાસ્તે તેમની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તું છું. ગદાયુદ્ધમાં કુશળ એવા ભીમસેન તથા દુર્યોધન મારા શિષ્ય છે, તેથી મને એ બેઉમાં સમાન સ્નેહ છે, માટે હું સરસ્વત્યાદિ તીર્થનું સેવન કરવા સારૂ જાઉં છું; કારણ કુરૂકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલાઓનો વિનાશ થાય તે જોવા સમર્થ નથી. હે જનમેજય! એ પ્રમાણે કહી, પાંડવોની રજા લઇ તથા મૂકવા આવેલા શ્રીકૃષ્ણને પાછા વાળીને મોટી ભુજાવાળા બળદેવજી તીર્થયાત્રા કરવા ચાલી નિકળ્યા.

एवमुक्त्वा महाबाहुरनुज्ञातश्च पांडवैः ।
तीर्थयात्रां ययौ रामो निवर्त्य मधुसूदनं ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि बलरामतीर्थयात्रागमने गुर्जरभाषायां सप्तपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥

અધ્યાય ૧૫૮ મો. રૂક્મિનું મદદે આવવું.

वैशंपायन उवाच—एतस्मिन्नेव कालेतु भीष्मकस्य महात्मनः ।
हिरण्यरोम्णो नृपतेः साक्षादिंद्रसखस्य वै ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય! એ સમયે મહાત્મા, જેનાં "શરીર ઉપર સુવર્ણ સરખાં રૂંવાં હતાં એવા." વૃધ્ધ સાક્ષાત ઇંદ્ર સરખા, ભોજ એવું જેનું ઉપનામ હતું એવા મોટા યશસ્વી અને દક્ષિણ દેશના અધિપતિ ભીષ્મક રાજાનો સત્ય સંકલ્પવાન તથા સર્વ દિશામાં રૂક્મિ નામે પ્રસિધ્ધ પુત્ર હતો, જે ગંધમાદન પર્વતને વિષે રહેનાર કુબેરનો શિષ્ય; સમગ્ર ધનુર્વેદ જેણે જાણ્યો હતો એવો, મહાબાહુ અને ગાંડિવ તથા શાર્ઙ્ગ ધનુષ સરખું તેજસ્વી અને દિવ્ય લક્ષણવાળું માહેંદ્ર ધનુષ પામેલો હતો. હે રાજન્! સ્વર્ગમાં ગતિ કરનાર દેવતાઓમાં ત્રણ ધનુષ દિવ્ય કહેવાય છે તે એ કે વરૂણનું ગાંડિવ, ઇંદ્રનું વિજય તથા વિષ્ણુનું દિવ્ય, અને શત્રુની સેનાને ભય ઉત્પન્ન કરનાર તેજોમય શાર્ઙ્ગ ધનુષ; જે શાર્ઙ્ગને શ્રીકૃષ્ણ ધારણ કરતા હતા. હે જનમેજય! તે ત્રણ ધનુષમાં ગાંડીવ ધનુષ ખાંડવ વનને વિષે અગ્નિ પાસેથી અર્જુનને પ્રાપ્ત થયું હતું, વિજય નામનું ધનુષ કુબેર પાસેથી રૂક્મિયાને મળ્યું હતું તથા મણિ જડિત કુંડળ, સોળ હજાર સ્ત્રી અને અનેક રત્ન સહિત શાર્ઙ્ગ નામનું ધનુષ મુર દૈત્યના પાશને કાપી તથા તે દૈત્યનો નાશ કરી નરકાસુરને જીતવાથી શ્રીકૃષ્ણને મળ્યું હતું. હે રાજન્! વિજય નામના ધનુષને પામેલો મહા પરાક્રમી મોટી એક અક્ષોહિણી સેના સાથે લઇને, પાંડવો પાસે આવ્યો; જે બુદ્ધિમાન શ્રીકૃષ્ણે કરેલા રૂક્મિણીના

હરણને નહીં સહન કરવાથી, હું શ્રીકૃષ્ણને માર્યા વગર કુંડિનપુરમાં પ્રવેશ નહીં કરૂં એમ પ્રતિજ્ઞા લઇ, પોતાની સાથે મોટી, શત્રુને દૂર ફેંકનાર વિચિત્ર આયુદ્ધ તથા કવચ ધારણ કરેલી અને ગંગાના પ્રવાહની પેઠે વૃદ્ધિ પામેલી ચતુરંગિણી સેનાને લઇને, યુદ્ધ કરવા સારૂ યોગિના ઇશ્વર શ્રીકૃષ્ણ પાસે ગયો, પણ તેણે જીતવાથી જ્યાં પોતાનો પરાજ્ય થયો, ત્યાંજ એક ભોજકટ નામનું શહેર વસાવી પોતાની ચતુરંગિણી સેના સહિત રહ્યો હતો. તે કવચ, ધનુષ, હાથમાં મોજાં તથા તલવાર ધારણ કરેલા અને પાંડવોના પક્ષમાંના યોદ્ધાઓના ઓળખીતા રૂક્મિયંાએ સૂર્ય સરખા પ્રકાશમાન પોતાના ધ્વજ સહિત શ્રીકૃષ્ણને પ્રિય થવાની ઇચ્છાથી યુધિષ્ઠિરના સૈન્યમાં પ્રવેશ કર્યો; જેની યુધિષ્ઠિર રાજાએ સામે જઇ પૂજા કરી. પછી સર્વ પાંડવોએ યથાયોગ્ય પૂજાદિ સત્કાર કરેલા તથા સેના સહિત વિશ્રાંતિને પામેલા રૂક્મિયાએ, પાંડવોએ કરેલા સત્કારને માન્ય કરીને, સર્વ શૂરવીર પુરૂષોની વચમાં અર્જુનને કહ્યું કે હે પાંડવ! જો તું યુદ્ધ વિષે શત્રુઓથી ભય પામતો હોય, તો હું તારી સહાયતા કરનાર ઉભો છું. માટે તારા શત્રુથી સહન ન થાય એ પ્રમાણે સહાયતા કરીશ. હે પાંડવ! આ પૃથ્વી પર પરાક્રમ વિષે મારા સરખો કોઇપણ પુરૂષથી નથી, માટે તું કૌરવોના પક્ષમાંનો જેટલો ભાગ મને આપીશ, તેટલો હું નાશ કરીશ અથવા દ્રોણ તથા કૃપાચાર્ય વા ભીષ્મ અને કર્ણ અથવા સર્વ રાજાઓ જો કે મારા ભાગમાં આપીશ, તોપણ તે સર્વનો નાશ કરી તને પૃથ્વી અપાવીશ. હે જનમેજય! એ પ્રમાણે રૂક્મિયે યુધિષ્ઠિર રાજા તથા શ્રીકૃષ્ણની સમક્ષ સર્વ રાજાઓ સાંભળતાં અર્જુનને કહ્યું ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ તથા યુધિષ્ઠિર સામું જોઇ હાસ્ય કરીને, બુદ્ધિમાન અર્જુને સ્નેહ યુક્ત આવાં વાક્ય કહ્યાં કે, કુરૂકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો, તેમાં પણ પાંડુ રાજાનો પુત્ર, દ્રોણાચાર્યનો શિષ્ય, શ્રીકૃષ્ણની સહાયતાવાળો તથા ગાંડિવ ધનુષ ધરનાર હું, ભય પામ્યો છું એમ કેમ કહું? હે રૂક્મિ! મેં ઘોષયાત્રાને વિષે મહા બળવાન, ગંધર્વોની સાથે, ખાંડવ વનને વિષે દેવતા તથા દાનવના સમૂહની સાથે, નિવાત કવચ તથા કાલકેય નામના દૈત્યોની સાથે અને વિરાટ નગરને વિષે ઘણા કૌરવોની સાથે યુદ્ધ કર્યું ત્યારે મારી સહાયતા કરનાર કોણ હતું? હે નરશાર્દૂલ! રૂદ્ર, ઇંદ્ર, કુબેર, યમ, વરૂણ, અગ્નિ, કૃપાચાર્ય દ્રોણ તથા માધવનું સેવન કરનાર, યુદ્ધ માટે દૃઢ, દિવ્ય તથા તેજોમય ગાંડિવ ધનુષ ધરનાર અને અક્ષય બાણ તથા દિવ્યાસ્ત્રયુક્ત મારા સરખો પુરૂષ, કદી યુધ્ધને વિષે સાક્ષાત ઇંદ્ર પ્રાપ્ત થાય, તોપણ યશને નાશ કરે એવું 'હું બ્હીન્યો છું,' એમ કેમ કહે? હે મહાબાહો! હું કાંઇ પણ બ્હીન્યો નથી, ને મને તારી સહાયતાની પણ કંઇ જરૂર નથી; માટે તારે બીજે ક્યાંય જવું હોય તો ત્યાં જા, અથવા અહીં રહે તારી ઇચ્છા પ્રમાણે કર. હે ભરત કુળમાં શ્રેષ્ઠ જનમેજય! એ પ્રમાણે અર્જુનનાં વચન સાંભળી પોતાના સમુદ્ર સરખા સૈન્યને પોતાની સાથે લઇને રૂક્મિયે દુર્યોધન પાસે જઇ તેને અર્જુનની પેઠેજ વાક્ય કહ્યાં. ત્યારે શૂરવીરપણાના અભિમાનવાળા દુર્યોધનને સહાયતા કરવાની ના કહી; તેથી ત્યાંથી ચાલી નિકળ્યો. હે પૃથ્વીપતિ! એ પ્રમાણે બળદેવજી તીર્થયાત્રા કરવા ગયા તથા રૂક્મિયો પણ ત્યાંથી ચાલી નિકળ્યો, ત્યાર પછી પાંડવો વળી મનસુબો કરવા સારૂ સર્વ મળી બેઠા. તે વેળા હે ભારત! યુધિષ્ઠિરની સંકીર્ણ સેના, જેમ નક્ષત્ર તથા ચંદ્રથી વિચિત્ર આકાશ શોભે, તેમ શોભતી હતી.

समितिर्धर्मराजस्य सा पार्थिवसमाकुला ।
शुशुभे तारकैश्चित्रा द्यौश्चंद्रेणेव भारत ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि सैन्यनिर्याणपर्वणि गुर्जरभाषायामष्टपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥

અધ્યાય ૧૫૯ મો. સર્વ સૈન્યોની સંપૂર્ણતા.

जनमेजय उवाच—तथा व्यूहेष्वनीकेषु कुरुक्षेत्रे द्विजर्षभ
किमकुर्वंश्च कुरवः कालेनाभिप्रचोदिताः ॥ १ ॥

જનમેજય પૂછે છે–હે બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ વૈશંપાયન! હવે કુરૂક્ષેત્રને વિષે સર્વ સેનાની વ્યૂહરચના થઇ ત્યારે કાળે પ્રેરણા કરેલા કૌરવોએ શું કર્યું? વૈશંપાયન કહે છે–હે ભરત કુળમાં શ્રેષ્ઠ! એ પ્રમાણે કવચ પહેરેલી સેનાની રચના થઇ, ત્યારે ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાએ સંજયને કહ્યું કે હે સંજય! તું અહીં આવ, પછી કૌરવો તથા પાંડવની સેનાએ નિવાસ કર્યો, ત્યાર પછી તેમાં જે વૃત્તાંત થયું હોય, તે સર્વ મને કહો. હું અદષ્ટને બળવાન તથા પુરૂષ પ્રયત્નને ફોકટ માનું છું; કેમકે વિનાશ જેમાં થાય એવા યુદ્ધના દોષને જાણવા છતાં પણ, કપટ બુધ્ધિવાળા તથા દુષ્ટ દ્યૂત રમતાર પોતાના પુત્ર દુર્યોધનને નિયમમાં રાખવા સમર્થ થતો નથી અને પોતાનું હિત થાય એમ કરી પણ શકતો નથી. હે સૂત! મારી બુદ્ધિ દોષને જાણવા સમર્થ છે, તથાપિ જ્યારે હું દુર્યોધન પાસે જાઉં છું, ત્યારે તે મારી બુધ્ધિ અવળી થઇ જાય છે. હે સંજય! એ પ્રમાણે મારી બુધ્ધિનું અવળાપણું થાય છે, માટે જે ભાવી હશે તે થશે; કેમકે સંગ્રામમાં પોતાના શરીરનો ત્યાગ કરવો એજ મુખ્ય ક્ષત્રિય ધર્મ છે. સંજય કહે છે–હે ધૃતરાષ્ટ્ર! તમારા ધારવા પ્રમાણે થશે, પણ યુધ્ધની તૈયારી થયા પછી આ પ્રશ્ન પૂછો છો એ તમને યોગ્ય છે; ને તમે આ થતા કાર્ય સંબંધી દોષ દુર્યોધનને આપવા લાયક નથી. હે પાર્થિવ! જે મનુષ્ય પોતાને નહી લાયક એવાં કાર્ય કરવાનું આચરણ કરે છે, તે અશુભ ફળ પામે છે; તેથી તેણે કાળને તથા દૈવને દોષ આપવો એ તેને લાયક નથી. હે મહારાજ! જે પુરૂષ મનુષ્યોએ નિંદવા લાયક સર્વ કામ કરે છે, તે સર્વ લોકો નાશ કરવા યોગ્ય પણાય છે હે મનુજશ્રેષ્ઠ! દ્યૂત વિષે છેતરેલા અમાત્યો સહિત પાંડવોએ, તમોએ કરેલા અનેક તિરસ્કારોને કેવળ તમારેજ લીધે સહન કર્યા છે. હવે સર્વ લોકોનો ક્ષય જેમાં થાય એવું અશ્વ, હસ્તિ તથા અતિ તેજસ્વી રાજાઓનું પરસ્પર વૈર થયું, તે તમે મારાથી સ્થિર થઇ સાંભળો; ને યુધ્ધને વિષે જેવી રીતે બન્યું છે, તે મારાથી સાંભળીને સ્થિર મનવાળા થાઓ. હે રાજન! આ સર્વ બનેલાં વૈરાદિને વિષે કોઇને પણ દોષ આપવો એ યોગ્ય નથી; કારણ શુભ તથા પાપરૂપ કાર્યનો કર્તા પુરૂષ નથી; કેમકે તે તો કાષ્ટની પુતળીની પેઠે પરતંત્ર રહીને ઇશ્વર કરાવે તેમ કરે છે; કારણ કેટલાક પુરૂષ ઇશ્વરેચ્છા પ્રમાણે કાર્ય થાય એમ કહે છે, કેટલાક પોતાની મેળે થાય છે તથા કેટલાક પૂર્વ કર્મ પ્રમાણે કાર્ય થાય છે એમ પણ કહે છે, એ પ્રમાણે શુભ અથવા અશુભ કાર્ય ત્રણ પ્રકારથી થાય છે, માટે અનર્થપણાને પામેલા તમે સ્થિર થઇને, હું કહું તે સાંભળો.

केचिदीश्वरनिर्दिष्टाः केचिदेव यदृच्छया ।
पूर्वकर्मभिरप्यन्ये त्रैधमेतत्प्रदृश्यते ॥
तस्मादनर्थमापन्नः स्थिरो भूत्वा निशामय ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि संजयवाक्ये गुर्जरभाषायामूनषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५९ ॥

અધ્યાય ૧૬૦ મો. ઉલૂક દૂતાગમન.

संजय उवाच—हिरण्वत्यां निविष्टेषु पांडवेषु महात्मसु ।
न्यविशंत महाराज कौरवेया यथाविधिः ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે મહારાજ ધૃતરાષ્ટ્ર! હિરણવતી નદીની પાસે મહાત્મા પાંડવોએ નિવાસ કર્યો ત્યાર પછી કૌરવોએ યથાવિધિ નિવાસ કર્યો. પછી દુર્યોધન રાજા ત્યાં પોતાનાં સૈન્યને નિવાસ કરાવી, આવેલા સર્વ રાજાઓનું સન્માન કરાવી, સેનાની અનેક ટુકડીઓને જૂદે જુદે ઠેકાણે રખાવી, સર્વ યોદ્ધાઓની તથા દ્રવ્યાદિ સાહિત્યની રક્ષા કરવાનો બંદોબસ્ત કરાવી, કર્ણ, દુઃશાસન તથા સુબળ પુત્ર શકુનિને પોતાની પાસે બોલાવી, તેમની સાથે ભાષણ તથા વિચાર કરી ઉલૂક નામના દૂતને એકાંતમાં બોલાવી તેને કહેવા લાગ્યો કે, હે કપટી ઉલૂક! તું સોમકવંશી રાજાઓ સહિત બેઠેલા પાંડવો પાસે જા, અને મારા કહેવા પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણ સાંભળતાં તેમને કહે કે, ઘણા વર્ષનું ઇચ્છિત તથા લોકને ભય ઉપજાવનારૂં કૌરવ અને પાંડવોનું યુદ્ધ પ્રાપ્ત થયું. હે યુધિષ્ઠિર! વાસુદેવની સહાયતાવાળા નાના ભાઇ સહિત તમે, સંજય પાસે જે પોતાની પ્રશંસાનાં વાક્ય કહેવરાવ્યાં ને તેણે કૌરવની સભામાં આવી મને કહ્યાં, તે કરવાનો સમય હવે પાસે આવ્યો છે; માટે જેવી રીતે તમે પ્રતિજ્ઞા લીધી છે, તેવી રીતે તમે સર્વ કરો. વળી હે ઉલૂક! તું સર્વ પાંડવોમાં જ્યેષ્ઠ એવા યુધિષ્ઠિરને મારા કહેવાથી કહેજે કે, ભાઇયો, સોમક તથા કેકય વગેરે સહિત તમે ધર્મિષ્ઠ થઇને આ યુદ્ધમાં થનાર વિનાશરૂપ અધર્મને વિષે મન કેમ કરો છો? તમે સર્વ ભૂત પ્રાણીને અભય આપનાર છો, માટે સંન્યાસ લઇ ચાલી નિકળશો એમ હું ધારતો હતો. પણ આ તો સર્વ જગત નાશ પામે એમ ક્રૂરની પેઠે યુદ્ધ કરવા ઇચ્છો છો. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ! તમારૂં કલ્યાણ થાઓ, પૂર્વે જ્યારે દેવતાઓએ દૈત્યનું રાજ્ય હરણ કરી લીધું, ત્યારે પ્રહ્લાદે દેવતાઓને કહેલાં વાક્ય એવાં સંભળાય છે કે, હે દેવતાઓ! જે પ્રતિજ્ઞા વ્રતનું દર્શ તથા તેની વીંટી હાથમાં હોય એ ચિન્હ ધ્વજની પેઠે સર્વ જાણે છે અને જેમાં પાપ ગુપ્ત રહેલું હોય છે તેને "બૈડાલ નામનું વ્રત કહે છે" બિલાડાનું વ્રત કહે છે. વળી હે નરાધિપ! આ પ્રસંગને વિષે નારદજીએ મારા પિતાને કહેલું એક આખ્યાન હું તમને કહું તે સાંભળો.

દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો કોઇ બિલાડો સર્વ કામમાં ચેષ્ટા રહિત થઇ, ઉંચા હાથ રાખી, મનની શુદ્ધિ કરી ગંગાના તીર ઉપર બેઠો હતો; ને સર્વને પોતામાં વિશ્વાસ આવે તે સારૂ એમ કહેતો હતો કે, હું અહિં રહી ધર્મનું આચરણ કરૂં છું. હે પૃથ્વીપતિ! એ પ્રમાણે ગંગાના કિનારા પર રહેતાં તેને ઘણો કાળ ગયો, ત્યારે પક્ષિયોને તેનામાં વિશ્વાસ આવ્યો; તેથી તેઓ તેની પાસે આવીને પ્રશંસા કરવા લાગ્યાં. તે વેળા પક્ષિયોનું ભોજન કરનાર તથા પક્ષિયોએ વખાણેલો માર્જાર, મેં મારૂં જીવન કાર્ય કર્યું ને મારી આ ચર્યાનું ફળ મને મળ્યું, એમ પોતાના મનમાં માનવા લાગ્યો. પછી કેટલેક દિવસે તેની

પાસે ઉંદરો આવ્યા, ને તેમણે ધર્મિષ્ઠ, વ્રત આચરણ કરેલા, મોટા કાર્યવાળા તથા દંભ યુક્ત તેને જોઇને, પોતાના મનમાં નિશ્ચય કર્યો કે, આપણે સર્વ મિત્ર છીયે તેમનો આ માતુલ થાઓ ને આપણા વૃદ્ધ તથા બાળકની ચોતરફથી રક્ષા કરો. પછી એ પ્રમાણે પરસ્પર વિચાર કરી બિલાડા પાસે જઇને સર્વ ઉંદરો તેને આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે, તમારા પ્રસાદથી અમે અહીં સુખે કરી ફરવા ઇચ્છિયે છીયે; અમારી ગતિ તથા અમારા પરમ સ્નેહી તમે છો, માટે અમે સર્વ મળીને તમારે શરણે આવ્યા છીયે; કારણ તમે ધર્મમાં તત્પર થઇ તેનું આચરણ કરો છો. જેમ ઇંદ્રે દેવતાઓની રક્ષા કરી હતી તેમ તમે અમારી રક્ષા કરો. હે પૃથ્વીપતિ! એ પ્રમાણે ઉંદરોએ કહ્યું ત્યારે તેમનો નાશ કરનાર બિડાલે તેમને ઉત્તર આપતાં કહ્યું કે; હું તપ કરૂં છું, ને તમે કહો છો કે, અમારી રક્ષા કરો! એ બે કામ કેમ થાય, પણ મારે તમારા કહેવા પ્રમાણે હિત માટે કરવું જોઇશે, તેમ તમારે પણ મારા કહેવા પ્રમાણે કરવું જોઇશે. હું દૃઢ નિયમ પાળવાને લીધે તપ કરવાથી શાંત થયો છું, તેથી મારામાં કંઇ પણ ચાલવાની શક્તિ નથી; માટે તમારે મને અહીંથી આ ગંગા નદીના બીજા કિનારા ઉપર લઇ જવો. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ! તેનાં વચન સાંભળી ‘ બહુ સારૂં ’ તેમ કરીશું એવી પ્રતિજ્ઞા કરી તથા પોતાના વૃદ્ધ અને બાળકો તેને સોંપી ઉંદરો નિશ્ચિંત થઇ સર્વત્ર ફરવા લાગ્યા. ત્યાર પછી પાપરૂપ દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો માર્જાર, પોતાની પાસે વિશ્વાસ કરી રહેલા ઉંદરોનું ભક્ષણ કરવા લાગ્યો; જેથી દિવસે દિવસે શરીરમાં સ્થૂળ, શ્રેષ્ઠ વર્ણવાળો દૃઢ બંધવાળો તથા તેજ અને બળયુક્ત થઇ વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યો; ને તેઓનો સમુદાય અત્યંત ક્ષીણ થવા લાગ્યો. પછી તે ઉંદરો ત્યાં આવીને પરસ્પર કહેવા લાગ્યા કે, આપણો મામો નિરંતર વૃદ્ધિ પામતો જાય છે, ને આપણે ક્ષીણ થતા જઇયે છીયે. એ પ્રમાણે સૌએ કહ્યું ત્યારે તેમાં અતિ બુદ્ધિમાન ડિંડિક નામના ઉંદરે ઉંદરના સમુદાયને કહ્યું કે, તમે સર્વ એકઠા મળીને આ નદીને બીજે કિનારે જાઓ. હું આ મામા સહિત પાછળથી આવીશ. એ પ્રમાણે ડિંડિકનાં અર્થ યુક્ત વચન સાંભળી ‘ બહુ સારૂં ’ એમ કહી તેનું માન રાખી સર્વ ઉંદરોએ, તેના કહેવા પ્રમાણે કર્યું. ત્યાર પછી તે બિડાલે પોતાના કર્મની તે ઉંદરોને ખબર ન પડે તે સારૂ ડિંડિકનેજ ભક્ષણ કર્યો. પછી ડિંડિકને નહી જોઇને સર્વ ઉંદર એકઠા મળી વિચાર કરવા લાગ્યા. તે વેળા અવસ્થાએ કરી અત્યંત વૃદ્ધ એવા એક કોલિક નામના ઉંદરે પોતાની જ્ઞાતિના મધ્યમાં આવી રીતે કહ્યું કે, મામો ધર્મયુક્ત નથી, ને કેવળ કપટરૂપ મિત્રતા રાખે છે. જુવો ફળ તથા મૂળનું ભક્ષણ કરનારની વિષ્ટા રૂંવાં સહિત હોય નહી, ને મામાની તે સહિત છે. વળી તેનું શરીર નિત્ય વૃદ્ધિ પામતું જાય છે, ને આપણો સમૂહ ક્ષય થતો જાય છે, તેમ આજ સાત અથવા આઠ દિવસ થયા ડિંડિક દેખાતો નથી; માટે તે આપણા ગણનું ભક્ષણ કરે છે એમાં સંદેહ નથી. હે રાજન્! કોલિકનાં વચન સાંભળીને સર્વ ઉંદર ત્યાંથી ભાગી ગયા; ને દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો બિડાલ પણ જેવી રીતે આવ્યો હતો, તેવી રીતે ત્યાંથી નાસી ગયો. હે દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા! તમે પણ બિડાલના સરખા વ્રતને ધારણ કરીને, બિડાલે ઉંદરોને વિષે જેવી રીતે આચરણ કર્યું તેવીજ રીતે પોતાની જ્ઞાતિને વિષે આચરણ કરો છો.

તમારૂં બોલવું જુદી તરેહનું ને કરવું જુદી તરેહનું દેખાય છે; માટે તમારૂં વેદાધ્યયન તથા શાંતિ કેવળ લોકોને ઠગવા સારૂજ છે! હે મનુષ્ય શ્રેષ્ઠ! ક્ષાત્રધર્મનો આશ્રય કરેલા તમે, હું અજાતશત્રુ છું એ કપટનો ત્યાગ કરીને સર્વ કાર્ય કરો; કેમકે ધર્મિષ્ઠ છો,

માટે બાહુ વીર્યથી પૃથ્વીને પામીને તમે, યથોચિત બ્રાહ્મણોને દાન આપો તથા પિતૃનાં શ્રાદ્ધ કરો. પોતાની માતાના હિતને ઇચ્છનાર તમે સંગ્રામમાં અમને જીતીને ઘણાં વર્ષ પર્યંત કલેશ પામેલી માતાનાં અશ્રુને લુછો; જેથી સન્માનને પામશો. તમે અમારી પાસે યત્નથી પાંચ પાંચ ગામ માગ્યાં, પણ અમે પાંડવોને કેવી રીતે ક્રોધ પમાડીએ તથા તેમની સાથે યુદ્ધ શું કરવાથી થાય એવા વિચારથી તે આપ્યાં નહી; ને તમારે લીધેજ દુષ્ટ ભાગ વાળા વિદુરનો પણ ત્યાગ કર્યો. અમે તમને લાક્ષાગૃહમાં બાળ્યા એ અમારા કૃત્યને સંભારીને, તમે પરાક્રમ કરો. હે યુધિષ્ઠિર! તમે કૌરવની સભામાં આવેલા શ્રીકૃષ્ણ સાથે, હું સલાહ કરવાને તથા યુદ્ધ કરવાને તૈયાર છું એમ કહેવરાવ્યું હતું, માટે તે યુદ્ધ કરવાનો આ સમય આવ્યો છે. હે યુધિષ્ઠિર! મેં યુદ્ધ કરવા સારૂજ આ સર્વ કર્યું છે; કેમકે તેમ કરવું તેને ક્ષત્રિયો અધિક લાભ માને છે, માટે તમે ક્ષત્રિય કુળમાં ઉત્પન્ન થયા છો, પૃથ્વીને વિષે વિખ્યાત છો, દ્રોણાચાર્ય તથા કૃપાચાર્યથી અસ્ત્રવિદ્યા શિખ્યા છો અને કૃષ્ણના આશ્રયવાળા છો વાસ્તે યુદ્ધ કરો. હે ઉલૂક! તું પાંડવોની સમક્ષ શ્રીકૃષ્ણને કહેજે કે, તમે પોતાના અથવા પાંડવોના સ્વાર્થ માટે યત્ન યુક્ત થઇ તેઓને મારી સામે યુદ્ધ કરાવો; ને મારી સભામાં માયાએ કરી જે રૂપ ધારણ કર્યું હતું, તે રૂપ પાછું લઇ અર્જુન સહિત થઇને મારી સામે દોડી આવો. ઇંદ્રજાળ, કપટ તથા ભયંકર અભિચાર એ સંગ્રામને વિષે શસ્ત્ર ધારણ કરેલાને ભય ઉત્પન્ન કરતાં નથી! અમે પણ ઇચ્છા કરીયે તો માયાએ કરી આકાશ તથા સ્વર્ગ પ્રત્યે જઇયે અને રસાતળમાં તથા ઇંદ્રના શહેરમાં પણ પ્રવેશ કરીએ, અને પોતાના શરીરને વિષે ઘણા પ્રકારનાં રૂપ પણ દેખાડીયે. પણ તેમ કરવાથી પોતાનાં ઇચ્છિત કાર્યની સિદ્ધિ થાય નહી, તેમ શત્રુ ભય પણ પામે નહી. ઇચ્છા માત્રમાં તો સર્વ ભૂત પ્રાણીને વિધાતાજ વશ કરે છે, પણ તમારા જેવાથી તેમ કદી થાય નહી. હે વૃષ્ણિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા શ્રીકૃષ્ણ! હું કૌરવોનો નાશ કરાવી પાંડવોને રાજ્ય આપીશ તથા મારી સહાયતાવાળા અર્જુનની સાથે તમને વૈર થશે એમ તમે સંજય સાથે કહેવરાવ્યું હતું જે તેણે મને સર્વ કહ્યું છે. તમે સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા થઇને, પાંડવો સારૂ સાવધાન થઇ અમારી સાથે યુદ્ધ કરો અને પુરૂષ થાઓ જે અમે જોઇયે! જે પુરૂષ પોતાના શત્રુને જાણી શુદ્ધ પરાક્રમ કરે છે તે પોતાના શત્રુને શોક ઉત્પન્ન કરે છે, ને તેનું જીવિત પણ સફળ છે. હે કૃષ્ણ! જગતમાં તમારો યશ અકસ્માત વિખ્યાત થયો છે, તેથી પુરૂષના ચિન્હ તથા દાઢી મુછવાળા "ષંઢ" નિર્વીર્ય પુરૂષો છે એમ અમે હમણાં જાણ્યું; જેમાં તમારો યશ વિખ્યાત થયો છે! માટે સંગ્રામમાં કંસના નોકર એવા તમારી સામે મારા સરખા રાજાએ કવચ ધારણ કરવું એ કદી પણ યોગ્ય નથી.

હે ઉલૂક! મોટા શૃંગવાળા બળદ સરખા, ઘણું ભોજન કરનાર તથા મૂર્ખ ભીમસેનને મારા કહેવાથી તું કહેજે કે, હે પાર્થ! તું વિરાટ નગરને વિષે બલ્લવ નામે વિખ્યાત રસોઇયો થયો હતો, એ મારૂંજ પરાક્રમ છે એમ જાણ. હે ભીમસેન! તેં પૂર્વે મારી સભામાં હું દુ:શાસન રૂધિરનું પાન કરીશ એમ પ્રતિજ્ઞા લીધી છે, માટે જો તારામાં તેમ કરવાની શક્તિ હોય તો તેમ કરીને પોતાની પ્રતિજ્ઞાને સત્ય કર. હે કુંતિના પુત્ર! તું પૂર્વે કહેતો હતો કે, હું બળાત્કારથી ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર કૌરવોનો સંગ્રામમાં નાશ કરીશ; માટે તેમ કરવાનો આ સમય આવ્યો છે. હે ભારત! તું તો ભક્ષ્ય તથા પેય પદાર્થનું ભોજન કરવામાં મુખ્ય હતો પણ જમવું એ કયાં ને યુદ્ધ કરવું એ કયાં? માટે તું અમારી સાથે

યુદ્ધ કરીને, પોતાનું પરાક્રમ અમને બતાવ ! હે વૃકોદર! હે ભારત ભીમસેન! તેં પૂર્વે સભામાં જે વચન કહ્યાં હતાં, તે સર્વ વૃથા છે એમ હું માનું છું, કેમકે તું સંગ્રામને વિષે નાશ પામી ગદાને આલિંગન કરી રણભૂમિ ઉપર શયન કરીશ. હે ઉલૂક! તું મારા કહેવાથી નકુળને પણ કહેજે કે હે ભરત વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા નકુળ! તું યુધિષ્ઠિરને વિષે તારી પ્રીતિ, મારે વિષે તને દ્વેષ તથા અમે આપેલા દ્રૌપદીના ક્લેશને યથાર્થ સંભારીને, આજ અમારી સાથે યુદ્ધ કર; જેથી તારાં પરાક્રમને અમે જોઈયે. હે ઉલૂક! તું સહદેવને પણ મારા કહેવા પ્રમાણે રાજાઓની વચમાં કહેજે કે હે પાંડવ! તું ઉદ્યોગ યુક્ત થઈને અમારી સાથે યુદ્ધ કર અને અમે આપેલા ક્લેશને હમણાં સંભાર! હે ઉલૂક! તું વિરાટ તથા દ્રુપદ રાજાને પણ મારા કહેવાથી કહેજે કે હે વિરાટ! હે દ્રુપદ! જ્યારથી ઇશ્વરે પ્રજા ઉત્પન્ન કરી છે, ત્યારથી આજ દિવસ સુધી ગુણવાન નોકરોએ પોતાને લાયક રાજાઓને જોયા નથી, ને રાજાઓએ પોતાને લાયક નોકરોને જોયા નથી; ને તમે જેનો આશ્રય કર્યો છે એવા યુધિષ્ઠિર રાજા તો અશ્લાધ્ય છે. માટે તમે સર્વ એકઠા મળી યુધિષ્ઠિર તથા તમારા પોતાના સ્વાર્થ માટે અને મને મારવા સારૂ મારી સાથે યુદ્ધ કરો. હવે હે ઉલૂક! મારા કહેવાથી તું દ્રુપદના પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્નને કહેજે કે, આ યુદ્ધ કરવાનો સમય આવ્યો છે, માટે તેને તું સંભાળજે! જેથી સંગ્રામમાં દ્રોણાચાર્યને પામીને પોતાના ઉત્તમ હિતને જાણીશ. પોતાના સ્નેહી સહિત તું યુદ્ધ કર ને ગુરૂ એવા દ્રોણને મારવારૂપ પાપ કર્મ કર. હે ઉલૂક! તું મારા કહેવા પ્રમાણે શિખંડિને પણ કહેજે કે, ધનુષ ધારણ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ મહાબાહુ, કુરૂકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા તથા ગંગાપુત્ર ભીષ્મ તને સ્ત્રી છે એમ માનીને મારશે નહીં; માટે તું ભય વગરનો થઈને યુદ્ધ કર, ને સાવધાન થઇ પરાક્રમ કર, જે અમે જોઈયે. હે ધૃતરાષ્ટ્ર! એ પ્રમાણે ઉલૂકને કહી હસીને, વળી દુર્યોધન તેને કહેવા લાગ્યો કે હે ઉલૂક! મારા કહેવા પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણ સાંભળતાં અર્જુનને પણ કહેજે કે, તું યુદ્ધમાં પરાજય પમાડીને આ પૃથ્વીનું પાલન કરીશ અથવા અમોએ જીતવાથી રણશય્યામાં શયન કરીશ. હે પાંડવ! તું અમે તમને દેશવટો દીધો તે સંબંધી ક્લેશ, વનવાસ તથા દ્રૌપદીના ક્લેશને સ્મરણ કરીને, પુરૂષ થા! જે માટે ક્ષત્રિયની સ્ત્રી પુત્રને ઉત્પન્ન કરે છે, તે કરવાનો આ સમય નજીક આવ્યો છે! તું યુદ્ધમાં પોતાના બળ, વીર્ય, શૌર્ય, અસ્ત્રલાઘવ તથા પૌરૂષ દેખાડીને પોતાના ક્રોધની શાંતિ કર. ક્લેશ પામેલા, દીન, ઘણાં કાળ સુધી પ્રવાસમાં રહેલા તથા ઐશ્વર્યથી ભ્રષ્ટ થયેલા, કયા પુરૂષનું હૃદય ફાટે નહીં? સારા કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા, શૂરવીર અને પારકા ધનની ઇચ્છા નહીં રાખનાર પુરૂષનું રાજ્ય હરણ કરીને, મારા સરખો પુરૂષ તેને ક્રોધ કેમ ઉત્પન્ન ન કરે? હે અર્જુન! તેં પૂર્વે જે પોતાની પ્રશંસાનાં વાક્ય કહેલાં છે, તે પ્રમાણે કરી દેખાડ; કારણ યુદ્ધ કર્યા વગર પોતાની પ્રશંસા કરનારને સત્પુરૂષ કુત્સિત પુરૂષ કહે છે, માટે તું યુદ્ધ કરીને પોતાના શત્રુને વશ એવાં પોતાનાં સ્થાન તથા રાજ્ય પાછાં ગ્રહણ કર. હે પાંડવ! યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છા રાખનારને ધર્મ તથા અર્થ એ બેઉ સિદ્ધ થાય છે, વાસ્તે તું પરાક્રમ કર. અમે તને દ્યૂત રમાડી પરાજય પમાડ્યો છે, તથા તારી સ્ત્રી દ્રૌપદીને સભામાં બોલાવી મંગાવી છે; માટે હું પુરૂષ છું એવો ગર્વ રાખીને તારે ક્રોધ કરવો એ યોગ્ય છે. મેં તને બાર વર્ષ સુધી તો ઘરમાંથી કાઢી મૂકી વનવાસ કરાવ્યો, ત્યાર પછી વળી એક વર્ષ પર્યંત તું દાસપણું લેઇ વિરાટના શહેરમાં રહ્યો, અને દુઃશાસનાદિકે શત્રુને લાયક એવાં અનેક વચન કહ્યાં

માટે તેને સ્મરણ કરી પોતાનો ક્રોધ અમને દેખાડ, કેમકે તે જ પૌરૂષ છે. હે પાર્થ ! તું અમને આ સંગ્રામમાં પોતાના ક્રોધ, બળ, વીર્ય, જ્ઞાન યોગ તથા અસ્ત્રલાઘવ દેખાડતાં યુદ્ધ કર ને પુરૂષ થા. હે અર્જુન ! યુદ્ધની અગાઉ કરવાનાં શસ્ત્રને નિરાજનાદિ તથા તેમાં મંત્રે કરી દેવતાઓનાં આવાહનાદિ થઇ ગયાં છે, હમણાં કુરૂક્ષેત્રની ભૂમિ કાદવ વગરની છે એટલે યુદ્ધ કરવા લાયક છે અને તારા યોદ્ધાઓ તથા વાહનો સમર્થ છે માટે કેશવ સહિત એવો તું આવતી કાલે અમારી સાથે યુદ્ધ કર, તું યુદ્ધમાં ભીષ્મને મળ્યા પહેલાં પોતાની બડાઇનાં વાકય શું બોલે છે. જેમ ગંધમાદન પર્વત ઉપર ચઢવાની ઇચ્છાવાળો આળસુ પુરૂષ બોલે, તેમ તું બોલે છે માટે મોઢેથી પ્રશંસા કરવી છોડી દઇને અમને પરાક્રમ દેખાડ. હે પાર્થ ! કોઇથી સહન ન થાય એવો કર્ણ, બળવાન અને શ્રેષ્ઠ શલ્ય તથા યુદ્ધમાં ઇંદ્ર સરખા દ્રોણાચાર્યને સંગ્રામમાં જીત્યા વગર તું રાજ્યની ઇચ્છા કેમ રાખે છે? બ્રહ્માસ્ત્ર તથા ધનુષ વિદ્યાના આચાર્ય, વેદ તથા ધનુર્વેદનો પાર પામેલા, યુધ્ધમાં આગળ ચાલનાર, કોઇથી ક્ષોભ નહીં પામનાર, શત્રુની સેનાના મધ્યમાં ગતિ કરનાર, યુધ્ધમાંથી કદી નહીં ભાગનાર તથા મોટી શાંતિવાળા દ્રોણાચાર્યને તું જીતવાની ઇચ્છા રાખે છે, પણ તે ફોકટ છે કેમકે અમે વાયુએ મેરૂ પર્વતને ઉન્મથન કર્યો એમ કોઇ દિવસે સાંભળ્યું નથી. હે પાર્થ ! જો વાયુ મેરૂ પર્વતને ઉડાડે, સ્વર્ગ પૃથ્વી ઉપર આવી પડે તથા કાળચક્ર અવળું ચાલે, તો તારા કહેવા પ્રમાણે થાય નહીં તો કદી થવાનું નથી. શત્રુને મર્દન કરનાર દ્રોણને યુદ્ધમાં પામીને, પોતાના જીવિતની ઇચ્છા રાખે એવો કયો પુરૂષ છે; કેમકે તું અથવા બીજો કોઇ પણ તેની સામેથી પાછો જીવતો ગૃહ પ્રત્યે જાય એમ નથી. વળી દ્રોણ તથા ભીષ્મે મારવા સારૂ જેને નજરમાં રાખ્યો હોય એવો અને દારૂણ અસ્ત્રે કરી જેને સ્પર્શ કર્યો હોય એવો કયો પુરૂષ યુધ્ધમાંથી જીવતો પોતાના ગૃહપ્રત્યે જાય એમ છે. જેમ કુવામાં રહેનાર દેડકો બીજાં તળાવ આદિ મોટાં જળાશયોને જાણે નહીં તેમ તું કોઇથી સહન ન થાય એવી, દેવતાની સેના સરખી પ્રકાશમાન, દેવતાઓએ રક્ષા કરેલી સ્વર્ગ પૂરીની પેઠે પૂર્વ, પશ્ચિમ, દક્ષિણ તથા ઉત્તર દિશામાંના કાંબોજ, શક, શાલ્વ, મત્સ્ય, કુરૂ, મધ્યમ મ્લેચ્છ, પુલિંદ, દ્રવિડ, આંધ્ર અને કાંચ્ય દેશના નરેંદ્રોએ રક્ષા કરેલી તથા એકઠી મળેલી આ રાજસેનાને શું જાણતો નથી? હે મંદ, ! હે અલ્પ બુદ્ધિવાળા ! વૃદ્ધિ પામેલા ગંગાના પ્રવાહની પેઠે કોઇથી પાર ન પમાય એવા આ મનુજ સમુદાયને તથા હસ્તિ સૈન્યકો મધ્યે રહેલા મને તું શું નથી જાણતો? જેથી યુધ્ધ કરવા ઇચ્છે છે. હે ભારત ! સંગ્રામને વિષે અક્ષય એવા તારા બે ભાથા; અગ્નિએ આપેલા તારા તથા દિવ્ય એવા રથ ધ્વજને અમે જાણીયે છીયે, માટે તું ઘણો શું બકવાદ કરે છે. તેમ કર્યા વગર અમારી સાથે યુધ્ધ કર કેમકે તેમ કરવાથી ઇચ્છિત અર્થની સિધ્ધિ થાય છે પણ બકવાદરૂપ પોતાની પ્રશંસા કરવાથી સિધ્ધિ થતી નથી. હે જનમેજય ! જો કેવળ પોતાની પ્રશંસા કરવાથીજ ઇચ્છિત અર્થની સિધ્ધિ થતી હોય, તો સૌએ સિધ્ધાર્થ થાય, કેમકે તેમ ન કરી શકે એવો કોણ છે. તારી સહાયતા કરનાર શ્રીકૃષ્ણ છે, તાલવૃક્ષ જેવડું તારૂં ગાંડિવ ધનુષ છે તથા તારા સરખો બીજો કોઇ યોદ્ધો નથી, એ સર્વ જાણતાં હું તારૂં રાજ્ય હરણ કરૂં છું. હે અર્જુન ! જેમ વિધાતા સંકલ્પ માત્રે કરી સર્વને પોતાને વશ કરે છે, તેમ મનુષ્ય માયાદિથી સિદ્ધિને પામતો નથી કેવળ શૌર્યથીજ પામે છે, બકવાદ કરતા એવા તારૂં રાજ્ય મેં તેર વર્ષ પર્યંત ભોગવ્યું, ને હજી પણ બાંધવ સહિત તારો નાશ કરીને હું ભોગવીશ. હે ફાલ્ગુન !

જ્યારે મેં તને દ્યૂતના પણે કરી જીત્યો, ત્યારે તારૂં ગાંડિવ ધનુષ કયાં હતું તથા ભીમસેનનું બળ કયાં ગયું હતું ? કારણ ગદા ધારણ કરેલા ભીમસેન તથા ગાંડિવ ધનુષ ધારણ કરેલા તારાથી દાસપણા વિષેથી તમારો મોક્ષ થયો નહીં, ત્યારે પૃષત્ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલી સ્ત્રી દ્રૌપદીએ તમને છોડાવ્યા. મેં પૂર્વે તમને તેલ વગરના તીલની પેઠે ષંઢ કહ્યા હતા એ સત્ય થયું, કેમકે તું વિરાટના નગરમાં વેણી ધારણ કરી ષંઢ થઇ રહ્યો હતો તથા કન્યાઓને નચાવતો હતો અને ભીમસેન રસોઇયો થઇ રહ્યો હતો, તે તેમ કરવાથી થાકી ગયો હતો, એ પણ મારૂં પરાક્રમ હતું એમ જાણ. હે પાંડવ ! મારી પેઠેજ ક્ષત્રિયો ક્ષત્રિયને દંડ આપે છે. હે અર્જુન ! હું શ્રીકૃષ્ણ તથા તારા ભયથી રાજ્ય પાછું આપીશ નહીં; માટે તેના સહિત થઇને તું અમારી સાથે યુદ્ધ કર. અરે ! હજારો શ્રીકૃષ્ણ તથા " સેંકડો અર્જુન " તારા સરખા સેંકડો, યુદ્ધમાં અમોઘ બાણવાળા મારી સન્મુખતાને પામીને દશે દિશામાં નાસી જશે. હે અર્જુન ! તું ભીષ્મની સામે યુદ્ધ કર, અથવા મસ્તકે કરી પર્વતને ભેદ, વા પુરૂષના સમુદાયરૂપ મહા અગાધ એવા અમારા સૈન્ય સમુદ્રને બે હસ્તે કરી તર; જે કૃપાચાર્ય રૂપ મહા મત્સ્ય, વિવિંશતિ રૂપ મોટા સર્પ, બૃહદ્બળરૂપ મોટી વૃદ્ધિ, ભગદત્તરૂપ મગરમત્સ્ય, ભીષ્મરૂપ વેગ, દ્રોણરૂપ ગ્રાહ, કર્ણરૂપ ઇતર જાતિ મત્સ્ય, શલ્યરૂપ ભ્રમરી, કાંબોજરૂપ વડવાનળ અગ્નિ, દુઃશાસનરૂપ ઓઘ, શલ્ય તથા શળરૂપ મત્સ્ય, સુષેણરૂપ નાગ, ચિત્રાયુદ્ધરૂપ ઝુડ, જયદ્રથરૂપ પર્વત, પુરૂમિત્રરૂપી ગાંભીર્ય, દુર્મર્ષણરૂપી જળ અને શકુનિરૂપી ખરાબાવાળા, શસ્ત્રના સમૂહવાળા, અક્ષય તથા ચારે તરફથી વૃદ્ધિ પામેલામાં, જ્યારે પ્રવેશ કરી શ્રમથી નાશ પામેલા ચિત્તવાળો તથા નાશ પામ્યા હશે સર્વ બાંધવજન જેના એવો થઇશ, ત્યારે મોટા સંતાપને પામીશ. જેમ અપવિત્ર મનવાળા પુરૂષને સ્વર્ગ પ્રત્યે જવાનું મન નિવૃત્ત થાય છે, તેમ પૃથ્વીનું પાલન કરવાથી તારૂં મન નિવૃત્ત થશે; માટે શાંત થા. હે પાર્થ ! જેમ અતપસ્વી પુરૂષે ઇચ્છેલું સ્વર્ગ મળવું અત્યંત દુર્લભ છે, તેમ તને પણ રાજ્ય મળવું દુર્લભ છે !

तदा मनस्ते त्रिदिवाद्दिवाश्रुचेर्निवर्तिता पार्थ महीप्रशासनात् ।
प्रशाम्य राज्यं हि सुदुर्लभं त्वया बुभूषितः स्वर्ग इवातपस्विना ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि दुर्योधनवाक्ये गुर्जरभाषायां षष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥

અધ્યાય ૧૬૧ મો. ઉલૂકનું પાંડવો પાસે જવું.

संजय उवाच—सेनानिवेशं संप्राप्तः कैतव्यः पांडवस्य ह ।
समागतः पांडवेयैर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ १ ॥

સંજય કહે છે–હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! એ પ્રમાણે દુર્યોધનના કહેવા પછી કપટી ઉલૂક પાંડવની સેનાના નિવાસ સ્થાન પ્રત્યે જઇ, પાંડવોને મળી યુધિષ્ઠિરને કહેવા લાગ્યો કે, તમે દૂતના વાક્યને જાણનાર છો, માટે હું દુર્યોધનનો સંદેશો કહું તે સાંભળીને મારા ઉપર ક્રોધ કરવા લાયક નથી. યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે હે ઉલૂક ! લોભી તથા લાંબા વિચાર વગરના ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યોધનનો જે મત હોય, તે તું મને સંતાપ વગર થઇ ખુશીથી કહે; કેમકે

તને કશો ભય નથી. હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળીને ઉલૂક, મોટા તેજસ્વી મહાત્મા પાંડવો, સંજય, મત્સ્ય દેશના રાજાઓ, યશસ્વી શ્રીકૃષ્ણ, પુત્ર સહિત દ્રુપદ તથા વિરાટ અને બીજા સર્વ રાજાઓની વચમાં આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે–હે યુધિષ્ઠિર ! મોટા મનવાળા દુર્યોધન રાજાએ કૌરવ પક્ષના શૂરવીર પુરૂષોના સાંભળતાં તમને જે વચન કહેવરાવ્યાં છે, તે હું તમને કહું તે તમે સાંભળો. અમે તમને દ્યૂતમાં જીત્યા તથા તમારી સ્ત્રી દ્રૌપદીને પણ સભામાં લાવ્યા; માટે હું પુરૂષ છું, એનો ગર્વ રાખનાર પુરૂષે ક્રોધ કરવો એ યોગ્ય છે. વળી અમે તમને પોતાના નિવાસ સ્થાનમાંથી કાઢ્યા, બાર વર્ષ પર્યંત વનવાસ ભોગવાવ્યો તથા એક વર્ષ પર્યંત વિરાટ રાજાનું દાસપણું વેઠાવ્યું. હે પાંડવ ! અમે તમારા રાજ્યનું હરણ કર્યું, તમને વનવાસ પ્રાપ્ત કરાવ્યો તથા દ્રૌપદીને ક્લેશિત કરી, એ તમારે ક્રોધ કરવા લાયક નથી ? " છે. " માટે તે સંભારીને હવે તમે પુરૂષ થાઓ. હે યુધિષ્ઠિર ! અસમર્થ એવા ભીમસેને દુઃશાસનનું રૂધિર પાન કરવા શપથ લીધો છે, માટે જો તો તેમ કરવા સમર્થ હોય તો તે પાન કરે. શસ્ત્રોને નીરાજનાદિ તથા તે વિષે મંત્રે કરી દેવતાઓનાં આવાહનાદિ થઇ ગયાં છે, ને આ કુરૂક્ષેત્રની ભૂમિ હાલ કાદવ વગરની યુધ્ધ કરવા લાયક છે તથા માર્ગ પણ સરખા છે, તેમ તમારા અશ્વ વગેરે પણ પુષ્ટ થઇ રહ્યા છે, માટે કાલ સવારે કેશવ ભગવાન સહિત તમે અમારી સાથે યુધ્ધ કરો. જેમ કોઇ આળસુ માણસ હું ગંધમાદન પર્વત ઉપર ચઢી જાઉં એ રીતે પોતાનાં વખાણ કરે, તેમ તમે સંગ્રામમાં ભીષ્મને મળ્યા વગર હું જીતીશ એમ ફોકટ પોતાનાં વખાણ કરો છો; માટે તેમ કરવું છોડી દઇ પુરૂષ થાઓ. હે પાર્થ ! તમે કોઇથી સહન થાય નહીં એવા સૂત પુત્ર કર્ણને, બળવાન શ્રેષ્ઠ શલ્યને તથા યુધ્ધમાં ઇંદ્ર સરખા દ્રોણને જીત્યા વગર, રાજ્યની કેમ ઇચ્છા રાખો છો ? બ્રહ્મકર્મ તથા ધનુર્વિદ્યાના આચાર્ય, વેદ તથા ધનુર્વેદના પારંગત, સંગ્રામ કરવામાં અગ્રણી, સૈન્યમાં આગળ રહેનાર, કદાપિ નહીં ભાગનાર અને કોઇથી ભય નહીં પામનાર મોટી કાંતિવાળા દ્રોણને તમે જીતવા ઇચ્છો છો તે ફોકટ છે; કેમકે વાયુએ મેરૂ પર્વતને ઉખેડી નાંખ્યો એમ અમે કદી પણ સાંભળ્યું નથી. જ્યારે વાયુ પર્વતને ઉચકે, સ્વર્ગ પૃથ્વી ઉપર પડે તથા કાળચક્ર ઉલટું ફરે, ત્યારે જે તમો કહો છો તે રીતે થાય ! કારણ શત્રુને મર્દન કરનાર દ્રોણને સંગ્રામમાં પામીને હાથી ઉપર બેસનાર, ઘોડેસ્વાર તથા રથમાં બેસનાર કયો પુરૂષ જીવતો પાછો ઘેર જાય ? વળી ભીષ્મ તથા દ્રોણે આને આપણે સંગ્રામમાં મારવો છે એમ મનમાં સંકલ્પ લીધેલો તથા દારૂણ અસ્ત્રે કરી સ્પર્શ કરેલો કયો મનુષ્ય સંગ્રામમાંથી પાછો જીવતો જાય છે ? હે મંદ ! હે અલ્પબુદ્ધિવાળા ! પૂર્વ, પશ્ચિમ, દક્ષિણ તથા ઉત્તર દિશાના, કાંબોજ, શક, ખસ, શાલ્વ, મત્સ્ય, કુરૂ મુખ્ય, મ્લેચ્છ, પુલિંદ, દ્રાવિડ, આંધ્ર તથા કાંચી દેશના રાજાઓએ જેમ દેવતાઓ ઇંદ્રપુરીની રક્ષા કરેલી, કોઇથી સહન થાય નહીં એવી, દેવસેના સરખા પ્રકાશવાળી તથા એકઠી મળેલી રાજસેનાને, કોઇથી પાર ન પમાય એવા ગંગાના વેગની પેઠે યુદ્ધમાં વૃદ્ધિ પામેલા આ નાના પ્રકારના મનુજ સમાજને અને હસ્તિ સૈન્યના મધ્યમાં રહેલા અને, કુવામાં રહેનાર દેડકાની પેઠે તમે શું જાણતા નથી જે યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છા રાખો છો. હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! એ રીતે ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજાને કહી, બીજી તરફ અર્જુનની સામું જોઇ ઉલૂક દૂત કહેવા લાગ્યો કે હે ફાલ્ગુન ! તમોને જે દુર્યોધને કહ્યું છે તે હું કહું તે સાંભળો. હે અર્જુન ! તું પોતાની બડાઇ છોડી દઇ યુદ્ધ કર, કારણ તેમ કરવાથી કશું

કાર્ય થતું નથી. યુદ્ધ કરનારને તેના પરાક્રમથી કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે, પણ પોતાની પ્રશંસા કરવાથી થતી નથી. હે ધનંજય! જો લોક વિષે પોતાની પ્રશંસા કરવાથીજ કાર્ય સિદ્ધિ થતી હોત, તો સર્વનાં કાર્ય સિદ્ધ થાત, કારણ પોતાની પ્રશંસા કરવામાં કોઇપણ મનુષ્ય દરિદ્ર નથી. વાસુદેવ ભગવાન તને સહાય છે, તાડ જેવડું મોટું ગાંડિવ નામનું ધનુષ છે તથા તારા સરખો બીજો કોઇ પુરૂષ યુદ્ધ કરનાર નથી એ સર્વ હું જાણું છું; તોપણ તારૂં રાજ્ય હરણ કરૂં છું. માયાદિ કપટ ધર્મથી મનુષ્ય રાજ્યને પામે નહીં, ને સંકલ્પ માત્રે કરીને તો એક વિધાતાજ સર્વ મનુષ્યને પોતાને વશ કરે છે. હે અર્જુન! તને વિલાપ કરતાં મેં તેર વર્ષ તારૂં રાજ્ય ભોગવ્યું, ને હજી પણ બંધવ સહિત તને મારી હું રાજ્ય ભોગવીશ. જ્યારે તને સેવકપણે કરી જીતી લીધો, ત્યારે તારૂં ગાંડિવ ધનુષ તથા ભીમસેનનું બળ કયા ગયાં હતાં? કારણ દાસપણાથી તમારી સર્વની રક્ષા અનિંદિત એવી પૃષત્ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલી દ્રૌપદિયે કરી, પણ ગદા સહિત ભીમસેનથી વા ગાંડિવ ધનુષ સહિત તારાથી થઇ નહીં. મેં તમને વનમાં જવા વખતે તેલ વગરના તિલની પેઠે ષંઢતિલ સરખા કહ્યા હતા, તે મારૂં બોલવું ખરૂં હતું; કારણ વિરાટના શહેરમાં તું વેણી ધારણ કરી પંઢના વેષે કન્યાઓને નચાવતો હતો, અને ભીમસેન તેની ભોજનશાળમાં રસોઇયાનું કામ કરતાં કરતાં થાકી ગયો હતો એ મારૂંજ પરાક્રમ હતું એમ તું જાણ. હે અર્જુન! એ રીતે સદૈવ ક્ષત્રિય ક્ષત્રિયને દંડ આપે છે. હે ફાલ્ગુન! વાસુદેવ ભગવાનના તથા તારા ભયથી હું તને કદી પણ રાજ્ય પાછું આપીશ નહીં, માટે તેના સહિત થઇ તું યુદ્ધ કર. માયા, ઈંદ્રજાળ વા અભિચારજન્ય ભયંકર કૃત્યો, શસ્ત્ર ધારણ કરનાર મને યુદ્ધમાં ઉલટો ક્રોધ ઉત્પન્ન કરે છે. હજારો વાસુદેવ તથા તારા સરખા સેંકડો અર્જુન, યુદ્ધમાં અમોઘ બાણવાળા મને પામીને દશ દિશાઓ પ્રત્યે ભાગી જશે. હે પાર્થ! જોઇયે તો મસ્તકે કરી પર્વતનો ભેદ કર અથવા સંગ્રામમાં ભીષ્મની સામે જા ને પોતાના બે હાથે કરી મહા અગાધ એવા મારા સૈન્ય સમુદ્રને તર; જેમાં કૃપાચાર્ય મોટા મત્સ્ય, વિવિંશતિ મોટા સર્પ, બૃહદ્બલ મોટી વૃદ્ધિ, ભૂરિશ્રવા મગરમચ્છ, ભીષ્મ વેગ, હદ વગરના દ્રોણ ગ્રાહ, કર્ણ મત્સ્ય, શલ્ય આવર્ત, કાંબોજ દેશના રાજા વડવાનળ અગ્નિ, દુઃશાસન ઓઘ, જયદ્રથરૂપી પર્વત, પુરૂમિત્ર ગાંભીર્યની હદ, દુર્મર્ષણ જળ તથા શકુનિ ખરાબો છે. હે અર્જુન! તું જ્યારે શસ્ત્રના ઓઘવાળા, અક્ષય તથા અતિ વૃદ્ધિ પામેલા મારા સૈન્ય સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરીને શ્રમથી નષ્ટ થયું હશે ચિત્ત જેનું તથા હણાયા હશે સર્વ બાંધવ જેના એવો થઇશ, ત્યારે સંતાપને પામીશ. હે પાર્થ! જેમ અપવિત્ર મનુષ્યનું મન સ્વર્ગમાં જવાની ઇચ્છાથી નિવૃત્ત થાય છે, તેમ તારૂં મન રાજ્ય કરવાની ઇચ્છાથી નિવૃત્ત થશે, માટે શાંતિ પામ, કારણ જેમ અતપસ્વી પુરૂષને પ્રાપ્ત થવા ઇચ્છેલું સ્વર્ગ દુર્લભ છે, તેમ તને રાજ્ય મળવું અતિ દુર્લભ છે.

तद्मनस्ते त्रिदिवादिवाशुचेर्निवर्तितं पार्थ महीप्रशासनात् ।
प्रशाम्य राज्यं हि सुदुर्लभं त्वया बुभूषितः स्वर्ग इवातपस्विना ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि उलूकदूतागमनपर्वणि उलूकवाक्ये गुर्जरभाषायामेकषष्ठ्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥

અધ્યાય ૧૬૨ મો. પાંડવની છાવણીમાં ધણધણાટ.

संजय उवाच—उलूकस्त्वर्जुनं भूयो यथोक्तं वाक्यमब्रवीत् ।
आशीविषमिव क्रुद्धं तदन्वाक्यशलाकया ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! એ પ્રમાણે ઉલૂકે વાકય કહ્યાં તે સાંભળી સર્પની પેઠે ક્રોધ પામેલા અર્જુનને, વાકયરૂપી શસ્ત્રથી ખેદ પમાડતાં દુર્યોધનના કહેવા પ્રમાણે ફરીથી પણ વચન કહ્યાં. દુર્યોધને કપટથી છેતરેલા તેથી ક્રોધયુક્ત હતા ને વળી તે સાંભળવાથી અત્યંત ક્રોધયુક્ત થયેલા પાંડવો, આસન ઉપરથી ઉભા થઇ હાથ પછાડવા લાગ્યા અને સર્પની પેઠે ફૂંફાડા મારતા પરસ્પર એક બીજા સામું જોવા લાગ્યા. તે વખતે સર્પની માફક શ્વાસોચ્છ્વાસ લેતા એવા ભીમસેન, નીચું મસ્તક રાખી ક્રોધથી લાલ થયા હતા પ્રાંત ભાગ જેના એવાં નેત્રથી શ્રીકૃષ્ણ સામું જોવા લાગ્યા. દાશાર્હ કુળમાં પ્રગટ થયેલા શ્રીકૃષ્ણે, અત્યંત ક્રોધાવિષ્ટ થયેલા તથા પીડિત વાયુપુત્ર ભીમને જોઇને, આશ્ચર્યથી કપટી ઉલૂકને કહ્યું કે—હે કપટી ઉલૂક ! તું જલદી જા અને દુર્યોધનને કહે કે, અમે તારૂં વાકય સાંભળ્યું "તારા બોલવાનો સાર જાણ્યો" માટે જેમ તારો મત છે તેમ થાઓ. સવારે અમે યુદ્ધ કરવા આવીશું. હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! એ રીતે મહાબાહુ કેશવ ભગવાને ઉલૂકને કહીને મહા પ્રાજ્ઞ યુધિષ્ઠિર રાજાના મોઢા સામું જોયું. તે વખતે વળી કપટી ઉલૂકે દુર્યોધના કહેવા પ્રમાણે સર્વ સૃંજય, યશસ્વી શ્રીકૃષ્ણ, પુત્ર સહિત દ્રુપદ, વિરાટ અને બીજા પણ એકઠા મળેલા સર્વ રાજાઓની સમક્ષ અર્જુનને તથા શ્રીકૃષ્ણાદિને કેટલાંક વાકય કહ્યાં. ઉલૂકનાં મહા દારૂણ તથા પાપરૂપ વચન સાંભળીને, અર્જુન ક્ષોભ પામ્યો તથા લલાટમાં આવેલા પસીનાને લૂછવા લાગ્યો. હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! એવી અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલા અર્જુનને જોઇને પાંડવની સભા તે સહન કરી શકી નહીં. સભાના મહારથિ પુરૂષમાં સિંહરૂપ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, શિખંડિ સાત્યકિ, કેકય નામના પાંચ ભાઇઓ, રાક્ષસ ઘટોત્કચ, દ્રૌપદીના પુત્ર સહિત અભિમન્યુ, ધૃષ્ટકેતુ, પરાક્રમી ભીમસેન, નકુળ તથા સહદેવ ઇત્યાદિ મોટા યોદ્ધાઓ, મહાત્મા અર્જુન તથા શ્રીકૃષ્ણનો તિરસ્કાર સાંભળીને ક્રોધથી રક્ત થયાં હતાં નેત્ર જેમનાં એવા રક્ત ચંદન ચોપડેલા તથા ચોતરફ મોતીના ગુચ્છાવાળા બાજુબંધથી શોભિતા બાહુને પકડી, પોતપોતાના આસન ઉપરથી ઉભા થઇ, દાંતને કરી દાંતને દાબી બે બાજુના ભાગને ચાટવા લાગ્યા. તે વખતે તેમના આકાર તથા ભાવને જાણનાર કુંતિપુત્ર ભીમસેન, ક્રોધે કરી જાણે પ્રજ્વલિત થતા હોય નહિ એવા થઇ વેગથી ઉભા થઇ નેત્ર ફાડી દાંત પીસી હાથથી હાથને પીસીને, ઉલૂક પ્રત્યે આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે—હે મૂર્ખ ! અશક્ત પુરૂષોને યુદ્ધમાં ઉત્સાહ લાવવા યોગ્ય એવાં વચન અમને દુર્યોધને કહેવરાવ્યાં તે તેં કહ્યાં તે અમે સાંભળ્યાં. હવે હે મંદ ! દુઃખથી સહન થાય નહીં એવાં વાકય હું કહું તે તું સાંભળ—અને સવ ક્ષત્રિયો, સૂત પુત્ર કર્ણ તથા દુરાત્મા તારો પિતા શકુનિ જે રીતે સાંભળે તે રીતે દુર્યોધનને કહેજે.

અમે મોટા ભાઇ યુધિષ્ઠિરને પ્રસન્ન રાખવા સારૂ આટલા દિવસ તારો અપરાધ સહન કર્યો ! કૌરવોને પરસ્પર શાંતિ રહે એમ જાણીને કુળના હિતને ઇચ્છનાર બુદ્ધિમાન ધર્મરાજાએ, હ્રષીકેશ શ્રીકૃષ્ણને વિષ્ટિ કરવા સારૂ તારી પાસે મોકલ્યા પણ કાળની પ્રેરણાથી તારે જરૂર યમપુરીમાં જવાનું માટેજ તેનાં કહેલાં વચન તારા માનવામાં આવ્યાં નહીં. અમારી સામે યુદ્ધ કરવા આવ, ને કાલે સવારે નિશ્ચય યુદ્ધ થશે. હે પાપી !

મેં સર્વ ભાઇ સહિત તને મારવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી છે, માટે તેમજ થશે એમાં કંઇપણ સંશય નથી. વરૂણને રહેવાનું સ્થાન સમુદ્ર કદી મર્યાદા મૂકે તથા પર્વતો વિખરાઇ જાય, પણ મારૂં બોલેલું કદી ફોકટ થાય નહીં. હે દુર્બુદ્ધિમાન્! કદી સંગ્રામમાં તને યમ કુબેર વા સાક્ષાત રૂદ્ર સહાય થશે તોપણ કરેલી પ્રતિજ્ઞા પાંડવો સત્ય કરશે એ તું જરૂર માનજે. હું મારી ઇચ્છા પ્રમાણે જે વખતે દુઃશાસનના રૂધિરનું પાન કરીશ, તે વખતે તૈયાર થયેલો કોઇપણ ક્ષત્રિય ભીષ્મને આગળ કરીને પણ મારી સામે આવશે, તો તેને તું યમપુરી પ્રત્યે મોકલી દઇશ. હે દુર્યોધન! મેં ક્ષત્રિયની સભામાં આ જે વચન કહ્યાં છે, તે સત્યજ થશે, એ હું ઇશ્વરના સમ ખાઇને કહું છું. આ પ્રમાણે ભીમસેને ઉલૂકને કહ્યું, તે સાંભળીને ક્રોધથી લાલ થયાં હતાં નેત્ર જેનાં એવા સહદેવે, ઉલૂકને કહ્યું કે હે પાપી! ગર્વિષ્ઠ શૂરવીર પુરૂષના સરખું મારૂં વચન સૈન્યજનની સભામાં તું સાંભળ અને તે જ પ્રમાણે તારા પિતા શકુનિને કહેજે. જો ધૃતરાષ્ટ્રનો સંબંધ તારી સાથે ન હોત તો અમારે કૌરવ સાથે કદીપણ ભેદ થાત નહીં. પાપ કર્મ કરનાર તથા વૈર પુરૂષ તું લોક, અને ધૃતરાષ્ટ્રના કુળનો તથા પોતાના કુળના નાશ વાસ્તેજ ઉત્પન્ન થયો છે. હે ઉલૂક! અમારો જન્મ થયો ત્યારથીજ તારો પિતા શકુનિ નિરંતર અહિત કરવાની ઇચ્છા રાખે છે. એ રીતે તારા પિતાએ અમારી સાથે જેનો અત્યંત દુઃખથી પણ અંત આવે નહીં એવું વૈર બાંધ્યું છે, તેનો અંત હું તેના જોતાં તને મારીને પામીશ ને સર્વ ધનુષ ધારણ કરનાર પુરૂષો જોતાં તારા પિતા શકુનિને મારીશ. ભીમસેન તથા સહદેવનાં વચન સાંભળીને ગર્વિષ્ઠના પેઠે અર્જુને ભીમસેનને કહ્યું કે હે ભીમસેન! હે પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ! જેમને તમારી સાથે વૈર છે, તે મંદ બુદ્ધિવાળા તથા ઘરમાં સુખે કરી રહેલા મૃત્યુ પાશને વશ થયા છે એમ હું જાણું છું. તમારે ઉલૂકને કંઇ પણ કઠોર વચન કહેવાં નહીં, કેમકે દૂત તો યથોક્ત ભાષણ કરે એમાં તેનો કાંઇ અપરાધ ગણવો નહીં. એ રીતે મહાબાહુ અર્જુન ભયંકર પરાક્રમવાળા ભીમસેનને કહીને પોતાના હિતને ઇચ્છનાર ધૃષ્ટદ્યુમ્નાદિ શૂરવીર પ્રત્યે કહેવા લાગ્યા કે, તમોએ પાપરૂપ ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યોધનનું બોલવું ઉલૂકના મુખથી સાંભળ્યું? જેમાં વાસુદેવ ભગવાનની તથા તેથી પણ વિશેષ મારી નિંદા છે, તે પણ સાંભળી? હે શૂરવીર! તમો સર્વ અમારા હિત વાસ્તે વ્યાકુળ થયા છો, માટે હું વાસુદેવ ભગવાનના પ્રભાવથી તથા તમારા યત્નથી સમગ્ર રાજા તથા સર્વ ક્ષત્રિયોને ગણકારતો નથી. તમે સર્વ મને આજ્ઞા આપો કે, હું દુર્યોધનનાં વાક્યનો ઉત્તર ઉલૂકને આપું જે તેને જઇને કહે. દુર્યોધને ફોકટ પુલાઇને જે વાક્ય કહેવરાવ્યાં છે, તેનો ઉત્તર આવતી કાલે સવારે હું સેનામુખ વિષે ગાંડીવ ધનુષે કરીને આપીશ કારણ નપુંસક હોય તે વચનથી ઉત્તર આપે. અર્જુનનાં વચન સાંભળી સર્વ રાજાઓ તેની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા, અને અતિ શ્રેષ્ઠ રાજાઓના મનમાં આશ્ચર્ય પ્રાપ્ત થયું. તે સર્વે રાજાઓને અવસ્થા યોગ્ય ઘટતું માન આપી સમજાવીને અર્જુને, ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરને કહ્યું કે, પોતાનું અપમાન કરનાર કોઇ રાજા ઉત્તમ કહેવાય નહીં. તમારી સેવામાં તત્પર એવો હું આ ઉલૂકને ઉત્તર આપું છું. એમ યુધિષ્ઠિરને કહી, લાલ નેત્રે કરી શ્રીકૃષ્ણ તથા ભાઇયોની સામે જોઇ સર્પની પેઠે શ્વાસોચ્છ્વાસ કરી ક્રોધથી એ હોઠના બાજુના ભાગને ચાટી તથા પોતાનો મોટો હાથ દેખાડીને અર્જુને ઉલૂકને કહ્યું કે હે કૈતવ્ય ઉલૂક! તું જા, ને કૃતઘ્ન વૈર પુરૂષ, દુર્મતિવાળા તથા કુળમાં દૂષણરૂપ દુર્યોધનને કહે કે હે પાપ! તેં પાંડવો વિષે બૈડાલ વ્રતરૂપ કપટ કર્યું છે એમ કહ્યું તે ઠીકજ છે, પણ તું ક્ષત્રિય નથી; કારણ જે પુરૂષ

પોતાના બળથી પરાક્રમ કરી શત્રુઓને યુધ્ધ કરવા સાદ કરે અને યુધ્ધ વખતે નિર્ભય રહી પોતાનું બોલેલું વાક્ય સત્ય કરે, તે પુરૂષનેજ ક્ષત્રિય જાણવો ! પણ હે કુળમાં અધમ ! બાપરૂપ તું તો ક્ષત્રિય થઇને અમને સંગ્રામમાં બોલાવી, માન્ય ભીષ્માદિ તથા અમાન્ય લક્ષ્મણાદિ પુત્રોને આગળ કરી એ બાળ વૃદ્ધનો નાશ કરવા તૈયાર થયો છે; પણ તેમ ન કર. હે કૌરવ ! પોતાના તથા નોકરોના પરાક્રમનો આશ્રય કરીને તું અમને રણસંગ્રામમાં બોલાવ અને ક્ષત્રિય થા. જે પુરૂષ પારકા પરાક્રમનો આશ્રય કરી શત્રુઓને યુદ્ધ કરવા બોલાવે, અને પોતે યુધ્ધ કરવામાં અસમર્થ હોય એજ તેનું નપુંસકપણું જાણવું. બીજાના પરાક્રમે કરી પોતામાં ગર્વ રાખનાર એવો તથા અશક્ત તું અમારી સામે કેમ ગર્જના કરે છે ? એ રીતે અર્જુનના કહ્યા પછી શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે હે ઉલૂક ! તારે મારા કહેવા પ્રમાણે દુર્યોધનને કહેવું કે હે દુષ્ટ મતિવાળા ! હવે બહુ થયું, તું આવતી સવારે અમારી સામે આવ અને પુરૂષ થા. હે મૂઢ ! જનાર્દન ભગવાન પાંડવોના સારથિપણામાં વર્યા છે, તેથી યુધ્ધ કરશે નહીં એમ જાણીને તું ભય પામતો નથી; પણ છેલ્લા વખત સુધી જો તેમ ન થાય તો સારૂં, કારણ જેમ અગ્નિ ઘાસને બાળે, તેમ હું ક્રોધે કરી સર્વ રાજાઓને બાળી નાખું એવો છું. જીત્યું છે મન જેણે એવા યુધિષ્ઠિરની આજ્ઞાથી હું યુદ્ધ કરતા એવા મહાત્મા અર્જુનનું સારથિપણું કરીશ, તેથી તું ત્રણ લોકમાં જ્હાય ત્યાં જઇશ અથવા પૃથ્વીતળમાં ઘુસી જઇશ, તોપણ તે સર્વ સ્થાનને વિષે કાલ સવારે અર્જુનના રથને દેખીશ. તું ભીમસેનનું ભાષણ ફોકટ માને છે, પણ તેમ તારે જરાએ માનવું નહિ; કારણ તેણે દુઃશાસનનું રૂધિર પીધુંજ છે એમ ધારી રાખજે. હે દુષ્ટ ! પ્રતિકૂળ બોલનાર તને અર્જુન, યુધિષ્ઠિર રાજા, ભીમસેન, નકુળ તથા સહદેવ કંઇ પણ ગણકારતા નથી.

नत्वां समीक्षते पार्थो नापि राजा युधिष्ठिरः ।
न भीमसेनो नयमौ प्रतिकूलभाषिणं ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि उलूकदूतागमनपर्वणि कृष्णादिवाक्ये गुर्जरभाषायां द्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥

અધ્યાય ૧૬૩ મો. ઉલૂકને પાંડવોએ આપેલો ઉત્તર.

संजय उवाच—दुर्योधनस्य तद्वाक्यं निशम्य भरतर्षभ ।
नेत्राभ्यामतिताम्राभ्यां कैतव्यं समुदैक्षत ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! એ પ્રમાણે ઉલૂકને મોઢેથી દુર્યોધનનાં વચન સાંભળીને મોટા યશવાળા અર્જુન, અતિ લાલ નેત્રે કરી ઉલૂક સામું જોઇ તથા શ્રીકૃષ્ણ સામું જોઇ કપીનો હાથ ઝાલી કહેવા લાગ્યા કે, જે પુરૂષ માત્ર પોતાના પરાક્રમનો આશ્રય કરીને શત્રુને યુદ્ધ કરવા બોલાવે ને ભય રહિત થઇ તેની સામે યુદ્ધ કરે, તે જ પુરૂષ કહેવાય ! જે ક્ષત્રિયમાં અધમ પુરૂષ પોતે અશક્ત હોવાથી બીજાઓના પરાક્રમનો આશ્રય કરીને શત્રુને યુદ્ધ કરવા બોલાવે તે લોકમાં અધમ કહેવાય છે. હે મૂઢ ! તેમજ કુત્સિત પુરૂષ એવો તું બીજાઓના પરાક્રમનો આશ્રય કરી પોતાને પરાક્રમી માનીને શત્રુ એવા પાંડવોનો તિરસ્કાર કરવા ઇચ્છે છે. તું સર્વ રાજાઓમાં અવસ્થાએ કરી વૃદ્ધ, સર્વનું હિત

ઇચ્છનાર તથા જીતેંદ્રિય મહા બુદ્ધિમાન ભીષ્મને તેના મરણ વાસ્તે દીક્ષા કરાવીને શું ફોકટ ફુલાય છે. હે દુર્બુદ્ધિ! હે કુળમાં કજ્જળરૂપ દુર્યોધન! તારો સર્વ અભિપ્રાય અમે જાણ્યો છે; જે પાંડવો દયાને લીધે ભીષ્મને મારશે નહીં પણ હે ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર! તું જે ભીષ્મના પરાક્રમનો આશ્રય કરી ફુલાય છે, તેમનો હું સર્વ ધનુષ ધારણ કરનાર યોદ્ધાઓના જોતાં પ્રથમજ નાશ કરીશ! હે કપટી ઉલૂક! તું વળી મારા કહેવાથી કહેજે કે, તારા કહેવા પ્રમાણેજ અર્જુને કબૂલ કર્યું છે, અને કહેવરાવ્યું છે કે, પ્રાતઃકાળે યુદ્ધ થશે! હે મંદ! તને અત્યંત પરાક્રમી તથા સત્યવાદી ભીષ્મે કૌરવોની મધ્યમાં તમને હર્ષ ઉપજાવતાં, હું સૃંજય તથા શાલ્વેયની સેનાનો નાશ કરીશ, કેમકે એ સર્વ ભાર મારી ઉપરજ છે, કારણ દ્રોણ વગર પણ સર્વ લોકનો હું નાશ કરૂં એવો છું, માટે તને પાંડવોથી કશો ભય નથી એમ કહ્યું છે તેથી તારા મનમાં મને રાજ્ય મળ્યું ને પાંડવ આપત્તિને પામ્યા એવો ઉત્સાહ થયો છે. પણ ગર્વથી ભરેલો તું પોતામાં રહેલા અનર્થને જોતો નથી, માટે હું રાજાઓના સમૂહમાં તારા ભીષ્મનેજ મારીશ. હે દુર્યોધન! આવતી કાલે સૂર્યોદય વેળાએ સેનાની રચના કરી હશે જેણે એવા ધ્વજયુક્ત રથવાળા ભીષ્મને જોઇને, તમે સર્વ તેની રક્ષા કરજો, કેમકે તમારા સર્વના જોતાં હું બાણે કરી તેને રથમાંથી પાડીશ. હે ઉલૂક! જ્યારે હું આવતી કાલે સવારે મારા બાણના સમૂહે કરી ભીષ્મને આચ્છાદાન કરીશ, ત્યારે તે જોઇને દુર્યોધનને પોતાનાં કહેલાં વાક્યની ખબર પડશે. વળી દુર્યોધનને કહેજે કે હે દુર્યોધન! તારી સભામાં ક્રોધ પામેલા ભીમસેને ઠીંગણા દેહવાળા, અધર્મજ્ઞ, નિત્ય વૈરી તથા નૃશંસની પેઠે પાપ બુદ્ધિવાળા તારા ભાઇ દુઃશાસન માટે જે પ્રતિજ્ઞા કરી છે, તે સત્ય થયેલી થોડા વખતમાં તું જરૂર જોઇશ. અભિમાન, દર્પ, ક્રોધ, કઠોર બોલનારપણું, સ્નેહ રહિતતા, બીજાઓનો તિરસ્કાર કરવો, હુંજ જ્ઞાતા શૂરવીર છું એમ જાણવું, નિર્દયપણું, તીક્ષ્ણતા, ધર્મનો દ્વેષ કરવો, અધર્મ, ધર્મિષ્ઠને અધર્મિ કહેવા, વૃદ્ધના વાક્યનું ઉલંઘન, કર્ણાદિ જય મેળવશે એવી બુદ્ધિ, સેનાનું અધિકપણું તથા અમને છેટે કાઢી મૂકવા ઇત્યાદિ સર્વ દુર્ગુણ તારામાં રહ્યા છે, માટે તેનું તીવ્ર ફળ તું થોડા દિવસમાં નજરે જોઇશ. હે નરાધમ! હે મૂઢ! શ્રીકૃષ્ણ સહિત હું તારી ઉપર ક્રોધ પામ્યા છીએ, માટે હવે તને જીવવાની તથા રાજ્યની આશા શા કારણથી રહે છે. જ્યારે યુદ્ધમાં ભીષ્મ તથા દ્રોણ શાંત થશે, અરે સૂત પુત્ર કર્ણને અમે પાડશું, ત્યારે તને જીવવામાં, રાજ્યમાં તથા પુત્રો વિષે નિરાશપણું પ્રાપ્ત થશે. વળી હે દુર્યોધન! જ્યારે તું પોતાના ભાઇ તથા પુત્રનું મૃત્યુ સાંભળીશ અને ભીમસેનથી હણાઇ પૃથ્વી ઉપર પડીશ, ત્યારે પોતાનાં દુષ્કર્મને સંભારીશ. હે ઉલૂક! હું આ ઉપરાંત બીજી કંઇ પણ પ્રતિજ્ઞા કરતો નથી, ફકત અમારા કહેવા પ્રમાણેજ થશે એ સત્ય કહું છું.

હે ધૃતરાષ્ટ્ર! એ પ્રમાણે અર્જુનના કહેવા પછી યુધિષ્ઠિરે ઉલૂકને કહ્યું કે હે ઉલૂક! તું દુર્યોધન પાસે જઇને મારા કહેવા પ્રમાણે તેને કહેજે કે હે દુર્યોધન! તું પોતાનાં આચરણે કરી મારા આચરણની બરાબરી કરવા યોગ્ય નથી; કેમકે સત્ય તથા અનૃતમાં ઘણો ફેર છે તે હું જાણું છું. હું કદી પણ કીટ તથા કીડીના વિનાશને ઇચ્છતો નથી, ત્યારે પોતાની જ્ઞાતિના વધને તો કેમજ ઇચ્છું. હે દુર્બુદ્ધિ! હું મોટું એવું તારૂં દુઃખ નજરે ન જોઉં તે સારૂં. મેં તારી પાસે પાંચ ગામની માગણી કરી પણ કામનાથી વ્યાપ્ત મનવાળો તું મૂઢપણાથી બકવાદ કરે છે, ને શ્રીકૃષ્ણનાં હિતરૂપ વચન માન્ય કરતો નથી

માટે હવે આ વખતે તને વધારે શું કહેવું વાસ્તે બાંધવ સહિત યુધ્ધ કરવા તૈયાર થા. હે કપટી ઉલૂક ! મારૂં અપ્રિય કરનાર કૌરવ દુર્યોધનને વળી કહેજે કે, મેં તારાં કહેવરાવેલાં સર્વ વાકય સાંભળ્યાં, ને તેનું તાત્પર્ય જાણ્યું માટે તારા મત પ્રમાણે થાઓ. હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! ત્યાર પછી વળી ભીમસેને ઉલૂકને કહ્યું કે હે ઉલૂક ! મારા કહેવા પ્રમાણે પાપ બુધ્ધિવાળા શઠ, દુરાચરણ કરનાર, પાપી તથા કપટી દુર્યોધનને કહેજે કે હે મનુષ્યમાં અધમ ! તને તો ગૃધ્ર પક્ષીના ઉદરમાં વસવું પ્રાપ્ત થશે અથવા હસ્તિનાપુરમાં વસવું પ્રાપ્ત થશે. હે દુષ્ટ ! મેં સભામાં જે પ્રતિજ્ઞા લીધી છે તે હું સત્ય કરીશ એમ ખરેખર તારા સોગન લઈ કહું છું કે, હું યુદ્ધમાં તારા સાથળના ઉપલા ભાગનાં બે અસ્થિને ભાગી તથા તારા ભાઇયોનો નાશ કરી અને દુઃશાસનને મારી તેના શરીરના રૂધિરનું પાન કરીશ. હે દુર્યોધન ! હું સર્વ ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રનો મૃત્યુ છું તથા સર્વ રાજપુત્રનો અભિમન્યુ મૃત્યુ છે, માટે પરાક્રમે કરી સર્વને સંતોષ પમાડીશ. હે સુયોધન ! વળી વાકય કહું તે સાંભળ. હું ભાઇયો સહિત તારો નાશ કરીને યુધિષ્ઠિરને જોતાં મારા પગે કરી તારા મસ્તકનું આક્રમણ કરીશ. હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! એ પ્રમાણે ભીમસેન કહી નિવૃત્ત થયા, ત્યાર પછી નકુળે ઉલૂકને કહ્યું કે, હે ઉલૂક ! તું મારા કહેવાથી ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યોધનને કહેજે કે, તેં જે સર્વ વાકય કહેવરાવ્યાં, તે સાંભળ્યાં, ને તારા કહેવા પ્રમાણેજ હું કરીશ. હે મહારાજ ! ત્યાર કેડે સહદેવે પણ ઉલૂકને અર્થયુક્ત વચન કહ્યાં કે હે ઉલૂક ! તું દુર્યોધનને કહેજે કે હે મહારાજ સુયોધન ! તારી મતિમાં જે ઉત્સાહ છે તે ઉલટો થશે, તેથી પુત્ર, જ્ઞાતિ તથા બાંધવજન સહિત તું ખેદ પામીશ. હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! ત્યાર પછી વૃદ્ધ એવા વિરાટ તથા દ્રુપદ રાજાએ ઉલૂકને કહ્યું કે હે ઉલૂક ! તું દુર્યોધનને કહેજે કે અમે સાધુ પુરૂષના દાસપણાની ઇચ્છા રાખીયે છીયે, કેમકે અમારી એવીજ મતિ છે; પણ અમે દાસ છીએ અથવા અદાસ છીયે, તથાપિ તારૂં જે પરાક્રમ છે, તે આવતી કાલે જોઇશું. હે વૈચિત્રવીર્ય ! શિખંડિએ ઉલૂકને આવી રીતે કહ્યું કે—હે ઉલૂક ! તારે મારા કહેવાથી સદૈવ પાપને વિષે પ્રીતિમાન દુર્યોધન રાજાને કહેવું કે હે રાજન્ ! તું રણસંગ્રામમાં દારૂણ એવું કર્મ કરતા એવા મને જોઇશ, ને જેના બળનો આશ્રય કરી વિજય મેળવવા ઇચ્છે છે, તે તારા પિતામહ ભીષ્મને હું રથમાંથી પાડીશ; કેમકે વિધાતાએ મને તેનો નાશ કરવા સારૂજ ઉત્પન્ન કર્યો છે, માટે સર્વ ધનુષ ધારણ કરનારાઓના જોતાં તેમ કરીશ. હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! ધૃષ્ટદ્યુમ્ને પણ ઉલૂકને કહ્યું કે હે ઉલૂક ! તારે મારા કહેવાથી રાજપુત્ર દુર્યોધનને કહેવું કે, હું, ગણ તથા બાંધવ સહિત દ્રોણનો નાશ કરીશ, કારણ પિતાનું વૈર સૌએ લેવું એ યોગ્ય છે; માટે અવસ્ય તેમ કરીશ, યુદ્ધમાં જેવું કર્મ બીજો કોઇ નહીં કરી શકે તેવું કર્મ હું જરૂર કરીશ. હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! ધૃષ્ટદ્યુમ્નના કહેવા પછી યુધિષ્ઠિર રાજાએ દયાને લીધે ઉલૂકને શ્રેષ્ઠ વચન કહ્યાં કે હે ઉલૂક ! તું મારા કહેવાથી દુર્યોધનને કહેજે કે હે દુષ્ટ બુધ્ધિવાળા રાજન્ ! હું જ્ઞાતિનો વધ થાય એમ કદી ઇચ્છતો નથી; ને કેવળ તારાજ દોષને લીધે સર્વનો વિનાશ થશે એમ સ્પષ્ટ દેખાય છે. હે ઉલૂક ! હવે તારે ઇચ્છા હોય તો તું જલદી કૌરવો પાસે જા અથવા અહીં રહે; કેમકે અમે પણ તારા સંબંધી છીયે. એ પ્રમાણે યુધિષ્ઠિર રાજાનાં વચન સાંભળી તેની રજા લઇને, ઉલૂક જ્યાં દુર્યોધન રાજા હતો, ત્યાં તેની પાસે ગયો. તેણે મહા ક્રોધી એવા તેને અર્જુન, શ્રીકૃષ્ણ, ભીમસેન, યુધિષ્ઠિર, નકુળ, વિરાટ, દ્રુપદ, સહદેવ, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તથા શિખંડિએ કહેલા સંદેશા તથા તેમનાં પરાક્રમ સર્વ યથાર્થ કહ્યાં. તે સાંભળીને કુરૂ-

પ્રહાર કરનાર, ભાર સહન કરનાર, બાણ તથા અસ્ત્ર વિદ્યામાં દ્રોણ તથા કૃપાચાર્યના શિષ્ય પાંડવો સાથે વૈર કરેલા અને મનસ્વી એવા ધૃતરાષ્ટ્રના સર્વ પુત્ર સંગ્રામમાં દુર્મદ એવા પાંચાલ દેશના યોદ્ધાઓનો નાશ કરશે. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ! તેમજ તારી સેનાનો અધિપતિ હું પાંડવોને નહીં ગણકારતાં તારા શત્રુનો નાશ કરીશ; મારા પોતાના ગુણ મોઢેથી કહેવા યોગ્ય નથી, કેમકે તે તું જાણે છે. શસ્ત્ર ધારણ કરનારમાં શ્રેષ્ઠ, ભોજ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા, અસ્ત્રવિદ્યા જાણનાર પુરૂષોથી સહન ન થાય એવા, શત્રુને દૂર ફેંકનાર તથા દૃઢ આયુદ્ધવાળો કૃતવર્મા અતિરથિ છે; જે સંગ્રામમાં તારા અર્થની સિદ્ધિ અને તારા શત્રુની સેનાને જેમ ઇંદ્ર દૈત્યોનો નાશ કરે તેમ નાશ કરશે, એમાં સંશય નથી. મોટા ધનુષવાળો મદ્ર દેશનો રાજા શલ્ય અતિરથિ છે એમ હું માનું છું; જે પોતના ભાણેજ પાંડવોને ત્યાગ કરી રણમાં વારંવાર શ્રીકૃષ્ણની સાથે સ્પર્ધા કર્યા કરે છે. સમુદ્રની લેહેર સરખાં બાણે કરી શત્રુને ડૂબાવતો હોય શું એમ મહારથિ પાંડવો સાથે યુદ્ધ કરશે. અસ્ત્રવિદ્યા શિખેલો, તારૂં હિત ઇચ્છનાર, તારો સ્નેહી તથા મોટા ધનુષવાળો સોમદત્તનો પુત્ર ભૂરિશ્રવા અતિરથિ છે; જે તારા શત્રુના સૈન્યનો મોટો વિનાશ કરશે. શત્રુના શૂરવીર પુરૂષોનો નાશ કરનાર સિંધુ દેશનો રાજા જયદ્રથ દ્વિરથ છે, જેણે દ્રૌપદીના હરણ વેળાએ પાંડવોએ આપેલા ક્લેશને સ્મરણ કરી, દારૂણ તપ કરી પાંડવો સાથે યુદ્ધ કરવા સારૂ શ્રેષ્ઠ વરદાન મેળવ્યું છે, માટે રથિ પુરૂષમાં સિંહરૂપ તે, પોતાના વૈરનું સ્મરણ કરી, પ્રાણનો ત્યાગ કરતાં પાંડવો સાથે યુદ્ધ કરશે.

स एष रथशार्दूलस्तद्वैरं संस्मरन् रणे ।
योत्स्यते पांडवैस्तात प्राणांस्त्यक्त्वा सुदुस्त्यजान् ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि रथातिरथसंख्यानपर्वणि गुर्जरभाषायां पंचषष्ठयधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥

અધ્યાય ૧૬૬ મો. ભીષ્મે આપેલો ઉત્સાહ.

भीष्म उवाच—सुदक्षिणस्तु कांबोजो रथ एकगुणोमतः ।
तवार्थसिद्धिमाकांक्षन्योत्स्यते समरेपरैः ॥ १ ॥

ભીષ્મ કહે છે–હે દુર્યોધન! કાંબોજ દેશનો રાજા સુદક્ષિણ રથિ છે, જે તારા અર્થની સિદ્ધિની આકાંક્ષા રાખીને, સંગ્રામમાં શત્રુ સાથે યુદ્ધ કરશે. હે રાજન્! રથિ પુરૂષમાં સિંહ સરખા તથા અત્યંત વેગથી પ્રહાર કરનાર તેના પરાક્રમને અને તેના રથની પાછળ તીડ નામના જંતુની પેઠે ચાલનાર તેના દેશના યોદ્ધાઓને કૌરવો જોશે. હે શત્રુને દમન કરનાર! માહિષ્મતીપુરીમાં રહેનાર તથા નીલ કવચ પહેરનાર નીલ રાજા રથિ છે, જેણે

પૂર્વે સહદેવ સાથે

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि उलूकदूतागमनपर्वणि सेनापतियोगे गुर्जरभाषायां चतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥

અધ્યાય ૧૬૫ મો. સૈન્ય ગણના.

धृतराष्ट्र उवाच—प्रतिज्ञाते फाल्गुनेन वधे भीष्मस्य संयुगे ।
किमकुर्वत मे मंदाः पुत्रादुर्योधनादयः ॥ १ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય! અર્જુને યુદ્ધમાં ભીષ્મને મારવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી ત્યાર પછી મંદ એવા દુર્યોધનાદિ મારા પુત્રોએ શું કર્યું? હે સૂત! વાસુદેવની સહાયવાળા તથા દૃઢ ધનુષ ધરનાર અર્જુને સંગ્રામમાં મારા પિતારૂપ ગંગાના પુત્ર ભીષ્મને માર્યાજ છે એમ હું માનું છું. અત્યંત જ્ઞાનવાન, મોટા ધનુષ્યધારી તથા પ્રહાર કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ ભીષ્મે અર્જુને કહેવરાવેલાં વચન સાંભળી દુર્યોધનને શું કહ્યું? અને કૌરવ પક્ષમાં ધુરંધર, મહા બુદ્ધિમાન તથા પરાક્રમી ભીષ્મે સેનાપતિપણાને પામીને શું કર્યું તે પણ કહે? વૈશંપાયન કહે છે–હે જનમેજય! એ પ્રમાણે ધૃતરાષ્ટ્રે પૂછ્યું ત્યાર પછી સંજય કુરૂકુળમાં વૃદ્ધ તથા મહા તેજસ્વી ભીષ્મે જેવી રીતે કહ્યું હતું તેવી રીતે સર્વ તેને કહેવા લાગ્યો. હે રાજન્! શંતનુના પુત્ર ભીષ્મ સેનાપતિપણાને પામી, અપૂર્વ શક્તિ ધારણ કરનાર સેનાપતિ કાર્તિકસ્વામીને નમસ્કાર કરીને, દુર્યોધનને હર્ષ ઉપજાવતાં કહેવા લગ્યા કે, હે દુર્યોધન! હું તારો સેનાપતિ થઇશ એમાં સંશય નથી; અને સેનાના કામમાં, વિવિધ પ્રકારની વ્યૂહરચના કરવી તેમાં અને પગાર દાખલ નોકરો તથા મિત્રતાથી આવેલાઓ પાસે કામ કરાવવામાં હું ચતુર છું. વળી યુદ્ધ માટે જવા વખતે, યુદ્ધ વખતે તથા શત્રુનાં શસ્ત્રને પાછાં વાળવા વખતે જે કરવાનું, તે પણ સર્વ બૃહસ્પતિની પેઠે હું જાણું છું. વળી હું દેવતા ગંધર્વ તથા મનુષ્ય સરખી સેનાની રચના કરવાના આરંભને પણ જાણું છું, માટે તેણે કરી પાંડવોને મોહ પમાડીશ વાસ્તે તારો સર્વ સંતાપ નિવૃત્ત પામો. હે રાજન્! હું યથાર્થ મન લગાડીને, તારી સેનાનું પાલન કરતાં યુદ્ધ કરીશ માટે તારા મનનો સંતાપ જાઓ. દુર્યોધને કહ્યું કે, હે ગંગાપુત્ર મહાબાહુ ભીષ્મ! સમસ્ત દેવતા તથા અસુરોથી પણ મને ભય નથી એ હું સત્ય કહું છું; ત્યારે દુર્ધર્ષ એવા તમે મારા સેનાપતિ થયા છો અને પુરૂષમાં સિંહરૂપ તથા યુદ્ધમાં હર્ષ પામનાર દ્રોણાચાર્ય સેનામાં ઉભા રહેશે માટે હવે ભય શાનોજ હોય. હે કુરૂશ્રેષ્ઠ! પુરૂષ માત્રમાં અગ્રણી તમે બેઉ જણ મારા પક્ષમાં ઉભા છો, માટે અવશ્ય મારો જય થશે કેમકે મને દેવતાનું રાજ્ય પણ દુર્લભ નથી, એમ હું માનું છું. હે કુરૂકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા ભીષ્મ! પોતાના તથા શત્રુના રથિ અને અતિરથિ પુરૂષની સમગ્ર સંખ્યા, આ સર્વ પૃથ્વીનું પાલન કરનાર રાજાઓ સહિત હું સાંભળવા ઇચ્છું છું; કેમકે તે સંખ્યા કહેવામાં તમે કુશળ છો. ભીષ્મ કહે છે–હે રાજેંદ્ર! હે પૃથ્વીનું પાલન કરનાર! હે ગાંધારીના પુત્ર દુર્યોધન! તારી સેનામાં જે રથિ તથા અતિરથિ છે તેના રથ હજારો, લાખો તથા કરોડો છે, પણ તેમાં જે મુખ્ય છે તે હું તને કહું તે તું સાંભળ. પ્રથમ તો દુઃશાસનાદિ તારા સો ભાઇઓ સહિત તું રથિ પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ છે. હે દુર્યોધન! અસ્ત્રવિદ્યા શીખેલા, રથના ઉપસ્થ ભાગને વિષે, હસ્તિના કાંધને વિષે તથા ગદા પ્રાસ, તલવાર અને ઢાલને વિષે છેદ તથા ભેદ કરવામાં ચતુર; શત્રુને નિયમમાં રાખનાર,

કુળમાં શ્રેષ્ઠ દુર્યોધનને કર્ણ, શકુનિ તથા દુઃશાસનને કહ્યું કે, જેવી રીતે આવતી કાલે સૂર્યોદય થયા પહેલાં સર્વ સૈનિક પુરૂષ યુદ્ધ માટે સજ્જ થઇ ઉભા રહે, તેવી રીતે આપણા તથા મિત્રના સૈન્યને હુકમ કરો. હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! એ પ્રમાણે દુર્યોધનનાં વચન સાંભળીને કર્ણના કહેવાથી અનેક દૂતો, રથ, સાંઢ, હાથી તથા ઘોડાઓ ઉપર બેસીને ઉતાવળથી સર્વ સેનામાં, આવતી કાલે સૂર્યોદય પહેલાં યુદ્ધમાં સર્વ રાજાઓનો સમાગમ થશે, માટે સૌએ સજ્જ રહેવું, એવી આજ્ઞા અપાવી.

तूर्णंपरिययुःसेनां कृत्स्नां कर्णस्य शासनात् ।
आज्ञापयंतो राज्ञश्च योगः प्रागुदयादिति ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि उलूकदूतागमनपर्वणि उलूकापयाने गुर्जरभाषायां त्रिषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥

અધ્યાય ૧૬૪ મો. સેનાપતિની નિમણુક.

संजय उवाच—उलूकस्य वचः श्रुत्वा कुंतीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
सेनां निर्यापयामास धृष्टद्युम्नपुरोगमां ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! હવે ઉલૂકનાં વચન સાંભળીને યુધિષ્ઠિર રાજાએ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન જેમાં મુખ્ય હતો એવી પદાતિ, હસ્તિ, રથ તથા અશ્વના સમુદાયરૂપ ચાર પ્રકારના બળવાળી, ભયંકર, પૃથ્વીની પેઠે અકંપ, અર્જુન તથા બીજા પણ મહારથિ સહિત ભીમસેનાદિએ રક્ષા કરેલી, ધૃષ્ટદ્યુમ્નને વશ એવી, શત્રુએ દુઃખે કરી પણ જેમાં પ્રવેશ થઇ શકે નહીં, એવી તથા સમુદ્રના પ્રવાહ સરખી પોતાની સેનાને રણભૂમિ પ્રત્યે જવા રવાના કરી. મોટા ધનુષ્યવાળો, યુદ્ધમાં દુર્મદ તથા દ્રોણને મારવાની ઇચ્છાવાળો પંચાળ દેશનો રાજા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન પોતે સર્વ સેનાની અગાડી થઇ તેને પોતાની પાછળ ચલાવવા લાગ્યો. તે વેળા તેણે જેમાં બળ તથા ઉત્સાહ હતો તેવી રીતે રથિ પુરૂષોને આજ્ઞા આપી તે આવી રીતે કે, અર્જુને કર્ણ, ભીમસેને દુર્યોધન, ધૃષ્ટકેતુએ શલ્ય, ઉત્તમૌજાએ કૃપાચાર્ય, નકુળે અશ્વત્થામા, શૈબ્યે કૃતવર્મા, વૃષ્ણિ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા યુયુધાને જયદ્રથ, શિખંડિએ ભીષ્મ, સહદેવે શકુનિ, ચેકિતાને શલ, દ્રૌપદીના પાંચ પુત્રે ત્રિગર્ત દેશના યોદ્ધાઓને અને સુભદ્રાના પુત્ર અભિમન્યુએ વૃષસેન તથા બાકીના સર્વ રાજાઓ સાથે યુદ્ધ કરવું હે ધૃતરાષ્ટ્ર! ધૃષ્ટદ્યુમ્ને અભિમન્યુને સર્વ રાજાઓ સાથે યુદ્ધ કરવું એમ કહ્યું. તેનું કારણ એ કે તે તેને યુદ્ધમાં અર્જુન કરતાં પણ અધિક સમર્થ તથા હિત કરનાર માનતો હતો. હે રાજન્ ! એ પ્રમાણે શત્રુ પક્ષના યોધ્ધાઓને મારવા સારૂ પોતાના પક્ષના યોધ્ધાઓનો વિભાગ કરી તથા જૂદા જૂદા એકઠા મેળવીને અગ્નિની જ્વાળા સરખા વર્ણવાળા અને મોટું ધનુષ ધારણ કરનાર ધૃષ્ટદ્યુમ્ને "દ્રોણાચાર્ય પોતાનો વિભાગ કલ્પના કર્યો." દ્રોણાચાર્યને મારવાનું કબૂલ કર્યું. ત્યાર પછી મોટું ધનુષ ધારણ કરનાર, સેનાપતિ, બુદ્ધિમાન તથા યુદ્ધ કરવાનું મન કર્યું હતું જેણે એવો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, વિધિપૂર્વક વ્યૂહરચના કરી યથાયોગ્ય પાંડવ સેનાની યોજના કરીને, પાંડવ પુત્રોના જય વાસ્તે સજ્જ થઇ રણભૂમિ વિષે આવી ઉભો.

यथोद्दिष्टानि सैन्यानि पांडवानामयोजयत् ।
जयाय पांडुपुत्राणां यत्तस्तस्थौ रणाजिरे ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि उलूकदूतागमनपर्वणि सेनापतियोगे गुर्जरभाषायां चतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥

અધ્યાય ૧૬૫ મો. સૈન્ય ગણુના.

धृतराष्ट्र उवाच—प्रतिज्ञाते फाल्गुनेन वधे भीष्मस्य संयुगे ।
किमकुर्वत मे मंदाः पुत्रादुर्योधनादयः ॥ १ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય! અર્જુને યુધ્ધમાં ભીષ્મને મારવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી ત્યાર પછી મંદ એવા દુર્યોધનાદિ મારા પુત્રોએ શું કર્યું? હે સૂત! વાસુદેવની સહાયવાળા તથા દૃઢ ધનુષ ધરનાર અર્જુને સંગ્રામમાં મારા પિતારૂપ ગંગાના પુત્ર ભીષ્મને માર્યાજ છે એમ હું માનું છું. અત્યંત જ્ઞાનવાન, મોટા ધનુષ્યધારી તથા પ્રહાર કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ ભીષ્મે અર્જુને કહેવરાવેલાં વચન સાંભળી દુર્યોધનને શું કહ્યું? અને કૌરવ પક્ષમાં ધુરંધર, મહા બુદ્ધિમાન તથા પરાક્રમી ભીષ્મે સેનાપતિપણાને પામીને શું કર્યું તે પણ કહે? વૈશંપાયન કહે છે–હે જનમેજય! એ પ્રમાણે ધૃતરાષ્ટ્રે પૂછ્યું ત્યાર પછી સંજય કુરૂકુળમાં વૃદ્ધ તથા મહા તેજસ્વી ભીષ્મે જેવી રીતે કહ્યું હતું તેવી રીતે સર્વ તેને કહેવા લાગ્યો. હે રાજન્! શંતનુના પુત્ર ભીષ્મ સેનાપતિપણાને પામી, અપૂર્વ શક્તિ ધારણ કરનાર સેનાપતિ કાર્ત્તિકસ્વામીને નમસ્કાર કરીને, દુર્યોધનને હર્ષ ઉપજાવતાં કહેવા લાગ્યા કે, હે દુર્યોધન! હું તારો સેનાપતિ થઇશ એમાં સંશય નથી; અને સેનાના કામમાં, વિવિધ પ્રકારની વ્યૂહરચના કરવી તેમાં અને પગાર દાખલ નોકરો તથા મિત્રતાથી આવેલાઓ પાસે કામ કરાવવામાં હું ચતુર છું. વળી યુદ્ધ માટે જવા વખતે, યુદ્ધ વખતે તથા શત્રુનાં શસ્ત્રને પાછાં વાળવા વખતે જે કરવાનું, તે પણ સર્વ બૃહસ્પતિની પેઠે હું જાણું છું. વળી હું દેવતા ગંધર્વ તથા મનુષ્ય સરખી સેનાની રચના કરવાના આરંભને પણ જાણું છું, માટે તેણે કરી પાંડવોને મોહ પમાડીશ વાસ્તે તારો સર્વ સંતાપ નિવૃત્ત પામો. હે રાજન્! હું યથાર્થ મન લગાડીને, તારી સેનાનું પાલન કરતાં યુદ્ધ કરીશ માટે તારા મનનો સંતાપ જાઓ. દુર્યોધને કહ્યું કે, હે ગંગાપુત્ર મહાબાહુ ભીષ્મ! સમસ્ત દેવતા તથા અસુરોથી પણ મને ભય નથી એ હું સત્ય કહું છું; ત્યારે દુર્ધર્ષ એવા તમે મારા સેનાપતિ થયા છો અને પુરુષમાં સિંહરૂપ તથા યુદ્ધમાં હર્ષ પામનાર દ્રોણાચાર્ય સેનામાં ઉભા રહેશે માટે હવે ભય શાનોજ હોય. હે કુરૂશ્રેષ્ઠ! પુરૂષ માત્રમાં અગ્રણી તમે બેઉ જણ મારા પક્ષમાં ઉભા છો, માટે અવશ્ય મારો જય થશે કેમકે મને દેવતાનું રાજ્ય પણ દુર્લભ નથી, એમ હું માનું છું. હે કુરૂકુળમાં ઉત્પન્ન થએલા ભીષ્મ! પોતાના તથા શત્રુના રથિ અને અતિરથિ પુરૂષની સમગ્ર સંખ્યા, આ સર્વ પૃથ્વીનું પાલન કરનાર રાજાઓ સહિત હું સાંભળવા ઇચ્છું છું; કેમકે તે સંખ્યા કહેવામાં તમે કુશળ છો. ભીષ્મ કહે છે–હે રાજેંદ્ર! હે પૃથ્વીનું પાલન કરનાર! હે ગાંધારીના પુત્ર દુર્યોધન! તારી સેનામાં જે રથિ તથા અતિરથિ છે તેના રથ હજારો, લાખો તથા કરોડો છે, પણ તેમાં જે મુખ્ય છે તે હું તને કહું તે તું સાંભળ. પ્રથમ તો દુઃશાસનાદિ તારા સો ભાઇઓ સહિત તું રથિ પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ છે. હે દુર્યોધન! અસ્ત્રવિદ્યા શીખેલા, રથના ઉપસ્થ ભાગને વિષે, હસ્તિના કાંધને વિષે તથા ગદા પ્રાસ, તલવાર અને ઢાલને વિષે છેદ તથા ભેદ કરવામાં ચતુર, શત્રુને નિયમમાં રાખનાર,

પ્રહાર કરનાર, ભાર સહન કરનાર, બાણ તથા અસ્ત્ર વિદ્યામાં દ્રોણ તથા કૃપાચાર્યના શિષ્ય પાંડવો સાથે વૈર કરેલા અને મનસ્વી એવા ધૃતરાષ્ટ્રના સર્વ પુત્ર સંગ્રામમાં દુર્મદ એવા પાંચાલ દેશના યોદ્ધાઓનો નાશ કરશે. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ! તેમજ તારી સેનાનો અધિપતિ હું પાંડવોને નહીં ગણકારતાં તારા શત્રુનો નાશ કરીશ; મારા પોતાના ગુણ મોઢેથી કહેવા યોગ્ય નથી, કેમકે તે તું જાણે છે. શસ્ત્ર ધારણ કરનારમાં શ્રેષ્ઠ, ભોજ કુળમાં ઉત્પન્ન થએલા, અસ્ત્રવિદ્યા જાણનાર પુરૂષોથી સહન ન થાય એવા, શત્રુને દૂર ફેંકનાર તથા દૃઢ આયુદ્ધવાળો કૃતવર્મા અતિરથિ છે; જે સંગ્રામમાં તારા અર્થની સિદ્ધિ અને તારા શત્રુની સેનાને જેમ ઇંદ્ર દૈત્યોનો નાશ કરે તેમ નાશ કરશે, એમાં સંશય નથી. મોટા ધનુષવાળો મદ્ર દેશનો રાજા શલ્ય અતિરથિ છે એમ હું માનું છું; જે પોતાના ભાણેજ પાંડવોને ત્યાગ કરી રણમાં વારંવાર શ્રીકૃષ્ણની સાથે સ્પર્ધા કર્યા કરે છે. સમુદ્રની લેહેર સરખાં બાણે કરી શત્રુને ડૂબાવતો હોય શું એમ મહારથિ પાંડવો સાથે યુદ્ધ કરશે. અસ્ત્રવિદ્યા શિખેલો, તારૂં હિત ઇચ્છનાર, તારો સ્નેહી તથા મોટા ધનુષવાળો સોમદત્તનો પુત્ર ભૂરિશ્રવા અતિરથિ છે; જે તારા શત્રુના સૈન્યનો મોટો વિનાશ કરશે. શત્રુના શૂરવીર પુરૂષોનો નાશ કરનાર સિંધુ દેશનો રાજા જયદ્રથ દ્વિરથ છે, જેણે દ્રૌપદીના હરણ વેળાએ પાંડવોએ આપેલા ક્લેશને સ્મરણ કરી, દારૂણ તપ કરી પાંડવો સાથે યુદ્ધ કરવા સારૂ શ્રેષ્ઠ વરદાન મેળવ્યું છે, માટે રથિ પુરૂષમાં સિંહરૂપ તે, પોતાના વૈરનું સ્મરણ કરી, પ્રાણનો ત્યાગ કરતાં પાંડવો સાથે યુદ્ધ કરશે.

स एष रथशार्दूलस्तद्वैरं संस्मरन् रणे ।
योत्स्यते पांडवैस्तात प्राणांस्त्यक्त्वा सुदुस्त्यजान् ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि रथातिरथसंख्यानपर्वणि गुर्जरभाषायां पंचषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥

અધ્યાય ૧૬૬ મો. ભીષ્મે આપેલો ઉત્સાહ.

भीष्म उवाच—सुदक्षिणस्तु कांबोजो रथ एकगुणोमतः।
तवार्थसिद्धिमाकांक्षन्योत्स्यते समरेपरैः ॥ १ ॥

ભીષ્મ કહે છે–હે દુર્યોધન! કાંબોજ દેશનો રાજા સુદક્ષિણ રથિ છે, જે તારા અર્થની સિદ્ધિની આકાંક્ષા રાખીને, સંગ્રામમાં શત્રુ સાથે યુદ્ધ કરશે. હે રાજન્! રથિ પુરૂષમાં સિંહ સરખા તથા અત્યંત વેગથી પ્રહાર કરનાર તેના પરાક્રમને અને તેના રથની પાછળ તીડ નામના જંતુની પેઠે ચાલનાર તેના દેશના યોદ્ધાઓને કૌરવો જોશે. હે શત્રુને દમન કરનાર! માહિષ્મતીપુરીમાં રહેનાર તથા નીલ કવચ પહેરનાર નીલ રાજા રથિ છે, જેણે પૂર્વે સહદેવ સાથે વૈર કર્યું છે: માટે તારે વાસ્તે રથના સમુદાય યુક્ત થઇ સંગ્રામમાં શત્રુઓનો વિનાશ કરશે. હે તાત! યુદ્ધ કરવામાં કુશળ, દૃઢ, વીર્ય તથા પરાક્રમવાળા, પુરૂષમાં સિંહરૂપ અને યુદ્ધની ઇચ્છા રાખનારા અવંતિપુરીના રાજા વિંદ તથા અનુવિંદ પણ રથિ પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ છે, જેઓ પોતાની સેનામાં હસ્તિની પેઠે વિચરતા કાળની પેઠે ગદા, પ્રાસ, તલવાર, નારાચ અને ભાલાઓે કરી શત્રુની સેનાનો નાશ કરશે. ત્રિગર્ત દેશના રાજા પાંચ

ભાઇયો પણ રથિમાં શ્રેષ્ઠ છે, જેણે પૂર્વે વિરાટના શહેર વિષે પાંડવો સાથે વૈર કરેલું છે. માટે હે રાજન્! તે પાંચેજણ, જેમ ઉદ્ધત લહેરવાળી ગંગાને મગરમચ્છ ક્ષોભ પમાડે, તેમ યુદ્ધમાં ઉંચી ધ્વજાવાળી પાંડવની સેનને ક્ષોભ પમાડશે. વળી સત્યરથ જેમાં શ્રેષ્ઠ છે એવા તે પાંચે ભાઇયો, પૂર્વે જ્યારે ભીમસેનનો નાનો ભાઇ અર્જુન દિશા જીતવા ગયો હતો, ત્યારે તેણે તેમનું જે અપ્રિય કર્યું છે, તે સંભારીને પાંડવના શ્રેષ્ઠ એવા ધુરંધર મહારથિઓનો નાશ કરશે. હે દુર્યોધન! પુરૂષમાં સિંહરૂપ, સંગ્રામમાંથી નહીં ભાગનાર, યુવાવસ્થાવાળા, કોમળ અંગવાળા, મોટા દેહવાળા, યુદ્ધ કરવાની રીતિને જાણનાર, સર્વને નિયમમાં રાખનાર, ક્ષત્રિય ધર્મમાં તત્પર અને શૂરવીર એવો તારો પુત્ર લક્ષ્મણ તથા દુઃશાસનનો પુત્ર, એ બેઉ રથિ પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ છે માટે મોટું પરાક્રમ કરશે. હે મહારાજ! હે મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ! દંડધાર પણ રથિ છે, જે પોતાના સૈન્યથી રક્ષિત થઇને તારા સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરશે. હે તાત! રથિ પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ, મોટા વેગ તથા પરાક્રમવાળો ઉગ્ર આયુદ્ધવાળો, મોટા ધનુષવાળો અને ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોના હિતમાં આસક્ત કોશલ દેશનો રાજા બૃહદ્બલ રથિ છે. તે પોતાના બંધુઓને હર્ષ પમાડતાં સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરશે. હે રાજન્! કાર્તિક સ્વામિની પેઠે અજેય અને ગૌતમ જે શરદ્વાન તેના શર નામના તૃણના ઝુંબડામાંથી ઉત્પન્ન થયેલા પુત્ર કૃપાચાર્ય અતિરથિ છે; જે પોતાના પ્રિય પ્રાણનો ત્યાગ કરતાં શત્રુનો નાશ કરશે, અને કૃપાચાર્ય સંગ્રામમાં વિવિધ આયુધ તથા ધનુષવાળી ઘણી સેનાને અગ્નિની પેઠે બાળતા ફરશે.

एष सेनाः सुवहुला विविधा युधकार्मुकाः ।
अग्निवत्समरे तात जरिष्यति विनिर्दहन् ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि रथातिरथसंख्यानपर्वणि गुर्जरभाषायां षट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥

અધ્યાય ૧૬૭ મો. સૈન્ય ગણના. (ચાલુ)

भीष्म उवाच—शकुनिर्मातुलस्तेसौ रथ एको नराधिप ।
प्रयुज्य पांडवैर्वैरं योत्स्यते नात्र संशयः ॥ १ ॥

ભીષ્મ કહે છે—હે નરાધિપ! તારો મામો શકુનિ એક મહારથિ છે, જે પાંડવો સાથે વૈર યોજીને યુદ્ધ કરશે એમાં સંશય નથી; કેમકે સંગ્રામમાં સામે ચાલનારી, વિવિધ આયુધે કરી વિસ્તારવાળી તથા વાયુ સરખા વેગવાળી તેની સેના દુઃખે કરીને પણ સહન ન થાય એવી છે. હે મહારાજ! મોટો ધનુષધારી, સર્વ ધનુષવાળામાં શ્રેષ્ઠ, સંગ્રામમાં વિચિત્ર તરેહથી યુદ્ધ કરનાર તથા દૃઢ અસ્ત્રવાળો દ્રોણાચાર્યનો પુત્ર અશ્વત્થામા મહારથિ છે; અર્જુનના બાણની પેઠે ધનુષે કરી મૂકાયલાં જેનાં બાણ એકઠાં મળીને જાય છે. હે દુર્યોધન! શૂરવીર, રથિ પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ તથા મહારથિ એવા અશ્વત્થામાની સંખ્યા કરવાને હું સમર્થ નથી; કેમકે ઇચ્છા કરે તો ત્રણ લોકને પણ બાળી ભસ્મ કરે એવો તે છે; કારણ આશ્રમવાસી ઋષિયોનો ક્રોધ તથા તેજના સમુદાયરૂપ છે અને દ્રોણે દિવ્ય અસ્ત્ર શિખવવા રૂપે અનુગ્રહ કરેલો છે, પણ હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ! એમાં એક મોટો દોષ છે તે એ કે, એ બ્રાહ્મણને જીવવું બહુ પ્રિય છે અને સદૈવ આયુષ્યની ઇચ્છાવાળો છે; તેથી મારાથી રથિ

પ્રહાર કરનાર, ભાર સહન કરનાર, બાણ તથા અસ્ત્ર વિદ્યામાં દ્રોણ તથા કૃપાચાર્યના શિષ્ય પાંડવો સાથે વૈર કરેલા અને મનસ્વી એવા ધૃતરાષ્ટ્રના સર્વ પુત્ર સંગ્રામમમાં દુર્મદ એવા પાંચાલ દેશના યોદ્ધાઓનો નાશ કરશે. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ! તેમજ તારી સેનાનો અધિપતિ હું પાંડવોને નહીં ગણકારતાં તારા શત્રુનો નાશ કરીશ; મારા પોતાના ગુણ મોઢેથી કહેવા યોગ્ય નથી, કેમકે તે તું જાણે છે. શસ્ત્ર ધારણ કરનારમાં શ્રેષ્ઠ, ભોજ કુળમાં ઉત્પન્ન થએલા, અસ્ત્રવિદ્યા જાણનાર પુરૂષોથી સહન ન થાય એવા, શત્રુને દૂર ફેંકનાર તથા દૃઢ આયુદ્ધવાળો કૃતવર્મા અતિરથિ છે; જે સંગ્રામમમાં તારા અર્થની સિદ્ધિ અને તારા શત્રુની સેનાને જેમ ઇંદ્ર દૈત્યોનો નાશ કરે તેમ નાશ કરશે, એમાં સંશય નથી. મોટા ધનુષવાળો મદ્ર દેશનો રાજા શલ્ય અતિરથિ છે એમ હું માનું છું; જે પોતાના ભાણેજ પાંડવોને ત્યાગ કરી રણમાં વારંવાર શ્રીકૃષ્ણની સાથે સ્પર્ધા કર્યા કરે છે. સમુદ્રની લેહેર સરખાં બાણે કરી શત્રુને ડૂબાવતો હોય શું એમ મહારથિ પાંડવો સાથે યુદ્ધ કરશે. અસ્ત્ર વિદ્યા શિખેલો, તારૂં હિત ઇચ્છનાર, તારો સ્નેહી તથા મોટા ધનુષવાળો સોમદત્તનો પુત્ર ભૂરિશ્રવા અતિરથિ છે; જે તારા શત્રુના સૈન્યનો મોટો વિનાશ કરશે. શત્રુના શૂરવીર પુરૂષોનો નાશ કરનાર સિંધુ દેશનો રાજા જયદ્રથ દ્વિરથ છે, જેણે દ્રૌપદીના હરણ વેળાએ પાંડવોએ આપેલા ક્લેશને સ્મરણ કરી, દારૂણ તપ કરી પાંડવો સાથે યુદ્ધ કરવા સારૂ શ્રેષ્ઠ વરદાન મેળવ્યું છે, માટે રથિ પુરૂષમાં સિંહરૂપ તે, પોતાના વૈરનું સ્મરણ કરી, પ્રાણનો ત્યાગ કરતાં પાંડવો સાથે યુદ્ધ કરશે.

स एष रथशार्दूलस्तद्वैरं संस्मरन् रणे ।
योत्स्यते पांडवैस्तात प्राणांस्त्यक्त्वा सुदुस्त्यजान् ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि रथातिरथसंख्यानपर्वणि गुर्जरभाषायां पंचषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥

અધ્યાય ૧૬૬ મો. ભીષ્મે આપેલો ઉત્સાહ.

भीष्म उवाच—सुदक्षिणस्तु कांबोजो रथ एकगुणोमतः।
तवार्थसिद्धिमाकांक्षन्योत्स्यते समरेपरैः ॥ १ ॥

ભીષ્મ કહે છે–હે દુર્યોધન! કાંબોજ દેશનો રાજા સુદક્ષિણ રથિ છે, જે તારા અર્થની સિદ્ધિની આકાંક્ષા રાખીને, સંગ્રામમાં શત્રુ સાથે યુદ્ધ કરશે. હે રાજન્! રથિ પુરૂષમાં સિંહ સરખા તથા અત્યંત વેગથી પ્રહાર કરનાર તેના પરાક્રમને અને તેના રથની પાછળ તીડ નામના જંતુની પેઠે ચાલનાર તેના દેશના યોદ્ધાઓને કૌરવો જોશે. હે શત્રુને દમન કરનાર! માહિષ્મતીપુરીમાં રહેનાર તથા નીલ કવચ પહેરનાર નીલ રાજા રથિ છે, જેણે પૂર્વે સહદેવ સાથે વૈર કર્યું છે; માટે તારે વાસ્તે રથના સમુદાય યુક્ત થઇ સંગ્રામમાં શત્રુઓનો વિનાશ કરશે. હે તાત! યુદ્ધ કરવામાં કુશળ, દૃઢ, વીર્ય તથા પરાક્રમવાળા, પુરૂષમાં સિંહરૂપ અને યુદ્ધની ઇચ્છા રાખનારા અવંતિપુરીના રાજા વિંદ તથા અનુવિંદ પણ રથિ પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ છે, જેઓ પોતાની સેનામાં હસ્તિની પેઠે વિચરતા, કાળની પેઠે ગદા, પ્રાસ, તલવાર, નારાચ અને ભાલાએ કરી શત્રુની સેનાનો નાશ કરશે. ત્રિગર્ત દેશના રાજા પાંચ

ભાઇયો પણ રથિમાં શ્રેષ્ઠ છે, જેણે પૂર્વે વિરાટના શહેર વિષે પાંડવો સાથે વૈર કરેલું છે. માટે હે રાજન્! તે પાંચેજણ, જેમ ઉદ્ધત લહેરવાળી ગંગાને મગરમચ્છ ક્ષોભ પમાડે, તેમ યુદ્ધમાં ઉંચી ધ્વજાવાળી પાંડવની સેનને ક્ષોભ પમાડશે. વળી સત્યરથ જેમાં શ્રેષ્ઠ છે એવા તે પાંચે ભાઇયો, પૂર્વે જ્યારે ભીમસેનનો નાનો ભાઇ અર્જુન દિશા જીતવા ગયો હતો, ત્યારે તેણે તેમનું જે અપ્રિય કર્યું છે, તે સંભારીને પાંડવના શ્રેષ્ઠ એવા ધુરંધર મહારથિઓનો નાશ કરશે. હે દુર્યોધન! પુરૂષમાં સિંહરૂપ, સંગ્રામમાંથી નહીં ભાગનાર, તરૂણ અવસ્થાવાળા, કોમળ અંગવાળા, મોટા દેહવાળા, યુદ્ધ કરવાની રીતિને જાણનાર; સર્વને નિયમમાં રાખનાર, ક્ષત્રિય ધર્મમાં તત્પર અને શૂરવીર એવો તારો પુત્ર લક્ષ્મણ તથા દુઃશાસનનો પુત્ર, એ બેઉ રથિ પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ છે માટે મોટું પરાક્રમ કરશે. હે મહારાજ! હે મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ! દંડધાર પણ રથિ છે, જે પોતાના સૈન્યથી રક્ષિત થઇને તારા સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરશે. હે તાત! રથિ પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ, મોટા વેગ તથા પરાક્રમવાળો ઉગ્ર આયુદ્ધવાળો, મોટા ધનુષવાળો અને ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોના હિતમાં આસક્ત કોશલ દેશનો રાજા બૃહદ્બલ રથિ છે; તે પોતાના બંધુઓને હર્ષ પમાડતાં સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરશે. હે રાજન્! કાર્તિક સ્વામિની પેઠે અજેય અને ગૌતમ જે શરદ્વાન તેના શર નામના તૃણના ઝુંબડામાંથી ઉત્પન્ન થયેલા પુત્ર કૃપાચાર્ય અતિરથિ છે; જે પોતાના પ્રિય પ્રાણનો ત્યાગ કરતાં શત્રુનો નાશ કરશે, અને કૃપાચાર્ય સંગ્રામમાં વિવિધ આયુધ તથા ધનુષવાળી ઘણી સેનાને અગ્નિની પેઠે બાળતા ફરશે.

एष सेनाः सुबहुला विविधा युधकार्मुकाः ।
अग्निवत्समरे तात चरिष्यति विनिर्दहन् ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि रथातिरथसंख्यानपर्वणि गुर्जरभाषायां षट्षष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥

અધ્યાય ૧૬૭ મો. સૈન્ય ગણના. (ચાલુ)

भीष्म उवाच—शकुनिर्मातुलस्तेसौ रथ एको नराधिप ।
प्रयुज्य पांडवैर्वैरं योत्स्यते नात्र संशयः ॥ १ ॥

ભીષ્મ કહે છે—હે નરાધિપ! તારો મામો શકુનિ એક મહારથિ છે, જે પાંડવો સાથે વૈર યોજીને યુદ્ધ કરશે એમાં સંશય નથી; કેમકે સંગ્રામમાં સામે ચાલનારી, વિવિધ આયુધે કરી વિસ્તારવાળી તથા વાયુ સરખા વેગવાળી તેની સેના દુઃખે કરીને પણ સહન ન થાય એવી છે. હે મહારાજ! મોટા ધનુષધારી, સર્વ ધનુષવાળામાં શ્રેષ્ઠ, સંગ્રામમાં વિચિત્ર તરેહથી યુદ્ધ કરનાર તથા દૃઢ અસ્ત્રવાળો દ્રોણાચાર્યનો પુત્ર અશ્વત્થામા મહારથિ છે; અર્જુનના બાણની પેઠે ધનુષે કરી મૂકાયલાં જેનાં બાણ એકઠાં મળીને જાય છે. હે દુર્યોધન! શૂરવીર, રથિ પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ તથા મહારથિ એવા અશ્વત્થામાની સંખ્યા કરવાને હું સમર્થ નથી; કેમકે ઇચ્છા કરે તો ત્રણ લોકને પણ બાળી ભસ્મ કરે એવો તે છે; કારણ આશ્રમવાસી ઋષિયોના ક્રોધ તથા તેજના સમુદાયરૂપ છે અને દ્રોણે દિવ્ય અસ્ત્ર શિખવવા રૂપે અનુગ્રહ કરેલો છે, પણ હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ! એમાં એક મોટો દોષ છે તે એ કે, એ બ્રાહ્મણને જીવવું બહુ પ્રિય છે અને સદૈવ આયુષની ઇચ્છાવાળો છે; તેથી મારાથી રથિ

છે કે અતિરથિ છે એમ કહી શકાતું નથી; પણ એના સરખો આપણી તથા પાંડવની સેનામાં બીજો કોઇ નથી; કેમકે સુંદર દેખાવવાળો એકલા રથે કરી દેવતાઓની સેનાને બાળી ભસ્મ કરે તથા ધનુષના શબ્દે કરી પર્વતોને પણ વિદારણ કરે એવો તે છે. વળી હે ભારત! અસંખ્ય ગુણવાન, શૂરવીર, શત્રુને હણનાર, દારૂણ કાંતિવાળો, યમરાજાની પેઠે અસહ્ય, ક્રોધે કરી યુગાંતના અગ્નિ સરખો, સિંહ સરખા કાંધવાળો અને મોટી કાંતિવાળો અશ્વત્થામા, કાળની પેઠે ફરશે ને યુદ્ધને અંતે અવશેષ રહેલા પાંડવ પક્ષના યોદ્ધાઓનો નાશ કરશે. હે રાજન્! એ અશ્વત્થામાના પિતા મોટા તેજસ્વી દ્રોણ અવસ્થાએ કરી વૃદ્ધ છે, પણ યુવાન પુરૂષોથી શ્રેષ્ઠ છે માટે સંગ્રામમાં મોટું કર્મ કરશે એમાં મને સંદેહ નથી. અસ્ત્રના વેગરૂપ વાયુથી વૃદ્ધિ પામેલા તથા સેના એજ તૃણરૂપી ઈંધનથી ઉઠેલા રક્ષિત એવા દ્રોણરૂપી અગ્નિ અતિરથિ છે; જે પાંડુરાજાના પુત્રની સેનાને બાળી ભસ્મ કરશે. વળી હે દુર્યોધન! મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્ય, યુદ્ધમાં મોટું કર્મ તથા તારૂં હિત કરશે. વળી સર્વ રાજાઓના આચાર્ય તથા ગુરૂ અને અવસ્થાએ કરી વૃધ્ધ એવા આ દ્રોણાચાર્ય યુદ્ધમાં સૃંજયોનો અંત આણશે જેને અર્જુન અત્યંત પ્રિય છે. મોટા ધનુષવાળા આ દ્રોણ અક્લિષ્ટ કર્મ કરનાર, પોતે વિદ્યા શિખવેલા, દેદિપ્યમાન તથા ગુણે કરી પોતે સ્વાધિન થયેલા અર્જુનને સ્મરણ કરી નાશ કરશે નહીં, કેમકે ગુણના વિસ્તારથી તે વખણાય છે ને પોતાના પુત્ર કરતાં પણ તેને અધિક માને છે. હે દુર્યોધન! ધનુષ ધારણ કરનાર મહા પ્રતાપી દ્રોણાચાર્ય, સંગ્રામમાં દેવતા ગંધર્વ તથા મનુષ્ય સર્વ એકઠા મળ્યા હોય, તોપણ તેમને એકલા અસ્ત્રે કરી નાશ કરે એવા છે. રાજાઓમાં સિંહ સરખો, મહારથિ તથા શત્રુના શૂરવીર રથિને પીડા આપનાર પૌરવ નામનો રાજા રથિ પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ છે એવો મારો મત છે; જે પોતાની મોટી સેનાએ કરી શત્રુની સેનાને તાપ પમાડતો તથા તૃણમાં જેમ અગ્નિ ગતિ કરે, તેમ સેનામાં ગતિ કરતો પંચાળ દેશના યોદ્ધાઓને બાળી ભસ્મ કરશે. હે રાજન્! સત્ય કીર્ત્તિવાળો રાજપુત્ર બહદ્બલ એક રથિ છે, તે તારા શત્રુની સેનામાં કાળની પેઠે ફરશે; જેના વિચિત્ર કવચ તથા આયુદ્ધવાળા યોદ્ધાઓ સંગ્રામમાં તારા શત્રુઓનો નાશ કરતા વિચરશે. મહારથિ તથા બળવાન પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ કર્ણનો પુત્ર વૃષસેન તારી સેનામાંના રથિઓને વિષે મુખ્ય છે; જે તારા શત્રુના બળને બાળી ભસ્મ કરશે. હે રાજન્! મોટા તેજવાળો, તારા રથિમાં શ્રેષ્ઠ, શત્રુના પરાક્રમને નાશ કરનાર, હસ્તિ ઉપર બેસવામાં કુશળ, મહાબાહુ, પરાક્રમથી વિચિત્ર યુદ્ધ કરનાર તથા ભય વગરનો આ જળસંધ રાજા પણ રથિ છે એમ હું માનું છું; જે હસ્તિ અથવા રથ ઉપર બેસીને સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરશે ને પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ કરશે. સંગ્રામમાં પાછો નહીં હઠનાર, શૂરવીર તથા યમ રાજા સરખો બાહ્લિક અતિરથિ છે એવો મારો મત છે, જે સંગ્રામમાં આવી કદી પણ હઠશે નહીં અને વાયુની પેઠે શત્રુઓનો નાશ કરશે. હે મહારાજ! મહારથિ, સંગ્રામમાં અદ્ભુત કર્મ કરનાર તથા શત્રુના રથિ પુરૂષોને પીડા આપનાર તારી સેનાનો અધિપતિ સત્યવાન રથિ છે; જેના સંગ્રામને જોવાથી કંઇપણ વ્યથા રહેતી નથી. વળી રથ માર્ગમાં ઉભેલા શત્રુઓને વિષે હર્ષ પામતો જઇ પડે એવો પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ તે, મોટા વિનાશ વેળાએ શત્રુઓને વિષે તારે માટે સત્પુરૂષે કરવા લાયક એવું કર્મ કરશે. હે રાજન્! રાક્ષસોનો ઇંદ્ર ક્રૂરકર્મા, મહારથિ, સર્વ રાક્ષસની સેનામાંના રથિયોમાં શ્રેષ્ઠ, માયાવી તથા દૃઢ વૈરવાન અલંબુષ રાક્ષસ, પોતાના પૂર્વના વૈરને સંભારીને સંગ્રામમાં

શત્રુઓનો નાશ કરતો વિચરશે. હે ગાંધારીના પુત્ર દુર્યોધન ! પ્રાગ્જ્યોતિષપુરનો અધિપતિ ભગદત્ત રાજા મહા શૂરવીર, પ્રતાપી, હસ્તિએ કરી યુદ્ધ કરવામાં કુશળ, પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ તથા રથિ વિષેના યુદ્ધમાં કુશળ છે, તેની સાથે પૂર્વે અર્જુને ઘણા દિવસ સૂધી યુદ્ધ કર્યું હતું; જેમાં તે બેઉ પોતાના જયને ઇચ્છતા હતા. ત્યારપછી ઇંદ્રને પોતાનો સખા જાણીને તેણે, મહાત્મા અર્જુન સાથે મિત્રાઇ કરી છે, જે હસ્તિ ઉપર બેસવામાં કુશળ ઐરાવત ઉપર બેઠેલા દેવતાઓના રાજા ઇંદ્રની પેઠે યુદ્ધ કરનાર છે.

एष योत्स्यति संग्रामे गजस्कंधविशारदः ।
ऐरावतगतो राजा देवानामिव वासवः ॥

इति श्री महाभारते उद्योगपर्वणि रथातिरथसंख्यानपर्वणि गुर्जरभाषायां सप्तषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥

અધ્યાય ૧૬૮ મો. ભીષ્મ ને કર્ણ વચ્ચે ઝઘડો.

**भीष्म उवाच—अचलो वृषकश्चैव सहितौ भ्रातरावुभौ ।
रथौ एव दुराधर्षौ शत्रून्विध्वंसयिष्यतः ॥ १ ॥**

ભીષ્મ કહે છે—હે દુર્યોધન! દુરાધર્ષ અચલ તથા વૃષક એ બે ભાઇઓ તારા પક્ષના રથિ છે, તે મળીને શત્રુનો નાશ કરશે; જેઓ બળવાન પુરૂષમાં સિંહરૂપ, દૃઢ, ક્રોધી પ્રહાર કરનાર, ગાંધાર દેશના યોદ્ધાઓમાં મુખ્ય, યુવાન, જોવા લાયક સ્વરૂપવાળા તથા મહા બળવાન છે. હે દુર્યોધન! તારો પ્રિય સખા પણ નિરંતર યુદ્ધમાં કર્કશ, તને પાંડવ સાથે વૈર કરવામાં ઉત્સાહ કરાવનાર, કડવું વચન બોલનાર, નીચ, તારો મંત્રિ તથા બંધુ, જેના કહેવા પ્રમાણે તું ચાલે છે એવો, માની, અત્યંત ઉચ્છ્રિત, મૂર્ખ અને નિરંતર નિંદક સૂર્યપુત્ર કર્ણ, સંગ્રામમાં રથિ નથી તથા અતિરથિ પણ નથી; કેમકે તેની સાથેજ ઉત્પન્ન થયેલાં કવચ તથા દિવ્ય એવાં બે કુંડળ રહિત તે છે. હે રાજન્! આ કર્ણ પરશુરામના શાપ, બ્રાહ્મણના ભાષણ તથા દેહ સાથેજ ઉત્પન્ન થયેલાં કવચાદિથી રહિત હોવાને લીધે, અર્ધરથિ છે એમ હું માનું છું; માટે યુદ્ધમાં અર્જુનને પામી પાછો જીવતો મુકશે નહી. હે ધૃતરાષ્ટ્ર! એ પ્રમાણે ભીષ્મે કહ્યું ત્યાર પછી સર્વ શસ્ત્ર ધારણ કરનારમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણે ફરીથી કહ્યું કે હે ભીષ્મ! જેમ તમે કહો છો, તેમ છે એમાં કંઇ પણ શંકા નથી. નિંદક તથા ગાફલ કર્ણ અભિમાની છે, પણ સંગ્રામમાં તો વિમુખ થયેલો ઘણીવાર જોવામાં આવ્યો છે; માટે અર્ધરથિજ છે એવો મારો પણ મત છે.

હે ધૃતરાષ્ટ્ર! એ પ્રમાણે ભીષ્મનાં વચન સાંભળીને કર્ણ ક્રોધથી પોતાનાં નેત્ર ચઢાવી ભીષ્મને ચાબુકની પેઠે વાણીએ કરી વ્યથા કરતાં કહેવા લાગ્યો કે હે પિતામહ ભીષ્મ! તમે પગલે પગલે વગર અપરાધી મને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે સદૈવ આવીજ રીતે વાણીરૂપી બાણે કરી વિંધો છો; પણ તેને હું કેવળ દુર્યોધનને લીધેજ સહન કરૂં છું. તમે મને કુત્સિત પુરૂષની પેઠે મંદ માની અર્ધરથિ કહો છો; તેથી જગત ભીષ્મ ખોટું બોલે નહીં એમ માની સર્વ મારી અવજ્ઞા કરે છે. પણ તમે કૌરવનું અહિત કર્તા છો, તે આ રાજા દુર્યોધન જાણતો નથી; કેમકે એમ ન હોય તો જેમ સમાન ઉદાર કર્મવાળા

છે કે અતિરથિ છે એમ કહી શકાતું નથી; પણ એના સરખો આપણી તથા પાંડવની સેનામાં બીજો કોઇ નથી; કેમકે સુંદર દેખાવવાળો એકલા રથે કરી દેવતાઓની સેનાને બાળી ભસ્મ કરે તથા ધનુષના શબ્દે કરી પર્વતોને પણ વિદારણ કરે એવો તે છે. વળી હે ભારત! અસંખ્ય ગુણવાન, શૂરવીર, શત્રુને હણનાર, દારૂણ કાંતિવાળો, યમરાજાની પેઠે અસહ્ય, ક્રોધે કરી યુગાંતના અગ્નિ સરખો, સિંહ સરખા કાંધવાળો અને મોટી કાંતિવાળો અશ્વત્થામા, કાળની પેઠે ફરશે ને યુદ્ધને અંતે અવશેષ રહેલા પાંડવ પક્ષના યોદ્ધાઓનો નાશ કરશે. હે રાજન્! એ અશ્વત્થામાના પિતા મોટા તેજસ્વી દ્રોણ અવસ્થાએ કરી વૃદ્ધ છે, પણ યુવાન પુરૂષોથી શ્રેષ્ઠ છે માટે સંગ્રામમાં મોટું કર્મ કરશે એમાં મને સંદેહ નથી. અસ્ત્રના વેગરૂપ વાયુથી વૃદ્ધિ પામેલા તથા સેના એજ તૃણરૂપી ઇંધનથી ઉઠેલા રક્ષિત એવા દ્રોણરૂપી અગ્નિ અતિરથિ છે; જે પાંડુરાજાના પુત્રની સેનાને બાળી ભસ્મ કરશે. વળી હે દુર્યોધન! મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્ય, યુદ્ધમાં મોટું કર્મ તથા તારૂં હિત કરશે. વળી સર્વ રાજાઓના આચાર્ય તથા ગુરૂ અને અવસ્થાએ કરી વૃધ્ધ એવા આ દ્રોણાચાર્ય યુદ્ધમાં સંજયોનો અંત આણશે જેને અર્જુન અત્યંત પ્રિય છે. મોટા ધનુષવાળા આ દ્રોણ અકિલષ્ટ કર્મ કરનાર, પોતે વિદ્યા શિખવેલા, દેદિપ્યમાન તથા ગુણે કરી પોતે સ્વાધિન થએલા અર્જુનને સ્મરણ કરી નાશ કરશે નહીં, કેમકે ગુણના વિસ્તારથી તે વખણાય છે ને પોતાના પુત્ર કરતાં પણ તેને અધિક માને છે. હે દુર્યોધન! ધનુષ ધારણ કરનાર મહા પ્રતાપી દ્રોણાચાર્ય, સંગ્રામમાં દેવતા, ગંધર્વ તથા મનુષ્ય સર્વ એકઠા મળ્યા હોય, તોપણ તેમને એકલા અસ્ત્રે કરી નાશ કરે એવા છે. રાજાઓમાં સિંહ સરખો, મહારથિ તથા શત્રુના શૂરવીર રથિને પીડા આપનાર પૌરવ નામનો રાજા રથિ પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ છે એવો મારો મત છે; જે પોતાની મોટી સેનાએ કરી શત્રુની સેનાને તાપ પમાડતો તથા તૃણમાં જેમ અગ્નિ ગતિ કરે, તેમ સેનામાં ગતિ કરતો પંચાળ દેશના યોદ્ધાઓને બાળી ભસ્મ કરશે. હે રાજન્! સત્ય કીર્ત્તિવાળો રાજપુત્ર બ્રહદ્બલ એક રથિ છે, તે તારા શત્રુની સેનામાં કાળની પેઠે ફરશે; જેના વિચિત્ર કવચ તથા આયુદ્ધવાળા યોદ્ધાઓ સંગ્રામમાં તારા શત્રુઓનો નાશ કરતા વિચરશે. મહારથિ તથા બળવાન પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ કર્ણનો પુત્ર વૃષસેન તારી સેનામાંના રથિઓને વિષે મુખ્ય છે; જે તારા શત્રુના બળને બાળી ભસ્મ કરશે. હે રાજન્! મોટા તેજવાળો, તારા રથિમાં શ્રેષ્ઠ, શત્રુના પરાક્રમને નાશ કરનાર, હસ્તિ ઉપર બેસવામાં કુશળ, મહાબાહુ, પરાક્રમથી વિચિત્ર યુદ્ધ કરનાર તથા ભય વગરનો આ જળસંધ રાજા પણ રથિ છે એમ હું માનું છું; જે હસ્તિ અથવા રથ ઉપર બેસીને સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરશે ને પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ કરશે. સંગ્રામમાં પાછો નહીં હઠનાર, શૂરવીર તથા યમ રાજા સરખો બાહ્લિક અતિરથિ છે એવો મારો મત છે, જે સંગ્રામમાં આવી કદી પણ હઠશે નહીં અને વાયુની પેઠે શત્રુઓનો નાશ કરશે. હે મહારાજ! મહારથિ, સંગ્રામમાં અદ્દ્ભુત કર્મ કરનાર તથા શત્રુના રથિ પુરૂષોને પીડા આપનાર તારી સેનાનો અધિપતિ સત્યવાન રથિ છે; જેના સંગ્રામને જોવાથી કંઇપણ વ્યથા રહેતી નથી. વળી રથ માર્ગમાં ઉભેલા શત્રુઓને વિષે હર્ષ પામતો જઇ પડે એવો પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ તે, મોટા વિનાશ વેળાએ શત્રુઓને વિષે તારે માટે સત્પુરૂષે કરવા લાયક એવું કર્મ કરશે. હે રાજન્! રાક્ષસોનો ઇંદ્ર ક્રૂરકર્મા, મહારથિ, સર્વ રાક્ષસની સેનામાંના રથિઓમાં શ્રેષ્ઠ, માયાવી તથા દૃઢ વૈરવાન અલંબુષ રાક્ષસ, પોતાના પૂર્વના વૈરને સંભારીને સંગ્રામમાં

શત્રુઓનો નાશ કરતો વિચરશે. હે ગાંધારીના પુત્ર દુર્યોધન ! પ્રાગ્જ્યોતિષપુરનો અધિપતિ ભગદત્ત રાજા મહા શૂરવીર, પ્રતાપી, હસ્તિએ કરી યુદ્ધ કરવામાં કુશળ, પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ તથા રથિ વિષેના યુદ્ધમાં કુશળ છે, તેની સાથે પૂર્વે અર્જુને ઘણા દિવસ સુધી યુદ્ધ કર્યું હતું; જેમાં તે બેઉ પોતાના જયને ઇચ્છતા હતા. ત્યારપછી ઇંદ્રને પોતાનો સખા જાણીને તેણે, મહાત્મા અર્જુન સાથે મિત્રાઇ કરી છે, જે હસ્તિ ઉપર બેસવામાં કુશળ ઐરાવત ઉપર બેઠેલા દેવતાઓના રાજા ઇંદ્રની પેઠે યુદ્ધ કરનાર છે.

एष योत्स्यति संग्रामे गजस्कंधविशारदः ।
ऐरावतगतो राजा देवानामिव वासवः ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि रथातिरथसंख्यानपर्वणि गुर्जरभाषायां सप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥

અધ્યાય ૧૬૮ મો. ભીષ્મ ને કર્ણ વચ્ચે ઝઘડો.

भीष्म उवाच—अचलो वृषकश्चैव सहितौ भ्रातरावुभौ ।
रथौ एव दुराधर्षौ शत्रुन्विध्वंसयिष्यतः ॥ १ ॥

ભીષ્મ કહે છે—હે દુર્યોધન! દુરાધર્ષ અચલ તથા વૃષક એ બે ભાઇઓ તારા પક્ષના રથિ છે, તે મળીને શત્રુનો નાશ કરશે; જેઓ બળવાન પુરૂષમાં સિંહરૂપ, દૃઢ, ક્રોધી પ્રહાર કરનાર, ગાંધાર દેશના યોદ્ધાઓમાં મુખ્ય, યુવાન, જોવા લાયક સ્વરૂપવાળા તથા મહા બળવાન છે. હે દુર્યોધન! તારો પ્રિય સખા પણ નિરંતર યુદ્ધમાં કર્કશ, તને પાંડવ સાથે વૈર કરવામાં ઉત્સાહ કરાવનાર, કડવું વચન બોલનાર, નીચ, તારો મંત્રિ તથા બંધુ, જેના કહેવા પ્રમાણે તું ચાલે છે એવો, માની, અત્યંત ઉચ્છ્રિત, મૂર્ખ અને નિરંતર નિંદક સૂર્યપુત્ર કર્ણ, સંગ્રામમાં રથિ નથી તથા અતિરથિ પણ નથી; કેમકે તેની સાથેજ ઉત્પન્ન થયેલાં કવચ તથા દિવ્ય એવાં બે કુંડળ રહિત તે છે. હે રાજન્! આ કર્ણ પરશુરામના શાપ, બ્રાહ્મણના ભાષણ તથા દેહ સાથેજ ઉત્પન્ન થયેલાં કવચાદિથી રહિત હોવાને લીધે, અર્ધરથિ છે એમ હું માનું છું; માટે યુદ્ધમાં અર્જુનને પામી પાછો જીવતો મુકશે નહી. હે ધૃતરાષ્ટ્ર! એ પ્રમાણે ભીષ્મે કહ્યું ત્યાર પછી સર્વ શસ્ત્ર ધારણ કરનારમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણે ફરીથી કહ્યું કે હે ભીષ્મ! જેમ તમે કહો છો, તેમ છે એમાં કંઇ પણ શંકા નથી. નિંદક તથા ગાફલ કર્ણ અભિમાની છે, પણ સંગ્રામમાં તો વિમુખ થયેલો ઘણીવાર જોવામાં આવ્યો છે; માટે અર્ધરથિજ છે એવો મારો પણ મત છે.

હે ધૃતરાષ્ટ્ર! એ પ્રમાણે ભીષ્મનાં વચન સાંભળીને કર્ણ ક્રોધથી પોતાનાં નેત્ર ચઢાવી ભીષ્મને ચાબુકની પેઠે વાણીએ કરી વ્યથા કરતાં કહેવા લાગ્યો કે હે પિતામહ ભીષ્મ ! તમે પગલે પગલે વગર અપરાધી મને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે સદૈવ આવીજ રીતે વાણીરૂપી બાણે કરી વિંધો છો; પણ તેને હું કેવળ દુર્યોધનને લીધેજ સહન કરૂં છું. તમે મને કુત્સિત પુરૂષની પેઠે મંદ માની અર્ધરથિ કહો છો; તેથી જગત ભીષ્મ ખોટું બોલે નહીં એમ માની સર્વ મારી અવજ્ઞા કરે છે. પણ તમે કૌરવનું અહિત કર્તા છો, તે આ રાજા દુર્યોધન જાણતો નથી; કેમકે એમ ન હોય તો જેમ સમાન ઉદાર કર્મવાળા

છે કે અતિરથિ છે એમ કહી શકાતું નથી; પણ એના સરખો આપણી તથા પાંડવની સેનામાં બીજો કોઇ નથી; કેમકે સુંદર દેખાવવાળો એકલા રથે કરી દેવતાઓની સેનાને બાળી ભસ્મ કરે તથા ધનુષના શબ્દે કરી પર્વતોને પણ વિદારણ કરે એવો તે છે. વળી હે ભારત! અસંખ્ય ગુણવાન, શૂરવીર, શત્રુને હણનાર, દારૂણ કાંતિવાળો, યમરાજાની પેઠે અસહ્ય, ક્રોધે કરી યુગાંતના અગ્નિ સરખો, સિંહ સરખા કાંધવાળો અને મોટી કાંતિવાળો અશ્વત્થામા, કાળની પેઠે ફરશે ને યુદ્ધને અંતે અવશેષ રહેલા પાંડવ પક્ષના યોદ્ધાઓનો નાશ કરશે. હે રાજન્! એ અશ્વત્થામાના પિતા મોટા તેજસ્વી દ્રોણ અવસ્થાએ કરી વૃદ્ધ છે, પણ યુવાન પુરૂષોથી શ્રેષ્ઠ છે માટે સંગ્રામમાં મોટું કર્મ કરશે એમાં મને સંદેહ નથી. અસ્ત્રના વેગરૂપ વાયુથી વૃદ્ધિ પામેલા તથા સેના એજ તૃણરૂપી ઇંધનથી ઉઠેલા રક્ષિત એવા દ્રોણરૂપી અગ્નિ અતિરથિ છે; જે પાંડુરાજાના પુત્રની સેનાને બાળી ભસ્મ કરશે. વળી હે દુર્યોધન! મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્ય, યુદ્ધમાં મોટું કર્મ તથા તારૂં હિત કરશે. વળી સર્વ રાજાઓના આચાર્ય તથા ગુરૂ અને અવસ્થાએ કરી વૃધ્ધ એવા આ દ્રોણાચાર્ય યુદ્ધમાં સૃંજયોનો અંત આણશે. જેને અર્જુન અત્યંત પ્રિય છે. મોટા ધનુષવાળા આ દ્રોણ અક્લિષ્ટ કર્મ કરનાર, પોતે વિદ્યા શિખવેલા, દેદિપ્યમાન તથા ગુણે કરી પોતે સ્વાધિન થયેલા અર્જુનને સ્મરણ કરી નાશ કરશે નહીં, કેમકે ગુણના વિસ્તારથી તે વખણાય છે ને પોતાના પુત્ર કરતાં પણ તેને અધિક માને છે. હે દુર્યોધન! ધનુષ ધારણ કરનાર મહા પ્રતાપી દ્રોણાચાર્ય, સંગ્રામમાં દેવતા, ગંધર્વ તથા મનુષ્ય સર્વ એકઠા મળ્યા હોય, તોપણ તેમને એકલા અસ્ત્રે કરી નાશ કરે એવા છે. રાજાઓમાં સિંહ સરખો, મહારથિ તથા શત્રુના શૂરવીર રથિને પીડા આપનાર પૌરવ નામનો રાજા રથિ પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ છે એવો મારો મત છે; જે પોતાની મોટી સેનાએ કરી શત્રુની સેનાને તાપ પમાડતો તથા તૃણમાં જેમ અગ્નિ ગતિ કરે, તેમ સેનામાં ગતિ કરતો પંચાળ દેશના યોદ્ધાઓને બાળી ભસ્મ કરશે. હે રાજન્! સત્ય કીર્તિવાળો રાજપુત્ર બ્હદ્બલ એક રથિ છે, તે તારા શત્રુની સેનામાં કાળની પેઠે ફરશે; જેના વિચિત્ર કવચ તથા આયુદ્ધવાળા યોદ્ધાઓ સંગ્રામમાં તારા શત્રુઓનો નાશ કરતા વિચરશે. મહારથિ તથા બળવાન પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ કર્ણનો પુત્ર વૃષસેન તારી સેનામાંના રથિઓને વિષે મુખ્ય છે; જે તારા શત્રુના બળને બાળી ભસ્મ કરશે. હે રાજન્! મોટા તેજવાળો, તારા રથિમાં શ્રેષ્ઠ, શત્રુના પરાક્રમને નાશ કરનાર, હસ્તિ ઉપર બેસવામાં કુશળ, મહાબાહુ, પરાક્રમથી વિચિત્ર યુદ્ધ કરનાર તથા ભય વગરનો આ જળસંધ રાજા પણ રથિ છે એમ હું માનું છું; જે હસ્તિ અથવા રથ ઉપર બેસીને સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરશે ને પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ કરશે. સંગ્રામમાં પાછો નહીં હઠનાર, શૂરવીર તથા યમ રાજા સરખો બાલ્હિક અતિરથિ છે એવો મારો મત છે, જે સંગ્રામમાં આવી કદી પણ હઠશે નહીં અને વાયુની પેઠે શત્રુઓનો નાશ કરશે. હે મહારાજ! મહારથિ, સંગ્રામમાં અદ્ભુત કર્મ કરનાર તથા શત્રુના રથિ પુરૂષોને પીડા આપનાર તારી સેનાનો અધિપતિ સત્યવાન રથિ છે; જેના સંગ્રામને જોવાથી કંઇપણ વ્યથા રહેતી નથી. વળી રથ માર્ગમાં ઉભેલા શત્રુઓને વિષે હર્ષ પામતો જઇ પડે એવો પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ તે, મોટા વિનાશ વેળાએ શત્રુઓને વિષે તારે માટે સત્પુરૂષે કરવા લાયક એવું કર્મ કરશે. હે રાજન્! રાક્ષસોનો ઇંદ્ર ક્રૂરકર્મા, મહારથિ, સર્વ રાક્ષસની સેનામાંના રથિઓમાં શ્રેષ્ઠ, માયાવી તથા દઢ વૈરવાન અલંબુષ રાક્ષસ, પોતાના પૂર્વના વૈરને સંભારીને સંગ્રામમાં

શત્રુઓનો નાશ કરતો વિચરશે. હે ગાંધારીના પુત્ર દુર્યોધન ! પ્રાગ્જ્યોતિષપુરનો અધિપતિ ભગદત્ત રાજા મહા શૂરવીર, પ્રતાપી, હસ્તિએ કરી યુદ્ધ કરવામાં કુશળ, પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ તથા રથિ વિષેના યુદ્ધમાં કુશળ છે, તેની સાથે પૂર્વે અર્જુને ઘણા દિવસ સૂધી યુદ્ધ કર્યું હતું; જેમાં તે બેઉ પોતાના જયને ઇચ્છતા હતા. ત્યારપછી ઇંદ્રને પોતાનો સખા જાણીને તેણે, મહાત્મા અર્જુન સાથે મિત્રાઇ કરી છે, જે હસ્તિ ઉપર બેસવામાં કુશળ ઐરાવત ઉપર બેઠેલા દેવતાઓના રાજા ઇંદ્રની પેઠે યુદ્ધ કરનાર છે.

एष योत्स्यति संग्रामे गजस्कंधविशारदः ।
ऐरावतगतो राजा देवानामिव वासवः ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि रथातिरथसंख्यानपर्वणि गुर्जरभाषायां सप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥

અધ્યાય ૧૬૮ મો. ભીષ્મ ને કર્ણ વચ્ચે ઝઘડો.

भीष्म उवाच—अचलो वृषकश्चैव सहितौ भ्रातरावुभौ ।
रथौ एव दुराधर्षौ शत्रून्विध्वंसयिष्यतः ॥ १ ॥

ભીષ્મ કહે છે—હે દુર્યોધન! દુરાધર્ષ અચલ તથા વૃષક એ બે ભાઇઓ તારા પક્ષના રથિ છે, તે મળીને શત્રુનો નાશ કરશે; જેઓ બળવાન પુરૂષમાં સિંહરૂપ, દૃઢ, ક્રોધી પ્રહાર કરનાર, ગાંધાર દેશના યોદ્ધાઓમાં મુખ્ય, યુવાન, જોવા લાયક સ્વરૂપવાળા તથા મહા બળવાન છે. હે દુર્યોધન! તારો પ્રિય સખા પણ નિરંતર યુદ્ધમાં કર્કશ, તને પાંડવ સાથે વૈર કરવામાં ઉત્સાહ કરાવનાર, કડવું વચન બોલનાર, નીચ, તારો મંત્રિ તથા બંધુ, જેના કહેવા પ્રમાણે તું ચાલે છે એવો, માની, અત્યંત ઉચ્છ્રિત, મૂર્ખ અને નિરંતર નિંદક સૂર્યપુત્ર કર્ણ, સંગ્રામમાં રથિ નથી તથા અતિરથિ પણ નથી; કેમકે તેની સાથેજ ઉત્પન્ન થયેલાં કવચ તથા દિવ્ય એવાં બે કુંડળ રહિત તે છે. હે રાજન્! આ કર્ણ પરશુરામના શાપ, બ્રાહ્મણના ભાષણ તથા દેહ સાથેજ ઉત્પન્ન થયેલાં કવચાદિથી રહિત હોવાને લીધે, અર્ધરથિ છે એમ હું માનું છું; માટે યુદ્ધમાં અર્જુનને પામી પાછો જીવતો મુકશે નહીં. હે ધૃતરાષ્ટ્ર! એ પ્રમાણે ભીષ્મે કહ્યું ત્યાર પછી સર્વ શસ્ત્ર ધારણ કરનારમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણે ફરીથી કહ્યું કે હે ભીષ્મ! જેમ તમે કહો છો, તેમ છે એમાં કંઇ પણ શંકા નથી. નિંદક તથા ગાફલ કર્ણ અભિમાની છે, પણ સંગ્રામમાં તો વિમુખ થયેલો ઘણીવાર જોવામાં આવ્યો છે; માટે અર્ધરથિજ છે એવો મારો પણ મત છે.

હે ધૃતરાષ્ટ્ર! એ પ્રમાણે ભીષ્મનાં વચન સાંભળીને કર્ણ ક્રોધથી પોતાનાં નેત્ર ચઢાવી ભીષ્મને ચાબુકની પેઠે વાણીએ કરી વ્યથા કરતાં કહેવા લાગ્યો કે હે પિતામહ ભીષ્મ! તમે પગલે પગલે વગર અપરાધી મને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે સદૈવ અનીજ રીતે વાણીરૂપી બાણે કરી વિંધો છો; પણ તેને હું કેવળ દુર્યોધનને લીધેજ સહન કરૂં છું. તમે મને કુત્સિત પુરૂષની પેઠે મંદ માની અર્ધરથિ કહો છો; તેથી જગત ભીષ્મ ખોટું બોલે નહીં એમ માની સર્વ મારી અવજ્ઞા કરે છે. પણ તમે કૌરવનું અહિત કર્તા છો, તે આ રાજા દુર્યોધન જાણતો નથી; કેમકે એમ ન હોય તો જેમ સમાન ઉદાર કર્મવાળા

રાજાઓ વિષે ભેદ થાય એમ ઇચ્છતા તમે તેમના ગુણની અદેખાઇને લીધે દ્વેષને ઇચ્છી આવી રીતે ઉત્સાહને તોડો છો, તેમ બીજો કોણ કરે ! હે કુરૂકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા ભીષ્મ ! તમે ઘણાં વર્ષ સફેદ બાળ ઘણા દ્રવ્ય તથા બંધુઓને લીધે ક્ષત્રિયોની સંખ્યા કરવા યોગ્ય નથી; કેમકે ક્ષત્રિઓમાં બળ પ્રધાન છે તથા બ્રાહ્મણોમાં મનસુબા કરવા એ પ્રધાન છે, વૈશ્યમાં દ્રવ્ય પ્રધાન છે તથા શૂદ્રમાં અવસ્થા પ્રધાન છે. તમે તો પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે અમુક રથિ અને અમુક અતિરથિ એમ બોલો છો; તેથી કામ તથા દ્વેષયુક્ત હોવાને લીધે માંહોમાંહે ભેદ કરો છો. હે મોટી ભુજાવાળા ! હે પુરૂષમાં સિંહરૂપ ! હે દુર્યોધન ! તું સારી રીતે ઝીણી નજરથી જો, દુષ્ટભાવવાળા, ભીષ્મ તારૂં અપ્રિય કરનાર છે માટે એનો ત્યાગ કર; કેમકે પરંપરાથી મળેલી સેનામાં ભેદ થાય તો તેનું પાછું અનુસંધાન કરવું એ કઠણ પડે છે, ત્યારે અનેક દેશની સેના મળીને એકજ કાર્ય કરવા સારૂ તૈયાર થઇ છે, તેમાં ભેદ થાય તો પછી તેનું અનુસંધાન કેમ થાય. હે ભારત ! યુદ્ધને વિષે આ સર્વ યોદ્ધાઓમાં ભેદ ઉત્પન્ન થયો; કારણ કે આ ભીષ્મ પ્રત્યક્ષ મમારા ઉત્સાહનો નાશ કરે છે. રથિ તથા અતિરથિની સંખ્યા કરવાનું જ્ઞાન ક્યાં અને અલ્પ ચિત્તવાળા આ ભીષ્મ ક્યાં ? " આ સર્વ ખોટું બોલે છે ! " હું એકલો આ સર્વ પાંડવની સેનાને અટકાવીશ. અમોઘ બાણવાળા મને પામીને પંચાળ દેશના યોદ્ધાઓ સહિત પાંડવો, જેમ વૃષભો કેસરી સિંહને પામી દશ દિશાઓમાં ભાગી જાય, તેમ દશે દિશાઓમાં ભાગી જશે. યુદ્ધ વિમર્દ તથા મનસુબાને વિષે બોલવું એ ક્યાં, અને અવસ્થા જેની જતી રહી છે એવા, મંદ અંતઃકરણવાળા તથા કાળે પ્રેરણા કરેલા ભીષ્મ ક્યાં ? નિષ્ફળ દેખાવવાળા એકલા ભીષ્મ આખા જગત સાથે સ્પર્ધા કરે છે, ને જગતમાં પોતાવિના બીજા કોઇને પુરૂષ છે એમ માનતા નથી. હે દુર્યોધન ! વૃદ્ધોનાં વચન સાંભળવાં એમ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે, પણ અતિવૃદ્ધ હોય તેનાં વચન ન સાંભળવાં; કેમકે તેનો બાળક સરખા હોય છે એવો મારો મત છે. હે રાજાઓમાં સિંહરૂપ ! યુદ્ધને વિષે હું એકલો પાંડવની સેનાનો નાશ કરીશ, ને વિજયના યશને ભીષ્મ પામશે કેમકે તેં એમને સેનાપતિ કર્યા છે. યશ સેનાધ્યક્ષને મળે યોદ્ધાઓને મળે નહીં, પણ જ્યાંસુધી ગંગાપુત્ર ભીષ્મ જીવતા હશે, ત્યાં સુધી હું કદી પણ યુદ્ધ કરીશ નહી, ને જ્યારે તે નાશ પામશે, ત્યારે સર્વ મહારથિયોની સામે યુદ્ધ કરીશ. ભીષ્મે કહ્યું કે હે સૂતપુત્ર કર્ણ ! સંગ્રામને વિષે ઘણાં વર્ષનો ઇચ્છિત, મોટો તથા સમુદ્ર સરખો દુર્યોધનનો આભાર મને પ્રાપ્ત થયો છે; તેને વહન કરવાનો, રૂંવાંને હર્ષ ઉત્પન્ન કરે એવો પ્રચંડકાળ સમીપ આવ્યો છે; માટે મારે માંહોમાંહે ભેદ થાય એમ કરવું નથી; તેથીજ તું જીવે છે. હે સૂતજ ! વૃદ્ધ એવો હું પરાક્રમથી બાળકરૂપ તને યુદ્ધ કરવામાં જે શ્રદ્ધા છે તેને તથા તારા જીવિતને આજ ભેદ કરતો નથી. પૂર્વે જમદગ્નિના પુત્ર પરશુરામે મારી ઉપર મોટાં અસ્ત્ર મૂક્યાં તેથી મને કંઇ પણ વ્યથા થઇ નહીં. ત્યારે તું મને શું કરનાર છે. હે નીચ ! હે કુળમાં રજ સરખા કર્ણ ! સત પુરૂષ પોતાના બળનું સ્તવન કરતાં પોતે કરેલા કાર્યની પ્રશંસા કરતા નથી; પણ અત્યંત તાપ પામેલો હું તને કહું છું કે. કાશીરાજાને ત્યાં સ્વયંવરને વિષે ક્ષત્રિય રાજાઓ એકઠા મળ્યા હતા, તે સર્વને મેં એકજ રથે પરાજય પમાડ્યા ને તેની કન્યાનું હરણ કર્યું. ત્યાર પછી વળી એવી તો એકઠા મળેલા રાજાઓની હજારો સેનાને સંગ્રામમાં મેં એકલે પરાજય કરી. કૌરવોને વૈર પુરૂષ એવો તું મળવાથીજ વિનાશ માટે મોટું વૈર પ્રાપ્ત થયું છે વાસ્તે હવે યત્ન કર અને પુરૂષ થા. હે નિરંતર દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા કર્ણ ! તું જો

અર્જુન સાથે સ્પર્ધા કરે છે, તેની સાથે સંગ્રામમાં યુદ્ધ કર, તેનાથી જીવતો મૂકાઈશ તે હું જોઇશ. હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! એ પ્રમાણે કર્ણને કહ્યું, ત્યારે પ્રતાપી તમારા પુત્ર દુર્યોધને ભીષ્મને કહ્યું કે હે ગંગાના પુત્ર ભીષ્મ ! તમે મારી સામું જૂવો * * મોટું કામ તૈયાર થયું છે, માટે મારૂં કલ્યાણ થાય એવી રીતે એકાગ્ર મનથી તેનો વિચાર કરો. તમે એઉ મારૂં કામ કરશો; હું આપણા શત્રુમાંના રથિ, અતિરથિ તથા રથના યૂથને પાલન કરનારાઓ સાંભળવા ઇચ્છું છું. તેમજ હે કુરૂકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા ભીષ્મ ! આપણા શત્રુનું બળાબળ પણ સાંભળવા ઇચ્છું છું; કેમકે આજની રાત્રિ નિવૃત્ત થશે એટલે આ યુદ્ધ શરૂ થશે.

बलाबलममित्राणां श्रोतुमिच्छामि कौरव ।
प्रभातायां रजन्यां वै इदंयुद्धं भविष्यति ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि रथातिरथसंख्यानपर्वणि गुर्जरभाषायांमष्टषष्ठयधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥

અધ્યાય ૧૬૯ મો. પાંડવ સેનાનિયો.

भीष्म उवाच—एते रथास्तवाख्यातास्तथैवातिरथा नृप ।
येचाप्यर्द्ध रथा राजन् पांडवानामतः शृणु ॥ १ ॥

ભીષ્મ કહે છે–હે દુર્યોધન ! મેં તને તારા જે રથિ, અતિરથિ તથા અર્દ્ધરથિ હતા તે કહ્યા; ને જો પાંડવની સેના વિષે રથિ તથા અતિરથિની સંખ્યા સાંભળવાની ઇચ્છા હોય, તો હું કહું તે તું આ સર્વ રાજાઓ સહિત સાંભળ. હે તાત ! પાંડવ એવા કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજા, રથિ પુરૂષમાં ઉત્તમ છે. જે સંગ્રામમાં અગ્નિની પેઠે ફરશે. હે રાજેંદ્ર ! દશ હજાર હસ્તિના બળ સરખો બળવાન, માની તથા તેજે કરી જાણે મનુષ્યજ ન હોય એવો ભીમસેન અષ્ટરથિ છે; જેના સરખો યુધ્ધને વિષે ગદાયે કરી તથા બાણે કરી યુધ્ધ કરનાર બીજો કોઇ નથી. હે દુર્યોધન ! પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ, અશ્વિનિકુમાર સરખા રૂપવાળા તથા તેજસ્વી માદ્રીના પુત્ર નકુળ તથા સહદેવ રથિ છે; જેઓ યુધ્ધમાં રૂદ્રની પેઠે વિચરશે એમાં મને કંઇ પણ સંદેહ નથી. હે રાજન્ ! સર્વ પાંડવો, મહાત્મા, સાગના સ્તંભ સરખા, સરલ દેહવાળા, બીજા પુરૂષો કરતાં અંગુઠા તથા તર્જનીના અંતર પ્રમાણે ઉંચા અને સિંહ સરખા બળવાન છે. વળી તેઓ બ્રહ્મચર્ય પાળી વેદ ભણેલા, તપસ્વી, લજ્જાવાન, પુરૂષમાં સિંહરૂપ તથા વ્યાઘ્ર સરખા ઉત્કટ બળવાન છે. વળી હે ભરત કુળમાં શ્રેષ્ઠ ! તેઓ વેગ, પ્રહાર તથા સંમર્દન વિષે સર્વ મનુષ્ય કરતાં અધિક છે; જેમણે દિગ્વિજયને વિષે સર્વ રાજાઓને જીત્યા છે. હે કૌરવ ! એ પાંડવોના આયુધ, ગદા તથા બાણોને હાથમાં લઇ ફેંકવાને કોઇ પણ પુરૂષ સમર્થ નથી. વળી વેગમાં, નિશાન પાડવામાં, મર્મસ્થાનને ભેદવામાં તથા પૃથ્વી ઉપર ઉભી મુષ્ટિએ કરી યુધ્ધ કરવામાં તેઓ બાળકપણાથીજ તમારા કરતાં અધિક છે, ને વળી આપણા સૈન્યને પામીને અત્યંત બલોત્કટ થશે, તેથી સંગ્રામમાં વિનાશ પામશે, માટે તેમની સાથે તમે યુધ્ધ સમાગમ ન કરો. હે રાજેંદ્ર ! તે એક એક જણ સંગ્રામને વિષે સર્વ રાજાઓને હણે એવો છે; કારણ તેતો તેં રાજસૂય યજ્ઞમાં પ્રત્યક્ષ જોયેલું છે. વળી તેઓ દ્રૌપદીના કલેશને તથા દ્યૂતને વિષે તમોએ કહેલાં કઠોર વચનને

સંભારીને, સંગ્રામમાં રૂદ્રની પેઠે સંહાર કરતા વિચરશે. હે રાજન્! રક્ત નેત્રવાળો તથા નારાયણની સહાયતાવાળો શૂરવીર અર્જુન, એઉ સેનામાં જેના સરખો બીજો કોઇ નથી એવો રથિ છે; કારણ દેવતા, સર્પ, રાક્ષસ તથા યક્ષમાં પણ તેના સરખો કોઇ નથી, ત્યારે મનુષ્યમાં કોણ હોય, જે રૂદ્રની પેઠે સંગ્રામમાં વિચરે? બુધ્ધિમાન અર્જુનના રથ સરખો કોઇનો પણ રથ થઇ ગયો છે અથવા થશે એમ મેં સાંભળ્યું નથી; કેમકે તેમાં સારથિ શ્રીકૃષ્ણ, યોધ્ધો અર્જુન, વાયુ સરખા વેગવાળા અશ્વ તથા દિવ્ય એવું ગાંડીવ ધનુષ છે. ભેદ ન પામે એવું દિવ્ય કવચ છે જેનું એવા, જેમાંથી બાણ ખૂટે નહી એવા બે ભાથા છે જેના એવા. ઈંદ્ર, રૂદ્ર, કુબેર, યમ તથા વરૂણના અસ્ત્ર સમૂહ જેની પાસે છે એવા, ઉગ્ર દેખાવવાળી ગદાવાળા તથા વજ્રાદિ મુખ્ય પ્રહાર કરવાનાં હથિયારવાળા એકલા અર્જુને હિરણ્યપુરમાં રહેનાર હજારો દૈત્યનો યુધ્ધમાં નાશ કરેલો છે; માટે તેના સરખો બીજો કયો રથિ છે? ક્રોધી બળવાન, સત્ય પરાક્રમી તથા મહાબાહુ અર્જુન, પોતાની સેનાનું પાલન કરતાં તરી સેનાનો નાશ કરશે. હે રાજેંદ્ર! અર્જુન સામે હું તથા દ્રોણાચાર્ય યુદ્ધ કરવા જઇ શકીયે એવા છીયે, પણ એઉ સેનામાં ત્રીજો કોઇ એવો નથી કે જે વર્ષાઋતુમાં વાયુએ પ્રેરણા કરેલા મેઘની પેઠે બાણનો વર્ષાદ કરતો તેની સામે જાય. હે દુર્યોધન! કુંતિ પુત્ર અર્જુન યુધ્ધ કરવામાં આસક્ત, શ્રીકૃષ્ણની સહાયતાવાળો તરૂણ તથા યુધ્ધ કરવામાં કુશળ છે, ને હું તથા દ્રોણ એઉ વૃધ્ધ છીયે. વૈશંપાયન કહે છે–હે જનમેજય! એ પ્રમાણે ભીષ્મનાં વચન સાંભળી તથા પાંડવોનાં પુરાતન સામર્થ્યને સંભારીને, સર્વ રાજાઓના સુવર્ણના બાજુબંધવાળા, સ્થૂલ તથા ચંદન ચોપડેલા હસ્ત મન સહિત, જેમ પ્રત્યક્ષ જોવાથી શિથલ થાય તેમ શિથલ થઇ ગયા.

मनोभिः सहसंवेगैः संस्मृत्य च पुरातनं ।
सामर्थ्यं पांडवेयानां यथा प्रत्यक्षदर्शनात् ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि रथातिरथसंख्यानपर्वणि पांडवरथातिरथसंख्यायां गुर्जरभाषायामूनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥

અધ્યાય ૧૭૦ મો. પાંડવના રથિઓ.

भीष्म उवाच—द्रौपदेया महाराज सर्वे पंचमहारथाः ।
वैराटिरुत्तरश्चैव रथोदारोमतो मम ॥ १ ॥

ભીષ્મ કહે છે–હે દુર્યોધન! દ્રૌપદીના પાંચ પુત્ર મહારથિ છે; અને વિરાટનો પુત્ર ઉત્તર રથિ પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ છે એમ હું માનું છું. હે મહાબાહો! સંગ્રામમાં અર્જુન તથા શ્રીકૃષ્ણ સમાન, શત્રુનો નાશ કરનાર, જલદી અસ્ત્ર ફેંકનાર, અનેક તરેહથી યુધ્ધ કરનાર, મનસ્વી તથા દઢ મતવાળો અભિમન્યુ અતિરથિ છે; જે પોતાના પિતાના ક્લેશને સ્મરણ કરી યુદ્ધમાં મોટું પરાક્રમ કરશે. યાદવોમાં મહા ક્રોધી તથા ભય વગરનો સાત્યકિ અતિરથિ છે. ઉત્તમૌજા તથા પરાક્રમી યુધામન્યુ એ એઉ રથિ છે એમ હું માનું છું. મેં પાંડવ પક્ષના કહેલા યોધ્ધાઓના સૈન્યમાં રથ, અશ્વ, તથા હસ્તિ ઉપર બેસનાર યોધ્ધાઓ હજારો છે; જેઓ યુધ્ધમાં યુધિષ્ઠિરનું પ્રિય કરવાની ઇચ્છાથી પાંડવો સાથે મળીને તારી

સેના વિષેના યોધ્ધાઓને અગ્નિ તથા વાયુની પેઠે બોલાવી પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ થતાં લગી યુધ્ધ કરશે. હે રાજન્! યુધ્ધમાં કોઇથી જીતાય નહીં એવા, મહા પરાક્રમી, પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ અને વૃધ્ધ વિરાટ તથા દ્રુપદને હું મહારથિ માનું છું. તેઓ અવસ્થાએ કરી વૃધ્ધ છે તોપણ પાંડવોનું હિત ઇચ્છનાર છે. વળી ક્ષત્રિય ધર્મમાં તત્પર, શૂરવીરોએ અનુસરેલા માર્ગને વિષે રહેનાર, શ્રેષ્ઠ વ્રતવાન્, સ્નેહ તથા પરાક્રમે કરી સર્વ કરતાં શ્રેષ્ઠ, યુધ્ધમાં મરવું એવોજ જેમનો નિશ્ચય છે એવા, દઢ ધનુષવાળા, પોતાના પ્રાણ ત્યાગ કરતાં સુધી પણ શક્તિ પ્રમાણે પરાક્રમ કરનાર, દારૂણ, એક એક અક્ષૌહિણી સેનાવાળા, સંબંધીપણાની રક્ષા કરનાર, લોકમાં શૂરવીર, મોટા ધનુષવાળા, દેહ ત્યાગ કરવાની ઇચ્છાવાળા તથા નહીં વિશ્વાસઘાત કરનાર તે બેઉ યુધ્ધમાં મોટું પરાક્રમ કરશે.

लोकवीरौ महेष्वासौ त्यक्त्वामानौ च भारत ।
प्रत्ययं परिरक्षंतो महत्कर्म करिष्यतः ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि रथातिरथसंख्यानपर्वणि गुर्जर-भाषायां सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७० ॥

અધ્યાય ૧૭૧ મો. રથાતિરથની ગણના.

भीष्म उवाच—पंचालराजस्य सुतो राजन्परपुरंजयः ।
शिखंडिरथमुख्यो मे मतः पार्थस्य भारत ॥ १ ॥

ભીષ્મ કહે છે—હે દુર્યોધન! શત્રુના પૂરને જીતનાર દ્રુપદ રાજાનો પુત્ર શિખંડિ પાંડવોના રથિ પુરૂષોમાં મુખ્ય છે. તે પૂર્વની પોતાની સ્ત્રીપણાની સ્થિતિને નહીં દેખાડતાં તારી સેનામાં ઉત્કૃષ્ટ યશ વિસ્તાર કરતાં સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરશે, જેની પંચાળ તથા પ્રભદ્રક દેશ નિવાસી સેના ઘણી છે, માટે રથ સમૂહે યુક્ત થઇ તે મોટું કર્મ કરશે. હે ભરતકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા રાજન્! દ્રોણનો શિષ્ય, મહારથિ તથા પાંડવની સેનાનો અધિપતિ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, સર્વ સેનામાં અતિરથિ છે એમ હું માનું છું. સંગ્રામમાં યુગના અંત વખતે ત્રિશૂળ ધારણ કરનાર મહાબળી ક્રોધયુક્ત થયેલા સમર્થ મહાદેવજીની પેઠે શત્રુઓનો નાશ કરતો તે યુદ્ધ કરશે; જેની રણપ્રિય પુરૂષ રથસેના ઘણી હોવાથી દેવતાઓની સેના સરખી તથા સમુદ્ર સરખી છે એમ કહે છે. હે રાજેંદ્ર! ધૃષ્ટદ્યુમ્નનો પુત્ર ક્ષત્રધર્મા અર્ધરથિ છે એમ હું માનું છું; કેમકે તેણે બાળપણામાં અસ્ત્રવિદ્યા શિખવા વિષે અતિશય શ્રમ કર્યો નથી. મહા શૂરવીર, મોટા ધનુષધારી, પાંડવોનો સંબંધી શિશુપાળનો પુત્ર તથા ચેદિ દેશનો રાજા ધૃષ્ટકેતુ મહારથિ છે; જે પોતાના પુત્ર સહિત થઇ મહારથિયોની મધ્યે બીજાથી ન થાય એવું મોટું કર્મ કરશે. હે રાજેંદ્ર! ક્ષત્રિય ધર્મમાં પ્રીતિમાન તથા શત્રુના પૂરને જીતનાર ક્ષત્રદેવ, પાંડવોની સેના વિષે રથિ પુરૂષમાં ઉત્તમ છે એવો મારો મત છે. જયંત, અમિતૌજા તથા મહારથિ સત્યજીત એ સર્વ મહાત્મા તથા પાંચાળ દેશના યોદ્ધાઓમાં શ્રેષ્ઠ મહારથિઓ છે; જેઓ સંગ્રામને વિષે ક્રોધ પામેલા હસ્તિની પેઠે યુધ્ધ કરશે. મહા પરાક્રમી અને શૂરવીર અજ તથા ભોજ રાજા મહારથિ છે, જેઓ પાંડવોને લીધે પોતાની ઉત્કૃષ્ટ શક્તિથી વિનાશ કરતાં યુધ્ધ કરશે. હે રાજેંદ્ર! શીઘ્ર અસ્ત્ર ફેંકનાર, વિચિત્ર યુધ્ધ કરનાર, કુશળ, દઢ પરાક્રમી તથા લાલ ધ્વજાવાળા કેકય નામના પાંચ ભાઇયો રથિ પુરૂષમાં ઉદાર છે.

હે નૃપ! કાશિક, સુકુમાર નીલ સૂર્યદત્ત, શંખ તથા મદિરાશ્વ વગેરે રથિ પુરૂષમાં ઉત્તમ છે; જેઓ યુધ્ધ કરવામાં કુશલ, અસ્ત્રવિદ્યામાં ચતુર તથા મહાત્મા છે એમ હું માનું છું. હે મહારાજ! વાર્ધક્ષેમિ મહારથિ છે એમ હુ માનું છું. ચિત્રાયુધ્ધ રાજા રથિ પુરૂષમાં ઉત્તમ છે. સંગ્રામમાં શોભે એવો તથા અર્જુનનો ભક્ત છે. પુરૂષમાં સિંહરૂપ ચેકિતાન તથા સત્યધૃતિ પાંડવ સૈન્યમાં મહારથિ છે. હે ભારત! વ્યાઘ્રદત્ત તથા ચંદ્રસેન પાંડવ સેના વિષે રથિ પુરૂષમાં ઉત્તમ છે, એમાં મને કંઇપણ સશંય નથી. હે સમર્થ! વાસુદેવ તથા ભીમસેન સમાન, અત્યંત ઉતાવળથી અસ્ત્ર ફેંકનાર, વખાણવા લાયક, મનુષ્યમાં ઉત્તમ, શત્રુના પૂરને જીતનાર તથા ક્રોધહંતા એવું જેનું ઉપમાન છે એવો સેનાબિંદુ એક રથિ માનવો, પણ યુધ્ધમાં તે પરાક્રમ કરે તો અષ્ટરથિ છે. જેમ તું મને, દ્રોણને તથા કૃપાચાર્યને માને છે, તેમજ યુધ્ધમાં શ્લાઘા કરવા લાયક તેને માનવો. યુધ્ધમાં વખાણાયલો, પાંડવોમાં પ્રીતિમાન, શૂરવીર તથા યુવાન દ્રુપદનો પુત્ર સત્યજીત, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન સમાન અતિરથિપણાને પામ્યો છે; જે પાંડવોના યશની કામનાથી મોટું કર્મ કરશે. મહા વીર્યવાન, પાંડવ સેનામાં ધુરંધર, દ્દઢ ધનુષવાળો તથા શ્રેષ્ઠ બાણવાળો પાંડચ રાજા પાંડવના સૈન્યમાં મહારથિ છે. હે કૌરવમાં શ્રેષ્ઠ! શત્રુના શહેરને જીતનાર શ્રેણિમાન તથા વસુદાન એ બે રાજાઓ અતિરથિ છે એમ હું માનું છું.

श्रेणिमान् कौरवश्रेष्ट वसुदानश्च पार्थिवः ।
उभावेतावातिरथौ मतौ परपुरंजयौ ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि रथातिरथसंख्यानपर्वणि गुर्जरभाषायामेकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥

અધ્યાય ૧૭૨ મો. સેનાપતિઓ ને યોદ્ધાઓ.

भीष्म उवाच—रोचमानो महाराज पांडवानां महारथः ।
योत्स्यतेऽमरवत्संख्ये परसैन्येषु भारत ॥ १ ॥

ભીષ્મ કહે છે—હે મહારાજ! ભરત કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા દુર્યોધન, રોચમાન પાંડવ સેનામાં મહારથિ છે, જે સંગ્રામમાં શત્રુની સેનામાં દેવતાની પેઠે યુદ્ધ કરશે. ઘણાઓને જીતનાર, મોટો ધનુષ ધારી, મહા બળવાન ભીમસેનનો મામો, શૂરવીર, ચતુર, નિપુણ, વિચિત્ર યુદ્ધ કરનાર, સમર્થ, જેના સર્વ યોદ્ધાઓ વિખ્યાત તથા યુદ્ધ કરવામાં કુશળ છે એવો અને પાંડવોના પ્રિય હિતમાં પ્રીતિમાન કુંતિભોજ પણ રથિ છે. તે, જેમ ઇંદ્ર દાનવો સાથે યુદ્ધ કરે, તેમ યુદ્ધ કરતાં પોતાના ભાણેજને લીધે મોટું કર્મ કરશે. હે મહારાજ! મહા માયાવી તથા રાક્ષસોનો રાજા ભીમપુત્ર હેડંબ અતિરથિ છે. તે સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરશે હે તાત! મહા માયાવી તથા યુદ્ધ જેને પ્રિય છે એવા હેડંબના વશવર્તિ એવા શૂરવીર બળવાન રાક્ષસો પણ, સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરશે. હે રાજન્! વાસુદેવ જેમાં મુખ્ય છે એવા મેં કહ્યા એ તથા અનેક દેશના પતિ બીજા ઘણા રાજાઓ યુધિષ્ઠિર માટે એકઠા થયા છે; જે મહાત્મા એવા રથિ, અતિરથિ તથા અર્ધરથિઓ, જેમ ઇંદ્રદેવ સેનાનું પાલન કરે, તેમ અર્જુને પાલન કરેલી ભયંકર સેનાને રણસંગ્રામમાં લાવશે. હે રાજન્! સર્વ માયા

જાણનાર તથા જયની ઇચ્છાવાળા રાજાઓ સાથે હું જયની ઇચ્છા રાખી યુદ્ધ કરીશ, અથવા સંગ્રામમાં મરણ પામીશ. ચક્ર તથા ગાંડીવ ધનુષને ધરનાર, એ સંધ્યાકાળ વેળા ઉદય થતા સૂર્ય તથા ચંદ્ર સરખા અને ઉત્તમ રથવાળા શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન અને યુધિષ્ઠિરના રથિ પુરૂષમાં ઉત્તમ સૈનિક પુરૂષો પોતપોતાની સેના સહિત રણસંગ્રામમાં આવશે, તેમની સામે હું જઇશ. હે કૌરવેંદ્ર! એ પ્રમાણે મેં તને પાંડવોના રથિ, અતિરથિ તથા અર્ધરથિ કહ્યા. હે ભારત! હું, અર્જુન, શ્રીકૃષ્ણ તથા સર્વ રાજાઓને જ્યાંસુધી મારા શરીરમાં શક્તિ હશે, ત્યાંસુધી યુદ્ધમાં નિવારણ કરીશ, પણ હે મહાબાહો! દ્રુપદનો પુત્ર શિખંડિ સંગ્રામમાં મારી સામે યુદ્ધ કરશે તથા બાણ ઉગામશે તેને હું જોઇશ, તો પણ તેનો નાશ કરીશ નહીં. કેમકે હું પોતાના પિતાનું પ્રિય કરવાની ઇચ્છાથી પ્રાપ્ત થતા રાજ્યનો ત્યાગ કરી બ્રહ્મચર્ય વ્રતને પાળું છું, તે સર્વ લોક જાણે છે. વળી મેં ચિત્રાંગદને કૌરવના અધિપતિપણાનો અભિષેક કર્યો તથા બાળક વિચિત્રવીર્યને યૌવરાજ્યનો અભિષેક કર્યો છે અને સર્વ પૃથ્વી પ્રત્યે રાજાઓમાં મારૂં બ્રહ્મચર્યપણું જાહેર જણાવ્યું છે, માટે હું સ્ત્રીરૂપ એવા શિખંડિનો નાશ કરીશ નહીં; કેમકે તેના પૂર્વ ભાવનું સ્મરણ થવાથી મારા મનમાં વિકાર થાય. હે ભારત! એ શિખંડિ પ્રથમ સ્ત્રી હતો તે તારા જાણવામાં હશે, કેમકે જન્મ્યો ત્યારે તેવો હતો ને પછી પુરૂષ થયો છે; માટે હું તેની સામે યુદ્ધ નહીં કરૂં. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ! એ વિના બાકી જેની સામે સંગ્રામમાં હું જઇશ તેનો જરૂર નાશ કરીશ, ને કુંતિપુત્ર પાંડવોનો નાશ કરીશ નહીં.

सर्वांस्त्वन्यान्हनिष्यामि पार्थिवान् भरतर्षभ ।
यान्समेष्यामि समरे न तु कुंतीसुतान्नृप ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि रथातिरथसंख्यानपर्वणि गुर्जर-भाषायां द्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७२ ॥

અધ્યાય ૧૭૩ મો. અંબાપાખ્યાન.

दुर्योधन उवाच—किमर्थं भरतश्रेष्ठ नैव हन्याःशिखंडिनं ।
उद्यतेषुमथो दृष्ट्वा समरेष्वाततायिनं ॥ १ ॥

દુર્યોધન પૂછે છે—હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ભીષ્મ! તમે સંગ્રામમાં ઉગામેલા બાણવાળા તથા કવચ પહેરી મારવા તૈયાર થયેલા શિખંડિને જોઇને કેમ નહીં મારો? કારણ, હે મહાબાહો! હે ગંગાપુત્ર! તમે, હું, સોમકો સહિત સર્વ પંચાળ દેશના યોદ્ધાઓનો નાશ કરીશ, એમ પૂર્વે કહેલું છે માટે તેને ન મારવાનું જે કારણ હોય તે કહો. ભીષ્મ કહે છે—હે દુર્યોધન! હું જે સારૂ યુધ્ધમાં શિખંડિને જોઇને નહીં મારૂં, તેનું કારણ કહું તે તું આ સર્વ રાજાઓ સહિત સાંભળ. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ! ધર્માત્મા, લોકમાં પ્રસિધ્ધ તથા મહારાજ મારા પિતા શંતનુ સમય આવ્યો ત્યારે મરણ પામ્યા. ત્યાર પછી મેં પોતાની પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરતાં, પોતાના ભાઇ ચિત્રાંગદને આ મહારાજ્યને વિષે અભિષેક કર્યો. પછી જ્યારે તે મૃત્યુ પામ્યો, ત્યારે સત્યવતીના મતમાં રહીને મેં, વિચિત્રવીર્યને યથાવિધિ રાજ્યાભિષેક કર્યો. હે રાજેંદ્ર! મેં જેને રાજ્ય ઉપર અભિષેક કર્યો હતો એવો

ધર્માત્મા વિચિત્રવીર્ય અવસ્થાએ મારાથી નાનો હતો, માટે મનેજ વશ થઇ રહ્યો હતો; તેથી હે પુત્રરૂપ દુર્યોધન ! તે વિચિત્રવીર્યનો વિવાહ કરવાની ઇચ્છાવાળા મેં, યોગ્ય કુળની કન્યા લેવી એમ નિશ્ચય કર્યો. ત્યાર કેડે હે મહાબાહો ! મેં જેના સરખી રૂપવાન બીજી કોઇ નહીં એવી કાશિરાજાની અંબા, અંબિકા, અને અંબાલિકા એ ત્રણ કન્યાઓનો સ્વયંવર થતો હતો તે સાંભળ્યો; જેમાં સર્વ રાજાઓને તે રાજાએ બોલાવ્યા હતા. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! કાશિરાજાની ત્રણ કન્યામાં અંબા મોટી, અંબિકા મધ્યમ તથા અંબાલિકા નાની હતી. પછી હું એકલો એક રથે કરી કાશિરાજાની પૂરી પ્રત્યે ગયો, ને મેં શણગારેલી તે ત્રણ કન્યાઓને જોઇ તથા તે રાજાએ બોલાવેલા સર્વ રાજાઓને પણ જોયા. ત્યારપછી હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! મેં સંગ્રામમાં ઉભેલા સર્વ રાજાઓને બોલાવી પરાક્રમરૂપ દ્રવ્યના ખરચવાળી કન્યાઓને પોતાના રથમાં બેસારી કહ્યું કે, આ હું શંતનુનો પુત્ર ભીષ્મ તમારા જોતાં આ કન્યાઓને બળાત્કારથી હરણ કરૂં છું, માટે જો તમારામાં શક્તિ હોય, તો તેમને છોડાવવા સારૂ યત્ન કરો. હે રાજન્ ! એવાં મારાં વચન સાંભળી સર્વ રાજાઓ ઉઘાડાં હથિયાર લઇ સારથિયોને 'રથ જોડો રથ જોડો' એમ કહેવા લાગ્યા. પછી મોટા રથ, હસ્તિ તથા પુષ્ટ અશ્વ ઉપર બેઠેલા રાજાઓ ઉઘાડાં અનેક પ્રકારનાં આયુધ લઇ યુદ્ધ કરવા આવ્યા, ને રથના સમુદાયે કરી ચોતરફથી મને ઘેરી લીધો, ત્યારે મેં એકલે તે સર્વને બાણના વર્ષાદે કરી અટકાવીને જેમ ઇંદ્ર દૈત્યોને જીતે, તેમ સર્વને જીત્યા. તે આવી રીતે કે, મેં હસતાં હસતાં પ્રકાશમાન બાણે કરી આવતા એવા તે સર્વ રાજાઓના સુવર્ણથી શોભિતા વિચિત્ર ધ્વજોને પાડ્યા, ને એક એક બાણે કરી હસ્તિ, અશ્વ તથા સારથિયોને પૃથ્વી ઉપર પાડ્યા. મારી યુદ્ધ લાઘવીને જોઇને સર્વ રાજાઓ યુદ્ધ કરવાથી નિવૃત્ત થયા, તેઓમાં ભંગાણ પડ્યું; ત્યાર પછી સર્વ રાજાઓને જીતેલો હું કન્યાઓને સાથે લઇ હસ્તિનાપુરમાં આવ્યો. પછી હે ભારત ! મેં મારા ભાઇ વિચિત્રવીર્ય સારૂ ત્રણ કન્યાઓ લાવ્યો તે તથા સર્વ રાજાઓને જીત્યા તે સર્વ મારી માતા સત્યવતીને કહી સંભળાવ્યું.

ततो हृताश्च कन्या वै भ्रातुरर्थाय भारत ।
तच्च कर्ममहाबाहो सत्यवत्यैन्यवेदयं ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि अंबोपाख्यानपर्वणि कन्याहरणे गुर्जरभाषायां त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७३ ॥

અધ્યાય ૧૭૪ મો. અંબાએ શાલ્વને પસંદ કર્યો.

भीष्म उवाच—ततोहं भरतश्रेष्ठ मातरं वीरमातरं ।
अभिगम्योपसंगृह्य दाशेयीमिदमब्रुवं ॥

ભીષ્મ કહે છે–હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ દુર્યોધન ! શૂરવીર પુત્રને જન્મ આપનાર મારી માતા સત્યવતીની પાસે જઇ તેમના ચરણમાં પ્રણામ કરીને મેં આવી રીતે કહ્યું કે, હે માતા ! હું સર્વ રાજાઓને જીતીને પરાક્રમરૂપ દ્રવ્યના ખરચવાળી આ કાશિરાજાની કન્યાઓને વિચિત્રવીર્ય સારૂ હરણ કરી લાવ્યો છું. હે નૃપ ! મારાં વચન સાંભળી મારૂં મસ્તક સુંઘીને અશ્રુયુક્ત નેત્રવાળી પ્રસન્ન થયેલી સત્યવતીએ મને કહ્યું કે હે પુત્ર ! તારે

જય થયો એ ઘણું સારૂં થયું. હે દુર્યોધન! એ પ્રમાણે માતાએ મેં કરેલા તે કામની પ્રશંસા કરી ત્યારપછી, જ્યારે માતાના મતથી ઠરાવેલો વિવાહનો સમય સમીપ આવ્યો, ત્યારે કાશિરાજાની મોટી કન્યા અંબાએ લજ્જાયુક્ત થઇને મને કહ્યું કે હે ભીષ્મ! તમે ધર્મજ્ઞ તથા સર્વ શાસ્ત્રમાં ચતુર છો, માટે મારાં વચન સાંભળીને જે ધર્મયુક્ત હોય; તે કરજો. હું પ્રથમ શાલ્વ રાજાને શ્રેષ્ઠ વર માની મને કરી વરી છું, ને તે મારા પિતાથી ગુપ્ત એકાંતમાં મને વર્યો છે, માટે હે ભીષ્મ! બીજા વરની કામનાવાળી મને તમે કુરૂકુળમાં ઉત્પન્ન થઇ રાજધર્મને છોડી દઇ કેમ ગૃહમાં રાખશો? હે ભરતર્ષભ! હે મહાબાહો! એ વિષે તમે બુદ્ધિએ કરી વિચાર કરીને, જેમ કરવું ઘટે, તેમ કરવા યોગ્ય છો. હે પૃથ્વીપતિ! શાલ્વરાજા વાટ જોયા કરતો હશે; વાસ્તે તમે મને તેની પાસે જવાની રજા આપવા યોગ્ય છો. હે ધર્મ ધારણ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ! હે મહાબાહો! હે શૂરવીર! તમે પૃથ્વી વિષે સત્ય વ્રતવાળા છો એમ અમે સાંભળ્યું છે વાસ્તે મારી ઉપર કૃપા કરો.

कृपां कुरु महाबाहो मयि धर्मभृतांवर ।
त्वं हि सत्यव्रतो वीर पृथिव्यामिति नः श्रुतं ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि अंबोपाख्यानपर्वणि अंबावाक्ये गुर्जरभाषायां चतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७४ ॥

અધ્યાય ૧૭૫ મો. ભીષ્મનું ઔદાર્ય.

भीष्म उवाच—ततोहं समनुज्ञाप्य कालीं गंधवतीं तदा ।
मंत्रिणश्चर्त्विजश्चैव तथैव च पुरोहितान् ॥ १ ॥

ભીષ્મ કહે છે—હે દુર્યોધન! એ પ્રમાણે તે કન્યાએ કહ્યું ત્યાર પછી ગંધવતી કાળી મારી માતા સત્યવતી, મંત્રિ બ્રાહ્મણ તથા પુરોહિતની રજા લઇને, મેં મોટી કન્યા અંબાને જવાની આજ્ઞા આપી. વૃદ્ધ બ્રાહ્મણોએ રક્ષા કરેલી તથા ધાત્રિ જેની પાછળ જતી હતી એવી તે મારી આજ્ઞાથી, મોટા માર્ગનું ઉલ્લંઘન કરીને, શાલ્વ રાજાના પૂર પ્રત્યે ગઇ; પણ તે રાજા પાસે જઇ આવી રીતે બોલી કે, હે મહાબાહો! હે શાલ્વરાજા! હું તમારે વાસ્તે અહીં આવી છું. હે દુર્યોધન! અંબાનાં વચન સાંભળી શાલ્વરાજાએ હસતાં હસતાં કહ્યું કે હે શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપવાળી! બીજાએ સ્વીકાર કરેલી તું છે, માટે તારારૂપ સ્ત્રીનો અર્થિ હું નથી, વાસ્તે ભીષ્મની પાસે જા; કેમકે તેણે બળાત્કારથી ગ્રહણ કરેલી તને હુ સ્વીકાર કરવા ઇચ્છતો નથી. હે શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપવાળી! ભીષ્મ યુદ્ધમાં સર્વ રાજાઓને જીતી તેમાં પ્રીતિવાળી તને હરણ કરી લઇ ગયા હતા; માટે બીજાએ સ્વીકાર કરેલી તારા વિષે હું સ્ત્રીરૂપે ઇચ્છા રાખતો નથી. હે કલ્યાણિ! જાણ્યું હોય છે વિજ્ઞાન જેણે એવો તથા બીજાઓને ધર્મનો ઉપદેશ કરનાર મારા સરખો રાજા, બીજાએ સ્વીકાર કરેલી સ્ત્રીને પોતાના ગૃહ વિષે કેમ પ્રવેશ કરાવે: માટે તારે ઇચ્છા હોય ત્યાં જા, વિલંબ કર નહી. હે ભારત! શાલ્વનાં વચન સાંભળીને કામથી પીડાયલી અંબાએ કહ્યું કે હે મહીપાળ શાલ્વ! તમે એમ બોલો નહીં, તમારા કહેવા પ્રમાણે નથી. હે શત્રુઓને દમન કરનાર! હું પ્રીતિમાન હતી, ને તેણે મને હરણ કરી એમ નથી. હું તો તે વેળા રૂદન કરતી હતી, ને તે સર્વ

રાજાઓને નસાડી બળાત્કારથી મને લઇ ગયા હતા; માટે હે શાલ્વ ! તમે કંઇપણ બોલ્યા વગર નિરપરાધી તથા તમારામાં પ્રીતિવાળી મને સ્ત્રીરૂપે ગ્રહણ કરો; કેમકે પોતામાં પ્રીતિમાનનો ત્યાગ કરવો એ કોઇ ધર્મમાં કહ્યું નથી. હે મોટી ભુજાવાળા ! યુદ્ધમાં કદી પણ હઠનાર નહીં એવા ભીષ્મની રજા લઇને હું તેમની આજ્ઞાથી તમારી પાસે આવી છું. હે પૃથ્વીપતિ ! ભીષ્મ મને ઇચ્છતા નથી, તેણે તો પોતાના નાના ભાઇ વિચિત્રવીર્ય સાથે મારી બે બ્હેનો પરણાવી. હે પુરૂષમાં સિંહરૂપ ! હે શાલ્વ ! હું તમારા વગર બીજા કોઇપણ વરનું ચિંતન કરતી નથી; જો તેમ ન હોય, તો મારા મસ્તકના સોગન ખાઉં છું. હે રાજેંદ્ર ! હું બીજાને સ્ત્રી રૂપે પ્રાપ્ત થઇ તમારી પાસે આવી નથી, એ ખરેખર મારા પોતાના સોગન લઇ કહું છું; માટે હે મોટાં નેત્રવાન ! પોતાની મેળે આવેલી, બીજા પુરૂષે નહીં સ્વીકારે કરેલી અને તમારી કૃપાની ઇચ્છાવાળી કન્યારૂપ હું છું, તેનો તમે સ્વીકાર કરો. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ દુર્યોધન ! એ પ્રમાણે બીજાં પણ અનેક વાકય કહીને કાશિરાજાની પુત્રી અંબાએ ઘણો વિનવ્યો, તોપણ શાલ્વરાજાને તેમાં વિશ્વાસ આવ્યો નહીં; ને જેમ સર્પ જીર્ણ થયેલી કાંચળીનો ત્યાગ કરે, તેમ તેણે તેનો ત્યાગ કર્યો. ક્રોધ યુક્ત થયેલી તથા અશ્રુયુક્ત નેત્રવાળી કાશિરાજાની જ્યેષ્ટ પુત્રી અંબા, ગદ્‌ગદ્ વાણીએ કરી બોલવા લાગી કે હે પૃથ્વીપતિ ! તમે મારો ત્યાગ કરો છો, માટે હું જ્યાં જઇશ ત્યાં મારા સત્ય પ્રમાણે સત્પુરૂષ મારી રક્ષા કરનાર થાઓ. હે કૌરવ્ય ! એ પ્રમાણે બોલતી એવી તથા અત્યંત કરૂણાયુક્ત થઇ શોક કરતી એવી તે અંબાને ત્યાગ કરતો શાલ્વ રાજા બોલ્યો કે હે શ્રેષ્ઠ કટિપશ્ચાદ્ ભાગવાળી ! ભીષ્મે ગ્રહણ કરેલી તું જા જા, હું તેનાથી ભય પામું છું. હે દુર્યોધન ! એ પ્રમાણે લાંબા વિચારવાળા શાલ્વે કહ્યું, ત્યારે કુરરી પક્ષિણીની પેઠે રૂદન કરતી એવી અંબા, તેના પૂરમાંથી નિકળી. શહેરમાંથી નિકળીને દુઃખયુક્ત તે કન્યા પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગી કે, પૃથ્વીને વિષે મારા સરખી દુઃખી સ્ત્રી કોઇ નથી; કેમકે મારો બંધુજને ત્યાગ કર્યો તથા શાલ્વ રાજાએ તિરસ્કાર કર્યો. તેમ મારાથી હસ્તિનાપુર પ્રત્યે જવાય એમ નથી, કારણ ભીષ્મે શાલ્વને લીધે તેની પાસે જવાની મને આજ્ઞા આપી છે. હું તે શું પોતાની વા યુદ્ધમાં દુઃસહ ભીષ્મની અથવા જેણે મારો સ્વયંવર કર્યો એવા મારા પિતાની નિંદા કરૂં પણ તેમ નહીં, કેવળ મારો પોતાનોજ વાંક છે, કેમકે જ્યારે ભીષ્મનું ક્ષત્રિય સાથે દારૂણ યુદ્ધ થવા લાગ્યું, ત્યારે હું શાલ્વને માટે તેના રથમાંથી ઉતરી ન પડી; જે વાંકના ફળને મૂઢની પેઠે પામી. ભીષ્મને ધિક્કાર છે અને મૂર્ખ મારા પિતાને પણ ધિક્કાર છે; જે પરાક્રમરૂપ દ્રવ્યવાન મારા પિતાએ સ્વયંવરને વિષે ભુજીસ્યાની પેઠે મને યોજી. વળી મને, શાલ્વ રાજાને અને વિધાતાને ધિક્કાર છે; જેમના અયોગ્યપણાથી હું અત્યંત દુઃખ પામી. સર્વ મનુષ્ય પોતાના ભાગ્ય પ્રમાણે ફળને પામે છે, પણ આ મારા દુઃખનું કારણ કેવળ ભીષ્મજ છે; માટે મારે તપે કરી અથવા યુદ્ધે કરી તે મૃત્યુ પામે એવી રીતે કરવું એમ હું માનું છું, પણ યુદ્ધમાં ભીષ્મને પામી કયો રાજા જીવવાનો ઉત્સાહ રાખે એમ છે ? હે રાજન્ ! એ પ્રમાણે વિચાર કરતી એવી અંબા શાલ્વ રાજાના શહેરમાંથી નિકળીને, પુણ્ય શીયળવાન તથા મહાત્મા ઋષિયોના આશ્રમ પ્રત્યે ગઇ; ને તે દિવસની રાત્રિ તપસ્વીયોએ વિંટાયલી ત્યાં રહી અને પોતાનું ભીષ્મે હરણ કર્યું તે, તેણે શાલ્વરાજા પાસે જવાની રજા આપી તે તથા રાજાએ પોતાનો ત્યાગ કર્યો તે સમગ્ર વૃત્તાંત વિસ્તારથી તેમને કહ્યું. નિશ્ચયવ્રતવાળા, તપશ્ચર્યાએ કરી વૃદ્ધ, શાસ્ત્રને વિષે પ્રવીણ,

બ્રહ્મવેત્તા, સ્માર્ત કર્મ કુશળ તથા શ્રેષ્ઠ મોટા તપસ્વી શૈખાવત્ય નામના બ્રાહ્મણ હતા, તેણે પીડા પામેલી, નિઃશ્વાસ મૂકતી અને દુઃખ તથા શોકને પરાયણ થયેલી અંબાને કહ્યું કે હે કલ્યાણરૂપ મોટા ભાગ્યવાળી! એવી રીતે છે, ત્યારે આશ્રમમાં બેઠેલા, તપશ્ચર્યાએ યુક્ત તથા મહાત્મા તપસ્વિયોએ શું થાય એમ છે? હે રાજન્! એ પ્રમાણે બ્રાહ્મણનાં વચન સાંભળી તે કન્યાએ કહ્યું કે હે બ્રહ્મન્! તમે મારી ઉપર અનુગ્રહ કરો, હું સંન્યાસ કર્મને ઇચ્છું છું, માટે દુઃખે કરીને પણ આચરણ ન થાય એવું તપ કરીશ. હે ઋષિ! મૂઢ એવી મેં પૂર્વ દેહને વિષે પાપ કર્મ કર્યાં હશે, તેનું આ ફળ મને પ્રાપ્ત થયું એમાં સંદેહ નથી. હે તપસ્વિયો! શાલ્વ રાજાએ ના કહેલી તથા તિરસ્કાર કરેલી હું પાછી પોતાના પિતાના ગૃહ પ્રત્યે જવા ઇચ્છતી નથી. હે પાપરહિત મુનિયો! હું દેવતા સરખા તમોને ઉપદેશ કરેલા તપશ્ચર્યા તથા વ્રત કરવા ઇચ્છું છું, માટે તમારી કૃપા મારે વિષે હો. પછી શૈખાવત્ય મુનિએ લોકના ઉદાહરણ, વેદનાં વાક્ય, તથા યુક્તિએ કરી તે કન્યાને આશ્વાસના કરી તથા સાંત્વના પણ કરી ને બ્રાહ્મણો સહિત તે તેના કાર્યનો વિચાર કરવા લાગ્યા.

सतामाश्वासयत्कन्यां दृष्टांतागमहेतुभिः ।
सांत्वयामास कार्यं च प्रतिजज्ञे द्विजैः सह ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि अंबोपाख्यानपर्वणि शैखावत्यांबासंवादे गुर्जरभाषायां पंचसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥

અધ્યાય ૧૭૬ મો. અંબાનો તપ કરવાનો નિશ્ચય.

भीष्म उवाच—ततस्ते तापसाः सर्वे कार्यवंतो भवंस्तदा ।
तां कन्यां चिंतयंतस्ते किं कार्यमितिधर्मिणः ॥ १ ॥

ભીષ્મ કહે છે—હે દુર્યોધન! પછી ધર્મિષ્ઠ એવા તે તપસ્વિયો કાર્યવાન થયા, ને તે વેળા તે કન્યાનું ચિંતન કરતા આપણે શું કરવું એમ વિચાર કરવા લાગ્યા, ત્યારે કેટલાએક તપસ્વિયો આ કન્યાને એના પિતાને ત્યાં પોહોંચાડવી એમ કહેવા લાગ્યા, કેટલાએકે તો આપણો આશ્રય કરી રહે એમ મતિ કરી, કેટલાએકે શાલ્વ રાજા પાસે જઇ એને મેળવવી અને કેટલાએક તો એમ નહીં એવી રીતે વિચાર કરવા લાગ્યા, ને શૈખાવત્યે તેઓના કહેવા પ્રમાણે કરવાની કન્યાને ના કહી. પછી સર્વ ઋષિયોએ તેને કહ્યું કે હે કલ્યાણરૂપ! તારા કહેવા પ્રમાણે છે, ત્યારે મનુષ્યોથી તેનો ઉપાય શું થઇ શકે એમ છે. હે દુર્યોધન! એવી રીતે તે ઋષિયોએ કહ્યું, ત્યારપછી વળી નિશ્ચય વ્રતવાળા તેઓ ફરીથી તેને કહેવા લાગ્યા કે, હે કલ્યાણિ! તારે અહીં સંન્યાસ કર્મ આચરવું તેણે કરી શું! માટે તારૂં હિત થાય એવાં વચન કહીએ તે તું સાંભળ. હે કન્યા! તારૂં કલ્યાણ થાઓ ને તું તારા પિતાનાજ ગૃહપ્રત્યે જા, ને ત્યાર પછી તેને જે કરવું હશે, તે તે કરશે. વળી હે કલ્યાણિ! હે સર્વ ગુણયુક્ત! ત્યાં તું સુખે કરી વસીશ. તારે પિતાને ત્યાં જવું યોગ્ય છે, તેવું બીજે જવું યોગ્ય નથી, કેમકે સ્ત્રીના ગતિરૂપ પતિ તથા પિતાજ છે. તેમાં સારી અવસ્થાને વિષે સ્ત્રીનો ગતિરૂપ પતિ છે અને વિષયરહિત અવસ્થાને વિષે ગતિરૂપ પિતા છે.

રાજાઓને નસાડી બળાત્કારથી મને લઇ ગયા હતા; માટે હે શાલ્વ ! તમે કંઇપણ બોલ્યા વગર નિરપરાધી તથા તમારામાં પ્રીતિવાળી મને સ્ત્રીરૂપે ગ્રહણ કરો; કેમકે પોતામાં પ્રીતિમાનનો ત્યાગ કરવો એ કોઇ ધર્મમાં કહ્યું નથી. હે મોટી ભુજાવાળા ! યુદ્ધમાં કદી પણ હઠનાર નહીં એવા ભીષ્મની રજા લઇને હું તેમની આજ્ઞાથી તમારી પાસે આવી છું. હે પૃથ્વીપતિ ! ભીષ્મ મને ઇચ્છતા નથી, તેણે તો પોતાના નાના ભાઇ વિચિત્રવીર્ય સાથે મારી બે બહેનો પરણાવી. હે પુરુષમાં સિંહરૂપ ! હે શાલ્વ ! હું તમારા વગર બીજા કોઇપણ વરનું ચિંતન કરતી નથી; જો તેમ ન હોય, તો મારા મસ્તકના સોગન ખાઉં છું. હે રાજેંદ્ર ! હું બીજાને સ્ત્રી રૂપે પ્રાપ્ત થઇ તમારી પાસે આવી નથી, એ ખરેખર મારા પોતાના સોગન લઇ કહું છું; માટે હે મોટાં નેત્રવાન ! પોતાની મેળે આવેલી, બીજા પુરૂષે નહીં સ્વીકાર કરેલી અને તમારી કૃપાની ઇચ્છાવાળી કન્યારૂપ હું છું, તેનો તમે સ્વીકાર કરો. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ દુર્યોધન ! એ પ્રમાણે બીજાં પણ અનેક વાક્ય કહીને કાશિરાજાની પુત્રી અંબાએ ઘણો વિનવ્યો, તોપણ શાલ્વરાજાને તેમાં વિશ્વાસ આવ્યો નહીં; ને જેમ સર્પ જીર્ણ થયેલી કાંચળીનો ત્યાગ કરે, તેમ તેણે તેનો ત્યાગ કર્યો. ક્રોધ યુક્ત થયેલી તથા અશ્રુયુક્ત નેત્રવાળી કાશિરાજાની જ્યેષ્ઠ પુત્રી અંબા, ગદ્‍ગદ્ વાણીએ કરી બોલવા લાગી કે હે પૃથ્વીપતિ ! તમે મારો ત્યાગ કરો છો, માટે હું જ્યાં જઇશ ત્યાં મારા સત્ય પ્રમાણે સત્પુરૂષ મારી રક્ષા કરનાર થાઓ. હે કૌરવ્ય ! એ પ્રમાણે બોલતી એવી તથા અત્યંત કરૂણાયુક્ત થઇ શોક કરતી એવી તે અંબાને ત્યાગ કરતો શાલ્વ રાજા બોલ્યો કે હે શ્રેષ્ઠ કટિપશ્ચાદ્ ભાગવાળી ! ભીષ્મે ગ્રહણ કરેલી તું જા જા, હું તેનાથી ભય પામું છું. હે દુર્યોધન ! એ પ્રમાણે લાંબા વિચારવાળા શાલ્વે કહ્યું, ત્યારે કુરરી પક્ષિણીની પેઠે રૂદન કરતી એવી અંબા, તેના પૂરમાંથી નિકળી. શહેરમાંથી નિકળીને દુઃખયુક્ત તે કન્યા પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગી કે, પૃથ્વીને વિષે મારા સરખી દુઃખી સ્ત્રી કોઇ નથી; કેમકે મારો બંધુજને ત્યાગ કર્યો તથા શાલ્વ રાજાએ તિરસ્કાર કર્યો. તેમ મારાથી હસ્તિનાપુર પ્રત્યે જવાય એમ નથી, કારણ ભીષ્મે શાલ્વને લીધે તેની પાસે જવાની મને આજ્ઞા આપી છે. હું તે શું પોતાની વા યુદ્ધમાં દુઃસહ ભીષ્મની અથવા જેણે મારો સ્વયંવર કર્યો એવા મારા પિતાની નિંદા કરૂં પણ તેમ નહીં, કેવળ મારો પોતાનોજ વાંક છે, કેમકે જ્યારે ભીષ્મનું ક્ષત્રિય સાથે દારૂણ યુદ્ધ થવા લાગ્યું, ત્યારે હું શાલ્વને માટે તેના રથમાંથી ઉતરી ન પડી; જે વાંકના ફળને મૂઢની પેઠે પામી. ભીષ્મને ધિક્કાર છે અને મૂર્ખ મારા પિતાને પણ ધિક્કાર છે; જે પરાક્રમરૂપ દ્રવ્યવાન મારા પિતાએ સ્વયંવરને વિષે ભુજીસ્યાની પેઠે મને યોજી. વળી મને, શાલ્વ રાજાને અને વિધાતાને ધિક્કાર છે; જેમના અયોગ્યપણાથી હું અત્યંત દુઃખ પામી. સર્વ મનુષ્ય પોતાના ભાગ્ય પ્રમાણે ફળને પામે છે, પણ આ મારા દુઃખનું કારણ કેવળ ભીષ્મજ છે; માટે મારે તપે કરી અથવા યુદ્ધે કરી તે મૃત્યુ પામે એવી રીતે કરવું એમ હું માનું છું, પણ યુદ્ધમાં ભીષ્મને પામી કયો રાજા જીવવાનો ઉત્સાહ રાખે એમ છે ? હે રાજન્ ! એ પ્રમાણે વિચાર કરતી એવી અંબા શાલ્વ રાજાના શહેરમાંથી નિકળીને, પુણ્ય શીયળવાન તથા મહાત્મા ઋષિયોના આશ્રમ પ્રત્યે ગઇ; ને તે દિવસની રાત્રિ તપસ્વીયોએ વિંટાયલી ત્યાં રહી અને પોતાનું ભીષ્મે હરણ કર્યું તે, તેણે શાલ્વરાજા પાસે જવાની રજા આપી તે તથા રાજાએ પોતાનો ત્યાગ કર્યો તે સમગ્ર વૃત્તાંત વિસ્તારથી તેમને કહ્યું. નિશ્ચયવ્રતવાળા, તપશ્ચર્યાએ કરી વૃદ્ધ, શાસ્ત્રને વિષે પ્રવીણ,

બ્રહ્મવેત્તા, સ્માર્ત કર્મ કુશળ તથા શ્રેષ્ઠ મોટા તપસ્વી શૈખાવત્ય નામના બ્રાહ્મણ હતા, તેણે પીડા પામેલી, નિઃશ્વાસ મૂકતી અને દુઃખ તથા શોકને પરાયણ થયેલી અંબાને કહ્યું કે હે કલ્યાણરૂપ મોટા ભાગ્યવાળી! એવી રીતે છે, ત્યારે આશ્રમમાં બેઠેલા, તપશ્ચર્યાએ યુક્ત તથા મહાત્મા તપસ્વિયોએ શું થાય એમ છે? હે રાજન્! એ પ્રમાણે બ્રાહ્મણનાં વચન સાંભળી તે કન્યાએ કહ્યું કે હે બ્રહ્મન્! તમે મારી ઉપર અનુગ્રહ કરો, હું સંન્યાસ કર્મને ઇચ્છું છું, માટે દુઃખે કરીને પણ આચરણ ન થાય એવું તપ કરીશ. હે ઋષિ! મૂઢ એવી મેં પૂર્વ દેહને વિષે પાપ કર્મ કર્યાં હશે, તેનું આ ફળ મને પ્રાપ્ત થયું એમાં સંદેહ નથી. હે તપસ્વિયો! શાલ્વ રાજાએ ના કહેલી તથા તિરસ્કાર કરેલી હું પાછી પોતાના પિતાના ગૃહ પ્રત્યે જવા ઇચ્છતી નથી. હે પાપરહિત મુનિયો! હું દેવતા સરખા તમોને ઉપદેશ કરેલા તપશ્ચર્યા તથા વ્રત કરવા ઇચ્છું છું, માટે તમારી કૃપા મારે વિષે હો. પછી શૈખાવત્ય મુનિએ લોકના ઉદાહરણ, વેદનાં વાક્ય, તથા યુક્તિએ કરી તે કન્યાને આશ્વાસના કરી તથા સાંત્વના પણ કરી ને બ્રાહ્મણો સહિત તે તેના કાર્યનો વિચાર કરવા લાગ્યા.

सतामाश्वासयत्कन्यां दृष्टांतागमहेतुभिः ।
सांत्वयामास कार्यं च प्रतिजज्ञे द्विजैः सह ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि अंबोपाख्यानपर्वणि शैखावत्यांबासंवादे गुर्जरभाषायां पंचसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥

અધ્યાય ૧૭૬ મો. અંબાનો તપ કરવાનો નિશ્ચય.

भीष्म उवाच—ततस्ते तापसाः सर्वे कार्यवंतो भवंस्तदा ।
तां कन्यां चिंतयंतस्ते किं कार्यमितिधर्मिणः ॥ १ ॥

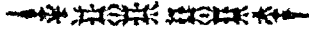
ભીષ્મ કહે છે—હે દુર્યોધન! પછી ધર્મિષ્ઠ એવા તે તપસ્વિયો કાર્યવાન થયા, ને તે વેળા તે કન્યાનું ચિંતન કરતા આપણે શું કરવું એમ વિચાર કરવા લાગ્યા, ત્યારે કેટલાએક તપસ્વિયો આ કન્યાને એના પિતાને ત્યાં પોહોંચાડવી એમ કહેવા લાગ્યા, કેટલાએકે તો આપણો આશ્રય કરી રહે એમ મતિ કરી, કેટલાએકે શાલ્વ રાજા પાસે જઇ એને મેળવવી અને કેટલાએક તો એમ નહીં એવી રીતે વિચાર કરવા લાગ્યા, ને શૈખાવત્યે તેઓના કહેવા પ્રમાણે કરવાની કન્યાને ના કહી. પછી સર્વ ઋષિયોએ તેને કહ્યું કે હે કલ્યાણરૂપ! તારા કહેવા પ્રમાણે છે, ત્યારે મનુષ્યોથી તેનો ઉપાય શું થઇ શકે એમ છે. હે દુર્યોધન! એવી રીતે તે ઋષિયોએ કહ્યું, ત્યારપછી વળી નિશ્ચય વ્રતવાળા તેઓ ફરીથી તેને કહેવા લાગ્યા કે, હે કલ્યાણિ! તારે અહીં સંન્યાસ કર્મ આચરવું તેણે કરી શું! માટે તારૂં હિત થાય એવાં વચન કહીએ તે તું સાંભળ. હે કન્યા! તારૂં કલ્યાણ થાઓ ને તું તારા પિતાનાજ ગૃહપ્રત્યે જા, ને ત્યાર પછી તેને જે કરવું હશે, તે તે કરશે. વળી હે કલ્યાણિ! હે સર્વ ગુણયુક્ત! ત્યાં તું સુખે કરી વસીશ. તારે પિતાને ત્યાં જવું યોગ્ય છે, તેવું બીજે જવું યોગ્ય નથી, કેમકે સ્ત્રીના ગતિરૂપ પતિ તથા પિતાજ છે. તેમાં સારી અવસ્થાને વિષે સ્ત્રીનો ગતિરૂપ પતિ છે અને વિષયરહિત અવસ્થાને વિષે ગતિરૂપ પિતા છે.

વળી હે શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપવાળી! સુકુમારી એવી તને સંન્યાસ કર્મ આચરવામાં મોટું દુઃખ છે; વળી હે ભામિનિ! અહીં રહેવાથી રાજપુત્રી તથા પ્રકૃતિએ કરી સુકુમારી એવી તને ઘણા દોષ છે તે એ કે, સુંદર તરૂણી તને જોઇને મુનિયો મોહ પામશે અથવા તું પોતાના ધર્મથી વિમુખ થઇશ; ને જો તારા પિતાને ત્યાં જઇ રહીશ, તો તે પ્રમાણે દોષ થશે નહીં. હે દુર્યોધન! પછી વળી બીજા મુનિયો તપસ્વી એવી તે કન્યા અંબાને કહેવા લાગ્યા કે હે શ્રેષ્ઠ! મનુષ્ય વગરના ગાઢા વનમાં તું રહીશ તો તને જોઇને રાજાઓ તારી માગણી કરશે; માટે અહીં રહેવાનું મન કર નહીં. અંબાએ કહ્યું કે હે મુનિયો! મારાથી કાશીપુરીને વિષે પિતાને ઘેર જવાય એમ નથી; કેમકે ત્યાં જો હું જાઉં, તો મારા સર્વ બાંધવો મારી અવજ્ઞા કરે એમાં સંશય નથી. હે તપસ્વિયો! હું બાળકપણામાં પિતાને ઘેર રહી છું, માટે જ્યાં મારા પિતા છે, ત્યાં નહીં જાઉં, ને તપસ્વિયોથી રક્ષિત થઇને તપશ્ચર્યા કરવાની ઇચ્છા રાખું છું. હે તપસ્વિયોમાં શ્રેષ્ઠ! હવે મારૂં દુર્ભાગ્યપણું છે તેથી મને પરલોકમાં સુખનો નાશ થાય નહીં, વાસ્તે હું અહીં રહી તપશ્ચર્યા કરીશ. ભીષ્મ કહે છે—હે દુર્યોધન! એ પ્રમાણે સર્વ બ્રાહ્મણો તથા અંબા કન્યા પરસ્પર વિચાર તથા વાતો કરતાં હતાં તેવામાં તપસ્વી હોત્રવાહન નામના રાજર્ષિ તે વનમાં આવ્યા. તપસ્વિયોએ પૂજા કરીને, 'તમે ભલે આવ્યા' એમ કહેવારૂપે આસન આપવા તથા જળ આપવારૂપે તેમનો સત્કાર કર્યો. પછી થાકેલા હોત્રવાહન રાજર્ષિ બેઠા, ત્યારે તેમના સાંભળતાં ઋષિયો તે કન્યા સાથે વાતો કરવા લાગ્યા. હે ભારત! મોટા તેજસ્વી હોત્રવાહન રાજા, અંબા તથા કાશિરાજા, સંબંધી તે વાતો સાંભળીને, અત્યંત ઉદ્વેગ મનયુક્ત થયા. પછી મહાતપસ્વી તે રાજર્ષિ, બોલતી એવી અંબાને જોઇ તથા તેનાં વચન સાંભળીને કૃપાયુક્ત થયા. પછી અંબાની માતાના પિતા મહાત્મા તે રાજા કંપતા ઉઠ્યા; ને તેણે પોતાના ખોળામાં બેસારી આશ્વાસન કરીને તેના દુઃખનું કારણ પૂછ્યું. ત્યારે તે કન્યાએ તે રાજર્ષિને પોતાનું સર્વ દુઃખ યથાર્થ વર્ણન કરી કહ્યું. હે દુર્યોધન! અંબાનાં દુઃખરૂપ વાક્ય સાંભળીને તે રાજર્ષિ દુઃખ તથા શોક યુક્ત થયા, ને તે કન્યાના કાર્યનો મનમાં વિચાર કરી કંપતા કંપતા કહેવા લાગ્યા કે હે કલ્યાણિ! તું તારા પિતાના ગૃહપ્રત્યે જઇશ નહીં, હું તારી માતાનો પિતા થાઉં છું. માટે મારા કહેવા પ્રમાણે કર; તારૂં સર્વ દુઃખ નિવૃત્ત કરીશ. હે વત્સે! તારા મનની ઇચ્છા સર્વ મેં જાણી છે, જેથી તું સુકાઇ ગઇ છે. હે પુત્રિ! તું મારા કહેવાથી જમદગ્નિના પુત્ર તપસ્વી પરશુરામની પાસે જા, તે તારા મોટા દુઃખ તથા શોકને નિવૃત્ત કરશે. હે શ્રેષ્ઠ! તે પ્રલયકાળના અગ્નિ સરખા તેજસ્વી ભાર્ગવ શ્રેષ્ઠ પરશુરામ જો ભીષ્મ તેના વચન પ્રમાણે નહીં કરે, તો તેનો સંગ્રામમાં નાશ કરશે, વાસ્તે તું તેમની પાસે જા; જે તને સારો રસ્તો બતાવશે. હે દુર્યોધન! એ પ્રમાણે હોત્રવાહનનાં વચન સાંભળીને નેત્રમાંથી વારંવાર અશ્રુ મૂકતી અંબા, પોતાની માતાના પિતા તે રાજાને નમસ્કાર કરી શ્રેષ્ઠ સ્વરથી કહેવા લાગી કે, હું તમારી આજ્ઞાથી પરશુરામની પાસે જઇશ, તે આર્ય તથા સર્વ લોકમાં પ્રસિદ્ધ એવા તેને આજ જોઇશ; પણ ભાર્ગવ તે મારાં તીવ્ર દુઃખનો કેમ નાશ કરશે? મારે તેમની પાસે કેવી રીતે જવું એ તમારાથી જાણવા ઇચ્છું છું. હોત્રવાહને કહ્યું કે હે કલ્યાણિ! તું જેમાં વેદ જાણનાર ઋષિયો, ગંધર્વ તથા અપ્સરાઓ રહે છે એવા સર્વ પર્વતમાં શ્રેષ્ઠ મહેંદ્ર પર્વતને વિષે ઉગ્ર તપ કરનાર, સત્યવાદી, શસ્ત્ર ધારણ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ, શૂરવીર, દૃઢ વ્રતવાળા, તપોવૃદ્ધ તથા મહા બળવાન જમદગ્નિના પુત્ર

પરશુરામ રહે છે, તેમની પાસે જા. હે વત્સે! તું તેમને મારી ઓળખાણુ આપીશ તેથી તે તારૂં સર્વ કાર્ય કરી આપશે; કેમકે તે મારા સખા તથા મારામાં અત્યંત પ્રીતિમાન છે. હે દુર્યોધન! એ પ્રમાણે હોત્રવાહન રાજા તે કન્યાને કહેતા હતા તેવામાં પરશુરામના પ્રિય શિષ્ય અકૃતવ્રણ ત્યાં આવ્યા; જેને જોઇને હજારો મુનિયો તથા અવસ્થાએ કરી વૃદ્ધ અને સૃંજય કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા રાજર્ષિ હોત્રવાહન ઉભા થયા. પછી સર્વ ઋષિયો એક બીજા સામું જોઇને, હોત્રવાહને કર્યું હતું આતિથ્ય જેનું એવા અકૃતવ્રણને ચોતરફથી વીંટાઇ વળ્યા. મોટા હર્ષથી મનોહર, દિવ્ય તથા ધન્ય એવી અનેક વાતો કરવા લાગ્યા, પછી તે વાતો થઇ રહ્યા કેડે મહાત્મા હોત્રવાહન રાજર્ષિ અકૃતવ્રણને પરશુરામના સમાચાર પૂછતાં કહેવા લાગ્યા કે, હે મહાબાહો! હે વેદ જાણનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ! હમણાં પ્રતાપી જમદગ્નિના પુત્ર પરશુરામ કયાં બિરાજે છે? ને તેમનાં દર્શન કયાં થશે? અકૃતવ્રણે કહ્યું કે હે સમર્થ રાજન્! સૃંજય કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો હોત્રવાહન રાજર્ષિ મારો પ્રિય સખા છે એમ તમને તે યાદ કરે છે. પરશુરામ તમને મળવા સારૂ આવતી કાલે સવારના અહીં આવશે. હે રાજર્ષિ! આ કન્યા શા સારૂ વનમાં આવી છે? કોની કન્યા છે? અને તમારી શું થાય? એ હું જાણવા ઇચ્છું છું. હોત્રવાહને કહ્યું કે હે નિષ્પાપ સમર્થ અકૃતવ્રણ! આ અંબા નામની કન્યા કાશીરાજાની મોટી પુત્રી અને મારી દૌહિત્રી છે. હે બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ! આ કન્યાના પિતા કાશીરાજાએ કાશીપુરીમાં આની અંબિકા તથા અંબાલિકા નામની બે નાની બહેનો સહિત એક સ્વયંવર રચ્યો હતો જેમાં સર્વ ક્ષત્રિય મંડળ ભેગું થયું હતું, કન્યાઓ નિમિત્ત મોટો ઉત્સાહ થયો હતો. તેવામાં મહા પરાક્રમી તથા મહા તેજસ્વી શંતનુના પુત્ર ભીષ્મ ત્યાં આવ્યા, ને સર્વ રાજમંડળને જીતી બળાત્કારથી ત્રણે કન્યાઓનું હરણ કરી હસ્તિનાપુરમાં ગયા. પછી પોતાની માતા સત્યવતીને તે ત્રણે કન્યાઓ નિવેદન કરી કહ્યું કે હે માતા! હું મારા નાના ભાઇ વિચિત્રવીર્ય સારૂ આ ત્રણે કન્યાઓને લાવ્યો છું. પછી એ પ્રમાણે માતા સત્યવતીને કહીને, ભીષ્મે તેના સહિત કન્યાઓ તથા વિચિત્રવીર્યના વિવાહના કાળનો નિશ્ચય કર્યો; જે સાંભળીને અંબાએ મંત્રિયોની મધ્યમાં ગંગાપુત્ર ભીષ્મને કહ્યું કે હે ધર્મજ્ઞ! મેં મારા મનથી શાલ્વ રાજાને પતિ માનેલા છે માટે બીજામાં મન વાળી મને તમે પોતાના ભાઇને આપવા લાયક નથી. હે અકૃતવ્રણ! અંબાનાં વચન સાંભળીને ભીષ્મે પોતાના કારભારી સાથે વિચાર કરી, પોતાના મનમાં નિશ્ચય કરી તથા પોતાની માતા સત્યવતીના મત પ્રમાણે તેને જવાની આજ્ઞા આપી. ત્યારે પ્રસન્ન થયેલી આ કન્યા સૌભ શહેરના પતિ શાલ્વ રાજા પાસે ગઇ. તેને આવી રીતે કાલાનુકૂલ વચન કહેવા લાગી કે હે રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ! ભીષ્મે મારો ત્યાગ કર્યો છે, માટે તમે મને સ્ત્રીરૂપે ગ્રહણ કરો; કેમકે હું પૂર્વેજ મને કરી તમને વરી છું. હે અકૃતવ્રણ! અંબાનાં વચન સાંભળી આના ચરિત્રમાં શંકા યુક્ત થઇ શાલ્વ રાજાએ, તેમ કરવાની ના કહી, તેથી તપ કરવામાં પ્રીતિવાળી આ કન્યા તપ કરવા સારૂ તપોવનમાં આવી છે; ને મેં માતાપિતાના વંશનું કીર્તન કરવાથી એને ઓળખી છે. હે ઋષિ! આ કન્યા પોતાના દુઃખનું કારણ ભીષ્મ છે એમ માને છે. અંબાએ કહ્યું કે હે મહાસમર્થ ઋષિ! મારી માતાના પિતા સૃંજય કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા આ હોત્રવાહન રાજર્ષિ કહે છે તેમજ બધું છે. હે તપોધન! હે બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ! હે ભગવન્! હું અપમાનના ભયથી તથા લજ્જાને લીધે મારા પિતા કાશીરાજાનાં શહેરમાં પાછી જવા ઇચ્છતી નથી. પરશુરામ મને જે કહેશે, તે જ કાર્ય ઘણું કરીને મારે કરવું એવી મારી મતિ છે.

यत्तु मां भगवन् रामो वक्ष्यति द्विजसत्तम ।
तन्मे कार्यतमं कार्यमिति मे भगवन्मतिः ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि अंबोपाख्यानपर्वणि होत्रवाहनांबासंवादे गुर्जरभाषायां षट्सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७६ ॥

અધ્યાય ૧૭૭ મો. અંબાની વહારે પરશુરામ.

अकृतव्रण उवाच—दुःखद्वयमिदं भद्रे कतरस्य चिकीर्षसि ।
प्रतिकर्तव्यमबले तत्त्वं वत्से वदस्व मे ॥ १ ॥

અકૃતવ્રણ કહે છે–હે કલ્યાણિ ! હે અબળા ! હે વત્સે ! તને દુઃખનું કારણ ભીષ્મ તથા શાલ્વ રાજા કોણ છે, તે મને કહે ? હે કલ્યાણિ ! તું જો સૌભપતિ શાલ્વ રાજા સાથે પાણિગ્રહણ કરવા ઇચ્છતી હોય તો મહાત્મા પરશુરામ તારા હિત માટે તેમ કરાવશે. જો તું બુદ્ધિમાન પરાશુરામે સંગ્રામમાં જીતેલા ભીષ્મને જોવા ઇચ્છતી હોઇશ, તો તે પણ તારાં તથા હોત્રવાહન રાજાનાં વચન સાંભળી તેમ કરશે, માટે તારે જે અવસ્ય કરવાનું હોય, તેનો એક નિશ્ચય કર. અંબાએ કહ્યું કે હે ભગવન્ ! હે બ્રહ્મન્ ! ભીષ્મે મારૂં હરણ અજાણથી કર્યું છે, કેમકે મારૂં મન પરાક્રમી શાલ્વ રાજામાં આસક્ત હતું તે તે જાણતા ન હતા. હે બ્રહ્મન્ અકૃતવ્રણ ! એ વિષે તમે મનમાં વિચારપૂર્વક નિશ્ચય કરીને, કુરૂકુળમાં સિંહરૂપ ભીષ્મ ઉપર અથવા શાલ્વ રાજા ઉપર વા તે બેઉ ઉપર ન્યાયથી જેની ઉપર દોષ મૂકવો ઘટે તેની ઉપર મૂકો. મેં મારા દુઃખનું મૂળ યથાર્થ તમને નિવેદન કર્યું. હવે જેવી રીતે કરવું યોગ્ય હોય તેવી રીતે કહો. અંબાનાં વચન સાંભળીને અકૃતવ્રણ ઋષિએ કહ્યું કે હે વરને વરનારી ! હે કલ્યાણિ ! આ તું ધર્મયુક્ત વાક્ય કહે છે એ તને યોગ્ય છે, માટે હું કહું તે મારાં વચન સાંભળ. હે ભીરૂ ! જો ભીષ્મ તને હસ્તિનાપુર પ્રત્યે લઇ ગયા ન હોત, તો શાલ્વરાજા પરશુરામની આજ્ઞાથી તને મસ્તક ઉપર ચઢાવી ગ્રહણ કરત, પણ હે કલ્યાણિ ! હે રૂડા મધ્ય ભાગવાળી ! ભીષ્મ રાજાઓને જીતી તને હસ્તિનાપુરમાં લઇ ગયા, તે કારણને લીધે શાલ્વ રાજાને તારે વિષે સંશય ઉત્પન્ન થયો; માટે હું પરાક્રમી છું એમ અભિમાનવાળા જયશીલ ભીષ્મ વિષે તારે દંડ અપાવવો યોગ્ય છે. હે બ્રહ્મન્ ! મારા હૃદયમાં સદૈવ એવીજ ઇચ્છા રહે છે, રણસંગ્રામમાં હું ભીષ્મને મરાવું, માટે હે બ્રહ્મન્ ! હે મહાબાહો ! જે નિમિત્તથી હું અત્યંત દુઃખિત થઇ છું, તે ભીષ્મ વા શાલ્વ, જેની ઉપર તમને દોષ ભાસતો હોય તેને શિક્ષા કરો; મારાથી નિશ્ચય કહી શકાતું નથી.

ભીષ્મ કહે છે–હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ દુર્યોધન ! એ રીતે વાતો કરતાં તેમને તે દિવસ તથા સુખરૂપ શીતોષ્ણ વાયુવાળી રાત્રિ નિવૃત્ત થઇ; ને પ્રાતઃકાળ થયો ત્યારે તેજે કરી પ્રજ્વલિત અગ્નિ સરખા, જટા તથા ચિર વસ્ત્રથી શોભિતા, પરશુ તથા ધનુષ ધારણ કરેલા, ઉદાર ચિત્તવાળા તથા શિષ્યથી વિંટાયલા પરશુરામ મુનિ ત્યાં પધાર્યા. તેમને જોઇ ત્યાં રહેનાર તપસ્વી પુરૂષોએ મહા તપસ્વી હોત્રવાહન રાજાએ તથા તપસ્વી એવી તે કન્યા અંબાએ ઉભા થઇ અવ્યગ્ર ચિત્તથી મધુપર્કે કરી ન્યાયપૂર્વક તેમની પૂજા કરી; ભૃગુકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા પરશુરામ તે સર્વ સહિત ત્યાં આસન ઉપર વિરાજમાન થયા. પછી સૃંજય કુળમાં

ઉત્પન્ન થયેલો હોત્રવાહન રાજા તથા પરશુરામ એ બેઉ જણ કેટલીક વાતો કરવા લાગ્યા; ને તે વાતો સંપૂર્ણ થયા પછી રાજર્ષિએ ભૃગુકુળમાં શ્રેષ્ઠ મહા બળવાન તેને મધુર વાણીથી વખતને યોગ્ય અર્થયુક્ત વચન કહ્યાં કે હે કાર્ય કરવામાં ચતુર ! હે સમર્થ ! હે રામ ! અંબા મારી દૌહિત્રી અને કાશી રાજાની કન્યા છે, માટે એનું કાર્ય તમે સાંભળો. હે દુર્યોધન ! હોત્રવાહનનાં વચન સાંભળીને પરશુરામે તે કન્યાને કહ્યું કે, તારે જે કાર્ય હોય તે કહે. હે ભારત ! પરશુરામનાં વચન સાંભળીને શોકવાળી અંબા કન્યા, અગ્નિ સમાન પ્રજ્વલિત પરશુરામના પવિત્ર ચરણને પ્રણામ કરી, કમળ દળ સરખા પોતાના બે હાથથી તેમનો સ્પર્શ કરી, પાસે ઉભી રહી રૂદન કરતી કહેવા લાગી કે, સૃંજય કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા હોત્રવાહન રાજર્ષિની દૌહિત્રી હું શરણે થવા લાયક ભૃગુનંદન તમારે શરણે આવી છું. હે દુર્યોધન ! એ પ્રમાણે અંબાનાં વચન સાંભળી પરશુરામે કહ્યું કે હે રાજકન્યા ! જે રીતે સૃંજયકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા હોત્રવાહન રાજાની તું દૌહિત્રી છે, તે જ રીતે મારી પણ દૌહિત્રી છે, માટે જે તારા મનનું દુઃખ હોય તે કહે. હું તારા કહેવા પ્રમાણે કરીશ. અંબા બોલી કે હે ભગવન્ ! હું મોટા વ્રતવાળા તમારી શરણે પ્રાપ્ત થઇ છું, વાસ્તે ભયંકર શોકરૂપી કાદવના સમુદ્રમાંથી મારો ઉદ્ધાર કરો. ભીષ્મ કહે છે હે દુર્યોધન ! અંબાનાં વચન સાંભળી તેનું રૂપ, નવી અવસ્થા તથા અત્યંત સુકુમારતા જોઇ, પરશુરામે પોતાના મનમાં વિચાર કરતાં આ કન્યા શું કહેશે એમ જાણી વળી તેને દયાથી કહ્યું કે હે પવિત્ર હાસ્યવાળી ! જે તારૂં દુઃખ હોય તે ધૈર્ય રાખી મને કહે. હે ભરતકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા દુર્યોધન ! પરશુરામનાં વચન સાંભળી તે કન્યાએ, પોતાનું દુઃખ યથાર્થ તેને કહી સંભળાવ્યું. જમદગ્નિના પુત્ર પરશુરામે, તે રાજકન્યાનાં વચન સાંભળી મનમાં નિશ્ચય કરી, તેને કહ્યું કે હે ભાવિનિ ! હું તને કુરૂકુળમાં શ્રેષ્ઠ ભીષ્મ પાસે મોકલીશ અને ગંગાપુત્ર રાજા મારા કહેવા પ્રમાણે કરશેજ એમ હું માનું છું; ને કદી નહીં કરે તો અમાત્ય સહિત તેને શસ્ત્રના તેજે કરી રણસંગ્રામમાં બાળી ભસ્મ કરીશ. હે રાજકન્યા ! જો ત્યાં જવાની તારી મતિ ન હોય, તો એ કામમાં શૂરવીર શાલ્વપતિને હું સૂચના કરૂં. એવાં પરશુરામનાં વચન સાંભળી અંબાએ કહ્યું કે હે ભૃગુનંદન ! પૂર્વેથી મારૂં મન શાલ્વ રાજા વિષે ગયેલું છે એમ મારા કહેવાથી ભીષ્મે મને તેની પાસે મોકલી હતી, ત્યારે સૌભપતિ શાલ્વ રાજા પાસે જઇને મેં દુઃખે કરી બોલાય નહીં એવાં વચન તેને કહ્યાં; પણ મારા ચરિત્ર વિષે શંકિત થઇ તેણે તો મારો સ્વીકાર કર્યો નહીં. હે ભૃગુનંદન ! તમે આ મારાં વચન સાંભળ્યાં, માટે હવે નિશ્ચય કરી જે કરવું ઘટે, તે કરવા યોગ્ય છો. હું વિચાર કરૂં છું તો ખરેખર મારા દુઃખનું મૂળ મોટા વ્રતવાળા ભીષ્મજ છે એમ દેખાય છે; કારણ તેણે બળાત્કારથી હરણ કરી જઇ મને વશ કરી. હે મહાબાહો પરશુરામ ! જેને લીધે આ દુઃખ મને પ્રાપ્ત થયું એવા ભીષ્મને તમે મારો; જે લોભી, નીચ તથા જયશીલ છે, વાસ્તે તે વિષે પ્રતિક્રિયા કરવી એ યોગ્ય છે. જ્યારથી મોટા વ્રતવાળા ભીષ્મે બળાત્કારથી મને હરણ કરી, ત્યારથી મારા મનમાં તેને હું કોઇ પાસે પણ મરાવું એવો સંકલ્પ છે માટે હે નિષ્પાપ ! હે મહાબાહો પરશુરામ ! એ મારી કામના હાલ તમે સંપાદન કરો, તે ઇંદ્ર જેમ વૃત્રાસુરને મારે, તેમ ભીષ્મને મારો.

तस्मात्कामं ममाद्यमे रामसंपादयानघ ।
जहि भीष्मं महाबाहो यथा वृत्रं पुरंदरः ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि अंबोपाख्यानपर्वणि रामांबासंवादे गुर्जरभाषायां सप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७७॥

અધ્યાય ૧૭૮ મો. ભીષ્મ સામે પરશુરામનો કોપ.

भीष्म उवाच—एवमुक्तस्तदा रामो जहि भीष्ममिति प्रभो ।
उवाच रुदतीं कन्यां चोदयंतीं पुनःपुनः ॥ १ ॥

ભીષ્મ કહે છે—હે દુર્યોધન! અંબાએ તેમને મને મારવાનું કહ્યું ત્યારે પરશુરામે વારંવાર તે કામ કરવાની પ્રેરણા કરતી તથા રૂદન કરતી એવી કન્યા અંબાને કહ્યું કે હે કાશીરાજાની પુત્રી! હે શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપવાળી! હું બ્રહ્મવેત્તાના હેતુ વિના ઇચ્છા પ્રમાણે શસ્ત્ર ધારણ નહીં કરૂં; માટે એ ઉપરાંત બીજું શું કરૂં તે કહે? હે સુંદર ગાત્રવાળી રાણી! ભીષ્મ તથા શાલ્વ રાજા મારા કહેવા પ્રમાણે કરશે, માટે હું શસ્ત્ર ધારણ નહીં કરૂં; ને તું કંઇ પણ શોચ કર નહીં. હે શ્રેષ્ઠ અંગવાળી! હું કદી પણ શસ્ત્ર ધરીશ નહીં કેમકે બ્રાહ્મણની આજ્ઞા વગર મારે શસ્ત્ર ધરવાં નહીં એવો મેં નિશ્ચય કર્યો છે. અંબાએ કહ્યું કે હે પરશુરામ! મહા સમર્થ તમારે હરેક ઉપાયે કરી જે મારૂં દુઃખ નિવૃત્ત કરવાનું છે, તે કેવળ ભીષ્મથીજ ઉત્પન્ન થયેલું છે; માટે તમે મહા સમર્થ એવા તેનો નાશ કરો. પરશુરામ બોલ્યા કે હે કાશીરાજાની કન્યા અંબા! ભીષ્મ મસ્તકે કરી નમસ્કાર કરવા લાયક છે, તોપણ મારા કહેવાથી તારા ચરણને પણ ગ્રહણ કરશે; વાસ્તે તું ફરીથી કહે તેની સાથે યુદ્ધ વગર બીજું શું કરૂં? અંબા બોલી કે હે રામ! પૂર્વે સંગ્રામમાં રામચંદ્રને યુદ્ધ કરવા સારૂ જેણે બોલાવ્યા હતા એવા તમે, જો મારૂં પ્રિય કરવા ઇચ્છતા હો, તો યુદ્ધને વિષે અસુરની પેઠે ગર્જના કરનાર ભીષ્મનો નાશ કરી જે બોલ્યા છો, તે સત્ય કરી દેખાડો. ભીષ્મ કહે છે—હે દુર્યોધન! એ પ્રમાણે પરશુરામ તથા અંબા પરસ્પર વિવાદ કરતાં હતાં તે વેળા પરમ ધર્માત્મા અકૃતવ્રણ ઋષિ બોલ્યા કે—હે મોટી ભુજાવાળા! હે ભૃગુકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા! હે શૂરવીર પરશુરામ! શરણે આવેલી આ કન્યાનો ત્યાગ કરવો યોગ્ય નથી, માટે જો યુદ્ધમાં બોલાવેલા ભીષ્મ તમે મને જીત્યો એમ બોલે અથવા તમારા કહેવા પ્રમાણે કરે, તો આનું કાર્ય કર્યું અને પોતાનાં વાક્ય પણ સત્ય કર્યાં એમ કહેવાય. હે પરશુરામ! પૂર્વે તમે જ્યારે સર્વ ક્ષત્રિયોને જીત્યા ત્યારે બ્રાહ્મણોની પાસે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, તથા શૂદ્રમાંથી કોઇપણ બ્રાહ્મણનો દ્વેષ કરનાર થશે, તેનો હું સંગ્રામમાં નાશ કરીશ પણ શરણાર્થે, ભય પામેલા તથા શરણને અર્થે પ્રાપ્ત થયેલા પ્રાણીને જીવતાં લગી કદી પણ ત્યાગ કરવા સમર્થ થઇશ નહીં. સંગ્રામમાં એકઠા થયેલા સર્વ ક્ષત્રિય મંડળને જીતે એવો કોઇ હશે, તોપણ દેદીપ્યમાન શરીરવાળાનો નાશ કરીશ એવી પ્રતિજ્ઞા લીધી છે. હે ભૃગુકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા! આ ભીષ્મ છે. વાસ્તે તમે સંગ્રામમાં તેની સામે જઇ યુદ્ધ કરો. પરશુરામે કહ્યું કે હે ઋષિયોમાં શ્રેષ્ઠ! મેં પૂર્વે જે પ્રતિજ્ઞા લીધી છે, તે મને યાદ છે, માટે સામના ઉપાયે કરી જેમ સિદ્ધ થશે, તેમ હું પ્રથમ કરીશ. હે બ્રહ્મન્! કાશીરાજાની આ કન્યાના મનમાં જે કાર્ય છે, તે મોટું છે, માટે હું જ્યાં ભીષ્મ છે, ત્યાં આને સાથે લઇને જઇશ, ને જો સંગ્રામમાં વખાણવા લાયક ભીષ્મ મારા કહેવા પ્રમાણે નહીં કરે, તો તેનો નાશ કરીશ એવો મારો નિશ્ચય છે. મારાં મૂકેલાં બાણ દેહધારીને શરીરને વિષે

આસક્ત થઇ રહેતાં નથી તેને કાપીજ નાખે છે; એ વાત ક્ષત્રિયોના સંગ્રામને વિષે તમારા જાણવામાં છે. હે દુર્યોધન! મોટા તપસ્વી પરશુરામ એ પ્રમાણે કહી બ્રહ્મવાદિ બ્રાહ્મણો સહિત પ્રયાણ કરવાનો નિશ્ચય કરીને જવા તૈયાર થયા. ત્યારપછી તે સર્વ તપસ્વિયો તે દિવસની રાત્રિ ત્યાં રહ્યા, ને બીજે દિવસે અગ્નિમાં આહુતિ આપી તથા જપ કરીને મને મારવાની ઇચ્છાથી રવાને થવા તૈયાર થયા, ત્યારે હે મહારાજ દુર્યોધન! પરશુરામ બ્રાહ્મણો તથા અંબા સહિત કુરૂક્ષેત્રમાં આવ્યા. પછી ભૃગુકુળમાં ઉત્તમ થયેલા પરશુરામ જેમાં મુખ્ય હતા એવા મહાત્મા તથા તપસ્વી સર્વ બ્રાહ્મણો સરસ્વતીની ચોમેર ફરતા બેઠા. તેમને ત્યાં આવ્યે ત્રણ દિવસ થયા ત્યારે મોટા વ્રતવાળા પરશુરામે, હું અહીં આવ્યો છું એમ મને કહેવરાવ્યું. મહા બળવાન, અતિ તેજસ્વી તથા મહા સમર્થ પરશુરામ મારા દેશની સાન્નિધ્ય આવ્યા છે એવું સાંભળીને, હું પ્રીતિને લીધે મોટા વેગથી તેમની પાસે ગયો ને મેં તેમને ગાય નિવેદન કરી પૂજા કરી. હે રાજેંદ્ર! વેદમૂર્તિ ઋત્વિક્, પુરોહિત તથા બીજા બ્રાહ્મણોથી વિંટાયલા અને મહા પ્રતાપી જમદગ્નિના પુત્ર પરશુરામ, મને જોઇને મારી પૂજાનો સ્વીકાર કરી આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે હે ભીષ્મ! નિષ્કામનાવાળા તમે કાશીરાજાની કંન્યા અંબાને હરણ કરીને પછી તેનો ત્યાગ કર્યો એ કેવા વિચારથી કર્યું? તમે મોટા યશવાળી આ કન્યાને ધર્મથી ભ્રષ્ટ કરી કેમક તમોએ સ્વીકાર કરેલીને આ પૃથ્વીને વિષે કયો પુરૂષ ગ્રહણ કરવા સમર્થ છે? હે ભારત! તમે આને લઇ ગયા તેથી શાલ્વ રાજાએ આનો સ્વીકાર કર્યો નહીં; માટે મારા કહેવાથી ગ્રહણ કરો.

હે પુરૂષમાં સિંહરૂપ! હે નિષ્પાપ! રાજપુત્રી અંબા પોતાના ધર્મને પામો ને તમારે આનું અપમાન કરવું એ યોગ્ય નથી. હે દુર્યોધન! એ પ્રમાણે પરશુરામે મને કહ્યું ત્યારે ઉદાસ મનવાળા તેમને જોઇને મેં કહ્યું કે હે બ્રહ્મન્! મેં મારા ભાઇ વિચિત્રવીર્યને માટે આ કન્યા ગ્રહણ કરી હતી પણ જ્યારે તેણે મને હું શાલ્વ રાજાને મન વચનથી વરેલી તેની સ્ત્રી છું એમ કહ્યું, ત્યારે મેં તેને તેની પાસે જવાની રજા આપી, તેથી તેના શહેર પ્રત્યે ગઇ. હે પરશુરામ! ભય, દયા, ધનનો લોભ તથા કામનાથી પણ મારે ક્ષત્રિય ધર્મનો ત્યાગ કરવો નહીં એમ મેં વ્રત લીધેલું છે. હે દુર્યોધન! મારાં વચન સાંભળીને, ક્રોધથી વ્યાકુળ નેત્રવાળા પરશુરામે કહ્યું કે હે મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ! તું મારા કહેવા પ્રમાણે નહીં કરે તો; હું અમાત્ય સહિત તારો નાશ કરીશ. હે શત્રુને દમન કરનાર દુર્યોધન! એ પ્રમાણે ક્રોધયુક્ત થયેલા પરશુરામે વારંવાર મને કહ્યું ત્યારે મેં તેને પ્રિય લાગે એવી વાણીએ કરી પ્રાર્થના કરતાં અનેક વાકય કહ્યાં તોપણ ભૃગુકુળમાં સિંહરૂપ તે શાંતિ પામ્યા નહીં, ત્યારે મેં તેમને મસ્તકે કરી પ્રણામ કરીને ફરીથી કહ્યું કે, તમે મારી સાથે યુદ્ધ કરવા ઇચ્છો છો તેનું કારણ શું? હે મોટી ભુજાવાળા ભાર્ગવ! તમે જ્યારે હું બાળક હતો ત્યારે મને ચાર પ્રકારની બાણ તથા અસ્ત્રવિદ્યા શીખવી છે માટે તમારો શિષ્ય છું. હે દુર્યોધન! મેં એ પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે મહા ક્રોધથી લાલ થયાં હતાં નેત્ર જેમનાં એવા પરશુરામે કહ્યું કે, હે ભીષ્મ! તું મને ગુરૂ માને છે, પણ મારા કહેવાથી કાશીરાજાની આ કન્યા અંબાને મારા પ્રિય માટે ગ્રહણ કરતો નથી માટે યુદ્ધ વગર તારી શાંતિ થવાનીજ નથી એમ મને દેખાય છે. હે મહાબાહો! તું આ કન્યાને ગ્રહણ કર ને પોતાનાં કુળની રક્ષા કર; કેમકે તેં આ કન્યાને ભ્રષ્ટ કરી છે, જેથી આ કોઇ પતિને પામી નથી. એ પ્રમાણે બોલતા એવા તથા શત્રુના શહેરને જીતનાર પરશુરામને મેં કહ્યું કે હે બ્રહ્મર્ષિ!

એ પ્રમાણે હવે કદી પણ બનવાનું નથી; ફોકટ શ્રમ શા માટે કરો છો? હે જામદગ્ન્ય! પૂર્વના તમે મારા ગુરૂ છો એમ જાણીને હું તમને પ્રસન્ન કરૂં છું. મેં આ કન્યાનો પૂર્વથી ત્યાગ કરેલો છે; કારણ સર્પણીની પેઠે નાશ કરનારી તથા બીજા પુરૂષમાં મનવાળી સ્ત્રીને જાણીને કયો પુરૂષ ઘરમાં રાખે; જેનો દોષ મોટી ખરાબી કરનાર છે. હે મોટા વ્રતવાળા! હું ઇંદ્રના ભયથી પણ પોતાના ધર્મનો ત્યાગ ન કરૂં એવો છું, વાસ્તે જોઇએ તો તમે પ્રસન્ન થાઓ અથવા હમણાંજ તમારે જે કરવાનું હોય તે કરો. હે શુદ્ધ અંતઃકરણવાળા! હે શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિવાળા! હે સમર્થ પરશુરામ! પુરાણોને વિષે મરૂત રાજાએ કહેલું સંભળાય છે કે, મદોન્મત્ત, કરવા તથા નહીં કરવાના કાર્યને જાણનાર અને આડે માર્ગે ચાલનાર ગુરૂ હોય તોપણ તેનો ત્યાગ કરવો માટે હું તમે મારા ગુરૂ છો એમ જાણી અત્યંત પ્રેમથી તમને માનું છું; પણ ગુરૂએ કેવી રીતે વરતવું જોઇયે તે તમારા જાણવામાં કાંઇજ નથી, માટે તમારી સાથે યુદ્ધ કરીશ. હે પરશુરામ! ગુરૂ, બ્રાહ્મણ તથા તપશ્ચર્યાએ કરી વૃદ્ધ એવા તમને હું સંગ્રામમાં ન મારૂં તો સારૂં એમ જાણીને મેં તમારો અપરાધ સહન કર્યો. હે તપોધન! અધમ ક્ષત્રિયની પેઠે ઉગામેલા બાણવાળા, યુદ્ધ કરનાર, ક્રોધી તથા પાછા નહીં હઠનાર બ્રાહ્મણને સંગ્રામમાં મારવાથી તેને બ્રહ્મહત્યા લાગતી નથી એમ ધર્મશાસ્ત્રમાં નિશ્ચય કર્યો છે. હું ક્ષત્રિય ધર્મમાં રહેલો ક્ષત્રિય છું વાસ્તે તમને સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરી નાશ કરીશ. કોઇ પુરૂષ જેની સાથે પ્રીતિથી અથવા દ્વેષથી વર્તતો હોય, તેણે તેની સાથે તેવી રીતે વર્તવું એમાં કાંઇ પણ અધર્મ કહેવાય નહીં અને તેનું અકલ્યાણ પણ કાંઇજ થાય નહીં. ગુરૂના કહેવાથી સ્ત્રીનું પાણિગ્રહણ કરવું એ અર્થ તથા પિતાના વાક્યથી બ્રહ્મચર્ય પાળવું એ ધર્મ, એ બેના વિવેકમાં કુશળ અને દેશ તથા કાળના વિભાગને જાણનાર પુરૂષને, તે બેઉમાંથી કલ્યાણ કરનાર કોણ? એમ સંશય રહેતો હોય તો અર્થનો ત્યાગ કરી નિઃસંશય ધર્મનું સેવન કરવું એજ કલ્યાણકારક છે. તમે બ્રહ્મચર્ય ધર્મથી ભ્રષ્ટ કરીને સંશયવાન અર્થને વિષે અન્યાયથી પ્રવર્તાવા ઇચ્છો છો, માટે હું સંગ્રામમાં તમારી સાથે યુદ્ધ કરીશ. હે ભૃગુનંદન! હે વિપ્ર! મોટા તેજસ્વી તમે મારી ભુજાના બળ તથા સર્વ મનુષ્ય કરતાં અધિક એવાં મારાં પરાક્રમને જુવો. તમે બળવાન છો, તોપણ હું તમારી સાથે કુરૂક્ષેત્રમાં દ્વંદ્વયુદ્ધ કરીશ; ને તમારે જે કરવાનું હોય તે કરો અને સજ્જ થાઓ. હું સંગ્રામને વિષે તમારો નાશ કરીશ, તેથી મારાં સેંકડો બાણે કરી પીડા પામેલા તથા શસ્ત્ર વાગવાથી પવિત્ર થયેલા તમે પુણ્યે કરી પ્રાપ્ત થતા શ્રેષ્ઠ લોકને પામશો. હે ભાર્ગવ! યુદ્ધ કરવું એજ પ્રિયવ્રતવાળા! હે મહાબાહો! હે તપોધન! તમે અહીંથી પાછા વળો ને કુરૂક્ષેત્ર પ્રત્યે જાઓ. હું યુદ્ધ કરવા સારૂં ત્યાં આવીશ. હે ભાર્ગવ રામ! જ્યાં પૂર્વે તમે પોતાના પિતા જમદગ્નિનું સ્નાન કર્યું છે, ત્યાં તમને મારીને હું તમારૂં સ્નાન કરીશ માટે હે યુદ્ધમાં દુષ્ટ મદવાળા પરશુરામ! તમે ઉતાવળથી કુરૂક્ષેત્ર પ્રત્યે જાઓ ને હું બ્રાહ્મણ છું એમ બોલનાર તમને પૂર્વનો ગર્વ છે, તે હું ઉતારીશ. હે રામ! ઘણાં વર્ષ થયાં મેં એકલે સર્વ ક્ષત્રિયોને જીત્યા એમ તમે ફુલાયા કરો છો, તે વેળા હું તથા મારા સરખો કોઇ કોઇ ક્ષત્રિય ઉત્પન્ન થયો ન હતો; તેથી જેમ ઘાસમાં અગ્નિ પ્રજ્વલિત થઇ તેને બાળે, તેમ તુચ્છ ક્ષત્રિયોને જીત્યા છે પણ હે રામ! હું યુદ્ધ કરવામાં કુશળ છું એવા તમારા ગર્વને તથા તમારી કામનાનો નાશ કરનાર અને શત્રુના શહેરને જીતનાર હું ભીષ્મ ઉત્પન્ન થયો છું; માટે સંગ્રામમાં તમારો ગર્વ ઉતારીશ એમાં સંશય નથી.

હે ભારત દુર્યોધન ! એ પ્રમાણે મેં કહ્યું ત્યારે મારાં વચન સાંભળીને પરશુરામે હસતાં હસતાં મને કહ્યું કે હે ભીષ્મ! તું સંગ્રામમાં મારી સાથે યુદ્ધ કરવા ઇચ્છે છે એ બહુ સારૂં છે. હે શત્રુને તપાવનાર! હે કુરૂકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા ! હું કુરૂક્ષેત્ર વિષે જાઉં છું. તું પણ ત્યાં આવ તારી સાથે તારા કહેવા પ્રમાણે કરીશ. હે ભીષ્મ! કુરૂક્ષેત્રને વિષે મેં નાશ કરેલા, સેંકડો બાણોથી વિંધાયલા તથા ગૃધ્ર, કંક અને કાગડાના ભક્ષ્યરૂપ તને તારી માતા ગંગા જુવો! વળી હે પાર્થિવ! સિદ્ધ તથા ચારણે સેવેલી દેવી, યોગ્ય, મોટા ભગ્યશાળી, ભગીરથની કન્યા, નિષ્પાપ યુદ્ધની કામનાવાળા, આતુર તથા મંદ એવા તને જન્મ આપનાર ગંગા, આજ મેં નાશ કરેલા તને જોઇને રૂદન કરશે. હે ભરતકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા! હે યુદ્ધ કાર્મુક! હે દુર્મદ! તું રથાદિ સાહિત્ય ગ્રહણ કર ને આવ મારી સાથે ચાલ. હે દુર્યોધન ! એ પ્રમાણે પારકા શહેરને જીતનાર પરશુરામે કહ્યું, ત્યારે તેને મસ્તકે કરી પ્રણામ કરીને મેં કહ્યું કે, તમારા કહેવા પ્રમાણે થાઓ. હે ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યોધન! એ પ્રમાણે મેં કહ્યું, ત્યારે પરશુરામ યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છાથી કુરૂક્ષેત્ર પ્રત્યે ગયા, ને મે શહેરમાં જઇ મારી માતા સત્યવતીને તે સર્વ કહી સંભળાવ્યું. પછી હે મોટી કાંતિવાળા દુર્યોધન! મંગળ કાર્ય કરેલો, માતાએ આશિર્વાદ આપેલો તથા બ્રાહ્મણો પાસે સ્વસ્તિવાચન કરાવેલો હું શ્વેત અશ્વો જોડેલા સુંદર, શોભાયમાન, શ્રેષ્ઠ ચક્રવાળા, વ્યાઘ્રચર્મથી મઢેલા, મોટાં શસ્ત્રવાળા, સર્વ સાધન યુક્ત તથા અશ્વ વિદ્યામાં કુશળ, શૂરવીર, કુલીન, ઉત્તમ અને ઘણાં યુદ્ધરૂપ કર્મને દેખતા સારથિએ નિયમમાં રાખેલા રથમાં બેઠો. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ! સુંદર ઉત્તમ શ્વેત કવચ પહેરેલો, શ્વેત છત્ર જેની ઉપર ધરેલું હતું એવો, શ્વેત પંખાથી પવન થતો હતો જેને એવો, શ્વેત વસ્ત્ર તથા પાઘડી પહેરેલો, શ્વેત અલંકાર ધારણ કરેલો અને તમારો જય થાઓ એવાં વાક્યથી સ્તુતિ કરેલો હું હસ્તિનાપુરથી નિકળીને રણસ્થાન કુરૂક્ષેત્ર વિષે જવા લાગ્યો. તે વેળા કુળવાન સારથિએ હાંકેલા મન તથા વાયુ સરખા વેગવાળા અશ્વ અત્યંત ચાલવા લાગ્યા તેથી તરતજ હું ત્યાં જઇ પહોંચ્યો. હે દુર્યોધન! એ પ્રમાણે હું તથા પ્રતાપી પરશુરામ કુરૂક્ષેત્રને વિષે ગયા ને તત્કાળ પરસ્પર યુદ્ધ કરવા તૈયાર થયા. પછી મેં અતિ તપસ્વી પરશુરામની સામે ઉભા રહીને, શંખનાદ કર્યો. તે વેળા બ્રાહ્મણો, વનમાં રહેનાર તપસ્વીયો તથા ઇંદ્ર સહિત દેવતાઓના ગણ તે દિવ્ય યુદ્ધને જોવા સારૂ ત્યાં આવ્યા. તે સમયે ત્યાં ચારે તરફથી દિવ્ય પુષ્પનો વર્ષાદ થવા લાગ્યો દિવ્ય વાજીંત્ર વાગવા લાગ્યાં અને મેઘે ઘટા કરી. વળી પરશુરામની પાછળ ચાલનાર તપસ્વી બ્રાહ્મણો, રણસંગ્રામમાં જોવા સારૂ રણભૂમિને વિંટાઇ ઉભા. તે વેળા હે દુર્યોધન! સર્વનું હિત ઇચ્છનારી મારી માતા ગંગાએ મને કહ્યું કે હે ભીષ્મ! તારે શું કરવાની ઇચ્છા છે? હે કુરૂકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા! હું ભાર્ગવ પરશુરામની પાસે જઇ વારંવાર પ્રાર્થના કરી કહીશ કે, ભીષ્મ તમારો શિષ્ય છે; માટે તેની સાથે તમે યુદ્ધ કરો નહીં. હે પુત્ર! તું પણ બ્રાહ્મણ એવા જમદગ્નિના પુત્ર પરશુરામની સાથે યુદ્ધ કરવાનો આગ્રહ કર નહીં. એમ કહીને વળી મને તરછોડતાં કહ્યું કે, સર્વ ક્ષત્રિયનો નાશ કરનાર તથા મહાદેવ સરખા પરાક્રમી રામને તું શું જાણતો નથી? જેથી તેની સાથે યુદ્ધ કરવા ઇચ્છે છે. હે દુર્યોધન! એ પ્રમાણે મારી માતા ગંગાએ કહ્યું ત્યારે મેં સ્વયંવરમાં બનેલું સર્વ વૃત્તાંત, પરશુરામને કહેતાં પ્રાર્થનાનાં વાકય તથા કાશીરાજાની પુત્રી અંબાનું પૂર્વ કર્મ તેને કહી સંભળાવ્યું. ત્યારપછી મારી માતા ગંગા, પરશુરામ પાસે જઇ તેને ક્ષમાપના કરતાં કહેવા

લાગી કે, તમે આ તમારા શિષ્ય ભીષ્મની સાથે યુદ્ધ કરો નહીં, ત્યારે તેણે તેને કહ્યું કે હે ગંગા! તમે મને યુદ્ધ કરવાની ના કહો છો, પણ તેમ ભીષ્મને ના કહો; કારણ મારા કહેવા પ્રમાણે તેણે કર્યું નહીં, તેથી હું તેની સાથે યુદ્ધ કરવા આવ્યો છું. વૈશંપાયન કહે છે–હે જનમેજય! પરશુરામનાં વચન સાંભળીને ગંગા, પુત્રના સ્નેહને લીધે પાછી ભીષ્મની પાસે ગઇ, ને તેણે પરશુરામના કહેવા પ્રમાણે તેને કહ્યું, પણ ક્રોધને લીધે વ્યાકુળ નેત્ર-વાળા ભીષ્મે તેનાં વાક્યને માન્ય કર્યાં નહીં. ત્યાર પછી બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ, મોટા તપસ્વી ભૃગુકુળમાં ઉત્તમ તથા ધર્માત્મા પરશુરામ યુદ્ધ કરવા સારૂ તૈયાર થઇ ઉભા, ને ભીષ્મને યુદ્ધ કરવા માટે બોલાવ્યા.

अथ दृश्यत धर्मात्मा भृगुश्रेष्ठो महातपाः ।
आह्वयामास च तदा युद्धाय द्विजसत्तमः ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि अंबोपाख्यानपर्वणि परशुरामभीष्मयोः-कुरुक्षेत्रावरणे गुर्जरभाषायामष्टसप्तत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥

અધ્યાય ૧૭૯ મો. ભીષ્મ પરશુરામનું યુદ્ધ.

भीष्म उवाच—तमहं स्मयन्नवरणे प्रतिभाषं व्यवस्थितं ।
भूमिष्ठं नोत्सहे योध्धुं भवंतं रथमास्थितः ॥ १ ॥

ભીષ્મ કહે છે–હે દુર્યોધન! ત્યાર પછી મેં સંગ્રામમાં ઉભેલા પરશુરામને ગર્વપૂર્વક કહ્યું કે હે મોટી ભુજાવાળા! હે શૂરવીર! રથમાં બેઠેલો હું પૃથ્વી ઉપર ઉભેલા તમારી સાથે યુદ્ધ કરવાનો ઉત્સાહ રાખતો નથી; માટે જો તમે મારી સાથે સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરવા ઇચ્છતા હો, તો રથમાં બેસો અને કવચ ધારણ કરો. હે દુર્યોધન! મારાં વચન સાંભળી પરશુરામે સંગ્રામ દ્વાર પ્રત્યે મને કહ્યું કે હે ભીષ્મ! આ પૃથ્વી મારો રથ, તેને વહન કરનાર વેદરૂપ અશ્વ, વાયુરૂપી સૂત અને ગાયત્રી, સાવિત્રી તથા સરસ્વતી એ ત્રણ કવચ મારાં છે. હે કુરુનંદન! એ ત્રણ કવચ ધારણ કરેલો હું, સંગ્રામમાં તારી સાથે યુદ્ધ કરીશ. હે ગાંધારીના પુત્ર! એ પ્રમાણે કહીને સત્ય પરાક્રમી પરશુરામે મોટા બાણના સમુદાયે કરી મને ચોમેરથી વિંટી લીધો. ત્યાર પછી મેં સર્વ શ્રેષ્ઠ આયુદ્ધવાળા, સુંદર, અદ્ભુત ઉપમા તથા દેખાવવાળા, સંકલ્પ માત્રથી ઉત્પન્ન કરેલા, પવિત્ર, મોટા શહેર સરખા, દિવ્ય અશ્વ જોડેલા, સુવર્ણથી મઢેલા અને દૃઢ એવા રથમાં સૂર્ય તથા ચંદ્રના ચિન્હવાળું કવચ ધારણ કરી બેઠેલા જમદગ્નિના પુત્ર પરશુરામને જોયા. તે વેળા ધનુષ ધરનાર, ભાથા બાંધેલા, ચામડાના હાથમાં મોજા પહેરેલા, વેદ જાણનાર તથા પરશુરામના અત્યંત પ્રિય સખા અકૃતવ્રણ, યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છાવાળા તેનું સારથિપણું કરવા લાગ્યા. પછી હે દુર્યો-ધન! પરશુરામ મારા મનને હર્ષ ઉપજાવતાં વારંવાર સામે આવ, સામે આવ, એમ કહેવા લાગ્યા. ત્યારે ઉગતા સૂર્યની પેઠે અસહ્ય, મહા બળવાન, તથા ક્ષત્રિયોનો નાશ કર-નાર એકલા પરશુરામની સાથે હું એકલો યુદ્ધ માટે સાવધ થઇ ઉભો. જ્યારે બાણનો પ્રહાર ચાલવા લાગ્યો, ત્યારે હું મારા રથના અશ્વને ઉભા રાખી, ધનુષ મૂકી દઇ, રથ-માંથી પૃથ્વી ઉપર ઉતરીને પરશુરામની પૂજા કરવા સારૂ તેમની પાસે ગયો; ને તેને વિધિ-

પૂર્વક પ્રણામ કરીને મેં આવી રીતે ઉત્તમ વાક્ય કહ્યાં કે હે પરશુરામ! ધર્મશીલ, ગુરૂ તથા મારાથી અધિક અથવા મારા સમાન તમારી સાથે હું રણમાં યુદ્ધ કરીશ. હે સમર્થ! તમે આ સંગ્રામમાં મારા જયને ઇચ્છજો. પરશુરામે કહ્યું કે હે મોટી ભુજાવાળા! હે કુરૂકુળમાં શ્રેષ્ઠ ભીષ્મ! સમૃદ્ધિની ઇચ્છાવાળા તથા શ્રેષ્ઠની સાથે યુદ્ધ કરનાર પુરૂષે તારીજ પેઠે વિદ્યાગુરૂને પ્રણામાદિ કરવું જોઇયે; કેમકે એવો શિષ્યનો ધર્મ છે; માટે જો તેં એ પ્રમાણે મને પ્રણામાદિ ન કર્યું હોત, તો હું તને શાપ આપત. હે ભીષ્મ! હવે ઉત્સાહથી તું મારી સામે આવ, ને ધૈર્ય રાખી સાવધ થઇ સંગ્રામમાં યુદ્ધ કર, હું તને જીતવા સારૂ ઉભો છું, માટે તારા જયને ઇચ્છતો નથી; પણ તારાં આચરણે કરી પ્રસન્ન થયો છું, વાસ્તે તું જા રથમાં બેસ ને ધર્મે કરી મારી સાથે યુદ્ધ કર. હે દુર્યોધન! પરશુરામનાં વચન સાંભળી તેમને નમસ્કાર કરી ઉતાવળથી રથમાં બેસીને, મેં સુવર્ણથી મઢેલો શંખ ફરીથી સંગ્રામમાં વગાડયો. હે ભારત! પરસ્પર જીતવાની ઇચ્છાથી મારૂં તથા તેમનું ઘણા દિવસ સુધી યુદ્ધ થવા લાગ્યું. ત્યારે પ્રથમ પરશુરામે ગૃધ્રનાં પીંછ બાંધેલાં તથા નમેલા અગ્ર ભાગવાળાં નવસો સાઠ બાણ મારી ઉપર નાંખ્યાં; જેથી મારા રથના ચાર અશ્વ, સારથિ અને હું ઢંકાઇ ગયો, તોપણ હે દુર્યોધન! હું સંગ્રામમાં કવચ પહેરીને સામો પ્રહાર નહીં કરતાં તેમની સામે ઉભો રહ્યો. પછી દેવતા તથા બ્રાહ્મણોને નમસ્કાર કરીને મેં, રણમાં ઉભેલા તેમને હસતાં હસતાં કહ્યું કે હે બ્રહ્મન્! તમે મર્યાદા મૂકી, તોપણ મેં તમારૂં ગુરૂપણાનું માન રાખ્યું છે; વાસ્તે હવે હું ફરીથી, ધર્મ સંગ્રહ વિષે મારી સંપત્તિ કહું તે તમે સાંભળો. હે ગુરૂ! સર્વ વેદ તમારા શરીરને વિષે રહ્યા છે; તમારૂં બ્રાહ્મણપણું પણ મોટું છે તથા તમે તપશ્ચર્યા પણ બહુ મોટી કરી છે તેથીજ હું તમારી ઉપર પ્રહાર કરતો નથી; પણ જે બ્રાહ્મણ શસ્ત્ર ઉગામી પ્રહાર કરે તે ક્ષત્રિયપણાને પામે; માટે તમે મને ક્ષત્રિય ધર્મરૂપ પ્રહાર કરવા લાગ્યા છો, વાસ્તે હવે મારા ધનુષના પરાક્રમને તથા મારા બાહુબળને જુવો. હે શૂરવીર! આ હું મારાં તીક્ષ્ણ બાણે કરી તમારા ધનુષને હમણાં કાપું છું. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ દુર્યોધન! એ પ્રમાણે પરશુરામને કહીને મેં તીક્ષ્ણ એવું એક બાણ તેમની ઉપર મૂકીને તેમના ધનુષની કોટીને કાપીને તેને પૃથ્વી ઉપર પાડયું. પછી મેં નમેલા અગ્રભાગવાળાં તથા ગરજુનાં પીંછ બાંધેલાં સેંકડો બાણ તેમના રથ મૂકયાં ત્યારે વાયુના વેગથી વિશેષ ગતિવાળાં તે બાણ શરીરમાં વાગી બહાર નિકળીને; રૂધિર ટપકતા સર્પની પેઠે ચારે તરફ ફરતાં દેખાયાં. તે વેળાએ રૂધિરથી ખરડાયલા અંગવાળા તથા રૂધિર જેના શરીરમાંથી ટપકયા કરતું હતું એવા પરશુરામ; જેમ ધાતુ ઝરતો મેરૂ પર્વત, શિશિર ઋતુને વિષે લાલ પુષ્પના ગુચ્છાથી આસોપાલવ તથા ઉઘાડેલા કેસુડાના પુષ્પથી ખાંખરાનું વૃક્ષ શોભે તેમ શોભતા હતા. ત્યાર પછી મોટા ક્રોધે યુક્ત થયેલા પરશુરામે બીજા ધનુષને ગ્રહણ કરી મારી ઉપર સુવર્ણના અગ્રભાગવાળાં તથા અત્યંત તીક્ષ્ણ બાણનો વર્ષાદ કર્યો; ત્યારે અનેક તરેહથી મર્મસ્થાનને ભેદનાર, મહા વેગવાળા અને સર્પ, અગ્નિ તથા વિષ સરખાં ભયંકર બાણ મારા શરીર ઉપર પ્રાપ્ત થઇને મને કંપાયમાન કરવા લાગ્યાં. તોપણ મારા શરીરને સ્થિર રાખી ક્રોધાયમાન થઇને મેં, પરશુરામ ઉપર સેંકડો બાણ મૂક્યાં; જે અગ્નિ, સૂર્ય તથા સર્પ સરખાં અને તીક્ષ્ણ હોવાથી પીડાયલા ને અત્યંત ખેદયુક્ત મનવાળા થયા. હે ભારત! તેમને જોઇને તેમની ઉપર દયાયુક્ત થયું હતું ચિત્ત જેનું એવો હું, પોતાની બુદ્ધિ તથા મનને સ્થિર રાખીને, ક્ષત્રિય ધર્મને તથા

યુદ્ધને ધિક્કાર છે, ધિક્કાર છે, એમ કહેવા લાગ્યો. હે રાજન્ ! શોકના વેગથી વ્યાપ્ત થયેલા મેં વારંવાર કહ્યું કે અરે ! મેં ક્ષત્રિય ધર્મને લીધે આ મોટું પાપ કર્મ કર્યું જેથી ગુરૂ અને બ્રાહ્મણ એવા ધર્માત્માને તીક્ષ્ણ બાણે કરી આવા પીડિત કર્યા. હે ભારત ! ત્યારપછી મેં પરશુરામ ઉપર તે વખતે ફરીથી પ્રહાર કર્યો નહી. તે વેળા હજારો કિરણવાળા સૂર્ય દેવતા પૃથ્વીને તપાવી જ્યારે નિવૃત્ત થયા ત્યારે યુદ્ધ નિવૃત્ત થયું.

अथावताप्य पृथिवीं पूषादिवससंक्षये ।
जगामास्तं सहस्रांशुस्ततो युद्धमुपारमत् ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि अंबोपाख्यानपर्वणि रामभीष्मयुद्धे गुर्जरभाषायामूनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७९ ॥

અધ્યાય ૧૮૦ મો. રામ ભીષ્મનું યુદ્ધ. (ચાલુ)

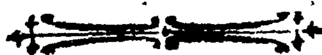
भीष्म उवाच—आत्मनस्तु ततः सूतो हयानां च विशांपते ।
मम चापनयामास शल्यान्कुशलसंमतः ॥ १ ॥

ભીષ્મ કહે છે—હે પૃથ્વીપતિ દુર્યોધન ! કુશળ પુરૂષમાં માન્ય એવા મારા સારથિએ પોતાના, અશ્વના તથા મારા શરીરમાં ખૂંચી ગયેલાં બાણ બહાર ખેંચી કાઢયાં. પછી બીજા દિવસના પ્રભાતને વિષે સૂર્યનો ઉદય થયો, ત્યારે પાછું ફરીને યુદ્ધ પ્રવર્ત થવું જોઇએ માટે પ્રતાપી પરશુરામે કવચ ધારણ કરેલા, રથમાં બેઠેલા તથા સ્નાન કરી વળેલા, જળ-પાન પ્રાપ્ત થયું હતું જેને એવા અને વિહ્વળતા રહિત અશ્વોએ કરી ઉતાવળથી આવતા એવા મને જોઇને, પોતાના રથને અત્યંત સજ્જ કર્યો. પછી હું યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છાથી આવતા રામને જોઇને પોતાના શ્રેષ્ઠ ધનુષનો ત્યાગ કરી તત્કાળ રથમાંથી ઉતરી, નમસ્કાર કરી, પાછો રથમાં બેસી, તેમની સામે યુદ્ધ કરવા સારૂ ભય વગરનો થઇ ઉભો. જ્યારે મેં તેમની ઉપર બાણનો વર્ષાદ કર્યો, ત્યારે તેમણે પણ મારી ઉપર બાણનો વર્ષાદ વરસાવ્યો. ત્યાર પછી વળી મહા ક્રોધ પામેલા જમદગ્નિના પુત્ર પરશુરામે અત્યંત તીક્ષ્ણ કરેલાં સર્પ સરખાં બાણ મારી ઉપર મૂક્યાં. મેં તે હજારો બાણોને તીક્ષ્ણ ભાલાએ કરી અંતરિક્ષમાંજ કાપી નાખ્યાં. પ્રતાપી જમદગ્નિના પુત્ર પરશુરામે મારી ઉપર બીજાં દિવ્ય અસ્ત્ર મૂક્યાં. ત્યારે તેના કરતાં અધિક પરાક્રમ કરવાની ઇચ્છાવાળા મેં, તેમનાં અસ્ત્રોને અસ્ત્રે કરી રૂંધ્યાં; જેથી આકાશમાં ચારે તરફ મોટો શબ્દ થયો. હે ભારત ! મેં પરશુરામ ઉપર વાયવ્યાસ્ત્ર મૂક્યું જેને તેણે ગુહ્યકાસ્ત્રે કરી નિવૃત્ત કર્યું; ત્યારે વળી મેં અગન્યસ્ત્રને મંત્રી પરશુરામ ઉપર મૂક્યું, તેને પણ તે સમર્થે વારૂણાસ્ત્રે કરી નિવારણ કર્યું. હે દુર્યોધન ! એ પ્રમાણે પરશુરામનાં દિવ્ય અસ્ત્રોને મેં નિવારણ કર્યાં, અને દિવ્યાસ્ત્ર જાણનાર, શત્રુને દમન કરનાર તથા તેજસ્વી તેણે મારાં અસ્ત્રોને નિવારણ કર્યાં. ત્યાર પછી અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા, પ્રતાપી તથા બ્રાહ્મણમાં ઉત્તમ જમદગ્નિના પુત્ર પરશુરામે મને ડાબી બાજુ કરી વક્ષઃસ્થળને વિષે બાણ મારી વિંધ્યો જેથી હું શ્રેષ્ઠ એવા મારા રથ વિષે ખેદ પામી પડી ગયો. મારો સારથિ તેવી વ્યવસ્થાવાળા મને જોઇને રણભૂમિમાંથી રથ પાછો વાળી લઇ ગયો. અત્યંત વિંટાયલા, બેભાન થયેલા, રામના બાણથી પીડાયલા તથા ગ્લાનિ યુક્ત

થયેલા મને જોઇને, અકૃતવ્રણાદિ પરશુરામના સર્વ અનુચર પ્રસન્ન થઇ મોટો શબ્દ કરવા લાગ્યા. કાશિરાજાની કન્યા અંબા પણ હર્ષ પામી. હે દુર્યોધન! જ્યારે મને ભાન આવ્યું ત્યારે મેં સારથિને કહ્યું કે હે સૂત! તું, જ્યાં પરશુરામ હોય, ત્યાં મારો રથ લઇ જા. મને સર્વ વેદના નિવૃત્ત થઇ છે ને હું યુદ્ધ કરવા સાવધ છું. હે કુરૂકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા! મારાં વચન સાંભળીને સારથિ પરમ શોભાયમાન, વાયુ સરખી ગતિવાળા અને જાણે નાચતા હોય એવા અશ્વોએ કરી મને પરશુરામની સામે લઇ ગયો. હે કૌરવ! અત્યંત ક્રોધ પામેલા મેં પરશુરામની સામે જઇને, મને જીતવાની ઇચ્છાથી કોપેલા તેમની ઉપર બાણનો વર્ષાદ કર્યો. તેમણે સરખી ગતિ કરનાર તથા પોતાની ઉપર આવતાં મારાં અસંખ્ય બાણોને એક એક પ્રત્યે ત્રણ ત્રણ બાણ મારી એકદમ કાપી નાખ્યાં; તે બાણોના બબ્બે કકડા થયા. મેં પરશુરામનો નાશ કરવાની ઇચ્છાથી દેદીપ્યમાન, શ્રેષ્ઠ કાંતિવાળું, તથા કાળ સમાન એક બાણ તેની ઉપર ફેંક્યું; જેથી તે હણાવાને લીધે વેગને વશ થઇને સંગ્રામમાં મોહ પામી પૃથ્વી ઉપર પડી ગયા. તે વેળા સર્વ હાહાકાર કરવા લાગ્યા, સર્વ જગત જેમ સૂર્ય પડે ને ગ્લાનિયુક્ત થાય, તેમ ગ્લાનિયુક્ત થયું. તે સમયે તપશ્ચર્યારૂપ ધનવાળા બ્રાહ્મણો તથા કાશિરાજાની પુત્રી અંબા ઉદ્વિગ્ન ચિત્તવાળાં થઇ દોડીને પરશુરામની પાસે આવ્યાં, આસ્તેથી મળી જળયુક્ત હાથે કરી 'તમારો જય થાઓ' એમ આશિષ આપી આશ્વાસના કરવા લાગ્યાં. પરશુરામે ઉઠીને હે ભીષ્મ! તું ઉભો રહે, તને હમણાં માર્યો છે, એમ વિહ્વળતાયુક્ત વાક્ય કહી, પોતાના ધનુષમાં બાણ સાંધી ઉતાવળથી મારી ઉપર નાંખ્યું. જે મારા ડાબા પડખામાં લાગ્યું, તેથી હું ડોલતા વૃક્ષની પેઠે અત્યંત ઉદ્વિગ્ન થયો. વળી પરશુરામે એકદમ અસ્ત્રે કરી મારા રથના અશ્વોને પ્રહાર કરીને, મારી ઉપર અનેક બાણ મૂક્યાં. હે દુર્યોધન! મેં પણ શત્રુના પ્રહારને અટકાવે એવું એક અસ્ત્ર ફેંક્યું; જેથી તેમનાં સર્વ બાણ મારી ઉપર પ્રાપ્ત થયા પહેલાંજ આકાશ માર્ગની મધ્યે નિવૃત્ત થયાં. પછી હે રાજન્! મારા તથા તેમના બાણના સમુદાયને લીધે આકાશ છવાઇ ગયું, તેથી સૂર્ય દેખાતો બંધ પડ્યો, ને વાયુ પણ રૂંધાઇ ગયો. વાયુએ કંપાવાથી, સૂર્યના કિરણથી તથા પરસ્પર પછડાવાથી બાણમાં અગ્નિ ઉત્પન્ન થયો; જેને લીધે તેઓ પ્રદીપ્ત થઇ બળીને ભસ્મ થઇ પૃથ્વી ઉપર પડ્યા. અત્યંત ક્રોધે ભરાયેલા પરશુરામે મારી ઉપર ક્રમે કરી સો, હજાર, દશ હજાર, લાખ, અર્બુદ, ખર્વ તથા નિખર્વ બાણ ઉતાવળથી મૂક્યાં. મેં સંગ્રામને વિષે સર્પ સરખાં બાણે કરી તેમનાં બાણોને કાપી પર્વતની પેઠે પૃથ્વીને વિષે પાડ્યા. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ! એ પ્રમાણે યુદ્ધ થયું અને જ્યારે સંધ્યાકાળ વ્યતીત થયો ત્યારે મારા ગુરૂ પરશુરામ રણભૂમિમાંથી પાછા વળ્યા.

एवं तदभवद्युद्धं तदा भरतसत्तम ।
संध्याकाले व्यतीते तु व्यपायात्स च मे गुरुः ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि अंबोपाख्यानपर्वणि रामभीष्मयुद्धे गुर्जरभाषायामशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८० ॥

અધ્યાય ૧૮૧ મો. ભીષ્મ અને રામનું યુદ્ધ. (ચાલુ)

भीष्म उवाच—समागतस्य रामेण पुनरेवातिदारुणं ।
अन्येद्युस्तुमुलं युद्धं तदा भरतसत्तम ॥ १ ॥

ભીષ્મ કહે છે—હે ભરતસત્તમ દુર્યોધન! પછી બીજે દિવસે રણભૂમિમાં આવેલા પરશુરામની સાથે મારૂં દારૂણ તથા ભયંકર એવું યુદ્ધ થવા માંડ્યું. દિવ્યાસ્ત્ર જાણનાર, શૂરવીર, ધર્માત્મા તથા સમર્થ એવા પરશુરામે મારી ઉપર અનેક દિવ્યાસ્ત્ર મૂક્યાં; જેમને મેં પ્રાણ ત્યાગને પણ નહી ગણકારતાં સમૂળ નાશ કરે એવાં અસ્ત્રે કરી નાશ કર્યાં. હે ભારત! જ્યારે મારાં અસ્ત્રે કરી તેમનાં અસ્ત્ર નાશ પામ્યાં ત્યારે સંગ્રામને વિષે પ્રાણ ત્યાગ કરવા તૈયાર થયેલા ધર્માત્મા પરશુરામ મહા ક્રોધ યુક્ત થયા. હે દુર્યોધન! જ્યારે એ પ્રમાણે સર્વ અસ્ત્ર વ્યર્થ ગયાં ત્યારે મહાત્મા જમદગ્નિના પુત્ર પરશુરામે ભયંકર દેખાવવાળી, કાળ સરખી, ઉંબાડીયાં સમાન પ્રજ્વલિત, દેદીપ્યમાન અગ્રભાગવાળી તથા જેનું તેજ સર્વ લોકમાં વ્યાપે એવી એક શક્તિ મારી ઉપર મૂકી, ત્યારે મેં દેદીપ્યમાન, પ્રલય કાળના સૂર્ય સરખી પ્રકાશમાન તથા મારી ઉપર આવતી એવી તે શક્તિને અનેક બાણે કરી ત્રણ કકડા કરી પૃથ્વી ઉપર પાડી. તે વેળા પવિત્ર સુગંધવાળો વાયુ વાવા લાગ્યો. હે ભારત! એ પ્રમાણે તે શક્તિ કપાઇ પૃથ્વી ઉપર પડી ત્યારે ક્રોધે કરી દેદીપ્યમાન થયેલા પરશુરામે મારી ઉપર મહા ભયંકર બીજી બાર શક્તિ મૂકી; જેમનો દેખાવ તેજસ્વી તથા લાઘવપણાને લીધે હું કંઇપણ કહી શકતો નથી. હે રાજન્! હું અગ્નિનાં ઉંબાડીયાં સરખી, અનેક તરેહના દેખાવવાળી, ઉગ્ર તેજે કરી પ્રદીપ્ત, પ્રલયકાળના બાર સૂર્ય સરખી તથા સામે આવતી શક્તિને જોઇને વિહ્વળ થયો. ત્યાર પછી મેં પ્રથમ તેઓમાંથી નિકળેલા બાણના સમુદાયને બાણના સમૂહથી ભેદ કરી બીજાં બાર બાણ મૂકી તે સર્વ શક્તિને કાપી નાંખી. મહાત્મા જમદગ્નિના પુત્ર પરશુરામે સુવર્ણના દંડવાળી, વિચિત્ર, સુવર્ણના પટા મઢેલી તથા પ્રજ્વલિત ઉંબાડીયાં સરખી અનેક શક્તિ મારી ઉપર ફેંકી. મેં સંગ્રામને વિષે તે સર્વ શક્તિને ઢાલે કરી નિવારણ કરી તથા તલવારે કરી કાપી પૃથ્વી ઉપર પાડી. પરશુરામના સારથિ સહિત રથના અશ્વો ઉપર દિવ્ય બાણનો વર્ષાદ કર્યો. તે વેળા સહસ્રાર્જુનને નાશ કરનાર મહાત્મા પરશુરામે પોતાની સુવર્ણથી શોભિતી સર્વ શક્તિ કપાઇ પૃથ્વી ઉપર પડી તેમને તથા મેં મૂકેલાં સર્પ સરખાં બાણોને જોઇ મહા ક્રોધયુક્ત થઇને મારી ઉપર દિવ્ય અસ્ત્ર મૂક્યું. તેમાંથી તીડ નામના જંતુની પંક્તિની પેઠે પ્રજ્વલિત તથા મહા ભયંકર બાણની પંક્તિ નિકળી; જેનાથી સારથિ, અશ્વ તથા રથ સહિત મારૂં શરીર વિંધાયું. પરશુરામના બાણે કરી મારો રથ સારથિ તથા અશ્વો વિંધાયા, ને રથનાં યુગ, ચાક તથા અક્ષ ભાગી પડ્યાં. ત્યાર પછી જ્યારે તે બાણ સમૂહ નિવૃત્ત થયો ત્યારે મેં મારા ગુરૂ પરશુરામની ઉપર અનેક બાણનો વર્ષાદ કર્યો, જેથી ભેદાવાને લીધે તેમના શરીરમાંથી દેહ ઉપર ન ઠરે એવું ઘણું રૂધિર વહેવા લાગ્યું. જેમ મારા બાણથી પરશુરામ સંતપ્ત થયા હતા, તેમ હું પણ તેમના બાણથી અત્યંત વિંધાયો હતો. પાછલા પ્રહર કેડે સૂર્ય અસ્તાચળ પર્વત પ્રત્યે ગયા ત્યારે તે દિવસે પણ યુદ્ધ નિવૃત્ત થયું.

यथ रामो बाणजालाभितप्तस्तथैवाहं सुभृशं गाढविद्धः ।
ततो युद्धं व्यरमच्चापराह्ने भानावस्तं प्रतियाते महीध्रं ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि अंबोपाख्यानपर्वणि गुर्जरभाषायामेकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥

અધ્યાય ૧૮૨ મો. રામ ભીષ્મનું યુદ્ધ. (ચાલુ)

भीष्म उवाच—ततः प्रभाते राजेंद्र सूर्ये विमलतांगते ।
भार्गवस्य मया सार्धं पुनर्युद्धमवर्तत ॥ १ ॥

ભીષ્મ કહે છે—હે રાજેંદ્ર દુર્યોધન! ત્યાર પછી બીજા દિવસના પ્રભાતને વિષે નિર્મળ સૂર્યનો ઉદય થયો ત્યારે ભાર્ગવ પરશુરામનું મારી સાથે યુદ્ધ થવા લાગ્યું. પ્રહાર કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ પરશુરામે મેઘ મંડળ સરખા રથમાં બેસીને મારી ઉપર, જેમ મેઘ પર્વત ઉપર જળનો વર્ષાદ કરે, તેમ બાણ સમૂહનો વર્ષાદ કર્યો. તેમનાં બાણ મારામાં અત્યંત સ્નેહી મારા સારથિને વાગ્યાં, તેથી તે મનને ખેદ ઉપજાવતાં રથ ઉપરથી ઉતરી ભાગી ગયો અને તેને અત્યંત કષ્ટ પ્રાપ્ત થયું. થોડે દૂર જઇ પૃથ્વી ઉપર પડી મોહ યુક્ત થયો, અને તેણે એક મુહૂર્ત માત્રમાં પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ કર્યો; તે જોઇને મારા મનમાં અત્યંત ભય પ્રાપ્ત થયો. હે રાજેંદ્ર! એ પ્રમાણે સારથિ નાશ પામ્યા પછી ગભરાતા યુક્ત મનવાળો હું, પરશુરામની ઉપર અનેક બાણ મૂકતો હતો; ત્યારે તે મૃત્યુ સરખું એક બાણ મારી ઉપર મૂકવા તૈયાર થયા. તે વેળા ભૃગુકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા પરશુરામે બળાત્કારથી પોતાના ધનુષને ખેંચીને, સારથિ નાશ પામવાને લીધે દુઃખ યુક્ત થયેલા તથા રથમાંથી ઉતરી પડેલા મને એક બાણ મૂકી અત્યંત પીડિત કર્યો. હે રાજન્! મનુષ્ય શરીરના રૂધિરનું પાન કરનાર તે બાણ મારા વક્ષઃસ્થળમાં વાગ્યું ને મારા સહિત પૃથ્વી ઉપર પડ્યું. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ! હું મૃત્યુ પામ્યો એમ જાણીને પરશુરામ મેઘની પેઠે મોટી ગર્જના કરવા લાગ્યા તથા વારંવાર હર્ષ પામવા લાગ્યા. વળી હે રાજન્! જ્યારે હું પૃથ્વી ઉપર પડ્યો, ત્યારે હર્ષયુક્ત થયેલા રામ પોતાના અનુચરો સહિત મોટા પોકાર કરવા લાગ્યા અને મારી પાસે જે કુરૂકુળના પુરૂષો ઉભા હતા તે તથા યુદ્ધ જોવાને આવેલા સર્વ અત્યંત પીડા પામવા લાગ્યા. તે વેળા હે રાજાઓમાં સિંહરૂપ દુર્યોધન! મેં સૂર્ય તથા અગ્નિ સરખા તેજસ્વી અને બ્રાહ્મણનાં સ્વરૂપ ધારણ કરેલા આઠ વસુને જોયા; જેઓ મને રણભૂમિને વિષે પોતાના હાથમાં અદ્ધર રાખી ચારે તરફથી વિંટી ઉભા રહ્યા હતા. હે રાજન્! હું પડ્યો પણ તે બ્રાહ્મણોએ મારી રક્ષા કરી તેથી પૃથ્વી ઉપર પડ્યો નહીં; કેમકે તેઓએ બાંધવની પેઠે મને અદ્ધર ગ્રહણ કરી રાખ્યો હતો. પછી બ્રાહ્મણોના હસ્તને વિષે અદ્ધર રહેલા, તેઓ જેને જળનું સેચન કરતા હતા એવા તથા જેને શ્વાસ ચાલતો હતો એવા મને ગ્રહણ કરીને તેઓએ, તું કંઇ પણ ભય નહીં પામ, એમ કહી તારૂં કલ્યાણ થાઓ એમ કહ્યું. પછી તેમનાં વાક્ય સાંભળી અત્યંત તૃપ્ત થયેલો હું તત્કાળ ઉઠ્યો. મેં નદીઓમાં શ્રેષ્ઠ એવી મારી માતા ગંગાને મારા રથમાં બેઠેલી જોઇ; જેણે સંગ્રામને વિષે મારા અશ્વને ગ્રહણ કરી રાખ્યા હતા. પછી મારી માતામા તથા પિતૃઓમાં ચરણ વંદન કરીને હું પાછો રથમાં બેઠો ને મેં મારા રથ, અશ્વ તથા યુદ્ધમાં સાહિત્ય સહિત મારી રક્ષા કરતી એવી મારી માતાને હાથ જોડી પાછી વાળી મૂકી. હે ભારત!

તે દિવસ નિવૃત્ત થવા આવ્યો ત્યારે હું પોતેજ વાયુ સરખા વેગવાળા મારા અશ્વોને ચલાવતાં જમદગ્નિના પુત્ર પરશુરામ સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. હે ભરતશ્રેષ્ઠ! મેં હૃદયને છેદ કરે એવું એક બાણ મહા બળવાન ભગવાન પરશુરામ ઉપર ફેંક્યું; જેથી પીડા પામવાને લીધે ધનુષનો ત્યાગ કરી તે ધુંટણભર પૃથ્વી ઉપર પડી ગયા ને મોહને વશ થયા. હે રાજન્! જ્યારે હજારો સુવર્ણનાં દાન આપનાર પરશુરામ પૃથ્વી ઉપર પડ્યા, ત્યારે મેઘ ઘણું રૂધિર વર્ષતા આકાશમાં ઘેરાઇ ગયા, મહા કઠિન વિજળીયો સહિત સેંકડો ઉલ્માડીયાં પડયાં, દેદિપ્યમાન સૂર્યને રાહુએ ઘેરી લીધો, તીક્ષ્ણ વાયુ વાવા લાગ્યો, પૃથ્વી ચલાયમાન થઇ, ગૃધ્ર, બલાક તથા ગર્જુ મોટા હર્ષયુક્ત થઇ ત્યાં આવી આવીને પડવા લાગ્યા. દક્ષિણ દિશાને વિષે ગોમાયુ વારંવાર મોટા શબ્દ કરવા લાગ્યાં અને મોટા શબ્દવાળાં દુંદુભિ વગર વગાડે શબ્દ કરવા લાગ્યાં. એ પ્રમાણે જ્યારે મહાત્મા રામ સંજ્ઞા વગરના થઇ પૃથ્વી ઉપર પડ્યા, ત્યારે ઘોરરૂપ ભયંકર શબ્દ થયો. ત્યાર પછી હે કૌરવ! તત્કાળ ઉઠીને વ્યાકુળ થયેલા, ક્રોધે કરી અત્યંત વૃદ્ધિ પામેલા તથા મહાબાહુ પરશુરામ, વળી મારી સામે યુદ્ધ કરવા સારૂ આવ્યા. મને પ્રહાર કરવા સારૂ અત્યંત દઢ ધનુષ તથા બાણ ગ્રહણ કરવા લાગ્યા. તે જોઇને કૃપાયુક્ત મહર્ષિયોએ વાર્યા. ક્રોધયુક્ત તેમણે મારી ઉપર મૂકવા સારૂ ગ્રહણ કરેલા કાળ તથા અગ્નિ સરખા બાણનો પાછો સંહાર કર્યો. તે વેળા મંત્રરૂપ કિરણના મંડળવાળા તથા રજના પુંજથી ઢંકાયલા સૂર્ય અસ્ત થયા, ને સુખરૂપ શીતળ વાયુવાળી રાત્રિ પ્રાપ્ત થઇ. અમે બેઉએ યુદ્ધ કરવું બંધ કર્યું. હે રાજન્! એ પ્રમાણે તે દિવસે યુદ્ધ કરવું બંધ કર્યું, પછી જ્યારે બીજે દિવસે સૂર્યોદય થયો, ત્યારે વળી યુદ્ધ થવા લાગ્યું, એ પ્રમાણે પ્રાતઃકાળથી તે સાયંકાળ પર્યંત ત્રેવીસ દિવસ સુધી યુદ્ધ થયું.

एवं राजन्नवरारो बभूव ततः पुनर्विमले भूत्सुघोरं ।
कल्यं कल्यं विंशतिं वै दिनानि तथैव चान्यानि दिनानि त्रीणि ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि अंबोपाख्यानपर्वणि रामभीष्मयुद्धे गुर्जरभाषायां द्व्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८२ ॥

અધ્યાય ૧૮૩ મો. રામભીષ્મનું યુદ્ધ. (ચાલુ)

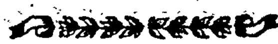
भीष्म उवाच—ततोहं निशि राजेंद्र प्रणम्य शिरसा तदा ।
ब्राह्मणानां पितृणां च देवतानां च सर्वशः ॥ १ ॥

ભીષ્મ કહે છે—હે રાજેંદ્ર દુર્યોધન! પછી જ્યારે ત્રેવીસમા દિવસની રાત્રિ પ્રાપ્ત થઇ, ત્યારે હું બ્રાહ્મણોને, પિતૃઓને, સર્વ દેવતાઓને, રાત્રિને વિષે ફરનાર ભૂત પ્રાણીને તથા રાજવંશિયોને મસ્તકે કરી પ્રણામ કરીને, એકાંત વિષે શય્યા ઉપર બેસી મને કરી વિચાર કરવા લાગ્યો કે, મારે જમદગ્નિના પુત્ર પરશુરામ સાથે આજ ઘણા દિવસ થયાં અત્યંત દારૂણ તથા મોટા દુઃખરૂપ યુદ્ધ થાય છે, તોપણ તેમાં હું મહા શૂરવીર તથા મહા બળવાન તે બ્રાહ્મણને જીતી શકતો નથી. જો હું પ્રતાપી રામને જીતવા સમર્થ હઉં, તો આજ રાત્રિને વિષે પ્રસન્ન એવા દેવતાએ મને દર્શન આપવાં. હે રાજેંદ્ર! એ

પ્રમાણે વિચાર કરીને બાણથી વિંધાયલો હું જમણા પડખાભર સૂતો, ને જ્યારે પ્રભાતકાળ થવા આવ્યો, ત્યારે પૂર્વે જે બ્રાહ્મણોએ રથમાંથી પડેલા મને ઉપાડી ગ્રહણ કરી તું ભય નહીં પામ એમ કહી સાંત્વના કરી હતી, તેઓએ સ્વપ્નમાં દર્શન આપી જે વાક્ય કહ્યાં, તે હું તને કહું તે સાંભળ. હે ગંગાના પુત્ર ભીષ્મ! તું ઉઠ, તને આ યુદ્ધમાં કંઇપણ ભય નથી; અમે તારી રક્ષા કરીશું; કેમકે તું અમારૂં શરીર છે. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ! હે કૌરવ્ય ભીષ્મ! સંગ્રામને વિષે જમદગ્નિના પુત્ર પરશુરામ કદી તને જીતનાર નથી તું તેમને જીતીશ. હે ભારત! પૂર્વના પોતાના વસુ નામના દેહને વિષે તું, જે વિશ્વકર્માએ કરેલા તથા પ્રજાપતિના પ્રસ્વાપ નામના અસ્ત્રને જાણે છે અને જે તને પ્રિય હતું, તેને હાલ સંભાર, જેથી તે પોતાની મેળે પ્રાપ્ત થશે, ને તેને મૂકવા તથા પાછું વાળવાના પરિચયને પણ પોતાની મેળે જાણીશ; જેને પરશુરામ અથવા બીજો કોઇ પણ જાણતો નથી. ત્યાર પછી હે કૌરવ્ય! તું એ અસ્ત્રે કરી મહા પરાક્રમી સર્વને શિક્ષા કરીશ. હે માન્યને માન આપનાર! તે અસ્ત્રે કરી પરશુરામ નાશ પામશે નહીં, તેથી તને કંઇપણ દોષ પ્રાપ્ત થશે નહીં; કેમકે તે તારા બાણના બળથી પીડાયુક્ત થઇ કેવળ નિદ્રાવશ થઇ શયન કરશે. એ પ્રમાણે તું પરશુરામને જીતીને, પાછા તને પ્રિય એવાં સંબોધન નામનાં અસ્ત્રે કરી જાગ્રત કરજે. હે કૌરવ્ય! આ અમારા કહેવા પ્રમાણે આવતી કાલના પ્રભાત સમયે રથમાં બેસી તું કર; કેમકે નિદ્રાવશ થયેલાને તથા મૃત્યુ પામેલાને અમે સરખાજ માનીએ છીએ. હે પાર્થિવ! પરશુરામ કદી પણ મરણ પામનાર નથી માટે તેમને જીતવા સારૂ તેમની ઉપર પ્રસ્વાપ નામના અસ્ત્રની યોજના કર. હે દુર્યોધન! એ પ્રમાણે કહીને સમાન રૂપવાળા, તેજસ્વી તથા બ્રાહ્મણોમાં ઉત્તમ તે આઠે બ્રાહ્મણો અંતર્ધાન થયા.

इत्युक्त्वांतर्हिता राजन्सर्व एव द्विजोत्तमाः ।
अष्टौ सदृशरूपास्ते सर्वेभासुरमूर्तयः ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि अंबोपाख्यानपर्वणि भीष्मप्रस्वापनात्मकोभेगुर्जरभाषायां त्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥

અધ્યાય ૧૮૪ મો. ભીષ્મની વિજયની આશા.

भीष्म उवाच—ततो रात्रौ व्यतीतायां प्रतिबुद्धोस्मि भारत ।
ततः संचिंत्य वै स्वप्नमवापं हर्षमुत्तमं ॥ १ ॥

ભીષ્મ કહે છે—હે ભારત દુર્યોધન! જ્યારે રાત્રિ નિવૃત્ત થઇ, ત્યારે હું પ્રાતઃકાળમાં જાગ્યો ને તે સ્વપ્નને સ્મરણ કરી હર્ષ પામ્યો. હે ભરતકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા! મારૂં તથા પરશુરામનું સર્વ પ્રાણીનાં રૂંવાં ઉભાં કરે એવું અદ્‌ભુત તથા ભયંકર યુદ્ધ થવા લાગ્યું. ત્યારે હે ભારત! ભૃગુકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા પરશુરામે મારી ઉપર બાણનો વર્ષાદ વર્ષાવ્યો; જેને મેં બાણના સમુદાયે કરી નિવારણ કર્યો, ત્યાર પછી વળી મહા ક્રોધ પામેલા તપસ્વી પરશુરામે ગયા દિવસના ક્રોધને લીધે મારી ઉપર ઈંદ્રના વજ્ર સરખા સ્પર્શવાળી, યમરાજાના દંડ સરખી શોભાયમાન, અગ્નિ સરખી પ્રજ્વલિત તથા ચારે તરફથી ગ્રાસ

કરતી એવી એક શક્તિ મૂકી. હે કુરુકુળને પાળનાર ! હે ભારત ! હે કુરુકુળમાં શ્રેષ્ઠ દુર્યોધન ! આકાશમાં નક્ષત્ર સરખી પ્રકાશમાન તે શક્તિ મારી હાંસડીને વિષે વાગી; જેથી જેમ પર્વતમાંથી ગેરૂ નામનો ધાતુ ખરે, તેમ મારા શરીરમાંથી રૂધિર સ્રવવા લાગ્યું. અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા મેં જમદગ્નિના પુત્ર પરશુરામની ઉપર સર્પના વિષ સરખું તથા મૃત્યુ તુલ્ય એક બાણ મૂક્યું, જેણે કરી લલાટને વિષે વિંધાયલા શૂરવીર તે શૃંગવાળા પર્વતની પેઠે શોભવા લાગ્યા. ત્યારપછી મહા ક્રોધ પામેલા પરશુરામે મારી સામે બળથી પોતાના ધનુષની પ્રત્યંચા ખેંચી તેમાં કાળ તથા અંતકાળ સરખું, શત્રુનો નાશ કરનાર અને ભયંકર એક બાણ સાંધી ફેંક્યું જે શ્વાસોશ્વાસ લેતા સર્પની પેઠે ઉગ્ર મારા વક્ષઃસ્થળ વિષે વાગ્યું. રૂધિરે કરી ખરડાએલો હું પૃથ્વી ઉપર પડી ગયો, થોડીવાર પછી સંજ્ઞા પામીને, મેં બુદ્ધિમાન પરશુરામ ઉપર નિર્મળ એવી એક વજ્ર સરખી શક્તિ મૂકી, જે બ્રાહ્મણમાં મુખ્ય પરશુરામના વક્ષઃસ્થળને વિષે વાગી; તે વિહ્વળ થયા ને તેમનું શરીર કંપવા લાગ્યું. તેમના સરખા મહા તપસ્વી અકૃતવ્રણ બ્રાહ્મણે, તેમને મળી સુંદર વાક્યે કરી અનેક તરેહથી આશ્વાસના કરવા લાગ્યા. આશ્વાસના પામેલા તથા અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા, મોટા વ્રતવાળા પરશુરામે, મારી ઉપર શ્રેષ્ઠ એવું એક બ્રહ્માસ્ત્ર મૂક્યું; તે વેળા મેં પણ તે અસ્ત્રનો નાશ કરવા સારૂ તેમની સામે ઉત્તમ એવું બ્રહ્માસ્ત્ર મૂક્યું; તે મેં મૂકેલું પ્રજ્વલિત થઇ પ્રલયના ચિન્હને દેખાડવા લાગ્યું. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! તે મારૂં તથા પરશુરામનું એ બે બ્રહ્માસ્ત્ર મને તથા તેમને પ્રાપ્ત થયા વગર પરસ્પર એકઠાં મળ્યાં, જેથી આકાશમાં મોટું તેજ ઉત્પન્ન થયું, તેથી સર્વ પ્રાણી પીડા પામવા લાગ્યાં, ઋષિ; ગંધર્વ તથા સર્વ દેવતાઓ પીડાયુક્ત થઇ અત્યંત સંતાપને પામ્યા. વળી તે વેળા પર્વત, પવન તથા સમુદ્ર સહિત પૃથ્વી ચલાયમાન થઇ અને સર્વ ભૂત પણ અત્યંત સંતપ્ત થઇ ઘણા ખેદને પામ્યાં, હે રાજન્ ! આકાશ જ્વલાયમાન થયું તથા સર્વ દિશાઓ ધુમ્ર સરખી ઝાંખી થઇ, તેથી આકાશમાં રહેનાર પ્રાણી ત્યાં રહેવા સમર્થ થયાં નહીં; દેવતા, અસુર તથા રાક્ષસ સહિત સર્વ લોક હાહાકાર કરવા લાગ્યા. એ વેળા હે ભારત ! મને પૂર્વે બ્રહ્મવાદિના કહેવાથી વિચિત્ર તે પ્રસ્વાપ નામનું અસ્ત્ર ઉતાવળથી તેમની ઉપર મૂકવાની ઇચ્છા થઇ. તે જ સમયે તેમને પ્રહાર કરવાની રીતિ પોતાની મેળેજ મારા મનમાં પ્રાપ્ત થઇ;

प्रस्वापमस्त्रं त्वरितो वचनाद्ब्रह्मवादिनां ।
विचित्रं च तदस्त्रं मे मनसि प्रत्यभात्तदा ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि अंबोपाख्यानपर्वणि परस्परब्रह्मास्त्रप्रयोगे गुर्जरभाषायां चतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥

અધ્યાય ૧૮૫ મો. રામ અને ભીષ્મનું યુદ્ધ (ચાલુ).

भीष्म उवाच—ततो हलहला शब्दो दिविराजन्महानभूत् ।
प्रस्वापं भीष्ममास्राक्षीरिति कौरवनंदन ॥ १ ॥

ભીષ્મ કહે છે—હે દુર્યોધન ! આકાશમાં દેવતાઓએ હે કૌરવનંદન ભીષ્મ ! પ્રસ્વાપ નામનું અસ્ત્ર ન મૂકશો એમ મોટો હળાહળ શબ્દ કર્યો. પરશુરામ ઉપર પ્રસ્વાપ અસ્ત્ર

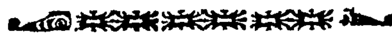
મુકવા તૈયાર થયેલા મને નારદજીએ આવીને કહ્યું કે હે કૌરવ્ય ! આકાશમાં ઉભેલા દેવગણ તમને પ્રસ્વાપ નામના અસ્ત્ર મૂકવાથી નિવારણ કરે છે, માટે તમે તે ન મૂકશો. પરશુરામ તપસ્વી, બ્રહ્મણ્ય, બ્રાહ્મણ તથા તમારા ગુરૂ છે, માટે તમારે તેમનું કોઇ રીતે પણ અપમાન કરવું યોગ્ય નથી. હે રાજેંદ્ર દુર્યોધન ! એ પ્રમાણે નારદજી વગેરેનાં વચન સાંભળી મેં આકાશ તરફ જોયું, તો પૂર્વે જે આઠ બ્રાહ્મણોએ મને સ્વપ્નમાં દર્શન આપી ઉત્તેજન આપ્યું હતું તે બ્રહ્મવાદિયોને જોયા. તેઓએ હસીને આસ્તેથી મને કહ્યું કે હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! જેવી રીતે તને નારદજી કહે છે, તેવી રીતે તું જરૂર કર: કેમકે એમ કરવાથી સર્વ લોકનું પરમ કલ્યાણ થશે. હે દુર્યોધન ! આઠ બ્રાહ્મણોનાં વચન સાંભળીને હું પ્રસ્વાપ અસ્ત્રનો સંહાર કરી, યુદ્ધમાં વિધિપૂર્વક બ્રહ્માસ્ત્ર મૂકવાને તૈયાર થયો, પણ હે રાજાઓમાં સિંહ-રૂપ ! મેં સંહાર કરેલા પ્રસ્વાપ નામના અસ્ત્રને જોઇને પ્રસન્ન થયેલા પરશુરામ મંદ બુદ્ધિ-વાળા મને આ ભીષ્મ જીત્યો એમ બોલ્યા. પછી તેમણે પોતાના પિતા, પિતામહ તથા પ્રપિતામહને જોયા. તેમના પિતૃઓ તેમની આસપાસ ઉભા રહી સાંત્વનાપૂર્વક કહેવા લાગ્યા કે હે તાત ! તું કોઇ દિવસ પણ આવી રીતે સાહસ કામ કરીશ નહીં; અને ક્ષત્રિય એવા ભીષ્મની સામે તો ઘણું કરી કોઇ દિવસ યુદ્ધ કરીશ માં. યુદ્ધ કરવું એ ક્ષત્રિયનો ધર્મ છે, ને વેદ ભણવા તથા વ્રતાચરણ કરવું એ બ્રહ્મણોનું પરમ ધન છે. અમે પૂર્વે તને શસ્ત્ર ધારણ નહિ કરવાનું કોઇ કારણને લીધે કહ્યું હતું તોપણ તેં કર્યું. હે મહાબાહો ! હે વત્સ ! આ સંગ્રામમાં ભીષ્મ સાથે તારો સમાગમ થયો એ બહુ સારૂં થયું, કેમકે તેમાં તારો વિમર્દ થયો માટે હવે સંગ્રામ છોડી દે. હે ભાર્ગવ ! હે અસહ્ય ! તેં આટલા દિવસ ધનુષ ધારણ કર્યું એ બહુ થયું માટે હવે એનો ત્યાગ કરી તપશ્ચર્યા કર. શંતનુના પુત્ર ભીષ્મને સર્વ દેવતાઓએ પ્રસન્ન કરી કહ્યું છે કે, તું તારા ગુરૂ પરશુરામની સાથે યુદ્ધ કરવાથી નિવૃત્ત થા; કેમકે તેમને જીતવા એ કંઇ ન્યાય નથી. હે ગંગાના પુત્ર ભીષ્મ ! તું સંગ્રામને વિષે બ્રાહ્મણ એવા પરશુરામને માન આપ. હે રામ ! એ પ્રમાણે સર્વ દેવતાઓએ ભીષ્મને વાર્યા તે પછી અમે પણ તારા વડિલ છીયે, માટે તને વારીએ છીયે. હે પુત્ર ! શાંતનુ તથા ગંગાનો પુત્ર મોટા યશવાળો આ ભીષ્મ આઠ વસુ દેવતાઓમાંનો એક વસુ છે, વાસ્તે તેની સાથે યુદ્ધ કરી તું જીવે છે તે ઘણું સારૂં છે; કેમકે એ તારાથી જીતાય એવો નથી વાસ્તે યુદ્ધ કરવાથી નિવૃત્ત થા. પાંડવમાં શ્રેષ્ઠ, ઇંદ્રના પુત્ર બળવાન, પરાક્રમી, નર, પ્રજા-પતિ, શૂરવીર, પૂર્વે સનાતન દેવરૂપ તથા સવ્યસાચિ નામે જગતમાં હાલ વિખ્યાત અર્જુન, સમય આવ્યે ભીષ્મના મરણના કારણરૂપ થશે એમ બ્રહ્માએ કહેલું છે.

ભીષ્મ કહે છે—હે દુર્યોધન ! એ પ્રમાણે પિતૃઓએ કહ્યું ત્યારે પરશુરામે તેમને કહ્યું કે, હું યુદ્ધથી નિવૃત્ત થાઉં નહીં, કેમકે એવું મારૂં વ્રત છે જેથી પૂર્વે કોઇ દિવસ પણ રણ-સંગ્રામથી શત્રુને જીત્યા વગર નિવૃત્ત થયો નથી માટે હે પિતામહો ! જોઇયે તો ગંગાનો પુત્ર ભીષ્મ સંગ્રામ કરવાથી નિવૃત્ત થાઓ. હું તો કદી પણ આ યુદ્ધથી વિરામ પામીશ નહીં. હે દુર્યોધન ! પરશુરામનાં વચન સાંભળી તેમના ઋચિકાદિ પિતૃઓ નારદજી સહિત મારી પાસે આવી મને કહેવા લાગ્યા કે, હે પુત્ર ભીષ્મ ! તું આ સંગ્રામથી નિવૃત્ત થા, ને બ્રાહ્મણ એવા પરશુરામને માન આપ. હે રાજન્ ! એ પ્રમાણે તેઓએ મને કહ્યું ત્યારે મેં તેમને ક્ષત્રિય ધર્મને લીધે આવી રીતે કહ્યું કે, મને પછવાડેથી બાણ વાગતાં જાય ને હું વિમુખ થઇ યુદ્ધમાંથી પાછો વળું એમ કદી પણ બનશે નહીં; કેમકે તેમ ન કરવું એ

મારૂં વ્રત છે. હું લોભ, કૃપણતા, ભય તથા ધનને લીધે પણ શાશ્વત ધર્મનો ત્યાગ કરીશ નહિ, એવી મારી મતિ છે. હે નૃપ! એવાં મારાં વચન સાંભળીને નારદાદિ મુનિયો તથા મારી માતા ગંગા, રણભૂમિના મધ્યમાં આવી ઉભાં, તોપણ દૃઢ નિશ્ચયવાળો એવો હું ધનુષ તથા બાણ ધારણ કરી યુદ્ધ કરવા સારૂ સ્થિર થઇ સંગ્રામભૂમિ વિષે ઉભો રહ્યો. તેઓએ, પરશુરામ પાસે જઇ તેમને કહ્યું કે હે ભાર્ગવ! હે બ્રાહ્મણમાં ઉત્તમ! હે રામ! બ્રાહ્મણનું હૃદય માખણ સરખું કોમળ હોય છે, માટે તમે શાંત થાઓ ને આ યુદ્ધ કરવાથી વિરામ પામો. હે ભૃગુકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા રામ! તારે ભીષ્મને મારવો એ યોગ્ય નથી ને તેણે તને મારવો એ પણ યોગ્ય નથી. હે દુર્યોધન! એ પ્રમાણે પરશુરામને કહીને તે સર્વ રણસંગ્રામની ભૂમિને રૂંધી ઉભા; ને તેઓએ અમને શસ્ત્ર મૂકાવ્યાં. ત્યાર પછી મેં દેદિપ્યમાન બ્રહ્મવાદી આઠ બ્રાહ્મણોને ઉદય પામેલા ગ્રહો સરખા જોયા. તેઓએ રણમાં ઉભેલા મને પ્રેમપૂર્વક વાક્ય કહ્યાં કે હે મહાબાહો! તું તારા ગુરૂ પરશુરામ પાસે જા, ને લોકનું કલ્યાણ કર. હે દુર્યોધન! તેમનાં વચન સાંભળી તથા પોતાના પિતૃઓનાં વચનથી યુદ્ધ કરવાથી નિવૃત્ત થયેલા પરશુરામને જોઇને, મેં લોકના કલ્યાણ સારૂ તે બ્રાહ્મણનાં વચન માથે ચઢાવ્યાં. પછી ઘણા ક્ષત થયા હતા જેને એવા મેં પરશુરામ પાસે જઇ તેમને પ્રણામ કર્યા. મહા તપસ્વી પરશુરામે પ્રેમથી હસી મને કહ્યું કે, હે ભીષ્મ! તારા સરખો પૃથ્વીને વિષે વિચરનાર કોઇપણ ક્ષત્રેય નથી, માટે તું જા, કેમકે આ યુદ્ધમાં તારી ઉપર હું અત્યંત પ્રસન્ન થયો છું. હે દુર્યોધન! એ પ્રમાણે મને કહીને પરશુરામ, મારી સમક્ષ અંબા કન્યાને બોલાવીને મહાત્મા પુરૂષોના મધ્યમાં દીનવાણીથી આ પ્રમાણે કહેવા લગ્યા.

मम चैव समक्षं तां कन्यामाहूय भार्गवः ।
वक्तवान दीनया वाचा मध्ये तेषां महात्मनां ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि अंबोपाख्यानपर्वणि युद्धनिवृत्तिर्नाम गुर्जरभाषायां पंचशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८५ ॥

અધ્યાય ૧૮૬ મો. અંબાનું વેર માટે તપ.

राम उवाच—प्रत्यक्षमेतल्लोकानां सर्वेषामेव भाविनि ।
यथाशक्त्या मया युद्धं कृतं वै पौरुषं परं ॥ १ ॥

પરશુરામ કહે છે—હે ભાવિનિ! મેં સર્વ લોકના જોતાં મારી શક્તિ પ્રમાણે યુદ્ધ કર્યું તથા પરમ પરાક્રમ પણ કર્યું તોપણ હું ઉત્તમ અસ્ત્ર મૂકતા એવા શસ્ત્ર ધારણ કરનારમાં શ્રેષ્ઠ ભીષ્મને જીતવા સમર્થ થયો નહીં. હે કલ્યાણિ! મારામાં એટલીજ શક્તિ તથા એટલુંજ બળ છે; માટે હવે તારી ઇચ્છા હોય ત્યાં જા, અથવા આ વાત વિના બીજું તારૂં જે કામ હોય તે કહે. તું ભીષ્મને શરણે જા, તે વિના બીજો કોઇ ઉપાય નથી; કેમકે મોટાં અસ્ત્ર મૂકતાં તેણે મને યુદ્ધમાં જીત્યો છે. હે દુર્યોધન! એ પ્રમાણે કહીને પરશુરામ મોટા નિઃશ્વાસ મૂકી ચૂપ થઇ બેસી રહ્યા; ત્યારે અંબા કન્યાએ ભૃગુનંદનને કહ્યું કે હે ભગવન્! જેવી રીતે તમે કહો છો, તેવીજ રીતે યુદ્ધમાં દેવતાઓએ પણ અજેય ઉદારબુદ્ધિવાળા ભીષ્મ છે, ને તમે તમારામાં જેવી શક્તિ તથા જેવો ઉત્સાહ હતો, તે વાપરી મારૂં કામ કર-

વામાં યત્ન કર્યો. યુદ્ધમાં ભીષ્મના પરાક્રમને તથા વિવિધ અસ્ત્રને છેવટ પર્યંત પણ નિવારણ કરી શકાય તેમ નથી. હે પરશુરામ! હું હવે ફરીથી ભીષ્મની પાસે જઇશ નહીં. જ્યાં ગયેથી સંગ્રામમાં હું પોતે ભીષ્મને પાડી શકું એવો ઉપાય મળશે ત્યાં જઇશ. એ પ્રમાણે પરશુરામને કહીને ક્રોધથી વ્યાકુળ નેત્રવાળી તથા તપ કરવામાં નિશ્ચયવાળી અંબા મારા વધના ઉપાય ચિંતન કરતી ત્યાંથી ચાલી નિકળી. હે ભારત! ભૃગુકુળમાં શ્રેષ્ઠ પરશુરામ મારી રજા લઇને, પોતાના સંઘાતના સર્વ મુનિયો સહિત જેવી રીતે આવ્યા હતા તેવી રીતે પાછા મહેંદ્ર પર્વત તરફ ગયા. બ્રાહ્મણોએ સ્તુતિ કરેલા મેં રથમાં બેસી હસ્તિનાપુરમાં જઇને, મારી માતા સત્યવતીને બનેલું તે સર્વ વૃત્તાંત અથેતિ કહી સંભળાવ્યું; ત્યારે તેણે મને શાબાશી આપી. ત્યાર પછી મેં મારૂં પ્રિય તથા હિત ઇચ્છનાર બુદ્ધિમાન મનુષ્યોને, તે કન્યાનું વૃત્તાંત જાણવા સારૂ પૃથ્વીને વિષે સર્વત્ર મોકલ્યા; જેઓ તેની ગતિ, તેનું ભાષણ તથા ચેષ્ટા દિવસે દિવસ આવી મને કહેતા હતા. જ્યારે તે કન્યા વનમાં જઇ તપ કરવા લાગી એવું મેં સાંભળ્યું; ત્યારે ખેદયુક્ત હું ચિત્ત વગરના નર સરખો દીન થયો. હે પુત્ર દુર્યોધન! તપે કરી તીક્ષ્ણ વ્રતવાળા બ્રહ્મવેત્તા વિના કોઇ ક્ષત્રિયે પરાક્રમે કરી મને યુદ્ધમાં જીત્યો નથી એવો હું છું, તોપણ મેં તે કન્યા તપ કરવા લાગી, એ તેનું વૃત્તાંત નારદજીને તથા વ્યાસજીને કહી સંભળાવ્યું. તે બેઉએ મને કહ્યું કે હે ભીષ્મ! તારે કાશીરાજાની કન્યા અંબા સંબંધી કંઇ પણ ખેદ કરવો નહીં; કેમકે દૈવને કોઇ પણ પુરૂષ પરાક્રમે કરી ટાળવા સમર્થ નથી. હે મહારાજ દુર્યોધન! હવે તે અંબા યમુનાના તીર ઉપરના આશ્રમ મંડળમાં જઇને મનુષ્યોથી ન બની શકે એવું તપ કરવા લાગી, તે આવી રીતે કે આહાર નહિ કરવાને લીધે શરીરે દુર્બળ તથા રૂક્ષ થયેલી, કેશની જટા કરેલી, શરીર ઉપર જેને મેલ ઘણો લાગ્યો હતો એવી તથા તપરૂપ ધનવાળી તે કન્યાએ છ માસ સુધી વાયુનું ભક્ષણ કરી તપ કર્યું, ને છ માસ પર્યંત યમુનાના જળનો આશ્રય કરીને વૃક્ષના થુંબડાની પેઠે નિશ્ચલ ઉભાં રહી તપ કર્યું અને બીજું એક વર્ષ આહાર માત્રનો ત્યાગ કરી પાણીમાં નિવાસ કરીને તપ કર્યું. ત્યાર પછી વળી તીવ્ર કોપવાળી તે કન્યાએ માત્ર એક સુકા પાંદડાનો આહાર કરી પગના અગુંઠા ઉપર ઉભાં રહીને, એક વર્ષ પર્યંત તપ કર્યું. એ પ્રમાણે બાર વર્ષ પર્યંત તપ કરીને તેણે તેના પ્રભાવથી દ્યાવાપૃથ્વીને તપાયમાન કરી. તેના સંબંધિયો તેની પાસે આવી તેને તપથી નિવૃત્ત કરવા લાગ્યા; પણ તેઓ તેમ કરવા સમર્થ થયા નહીં, પછી તે સિદ્ધ તથા ચારણોએ સેવેલી અને પુણ્યશીલ તપસ્વિયોના આશ્રમ રૂપ વત્સ ભૂમિ પ્રત્યે ગઇ, ને ત્યાંના પવિત્ર તીર્થમાં દિવસ તથા રાત્રિની વેળાએ સ્નાન કરી પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે ફરવા લાગી. ત્યાર પછી હે મહારાજ ! તે કન્યા દુષ્કર વ્રતનો આશ્રય કરી નંદ, ઉલૂક તથા ચ્યવનના આશ્રમ, બ્રહ્માના સ્થાન, પ્રયાગ, દેવયજન, દેવારણ્ય, ભોગવતી, કૌશિક, માંડવ્ય, તથા દિલીપના આશ્રમ, રામહ્રદ અને પૌલ તથા ગર્ગના આશ્રમનાં તીર્થ વિષે જઇ સ્નાન કરવા લાગી. હે કૌરવ્ય! જળમાં રહેલી મારી માતા ગંગાએ તે કન્યાને કહ્યું કે હે કલ્યાણિ! તું શા માટે આવા કલેશને સહન કરે છે? તે મને સત્ય કહે. શુદ્ધ એવી તે કન્યાએ હાથ જોડીને ગંગાને કહ્યું કે હે સુંદર નેત્રવાળી! ભીષ્મે સંગ્રામમાં પરશુરામને જીત્યા છે, માટે ઉગામેલા બાણવાળા તેને જીતવા બીજો કોઇ રાજા ઉત્સાહ કરે તેમ નથી માટે હે દેવિ! હું તેનો વિનાશ કરવા સારૂ, અત્યંત દારૂણ તપ કરીશ, ને તેને માટે આ પૃથ્વીને વિષે વિચરૂં છું; મારા વ્રતનું ફળ એજ મને પ્રાપ્ત થાઓ. હે દુર્યો-

ધન! એવાં તે કન્યાનાં વચન સાંભળી મારી માતા ગંગાએ તેને કહ્યું કે હે અબળા! હે સુંદર દેહવાળી! તું કપટથી વ્રતાચરણ કરે છે, માટે તારી ધારેલી કામના પૂર્ણ થશે નહીં. હે કાશીરાજાની કન્યા! જો તું ભીષ્મનો નાશ કરવા સારૂ વ્રતાચરણ કરે છે, પણ જો તે કરતાં કરતાંજ તારૂં શરીર પડી જશે, તો વર્ષાઋતુમાં વહેનારી, દુષ્ટ તીર્થરૂપ ભયંકર ઝુંડવાળી, તથા સર્વ ભૂત પ્રાણીને ભય ઉપજાવનારી એકાદ નદી થઇશ. હે રાજન્! એ પ્રમાણે કાશીરાજ કન્યાને કહીને મોટી ભાગ્યશાળી મારી માતા ગંગા નિવૃત્ત થઇ ત્યાર પછી શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપવાળી તે કન્યા અંબા પૂર્વે કોઇ વેળા આઠમે અથવા દશમે માસે જળપાન કરતી હતી, તે પણ છોડી દઇ તીર્થના લોભથી ફરતી ફરતી પાછી વત્સભૂમિ પ્રત્યે આવી. ત્યાર પછી તે કન્યા ઘણા ઝુંડવાળી, દુષ્ટ તીર્થરૂપ તથા વાંકી વહેનારી અંબા નામની નદી થઇ તે આવી રીતે કે, વત્સદેશમાં તેના અર્ધ દેહની નદી થઇ અને તપના પ્રભાવથી બાકીનો અર્ધો દેહ કન્યારૂપ રહ્યો.

सा कन्या तपसा तेन देहार्धेन व्यजायत ।
नदी च राजन् वत्सेषु कन्या चैवाभवत्तदा ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि अंबोपाख्यानपर्वणि अंबातपस्यायां गुर्जरभाषायां षडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥

અધ્યાય ૧૮૭ મો. અંબાનું બળી મરવું.

भीष्म उवाच—ततस्ते तापसाः सर्वे तपसे धृतनिश्चयां ।
दृष्ट्वान्यवर्तयस्तात किं कार्यमिति चाब्रुवन् ॥ १ ॥

ભીષ્મ કહે છે—હે તાત દુર્યોધન! ત્યારપછી સર્વ તપસ્વી પુરૂષો, તપ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો જેણે એવી તે કન્યાને જોઇને, તેથી તેને નિવૃત્ત કરતાં કહેવા લાગ્યા કે, તારે તપે કરીને શું કરવાનું છે? તેમનાં વચન સાંભળીને અંબાએ તપોવૃદ્ધ તેઓને કહ્યું કે હે તપોધન! મને ભીષ્મે તિરસ્કાર કરી પતિધર્મથી ભ્રષ્ટ કરી છે માટે મેં તેનો નાશ કરવા સારૂ આ તપ કરવાની દીક્ષા લીધી છે, પરલોકની પ્રાપ્તિ સારૂ લીધી નથી. જ્યારે હું ભીષ્મને મારૂં, ત્યારેજ મારા મનમાં શાંત થય એવો મારો દઢ નિશ્ચય છે; જેને લીધે નિરંતર દુઃખરૂપ અવસ્થાને પામી છું, પતિલોકથી ભ્રષ્ટ થઇ છું અને સ્ત્રીપણા અથવા પુરૂષપણાને વાસ્તે હે તપોધન બ્રાહ્મણો! હું ગંગાપુત્ર ભીષ્મને યુદ્ધમાં માર્યા વગર નિવૃત્તિ નહીં પામું એ મારા મનનો સંકલ્પ છે, જે મેં તમને કહી સંભળાવ્યો. હે ઋષિઓ! સ્ત્રી ભાવને વિષે ઇચ્છા વગરની તથા પુરૂષ ભાવને વિષે ઇચ્છાવાળી હું પુરૂષ થઇને, ભીષ્મ પાસેથી મારા વૈરનો બદલો લઇશ; માટે તમારે મને તે કામથી અટકાવવી નહીં. હે દુર્યોધન! એ પ્રમાણે તે કન્યા બ્રાહ્મણોને કહેતી હતી, તે વેળા જેના હાથમાં મોટું ત્રિશૂળ હતું એવા પાર્વતીના પતિ મહાદેવે ઋષિયોની મધ્યમાં આવી તપસ્વિની તે કન્યાને દર્શન આપીને 'તું મારાથી વરદાન માગ' એમ કહ્યું. તેણે મને મારવાનું વરદાન માગ્યું; જેથી તેણે મનસ્વિની તું તેનો નાશ કરીશ એવું વરદાન આપ્યું. વળી તે કન્યાએ રૂદ્રને કહ્યું કે હે દેવ! હું સ્ત્રીરૂપ છું તેનો યુદ્ધમાં જય કેમ થશે? હે પાર્વતીપતિ! હું સ્ત્રીરૂપ છું જેથી

મારૂં મન શાર્ય ધર્મથી રહિત છે, ને તમે "તું ભીષ્મનો નાશ કરીશ; એવો મને વર આપ્યો તે શું ? હે વૃષધ્વજ! જેવી રીતે તમારૂં વાક્ય સત્ય થાય ને હું યુદ્ધમાં ભીષ્મનો નાશ કરૂં, તેવી રીતે તમે કરો. હે રાજન્! એવાં તે કન્યાનાં વચન સાંભળીને મહાદેવજીએ કહ્યું કે હે કલ્યાણિ! મારી વાણી ખોટું ભાષણ કરતી નથી, માટે મારૂં બોલવું સત્યજ થશે. તું બીજા જન્મમાં પુરૂષપણાને પામીને યુદ્ધમાં ભીષ્મનો નાશ કરીશ, આ વૃત્તાંત તને સાંભરશે. હે કલ્યાણિ! તું દ્રુપદ રાજાના કુળને વિષે કન્યારૂપે અવતરીશ, ને કેટલોક કાળ જશે ત્યારે શીઘ્ર અસ્ત્ર મૂકનાર, વિચિત્ર રીતે યુદ્ધ કરનાર તથા માન્ય એવો મહારથિ પુરૂષ થઇશ ને મારા કહેવા પ્રમાણે સર્વ થશે. હે ભારત! એ પ્રમાણે કહીને કપર્દિ વૃષભધ્વજ મહાદેવજી તે સર્વ બ્રાહ્મણો જોતાં અંતર્ધાન થયા. પછી શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપવાળી અનંદિતા તે કન્યાએ, સર્વ ઋષિયો જોતાં વનમાંથી કાષ્ટ એકઠાં કરી, તેની ચિતા ખડકી, તેમાં અગ્નિ મૂક્યો. હે રાજન્! જ્યારે તે પ્રજ્વલિત થયો, ત્યારે ક્રોધયુક્ત ચિત્તને લીધે, હું ભીષ્મને મારવા સારૂં અગ્નિમાં પ્રવેશ કરૂં છું, એમ કહીને, કાશીરાજાની જ્યેષ્ઠ કન્યાએ યમુના નદીની સમીપ તેમાં પ્રવેશ કર્યો.

उक्त्वा भीष्मवधायेति प्रविवेश हुताशनं ।
ज्येष्ठा काशिसुता राजन् यमुनामभितो नदीं ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि अंबोपाख्यानपर्वणि अंबाहुताशनप्रवेशे गुर्जरभाषायां सप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८७ ॥

અધ્યાય ૧૮૮ મો. શિખંડિની ઉત્પત્તિ.

दुर्योधन उवाच—कथं शिखंडी गांगेय कन्याभूत्वा पुरा तदा ।
पुरुषो भूद्युधि श्रेष्ठ तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १ ॥

દુર્યોધન પૂછે છે—હે ગંગાપુત્ર! હે યુદ્ધને વિષે શ્રેષ્ઠ! હે પિતામહ! શિખંડિ પ્રથમ કન્યા હતો, ને તે પાછો પુરૂષ કેમ થયો ? તે મને કહો. ભીષ્મ કહે છે—હે પૃથ્વીપતિ રાજેન્દ્ર દુર્યોધન! પૃથ્વીપતિ દ્રુપદરાજાની અતિ પ્રિય અને પુત્ર વગરની એક સ્ત્રી હતી. તે વેળા હે મહારાજ! પૃથ્વીપતિ દ્રુપદે મારા વધનો મનમાં નિશ્ચય કરી, પોતાને પુત્રની પ્રાપ્તિ થાય તે સારૂ મહાદેવજીને પ્રસન્ન કરતાં ઘોર તપ કરવા માંડયું. કન્યા વગર મને પુત્ર થાય એમ કહેતાં કહ્યું કે હે ભગવન્! હું ભીષ્મને મારવાની ઇચ્છાથી મને પુત્ર થાય એમ ઇચ્છું છું. હે દુર્યોધન! એ પ્રમાણે દ્રુપદે કહ્યું, ત્યારે મહાદેવજીએ તેને કહ્યું કે—હે રાજન્! તને "સ્ત્રી પુરૂષ સંતાન થશે," પ્રથમ કન્યા અને કેટલેક કાળે તે પાછો પુત્ર થશે; માટે હવેથી તું તપ કરવાથી નિવૃત્ત થા, જે ભાવિ છે તે અન્યથા થશે નહીં. હે ભારત! મહાદેવજીનાં વચન સાંભળીને દ્રુપદ રાજા, પાછો પોતાના શહેર પ્રત્યે ગયો અને પોતાની સ્ત્રીને કહેવા લાગ્યો કે મેં પુત્રની પ્રાપ્તિ થાય તે સારૂ મોટો યત્ન કર્યો છે ને તપે કરી મહાદેવજીને પ્રસન્ન કર્યા છે. ત્યાં તેમણે મને પ્રથમ કન્યા થઇ પછી તે પુત્ર થશે એમ કહ્યું. તે વેળા હે સ્ત્રિ! મેં એમ ન થાઓ એમ વારંવાર પ્રાર્થના કરી તોપણ અદૃષ્ટ એમ કહ્યું માટે તેમ થશે, કારણ ભાવિ છે તે અન્યથા થતું નથી. હે દુર્યોધન! પછી મનસ્વી એવી દ્રુપદ

રાજાની સ્ત્રિએ, ઋતુકાળ વેળાએ આહારાદિ વિષે સાવધાન રહી પોતાના પતિ સાથે એકાંતમાં પ્રવેશ કર્યો. હે મહિપાળ! તે સ્ત્રિએ પોતાના પતિથી શાસ્ત્રમાં કહેવા પ્રમાણે ગર્ભધાન સંસ્કારપૂર્વક ગર્ભ ધારણ કર્યો. નારદજીએ મને તે સર્વ વૃત્તાંત કહેલું હતું. હે કુરૂનંદન! મહાબાહુ દ્રુપદ રાજા, પુત્ર પ્રાપ્ત થવાની આશાથી પ્રિય સ્ત્રીની ઇચ્છા પ્રમાણે ખાનપાનાદિ તેને આપવા લાગ્યો; તેથી તે પોતાના ઇચ્છિતને પામતી. હે નરાધિપ! પુત્ર વગરના દ્રુપદ રાજાની તે સ્ત્રી પ્રસૂત થતી વખતે શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપવાળી કન્યાને પ્રસૂત થઇ ને સર્વને કહેવા લાગી કે, મને પુત્ર ઉત્પન્ન થયો છે. એવાં પોતાની સ્ત્રીનાં વચન સાંભળીને દ્રુપદ રાજાએ, છાની રાખેલી તે કન્યાને પુત્રની પેઠે સર્વ કાર્ય કરાવ્યાં. પછી દ્રુપદ રાજાની સ્ત્રિએ પોતાને પુત્રી ઉત્પન્ન થઇ છે તેની કોઇને ખબર ન પડે, માટે આ મારો પુત્ર છે એમ કહીને, યત્નથી તે ગુપ્ત વાર્તાની કોઇને કશી ખબર પડવા દીધી નહીં; તેથી એ વાર્તા દ્રુપદ વગર તે શહેરમાં બીજું કોઇપણ જાણતું ન હતું. દ્રુપદે પણ ઘણા તેજવાળા મહાદેવજીનાં વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખીને, આ પુત્ર છે એમ કહી તે વાત છુપી રાખી; તેને જાતકર્માદિ સર્વ સંસ્કાર પુરૂષના કરાવી, શિખંડિ એવું તેનું નામ પાડ્યું. હે દુર્યોધન! મહાદેવજીનાં વરદાનરૂપ વાક્યથી તથા અંબાના તપથી દ્રુપદને ત્યાં કન્યા ઉત્પન્ન થઇ, એ વાર્તા નારદજીના કહેવાથી તથા મારા નોકરોના કહેવાથી હું જાણી ગયો.

अहमेकस्तु चारेण वचनान्नारदस्य च ।
ज्ञातवान्देववाक्येन अंबायास्तपसा तथा ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि अंबोपाख्यानपर्वणि शिखंड्युत्पत्तौ गुर्जरभाषायामष्टाशीत्याधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥

અધ્યાય ૧૮૯ મો. શિખંડિનો વિવાહ.

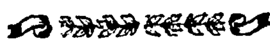
भीष्म उवाच—चकार यत्नं द्रुपदः सुतायाः सर्वकर्मसु ।
ततो लेख्यादिषु तथा शिल्पेषु च परंतप ॥ १ ॥

ભીષ્મ કહે છે—હે શત્રુને તપાવનાર દુર્યોધન! દ્રુપદરાજા પોતાની પુત્રીને સર્વ કાર્યને વિષે તથા ચિત્ર કાઢતાં શીખવવા વિષે તે રહસ્યની કોઇને ખબર ન પડે માટે તેનો ઘણો યત્ન કરતો હતો. પછી હે મહારાજ! શિખંડિ કન્યા રૂપ પુત્ર, બાણ તથા અસ્ત્ર વિદ્યા શિખવા સારૂ દ્રોણાચાર્યનો શિષ્ય થયો. હે મહારાજ! સુંદર એવી તે દ્રુપદ રાજાની સ્ત્રિએ, તે પોતાની કન્યાને પુત્રની પેઠે તેની સ્ત્રી કરવાનું પોતાના પતિને કહ્યું ત્યારે દ્રુપદ પ્રાપ્ત થયેલા યૌવનવાળી તે કન્યાને જોઇને, 'આ સ્ત્રી છે' એમ જાણી પોતાની સ્ત્રી સહિત ચિંતાયુક્ત થયો ને સ્ત્રીને કહેવા લાગ્યો કે હે સ્ત્રિ! મને શોક વધારનારી આ કન્યા યુવાવસ્થાને પામી મહાદેવજીના કહેવાથી મેં એને ગુપ્ત રાખી છે. હે દુર્યોધન! દ્રુપદનાં વચન સાંભળી સ્ત્રિએ કહ્યું કે હે મહારાજ! મહાદેવજીએ જે કહ્યું છે, તે કદી મિથ્યા થશે નહીં કેમકે ત્રણ લોકના કર્ત્તાને વૃથા બોલવું એ યોગ્ય નથી. હે પૃષતાત્મજ રાજા! તમને વચન રૂચે, તો હું તમને કહું તે તમે સાંભળો. પછી પોતાના વિચાર પ્રમાણે કરો. હે રાજન્! આ શિખંડિને યત્નથી વિધિપૂર્વક સ્ત્રી પરણાવો કેમકે મહાદેવજીએ કહેલું વચન સત્યજ થશે

એમ મને નિશ્ચયજ છે. હે દુર્યોધન! સ્ત્રીનાં વચન સાંભળી દ્રુપદ રાજાએ, પોતાની સ્ત્રી સહિત તે કામ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો; ને દશાર્ણ દેશના હિરણ્યવર્મા રાજાની કન્યાની માગણી કરવી એમ ધાર્યું. ત્યાર પછી રાજાઓમાં સિંહરૂપ દ્રુપદ રાજાએ સર્વ રાજાઓનાં કુળ તથા ગોત્રાદિ સાંભળી દશાર્ણ દેશના હિરણ્યવર્મા રાજાની કન્યાની કન્યારૂપ પુત્ર શિખંડિ સારૂ માગણી કરી. દશાર્ણ દેશમાં મોટા, અત્યંત દુર્જય, દુર્ધર્ષ, મોટી સેનાવાળા તથા મોટા મનવાળા હિરણ્યવર્મા રાજાએ પોતાની કન્યા શિખંડિને વાક્દાનરૂપે આપી. પછી હે રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ! જ્યારે તેમનો વિવાહ કર્યો, ત્યારે તે કન્યા યુવાવસ્થાને પામી અને તે કન્યારૂપ શિખંડિની પણ તેને પામી. પછી વિવાહ કર્યો હતો જેનો એવો કન્યારૂપ દ્રુપદ પુત્ર શિખંડિ, પાછો કાંપિલ્ય નામના શહેર પ્રત્યે આવ્યો. કેટલેક કાળે હિરણ્યવર્મા રાજાની તે કન્યાએ, શિખંડિને સ્ત્રી છે એમ જાણી પોતાના ગૃહથી આવેલી દાસિયો તથા પોતાની સખિયો પાસે લજ્જાથી તે વાત કરી. હે રાજન્! તે કન્યાની દાસીઓએ તે વાર્તા સાંભળી અત્યંત પીડાયુક્ત થઇ હિરણ્યવર્મા રાજાને તે વાતની ખબર આપવા સારૂ દૂતો મોકલ્યા. તેઓએ રાજા પાસે જઇને, દ્રુપદે જે કપટ કર્યું છે, તે તથા ત્યાંનું સર્વ વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યું જેથી દ્રુપદ ઉપર તે અત્યંત ક્રોધયુક્ત થયો. હે મહારાજ! શિખંડિ તો પોતાને સ્ત્રીપણું છે તેને નહીં પસંદ કરતો હર્ષયુક્ત થઇને પુરૂષની પેઠે રાજકુળમાં વિચર્યા કરતો હતો. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ રાજા દુર્યોધન! હિરણ્યવર્મા રાજા વિવાહ થયા પછી કેટલેક દિવસે તે વાર્તા સાંભળીને, ક્રોધયુક્ત તથા ખેદયુક્ત થયો. પછી અત્યંત ક્રોધયુક્ત થયેલા દશાર્ણ દેશના હિરણ્યવર્મા રાજાએ, દ્રુપદ રાજાના ગૃહ પ્રત્યે એક દૂત મોકલ્યો. હિરણ્યવર્મા રાજાનો તે દૂત દ્રુપદ રાજા પાસે આવીને, તેને એકાંતમાં લઇ જઇ કહેવા લાગો કે હે રાજન્! તમે કપટ કરી છેતરવારૂપે પરાભવ કરવાને લીધે ક્રોધ પામેલા દશાર્ણ દેશના હિરણ્યવર્મા રાજાએ તમને આવી રીતે કહ્યું છે કે, હે રાજન્! તેં પોતાની શિખંડિની નામની કન્યા સારૂ મારી પાસે મારી કન્યાની માગણી કરી મારૂં અપમાન કર્યું છે તે દુષ્ટ મનસુબાથી કર્યું છે માટે હે દુષ્ટ મતિવાળા દ્રુપદ! મને છળ કરવાના ફળને તું આજ પામ. આ હું જન તથા પ્રધાન સહિત તારો સમૂળ નાશ કરીશ, તું સ્થિર થા.

तस्याद्यविप्रलंभस्य फलं प्राप्नुहि दुर्मते ॥
एषत्वां सजनामात्यमुद्धरामि स्थिरोभव ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि अंबोपाख्यानपर्वणि हिरण्यवर्मदूतागमने गुर्जरभाषायामूननवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८९ ॥

અધ્યાય ૧૯૦ મો. દ્રુપદ સામે હિરણ્યવર્મા.

भीष्म उवाच—एवमुक्तस्य दूतेन द्रुपदस्य तदा नृप ।
चोरस्येव गृहीतस्य न प्रावर्तत भारती ॥ १ ॥

ભીષ્મ કહે છે—હે નૃપ દુર્યોધન! એ પ્રમાણે હિરણ્યવર્મા રાજાના દૂતે કહ્યું ત્યારે દ્રુપદરાજા પકડેલા ચોરની પેઠે કંઇ પણ બોલી શક્યો નહીં. પછી તેણે મધુર બોલનાર દૂતોને રાજા પાસે મોકલી, તમારા કહેવરાવ્યા પ્રમાણે નથી, એમ તેને કહેવરાવીને, સંબંધી-

પણાને માન આપવાનો યત્ન કર્યો, તોપણ તે રાજા, દ્રુપદની શિખંડિની નામની કન્યા છે એમ જાણીને, તેની સામે યુદ્ધ કરવા સારૂ ઉતાવળ કરી પોતાના શહેરમાંથી નિકળવા તૈયાર થયો. તેણે દાઈયોનાં વચનથી પોતાની કન્યાનું સંકટ જોઇને, ઘણા પરાક્રમવાળા પોતાના મિત્રો હતા તેમને તે વાર્તા કહી મોકલી; જેથી તેઓ સર્વ રાજાને આવી મળ્યા. હે ભારત! એ પ્રમાણે સર્વ રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ હિરણ્યવર્મા રાજાએ, પોતાની સેનાના સમુદાયને એકઠો કરીને, દ્રુપદ સાથે યુદ્ધ કરવા જવાનો વિચાર કર્યો. ત્યારે હે રાજેંદ્ર દુર્યોધન! રાજાએ પોતાના મંત્રિ તથા આવેલા રાજાઓ સાથે દ્રુપદ સામે ચઢાઇ કરવા વિષે મનસુબો કરવા માંડ્યો. તે વેળા મહાત્મા રાજાઓએ નિશ્ચય કરી હિરણ્યવર્મા રાજાને કહ્યું કે. હે રાજન્! જો દ્રુપદની શિખંડિની નામની કન્યા છે એમ સત્ય હોય તો આપણે પંચાળ દેશમાં કોઇ બીજાને રાજા કરી, તે રાજાને બાંધી અહીં લઇ આવી શિખંડિ સહિત મરાવી નાખીએ. હે દુર્યોધન! રાજાઓનાં વચન સાંભળી દ્રુપદનું તે કપટ છે એમ જાણીને હિરણ્યવર્મા રાજાએ તેની પાસે વળી દૂત મોકલી કહેવરાવ્યું કે, હું તારો નાશ કરીશ માટે સાવધાન થઇ સ્થિર થા!

ભીષ્મ કહે છે—હે દુર્યોધન! હિરણ્યવર્મા રાજાનાં દૂતથી વચન સાંભળીને પ્રકૃતિયે કરી કોમળ પૃથ્વીપતિ દ્રુપદ પોતે અપરાધી હોવાથી ખેદયુક્ત થયો ને શોકને લીધે મૂર્છિત થઇ, તે દૂતોને પાછા તે રાજા પાસે મોકલી, એકાંતમાં પોતાની સ્ત્રી પાસે આવી કહેવા લાગ્યો કે હે સ્ત્રિ! મહા બળવાન આપણો સંબંધી હિરણ્યવર્મા રાજા મોટી સેના લઇને, ક્રોધથી મારી સામે યુદ્ધ કરવા આવશે. મૂઢ એવાં આપણે બેઉ, આ કન્યા સંબંધી શું કરીશું? કેમકે તે રાજાને શિખંડિ નામના તારા પુત્ર વિષે, કન્યા છે એવી શંકા ગઇ છે ને દ્રુપદે મને છેતર્યો છે એમ તે જાણે છે; માટે પોતાના મિત્ર તથા સૈન્ય સહિત યત્નથી મને મારવા ઇચ્છે છે. હે શ્રેષ્ઠ સ્ત્રિ! આ વેળા શું કરવાથી આપણું સારૂં થાય, ને શું કરવાથી ખરાબ ન થાય, એ મને સુઝતું નથી માટે બોલ શું કરવું? તારા કહેવા પ્રમાણે હું કરીશ. હે વરવર્ણિનિ! હું મોટા સંશયને પામ્યો છું. આ શિખંડિની બાળક છે અને તું પણ આ કારણથી મહતકષ્ટને પામી છે. આપણું સર્વ દુઃખ ટળી જાય તે સારૂ હું તને પૂછું છું; માટે જે કરવાનો ઉપાય હોય, તે તું મને ઉતાવળે કહે; જેથી તારા કહેવા પ્રમાણે હું કરૂં. હે શ્રેષ્ઠ કટિપશ્ચાદ્ ભાગવાળી સ્ત્રિ! તું આ આપણી કન્યા શિખંડિની વિષે કંઇપણ ભય કરીશ માં; મહાદેવજીના વાક્યથી છેતરાયેલો હું દયાએ કરી તમારૂં બેઉનું ધારણ તથા પોષણ કરીશ. પણ હે મોટા ભાગ્યવાળી! મેં દશાર્ણ દેશના રાજા હિરણ્યવર્માને છેતર્યો છે; માટે હવે આપણું જે કરવાથી હિત થાય તે મને કહે, તારા કહેવા પ્રમાણે હું કરીશ. હે દુર્યોધન! રહસ્યને જાણતા એવા દ્રુપદે બીજા સર્વને તેની ખબર પડે, માટે એ પ્રમાણે પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું ત્યારે તે સ્ત્રી સર્વના સાંભળતાં પોતાના પતિને પ્રત્યુત્તર આપવા તૈયાર થઇ.

जानता हि नरेंद्रेण ख्यापनार्थं परस्य वै ।
प्रकाशं चोदिता देवी प्रत्युवाच महीपतिं ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि अंबोपाख्यानपर्वणि द्रुपदप्रश्ने गुर्जरभाषायां नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९० ॥

અધ્યાય ૧૯૧ મો. દ્રુપદનું ગભરાવું.

**भीष्म उवाच—ततः शिखंडिनो माता यथा तत्त्वनराधिप ।
आचचक्षे महाबाहो भर्त्रेकन्यां शिखंडिनीं ॥ १ ॥**

ભીષ્મ કહે છે–હે નરાધિપ! હે મહાબાહો દુર્યોધન! શિખંડિની માતા પોતાના પતિને શિખંડિની કન્યા સંબંધી સર્વ વાર્તા યથાર્થ કહેવા લાગી કે–હે રાજન્! પુત્ર વગરની મેં શોક્‌ના ભયથી આ શિખંડિની કન્યા ઉત્પન્ન થઇ હતી, તોપણ પુત્ર થયો એમ કહ્યું હતું. હે રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ! તમે મારા કહેવાને સ્વીકારી કન્યાને પુત્રની પેઠે સંસ્કાર કર્યા; અને દશાર્ણ દેશના રાજાની કન્યા પણ પરણાવી. મેં પણ તમને મહાદેવજીએ કહેલાં વાક્ય જે કન્યા થઇ પાછો પુત્ર થશે, તે ઉપર ભરોંસો રાખી આટલા દિવસ સુધી તે વાર્તા ગુપ્ત રાખી હતી. હે ભારત! પોતાની સ્ત્રીનાં વચન સાંભળીને દ્રુપદ રાજાએ, પોતાના મંત્રિયોને બોલાવી તે વાર્તા યથાર્થ કહી સંભળાવી; ને જેમ પ્રજાના રક્ષણ સંબંધી વિચાર કરે, તેમ તેમની સાથે હવે પછી શું કરવું તેનો વિચાર કરવા લાગ્યો. હે નરેંદ્ર દુર્યોધન! તે રાજાએ પોતાના મંત્રિયોને મેં હિરણ્યવર્મા રાજા સાથે સંબંધ ઘણું કરી મહાદેવજીના વાક્ય ઉપર ભરોંસો રાખી કર્યો છે, કંઇ તેને છળ કરવા સારૂ કર્યો નથી, એમ કહીને હવે પછી કરવાના કાર્યનો નિશ્ચય કર્યો. હે ભારત! સમીપ આવતા ભયને જાણી દ્રુપદે, સાધારણ રીતિથી સદૈવ રક્ષણ કરેલા તથા શોભાયમાન પોતાના શહેરની અત્યંત રક્ષા કરાવી ને હિરણ્યવર્મા રાજા સાથે વિરોધ થવાને લીધે પોતાની સ્ત્રી સહિત અત્યંત પીડાયુક્ત થઇ વિચાર કરવા લાગ્યો કે, સંબંધી એવા દશાર્ણ રાજા સાથે મને મોટો વિગ્રહ કેમ ન થાય, એમ વિચારીને દ્રુપદ, દેવતાઓનું પૂજન કરવા લાગ્યો. ત્યારે તે જોઇને તેની સ્ત્રી તેને કહેવા લાગી કે હે સ્વામિ! સુખ અવસ્થાને વિષે સત્પુરૂષોએ દેવતાઓની પૂજા કરવી યોગ્ય છે, ત્યારે દુઃખ સમુદ્રને પ્રાપ્ત થઇ તેમ કરવું યોગ્ય હોય એમાં આશ્ચર્ય શું! માટે તમે જેમ દેવતાઓનાં પૂજન કરો છો, તેમ બ્રાહ્મણોનાં પણ પૂજન કરો. ને તેમને ઘણી દક્ષિણા આપો તથા અગ્નિમાં આહુતિ આપો જેથી હિરણ્યવર્મા રાજા પોતાની મેળે પાછો હઠી જાય. હે સમર્થ! તે રાજા તમારી સામે યુદ્ધ કર્યા વગરજ નિવૃત્ત થાય એવું તમે પોતાના મનમાં દેવતાઓ પાસે માગો; જેથી તેમના પ્રસાદે કરી તમારા ચિંતન પ્રમાણે થશે. હે મોટાં નેત્રવાળા! તમે પોતાના મંત્રિયો સાથે જે વિચાર કર્યો હોય તે પણ આપણા શહેરના બચાવ સારૂ કરો; કેમકે આરબ્ધ પણ પુરૂષાર્થથીજ સિદ્ધ થાય છે, તોપણ જો તે એક બીજાને પરસ્પર વિરોધી હોય, તો યથાર્થ ફળ આપતાં નથી. તમે આ શહેરની, મંત્રિયો સહિત રક્ષા કરાવીને, પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે દેવતા આદિનું પૂજન કરો. હે દુર્યોધન! એ પ્રમાણે પરસ્પર ભાષણ કરતાં એવાં તથા ક્ષોભયુક્ત થયેલાં તે દંપતીને જોઇને, તપસ્વિની એવી તેમની શિખંડિની નામની કન્યાએ લજ્જાયુક્ત થઇ પોતાના મનમાં, આ બેઉ જણ મારે લીધે દુઃખી છે, એમ વિચારી પોતાનો પ્રાણ ત્યાગ કરવાની મતિ કરી. હે રાજન્! એ પ્રમાણે અત્યંત શોકને પરાયણ એવી તે કન્યા નિશ્ચય કરીને, પોતાના ગૃહનો ત્યાગ કરી સમૃદ્ધિમાન સ્થૂણાકર્ણ નામના યક્ષે પાલન કરેલા મનુષ્ય વગરના ગાઢ વનમાં ગઇ. જ્યાં તે યક્ષના ભયથી કોઇપણ મનુષ્ય જતું ન હતું. ત્યાં કળી ચૂનો દીધેલ સુગંધિવાળાના ધૂપનો ધૂમ્ર જેમાંથી નિકળતો હતો એવા અને ઉંચા કિલ્લા તથા દરવાજાવાળા સ્થૂણાકર્ણ યક્ષના ગૃહને જોઇ, દ્રુપદ રાજાની પુત્રી શિખંડિની

પણાને માન આપવાનો યત્ન કર્યો, તોપણ તે રાજા, દ્રુપદની શિખંડિની નામની કન્યા છે એમ જાણીને, તેની સામે યુદ્ધ કરવા સારૂ ઉતાવળ કરી પોતાના શહેરમાંથી નિકળવા તૈયાર થયો. તેણે દાઈયોનાં વચનથી પોતાની કન્યાનું સંકટ જોઈને, ઘણા પરાક્રમવાળા પોતાના મિત્રો હતા તેમને તે વાર્તા કહી મોકલી; જેથી તેઓ સર્વ રાજાને આવી મળ્યા. હે ભારત! એ પ્રમાણે સર્વ રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ હિરણ્યવર્મા રાજાએ, પોતાની સેનાના સમુદાયને એકઠો કરીને, દ્રુપદ સાથે યુદ્ધ કરવા જવાનો વિચાર કર્યો. ત્યારે હે રાજેંદ્ર દુર્યોધન! રાજાએ પોતાના મંત્રિ તથા આવેલા રાજાઓ સાથે દ્રુપદ સામે ચઢાઈ કરવા વિષે મનસુબો કરવા માંડ્યો. તે વેળા મહાત્મા રાજાઓએ નિશ્ચય કરી હિરણ્યવર્મા રાજાને કહ્યું કે. હે રાજન્! જો દ્રુપદની શિખંડિની નામની કન્યા છે એમ સત્ય હોય તો આપણે પંચાળ દેશમાં કોઈ બીજાને રાજા કરી, તે રાજાને બાંધી અહીં લઈ આવી શિખંડિ સહિત મરાવી નાખીએ. હે દુર્યોધન! રાજાઓનાં વચન સાંભળી દ્રુપદનું તે કપટ છે એમ જાણીને હિરણ્યવર્મા રાજાએ તેની પાસે વળી દૂત મોકલી કહેવરાવ્યું કે, હું તારો નાશ કરીશ માટે સાવધાન થઈ સ્થિર થા!

ભીષ્મ કહે છે—હે દુર્યોધન! હિરણ્યવર્મા રાજાનાં દૂતથી વચન સાંભળીને પ્રકૃતિયે કરી કોમળ પૃથ્વીપતિ દ્રુપદ પોતે અપરાધી હોવાથી ખેદયુક્ત થયો તે શોકને લીધે મૂર્છિત થઈ, તે દૂતોને પાછા તે રાજા પાસે મોકલી, એકાંતમાં પોતાની સ્ત્રી પાસે આવી કહેવા લાગ્યો કે હે સ્ત્રિ! મહા બળવાન આપણો સંબંધી હિરણ્યવર્મા રાજા મોટી સેના લઈને, ક્રોધથી મારી સામે યુદ્ધ કરવા આવશે. મૂઢ એવાં આપણે બેઉ, આ કન્યા સંબંધી શું કરીશું? કેમકે તે રાજાને શિખંડિ નામના તારા પુત્ર વિષે, કન્યા છે એવી શંકા ગઈ છે ને દ્રુપદે મને છેતર્યો છે એમ તે જાણે છે; માટે પોતાના મિત્ર તથા સૈન્ય સહિત યત્નથી મને મારવા ઈચ્છે છે. હે શ્રેષ્ઠ સ્ત્રિ! આ વેળા શું કરવાથી આપણું સારૂં થાય, ને શું કરવાથી ખરાબ ન થાય, એ મને સુઝતું નથી માટે બોલ શું કરવું? તારા કહેવા પ્રમાણે હું કરીશ. હે વરવર્ણિનિ! હું મોટા સંશયને પામ્યો છું. આ શિખંડિની બાળક છે અને તું પણ આ કારણથી મહત્કષ્ટને પામી છે. આપણું સર્વ દુઃખ ટળી જાય તે સારૂ હું તને પૂછું છું; માટે જે કરવાનો ઉપાય હોય, તે તું મને ઉતાવળે કહે, જેથી તારા કહેવા પ્રમાણે હું કરૂં. હે શ્રેષ્ઠ કટિપશ્ચાદ્ ભાગવાળી સ્ત્રિ! તું આ આપણી કન્યા શિખંડિની વિષે કંઈપણ ભય કરીશ માં; મહાદેવજીના વાક્યથી છેતરાયેલો હું દયાએ કરી તમારૂં બેઉનું ધારણ તથા પોષણ કરીશ. પણ હે મોટા ભાગ્યવાળી! મેં દશાર્ણ દેશના રાજા હિરણ્યવર્માને છેતર્યો છે; માટે હવે આપણું જે કરવાથી હિત થાય તે મને કહે, તારા કહેવા પ્રમાણે હું કરીશ. હે દુર્યોધન! રહસ્યને જાણતા એવા દ્રુપદે બીજા સર્વને તેની ખબર પડે, માટે એ પ્રમાણે પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું ત્યારે તે સ્ત્રી સર્વના સાંભળતાં પોતાના પતિને પ્રત્યુત્તર આપવા તૈયાર થઈ.

जानता हि नरेंद्रेण ख्यापनार्थं परस्य वै ।
प्रकाशं चोदिता देवी प्रत्युवाच महीपतिं ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि अंबोपाख्यानपर्वणि द्रुपदप्रश्ने गुर्जरभाषायां नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९० ॥

અધ્યાય ૧૯૨ મો. દ્રુપદનું ગભરાવું.

भीष्म उवाच—ततः शिखंडिनो माता यथा तत्त्वनराधिप ।
आचचक्षे महाबाहो भर्त्रेकन्यां शिखंडिनीं ॥ १ ॥

ભીષ્મ કહે છે–હે નરાધિપ! હે મહાબાહો દુર્યોધન! શિખંડિની માતા પોતાના પતિને શિખંડિની કન્યા સંબંધી સર્વ વાર્તા યથાર્થ કહેવા લાગી કે–હે રાજન્! પુત્ર વગરની મેં શોકના ભયથી આ શિખંડિની કન્યા ઉત્પન્ન થઇ હતી, તોપણ પુત્ર થયો એમ કહ્યું હતું. હે રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ! તમે મારા કહેવાને સ્વીકારી કન્યાને પુત્રની પેઠે સંસ્કાર કર્યા; અને દશાર્ણ દેશના રાજાની કન્યા પણ પરણાવી. મેં પણ તમને મહાદેવજીએ કહેલાં વાક્ય જે કન્યા થઇ પાછો પુત્ર થશે, તે ઉપર ભરોંસો રાખી આટલા દિવસ સુધી તે વાર્તા ગુપ્ત રાખી હતી. હે ભારત! પોતાની સ્ત્રીનાં વચન સાંભળીને દ્રુપદ રાજાએ, પોતાના મંત્રિયોને બોલાવી તે વાર્તા યથાર્થ કહી સંભળાવી; ને જેમ પ્રજાના રક્ષણ સંબંધી વિચાર કરે, તેમ તેમની સાથે હવે પછી શું કરવું તેનો વિચાર કરવા લાગ્યો. હે નરેંદ્ર દુર્યોધન! તે રાજાએ પોતાના મંત્રિયોને મેં હિરણ્યવર્મા રાજા સાથે સંબંધ ઘણું કરી મહાદેવજીના વાક્ય ઉપર ભરોંસો રાખી કર્યો છે, કંઇ તેને છળ કરવા સારૂ કર્યો નથી, એમ કહીને હવે પછી કરવાના કાર્યનો નિશ્ચય કર્યો. હે ભારત! સમીપ આવતા ભયને જાણી દ્રુપદે, સાધારણ રીતિથી સદૈવ રક્ષણ કરેલા તથા શોભાયમાન પોતાના શહેરની અત્યંત રક્ષા કરાવી ને હિરણ્યવર્મા રાજા સાથે વિરોધ થવાને લીધે પોતાની સ્ત્રી સહિત અત્યંત પીડાયુક્ત થઇ વિચાર કરવા લાગ્યો કે, સંબંધી એવા દશાર્ણ રાજા સાથે મને મોટો વિગ્રહ કેમ ન થાય, એમ વિચારીને દ્રુપદ, દેવતાઓનું પૂજન કરવા લાગ્યો. ત્યારે તે જોઇને તેની સ્ત્રી તેને કહેવા લાગી કે હે સ્વામિ! સુખ અવસ્થાને વિષે સત્પુરૂષોએ દેવતાઓની પૂજા કરવી યોગ્ય છે, ત્યારે દુઃખ સમુદ્રને પ્રાપ્ત થઇ તેમ કરવું યોગ્ય હોય એમાં આશ્ચર્ય શું! માટે તમે જેમ દેવતાઓનાં પૂજન કરો છો, તેમ બ્રાહ્મણોનાં પણ પૂજન કરો, ને તેમને ઘણી દક્ષિણા આપો તથા અગ્નિમાં આહુતિ આપો જેથી હિરણ્યવર્મા રાજા પોતાની મેળે પાછો હઠી જાય. હે સમર્થ! તે રાજા તમારી સામે યુદ્ધ કર્યા વગરજ નિવૃત્ત થાય એવું તમે પોતાના મનમાં દેવતાઓ પાસે માગો; જેથી તેમના પ્રસાદે કરી તમારા ચિંતન પ્રમાણે થશે. હે મોટાં નેત્રવાળા! તમે પોતાના મંત્રિયો સાથે જે વિચાર કર્યો હોય તે પણ આપણા શહેરના બચાવ સારૂ કરો; કેમકે પ્રારબ્ધ પણ પુરૂષાર્થથીજ સિદ્ધ થાય છે, તોપણ જો તે એક બીજાને પરસ્પર વિરોધી હોય, તો યથાર્થ ફળ આપતાં નથી. તમે આ શહેરની, મંત્રિયો સહિત રક્ષા કરાવીને, પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે દેવના આદિનું પૂજન કરો. હે દુર્યોધન! એ પ્રમાણે પરસ્પર ભાષણ કરતાં એવાં તથા ક્ષોભયુક્ત થયેલાં તે દંપતીને જોઇને, તપસ્વિની એવી તેમની શિખંડિની નામની કન્યાએ લજ્જાયુક્ત થઇ પોતાના મનમાં, આ બેઉ જણ મારે લીધે દુઃખી છે, એમ વિચારી પોતાનો પ્રાણ ત્યાગ કરવાની મતિ કરી. હે રાજન્! એ પ્રમાણે અત્યંત શોકને પરાયણ એવી તે કન્યા નિશ્ચય કરીને, પોતાના ગૃહનો ત્યાગ કરી સમૃદ્ધિમાન સ્થૂણાકર્ણ નામના યક્ષે પાલન કરેલા મનુષ્ય વગરના ગાઢ વનમાં ગઇ. જ્યાં તે યક્ષના ભયથી કોઇપણ મનુષ્ય જતું ન હતું. ત્યાં કળી ચૂનો દીધેલ સુગંધિવાળાના ધૂપનો ધૂમ્ર જેમાંથી નિકળતો હતો એવા અને ઉંચા કિલ્લા તથા દરવાજાવાળા સ્થૂણાકર્ણ યક્ષના ગૃહને જોઇ, દ્રુપદ રાજાની પુત્રી શિખંડિની

પણાને માન આપવાનો યત્ન કર્યો, તોપણ તે રાજા, દ્રુપદની શિખંડિની નામની કન્યા છે એમ જાણીને, તેની સામે યુદ્ધ કરવા સારૂ ઉતાવળ કરી પોતાના શહેરમાંથી નિકળવા તૈયાર થયો. તેણે દાઇયોનાં વચનથી પોતાની કન્યાનું સંકટ જોઇને, ઘણા પરાક્રમવાળા પોતાના મિત્રો હતા તેમને તે વાર્તા કહી મોકલી; જેથી તેઓ સર્વ રાજાને આવી મળ્યા. હે ભારત! એ પ્રમાણે સર્વ રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ હિરણ્યવર્મા રાજાએ, પોતાની સેનાના સમુદાયને એકઠો કરીને, દ્રુપદ સાથે યુદ્ધ કરવા જવાનો વિચાર કર્યો. ત્યારે હે રાજેંદ્ર દુર્યોધન! રાજાએ પોતાના મંત્રિ તથા આવેલા રાજાઓ સાથે દ્રુપદ સામે ચઢાઇ કરવા વિષે મનસુબો કરવા માંડ્યો. તે વેળા મહાત્મા રાજાઓએ નિશ્ચય કરી હિરણ્યવર્મા રાજાને કહ્યું કે, હે રાજન્! જો દ્રુપદની શિખંડિની નામની કન્યા છે એમ સત્ય હોય તો આપણે પંચાળ દેશમાં કોઇ બીજાને રાજા કરી, તે રાજાને બાંધી અહીં લઇ આવી શિખંડિ સહિત મરાવી નાખીએ. હે દુર્યોધન! રાજાઓનાં વચન સાંભળી દ્રુપદનું તે કપટ છે એમ જાણીને હિરણ્યવર્મા રાજાએ તેની પાસે વળી દૂત મોકલી કહેવરાવ્યું કે, હું તારો નાશ કરીશ માટે સાવધાન થઇ સ્થિર થા!

ભીષ્મ કહે છે—હે દુર્યોધન! હિરણ્યવર્મા રાજાનાં દૂતથી વચન સાંભળીને પ્રકૃતિયે કરી કોમળ પૃથ્વીપતિ દ્રુપદ પોતે અપરાધી હોવાથી ખેદયુક્ત થયો ને શોકને લીધે મૂર્છિત થઇ, તે દૂતોને પાછા તે રાજા પાસે મોકલી, એકાંતમાં પોતાની સ્ત્રી પાસે આવી કહેવા લાગ્યો કે હે સ્ત્રિ! મહા બળવાન આપણો સંબંધી હિરણ્યવર્મા રાજા મોટી સેના લઇને, ક્રોધથી મારી સામે યુદ્ધ કરવા આવશે. મૂઢ એવાં આપણે બેઉ, આ કન્યા સંબંધી શું કરીશું? કેમકે તે રાજાને શિખંડિ નામના તારા પુત્ર વિષે, કન્યા છે એવી શંકા ગઇ છે ને દ્રુપદે મને છેતર્યો છે એમ તે જાણે છે; માટે પોતાના મિત્ર તથા સૈન્ય સહિત યત્નથી મને મારવા ઇચ્છે છે. હે શ્રેષ્ઠ સ્ત્રિ! આ વેળા શું કરવાથી આપણું સારૂં થાય, ને શું કરવાથી ખરાબ ન થાય, એ મને સુઝતું નથી માટે બોલ શું કરવું? તારા કહેવા પ્રમાણે હું કરીશ. હે વરવર્ણિનિ! હું મોટા સંશયને પામ્યો છું. આ શિખંડિની બાળક છે અને તું પણ આ કારણથી મહત્કષ્ટને પામી છે. આપણું સર્વ દુઃખ ટળી જાય તે સારૂ હું તને પૂછું છું; માટે જે કરવાનો ઉપાય હોય, તે તું મને ઉતાવળે કહે, જેથી તારા કહેવા પ્રમાણે હું કરૂં. હે શ્રેષ્ઠ કટિપશ્ચાદ્ ભાગવાળી સ્ત્રિ! તું આ આપણી કન્યા શિખંડિની વિષે કંઇપણ ભય કરીશ માં; મહાદેવજીના વાક્યથી છેતરાયેલો હું દયાએ કરી તમારૂં બેઉનું ધારણ તથા પોષણ કરીશ. પણ હે મોટા ભાગ્યવાળી! મેં દશાર્ણ દેશના રાજા હિરણ્યવર્માને છેતર્યો છે; માટે હવે આપણું જે કરવાથી હિત થાય તે મને કહે, તારા કહેવા પ્રમાણે હું કરીશ. હે દુર્યોધન! રહસ્યને જાણતા એવા દ્રુપદે બીજા સર્વને તેની ખબર પડે, માટે એ પ્રમાણે પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું ત્યારે તે સ્ત્રી સર્વના સાંભળતાં પોતાના પતિને પ્રત્યુત્તર આપવા તૈયાર થઇ.

जानता हि नरेंद्रेण ख्यापनार्थं परस्य वै ।
प्रकाशं चोदिता देवी प्रत्युवाच महीपतिं ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि अंबोपाख्यानपर्वणि द्रुपदप्रश्ने गुर्जरभाषायां नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९० ॥

હું પાછું મારૂં સ્ત્રી સ્વરૂપ ધારણ કરી તમારૂં પુરૂષ સ્વરૂપ તમને પાછું આપીશ; જેથી તમે પાછા પુરૂષપણાને પામશો.

ભીષ્મ કહે છે—હે રાજા દુર્યોધન! એ પ્રમાણે કહી એક બીજામાં સંદેહને લીધે પરસ્પર શપથ લઇને તે બેઉએ સ્વરૂપ બદલાવ્યાં. હે ભારત! સ્થૂણાકર્ણ યક્ષે સ્ત્રી સ્વરૂપ ધારણ કર્યું, ને શિખંડિ પ્રકાશમાન યક્ષ સ્વરૂપને પામ્યો. હે પાર્થિવ! દ્રુપદ રાજાનો પુત્ર શિખંડિ પુરૂષપણાને પામી હર્ષ યુક્ત થઇ, પોતાના શહેર પ્રત્યે જઇ પિતાને મળ્યો; ને તેણે તે સર્વ વૃત્તાંત તેને કહી સંભળાવ્યું. દ્રુપદરાજા શિખંડિનાં તે વચન સાંભળી અત્યંત હર્ષ યુક્ત થયો; ને પોતાની સ્ત્રી સહિત તેણે મહાદેવજીનાં વચન સ્મરણ કર્યાં, ત્યાર પછી રાજાએ દશાર્ણ દેશના રાજા હિરણ્યવર્માને, મારો પુત્ર પુરૂષ છે, તમે મારામાં વિશ્વાસ રાખો એવા સમાચાર કહેવરાવ્યા, ત્યારે હે દુર્યોધન! એ પ્રમાણે દ્રુપદે કહેવરાવેલા સમાચાર સાંભળી દુઃખ તથા શોકયુક્ત તે રાજા તત્કાળ પંચાળ દેશના રાજા પાસે આવ્યો. પછી તે રાજાએ કાંપિલ્ય નામના શહેર પ્રત્યે આવીને, બ્રહ્મવેત્તા બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ઠ એવા કોઇ બ્રાહ્મણનો સત્કાર કરી તેને દૂત કરી દ્રુપદ પાસે મોકલવા સારૂ કહ્યું કે હે દૂત! તું રાજાઓમાં અધમ દ્રુપદ પાસે જઇને, મારા કહેવાથી તેને કહે કે, હે દુષ્ટ મતિવાળા! તેં પોતાની કન્યા સારૂ મારી કન્યાની માગણી કરી, મને ડાઘ લગાડે એવા કર્મના ફળને તું આજ નજરે જોઇશ એમાં કંઇપણ સંદેહ નથી. હે રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ દુર્યોધન! એ પ્રમાણે હિરણ્યવર્મા રાજાએ કહ્યું, ત્યારે એના કહેવાથી બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ દૂત, દ્રુપદના શહેર પ્રત્યે જઇ રાજાને મળ્યો. શિખંડિ સહિત દ્રુપદ રાજાએ તે બ્રાહ્મણને સત્કારપૂર્વક ગાય તથા અર્ઘ્ય આપ્યાં પણ તે નહીં સ્વિકારી તેને હિરણ્યવર્મા રાજાએ કહેવરાવેલાં વાક્ય આવી રીતે કહ્યાં. હે દુષ્ટ આચારવાળા! હે દુષ્ટમતિવાળા રાજા દ્રુપદ! તેં પોતાની કન્યાએ કરી મને છેતર્યો એ પાપકર્મ કર્યું માટે તેના ફળને તું પામ, ને રણસંગ્રામને વિષે યુદ્ધ આપ જેમાં હું પુત્ર તથા બાંધવ સહિત તારો નાશ કરીશ. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ દુર્યોધન! એ પ્રમાણે દશાર્ણ દેશના રાજા હિરણ્યવર્માના પુરોહિતે તિરસ્કાર યુક્ત વાક્ય કહી સંભળાવ્યાં હતાં જેને એવા દ્રુપદ રાજાએ સ્નેહના કારણથી નમ્રતા યુક્ત થઇ તે દૂતને કહ્યું કે હે બ્રહ્મન્! તમે મારા સંબંધી હિરણ્યવર્મા રાજાના કહેવાથી મને જે વાક્ય કહ્યાં, તેનાં અત્યંત ઉ-ત્કૃષ્ટ પ્રતિ વચન મારો દૂત તેને કહેશે. હે રાજન્! એ પ્રમાણે તે દૂતને કહીને દ્રુપદ રાજાએ મોટી મતિવાળા હિરણ્યવર્મા રાજા પાસે વેદના પારને પામેલા કોઇ બ્રાહ્મણને દૂત કરી મોકલ્યો. તે બ્રાહ્મણ દૂત હિરણ્યવર્મા રાજા પાસે જઇને, તેને દ્રુપદના કહેવા પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો કે—હે રાજન્! મારો પુત્ર પુરૂષ છે, તમે પ્રસિદ્ધપણાથી તેની પરીક્ષા કરો; તમને એ કન્યા છે એમ કોઇએ ખોટું કહ્યું છે, માટે તે સત્ય છે એમ માનવા યોગ્ય નથી. હે દુર્યોધન! એ પ્રમાણે દ્રુપદે કહેવરાવેલાં વચન તેના દૂતને મોઢેથી સાંભળીને ક્રોધયુક્ત હિરણ્યવર્મા રાજાએ, શિખંડિ સ્ત્રી છે કે પુરૂષ છે એમ જાણવા સારૂ, તેની પરીક્ષા કરવા સારૂ તેની પાસે અત્યંત શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપવાળી ઉત્તમ સ્ત્રિયોને મોકલી. હે રાજેંદ્ર! તેઓએ તેની યથાર્થ પરીક્ષા કરી પ્રીતયુક્ત થઇ દશાર્ણ દેશના હિરણ્યવર્મા રાજા પાસે જઇને, મોટા મહિમાવાળો શિખંડિ પુરૂષ છે એમ કહ્યું; ત્યાર પછી પ્રીતિયુક્ત થયેલો હિરણ્યવર્મા રાજા દ્રુપદને મળી હર્ષ પામ્યો. પછી તે રાજા મોટા આનંદથી શિખંડિને દ્રવ્ય, હસ્તિ, અશ્વ,

તેમાં પ્રવેશ કરી રહી; ને ઘણા દિવસ સૂધી ઉપવાસ કરી પોતાના શરીરને સુકવવા લાગી. ત્યારપછી કેટલેક દિવસે સ્થૂણાકર્ણ યક્ષે તે કન્યાને જોઇ, તેથી તેના મનમાં દયા આવી, ને કહ્યું કે–હે કન્યા! તું શા કારણથી આવી રીતે કરે છે? જે તારૂં કામ હોય, તે મને ઉતાવળથી કહે, હું તારૂં કામ કરીશ. હે દુર્યોધન! એવાં તે યક્ષનાં વચન સાંભળી કન્યાએ મારૂં કામ કોઇથી પણ થઇ શકે એમ નથી, એમ વારંવાર તેને કહ્યું. કુબેરના નોકર તે યક્ષે કહ્યું કે હે નૃપાત્મજે! હું તને વરદાન આપું છું કે, જે તારૂં કામ હશે તે હું ઉતાવળથી કરીશ; ને કદી તું કંઇ માગીશ, ને તે ન દેવાય એવું હશે, તોપણ તને આપીશ, માટે તારે જે કહેવાનું હોય તે મને તું કહે. હે ભારત! એવાં યક્ષમાં મુખ્ય સ્થૂણાકર્ણ યક્ષનાં વચન સાંભળી શિખંડિનીએ તેને પોતાનું સમગ્ર વૃત્તાંત કહી સંભળાવતાં કહ્યું કે હે યક્ષ! પુત્ર વગરનો મારો દ્રુપદ નામે પિતા થોડા દિવસમાં નાશ પામશે, કેમકે મહા બળવાન તથા મોટા ઉત્સાહવાળો હિરણ્યવર્મા રાજા ક્રોધ યુક્ત થઇ મારા પિતા સામે યુદ્ધ કરવા આવશે. હે યક્ષ! તે રાજાથી મારાં માતા તથા પિતાની તમે રક્ષા કરો; ને મારૂં દુઃખ શાંત કરવું એમ પ્રતિજ્ઞા લીધી છે, માટે તમારા પ્રસાદથી હું ઉત્તમ પુરૂષ થાઉં તેમ કરો. હે મોટા યક્ષ! હે ગુહ્યક! જ્યાંસૂધી હિરણ્યવર્મા રાજા મારા પિતાના શહેર પ્રત્યે નથી આવ્યો, ત્યાં સૂધીમાં તમે મારી ઉપર પ્રસન્ન થઇ મને તેમ કરવા રૂપ પ્રસાદ આપો.

यावदेव स राजा वै नोपयाति पुरं मम ।
तावदेव महायक्ष प्रसादं कुरु गुह्यक ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि अंबोपाख्यानपर्वणि स्थूणाकर्णसमागमे गुर्जरभाषायामेकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९१ ॥

અધ્યાય ૧૯૨ મો. શિખંડિને મળેલું પુરુષ રૂપ.

भीष्म उवाच—शिखंडिवाक्यं श्रुत्वाथ स यक्षो भरतर्षभ ।
प्रोवाच मनसा चिंत्य दैवेनोपनिपीडितः ॥ १ ॥

ભીષ્મ કહે છે–હે ભરતર્ષભ દુર્યોધન! એ પ્રમાણે શિખંડિનાં વચન સાંભળી દૈવથી પાસે આવી હતી પીડા જેને એવો તે યક્ષ. પોતાના મનમાં વિચાર કરીને તેને મદદ કરવા તૈયાર થયો. હે કૌરવ્ય! શિખંડિના કહેવા પ્રમાણે ભાવિ છે, માટે જરૂર મારા દુઃખ વાસ્તે તેમ થશે એમ માનીને તે યક્ષે શિખંડિની કન્યાને કહ્યું કે હે કલ્યાણિ! હું તારૂં કામ કરીશ. પણ તેનો સમય કહું તે તું સાંભળજે. તને મારૂં પુરૂષ સ્વરૂપ આપીશ, ને તે કાળ પૂરો થાય ત્યારે તારે તે પાછું આપવા સારૂ અહીં આવવું, તેની મને તું ખરી ખાતરી આપ. હું સમર્થ, ઇચ્છા માત્રમાં સિદ્ધ કામનાવાળો સ્વેચ્છા પ્રમાણે ગતિ કરનાર તથા આકાશમાં વિચરનાર છું માટે તું મારી કૃપાથી પોતાના પૂર તથા બંધુઓની રક્ષા કર. હે દ્રુપદ રાજાની પુત્રિ! આ તારૂં સ્ત્રી સ્વરૂપ છે તેને હું ધારણ કરી સર્વનું પ્રિય કરીશ, આ મારૂં બોલવું તું સત્ય જાણ. શિખંડિએ કહ્યું કે હે શ્રેષ્ઠ વ્રતવાળા સમર્થ નિશાચર યક્ષ! હું તમારૂં પુરૂષ સ્વરૂપ તમને પાછું આપીશ, ને હમણાં થોડા કાળ સૂધી તમે મારૂં સ્ત્રી સ્વરૂપ ધારણ કરો. હે યક્ષ! દશાર્ણ દેશનો રાજા હિરણ્યવર્મા પાછો વળી જશે, એટલે

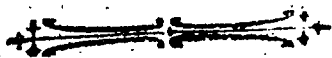
વારંવાર કહેતાં પોતાનું બનેલું સર્વ વૃત્તાંત તેને કહેવા લાગ્યો. તે બોલ્યો કે હે દ્રુપદ રાજાના પુત્ર! મને કુબેરે તારે લીધે શાપ આપ્યો છે, માટે તું હમણાં તારી ઇચ્છા પ્રમાણે જા ને સર્વ લોકમાં સુખે કરી ફર. હે શિખંડિ! મને શાપ થયો, તે મારૂં પૂર્વનું પ્રારબ્ધ હશે એમ હું માનું છું, એનું ઉલ્લંઘન થઇ શકતું નથી, કેમકે તારા જવા પછી તરતજ કુબેરે અહીં આવી દર્શન આપ્યું.

ભીષ્મ કહે છે—હે ભરતકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા રાજા દુર્યોધન! એ પ્રમાણે સ્થૂણાકર્ણે કહ્યું, ત્યારે શિખંડિ મોટા હર્ષ યુક્ત થઇને પાછો પોતાના ગૃહ પ્રત્યે ગયો; ને તેણે મોટા ધનની કીંમતવાળા ચંદન તથા પુષ્પાદિયે કરી બ્રાહ્મણો અને દેવતાઓ, વગેરેની પૂજા કરી. હે દુર્યોધન! પોતાના બાંધવજન સહિત દ્રુપદરાજા, સિદ્ધ થયો હતો અર્થ જેનો એવા પોતાના પુત્ર શિખંડિયે કરી અત્યંત હર્ષ પામ્યો. પછી હે કુરૂકુળમાં શ્રેષ્ઠ મહારાજ દુર્યોધન! તેણે પૂર્વે જેનું સ્ત્રીરૂપ હતું એવા શિખંડિને શિષ્યરૂપે દ્રોણને સોંપ્યો. હે કુરૂશ્રેષ્ઠ! સર્વે તમ સહિત દ્રુપદ પુત્ર શિખંડિ તથા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન ગ્રહણ, ધારણા, પ્રયોગ તથા પ્રતીકારરૂપ ચાર ધનુર્વેદને પામ્યો. એ સર્વ શિખંડિનું યથાર્થ વૃત્તાંત મેં, દ્રુપદ પાસે જડ, બ્હેરા તથા આંધળા નોકરોને ગુપ્ત મોકલ્યા હતા, તેમણે મને કહ્યું. હે મહારાજ! કુરૂકુળમાં શ્રેષ્ઠ દુર્યોધન! રથિ પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ દ્રુપદનો પુત્ર શિખંડિ સ્ત્રીમાંથી પુરૂષ થયો. હે ભરતર્ષભ! કાશિરાજાની અંબા નામની મોટી કન્યા દ્રુપદ રાજાને ત્યાં શિખંડિ નામે ઉત્પન્ન થઇ માટે હું ધનુષ ધારણ કરેલા તથા યુદ્ધ કરવાં ઉભેલા તેની સામું મુહૂર્ત પણ જોઉં નહીં ને તેને પ્રહાર પણ કરૂં નહીં. હે કૌરવ! મારે સ્ત્રી ઉપર, પ્રથમ સ્ત્રી હોય તેની ઉપર, સ્ત્રી નામ જેનું હોય એવાની ઉપર તથા સ્ત્રી સ્વરૂપવાન ઉપર બાણ ન મૂકવું એ મારૂં વ્રત સદૈવ પૃથ્વીને વિષે પ્રસિદ્ધ છે માટે હું એ કારણને લીધે શિખંડિનો નાશ કરીશ નહીં. હે તાત! હું શિખંડિના જન્મને જાણું છું, વાસ્તે સંગ્રામમાં કવચ ધારણ કરી મને મારવા તૈયાર થયેલા તેને મારીશ નહીં. જો આ હું ભીષ્મ સ્ત્રીને મારૂં, તો સત્પુરૂષો મારી નિંદા કરે માટે સંગ્રામમાં ઉભેલા શિખંડિને જોઇશ તોપણ મારીશ નહીં. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય! એ પ્રમાણે ભીષ્મનું બોલવું સાંભળીને કુરૂકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા દુર્યોધન રાજાએ મુહૂર્ત માત્ર વિચાર કરી ભીષ્મે એમજ કરવું યોગ્ય છે, એમ માન્યું.

एतच्छ्रुत्वा तु कौरव्यो राजा दुर्योधनस्तदा ।

मुहूर्तमिवं सध्यात्वा भीष्मे युक्तममन्यत ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि अंबोपाख्यानपर्वणि शिखंडिपुंस्त्वप्राप्तौ गुर्जरभाषायां द्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९२ ॥

અધ્યાય ૧૯૩ મો. પાંડવસેના હણવા કેટલા દિવસ જોઇએ?

संजय उवाच—प्रभातायां तु शर्वर्यां पुनरेव सुतस्तव ।
मध्ये सर्वस्य सैन्यस्य पितामहमपृच्छत ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! તે દિવસની રાત્રિ નિવૃત્ત થઇ ને બીજા દિવસનો પ્રાતઃ-

ગાય તથા દાસી વગેરે આપી પોતાની પુત્રીને તેં મને ખોટું કહેવરાવ્યું એમ તરછોડીને, પાછો પોતાને દેશ ગયો. હે દુર્યોધન! જ્યારે તે નિવૃત્ત થયો ત્યારે સંદેહ જેનો ગયો છે એવો તથા પ્રસન્ન થયેલો હિરણ્યવર્મા રાજા દશાર્ણ દેશ પ્રત્યે ગયો, ત્યારે શિખંડિ હર્ષયુક્ત થયો.

હવે કોઇ વેળાએ નરવાહન કુબેર લોકમાં ફરતાં ફરતાં સ્થૂણાકર્ણ યક્ષના ભવન પ્રત્યે ગયો, ત્યારે ધનની રક્ષા કરનાર તથા આકાશ માર્ગથી સ્થૂણાકર્ણના ગૃહ ઉપર આવેલા કુબેરે વિચિત્ર પુષ્પના ગુણે કરી શોભાયમાન, વાળા, ચંદન, તથા ચંદરવાએ કરી સુશોભિત, ધૂપે કરી ધૂપથી, ધ્વજા તથા પતાકાએ કરી રમણીય, ભક્ષ્ય, ભોજ્ય તથા લેહ્યપદાર્થ અને આમિષ જેમાંથી પ્રાપ્ત થાય એવાં, મણિ, રત્ન તથા સુવર્ણની માળાઓએ કરી પરિપૂર્ણ, અનેક પ્રકારના પુષ્પની સુગંધવાળા, સેચન કરેલાં મીઠા જળે કરી શોભાયમાન અને શણગારેલા તેના ગૃહને વિષે પ્રવેશ કર્યો. હે દુર્યોધન! શોભાયમાન સ્થૂણાકર્ણના ગૃહને જોઇને, કુબેરે પોતાના યક્ષોને કહ્યું કે હે અત્યંત પરાક્રમી યક્ષો! આ સ્થૂણાકર્ણનું શણગારેલ ગૃહ છે, પણ મંદ બુદ્ધિવાળો તે આજ મારી પાસે કેમ નથી આવતો? મંદમતિવાળો તે હું આવ્યો છું તે જાણે છે, તોપણ મારી પાસે આવતો નથી, માટે તેને મોટો દંડ આપવો એવી મારી મતિ છે. યક્ષે કહ્યું કે હે કુબેર! દ્રુપદ રાજાને શિખંડિની નામે કન્યા ઉત્પન્ન થઇ, તેના કોઇ કારણને લીધે સ્થૂણાકર્ણ યક્ષે તેને પોતાનું પુરૂષ સ્વરૂપ આપ્યું છે, ને પોતે તેનું સ્ત્રીસ્વરૂપ ધારણ કર્યું છે; તેથીજ તે તમારી પાસે આવતો નથી, કારણ સ્ત્રીપણાને લીધે લજ્જા પામે છે. હે ધનદ! અમે સ્થૂણાકર્ણ સંબંધી વૃત્તાંત કહ્યું જે તમે સાંભળ્યું; માટે હવે જે ન્યાય હોય તે કરો ને વિમાનમાં બેસો. હે દુર્યોધન! એવાં યક્ષોનાં વચન સાંભળીને, હે યક્ષો! સ્થૂણાકર્ણને બોલાવી લાવો હું તેને દંડ આપીશ એમ વારંવાર કુબેરે કહ્યું. હે પૃથ્વીપતિ મહારાજ દુર્યોધન! કુબેરના બોલાવવાથી સ્થૂણાકર્ણ યક્ષ તેની પાસે આવી, સ્ત્રીરૂપને લીધે લજ્જાયુક્ત થઇ ઉભો. ત્યારે હે કુરૂનંદન! ક્રોધ પામેલા કુબેરે તેને શાપ આપતાં યક્ષોને કહ્યું કે હે ગુહ્યકો! પાપરૂપ આ સ્થૂણાકર્ણ સદૈવ આવીજ રીતે સ્ત્રી રૂપ રહો. હે દુર્યોધન! એ પ્રમાણે યક્ષોને કહીને મહાત્મા કુબેરે સ્થૂણાકર્ણને કહ્યું કે હે પાપકર્મ તથા દુષ્ટબુદ્ધિવાળા સ્થૂણાકર્ણ યક્ષ! તેં યક્ષોને કંઇ પણ નહીં ગણકારીને શિખંડિનું સ્ત્રીપણું ગ્રહણ કર્યું એ અયોગ્ય કર્યું; માટે આજથી સ્ત્રીરૂપ રહીશ અને તે પુરૂષરૂપ રહેશે. હે દુર્યોધન! એ પ્રમાણે કુબેરે સ્થૂણાકર્ણને શાપ આપ્યો, ત્યારે સર્વ યક્ષો તે શાપના અંત વાસ્તે તેને પ્રસન્ન કરવા સ્થૂણાકર્ણને લીધે, તમારા આપેલા શાપનો અંત આવે એમ કરો એવી રીતે કહેવા લાગ્યા. હે તાત! મહાત્મા યક્ષના રાજા કુબેરે, તે શાપના અંતની ઇચ્છાને લીધે પોતાના અનુચર યક્ષોને કહ્યું કે હે યક્ષો! જ્યારે શિખંડિ મૃત્યુ પામશે, ત્યારે સ્થૂણાકર્ણ પાછો પોતાના સ્વરૂપને પામશે માટે હવે મોટા મનવાળો તે ઉદ્વેગ રહિત થાઓ. હે દુર્યોધન! એ પ્રમાણે યક્ષોને કહીને પૂજા થઇ હતી જેની એવા, મહા સમર્થ, દેવ તથા યક્ષોના રાજા કુબેર પોતાના સર્વ અનુચર સહિત ત્યાંથી ચાલી નિકળ્યા. સ્થૂણાકર્ણ શાપ પામીને ત્યાંજ રહ્યો. હવે શિખંડિ સ્થૂણાકર્ણ પાસે તેને તેનું પુરૂષ સ્વરૂપ પાછું આપવાનો તથા પોતાનું સ્ત્રીસ્વરૂપ લેવાનો જે કાળ નિર્મ્યો હતો, તે જ્યારે આવ્યો, ત્યારે તેની પાસે આવી મળી, હે સમર્થ! 'હું આવ્યો છું' એમ બોલ્યો. મોટા આશ્ચર્યથી આવેલા દ્રુપદ પુત્ર શિખંડિને જોઇને સ્થૂણાકર્ણ યક્ષ, 'હું પ્રસન્ન થયો છું' એમ

અધ્યાય ૧૯૪ મો. યુધિષ્ઠિરનો પોતાના ભાઇઓને કેટલે દિવસે શત્રુ હણાય એવો પ્રશ્ન.

वैशंपायन उवाच—एतच्छ्रुत्वा तु कौंतेयः सर्वान्भ्रातृनुपह्वरे ।
आहूय भरतश्रेष्ठ इदं वचनमब्रवीत् ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ જનમેજય! ભીષ્માદિયે દુર્યોધનને જે વાકય કહ્યાં, તે સર્વ સાંભળીને કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરે પોતાના સર્વ ભાઇયોને એકાંતમાં બોલાવી આવી રીતે કહ્યું કે–હે ભાઇયો! દુર્યોધનની સેનામાં જે મારા દૂતો મેં મોકલ્યા હતા, તેણે આજ પ્રાતઃકાળને વિષે તેની વર્તણુક મને આવી રીતે કહી કે, દુર્યોધને મોટા વ્રતવાળા ગંગાપુત્ર ભીષ્મને પૂછ્યું કે હે સમર્થ! તમે કેટલે દિવસે પાંડવ સૈન્યનો નાશ કરો? એ પ્રમાણે તેના પૂછવા પછી તેમણે અત્યંત દુર્મતિવાળા ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યોધનને કહ્યું કે હે રાજન્! હું એક મહીને પાંડવ સૈન્યનો નાશ કરૂં. હે ભાઇયો! એ પ્રમાણે ભીષ્મના કહેવા પછી દુર્યોધનના પૂછવાથી દ્રોણે એક માસે, કૃપાચાર્યે બે માસે, મહાસ્ત્ર જાણનાર અશ્વત્થામાએ દશ દિવસે તથા દિવ્યાસ્ત્ર જાણનાર કર્ણે પાંચ દિવસે આપણી સેનાનો નાશ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી છે, માટે હે અર્જુન! હું પણ તારાં વચન સાંભળવા ઇચ્છું છું, વાસ્તે તું કેટલા વખતમાં આપણા શત્રુનો નાશ કરીશ તે કહે?

હે જનમેજય! એ પ્રમાણે યુધિષ્ઠિરે કહ્યું, ત્યારે ગુડાકેશ ધનંજય અર્જુને શ્રીકૃષ્ણની સામે જોઇ કહ્યું કે હે મહારાજ! અસ્ત્ર વિદ્યા શિખેલા તથા વિચિત્ર તરેહથી યુદ્ધ કરનાર એ સર્વ ભીષ્માદિ મહાત્મા પોતાના કહેવા પ્રમાણે કરે એમાં સંશય નથી, તોપણ તમારા મનનો સંતાપ નિવૃત્ત પામો, ને હું સત્ય વાકય કહું તે તમે સાંભળો. હે રાજન્! વાસુદેવની સહાયતાવાળો હું એકલો રથમાં બેસીને, દેવતાઓ સહિત ત્રણ લોકને, સર્વ સ્થાવર જંગમને અને ભૂત, ભવિષ્ય તથા વર્તમાનને એક નિમેષમાં નાશ કરૂં એવો છું, કેમકે જ્યારે ભીલનું સ્વરૂપ ધરી મહાદેવજીએ મારી સામે દ્વંદ્વયુદ્ધ આરંભ્યું ત્યારે પ્રસન્ન થયેલા પશુપતિયે મને યુગના અંત સમયે સર્વ પ્રાણીનો સંહાર કરવા વાસ્તે જે તેઓ મૂકે છે એવું તથા મહા ભયંકર પાશુપતાસ્ત્ર આપેલું છે તે મારી પાસે છે; જેને ભીષ્મ, દ્રોણ, કૃપ તથા અશ્વત્થામા જાણતા નથી, ત્યારે સૂત પુત્ર કર્ણ તો કયાંથીજ જાણે હે રાજન્! સંગ્રામ વિષે હલકા મનુષ્યોને દિવ્યાસ્ત્રે કરી નાશ કરવા એ યોગ્ય નથી, માટે સરલતાથી યુદ્ધ કરીને આપણે શત્રુઓને જીતીશું. વળી હે રાજન્! પુરૂષમાં સિંહરૂપ, દિવ્યાસ્ત્ર જાણનાર, યુદ્ધની ઇચ્છા કરનાર, વેદ ભણ્યા પછી ગૃહસ્થાશ્રમ કરી યજ્ઞ કરેલા, પરાજય નહીં પામેલા અને સંગ્રામમાં દેવ સેનાનો પણ નાશ કરવા સમર્થ શિખંડિ, સાત્યકિ, પૃષત ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, ભીમસેન, નકુળ, સહદેવ, યુધામન્યુ, ઉત્તમૌજા, ભીષ્મ તથા દ્રોણ સમાન વિરાટ તથા દ્રુપદ, મહાબાહુ શંખ, મહા બળવાન ઘટોત્કચ, મહાબળ તથા પરાક્રમવાળો તેનો પુત્ર અંજનપર્વા, બળવાન અભિમન્યુ અને દ્રૌપદીના પાંચ પુત્ર એ સર્વ તમારી સહાયતામાં છે; ને તમે પોતે પણ ત્રણ લોકનો નાશ કરવા સમર્થ છો. હે ઇંદ્ર સરખી કાંતિવાળા કુરૂકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા યુધિષ્ઠિર રાજા! તમે ક્રોધ દૃષ્ટિથી જે પુરૂષ સામું જૂઓ, તે તે જ વખતે અવશ્ય નાશ પામે એમ હું માનું છું.

કાળ થયો, ત્યારે તમારો પુત્ર દુર્યોધને સર્વ સૈન્યની વચમાં પિતામહને પૂછ્યું કે હે ગંગા-પુત્ર ભીષ્મ! પાંડવનું ઘણા નર, હસ્તિ તથા અશ્વવાળો, મોટા રથોએ કરી સંકીર્ણ, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન જેમાં મુખ્ય છે એવા મોટા ધનુષધારી, મહા બળવાન તથા લોકપાળ સમાન ભીમસેન તથા અર્જુનાદિયે રક્ષણ કરેલો, અસહ્ય, ન વારી શકાય એવો, મોટી લ્હેર-વાળા સમુદ્ર સરખો અને સંગ્રામમાં દેવતાઓથી પણ નહીં ક્ષોભ પામનાર સૈન્યરૂપ સમુદ્ર છે, તેને તમે ધનુષધારી દ્રોણાચાર્ય, મહા બળવાન કૃપાચાર્ય, યુદ્ધમાં શ્લાઘા કરવા લાયક કર્ણ તથા બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ અશ્વત્થામા કેટલેક કાળે નાશ કરશો? કેમકે હે મોટી ભુજાવાળા ભીષ્મ! તમે સૌ મારા સૈન્યમાં દિવ્ય અસ્ત્ર જાણનાર છો, માટે નિત્ય મારા હૃદયમાં કૌતૂહલને લીધે હું એ જાણવા ઇચ્છું છું; વાસ્તે તમે મને કહેવા યોગ્ય છો. ભીષ્મે કહ્યું કે હે કુરૂકુળમાં શ્રેષ્ઠ પૃથ્વીપતિ દુર્યોધન! તું પોતાના શત્રુ પાંડવોનું બળાબળ જાણવા ઇચ્છે છે એ તને યોગ્ય છે, માટે શસ્ત્રરૂપ પરાક્રમવાળા સંગ્રામમાં મારા ભુજથી જે ઉત્કૃષ્ટ છે, તે કહું તે સાંભળ. સાધારણ મનુષ્યની સાથે સરળતાથી યુદ્ધ કરવું અને માયાવીની સાથે માયાએ કરી યુદ્ધ કરવું એજ ધર્મ છે. હે મહાભાગ! નિત્ય દિવસના પૂર્વ ભાગમાં દશ હજાર યોદ્ધાઓ તથા એક હજાર રથિને મારો ભાગ કલ્પીને હું, યુદ્ધમાં જો સેંકડો તથા હજારોનો નાશ કરે એવાં દિવ્ય અસ્ત્ર મૂકીશ, તો પાંડવની સર્વ સેનાનો એક મહિને નાશ કરીશ.

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! ભીષ્મનાં વચન સાંભળીને દુર્યોધને, અંગિરસ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા દ્રોણને પૂછ્યું કે હે આચાર્ય! તમે પાંડુ રાજાના પુત્ર એવા પાંડવની સેનાના યોદ્ધાઓનો કેટલે કાળે નાશ કરો? હે ધૃતરાષ્ટ્ર! દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી હસીને દ્રોણે કહ્યું કે હે મોટી ભુજાવાળા! હું વૃદ્ધ અવસ્થાને લીધે મંદ શક્તિ તથા ચેષ્ટાવાળો છું, તોપણ ભીષ્મની પેઠે એક મહિને શસ્ત્રરૂપ અગ્નિએ કરી તમામ પાંડવ સેનાનો નાશ કરૂં એમ મારી મતિ છે; કેમકે એટલીજ મારામાં પરમ શક્તિ તથા એટલુંજ મારૂં પરમ બળ છે. હે ધૃતરાષ્ટ્ર! એ પ્રમાણે દ્રોણના કહેવા પછી શરદ્વાનના પુત્ર કૃપાચાર્યે હું બે માસે પાંડ-વની સેનાનો નાશ કરૂં એમ દુર્યોધનને કહ્યું. ત્યાર પછી હે રાજન્! અશ્વત્થામાએ દશ દિવસે પાંડવ સેનાનો નાશ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી તથા મહાસ્ત્ર જાણનાર કર્ણે પાંચ દિવસે તે સેનાનો નાશ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી. સૂતપુત્ર કર્ણનાં વચન સાંભળી ગંગાપુત્ર ભીષ્મ મોટા શબ્દથી હસ્યા ને આવી રીતે વાક્ય બોલ્યા કે હે રાધેય! જ્યાં સૂધી તું સંગ્રામમાં બાણ, શંખ તથા ધનુષ ધરનાર અને વાસુદેવ સહિત રથમાં બેસી આવતા અર્જુનને મળ્યો નથી, ત્યાં સૂધી એમ માને છે ને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે બોલે છે.

वासुदेवसमायुक्तं रथेनायांतमाहवे ।
समागच्छसि राधेय तेनैवमभिमन्यसे ॥
शक्यमेवं च भूयश्च त्वया वक्तुं यथेष्टतः ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि अंबोपाख्यानपर्वणि भीष्मादिशक्तिकथने गुर्जरभाषायां त्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९३ ॥

અધ્યાય ૧૯૬ મો. રણક્ષેત્ર પ્રતિગમન.

वैशंपायन उवाच—तथैव राजा कौंतेयो धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
धृष्टद्युम्नमुखान्वीरांश्चोदयामास भारत ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે ભારત જનમેજય! દુર્યોધનની પેઠે કુંતિ તથા ધર્મના પુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજા, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન જેમાં મુખ્ય હતા એવા શૂરવીરોને આજ્ઞા આપવા લાગ્યા. તેમાં ચેદિ, કાશી તથા કરૂષ દેશના યોદ્ધાઓને નિયમમાં રાખનાર, દૃઢ પરાક્રમી, સેનાપતિ, અને શત્રુઓનો નાશ કરનાર ધૃષ્ટકેતુ, વિરાટ, દ્રુપદ, સાત્યકિ, શિખંડિ, પંચાળ દેશના મોટા ધનુષવાળા યુધામન્યુ તથા ઉત્તમૌજાને યુદ્ધ પ્રત્યે જવા સારૂ તૈયાર થવાની યુધિષ્ઠિરે આજ્ઞા આપી; જેઓ મોટા ધનુષવાળા, શૂરવીર, વિચિત્ર કવચ પહેરેલા તથા ઉત્તમ સુવર્ણનાં કુંડળ ધારણ કરેલા, જેમ ઘી હોમેલા પ્રજ્વલિત અગ્નિકુંડમાં શોભે તથા પ્રકાશમાન ગ્રહો આકાશમાં શોભે, તેમ શોભતા હતા. પછી મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિર રાજાએ પોતાના સર્વ સૈન્યનો યથાયોગ્ય સત્કાર કરી તેને યુદ્ધ માટે જવાની રજા આપી. સૈન્ય સહિત પોતાના તથા બહારથી આવેલા મહાત્મા યોદ્ધાઓને અને કારીગરોને ઉત્તમ ભક્ષ્ય તથા ભોજ્યાદિ ખાનપાનના પદાર્થ પહોંચાડવાનો નોકરોને યુધિષ્ઠિરે હુકમ કર્યો. ત્યાર પછી રાજાએ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન જેમાં મુખ્ય હતો એવા મોટા બળવાળા અભિમન્યુ તથા દ્રૌપદીના સર્વ પુત્રોને અને સૈન્ય સહિત ભીમસેન, સાત્યકિ યાદવ તથા અર્જુનને યુદ્ધ માટે જવાની રજા આપી. તે વેળા યુદ્ધનાં સાહિત્યો ગ્રહણ કરતા, વિચારતા, ચારે તરફ દોડતા તથા યુદ્ધ કરવા પ્રસન્ન થયેલા યોદ્ધાઓનો સ્વર્ગને સ્પર્શ કરે એવો શબ્દ થયો. પૃથ્વીપતિ પોતે યુધિષ્ઠિર રાજા, વિરાટ, દ્રુપદ તથા બાકીના સર્વ રાજાઓ સહિત યુદ્ધ માટે રવાને થવા લાગ્યા. તે સમયે ભયંકર ધનુષ ધરનાર, શૂરવીર સૈન્યવાળી, ધૃષ્ટદ્યુમ્ને રક્ષા કરેલી તથા કાંઇ એક ચાલતી થયેલી તે સેના, જેમ પૂર્ણ ભરેલી તથા લ્હેરવાળી ગંગા દેખાય, તેવી દેખાતી હતી. હે ભારત! ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોને અમે પાંડવોને જીતીશું ને અમારોજ જય થશે એવો નિશ્ચય હતો તેને ટાળવા સારૂ યુધિષ્ઠિરે વળી પોતાની સેનાની યોજના કરી. તેમાં તેણે મોટા ધનુષવાળા દ્રૌપદીના પાંચ પુત્ર, અભિમન્યુ, નકુળ, સહદેવ તથા સર્વ પ્રભદ્રકો, દશ હજાર અશ્વ, બે હજાર હસ્તિ, દશ હજાર પદાતિ તથા પાંચસો રથવાળા અસહ્ય ભીમસેનના સૈન્યને આગળથી યુદ્ધ પ્રત્યે જવાની આજ્ઞા આપી. તેણે મધ્ય ભાગમાં વિરાટ, જયત્સેન, મહારથિ, પરાક્રમી, ગદા તથા ધનુષ ધારણ કરનાર અને મહાત્મા પંચાળ દેશના યુધામન્યુ તથા ઉત્તમૌજાની વચમાં રહેનાર શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનને જવાની આજ્ઞા આપી. પૂર્વે ઘણાં યુદ્ધ કરેલા તે સર્વ યોદ્ધાઓ કૌરવો ઉપર અતિ ક્રોધ યુક્ત થયા. જેમના વીસ હજાર શૂરવીર પુરૂષો જેમની ઉપર બેઠા હતા એવા અશ્વ, પાંચ હજાર હસ્તિ, પાંચ હજાર રથ તથા ધનુષ, તલવાર તથા ગદા ધારણ કરેલા શૂરવીર પદાતિ સૈન્યની આગળ તથા પાછળ ચાલતા હતા. જે સૈન્ય સમુદ્રમાં યુધિષ્ઠિર ચાલતા હતા, તેમાં બાકીના સર્વ રાજાઓ રહ્યા હતા; જેમાં હજારો હસ્તિ, અશ્વ, રથ તથા પદાતિ હતા. હે રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ! પોતાની મોટી સેના સહિત ચેકિતાન રાજા, ચેદી દેશને નિયમમાં રાખનાર ધૃષ્ટકેતુ તથા મોટા ધનુષવાળો, બળવાન, યાદવમાં શ્રેષ્ઠ, રથમાં બેઠેલા તથા હજારો રથથી વિંટાયલા સાત્યકિ શત્રુઓને નાશજ કરતા હોય શું એમ જવા લાગ્યા. પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ તથા રથમાં બેઠેલા ક્ષત્રદેવ અને

क्रोधाद्यं पुरुषं पश्येस्तथा शक्रसमद्युते ।
स क्षिप्रं न भवेद्व्यक्तमितित्वा वेद्मि कौरव ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि अंबोपाख्यानपर्वणि अर्जुनवाक्ये गुर्जरभाषायां चतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९४ ॥

અધ્યાય ૧૯૫ મો. રણસંગ્રામની તૈયારી.

वैशंपायन उवाच—ततः प्रभाते विमले धार्तराष्ट्रेण चोदिताः ।
दुर्योधनेन राजानः प्रययुः पांडवान्प्रति ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—કે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ જનમેજય! ત્યાર પછી જ્યારે નિર્મળ પ્રભાત થયું, ત્યારે ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યોધને પ્રેરણા કરેલા, સ્નાન કરી પવિત્ર થયેલા, પુષ્પની માળા ધારણ કરેલા, સફેદ વસ્ત્ર પહેરેલા, એકાગ્ર મનવાળા તથા એક બીજામાં વિશ્વાસુ સર્વ રાજાઓ પાંડવો સામે જવા લાગ્યા. તેમાં અવંતિપુરીના રાજા વિંદ તથા અનુવિંદ અને બાલ્હિક સહિત કેકય દ્રોણને મુખ્ય કરી યુદ્ધ કરવા સારૂ નિકળ્યા. વળી અશ્વત્થામા જયદ્રથ, દક્ષિણ, પશ્ચિમ, ઉત્તર તથા પૂર્વ દિશાના રાજાઓ, પર્વતવાળા દેશના રાજાઓ, કંધાર દેશનો રાજા શકુનિ, શક, કિરાત, યવન અને શિબી એ સર્વ મહારથિ રાજાઓ પોતપોતાની સેના સહિત મહારથિ ભીષ્મને વિંટાઇ યુદ્ધ કરવા સારૂ બીજી ટુકડીમાં નિકળ્યા. વળી સૈન્ય સહિત કૃતવર્મા તથા મહારથિ ત્રિગર્ત, શલ, ભૂરિશ્રવા, શલ્ય અને કોશલ દેશનો રાજા બૃહદ્રથ, એ સર્વ રાજાઓ ભાઇઓથી વિંટાયલા દુર્યોધનને મુખ્ય કરી ત્રીજી ટુકડીમાં નિકળ્યા. પછી દુર્યોધનના પક્ષના મહા બળવાન તથા કવચ ધારણ કરેલા સર્વ રાજાઓ કુરૂક્ષેત્ર પ્રત્યે જઇ તેના છેવટના ભાગમાં ઉભા. પછી દુર્યોધને પર્વના કહેવા પ્રમાણે તંબુ હસ્તિનાપુર સરખો શોભાયમાન કરાવ્યો. તેનું તથા તે પૂરનું વિશેષપણું તેમાં રહેનાર કુશળ પુરૂષ જાણતા ન હતા. હે ભારત! પૃથ્વીપતિ કુરૂકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા દુર્યોધને પાંચ યોજન રણાંગણને મૂકી દઇને, રાજાઓ માટે શત્રુઓથી જેમાં જવાય નહીં એવા પોતાના સરખા સેંકડો તથા હજારો તંબુ કરાવ્યા; જે હજારો સેનાના નિવાસરૂપ થયા. તે સર્વ રાજાઓએ પોતાના ઉત્સાહ તથા બળ પ્રમાણે તેમાં પ્રવેશ કર્યો. પછી દુર્યોધન રાજાએ સૈન્ય સાથે આવેલા બહારના રાજાઓ સહિત મહાત્મા પુરૂષોને ઉત્તમ ભક્ષ્ય તથા ભોજ્યાદિ પદાર્થ આપવાનો પોતાના નોકરોને આજ્ઞા કરી. શિલ્પ વિદ્યાએ કરી જીવનાર કારીગર, સૂત, માગધ, બંદિજન, વેપારી, વેશ્ય, ચાર ભેદુ પુરૂષો તથા યુદ્ધ જોવા આવેલા પુરૂષોની કુરૂકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા દુર્યોધને યથાયોગ્ય સંભાળ કરાવી.

वणिजो गणिकाश्चारा ये चैव प्रेक्षकाजनाः ।
सर्वास्तान् कौरवो राजा विधिवत्प्रत्यवैक्षत ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि अंबोपाख्यानपर्वणि कौरवसैन्यनिर्याणे गुर्जरभाषायां पंचनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९५ ॥

રૂ. ૫૦૦ માં એક નાની સરખી લાયબ્રેરી બનાવી શકાય તેવાં ચુંટી કહાડેલાં ઉપયોગી પુસ્તકોનું લીસ્ટઃ—

	રૂ. આ.
ગુજરાતી શબ્દાર્થ સિંધુ.	૫–૦
મુંબઈના મહાશયો	૧૦–૦
વિજય કલા.	૨–૦
ભરત ગુંથણ.	૨–૦
ગુંથણ કળા ભાગ બીજો. તથા ત્રીજો.	૫–૦
સરસ્વતીચંદ્ર ભાગ ૧, ૨, ૩, ૪,	૧૨–૧૨
આયતાં પર કૌતુક (સચિત્ર)	૫–૦
અમર ચરિત્ર ભાગ ૧, ૨, ૩, ૪.	૧૬–૦
પકવાન પોથી (વેજીટેરીયન)....	૩–૦
વેપારી બજારનો ભોમીઓ	૭–૮
દુઃખી દાદીબા	૭–૦
વેતરવા તથા શીવવાની કળા....	૨–૦
નીલમ માણેક ભાગ ૧ થી ૮	૧૨–૦
મધુરી ભાગ ૧–૨ (સચિત્ર નવલકથા)	૪
સંધ્યા અથવા મરાઠી રાજ્યોનો સૂર્યાસ્ત....	૧–૦
ગુજરાત સર્વ સંગ્રહ	૨–૦
પતિવ્રતા સતીઓ (સચિત્ર)....	૩–૮
ઝાંસીની રાણી	૩–૦
ગુજરાતની જુની વાર્તાઓ	૩–૦
ધનવાન	૧૦–૦
પોકેટ ઇંગ્લીશ ગુજરાતી ડીક્ષનેરી	૨–૮
ઇંગ્લીશ ગુજરાતી ડીક્ષનેરી (કન્ડેન્સ્ડ)	૬–૦
વહુને શીખામણ	૧–૪
ફીરોજ માહાલ યાને દોલત (બહુજ રસદાયક નવલકથા)	૩–૦
ખુબસુરત મક્કાર	૨–૮
કાયદાનો શિક્ષક	૧૫–૦

	રૂ. આ.
ગુજરાતી અરેબીયન નાઈટસ	૧૦–૦
કથા સરિત્સાગર વોલ્યુમ્સ ૧–૨	૬–૦
પ્રેકટીકલ એસ્ટ્રોલોજી (હોમીયારકૃત)	૬–૦
ગ્રહગણીત	૧–૦
તેજપ્રભા (નવલકથા)	૨–૦
કરણઘેલો	૨–૮
નવી જીંદગી	૩–૦
ઇંગ્લંડનો ઇતિહાસ	૩–૦
વનસ્પતીશાસ્ત્ર	૧૨–૦
શુશ્રુત સંહિતા	૧૨–૦
બારીસ્ટરની બૈરી	૨–૮
નીરંજની અથવા વરઘેલી વનિતા	૩–૦
અનંગ વિષ (સચિત્ર નવલકથા)	૩–૮
વેરની વસુલાત	૩–૮
પ્રેકટીકલ સાઈકોલોજી (હોમીયારકૃત)	૩–૮
તુલસીકૃત રામાયણ મુળ તથા ગુજરાતી ભાષાંતર	૧૦–૦
બહાદુર કલો અને અનાથ તારા. બહાદુર કલો અને પ્રમાદ સુંદરી.	૪–૦
કાવ્ય માધુર્ય	૨–૮
સ્ત્રીઓની મહત્તા	૨–૦
મણી અને મોહન અથવા ભાગ્યહીન ભાઇબેહેન	૨–૮
યોગ વાસિષ્ઠ મહારામાયણ વોલ્યુમ્સ ૧–૨	૮–૦
ખેમાન સંગ્રહ (સચિત્ર) ...	૫–૦
વિવેકાનંદ વિચારમાલા વોલ્યુમ્સ ૧ થી ૫....	૧૭–૮
ફાર્બસકૃત રાસમાલા વોલ્યુમ પ્હેલું	૫–૮

સહદેવ, તે સેનાના પાછલા ભાગની રક્ષા કરતા ચાલવા લાગ્યા. તે વેળા સાહિત્યથી ભરેલાં ગાડાં, વેપારી, વેસ્યાઓ, યુદ્ધ લાયક વાહન, સાધારણ વાહન, હજારો હાથિ, ઘોડાઓ, બાળકો. સ્ત્રિયો, બાકી પણ ગરીબ ગરબાં, ધનથી ભરેલાં વાહન અને ધાન્યના કોઠારને એકઠા કરી તેમની રક્ષાનો બંદોબસ્ત કરીને યુધિષ્ઠિર રાજા આસતે આસતે જવા લાગ્યા. તેમની પાછળ સત્યધૃતિ, યુદ્ધ દુર્મદ સૌચિત્ત, શ્રેણિમાન તથા કાશિરાજાના પુત્ર વસુદાન અને વિભુ જવા લાગ્યા. જેમની પાછળ વીસ હજાર રથ, ઘુઘરીઓ બાંધેલા અસંખ્ય અશ્વ, હળ સરખા દાંતે કરી પ્રહાર કરનાર, કુલીન, કુંભસ્થળમાંથી મદ ઝરતા એવા તથા ચાલતા મેઘ સરખા વીસ હજાર હસ્તિ જતા હતા. હે ભારત! યુધિષ્ઠિરની સેનામાંના વર્ષતા મેઘની પેઠે મદ જેના કુંભસ્થળમાંથી ઝરતા હતા એવા તથા ચાલતા પર્વત સરખા સિતેર હજાર હસ્તિ હતા; જે તેમની પાછળ ચાલતા હતા. એ પ્રમાણે બુદ્ધિમાન કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજાનું સૈન્ય હતું, જેનો આશ્રય કરીને તે રાજાએ ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યોધન સાથે યુદ્ધ કર્યું: વળી રાજાઓના મોટા નાદ કરતા એવા અસંખ્ય પુરૂષોવાળી અનેક સેના પાછળથી જતી હતી જેનાં હજારો ઢોલ તથા લાખો શંખને પ્રસન્ન થઇ હજારો પુરૂષો વગાડતા હતા.

तत्र भेरीसहस्राणि शंखानामयुतानि च ।
न्यवादयंत संहृष्टाः सहस्रायुतशो नराः ॥

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि अंबोपाख्यानपर्वणि पांडवसेनानिर्याणे गुर्जरभाषायां षण्णवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९६ ॥

उद्योग पर्व समाप्त.

...ગ્યા. તે વેળા સાહિત્યથી ભ:
હાથિ, ઘોડાર

રૂ. આ.

મોહબત કે મુશીબત (મી. પીજામ-કૃત) (સચિત્ર)(૩૭ પીકચર્સ.) ૫-૦
પાટણની પ્રભુતા ૨-૮
ભારત લોક કથા ભાગ ૧ થી ૯ ૧૮-૦
નવલ ગ્રંથાવલી ભાગ ૧, ૨, ૩. ૭-૮
ચેસ્ટરફીલ્ડનો પુત્ર પ્રતી ઉપદેશ. ૧-૮
ભોજ અને કાલીદાસ (સચિત્ર.) ૪-૦
હીંદુસ્તાનના દેવો ૫-૦
રતન હોજનું રમખાણુ ... ૨-૮
નર્મ કવિતા ૬-૦
દુન્યા કે દોજખ ૩-૦
જીવતું દોજખ ૩-૦
પૃથુરાજ ચૌહાણ અને ચંદબરદાઇ (સચિત્ર) ૩-૦
વિવિધ સુખાભાસ ૩-૦
જ્યોતીષ કલ્પતરૂ વોલ્યુમ્સ ૧-૨. ૧૦-૦
જાતક પારીજાત ૫-૦
મોક્ષ મંદીર ૩-૦
સ્ટેન્ડર્ડ ઈંગ્લીશ ગુજરાતી ડીક્ષનેરી ૨૦-૦
એકાદશ ઉપનીષદો મુળ તથા ગુજરાતી ભાષાંતર ૮-૦

તત્વાનુસંધાન મુળ તથા ગુજરાતી ભાષાંતર ૨-૮
પ્રવીણ સાગર સટીક મોટો સચિત્ર અસલી... ... . ૧૨-૦
મુશ્કીલ આશાન ૩-૮
પ્રપંચ જાલ (નવલ કથા) ૧-૮
ગંધાતો ગુલાબ (નોવેલ) ... ૩-૮
ઘરવૈદું ૬-૦
બ્રહ્મસુત્ર શાંકર ભાષ્ય... ... ૬-૦
પૃથુકુમાર (સચિત્ર) નવલકથા ૨-૮
ટોડ રાજસ્થાન.... ... . ૧૦-૮
ગુલામગીરીનો ગજબ (સચિત્ર) ૨-૦
મંદારીકા અથવા મદઘેલી મનોરમા ૩-૮
સંજોગનો ભોગ (સચિત્ર) ... ૩-૦
બેદીલ કે બેવફા ૨-૮
ગુજરાતી મેટીરીઆ મેડીકા ... ૮-૦
મહારાજા પ્રતાપાદિત્ય... ... ૨-૮
નેપોલીન બોનાપાર્ટનું જીવનચરિત્ર ૨-૮
શેરલોક હોમ્સનાં સાહસ કર્મો. ૨-૮
તિષ્ય ગુપ્ત ૨-૮
મ્હારી કમલા અને બીજી વાતો ૧-૮
કુસુમાવલી ૧-૧૨

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની બુકસેલર્સ

એન્ડ પબ્લીશર્સ—મુંબઇ. પો. નં. ૨.